

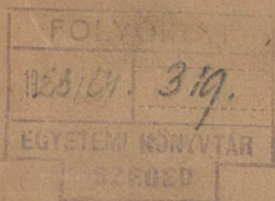
51593

1-10.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KOZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMJANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LI. ÉVF. 1. SZÁM. 1917. JANUÁR HÓ 15.
BUDAPEST, 1917. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

A Magyar Történelmi Társulat igazg.
február 15., április 12., május 24., október 11.
tartja. Vendégeket szívesen látunk.

Tartalom.

	Lap
Csánki Dezső : Thallóczy Lajos	1
Bartoniék Emma : A koronázási eskü fejlődése 1526-ig	5
Holub József : Zala vármegye vámhelyei és úthálózata a középkorban	45
Történeti irodalom.	
Karácsonyi János : A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól az Adriáig. Ism. <i>Lukinich Imre</i>	61
Áldásy Antal : Zsigmond császár koronázása és a német zsidóság megadóztatása. Ism. <i>P.</i>	65
Eckhart, Franz : Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Ism. <i>Áldásy Antal</i>	68
Ploskál-Tempis Rudolf : A magyar királyi kegyúri jog fejlődése és jellege. Ism. <i>Karácsonyi János</i>	74
Kováts Gyula : Hajnik Imre emlékezete. Ism. —y —r.	75
Toynbee, Arnold : The nationality and the war. Ism. <i>G. A.</i>	77
A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. V. Ism. <i>H.</i>	79
Némáti Kálmán : Taxis-pósta Magyarországon. Ism. <i>B.</i>	80
Folyóiratszemle	80
Tárca.	
Holub József : A nádor szerepe a koronázáson	89
Vegyes közlések	94
Hivatalos értesítő	95

Az elnökség és titkárság részére szánt küldemények
Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a
titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket sziveskedjenek egyenesen a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

A tagsági és előfizetési díjak Cserhalmi Sámuel pénztárnokhoz, Budapest I. Krisztina-körút 67. sz., II. em. 15. címre küldendők. A tagdíj évi 10 K, előfizetők a Századokat 12 K-ért rendelhetik meg. A Történeti Életrajzok évfolyamainak előfizetési díja tagoknak 10 K, nem tagoknak 16 K.

Postatakarékpénztári számlánk száma 1099.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. DOMANOVSZKY SÁNDOR

VÁLASZTMÁNYI TAG

LI. ÉVFOLYAM

1917.

BUDAPESTEN, 1917.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

51593

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DÁVID : 1848 történetéből	417
BARTONIEK EMMA : A koronázási eskü fejlődése 1526-ig ..	5
CSÁNKI DEZSŐ : Thallóczy Lajos	I
DABROWSKI JÁNOS : Czarnkowi János ügye	356
DÉKÁNY ISTVÁN : Lamprecht tanítása a historismusról	260
FRAKNÓI VILMOS : Az 1485-ik évi nádori czikkelyek.....	529
GYALOKAY JENŐ : Albisi Zólyomi Dávid.....	137, 243
HOLUB JÓZSEF : Zala vármegye vámhelyei és úthálózata a középkorban	45
HÓMAN BÁLINT : Szent István görög oklevele	99, 225
JÓZSEF FERENCZ FŐHERCZEG : Megnyitó beszéd a Konstanti- nápolyi Magyar Tudományos Intézet ig. tanácsának alakuló ülésén	97
KLEBELSBERG KUNÓ GR. : Előöki megnyitó	209
LUKINICH IMRE : A szabadságharcz történetirői	345
Magyarország újabbkori történetének forrásai	337
MÁRK LÁSZLÓ : A királyi tanács átalakulása és története 1526 után	472, 577
SÖRÖS PONGRÁCZ : Frangepán Ferencz, kalocsai érsek, egri püspök	429, 545
TIMON ÁKOS : Az 1485-ik évi nádori czikkelyek	537

Történeti irodalom.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. V. Ism. H.	79
Alapi Gyula : Bübájások és boszorkányok Komárom vár- megyében. Ism. <i>Iványi Béla</i>	509
Aldásy Antal : Zsigmond császár koronázása és a német zsidóság megadóztatása. Ism. <i>P.</i>	65
B., F. v. : Nicolaus II. und das Ende der Romanows. Ism. <i>Morway Győző</i>	621

	Lap
Biró Venczel : Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542—1690. <i>Ism. Lukinich Imre</i>	603
Bittner, Ludwig : Chronologisches Verzeichnis der österr. Staatsverträge. Bd. IV. <i>Ism. Eckhart Ferencz</i>	494
Csekey István : A magyar pragmatica sanctio írott eredetijéről. <i>Ism. Eckhart Ferencz</i>	176
Dąbrowski, Jan : Sprawa polska na Węgrzech 1914—1916. <i>Ism. Divéky Adorján</i>	377
Darkó Jenő : Az ősmagyar hadiszervezet és taktika.....	186
Dézi Lajos : Báró Jósika Miklós (1794—1863.) <i>Ism. Alszeghy Zsolt</i>	366
Eckhart, Franz : Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. <i>Ism. Áldásy Antal</i>	68
Fekete Mihály : Az Unigenitus bulla története. <i>Ism. P.</i>	509
Fest Sándor : Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. <i>Ism. Tolnai Vilmos</i>	610
Fögel Sándor : Celtis Konrád és a magyarországi humanisták. <i>Ism. Hóman Bálint</i>	374
Gergely Sámuel : Teleki Mihály levelezése. VII. köt. <i>Ism. Zsinka Ferencz</i>	153
Gondán Feliczian : A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei. <i>Ism. P.</i>	611
Gulyás Pál : Könyvtári problémák. <i>Ism. Tóth Zoltán</i>	626
Haraszti Emil : Wagner Magyarországon. <i>Ism. Kereszty István</i>	283
Harsányi István : A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. <i>Ism. —ch —e</i>	503
Herpay Gábor : Debreczen sz. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regestái	185
Hodnik, Armando : L'Ungeria e i magiari nella guerra delli nazioni. <i>Ism. G. A.</i>	624
Horváth Sándor : A szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. <i>Ism. Patek Ferencz</i>	272
Illés József : A magyar czímer és a királyi czim története 1804-től kezdve. <i>Ism. Iványi Béla</i>	270
Iványi Béla : A magyar tüzérség fejlődésének vázlata a XV. és XVI. században.....	186
Janzsó Tihamér : Szent László király oklevelei. <i>Ism. B.</i> ..	502
Juhász Kálmán : St. Koloman der einstige Schutzpatron Niederösterreichs. <i>Ism. Szentkláray Jenő</i>	180
Kacziány Géza : A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. <i>Ism. Gárdonyi Albert</i>	370
Karácson Imre, 1. <i>Török történetírók</i> alatt.	

	Lap
Karácsonyi János : A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól az Adriáig. <i>Ism. Lukinich Imre</i>	61
Kálmán Ödön : A zsidók letelepítése a Jászságban. <i>Ism. Banner János</i>	376
Kéký Lajos : Baksai Sándor. <i>Ism. Gálos Rezső</i>	289
Kereszty István, I. <i>A Magyar Nemzeti Múzeum</i> alatt.	
Kérészy Zoltán : Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. <i>Ism. Hóman Bálint</i>	159
Kováts Gyula : Hajnik Imre emlékezete. <i>Ism. —y —r</i>	75
Lambrecht Kálmán : A magyar malmok könyve. <i>Ism. Hib.</i>	505
Le Bon, Gustave : Enseignements psychologiques de la guerre européenne. <i>Ism. —ó —ő</i>	615
Lechner Jenő : Renaissance építési emlékek Szamosujvárott. <i>Ism. —ch —e</i>	379
Lichtenberger Henrik : Wagner Richárd. <i>Ism. Kereszty István</i>	283
Mahler Ede : Ókori chronologiai kutatások. <i>Ism. F. Gy.</i>	178
Mayr, Michael : Der italienische Irredentismus. <i>Ism. G. A.</i>	182
Mihályfi Ákos : A magyar királykoronázás jelentősége ..	292
Morley, John : Tanulmányok. Ford. <i>Tarnai János. Ism. M. N.</i>	371
Némäti Kálmán : Taxis-pósta Magyarországon. <i>Ism. B...</i>	80
Pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve, I. <i>Zoltvány Irén</i> alatt.	
Pávai Mátýás Sándor : A cs. és kir. 85. számú gyalogezred története. I. rész. <i>Ism. G. A.</i>	292
Petrik Géza : Magyar könyvészet 1901—1910. I. köt.....	381
Pfeiffer Miklós : A Domonkos-rend magyar zárdáinak vázlatos története. <i>Ism. Patek Ferencz</i>	272
Pfeiffer Miklós : A jubiláló Domonkos-rend történeti keretben. <i>Ism. Patek Ferencz</i>	272
Ploskál-Tempis Rudolf : A magyar királyi kegyúri jog fejlődése és jellege. <i>Ism. Karácsonyi János</i>	74
Reventlow, Graf Ernst zu : Deutschlands auswärtige Politik 1888—1914. <i>Ism. Morvay Gyözö</i>	277
Révész Imre : Bod Péter, mint történetíró.....	293
Rignano, Eugenio : Les facteurs de la guerre et le problème de la paix. <i>Ism. Gárdonyi Albert</i>	183
Sebestýén Gyula : A magyar rovásírás hiteles emlékei. <i>Ism. Ernyey József</i>	165
Stenner, Friedrich : Die Beamten der Stadt Brassó. <i>Ism. I.</i>	506
Szekfü Gyula, I. <i>Török történetírók</i> alatt.	

	Lap
Szigyártó Gábor : Szózat az erdélyrészi magyarok és szá- szok ügyében. Ism. <i>Dékáni Kálmán</i>	612
Thallóczy, Ljudevit : Povijest (Banovine, Grada i Varoši) Jajca 1450—1527. Ism. <i>Battorych</i>	507
Thallóczy, Ludwig : Illyrisch-albanische Forschungen. Bd. I—II. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	497
Toynbee, Arnold : The nationality and the war. Ism. G. A.	77
Török Történetírók III. köt. Ford. <i>Karácson Imre</i> , sajtó alá rendezte és bevezette <i>Szekjü Gyula</i> . Ism. <i>Lukinich Imre</i>	266
Veszprémi Dezső : Tali és széchi-szigeti Thaly Kálmán dr. életrajza. Ism. B.	382
Wendt, Heinrich : Schlesien und der Orient. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	499
Zoltai Lajos : Debreczen sz. kir. város határának kialaku- lása és birtokainak megszerzése	186
Zoltvány Irén : A pannonhalmi főapátsági főiskola év- könyve 1915/6. Ism. — <i>ch</i> — <i>e</i>	375
Zoltvány Irén : A pannonhalmi főapátsági főiskola év- könyve 1916/7. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	508
Zuber Marianne : A hazai németnyelvű folyóiratok törté- nete 1810-ig	380
Folyóiratszemle	80, 187, 294, 382, 510, 629
A Cél.....	180, 87
Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez.....	629
Akadémiai Értesítő	294, 630
Alkotmány	80, 294, 382, 510, 631
Archaeologiai Értesítő	295
A Tenger	631
Az Ujság	81, 187, 298, 383, 510, 631
Budapest	82
Budapesti Hirlap	82, 298, 510, 632
Budapesti Szemle.....	187, 299, 383, 511, 632
Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiség- tárából	384
Egyetemes Philologiai Közlöny	190, 386, 633
Ethnographia	83, 191, 388,
Földrajzi Közlemények	301, 389, 513
Görög Katholikus Szemle.....	513, 634
Hadtörténelmi Közlemények	193
Historische Zeitschrift	634
Hrvatska Prosvjeta	389
Husadik Század	301, 389
Illustrierte Zeitung	301
Irodalomtörténet	301, 390, 634
Irodalomtörténeti Közlemények	302
Jogtudományi Közlöny	192
Karpathen Post	635
Katholikus Szemle	194, 302, 513, 635

	Lap
Keresztény Magvető	635
Komáromi Ujság	303
Könyvtári Szemle	303
Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landes- kunde	636
Kőszeg és Vidéke	303, 390
Közlemények Szepes Vármegye Multjából	636
Közművelődés	514
Külügy-Hadügy	194, 390
La Revue Politique Internationale.....	514
Lelkészegyesület	390
Levéltárosok Lapja	194
Magyar Figyelő	85, 303, 390, 515, 637
Magyar Könyvszemle	638
Magyar Középfiskola	303
Magyar Kultura	638
Magyar Nyelv	86, 304, 391, 515, 638
Magyar Nyelvőr	86, 304, 391, 515, 639
Magyarország	85, 516 639
Magyar Paedagogia	304, 391
Mitteilungen d. Instituts für österr. Geschichtsforschung ..	639
Múzeumi és Könyvtári Értesítő.....	195, 392, 516
Népművelés	85, 394
Neues Pester Journal.....	86, 517
Numizmatikai Közlöny	195
Nyelvtudományi Közlemények	86
Nyugat	87, 304, 394, 517, 640
Ország-Világ	394, 517, 640
Pester Lloyd	87, 304, 517, 640
Pesti Hírlap	88
Pesti Napló	88, 305, 518, 640
Pressburger Zeitung	88
Protestáns Szemle	305, 394, 518
Református Szemle	640
Religio	306
Revue de Hongrie	306
Sárospataki Református Lapok	394
Szepesi Hírnök	640
Szocializmus	518
Temesvári Hírlap	394
Theologiai Szaklap	307
Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vm. és Kassa mult- jából	640
Történeti Szemle	196, 307, 641
Turul	309
Uj Idők	309, 643
Ungarische Rundschau	518
Uránia	197, 309, 395, 519
Vasárnapi Ujság	88, 310, 395, 519, 643
Világ	88, 519
Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva	197, 395
Zalai Közlöny	395

Tárcza.

Lap

Csánki Dezső : Jelentés a Társulat ötvenéves jubileumának előkészületeiről	311
Berzeviczy Gergely ifjúságához	403
Ernyey József : A rovásírás kritikája.....	406
Fraknoi Vilmos : Nyilatkozat	644
Haraszti Emil : Válasz Kereszty István úrnak	409
Holub József : A nádor szerepe a koronázáson.....	89
Kereszty István : Válasz dr. Haraszti Emil úrnak.....	525
L. I. : Cserhalmi Sámuel †	525
Loósz István : Iványi István †.....	526
Lukinich Imre : Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1916. évi működéséről	314
Relković Néda : Bajmóczi község szabadalomlevele 1647-ből	520
Sebestyén Gyula : Kritikai tévedések a rovásírás körében..	318
Thallóczy Lajos emlékének megörökítése	342
A régi magyar hősiesség aranykönyve.....	000
A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megnyitása	200
A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet szervezeti szabályzata	202
A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet első félévi működése	396
A Magy. Tud. Akadémia történeti jutalomtétellei	410
Vegyes közlések	94, 206
Hivatalos értesítő	95, 208, 325, 412, 645

Melléklet:

Hellebrant Árpád : A magyar történeti irodalom 1916-ban 1—69

THALLÓCZY LAJOS.

Thallóczy Lajos †

Gyászbeszéd, melyet a gyászszertartáson

Dr. Csánki Dezső

a Társulat első alelnöke mondott el.

Tisztelt gyászoló Gyülekezet! A megdöbbenés és fájdalom jajszavával lépek e koporsó : a Thallóczy Lajos koporsója elé.

Hát csakugyan örökre távozott, akit mindig és mindig visszavártunk. Ki fog bennünket ezután úgy szeretni, a mint ő szeretett? S ki lép azokra a helyekre, a melyeket ő oly híven betöltött, s a melyek oly kízóan üresen tátonganak utána?

S miféle végzet az, mely egy ily nagytehetségű és tudású, az emberekhez mindig meleg, szerető s őszinte szívvel közeledő férfiút, eredeti, senki által nem utánozható egyéniséget, a saját erejéből a legmagasabb polczok egyikére enged följutni, fejedelmek és nemzetek bizalmának letéteményeséül, állami érdekek és hatalmak tényezőjéül, s aztán ily váratlanul, ily kérlelhetetlenül sújt le.

De mégis! Mintha a végzet megmásíthatatlan döntése az ő utolsó utazásának két végső pontjára mutatna. Királya koporsójától jó, a kinek haláláig hű támasza volt s egy elfoglalt Balkán-királyságnak magyar néven is oly régóta ismert fővárosába siet vissza, hazája iránt való, erőt emésztő új kötelesegeinek színhelyére.

Az a nyugati és az a déli végső pont s közben a haza imádott földje, a hol lelkét kilehelte, jel-

képezi halálának pillanatában az ő kezdettől végig egységes pályáját. A magyar politika, a magyar történelem útja évszázadok óta Bécsen visz keresztül. A földrajzi helyzet s a mohácsi végzet rendelte így. Sok, hazája szerető magyar hűségesen behódolt e végzetnek. Ő is ez úton képzelte és munkálta hazája nagyságát.

Mint történetvizsgáló elevenen látta és átérezte ezt a nagyságot, az Árpádoknak, Nagy Lajosnak és a Hunyadiaknak egykori dicső, a magyar haza szűkebb határain is messze túlterjedő imperiumában.

Változott viszonyok között, ennek a régi magyar imperiumnak eszméjét akarta szolgálni, a nagy célhoz mérve kicsiny emberi erővel, de nagy magyar érzéssel és hűséggel. Bécsbe ment, de nem hogy magyarságából kivetkőzzék, hanem hogy hazája nagyságát szolgálja, a magyarság látókörét szélesítse, erejét gyarapítsa, befolyását növelje. Meggyőződése volt, hogy történelmünk mai folyásának emez évszázadok óta változott viszonyai között minél több magyar-
nak, minél több tehetséges magyarnak kell hazáját Bécsben és a Balkánon szolgálnia, hűséges őrállásban, érdekeink képviselőjében s jóra való alkotásokkal.

Bécsi lakása is ezt a nagy gondolatot szolgálta. Az ő kifogyhatatlan jósága,* az ő nagy bölcsesége, találékonysága, türelme és fáradhatatlansága kellett ahhoz, hogy e helyen kis eszközökkel nagy dolgot műveljen, magyar célokat kitűzzön és megvalósítson, hűségre és összetartásra neveljen.

A vonzásnak különös törvényei nyilvánultak itt meg s a főtörvény az ő egyéniségének gyakran különös, de mindenki által elfogadott vonzása volt. Oh a földi élet oly szegény ilyenekben, oh, hogy

ő vele együtt ennek is örökre el kell múltnia. Pedig hányan és hányan vágyódtunk ide vissza, még a vele egykorúak is, mint a szülői házba.

Thallóczy a történettudós is ezen a nyomon haladt. Főleg az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak hatalmas és a Jagellók fogyó Magyarországhoz tartozó országok s Törökországgal való viszonyaink történelmi emlékeit kutatta s e történelmi emlékek nagyszabású kiadásait indítványozta, tervezte és munkálta. Segítő társaival, a magyar historikus gárda választottaival ekként, Akadémiánk kebelében, ez országok és tartományok történetére vonatkozó kútforrások bőséges sorát nyitotta meg, ki sem mondható értékkel gazdagítván s nemzetünk nagy multjához méltó magaslatra segítvén ezzel a magyar történettudományt.

Számára ez a rettentő világháború is csak újabb és újabb alkotásokra való ösztönzés volt. A magyar tudományt olykor úgyszólván erőszakkal vonszolta a régi magyar imperium területe felé. Legújabban Albániáról állított össze két vastag kötetet s még a mult hetekben is nagyszabású, csupán az ő akaratával és energiájával megvalósítható kiadást tervezett, Szerbiának a Hunyadiak-kori Magyarországhoz tartozott váairól. Neki nagy eszméje megvalósítására minden alkalom csak munkaalkalom volt s ha maga nem bírta, — és hogyan bírhatta volna oly sokoldalú és fárasztó kormányzási gondok közepe — annak másokkal való végzését indítványozta, sőt erőszakolta. Megmutatva a mult szélesebb távlatait, mai politikai látóköriünk kiszélesítésére czélozott. Mily szörnyőség, hogy sok évszázados tartományi mivoltunkban elszoztunk e messze távlatok-

tól s nem neveltünk elég számmal magyarokat, a kik a jövő magyar imperium föladatainak végzésében az ő nyomdokaiba lépjenek.

Pedig ő rá, az ő kifogyhatatlan erejére nem számíthatunk többé. A kit főleg az utóbbi időkben nagyszabású történelmi munkálkodás középpontjában, messzelátó magyar czélokért hevülni, buzdítani, tervezni és dolgozni láttunk, most itt fekszik előttünk hideg-mereven ; elmegy és nem jön vissza többé soha.

Thallóczy Lajos! Te elárasztottál bennünket szerető szíved és értelmed, teremtő képzeleted és szorgalmad sokféle áldásaival. Mi, a kik itt koporsódat körülálljuk s a kiket a szeretet és becsülés, a kiket a hűség és hála hozott ide, ez érzelmeket mélyen lelkünkbe zárva távoznak el innen s ezekre neveljük, a míg élünk, utódainkat. S földi halhatatlanságodat alkotásaidra bízunk.

Leteszem ravatalodra a Magyar Tudományos Akadémia koszorúját, a melynek munkásságod legjavát szentelted, a Magyar Történelmi Társulatét, melynek — mint elnöke — nevét és javát öregbítetted, s a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságét melynek szintén buzgó munkása voltál.

Búcsúzunk . . . Válnunk kell. Isten veled. Pihenj csendesen a magyar főváros ölében, melyet minden városnál jobban szerettél, szíved és szereteted minden melegével körülvettél, büszkén nevezted szülővárosodnak, a hová nyugalomra visszavágytál s a mely íme, most örök nyugalomra örök lakosául fogad. S áldodj a magyar haza nagy jövőjéről, melynek szent hited és a mi tanuskodásunk szerint oly rendíthetetlen munkása voltál. Kedves barátunk, társunk, Isten veled!

A koronázási eskü fejlődése 1526-ig.

A középkori keresztény souverain egyéb egyházi szertartások keretében végbevitt fölkenés és koronázás által nyeri el teljes uralkodói hatalmát.¹ Ezen felavatási szertartások állandó részévé válik a koronázottnak hely és idő szerint változó természetű ígérete.

Mikor Szent István a pápától koronát kért, a koronázás e szertartásai országok szerint már megállapodtak, ez időből több koronázási ordo maradt reánk.² G. Waitz, a ki ezekkel elsősül foglalkozott, azt állítja, hogy II. Silvester Szent Istvánnak is küldött a koronával ilyen ordót.³ Csak-hogy a híres bullahamisítvány szolgáltatja Waitz egyetlen támasztékát, s így egyébként igen valószínű állítása nem igazolható.

Milyen formula szerint koronázták meg Szent Istvánt, milyen esküt tett le, minderről a források hallgatnak.

A XI. század koronázásra vonatkozó gyér tudósításai az ígéretekről hallgatnak, a Salamonéit kivéve. Mert, hogy IV. Henrik visszaállítván Salamont magyar királyságába s »iusiurandi religione interposita« békítette ki népével, aztán pedig megkoronázva inthronisálta,⁴ teljesen megfelel

¹ V. ö. H. Schreuer: Die rechtlichen Grundgedanken der französischen Königskrönung. Weimar, 1911. 10., 11. §§-ok, különösen 87., 94., 98., 102. és 103. ll. a szertartás jelentőségének keletkezése, erősödése és megszűntére vonatkozóan.

² Németországra a III. Ottó idejéből származó s a középkori német gyakorlatra irányadó ú. n. német formula. (Waitz: Die Formeln der deutschen Königs- und der römischen Kaiserkrönung, X—XII. Jh. Abhandlungen der kgl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen- Bd. XVIII. 1873.)

Angliára »Ethelred« ordója. X. v. XI. sz. L.: Schreuer i. m. 7. l. 8. jegyzet.

Franciaországra a Ratold pontificalebeli. L.: Martène, De antiquis ecclesiae ritibus. T. II., p. 216. sqq.

³ I. m. 27. l. 1. jegyzet: hivatkozik Olleris: Gerbert, Oeuvres című kiadására. 218. levél, 147. l. . . . ut postquam et ille corona quam mittimus rite iuxta formulam legatis tuis traditam coronatus . . .

⁴ Képes krónika, Toldy kiadása, 53. fejt. 107. l., v. ö. Pauler, A magyar nemzet története, I. 112. l.

a későbbi magyar gyakorlat¹ királyi esküje-, s alattvalói hűségesküjének. Az a formula azonban, melyet IV. Bélához fűznek, az a bizonyos hármias ígéret lévén, melyet az angol királyok Eadgar (959—975) óta némi változtatással a mai napig tesznek,² s mely aztán a XIII. század óta Franciaországban is használatos volt,³ a magyar, különben is eltérő gyakorlattal összefüggésbe nem hozható. Sőt a Magyarországon később felmerülő római pontificalebeli ígéret épen azokból származott, melyeket a három angol praeceptum a francia formulából kiszorított.

A III. Bélának tulajdonított
eskü :⁴

I. Henrik 1100-ban letett
esküje :⁵

teljes erejével az egyházat és a keresztény népet megvédi,

hogyan hatalmaskodást és más jogtalanságot mindenkinek megtilt, ítéleteiben méltányos és könyörületes lesz.

»In Christi nomine promitto haec tria populo Christiano milli subdito.

In primis me praecepturum et opem pro viribus impensurum ut ecclesia Dei et omnis populus Christianus veram pacem nostro arbitrio in omni tempore servet; aliud ut rapacitates et omnes iniquitates omnibus gradibus interdiciam; tertium ut in omnibus judiciis aequitatem et misericordiam praecipiam ut mihi et vobis indulgeat Suam misericordiam clemens et misericors Deus.»

Görög szokást követett III. Béla, mikor oklevélben jelenti ki, hogy az ő kalocsai érsek által végzett koronázása nem sérti az esztergomi kizárólagos koronázási jogát.⁶ A

¹ Imre fia László, III. Endre, Róbert Károly stb. esetei.

² *Hatschek*: Englische Verfassungsgeschichte. 63. 1. *Below-Meinecke* Handbuch, III. Abtng.

³ *Schreuer* i. m. 50. k. II., ezentúl czítálva: Krönungsrecht.

⁴ *Acsády*: A magyar birodalom története, 226. l. Fönntartással közli csak Acsády.

⁵ *Stubbs*: Select charters, 99. l. Ez áll időrendben III. Bélához legközelebb azon angol eskük közül, melyekhez hozzáférhettem.

⁶ *Knauz*: Monumenta eccl. Strigoniensis, 181. sz. 187. k. II. 1209 máj. 15. átírásban.

trónralépő görög császár az orthodoxia megtartására okleveles ígéretet tesz.¹

A legközelebbi nyom a XIII. század elejéről való.

III. Incze utasítja az esztergomi érseket, hogy a Szentföldre készülő Imre király fiát koronázza meg, megesketvén Imrét a fiú helyett úgy a szentszék iránti engedelmesség, mint a magyar egyház szabadságára vonatkozóan, a hogy ősei is tették.²

Hogy a magyar király a magyar egyház szabadságát esküvel biztosítja, az már csak az egyház akkori tekintélyéből, a koronázásnak ettől való függéséből és a későbbi példákából is következik. A mi a szentszék iránti engedelmességet illeti, erre később csak III. Endre és Róbert Károly ígérete lenne példa, de teszem a legközelebbi II. Endrére vonatkozóan nincs rá adat. Azonban azt sem tudni, letette-e egyáltalán fia nevében Imre az esküt.

II. Endre ígéreteiről már részletesebben értesülünk a pápai registrumok kincsházából. III. Honorius 1220-ban levelet ír Ugrin kalocsai érseknek, hogy már régen megtudta a magyar királynak országa kárára és királyi méltósága ellenére tett »elidegenítéseit«, a miért írni is fog neki,³ hogy ezeket, még ha megesküdött is vissza nem vételükre, vegye vissza, mert ez kötelessége és koronázásakor meg is esküdött, hogy uralkodói jogait (iura regni sui) és a korona tekintélyét sértetlenül megőrzi s ezért a vissza nem vételre tett eskü tilos és meg nem tartandó.⁴

A pápai levélből egészen jól kiviláglik, hogy a »iura regni« a királyi várbirtokot s a velejáró minden hasznot jelenti. A regnum szó ugyanis az annus regni kitételben előjövő értelemben veendő, értelme csak így lévén, de meg IX. Gergely is már a »iura regalia« kitétellel él. Imrével kezdődik — a mi ezen eskük materialis okait illeti — a királyi hatalomra veszélyessé váló birtokelidegenítés. Neki híveket kellett szerezni Endrével szemben, kinek a viszályban előnyt adott apjától a keresztesháború céljaira ráhagyott kincs. Az adományozással, »elidegenítéssel« veszít a

¹ W. Sickel: Das byzantinische Krönungsrecht bis zum X. Jh., Byzantinische Zeitschrift VII. (1898) 522. k. II.

² Fejér: C. D. II. 431., 1204. ápr. 26. felemlíti Czéh János is: A magyar királyok felavatási esküjök. M. T. Társaság évkönyvei III. köt. 1838., 224. l.

³ . . . Nos eidem regi dirigimus scripta nostra . . . Ezt a levelet nem ismerem.

⁴ Fejér: C. D. III/1. 294.

király birtokot, ezzel embert, a ki hű katonája, jövedelmet, mivel az udvar, illetőleg országa költségeit fedezhetné. A megajándékozott viszont a kezdődő oligarchiát, a királyi hatalom veszélyeztetőjét erősíti, aztán meg elősegíti a kisember elnyomását. Mikor Endre elnyerte az áhított koronát, akadt élesszemű államférfi, ki átlátta, mire vezet az Imre megkezdte gazdálkodás, emberismerő, ki előre sejtette, hogy Endre királyként ok nélkül is fog pazarolni.

Endre sokat ígért, a mit nem tudott megtartani. Az aranybulla után, melyben szintén felmerül e kérdés, a 17. pontban hallgatag benn van, hogy a jogtalanul bírt birtokot a király visszaveszi, 1225 július 15-én ismét jött az 1220-ival teljesen azonos tartalmú levél Rómából, most már a kalocsai érseken kívül Béla ifjabb királynak is.¹ Bélát csak arra kéri Honorius, hogy ő a maga országrészében ne tegye azt, a mit apja. De hogy ő is tett volna esküt, azt a pápa hallgatása kizárja. Honorius akkor is Endre prédálásáról emlékezik meg elsősorban, mikor pár héttel a fennebbi levél után a szaracénok elleni intézkedéseket sürgeti meg Ugrinnál.²

Utódja, IX. Gergely ismét megengedi Endrének az eladományozott »jogok« visszavételét, a vissza nem vételre tett eskü ellenére is,³ kivéve az egyházi megadományozottakat. Ezzel elárulja az okot is, a miért annyit intette a királyt. Azon immensus donatiók által, melyeket a király ő magasága tesz, az egyházak nem kevésbé károsulnak meg, írja Gergely Endrének 1234-ben.⁴

IX. Gergely még Endre utolsó uralkodási évében is szeretett volna megismerkedni a koronázáskor tett esküvel annak teljes egészében. Megbízta a kalocsai érseket és még egy pár főpapot, hogy ezt tudják meg s őt erről pontosan értesítsék.⁵

II. Endre esküjének tehát csak egy czikke, a királyi jogoknak később újra fellépő megőrzése ismeretes.

Az eskü maga valószínűleg a koronázási szertartás egy része volt, mert nincs rá ok, a miért a külföldi gyakorlattól való lényeges eltérést feltételezzünk.

¹ *Fejér*: C. D. 47. k. 1. *Pressuti*: Regesta Honorii III., T. II., p. 350., nr. 5560.

² *Theiner*: Monumenta Hungariorum sacra illustrantia. T. I. nr. 127. p. 60. sq.

³ *Theiner* i. m. T. I., nr. 188., p. 111.

⁴ *Fejér*: C. D. III/2. 568.

⁵ *Theiner* i. m. T. I. p. 134., nr. 233. 1235. aug. 31. v. ö. az egész passzusra *Czech* i. m. 225. l.

Végül lehetetlen elmellőzni IX. Gergelynek egy, 1234 április 10-én kelt, III. Henrik angol királyhoz intézett levelét,¹ mely a II. Endrének küldöttekkel meglepő egyezést mutat: Gregorius . . . regi Anglie. Ad aures nostras noveris pervenisse quod, cum in coronatione juraveris, ut moris est, jura libertates et dignitates conservare regales, postmodum . . . quamplurima, que ad jus et statum corone spectabant . . . alienante non contraventurum juramento firmasti, confecto . . . autentico . . . instrumēto . . . ; nos super hoc . . . cupientes . . . providere . . . Cantuariensi a. e.-o nostris damus litteris in mandatis ut, . . . serenitati tue . . . injungat ut, primum non obstante secundo, juramentum observans . . . alienata . . . revocare procures, quia cum tenearis et in coronatione te predicta juraveris servaturum, illicitum fuisse constat juramentum quod de non revocandis eisdem alienationibus postea prestitisti, et propterea non servandum.

III. Henrik azt az esküt tette le, melyet előtte Oroszlán-szívű Richárd és Földnélküli János.² Ez az a bizonyos fönt említett hármasság ígéret: béke és tisztelet Istennek, az egyháznak és papjainak; igazság gyakorlása; a rossz törvények eltörlése, a jók megőrzése.³ Hol van itt szó a korona jogának megőrzéséről? A pápai levél igen jól illenék a magyar eskühöz, az angolhoz sehogyssem, noha igaz, hogy III. Henrik és II. Endre uralmának közös kinövése volt az esztelen gazdálkodás (sőt még az idegenkegyelés is) s így érthető lenne, hogy a pápa közös okát látja a bajoknak. De épen a koronázási esküben nincs Angliában a koronajavak megőrzéséről szó.

IV. Béla esküjére nincs nyom. Az ő erőszakos birtokvisszavételei, a Rogerius említette kard,⁴ olyan mélyen járta át a magyarok lelkét, hogy fiát, V. Istvánt 1270-iki koronázásakor megeskették, miszerint ezen occupatiókat visszaadja. Cum die appositionis corone capiti nostro promiserimus iuramento, quod iura nobilium per antecessores nostros indebite alienata et iniuste occupata reddi faciemus et restitui . . . írja Erzsébet, István felesége a Moys palatinusnak Mária királyné által elfoglalt birtokait visszaadó oklevelében.⁵ Hogy pedig a koronázás a második (az 1270-iki, nem

¹ *Auray*: Les registres de Grégoire IX. nr. 1868. Bibliothèque de l'école française de Rome.

² *Hatschek* i. m. 69. l.

³ *Stubbs*, Select charters, 251. l. ill. 270. k. ll.

⁴ *Rogevius*: Carmen miserabile: *Marziali*: Enchiridion, 152. l.

⁵ Orsz. Levéltár, D. L. 817. sz. 1272. közelebbi dátum nélkül.

az ifjabb királylyá való), bizonyítja V. István egy birtokmegerősítő levele, mely ezeket mondja: . . . cum . . . post transitum . . . patris . . . Bele . . . ad regni nostri gubernacula coronarique accessimus, et per universale edictum omnes barones . . . seu quicumque . . . comitatus . . . et honores . . . tenentes in Albensem civitatem convenissent, et nos eisdem inviolabilis fidei firmitatem tactus sacrosanctis reliquiis necnon vinifice crucis ligno interposito observaturos promississemus ut singulos singulariter et vniuersos vniuersaliter in suis iuribus illesos conservaremus et indempnes ac iniuste alienataseu occupata restauraremus . . .¹ Még egy emlék van V. István ígéreteiről. Az ifjabbik Erzsébet, Kún László felesége 1276-iki oklevelében áll, hogy Béla király és Mária királyné halála után valamennyi nemes gyűlésén István király és a királyné ajánlatára elhatározottat, hogy a nemesek jogtalanul elidegenített birtokai visszaadassanak.²

Hat év alatt feledésbe merült, miként történet ez az ígélet, eskü vagy törvény formájában (ordinatum fuerat, mondja az 1276-iki oklevél), annál is inkább, mert intézkedett e dologról törvény is, az 1267. 5. t.-cz., mely által kiszabott eljárás tartatott be Moys birtokai esetében is, hol a lefoglaló Mária királyné.

A koronázási eskü meg a törvény intézkedései azonban nem jelentik a királyi jogon ejtett csorba kiköszörülésével való felhagyást. István folytatja apja ifjúkori politikáját: hozzálát a királyi várbirtokok reoccupatiójához.³ A nemzet is — mert itt nem csupán a nemes van érintve, hanem a földből élő egész lakosság — átláthatta az immár második generációban folytatott politika helyességét, már csupán igaztalan eljárás ellen tiltakozik.

Mindent összevéve, a XIII. század ezen legfontosabb, a lakosság minden rétegét existenciájában érintő probléma, a földbirtokkérdés adja az alkalmat biztosítékok kérésére a trónralépő királytól.

kiadja *Fejér*, C. D. V/1. 237. l. v. ö. *Krajner*: Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns. 455. k. II. V. István levelét is adja: Nos . . . in die coronationis nostrae . . . praestitum iuramentum volentes observare . . . terras easdem . . . restituere voluissimus . . . *Fejér*. V/1. 35. *Krajner*nek feltűnik, hogy az eskü csak a báróknak és nemeseknek szólt.

¹ Zichy-oklevéltár I. k. 20. l. 26. db. 1269., V. István első uralkodási évéből. A helytelen keltezésen kívül nem látok belső okot, a miért a hitelesség kétségbevonható lenne.

² Orsz. Levéltár, D. L. 954. sz. *Fejér*, C. D. V/2. 372—4. l.

³ *Pauler* i. m. II. k. 280. l.

Érdekes a fejlődés. II. Endrének, a nagy pazarlónak még saját királyi joga megerősítését kell ígérnie, unokájának már a nemesekét.

Idősebb Erzsébet megesketése különösen figyelemre-méltó, mert kül- és belföldön egyetlen eset, hogy nem régens királyné teszi. A kún császár leányától tarthattak.

Kún László 1272-ben, mikor apja meghalt, tíz éves volt,¹ koronázásáról nem ismerek közelebbi adatot. Anyja tette-e helyette, vagy, hogy nagykorúvá lévén, maga esküdött-e meg, nem világlik ki a kún törvényeknek idevágó részéből,² mely szerint megesküdtött László, hogy a katolikus hitet és az egyházi szabadságot megtartja és tartatja országában és a meghódított földeken; a szent királyok törvényeit és jó szokásait, nemkülönbön minden mást, a mire ősei koronázásukkor esküdni szoktak, sértetlenül megőrzi. Ez tehát nem a teljes eskü, mert hogy a »minden más« mi lehetett, nem tudni, sőt azt sem, hogy László koronázásakor ígérte-e a felsoroltakat.

Az elidegenítettek visszaállítását nem, mert akkor a koronázási esküre s nem István és Erzsébet rendeletére (?) hivatkozott volna ifjabb Erzsébet az 1276-iki, fentebb idézett oklevelében.

Különös súlya van Lászlónál a különösen a német gyakorlatban³ használatos ígéretnek, hogy a katolikus hitet megtartja, hiszen azt is beszélték egyszer róla, hogy kúnjai közt pogánynya lett. Halála után a pápa vizsgálatot indít, hogy jó keresztényként halt-e meg. Az eretnekek keresztény országból való kiűzését az 1215-iki laterani concilium határozta el, így került be állandó részként a francia koronázási ígéretbe.⁴ Erre a zsinathatározatra már IX. Gergely is figyelmezteti a kalocsai érseket.⁵

A magyar eskü második pontja, az egyházi szabadság biztosítása általános koronázási ígéret az egész keresztény világban, minthogy a papságtól függő felkenés kínálkozó alkalom az ily biztosíték elnyerésére. Magyarországon akkor az egyházi szabadság már külön szabadságlevélbe volt foglalva. A nemesség is a törvény megtartását kéri, vagyis az aranybulláét, meg későbbi törvényhozási fejleményeiet.

¹ *Pauler* i. m. II. 257. l. szerint 1262-ben született.

² *Endlicher*: *Articuli Cumanorum*. 555. l. Idézi *Czech* i. m. 234. l.

³ *Waits* i. m. 34. k. II-on közölt németnek nevezett formulában is azt kérdi a koronázó: »vis sanctam fidem a catholicis viris tibi traditam tenere et . . . observare?« a király: »volo«.

⁴ *Schreuer*: *Über altfranzösische Krönungsordnungen* 152. és 154. ll. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung*, Bd. 30.

⁵ *Theiner* i. m. T. I. nr. 127., p. 60. sq.

Ha *Krajner* Imre alkotmánytörténetében kifogásolja ¹ *Werböczy* azon állítását, hogy a magyar királyok az aranybulla kiadása óta koronázásukkor erre megesküdték, ² úgy a kún törvényekben fennmaradt nyomot figyelmen kívül hagyhatta. Egyébként tökéletesen igaza van, *Werböczy* állítása a történetből nem igazolható.

III. Endre koronázását részletesen leírja *Hornecki Ottokár*.³ Szerinte a felkenés és koronázás után előlépett a három legnagyobb úr és kérte a királyt, hogy teljesítse a korona jogát. A király hajlandónak mondja magát, mire a magyarok előadják, hogy joguk van a király esküjét bevárni s csak ennek elmondása után a hűségi fogadalmat letenni. Erre felolvastak egy levelet, melyre írva volt, hogy a király megesküdjék és meg is tartsa, hogy a béke és nyugalom öre lesz, hogy kész a pápa és papság iránt keresztényi engedmességre, hogy ellensége lesz azoknak, kik az országban rabolnak és gyujtogatnak, hogy bajoktól védi az özvegyeket és árvákat, hogy igazságos ítélezést fog gyakorolni ellenállást nem tekintve, hogy mindig gyarapítja a magyar jogot, hogy a Boldogságos Szűz birtoka, vagyis Magyarországból a mi idegen kézre, német fejedelmekhez került, visszaszerzi és visszaállítja régi jogába.

Tehát a koronázási szertartás befejezte után a legfőbb magyar urak kérésére, ezek hűségesküjének feltételeként, oklevélben foglalt, az utolsó pont kivételével teljesen általánosságban tartott s külföldi eskükben állandóan fellépő ígéreteket tesz III. Endre. A béke fönntartása minden német, angol és francia esküben benne van, a pápának való engedmességre csakis a III. Lászlóról szóló jelentés és a Róbert Károlyé lenne példa. A rablók és gyujtogatók üldözése állandó része az angol esküknek, a hogy a III. Bélának tulajdonított formula tárgyalásánál érintetett. *Schreuer* részletesen kifejti,⁴ hogy az özvegyek és árvák védelme valószínűleg Habsburgi Rudolf óta vétetett fel véglegesen a német királyok koronázási ígéreteibe, csakhogy a szertartás elején tettekbe. Ez nem esnék épen messze III. Endre korától (1273, 1290) s így az egyház ebbeli kívánsága ⁵ csak vala-

¹ Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns. 455. k. II. Wien, 1872.

² Tripartitum, P. I. tit. 14. § 12.

³ Österreichische Reimchronik 41240—41291. sorok. M. G., Deutsche Chroniken.

⁴ Wahl und Krönung Konrad II. Hist. Vierteljahrschrift, 1911., Bd. XIV. 346. k. II.

⁵ *Schreuer*: Wahl und Krönung Konrad II. 348. 1.

mivel később talált meghallgatásra Magyar-, mint Németországban. Az igazságos ítélkezés is egyike a legerjedtebb ígéreteknek. De már tiszta hungaricum az Ottokár-féle és később újból fellépő hódító külpolitikát követelő két utolsó pont. És ez az, a mi Ottokár előadása elvetését tiltja; egyébként az előadás annyira kirí a magyar fejlődésből, hogy hitele kétségbevonható lenne. Különösen feltűnik az 1290-iki ígéretben az előző és követő eskükben szereplő nemesi jogok elejtése.

Róbert Károly esküje teljesen hiteles formában maradt fenn Gentilis bíboros közjegyzője instrumentum publicumában.¹ 1309 június 15-én, nem a hagyományos Székesfehérvárott, hanem a biztosabb Budán ment végbe Károly koronázása a Boldogságos Szűz nagyobbik templomában.² Még a szertartás megkezdése előtt, az esztergomi érsek és a notárius tartván az (evangélium) könyvet, az érsek —, először latinul, majd magyarul elmondotta szöveg szerint tette az esküt a király. Általános keresztény királyi ígéretekkel: Isten és törvényei előtti meghajlással, a katolikus hit megtartásával,³ az egyház és papjai iránti tisztelettel és védelemmel fonódnak egybe a hungaricumok: a rábizott ország és a királyi jogok épségben tartása, az elveszettek visszaszerzése, a nemesi jogok és a nemes személyének a »tyrannus«, az oligarcha elleni védelme, Szűz Mária (a koronázó) és Szent Adalbert (az esztergomi érsek)⁴ egyházának különös tisztelete, meg a Gentilis kezét eláruló 1309-iki specialitások: a pápai rendeletek sértetlensége a szentszéki földeken, valamint a szintén Gentilisre valló római császári ígéretekből⁵ vett védelme a római pápának s legatusainak meg a szentszéki birtokoknak meg nem támadása.⁶ VII. Hen-

¹ Acta legationis Gentilis, LXV., 304—307. ll.

² U. o.

³ A »német« formulában is megkérdi a koronázó: vis sanctam fidem... tenere? *Waitz* i. m. 34. k. l. Innen ment át I. Fülöp koronázásába a francziákhoz. *Schreuer*, Krönungsrecht, 53. l.

⁴ A koronázásért jutalom jár az érseknek. Richárd angol király 1 márkát offerál. *Martène* i. m. col. 600 sq. Miksa magyar király 24 márkát adott az érseknek. (*Meynert* i. m. 11. l.) Egyébként a magyar királyok donatiót adnak.

⁵ I. Ottó 962. febr. 2. M. G., LL. II. 28—9. ll. V. Henrik 1111. febr. 9. és 12., u. o. 65—73. ll. VII. Henrik 1309. júl. 26., u. o. 490—496. ll.

⁶ A feljebb idézettekén kívül IV. Ottó 1209 márcz. 22. és Vilmos 1247 febr. 19. ígéreteiben. M. G., LL., II. 216—7., ill. 365. ll. Később IV. Károly 1355 esküje, mely szószerint egyez Róbert Károlyéval. L. *Joh. Porta*: Liber de coronatione Karoli IV. M. G. iskolai kiadás c. 48., 58. k. ll. Csak a M. G. anyagát tekintve.

rik 1309-iki esküjével egyez még a nép java szolgálásának ési gazságos ítélkezésének ígérese.¹ A záróformula is német és francia hatást mutat.

Megjegyzendő, hogy *Guillelmus de Sanguineto* nem az eredeti szöveget adja, függő beszédben szól, két helyen bibliai citátumokat alkalmaz s mint a jegyzetben összevetett két szövegdarabból, meg az esküknél nem szokásos fogalomhalmazokból következtethető, átstilizálta.

Specziálisan róbert-károlyi ígéret az, hogy megelőgszik a törvényes házassággal. Az ismertem összes eskük egyikében sincs az uralkodó magánéletét megszabó ilyes passus.

Hogy a pápai határozmányokat és rendeleteket a szent-székhöz tartozó földeken nem sérti, nyilván az ő esetleges örökösödési igényeinek megvalósítását akarja kizárni.

A szentszék Nápoly—Siciliának egy itáliai, vagy azonkivüli hatalommal való egyesítését még personalis unióban sem tűrhette, a hogy ezt leghatározottabban I. Károly király hűbéres esküje fejezi ki.² IV. Ottó fentemlíttett, II. Frigyes³ és Habsburgi Rudolf⁴ privilegiumai mellé sorakozik Róbert Károly ezen ígéretpassusa.

»A rábizott országot és a királyi jogokat nem kisebbíti, sem el nem idegeníti, hanem inkább gyarapítja és az eddig elidegenítetteket régi jogukba visszaállítja.«

Ez II., illetőleg III. Endre esküjére megy vissza.

Károly uralkodása lehetetlen lett volna az oligarchia — a királyi jogok főcsonkítója — megtörése nélkül. Döntő esemény rozgonyi győzelme (1312), melytől kezdve általánosan elismert uralkodónak tekinthető, kinek jogai helyre vannak állítva, hatalma biztos alapon nyugszik. Természetes, hogy ez az alap az előző század közepe óta megváltozott. Nem szükséges már, hogy a király megmaradjon az eredetileg váraihoz tartozó földek birtokában, e nélkül is tudja ural-

¹ VII. Henrik esküje: M. G., LL. II., 383. sqq. (Tévesen I. Rudolfhoz.)

...populoque michi subiecto prodesse et iustitiam facere ...

² Gay: Les registres de Nicolas III. nr. 302. p. 110. sqq. III. Miklós 1278. jún. 24-i átírásában. Gay nem említi ez oklevél más kiadóját.

A nápolyi örökösödés részletezését l. *Szilágyi*: A magyar nemzet története III. 120 k. 1.

³ M. G., LL. II. 224—5. l., 1213 júl. 12.

⁴ U. o. 394—8. ll.

Róbert Károly esküje:

Populo Dei sibi ex Dei providentia commendato prodesse et non obesse et neminem ex eis sine iusti legitimique iudicii examinatione condemnare.

kodói köteleseit teljesíteni. Katonát az új birtokos ad, jövedelmet az adó. Ehhez alkalmazkodva változott a »királyi jogok« kitétel jelentése, mert a folytonosság megszakadtával — már a mennyiben ez a hiányos forrásokból kimutatható — nem igen tekinthető e kitétel II. Endre óta dívó, a viszonyok változta folytán jelentőség nélkül való formulának.

Az ország keleti részének rendezéséhez kapcsolódik a rábizott ország elidegenített részeinek visszaállítása. Milutint, ki a szent korona birtokában veszedelmes ellenfélle válhatott és befogadta az erdélyi menekülteket, meg az ország testéből is foglalt el egyes részeket, 1318-ban leverve, egész Macedóniáig hatolt Károly, visszaszerezvén az elvesztett területeket és az egyház túlsúlyát helyreállítván.

Az oláhság térfoglalását a szörényi bánóságban 1330-ban próbálta megállítani — siker nélkül. Nem sikerült az elvesztettek visszaszerzése a dalmát partokon sem. A hogy a koronázási ígéletben az erős királyi hatalom és az ország biztos hatalmi állásának akarása fejeződik ki, úgy ez az akarat vezeti Károlyt itt érintett törekvéseire.

A nemeset kettős veszély fenyegeti: a király elnyomása és az oligarcha hatalmaskodása. Idegen, messziről jött az új király, biztosítani kell vele szemben a közelmúltban kivívott jogokat: »magyar királysága nemeseit jóváhagyott ősi jogukban megtartja, a tyrannusok elnyomásából kiszabadítja«. A nemesre veszedelem a nagybirtokos, hiszen megyeként is egy garázda úr miatt állottak össze zalai nemesek.¹ Most a királytól várják a segítséget.

Ezzel lezáródik a magyar koronázási eskü történetében az első fejezet. A következő fejlődést mutatja az első nyomok óta.

Az eddig tárgyalt eskük az egyes időszakok fontosabb kérdéseiről szólnak: a XIII. sz. elején a földbirtokproblemről, majd a bajok orvoslására hozott törvényekről, utóbb az elvesztett országrészek visszavételéről, az oligarchia megfékezéséről, a bíraskodás igazságosságáról. Vagyis a mi a fejlődés következő fokára a legfontosabb, a magyar viszonyoknak megfelelő, jobban mondva azok által eredményezett, hazai és alkalmi produktumok, mert a fentjelzett tudatos átvételek elenyészőek, az egyéb hasonlóságok általános természetükből (igazságos ítélkezés) folynak, vagy az egyház követelményei minden keresztény fejedelemtől.

¹ *Pauler* i. m. II. 226.

Róbert Károly után hatalmas ür tátong: Nagy Lajos, Mária, Kis Károly, Zsigmond esküjére nem ismerek adatot.

Albert koronázásához két ordót is fűznek. Az egyik eredetije latinul írt melki kézirat,¹ Sengingi Márton állítólagos egykorú széljegyzetével, mely szerint 1437 decz. 25-én a magyar püspökök és bárók Albertet királylyá, feleségét királynévá választották, kik azután 1438 jan. 1-én a fehérvári társas káptalani egyházban megkoronáztattak, a püspökök, bárók, nemesek és megyék (nyilván követei) jelenlétében.

H. Meynert közli a másikat,² egy általa 1437-tel keltezett német kéziratot, új felnémet szemelvényes fordításban.

A két kézirat ordója hozzátartozik egy nagyobb csoportjához a koronázási szertartásoknak, mely csoportnak legrégebb tagja egy arelate-i³ (a mai Arles) szabályzat, utána következik a 1409. müncheni (Mün.),⁴ majd a jelzett bécsi (B.) és melkiek (M.), melyekből a Bonfininél mint II. Ulászló koronázásának leírása felhasznált ordo⁵ vezet át a sort lezáró pontificalebeli szabályzatba (P. R.).⁶

A szoros rokonság mellett sem származhatott sem B. M.-ből, sem M. B.-ből. M. értelmetlen »ab omnibus comitibus« eskürészét B. írója sehogysen fordíthatta volna az értelmes és a rokonesküeknek megfelelő »den Abten Graven«-nal.

Ezen értelmetlenség [valamely] diktált — latin] — szöveg félreértéséből, vagy másolt — latin — szöveg rövidítésének helytelen feloldásából magyarázható legegyszerűbben, a hogy »amodo« rövidítésének félreértéséből szár-

¹ Közli B. *Pez*: Codex diplomatico-historico-epistularis, Pars III. nr. 107. p. 228. sqq. Ritus benedicendi et coronandi Reges Hungariae, qui obtinuit, dum Albertus V. Dux Austriae in Regem Hungariae coronaretur. Tőle veszi át *Martène* i. m. col. 562. sq.

² Das königliche Krönungszeremoniel in Ungarn, Wien 1867. III. 1. Eredetije a cs. kir. belügyminiszteriumi levéltárban van, ennek másolatát *Eckhart* Ferencz szívességének köszönöm.

³ *Martène*, i. m. T. II. col. 634., *Martène* szerint körülbelül a XIV. sz. e.-ről való. Ezentúl A-val jelzem.

⁴ *Waitz* i. m. 88. k. ll. Ezentúl Mün.-nel jelzem.

⁵ *Rerum ungaricarum Decas* IV. L. X., Basel, 1568., 696. k. ll. *Brenner*—*Zsámboki* kiadás.

⁶ Pontificale Romanum Clementis VIII.-i Brüssel, 1735., 1. köt. 198. k. ll. Ezentúl P. R.-rel jelzem, a bécsit B.-vel, a melkit M.-mel. *Waitz* csak Mün. és P. R. rokonságát állapítja meg. 24. l.

maztatom M. értelemzavaró »animo«-ját az inthronisatiós beszédben. Viszont M. sem igen javíthatta ki a B. erősen kuszált »unud daselbst und auch also Bischoff, und cantores und so die Letaney fur ist so stet der Ertzbischoff auf« szövegrészét az »Et a choro responso redit ad accubitum cantoribus resumentibus et prosequentibus Letaniam« értelmes szöveggé. B. leírója zavarhatta ezt csak így össze valamely helyes mintából. Az egyéb — lényegtelenebb — eltérések B. rövidítései mintájából, mely egyúttal M. mintája is volt.¹ Mert a két ordóban előforduló egyetlen specialitást, az Albert nevet B. írója mindössze kétszer használja, egészen szeszélyesen választott két helyen, mert miért nem írja ki a »Herr wir pittn Henng« kezdetű imában a »Deinen Diener« kifejezés után, a hogy beírta az »Allmechtiger wirdiger ewiger Gott« kezdetűbe a »Dein Diener« után, s a hogy beírta az eskübe: »Ich Albrecht«...? B. írójának ez a következetlensége még magyarázható lenne szórakozott másolással, de azé, hogy M. írója ugyane két helyen használja az Albert nevet s ezeken kívül csak oly négy más helyen, melyek M.-ben kihagyvák, az egyébkénti igen szoros rokonság² támogatásával B. és M. egy közös alapjára mutat. Itt találták ordóink az Albert nevet is.

B. és M. tehát a koronázási formulák azon osztályához tartoznak, melyekből VIII. Kelemen bevezető constitutiója szerint a római pontificale ordóját megszerkesztették. Ez az osztály actusrend szempontjából az ó-frank IX. sz.-i (848., 855., 869., 877.) az V. Henrikéig és a IV. Ottó koronázásánál használt császárkoronázási, a Ratold corbeyi apáttól († 986) származó és végül az Ethelredhez

[¹ Legfeljebb a királyt bevezető püspökökre vonatkozó »vordristen« jelző B-ben fontosabb eltérés, mert P. R.-ben előfordulván. esetleg más eredetre mutatna.

² Vannak eltérések is, viszont B. és M. szorosabban összetartozik a többi rokonnal szemben. (A-ra elég a bevezető actusok sorrendbeli eltérését felhozni: instructio, electio (a mi B. és M.-ben nincs is meg), professio, s csak ezután az egyik püspök kérdései s az érsek felelete, azonkívül a kard hiányát. Mün.-nel már jóval szorosabb a viszony, de ez meg lépten-nyomon a császárkoronázás ordójára utal, a mi apróbb szövegi eltérések mellett kizárja a feltevést, hogy M. közvetlen alapja volt. A Bonfini-ordó és P. R. pedig már sokkal részletesebbek, új elem például, hogy a király a hüvelyébe zárt kardot kihúzza, megsuhintja és bal karján megtörölve visszateszi, meg hogy aranyat ad a koronázónak. Ez Bonfininél még nincs. A kard »vibratio«-ja a császárkoronázási szertartásokból származik. [Martène i. m. T. II. col. 589. sqq.]

fűzött körülbelül a X. v. XI. sz.-i¹ ordók típusához tartozik. Szövege azonban részben Ratold formulájáéval, részben az aktusrend tekintetében teljesen eltérő »német« formuláéval egyezik. Ez utóbbit Waitz nevezte el németnek, jelzése D. F.

Sorban véve az imákat és beszédeket ezen egyezések adódnak :

B., M.

Instructio regis. [A. és P. R.]

Professio regia. [A. Mün. D. F., P. R., *Martène* sensi (VII.) ordója, i. m. 610 és 622 coll.]

Omnipotens sempiterna Deus ... [Ratold, D. F. Ethelred,² VI. és VII. ordó *Martène*-nél, coll 610 és 622, V. császárkoronázási ordó, *Martène* i. m. 584. sqq.]

Praetende quaesumus Domine ... [nincs A.; van P. R.]

Actiones quaesumus Domine ... [B. csak jelzi; IV. királyi ordó,³ P. R.]

Deus Dei filius ... [A., Ratold, VI. ordó,⁴ sensi,⁵ Ethelred, D. F., P. R.]

Deus regnorum omnium ... [nincs B., A., P. R., van Mün.]

Accipe gladium desuper ... [nincs A, van D. F., P. R., V. császári ordó.]⁶

Accipe coronam regni ... [A., D. F., P. R., V. császári ordó.]⁷

Accipe virgam virtutis ... [A., Ratold, sensi ordó,⁸ D. F., P. R., V. császári ordó, Ethelred.]

Deus qui victrices ... [A., P. R.]⁹

Deus inenarrabilis auctor ... [A., III. királyi ordó, VI.,¹⁰ P. R.]

Stare et retine ... [A, Ratold, sensi ordó, Ethelred,¹¹ V. császári ordó.]¹²

¹ *Schweuer* összeállítása: Krönungsrecht 9. és 11. ll., az említett ordókról részletesen szól az 5. l-on, s *Waitz* i. m.-ben. Közlelbből *Waitz* i. m. mint angol-szász formuláról, honnan a rokonsági viszonyait átvettem. Kül. 22. k. ll.

² *Martène* i. m. T. II. col. 603. sqq.

³ *Martène* i. h.

⁴ U. o.

⁵ *Martène*, i. h. coll. 584. sqq.

⁶ U. o.

⁷ U. o. 629. col.

⁸ U. o.

⁹ *Waitz* i. m. 24. l.: ez az ima és a *Deus inenarrabilis auctor* ... kezdetű koronázás és felkenés nélküli hercegi benedictióknál fordul elő.

¹⁰ *Martène*: T. II. col. 602., ill. 612.

¹¹ *Schweuer*: Krönungsrecht, 133. l. 7. jegyzet.

¹² *Martène*: T. II. coll. 584. sqq.

A későbbi ordók közül a P. R. és előzményei typus az Ethelred schemáját folytató XII. sz.-i angol formulához és a Liber Regaliséhez¹ símul actusrend szempontjából. Még az eskü is a szertartás elején van, az unctio előtt.

A hogy a tárgyalt ordók (B. M.) actusrendje ófrank eredetű, imáinak egy része a francia Ratold apát formuláréjáiével közös, ófrank királyok ígéreteiből alakult ki az az eskü is, a mely a német, az állítólag Albert és II. Ulászló magyar királyok koronázásakor használt meg a római pontificalebeli ordókba belekerült. *Schreuer* egészen Jámbor Lajos 813-i ígéréteig vezeti vissza a koronázási eskü szokásának eredetét.²

Igaz Byzancban már 491-ben kellett I. Anastasiusnak a vonakodó patriarchát az orthodox hit megtartását biztosító oklevéllel a koronázás elvégzésére bírnia, mely oklevél kiadása aztán állandó szokássá vált a görögöknél, de sohasem terjeszkedvén ki közjogi kérdésekre, a hogy Byzancban a koronázás tisztán egyházi actus,³ nem hozható kapcsolatba a nyugati gyakorlattal; másrészt a görög oklevél alkalmosúlta eredete kizárja az ókori hivatali esküvel — letette ezt Tiberius, Claudius meg Traianus is⁴ — való összefüggést.

A második, koronázáskor tett Karoling-eskü a Kopasz Károlyé 869 szept. 9-iki lotharingiai királylyá való felavatása alkalmából.⁵ Ez úgyszólván szóról szóra ismétli Károly kiersy-i ígését,⁶ hogy híveit rendjük és személyük szerint tiszteletben tartja, mindenki számára megőrzi az őt illető törvényt és igazságot.

Már 857-ben kiadott capituláréjában kénytelen a király a hatalmaskodókkal szemben való tehetetlenségét be-

¹ Keletkezett 1307 előtt. *Hatschek*: Englische Verfassungsgeschichte, 200. l.

V. ö. *Schreuer*: Krönungsrecht, 12. k. II.

² Krönungsrecht, 43. l., 3. jegyzet.

³ V. ö. *W. Sichel*: Das byzantinische Krönungsrecht bis zum X. Jh. Byz. Ztschrift, VII., 1898., 522. k. II.

⁴ *Th. Mommsen*: Römisches Staatsrecht, Bd. I. Aufl. 3. 1887. 621. l., 8. jegyzet. Tiberiusra v. ö. *Dio Cassius* LVII., 8. Claudius uralkodása negyedik évében (794—41-ben lett császárrá, 798—45-ben tette az esküt) megesküszik a szokásos dolgokra. *Dio Cassius*, LX. 25. Traianus a törvényekre esküdött. (*Plinius*, Panegyricus, cc. 64., 65.)

⁵ *M. G. Capitularia*, II. 339. l.

⁶ U. o. 296. sq. a 843. coulaines-i ígéből átment ide az »unicuique competentem legem« passus és a clausula részei. U. o. 255. c. 3., 4. és 5.

ismerni. Fegyvere az egyházból való kirekesztés. II. Lotárral egyez meg a rablók ellen¹ ugyanez év márcziusában. A fentemlített kiarsy-i ígéret 858 márcziusában viszonzás híveinek a királyi hatalom támogatására tett fogadalmáért. Ezek segedelmét is nyilván a rablások miatt kellett megszereznie.

A harmadik koronázáskor tett ófrank ígéret a Hebegő Lajosé 877-ből. Ő fogadja a klérus kérésére (petitio episcoporum): Promitto et perdono vobis quia unicuique de vobis et ecclesiis vobis commissis secundum primum capitulum, quod novissime in Carisiaco²... Imperator pater meus se servaturum... denunciavit, canonicum privilegium et debitam legem et iusticiam conservabo et defensionem quantum potuero exhibebo, adiuvante Domino, sicut rex in suo regno unocuique episcopo et ecclesiae sibi commissae debitor est exhibere.³ De már előzőleg⁴ letette a [népnek az esküt :

Ego Hlodowicus, misericordia domini Dei nostri et electione populi rex constitutus, promitto teste ecclesia Dei omnibus ordinibus, episcoporum videlicet, sacerdotum, monachorum, canonicorum atque sanctimonialium, regulas a patribus conscriptas et apostolicis adtestationibus roboratas ex hoc et in futurum tempus me illis ex integro servaturum. Polliceor etiam, me servaturum leges et statuta populo, qui mihi ad regendum misericordia Dei committitur, pro communi consilio fidelium nostrorum, secundum quod praedecessores nostri imperatores et reges gestis inseruerunt et observanda decreverunt. Ego igitur Hlodowicus rectitudinis et iustitiae amore hanc spontaneam promissionem meam relegens, manu propria firmavi.⁵

Ha *Schreuer* már most azt állítja, hogy Odo 888. esküje Hebegő Lajos ezen ígéreteiből van compilálva,⁶ úgy abból a tulajdonképen két dologból, mit Hebegő Lajos ígér: az egyházi rendek szabályzatainak biztosításából és a törvények megtartásából a nép számára, az Odóéban semmi sincs. Ez így szól:

Promitto et perdono uniuicque vestrum et ecclesiis

¹ *Lavisse et Rambaud*: Histoire générale, I. 410.

² Kiarsy-i kapituláré, 877. június 16. Cap. II. 362. (M. G.)

³ Cap. II. 364. sq. [M. G.]

⁴ *Schreuer*: Krönungsrecht, 47. k. 11.

⁵ Cap. II. 364. [M. G.] Ez is, meg a fentebbi ígéret is az Annales Bertinianiból való. M. G.-iskolai kiadás, 877-hez.

⁶ Krönungsrecht, 49. k. 1.

vobis commissis, quia canonicum privilegium et debitam legem¹ atque iustitiam conservabo, et contra depraedatores et oppressores ecclesiarum vestrarum et rerum ad easdem pertinentium defensionem secundum ministerium meum, quantum mihi Deus posse dederit, exhibebo; et ius ecclesiasticum et legem canonicam vobis ita conservabo, et res ecclesiarum vestrarum,² tam a regibus, vel ab imperatoribus, quam a reliquis Dei fidelibus collatas, sub integritate³ et immunitate absque aliqua inhonoratione permanere⁴ concedam, quas modo iuste et legaliter vestrae retinent ecclesiae; et eas augmentare et exaltare secundum debitum uniuscuiusque servitium, prout scire et nosse mihi Deus rationabiliter dederit et tempus dictaverit studebo,⁵ sicut mei antecessores, qui hoc bene et rationabiliter observaverunt, vestris praedecessoribus, in hoc ut vos mihi secundum Deum et secundum seculum sic fideles adiutores⁶ et consilio et auxilio sitis, sicut vestri antecessores boni meis melioribus praedecessoribus extiterunt secundum scire et posse. Et quae retro malo sunt ingenio depravata, in meliorem et pristinum gradum, adiuvante me divina clementia, reformabo cum vestro et aliorum nostrorum fidelium consilio et auxilio.⁷

Ez a különös compilatio három részre oszlik. Figyelmess olvasásra feltűnik, hogy az egyháznak tett ígéretek ismétlődnek:

Odo 888. esküjének

első része:

második része:

Promitto... quia conon- (az első közvetlen folytatása):
cum privilegium et debitam et ius ecclesiasticum et legem
legem... conservabo, et contra canonicam vobis ita (így) con-

¹ 843. coulaines-i ígért: »debita privilegia«... M. G., Cap. II. és 869. pitres-i capitulare u. o. 333., 30., 35. sor.

² 843. Coulaines, u. o.

³ U. o.

⁴ U. o.

⁵ Ez a 846. c. 5. és 847. c. 2. capitularékat előidéző jogcsorbításokból és orvoslásaikból ered. Az eseményekre vonatkozóan v. ö. *Lavisse et Rambaud* i. m. I. 406. l. Csaknem olyan mozgalom ez, mint a magyarországi az első koronázási eskünyomok felmerülésekor, ha nem is oly általános.

⁶ 869. metzi ígérte Kopasz Károlynak: in hoc, ut... adiutorium... ab unoquoque vestrum... mihi exhibeatur... sicut vestri antecessores fideliter... meis antecessoribus exhibuerunt. M. G., Cap. II., 339., 25. sor.

⁷ M. G. Cap. 375. sq.

de praedatores... ecclesiarum...
et rerum ad easdem pertinen-
tium defensionem... ex hibebo;

servabo, et res ecclesiarum ves-
trarum, tam a regibus vel ab
imperatoribus, quam a reliquis
Dei fidelibus collatas, sub in-
tegritate... permanere con-
cedam...

A mi nem más, mint a 877-i püspököknek tett ígéret két, kevésbé eltérő szerkesztésének laza összefűzése, hiszen a helyes értelmet is zavarja az »ita« kifejezés.

A harmadik része Odo ígéretének tartalmilag Kopasz Károly lotharingiai koronázási esküjével egyezik,¹ még az elődökre való hivatkozásban is.

Odo 888. ígéretéből, a 851-i nyilatkozatból, melyet Kopasz Károly Meersben² tett s még egy elemből: az apátoknak, grófoknak és a hűbéreseknek kijáró tisztelet ígéréséből alakult az Albert magyar király 1438 jan. 1-i koronázásánál állítólag használt két ordó (B. M.) professiója. E harmadik elemnek nem találok a Karoling-eskükben és capitulárékban ily kifejezetten nyomát, de tökéletesen megfelelően az akkoriak törekvéseinek,³ körülbelül a többi alkotó elemmel lehet egyidős.

851. meerseni nyi-
latkozat:

... ecclesiasti-
cus ordo debitum
honorem habeat...

Az ordó professiója:

... profiteor et pro-
mitto coram Deo et an-
gelis eius, deinceps le-
gem et iusticiam⁴ et

Odo 888. ígérete:

»debitam legem
atque iusticiam

¹ 869. v. ö. fenn.

² Cap. II. 74. l., 35. sor.

³ Német Lajos a 860. koblenzi találkozón az egyházak, papok és hívei számára ígér tiszteletet. Cap. II. 157., 25., 30. s. Ugyan-így Német Lajos és Kopasz Károly tusey-i szerződése. U. o. 166., 30. s. Kopasz Károly 843-ban a coulaines-i gyűlésen, u. o. 255., 20. s. Továbbá az egyházakra, de nem specialisálva az apátokra a püspököknek Jámbor Lajoshoz intézett jelentése 829-ből, u. o. 39., 5. s. Azonkívül Kopasz Károly 876. februári capituláréjában u. o. 101., 30. s.

⁴ V. ö. 860 jún. koblenzi találkozó, Cap. II. 156. c. 9. Ugyan-akkor Német Lajos német nyelvű nyilatkozata, u. o. 157., 30. s. A koblenzi találkozó után a küldötteknek átadott capitulumok közt, 299., 25. s. Kopasz Károly »promissio«-ja 879 szept. 9. 370., 15. s. — Karlmann 882 szept. 9. ígérete. — Boso arles-i választott király 879 okt. 15. felelete a választó zsinatnak. mindkettő u. o. 365., 5. s. és 367., 20. s.

Az ordó professiója :

pacem¹ sanctae Dei ecclesiae, populorum mihi sobiectorum pro posse et nosse facere et conservare salvo condigno misericordiae Dei respectu, sicut cum consilio fidelium meorum melius potero invenire: Pontificibus quoque ecclesiarum Dei condignum honorem exhibere, atque ea, quae ab Imperatoribus et regibus ecclesiis collata et reddita sunt, inviolabiliter conservare, ab omnibus comitibus et vassallis meis² congruum honorem secundum consilium fidelium meorum praestare. Et haec omnia super haec sacrosancta Dei Evangelia tacta me veraciter observare iuro.³

Odo 888. igérete :

conservabo . . .

et res ecclesiarum . . .

tam a regibus vel imperatoribus, quam a reliquis Dei fidelibus collatas sub integritate et immunitate absque aliqua inonoratione permanere concedam . . .

Igy hát a IX. sz.-i nyugati frank törvényhozást is nagyban foglalkoztató események, köztük az egyháziaknak birtokaikat biztosító és gyarapító törekvései, de nem kevésbé az anarchia is, mely Nagy Károly francia utódai korára oly jellemző, a factorok, melyek a római pontificale ordója csoportjának (az Albert és II. Ulászló magyar királyok koronázásához fűzöttek és idevalók) professióját létrehozták.⁴

A legfeltűnőbb változás ordóink professiójában az Odóé óta az, hogy míg az Odóé tisztán az egyháziakkal foglalkozik, az ordóké mintegy compromissuma egyházi és világi követelményeknek. A későbbi⁵ francia gyakor-

¹ 860. a koblenzi gyűlés után a küldötteknek adott capitulum, 298., 25. s. Károly 864 jún. 25. pitres-i nyilatkozata, 311., 35. s. (cap. 3.) és 328., 35. s. az Odo előterjesztette 876. capitulum a pothioni zsinatnak, 351., 20. s.

² V. ö. a 862 jún. pitres-i capitulum intitulatiójában: Karolus . . . et episcopi, abbates . . . comites ac ceteri . . . fideles . . . U. o. 303., 15. sor.

³ B. *Pez* i. m. Pars III. p. 228. sq.

⁴ V. ö. az egész passusra *Schreuer*: Krönungsrecht, 43. k. ll., melyet a jelen analysis nem egészen fed.

⁵ Már a Ratold apát (†986) formulája is. *Martène* i. m. II., 604. sqq.

lat aztán megállapodik abban, hogy a szertartás elején adja a Kopasz Károly által a püspököknek tett »promissiot«, a végén pedig az angoloktól átvett három praeceptumot.¹

Es épen ez az egyháziakra és világiakra egyaránt kiterjedése az eskünek mutat más eredetre, mint a püspökszentelésnél szokásos eskü utánzására.²

Jámbor Lajos maga tette fejére a koronát az után, hogy császári apja parancsai teljesítését megígérte s ezzel az első koronázási esküt letette.³ Ezt tekintti *Schreuer* a későbbi ígéretek mintájának. Már pedig ez tisztán világi actus: Nagy Károly a koronával átadta fiának az imperiumot⁴ — püspöki (pápai) segédkezés nélkül. Kopasz Károly a papság és nép számára tett ígérését nem is a koronázáson adta, hanem azelőtt egy héttel.⁵ A legrégebb kimutatható ígérlet, a Cariberté⁶ az uralomra léptekor legfontosabb kérdést tárgyalja; nem hoz be új törvényeket és szokásokat, hanem meghagyja az apja uralkodása alatti állapotot;⁷ vagyis világi ígérletet tett, menten egyházi szertartásoktól. A frank ígérleteknél jóval régebb angolok is (Egbert pontificaléja 760 körül)⁸ az egyházi szertartás bevégzése után tétetnek.⁹

A mi végül az ordóbeli professiót illeti, ez letétele azon biztosítékoknak, melyekről a közelmúltban capitularékat és királyi nyilatkozatokat szerkesztettek.

¹ *Schreuer*: Krönungsrecht, 53. k. ll.

² Igy *Schreuer* u. o. 44. l.

³ V. ö. *Schreuer* u. o. 43. l.

⁴ *Schreuer* u. o. 65. és 66. l.

⁵ *Schreuer* u. o. 48. l.

⁶ 561—570. uralkodott frank király.

⁷ *Grégoire de Tours*: IX. 30. V. ö. *Stubbs*: Histoire constitutionnelle d'Angleterre 188. l.

⁸ *Martène* i. h. és az ígérlet *Stubbs*: Select charters, 62. l.

⁹ Byzancról már fentebb volt szó. Ezen világi eredetén, közjogilag jelentékeny voltán az eskünek mit sem változtat az a kétségtelen tény, hogy a megállapodott királylyá avatás szertartásai szorosan simulnak a püspökszenteléséhez, a hogy *Schreuer* ezt i. m.-ben 14. és k. ll.-on kimutatja. Csakhogy ezt a már teljesen clericalisálódott III. Ottó idejére tehető ordóra teszi, a mikor az eskü aktualitását, tehát közjogi jelentőségét is elvesztette. A császári eskü, melyet a szentszék és a koronázandó előzetes tárgyalásai állapítanak meg (v. ö. I. Ottó esete, M. G., LL., II., 28. sq. 962-ben, V. Henriké u. o. 65. sqq., 1111-ben, Barbarossáé u. o. 97. sq., 1155-ben, II. Frigyesé u. o. 240. sqq. 1220-ban), egyezik a római pontificale előírta püspökszentelési eskü elejével, valamint a pallium elnyerésekor tettével, meg az »auctoritate apostolica« felszentelte apátéval. (P. R., I., 76. sq. 109., 124., Brüsszel, 1736.)

Már most az a kérdés, használhatták-e egyáltalán Albert koronázásánál a *Pez* és *Meynert* ordóit, hogy tehát letette-e Albert, mikor magyar királylyá koronázták a bennefoglalt professiót, vagy sem.

A Bonfini közölte, II. Ulászló koronázásánál ő szerinte elhasznált, e típusú ordó ezt megerősíteni látszik. Csakhogy még az ő stilusvirágai közül is kitészik, hogy az ő szabályzata jóval előrehaladottabb fokán áll a fejlődésnek, egészen közel a római pontificalebelihez, tehát csak akkor támogathatja B. M.-et, ha a közbeeső fejlődési fokokat az 1438. és 1490. közt lefolyt magyar koronázások képezik. Már pedig V. László¹ és I. Ulászló² koronázásáról fennmaradt leírások, valamint Tubero³ tudósítása egészen más, még pedig egymás közt egyező rendszerhez tartoznak. Még a Mátyásról szóló néhány szónyi feljegyzésből is csak az ordók ellen lehet érvelni.

A leírások nem adván egyebet, mint az actusokat, ezekre kell a vizsgálatnak szorítkoznia.

	I. Ulászló		Tubero
	<i>Dlugoss</i>	<i>Callimachus</i>	
—	—	—	kérdések ⁴
—	—	—	acclamatio ⁴
lovagütés	—	—	kard
kard ⁵	—	—	kardvágás
felkenés	felkenés	felkenés	—
ruhák	sarúk, ruhák, sarkantyúk	ruhák	papi ruhák
—	legatusi kereszt	kereszt	—
—	sceptrum	sceptrum	sceptrum
—	zászló	alma	beültetés
—	alma	zászló	—
korona	korona	eskü	eskü
*eskü ⁶	eskü	korona	korona

¹ Aus den Denkwürdigkeiten der Helena *Kottanerin*. Lipsee, 1846. 36. k. II.

² *Callimachus*: De rebus Vladislai, Schwandtner I. 463. I. *Dlugoss*: Hist. Pol. L. XII. col. 742—3.

³ *Commentarii* L. II. § 7. Schwandtner, II. 146.

⁴ A nádor kérdi, hogy akarják-e az illetőt királyokul, mire a nemesség helyesel. V. ö. Kis Károly esete, *Túróczi* III. rész, VII. fej., *Schwandtner* I. 209.

⁵ Czillei Ulrik adja neki, s ezzel a királyt lovaggá ütik. *Kottaner* J. i. h.

⁶ A jelen dolgozat feltétele.

V. László	I. Ulászló		Tubero
	Dlugoss	Callimachus	
beültetés és felemelés	—	beültetés	—
lovagütés ¹	—	lovagütés	—
anthronisatio ²	inthonisatio ²	inthonisatio ²	—
—	—	kardvágás ³	—

Igen feltűnő *Tuberónál* a felkenés hiánya, a lengyel történet íróinál pedig a már jóval jelentéktelenebb kardé, meg hogy V. László esetében és *Tubero* jelentésében ez utóbbi átadása világiak⁴ részéről történik. Egyébként a négyféle actusrend egymásközti eltérése csekély,⁵ de annál nagyobb az 1437. vagy 1490. ordókétől.

B. M. Bonfini:

papi kérdések

eskü

felkenés

kard

korona

sceptrum

inthonisatio.

Actusrend szempontjából a magyar koronázások a XIII. sz. óta használatos franczia ordók és a Lothártól VI. Henrikig történt császárkoronázások csoportjához tartoznak, a hová az I. Ottó óta dívott német is.⁶ Részletesebb tárgyalásra most nincs idő.

Ily megállapodott gyakorlatban egy idegen ordó behozatala nem valószínű, különösen, ha az még maga is ez ellen bizonyít.

Mert nemcsak, hogy az Albert néven kívül előforduló második specialitás a Romanum Imperium a complendá-

¹ Ujlaki Miklós út a király helyett lovagokat. *Kottaner* i. h.

² Péter Pál-templomban.

³ A Marton-templom tornyán.

⁴ Így II. Lajosnál is. *Szilágyi*: A magyar nemzet története,

IV. 384.

⁵ A háromhónapos királynak nem adhatták kezébe a sceptrumot, meg a legatusi botot, vagy az almát, de a menetben ott vitték ezeket, ha nem is a szokásosakat. *Kottaner*, i. m., 39. l. és a praelatusok, bárók stb. levele, melyből kitűnik, hogy az eredeti jelvények, a »Szent Istvánéi« Visegrádon maradtak, (*Katona*: *Historia critica* XIII., 94. sq.), a mi különben *Kottaner* J. előadásából is következik. I. m. 22—3. l.

⁶ V. ö. *Schreuer*: Krönungsrecht 11. l.

ban (az utolsó imában M.-ben) egyenesen a német birodalomra mutat, hanem Albertnek koronázásakor felesége is volt; neki Erzsébet, mint Zsigmond leánya, örökösödési joga¹ nyitott utat a magyar trónra, kit vele egyetemben választottak és koronáztak meg Sengingi Márton szerint is — Pez erre a széljegyzetre látszik támaszkodni —, hiszen a koronázás előtt nézeteltérés is támadt az esztergomi primás és a veszprémi püspök között a fölött, vajjon melyikük joga a királyné megkoronázása.² A királyné koronázása azonban csak úgy meg volt szabva, mint a királyé, rendszeren függelékként követi ezt a kéziratokban, mégis kissé feltűnő tehát, hogy a két ordóban ennek semmi nyoma.

Maradna az »Albert« név, melynek előfordulta mégis csak az ordók felhasználta volna mellett szólna. Erre legvalószínűbbnek látszik, hogy B. és M. közös alapja azért vette be a nevet, mert Albert uralkodása alatt készült. Mert ha magyar koronázásnál akart volna az ordó szolgálni, okvetlenül kellett volna a magyar szokáshoz alkalmazkodnia.

Különben is nagyon nehéz az ilyen ordó tényleges használatát megállapítani. Teszem a német formulára csak a VII. Henrik koronázása az egyetlen példa, de ez is csak változtatásokkal. Epen az esküben lépnek fel új elemek.³

Igy Magyarországon is változtatni kellett volna az ordón. *Schreuer* az imperator kifejezés miatt elveti a professiót, mint XIII. sz.-i francia király ígéretét, noha Franciaországban bizonyára voltak császári adományok egyházak részére, melyek megőrzése a király tiszte,⁴ hiszen francia földön alakult ki az ígéret illetén szerkesztése is. Magyarországra ilyenmű adományokról nem tudok.⁵ Sőt magyar király vasallusairól sem szólhatott, ez a kifejezés a hazai gyakorlatban teljesen ismeretlen lévén. Ezek alapján hajlandóbb vagyok a bécsi és melki ordót Albert koro-

¹ Legélesebben elismerve az 1439. decretum conclusiójában: ... Alberto Regi, et Dominae Reginae suae Conthorali, quam principaliter hoc Regnum jure geniturae concernere dignoscitur. . . *Kovachich*: Vestigia 229.

² *Fejér* C. D. XI., 29. sqq.

³ M. G., LL. II. 390. sqq. Ott Habsburgi Rudolffhoz csatolva. V. ö. *Schreuer*: Krönungsrecht 6. l.

⁴ *Holtzmann* Franz: Verfassungsgeschichte 126. k. II. *Below-Meinecke*, Hbuch. Abt. III.

⁵ IV. Henrik inkább magyar földből adományoz — német egyháznak: Sopron megyében száz telket a freisingi egyháznak. *Paulev*: A magyar nemzet története. I. 131. l.

názásakor fel nem használnak, következésképp a professiót le nem tettnek tekinteni.

Kérdés azonban, nem tett-e Albert külön esküt az ország jogai és szabadságainak megőrzésére. Az 1439. máj. 29-én kiadott törvényének első cikke ezt mondja: . . . antiquas leges et consuetudines hujus regni et libertates regnicolarum ecclesiasticorum et secularium, cuiuslibet status, ad priorem suum modum et statum, quantum de jure et cum honore, eorundemque Praelatorum et Baronum ac Regni nobilium consilio et auxilio possumus, reducemus, redintegrabimus, reformabimus, et de caetero in eisdem manutenebimus et conservabimus.¹

Lehetséges, hogy ebből a koronázási eskü tartalmát kell kiolvasni. Beczikkelyezik V. Lászlót is, az 1453. i. t.-cz.-be,² melynek az 1439. i. t.-cz.-kel való hasonlósága vezet a fenti következtetésre.

Egyébként Albertnek választásakor hitlevelet kellett kiadnia.³ Ennek egyes cikkei alkotják az 1439. törvény nagy részét s így csak a bevezetést és a befejezést adom:

Nos Albertus Dei gratie (?) Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. rex electus in Hungaria (?) et dux Austriae, Styriae, Carinthiae Carniolae, Marchio Moraviae, comesque Tyrolis, et nos Elizabeth eadem gratia nata (?) Hungariae regina electa, ducissa ac domina principatum terrarum predictarum, praefati domini Alberti conthoralis recognoscimus et notum facimus publice per presentes, quemadmodum reverendissimi in Christo patres ac magnifici domini et nobiles episcopi et praelati, barones, nobiles, proceres, milites, militares atque incliti regni Hungariae incolae presentialiter in magna multitudine congregati post decessum quondam illustrissimi principis domini Sigismundi Romanorum imperatoris semper Augusti ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae etc. regis domini et patris, domini nostri dulcissimi Nos duces Albertum praefatum in eorum ac dicti regni Hungariae cum regnis annexis regem coronandum ac dominum et Nos Elizabeth ducissam memoratam meorum predictique regni Hungariae etc. et reginam coronandum (sic) et dominam suo⁴

¹ *Marozali*: Enchiridion 243.

² Corpus Juris, millenium kiadás, I., 310. l.

³ Erre már *Ferdinandy Géza* is következtetett az 1439. törvény alapján. (A koronázás és közjogi jelentősége 22. l.) *Eckhardt Ferencz* a nyáron megtalálta a cs. k. belügyminiszteriumi levéltárban, B.-hez csatolva. B.-nek és a hitlevélnek másolatát is az ő szíveségének köszönöm.

⁴ Kimaradt »voto« (*Eckhardt*).

et aliorum regnicolarum absentium elegerunt et nominarunt¹ . . . quod nos promissimus, imo promittimus bona fide, quod articulos infrascriptos tenere et adimplere volumus et debemus: (következik az 1439. törvény 1., 4., 5., 6. cikke, a 10-nek legeleje, a 14. és 16. t.-cz. ez utóbbi odamódosítva, hogy a királyi és koronajavakat csak a prelatosok, bárók és tanácsosai tanácsára fogja eladni, vagy zálogba vetni, míg a törvény senki tanácsára ezt meg nem engedi, a törvény 17. cikke² a 18., 19., 20., 22. és 21. cikkei.) a befejezés:

Item quemlibet eorum presertim prebentem in nostram electionem consensum forsitan aliqua turbatione occurrente nec universaliter nec particulariter deferemus, sed omni posse tenebimus et manutenebimus et usque ad omnem extremitatem prosperam seu adversam, quod Deus avertat, ipsis adherebimus, signanter pro fide et bona voluntate eorum, quam nobis in presentiarum impenderunt. Item quod barones, prelatos, regnicolas alios regni Hungariae hic non presentes nostris literis et legationibus ac etiam personalibus affabilibus mitigabimus, ne hic nunc presentibus imputent aut egre ferant, quod in eorum absentia equem gratanter et benevole tanquam ab hinc presentibus suscepimus eosque et eorum quemlibet unacum presentibus equalibet beneficiis et favoribus prosequamur. In cuius rei testimonium presentes litteras sigillorum nostrorum appensione roboratas, quas etiam post coronationem nostram nostrae maiestatis sigillo confirmabimus.

V. László koronázásának már leírása jutott ránk, még pedig hiteles szemtanutól, *Kottaner* Ilonától, a kis király dajkájától. Ő is tesz említést esküről: mikor a királyné, a kis fiú és kíséretük a templom kórusa elé értek, a polgárok ennek ajtaján addig nem engedték be őket, míg a királyné fia helyett meg nem esküdött, — hogy mire, azt *Kottaner* Ilona nem mondja, csak azt, hogy magyarul szólott. Ezután beengedték őket, s a koronázás végbemehetett.

Azok a polgárok — *Kottaner* Ilona, mint udvari cseléd, tudott különbséget tenni a társadalmi osztályok között — a székesfehérváriak lehettek. *Bonfini* II. Ulászló koronázásánál elmondja, hogy a kaput a budai és fehérvári polgárok őrizték,³ *Dlugoss* szerint ugyan a budai polgárok joga a szertartáson fegyveresen jelen lenni,⁴ de V. László koro-

¹ Itt több szó kimaradhatott.

² Corpus Juris 286. l.

³ Rer. Ung. D. IV., L. X.

⁴ Hist. Pol. L. XII. Col. 742. sq.

názása olyan hirtelenében történt, hogy valószínűbb, hogy csak a fehérváriak jöttek el.

Miért követelték volna ezek oly határozottan az eskü letételét, hiszen a koronázáson sincs a polgárnak az őrségen kívül keresnivalója, az esküben sem részesül. Erzsébet-től is csak a saját privilégiumaik megerősítését kérhették, a hogy Mátyásnak is meg kellett a budaiak szabadságainak, törvényeinek, stb. sértetlenségét ígérnie, mikor választása után Buda alá érkezett.¹

Van azonban *Kottaner* Ilonánál a szertartást lezáró actusok közt egy rész, mely különös fontosságú. A királyt egy kis lépcsőn egy emelvényre vitték. »Da las man die ordnung zedel die darzu gehört.«²

Miért olvasták volna fel a szabályzatot éppen ezen a helyen és máshol nem, másért, mint hogy az esküt olvasásuk fel belőle, s azt az érsek először latin, majd magyar szavai szerint³ elmondja a kis fiú helyett — Czillei Ulrik. *Turóczi* (az ő nyomán *Bonfini*) szerint ugyanis Czillei Ulrik tette le az esküt a király helyett »népe« szabadsága megőrzésére.⁴ A népen természetesen a papság és nemesség értendő.⁵

A királyt ezután arany takarón felemelték, majd a Szent Péter templomban inthronisálták.⁶

Mikor V. Lászlót Frigyes 1453-ban végre kiadta, László Pozsonyban esküt tesz le. Koronázás nincs, a korona Frigyesnél van, a magyarok pedig igaz és természetes urukul ismerték el Lászlót, következőleg az ország birtokát neki felajánlva, visszaadták.⁷ Az eskü első pontja a hitlevélnek :

¹ *Bonfini* i. m. D. III., L. IX.

² I. m. 38. l.

³ V. ö. Róbert Károly esküje.

⁴ *Turóczi* krónikája, *Schwandtner* I., 241. l. *Bonfini* i. m. D. III., L. 4.

⁵ Ugyanezen a helyen áll az eskü *Dlugoss*nál; a szertartás végén *Callimachus*- és *Tuberón*nál.

⁶ Ich... must jn tragen zu ainem stull, und must jn da nider seczen... mondja magáról *Kottaner* Ilona. Tehát e fontos actust a király dajkája végezte.

⁷ V. ö. V. László hitlevele M. N. Múzeum, Levéltár, 1453. jan. 29-ről kelteve.

... prelati Barones et nobiles Regni nostri Hungarie generali conuencione primum nuper Vienne ad nos congregati... nos verum et naturalem eorum Regem et dominum deuota fidelitate et oblacione concordii animo honorassent recognouissent et suscepissent, consequenterque possessionem huius Regni nobis grata oblacione reddentes...

... rex iurabit, quod Regnum suum Hungarie cum suis Regnicolis in omnibus et singulis iuribus libertatibus et legibus ac approbatis consuetudinibus inuiolabiliter conservabit In quibus predecesores sui, puta dominus Sigismundus Imperator auus et dominus Albertus pater sui Idem Regnum et eius Regnicolas tenuerunt et conservauerunt Et quod metas Regni Hungarie non alienabit sed pro posse defendet et alienata recuperabit.¹

Ez pedig szóról-szóra egyezik az 1453. I. törvényzczikkel.² A törvény záradéka elmondja, hogy az eskü tényleg letétetett.³

A hitlevél és törvény esküszövegének lényegét mondja Turóczi, illetőleg Bonfini is, eltekintve a határok épségétől, s így feltehető, különben is igen közelfekvő, hogy az 1440. pünkösdi koronázási eskü ugyanaz volt, mint ez az 1453-i.

Mínt hogy a törvény február 6-ikával van keltezve,⁴ V. László pedig jan. 29-én adta ki a hitlevelet, melyben az eskü még csak ígéret, az eskü napja jan. 29. és febr. 6. közt keresendő.

Az ország területi épsége 1453-ban különösen actualis ígéret, a cseh rablások és a nyugati határszél elvesztése idejében.⁵

Nem sokkal a kisded László pünkösdi vasárnapi (máj. 15., 1440) koronázása után megkoronázták a választott királyt is (júl. 17.).

Ulászló már a választási feltételek közt megígérte, hogy az ország összes jogai, szabadságai és jó szokásai megtartását koronázásakor esküvel fogja fogadni s róla oklevelet állít ki.⁶

¹ A prelátusok, bárók és nemeseknek stb. pedig esküt kell tenni a király iránti hűségre és engedelmességre, a hogy Imre fia Lászlónak is köteleztettek, mint fentebb említve volt, a hogy III. Endrének és Róbert Károlynak is. (*Hornecki Ottokár* i. h., ill. *Gentilis* közjegyzője instrumentumában i. h.)

² Corpus Juris I. 314. l.

³ A hitlevél befejező része ezt mondja: nos... regale prestitimus Iuramentum.

⁴ A Corpus Juris »feria secunda proxima ante festum Purificationis B. Mariae Virginis« (jan. 29-czel) keltezi, de a 12. jegyzetben hozzáteszi, hogy az eredetiben Dorottya-nap (febr. 6.) áll.

⁵ Már 1440-ben vetette Erzsébet III. Frigyesnél zálogba Sopron városát, majd Koboldot, Fraknót, Kismartont, Kőszegét és Rohonczt. *Teleki*: a Hunyadiak kora. I. 237. l., 251—2. l.

⁶ *Kalona*: Hist. crit. XIII., 26. sq. Imprimis itaque promittimus et pollicemur, quod postquam nos DEO fauente regni

Koronázásáról *Dlugoss* és *Callimachus* leírásai maradtak fenn.¹

Callimachus szerint az utolsó jelvény, a zászló átadása után és közvetlen a korona feltétele előtt előhozták az ország törvényeit és ezek szavára az érsek szerkesztette esküvel megeskették a királyt.² Az ország törvényein bizonyára az a »bizonyos könyvecske« értendő, melyet Ulászló törvényének bevezetése szerint II. Endre, Nagy Lajos és III. Endre törvényeiből szerkesztettek.³ Az országhatár szentsége nem szerepel még 1440-ben. A választási capitulatio erről is gondoskodik.⁴

1457 nov. 23-án mult ki cseh földön a király.

Az 1458 jan. 1-én összeült országgyűlés az ismert módon megválasztotta Hunyadi Mátyást királylyá.

Február közepén vonult be Mátyás Budára.

Mikor a város kapuja elé érkezett, a polgárság fogadta a bíró vezetése alatt, kinek kérésére Mátyás esküvel fogadta, hogy a polgárok szabadságát, törvényeit, szentesítményeit és egyéb mentességeit soha meg nem sérti.

Egészen az V. László koronázását bevezető kép.

Ugyanezt ígérte Mátyás az ország összes főnemeseinek és főpapjainak, mielőtt a várba bebocsátatott volna. Következik a Te Deum a Boldogságos Szűz templomában, a hol a szent jogok, vagyis az egyház és papjai jogainak épségére esküszik.⁵

predicti Hungariae diadema feliciter susceperimus, in ipsa coronatione nostra omnia iura, libertates et bonas consuetudines regni ipsius, vsque ad presens tempus tentas et obseruatas iuramento et litteris nostris regalibus confirmabimus... Krakko, 1440. márcz. 8.

¹ *Callimachus*: De rebus Vladislai. Schwandtnernél I. 463. l. *Dlugoss*, Hist. Polonica. L. XII., col. 742. sq.

² Tandem prolatis in medium regni legibus institutisque, exigit (t. i. a primás) ut in verba ipsorum iuret. Ille ubi in quae concepit pontifex verba, iurauit, illico coronatus suggestum... conscendit... i. h.

³ *Kovachich*: Sylloge 59. sqq. (61. l.) Quibus (t. i. a koronázás) ... peractis ipsa universitas Regni nostri... supplicavit, sibi de speciali dispositione... per nos provideri, exhibuerunt... quendam libellum... certos articulos constitutionum... ex Litteris condam Andreae, filii III. Belae Regis, et Ludovici... item ex quibusdam literis olim Praelatorum, Ecclesiasticorum, et nobilium Regni, tempore coronationis, condam alterius Andreae Regis Hungariae, dicti de Venetiis emanatis, extractos, et excerptos in se continentem § 2. supplicantes majestati nostrae... ut... constitutiones easdem innovantes confirmare dignemur...

⁴ *Katona* i. m. XIII. 26. sqq.

⁵ Az egész passus *Bonfini*nél i. m. D. III. L. IX.

Tehát háromszor is esküdött: polgárnak, nemesnek, papnak. A város kapujában, a vár előtt, a templomban. Koronázásra nincs kilátás, a korona a császárnál van. De kell rá mód, valami külső jel, mely az uralomnak a megválasztott király által való átvételét demonstrálta.

Ez az inthronisatio volt.

A magyar történetben a király beültetése a trónusba már régen nagyobb jelentőségű actus.

Ez — kétségtelenül a koronázással egyetemben — nyugatról átvett, a Merovingok hanyatlása korára visszamenő szokás, mintegy reminiscentiája az ősi frank pajzsra emeléssel való választásnak.¹ III. Károly navarrai király 1390-iki koronázásakor a szertartás azzal végződik, hogy a bárók és a városok követei nevében Pampelona követei és procuratorai a királyt pajzson háromszor a magasba emelik, miközben azt kiáltják: Real, Real, Real, a király meg pénzt szór közéjük. Ezután a két püspök (a pampelonai és tarazonai) a pajsról levezetvén a felségtrónusba inthronisálják Károlyt.

Mikor IV. Henrik visszaszerezte Salamonnak az uralmat (1063 szept.), egész Magyarország egyetértésével és kikiáltásával apja trónusába beültette.² II. Henrik (1002 jún.) és II. Konrád (1024 szept. 8) világi inthronisatióban részesültek. Talán még III. Henrik is. IV. Henriket 1056-ban II. Viktor inthronisálta Aachenben. Úgy látszik, V. Henrik esetében is világi inthronisatio történt.⁴

Salamon trónbaültetése IV. Henrik részéről az actusnak a német jogszokásban való jelentős voltát bizonyítja és közvetve talán az ő inthronisatiójára mutathat.

A későbbi magyar koronázásoknál V. Lászlót és I. Ulászlót inthronisálják, Lászlót még fel is emelik a koronázó templomban s még egyszer beültetik a Péter Pál templomban. Ulászlóra a vázlatosan elbeszélő lengyel történétírók csak ez utóbbi actust említik.⁵

Mátyás az eskük letétele és a Te Deum után a királyi palotában az ország ügyeit intézendő leült,⁶ a mi megfelel a koronázási szertartás fentvázolt befejező actusának, az

¹ V. ö. *Schreuer*: Krönungsrecht §. 15. 126. k. II.

² *Martène*, i. m. csak »Károly«-t említ, sorszám nélkül. Mint-hogy III. Károly 1387. és 1425. közt uralkodott, nem igen lehet másra gondolni. *Lavisse-Rambaud* i. m. III. köt. 471. l.

³ Képes krónika, *Toldy* kiadásában 51. fejt. 53. l.

⁴ Az egész összeállítás *Schreuernél*. Krönungsrecht §. 15. 134. k. II.

⁵ *Callimachus*, *Dlugoss*, *Kottaner* I. i. hh.

⁶ *Bonfini* D. IV. L. I. ... Quum in Regia consedisset ad

intronisatiónak. Az eskük és az intronisatio napjától számítja Mátyás uralkodása éveit, czímezi magát »dei gratia rex«-nek. Addig csak az »electus« jár ki neki.¹

Az intronisatio napja pedig 1458 febr. 16-^a volt. Ezen a napon kelt Mátyásnak a bártfaiakhoz intézett meghívója, melyben már »Dei gratia Rex«-nek nevezi magát, akkor pedig már Budán volt, ez lévén a keltezés helye.² 1465 febr. 16-án még csak a hetedik uralkodási évet számítja,³ 1475 febr. 17-én már a tizennyolczadikat.⁴ Vagyis február 16. még az előző, február 17 már a következő uralkodási évbe esik. Már pedig más epochalis nap, mint a választásé, a koronázásé, vagy az intronisatio és az eskük letételéé nem képzelhető. *Bonfini* úgy adja elő e két actust, hogy azok csakis a bevonulás napján történhetnek. A bevonulás legkésőbb febr. 16-án történt, a mi e szerint az intronisatio és az eskük letételére is áll. Ez pedig azt jelentené, hogy az epochalis napot a régi évhez számítják, hacsak nem akarjuk feltételezni, hogy a kancellária hibázott. Ez megeshetett, hiszen Mátyás csak koronázása után (1464 márcz. 25.) kezdi uralkodása és ezzel egyetemben koronázása éveit is⁵ jelölni.

Budára való bevonulásának napjától, vagyis az intronisatio s az eskük letétele napjától kezdve a tényleges hatalom Mátyás kezében van. De formailag királylyá creálása nincs befejezve. Ezt teszi a koronázás, melynek megtörténtével az intronisatiót, vagy az eskük letételét tekintették a creáló actusnak, mert addig óvakodik a király, a tényleges uralkodó, uralkodási éveit számítani.

Az intronisatio s az eskük közt nehéz a választás. Természetesebb lenne az uralkodói hatalom átvételét demonstráló trónralépést a királylyá tevő actusnak tekinteni. De II. Lajos példája másra mutat. Ő maga írja I. Zsigmond lengyel királyhoz intézett levelében, hogy jegyese királynévá való koronázásakor letett esküje volt az utolsó tennivaló uralma megerősítéséhez.⁶ A nemesség pedig csak azzal a feltétellel egyezett bele 1508-iki koronázásába, ha nagy-

componenda regni negocia animum aduertit... Igy az eskük az intronisatiónak mintegy feltételét képezik.

¹ 1458. máj. 10-én kelt első oklevele, melyben »dei gratia rex« a czíme. *Teleki-okmánytár* X. 573. l. 279. db.

² *Kaprinay* II. 141. Hung. dipl.

³ *Teleki-Okmánytár* XI. 105 sqq.

⁴ *Teleki-Okmánytár* XI. 520. k. ll.

⁵ A *Teleki-okmánytárban* 1464. jún. 8. kelt az első uralkodási és koronázási évet jelölő oklevél. (XI., 84. k. ll. 358. sz.)

⁶ *Acta Tomiciana* V. 441. l.

korúvá lévén, leteszi az 1508-ban apja által letett esküt s addig a királyi hatalom neki át nem adható.¹

Ezek után csak annyi mondható, hogy az inthronisatio és az eskük actusai közül valamelyik (vagy talán a kettő együttesen?) juttatta Mátyást a tényleges királyi hatalom birtokába. A formális betetőzést a koronázás adja, ez zárja ki, hogy creáló actusnak tekintessék a trónralépés vagy az eskü; a választásról szó sem lehet.

Mátyás és hívei kényszerhelyzetben voltak: nincs korona s ennek az utolsó követelménynek, a koronázásnak elvégzése után nyilvánítják csak az említett actusokat királylyá tevőknek. De következetlenség mutatkozik az egész korszakban ebből a szempontból.

I. Ulászlót a választás nem tette teljes jogú királylyá, ha tényleges uralkodó volt is, de felavatásának közjogi hiányait, hogy t. i. nem a szent koronával koronázták meg, épen annak a soha többé² nem alkalmazott elvnek, mely szerint a korona hatásossága és ereje a rendek helyeslésében áll, kimondása árulja el, nemkülönben az a körülmény, hogy külön ki kell mondaniok a rendeknek, hogy a fenti elv alapján érvényesen koronáztott Ulászló ugyanazt a teljes uralkodói hatalmat nyerte el, mintha a szokásos koronával koronázták volna meg.³

V. László öröklő jogán nyerte el a trónt.⁴ Őt igazi és törvényes magyar király- és urukként hajlandók az 1445-iki törvényt alkotói elfogadni, a nélkül hogy más uralkodói jogcímet említenének (koronázás a szent koronával!), mint hogy László herczeg úr Albert néhai magyar király fia.⁵ A pozsonyi országgyűlés (1453) is igazi és természetes királynak nevezi.⁶ Mátyást pedig még az Isten kegyelméből való királyi cím sem illeti inthronisatioja és esküi letétele előtt.

II. Ulászlót már a választás creálta. Már a választást és feltételeit elfogadó oklevelében, a Farkashidán kötött

¹ *Kovachich*: Vestigia 457. l., abban az oklevélben, melyben II. Ulászló fia megkoronázhatását kéri, teszi ezen ígéretet is. 1508 máj. 27.

V. László is, mikor tényleges uralkodóvá lesz s neki az »ország birtokát visszaadják«, esküt tesz. (L. fent.)

² Így Mátyás esetében sem.

³ Az oklevél *Kovachich*: Vestigia 235. sqq., kül. 239. és 240. ll.

⁴ Uralkodási éveit a koronázástól számítja. (N. Múzeumi levéltári törzsanyag.) Pl. 1455 febr. 2. és ápr. 24. 15 évet jelez, okt. 14. (közelebbi nincs a Múzeumban) már 16-ot. (De 1453 máj. 3-án már 14-et!)

⁵ *Kovachich*: Supplementum. II. 11. l.

⁶ *Corpus Juris* I. 310. l.

szerződésben Isten kegyelméből magyar királynak nevezi magát s azt uralkodása első évével keltezi.¹

II. Ulászló kancelláriája azonban két epochalis napot használ: 1480 júl. 15-öt és 1490 szept. 23.²

Mátyás 1458 májusában országgyűlést hívott egybe, melynek végzései közül a 2. articulus így szól: Et quia Regia Majestas Antiquas Leges, et consuetudines hujus regni sui, et libertates regnicolarum ejusdem Ecclesiasticorum scilicet, et secularium, ac alterius status hominum, ad statum, et modum priorem, quantum de Jure, et cum honore suorum Praelatorum, et Baronum, ac Regni Nobilium Consilio, et auxilio poterit, reducere, reintegrare, et reformare, et tandem de caetero Regnicolas in eisdem conservare teneatur, et manutenere.³

A *Bonfini*-közölte eskü kivonata ennek a cikknek, a mely már harmadik eset lenne az eskü törvénybefoglalására. (Albert (?), V. László kimondottan.) *Kovachich* szerint Mátyás ugyane törvény 55. cikkében említett esküjét, hogy nem ró ki más adót, mint a kamara hasznát, nem sokkal uralomralépése után, a fent tárgyaltakkal egyetemben tette le.⁴

Mátyásnak hamarosan támadt ellenzéke, a III. Frigyessel tárgyaló Garai—Ujlaki-csoport. Ez ellen szövetkezik híveivel, kölcsönös hűségi fogadalmukról oklevelet állítanak ki, melyben a király megismétli inthronisatiója napján tett esküjét, természetesen csak hívei számára.⁵

¹ *Katona*: Hist. crit. XVII., 46. sqq. 1., 1490. júl. 31-ről. Ulászló kancelláriája hol a választástól, hol a koronázástól számítja az éveket. A N. Múzeum levéltári törzssanyagát tekintve: 1492 aug. 15-én vagy szept. 8-án, de már a választás napján (júl. 15.) túl s a koronázásán (szept. 23.) innen, harmadik évet ír, mely szám csak úgy jön ki, ha 1490 júl. 15-től, a választás napjától számítják. 1495 szept. 5-én azonban 5-ik évet jelez, ez pedig csak 1430 szept. 23-tól, a koronázástól számítva adódik. A választástól számítják az 1491 júl. 31. és az 1510 szept. 21. oklevelek is (*Fraknoi*: Kegyúri okmánytár 615. l., 356. db., ill. 81. l. 63. sz.) A koronázástól az 1495 szept. 9. (*Fraknoi* i. m. 610. sqq. 354. db.), az 1495 szept. 5., 1496 júl. 19. kelt levelek a M. N. Múzeum törzslevéltáranyagában. A felhozott esetek közt több szól a koronázástól való datálás mellett, de ez lehet véletlen is, mert természetesen csak a júl. 15. és szept. 23. közt kelt darabok jöhetnek számításba.

² A koronázás ezen dátumára lásd az Ulászlóra vonatkozó passust.

³ *Kovachich*: Vestigia. 300. l.

⁴ *Kovachich* i. m. 328. l.

⁵ *Kovachich*: Vestigia 350. sqq., az eskü 354. l.: . . . praefatos Fideles nostros in eorum justis juribus, et Bonis consuetudinibus conservabimus, et conservari faciemus . . . stb.

1459 febr. 6-án választották meg Garaiék Frigyeszt magyar királylyá, az erről febr. 17-én kiállított oklevélben¹ Frigyes kötelességévé teszik, hogy koronázásakor megígéri párthívei és Magyarország kiváltságai-, jogai- és dicsérendő szokásainak megőrzését.

Frigyesről mind ez ideig nem sikerült a forrásokból megállapítani, hogy tényleg megkoronáztatott-e magyar királynak² s így azt sem, hogy az esküt letette-e. A mi pedig az eskü tartalmát illeti, az ugyanaz, mint azoké, melyeket V. Lászlónak és I. Ulászlónak koronázásukkor, Mátyásnak bevonulásakor tennie kellett.

A korona miatti hadakozásokat befejező békeoklevélben³ a császár kiköti, hogy azon eskü ellenére, melyet Mátyás a koronázáskor Magyarország szabadságai, jogai és dominiumai megőrzéséről és visszaszerzéséről tenni fog, Frigyes Fraknó és Kobold várai békés birtokában megmarad s e megegyezést (concordia) és szerződést (inscriptiones) Mátyásnak esküjéből »expresse« ki kell zárnia.⁴

Sem Mátyás esküjéről, sem általán e kivétel megtörténtéről nem tudok.

De az esküről magáról megtudni a békeokmányból, hogy az eskü állandó, megszabott formula volt, a mi a fentebbi feltételek,⁵ melyek az eskünek épen állandó voltára támaszkodnak, alapját szilárdítja. Megtudni azonkívül azt is, hogy az állandó formulában megvolt a határépség igénye is.

Ha *Kovachich* a kivétel megtételének azt veti ellen, hogy Mátyás azért nem tehette le ezt a Frigyes kívánta esküt, mert igazságtalanság lett volna a királyt, a kinek az ország nem öröklött tulajdona, kötelezni, hogy a csupán zálogbavetett helyeket többé Frigyesztől vissza ne követelje, s mert esztelenség lett volna az ilyen ideiglenes természetű zálogot örökérvényűvé tenni, a mit az egyezés sem kíván. A jogok visszaváltásáról Mátyás nem mondhatott le és nem is volt a szükséges 40.000 forint olyan sok, hogy azért a felavatási esküt meg kellett volna változtatni. »Re ipsa« folytatja *Kovachich* Mátyás 1464 Szent György napján

¹ *Kovachich*: Vestigia 348. sqq. és 351. l. V. ö. *Fraknói* előadása, *Szilágyi* i. m. IV., 196.

² *Hoffmann*: Friedrich des III. Beziehungen zu Ungarn. Bresslau, 1887. 19. k. 1.

³ *Teleki* okmánytár XI., 70. sqq., 1463. júl. 19.

⁴ V. ö. *Szende* i. m. 36. l.

⁵ Albert és V. László esküi.

Budán kiadott ezen egyezséget czikkről-czikkre megerősítő oklevélben a zálog vissza nem vételéről nem tesz említést.¹

Arról lehetne vitatkozni, igazságtalanság volt-e az ilyen kifejezett kivétel az esküben. A 40.000 forint azonban nagy összeg, különösen ha a koronáért járó 80.000-et hozzászámítjuk. Ennek fedezésére még megszavazták 1462-ben az egyszer fizetendő egyforintos adót, de egyúttal több nemes garantiáját kényszerítették ki, hogy Mátyás többé adót még csak nem is kér a rendektől.² Hogy pedig említett levelében nem tesz külön említést a várakról, mikor a Frigyessel kötött szerződéseket megerősíti, csak természetes, hiszen a

<i>király szavai szerint</i>	<i>Dénes esztergomi érsék és a többi főúr és nemes szavai szerint</i>	<i>meg István kalocsai érsék és a többi követ szavai szerint</i>
. . . disposiciones, tractatus et ligas . . . de articulo ad articulum approbamus, ratificamus, confirmamus, et . . . observare promittimus . . . ³	. . . disposiciones et pacta . . . omnes articulos, clausulas et capitula acceptamus et approbamus easque . . . confirmamus . . . ⁴	promiseramus . . . vt disposiciones tractatus et pacta consensu et ratihabitione dicti . . . regis ac . . . prelatorum et baronum regni confirmari facere faceremus. Quod et fecimus . . . ⁵

a mibe lehetetlen az 1463 júl. 19-iki békeoklevél valamennyi pontját be nem értettnek tekinteni, a mint lehetetlen azt kívánni, hogy semmi egyebet külön nem említvén, ezt az egyet, meg az örökösödést külön említsék.

Igaz, hogy e várak csak II. Ferdinánd hitlevele értelmében kerülnek vissza Magyarországhoz,⁶ de Mátyás nem törődött egy pár várral, ő egész Ausztriát hódította meg.

A fejlődés szempontjából Mátyás esküi sem jelentenek újabb fokot. Mennek a megkezdett vágáson, a XV. századi eskü egyenletes útján: a szabadságokat, privilégiumokat, törvényeket, az ország területi épségét biztosítják, a

¹ *Kovachich*: Supplementum II. 168. sqq.

² *Szilágyi* IV. 203. k. l.

³ 1464. ápr. 24. *Katona*: Hist. crit., XIV., 720. l.

⁴ U. o. 717. sqq.

⁵ U. o. 715. sqq.

⁶ *Marczali*: Enchiridion 519. k. l. és 6. jegyzet.

hogy Albert feltehető ígéretei óta az eskük másfél százados megszakadása után szokás. A kifejlett rendi élet kora ez, a speciális kérdésekről törvények intézkednek.¹

II. Ulászló is választott király volt.

Még a személyre nézve nem is döntött a választógyűlés, mikor a capitulatiót megszerkeszti.²

A feltételeket Ulászló elfogadta az 1490 júl. 31-én kelt farkashidai szerződésben,³ később becikkelyezik az 1492-iki törvénybe.⁴ Lényege a capitulatiónak a következő: Magyarországot és az alávetett tartományokat, nemkülönbön összes lakosaikat ősi jogaikban stb. megőrzi, újítást (a hogy ezt Mátyás tette) be nem hoz, az egyforintos adót eltörli. A birtokokat, melyeket Mátyás, vagy a királyné jogtalanul lefoglaltak, maga visszaállítja, másokkal visszaállíttatja. A koronát Visegrádon a koronaörök őrzi. Morvát, Sziléziát és Lausitzot el nem idegeníti, hanem az esetleges visszaváltási összeget a koronával együtt őrizteti. Így megtartja Ausztriát is a római királylyal szemben. A császárral és a római királylyal nem egyezkedik, csak az urak és bárók egyetértésével. Magyarországon lakik. Ha Magyarországon tartózkodik, összes officialisai magyarok lesznek. Magyarország ügyeiről kizárólag magyarokkal tanácskozik. Az egyházi méltóságokat csak érdemes magyaroknak adja. A határváratokat csak magyaroknak adja tisztséggül. Birtokokat csak érdemes magyaroknak adományoz. A nyolczados bíróságok bírái a tárgyalásoknál jelen legyenek s pártatlanul szolgáltatssanak igazságot. Egyszerű panaszra vagy besúgásra semmilyen alattvalót meg nem károsít. A jelenlegi pénzt csak a praelátusok és bárók tanácsára változtatja meg. A koronázása

¹ Az 1464. 1. t.-cz. Mátyás esküjét adja, ha nem is kifejezetten s a visszaszerzések elhagyásával is. Corpus iuris, I., 344. l.

² Szilágyi i. m. IV. 339. l. Ez tehát igazi választási feltétel volt, a hogy az okmány maga is kifejezi: a praelatusok, bárók, az ország többi főembere és összes lakosai... nos (Uladislaum)... sibi... cum infrascriptis *conditionibus*, pactis et articulis, il regem... elegerunt... (Enchiridion, 307. k. l.) Hogy I. Ulászló 1440 márcz. 8. a választást elfogadó oklevélét is capitulatiónak neveztem, annak a »*conditiones* et *modos* *infrascriptos*, quos... oratores Regni Hungariae... per Nos admittere et manuteneri ardentius desiderarunt« mondat az oka. Albert, a ki örökölte trónját, hitlevelet állít ki, hitlevelében nem »*conditiók*«, hanem »*articulusok*« vannak. Albert hitlevele talán inkább lenne feltételnek nevezhető, ha a döntő szavak a bevezetésben nem hiányoznának.

³ Katona i. m. XVII., 46. sqq.

⁴ Corpus Juris, I. 472. k. II. a 17., 18., 19. és 20. §§. kivételével.

előtti határozmányokat, melyeket az ország decretumának neveznek, megtartja és oklevélben elfogadja. Az elzálogosított helyeket visszaváltja és a zsoldosokat maga fizeti.

Aug. 9-én ért¹ Ulászló Budára, hol ugyanolyan szer-tartással fogadják, mint Mátyást: »itt, Budán az ország trónusába ültettek és elhatározták, hogy megkoronáznak«, írja Ulászló koronázási meghívójában a bártfaiaknak.² Az ő inthronisatiójának már nincs meg az a közjogi súlya, mint a Mátyásénak, nem creáló actus — a minek az 1458-it Mátyás koronázása után tekintették —, inkább csak bemutatása az új királynak. De jelentősége tagadhatatlan, talán Ulászlónál is a tényleges hatalom átvétele külső jelének vehető, a hogy Mátyásnál.³ A választó bárók és praelátusok a választást tudtul adó körlevele is a választás, az inthronisatio és a jövő koronázás mozzanatait említi.⁴

Bonfini ép úgy adja elő II. Ulászló bevonulását,⁵ mint Mátyásét, csak rövidebben s az ígéretek mellőzésével. Egyedül a zsidóknak igéri e szerint Ulászló, hogy Mózes törvényei szerint élhetnek. A koronázás szept. 23-án ment végbe.⁶ Bonfini egy ordót fűz hozzá, melynek rökönairól, különösen az állítólag Albert koronázásakor használtról már volt szó.

Bonfini ordója nemcsak hogy ép úgy kiüt a magyar fejlődésből, mint B. és M., hanem teljesen ellent is mond azon feltétlenül megbízható feljegyzéseknek, melyeket *Bonfini* az ordón kívül a koronázásról tett. Így ő elmondja, hogy a primás, a kiskorú Estei Hippolyt, a ki koránál fogva úgy sem végezhetne volna a szertartást, még csak ott sem volt Fehérvárott s helyette a zágrábi püspök fungált, de az ordóban meghagyja a »metropolitanust« koronázónak. Elmondja, hogy a koronázási menetben Corvin János vitte a koronát,

¹ *Szilágyi* i. m. IV. 346. l.

² *Kovachich*: *Vestigia*, 412. sq. 1490. aug. 13.

³ Mátyásnál ezt az uralkodási évek ettől való számítása is támogatja, az inthronisatióknak uralomkezdésjelző természeté azon-ban épen abból következtethető, hogy mikor koronázás nem lehetséges, ezt alkalmazzák, s 1464 óta legalább is ezt tekintik a kreáló aktusnak. I. Ulászló is, mikor másodszor inthronisáltatott, bíraskodik, mert a királynak a hadügy után az igazságszolgáltatás a legfontosabb tiszte (*Callimachus*, i. h.), vagyis a kreáló aktusok elvégztével hozzáfog királyi teendőihez, a hogy a budai várban trónralépett Mátyás is az ország ügyei intézéséhez fog hozzá.

⁴ *Kovachich*: *Vestigia*, 411. sq. 1490. aug. 12.

⁵ I. m. D. IV. L. X., az ordó u. o.

⁶ A meghívón szept. 14. áll (a szent kereszt felmagasztal-tatása), de Bonfini szept. 23-ra jelzi, minthogy elhalasztották. I. h. A meghívó *Kovachich*: *Supplementum* II., 285. sq.

Báthory István a kormánypálczát, Kinizsi Pál a kivont kardot, Geréb Mátyás a hüvelyébe zártat, az arany békekeresztet, István szerémi püspök, a vránai perjel a keresztet, Losonczy László a királyi zászlót. Az aranyalmát a Szentgyörgyi gróf.¹ Ezeket az unctióhoz szükséges szentelt olajjal együtt az oltárra tették. Miért nem említi az ordó a koronán, a kormánypálczán és a két kardon kívül a többit? Mért nem használták ezeket úgy, mint I. Ulászló koronázásakor? Mért tartotta a király csak a sceptrumot, s az aranyalmát nem, mikor a »metropolitanus« inthronisálta? Mikor Mátyás a koronázás után Vitéz Jánost Biharral megadományozta, a trónuson »sacra corona, sceptro, *pomoque* conspicuus« ült.²

Hogy a professióból a Magyarországra nem illő »imperator« és »vasallus« kifejezések elhagyásával a magyar viszonyokhoz alkalmazkodik *Bonfini* ordója, az onnan van, hogy az író az egész szabályzatot átstilizálta s ha az »imperatort« talán a magyar viszonyokra való tekintetből hagyta el, a »vasallus« elejtése inkább a humanista írónak középkori kifejezések elleni idegenkedésének tulajdonítható. Általán, az ilyen átdolgozott szöveg egyes kifejezéseire nem igen lehet építeni.

Igy hát *Bonfini* ordója sem elfogadható, következőleg II. Ulászló a professiót le nem tette.

Az egyházi szertartás végeztével, a Péter-bazilikában tartott bíraskodás után, a király kiment a külvárosba s ott egy emelvényre lépett. Általános kívánságként hangzott fel, hogy az ország jogait, privilégiumait, különösen pedig az Endre királytól származókat a többi feltétellel együtt megtartsa. Báthory István szószékről követelte, hogy a törvényes, megkoronázott király mindezeket elfogadja, megerősítse. Csendet parancsolnak, megszólal a király³: »... a mi nek esküvel való ígérését kívánjátok, ime legyen... esküszünk, hogy mindazt, a miben az ország határán megegyeztünk, az oklevelünkkel megerősített egyéb feltételekkel egyetemben, sértetlenül megőrizzük...« Megcsókolta a keresztet és megesküdt erre. Báthory István exponálta magát a koronázás utáni eskü letétele érdekében, ő ott volt a koronázáson, benn a templomban, hiszen a kormánypálczát is ő vitte a

¹ A jelvények megegyeznek a *Callimachus* és *Dlugoss* által említetttekkel.

² *Bonfini* i. m. D. IV., L. I. 1690. 388. l.

³ *Bonfini* hosszú beszédet ad szájába, melyet Ulászló természetesen nem mondott el, az esküre vonatkozó részt adom csak belőle.

menetben, tudhatta, hogy a templomban mi történt, hogy esküdött-e egyáltalán s ha igen, mire esküdött Ulászló. Ha tehát épen ő az, a ki az aranybulla és a többi jogok, privilégiumok meg feltételek megőrzését követeli, talán arra lehetne következtetni, hogy a szertartás alatt nem tétetett le az eskü a törvényeknek a formulában előírt megtartására. Ezt közvetve fel lehetne használni az ordó melletti bizonyítékként: azért kellett Ulászlónak odakint újból megesküdni, mert bent csak az ordóbeli professiót tette le. De ez mit sem változtat az ordo ellen szóló érvek súlyán. Azonkívül a XV. századi szokásos esküformula szintén különbözik a Báthory-féléttől, mely körülmény szintén érthetővé teszi a feltételek (Ulászló nem ismétli, csak a *conditiókat*, tehát az Endre király törvényeit sem, s így Werbőczy állításának még 1490-ben sem volt meg az alapja)¹ újramegerősítését.

Ulászló a capitulatióban megígérte, hogy Mátyás hódításait megtartja. Az esküben erre nincs nyom, sőt még *Bonfini* szóáradatából is kihámozható Ulászló tiltakozása nagy elődje hódító politikája ellen. »Mi nem haszontalan háborúk folytatására, hanem a béke és nyugalom megalapozására jöttünk ide«, mondja az esküt bevezető beszédben. Azt is fogadja még e beszédben, hogy mit sem teend, csak a mi feddhetetlen és igen kegyes fejedelemben illik, érdemeket szerzend a haza (*Bonfini* nyelvén *respublica*) körül, mitől sem irtózik annyira, mint a tyrannistól.

Róbert Károly idejében az oligarcha a tyrannus, II. Ulászló trónraléptekor a hatalmas Mátyás. I. Károly a köznemesség jelöltje, II. Ulászló választási capitulatiója² a főekkel kötött pactum.

Ez az 1490-ben a szabad ég alatt tett eskü tehát némi változást jelent az előzőkhöz képest. A többi XV. századi fogadalom tartalma: a törvények, szabadságok, mentességek, kiváltságok, jogok és szokások megtartása a választási capitulatio második cikkét képezi s ezzel egyetemben belekerül az 1492-iki törvénybe.

Az utolsó itt tárgyalandó eskü II. Lajosé. II. Ulászló arra kéri az 1508-iki országgyűlést, hogy akkor két éves fiát³ megkoronáztathassa. Az oklevél szerint,⁴ melyből erről értesülünk, a rendek ebbe bele is egyeztek azzal a kére-

¹ *Werbőczy*: Tripartitum II., 14., § 12.

² *Marczali*: Enchiridion 306. k. 1.

³ Született 1506. júl. 2. *Szilágyi* i. m. IV. 381. 1.

⁴ *Kovachich*: Vestigia 455. sqq., különösen 457—8—9. 1508. máj. 27.

lemmel, hogy jövendő biztosságuk, nyugalmuk és szabadságuk fenntartása érdekében Lajos és saját maga nevében megígérje Ulászló, hogy őket és az országot törvényeiben s az Ulászló-adta szabadságaiban megtartja és tartatja, meg hogy Lajost semmi külföldi fejedelem gyámsága alá nem adja. Erről az ígéretéről adja az oklevelet, melyben arra kötelezi Lajost, hogy érett korúvá serdülvén, az említett szabadságok megtartását hasonlóképen királyi szavára kell fogadnia s addig neki a királyi hatalom át nem adható.

A mi nem más, mint az eskü letételének creáló actussá való emelése, koronázással és választással szemben.

II. Lajos a megígért fogadalmat eskü formájában le is tette. 1521 nov. 30-ra hívja meg a rendek követeit királyné ő felsége (akkor még csak menyasszonya) koronázására¹ s a saját maga esküjének letételére. I. Zsigmond lengyel királyhoz írt levelében decz. 11-ét mondja a már letett eskü és koronázás napjának.²

II. Lajos ígéretéből az elveszettek visszaszerzése tehát szintén hiányzik, pedig volna mit visszahódítani. Mátyás birodalma visszaállítására már nem is gondolnak.

Formai változás a Jagellók alatt, hogy II. Ulászló a szabad ég alatt, az egyházi szertartás után esküszik, II. Lajosé pedig olyasféle lehetett, mint V. Lászlóé vagy Mátyásé a templomban: koronázáson kívüli.

S Lajos ezen esküjével lezáródik a magyar koronázási ígéret fejlődésének első étappe-ja, a második a már megállapodott szöveget mutatja, melyet osztrákházi királyaink mondtak.

Láttuk az első kezdetet: az esetről esetre való változást a szerint, hogy erős királyi hatalom, a földbirtokosi jog, az ország törvényeinek sértetlensége, a szent korona terület-épsége, az oligarcha, a tyrannus letörése, majd a törvény, jog és jó szokások fenntartása az ideál, melynek megvalósítását a nemzet trónralépő királyától várja.

II. Endre óta egy kivétellel (IV. Béla) valamennyi Árpád esküje ismeretes. Rövidebb szünet (Venczel, Ottó) után Róbert Károly uralkodói programja következik mely után azonban hatalmas úr tátong (1309—1438). Az újra felbukkanó királyi ígéret immár egyhangúbbá válik, tart a XV. század végéig a nélkül, hogy az 1309-ben elszakadt láncz utolsó szeméhez szorosabb kapcsolat fűzné. Ez már

¹ *Kovachich*: Supplementum 509. l.

² *Acta Tomiciana*. V. köt. 415. l. 441. sz.

más világ, csupán a szent korona birtokainak épsége maradt meg a régi törekvésekből. A teljesen kifejlett, majd elhatalmasodott rendi élet kora a XV. század, szabadságai és kiváltságai biztosítása nélkül nem nyugszik a nemes. Újból fellép az ország biztos hatalmi állásának követelése, hogy az oligarchia elfajulása ellene szóljon, sőt elfojtsa s Mátyás utódának csupán választási feltételeire — az oligarchiával kötött pactumára — kellett esküdni. De nem is bíztak kikiáltásában.

Az utolsó eskü, a II. Ulászló uralkodása alatt kivívott szabadság megerősítése, már a következő kor küzdelmeibe vezet át.

Bartoniek Emma.

Zala vármegye vámhelyei és úthálózata a középkorban.

A vámhelyek kutatásának fontosságát nem ok nélkül hangsúlyozta már *Wenzel* Gusztáv, mikor 1872-ben tartott akadémiai felolvasásában Nyitra vármegye XV. századbeli vámhelyeit ismertette.¹ Középkori kereskedelmünk történetéhez, gazdasági és közlekedési viszonyaink ismeretéhez rendkívül becses adatokat szolgáltatnak ezek, s az ország úthálózatának pontos képét is csak akkor lehet majd megszerkeszteni, ha középkori vámhelyeink sora teljesen össze lesz állítva.²

Az alábbiakban először (I) középkori vámviszonyaink általános ismertetése után Zala vármegye vámhelyeit mutatjuk be, azután pedig (II) e vámhelyek s egyéb adatok alapján a vármegye középkori úthálózatát próbáljuk megrajzolni a Dunántúl nagyobb útvonalaihoz való kapcsolatában.

I.

A vámszedési jog a *iura regalia* közt foglalt helyet nálunk is, mint nyugaton, a honnan Szent István átvette. E jövedelmező királyi jogot azonban nem őrizték meg s élvezték királyaink a maga teljességében, rést ütöttek rajta egyrészt a vámok eladományozásával és új vámok felállítására adott engedélyekkel, másrészt pedig a vámfizetés alól való mentességekkel, a melyeket bőven osztogattak. Mindez azután azt eredményezte, hogy a vámok — úgy a közlekedési, mint a vásárvámok — túlnyomóan magánosok kezébe kerültek, és e nagy jövedelmet hozó regale lassankint összezsugorodott, s a csekély számú királyi vámon kívül csak a legfőbb felügyeleti jog s evvel kapcsolatban a vámok törvény útján való szabályozásának joga maradt meg belőle.

¹ . . . »a hazai egykori vámhelyek minél teljesebb és részletesebb tanulmányozását és meghatározását bűváraink különös figyelemreméltó feladatának tekintem.« (Ert. a tört. tud. köréből. II. k. 2. sz.)

² V. ö. *Gárdonyi A.*: Felsőmagyarország kereskedelmi útjai a középkorban. (Közgazdasági Szemle 1908.) — *Borcsiczky B.*: A politikai változások befolyása Magyarország kereskedelmi útjaira a XIV.—XV. században. Budapest, 1914. 9. 1.

De ha gyenge volt a közpon tihatalom, az elhatalmasodott urak ellenében nem lehetett eredményes az ellenőrzési jog gyakorlása sem. IV. László erőtlén uralma jó alkalmat nyújtott urainknak a vámokkal való visszaélésre is. Ezen segíteni akarván, 1284-ben elrendelte a király, hogy a IV. Béla halála óta felállított vámokat s azokat, a melyek nem a forgalom és közlekedés elősegítését szolgálták, el kell törölni, — de nem sok eredménnyel. Az 1291 és 1298-iki törvényeknek ismét foglalkozniok kellett a jogtalan vámokkal, 1297-ben pedig külön oklevélben intézkedett róluk a király, azonban hasonlóképp eredménytelenül.

Az a kérdés, mit kell *jogtalan vámon* értenünk.

A középkor felfogása az volt e tekintetben, hogy *jog-alapot* vám felállítására csak az ad, ha a vámfizetés fejében az utazók bizonyos előnyöket élveznek: a révekben megfelelő átkelési eszközök állnak rendelkezésükre, a folyókon hidak, a mocsaras területeken pedig töltések könnyítik meg számukra az utazást. Ez a jogalap, a *causa rationabilis* — mint 1284-ben olvassuk — volt a nélkülözhetetlen kel- léke minden jogos vámnak; ezért lépett fel IV. László azon vámok ellen, a melyek ennek híjával voltak,¹ s törölte el Nagy Lajos is az ú. n. *száraz vámokat* és tiltotta meg, hogy a folyókon lefelé vagy fölfelé hajózóktól vámot szedjenek (1351: VIII.); megismételte ezt az 1518-iki (bácsi) országgyűlés is, Isten és az igazság ellen valónak mondván a száraz-vámok szedését és a hajók megvámolását.²

De hogy mit ért a törvény, azt abból láthatjuk, hogy Nagy Lajos már a következő évben, 1352-ben, megengedte az óbudai clarissáknak, hogy Szent-Jakabon *szárazvámot* szedhessenek a törvény tilalma ellenére is.³

A *vámtulajdonosok kötelessége* volt tehát hidak, töltések építése, átkelési eszközök készíttetése s mindezeknek jókarban tartása. Törvény is hangsúlyozta ezt (1435: XXIII.), s a vámadományozásról szóló oklevelek is rendesen kiemelik a kötelezettségeket. Mátyás király 1459-ben Szabar birtokukon vámszedési jogot ad a Darabosoknak és Püspökök-

¹ ... »nec ex aliqua causa rationabili in locis ad transeundum gravibus transitus fieret preparatus« ... (Wenzel: Árpádk. Új Okmt. IX. k. 401. l.)

² ... »tributa sicca vel arida atque super aquis vel fluviis ab infra descendentibus et supra euntibus exigi consuecte contra Deum et iustitiam exigi videantur« ... (XII.)

³ ... »constitutione dietali et privilegiis regnicolarum quoad immunitatem obtentis non obstantibus« ... (Csánki D.: Hazánk keresk. viszonyai I. Lajos korában. 17. l.)

nek, de kötelességükké teszi, hogy a mocsaras vidéken — a Zala ártere mellett feküdt — hidakat és töltéseket készíttessenek, *különben érvénytelen ez adomány.*¹ 1508-ban II. Ulászló Zala vármegye kérésére azért ad a Sitkeieknek Végeden vámszedési jogot, hogy az ennek határában levő mocsárban épített töltést fenntarthassák s javíttathassák.²

Ha a híd, töltés vagy csónak nem volt rendben s az utast e miatt valami kár érte, a vám tulajdonosának azt meg kellett térítenie. (1492 : LXXXVII.)

Visszaéléseknek tág tere nyílt e mellett még *méltánytalan, magas vámdíjakkal* kizsarolásában is. A törvények s vámadományozások hangsúlyozták, hogy méltányosan állapítsák meg a vámtételeket (*tributum moderatum*), a régi s általánosan használt tarifáktól ne térjenek el (*tributum consuetum ; secundum antiquum modum* és nem *contra antiquam consuetudinem*); különösen az 1435-iki törvények³ kelnek ki a király, királyné és magánosok vámszedőinek határtalan kapzsisága ellen, s elrendelik, hogy minden vármegyében vizsgálják meg a nádori közgyűlések alkalmával a vámokat, s ha az adománylevelekben bennfoglaltatnak a vámtételek, a folyó pénzhez alkalmazva állapítsák meg azokat méltányosan, ha pedig nem, vagy nincs adománylevél, járjanak utána, mit szedtek a múltban, s ennek alapján úgy a tulajdonos, mint az utazók érdekeit figyelembe véve határozzák meg.

Hasonló intézkedésekkel találkozunk az 1486-iki törvényekben⁴ is ; de hogy nem sok eredményük volt, azt abból látjuk, hogy az 1492-iki törvényekben⁵ majdnem szóról-szóra megismétlik az 1435-iki rendelkezéseket, s szigorú vizsgálatot írtak elő az 1500-iki⁶ és 1518-iki (bácsi)⁷ törvények is. Egy megyéről, Biharról, tudjuk, hogy eleget tett ez

¹ . . . »dictos rivulos et loca pontibus extruere et aggeribus perpetuis semper temporibus munire debeant et teneantur, *alioquin presens nostra gratia nullius vigoris sit et habeatur.*» (Zalai Oklt. II. k. 576—577. l.)

² . . . »his superioribus annis *in quodam stagno suorum seu lacu* . . . non sine magnis laboribus, sumptibus et expensis ipsorum . . . *quandam repleturam aggeris fieri fecissent*, per quam viatores et negotiatores sine aliquo periculo et damno personarum suarumque rerum transire possint.« (1508. jan. 15. : N. Múzeum lev. Törzsanyag.)

³ XXII., XXIII.

⁴ XXXV.

⁵ LXXXVIII.

⁶ XL.

⁷ XII.

utóbbi országgyűlés rendelkezésének, s az itt megejtett vámvizsgálatnak nagybecsű emléke 1520-ból fenn is maradt.¹

A vámtulajdonosok részéről üzött visszaélések sorát azonban még nem merítettük ki: kijátszották a törvénynek azt a tilalmát is, hogy egy birtokon több vámot felállítani nem szabad,² s nem vették figyelembe gyakran a vámmmentességeket sem.

A vámfizetés tekintetében eleinte nem volt különbség; egyházi, világi, nemes, jobbágy egyaránt fizette, ha vámhelyen ment keresztül.³ Lassankint azonban mind többen szereztek *mentességet*, eleinte csak egyháziak, majd később világiak is; az 1458-iki törvény⁴ már az ország régi szokására (*vetus regni consuetudo*) hivatkozik, mikor megtiltja, hogy papoktól és nemesektől vámot követeljenek, s a Hármaskönyvben a nemesek négy fő és kiváltságos joga közt szerepel mindennemű vám és harminczad fizetésétől mindörökre való teljes mentességük is.

Általános vámmmentességet élveztek a királyi városok s gyakran megvolt e kiváltságuk egyházak népeinek. *Részleges mentességet* többnyire oly vendégek kaptak, a kiknek kereskedelmi érdekkörébe csak az ország egy része tartozott.⁵ Így pl. a vasvári vendégek, a kik sokat szenvedtek a németek betörései és pusztításai következtében, mentességet élveztek az összes zala- és vasmegyei vámok alól⁶ s hasonló kiváltságuk volt a körmendi vendégeknek is.⁷ A keszthelyi vendégek is régi vámmmentességgel bírtak; nem tudjuk, hogy milyen területre szolt ez, de valószínű, hogy csak Zálára terjedt ki. 1400-ban panaszt emeltek Zsigmond királynál, hogy Mircse havasalföldi vajda felesége tomaji vámján vámot szedet tőlük kiváltságaik s az ő írásbeli tilalma ellenére; ⁸ a király újból eltiltotta ezt s a zalai ispánt bírta meg, hogy örködjék a keszthelyiek kiváltságainak épségben tartásán.⁹

Gyakran csak egy alkalomra, egy útra szóló vámmen-

¹ Kimerítő feldolgozás kíséretében kiadta dr. *Iványi Béla* a *Gazdaságtört. Szemle* 1905-iki évfolyamában. 81. l.

² 1464: XV.

³ *Eckhart F.*: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. 90. l.

⁴ XV.

⁵ *Eckhart*: i. m. 92. l.

⁶ *Fejér*: Cod. dipl. V. 2. k. 528. l.

⁷ Anjoukori Okmt. VI. k. 177. l.

⁸ ... »contra eorum libertates privilegias et consuetudines antiquas« ...

⁹ Zalai Oklt. II. k. 298—299. l.

tességre volt szükség. A mikor pl. az alkanczellár jegyzőjének a rokona 1336-ban családjával és holmijaival Szigligetről Vas megyébe költözött, a király meghagyta a vámtulajdonosoknak és vámszedőknek, hogy ne szedjenek tőle vámot.² 1506-ban Csabi Péter Fehérvárra bevásárolni küldte egy emberét, s levelet adott vele, a melyben megkérte a vámtulajdonosokat, hogy vámfizetés nélkül engedjék át.³

Nagyon természetes azonban, hogy nemcsak a vámbirtokosok s vámszedők részéről fordultak elő visszaélések, hanem az utazók is igyekeztek kijátszani a vámszedők éberségét. Minden vámnak meg volt határozva a vámköteles útvonala, a melyen érinteni kellett az illető helyet s azt megkerülni nem volt megengedve. A vámtulajdonosok érdeke volt, hogy az utazók ezt ne tehessék, s megvolt a joguk is arra, hogy az álutakon (*viae falsae*) bujkálókat ellenőrizzék s a vám érintésére kötelezzék. Természetesen ez ellenőrző joguk korlátozva volt; meg kellett először is pontosan állapítani azt, melyek minden egyes vámnál az ál- vagy hamis utak, másodsor pedig csak az illető birtok határán belül lehetett az álutakat őriztetni s mások földjén vagy területén tilos volt az utazókat feltartóztatni.⁴ Az utak pontos meghatározása fontos volt a vámnál, s ez magyarázza meg, hogy miért hangsúlyozták 1408-ban Zala vármegye nádori közgyűlésén, hogy a pakodi⁵ és szentlászlói⁶ vámnak nincs álutja, a mikor a király prókátora arra nézve kívánt felvilágosítást, hogy milyen jogcímen szednek ott vámot.⁶

Az álutak őrzéséről a következő eset nyújt némi képet. 1483-ban Bátori István egy szentgyörgyi jobbágya a keszthelyi Lőrincz-napi vásárról hazafelé menet nem az egyenes útnak indult, hanem áluton akarta megkerülni a tomaji vámot. Az álutak őrzői azonban észrevették s a vámhoz akarták vinni. Nem hagyta magát, kardot rántott s többet közülök megsebesített, mire az örök megölték.⁷

A zalai vámok tarifáiból, sajnos, csak kettőt ismerünk: egyik a karosi 1276-ból, a másik pedig a végedi 1508-ból.

² 1336. febr. 14. : N. Múzeum lev. Törzsanyag.

³ 1506. aug. 5. : N. Múzeum lev. Törzsanyag.

⁴ 1435 : XXIII., 1464 : XV., 1492 : LXXXVII., 1498 : XXXVI.

⁵ Zalai Okt. II. k. 345. l.

⁶ Zalai Okt. II. k. 342. l.

⁷ »Cumque idem Laurentius Kenyeres domum versus non in recta sed in falsa teolonio (!) ipsorum exponentium in possessione Tholmay exigi solito via iter cepisset, custodes ipsarum falsarum viarum eundem ibidem reperiendo ad ipsum teolonium introducere volentes« . . . (Hg. Festetich-cs. lev. Zalad. 202.)

A *karosi* a következő volt :¹

Borral vagy más áruval terhelt szekér

után	1	nehézék =	127.5 fill. ²
Üres szekér után	4	denár =	54 »
Ló után	3	» =	40 »
Ökör után	2	» =	27 »
Sertés, juh vagy kecske után	1	» =	13 »
Egyéb dolgok után méltányos módon. ³			

A *végedi* vám tarifája a következő volt :

Gyalogos fizetett 1 bécsi dénárt.....	=	3.83 fill.
Lovas fizetett 1 magyar dénárt.....	=	11.5 fill. ⁴
Üres szekér után fizettek 2 magyar dénárt....	=	23 fill.
Megrakott szekér után fizettek 4 magyar dénárt	=	46 fill.

E két, nem részletes tarifán kívül csak néhány apróbb adat áll még rendelkezésünkre a vámok jövedelmezőségéről. A hidvégi vámot 1430-ban 31 magyar forintért adta bérbe a zalai apát a Marczaliaknak,⁵ s ugyanannyiért birták 1484-ben a Báthoriak is.⁶ Az alsólendvai hatalmas uradalom 1524-iki urbariuma szerint a dobronoki vám jövedelme 4 forint volt, a szerdahelyi rév szintén, a szemenyei út- és révvám 12 forintot jövedelmezett ; a lendvai és hosszufalui vámnál pedig azt jegyzi meg az összeírás, hogy a vám jövedelmét lelkiismerete szerint fizette a várnak a bíró.⁷

*

Lássuk most, melyek voltak *Zala vármegye vámhelyei* a középkorban.

1. *Barlabáshida*. Ma Barabás pusztá Zalabér és Pakod között. A Zala folyón átvezető *hídon* szedtek itt vámot s attól kapta nevét is. 1246-ban a Türje nb. Szentgróti Dénes nádor vette meg Barlabás fia Endrétől vámjával együtt⁸ s a türjei monostor-

¹ Veszprémi kápt. házi lev. Karos 1. és *Fejér*: Cod. dipl. VII. 2. k. 48. l.

² *Dr. Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet 1000—1325. Budapest, 1916. 528. l.

³ ... »secundum exigentiam honestis moribus congruentem« . .

⁴ Ezeket az értékeket veszi fel *dr. Iványi B.* idézett tanulmányában *Kováts F.* és *Mandelló Gy.* megállapításai után. (Gazdaságtört. Szemle 1905. 99. l.)

⁵ *Füssy T.*: A zalai apátság tört. 564. l.

⁶ U. o. 556. l.

⁷ »Ibidem (*Hosszúfalu*) autem proventus thelonii iudex secundum conscientiam suam solvit ad castrum«, »In isto oppido (*Lendva*) est quoddam telonyum, cuius proventus iuxta conscientiam iudicis solvuntur.« (Magy. orsz. lev. Dl. 37006.)

⁸ ... »cum duobus molendinis et *ponte* in fluvio Zale« . . . (Zalai Oktl. I. k. 17. l.)

nak ajándékozta.¹ Dénes nádor unokaöccsének, Pósnak, egyik fia és unokája elfoglalták a monostortól e birtokot vámjával együtt, miután azonban meggyőződtek okleveleiből, hogy jogosan bírta, visszaadták neki 1322-ben.² Lásd *Pakod* alatt is.

2. *Bécz*, lásd *Letenyénél*.

3. *Bekcsehely*, ma Becsehely, Nagykanizsától nyugatra. Vámját a Kanizsai-uradalom 1493-iki urbariuma említi.³

4. *Csáktornya*, a Muraközben. *Harminczadhely* volt. Az ország-nagyoknak 1490 júniusában Korvin Jánossal kötött egyezsége említi; e szerint a zágrábi harminczadot is megkapta fiókjaival, a melyek közül Csáktornyát és Muraszombatot külön kiemelték.⁴

5. *Cséb*, Zalaegerszegtől nyugatra. A Zala túlso oldalán vele szemben fekvő Salamonvárról (eredetileg Harkály) Körmendre vezető út *hidjánál* szedtek itt vámot.⁵

6. *Csesztreg*, a megye nyugati határához közel, a Kerka folyó mellett. Lendva várához tartozott vámjával együtt.⁶

7. *Dobronak*, ma Lendvavásárhely, a megye nyugati határához közel. Lendva vára tartozéka volt vámjával együtt.⁷

8. *Egerszeg*, ma Zalaegerszeg. 1390-ben említik *vásár-* és *útvámj*át, mikor a Kanizsaiak Egerszeget a veszprémi püspökkel cserélték el Szepetnekért.⁸ 1478-ban a veszprémi püspök itteni vámházáról és vámszedőiről olvasunk.⁹

9. *Fancska*, Egerszegtől északkeletre, közel a vas megyei határhoz feküdt, a hasonló nevű folyó mellett. *Vásár-* és *hidvámja* volt.¹⁰

10. *Füred*, ma Balaton-Füred. A tihanyi apátság birtoka volt, s az szedettet itt vámot.¹¹

¹ ... »cum duobus molendinis necnon *telonio pontis* in fluvio Zala«... (Zalai Oktl. I. 18. l.). ... »cum duobus molendinis necnon *tributo pontis* in fluvio Zala«... (U. o. I. k. 19. l.)

² Zalai Oktl. I. k. 159. l.

³ Magy. orsz. lev. Dl. 36997.

⁴ ... »cum tricesimis in Zagrabia ac ceteris omnibus locis filialibus et precipue in *Chaakthornya* et Mrazombath et alias ubique locorum, ad eandem pertinentibus, tam intra quam extra Sclavoniam existentibus exigi solitis«... (Magy. orsz. lev. Dl. 19658.)

⁵ 1328-ban Cséb birtok határjárásában olvassuk: ... »circa ipsum molendinum est unus *pons*, per quem transiunt aquam Zala de Harkal in Kurmend et alias super quem etiam tributum exigitur ibidem consuetum.« (Zalai Oktl. I. k. 230. l.)

⁶ 1322., 1469. és 1524: Magy. orsz. lev. Dl. 37364., 16853. és 37006.

⁷ Ugyanott.

⁸ ... »cum tributo fori et itinerantium«... (Magy. orsz. lev. Dl. 7580.)

⁹ Veszprémi kápt. házi lev. Egerszeg 16.

¹⁰ 1325: ... »duo tributa videlicet de foro et de aqua in fluvio Fonceka«... (Zalai Oktl. I. k. 185. l.)

¹¹ *Erdélyi L.*: A tihanyi apátság tört. I. k. 618. l.

11. *Györök*, ma Balaton-Györök, Keszthelytől keletre. Hegyesd vár tartozéka volt s ennek sorsában osztozott vámjával együtt.¹

12. *Henyé*. Egerszegtől északkeletre, a Zala folyó mellett ma két Henyét találunk: Ördöghenyét és Petőhenyét. 1403-ban a Kéménd vára tartozékai közt szereplő Henye vámjáról olvassunk, mikor e várat a Gersei Pethőknek adta Zsigmond,² 1430-ban pedig a Pölöske várához tartozó Henye vámjáról, mely az Ördögcsaládé volt.³ Ezek szerint tehát mindkét helységnek volt vámja.

13. *Hidegkut*, Sümegtől délre. Tátika várához tartozott.⁴

14. *Hídvég*, a Zalának a Balatonba való torkollásához közel. A *hídvámot* itt⁵ a zalavári apátság bírta, a melytől a Marczaliak vették bérbe több apátsági birtokkal együtt. Minthogy azonban nemcsak a bérösszeget nem fizették meg, hanem e birtokokat teljesen tulajdonukba vették, András apát perrel támadta meg őket. 1430-ban a kapornaki konvent előtt oly egyezsége léptek, hogy a Marczaliak az elfoglalt birtokok és hídvám fejében Ferkend birtokot engedik át az apátságnak, a hídvégi vámért pedig még évenként 31 magyar forintot fizetnek.⁶ 1484-ben Mátyás apát Bátori Andrásnak és Istvánnak adta bérbe ugyanezen feltétel mellett;⁷ azonban már előbb is bérelhették, mert 1483-ban mint Bátori István vámját említik.⁸

15. *Hosszufalu*, Alsó-Lendvától északnyugatra. Lendva vára tartozékai közt találjuk vámjával 1469-ben és 1524-ben.⁹

16. *István*, Egerszegtől északkeletre, a Zala folyó mellett. Kéménd vár tartozéka volt.¹⁰

17. *Kanizsa*. Ma Nagykanizsa. A Kanizsaiak szedettek itt *útvámot*.¹¹ Lásd *Moróczhely* alatt is.

18. *Karaplya*. *Rév-vám* volt a Murán a Bánfiak birtokában.¹² Fekvése közelebről nem határozható meg.

¹ 1389: Hg. Batthyány-cs. lev. Köpcsény. 23. 4. 2., 1453: Magy. orsz. lev. Dl. 14722., 1460: u. o. Dl. 15431., 1492: Hg. Eszterházy-cs. lev. Kismarton. 36. K. 269. H., 1504: u. o. 36. K. 269. F.

² Hg. Festetich-cs. lev. Zalad. 58., 60.

³ Zalai Oklt. II. k. 466. l.

⁴ 1438: Zalai Oklt. II. k. 494. l., 1520: N. Múzeum lev. Törzsanyag.

⁵ . . . »tributum pontis, ubi predictus fluvius Zala intraret aquam Balatini habitum« . . . (1430: Füssy T.: A zalavári apátság tört. 564. l.), . . . »in predicto tributo, quod prope . . . possessionem Hydwegh exigitur« . . . (U. o. 567. l.)

⁶ U. o.

⁷ U. o. 556. l.

⁸ Zalai Oklt. II. k. 625. l.

⁹ Magy. orsz. lev. Dl. 16853. és 37006.

¹⁰ 1403: Hg. Festetich-cs. lev. Zalad. 58., 60.

¹¹ 1372: Magy orsz. lev. Dl. 6076., 1525: U. o. Dl. 26239.

¹² Magy. orsz. lev. Dl. 16853.

19. *Karos*, Nagykanizsától északkeletre. 1276-ban említetik *hidvámja* a Merenye vizén, a mikor IV. László Karost a veszprémi egyháznak adományozta.¹

20. *Kehida*, Egerszegtől keletre, a Zala vize mellett. I. Ulászló 1441-iki adománylevele említi vámját, a mikor a G. Pethóknak adta a hűtlen Kanizsaiak e birtokát.² 1493-ban is olvasunk vámjáról, a mikor már ismét a Kanizsaiak kezén volt.³ Mint neve is mutatja, *hidvám* volt a Zalán.

21. *Kutos*, ma Kerkakutas, a vas megyei határhoz közel. Lendva vára tartozékai közt sorolják fel vámjával együtt 1469-ben.⁴

22. *Lendva*, ma Alsólendva. Vámjával többször találkozunk a XIV. és XV. században.⁵

23. *Lelenye*, Becsehelytől délnyugatra. *Útvámját* a Szécsiek 1347-ben a Béczieknek engedték vissza a szomszédos *Béczre*.⁶ Minthogy a vám s birtokok visszabocsátásáról szól az oklevél a Bécziék minden ellenszolgáltatása nélkül, valószínűleg jogtalanul foglalták el s helyezték át birtokukra e vámot s e visszabocsátással hozták helyre elkövetett jogtalanságukat. *Rév-vámja* is volt a Murán.⁷

24. *Moróczhely*, ma Móriczhely puszta Somogy vármegyében a határ mellett. A Kanizsaiak, minthogy közel feküdt kanizsai vámjukhoz s így káros volt rájuk nézve, azt vitatták, hogy jogtalan s tulajdonosaival, a Moróczhelyiekkel perbe is keveredtek miatta. 1360-ból egy perhalasztást ismerünk e vámpörből;⁸ 1372-ben sem dőlt még el, mert az egyezkedés alkalmával Moróczhelyi Bazsó nem akarta magát jogát igazoló levelei bemutatására kötelezni, s ezért a fogott bírák az országbíró elé utalták a pört.⁹

25. *Nagybak*, Egerszegtől délre. Pölöske várához tartozott.¹⁰

26. *Nedelicze*, a Muraközben, ma Drávavásárhely. *Harminczadhely* volt. Az 1498: XXXIV. a régi harminczadhelyek közt sorolja föl.

27. *Pakod*, Szentgróttól nyugatra, a Zala mellett fekszik, a melyen *hidvámja* volt. 1392-ben Molnári Miklós és Béri Mihály osztoztak e birtokon, de a vámjövedelemre nézve úgy egyeztek

¹ ... »cum iure tributi liberi super fluvio Merene«... (Veszprémi kápt. lev. Karos 1., *Fejér*: Cod. dipl. VII. 2. k. 48. l.)

² Zalai Oklt. II. k. 505. l.)

³ Magy. orsz. lev. Dl. 36997.

⁴ Magy. orsz. lev. Dl. 16853.

⁵ 1322: Magy. orsz. lev. Dl. 37364., 1469: U. o. Dl. 16853., 1524: U. o. Dl. 37006.

⁶ Zalai Oklt. I. k. 467. l.

⁷ 1366: Zalai Oklt. II. k. 10. l., 1394: U. o. II. k. 264. l.

⁸ Magy. orsz. lev. Dl. 4932.

⁹ Magy. orsz. lev. Dl. 6076.

¹⁰ Zalai Oklt. II. k. 466. l.

meg, hogy azt közösen élvezik.¹ Az oklevél szerint *Pakod* más néven *Barlabáshida* volt a birtok neve s így nincs kizárva, hogy ez ugyanaz a hídvám, a melyet 1246-ban Szentgróti Dénes nádor adott a türjei monostornak Barlabáshidán. 1408-ban, a mikor a vármegye nádori közgyűlésén a király prókátora az iránt intéz kérdést a vármegye hatóságához, hogy mily jogon és czímen szednek hídvámot Pakodon, azt a feleletet kapta, hogy emberemlékezetet meghaladó idő óta jogosan szedik.²

28. *Perlak*, Muraközben. Mellette volt a Dráván át Tótországba vezető egyik főrév.³

29. *Pölöske*, Egerszegtől délkeletre. 1430-ban említik vámját.⁴

30. *Ráczkanizsa*, Muraközben a stájer határ közelében. Mint *fókharminczadhelyet* említi az 1498: XXXIV.

31. *Szabar*, Zalaapátitól délre. Mocsaras vidéken feküdt a Zala kiöntéseinek közel, a hol számos hidat és töltést kellett építeni, hogy a közlekedést lehetővé tegyék Zalavár, Hídvég s a Balaton felé.⁵ Mátyás király 1459-ben Nádasdi Darabos Lászlónak, Jakab fiainak és Molnári Püspök Domokosnak vámszedési jogot adományozott itt, természetesen azzal a föltétellel, hogy hidakat és töltéseket építenek.⁶ A Darabosok és Püspökök bírták a XVI. század elején is még, mert 1527-ben Pászut tesznek a zalavári várnagy ellen, hogy Szabar birtokukon hatalmaskodván, szétvágatott ott két vámkereket.⁷

Rév-vámjáról már a XIV. század közepéről van adatunk. A mikor a zalai apátság 1359-ben a Szabari János fiaival folytatott dézsma-pörében velük megegyezett, abban állapodtak meg, hogy a mikor a Szabariak jobbágyai búcsúk idején, a monostor dedicatíójakor, Ilona királyné és Szent Vid ünnepe az apátság vizein járnak, minden hajó után nyolcz dénárt fizessenek a rév-nél.⁸ A monostor ugyanis a Zala szigetén feküdt s a mocsaras

¹ Zalai Oklt. II. k. 255. l.

² Zalai Oklt. II. k. 345. l.

³ *Csánki D.*: Magyarország tört. földr. a Hunyadiak kor. III. k. 1. l. 2. jegyzet. — »Portus seu transitus *Porloghrivuy*» (1357: *Csánki D.*: i. m. 24. l.), . . . »item etiam *vado* in portu fluvii Drave in vicinitate *Perlak* vocato« . . . (1461: Hazai Okmt. IV. k. 403. l.) — 1480. szeptember elején Mátyás király Perlak mellett táborozván, okleveleit »in castris nostris ad *vadum* fluminis Dravi prope oppidum *Perlak*« keltezi. (Magy. orsz. lev. Dl. 18403., 25258.)

⁴ Zalai Oklt. II. k. 466. l.

⁵ . . . »intra cuius veras metas quamplures rivuli et loca lutosa pontibus indigentia fore perhibentur« . . . (Zalai Oklt. II. k. 576. l.)

⁶ Ugyanott.

⁷ Zalavári apátság orsz. lev. 3190.

⁸ . . . »in loco ipsius portus seu tributii« . . . (*Füssy T.*: A zalavári apátság tört. 528—529. l.)

folyón csak csónakokon juthattak oda a szomszédos falvak lakói, mikor nagyobb ünnepein felkeresték az apátság templomát.

32. *Szemenye*, a Mura mellett. Lendva várához tartozott, *út- és rév-vámja* volt.¹

33. *Szentgrót*, a Zala folyó mellett. Vámját, mely valószínűleg *hidvám* volt a Zalán, Szentgróti Dénes nádor 1247-ben a türjei monostornak adta.²

34. *Szentlászló*, Szentgróttól délre. *Hidvámja* volt a Zalán. 1408-ban a megye nádori közgyűlésén a Szentlászlóiak kérésére a vármegye hatósága igazolta, hogy ott emberemlékezetet meghaladó idő óta jogosan szednek hidvámot.³

35. *Szentmihály*, a Mura mellett. Molnáritól délre feketett, mert együtt említik ezzel, Szerdahelylyel és Nyirkúttal. *Rév-vámja* volt.⁴

36. *Szerdahely*, a Mura mellett; minthogy Lendva vár tartozékai közt említik *rév-vámjával* együtt,⁵ valószínű, hogy a Muraközben fekvő Szerdahelylyel (ma Muraszzerdahely) azonos.

37. *Szombathely*. A Kanizsai-uradalom 1493-iki urbariumában olvassuk, hogy vámja volt.⁶ Hogy hol feküdt, nem tudjuk meghatározni.

38. *Tomaj*, ma Cserszegtomaj, Keszthelytől északra. Vámjáról 1400-ban olvasunk; a keszthelyi polgárok ugyanis panaszt emeltek Zsigmondnál, hogy Mircse havasalföldi vajda felesége régi kiváltságaik ellenére vámot szedet tőlük, mikor a tomaji vámhelyen átmennek öröltetni a malomba, vagy egyéb dolgaik után.⁷ Rezi várának sorsában osztozott, mint annak tartozéka; 1427-ben, mikor a várat Zsigmond a Gersei Pethőknek adományozta, említik vámját is.⁸ Az ő kezükben volt 1483-ban is.⁹

39. *Véged*, ma Zalavég, Szentgróttól északra. A Sitkeiek birtoka volt a XIV. századtól kezdve, s 1508-ban engedte meg nekik II. Ulászló a vármegye közönségének kérésére, hogy mivel a határban levő mocsárban nagy költséggel töltést építettek s ezzel a megye érdekeit is szolgálják, ott vámot szedhessenek.¹⁰

¹ 1394: Zalai Oklt. II. k. 264. l., 1469: Magy. orsz. lev. Dl. 16853., 1322: u. o. Dl. 37364., 1524: u. o. 37006.

² Zalai Oklt. I. k. 18., 20. l.

³ Zalai Oklt. II. k. 343. l.

⁴ 1484: Magy. orsz. lev. Dl. 18976.

⁵ 1469: Magy. orsz. lev. Dl. 16853., 1524: u. o. 37006.

⁶ Magy. orsz. lev. Dl. 36997.

⁷ Zalai Oklt. II. k. 298—299. l.

⁸ Hg. Festetich-cs. lev. Zalad. 93.

⁹ Hg. Festetich-cs. lev. Zalad. 202.

¹⁰ 1508. jan. 15.: N. Múzeum lev. Törzsanyag.

II.

A vármegye *úthálózatának* megállapításához a most elsorolt vámhelyek nyújtják a legbiztosabb támaszpontokat s ezeknek tanuságát még kiegészíthetjük és támogathatjuk a határjárásokban s egyéb oklevelekben fennmaradt út-irányok értékesítésével.¹

Azok a tényezők, a melyek az úthálózat kialakulásában közreműködtek, részben általánosak s a megyének az ország egész testéhez viszonyított földrajzi elhelyezkedéséből folynak, részben pedig helyiek. Ez utóbbiaknál ismét a természeti viszonyok szerepe emelkedik ki, de nem hagyhatók figyelmen kívül a birtokviszonyok hatása, valamint azok a követelmények sem, a melyek a vármegyei intézmény működéséből fakadtak.

Induljunk el Fehérvárról, mely jó ideig az ország központja volt, s haladjunk azon a fő közlekedő vonalon, mely innen Horvátországba vezetett. Pauler szerint ez az út, a »*Hadút*« vagy »*Hadinagyút*«, — a mint Zalában nevezték,² ép úgy, mint a Dráván túl is — a Balaton északi partján haladt a tó végéig, a Zala vizéig.³

Kérdés, vajjon emlékeink alapján nem határozhatjuk-e meg pontosabban e *Hadút* irányát.

1345-ben Tapolcza és Diszel vidékén említi a *Hadutat* egy határjáró oklevél; ⁴ hogy azonban ez nem Diszel felől érte el Tapolczát, azt onnan tudjuk, mert ugyanezen oklevél megkülönbözteti a *Hadutat* a tapolcza—diszelitől. Veszprémet bizonyára érintette ez országos jelentőségű útvonal, s így legvalószínűbbnek látszik, hogy iránya a következő volt: Veszprémből lekanyarodott a Balaton partjára — ennek két útja is volt: Órsön ⁵ és Csupakon ⁶ át —

¹ Jó segítséget nyújtott *Tomasich János* vármegyei mérnöknek 1792-ben készített s Bécsben megjelent térképe is.

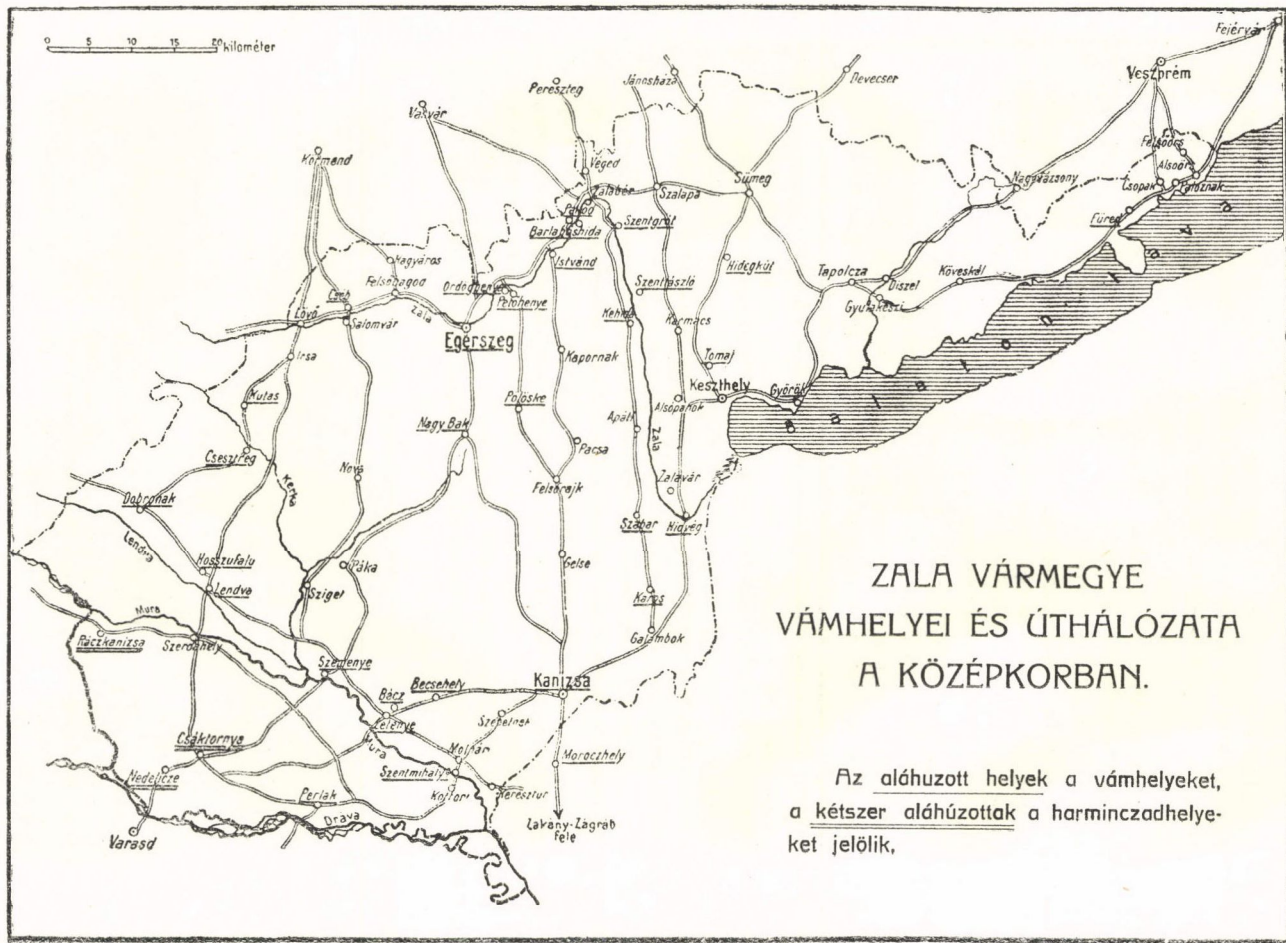
² 1316: ... »intra unam viam *hathuth* dictam« ... (*Fejér*: Cod. dipl. VII. 1. k. 608. l.); 1320: ... »intra ad viam hatuth dictam (Anjoukori Okmt. I. k. 550. l.); 1335: ... »ad quandam viam *Hadinagóih*« ... (Zalai Oklt. I. k. 301. l.); 1345: ... »incipitur iuxta viam publicam *Hoduth* vocatam« ... (U. o. I. k. 427. l.)

³ *Pauler Gy.*: Horvát-Dalmátország elfoglalásáról. Századok, 1888. 212—213. l.

⁴ Zalai Oklt. I. k. 427. l.

⁵ 1269: ... »ultra viam, per quamitur de Vrs in Vesprimium« ... (Zalai Oklt. I. k. 56. l.); 1320: ... »ad publicam stratam, qua de Vesprimio itur in Vrs« ... (U. o. I. k. 152. l.); 1323: ... »ad viam, per quam descenditur de Vesprimio in Vrs« ... (U. o. I. k. 170. l.)

⁶ 1384: ... »prope viam de villa Chopak ad Vesprimium ducentem« ... (Veszprémi kápt. házi lev. Palaznak 38.)

ZALA VÁRMEGYE VÁMHELYEI ÉS ÚTHÁLÓZATA A KÖZÉPKORBAN.

Az aláhúzott helyek a vámhelyeket,
a kétszer aláhúzottak a harminczadhelyek-
ket jelölik.

s azután Füreden át a tó partján haladt, majd kissé északnak kanyarodott s Köveskálon, Gyulakeszin át ért Tapolczára;¹ vagy pedig Fehérvárról Veszprém érintése nélkül ment a Balatonhoz, Alsóórsre s innen az említett irányban tovább.² Nagyon valószínű azonban, hogy a tapolcza—diszel—nagyvázsony—veszprémi utat is használták, a mely már a rómaiak korában fontos útvonal volt, bár okleveles adatok csak egyik kis szakaszáról, a tapolcza—diszeliről szólnak. Tapolczáról Györök vámhelyen át³ ment Keszthelyig, a hol a mocsaras vidék miatt kissé nyugatnak kellett kerülnie s csak azután vehetett déli irányt. Pauler szerint a Hadút Hidvégnél átlépte a Zalát s egyesülvén Somogyban a Gamás, Szemes, Marczáli irányában fekvő másik ággal, Segesden át délkeleti irányban a Drávához ért. 1335-ben Zalavárhoz közel, tehát még Hidvégen innen, említik a Hadutat,⁴ 1316-ban és 1320-ban azonban Hidvégen túl, Kerecseny és Oroszton között,⁵ a miből arra következtethetünk, hogy nem hagyta el Hidvégnél a vármegyét, hanem Kanizsát érintette s a zákányi réven át ment Tótországba. E feltevést még azzal is támogathatjuk, hogy 1257-ben a Kanizsa vize mellett fekvő Kerekő mellett *királyútját* említik.⁶

Visszatérve Tapolczára, e fontos csomóponttra, haladjunk innen nyugatészak felé, Sümeg irányában. Ez volt a *megyei nagyút*,⁷ a mely e fontos várost — a megye egyik központját — az északi s nyugati részekkel összekötötte. Sümegről nyugat felé haladt s elérvén a Zala vizét, ennek délnyugati folyását követte Barlabáshida—Pakod⁸—Egerszeg⁹—Cséb vámhelyeken át s Lövön túl elhagyta a vármegye területét.

Második fő csomópontja a vármegye utainak *Kanizsa* volt, a hol a régi Hadutat elhagytuk. Délfelé a határon fekvő (ma Somogyban levő) Moróczhely vámhelyen át Somogy

¹ Tapolcza—Gyulakeszi útra: *Wenzel*: Á. U. O. II. k. 268. l., Pannonhalmi főapátság tört. II. k. 295. l., Hazai Okmt. III. k. 298—299. l.

² ... »iuxta publicam viam, per quam de eadem Palaznuk itur in Albam Regalem« ... (1293: Melczer-cs. lev. N. Múz.)

³ Lesencze-Tomaj—Ederics útra l. Zalai Oklt. I. k. 40. l.

⁴ Zalai Oklt. I. k. 301. l.

⁵ *Fejér*: Cod. dipl. VIII. 1. k. 608. l., Anjoukori Okmt. I. k. 550—551. l.

⁶ ... »iuxta quendam viam, que *via regis nuncupature* ... (*Wenzel*: Á. U. O. VII. k. 470. l.)

⁷ 1351: »*magna via provincie*« (Zalai Oklt. I. k. 504. l.)

⁸ Pakod—Zalabér útvonalra l. Zalai Oklt. I. k. 20. l.

⁹ Bagod—Szentgyörgy között *via magna* (1411: Magy. orsz. lev. Dl. 9754.)

megyébe vezetett innen az egyik út, északkelet felé pedig Hidvégen, Alsópáhokon, Karmácson¹ és Szalapán át Veszprémbe ment át. Páhokról egy ága Keszthelyre vitt, a honnan Tomaj és Hidegkut vámhelyeken át Sümegre ért s itt Veszprém (Devecser) és Vas vármegye (Jánosháza, Sárvár és Dömölk) felé ágazott el.

Majdnem párhuzamosan haladt a most leírt úttal egy ebből Galamboknál elágazó vonal Karos, Szabar, Kehida vámhelyeket érintve Szentgrótra, a honnan Végeden át Vas vármegyébe, Keresztegre vezetett,² Zalabéren át pedig Vasvárra.³

Észak felé Gelsén át ment Kanizsáról egy út, mely Felsőrajknál elágazott; a keleti ág Kapornakon, a vármegye egyik központján, át az istvándi vámnál lépte át a Zalát s érte el a sümeg—egerszegi nagy utat, a másik pedig Pölöske vámhelyet érintve Henye vámjánál s kapcsolódott bele az említett útba.

A harmadik út Kanizsáról kissé nyugatnak hajolt, s Nagybak vámhelyen át érte el Egerszeget, a honnan Vasvárra vitt, végül a negyedik nyugat felé vonult a Mura mellett s Bekcsénhely—Letenye—Szemenye—Lendva—Dobronok vámhelyeken át Vasvármegyébe vitt; ebből Letenyénél délkelet felé indult ki egy ág, Mura-Keresztúron át Somogyba.⁴

A Muraközbe Molnárin át lehetett a legrövidebb úton eljutni Kanizsáról,⁵ valószínűleg a szentmihályi révén át Kotoriba (Kotor), innen Perlakra, mely a Magyarországból Tótországba vezető egyik főrév volt,⁶ majd Csáktornyára.

Csáktornya nemcsak a Muraköz, hanem az egész vármegye útjainak egyik legfőbb csomópontja volt. Dél felé Nedeliczén, a főharminczadhelyen át⁷ Varasd felé vonult egyik útja, egy másik, mint említettük, Perlak felé, s ez utóbbin kívül még három út vezetett innen át a Murán.

¹ Páhok—Karmacs útvonalra l. 1408. júl. 15.: N. Múzeum lev. Törzsanyag., 1415.: Hg. Festetich-cs. lev. Zalad. 75.

² 1301: ... »ad ... viam magnam *Perextheuwtha* vocatam« ... (Zalai Okt. I. k. 120. l.)

³ 1370-ben Nyírlak, Csehi vidékén (Sümegtől délre): ... »unam viam ipsam esse dixissent *Vaswarutha*« ... (Veszprémi kápt. házi lev. Epp. Chehi 1.). Ez a sümeg—zalabér—vasvári lehetett.

⁴ *Keresztúr—Szemenye* útvonalra l. 1263: *Wenzel*: A. U. O. VIII. k. 76. l.

⁵ *Kanizsa—Szeptnek* útvonalra l. 1423: Magy. orsz. lev. Dl. 11371.

⁶ *Csánki*: i. m. III. k. 1. l.

⁷ *Csáktornya—Nedelicze* útvonalra l. 1376: Magy. orsz. lev. Dl. 32807.

Az egyik a szemenyei, a másik a letenyi réven át s mindkettő átszelte azt a muraközi utat, mely a perlak—kotori-útból kiágazva Mura mellett haladt Szerdahelyen át Ráczkanizsára — mely fiókharminczadhely volt — s itt Stájerországba lépett át.

Szemenyénél az első út elágazott, egyik ág Pákán át Bakra ment, a hol a kanizsa—egerszegi útba torkollott, a másik pedig Sziget (ma Szécsisziget)—Nova—Cséb (Salamonvár) ⁴ irányában jutott Körmendre, ⁵ a hova még egy harmadik út is vezetett: az egerszeg—lövői útból Bagodnál kiágazva Hagyároson át. ⁶

Utoljára maradt a legfontosabb útvonal, mely Csáktornyáról kiindulva Szerdahely révjén haladt át a Murán s Lendvát, Lövőt érintve ért Körmendre. Ez már a rómaiak korában fontos út volt, mert ez vezetett Itáliából Pannóniába. A II. századból fennmaradt Itinerarium szerint *Halicanummál* (Alsólendva) lépett a Felsőpannóniához számított mai Dunántúl területére s *Savariaig* (Szombathely), e fontos góczpontig vonult. ⁷

Ebből Irván alul egy ág indult délnyugat felé: Kutas, Cesztreg vámhelyeken át Dobronokig, ⁸ mely szintén vámhely volt, s itt a kanizsa—lendva—vasmegyei útba torkollott.

Ezekben ki is merítettük Zalavármegye fontosabb utainak ismertetését. Ezek az utak legnagyobbbrészt délészaki irányban párhuzamosan futnak s összekötik a megye északi felében transversalisan haladó Veszprém—Tapolcza—Sümeg—Zala—Lövé és a délen szintén keletnyugati irányú kanizsa—letenye—lendvai s a muraközi utakat. Természetes, hogy a Mura s az északi transversalis út között is egész hálózata volt a kisebb-nagyobb összekötő utaknak, de ezekről hallgatnak emlékeink, vagy ha találunk is rájuk vonatkozólag adatokat, csak elszórt, magukban álló kis vonalak ezek, s ha belerajzoljuk őket a vármegye térképébe, nem adnak egységes, szerves képet.

Dr. Holub József.

¹ *Nova—Salamonvár* útvonalra l. 1412: Zalai Oklt. II. k. 379. l.

² *Harkály—Körmend* útvonalra l. 1328: Zalai Oklt. I. k. 229. l.

³ *Hagyáros—Körmend* útvonalra l. 1251: Zalai Oklt. I. k. 24. l.

⁴ *Laczkó D.*: Római telepnyomok és útirányok Veszprém megye déli felében. A báró *Hornig* Károly veszprémi püspök által 1912-ben kiadott *Balácsa* cz. műben. 21. l.

⁵ Zalai Oklt. I. k. 279—282. l.

Történeti irodalom.

Karácsonyi János: A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig. Nagyvárad. Szent-László nyomda. 1916 8- 160 l.

Karácsonyi már évek óta rendszeresen foglalkozik azokkal a kérdésekkel, melyek a magyar nemzetnek a mai magyar királyság területét illető történeti jogaira vonatkoznak. Élég hivatkozunk arra a kemény bírálatra, melylyel Tomasič Miklós volt horvát bán jogtörténeti művét érdeme szerint sujtotta (Századok 1910, 641—652. l.); a horvát történetírás zátonyairól szóló kritikai tanulmányára (Századok, 1912, 1—31. l.), melyben az elfogult és kritikátlan horvát történetírók alaptévedéseire mutatott rá; továbbá Kálmán királynak a horvát királyi családdal való rokonságáról szóló értekezésére, melyben Kálmán királynak Horvátországra vonatkozó örökösödési igényeit igazolta (Századok, 1915, 133—141. l.). Ugyanezen tárgykörre vonatkozik végül »Szent László meghódítja a régi Szlavóniát« című tanulmánya is, mely csak a múlt évben jelent meg a M. Tud. Akadémia történettudományi értekezései között.

Karácsonyi figyelmét azonban nem kerülte ki az irányzatos román (oláh) történetírás azon következetes, vagy inkább csökönyös törekvése sem, melylyel ez a románok Erdélyre vonatkozó jogigényeit történeti alapokra helyezni s a dacoromanismust köztudattá emelni törekedett. Idevágó tanulmányai és cikkei közül (pl. »Tiszántúl«. 1912, 69., 187. sz.) elég felemlítenünk a »Százezer baj« című röpiratát (1911 és bővítve Erdélyi tört. ért. 1912, 30—44. l.), mely a kérdésnek idáig legáttekinthetőbb összefoglalása.

A címbeli kérdésre vonatkozó eddigi tanulmányainak eredményét foglalta össze a nagyérdemű szerző alább ismertetendő munkájában. A könyv egyébkor is számot tarthatott volna a legélénkebb érdeklődésre, a világháború harmadik évében azonban, midőn állandóan szó esik a nemzetiségi jogigények kielégítésének szükségéről, — különösen az entente részéről — Karácsonyi könyve igazán nagybecsű »igazságra vezérlő kalauz«, melynek eredményeiben bizvást megnyugodhatunk.

A könyv alapgondolata az, hogy a magyar nemzet »más jogának sérelme nélkül« foglalta el e hazát. Ennek megfelelően részletesen kellett foglalkoznia a honfoglalás történetével, illetőleg hazánk akkori területének néprajzi viszonyaival is.

A magyarok hazánkat már 892-ben megismerték, midőn Arnulf császárral szövetségben a morva-szlávok ellen hadakoztak. A magyarok ekkor a mai Románia területén, az Al-Duna mentén laktak, innen Délkeleti Kárpátok szorosain át hatoltak be az Alföldre. Ugyanezt az utat követték 896-ban is, midőn a bolgárok és bessenyők egyidejű támadásai elől menekülni voltak kénytelenek. A Vereczkei-szoroson át való beköltözés a XIII. századbeli írók előadása, kik II. Géza és III. Béla orosz hadjáratainak hatása alatt írtak a honfoglaló magyarok vereczkei útjáról. A beköltözés déli irányából természetesen az is következik, hogy a magyarok első sorban hazánk déli részeit foglalták el, nevezetesen a Duna—Száva közét és pedig a bolgároktól, kik azt csak 827 óta tartották kezükön. Innen indultak 899 tavaszán Olaszországba, Arnulf ellensége Berengár ellen, honnan Arnulf halálának hírére visszafordulván, foglalták el Pannoniának a Vértes—Bakony hegységektől délkeletre eső részét. A morva-szláv birodalom megdöntése és a Kis-Kárpátokig való elfoglalása 905-ben, a németekkel való szövetségben történt, de viszont a morva-szláv fejedelemségen való osztozkodás okozta a magyar-német háborút is, mely azonban a magyarok győzelmével végződván, ezek birtokába juttatta a Dunántúl többi részét is. Ezzel a tulajdonképeni honfoglalás be is volt fejezve, mert hiszen a keleti részek birtokbavétele jóval később és más körülmények közt történt.

Karácsonyi ezután a *tótok* (szlovákok) állítólagos történeti igényeit veszi vizsgálat alá. Bebizonyítja, hogy a mai szlovák-tótok ősei csak Szent László és utódai alatt kezdtek megtelepedni az északnyugati felföldön; a huszita háborúk alatt jelentékenyen megerősödtek, s mivel a török hódoltság korában veresztés nem érte, »ők a hegyek között vígan szaporodtak«. 1686, illetve 1711 után kezdődik voltaképen az északnyugati felföld eltótosodása, a mi csaknem községenként kimutatható. Ezeknek, a magukat szlovákoknak nevező tótoknak semmi közük sincs Szvatopluk birodalmához s annak lakóihoz, mert a morva-pannon-szlávok elég rövid idő alatt beolvadtak a honfoglaló magyarságba.

Ugyanílyen értékű az *oláhok* (románok) történeti jogigénye Erdély területére. Erdélyben, vagyis a római Dacia területén, a római műveltség Kr. u. 260 körül teljesen megszűnt, annak ezen időtől fogva Dacia területén *semmilyen* nyoma sincs. Romá-

nokról 1208-ig egyetlen egy szó sincs sem a történelemben, sem a régészeti leletekben, sem a helynevekben, a mi pedig lehetetlen, ha Dacia bukásától fogva itt állandóan laktak volna románok.

Az oláhok őshazája Dél-Itália volt; innen telepítették le őket a VI. században a görög császárok a néptelen Thessalia és Epirus vidékére, kik azután a közójük jutott albánokkal összekeveredve lettek a mai oláhok közvetlen ősei. Ez a keverék-nép azután ellepte Thessaliát és Hellast, úgy hogy a XI—XIV. századokban Thessaliát csakis »*Vlachia magna*«, »Megali Vlachia« néven említik emlékeink.

A X. században, a nagy bolgár-görög háborúk idején a győzelmes bolgárok Thessalia oláh lakosságának jelentékeny részét áttelepítették a Struma—Marica folyók közt emelkedő Rhodope hegyvidékre, ezt a területet azután róluk szintén Vlachiának nevezték. A bolgár hatás magyarázza meg a román nyelv nagy szláv szókincsét és azt, hogy az oláhság ez ágának istentisztelete 1715-ig bolgár-szláv nyelven folyt és hivatalos iratai is ezen a nyelven készültek. Bolgár hatás alatt lett ebből az eredetileg pásztorkodó népből határőrző, katonai szolgálatra alkalmas nép. Az 1186-i bolgár-oláh felkelés után kezdődött meg az oláhok átköltözése a Duna balpartjára, mely azután a XIII. század első éveiben nagyobb mérveket öltött, úgyannyira, hogy 1234-ben már egyházilag szervezve jelenik meg ez a nép a mai Románia területén.

Az oláhokat 1142—1208 közt, valószínűleg III. Béla korában telepítették meg határőri szolgálatra az Olt mellé a szomszédos kúnok ellen; az összes tatárjárás előtti adatok ezen oltmenti kis töredékre vonatkoznak. Az »óslakosság« tehát csak egy szerény telepítéssel zsugorodik össze a józan történeti kritika világánál. Ugyanerre az eredményre jutunk a helynevek és a XIII—XV. századbeli intézmények vizsgálatánál is. A continuitas-kérdése XV. századbeli írók találmánya, mely csak akkor keltett visszhangot az oláhság lelkében, midőn abból egyesek, főleg Micu (Klein) János fogarasi püspök tőkét akartak kovácsolni.

Rendkívül tanulságosak a *horvátokra* és *szlavónokra* vonatkozó részletek is. Karácsonyi a drávántúli területeket három részre osztja: az első a mai Szerém, Verőcze és Pozsega megyék, a második a mai Zágráb, Kőrös és Varasd megyék területét, tehát a középkori Szlavóniát, a harmadik pedig a Gozd nevű hegységen túl eső régi Horvátországot foglalja magában.

A három első megye, melyek területét 1746 óta hivatalosan *Alsó-Szlavóniának* nevezték, legalább is az 1083—1526. években rendes, a magyar királyoktól közvetlenül kormányzott megye volt; a török világban a magyarság innen csaknem teljesen ki-

pusztult, s ennek helyét a délről beszivárgó szerbek foglalták el. E területnek Horvátországhoz hasonló önkormányzata sohasem volt, sőt még az 1746—1848. években is külön követeket küldött a magyar országgyűlésre. Csak 1871-ben létesült szorosabb kapcsolat Alsó-Szlavónia és a horvát-szlavon országrészek között.

A drávántúli terület második részét, vagyis a *középkori Szlavóniát* Szent László foglalta el a németektől és osztotta fel három megyére ; lakossága nem horvát, hanem az attól meglehetősen különböző szlavón, vagy szlovén volt a XVI. századig, mikor is a török elől menekülő horvátság jutott itt túlsúlyra. A horvátok az ősi foglalás jogát e részeket illetőleg csak a XVII. század végén kezdték hangoztatni Tamás spalatói főesperes műve s I. Ferdinánd azon önkényes ténye alapján, melylyel ez címzei közé a »rex Sclavoniae« címet is felvette, jöllehet Szlavónia sohasem volt királyság.

A *régi Horvátország* a XI. században a mai Modrus-Lika-Krbava megyéket és Dalmáciának északnyugati részét foglalta magában. Zágráb megyének a Kulpán túl eső részét csak a XVI. században kezdték Horvátországnak nevezni, mely elnevezés a régi Szlavóniának három megyéjét illetőleg csak 1746 óta állandósult.

A »horvát király« név Kálmán király idejéből való ; ő vette fel ezt a címet, — »de nem azért, mintha a horvát királyságot külön független államnak hagyta volna meg, hanem csak azért, hogy jogát e területhez ezzel kijelentse és biztosítsa«. Szerző ennek igazolására bőven hoz fel bizonyítékokat. A régi Horvátországnak a magyar királysággal való teljes, valóságos egyesítése történeti tény, melyben a horvátok is készséggel megnyugodtak, s csak a XVII. sz. vége óta kezdett náluk az a felfogás gyökeret verni, hogy ők csak bizonyos feltételek mellett önként hódoltak meg a magyar királynak s hogy Kálmán király meg is koronázta magát horvát királynak. Karácsonyi ezen téves felfogás eredeti forrására, s annak ellenmondásaira, tévedéseire rámutatván, az említett jogelméletek értéktelenségét és tudománytalanságát is beigazolta.

Karácsonyi nemcsak a fentemlített nemzetiségek állítólagos történeti jogigényeivel foglalkozik könyvében, hanem kiterjeszti figyelmét a Magyarország területén élő összes nemzetiségekre is (szerb, rutén, német, vend, bolgár, krasován-szláv, örmény, albán, lengyel, cigány, zsidó), melyekre nézve fáradhatatlan utánjárással és türelemmel gyűjtött össze minden olyan adatot, mely a czímbeli kérdéssel vonatkozásban áll. Sőt nem mellőzte az eltűnt nemzetiségekre (pl. besenyők, kúnok, jászok, tatárok, csehek stb.) vonatkozó adatok egybeállítását sem, s ennek követ-

keztében méltán írhatja, hogy »csak ezredéves jogait védelmezi a magyar nemzet, midőn e hazához ragaszkodik, midőn minden támadást e haza épsége ellen árulásnak tekint«.

Könyvét melegen ajánljuk mindazok figyelmébe, kik a magyarországi nemzetiségi kérdés iránt érdeklődnek. **Dr. Lukinich Imre.**

Áldásy Antal: Zsigmond császár koronázása és a német zsidóság megadóztatása. (Akadémiai értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. köt. 5. sz.) Budapest, M. T. Akadémia, 1916. 8° 65 l. Ára 2 K 40 f.

Zsigmond magyar király és német-római császár nemcsak a magyar, hanem az egyetemes középkori történetnek is egyik legérdekesebb egyénisége. Mint magyar király jut először nagyhatalomhoz, ifjúkorban, a mikor eleven, változékony természete, a melyben mindvégig maradt elég sok könnyelműség, csak még inkább megnehezíti számára a feladatot, hogy a nemzet elégedetlenségét, a mely részint a trónraléptét megelőző eseményekből, részint az ő hibáiból származott, lecsillapítsa. Így uralkodásának első harmada küzdelmekben telik el, melyek folyamán trónja nem egyszer forog koczán. Uralkodásának második harmadát azok a tárgyalások, utaztatások töltik be, melyek az egyház egységének helyreállítását célozzák. Ezt a törekvését siker koronázta. Végül életének utolsó részében a német és olasz viszonyok, főként a császári korona elnyerése foglalkoztatják. Ilyenformán érett éveiben, a midőn kiforrott tehetségei képessé tették volna arra, hogy hazánk nagy királyai közé írja a nevét, figyelme első sorban másfelé van lekötve, s bár Magyarország még mindig legértékesebb országa, itteni tartózkodását is kénytelen erősen korlátozni. Erőtlen tehetségét mutatja, hogy még ilyen körülmények között is több nagyjelentőségű alkotás fűződik nevéhez. (Placetum, városok, telekkatonaság.) Más oldalról azonban ott áll a szepesi városok elzálogosítása, az ország súlyos pénzügyi megterhelése, a török elleni védekezés aránylagos elhanyagolása. Ennek az oka pedig bizonyára nem csupán Zsigmond nagy könnyelműségében keresendő, mert hisz ha nem volt is jó gazda, mint családjának legtöbb tagja, valósággal pénzügyi genie, a ki rendes viszonyok között tudott volna fedezetet találni kiadásaira. De viselője volt a kereszténység legnagyobb világi méltóságának, ura a római német birodalomnak, olyan korban, midőn ez a birodalom katonai és pénzügyi tekintetben már édeskevés segélyforrást nyújthat urának, míg viszont a császársággal szemben támasztott erkölcsi és anyagi követelések nemcsak megmaradtak, de a viszonyok következtében bizonyos fokig még

növekedtek is. Ezt sínylették elsősorban a Luxemburg-ház családi birtokai, ezt sok tekintetben Magyarország, ezt főképen a birodalom még meglevő szegényes jövedelmi forrásai.

A tudós szerző jelen értekezésében Zsigmond egyik pénzügyi műveletéről ad képet; arról a rendkívüli adóról is, melyet Zsigmond császárrá koronázása alkalmából a birodalomban lakó zsidókra vet ki. Legalább a czímben ezt igéri, a valóságban azonban jóval többet nyújt. A munka első részében röviden jellemzi a birodalom pénzügyi helyzetét Zsigmond korában, néhány igen jellemző példát mond el Zsigmond gazdálkodására, ismerteti pár szóval a rendelkezésünkre álló forrásokat és felsorolja — Nuglisch felosztása szerint — a birodalom számbajöhető jövedelmeit.

Bővebben foglalkozik ezek közül a regalek csoportjába tartozó zsidóadókkal, első sorban a rendes adókkal, a melyek csoportjába a halbe Judensteuer és a Goldener Opferpfennig tartoznak. A zsidóknak ezt a megadóztatását II. Frigyes (1241), illetve kivételes formában I. Frigyes korára vezeti vissza. A két rendes zsidóadó történetét nagy vonásokban keletkezésüktől Zsigmond koráig vezeti le, igyekezve megállapítani az adózás módját és az adókból befolyt összegeket. Áttér azután a zsidók által fizetett rendkívüli adókra, felsorolva azon jelentékeny terheket, melyeket egyes uralkodók 1243-tól Zsigmond koráig a birodalmi zsidókra kiróttak. Ezek az adók a legkülönbözőbb természetűek, s majd egyes zsidó községekre terjednek ki, majd — ritkábban — az egész birodalomra. Egyik-másik igen nagy összeget jövedelmezett, a zsidókra azonban legsúlyosabban nehezdedett a náluk felhalmozott adósságok elengedése, a mire, egyesek, testületek, vagy egész nagy területek javára, Zsigmond koráig több példát hoz fel a szerző. Általános adósságelengedés Zsigmond korában nincs, részlegesekre két példa akad, egyébként azonban meglehetősen sűrűn terhelte különböző czímeken beszedett rendkívüli adókkal zsidó alattvalóit. Ezek közül egyik-másik, így az 1422-ben kivetett huszita-adó, eléggé nyomasztó lehetett. Ezek közé a rendkívüli terhek közé tartozott a császárrá koronázás alkalmából szedett adó is.

Két, 1416 és 1417-ből származó adatunk arra mutat, hogy Zsigmond már akkor foglalkozott ezen adó kivetésének gondolatával. A koronázás azonban csak 1433-ban történt meg. Rómából, a koronázásról visszatérve, birodalmi gyűlést hirdetett Baselbe, de még azt megelőzően, november 18-án kelt leveleivel ugyanoda magához hívja a birodalomban lakó zsidókat, illetve azok képviselőit 1434 február 2-ra. A meghívó-levelekben jelzi, hogy az eddig is szokásban volt császárkoronázási adóról óhajt

velük tárgyalni. Tényleg addig ilyen adó szokásban nem volt, de nem volt szokásban az sem, hogy a császár a zsidók küldötteit magához hívja tanácskozássra. Érthető, ha a praecedensül szolgálható adót úgy a zsidók, mint a közvetve érintett városok és fejedelmek is ellenszenvvel fogadták, sőt ez utóbbiak intézkedéseket tettek ellene. Ennek daczára a meghívásnak a zsidó községek küldöttek útján jórésztben eleget tettek. A tanácskozás lefolyásáról nincs értesülésünk, eredményéről azonban egy jegyzék értesít bennünket, a mely felsorolja, hogy mely városok, illetve területek zsidói képviseltették magukat, mily összegben állapodott meg a császár az egyes zsidó községekkel koronázási adó fejében. Február 24-re a tanácskozás befejeződött, ekkor keltek Zsigmond nyugtái, melyekben megerősíti azon zsidó községek kiváltságait, melyek az adót, illetve ajándékot megfizették. Voltak azonban, a kikkel a megegyezés nem jött létre, ismét mások, a kik az értekezleten meg sem jelentek. Ezekre vonatkozólag elmondja a szerző a császár különös intézkedéseit. A még be nem fizetett adó behajtásával Zsigmond 1434 április 23-án kelt oklevelével Weinsbergi Konrád birodalmi örökös főkamarást bízta meg. Ez mindenfelé szétküldötte megbizottait levelekkel magukhoz a zsidókhoz és az urakhoz, a kiknek területén azok laktak. A megbízólevelekből következtethetünk az adó nagyságára; a kiküldöttek utasítva vannak, hogy minden második, ha ez lehetetlen, harmadik, illetve negyedik pfenniget szedjék be adóban a zsidóktól, de hogy a vagyonból-e, vagy a jövedelemből, a megbízólevélből pontosan meg nem állapítható. Utóbbi esetben az adó igen súlyos lenne, az egész vagyonnak 50—25 perczentjét tette volna ki. A végeredményt tekintve, úgy hiszszük, hogy itt inkább jövedelmi adóval állunk szemben. Az adóbehajtás végeztével Weinsbergi Konrád 1435 januárjában számot adott eljárásáról Zsigmondnak Pozsonyban. Részint ebből a számadásból, részint egyéb, oklevelés adatokból meglehetősen világos és teljes képet nyerünk az adóbehajtás lefolyásáról. Erről az adóbehajtásról, egyes részleteiről is, a munka bőven tájékoztat bennünket, s e részletek közül egyik-másik — mint a frankfurti zsidók adójának behajtásáról szóló rész — igen tanulságos a korszak egész jellemzésére, itt azonban, sajnos, nem térhetünk ki reájuk. Az egész könyvnek ez a fejezet a magva s tán a legértékesebb része, valamint a következő, a mely Weinsbergi Konrád 1435 január 1., a baseli, 1434 február 2-i, végül egy 1438-ban készült utólagos jegyzék adatai alapján az adózás összjövedelmét állapítja meg. Ha ez összegből a szintén pontosan összeállított kiadásokat leszámítjuk, tiszta végeredményül 34.453 és háromnegyed forintot vehetünk. Bizonyosnak tekinthetjük, hogy ez a mennyi-

ség nem felel meg a tényleg beszedett összegnek, még kevésbé a birodalmi zsidóság valóságos anyagi helyzetének. Egyrészt vannak területek, a hol az adó tényleg nem folyt be, másrészt számolnunk kell azzal, hogy a rendelkezésünkre álló anyag bizonyára hiányos. De még ha a fentjelzett eredmény megfelel is a valóságnak, a zsidók megterhelése így is nagy; a tőlük beszedett adó mai pénzben szerző számításai szerint 2,317.332 koronának felel meg. A nagyobbik veszedelme azonban ez adónak az volt, hogy a jövőre praecedensül szolgált. Így Albrecht koronázása után egy kivetendő császárkoronázási zsidóadóra két előírányt készített. Egyiket Nachem bécsi zsidó állítja össze, a ki pedig jól ismerhette hitsorsosai vagyoni helyzetét. Ennek végeredménye kerek számban 156.000 forintot tesz ki. A másikat Weinsbergi Konrád állítja össze az 1434-i adóbehajtás alapján, és mérsékeltbb összegeket állapít meg, mint Nachem listája. A négy listát — 1434, 1435 és két 1438-i — a szerző táblázatosan közli.

A munka művelődés-, nevezetesen gazdaság- és pénzügytörténeti szempontból rendkívül tanulságos és értékes. A nagy és nehezen áttekinthető anyag feldolgozási módjáról felesleges bármit is mondanunk. Mindenki, a ki Zsigmond uralkodásának különösen későbbi korszaka iránt érdeklődik, tudja, hogy mit tett eddig a kiváló szerző ezen a téren, tudja azt is, hogy az ő munkái alig utólérhető példái a történetírói tájékozottságnak és lelkiismeretességnek. Ebben a dolgozatában fokozottan élvezzük ezeket a tulajdonait, annál is inkább, mert itt teljesen úttörő munkát végzett, a melyért különösen az első sorban érdekelt német történettudomány nagyon hálás lesz majd neki. De a magyar történetírásnak is igen nagy szolgálatot tett. Mintát és igen értékes adalékokat nyújtott annak, a ki majd tüzetesebben fog foglalkozni a Zsigmond korabeli gazdasági, pénzügyi történet bonyolult, zavaros, eddig jóformán teljesen érintetlen, de annál érdekesebb problémáival. Igaz, hogy erre a munkára első-sorban maga a tudós szerző lenne hivatott.

P.

Franz Eckhart: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter.

Innsbruck, Wagner, 1914. (Sonderabdruck aus den Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. IX. Ergänzungsband.)

Eckhart Ferencznek oklevéltani irodalmunk néhány becses, alapvető tanulmányt köszönhet. Folyóiratunkban 1910-ben jelent meg egy tanulmánya, a melyben azzal a hatással foglalkozik, melyet a pápai és a császári kancelláriai gyakorlat Árpád-

kori királyi okleveleink szövegezésére gyakorolt. A Történelmi Szemle 1913. évfolyamában a diplomatikai kritika kérdéseivel foglalkozott a hazai okleveles anyag szempontjából s a jelen tanulmányának eredményeit is összefoglalóan ismertette folyóiratunk hasábjain. Első két értekezése közül az első is oly kérdést tárgyal; a mely a hazai oklevéltani irodalmon kívül a külföldre is értékkel bír és ez még fokozottabb mértékben áll jelen tanulmányára, amelyben a hiteles helyeknek a külföldi diplomatikában ismeretlen tevékenységét az oklevelek kiadása körül ismerteti.

Tanulmánya tíz fejezetre oszlik. Kiindul a hiteles helyek keletkezése előtti időnek ismertetéséből, a mely korból — a XII. század közepe előtti korból — az oklevelek csak gyér számban maradtak reánk. Ennek magyarázatát rendszeren a közviszonyok alakulásában, a tatárjárásban, a nagyok viszálykodásában, a török hódítás okozta pusztításokban stb. szokás keresni. Eckhart még egy körülményben látja a magyarázatát az oklevelek gyér számának, abban, hogy ebben az időben általában nagyon csekély számban, jóformán egyáltalában nem állítottak ki okleveleket. Ez nemcsak Magyarországra áll, hanem a külföldre is, így főleg a X. és XI. századot illetőleg a német-római birodalom délkeleti részeire, a mai Bajorország és Ausztriára, a melyekre nézve ez a kor az oklevélnélkülség vagyis a libri traditionum kora. Magyarország e részeken jön érintkezésbe a nyugati műveltséggel s minthogy ott az oklevél jóformán ismeretlen, az marad Magyarországon is. Maga a magyar király is ritkán állít ki ebben az időben oklevelet, királyi donatiók történnek egyházak részére, a nélkül, hogy írásba foglaltattak volna. Mi természetesebb, mint hogy a magánosok még ritkábban állítottak ki okleveleket. Csakis későbbben kezdődik az adományozás írásba foglalása, a midőn a nyugati részeken, első sorban az egyház, felismerik az oklevél jelentőségét a birtokkérdésekben, s a midőn ennek hatása alatt nálunk is kezdenek súlyt helyezni a megtörtént adományozások stb. írásba foglalására. Létrejönnek az ú. n. conscriptiók, a midőn is az idők folyamán szerzett birtokok biztosítása céljából utólag kiállított királyi okleveleket igyekeztek megszerezni. A királyi hatalom és tekintély erősödésével együttjár a király által kiállított oklevelek becsének növekedése is, a mi aztán arra vezet, hogy az egyházak súlyt helyeznek arra, hogy a hívők által tett adományozások a király pecsétje alatt erősíttessenek meg, a mi annál is inkább érthető, mert másfajtajú okleveleket nem ismertek. Az így keletkezett királyi oklevelek voltaképen csak magánjogi ügyletekre vonatkoztak és nemcsak a szerzemény biztosítását célozták, hanem a király hozzájárulását is magukban foglalták

a bennök kifejezett tényhez. Így keletkeznek a carta-k, cartula-k. Ezek szerkezete bizonyos schemában nyilvánul meg és nem ritkán csak a pecsét mutatja, hogy királyi oklevéllel van dolgunk. Királyi és magánoklevelek között Magyarországon a XII. század végéig nem lehet különbséget tenni, magánjogügyletekről ez időpontig nem állítanak ki okleveleket, a biztosítást a birtokban a király adja meg, a kihez az illető fordul.

A hiteles helyek keletkezése előtti időben az oklevél nélkül létrejött jogi ténykedéseknek a tanukon kívül egy külön intézmény, a pristaldusi intézmény adott biztosítékot. Eckhart röviden ismerteti ennek az intézménynek működését és hivatalos funkcióit. A pristaldus az oklevélnélküliség idejében az a személy, a ki az általa végrehajtott, vagy jelenlétében létrejött jogüggyről tanubizonytságot tett. Az intézmény elhanyaglása az írásbeliség terjedésével áll be, a midőn az oklevél mindjobban érvényesülni kezd a bizonyításban, s a midőn a tanuk helyére az oklevéllel való bizonyítás lép. Az írásbeliség elterjedése és fejlődése hozza magával azt, hogy a káptalanok és egyéb egyházi testületek a bennük lakó tekintélynél fogva mindinkább abba a helyzetbe jutnak, hogy pecsétjükkel nagyobb nyomatékot adhattak a bizonyító eljárásban. A XIII. század közepéig lassankint kifejlődik a káptalanok és conventek bizonyítási joga, vagyis az a szokás, hogy oly esetekben, a midőn jogügyekben bizonyító eszközökre volt szükség, ezek megszerzése céljából a felek hozzájuk fordultak. Ettől az időtől kezdve beszélhetünk hiteles helyekről. Ezzel a kialakulással foglalkozik Eckhart tanulmányának második fejezete.

A harmadik fejezetben szerző a hiteles helyek kiállította oklevelek bizonyító erejéről szól. Az általuk kiállított oklevelek kezdetben csak bizonyító erejű oklevelek voltak, a jogügylet végrehajtásában az oklevélnek semmi szerepe nem volt. Szerző itt fejtegeti a hitelesség kifejlődését. Utal arra, hogy az oklevélkiállító helyek között különbséget kell tennünk. A conventek egyike-másika nagyobb tekintélyvel bírván, az az általuk kiállított okleveleknél is kifejezésre jut. A székes- és társaskáptalanok mint tekintélyes testületek kivétel nélkül állítottak ki hiteles okleveleket. A conventek a XIII. és a XIV. század első felében, a mennyiben pecséttel bírtak, igénybe vették a maguk részére azt a jogot, hogy idegen ügyekben hiteles okleveleket adjanak ki. Azonban már a XIV. században a conventekre nézve különbséget kezdenek tenni. Nem mindegyikének ítélnek meg a hitelességet. Nagy Lajos 1351-ben rendezi a kérdést, kimondván, hogy a kisebb conventek pecségei hitelességre igényt nem tarthatnak. A hiteles helyek rendezésével, illetve pecségeik megállapításával

azok oklevelei is teljes bizonyító erejűekké váltak. Lassankint kialakul a magyar jogélet azon felfogása, hogy csak az a pecsét tekinthető autentikusnak, a mely általánosságban ismert, ezért kellett a kisebb conventeknek lemondani a hitelességről, miután pecséteik nem voltak általánosan ismertek. Ez utóbbi tekintetben szerző érdekesen fejtegeti, hogy a XIV. század elején a sigillum authenticum fogalma még nem volt teljesen tisztázva és hogy az egyházi törvényszék előtt nagyobb volt azoknak száma, a melyeknek pecsétjét hitelesnek ismerték el, mint a világi törvényszék előtt.

A IV. fejezetben szerző a hiteles helyek szerepét a törvénykezésben tárgyalja. E téren, a törvénykezés terén a hiteles helyek rendkívül fontos szerepet játszottak és idővel az igazságügy minden egyes szakában feltaláljuk a hiteles helyek közreműködését kezdve a citatiótól az ítélet végrehajtásáig. Ez a szerep egy hosszas kifejlődés eredménye. Kezdődik a locus credibilis hitelességi szerepe azzal, hogy magánszemélyek fordulnak hozzá, hogy jogügyeikben oklevelet állítson ki. Később a királyi hatalom vette őket igénybe a bizonyítás céljából. E célú szolgálták volt régebben a pristaldusok, a kiknek helyébe idővel — megszűnván ezeknek hivatásos jellege — a homo regius, illetve homo palatinalis Erdélyben a homo voyvodae lépett. Ezzel kapcsolatosan tárgyalja szerző a homo regius szerepét, valamint a hiteles eljárás lefolyását, a mely a mandatum kiadásával vette kezdetét és ismerteti a homo regius és a káptalani kiküldött közbenjöttével lefolytatott jogi eljárást. Az V. fejezet a királyi hatalom viszonyát a hiteles helyekhez tárgyalja. A királyt illeti meg a későbbi időkben legalább a conventekre nézve a hitelesség adományozásának joga, melyet a király eleintén korlátozott. A király joga volt a hiteles pecsét adományozása. Ehhez a pecsétnek a hiteles hely szigorúan ragaszkodott és csak különös okokból változtatott rajta. A változtatás a XIV. századtól kezdve mindig királyi intézkedés alapján történt, a mi aztán magával vonta ép úgy mint az új királyi pecsét használatba vétele a királyi okleveleknél, a hiteles helyek okleveleinek újabb megerősítését, a mi rendszerint a transsumálás formájában történt.

A hiteles pecsét birtoka ruházta fel az illető helyet a hitelesség jellegével. Ennek birtokában vált a communis iustitia védőjévé. Communi iustitia mediante állíttatnak ki az oklevelek főleg akkor, ha a hiteles hely előtt megtörtént jogtalanság ellen emeltetett óvás. Oklevél kiállítása pecsétje alatt a hiteles helynek nemcsak joga, hanem kötelessége is volt. Ennélfogva ügyelni kellett arra, hogy előtte törvénytelen vallomás ne tétessék, kötelezve volt a király és a legfőbb bírák mandatumait végrehajtani

és az érdekelt feleknek arról relatiót adni. Ezt csak a legritkább esetben, mindig csak nyomós ok miatt tagadták meg. Oly esetekben, midőn a hiteles hely a *communis iustitiat* megtagadta, a király az, a ki a hiteles helyet kötelessége betartására inti. Ebből következett a király felügyeleti joga a conventek felett, a mi különösen a XV. században a rendi harczok idejében bírt fontossággal. Az ekkor támadt zavarok a hiteles helyek működésére is befolyással bírtak, a pecsétek elkallódtak, a mi azután különböző visszaélésekre adott okot, ép úgy a hiteles helyek elvilágiasodása, a mi a törvényhozást is fellépésre bírta egyes conventekkel szemben. A király jogkörébe tartozik a hiteles hely ellen, ha a szükség fennforog, a vizsgálatot elrendelni, megvonhatja tőle a hiteles pecsétet, de azt neki újból visszaadhatja, a mint ez pl. a Szent-Jogi conventnél történt.

A VI. fejezetben a hiteles helyek működésének korlátairól van szó, vagyis az egyes hiteles helyek *competentiájáról* és elosztásukról az országban. A korlátozás egyik neme abban állt, hogy a hiteles hely a lehetőséghez képest tartózkodott saját ügyeiben oklevelet kiállítani. Ebben áll a nagy különbség a nyugati és a magyar oklevélgyakorlat között, a míg a nyugaton a saját ügyekben kiállított oklevelek, főleg a későbbi középkorban dominálnak, addig Magyarországon a hiteles helyek oklevelei között az idegen ügyekben kiállított oklevelek dominálnak. A míg a nyugaton minden pecsét saját ügyben is bírt bizonyító erővel és csak az volt kérdéses, hogy mily mértékben tarthat igényt hitelességre idegen ügyben, addig Magyarországon a hiteles pecsétnek saját ügyben kevesebb volt a bizonyító ereje, mint idegen ügyben. A maguk tagjai jogügyeiben a hiteles helyek természetesen adhattak ki okleveleket. A másik korlátozás területi korlátozás volt, oklevélkiadási joguk a *competentiájuk* alá tartozó területre lévén szorítva, értve ez alatt azt, hogy a hiteles hely nem adhatott ki oklevelet jogügyekben, a melyek a területén kívül fekvő birtokokra vonatkoztak. Az a felfogás különben, hogy meghatározott területre meghatározott hiteles helytől eszközözendő ki az oklevél csak lassan fejlődött ki. Ezzel kapcsolatban szerző kitér a hiteles helyek számának megállapítására, összeállítva a XIV. század közepe táján Magyarország területén működött 24 káptalan és 23 convent névsorát.

A VII. fejezet a hiteles helyek kancelláriájáról szól. E fejezetben ismerteti Eckhart a hiteles helyek kancelláriai szervezetét, szól a hiteles helyi notarius és subnotarius hivataláról, a *custos* szerepéről és bemutatja a hiteles helyi kancelláriai gyakorlatot az oklevelek kiállítása körül, kapcsolatban ezzel szól továbbá a registerekről, kitér a királyi kancellária registereire és meg-

emlékezik a hiteles helyek levéltáiról, a melyek nemcsak oklevelek, hanem készpénz megőrzésére is szolgáltak. Szól a hamisításokról és ismerteti az eljárást, a melyet az oklevelek hitelességének megvizsgálása körül követtek. A VIII. fejezet a hiteles helyi taksákról szól, a IX. pedig a hiteles helyek okleveleinek három főfajtájáról a privilegialis, patens és clausaról szól. Tartalom tekintetében két csoportba osztja az okleveleket, a fassiók és a relatiók csoportjába. Mindegyikről részletesebben emlékszik meg, valamint részletesebben szól az eredeti oklevelekről és a transsumptomokról, a mely utóbbiak tudvalevőleg nem bírtak azzal a bizonyító erővel mint az eredetiek, minthogy a transsumptum a magyar felfogás szerint az eredetit nem pótolta teljesen. Szól a hiteles helyi oklevelek külső és belső sajátosságairól és végül ismerteti a fassiók és relatiók csoportjába tartozó különböző fajtájú okleveleket, a vétel, csere, birtokfelosztási okleveleket, a litterae statutoriae, expeditoriae, revisionales stb. okleveleket. Mindezeknél az illető oklevelek szerkezetéről, formuláiról stb. részletesen megemlékezik, bemutatva azokat az oklevelek szövegének megfelelő helyeivel és végül röviden szól a hiteles helyek szerepéről a közigazgatásban.

Az utolsó fejezetben összefoglalja vizsgálódásai eredményét. Ezekből megállapítható a hiteles helyeknek a középkori magyar jogélet terén játszott rendkívüli nagy szerepe, a mely annak minden egyes megnyilatkozásaiban kifejezésre jutott. A hiteles helyek Magyarországon háttérbe szorították a notariatusi intézményt, a melynek a külföldi jogéletben oly nagy jelentősége volt. Ismerték ugyan ezt az intézményt Magyarországon is, de jelentősége nagyon alárendelt volt. Csakis egyházi ügyekben, egyházi törvényszékek előtt találkozunk közjegyzői okiratokkal. Nálunk a közjegyzői intézmény az egyházi jog révén vált ismeretessé, noha az egyházi törvényszékek hazánkban nagyobb jelentőségre nem tettek szert és hatáskörük a világiakkal szemben csakis a házassági és végrendeleti jogban jutott érvényre. A midőn a notariatus Magyarországon ismertté válik, a XIII. század vége, a XIV. század elején, akkor a hiteles helyek intézménye már annyira megerősödött volt, hogy a közjegyzői intézmény térfoglalását a jogéletben nem tudta akadályozni. A jogélet terén hazánkban a hiteles helyek intézménye uralkodik, a mely intézmény a magyar jogéletet századokon keresztül oltalmazta és irányította.

Eckhart tanulmányának nagy érdeme, hogy a hiteles helyek intézményének keletkezését, fejlődését, kialakulását, szervezetét és működését összefoglalóan kellő világitásba helyezte. Tanulmánya értékes gyarapodást jelent az oklevéltári irodalomra. Nagy érdeme főleg abban rejlik, hogy megismertette a külföldet

ezen specifikus magyar intézménnyel, a melyről a külföldi diplomatika eddig nagyon keveset tudott. Kívánatos volna, ha tanulmányát bővítve és részletesebben kidolgozva magyar nyelven is közrebocsátaná.

Áldásy Antal.

Ploskál-Tempis Rudolf : A magyar királyi kegyúri jog fejlődése és jellege. Vizsgálódások a jogtörténet, közjog és egyházi jog szempontjából. Budapest, 1916. Franklin. 8° 112 l.

A magyar királyi kegyúri jog multjára vonatkozó, nagyarányú, főképp Fraknoi Vilmostól, Kollányi Ferencztől és másoktól végzett kutatásoknak eredménye, hogy jogászaink kezdik világosabban látni e nevezetes, nagyhatású jog fejlődését, természetét s kezdik igazságosabban megítélni annak gyakorlati alkalmazását is.

Elmult Kollár Ádámnak és követőinek egyoldalú, csak az állami mindenhatóságot erőszakoló s ennél fogva sokszor fonák előadása. Tudatára ébredtek jogászaink is annak, hogy a tudománynak felül kell emelkednie az érdekeltek érdekein s csak az igazságot kell keresnie a királyi kegyúri jog eredetének, fejlődésének ismertetésében is.

E mű szerzője is szakít a magyar királyi kegyúri jognak Szent István állítólagos apostoli követségéből való származtatásával, sőt szakít azzal az állítással is, hogy a magyar királyi kegyúri jog mindjárt kezdetben általános, Magyarország összes egyházaira kiterjedő volt. Felismeri, hogy a magyar királyi kegyúri jog is tulajdonkép a »saját-egyház«-jogából csirázott ki és így bár tán kissé módosítva mégis német hatásra keletkezett. Országos kegyúri joggá tulajdonkép csak a szent korona elméletének megalakulásakor, tehát a XIV. század közepén lett és teljes kifejlődése csak 1417-ben Zsigmond királynak a konstanzi zsinaton való részvétele idején következett be.

Helyesen ismeri fel, hogy II. József intézkedései már nem a magyar király kegyúri jogából, hanem az állami mindenhatóság és a korlátlan uralkodói önkény gondolatköréből fakadtak s így a magyar királyi kegyúri jognak megöli, nem pedig bizonyítékai.

Mint e rövid ismertetésből látható, a szerző nagyon jó úton indul s reményt nyújt, hogy a magyar jogtörténetnek kiváló művelője lesz. Ismeri a régi és új kútfőket, sőt, úgy látszik, a tárgyalat jog újkori fejlődésére nézve levéltári kutatásokat is végzett.

Sajnáljuk azonban, hogy egy pár fontos értekezés mégis elkerülte figyelmét.

Ilyen dr. Városey Gyulának a kalocsai érsekség schematismusában 1885-ben megjelent azon értekezése, a melyben igazolja, hogy II. Paschalis pápának 1110 körül írt és a Corpus iuris canonici nagy gyűjteménybe felvett levele Pál kalocsai érseknek szólt (Schematismus Colocensis 1885. XXX—XXXIV. köt.).

Ugyancsak Városey Gyulának van egy másik, a magyar királyi kegyúri jog történetére nagyon fontos értekezése a Verbőczytól annyira feldicsért és mégis félreértett konstanci kiváltságlevélről s megjelent a Magyar Sion 1896. 15—37. ll. A szerző ezt sem ismeri.

Nagyon könnyen megszerezhetette volna a szerző és ezzel nagyon megkönnyítette volna a maga dolgát, ha ismerte volna Dedek Cr. Lajos ily című értékes művét: »Boncz Ferencz könyve a vallás körüli felségjogokról. Budapest, 1897.«

Ezek felhasználásával és még egyes történeti adatok, értekezések figyelmesebb átolvasásával a szerző műve mindenestre teljesebb és becsebb lett volna, de így is figyelemreméltó!

Csak még egyet! Ne használjon a szerző szükségtelenül oly sok idegen szót! Instituál, derivál, nomizál (!), postulál, ingentia, stringenter (!) stb. majd minden lapon előfordulnak. Ha gondolkoznék, hogy is mondják azt magyarul, sok szabatos jogi fogalomra tenne szert.

Karácsonyi János.

Kováts Gyula: Hajnik Imre emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhúnyt tagjai felett tartott emlékbeszédek. XVII. köt. 8. füz. Budapest, 1916. 8°. 15 l.

Tizennégy esztendővel a nagy jogtörténész halála után a Magyar Tudományos Akadémia mult évi márczius 27-iki ülésén Kováts Gyula kegyelettel elevenítette fel Hajnik Imrének, a tudósnek emlékét, mindjárt első szavaival utalva arra, hogy az azóta elmúlt idő »már megmutatta, hogy mennyire pótolhatatlan, a mint ezt nézetem szerint a muló idő mindinkább igazolni fogja«.

Jogtörténészeink közt egy sem volt annyira historikus, mint épen Hajnik. Az ő érdeme, hogy a kevés adaton nagy speculatióval felépült jogtörténeti elméleteket revisio alá vette. Éles kritikai érzéssel hamar észrevette, hogy az adatokkal kellőképen meg nem alapozott speculatio a rendszer kedvéért gyakran tévútra siklott és feladatává tette, hogy a tévedéseket a jogtörténeti felfogásból kiírta. Emberfeletti az a munka, melyet e cél elérése érdekében végzett. Nagy összefoglaló conceptiókkal indul meg, de munka közben itt is, amott is homályos és tiszt-

tázatlan kérdésekre bukkan. Ezek a nehézségek terelik át az összefoglaló munkásságról a specialis tanulmányokra. A cél azért továbbra is a rendszerezés, de ezt a nehézségek bizonyos szűkebb körre szorítják. »Európai egyetemes jogtörténeté«-ből csak a középkori rész jelent meg. »Magyar alkotmány és jogtörténete« csak az Árpádok korszakát ölelte fel, tehát mindkettő abbamaradt, de utolsó nagy munkája, »A magyar bírósági szervezet és a perjog az Árpád- és Vegyes-házbeli királyok alatt« olyan pompás és nagyszabású rendszerezés, a mely maga érdemes arra, hogy a tudós életének egész munkásságát rászentelje. Ez a monumentum aere perennius. Csak az, a ki ismeri a szétszórt adatok összegyűjtésének minden keserves fáradságát és feldolgozásuk lélekemelő gyönyörűségét, méltányolhatja igazán Hajnik Imre széles mederben megindult, minden eléje tornyosuló akadályt véghetetlen türelemmel és szigorú rendszerességgel legyőző munkásságát. Ebből a szempontból a historikus mindig áhitattal fogja szemlélni Hajnik Imre munkásságának tervszerűségét s az ezzel elért eredmények szilárdságát.

A kutatás terén azonban Hajnik alig támaszkodhatott előmunkálatra, az okmányokat jogtörténetészeink közül előtte senki sem kereste fel olyan buzgalommal, mint ő, jelentőségüket a tényleges szokások szempontjából senki sem fogta fel olyan határozottan, mint ő.

Ennek a körülménynek kétségtelenül része van abban, hogy két legnagyobb conceptiója torso maradt. Kováts Gyula azonban rámutat még egy tényezőre, a mely az első tervek kivitelében Hajnikot megakasztotta. Történetphilosophiai szempontból mindig nagy controversiák állottak fenn: vajjon a fejlődésben az egyetemeset kell-e keresni, avagy a specialist. Ez a controversia kihatott a jogtörténeti kutatásra is. Nálunk 1861-ben a jogtörténet terén ez a kérdés az egyetemes szempont javára dőlt el. Az addig egyetemünkön tanított német jogtörténet helyébe az egyetemes európai jogtörténet lépett, Hajnikot is 1872-ben az egyetemes európai és a hazai jogtörténet tanárává nevezték ki. Kováts Gyula azonban nagyon helyesen hangsúlyozza, hogy egyetemes jogtörténet nincs, csak összehasonlító jogtörténetről lehet szó. A jogi szokások területi elágazódása, a specialisnak az általánossal szemben érvényesülő túlsúlya a jogfejlődés terén olyan világos, hogy a XVIII. század bölcséleti irányai után Németországban már a XIX. század elején rájöttek az egyetemes jogtörténeti elv alapvető hibájára és azt a germán jogtörténettel helyettesítették. Az egyetemes jogtörténet tanításának meghonosítása nálunk 1861-ben tehát tulajdonképen anachronismus volt. Hajnik az újabb német jogtörténeti kutatás

natása alatt állott, Győrött magyar jogtörténetet tanított, Pestre való kinevezése előtt adta ki »Magyar alkotmány- és jogtörténetek« összes megjelent füzetait is. És akkor tulajdonképen kizavarta őt munkássága eredeti medréből kinevezése Pestre, illetve új katedrájának elavult elvek szerint rendezett tárgyköre. A következő két évet »Egyetemes európai jogtörténeté«-nek munkálatai foglalták el, de csakhamar belátta, hogy a feladat mily lehetetlen, hogy a fejlődés különösen az újabb időben milyen szétágazó és lemondott róla, hogy a megkezdett munkát folytassa.

Kováts nem ok nélkül ezt Hajnik nagy érdeméül tudja be. De ép oly nagy érdemének vallja a magyar jogfejlődés viszonyainak összehasonlítását más európai népek jogfejlődésével. E tekintetben különösen két nagy érdemét emeli ki. Az egyik, hogy rámutat középkori intézményeinknek a nyugatiakkal szemben való különbségére. A másik az a megállapítása, hogy a normann perben kiképződött peres eljárást vettük át, a mint azt már Werbőczy is állította.

Ezek nagyjelentőségű elvi megállapítások, a melyek a rendszer egy-egy sarkkövét alkotják. Nem kevésbé becsülendő azonban Hajniknak az adatok nagy tömegére alapított sok más, ha elvi szempontból talán nem is olyan nagyfontosságú megállapítása is.

—y—r.

Toynbee, Arnold: The nationality and the war. London, 1915.
8° 522 l.

Az angol világhatalmi politika egyik kitünően bevált eszköze volt már a világháború előtt az »elnyomott nemzetiségek védelme« s e téren az angol irodalom nagy eredményeket ért el kevés hasznára a tudománynak, de annál több hasznára a politikának. Különösen Scotus viator tünt ki e téren lankadatlan buzgalommal s ha könyveit több körültekintéssel és óvatossággal írta volna meg, még tudományos téren is számottevő tényezővé válhatott volna. Így azonban csupán a felületel olvasókat hódította meg s azon politikusok táborában talált lelkes fogadtatásra, a kik az uralmon levő politikusok tekintélyének gyöngítésére önző czéllal felhasználták.

Ez angol irányirodalom czélja az ellenséges hatalmak benső viszonyainak megingatásában állott, mely a világhatalomra törekvő s versenytársaira mindenkor féltékeny Angliának módot nyújtott gazdasági hatalma kiterjesztésére. Ugyanezen czélt szolgálja Toynbee könyve is, mely a világháború okául a nemzetiségi elnyomást jelöli meg s a béke lehetőségét is abban

találja meg, hogy a nemzetiségek igényei a legteljesebb mértékben, tehát új államalakulatokban kielégítést nyerjenek.

Mint gyakorlati politikus nem helyez súlyt a történelemre, sőt bizonyos fölnyommal kezeli a multat, nem zárkózik el azonban tőle, ha céljainak megfelel. Általában ott és annyiban mellőzi a történelmet, a hol és a mennyiben okfejtésének nem kedvez.

A magyar viszonyok tárgyalásánál a XVIII. századi telepítési politika jellemzéséhez felhasználja Marczali Henrik angol nyelven megjelent vonatkozó munkáját, a mai állapot rajzának elkészítéséhez azonban nem hasonló komoly munkát keresett, hanem Scotus viator politikai irányú iratát, a melynek szelleme teljesen meghódította.

Magyarország szerinte balkáni állam s e meghatározással, úgy hiszi, új és természetesen helyesebb megvilágításba helyezte fejlődésünket. A balkáni jelző indokolásául arra hivatkozik, hogy Magyarország nemzetiségi szempontból nem egységes s a magyarságban mégis túlteng a nemzeti önérzet. Hivatkozik továbbá a többi balkáni néppel közös török hódoltságra, a mely az egységes nemzeti állam megalakulását megakadályozta. Igaza van abban, hogy a feldúlt országot az osztrák felvilágosodott absolutismus uralmi célokból állította talpra s uralmi célokból erősítette a magyarsággal szemben a nemzetiségeket. Távolról sem fedi azonban az igazságot mindaz, a mit a kiegyezésről, a magyar nagybirtokosok uralmáról és a nemzetiségi elnyomásról, az erőszakos magyarosításról mond. Ezeket Scotus viatorhoz hasonlóan demagóg célokra sikerrel fogja alkalmazhatni, a mint a magyar politika egyik szélső árnyalata alkalmazza is, tudományos elismerésre azonban soha nem fog számíthatni sem nálunk, sem külföldön, még Angliában sem.

A nemzetiségi elv alapján Horvátországot, Dalmáciát és Boszniát elválasztja a monarchiától s Szerbiával és Montenegróval egyesítve Svájc vagy az Amerikai Egyesült-Államok mintájára egy nagy délszláv államot alkot belőlük. Ez úton Magyarország elvesztené tengerpartját s vagy Ausztriához, vagy az új délszláv államhoz kellene csatlakoznia. Ez utóbbi csatlakozást vámszövetség alakjában valósítaná meg, melyhez az Erdélylyel megnövekedett Románia, Bulgária és Görögország is csatlakozni kényszerülnének. Az a hite, hogy ezzel Európa nemzetiségi békéjét biztosítaná s a gazdasági fejlődést is lehetővé tenné.

Magyarországhoz hasonlóan ugyancsak a nemzetiségi elv alapján megcsonkítaná Ausztriát, Németországot s Törökországot is, de az entente államainál már kevesebb súlyt helyez a nemzetiségi szempontra, itt már a gazdasági érdekek érvényesülését is megengedi, sőt hangoztatja.

Toynbee politikai céljait teljesen értjük s méltányoljuk, nem tartjuk azonban megengedhetőnek, hogy akár könyvben is ilyen könnyelműen bánhassék el valaki a fennálló állami renddel. A nemzetiségeknek kétségkívül vannak a fejlődés folyamán érvényesítendő jogaik, de nem lehet joguk a szerves fejlődést képviselő állami test megcsonkítására. Ezt még Afrikában sem tartjuk megengedhetőnek. A fejlődés folyamán minden erőszakos politika csődöt mondott, pedig akadtak mindig »tudományos« védelmezői. Ez lesz a sorsa a nemzetiségi érdekek politikájának is, melyet az angol irodalom annyira az élére állított. **G. A.**

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. V.

Hírlapok és folyóiratok 1867-ig. Összeállította *Kereszty István*. Budapest, kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1916.

Az újságoknak mint történeti kútfőknek fontosságát felesleges sok szóval hangsúlyoznunk; *G. Wolf* 1910-ben megjelent nagy munkájában: *Einführung in das Studium der neueren Geschichte*, kis kötetre rúgó helyet szentel a traditióról szóló részben a Zeitungswesennek s panaszkodik, hogy az a mostoha elbánás, a melyben a zsurnalisztika a történettudományok körében részesül, az oka annak, hogy még most sincs kielégítő története a németországi hírlapírásnak.

A mi nálunk e téren eddig történt, az jórészt id. Szinnyei József nevéhez fűződik s az övé az úttörés érdeme is: ő ismertette először a Vasárnapi Ujság 1862—66-iki évfolyamaiban XVIII. és XIX. századi hírlapirodalmunkat 1849-ig s ő alkotta meg a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában az országos jellegű és teljességre törekvő hírlaptárat is.

Kereszty István, a múzeumi hírlaptár vezetésében Szinnyei utódja, igen hasznos munkát végzett, mikor folyóirat- és hírlapirodalmunk chronológiáját s ezzel e gazdag gyűjtemény katalógusát összeállította s így nélkülözhetetlen segédeszközt adott a történetkutatók kezébe.

Munkája két részből áll, az első az 1705—1849, a második az 1850—1867-ig terjedő korszak időszakai sajtóját foglalja össze és pedig először évek, azután nyelvek szerint (latin nyelvek 1705, németek kb. 1730, magyarok 1780, tótok 1784, szerbek 1825, olaszok 1852, horvátok 1835, románok 1837, francia pedig 1848 óta).

A második részben először az első korszakból a másodikba átment hírlapok és folyóiratok összeállítását találjuk, azután tárgykörük 27 csoportját római számokkal jelölve (pl. I. Politika: napilap, IV. Vallás, IX. Történelem, nyelv stb.); e római

számok jelzik az egyes címek mellett a kutatónak az illető lap és folyóirat tárgykerét, mert gyakori eset, hogy a címből nem világlik ki tartalmuk.

Az első korszak anyaga 211 magyar lap és folyóirat s 248 nem magyar, a másodiké 404 magyar és 220 nem magyar.

A katalogusban azonban Kereszty nemcsak a Nemzeti Múzeum anyagát dolgozta fel, hanem felvette azon lapokat és folyóiratokat is, a melyek ott nincsenek meg, de másutt nyomukra jutott; ezek a jegyzékben csillaggal vannak jelölve. **H.**

Némäti Kálmán : Taxis-pósta Magyarországon. Budapest, 1917. 11 lap.

A magyar őstörténet kérdéseinek páratlan lelkesedésű kutatója, Némäti Kálmán, jelenleg a m. kir. pósta vezérigazgatósága megbízásából a magyar pósta történetével foglalkozik. Buzgó levéltári kutatásainak első gyümölcse ez a kis füzet, melyben az eddigi kutatások eredményeivel szemben kétségtelenül megállapította, hogy a magyar póstaintézmény szervezésének dicsősége Taxis Mátyást illeti meg. Taxis Mátyás volt Magyarország első főpóstamestere. Az általa 1527-ben szervezett pósta két év multán megszűnván, 1540-ben újraszervezte a magyarországi póstát, mely csak kezdetben volt hadipósta. Röviddel szervezése után megszűnt hadi jellege s Taxis Mátyás örökösei az 1616. évig bírták és fenntartották a dunántúli postavonalat Moson, Öttevény és Győr postaállomásokkal.

Nem áll tehát meg Wenzelnek és követőinek az a feltevése, mintha Taxis póstája kizárólag hadipósta lett volna s a magyar póstaintézmény rendszeres szervezése Paar Péter érdeme lenne.

Örömmel üdvözljük szerzőt új irányú munkálkodása terén s reméljük, hogy még sok érdekes tanulmányt fogja gyarapítani póstatörténeti irodalmunkat. **B.**

Folyóiratszemele.

A Cél. 1916. November. *Mezey Gyula : Az új lengyel királyság.* Az új királyság proklamálásának jelentőségével foglalkozik. — *Mezey Gyula : Naumann Frigyes eszméje és könyve.* A »Mitteleuropa« cz. mű tartalmi ismertetésének folytatása.

Deczember. *Prohászka Ottokár : I. Ferencz József emlékezete.* Meleghangú méltatása az elhunyt király uralkodói bölcsességének és erényének. — *Mezey Gyula* Naumann munkájának utolsó fejezetét ismerteti.

Alkotmány. 1916. 303. sz. *Vargha Damján : Szent Domonkos magyar legendájából.* Ráskai Lea dömés-apácának a Margitszigeten 1517. készült írásából azon részt közli, melyben leírja mint

alapítá Szent Domonkos a predikátori szerzetet. — 325. sz. *I. Ferencz József* 1830 aug. 18.—1916 nov. 21. A király életének és uralkodásának történetét vázolja. — 346—347. sz. *Mosony Lipóti: Thallóczy Lajos és a török-magyar levéltári kutatások Konstantinápolyban.* Thallóczynek a konstantinápolyi török-magyar levéltárak felkutatására, a Corvinák, Rákóczi és Thököly hamvainak hazahozatalára, Karátsón Imre irodalmi munkássága ügyében kifejtett tevékenységét jellemzi. — 349. sz. *Túri Béla: A király nagy címe.* Egybeállítja a régi hitlevél szövegét és a tervbe vett vagy ajánlott módosításokat; kifogásolja a Tisza által ajánlottat. Végül saját javaslatát közli. — 357. sz. *Szlanka Károly: II. József császár meglátogatta II. Katalin cárnőt.* Kalotay Ferencz, »a nagy Falkenstein grófnak alamizsna-osztójának lekvelét közli. A levél, melynek latin eredetijét a zayugróci plébánia levéltárában találták, József császár oroszországi utazásának leírását tartalmazza. — 361. sz. *A 67-iki koronázás.* A cikk felleleveníti az akkori korszakos jelentőségű koronázást. Maga az országos ünnep nagyobb szabású keretben mozgott, mint a mai. Nem korlátozta a háborús állapot nyomasztó hatása A koronázásból Pestnek is kijutott a maga méltó szerepe. — 362. sz. *Luttov Ferencz: A szent korona.* Mint a bizánczi ötvösművészet remekét műtörténeti szempontból vizsgálja.

Az Ujság. 1916. 325. sz. *I. Ferencz József élete.* Életének és uralkodásának rövid története. — 329. sz. *Marczali Henrik: Mikor Ferencz Józsefet koronázták.* Az alkotmány helyreállítása, s a király megkoronázására vonatkozó történeti adatokat közli. — *Szokolay Kornél: Ferencz József keleti politikáját* ismerteti. E politika igazi conservatív szellemű volt. Uralkodása kezdetétől fogva mindig a szultán keresztény alattvalóinak sorsa javításán fáradozott. E mellett a török uralom fenntartását a Balkán-szigeten az európai politika egyik saroktételének tartotta. melyhez szigorúan ragaszkodott. Ferencz József keleti politikája tehát szükségszerűleg ellentétbe jutott Oroszország keleti politikájával, mert Oroszországnak a keleti keresztények protegálása csak eszköz volt hatalmi céljának eléréséhez. — *Csekey István: A trónöröklés és a koronázás.* A trónöröklés, mely a monarchiának alaptulajdonsága, rendjét, lényegét ismerteti. A trónöröklés lényege, hogy az arra jogosult az állam alkotmányában meghatározott trónöröklési rend értelmében trónüresedéskor uralkodó lesz. A trónralépő személyt két körülmény határozza meg. 1. Az utódlási jog. 2. A trónöröklési rend. Szól azután az ági trónöröklés rendjéről, a koronázásról. Nálunk a közjognak alaptétele, hogy az alkotmányszerű teljes királyi hatalom az örökjés jogán csak a koronázás által száll a trónralépő királyra. — 335. sz. *Holub József: A Habsburg-ház utolsó férfitagjának temetése.* Az 1740-ben elhalt III. Károly király (VI. Károly császár) temetése részleteit közli egykorú leírás után. — 339. sz. *Váradai Antal: A bedőltemplom.* A lipótvárosi bazilika építéséről és rombadőléséről ír, s ezzel kapcsolatban a ferenczvárosi és budavári koronázási templomról emlékezik. — 345. sz. *Lampérth Géza: A magyar gárda bölcsője.* Hiteles levéltári adatok és közlések alapján azon történeti vonatkozásoknak képét adja, a melyek a testőrséget az ősi Pozsonyhoz, s az ifjú Erzsébet-egyetemhez kapcsolják. — 353. sz. *Takáts Sándor: A magyar és a török sátor mesterek.* A török hódoltság korának iparosairól, a betelepült új-keresztény (anabaptista) iparosokról, sátorcsinálólkról, valamint a külföldre, főleg Törökországba vitt iparágak mestereiről értekezik. — 359. sz. *Csekey István: A trónöröklés jogának utolsó*

megállapítása 1723-ban. III. Károly király, az osztrák Habsburg-ház férfiágából az utolsó volt. Kivüle mindössze öt női tagja volt a dynastiának. Az udvarnál mind sürgősebbé vált a trónörökösödés személyének kijelölése. Ezért publicálták 1713-ban a titkos családi egyezséget, a mely a Habsburg-ház nőágainak öröklési sorrendjét szabályozza. Ez egyezség Magyarországra nem volt kötelező. Sőt III. Károly 1712. hitlevelében fiának kihalása esetére biztosítja a nemzet szabad királyválasztási jogát. Közben Károly király családi körülményei is kedvezőbbekké váltak. 1717-ben Mária Terézia jött a világra, s így leszármazó trónörökösé lett. Most már elérkezett az idő arra, hogy a nőág trónöröklésének ügyét Magyarország elé vigye. 1722-ben az erdélyi országgyűlés is becikkelyezte a pragmatica sanctiót. Károly egy pillanatig sem gondolt arra, hogy a háziilag megállapított öröklési rendet Magyarországra octroyálja. Az udvari conferentiákon súlyt helyeztek arra, hogy Magyarországot szépszerével megnyerjék. Viszont a magyaroknak sem volt más választásuk. Annyira a viszonyokban rejlő belső kényszeren alapuló volt az az elhatározás, a melylyel Magyarország elfogadta a nőág trónöröklését, hogy szinte kétségtelen, ha Károly 1722-ben királyválasztásra hívja össze a rendeket, Mária Teréziát választják meg arra az esetre, ha fia nem születik. Az ország érdeke szinte ellene volt minden más megoldásnak.

Budapest. 1916. 329. sz. *Farkas Emőd: Ferencz József életéből.* A király uralkodásának vázlatos története.

Budapesti Hírlap. 1916. 322. szám. *Nagy Emil: Bismarck és Helgoland.* Hoffmann H.-nak, a Hamb. Nachrichten szerkesztőjének háromkötetes munkája alapján arról ír, hogy mily erősen tévedett Bismarck, midőn elítélte azon német-angol megegyezést, melynek értelmében Anglia odaadta Németországnak Helgolandot és ezért cserébe kapta Zanzibár-Witut. — 325. sz. *A legfőbb hadúr* című czikk I. Ferencz József jellemzése katonai szempontból. — *Ferencz József kora.* Tömör ismertetése uralkodásának. — 335. sz. *Thallóczy Lajos.* 1851—1916. Jellemző megemlékezés. — 338. sz. *Csánky Dezső: A magyar imperium.* Meleghangú búcsúztató, melyet a M. T. Akadémia, a Tört. Társulat és Genealog. Társaság nevében mondott Thallóczy ravatalánál. — 341. sz. *A hitlevél.* Vezércikk. Az alkotmány-biztosító okmány történeti ismertetése. Főlatatási hitlevélről csak II. Ferdinánd óta lehet beszélni. Addig ebben az értelemben vett hitlevelek nem voltak; hanem vagy választási alkukkal, vagy koronázási törvényekkel, vagy a kettővel együtt találkozzunk. — *Hanuy Ferencz: A kánonjog kodifikációja.* A kánonjogi codex elkészítésének körülményeit ismerteti. — 342. sz. *Császár Elemér: Mária Terézia magyar testőrei.* A magyar testőröknek, különösen Bessenyei György érdemeit méltatja. — 343., 345. sz. *Kmetz Károly: Üzenet a hitlevél-bizottságnak.* A IV. Károly király hitlevelének előadói tervezetét méltatja szoros közjogi szempontból s az e szerint kívánatos módosításokat ajánlja az országos bizottság figyelmébe. Ohajtja, hogy a közjogi helyzet és a hitlevél szövege és tartalma teljes harmóniában legyenek. — 354. sz. *Kádár Lehel: Mátyás király kárpítja a koronázáson.* A kárpit leírása. — 357. sz. *I. Ferencz József a történelemben.* Méltatása hosszú uralkodásának, mely a történelemben külön korszakként lesz megjelölve. — *I. Bull: A Habsburg-dinasztia.* A család jelenleg élő tagjaira és egymás közötti való kapcsolatokra vonatkozó adatokat közöl. A ma élő kir. herczegek utolsó közös ősenek, II. Lipót király leszármazottjainak nemze-

dékrendjét adja s ezekből is a férfiágát. — 360. sz. *A királyné koronázása.* Azon közjogi és egyházi harc történetét adja, mely dúlt abban a kérdésben, ki koronázza a magyar királynét. Ferencz király idejében a mohácsi vétség gyakorolt veszprémi jögon győzött Esztergom Habsburgi joga, a mennyiben Ferencz király úgy döntötte el a kérdést, hogy a házi koronát a veszprémi püspök tegye föl, de az ünnepi szentmise, a fölkenés, a szent koronának a királyné jobb vállára való helyezése stb. a primás által végeztessék. — 362. sz. *Az ország zászlói.* A Habsburgok ideje óta a koronázási menetben az országzászlók szerepelnek. Mindegyik zászlón az illető ország czimere van. Ezek a zászlók tehát a magyar szent koronához tartozó országokat képviselik, illetve azokat az országokat, a melyekre igényt a hitlevél és a koronázási eskü is fenntartja. A felsorolt országok ma már nem mind tartoznak a magyar szent korona alá, e zászlóknak, illetve czímereknek részben pusztán emlékczímer, illetve igénycímer jellegük van. A mostani koronázáskor 11 zászló volt. A cikk végül az egyes czímerek leírását adja.

Ethnographia. 1916. évf 1—3. sz. *Hermann Antal: Rudolf királyfi a mondában.* A magyar trón daliás örökösének, a magyar nemzet tündöklő reményének, Rudolf királyfiinak rejtelmes halála, megrendítő sorsa fenséges erővel hatott a nép lelkiületére, izgatta annak képzeletét. A nép nem tudta elhinni a viruló férfi megokolatlan halálát s azt a maga együgyű fölfogása szerint magyarázta. A nép azt hitte, hogy Rudolf királyfi él, csak bujdosni kénytelen; remélte, hogy még visszajön, diadalmasan, s hogy uralkodni fog és boldoggá teszi a magyar népet. A nép képzelete, helyenkint, még ma is visszavárja, mint a hogy várja Attila és Csaba, Álmos és Árpád, Mátyás és Rákóczi eljövetelet. Ezen hite, reménye, fölfogása számos legendát, regét, mondát, mesét, adomát, nótát fakasztott a magyar nép lelkéből. Szerző ezekből bő szemelvényeket nyújt s végül megállapítja) hogy Rudolf királyfi emléke, mint mondai hőse továbbra is élni fog a magyar nép képzeletében. — *Lambrecht Kálmán: Herman Ottó, az ethnographus.* Hazánkban a tárgyi néprajz a mult század nyolczvanas éveinek közepéig csak kisebb-nagyobb városi és megyei monographiák hasábjain húzódott meg. Szorosan vett néprajzi mű, Hunfalvy Pál »Magyarország ethnographiájá«-n kívül nem volt. A jeget 1887-ben Herman Ottó törte meg a magyar tárgyi néprajzot megalapozó művével, »A magyar halászat könyvé«-vel. Ezóta Herman Ottó inkább ethnographus, mint biológus, inkább történetkutató, mint természetbúvár. Két évtized alatt, kezdve a magyar halászaton, folytatva a magyar pásztorkodáson, a magyar ház kérdésén, a magyar arcz típusán, a magyar nyelvkincsen, új és új tereket, újabb és újabb szempontokat nyitott meg a hazai néptörténeti búvárkodás előtt. Rétegről-rétegre haladva, fölépítette ősi, nomád eredetű foglalkozásaink ismeretkörét s megállapította a magyar tárgyi néprajz egész munkaprogramját. Módszere, credményei nem mindenben állják a kritikát, de érdemei elévülhetetlenek. — *Erdélyi Lajos: A székelyek eredete nyelvjárásaik alapján. (Első közlemény.)* Szerző előbb ismerteti azokat a törekvéseket, melyek a székelyek eredetének történetének és nevének megfejtését, különösen a XIX. század második fele óta napjainkig czélozták. Azután kifejti hogy a történelem addig, e kérdésben, nem boldogul, míg a mai segédeszközökkel végezhető, rendszeres és tüzetes nyelvészeti taglalás késik. Ezért szerző most a kérdésnek főként nyelvészeti részével próbálkozik. Tüzetesen kívánja tárgyalni a ma is élő nyelvjárások

és a nyelvtörténet alapján mindkétféle (ö-ző és e-ző) székelységnek az egész magyarsággal s különösen a Dunántúllal való kapcsolatát, azt a nyelvi közösséget, mely már mintegy a tudományos köztudatba is bement, de egészen kimutatva még nincsen. Ismerteti végül még a módszereket is, melylyel dolgozni fog. — *Szegedy Rezső: Mátyás királyválasztása a délszláv népköltészetben.* Az 1458. évi budai királyválasztás nemcsak a magyar népnek, hanem a magyarsággal érintkező összes népek, tehát a horvátok költészetében is maradandó nyomot hagyott. Abból, a mi reánk maradt, azt kell gondolnunk, hogy mindjárt az esemény lezajlása után, az országos öröm hatása alatt keletkeztek a horvátoknál is elbeszélések, mondák, énekek, melyek az eseményt olyfokú hűséggel adták elő, minővel pl. Sziget ostromát, vagy Bécs fölmentését. Az énekek azonban, melyek Mátyásnak királylyá választásáról szóltak, régi alakjukban nem maradtak reánk, hanem csak későbbi átalakításaikban, elváltozásaikban. Számuk ez idő szerint három; szerző mindhármát adja, hű fordításban, bő méltatással, mely eddig a magyar irodalomban hiányzott. (A német, ruthén, horvát méltatásokban sok a tévedés!) Igen valószínű, hogy ezen énekek az Adriának horvátok lakta partvidékén keletkeztek, a hol napjainkig fennmaradtak. — *Néphit és népszokások. Szendrey Zsigmond: Szalontai jeles napok. (Adalékok a szalontai néphit köréből.)* Szerző, a közölt adatok nyomán, megállapítja, hogy bár Nagyszalonta lakossága túlnyomóan református, mégis a lakosság élete telve van katolikus eredetű, jellegű és vonatkozású szokásokkal, hiedelmekkel és babonákkal. — *Győrffy István: Babonás hiedelmek és szokások a feketehörösvölgyi magyaroknál.* A vidék magyar népe az oláhság közé van ékelve, a hol a babona fénykorát éli ma is. A magyarok babonáin meglátszik az oláh hatás. Ha bajuk van, többnyire az oláh kuruzslóhoz, ráolvasóhoz, nézőhöz fordulnak. De ősi babonáikból is még alig irtott ki valamit az iskola. Az egyébként józan és értelmes nép ma is szentül hisz a babonákban, mesékben, mint azt a közölt nagymennyiségű adalék is igazolja. — *Népköltészet és népaene. Seprődi János: Házastódalok.* Valaha a falusi életben nagy szerepük volt a fonóházaknak; ezek voltak, hogy úgy mondjuk, a falusi élet szellemi középpontjai. A székelység között ma is megvannak a fonók, de jelentőségük nagyon összehusorodott, kedélyességük, mulatságaik sorozata elselejtesedett, megcsappant. A székely fonóknak legépebben és legáltalánosabban megmaradt játékszama az a szerelmijáték-féle, melynek keretében a házastódalok, eladónóták szerepelnek. Ezek a dalok nemcsak néprajzi, hanem általános műveltségtörténeti szempontból is igen fontos maradványai a régiségnek s tárgyi összefüggésben vannak egyfelől a szentiváni énekekkel, másfelől a regősénekekkel, forma tekintetében pedig egyezést mutatnak az elképzelt virágénekekkel. Abból a tényből, hogy a mai házastódaloknak s a régi szentiváni énekeknek alapjában véve egy a tárgya, egy a rendeltetése, olyanféle föltevésre jut szerző, hogy a mai házastódalokban, mint azt a felhozott példákkal is óhajtja igazolni, bizonyos szükségszerű változtatásoktól eltekintve, maga az egész szentiváni ének menekült volna meg. A szentiváni énekek, a vele kapcsolatos tűzgrással egyetemben ugyanis, kirívó pogány vonatkozása miatt, idővel pusztulnia, vagy menekülnie kellett, de a szívós néplélek, az üldözésekkel szemben alakoskodni szerető népköltészet, a mit lehetett, megmentett belőle. — *Irodalom. S. Gy.: Pulszky Ferencz, Népmondák.* A M. Tud. Akadémia könyvkiadóvállalatában megjelent

»Pulszky Ferencz kisebb dolgozatai« cz. művet bírálja és szeméreveti dr. Lábán Antalnak, hogy a mű sajtó alá rendezésénél nem járt el kellő körültekintéssel. Mert, a ki Pulszky népmondagyűjtő tevékenységével foglalkozik, annak tudni kellene az is, hogy az erre vonatkozó, eredeti fogalmazványok reánk maradtak Pulszky naplójának VI. kötetében. Ezeknek ismerete nélkül az újabb akadémiai kiadvány nagyon megnehezíti a méltatók feladatát, a kik Pulszkyt érdeme szerint kívánnák a magyar folklóre úttörői közt elhelyezni. A M. N. Múzeumban lévő naplók nyomán, bíráló, rövid vázlatot nyújt Pulszky néphagyománygyűjtő tevékenységéről. *m. l.* : *Lambrecht Kálmán, A magyar malmok könyve. (Történeti anyag.)* A mű tartalmi ismertetése. *m. l.* : *Győrffy István, Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta.* Ismertetés. *Néprajzi közlemények 1914-ről, Hellebrantth Árpád* összeállításában. — *Kisebb közlemények. Gragger Róbert: Arany »A hegedű« cz. költeményének tárgytörténetéhez.* Berze Nagy János : *Adalékok Arany »Hamis tanu«-jának tárgytörténetéhez.* Berze Nagy János : *Adalékok Tompa Mihály »A szegény és gazdag« című költeményének tárgytörténetéhez.* Berze Nagy János : *Adalék Arany »Bajusz«-ának tárgytörténetéhez.* Szendrey Zsigmond, Nagyszalontáról, háborús babonákat közöl. — *Néprajzi hírek. m. l.* : *Baksay Sándor. (1832—1915.)* Baksay Sándor, elhunyt ref. püspök néprajzi munkásságának méltatása. *Sztripszky Hiaóor : Fincicky Mihály. (1842—1916.)* Fincicky Mihály elhunyt ungvári polgármester néprajzi munkásságának méltatása.

Magyar Figyelő. 1916. 22. szám. *Divéky Adorján: A lengyelek és Ausztria.* Az osztrák fennhatóság alá jutott lengyelek politikai történetét s különösen önállósítási törekvéseiket vázolja. — *Stratégosz: A champagnei őszi csata.* Santen német vezérkari százados munkája nyomán jellemzi az 1915 őszen lefolyt francia áttörési kísérletet. — *Szokolay Kornél: Románia külpolitikája.* A román árulás diplomáciai actáit ismerteti.

23. sz. *Irinyi Jenő: Hogy mentette meg diplomáciánk a halálra szánt Pasicsot.* Kiadatlan naplójegyzetek alapján ismerteti azon lépéseket, melyeket az osztrák diplomácia Pasics érdekében tett, a mikor 1894-ben a Milán szerb király ellen elkövetett merénylet szerzőségével meggyanusították. — *Horváth Jenő: A négyes entente felépítése.* A régi angol-francia-orosz szövetségek kudarczainak ismertetése után a mai szövetségben rejlő benső ellentéteket mutatja ki. — *Gamma: Az angol politikai galériából.* Az angol politikai pártok és vezető politikusok rövid, színes jellemzése.

24. sz. *Csekey István: A trónörökléssel kapcsolatos alkotmánybiztosítékok a királyi hitlevél és eskü alakjában.* Az 1687. koronázás kapcsán a királyi hitlevélbe és eskübe bejutott záradékkal s a hozzá fűzött elméletekkel foglalkozik. — *Szokolay Kornél: Ferencz József a nemzethőzi politikában.* Elhunyt uralkodónk külpolitikai tevékenységét jellemzi. — *Gárdonyi Albert: Thallóczy Lajos.* Tragikus véget ért elnökünk hivatali pályáját és irodalmi tevékenységét jellemzi.

Magyarország. 1916. 333. sz. *A szent korona viszonagságai.* Tóth Béla és más kutatók munkáiból időrendi sorban vannak összeállítva a koronára vonatkozó adatok. — 357. sz. *Kacziány Géza: Egy új Gőrgői-védő* címmel Gyalokay Jenőnek a Századok legutóbbi füzetében megjelent »Gőrgői mint hadvezér« cz. tanulmányára tesz megjegyzéseket.

Népművelés. 1916. 7—8. sz. *Karl Lajos: A népfajok és a középkori irodalom.* Az európai nemzetek leszármazását elemzi

s jellemző tulajdonságait irodalmi forrásokból mutatja ki. — *Szelényi Odön*: *A háború filozófiája*. Gomperz bécsi tanár művének ismeretése. — *Bellaagh Aladár*: *Hogyan adjuk elő a németeknek történelmünket*. Azon történeti adatok felsorolása, melyek a németek érdeklődésére számot tarthatnak. — *Konkoly-Thege Gyuláné*: *Budapest története a fővárosi polgári iskolák III. osztályában*. A főváros középkori történetéből vett anyag bemutatása, melyet alkalomszerűen ismertetendők tart. — *Sas Andor*: *A latin önigenlés ideológiájához*. Vanhaeren »La Belgique sanglante« című művének tulszásait mutatja ki.

9. sz. *Fogarasi Béla*: *A történelmi materializmus kritikája* Marx és Hegel philosophiájának kölcsönhatásait vizsgálja s Hegel többsége mellett foglal állást. — *Karl Lajos*: *A népfajok és a középkori irodalom*. Az előző füzetben megkezdett közlemény befejezése. — *Konkoly-Thege Gyuláné*: *Budapest története a fővárosi polgári iskolák III. osztályában*. Folytatólagos közlemény.

Magyar Nyelv. 1916. 9. sz. *Kertész Manó*: *A régi magyar vitézi élet nyelvéből* máig fennmaradt szavakat és kifejezéseket magyarázza. — *Madzsar Imre*: *Gyulafehérvár latin Alba Julia nevének eredetét a humanista tudósok latinosító szokásában keresi*; először 1519-ben fordul elő. A Gyula: Julius név azonosítását elősegítette az, hogy Gyula sokszor Jula alakban is előkerül. — *Pais Dezső*: *A Sixtus keresztnév magyarosításait* tárgyalja: Sikst, Siks, Sikös, Sika, Sike, Sükösd, melyek személy- és helynevekben szerte találhatók. — *Zolnai Gyula*: a *gyepü, gyepeüelve* szavakat magyarázza. Tagányi Gyulának régebben megjelent értekezésének kapcsán. — *Tolnai Vilmos*: a *Magyar glóbus* szálló ige eredetével foglalkozik.

10. sz. *Kertész Manó*: *A régi magyar vitézi élet cz. cikkének befejezése*. — *K. P.*: *Meczenzéf* nevének utolsó tagjában a német seifen = patak szót látja.

Magyar Nyelvőr. 1916. 9—10. sz. *Kertész Manó*: *A czehek nyelvi emlékeit*: himpellér, kontár, remek, szabadság-vásár, próba fejtegeti. — *Wertner Mór*: *Régi magyar női nevek cz. folytatólagos cikkében okleveles adatok alapján tárgyalja a neveket Kachus-tól Nexa-ig*. — *Réthei Prikkel Marián*: a katonai *verbuval* szó eredetét keresi. — *Mariánovics Milán*: a *gira* szó jelentésével foglalkozik. Némelyek, hibásan, az olasz lira-val egyeztették; mások a márka értékével. Az adatok szerint nem határozott pénz, hanem nagyobb pénzegység, melyet sokszor a görög talentum fordításául használtak.

Neues Pester Journal. 1916. 325—326. szám. *Dóczy Lajos*: *Franz Joseph I.* s a királyra vonatkozó jellemző adatokat közöl. A cikk már a N. P. J. 1908 ápr. 26. számában megjelent. — 354. sz. *P—r J.*: *Der letzte Palatin*. István főhercegre, Magyarország utolsó nádorának jellemzését tartalmazó cikk. — 362. sz. *Stern Bernát Kronen und Krönung* című cikkben leírja a különböző nemzetek koronázási szokását. A törökök korona helyett a dynastiaalapító Oszman kardját kötök fel az új szultánnak trónra lépésekor. Valódi koronázás az oroszoknál, németeknél, francziáknál és angoloknál szokásos. — 363. sz. *Danhelovszky Konstantin*: *Die ungarischen Krönungsmünzen* cikkben, mely a Neues Wr. Abendbl. -ből van átvéve, leírja a gyűjteményében lévő néhány koronázási emlékérmeket. VI. (III.) Károlytól I. Ferencz Józsefig terjedő időből.

Nyelvtudományi Közlemények. 1916. 2—3. füzet. *Pais Dezső*: *Néhány szláv személynév a magyarban*. Okleveles adatok alapján

kimutatható, hogy a Balozsaj = Balázs, Máté és Endre nevek XI—XII. századi szláv átvételek; Endrét nem mindig vették egynek András-sal, mint ma. A XIII. században vettük át a Pantaleon nevet, a mai Duna-Pentele névben maradt fenn.

Nyugat. 1916. 22. sz. *Gellért Oszkár: Bethmann-Hollweg új érvei.* Az 1912-i orosz mozgósítási acta és Grey javaslata Belgrád megszállására bizonyítják, hogy az entente már két évvel a világháború kitörése előtt el volt szánva Németország és a monarchia megtámadására. — *Fenyő Miksa: A lengyel királyság.* Fölveti azokat a nehézségeket, a miket a lengyel királyság helyreállítása a jövőben okozhat. — 23. sz. *Ignotus: I. Ferencz József uralkodására pillant vissza.* Kiemeli a világháborúban viselt szerepét s az entente-nak róla való felfogását. Uralkodásának gerincze alkotmányos és személyes kötelességérzete, melyet egyéniségének mivoltából s életének nagy tapasztalásaiból merített. — *Halász Imre: A koronázás.* Alkalmoszerű felújítása annak a cikknek, melyet a szerző 1867 június 7-ikén írt. — *Lengyel Géza: Gr. Reventlow-nak, a nagysúlyú német politikusnak könyvét ismerteti: Deutschlands auswärtige Politik 1888—1913.* A háború elején megjelent könyvet a szerző most újra kiadta, módosítva és fokozva az első kiadás angolellességét angolgyűlöletté. Ez nem vált a különben elsőrendű diplomáciai forrásmunka javára. — *Pethő Sándor: A Somme-offenzíva* mérlegét állítja fel, mely az egész harczvonalhoz való vonatkozásában kedvezőtlen eredményt mutat az entente terhére. — 24. sz. *Ignotus: A politika mögül* című szemlében megállapítja, hogy a sajtóknban megnyilvánuló közvéleményre sem itthon, sem a külföldön nem hederít senki. Az Angliában Lloyd George-dzal, Oroszországban Trepov-val felülkerekedett szélső irányzatban a végső erőfeszítést látja. Hogy Oroszország belekergette Romániát a háborúba, nem azt jelenti, mintha szüksége volna rá, hanem azt, hogy elpusztuljon s már csak pusztja létével sem álljon útjában Konstantinápoly felé. Békeajánlatunknak, akár lesz, akár nem lesz foganata, Andrassy szavaival: csak jó válhatik belőle.

Pester Lloyd. 1916. 318. szám. *Gr. Apponyi Albert: Bilder aus der ungarischen Verfassungsgeschichte* címmel a Berlinben megkezdett, s Drezdában folytatott felolvasását közli. E részben a magyar alkotmánytörténet habsburgi korszakát ismerteti. — 322. sz. *Strasser József: Minister Freiherr v. Bruck.* Ismertető tanulmány Charmatz Richardnak »Minister Freiherr v. Bruck, der Vorkämpfer Mitteleuropas« című munkájáról, s Bruck minister életének s terveinek jellemzése. — 325. sz. *Marczali Henrik: Franz Josef I., König von Ungarn.* A király uralkodásának legfontosabb eseményeit tárgyalja. — 325. esti sz. *Die Gesetze über die Thronfolge.* A magyarországi trónutódlási jogot illető, hazánkban érvényes törvényes határozatokat, az Ausztriában érvényes határozatokat ismerteti. Megállapítja továbbá a kettő közti különbséget. — 341. sz. *Csekey István: Das Inauguraldiplom* című cikkében történeti áttekintést ad a koronázás kiegészítő részéről, a hitlevélről a legrégibb időktől kezdve. — 362. sz. *Berzeviczy Albert: Die staatsrechtliche Bedeutung der Krönung.* A magyar szent korona jelentőségét ismerteti államjogaink történelmi fejlődésével kapcsolatban. — *Deutsch Fr.: Zum Krönungstag.* A szászoknak mindenkori hűségét a királyhoz és az országhoz méltatja. — *Marczali Henrik: Die Entwicklung des ungarischen Königtums.* A magyar királyság fejlődését írja meg Árpád fejedelemmé választásától kezdve napjainkig.

Pesti Hirlap. 1916. 357. sz. *Kuhárszky László: A magyar szent koronáról.* A korona viszontagságainak rövid történetét adja. — *P—i E—r.*: *Toldi Miklós fegyverei.* Történelmi adatokat közöl arra nézve, hogy Buda várának Bécsi-kapuja tényleg Toldi Miklós fegyvereivel volt-e ékesítve? Arra az eredményre jut, hogy a Bécsi-kapu felett tényleg függtek óriási csontok, fegyverek; de ezeknek semmi közük sem volt Toldi Miklóshoz.

Pesti Napló. 1916. 326. szám. *A Habsburg-ház.* A lotharingiai-Habsburg család történetéből vett adatok. — 348. sz. *Kázmér Kázmér: A magyar szent korona viszontagságai.* Márki Sándor közlése alapján elmondja a magyar szent korona viszontagságát, mennyit hányódott-vetődött, míg Budára került.

Pressburger Zeitung. 1916. 354. reg. sz. *Die letzte Krönung zu Pozsony am 28. September 1830.* — Egykorú tudósítások alapján leírja V. Ferdinánd király megkoronázását Pozsonyban. — *Die erste Krönung zu Budapest am 8. Juni 1867.* I. Ferencz József megkoronázásának leírása.

Vasárnapi Ujság. 1916. 46—47. sz. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat. — 48. sz. *I. Ferencz József emlékének szentelt cikkek* Halász Imrétől, Marczali Henriktől és névtelen szerzőktől. *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 49. sz. *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 50. sz. *Tomcsányi János: Kosciusko Tádé.* A lengyel királyság feltámadása alkalmával a lengyel szabadsághős pályája és méltatása. — *S. A.*: *Thallóczy Lajosnak, a herceghalmi vasúti szerencsétlenségkor életét vesztett államférfúnak politikai és tudós működését* rajzolja. — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 51. sz. *József főherceg katonai egyénisége.* — *Holub József: Az első pozsonyi koronázás emléket* újítja fel egykorú tudósítások alapján (Miksa király 1563). — *Paál Jób: IV. Károly király* hogyan tanult meg magyarul. — *Lloyd George, az entente mai fejének pályafutása, a szegény unitárius tanító fiától az angol miniszterelnöki székiig.* — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 52. sz. *Gerevich Tibor: A primási képtár* külföldi mestereinek kevéssé ismert remekeit ismerteti. — *Jákó János: Ludendorff, Hindenburg vezérkari főnökének katonai pályája.* — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 53. sz. *A háború napjai.* Folyt. rovat.

Világ. 1916. 326. sz. *Ferencz József a históriában.* Rövid áttekintése uralkodásának. — 336. sz. *Bede Jób: Thallóczy.* Jellemző megemlékezés. — 359. sz. *Gárdonyi Albert: Pest városa az 1867. évi koronázáson.* Az 1867-iki koronázás lefolyását adja kapcsolatban Pest városának a koronázás alatti szerepével.

Tárcza.

A nádor szerepe a koronázáson.

A koronázás kezdetben tisztán egyházi szertartás lévén, egyházi méltóságok végezték, világiaknak nem volt benne szerepük ; lefolyásáról tehát a Pontificale ad felvilágosítást.¹ E szerint a koronázó főpap felveszi az oltárról a koronát, tartják az összes segédkező főpapok is, és úgy teszi a felkent király fejére s a következő szavakkal mond rá áldást : »Accipe coronam regni, quae licet ab indignis *episcoporum tamen manibus capiti tuo imponitur*« stb.²

Igy történt a szoros értelemben vett koronázás nálunk is, mint emlékeinkből látjuk, a melyek a XV. századtól kezdve elég részletesen számolnak be e fontos eseményről. Albert koronázási ordója teljesen a Pontificalét követi, a mikor szerinte az összes jelenlevő püspökök fogják a koronát, a melyet az esztergomi érsek az oltárról felvesz s a király fejére tesz ; Kottaner Ilona elég bőbeszédű leírásában sem találunk semmi adatot arra, hogy a Kis László koronázásakor az érseknek a főurak közül valaki — a nádor nem is volt ott — segédkezett volna. Sőt később is jó ideig hiába keressünk bizonyítékot arra, hogy V. László után jött volna szokásba, — mint *Timon* írja — hogy a nádor is, mint a nemzet képviselője, segédkezik a szent koronának a király fejére illesztésénél. I. Ulászló koronázásán már jelen volt a nádor, de nem volt szerepe, és Mátyás fejére is Szécsi érsek egyedül tette rá a koronát. II. Ulászlónál is, a kit a gyermek Estei Hippolit helyett a zágrábi püspök koronázott meg, csak a püspökök segédkeztek.³ Tubero, a ki külön is részletesen

¹ »Omnis ordo totius coronationis atque series ex praescripto librorum pontificiorum pendet«, írja *Istvánffy* II. Ulászló koronázásánál.

² »Tunc ei corona imponitur, quam omnes praelati parati, qui adsunt, de altari per metropolitanum sumptam *manibus tenent*, ipso metropolitano illam regente, capiti illius imponente ac dicente Accipe . . .«

³ . . . »sub adminiculantibus in pontificio habitu episcopis . . .«

elmondja a királyválasztás és koronázás szokásait és szer-tartásait, csak azt említi, hogy az esztergomi érsek teszi a király fejére a koronát.

A Ferdinánd koronázásáról 1527-ben Antwerpenben megjelent leírás szerint, a mikor a nyitrai püspök felvette az oltárról a koronát, több magyar főúr is megfogta azt s együtt koronázták meg. Kérdés azonban, mennyiben hiteles ez elbeszélés; nehezen fogadhatjuk el pontosnak, mert sem előtte nincs rá példa s az utána következő első koronázáskor is, 1563-ban, Miksánál, csak a főpapok segédkeztek az érseknek, pedig tudjuk, hogy még a külsőségekben is nagy gondot fordítottak akkor arra, hogy mindenben híven utánozzák a fehérvári koronázásokat. Erről s a következő koronázásokról részletes egykorú leírások szólnak, de mindenütt az érsek koronázott a főpapok segítségével;¹ csak I. József koronázási ordójában olvasunk először a nádor szerepléséről, hogy az érsekkel együtt teszi a koronát a király fejére: »extunc rex ante altare genuflectit et *palatinum una cum archiepiscopo coronam capiti regis imponit*«. A segédkező főpapok régi szerepének nyoma maradt azonban ma is, mert mikor a hercegprímás s a nádor helyettese az ország szent koronáját Ó Felsege fejére teszi, azalatt *a többi érsek és püspök a szent korona felé kinyújtja jobb kezét*.

Van azonban egy érdekes adatunk, a melyből kitűnik, hogy már Nádasdy Tamás nádort foglalkoztatta az a törekvés, hogy a király megkoronázásában része legyen neki is. Hogy teljesen magának akarta-e ezt lefoglalni vagy csak részben, azt nem tudjuk, mert Forgách röviden csak annyit mond el, hogy mikor Ferdinánd 1561-ben azzal a gondolattal kezdett foglalkozni, hogy fiát megkoronáztassa, a tanácskozások folyamán vita támadt a nádor s az esztergomi érsek közt, hogy ki tegye a király fejére a koronát; nem tudták eldönteni e kérdést, s azért megvitatását az országgyűlésre halasztották.² Minthogy azonban közben Nádasdy meghalt,

¹ *Miksánál*: ... »archiepiscopus Strigoniensis... elevatum de altari coronam suis et assistentium sibi episcoporum manibus novi regis capiti... imposuit.« — *Rudolfnál*: ... »suis et assistentium sibi episcoporum manibus novi regis capiti... imposuit.« — *II. Mátyásnál*: ... »cardinalis igitur levato ex altari diademate et subportantibus episcopis novi regis sacro capiti imposuit.« — *II. Ferdinánd ordójában*: »Deinde per archiepiscopum imponitur corona regi flectenti, attractant episcopi adstantes.«

² ... »de imponenda capiti regis corona inter palatinum et Strigoniensem in ea consultatione quaestionem obortam et ad cognitionem comitii dilatam mors palatini intempestive sustulit.«

Ferdinánd pedig egyáltalán nem gondolt a nádori méltóság betöltésére, a vita tárgytalanná lett.

1563 elején a királynak Innsbruckba kellett mennie s felhívta Miksát, hogy tárgyalja meg a magyar tanácsosokkal, vajjon lehetséges volna-e az ő távollétében megtartani az országgyűlést s a koronázást, vagy nem, s vajjon egyik és másik esetben is szükséges lesz-e a nádori méltóságot betölteni. A tanácsosok ismerték Ferdinánd felfogását s törekvését s az ország javának mellőzésével is igyekeztek ahhoz simulni, alkalmazkodni. »Felmerült — írták — az az aggodalom, mintha, nem lévén nádor, nem történhetnék meg a király megválasztása és megkoronázása; átnéztük krónikáinkat, de semmiféle nehézségre nem találtunk, melynél fogva, ha nádor nincs, nem mehetne végbe a választás és maga a koronázás, vagy hogy ezért hosszabb időre el kellene ezt halasztani.« Miksát természetesen nagyon megörvendeztette tanácsosainak e felfogása (*illud nobis valde gratum accidit*), Ferdinándot még inkább, mikor arról Miksa értesítette (*illud autem longe gratissimum accedit nobis*).

Ez azonban a magyar tanácsosoknak csak privát véleménye volt, beleszólása volt ebbe még az országgyűlésnek is. A szeptember 3-ikán előterjesztett királyi propositiók említést sem tettek a nádorválasztásról, amiért is, mint Forgáchnál, Lisztinél s a körmöczi követek jelentésében olvassuk, a köznemesség a legnagyobb felzúdulással fogadta azokat s követelték, hogy a koronázás előtt kell nádort választani, mert nélküe nem mehet végbe a koronázás s nem is lenne eléggé biztos.¹ A főrendek erre ugyanúgy válaszoltak, mint Miksának: nem föltétlenül szükséges a nádort a koronázás előtt megválasztani, minthogy ezt sem az ország törvényei, sem a törvényes szokás nem parancsolja s *minthogy a nádornak a koronázásnál amúgy sincs teendője*. S ez állításuknak támogatására több példát hoztak föl a magyar krónikákból és bizonyították, hogy ritkán volt nádor a régebbi koronázások alkalmával, s rá csak abban az esetben van szükség, ha a királyi ház kihaltával idegen fejedelem választásáról van szó.

Az utolsó órában, a koronázás előtti napon sikerült csak a köznemességet azzal az ígérettel lecsillapítani, hogy a koronázás után nem fogja ellenezni a király nádor választását.

Ha azonban a szorosan vett koronázásnál hosszú ideig

¹ ... »quod sine illo coronatio neque peragi neque satis firma esse possit.«

nem is jutott szerep a nádornak, elég korán találunk annak nyomára, hogy mielőtt az érsek a király fejére tette volna a koronát, a nádor az evangelium oldalán felment az oltár legfelső lépcsőjére s az érsektől átvéve (vagy felvéve) a szent koronát, a nép felé fordult s magyarul háromszor azt kérdezte, vajjon akarják-e, hogy N. N. a szent koronával az ország királyává koronáztassék, mire háromszori »Akarjuk« volt a válasz.

Ez a szokás nemcsak a magyar koronázásoknál szerepelt, megtaláljuk más nemzeteknél is. A német királyoknak koronázásánál a koronázó főpap kérdezte meg a népet, hogy alá akarja-e vetni magát e fejedelemnek s parancsainak engedelmeskedni, mire a papság s a nép egyhangúan azt felelte: »Legyen, legyen, amen.«¹ A francia koronázási szertartásokban is megmaradt a szabad választásnak ez emléke: az érsek ünnepélyesen bemutatta a jelenlevőknek a királyt és megkérdezte őket, elfogadják-e királyuknak. Az angol *Liber Regalis* szerint a canterbury-i érsek kérdezte meg a nép akaratát.²

Kétségtelen, hogy kezdetben nálunk is a koronázó főpap intézte a néphez e kérdést. Kis Károly koronázásakor — ez az első adatunk — Turóczy szerint az érsek kérdezte meg háromszor a népet, kezében tartva a koronát, akarják-e Károlyt királyuknak s azután kente föl őt és koronázta meg. »Voce ter levata de more plebem interrogat, Si Carolus placet in regem« — írja Turóczy, tehát régi szokás volt ez nálunk is. Tubero viszont, mikor a koronázás szertartásait ismerteti, úgy írja ezt le, hogy Fehérvárott a városon kívül fekvő Szűz Mária templomához vonulnak, a hol a király az ajtó fölötti toronyablakba megy föl néhány főúrral s ott a nádor háromszor megkérdi a népet: Akarjátok-e, hogy a pesti országgyűlésen megválasztott király uralkodjék?

Ha pontos Vincenzo Guidotto velencei követi titkárnak a Kis Lajos koronázásáról fennmaradt leírása, akkor a nádor után régi szokás szerint még az érsek is meg-

¹ »Deinde dominus metropolitanus affatur populum dicens »Vis tali principi ac rectori te subicere ipsiusque regnum firma fide stabilire atque jussionibus illius obtemperare?«... Tunc ergo a circumstante clero et populo unanimiter dicitur: »Fiat. Fiat. Amen.«

² »Metropolitanus sive episcopus regem coronaturus... plebem alloquitur ipsorum inquirens voluntatem at consensum de dicti principis consecratione. Quibus, ut moris est, consentientibus atque voce magna et unanimi proclamantibus fiat, fiat et vivat rex...«

kérdezte a népet, akarják-e őt királylyá koronáztatni.¹ Istvánffy szerint azonban, a ki rövidebben szól e koronázásról, csak a nádor kérdezte meg a népet »*pro amplissimi magistratus sui officio.*«

De nemcsak az »Akarjuk, Koronázd meg őt« volt a válasz e kérdésekre, hanem a jelenlevők, mint Guidotto írja, jobb kezüket fel is emelték s úgy kiabáltak. Ugyanígy történt János koronázásakor is, de olyan kicsi volt a lelkesedés, hogy Werbőczy erős biztatásaira is szükség volt. Szerémi elmeséli, hogy Várdai Pál és Perényi Péter tartották a koronát, s Perényi mosolyogva, nagy hangon így szólt a jelenlevőkhöz : »Magyarok, itt a korona, a melyet három éve nem láttam, akarjátok-e Szapolyai Jánost megkoronázni?« Itt-ott hangzott csak egy-egy Akarjuk s ezért Werbőczy állt oda s így szólt : »Nemesek és nem nemesek ! Tudjátok, hogy a vajda úr mily nagy szolgálatokat tett nektek és ti hálátlanok akartok lenni hozzá.« »Nem akarunk,« volt a válasz. »No hát — folytatta Werbőczy — mindenki emelje kezét a feje fölé !« De bizony csak kevesen emelték föl.

Miksa és Rudolf koronázásakor nem volt nádor ; mindkét esetben a legelőkelőbb és legtekintélyesebb főurat választották a nádor helyettesítésére ; 1563-ban az öreg Batthyány Ferenczet, 1572-ben pedig Báthori Miklóst. Batthyányt hordszéken vitték, a mikor pedig a koronázás s a háromszori kérdés következett, két nemes segítette fel az oltárlépcsőkön. Hogy e kérdések így szóltak : »Akarjátok-e stb.«, a felelet pedig ez volt : »Akarjuk !«, az mutatja, hogy a Miksa koronázásáról fennmaradt egykorú német leírásokban magyarul olvashatjuk az »Akarjuk« feleletet. I. József koronázási ordójában szerepeltek utoljára e kérdések 1687-ben, az elsőszülöttségi öröklési rend megállapítása után, III. Károly koronázásától kezdve már elmaradtak.

A nádor szerepéről szólva, meg kell még végül arról emlékeznünk, hogy ő vitte és viszi a jelvények közül a szent koronát s az inthronisatio után ő kiáltja elsőnek »Eljen a király !«, mire bent a templomban a koronázó országgyűlés tagjai, kint pedig az egybesereglett nép hármassal éljennel üdvözli koronás fejedelmét.

Dr. Holub József.

¹ »Reverendissimus Strigoniensis stans in actu ponendi coronam iterum interrogavit: Si volebant filium ipsum pro rege coronari.«

Vegyes közlések.

Thallóczy Lajos halála. Nagy nemzeti gyász közepette, váratlanul érte Társulatunkat a saját fájdalmas gyásza: szeretett elnökének, fejének, Thallóczy Lajosnak tragikus elhúnyta. Alig, hogy Ó Felségét, I. Ferencz Józsefet rendkívüli gyászüléssel elsirattuk, borzalommal töltött el mindenkit a herczeghalmi véres katasztrófa híre. Ki hitte volna a nagy izgalomban, hogy ez a szerencsétlenség éppen Társulatunkat és a magyar történetírást sújtotta legérzékenyebben! Még el sem símult előző rendkívüli ülésünk gyásza, és Társulatunk igazgató-választmánya ismét siratni gyűlt egybe, siratni azt a férfit, ki Társulatunk ügyét annyira szívében hordta, kinek lelkében fényes színekkel rajzolódott a Társulat jövője, kit, a midőn az államügyek intézése közben megpihenhetett, egészen magunkénak vallhattunk. Hiábavaló fáradság volna e helyen az ő sokirányú érdemeinek méltatását megkísérelni, hiábavaló még csak Társulatunk körül szerzett érdemeit is felsorolni. De felesleges is: érdemei a köztudatban élnek és — reméljük — hogy eszméi a jövőben is hatni fognak, a magyarság, a magyar történetirodalom és Társulatunk javának fellendítésére.

A részvét, a mely a kiváló férfiú utolsó földi útján oly impozánsan nyilvánult meg nemcsak az ország, hanem a monarchia másik fele, sőt ifjú királyunk részéről is, Társulatunkban volt talán a legmélyebb. Igazgató-választmányunk december 2-iki rendkívüli ülésén ügyvezető alelnökünk, dr. Csánki Dezső tolmácsolta a Társulat megilletődését és ugyancsak neki jutott a feladat, hogy a gyászszertartáson az egyház után először búcsúztassa az elköltözöttet nemcsak Társulatunk, hanem a Magyar Tudományos Akadémia és a Genealogiai és Heraldikai Társaság nevében is. Kegyeletünknek adunk kifejezést azzal, hogy ezt a Thallóczyt praegnansan jellemző beszédet folyóiratunk jelen számának élén közöljük. A gyász hír vétele után Társulatunk külön gyászjelentést adott ki és koszorút helyezett a ravatalra. Hogy azonban Thallóczy a szíveket mennyire megnyerte, legjobban az bizonyítja, hogy temetésén nemcsak választmányunk vett részt testületileg, hanem tagjaink közül is számosan jelentek meg. Ezt az impozánsan megnyilvánuló kegyeletet a jövőben is ápolni akarjuk!

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1916. évi december hó 2-án d. u. 5 óraker tartott rendkívüli ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Boncz Ödön, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Melich János, Nagy Gyula, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, dr. Sebestyén Gyula, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső, dr. Szentpétery Imre, dr. Váczy János vál. tagok és dr. Lukinich Imre főtitkár, mint jegyző.

Dr. Csánki Dezső elnök kegyeletes szavakban emlékezik meg a Társulat tragikus véget ért nagyérdemű elnökéről, *Thallóczy Lajosról*; rámutat arra a nagy veszteségre, mely halálával nemcsak Társulatunkat sújtotta, melyetelső sorban anyagilag kívánt erőssé tenni, hanem a magasabb eszményekért küzdő magyar történettudományt is. Thallóczy a magyar imperium történetírója, ki hazánk középkori története balkáni vonatkozásainak talán egyedül álló ismerője volt, s a ki méreteiben is imponáló tudományos munkásságában joggal tekinthető mai politikai látókörünk történeti alapon való kiszélesítésének munkálójaként.

Indítványozza, mondja ki a választmány, hogy

60. Thallóczy Lajos elnök elhúnyta alkalmából a Társulat adjon ki külön gyászjelentést, helyezzen ravatalára koszorút s hogy a Társulat folyóiratának következő száma gyászkeretben jelenjék meg, az elhúnytról szóló megemlékezéssel és arcképének közlésével. — A választmány az elnöki indítványokat egyhangulag elfogadja.

Végül az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Császár Elemér és dr. Váczy János vál. tagokat kéri fel.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Dr. Csánki Dezső, elnök. *Dr. Lukinich Imre*, főtitkár.

Hitelesítjük: *Dr. Császár Elemér*. *Dr. Váczy János*.

A Magyar Történelmi Társulat 1916. évi december hó 7-én d. u. 5 óraker tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Holub József, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó Dezső, dr. Váczy János vál. tagok és dr. Lukinich Imre főtitkár, mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitva s a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Hóman Bálint és dr. Szabó Dezső vál. tagokat felkérve, jelenti, hogy néhai Thallóczy Lajos elhúnyta alkalmával részint személyesen, részint írásban sokan fejezték ki részvétüket a Társulatnak. Így Lajos bajor király ő felsége, Jenő főherczeg ő cs. és kir. fensége és Fülöp coburgi herczeg ő kir. fensége. Javaslátára a választmány elhatározza, hogy a részvétnyilatkozatokért megfelelő formában köszönet nyilváníttassék.

61. *Alapító tagokul* ajánlatnak évi 200 koronával: gr. Széchényi Lajos követ, Szófia; Vojnich Dezső prépost, Szabadka; Nagybudafai

Vermes Gábor, Szabadka; Br. Bothmer Béla cs. és kir. tábornok, Mitrovicza (ajánlja: Thallóczy Lajos); Zboray Miklós dr. országgy. képviselő, ügyvéd (ajánlja: Eber László).

Evdijas rendes tagokul ajánltatnak: dr. Wallentinyi-Dezso főgymn. tanár, Rimaszombat (aj. Csánki Dezso), Banciu János múzeumőr, Nagyszeben (aj. Gagyi Jenő), dr. Pálovich István ügyvéd, Kismarton (aj. Józsa Menyhért), Bohleraczkgy Gyula tanár, Csáktornya (aj. Angyal Dávid), Debreczeni m. kir. tud. egyetem jogtörténelmi seminariuma (aj. Iványi Béla), dr. Deskó József ügyvéd, Kiskúnfélegyháza, Sopron vármegye és Sopron szab. kir. város egyesített Múzeuma, dr. Makay Lajos udv. káplán, Peisner Ignác a »Neues Pester Journal« segédszerkesztője, Kerényi Irén szífv. tanítónő, Budapest, (aj. Lukinich Imre), Jakab János kegyesrendi tanár Budapest, Florek Pál, Ispánki Géza, Kecsmár István, Varga István, Mátyás Gábor, Kaszás József, Kovaly Béla kegyesrendi tanárjelöltek, Budapest (aj. Csaba Jenő), Schuber Ilona leánygymnasiuniumi tanár, (aj. Relkovic Neda), Jellenz Margit polg. iskolai tanítónő, Budapest (aj. dr. Weichart Gabriella). — Megválasztatnak.

62. Dr. Csekey István r. tag felolvassa: *A fiági trónöröklés s az első örökös király hitlevele és esküje cz. dolgozatát.*

63. Főtitkár előterjeszti az 1916 október 1-től november hó 30-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást:

E szerint összes bevétele okt. 1-től november hó 30-ig	
a postatakarékpénztárban	6424 K 86 f.
összes kiadás ugyanezen idő alatt ugyanott	957 K 10 f.
Pénzmaradvány a postatakarékpénztárban nov. 30-án	5467 K 76 f.
Ehhez adván a P. H. E. T. E.-nél lévő folyószámlai tiszta követelésünket	10.488 K 56 f.

Összesen rendelkezésünkre állott nov. 30-ikán 15.956 K 32 f.
Ebből azonban 1943 K 38 fillér alapítvány, mely összeg 2000 koronára kiegészítettvén, 6%-os hadikölcsönkötvény vásárlására fordítottatott. — Tudomásul szolgál.

64. Főtitkár jelenti, hogy az ügyrend 6. e) pontja értelmében a decemberi vál. ülés küldi ki az év végével lezárandó számadások megvizsgálására a vizsgáló-bizottságot. Javasolja, hogy e bizottságba dr. Illés József és dr. Reiszig Ede vál. tagok küldessenek ki. — A választmány a javaslatához hozzájárul.

65. Főtitkár az ügyrend 6. e) pontja értelmében előterjeszti az 1917. évi ig. vál. ülések idejét, e szerint vál. ülések volnának tartandók január 11., február 15., április 12., május 24., október 11. és december 6. napokon. — A választmány a javaslatot elfogadja.

66. Főtitkár jelenti, hogy Szabó Dezso vál. tag pályanyertes műve: »Küzdelmek a nemzeti királyságért 1505—1526.« (Franklin 1917.), mint a »dr. Thaly Kálmán-alapítvány a magyar történeti czélokra« cz. alapítványból a M. Tört. Társulat által kiadott kiadványsorozat I. kötete, megjelent s legközelebb meg fog küldetni a választmány tagjainak. — Tudomásul szolgál.

67. Zárt ülésben a választmány egy »Thallóczy-alap« létesítésének ügyében határozott.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezso, elnök. Dr. Lukinich Imre, főtitkár.

Hitelesítjük: Dr. Hóman Bálint. Dr. Szabó Dezso.

1916. november havában fizettek:

a) alapítványt:

Dr. Zboray Miklós 200 koronát.

b) tagdíjat:

1913-ra: Hidegh László (5 K), Kulin Imre. Összesen 15.— kor.

1914-re: Debreczeni Jogász- és Tisztviselőkör, Fögel József (5 K), Germanus Gyula (5 K), Henriczy László (5 K), Hidegh László, Károlyi György, Kelemen Lajos (5 K), Kulin Imre, Schneller István (5 K), Szentpály Miklós, Träger Ernő, Zákonyi Mihály. Összesen 95.— kor.

1915-re: Ackermann Kálmán, Aczél Géza, Badics Ferencz, Bartos István, Bartók János, dr. Breyer István, dr. Brüll Ignác, dr. Csánki Dezső, Debreczeni Jogász- és Tisztviselőkör, gróf Esterházy Sándor, Ferdinándy Géza, Fögel József, Germanus Gyula, Győri Olvasó-Egylet, Haan Béla, Hant Géza, Hattuyffy Dezső, Heler János, Henriczy László, Hidegh László, Hódmezővásárhelyi Kaszinó, Isöz Kálmán, Jancsó Benedek, Karácsonyi Andor, Károlyi György, Kelemen Lajos, Király János, Kluzsinszky Károly, Kmoskó Mihály, Kornis Gyula, Magoss György, Margalits Eds, dr. Miskolczy István, Molnár István, Munkácsi áll. tanítóképző-intézet, Munkácsi Kálmán (5 K), Nagy Ottó, Nagyváradi honvéd hadapródiškola, Palatinus József, Pesthy Pál, Popovics István, Pozsonyi felső keresk. isk. önképzőkör, Pozsonyi Polgári Kaszinó, Rimaszombati polgári leányiskola, Schneller István, Seress László, Szentpály Miklós, Székesfehérvári Vörösmarty-kör, Szépkuty Antal Tamás, Topán Sándor, Träger Ernő, Váradai László, Várnay Ernő, Voinovich Géza, Zákonyi Mihály, Zerkovitz Imre. Összesen 555.— kor.

1916-ra: Aczél Géza, Ajtay József, Alapi Gyula, gróf Almásy Imre, Alszegey Zolt, gr. Andrassy Sándor, gr. Apponyi Albert, gr. Apponyi Géza, Aradi főleáliskola, Aradi főgymn. tanári kar, Aradi Kölcsey-egylet; Áldásy Antal, Badics Ferencz, Balatonfürdei polgári fiúiskola, Baltazár Dezső, Banzsik Samu, Baranyai Jusztin, dr. Baross Lajos, Bartos István, Bartók János, Bán Agoston, dr. Bánszky János, Bártfa: Sárosmegyei Múzeum, Bechnitz Sándor, Belényesi kath. főgymnasium, Benedicty Gyula, Beniczky Árpád, Bély József, Bolgár Ferencz, Boromisza Tibor, Böszörményi Emil, dr. Breyer István, dr. Brüll Ignác, Budapesti Szent István-társulat, Budapesti V. ker. főgymn. ifj. könyvtár, Budapesti V. ker. főgymnasium, Budapesti keresk. akadémia, Budapesti VI. ker. áll. főgymnasium, Budapesti István-úti főgymnasium, Budapesti evang. főgymnasium, Budapesti felső építőipariskolai igazgatóság, Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum könyvtár, Budapesti Magy. Nemz. Múz. érem- és régiségtár, Budapesti izr. tanítóképző-intézet, Budapest: Országos Kaszinó, dr. Csánki Dezső, Csekey István, Csillag Marika, Czako Elemér, Czékus László, Czobor Alfréd, Darkó Jenő, Debreczeni tudom.-egyetem jogtörténelmi seminariuma, Debreczeni egyetemi történelmi seminarium, Debreczeni Jogász- és Tisztviselőkör, Demkó Kálmán, Dési Kaszinó, Doby István, Dókus Gyula, Dörre Tivadar, Drohobeczky Gyula, Duray Kálmán, Eckhardt Ferencz, Eger város közönsége, Egri kath. főgymnasium, Egri növ. papság magyar egyházi-irodalmi társasága, Eggenberger-féle könyvkereskedés, Egri Angolkisasszonyok érseki leánygymnasiuma (12 K), Esztergomi Kaszinó, Esztergomi főegyházmegyei könyvtár, gróf Esterházy Sándor, Evetovics János, Farkas Gyula, Fáy József, Fehértemplomi Magyar Társaskör és Kaszinó, Ferdinándy Géza, Finály Gábor, Forster István, Fögel József, Förster Jenő, Fránek Dömötör, Fráter Imre, Gárdonyi Géza, Gecser Béla, Germanus Gyula, Géresi Kálmán, Giesswein Sándor, Gombos Kálmán, Grósz Emil, Gyérei Rikárd, Gyönlé ref. gymnasium, Győri Olvasó-Egylet, Haan Béla, Hajdú-böszörményi Calvineum, (5 K), Hant Géza, Hattuyffy Dezső, Hársing István, dr. Heinlein István, Heler János, Henriczy László, Herczog József, Herrmann Róza, Hidegh László, Himpfner Béla, Hodinka Antal, Horváth Emil, Horváth Jenő, Hódmezővásárhelyi Kaszinó, Hubert Vilmos, Hübner Emil, Isöz Kálmán, Ivánka István, Jalsoviczky Sándor, Jancsó Benedek,

Jankó László, dr. Jánossy István, Jedlicska Pál, Jeszenszky Alajos, Karakas Károly, Karácsonyi Andor, Karczagi ref. gymnasium (5 K), Kállay Ubul. Károlyi György, Kecskeméti ref. lyceum. Kelemen Lajos, gr. Khuen-Héderváry Károly, Király János, dr. Kiss Lőrincz, (3 K), gr. Klebelsberg Kunó. Kluzsinszky Károly, Kmoskó Mihály, Kohn Sámuel, Kolozsvári Magyar Történelmi Seminarium. Kolozsvári Erdélyi Múzeumi Könyvtár, Kolozsvári Sándor. Komárom városi kaszinó, Komlóssy Artúr, Korniss Ferencz. Kornis Gyula. Kossa Sámuel, Kossutányi Ignác, Kosztolányi László. Kovács Pál. Kováts Ferencz, Kraszczenits Gyula, Krausz Károly, Kresz Ferencz. Kujáni Gábor, Kunfalvy István, Laczay Endre, dr. Laurentzi Vilmos. Láng Antal, Lányi Bertalan, Lányi Lajos, Lázár József, Lefler Béla, Lipták János, Lőrincz Gyula, Lukács Ferencz, Magoss György. Magyar Győző, Majláth István, makói és geleji dr. Makay Béla, Margalits Ede, Matuska Péterné, Máramarosszigeti ref. lyceum, Máramarosszigeti áll. felsőbb leányiskola. Meisels Jakab, Merényi Lajos, Messinger Lipót, Meszlényi Pál, Miskolczy István, Modori áll. tanítóképző-intézet, Molnár Elemér, Molnár István, Munkácsi áll. tanítóképző-intézet, Munkácsi Kálmán, Nagy Béni, Nagykanizsai polgári egyesület, Nagy Ottó, Nagyvárad ref. tanítóképző-intézet, Nagyvárad városi könyvtár, Nagyvárad honvéd-hadapródiškola, Nagy Zoltán, Nedeczey János, Neuschiloz Kornél, Noszakai Ödön, Óvári Kelemen. Ozdi vas- és aczélgyári tiszt. kaszinó, Palatinus József, dr. Pap József Budapest, dr. Pap József Eger, Pápai benczés főgymn. tanári könyvtár, Pesthy Pál, Pécsi jogi lyceumi igazgatóság, Péterffy Lajos, Piukovics Ödön, Piukovics József, Popovics István, Porst Kálmán, Pozsgay Rudolf, Pozsonyi felső keresk. isk. önképzőkör, Pozsonyi Polgári Kaszinó, Pozsonyi evang. lyceum, Pozsonyi Erzsébet tud. egyetemi könyvtár, Radda Ignác, Ragendorfer Jenő, Rausch Géza, Rexa Viktor, Rezner Tibold, Riedl Frigyes, Rimaszombati Gömörmegyei múzeum-egyesület, Rimaszombati egyes. protest. főgymnasium. Rimaszombati polgári leányiskola, Romhányi János, Rozsnyói kath. főgymn. tanári könyvtár, Rósa Izsó, Sásváry Józsefné, Sárosy Etele, Schlesinger Pál, Schneller István, dr. Schwarz Ignác, dr. Sebestyén Gyula, Seress László, Sigmund Henrik, Simkó Béla, Somorjai Kaszinó, Sütő József, Szabadkai felső keresk. iskola, Szabó Mihály, Szádeczky Béla, Szegedi állami főgymnasium, Szegedy Rezső (8.50 K), Szekszárdi Úri Kaszinó, Szentkirályi György, Szentpály Miklós, Szécsényi Kaszinó és Gazdakör, Székely Gyula, Székesfehérvári Vörösmartykőr, Szépkuty Antal Tamás, Szikszay György, Szilády Áron, Szilágyi Lajos, Szüts Miklós, Telekessy János, Temesvári Katholikus Kör, Téglássy István, Tilles Béla, Topán Sándor, dr. Tordai Anyos, Torma Miklós, keresztúri Tóth József, Tőkés István, Tráger Ernő, Turócszentmártoni Múzeumi tót társaság, Újvidéki Szerb Matica Irodalmi Egyesület, Ungvári Társaskör, Ungvári ref. egyházmegyei könyvtár, Vass Antal, Váczi Múzeumi Egyesület, Váradi László, Várnay Ernő, Vásárhelyi János, Veress Samu, Vikár Béla, Villám Arnold, Voinovich Géza, id. Weinwurm Antal, Werner Gyula, Zalaegerszegi Kaszinó, Zákonyi Mihály, Závodszy Levente (8.70 K), Zenta város közönsége, Zerkovitz Imre, Zeyk Károly, Zsebránszky Géza. Összesen 2.742 kor. 20 fillér.

1917-re: Debreczeni tud.-egyetemi jogtörténelmi seminarium, dr. Kiss Lőrincz (12 K), Nagyvárad honvéd hadapródiškola (5.40 K), Pécsi polgári fiúiskola (10.40 K). Összesen 37 kor. 80 fillér. Mindösszesen 3.445 korona.

1916. december havában fizettek tagdíjat:

1916-ra: Dr. Alexics György, Barabás Samu, dr. Czimer Károly (5 kor.), Dévai főrcálisk. ifjús. könyvtár, Dévai áll. főreáliskola, dr. Friedreich Endre (3 kor. 50 fill.), Intze István, Miskolczy ref. főgymnasium, herceg Odescalchy Zoardné, Sárospataki ref. főisk. ifj. könyvtár, Sárospataki ref. főiskolai könyvtár, Sopronvarmegyei és Sopron városi múzeum. ifj. Szabó Aladár, dr. Szentpétery Imre, Szombathelyi Vasvármegyei Kultúregyesület, Szüts Sándor, dr. Takáts Sándor, Vásárhelyi Géza, dr. Vásárhelyi Zoltán. Összesen 178 kor. 50 fillér.

1917-re: Bereczky László, dr. Békefi Remig, gróf Chotek Rezső, Csoma József, Debreczeni ref. főgymn. önképzőkör (12 kor.), dr. Déchy Aladár, Fodor József, Gyöngyösi áll. főgymn., Hartmann Lipót, (10 kor. 80 fill.), Intze István, dr. Kosutányi Ignác, Lócsei kir. főgymnasium. Móri polgári iskola, Stubnyai áll. tanítóképző, Szabadkai Kaszinó (10 kor. 80 fill.), Szentkirályi Kálmán, Szombathelyi Vasvármegyei Kultúregyesület, dr. Tarczay Erzsébet, Tolnai Vilmos (8 kor. 50 fill.), dr. Walter Gyula. Összesen 202 kor. 50 fill.

1918-ra: Szombathelyi Vasvármegyei Kultúregyesület (4 kor.) — Mindösszesen 384 kor. 60 fillér. **Cserhalmi Sámuel**, pénztárnok.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK

Hirdetmény.

2748/1916. F. I. d. szám. A magyar királyi államvasutak igazgatósága nyilvános versenyt hirdet Nyiradony állomáson létesítendő egy darab 10'0 méter átmérőjű mozdonyfordító-korong vasszerkezetének szállítására.

A terv és az ajánlati minta, a pályázati feltételek, valamint a műszaki leírás és szállítási feltételek betekintheők, illetőleg 3 koronáért megvehető a magyar kir. államvasutak központi tervtárában (Budapest, VI., Teréz-körút 56. sz. földszint) a hivatalos órák alatt.

Az ajánlatok legkésőbb **1917. évi január hó 26-án déli 12 óráig** nyújtandók be alulírott igazgatóság építési és pályafenntartási főosztálya titkárnál (Budapest, VI., Teréz-körút 56. sz. I. em.).

Az ajánlatok egykoronás, az ajánlat mellékletei ívenként 30 filléres bélyeggel ellátva és a czég pecsétjével lepecsételve, sértetlen borítékban a következő felirattal nyújtandók be: »Ajánlat a 2748/1916. F. I. d. számhoz, a Nyiradony állomáson létesítendő 1 darab 10'0 méter átmérőjű mozdonyfordító-korong vasszerkezetének szállítására«.

Az ajánlat benyújtását megelőző napig, vagyis 1917. évi január hó 25-én déli 12 óráig az ajánlati költségösszegnek 5, azaz öt százaléka mint bántpénz teendő le a magyar kir. államvasutak központi főpénztárában (Budapest, VI., Andrássy-út 75. sz. földszint) akár készpénzben, akár állami letétre alkalmas értékpapirokban.

A bántpénzről szóló letétjegy az ajánlathoz nem csatolandó, de annak letétele az ajánlatban megemlítendő.

Az értékpapírok a legutóbb jegyzett árfolyam szerint számíttatnak, de névértéken felül számításba nem vétetnek.

Csak idejekorán beérkezett, szabályszerűen kiállított és pecséttel lezárt, sértetlen borítékban elhelyezett és közvetlenül vagy posta útján beadott ajánlatok szolgálhatnak a tárgyalás alapjául.

Posta útján beküldött ajánlatok és bántpénzek térítvevényssel adandók fel.

Kelt Budapesten, 1916. évi december hóban.

Az igazgatóság.

KEDVEZMÉNYEK A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJAI RÉSZÉRE.

Társulatunk tagjai, ha ez iránt kérelmükkel az Akadémia főttkári hivatalához (Budapest. V. ker., Akadémia-utca 2. szám) fordulnak

50% engedménnyel

kapják az Akadémia kiadványai közül a

Történelmi Szemlét
Hadtörténelmi Közleményeket
és a **Történelmi Tár** köteteit.

Ez a kedvezmény kiterjed a Történelmi Szemle és a Hadtörténelmi Közlemények előző kötetekre is, amennyiben azok még el nem fogytak. A Történelmi Szemle évfolyama 12 K, a Hadtörténelmi Közleményeké 10 K, a Történelmi Tár kötetének ára kötetenként változik.

ÚJ TÖRTÉNELMI KÖNYVEK A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

A MAGYAR NEMZET ÖNÁLLÓSÁGÁÉRT ÉS FÜGGETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT KÜZDELMEK TÖRTÉNETE az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. — Dr. Thaly Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I. kötet: **Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. 1505—1526.**

Ára **6** korona.

Takáts Sándor: ZRINYI MIKLÓS NEVELŐANYJA.

Ára **4** korona.

KULTURA ÉS TUDOMÁNY. 19. kötet. **A. F. Pollard: Anglia története.** Ára kötve **2 kor. 40 fillér.**

MEGREDELHETŐ: LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R.-T. KÖNYVKERESKE JÉSÉBEN BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-ÚT 21. SZÁM ÉS MINDEN HAZAI KÖNYVKERESKEDÉSBN.

TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE

Társulatunk e nagybecsű kiadványából, melyet a gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén terv szerint tizenkét kötetben bocsátunk közre, immár a **hetedik kötet** is megjelent **Gergely Sámuel** tagtársunk gondos szerkesztésében. Ezen 662 lapra terjedő kötet Teleki Mihály 1675-1677. évi levelezését foglalja magában. A mint a nagy államférfiú jelentősége évről-évre növekedik Erdély történetében, azonképen levelezése is fokozott mértékben válik érdekesebbé. Teleki Mihály ez években Erdély sorsának az intézője. És ez a körülmény teszi különösen érdekessé a hetedik kötetet. Teleki levelezései gazdag és tanulságos gyűjteményének megszerzését a leghathatósabban ajánljuk mindenkinek, a kit hazánk története érdekel. Egy-egy kötet bolti ára **12 kor.** A **Magyar Történelmi Társulat tagjainak 8 korona.** Minden megrendelés a társulat titkári hivatalához (I., Vár, Orsz. Levéltár) intézendő.

A ZICHI ÉS VÁSONKEŐI

GR. ZICHY-CSALÁD

IDŐSB ÁGÁNAK

OKMÁNYTÁRA

XI. KÖTET:

Néhai id. gróf Zichy Nep. Jánosnak, néhai gróf Zichy Nándornak és gróf Zichy Nep. Jánosnak, a nemzetség seniorainak áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Szerkesztették: Kammerer Ernő és Döry Ferencz. Budapest, 1915.

Ára 12 kor., a Magyar Történelmi Társulat tagjainak 8 kor.

Megrendelhető a Magyar Történelmi Társulat titkári hivatalánál (Budapest, I. ker., Vár, Orsz. Levéltár). Ugyanott kaphatók még a **gróf Zichy-család okmánytárának I—X. kötete** is. Ára az I., II., III., IV., V., VI., VIII., IX. és X. köteteknek egyenkint 10 kor., tagok részére 6 kor., a VII. kötetnek 1—2. r. (az I—VI. kötetek mutatója) 12 korona, tagok részére 8 korona.

A Magyar Történeti Életrajzok

1916. évi folyama:

Br. Jósika Miklós életrajza

dr. Dézsi Lajostól.

Előfizetés
tagoknak
10,— nem
tagoknak
16 korona.

A kötet azonkívül, hogy részletes életrajzát adja a magyar regényírás egyik úttörőjének, időszerű is annyiban, hogy behatóan foglalkozik a galicziai (1812), olaszországi (1814) és franciaországi (1815) hadjárattal is.

A „Századok” régibb évfolyamai

nevezetesen az 1878, 1890, 1891, 1893, 1896—1914 évi évfolyamok kötetenként 12 koronáért kaphatók a Társulat titkári hivatalában (Budapest, I., Vár, Országos Levéltár). A Társulat tagjai évfolyamát 10 K-val rendelhetik meg.

Ugyanott kapható:

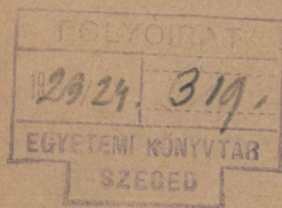
- A Századok Név- és Tárgymutatója** I. köt. (1867—76) 12.— K, tagoknak 8.— K
- A Történelmi Tár** 1880, 1881, 1884—1888, 1891—1899. évfolyamai, évfolyamonként ... 10.— » » 6.— »
- A Történelmi Tár** 1900—1911. évi évfolyamai évfolyamonként 10.— » » 6.— »
- A gróf Teleki-család oklevéltára.** I., II. kötet. Egy-egy kötet ára 10.— » » 6.— »
- A magyar történelmi irodalom évi repertoriumai.** Összeállította *Hellebrant Árpád*. Az 1912., 1913., 1914., 1915. év történetirodalma. Egyenként 1.50 » » 1.— »

1899

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LI. ÉVF. 2-3. SZ. 1917. FEBR.-MÁRCZIUS
BUDAPEST, 1917. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

A Magyar Történelmi Társulat igazg. választmánya üléseit április 12., május 24., október 11. és december 6-ikán tartja. Vendégeket szívesen látunk. Évi r. közgyűlésünk márcz. 15-ikén lesz.

Tartalom.

	Lap
József Ferencz főherczeg: Megnyitó beszéd a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet ig. tanácsának alakuló ülésén	97
Hóman Bálint: Szent István görög oklevele. (I. közl.)	99
Gyalokay Jenő: Albisi Zólyomi Dávid. (I. közl.)	137
Történeti irodalom.	
Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése. VII. köt. Ism.: <i>Zsinka Ferencz</i>	153
Kérészy Zoltán: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Ism.: <i>Hóman Bálint</i>	159
Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Ism.: <i>Ernyey József</i>	165
Csekey István: A magyar pragmatica sanctio frott eredetijéről. Ism.: <i>Eckhart Ferencz</i>	176
Mahler Ede: Ókori chronologiai kutatások. Ism. <i>F. Gy.</i>	178
Juhász Kálmán: St. Koloman der einstige Schutzpatron Niederösterreichs. Ism.: <i>Szentkláray Jenő</i>	180
Mayr, Michael: Der italienische Irredentismus. Ism.: <i>G. A.</i>	182
Rignano, Eugenio: Les facteurs de la guerre et le problème de la paix. Ism.: <i>Gárdonyi Albert</i>	183
Herpay Gábor: Debreczen sz. kir. város levéltára diplomagyűjteményének registái	185
Darkó Jenő: Az ősmagyar hadiszervezet és taktika	186
Iványi Béla: A magyar tüzérség fejlődésének vázlata a XV. és XVI. században	186
Zoltai Lajos: Debreczen sz. kir. város határának kialakulása és birtokainak megszerzése	186
Folyóiratszemle	187
Tárcza.	
A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megnyitása	200
A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet szervezeti szabályzata	202
Vegyes közlések	206
Hivatalos értesítő	208

Az **elnökség** és **titkárság** részére szánt küldemények **Budapest, I. Vár. Országos levéltár** címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a **titkárság** intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket sziveskedjenek egyenesen a **szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

Megnyitó beszéd.

Mondotta :

JÓZSEF FERENCZ főherczeg úr Ő Fensége

a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet
igazgató tanácsának alakuló ülésén.

Ő Felségének legmagasabb engedelmével és a közoktatásügyi miniszter úr kérésére elvállaltam a védnökséget a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet felett és egyben megígértem, hogy az intézet igazgató tanácsában elnökölök. Az intézet főfeladata a történelem ápolása lesz, annak a tudománynak művelése, mely minden magyar ember lelkéhez a legközelebb áll. A midőn József nádor, Széchenyi István és kortársaik az új Magyarországot építeni kezdték, költők, írók és politikusok a mult nagy emlékeiből merítették a hitet és a bizalmat a megújulás titáni munkájához. Más nemzetek alkotmánya egy chartán, egy pergamenlapon van összefoglalva, a mi történeti alkotmányunkat a törvények mozaikjából róttá össze az idők alkotó keze. A történelem nálunk nemcsak tantárgy, nemcsak tudományszak, hanem élő valóság, melyből a nemzet ereje táplálkozik. A történeti érzék hanyatlása tehát a nemzet szellemi erejének fogyását jelentené.

Gonddal és szeretettel szervezzük meg a konstantinápolyi intézetet és ha majd Isten segítségével

felvirágzik, megfontolt egymásutánban és anyagi erőnkhez mérten újabb intézetek létesítésére is gondolhatunk azokon a helyeken, a hol levéltárakban és múzeumokban saját nemzeti múltunk emlékei bőségben vannak, továbbá ott is, a hol az emberiség teremtő ereje különösen termékeny volt és a nagy alkotó korszakok műemlékekben tovább élnek.

Korunk az erők rendszeres összefogásának, a szervezésnek időszaka. Szervezésre van szüksége ma a tudománynak is. Az egyeseknek elszigetelt erőfeszítése sokszor meddő marad, eredménye rendszerint nem áll arányban a kifejtett munka nagyságával. De ha külföldi intézeteinket majd összefogja Budapesten egy középpont, mely a munkásokat a történeti és művészettörténeti kutatás módszereibe bevezeti, és a mely mindenkit tehetségének és hajlamainak megfelelő helyre állít, akkor a történeti tudományoknak is megadjuk azt a szervezetet, melyre szükségünk van, ha méltók akarunk maradni Katona, Fejér és Pray, Horváth, Szalay és Pauler meg Henszelmann hagyományaihoz.

Azzal a kívánsággal, hogy konstantinápolyi ösztöndíjasaink tudományos munkássága a Keleten a magyar névnek becsületére váljék, szívből üdvözlöm a megjelenteket és az igazgatótanács mai alakuló ülését ezennel megnyitom.

Szent István görög oklevele.

(I. közlemény.)

Az eredményes történeti kutatás első és legfontosabb feltétele a források hitelességének szigorú és elfogulatlan bírálata. Középkori történetünk forrásai közül a hazai krónikák hitelességének és forrásértékének kérdése az újabb kutatásokkal eldöntöttnek tekinthető. Sokkal kevésbé mondhatjuk ezt el középkori okleveleinkről. A speciális történeti és diplomatikai kutatás ugyan szép eredményeket ért el, de az okleveles emlékek együttes kritikai vizsgálatán alapuló összefoglaló diplomatikai munka mindmáig hiányzik irodalmunkból.

Az utóbbi években — bizonyára az összefoglaló diplomatikai vizsgálatnak és általában a diplomatikai kutatás önczéluságának hiánya következtében — úgy látjuk, ismét bizonyos skepsis vezeti történetkutatóinkat az oklevelek vizsgálatában. E skepsis azonban rendkívül káros hatású. Útját vágja az elfogulatlan forráskritikának s útját egyengeti a mindenképen elítélendő *hyperkritikának*. Gyakran találkozunk egyes középkori okleveleinkkel szemben támasztott hamisítási vádakkal a nélkül, hogy a vádló szükségesnek vélné az oklevélnek minden oldalról való, alapos történeti és diplomatikai vizsgálatát. Egyes kutatók szinte gyönyörűséget találnak a tömeges oklevél- és krónikaáldozatokban. A kiindulópont rendszerint valamely — történeti tárgy feldolgozása közben, hiányos forrásanyag alapján — jó előre megalkotott vélemény vagy elmélet. Ha az elmélettel egyes források ellentétben állnak, a forrás hitelének buknia kell, hogy az elmélet fenntartható legyen. Ez a skeptikus hyperkritikai szellem mindig módszerbeli hibára, az általános történeti távlat, a kellő történeti előtanulmányok hiányára, vagy pedig egyes, elszigetelt forrásokból vont általánosításokra vezethető vissza.

A mily fontos és halaszthatatlan feladat a valóban hamis és későkori források eltávolítása a kutatás útjából, ép oly fontos és halaszthatatlan a hyperkritika ellen való küzdelem. A történeti források hitelességének ötletszerű

megtámadása ép oly káros a tudományra, mint a hamisított forrásoknak valódiakként való felhasználása, sőt romboló hatását tekintve — merem állítani — még sokkalta károsabb. Fokozott mértékben állíthatjuk ezt a szigorú tudományos módszeresség köntöskében jelentkező hyperkritikáról, mert teljesen jogosulatlan skepsisre ad alkalmat nemcsak az épen vizsgálat tárgyává tett forrással, hanem általában minden történeti emlékekkel szemben.

Az igazán módszeres forráskritika a skeptikus felfogást épen nem igazolja. A módszeres vizsgálat igen sok tekintetben rehabilitálta méltatlanul lekicsinyelt krónikáink forrásértékét. Még az újabb időben szinte megvetett Anonymus jelentőségét különösen mondai hitelét is kedvezőbb színben látjuk a legújabb kutatások világánál. Reményünk van rá, hogy középkori okleveles anyagunk számra tekintélyes és nagyfontosságú csoportjának, az Árpád-kori királyi okleveleknek alapos és elfogulatlan diplomatikai vizsgálata már a közel jövőben végleg megoldáshoz jut. Az Akadémia készülő regestakiadványának előtanulmányjaiból jogosan következtethetjük, hogy az eredmény sokkal kedvezőbb lesz, mint a divatba jött szigorú oklevélkritikák után remélni lehetett volna. Addig is, míg e vizsgálat eredményei ismeretké válnak, szükséges az irodalomban egyes oklevelek hitelességével szemben felmerülő kétségeket alaposan megbirálnunk.

Diplomatikai és történeti irodalmunkban több mint száz esztendeje minduntalan felszínre kerül a Szent István-korabeli oklevelek hitelességének kérdése a nélkül, hogy a kérdésre eddig elfogadható és végleges választ kaptunk volna. *Karácsonyi Jánosnak* huszonöt év előtt megjelent alapvető értekezése¹ óta a tőle hamisnak talált nyitrai, két zalavári és bakonybéli oklevelek fölött az irodalom végleg napirendre tért, de az ott valódinak elismert oklevelek közül is többnek hitele megrendült. A veszprémvölgyi alapítólevélnek Kálmán király 1109. évi oklevele országos levéltári példányában átitrt szövege és a ravennai adománylevél hamisaknak bizonyultak, a pannonhalmi és pécsváradi oklevelek hitelét súlyos gyanúokok alapján támadták meg. A pécsi oklevél hitelességét kérdésessé teszik azok a hamis oklevelek, a melyeknek társaságában korunkra jutott és fejlett határleírása. Csak a veszprémi püspökség alapító-

¹ *Karácsonyi János*: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Budapest, 1891.

levele és a veszprémvölgyi görög oklevélnek a nemzeti múzeumi példányban fennmaradt szövege kerülte el eddig a kritika lesújtó ítéletét.

A veszprémvölgyi apáczakolostor görög nyelvű oklevele, Szent István korának egyik legérdekesebb emléke, Kálmán király 1109. évi latin átíró levelében maradt reánk. Az átíró levél két példányban ismeretes, a melyeket korábban egymással mindenben egyező oklevélpárnak tartottak. *Fejérpataky* mutatta ki, hogy egyazon tárgyról szóló, de különböző szövegezésű oklevelekkel van dolgunk.¹ A későbbi kutatások folyamán az addig hiteles eredetinek ismert pecsétes országos levéltári példány (*OP*), a benne foglalt görög oklevéllel együtt, a XIII. század végén (1290 és 1295 közt) készült hamisítványnak, viszont a korábban egykorú másolatnak vélt pecsételen nemzeti múzeumi példány (*MP*) Kálmán király 1109. évi kétségtelen hitelű, eredeti oklevélnek bizonyult.²

A *MP* görög szövegét először *Hevenesi Gábor* másolta le a XVII. század végén. E kitünő másolat — egyéb XVII—XVIII., sőt XIX. századi oklevélmásolatokkal szembe helyezve — méltán kiérdemli bámulatunkat. A mellékelt latin fordítás bizonyítja, hogy az oklevelet másolója jól megértette. Bizonyos, hogy *Hevenesi* másolata a XX. századi philologust nem elégítheti ki. Mégis csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk a XVII. századi magyar tudósról, a ki XI. századi görög írást olvasni, értelmesen másolni és jól fordítani tudott. Nagyon sajnálatos, hogy e másolat kiadatlan maradt, mert ez adott alkalmat arra, hogy később a hamis *OP* mellett oklevelünket teljesen elfeledték.³ Egyedül *Pray* használta fel *Hevenesi* görög szövegét és fordítását, néhány hibáját a kezében levő eredeti *MP*-ről javítva. Utána s főként a hamis *OP* görögjének *Szerdahelyi*-től való rossz kiadása óta a *MP* görög szövegével több mint száz évig senki sem foglalkozott.

A *MP* görög szövegének kiadását és első magyar fordítását *Gyomlay Gyula*-nak köszönhetjük. Szövegkiadása a

¹ *Fejérpataky László*: Kálmán király oklevelei. Budapest, 1892. 21—40 l.

² *Gyomlay Gyula*: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Budapest, 1901. és *Hóman Bálint*: A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. Budapest, 1912. (Kny. a »Turul« 1911. évi folyamából.) A korábbi irodalmat lásd ugyanott.

³ V. ö. megjegyzéseimet H. másolatáról és fordításáról: id. m. 2—3. l.

MP görögjének — az összes eredeti orthographiai sajátságok és interpunctio megtartásával készült — hű, betűszerinti másolata.¹ A kritikai szöveget jegyzetekben állapította meg, corrigálva az oklevél toll- és ékezesi hibáit, valamint írásbeli következetlenségeit. Gyomlay a két oklevélszöveg (az OP és MP szövege) viszonyának tisztázását tűzte célul. E feladatot — az OP hamis voltának megállapításával — sikeresen meg is oldotta.² A valódi oklevélnek elismert MP-nyal tovább nem foglalkozott. Pedig — tekintve az oklevélhez fűződő historiai és philologiai kérdések hosszú sorát — mindenesetre csábító feladatul kínálkozott az oklevél görögségének vizsgálata.

Erre a feladatra most az ifjabb philologus gárda egyik kiválóan képzett, jeles tagja, *Czebe Gyula*, vállalkozott.³ Nagy philologiai képzettségről, a középgörög nyelvben való alapos jártasságról és széleskörű olvasottságról tanuskodó értekezésében újabb vizsgálat tárgyává tette az 1109. évi MP görög szövegét és görögségét. E vizsgálat alapján a görög oklevélnek az egykorú külföldi görög emlékekhez való viszonyát kutatta és megkísérelte hitelességének tisztázását is. Czebe — vizsgálatait során — súlyos, vagy legalább is súlyosaknak vélt gyanuokok alapján az *interpódltság* vádjával illeti oklevelünket. Legrégibb történetünk egyik legérdekesebb és legértékesebb emlékééről, eddig feltétlen hitelűnek ismert forrásáról lévén szó, szükségesnek vélem Czebe érvelésének, kétségeinek és magának az oklevélnek bővebb megbeszélését. Annál inkább kötelességemnek érzem ezt, mert annak idején — az 1109. évi átíró oklevél vizsgálata közben — a görög oklevélszöveggel is behatóan foglalkoznom kellett.

I.

Czebe összes következtetéseinek kiindulópontja a görög alapítólevél szövegének új, kritikai kiadása és fordítása. (15—18. lap.) »Első feladatnak a betűszerinti, hív másolaton túlhaladó, olvasható, illetve olvasásra való szöveg nyújtását« tartotta. (9. lap.)

¹ V. ö. *Czebe* (5., 10., 22., 23. l.) megjegyzéseit erről.

² *Gyomlay* id. műve.

³ *Czebe Gyula*: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. köt. 3. szám.) Budapest, 1916. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 114 lap.

Gyomlay a MP görög szövegének közel száz hibáját corrigálta. Correctiói túlnyomó részét Czebe is elfogadta. E mellett azonban új (5. sor : $\sigma\mu\tau\alpha\gamma$; 8. s. : $\epsilon\nu(\alpha\nu)$; 12. s. : $\sigma\sigma\tau\eta\kappa\epsilon\iota$ és 8—11. sorban tizenegy $\tau\omega$) javításokat is ad. Néhány esetben (2. s. : $\kappa\alpha\tau\alpha\sigma\tau\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu\tau\alpha$; 7. s. : $\pi\alpha\nu\eta\eta\rho\acute{\iota}\rho\iota\nu$; 9. s. : $\nu\eta\sigma\iota\nu$; 10. s. : α') az oklevél eredeti szövegét állította helyre Gyomlay javításaival szemben.

Czebe szövege Gyomlayéhoz képest határozott haladást jelent. Említett szövegjavításaival, a nagybetűk következetes alkalmazásával és a helyes interpunctio megállapításával kifogástalan új, kritikai szövegkiadást adott. A Gyomlay kiadása után még homályosan érthető helyeket helyesen megmagyarázta.¹

Semmi sem áll annak útjában, hogy Czebe kritikai szövegében Szent István görög alapítólevelének — az átiratba csúsztott ékezesi és tollhibáktól megtisztított és reconstruált — eredeti szövegét lássuk. Sajnos, ő maga nem ezt a következtetést vonta le értékes szövegjavításaiból.

Az oklevél új magyar fordítása is jobb, sikerültebb Gyomlayénál. Gyomlay — a ki »teljes hűsége« törekedett — néhol a magyar fülnek bántóan ragaszkodott a görög szó- és mondatfűzéshez. Czebe »magyarosságban nem engedte magát a görögtől befolyásolni«, de azért híven fordította a szöveget. A magyarosabb szerkezet mellett különösen ki kell emelnem az »érseki monostor« (2. és 12. sor; Gyomlay : »székhelyi monostor«), a »járulékul a Szent Háromság szigeté« (9. sor; Gyomlay : »a szigetből is a Szentháromságot majorságul«), »a Szentséges Istenanyának, az érseki monostornak« (11—12. sor; Gyomlay : »a Sztséges Istenanya székhelyi monostorának«) és a »főúr« (15. sor; Gyomlay : »tisztviselő«) fordítások helyességét. Viszont hívebbnek és helyesebbnek tartom Gyomlay »Rendelem én, Keresztény István« (1. sor; Czebe : »Én, István, [hívő] keresztény . . . rendelem [ezennel]«) és »adok szabadságot« (12. sor; Czebe : »szabad rendelkezési joggal is felruházom«) fordítását. A 13. sorból kimaradt a *áγια*; (= *szent*) szó fordítása. A *zárójel* közé

¹ Nem helyeselnünk azonban, hogy Czebe — bár a szövegben helyet adott Gyomlay szövegjavításainak — jegyzetben nem jelzi a MP szövegének Gy.-tól corrigált hibáit. Csupán saját szövegjavításait közli s ezáltal azok, a kik Gy. kiadását nem ismerik, hamis — a valódinál kedvezőbb — képet alkothatnak maguknak a MP görögjéről. E tekintetben jövőre is Gyomlay kiadására vagyunk utalva, a mit egyébként Czebe maga is megállapít. (V. ö. a 22. l. 6. jegyzetét.)

tett betoldások a 6. sor »ajándékozok«-ját kivéve fölöslegsek.¹

A 8. sorban az »εις τοῦ (Czebe: τοῦ) Πωλοσνίκου τοῦ μιρά (Czebe: μιρά) ἀμπελοουργος εις« kifejezés kritikus μιρά szavát Gyomlay az orosz »mir« szó genitivusának tartja s a mondatot így fordítja: »és Polosznikból, a *faluközösségből*, szőlőműves egy«. E fordítását támogatóndó hivatkozik Tagányi Károly kutatásaira, a melyekkel a magyarországi földközösség intézményére világosságot derített. Nyílt kérdésnek hagyja, mikép került ez az orosz szó Magyarországra. Czebe (40—45. lap.) kétségbevonja a μιρά = mir (gen.) egyeztetésének helyességét. Nyelvi szempontból nem tartja lehetségesnek, hogy ugyanaz a szöveg, a mely a magyar szavakat indeclinabileként kezeli vagy görögösen ragozza, egy szláv szót eredeti szláv ragozásban adjon. Tárgyi oldalról pedig lehetetlennek mondja a XI—XII. században a mir = *faluközösség* orosz kölcsönzó használatát, mert »az orosz mir, mint gazdasági rendszer, a legújabb nézetek szerint, a XI—XII. században nemcsak ki nem mutatható, hanem egyenesen a XVIII. század alkotása.« A μιρά szóban a közép-görög μῖρα = *birtokrész* (t. i. a mi egyre jut a közös föld elosztásakor) változatát véli felfedezni. E »kísérlet«-nek mondott szómagyarázattal s a fent jelzett szövegcorrectióval (τοῦ és μιρά) a mondatot így fordítja: »(van azután) Paloznakban egy *birtokrészes* vinczellér.«

E fordítás kapcsán Czebe kétségbevonta, hogy hazánkban a XI—XII. században a földközösség élő intézmény lett volna.² Ez ellen határozottan tiltakoznunk kell. *Tagányi Károly* alapvető tanulmányában a hazai okleveles adatok százai alapján kétséget kizáróan kimutatta, hogy a földközösség Magyarországon a XII—XVIII. században folytonos, élő intézmény volt s eredete *talán* a honfoglalás előtti időre vihető vissza. Eredményeit a görög oklevél μιρά szavának értelmezése egyáltalában nem érinti, a mint hogy ő bizonyítása során ezt a szómagyarázatot *egyáltalában fel*

¹ A »(hívó) keresztény« és »rendelem (ezennel)«-re már fentebb rámutattam. A 8. és 9. sor két *téves* nominativusát — mint alább látni fogjuk — helyesebb lett volna a többi adományhoz hasonlóan accusativussal fordítania, mi által a »(van azután)« és »(ajándékozom)« betoldása fölöslegessé válik.

² »Ennek egyik súlyos következménye a szó használatának kultur-háttérére, *hazai gazdasági viszonyainkra vonandó le*. Természetes, hogy ennek nyomán épen a Tagányi-Gyomlay-féle nézet ellentétéhez, nem a földközösség, hanem a föld elosztottságának gondolatához kell színt vallanunk.« 45. l.

sem használta. Annál kevésbé tehetta ezt, mert Gyomlay csak két évvel az ő tanulmányának megjelentje után vetette fel a $\mu\iota\pi\acute{\alpha}$ — mir egyezés gondolatát.¹

A $\mu\iota\pi\acute{\alpha}$ magyarázatát illetőleg Czebe $\mu\iota\pi\alpha > *μ\iota\pi\acute{\alpha}\varsigma > *μ\iota\pi\alpha\varsigma$ származtatását, amit egyébként ő is csak »kísérlet«-nek nevez, aligha fogadhatjuk el. Gyomlay fordítása pedig semmi esetre sem lehet helyes.

Ha a $\mu\iota\pi\acute{\alpha}$ -t az orosz *mir*-rel (= *falu, község*)² akarnók azonosítani, úgy Hevenesi fordításához kell csatlakoznunk, a ki e szót *villa*-val fordítja.³ Ez esetben a $\mu\iota\pi\acute{\alpha}$ Gyomlay értelmezésének megfelelően Paloznak értelmezőjeként szerepelne és a mondat fordítása »Paloznak *községből* egy szőlőműves« volna. Ennek az értelmezésnek *időszerűsége* kétségtelen. Nem érintve azt az eldöntöttnek egyáltalában nem tekinthető, vitás kérdést, hogy az irodalomban *mir*-nek nevezett orosz gazdasági rendszer ősi, vagy csak a XVIII. században keletkezett intézmény-e, megállapíthatjuk, hogy a *mir* szó *község* értelemben már IX. századi orosz forrásban, a *Ruszkája Pravda* első szerkesztésében is előfordul. (17. §.)⁴ A XI—XII. században tehát a *mir*, — *falu (község)* értelemben — mint orosz kölcsönszó használatban lehetett hazánkban. Hevenesi fordítása minden valószínűség szerint a latin átíró levél »*villa Polosinic*«-ja nyomán keletkezett. Ha nem így volna, abból arra következtethetnénk, hogy a XVII. században még ismeretes volt nálunk a $\mu\iota\pi\acute{\alpha}$ = *község, falu* értelmezés.

Ennek a fordításnak a Czebétől felvetett nyelvi kétség áll útjában. A szláv genitivus használata, a magyar nevek eltérő kezelése mellett, esetleg azzal volna megmagyarázható, hogy az oklevélíró szláv ember volt.

A kutatásokat a rejtélyes $\mu\iota\pi\acute{\alpha}$ értelmezését illetőleg nem tekinthetjük lezártnak.

A Kálmán-féle latin oklevél új kiadásában (18—19. l.) Fejérpataky teljes palaeographiai pontossággal kiadott szö-

¹ *Tagányi*: A földközösség története Magyarországon. Budapest, 1894. Czebe — érthetetlen módon — úgy tünteti fel a dolgot, mintha e szómagyarázat Tagányitól származnék s mintha ez az igen kétes értékű adat fontos szerephez jutott volna T. bizonyításában.

² Az orosz »*mir*« szó jelentése a paraszti köznelvben *község, falu*. A *faluközösség* fogalmára helytelenül alkalmazzák az irodalomban. V. ö.: Wladimir *Simkhowits*: *Mir*. (Conrad-Lexis; Handwörterbuch der Staatswissenschaften. VI. 3. Aufl. Jena, 1910. 714. l.)

³ V. ö. *Hóman* id. m. 3. l.

⁴ *Goetz*, Leopold Karl: *Das Russische Recht*, I, Die älteste Redaktion des Russischen Rechts. Stuttgart, 1910. 8, 138, 272—274. l.

vegének egyetlen sajtóhibáját javítja.¹ Az *e caudata*-k és a római számjegyek feloldása a történész szemében csökken a kiadás értékét.

*

Az 1109-i oklevél *palaeographiai sajtóságait* vizsgálva Czebe (19—26. l.) igen nyomós érvek alapján arra az eredményre jut, hogy az 1109-iki MP szövegének *leírója* görög ember volt, magyar vagy horvát semmi esetre sem lehetett. Az oklevél külső kiállítására, a görög írás jellege és orthographiája határozottan a délitáliei-sicíliai gyakorlatban gyökerezik. *Kálmán király oklevelét kétségtelenül görög vagy legalább is a görög nyelvet tökéletesen ismerő délitáliei-sicíliai ember írta le.* Czebének ezt, az oklevél külső tulajdonságaiból nagyon sikerülten megállapított eredményét teljes egészében el kell fogadnunk.

Érthetetlen azonban, miért tiltakozik oly határozottan Simon pécsi püspök szerzősége ellen. Egyes megjegyzései (92., 104. l.) arra vallanak, hogy nem tudja elképzelni e magas állású egyházi férfiút az oklevélíró szerepében. Pedig minden valószínűség a mellett szól, hogy maga Simon írta az oklevelet. Jóval később, a királyi kancellária szervezése után vált csak szokásossá, hogy a kancellár — ki névleg mint az oklevél kiállítója szerepel — nem maga írja, hanem jegyzőivel iratja az oklevelet. A XI. században s a XII-ben II. Béláig, mikor a királyi capella már bizonyos szervezetet nyert, vagy egy arra ad hoc felkért egyházi személy végzi el a kancellár és notárius együttes teendőit, vagy maga a megadományozott szerzet feje írta, esetleg iratta le az adománylevelet. Az utóbbi esetben a pecsételést végzi egy arra kirendelt személy.² Mivel a mi latin oklevélünk kifejezetten megnevezi Simon püspököt, mint kit a király az apácák ügyének megvizsgálásával megbízott, minden a mellett szól, hogy őt *görög tudása* praedestinálta e feladat elvégzésére s az átíró oklevél kiállítására is.

Simon személyéről semmi egyebet sem tudunk ez oklevél kiállításakor vitt szerepénél. Nem zárkozhatunk el így az elől a feltevés elől, hogy ő Kálmán feleségével, a

¹ *Fejérpataky* id. m. 33—35. l.

² V. ö. mindezekre: *Fejérpataky László*: A királyi kancellária az Árpádok korában. 14—22. l. — Kálmán király oklevelei. 38—41. 46—48., 63—64., 82. l. — Oklevelek II. István korából. 14—15., 44. l. — *Baumgarten Ferencz*: A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. (Századok, 1906.) 397—399. l.

sicíliai Buzillával, hazánkba került görögül jól tudó s a normann-sicíliai udvar kancelláriai gyakorlatának külsőségeit ismerő sicíliai pap volt. Az Árpád-korban a királynék — mint ez a középkorban általánosan szokás volt — rendszerint nagyobb kísérettel jöttek Magyarországra. Híveik részben magas udvari és egyházi méltóságokra kerültek, részben nagy adományokban részesültek. Ennek kieszközlésében a királynék — saját positiójuknak, különösen uruk halála esetére leendő biztosítása végett — mindenkor igen buzgók voltak. Semmi valószínűtlen sincs tehát abban, hogy Buzilla egyik sicíliai hívét a pécsi püspöki székbe segítette.

Természetes dolog, hogy mikor egy per folyamán a veszprémvölgyi apácák István király görög oklevelével álltak elő, az egész ügyet s az oklevél átírását is a görög nyelvet legjobban ismerő főpapra bízták. Ő azután az oklevél kiállításánál — hártyaalak, vonalazás, interpunctió, orthographia és írásmód tekintetében — hazája gyakorlata szerint és az eredeti oklevéltől teljesen függetlenül járt el. Ebből a körülményből azonban magára-a szövegre messzebbmenő következtetéseket levonnunk nem szabad. IV. Béla vagy Károly Róbert kancelláriája sem követi a *külső kiállításban* III. Béla vagy II. András jegyzőit, amikor az ezek által írt okleveleket átírja.

II.

Czebe művének legtöbbet ígérő része az, a melyben az oklevél nyelvi sajátosságainak elemzése útján annak görögöségét igyekszik megállapítani. (22—66. lap.) E feladat sikerült megoldása világosságot deríthet a rejtélyes görög nyelvű oklevéllel kapcsolatos kérdések egész complexumára.

A philologiai részletek kritikai ismertetése a philologusok feladata. Nem hallgathatom azonban el két súlyos — sajnos az egész munka eredményeinek realitását veszélyeztető — kifogásomat. Ezek egyike a *bizonyításra használt anyag terjedelmére*, másikuk a *bizonyítási mód hiányosságára vonatkozik*.

Czebe az összehasonlításra szánt anyag kiválasztásakor abból a téves és meg nem okolt álláspontból indult ki, hogy oklevelünk *»keletről kiindult hatás alatt semmi szín alatt sem jött létre«*. (12. lap.) E feltevésből és bizonyára Kálmán sicíliai házasságának ötletéből kiindulva, az 1109-iki oklevél palaeographiai sajátosságainak vizsgálata

útján nyert eredményeitől befolyásolva és a rendelkezésre álló gazdag XI—XII. századi délitáliei-sicíliai görög okleveles anyagtól csábítva, *eleve korlátok közé szorította az összehasonlítandó anyagot.* Keleti emlékekkel alig foglalkozott s oklevelünket *csakis* délitáliei-sicíliai oklevelekkel hasonlította össze.

Igaz, hogy oklevelünk a kiválóan fejlett byzanczi császári kancellária termékeivel nincs közelebbi rokonságban. *Ez azonban a legkevésbé sem jogosít fel a keleti görög hatások tagadására.* Annál kevésbbé, mert Szt. István okleveléből jóformán teljesen hiányzanak a formuláris részek s a szöveg — ellentétben az 1109-iki átiró oklevéllel (v. ö. a palaeographiai sajtáságokat!) — épen nem kelti azt a hatást, mintha akár byzanczi, akár sicíliai-normann kancelláriai gyakorlattal bíró személy írta volna (v. ö. alább a diplomatikai sajtáságokról mondandókat.)

Kétségtelen, hogy a X—XII. században a classicizáló irodalmi középgörög nyelv mellett az oklevelünkben is használt vulgaris közgörög volt a tulajdonképeni *élő nyelv.* Az sem vonható kétségbe, hogy a hazánk déli határain elterülő Szerbia és különösen Bulgária, mely utóbbi magában foglalta nemcsak a mai Bulgáriát, hanem a mai Szerbiának dunamenti és a Morava völgytől keletre fekvő részét is, a X. század végén erős byzanczi kulturhatások alá kerültek. Már a IX. század első felében, Simeon és Péter bolgár czárok idején (893—968) igen nagy volt a görög befolyás, a mi természetesen fokozott mértékben növekedett 971 után, amikor a dunamenti Kelet-Bulgária teljesen byzanczi uralom alá került. II. Vazul császár — a mai Albánia és Macedónia területéből alakult Nyugat-Bulgária uralkodói, a Sismanidák által időközben ismét függetlenített — Bulgária ellen a X. század végén s a XI. század elején több hadjáratot indított, amelyek eredményeképen 999—1002 közt Kelet-Bulgária Vidin városával együtt, majd 1018-ban egész Bulgária és a Szerémség is byzanczi tartományokká lettek, byzanczi kormányzók hatalma alá kerültek. Ugyanez időben a szerbek, horvátok és dalmaták is kénytelenek voltak a byzanczi főhatóságot elismerni.

Kétségtelen, hogy már a X. században, de különösen e század utolsó és a XI. első éveiben a növekvő byzanczi befolyás és hódítás következményeképen a görög nyelv is elterjedt a bulgárok és szerbek — különösen azok előkelőbb, a görögökkel érintkező rétegei — közt. A vulgaris középgörög nyelv tehát már Szent István uralkodásának

legelső éveiben is használt és ismert nyelv volt hazánk közvetlen szomszédságában.

Kétségtelen nyomai vannak annak is, hogy a keleti egyházzal és byzanczi udvarral a magyarságnak határozott érintkezési pontjai voltak. Bármennyire igyekezzenek is újabb időben némelyek a görög hatást lekicsinyelni, ebben őket — az egykorú és közelkorú források ismerete mellett — követnünk nem szabad. A nélkül, hogy a görög érintkezéseknek túlzott jelentőséget tulajdonítanánk, meg kell állapítanunk, hogy byzanczi, délszláv és hazai források egybehangzó értesítése szerint Magyarországon a X. század végén görög térítők jártak, illetve magyarok a görög egyháztól a keresztség szentségében részesültek. A X. századi politikai kapcsolatokról, érintkezésekről a leghitelesebb szemtanú és résztvevő, Konstantinosz császár értesít s újabban hiteles forrásból szerezhettünk biztos értesülést Szent Istvánnak a görög császárral a bolgárok ellen kötött szoros szövetségéről s közös háborújáról. A hazai hagyományban az is kifejezésre jut, hogy a görög hatás a X. században nem közvetlenül Byzanczból, hanem Bulgária területéről, Viddinből, tehát az északi Balkánról sugárzott hazánk felé.¹

Ily *biztos történeti nyomok* birtokában semmiképen sem helyeselhetjük az egykorú keleti (balkáni) görög nyelvanyag kirekesztését s még kevésbé a keleti görög hatás lehetőségének kategorikus tagadását. Ellenkezőleg, *feltétlenül szükséges lett volna* oklevelünk nyelvét nem ugyan a byzanczi oklevelek nyelvével, hanem az egykorú keleti s ha erre anyag van, a balkáni vulgaris görögséggel összehasonlítani. Ha Czebe ezt ép oly szeretettel, pontossággal, lelkiismeretességgel és szigorúan tudományos módszerességgel elvégezte volna, mint a sicíliai görögséggel való összehasonlítást, munkája a philologiai oklevélkritika remekévé lehetett volna.

Nagy nyelvanyaggal bizonyított negatív eredmény esetén épen ez az összehasonlítás szolgált volna az ő elmélete legfényesebb bizonyosságául.

Sajnos, ez összehasonlítás hiánya Czebe bizonyítási módját is labilissá és hiányossá teszi. A nyelvi sajátságok vizsgálata során hatalmas anyaggal bizonyítja, hogy e

¹ Mindezekről v. ö.: *Jireček*: A bolgárok története. Nagybecskerek, 1889. 150—188. l. *Pauler*: A magyar nemzet története. I. 2. kiadás. 63—68. l. — *Marczali*: Magyarország története. (Millennárius történet. I. 294—296. l.) — *Melich*: Szláv jövevényszavaink. I. 2. Budapest, 1905. 412—429. l. és *Turul*. 1912. 111—114. l.

sajátságok legtöbbje a XI—XII. századi délitáliai-szicíliai görögségnek is sajátosságai közé tartozik. *Adósunk marad azonban minden egyes esetben annak bizonyításával, hogy ez a görögség csak szicíliai és csak a XII. században használatos lett volna.* Sőt saját megállapításából ennek épen az ellenkezője tűnik ki.

A Czebétől ismertetett nyelvi sajátosságok több csoportba sorozhatók. Az elsőbe tartozókról *bőséges példákkal* igazolja, hogy azok a délitáliai-szicíliai XI—XII. századi görögségben nagy számban fellelhetők, de *mindegyikről kénytelen elismerni, hogy másutt és rendszerint már korábban — a IX. és X. században is — általánosan használt vulgáris alakok, illetve szerkesztések voltak.*¹

A második csoportba sorozható sajátos alakok vagy hozzájuk hasonlók szicíliai használatát már csak *egy-két* szicíliai oklevéllel véli igazolhatni, de *a keleti görögségben való használatot itt is elismeri.*²

A harmadik csoportba tartoznak azok, amelyekhez sem a szicíliai-délitáliai, sem a keleti görögségben nem talált analógiát.³

¹ Igy pl.: »Az o—u hangcsere, ez az újgörög dialektológiában alapvető fontosságú jelenség, jóval a X. század előttről ismerte;« csak ezután említi, hogy a délitáliai-szicíliai görögségben is kiterjedten jelentkezik. (32. lap.) Az -w végű neutrumokban »a legközönségebb vulgáris sing. nom., ill. acc.-okat nyertük;« az -ad-képzésű plurális »már a IX. századból ismerte;« a ἐναι »a Kr. u. IV. sz. óta közönséges vulgarismus.« (34. lap.) Az -οντα végű participiumokkal »telve vannak, mint az egész középkori vulgáris irodalom, a szicíliai oklevelek is« (36. l.) A μετόχων-ról: »azt, hogy nyugati viszonyokat tétélez-e föl vagy keletieket az ősmérete, nem hiszem eldönthetőnek, sőt vitathatónak tartom.« (38. l.) A monostor alapításakor használt terminus technicusok is ép úgy ismeretesek keleten, mint Sziciliában. (37. l.) Az ἐν + dat. szerkezetre (puszta dat. vagy εἰς + acc. helyett) »Hatzidakis számos példát sorol fel, a legrégebb időktől kezdve, mindenfélől.« (48. l.) A μέχρι συνήκει . . . etc. phrasis szerinte srokon phrasisok . . . egyes elemeinek önálló fogalmazása«, tehát hozzá szicíliai parallelt adni nem tud. (58. l.) A büntető clausula »részei az egész görögségben rendkívül elterjedtek« (64—66. l.) Az ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος phrasisal alább fogunk részletesen foglalkozni.

² A βουτζιάρικ alapszavát egy XII. századi (1192) szicíliai oklevéllel véli igazolni, de egykorú keleti adatot is ismer (35. l.). A συνήκει-t, mit »közönséges vulgáris alak«-nak mond, egy 1118. évi oklevél σῆχω szavával támogatja (36 l.), a δπερ és ὠνπερ-t avval, hogy »nehány notarios és tabularios így írt Dél-Itáliában és Sziciliában« (55. lap.)

³ Ilyenek a latinos -άρικ suffixum (βουτζιάρικ, τερνάρικ és a βεσπαρίτης (35—36 l.), a μισρά (40—45 l.), a királyi címzés (46—47. l.), az »érseki monostor« (57. l.) és a καὶ ἔτερα πλεῖονα (58. l.)

Végül a negyedikbe, amelyek határozottan keleti — byzanci, vagy épen balkáni — eredetre vallanak.¹

Az összehasonlításra választott anyag korlátozt terjedelme és a negatív bizonyítási mód teljes hiánya lehetetlenné teszik, hogy Czebének a nyelvi sajátságokból levont eredményét magunkévá tegyük. Szerinte a nyelvi sajátságokból kétségtelenül kiderül, hogy az oklevélszöveg mai alakjában nem lehet »az eredeti oklevél minden gyanútól ment, hű mása«, hanem egyes részei XII. századi délitáliai-sicíliai embernek — nyilván a MP leírójának — tollából származnak.

Evvel szemben meg kell állapítanunk, hogy az 1109. évi MP-ban átírt veszprémvölgyi alapítólevél nyelvi sajátságaiból az derül ki, hogy *szövege* — Czebe szavait használva — »naiv stilisálású, primitív syntaxis vulgaris, lapos közgörög«, amely lehetne ugyan XI—XII. századi sicíliai-délitáliai görög ember munkája, de nem szükségképpen az. Ellenkezőleg: ép annyi, sőt — egy-két a sicíliai praxisban ismeretlen kifejezés bizonyossága szerint — több valószínűség szól amellett, hogy az oklevél fogalmazója keleti (talán balkáni) görög műveltségű ember volt. A sicíliai görögséggel való rokonságot az a körülmény magyarázza meg, hogy a sicíliai görög nyelvben a IX. sz. második felében s a X—XI. században a byzanci uralom és tartós érintkezések korában erős keleti hatások érvényesültek (v. ö. Czebe. 13. l.). A X—XII. századi sicíliai görög nyelvi praxis eredetét, ép úgy mint a X—XI. századi byzanci és balkáni vulgaris görögségét a IX. századi byzanci görögségben kell keresnünk. Ezt bizonyítják Czebe megállapításai is egytől-egyig, amidőn egynek kivételével² az oklevelünkben kimutatott sicíliai nyelvi sajátságok mindegyikét kénytelen a vulgaris görögben általános jelenségnek elismerni.³

¹ A *κακός* »byzanci jogi fogalom«; a *φамиλια* a görög nyelv legrégebb latin elemei közül való«, délitáliai-sicíliai oklevelekben egyiket sem találta. (40. l.) A *κράλ* a byzanci eredetű Dukas-féle koronán levő *κράλης*-ra emlékeztet. (46—47. l.) és nyugati latin rítusú szláv gyakorlatban gyökerezik. (V. ö. *Melich*: Magyar Nyelv. VI. évf. 1910. 338. l.) Ide tartozik még a *ὁ καί* (55. l.) — A büntető clausula utolsó része balkáni szláv (szerb) XII. századi oklevelekre emlékeztet. (66—67. l.)

² Az alább részletesen tárgyalandó *ἀκων καὶ μὴ βουλόμενος*-nak kivételével.

³ Elismerem a negatív bizonyítási mód nehézségeit, a melyek közt első helyen az észak-balkáni s általában a keleti görög emlékek

III.

A diplomatikai sajtások vizsgálata során (67—71. l.) megállapította Czebe, hogy oklevelünk messze mögötte marad nemcsak a byzáncki, hanem a sicíliai-normann kancelláriából kikerült okleveleknek is. Az oklevél igen rövid, csak a legszükségesebb alkatrészekre szorítkozik s benne az ünnepélyes kidolgozásra és arányosságra való törekvésnek semmi nyoma sincs.

További következtetéseiben — e primitív diplomatikai szerkezet alapján — annak a gyanújának ad kifejezést, hogy az 1109. évi MP az *eredeti oklevél szövegét megrövidítve adja*. Támogatja e nézetét avval, hogy a sicíliai normann kancelláriai gyakorlatban itt-ott előfordul az okleveleknek ily rövidített alakban való átírása.

Különös fontosságot tulajdonít az oklevél keltezetlenségének, az eschatocollum hiányának és a protocollum rövidségének. E hiányosságok és az ünnepélyes poena-formula szembeállításával ellentmondást és egyenetlenséget vél a szerkesztésben felfedezni. A poena spiritualissal való végződést pedig befejezetlenség jeléül tekinti.

Ezekből a körülményekből azonban egyáltalában nem kovácsolhatunk érveket az oklevél-szöveg hitelessége ellen. Czebe oklevelünket diplomatikai szempontból csak a fejlett kancelláriákból kikerült byzáncki és sicíliai oklevelekkel hasonlította össze. *Teljesen mellőzte a XI—XII. századi hazai okleveles anyag vizsgálatát*, nem is szólva a velük rokon délszláv oklevelekről. Pedig a helyes diplomatikai eljárás épen ezt az összehasonlítást követeli meg, mert oklevelünk szövege a szervezett kancelláriáktól teljesen távolálló személy szerzőségére vall.¹ Formuláris részei vagy hiányoznak, vagy igen rövidnek. Mindössze a poena mutat arra,

fogyatékosága áll. Ez azonban épen nem jogosít fel azok teljes mellőzésére. A mennyiben ezek a X—XI. századi emlékek oly csekély számban volnának ismereteseek, hogy azokból következtetéseket levonnunk nem lehet, mégsem vélem megengedhetőnek a sicíliai eredet hangoztatását. Ez esetben — oklevelünk nyelvi sajtásagai Czebe megállapításai szerint a vulgaris görög nyelv általános sajtásagai közé tartozván — kénytelenek leszünk annak megállapításával beérni, hogy az oklevél írója nyelve szerint egyaránt lehetett sicíliai vagy balkáni görög ember. Mivel pedig — mint látni fogjuk — egyéb, különösen diplomatikai sajtások balkáni eredetre vallanak, a kérdés eldöntése — nézetem szerint egész bizonyosan — ebben az irányban fog bekövetkezni.

¹ V. ö. erről *Fejérvataky* megjegyzéseit id. m. 39—40. l.

hogy az oklevélíró előtt az egykorú oklevelek nem voltak teljesen ismeretlenek.

Hiteles XI—XII. századi okleveleink igen közeli rokonságban vannak Szt. István görög alapítólevelével s ugyanezt mondhatjuk a közelkorú horvát és szerb oklevelekről is.

A byzanci és sicíliai oklevelekhez viszonyítva, különösenek és primitívnek tetsző subiectiv szerkesztési mód (ἐγὼ Στεφάνος . . .) általánosan ismert tulajdonsága korai okleveleinknek. III. Béla koráig a királyi okleveleket általában vagy ily subiectiv fogalmazásban szerkesztették,¹ vagy pedig — többnyire mikor az oklevelet maga az adományozott iratta le s a király csak megpecsételte — még primitívebb módon, egyszerű narratív formában adták elő a tárgyat, a király nevét és uralkodását csupán megemlítve.² Ez a subiectiv szerkesztési mód volt szokásos a IX—XI. századi latin nyelvű horvátországi³ és később a XII—XIII. századi délszláv oklevelekben is.⁴

Az intitulatio πάσης Ούγγριας-a is rokon a délszláv okle-

¹ 1075 : »Ego Magnus, qui et Geisa rex consecratus. . .« Knauz : Monumenta Strig. I. 110. l. — Szt. László : »ego rex Ladislaus.« Pannonh. Rendtörténet. I. 590. l. — 1108 : »Ego Colomannus rex Hungariae . . .« Fejér. II. 46. l. — 1124 : »Ego Stephanus rex . . .« U. o. 80. l. — 1137. »ego Béla rex . . .« Pannonh. Rendtört. I. 596. l. — 1157 : »Ego Geythsa . . . rex« Knauz. I. 110. l. — »ego Geica rex Ungariae . . .« Pannonh. Rendtört. I. 596. l. — 1163—1167 kőzt : »Ego Stephanus rex . . .« Hazai Okmánytár VI. 3., VII. 1. és Kubinyi I. 4. l. — 1183 és 1186 : »Ego Bela tercius . . .« Wenzel. VI. 148. és 164. l.

² V. ö. Szt László 1091. évi somogyvári (Századok. 1906. 403. l.) Kálmán 1109-iki veszprémvölgyi, 1111. és 1113. évi zabori (Fejérpataky, Kálmán kir. okl. 33. 42. 55. l.), II. Béla 1131. évi bakonybéli (Ph. Rendtört. VIII. 272. l.) és 1138. évi dömösi (Knauz. I. 88. l.), II. Géza 1150—1151. évi pannonthalmi (Ph. Rendtört. I. 599. és 600. l.) okleveleit.

³ 852 : »ego Trpimirus dux Chroatorum;« 892 : »placuit mihi Muncimir, . . . Chroatorum dux;« 1059 : »ego Cresimir rex . . .« stb. Rački : Documenta historiae Chroat. periodum antiquam illustrantia. Zagreb, 1877. 3., 15., 51. l., továbbá v. ö. 62., 64., 66., 67., 72., 74., 80., 87., 103., 106., 112., 116. l.

⁴ 993 : »En Sámuel Isten szolgája« (bulgáriai feliraton); 1189 : »En boszniai bán Kuline;« 1240 és 1249 : »En Ninoszláv Máté . . . boszniai nagybán;« Stanojević : Studije srpskoj diplomati. (Glas srpske kr. Akademije. XC. 1912.) A szerb, bolgár és bosnyák okleveleket, valamint Stanojević tanulmányát Baranyay Béla barátom szívességéből használhattam fel, a mit ez úton is megköszönök. 1198—99 : »Engem . . . kit Nemánja Istvánnak neveztettem,« »én is a bűnös Simeon;« 1222—28 : »En bűnös István nagy király;« »En István . . .«; 1238 : »En Ulászló István . . .«, 1302 : »En Uros István király . . .« Wenzel I. 355., 357., 360., 370., II. 328. l., Miklosich : Monumenta Serbica. 65. l.

velek hasonló kifejezésével.¹ Az »egész ország« vagy »minden nép ura« címzés egyébként az egyetemes szlávság szokásai közé tartozik.²

Az intitulatio *κράλ*-jának használata a leghatározottabban latin-szláv (horvát-szlovén vagy cseh-tót-lengyel) eredetre vall.³ Tekintve a horvát oklevelekkel való egyéb rokonságokat, a horvát hatás mellett kell nyilatkoznunk. A byzanci gyakorlatban sem volt azonban ismeretlen, mint I. Géza koronájának *κράλης* felirata bizonyítja.⁴

A *Στέφανος χριστιανός* címzés — mint Czebe helyesen megállapítja — messze mögötte marad a byzanczi és sicíliai, sőt délszláv okleveleknek az uralkodó keresztény voltát kifejező formularis phrasisainak.⁵ A »keresztény« jelző azonban korántsem jelentkezik elszigetelten okleveleinkben. A XI. századi Mór pécsi püspök, István kortársa és a würzburgi évkönyvek írója is így nevezik őt.⁶ A Fundatio S. Albani Namucensis írója, a ki Leodvin bihari püspök elbeszélése nyomán 1064 táján írta művét, »vir vere catholicus Stephanus«-nak mondja.⁷ István utódai is használták a »christianissimus« jelzőt.⁸ Az egyszerű, de sokatmondó *χριστιανός* jelző méltán illette meg a magyarok első keresztény királyát, a keresztény hit apostolát, ki e cím használatával mintegy hitvallást tett.

A 318 atya átkával ékes poena spiritualis Szent Istvánnak veszprémi alapítóleveléből is ismeretes.⁹ A byzanczi

¹ 1222—1228: »én bűnös István nagy király, az egész szerb földnek ura...« »mi István Isten kegyelméből az egész szerb föld... első koronárott királya.« Wenzel I. 360., 368. l. 1305—7: »István Uros, az összes szerb és tenger melléki földek királya.« Miklovich 67. l.

² Tagányi Károly úr volt szíves figyelmemet felhívni e kifejezéseknek a »minden oroszok czárja« címhez való rokonságára.

³ V. ö. erről Melich fejtegetéseit (Magyar Nyelv. VI. 1910. 338. l.), ki megállapítja, hogy a görög rítusú szlávok — evvel szemben — csak a *carz* címet használják.

⁴ V. ö. Czebe. 47. l.

⁵ U. ott.

⁶ »Christianissimus Stephanus rex.« Acta Sanctorum. Ed. Bolland. Júliusi IV. köt. 336. l. — »Stephanus christianus, Ungariorum rex.« MG. SS. II. 243. l.

⁷ MG. SS. XV. 964. l.

⁸ I. András 1055: Erdélyi László: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. 21. l. — Szt. László 1092-i szabolcsi végzése: Závodszy kiadása. 157. l. — Dávid hg. oklevele. (1091 táján): Kubinyi: Monumenta Hungariae. I. 1. l. V. ö. Karácsony János: Szt. István oklevelei. 34. l.

⁹ Szentpétery Imre. A veszprémi püspökség alapító levele. (Századok, 1903. 306. l.)

okleveleknek és a IX—XI. századi horvát okleveleknek pedig szinte nélkülözhetetlen része volt.¹ Előfordul a későbbi, XIII. századi szerb oklevelekben is.² Az átok utolsó — ἀπ' ἐμοῦ τοῦ ἀμαρτολοῦ = és *tőlem a bűnöstől* (is átok szálljon rá) — része is ismeretes XII—XIII. századi szerb oklevelekből, mint már Czebe kimutatta.³ Hogy a király magát *bűnösnek* nevezze, ez korábban is szokásos volt. Ezt igazolandó, a IX. századból Trpimir horvát herceg oklevelére, a XI-ikből Szent László király levelére hivatkozhatunk.⁴

A keltezetlenséget illetőleg, XI. és XII. századi okleveleink arra tanítanak, hogy a »datum«-ot e korban *hazánkban épen nem tekintették az oklevél szükséges kellékének*. A *gyanus hitelű* pannonhalmi (1001), pécsi (1009), pécsváradi (1015),⁵ a valószínűleg *interpolált* garamszentbenedeki (1075)⁶ és a *hamis* bakonybéli (1036), két zalavári (1019 és 1024),⁷ két pécsi (1057 és 1093),⁸ tihanyi (1092),⁹ veszprémi (1082),¹⁰ zalavári (1091)¹¹ oklevelek mind kifogástalanul keltezve vannak, mert oly korban készültek vagy interpoláltak, a mikor a datum már nélkülözhetetlen alkatrésze volt a hiteles oklevélnek. Evvel szemben a hiteles XI. századi oklevelek közül csak a tihanyi 1055. évi oklevél¹² és a *franciaországi* szerzetestől írt, tehát nem hazai eredetű somogyvári 1091. évi oklevél¹³ van kelet. A veszprémi püspökség *Szt István-kori* alapítólevele,¹⁴ a szászti alapító-

¹ *Rački*: Documenta historiae Chroaticae periodum antiquum illustrantia. Zagreb, 1877. 4., 15., 19., 22., 25., 38., 46., 58., 64., 75., 77., 106., 117., 121. l. A poena-nak a byzanci gyakorlattal való rokonságára Czebe is rámutatott (64. l.) Különösen feltűnő a βασιλεῖς szó használata a király utódaira, szemben az intitutatio szláv eredetű xpāl-jával.

² V. ö. István szerb király 1222—28. k. kelt oklevelét. *Wenzel* I. 373. l. és II. 340., 357., 376., 379. l.

³ A tőle (66—67. l. jegyzet) id. okleveleken kívül v. ö. István király említett oklevelét is. (*Wenzel* I. 373. l.), a melyben a 318 atya átkával *együtt* fordul elő és *Miklosich* 67. l.

⁴ 852: »Unde ego, licet peccator, Trpimirus dux Chroatorum.« *Rački* id. m. 3. l. — 1091: »Quamvis peccator existams. *Fraknoi*: Szt. László levele. Budapest, 1901. 3. l.

⁵ *Karácsonyi*: Szent István oklevelei. 147., 40., 79. l.

⁶ *Knauz*. Mon. Strig. I. 53. l.

⁷ *Karácsonyi* id. m. 111., 124., 134. l.

⁸ *Fejér*: Cod. Dipl. I. 394. és 480. l.

⁹ *Wenzel* VI. 66. l.

¹⁰ *Fejér*. I. 448. l.

¹¹ *Fejér*. I. 466. l.

¹² *Erdélyi*: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. 21. l.

¹³ Századok. 1906. 403. l.

¹⁴ H. O. VI. 1. V. ö. datum soráról *Karácsonyi* id. m. 67. I.

levél,¹ Szt. Lászlónak Dávid herceg adományáról szóló oklevele,² pannonhalmi conscriptiója³ és Oderisiushoz írt levele,⁴ valamint a Guden-féle Szt. László-kori oklevél⁵ a veszprémvölgyi oklevélhez hasonlóan keltezetlenek.⁶

A protocollum rövidségét, az eschatocollum hiányát és a poena-val való befejezést illetően — többi példát adó, formulákban szegény oklevelünket mellőzve — elég lesz a Dávid herceg tihanyi adományát leíró, 1091 táján készült, eredetiben fennmaradt és királyi pecsétje szerint kétségtelesen *királyi* oklevélre⁷ hivatkoznunk, a mely rövid bevezetés (Omnibus fidelibus sancte ecclesie tam futuris, quam presentibus sit notum, quod David venerabilis dux in remissionem suorum delictorum et parentum suorum monasterio s. Aniani tichoniensis hec omnia Ladizlao christianissimo rege concedente contulit.) után az adományok felsorolására tér át s az adományozásnál (*nem az oklevélkiállításnál*) szerepelt tanúk felsorolása után, mint a veszprémvölgyi oklevél poena spiritalissal (quicumque autem hanc elemosinam sic datam monasterio supra dicto auferre voluerit, de deo omnipotente et omnibus sanctis eius sit maledictus) végződik. Mégsem, jutna eszébe senkinek sem ez oklevél befejezetlenségéről beszélni.

Czebe érvelését elfogadva, XI. századi és a XII. század első feléből való okleveleink java részét hamisnak kellene tekintenünk. Hamisnak keltezetlen voltuk és primitív szerkezetük miatt, holott épen ez a primitív szerkezet tekinthető hitelességük egyik kétségbevonhatatlan bizonyosságának.

A veszprémvölgyi görög oklevél szerkezetének hiányosságából, Czebével szemben, azt a következtetést kell levonnunk, hogy azt XII. századi másolója, a MP latin részének írója, a ki a latin szöveg és a palaeographiai sajtóságok bizonyossága szerint a XII. századi normann-szicíliai kancellar-

¹ *Wenzel*. I. 24. l.

² *Kubinyi*: Monumenta Hung. I. 1. l.

³ Pannonhalmi Rendtörténet. I. 589. l.

⁴ *Fraknói*: Szent László levele a montecassinói apáthoz. Bpest, 1901. 3. l.

⁵ *Fejérpataky*: Oklevelek II. István korából. Bpest, 1895. 7. l.

⁶ V. ö. még a XII. századi keltezetlen okleveleket: Phalmi Rendtörténet. I. 590—2., 595—597. l.), *Fejérpataky* id. m. 17., 19. l. A XII—XIII. századi oklevelek túlnyomó része is keltezetlen. V. ö. *Wenzel*. I. 350., 352., 358., 362., 373., 374., 375., II. 328., 329., 340., 341. l. stb.

⁷ *Kubinyi*. Monumenta. I. 1. l. — V. ö. *Fejérpataky*: Oklevelek II. István korából. 5. és 15—16. lap.

láriai praxisban járatos volt, semmi esetre sem fogalmazhatta, de még csak át sem dolgozhatta.

Az az író, a ki — mint Czebe felteszi — nem riadt vissza az eredeti oklevél rendelkező részének teljes átdolgozásától, semmi esetre sem mulasztotta volna el a formuláris részeknek szerinte bizonyára szükséges megváltoztatását, hogy az oklevél hitelét emelje.

A veszprémvölgyi oklevél — diplomatikai sajátságai szerint — pontosan és inkább, mint Szent István bármelyik állítólagos oklevele, beillik a XI. és XII. századi magyar oklevelek sorába; azoknak első ősül tekinthető. Szerkezete és formulái — a nyelvi sajátságok során tapasztalt néhány reminescenciát is figyelembe véve — keleti görög, illetve balkáni hatások érvényesülésére mutatnak.¹

IV.

A palaeographiai, nyelvi és diplomatikai sajátságok vizsgálatából levezetett eredmények alapján Czebe nemcsak az 1109. évi MP másolóját, hanem a görög szöveg *fogalmazóját* is délitáliai-siciliali görög embernek tartja. Ebből a feltevéséből természetesen azt a conclusiót vonja le, hogy oklevelünk »nem lehet az eredetinek minden gyanútól ment hű mása, a róla nyert eredmény tehát nem vihető át minden továbbiak nélkül a XI. század elejei eredetire«. (72. l.) A következtetés feltétlenül helyes, ha az oklevél görögjének délitáliai-siciliali eredete bebizonyított volna tekinthető. Csakugyan nem tehető fel, hogy a véletlenek sajátságos találkozása következtében Szent István és Kálmán korában egyaránt *siciliali* görög ember írta az oklevelet. Nem valószínű ez azért sem, mert Kálmán kora előtt semmi nyoma sincs hazánk és Sicilia bárminő kapcsolatának. Czebe gyanúját azonban nem tarthatjuk kellően megalapozottnak, mert a nyelvi sajátságokból épen nem látjuk bebizonyított-nak a szöveg siciliali eredetét. A nyelvi vizsgálat során felmerült egyes körülmények és az oklevél diplomatikai vizsgálata egyenesen ellene mondanak ennek a feltevésnek.

¹ Itt említjük meg, hogy Czebe a szövegbe illesztett magyar szavak kifogástalan alakjában is bizonyítékot lát az író siciliali eredetére, mert Siciliában gyakran kellett exotikus (arab, normann) neveket a görög szövegekbe illeszteni (45. lap). Mondanunk sem kell, hogy ez az érv ép úgy alkalmazható balkáni görög kultúrájú emberre, mert hiszen a Balkánon is elég nehézséget okozhatott az idegen (szláv) nevek leírása.

A philologiai és diplomatikai vizsgálat eredményei nem igazolják Czebe feltevéseit. Érzí ezt ő is. Be is vallja, hogy »eredményeit az eddigiekben nem látja minden kétségtől menten kihozottnak. Ezért folytatja a nyomozásokat közvetlen csatlakozással az eddigi eredményekhez s az eddigi vizsgálati anyag fölhasználásával«. (72—73. l.) Nevezetes kijelentés, mert maga az elmélet felállítója ismeri el benne, hogy bizonyításában a döntő szerep nem a philologiai és diplomatikai, hanem a mű második részében foglalt tárgyi bizonyítást illeti.¹ Már a nyelvi sajtások vizsgálata során szükségesnek vélte a görög oklevél rendelkező részének állítólagos zavarait, ellentmondásait és érthetlenségét kiemelni s e zavarok alapján a latin oklevélhez való gyanus viszonyára célozni (27—32, 49—55, 58—64. lapokon). Minden arra vall, hogy Czebét e körülmények a philologiai vizsgálat alkalmával már erősen befolyásolták, sőt jogosan hihetjük, hogy azokat összes következtetéseihez felépítéséhez alapul, kiindulópontul vette. *Evvel azonban művében a philologiai bizonyítás másodrendű factorrá süllyedt a döntő jelentőségű historiai bizonyítás mellett.*

A tárgyi, historiai érvek fontossága kétszeresen döntővé válik a mi szemünkben, a kik az eddigi philologiai eredményeket épen nem tartjuk elegendőknek az oklevél ellen támasztott gyanu igazolására és azt látjuk, hogy e gyanu — bár Czebe következtetésein vörös fonalként húzódik végig — csak a tárgyi bizonyítékok felhasználásával emelkedett konkrét váddá.

*

Szent István görög alapítólevelének dispositioja három — egymástól élesen elkülönített — részre oszlik és a szent király *hármaz intézkedéséről* értesít. Az első rész (ποιούντα... ἀπάση) narratív formában mondja el az Istenanya tiszteletére berendezett veszprémi monostor *alapítását* és benépe-

¹ Czebének ezek, a nyelvi és diplomatikai sajtásokból vont eredményeit illető kételyei nyilvánulnak meg tiltakozásaiban, amelyekkel elejét óhajtana venni az egyes sajtásoknak másutt előfordultából kovácsolható érveknek. (37. és 74. l. jegyzetei.) Bizonyításai azonban ez érvelés helyességét épen nem czáfolhatják meg. Az id. helyen említett jelenség, hogy az οντα végű participiumok sicíliai oklevelekben is hasonló helyen — a narratívában — fordulnak elő, mit sem változtat azon a megállapításán, hogy »ilyenekkel telve van az egész középkori vulgáris irodalom«. Az pedig, hogy oklevelünk phrasissai »mind kész oklevélphrasissok« volnának, nagyon is merész állítás, a mit bebizonyítani nem tudott.

sítését.¹ A második rész (καὶ δίδωμι ἐν αὐτῷ... ἵνα εἰσὶν τοῦ μοναστηρίου.) a már megalapított monostornak adott *adományokat* — falvakat és népeket — sorolja fel. A harmadik rész (Δίδωμι δὲ καὶ . . . ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος.) *kiváltságot ad*, mely az adományozott népek esetleges visszaéléseivel szemben nyújt védelmet a monostornak. A három rész sorrendje teljesen logikus s ezt különösen hangsúlyoznunk kell Czebével szemben, ki a harmadik részt azon a helyen, a hol van, időszerűtlennek mondja. Szerinte a monostor népeinek függetlenítési törekvéseit gátló intézkedéseknek az előző részben, közvetlenül e népek felsorolása után kellene helyet foglalnia. (75—76. lap.) Ezt a felfogást a három intézkedés időrendjének figyelmen kívül hagyása eredményezte. A visszaélésekkel szemben védő kiváltságáról csak az adományok (köztük az esetleg visszaélő lakosok) birtokbavétele *után*, az adományokról pedig csak az alapítás megtörténte *után* lehet szó. Ez az egyszerű, világos és logikus tétel teljesen igazolja az oklevél sorrendjét.

Czebe súlyos kifogásokat támaszt mindhárom rész ellen. Az alapítórészben czélzatosnak s a későbbi korok küzdelmére mutatónak tartja »az érseki monostor« kifejezést. Az adományozó részt nyelvi és tárgyi zavarai, a kiváltságoló részt pedig állítólagos belső ellentmondásai alapján 1109-ben interpoláltak véli. Megállapítja, hogy »a MP görög szövege egy az 1109-i viszonyokra, az azon évi latin oklevélre tekintettel, vele egyidejűleg, közös manipulatio alapján létrejött szöveg«. Az oklevelet tehát interpoláltak mondja, pedig — nézetem szerint — az ő vádjai *bebizonyultával az egész oklevelet mindenestül koholtnak, hamisnak kellene tartanunk*. Nem szabad felednünk, hogy Czebe oklevelünk legfontosabb része, — az alapítás tényét előadó pár szót kivéve — egész dispositiója s annak minden részlete ellen kifogásokat támasztott. Ha tehát kifogásai helyeseknek bizonyulnak, az oklevélből semmi sem tekinthető a XI. század elején keletkezettnek. Czebe nem merte ezt a végső conclusiót levonni. E bátortalanság — a minek igen nyomós okát maga Czebe tárta fel előttünk² — fokozott óvatosságra int. Ezért szükséges a kifogásokat részletesen és kimerítően vizsgálnunk.

¹ Czebe ezt narratio-nak mondja, én a bevezető Ἐντάλλομαι és a hazai okleveles gyakorlat alapján a *dispositio igen fontos részének* tartom.

² V. ö. a 97—98. l. és a 99—100. l. jegyzeteit a két oklevél magyar helyneveiről, a melyeknek alakja feltétlen és kétségbevonha-

V.

Czebe legfőbb kifogása a Δίδωμι δὲ καὶ ἐξουσίαν kezdetű mondat, az oklevélnek kiváltságot adó része ellen irányul. Szó szerinti fordítása így hangzik: »De szabadságot (jogot vagy engedelmet) is adok a monostornak,¹ hogy azokat, a kik nem akarnak a szent monostor fenhatósága alatt lakni, a fejedelemasszony és a nővérek rendelete nélkül üzzék ki arról a helyről, kedvük és akaratuk ellenére.«

Czebe kettős ellentmondást lát benne. Az egyik ellentmondást azonban csak úgy képes felfedezni, hogy erőszakot követ el a szövegen. Visszaélésről és megtorlásról lévén szó, felteszi, hogy ha a vétkes lakót a monostor területéről, birtokáról üzik el, a visszaélést is e birtokkal, a *helylyel* szemben követték el s ezért a τὸ κράτος τῆς ἁγίας μονῆς-t (= a monostor fenhatósága) a következő mellékmondat τόπος-ával (= hely; a monostor birtoka) azonosítja. Így fogva fel a dolgot »rikító ellentmondást« lát abban, hogy azokat, a kik a monostor birtokán nem akarnak lakni, kedvük és akaratuk ellenére üzzék el onnét. (59—60. l.) Tényleg ez kissé különösnek látszik. Ha azonban — Czebe magyarázatát mellőzve — a világos és félre nem magyarázható görög szöveget olvassuk, ilyen ellentmondást egyáltalában nem találunk. A mondatot kifogástalanul értelmezte már Gyomlay,² sőt Czebe is szabatos fordításában. A lakósok »kedvük és akaratuk ellenére« üzetnek ki a *helyről* (t. i. a monostor birtokáról, a hol laknak), mert »a monostor *fenhatósága alatt* nem akarnak lakni«. A »nem akarnak lakni« (τοὺς μὴ θέλοντας κατοικῆσαι) nem vonatkozik *helyre*, a következő mellékmondat ἐκ τοῦ τόπου-jára, hanem az εἰς τὸ κράτος τῆς ἁγίας μονῆς-re, vagyis egy *abstract jogi fogalomra*. Értelme: »a kik nem akarják a monostor fenhatóságát elismerni«. Azok, a kik a monostornak adott falvakban élve, a monostortól való függésüket el nem ismerve, magukat szabad birtokosoknak, vagy inkább a király népeinek vallják, de a kiknek *egyáltalában nincs szándékukban* addigi lakóhelyüket elhagyni, *kedvük és akaratuk ellenére* üzessenek ki lakóhelyükről.³ A κράτος

tatlan bizonyítékul szolgál arra, hogy a két oklevél írása közt hosszú időnek kellett elteltie. (V. ö. *Hóman* id. m. 9.—10. l.)

¹ Czebe az ἐξουσία-t »szabad rendelkezési jog«-nak fordítja. Ez a fordítás azonban erőltetett és czélzatos, helyesebb a szó eredeti értelmében *szabadságnak, jognak* vagy *engedelemnek* fordítani.

² Id. m. 20. l.

³ Evvel teljesen azonos 1067 táján Péter comes rendelkezése Ceda faluban a szásztii apátságának adott földjéről: »Unde ex hac die

és τόπος megkülönböztetése oklevelünkben igen fontos. A korviszonyokat ismerve, Czebe is óvakodott volna a kettő analog értelmét vitatni. A XI—XIII. században ritka volt az olyan falu, a melynek lakói mind *egy* birtokos fennhatósága alatt éltek, a melynek zárt földrajzi területe *egy* birtokos tulajdona lett volna. A falvakban egymás mellett éltek — ugyanazon falu határát *együttes földközösségben* művelve — a király, világi és egyházi urak népei és szabad kisbirtokosok.¹ Ebből az állapotból keletkezett a XIII—XIV. században a birtokpörök legnagyobb része. A területi megrögzítése korában, a mikor a letelepedés évszázados folyamata befejeződéséhez közeledett, először az egyházi, majd a világi birtokosok főigyekvése arra irányult, hogy birtokaik határát pontosan megállapítsák, hogy a falvak közös földjéből, a hol népeik éltek, az ezek művelése alatt álló földet kihalásítsák. Ez a törekvés szülte a XIII. század sok határleíró oklevelét s egyszersmind a hamis okleveleket is. A XI—XII. század még nem igen ismeri a határjárás intézményét, a hiányzó okleveleket kellett tehát újakkal, vagy kétes esetekben hamisakkal pótolni. A saját birtok megvédeése könnyebb lévén, ha az zárt egészet alkot, megszülettek a hatalmaskodások és jogtalanságok. A hatalmasabb birtokos magáévá akarta tenni a falvak egész területét, a hol népei laktak s ennek érdekében nem riadt vissza ugyanabban a községben birtokos, más urak jogának megtépázásától sem. A veszprémvölgyi apácák háromjoklevele jellemzően festi a birtokjog felfogásában bekövetkezett változásokat. Szent István a kilencz falut lakóival együtt — mint az épen tárgyalt tilalomból kitűnik — a monostor *kizárólagos birtokául* adományozta. Mégis száz évvel később a kilencz közül már csak *öt* volt egészen a kolostoré. A többiben, Szárberényen, Padragon, Sarlóson és Gerencséren, 1109 ben más birtokosok népeivel földközösségben élnek az apácák népei, tehát oda közéjük más népek telepedtek. A birtoklásnak ez a módja annyira a köztudatnak és korviszonyoknak megfelelő volt, hogy *a szokásjoggal szemben* Szent István ellenkező rendelkezése sem volt

recedant, preter ecclesiasticam familiam, quicumque libertatis nomen affectant» (1066 táján: Wenzel. I. 25. 1.) V. ö. még a valószínűleg interpolált pécsváradi alapítólevél hasonló rendelkezését. (Karácsonyi. Szt. István oklevelei. 83. 1.)

¹ Az egyes forráshelyek felsorolását mellőzve, elég lesz itt *Tagányi* id. m.-nek (Magyar Gazdaságtört. Szemle 1894. 232—235-l-on) erre vonatkozó rengeteg okleveles adatát felemlítenem.

képes az apáczáknak falvaikat visszaszerezni. Kétségtelennek tartom, hogy a pör, melynek folyamán a görög oklevél átírására sor került, épen e körül a kérdés körül forgott. S az apáczáknak meg kellett elégedniök a még kizárólagos birtokukban levő falvak biztosításával. Ezt akarják elérni az 1109-iki MP rendelkezésével, mely szerint Máma, Sándor, Csittény és Kenese területére »senki se telepedhessék le, csak a kinek ezt az apátnő megengedi« (nec licet alicui habitare, nisi quem abbatissa admiserit). Ez a tilalom, mint már Gyomlay felismerte, *nem azonos* Szent Istvánéval. Míg emez az alapításkor ott lakó királyi népek esetleges törekvéseinek igyekszik elébe vágni, amaz már — az új viszonyokkal számolva — az újabb önkényes telepítést, illetve letelepedést akarja megátolni. A két tilalom *a fejlődés két különböző étapejét jelöli*, mert egy század alatt új, egészen más természetű veszedelem, *a telepítéssel való foglalatás* veszedelme fenyegette — s mint a négy falu példája megmutatta, veszélyesen fenyegette — az apáczák jogait. Helytelen és a historikus gondolkozással ellentétes volt tehát Czebe eljárása, a mikor két — ellenkező természetű — tilalom ellentmondására, illetve egyezésére oly sok szót vesztegetett.¹ Az 1109-iki oklevélnek a XIII. század végén készült hamis példánya (OP) ismét egy újabb kor törekvéseit tükrözi vissza, a birtokok területi kialakulása és az evvel kapcsolatos hatalmaskodások koráét. Itt már határozott rosszhiszeműséggel és jogfosztással találkozunk, az eredeti Kálmán-féle oklevélben »közös birtokoknak« elismert falvak e természetének letagadásában. A *határjárás* beiktatása pedig az új korfelfogás legsikerültebb jellemzésének tekinthető.²

Mindezekből világosan kitűnik, hogy a *κράτος* és *τόπος* megkülönböztetése a XI. században nagyon fontos volt. Azok

¹ Az a megállapítás pedig, hogy »az egész görög mondat egy igen kevésbé sikerült reflexio a latin megfelelő helyére« (76. l.) absolute tarthatatlan. Czebe maga is észrevette, hogy a két mondatban »a lényeg tökéletesen ellenkező.« (75. l.) Bizonyításában azonban annyira hatása alá került annak a fictionnak, mintha a görög szöveg a latin nyomán készült volna, hogy eleve kizártnak tekintette a kettő eltéréseinek lehetőségét, sőt kifejezetten hangsúlyozza, hogy »a két hely biztosan összefügg« (76. l.) Ez bizonyos tekintetben igaz. Mindkettő az apáczák falvainak kizárólagos birtoklását védi, de mindkettő más veszélylyel, más támadással szemben. *A külső összefüggés tehát megvan, de a tilalom lényege és célja mindegyikben más.*

² V. ö. Hóman id. m. 11. és 16. l. és Adó vagy földbér? Budapest, 1913. 12—13. l.

egyezettetése későkori — XIII—XV. századi — vagy egykorú fejlettebb nyugati és byzanci viszonyok mellett lehetséges, de nálunk a XI. és a XII. században nem engedhető meg.

E belemagyarázott ellentmondás kiküszöbölésével azonban a legsúlyosabb — egyenesen *döntő fontosságúnak* tartott — érv foszlik semmivé. A »nem akarnak lakni« és »kedvük és akaratak ellenére üzzék ki« kifejezésekben rejlő ellentmondás az a szikla, a melyen Czebe következtetései néki vára felépült. A vélt ellentmondást csak akkép gondolja kiküszöbölhetőnek, ha az ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος-t (= kedvük és akaratak ellenére) megfosztjuk jelentőségétől és formuláris phrasissá fokozzuk le. Abból a *feltevéséből*, hogy oklevelünkben ez a phrasis nincs helyén, sőt a mondatot helyes jelentésétől is megfosztja, Czebe következtet, hogy ez a sicíliai-délitáliei oklevelek corroboratio formuláiban a XII. század második tizede óta (1114—1160 közt) esetben kimutatott hasonló phrasissnak szolgálja mása.¹ Ez a phrasis Siciliában a XII. század előtt nem mutatható ki, tehát bizonyítottan veszi, hogy oklevelünkbe is csak a XII. századi délitáliei-sicíliai praxisból kerülhetett. Ez egyszersmind egyetlen nyelvi bizonyítéka, melyről határozottan ki meri mondani, hogy csak a XII. századi délitáliei-sicíliai görögségből magyarázható meg.

Az ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος azonban oklevelünkben nagyon is helyén van s ellentmondást nem okoz, tehát *nemcsak hogy nem kell, de nem is szabad jelentőségétől megfosztanunk*. A sicíliai oklevelekben ez a kifejezés *mindig* ugyanavval a két analóg, »hallgatni« jelentésű igével kapcsolva és *mindig* azonos formuláris részben fordul elő. Viszont a mi oklevelünkben más igével (διωθήτω) kapcsolva és *nem formuláris*, hanem igen fontos rendelkező részben fordul elő. »Kész oklevélphrasis«-nak éppen nem tekinthető. A görög nyelv legrégebbi elemei közé tartozó két ellentétes értelmű szó, ἄκων és βουλόμενος, összekapcsolásának az egyetemes görögségben szokásos voltára maga Czebe mutat rá, midőn felemlíti, hogy Gyomlay megtalálta e phrasist a classicus görögben is »ἀέκοντες ἔμενον καὶ οὐ βουλόμενοι« alakban (Herodotos. VI. 222.). Egészen bizonyos, hogy Herodotostól a sicíliai-normann kancelláriáig gyakran kapcsolták össze e két ellentétes értelmű szót a görög köznyelvben.

¹ Czebe. 62—64. l. ἄκω σιωπᾶν καὶ μὴ βουλόμενος vagy ἄκων συχᾶσθαι καὶ μὴ βουλόμενος (a többi hét helyen u. ez igékkel csak ἄκω (ἄκων) van βουλόμενος nélkül.) Ertelme: »hallgasson (maradjon vesztég) kedve és akarata ellenére.«

E tények megállapítása különös jelentőséget nyer a döntő szerep által, mit e phrasis vélt sicíliai eredetének Czebe az ő bizonyításában juttatott. Ezek alapján — a körülményeket alaposan mérlegelve — *vissza kell utasítanunk mindazt, a mi az állítólagos ellentmondáson és az említett phrasis sicíliai-déltáliai eredetén alapszik.*¹

A második ellentmondást Czebe a διδωμι ἐξουσίαν (= szabadságot, jogot vagy engedelmet adok) és az ἀνευ προσταξιας τῆς ἡγουμένης καὶ τῶ ἀδελφάδων διαχθήτω (= a fejedelemszenny és a nővérek rendelete nélkül üzzék ki) kifejezésekben látja. Nem érti, mikép kaphat a monostor szabadságot (vagy miként ő fordítja: »szabad rendelkezési jogot») arra, hogy apátnője és az apácák »rendelete nélkül« üzzék el a monostor fennhatóságát el nem ismerő népeket. Pedig e rendelkezés nagyon is érthető. Szent István alapítványát örök időkre tette s biztosítani akarta, hogy a monostor *mindenkori* lakói élvezzék az általa adományozott birtokok jövedelmét és népeik munkáját. Idők folyamán könnyen előállhatott az az eset, hogy valamelyik fejedelemszenny és apáczái — akár kényszerből, akár pillanatnyi előnyök ellenében, esetleg családi érdekből, akár tisztára hanyagságból vagy jólelkűségből — szemet húnynak a monostor birtokán élő népek függetlenségi vagy mások elidegenítési törekvései felett.² *Erre az eshetőségre számítva* intézkedett a király bölcs előrelátással úgy, hogy az ellenszegülő

¹ Hogy ezeknek a tényeknek megállapítása mily *rendkívül fontos*, azt Czebe következő végconclusiója bizonyítja: »Ha ezen kifejezésnek Dél-Itáliában a XII. sz. első felében divata van s ha ez előbből és máshonnan olyan, egyenesen népszerű alkalmazásban nem ismert, mint itt és ekkor; ha továbbá a MP-ban, bár nem pontosan ugyanazon helyen és szerkezetben, de megközelítően mégis olyanféleképpen, mindenestire úgy fordul elő, hogy felvételét oklevélbeli minta követésének kell betudnunk: akkor az oklevél ezen helye e tények összes következményeit viselni tartozik; akkor ez a kifejezés déltáliai gyakorlat ismerete alapján, csak a XII. sz. elején, a renovatio alkalmával, az újramásolásakor kerülhetett be, tehát új toldalék, a mely a MP eredetijében nem állott.« A három feltétel közül azonban Czebe csak az elsőre adott érvényes feleletet. A másodiknak bizonyításával — a keleti görög vulgáris nyelvre egyáltalán nem terjeszkedvén ki — adósunk maradt s a jelek szerint adósunk is fog maradni. A harmadiknak, a kifejezés okleveles mintán való alapulásának bizonyítását pedig a fentiekben — úgy vélem végérvényesen — megcáfoltuk. Nem marad tehát más hátra, mint a hármas feltételből levont conclusiónak a phrasis XII. századi sicíliai eredetének teljes elvetése.

² Női zárdánál sokkal könnyebb volt ily esetet elgondolni, mint a jogokat és kiváltságokat különös gonddal oltalmazó férfiszerezetnél.

alattvalókat az apácák rendelete nélkül is — mint ma mondanók — *hivatalból kell üldözni*. Ez által kötelességévé tette a királyi tisztviselőknek s mindenekelőtt — a sanctio-ban is említett — utódainak, hogy a kolostor birtokait mindenkivel, még tulajdon apátnőjével és apáczáival szemben is megvédelmezzék.

Nem szabad tehát a $\delta\dot{\iota}\delta\omega\mu\iota \epsilon\tilde{\zeta}\sigma\sigma\acute{\iota}\alpha\nu$ -t sem megfosztanunk jelentőségétől, hogy egy nem létező ellentmondást ki-küszöböljünk.

VI.

A dispositio adományozó része ellen Czebének több kifogása van, a melyek szerinte a *szerkezet teljes zavarosságát, a latin átíró levél kétségtelen hatását* bizonyítják. A nyelvi kifogások egyike az oklevél 8—II. sorában előforduló tizenegy $\tau\omega\upsilon$ szereplésére (27—32. l.), másikkuk a kolostornak adott szolgák $\delta\dot{\iota}\delta\omega\mu\iota$ ige vonzatába tartozó acc.-os felsorolása közé ékelt két *nominativusra* vonatkozik. (50—51., 85. l.) E két nehezen érthető nyelvi kisiklás már Gyomlay-nak sok fejtörést okozott s bár a tizenegy $\tau\omega\upsilon$ közül nyolcznak sikerült kielégítő magyarázatot adnia, a kérdést megoldani nem tudta.¹

Czebe (27—31. l. és 53. l. 5. jegyzet) az egykorú vulgaris görögből jól ismert *o—u* hangcserén alapuló $\tau\omega\upsilon$ — $\tau\omega\upsilon$ — $\tau\acute{o}$ egyeztetéssel kifogástalanul megfejtette a talányt s egyben arra is rámutatott, hogy *a zavart a magyar szavak tövégi magánhangzói okozták* ($\tau\omega\upsilon$ Πωλοσνίκου). Valóban a $\tau\omega\upsilon$, $\tau\acute{o}$ helyett csak a 8—II. sor tíz magyar helyneve és a *közéjük ékelt* $\nu\eta\sigma\iota\nu$ előtt áll. Az oklevél egyéb részeiben a $\tau\acute{o}$ használata — még magyar helynevek előtt is — szabályos. Nem fogadhatjuk azonban el Czebe további következtetéseit, a melyben az *o—u* cserét az író *sicíliai* dialektusára is visszavezeti. Egyrészt, mint fentebb a nyelvi sajátságokról szólva kiemeltük, épen Czebétől tudjuk (32. l.), hogy ez a hangcseré »az úgörög dialektológiában alapvető fontosságú jelenség, jóval a X. század előttről ismert már«, tehát nem tekinthető *speciális*, XII. századi sicíliai sajátságának. Másrészt ha a $\tau\omega\upsilon$ ($\tau\omega\upsilon$) a magyar szóvégi *-u* hatása alatt iratott, belőle az író dialektusára aligha szabad következ-

¹ Ki kell emelnem, hogy ha — a minek akadályja nincs — az utolsó nyolc $\tau\omega\upsilon$ -t illetőleg Gyomlay kielégítő magyarázatát (v. ö. erről Czebe : 29. l.), azt t. i., hogy ezek a $\tau\omega\upsilon$ -k a $\chi\omega\rho\acute{\iota}\omega\nu$ -hoz igazodnak, elfogadnók, akkor az egész zavar a $\tau\acute{\alpha}\iota \epsilon\acute{\iota}\varsigma \tau\omega\upsilon$ Πωλοσνίκου . . . $\tau\omega\upsilon \nu\eta\sigma\iota\nu$ részletre reducálódik.

tetnünk. Mindössze arra következtethetünk, hogy az oklevél írója a magyar szavak $u = oo$ végződésétől megzavarva írt a $\tau\acute{o}$ helyett $\tau\acute{o}\upsilon$ ($\tau\acute{o}\upsilon$)-t, a mely alak az egykorú görög vulgáris nyelvben s így előtte is ismeretes volt.¹

Nevezetes már most, hogy a két helytelenül nominativusban adott alak is az első két $\tau\acute{o}\upsilon$ -val kapcsolatban jelentkezik. *Kétségtelennek tartom, hogy e szerkesztésbeli bollást is, a melyet Czebe csupán a latinból tart érthetőnek, a szövegbe iktatott két magyar helynévre* (Πωλοσνίκου és Παταδι) *vezethetjük vissza.* Az oklevél írója, a kinek a sok magyar név írása amúgy is elég nehézséget okozott, itt zavarba jött. A kolostornak adományozott népek nevét a felsorolásban mindig kifogástalanul accusativus-ban adta. Paloznaknál és Faddnál azonban kikökönt a szerkezetből. Úgy látszik, a jelzőképen $\epsilon\acute{\iota}\varsigma$ + acc.-sal kifejezett két helynév accusativusától megzavarva, egy pillanatra *azokban* látta a tárgyat s a tulajdonképeni tárgyat, »a szőlőművest« alanyként fogta fel. A következő tételnél azután újra megtalálta a fonalat, a $\tau\acute{o}\upsilon$ $\nu\eta\acute{\iota}\nu$ -t ismét kifogástalan acc.-ban írja. E nyelvi botlás lehetőségét s az író zavarát igazolja a közvetlenül e mondatrészlet követő πάντες τὰ ὀνόματα csúf botlása és magyarázatát adja a δίδωμι vonzatába tartozó acc.-okat megelőző, az εἰσὶν vonzatába tartozó és szintén magyar helynevekkel kapcsolatos két nominativus (τὸ πρῶτον . . . καὶ ἕτερον χωρίον).

A kifogások egyike, a mely tulajdonképen Gyomlaytól származik,² egy sajátságos félreértés következménye. A görög oklevél ugyanis a birtokadományok, falvak és szolgák elsorolása után megjegyzi, hogy ezenkívül »több más egyebet« is ad a király a kolostornak. Gyomlay azt hiszi, hogy e határozatlan kifejezésből alig volt nagy hasznuk az apáczáknak s a latin oklevél írója ezért vélte szükségesnek a »quaedam, quae non inveniuntur, in veteri (t. i. privilegio)« beiktatásának. Czebe kapva-kap Gyomlay megjegyzésén és megállapítja, hogy a »καὶ ἕτερα πλείονα általános, semmitmondó, de veszedelmes fogalmazása miatt egyike a leggyanúsabb helyeknek«. (7. és 58. lap.) Megállapítja, hogy »földbirtokra jóhíszeműen nem vonatkozhatik, . . . Szent István kilencz falut ad földestől s így általánosságoknak a végén

¹ Az $o-u$ hangcserére felhozott másik példa, a 16. sorbeli $\epsilon\acute{\iota}\chi\omega\nu$ ($\epsilon\acute{\iota}\chi\omicron\nu\nu$ helyett), a minek Czebe szintén nagy fontosságot tulajdonít (30—31. l.), még kevésbé bizonyítja az író XII. századi sicíliai voltát, mert ép abban az oklevélrészben van (a poenában), a melyet maga Czebe is az eredeti oklevélből valónak vél.

² Gyomlay, id. m. 21. l.

semmi értelmük, ... nincs diplomatikai érv, a mely menthetné e tordalékokat. »Olyasféle interpretatiót, hogy értelme az volna : más egyéb dolgokat is, pl. fölszerelési tárgyakat, a nagyon ünnepélyes záradék miatt nem tartok elfogadhatónak ;« — mondja — »ez az ünnepélyes kifejezés nem ily tárgyakhoz illik,¹ amellet előzményei ép úgy, mint a reá következő mondat, kizárólag birtokról szólnak«. Végül megállapítja, hogy a *quaedam*-mal való »összefüggése szinte kézzelfogható«, tehát e kifejezés »az 1109-i viszonyokra tudatosan reflectál«. (76—77., 89. és 102. l.)

Az egész megdöbbenően lesújtó vád a *καὶ ἕτερα πλείονα* és a *quaedam* ... etc. kifejezéseknek *indokolatlan és helytelen egyeztetésén* alapszik. A két kifejezésnek egymáshoz semmi köze sincs, mindkettő egészen másra vonatkozik. Figyelmesen végigolvasva a görög szöveget, a *καὶ ἕτερα πλείονα* értelme és helyénvalósága rögtön kiderül. Az oklevél felsorolja Szent István adományait : 9 falut, továbbá szám szerint az előkelőbb és az iparos szolgálatokat teljesítő családokat, (lovas servienseket, halászokat, révészeket, iparosokat), a kilencz falun kívül — más falvakban, más népekkel együtt élő — két szőlőművest, megemlíti a Szárberényen és Szántón élő s — mert foglalkozásuk nincs feltüntetve — nyilván szántóvető szolgák számát, de *nem említi a többi 7 falu lakosságának számát*. A halászok és révészek a Dunánál, tehát Szántón laktak, a többi különös szolgálatot teljesítő népek pedig bizonyára részben ott, részben elszórtan a többi faluban. Ezek nem tekinthetők a hét falu lakosságának. Különben is, ha a kolostornak 60 lovasa volt, a XI. században *legalább is* háromszor-négyszer annyi szántóvető, iparos stb. szolga családjának kellett lennie.² Már pedig a szárberényi és szántói lakosság a külön felsorolt népekkel együtt sem rúg többre a lovasok kétszeresénél, 125-nél ! Világos tehát, hogy a *καὶ ἕτερα πλείονα* csakis a hét falu szántóvető lakosságára vonatkozhatik. Külön felsorolásuk azért nem volt szükséges, mert a falvakat a király kizárólagos birtokul, tehát az összes lakosokkal együtt, adta.

¹ Pedig legünnepélyesebb szerkezetű középkori adománylevelekben is több példát találhatunk ily tárgyak adományozására !

² Pannonhalmán a XI. sz. végén az összes népek 20%-a *βεσαριτης*-nek megfelelő *minister* (jobbágy). Erdélyi. Egyházi földesúr és szolgálai. Bpest, 1907. 17. és 24. l. Somogyvárott 1091-ben 25% a *miles* a *servi* mellett. Századok, 1906. 406. l. — Tihany 1055-ben 20 *equites* (= *βεσαριτης*) családot kap, 120 más szolga mellett. Erdélyi = A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Bpest, 1906. 29. l.

Felemlítésük mégsem tekinthető fölöslegesnek. Igaza van Czebének abban, hogy ez a kifejezés szándékosan s oly író részéről történt, a ki tudta, hogy a kolostornak többje volt a felsoroltaknál, csak hogy ez az író maga az eredeti Szent István-féle görög oklevél írója volt.

Egészen így értette egyébként e mondatot az 1109-i latin oklevél írója is, mikor — a *ἔτερα*-t szószerint lefordítva — azt mondja, hogy a falvak »többi lakosai mind szántóvetők vagy szőlőművesek« (*ceteri omnes sunt vel vinitores vel aratores*). Sajnos, a latinnak e megjegyzését sem Gyomlay, sem Czebe nem méltatták figyelemre.¹

A legfontosabb nyelvi és tárgyi kifogás az *adományok felsorolásának logikus sorrendjét illeti*. Czebe az oklevél 4—11. sorát betöltő adományozó részt — az 1109. évi latin oklevéllel való összehasonlítás alapján — nyelvtanilag és értelmileg egyaránt teljesen zavaros, kúszált, 1109-ben interpolált, több helyről összekapkodott szövegnek mondja, a melynek helyes értelme csak a latin átíró oklevélből tűnik ki. (49—52., 77—89. l.)

Kétségtelen — s erre magam már régebben rámutattam, — hogy a latin átíró oklevél »helyesebb rendben sorolja fel az adományokat« mint a görög.² Ez azonban nem jelenti azt, mintha a görög szöveg felsorolását teljesen zavarosnak és illogikusnak kellene tartanunk.

Czebe hosszas és kimerítő bizonyításának alapvető hibája, hogy a görög oklevelet nem képes az átíró latin oklevéltől függetlenül vizsgálni. Kedvelt gondolatai — az oklevelek együttes kezelése és a görögnek a latin nyomán való létrejötte, interpoláltsága — egész bizonyítási módját már eleve befolyásolták. Pedig a helyes történeti eljárás azt kívánja, hogy — mielőtt az átíró oklevéllel összehasonlítanók — az oklevél tartalmi vizsgálatát is, ép úgy mint a nyelvit, az átíró oklevéltől *teljesen függetlenül* végezzük el. E rész vizsgálatánál ismételen előre bocsátom, hogy a fent már bőven megbeszélte két nominativust — e megbeszélés eredményének megfelelően — az előttük és utánuk

¹ Az alapítólevél a lakosokon kívül bizonyára beleértette a *καὶ ἔτερα κλήματα*-ba a kolostornak adott állatállományt is, a mit az egykorú alapító és adománylevelekben rendszeresen feltüntetnek. (V. ö. a tihanyi 1055-ki, az 1079—80-ki Guden-féle, és az 1141—61 közt írt csatári oklevelek állatfelsorolását). Kálmán korában azonban már nem volt szükséges az állatállomány feltüntetése a száz év óta zavartalanul bírt birtokon.

² *Hóman*: A veszprémi 1109. évi okl. hitelessége. 4. l.

álló accusativusok sorába tartozó két kifogástalan accusativus helyett *tévesen írt nominativusoknak* tartom.

Az adományozó rész váza a következő:

καὶ δίδωμι . . . , ἐννέα χωρία . . . — Τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων αὐτῶν εἰσὶν ταῦτα . . . Σαγάρβρουεν ἔχοντα καπνοῦς . . . Σάμταγ ἔχοντα φαμιλίας . . . , ὅπερ ἐστὶν εἰς τὸν Δούναβιν; — καὶ κ' φαμιλίας . . . ; καὶ τὸ πέραμα τοῦ Σομβώτου μετὰ καὶ . . . ; ὁμοίως καὶ τὸ πανηγύριν; καὶ βεστιαρίτας . . . ; καὶ ὄφαράδας . . . ; καὶ ξυλουργούς . . . ; καὶ χαλκεῖς . . . ; καὶ βουτζιάριν . . . ; καὶ τορνάριν . . . ; καὶ εἰς τοῦ Πωλοσνίκου . . . ἀμπελουργός . . . ; καὶ εἰς τοῦ Παταδὶ . . . ἀμπελουργός . . . ; ἵνα δὲ ἔχει, καὶ τοῦ νησίν . . . εἰς μετόχιον· Ὅμοῦ δὲ πάντες (sic!) τῶν χωρίων τὰ ὀνόματά εἰσὶν ταῦτα· α' Σαγάρβρουεν, καὶ τοῦ Μαμα . . . καὶ . . . (etc.) . . . καὶ τοῦ Γριντζάρι. Καὶ ἕτερα πλείονα δίδωμι . . .

Czebe — a latin oklevél csoportosítása alapján — felteszi, hogy az acc.-ok közül a φαμιλίας, πέραμα, πανηγύριν és ὄφαράδας a δίδωμι vonzatán kívül a Szántó mellett álló ἔχοντα *értelmi hatása alá is tartoznak*. Viszont a többi acc.-ok szerinte kétségtelenül a szántói részletek közé újra »befurakodott« δίδωμι vonzatába tartoznak. A Paloznak és Fadd (Patadi) mellett álló két nominativust »teljesen absurd«-nak s csak a latinból megmagyarázhatónak mondja.

A görög oklevél *önálló vizsgálata* épen nem erősíti meg Czebe nézetét. Ellenkezőleg teljesen tisztán áll előttünk, hogy a 4—9. sor összes acc.-ai (χωρία, φαμιλίας, πέραμα, πανηγύριν, βεστιαρίτας, ὄφαράδας, ξυλουργούς, χαλκεῖς, βουτζιάριν, τορνάριν és νησίν) a két — acc. helyett botlás következtében nominativusban adott — ἀμπελουργός-sal egyetemben a mondatkezdő δίδωμι ige vonzatába tartoznak. Mindezek egy *egy- séges felsorolás* részei, a mely felsorolás szerint a kolostor kapott:

1. kilencz falut földjeikkel együtt;
2. 20 családot a Szents. Istenanya beiktatásakor;
3. a szombotói révet, 7 révésszel;
4. vásárvámot;
5. 60 lovast;
6. 12 halászt a Dunán;
7. 3 ácsot, 2 kovácsot, 1 kádárt, 1 esztergályost;
8. Paloznakon 1 szőlőmívest;
9. Faddon 1 szőlőmívest;
10. Szent-Háromság szigetét.

Ezt a felsorolást megszakítja — az első tag után — egy közbevetett mondat, melyben a 9 falu nevét és lakosai

számát kezdik felsorolni, de a mely a másodikkal, Szántóval megszakad. Ez a közbevetett mondat az egyes falvaknál ἔχοντα-val kapcsolva jelzi a lakosok számát és Szántónál a φαμιλιας τριάκοντα ennek az ἔχοντα-nak vonzatába tartozik. A κ̄ φαμιλιας εἰς τὸν ἐνθρονιασμὸν . . . etc. a következő két acc.-sal már nem tartozik és nem is tartozhat — mint Czebe véli — a Szántó melletti ἔχοντα értelmi vonzatába, mert a φαμιλιας τριάκοντα-t követő mellékmondat (ὅπερ ἐστὶν εἰς τὸ Δούναβιον) a szántói részlet teljes — nyelvtani és értelmi — befejezését jelenti.

Az oklevél teljesen befejezett és egységes felsorolását adja az összes adományoknak. A kilencz falu (szántóvető, szőlőműves) szolga-lakossága az ἐννεὰ χωρία μετὰ τῶν χωραφίων αὐτῶν-ban értelmileg bennfoglaltatik, mert a XI—XII. században a föld azé volt, a kié a rajta élő szolgák s viszont.

Ezt az egységes felsorolást megszakítja egy különálló mondatban a falvak nevének és szolgálakosainak külön felsorolása. Ez a közbevetett felsorolás nyelvtanilag független a főlajstromtól, de értelmileg pontosan oda tartozik, a hol van: a felsorolás első tagjához (kilencz falu földjeivel), mert nem egyéb annak részletezésénél.

A kolostor különleges szolgálatot teljesítő népeinek és egyéb nyert javainak felsorolása nyelvtanilag és értelmileg független a falvak e közbevetett, részletező felsorolásától és szorosan csatlakozik a δίδωμι vezérigé vonzatában acc.-sal kifejezett első adományhoz, az ἐννεὰ χωρία-hoz. Nem állhat tehát meg Czebének az az állítása, mintha »a görögre magát jóhiszeműen rábízó azt hinné, e mesteremberek szántóiak, ott vannak t. i. felsorolva, a hol általán szántói birtokrészletekről van szó.« (81. l.) Ellenkezőleg, a ki a görögre bízta magát, az nemcsak a mesteremberek szántói voltát nem fogja vitatni, hanem abban arra sem talál semmiféle bizonyítékot, mintha az 1109-iki latin oklevélben szántóinak mondott adományok (a κ̄ φαμιλιας, πέραμα, πανηγύριον és ὄψαράδας) szántóiak volnának. Arra meg épen semmit, mintha a szóbanforgó helyen »általán szántói részletekről volna szó«. Oklevelünk mindezeket teljesen függetlenül Szántótól s más falvaktól, mint külön adományokat tárgyalja. Görögül tudó ember — a ki a latin átíró levelet nem ismerte — ezeket a nyelvtanilag az ἐννεὰ χωρία-val egyazon sorozatba tartozó adományokat szántóiaknak egyáltalában nem tarthatta volna. De nem tarthatták ezeket mind szántóiaknak azért sem, mert a XI—XII. századi ember tisztában volt avval, hogy

60 lovas (a későbbi lovasjobbágy), a kik a földesúri népek legelőkelőbbjei voltak s a kik közül a többi népek ellenőrzésére kirendelt tisztek is kikerültek, nem igen lakhatott egy faluban, hanem igenis az apácák összes falvaiban elszórtan.¹

Evvvel együtt elesik Czebének az a kifogása is, hogy oklevelünk a szántói részletekbe kever be más falubeli, faddi és paloznaki szőlőműveseket.

Az a gyanakvás, a melylyel a faddi és paloznaki szőlőművesek említését s amellet e két falunak a görög és latin oklevél falu-lajstromából való hiányzását kíséri (79. lap), sajnálatos históriai tájékozatlanságra vall, a melyre már fentebb a *κράτος > τόπος* egyeztetéssel kapcsolatban rámutattam. Nagyot téved, a ki azt hiszi, hogy a faddi és paloznaki egy-egy szőlőműves adományozása már jogossá tenné e két falunak a kolostor birtokai közt való felsorolását. A kilencz falut földestől, tehát minden lakójával együtt, kizárólagos birtokul adta a király. Paloznakon és Faddon pedig csak egy-egy — az ottani földközösségben, bizonyára más urak népeivel együtt élő — szőlőművest adott.² Ez magyarázza meg, miért tartották szükségesnek a faddi szőlőművest, Melegdit, nevén is megnevezni, a mit Czebe oly indokolatlannak és különösnek vél, hogy hajlandó a *μελεδικς*-t foglalkozást jelentő *köznévnek* tartani. (86. l.) Szolganeveket felsoroló XII—XIII. századi okleveleinket ismerve, bizonyára kevesebb fontosságot tulajdonítana ennek a magyarázatának.

Fadd és Paloznak nem szerepelhet a kolostor birtokát alkotó falvak sorában, mert *egészben sohasem voltak a kolostor birtokai, sőt még csak főbirtokosuk sem volt soha a kolostor.* Paloznakon a XI. század közepén Gudennek volt 5 szolgálcsaládja, 2 eke földje, 11 szőlője, rétje, gyümölcsöse, erdeje, a melyeket — fennmaradt kétségtelen hitelű eredeti oklevelének bizonyossága szerint — 1079—80 táján a veszprémi káptalannak hagyott.³ Ugyanitt a bakonybéli apátságnek is voltak népei, a kik a XII. század második felében készült ⁴ *conscriptio* szerint a falu többi lakosaival földközösségben

¹ Ezt Czebe is kiemeli, de helytelen következtetéseket von le belőle. (82. lap.)

² V. ö. a fentebb a birtokviszonyokról, földközösségről mondotakat.

³ *Fejérvataky.* Oklevelek II. István korából. 7—8. l. V. ö. *Csánki*: Magyarország történelmi földrajza. III. 92. l.

⁴ *Evdélyi László*: Pannonhalmi Rendtörténet. VIII. 265. l.

éltek.¹ Faddon a tihanyi apátság kapott nagyobb birtokot 1055-ben s itt lakó nagyszámú népei 1211-ben a falu többi lakosaival földközösségben éltek.² Birtokos volt Faddon a veszprémi püspökség is és a XIII. században Szent László nevére készült oklevélhamisítvány tanúsága szerint a hagyomány e birtokot XI. századi szerzeménynek tartotta.³ A királynénak is volt itt birtoka, melyet Eufrozina királyné — II. Géza özvegye — a fehérvári keresztéseknek adományozott.⁴ Mindenesetre nagyon különös eljárás lett volna, ha e két falut az ott birt egy-egy szőlőműves alapján a kolostor falvai közt sorolják fel.

Egy utólagos ellenvetést elkerülendő, még azt is megállapíthatjuk, hogy a καὶ ἕτερα πλείονα miért nincs a többi adományok végén s miért van a falvak második s itt már teljes felsorolása után felemlítve? A καὶ ἕτερα πλείονα-val oklevelünk — mint fentebb kifejtettük — a kilencz falu közül hétnek (szántóvető és szőlőműves) lakosságára czéloz, tehát az voltaképen a falvak, és lakosságuknak, az első adomány után közbevetett részletező felsorolásához tartozik. Mivel azonban ez a felsorolás Szántónál megszakadt s az összes adományok után egy új falu-sorozatban ismétlődik, csupán ez új sorozat után volt logikusan elhelyezhető.

A görög oklevél dispositiójának adományozó része sokkal kevésbé zavaros mint a minőnek Czebe feltünteteti. Különöségei magából a görög szövegből megérthetők, csupán egy kérdés merül fel, a melynek megfejtéséhez a latin átíró oklevelet is segítségül kell hívnunk.

*

Az adományok felsorolásába a kilencz falu adományáról szóló első tag után logikusan beékkelt második felsorolás, a mely e kilencz falu lakossága számszerű lajstromának indul, Szántóval megszakad s itt a szántói részlet befejezése után ismét az adományok felsorolása következik. Kérdés, miért volt szükség, illetve mi vitte oklevelünk íróját erre

¹ U. ott. 269. l.: »in Ploznic... familie S. Mauricii, omnes mixtim habent agros, fenum et omnia ad humanum usum competentia cum villanis... ville.«

² Erdélyi : A tihanyi apátság kritikus oklevelei. 26. l. — *Wenzel*, I. 118. l. (1211:) »cum quibus villanis... communiter ecclesia colit terras.«

³ *Fejér* : VI/2. 356—357. l. — *Gsánki* id. m. III. 408—409. l. V. ö. *Pauler* : A magyar nemzet története. II. 2. kiad. 590. l.

⁴ *Knauz* : Mon. Strig. I. 142. l. — *Fejér*. IV/2. 125. l.

a látszólag teljesen következtlen megszakításra, a mi szükségessé tette az adományok után a falvak nevének újabb, teljes felsorolását? Erre a kérdésre a választ Kálmán király 1109-iki átirólevele adja meg.

1109-ben az apáczák egész birtokcomplexumának a *dunamenti Szántó falu* (a mai pestmegyei Pusztaszentgyörgy) volt a törzse, középpontja (persze nem geographiai értelemben). Ez legfontosabb, legnépesebb és legjövedelmezőbb birtokuk. Határát osztatlanul a kolostor bírta (»Tota terra ipsius ville *dominium* abbatisse est.«) Lakosainak száma: 69 család (30 család + 20 család + 12 halász + 7 révész) és ezeken felül, a kik a lovasokból, mesteremberekből ott laktak. A XI—XII. század viszonyokhoz képest tehát népes, nagy falu volt. Szántó vásáros község és dunai átkelőhely. Úgy a vásárvám, mint a rév Szent István adományából az apáczakolostor jövedelmei közé tartozott. Ezenfelül a szántói uradalomhoz tartozott 1109-ben Sild sziget (a mai ráczalmási sziget), a Dunaparton Szántótól délre elterülő sildi legelő-birtok (*predium ad opus pecudum*) és ezekkel együtt az ottani Dunarész halászati joga.

E mellett a *nagy birtok* mellett — Szárberényt kivéve — a kolostor összes többi falvainak sokkal kisebb jelentősége és értéke volt. Szárberényen — a legnagyobbon közülük — 54 család lakott, a többinek lakossága pedig összevéve sem igen lehetett több Szántó lakosságánál. Sem a görög, sem a latin oklevél nem tartja szükségesnek számszerű felsorolásukat.¹ Amaz megelégszik a *και ετερα πλειονα* általános kitételével, emez még hozzáteszi, hogy szántóvetők és szőlőművesek voltak. A falvak viszonylagos néptelenségét mi sem jellemzi jobban annál, hogy — bár Szent István a kolostor kizárólagos tulajdonául rendelte őket — száz év múltán a nyolcz faluból már csak négy volt osztatlanul a kolostor birtokában. Sarlóson a pécsi püspök, Padragon Padrag nevű úr, Gerencséren és Szárberényen² más birto-

¹ Teljesen érthetetlen előttem, mikép állíthatja Czebe, hogy »a latin oklevél — szemben a göröggel — következetes módszert alkalmaz elsőtől az utolsóig: minden helységnél jelzi a birtok mennyiségét... (79. lap.) A latin oklevélben, ép úgy mint a görögben, csak Szárberény és Szántó lakosságának száma, tehát birtokainak mennyisége van feltüntetve. A többi falunál egy szóval sem jelzi azt. A birtok minőségének (az osztatlan vagy közös birtoklásnak) jelzése más lapra tartozik.

² Szárberényen XIII. századi források szerint — a veszprémi püspök jobbágysai és királyi udvarnokok laktak. Csánki. id. m. III. 222. 1.

kosok népei telepedtek az apáczaak népei közé s 1109-ben ezek birtoklását jogosnak ismerték el. A kizárólagosan birt négy falu mellett is azért volt szükség 1109-ben az önkényes telepítés vagy letelepedés elleni nyomatékos tilalomra, mert a gyér lakosság mellett ez könnyen megtörténhetett volna.

Szántó különös jelentőségét bizonyítja az is, hogy a XIII. század végén hamisított OP. írója csak a szántói birtok pontos határjárását adja. A többi falunál ez fölleslegesnek látszott.¹

Ezeket a későbbi — XII. és XIII. századi — forrásokból ismert tényeket leszögezve, minden nehézség nélkül megértjük a görög oklevél írójának eljárását és megmagyarázhatjuk a második felsorolás megszakításában rejlő látszólagos zavart.

Az egész zavart az okozta, hogy az oklevél írója nem előre meggondolt szöveggel, nem fogalmazványnyal ült az oklevél leírásához, hanem — mint ez a középkorban szokásos volt — legalább is az adományozó részben, előszó, dictálás után dolgozott. Erre vall a magyar nevek hangtanilag tökéletes alakja, a mit az oklevél nyelvéből kitűnőleg görög vagy görög kulturából hozzánk került² idegen író csakis előszóbeli előadás után érhetett el. Erre vallanak az egyébként kifogástalan vulgaris nyelven írt oklevélben az adományok felsorolása közben elkövetett nyelvi botlások — az említett két nominativus és a $\kappa\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon\varsigma \tau\acute{\alpha} \acute{o}\nu\omicron\mu\alpha\tau\alpha$ -nak, Czebétől sziciliai formulákkal megoldhatónak vélt botlása (52—53. l.), — valamint a $\tau\acute{o}$ helyett írt $\tau\acute{o}\acute{\upsilon}$ -($\tau\acute{o}\acute{\upsilon}$ -)k sorozata is. Fel kell ezért tennünk, hogy az adományok felsorolása nem előre jól átgondolt és kidolgozott, hanem az oklevél görög írója és magyar dictálója által az oklevél írása közben spontán megállapított szöveg. Legfeljebb egy, az adományokat felsoroló rövid jegyzék állt a dictáló személy rendelkezésére.³

Ha már most a zavar keletkezését akarjuk megállapítani, az író és dictáló gondolkozásába kell magunkat belelélnünk. Az adományok felsorolását a főadomány, a kilencz

¹ V. ö. Hóman. id. m. 8. és 11. lap.

² V. ö. erről Czebe megjegyzéseit. (104. l.)

³ Ily jegyzék létezésére vall egy latinós szó s a magyar nevek \acute{b} hangjának β -val jelölése ($\beta\epsilon\sigma\tau\alpha\pi\acute{\iota}\tau\eta\varsigma$ > bestia ; $\Sigma\alpha\gamma\acute{\alpha}\rho\beta\epsilon\tau\omicron\nu\epsilon$ > Berény ; $\beta\epsilon\sigma\pi\acute{\rho}\epsilon\mu$ > Beszprém ; $\sigma\omicron\mu\beta\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$ > ? szombat), a mit Czebe az író előtt lebegő latinbetűs írásképeknek tulajdonít. (V. ö. Hóman id. m. 4. és 10. l.) — Nem tartom azonban azt sem lehetetlennek, hogy az író e szavaknál is dictálás után dolgozott, mert a mikor zavarba jött, a dictáló bizonyára felvilágosította az illető szó latin írásmódjáról.

falu és földjei, megemlítése után — teljesen logikusan gondolkozva — szakították meg, közbevetett mondatban részletezvé az első adományt. Először a kolostorhoz közel — Veszprémtől kb. 13 kilométerre — levő Szárberény (ma Vörösberény) falut, a veszprémi falvak legjelentősebbikét, említik 48 háznépével és 6 balatoni halászcsaládjával. Másodikul — a veszprémmegyei kevésbé jelentős falvakat későbbre hagyva — a törzsbirtokot, Szántót, sorolják fel 30 háznépével s kiemelik, hogy ez a falu a Duna mentén van. Itt azonban zavarba jött az író, illetve dictáló. Tudta, hogy e 30 családon kívül Szántón még 20 családot kapott a kolostor az egyház felszentelése alkalmából; tudta, hogy Szántón lakik a 12 dunai halász és a szántói (később szigetfői) rév 7 révésze is; tudta, hogy a szántai vásár vámját és a révjövedelmet is a kolostor kapta; tudta, hogy Szent-Háromság szigete is Szántó tartozéka és valószínűleg azt is, hogy a 60 lovas nagyobb része és a hét iparos közül is egy-kettő Szántón lakik. Mindezeket az adományokat ő tervszerint összefüggő sorozatban — az első adomány, a kilencz falu folytatásaképen — akarta felsorolni. A részletezés írása közben kétsége támadt, nem volna-e helyesebb a szántói részletbe foglalni mindazt, a mi Szántóhoz tartozik? Ez azonban nem volt lehetséges, mert a szántói részlet a *ἄπερ εἰς τὸν Δούναβιον* mellékmondattal már be volt fejezve s viszont az sem látszott észszerűnek, hogy a 60 lovasszolga és 7 iparos közül a Szántón lakókat a többitől elkülönítve említsék. Tudva már most, hogy a csekély lakosságú többi falvak népének számszerű felsorolása amúgy sem lényeges, ez szándékában sem volt, úgy segített a dolgon, hogy — a részletező felsorolást megszakítva — az összes szántói és nem szántói népeket és más adományokat itt a szántói részlet után sorolta fel, de nem annak részeként, hanem az első adománynak folytatásaképen. Nehogy valakinek kétsége támadjon a 12 halász szántói volta iránt, — elvégre balatoniak is lehettek volna, mint a szárberényi halászok — kiemeli, hogy ezek dunai halászok. Az összes adományokat ekkép felsorolva, új jegyzékét adja mind a kilencz falu nevének. Most azonban már nem fontosságuk sorrendjében, hanem *szigorú földrajzi sorban*. Veszprémből kiindulva, az attól délkeletre levő balatonmenti Szárberényt, Mámát, Sándort, Kenesét és Csittényt, innét kelet felé haladva a Duna balpartján levő Szántót, majd délnyugatra indulva a baranyai Sárloást, innét ismét északnyugatra fordulva a veszprémmegyei Padragot, végül az ettől észak-

keletre és Veszprémtől északnyugatra levő Gerencsért említi. A falvak felsorolásával végezve, hogy semmit se mulasszon, a hét falu fel nem sorolt lakosságát a következő mondat élén ἑτερα πλειονα-val említi meg.

A birtokadományok felsorolása, habár ez egy pontban — elismerem — homályos, koránisem oly zavaros és illogikus, mint Czebe állítja. Az író, illetve dictáló, kitől a logikus gondolkodás elismerését nem tagadhatjuk meg, bizonyára meg volt győződve, hogy eljárásával tisztességesen megoldotta feladatát. Persze nem gondolt arra, — *s ez az ő egyetlen hibája* — hogy az adományok illetén felsorolása félreértésekre adhat alkalmat. Nem ugyan arra, hogy ezeket valaki mind szántói adományoknak gondolhatná, hanem arra, hogy a köztük valóban szántói részletek szántói voltát ne lehessen felismerni. Ezt a félreértést elkerülendő, volt kénytelen később az 1109-i latin oklevél írója a szántói és az összes falvakhoz tartozó részleteket egymástól elkülöníteni s a görög oklevél szövegezésétől eltérni, a miből Czebe oly messzemelő s okleve-
lünk hitelét érintő következtetéseket vont le.

Dr. Hóman Bálint.

Albisi Zólyomi Dávid.

(I. közlemény.)

I.

Egy évezrednél több mult el azóta, hogy honszerző eleink a mai Bihar vármegyében is megtelepedtek. S e tíz évszázad alatt, az egymást követő külső és belső háborúk, csapások és viszontagságok szakadatlan forгатagában, szüntelenül váltakoztak azok a nemzetségek és családok is, a melyeknek tagjait egy ország vagy vármegye vezérlő elemei közé szokás számítani.

Századok jöttek, századok múltak s velük együtt más és más nemzedékek tűntek fel s haltak ki, helyüket újabb nemzedéknek, nevüket a feledésnek adva át.

Kihalt a Zólyomiak emléke is, pedig az ő nevük három évszázadon át úgyszólván összeforrott Bihar vármegye történetével. Bölcsőjük itt ringott, itt feküdtek rengeteg birtokaik s e vármegye földje fogadta magába haló poraikat.

Dávid volt az utolsóelőtti Zólyomi; ő benne érte el a család hatalma tetőpontját, de ő juttatta azt a bukás örvényébe is s fia Miklós — az utolsó Zólyomi — Törökországban mint földönfutó végezte be sokat hányatott, küzdelemteljes életét.

Zólyomi Dávid élete nem követésreméltó, de tanulságos példa, világosan documentálván, hogy nincs az a földi hatalom, a melyet a féktelen, eszközökben nem válogató nagyravágyás meg ne döntene. S ha most feledésbe merült emlékét felújítom, nem az újatmondás ingere bánt, hanem kizárólag csak az a szándék vezérel, hogy összefoglaltam s lehetőleg összeegyeztettem azokat a szétszórt és sokszor egymásnak ellentmondó adatokat, a melyek e sokat vétkezett, de keményen bűnhődött férfiú életére vonatkoznak, s behelyezve Zólyomi alakját annak a kornak keretébe, a melyben élt és működött, megkíséreljem élete folyását, fény- és árnyoldalaival egyetemben, legalább főbb vonásaiban megismertetni.

Azok a birtokok, a melyeket később a Zólyomi-család megszerzett, a XIV. század elején java részben a Guth-Keled, kisebb részben az Ákos-nemzetség kezén voltak. Albis — a régi írásmód szerint Albes, Albeus, Alba — a Zólyomiak ősi fészke, szintén az Ákos-nemzetség birtoka volt.¹ Erről a helységről nevezik magukat a Zólyomi-család első ismert tagjai: Albensi László, Márton mester (1360.), Dávid zólyomi főispán és Lőrincz.² Dávid fia Tamás viselte először a Zólyomi nevet s ettől fogva a család állandóan albisi Zólyominak írja nevét.

A Guth-Keled-nemzetség dobi-dorog ágának kihaltával Zsigmond király 1402 szeptember 24-én Albensi Márton fiainak: Dávid zólyomi főispánnak és Lőrincznek adományozta Székelyhidat,³ s ugyanott Mátyás király 1460-ban, Zólyomi Tamás és Dávid testvéreknek, továbbá Zólyomi János fiának, Lászlónak, várépítésre adott engedélyt.⁴

Ettől kezdve folytonosan gyarapodott a családi gyaon. Az 1552. évi összeírás szerint már 160½ portájuk volt a Zólyomiaknak, a kik a XVII. század elején vagy 30 faluban birtokosok.

Zólyomi Dávid Zólyomi (II.) Miklósnak és nagydaróczi és deregnyői Daróczy Zsófiának⁵ második gyermeke volt.⁶ Első gyermekük — Erzsébet — előbb szerdahelyi Imrefi Mihályhoz, másodsor Mogila Gábor havasalföldi vajdához, harmadszor pedig kolozsvári Bornemissza Lászlóhoz ment feleségül.⁷

A két gyermek között nagy korkülönbség volt, mert Erzsébet már Báthory Gábor uralkodása alatt (1608—1613), a mikor Dávid még gyermekéveit élte, nagyon rossz hírben álló, erkölcstelen asszony volt, a ki a fejedelemmel is viszonyt kötött s a kinek botránys viselkedése az 1614. évi medgyesi országgyűlésen is napirendre került.⁸

Dávid születési évét egész pontosan megállapítani nem lehet, csupán néhány adatból következtethetünk annak idejére.

¹ Karácsonyi: A magyar nemzetségek a XIV. század közepeig. I. 109.

² Nagy Iván: Magyarország családai. XII. 424.

³ Bunyitay: A váradi püspökség története. III. 315.

⁴ U. o. 321.

⁵ Szül. 1577, † 1640 előtt. (Turul 1905. 24.)

⁶ Nagy Iván i. h.

⁷ U. o. 425.

⁸ Erdélyi országgyűlési emlékek, VII. 102.

[Csáky István gróf, a kit Zólyomi Dávid egyik levelében »édes öcsém uram«-nak szólít, 1603-ban született.¹ A megszólításból következtetve tehát, legalább egynéhány évvel fiatalabb lehetett Zólyominál. Másrészt azonban Esterházy nádor még 1630-ban is »ifjúnak«, »úrfinak« nevezi Zólyomit, a ki tehát ebben az időben 30 évesnél nem sokkal lehetett öregebb. Azt hiszem, nem járok messze a valóságtól, ha Zólyomi Dávid születését 1598 és 1600 közé teszem.

Zólyomi Miklós rengeteg birtokaiból Sóllyomkő várát tartozékaival együtt, továbbá Szentimrét és Létát leánya Erzsébet,² valamennyi többi birtokát azonban Dávid örökölte, a ki atyját még 1603 előtt³ elveszítvén, nagyon korán árvaságra jutott. Mint annyi más előkelő nemesifjú ő is Bethlen Gábor udvarába került s további neveltetéséről a fejedelem gondoskodott.⁴

A gyér történeti adatok halvány mécsvilágánál csak alig-alig sejthető, minő phasisokon ment át az ifjú Zólyomi jelleme a testi és szellemi fejlődés mozgalmas időszakában, de 1619-ben már itt az eredmény: a gyermekkorból épen hogy kilépő Dávid résztvett Bethlen Gábornak II. Ferdinánd ellen viselt első hadjáratában, azután résztvett a másodikban (1623) és harmadikban (1626) is.⁵ Bár forrásaink nem említik, nyilvánvaló, hogy ki is tüntette magát, mert Bethlen — valószínűleg még 1626-ban — az udvari és mezei hadak főkapitányává s háromszéki kapitánynyá nevezte ki őt.⁶

Ebben a méltóságában látjuk szerepelni Zólyomit 1627 június 19-én, a mikor a szultán, elismervén Brandenburgi Katalin trónöröklő jogát, fényes követséggel küldötte meg számára az athnamét. A skofiumot ifjabb Bethlen István, a zászlót Zólyomi Dávid, a kardot Csáky István, a botot Gyulaffi Sámuel, az athnamét maga a fejedelemasszony vette át a követségtől.⁷

Kemény⁸ és Szalárdi⁹ Zólyomit jellemezvén, elismerik

¹ Deák Farkas: Gróf Csáky István. 257.

² Radvánszky: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. 247.

³ »Turul« 1905. 24.

⁴ Szalárdi: Siralmas krónika. 64.

⁵ Kemény: Önéletleírása. 95. és Történelmi Tár 1882. 129.

⁶ Ötvös: Brandenburgi Katalin fejedelemsége. Akad. értesítő 1861. 197. Tört. tár. 1881. 366.

⁷ Erd. országgyűl. eml. VII. 76.

⁸ I. m. 245.

⁹ I. m. 87.

ugyan kiváló katonai képességeit, de különben durva, erőszakos, fegyelmet és engedelmességet nem tűrő, a mellett hiú, nagyravágyó és meggondolatlan embernek írják le őt. Az események tüzetesebb vizsgálata nyilvánvalóvá teszi, hogy mindkettőjük leírása Zólyomi életének 1631-től kezdődő időszakára érvényes csak ; mert ha nem is vonhatjuk kétségbe, hogy jellemében mindezek a sajátságok — bár kisebb mértékben — kezdettől fogva megvoltak, azt sem szabad tagadnunk, hogy Zólyomi nem volt mindennapi ember, s hogy rossz tulajdonságai csak később, Bethlen Gábor halála után, nyilvánultak olyan veszedelmes mértékben meg.

Hogy nem volt kezdettől fogva olyan, a milyennek őt kortársai, bukása után, feltüntetik, eléggé bizonyítja ama körülmény, hogy Bethlen Gábor élete végéig nagy kegyben tartotta Zólyomit. 1629 februárius havában testvéröccsének Istvánnak leányát, Katalint adta hozzá feleségül,¹ s végrendeletében is megemlékezett pártfogoltjáról, sok pénzt, ruhát és lószerszámot hagyományozván neki.²

Mint a tények igazolják, Bethlen Gábor rendkívüli egyénisége még az annyira fennhéjázó természetű Zólyomira is lebilincselőleg hatott s a saját kicsinységének érzését váltotta ki belőle. Ez magyarázza meg, hogy míg ez a nagy ember élt, Zólyomi az alattvaló szerepéből egyszer sem esett ki, s érezvén Bethlen minden téren megnyilatkozó felsőbbségét, megmaradt hatáskörében s erőszakos természete sem léphette át a megengedhető határokat.

Mikor azonban a fejedelem örök álomra hajtotta fejét, egyszerre megszűnt az ígézet, a mely Zólyomit mindeddig fogva tartotta. Heves vére, hiúsága és szerepelni vágyása elemi erővel ragadták őt a politikai élet terére, a mely azonban az óhajtott babér helyett csak tövist termelt számára. Mert Zólyomi sohasem volt és nem is lett ügyes politikus. Nélkülözvén a kellő higgadtságot és megfontolást, egyik botlást a másik után követte el s hogy egyideig mégis felszínen maradt, az java részben sógora, ifjabb Bethlen István, befolyásának tulajdonítható.

Zólyomi Dávid családi életéről nem sokat tudunk ; a viszonyok nem is voltak olyanok, hogy a házi tűzhely nyugalmát hosszabb ideig élvezhette volna.

Házasságából két gyermek származott : Miklós és

¹ Szilágyi S. : I. Rákóczi György. 141.

² Kemény i. m. 140.

Krisztina.¹ Miklós valószínűleg még 1629 végén vagy 1630 elején született, mert 1636-ban már írni is tudott s így akkor legalább is hat éves lehetett.² Atyjuk szerencsétlen bukása után (1633) a két kis gyermeket nagyapjuk, öreg Bethlen István fogadta gondjaiba s Ecsed várában neveltette őket. Krisztinát 1642-ben Perényi Gábor ugocsai főispán jegyezte el,³ később el is vette; Miklós pedig — szintén még atyja életében — 1648 október 7-én karatnai Allia Máriával kötött házasságot.⁴

II.

Bethlen Gábornak 1629 november 15-én bekövetkezett halála újabb emelkedést jelez Zólyomi életpályáján, a kinek befolyása most már egyelőre eddig teljesen elzárt téren, a politikáin is érvényesülhetett. Míg Bethlen élt, nem nyílt alkalma, hogy a politikai élet szövevényeibe alaposabban pillanthasson, miután Erdély külső és belső politikájának s diplomatiái összeköttetéseknek összes szálai a fejedelem kezében futottak össze, valamint hogy Erdély államéletének minden nyilvánulására is az ő hatalmas egyénisége nyomta reá félre nem ismerhető bélyegét.

A politikának és diplomatiának olyan mestere, mint Bethlen Gábor, nem lehetett Zólyomi támogatására utalva s így természetes, hogy ez a fejedelem életében számottevő politikai szerepet nem játszhatott. Most azonban egyszerre gyökeresen megváltoztak a viszonyok. Apósa, öreg Bethlen István, rendeltetvén kormányzóul az ingatag, könnyűvérű s különben is a katolikusokhoz szító fejedelemasszony, Brandenburgi Katalin mellé, a csakhamar országszerte kitört pártarcokban Zólyominak és ifjabb Bethlen Istvánnak (vagy a mint általában nevezték: a »kis gróf«-nak) is elsőrangú szerep jutott.

Tudjuk, hogy Katalin előbb Zierotin, majd Csáky István befolyása alatt már hosszabb idő óta hajlott a katolicismus felé s végül — állítólag — titokban katholisált is; ⁵ viselkedésének kimaradhatatlan következményeképen a katolikus párt körülötte, ellenben a protestáns párt

¹ Nagy Iván: i. m. XII. 425.

² Róthy Orbán jelentése. (Tört. Tár. 1891. 350.)

³ Tört. Tár 1896. 453.

⁴ Szalárdi i. m. 231. Bethlen: *Historia rerum transilvanicarum*. I. 286. Nagy Iván i. m.

⁵ Kemény i. m. 160.

öreg Bethlen István körül kezdett tömörülni. A katolikusok pártvezére azonban csakhamar a fiatal Csáky István lett, a ki, bárha ugyancsak titkolta, a Bethlen-párt megbuktatásán s a fejedelmi méltóság elnyerésén törte az eszét. A két Bethlen és Zólyomi már Gábor fejedelem halála óta ellenséget látott Csákyban, a ki ezt tudva, nem igen mutatkozott az udvar tájékán.

Zólyomi egy perczig sem titkolta, hogy Csákyt szívesen eltenné láb alól s ennek feltűnő távollétét megvető szavakkal apostrophálván kifakadt: »noha mostanról elmarad, de minden bizonynyal elhigye beste lélek fia, hogy rövid nap bizony elütik az pohárt az orra elől!«¹ Természetesen mindjárt akadt valaki, a ki a dolgot besúgván, fokozottabb vigyázatra intette Csákyt. Ámde ennek ügyei egyelőre sokkal jobban állottak, hogyses Zólyomitól megijedt volna s ki is jelentette, hogy mind személyre, mind nemzetségre tartja magát olyan embernek, mint Zólyomi² s bár ez őt később Gyulafejérváron a fejedelemasszony és a kormányzó jelenlétében is megfenyegette,³ nem adta fel terveit, hanem azok megvalósítására hadakat kezdett fogadni.

Államcsiny volt készülöben. A trónváltozás kedvező alkalomnak látszott, hogy azok, a kik Bethlen Gábor uralkodásával elégedetlenek voltak, az állhatatlan fejedelemasszony és az erélytelen kormányzó között felszínre került ellentéteket kihasználva, a Bethlen-pártot megbuktassák s ezzel együtt Gábor fejedelem egész államrendszerét is gyökeresen felforgassák. Katalin, férje családjában mindig idegennek érezvén magát, még pénzzel is támogatta Csákyt, ki őt különben is teljesen hatalmába kerítette.

A felkelés, melyet Csáky és egyik leghívebb embere, Szúnyogh Gáspár kövári kapitány, készítettek elő, nem sokáig váratott magára. De még mielőtt nagyobb hullámokat verhetett volna, a kormányzó is neszét vette a mozgalomnak, s Tholdalagi Mihály maroszáki kapitányt hadaival titkon berendelvén, a lázadók ellen küldötte. Tholdalagi 1630 januárius 9-én Zsibó mellett rajtaütött a

¹ Deák Farkas i. m. 40.

² U. o. 41.

³ »Es hat der Gubernator vndt der ob. Solyimi David hierüber hefftig vor der herzogin geclagt, sich aber diesen Czaky beschwert vndt zwahr in seiner praesenten. Zolyimi David Ihm auch den todt geschworen.« (Knesebeck jegyzete Kospoth 1630 márczius 11-iki jelentésén. Brandenburgi Katalin és a diplomacia. Tört. Tár. 1896. 476.)

Balog Mihály és Kovács Péter vezette gyűlevész hadon s rövid ellenállás után teljesen szétugrasztotta azt.¹

Szúnyogh Gáspár akkor épen Kassán tartózkodván, a felkelőket közvetlenül nem támogathatta, azonban nyilvánvaló lévén, hogy velük egy követ fúj; azonnal elmozdították a kővári kapitányságról, a melyet ideiglenesen a kormányzó egyik vejével, Gyulaffi Sámuellel töltöttek be.²

A zsbói ütközet nagyon jelentéktelen volt; maga Tholdalagi sem tulajdonított neki nagyobb fontosságot,³ de azért mégis elegendő volt arra, hogy a helyzet mélegét a Bethlen-part javára billentse. A győzelem híre sántalábon járt s csak 1630 januárius 25-én terjedt el Gyulafejerváron, a hol a Bethlen Gábor temetésére odagyűlt sokaság hangulata már olyan izgatott volt, hogy minden pillanatban nyílt összetűzéstől lehetett tartani; nem csoda tehát, hogy a zsbói győzelem híre az eddig még csak lapangó ellentéteket majdnem lánggra lobbantotta. Zólyomi és a »kis gróf« embereikkel együtt kivont karddal jártak be a várost nagy hangon hirdetve, hogy a pápistákat össze fogják aprítani.⁴ Ezúttal azonban semmi nagyobb dolog nem történt, mert a kormányzó lecsendesítette fiát és vejét, Katalint pedig tőle telhetőleg megnyugtatta. Csáky István, nem érezvén magát biztonságban, időközben észrevétlenül kereket oldott.⁵

Egyelőre legalább ismét Bethlen István lett a helyzet ura, a ki a januárius 28-tól februárius 17-ig tartott országgyűlésen Katalinnal látszólag kiegyezett.⁶

Bárha Katalin fejedelmi állása ahhoz a feltételhez volt kötve, hogy hű marad a protestantismushoz: mégsem tudott a katolikus párttal s főleg Csákyval szakítani, sőt ez utóbbit, a Szúnyogh elmozdítása óta véglegesen be nem töltött kővári kapitánysággal is megkínálta, a melyre különben Zólyomi is pályázott.⁷ Csáky azonban, méltóságán alulinak tartván a felajánlott állást, kereken kimondta: »de csak Szunyogh uramnak nem akarok successora lenni«. Így aztán győzött a kormányzó akarata s Katalin Kolozsváron 1630 április 24-én kelt írásával a kővári kapitány-

¹ Erd. orszgy. eml. IX. 19. Ötvös i. m. 176., 177.

² Ötvös i. h.

³ Tholdalagi naplója. (Mikó: Erdélyi tört. adatok. I. 240.)

⁴ Erd. orszgy. eml. IX. 22.

⁵ Kemény i. m. 171—173. Mikó id. gyűjt. I. 240.

⁶ Ötvös i. m. 197.

⁷ Deák Farkas i. m. 238. 239.

ságot »becsületes hívünknek, tekéntetes és ngos albisi Zólyomi Dávidnak« adományozta.¹

Katalin és tanácsosai azt hívén, hogy ezzel úgy a kormányzót, mint Zólyomit lekenyerezték: újra megpróbálták Csákyt előtérbe tolni. Erre mutat, hogy a fejedelemszony már június 10-én felsőmagyarországi birtokainak kormányzójává és munkácsi kapitánnyá nevezte ki őt, a mely tény — mint a kiegyezés formális megszegése — ellen a kormányzó hiába tiltakozott.² Katalin makacsul ragaszkodott akaratahoz s Bethlen, hogy minden eshetőségre készen legyen, jó eleve utasította Zólyomit, hogy hadait azonnal rendelje be. Ez az óvatosság nagyon is megokoltnak látszott, mert az Erdélyben levő német és mezei hadak Katalintól nem tágitottak s így Bethlen csakis veje és fia fegyveres segítségére támaszkodhatott.

Zólyomi nemcsak hogy összevonta csapatait, hanem az apósa és Katalin között létrejött egyezés ellenére bevonult Medgyesre (július 10—11.),³ azt gondolván, hogy fegyveres erejének nyomásával siettetni fogja a kibontakozást abból a fonák helyzetből, a melybe a kormányzó a fejedelemszonymnyal szemben jutott.

Katalin természetesen rögtön kérdőre vonta Bethlent: hogy mit akarnak Zólyomi emberei Medgyesen? A kormányzó, bár előbb azt a kijelentést tette, hogy Katalin Csáky kinevezésével esküjét megszegte s így senki sem köteles neki engedelmeskedni, — most, hogy a fejedelemszonymnyal szemtől-szembe állott — szokása szerint megint nem mert határozott választ adni. Kitérően felelt, a mi az a nélkül is gyanakodó Katalint még bizalmatlanabbá tette. Zólyomi látva, hogy erélytelen apósa most sem tud a fejedelemszonymnyal boldogulni s tartván tőle, hogy a katolikus párt újra felülkerekedik: hajdui élén megjelent a fejedelmi udvarban s kihallgatást kért.

A fejedelemszony a tanácsurak jelenlétében fogadta őket, a mikor is Zólyomi beadta lemondását. Példáján felbuzdulva a hajdúk is kijelentették, hogy kilépnek a szolgálattól. Hiába volt minden rábeszélés, Zólyomi nem tágitott s minden további eszmecserének útját vágva, távozott. A Medgyesre gyűjtött hajduság pedig július 13-án megszállotta a kormányzó és Zólyomi szállását s így miután

¹ U. o. 235.

² Erd. orszgy. eml. IX. 40.

³ U. o. 41., 42.

ez utóbbi hivataláról lemondott, a hajdúk pedig felmondották Katalinnak az engedelmességet: a helyzet ismét nagyon kényessé vált. A fejedelemasszony végre is kénytelen volt engedni s július 17-én újabb egyezségekre lépett a kormányzóval s az ezen alkalommal hozott III. törvény-czikk Zólyomit is visszahelyezte hivatalába.¹

A várvavárt nyugalom azonban nem tartott sokáig. Még júniusban történt, hogy a királyi területen lakó kállóiak Böszörménytől Erdélyi András hadnagy kiadatását követelték, kívánságuk megtagadása esetén erőszakkal fenyegetődzvén. Erdélyi szorongatott helyzetében Zólyomihoz fordult segítségért. Ez, Erdélyben épen béke, vagy jobban mondva fegyverszünet lévén, örült, hogy újra egy kis háborúságban lehet része. Összegyűjté tehát hajduit Debreczen alatt s a Böszörményt fenyegető kállóiakat visszanyomta. Ez július végén vagy augusztus elején történt.

Katalin és a kormányzó egyetértően rögtön visszarendelték Zólyomit s egyúttal kérték Esterházy Miklós nádort, hogy a dolgot ne tekintse ellenséges actiónak.² Esterházy azonban nem fogadta el a mentegetődzést, hanem felültette Alaghi kassai kapitányt, Kovács Péter Erdélyből kivert hadát a Tisza mellett vonta össze, Bornemissza János alkaptányt pedig »lövő szerszámokkal és hadi apparatussal« szintén megindította a Tisza felé.³ Ámde Zólyomi és a »kis gróf« gyorsabbak voltak; még mielőtt a nádor parancsára felült hadak egyesülhettek volna, szeptember első napjaiban átkeltek a Tiszán s a mit sem sejtő Bornemissza 3000 főnyi hadát Tokaj mellett meglepven, teljesen szétverték,⁴ a mely esemény az egész nagyratörő expeditio azonnali megfeneklését eredményezte.

A kormányzó szeptember 16-án a felsőmagyarországi rendekhez írott levelében kérdést tévén a nádori hadak felültetésének okát illetőleg: határozottan tagadta, hogy Zólyomi és a »kis gróf« az ő tudtával és beleegyezésével léptek volna actióba, valósággal pedig mindenről jó előre informálva volt.⁵ Egyébiránt örült is, nem is a tokaji

¹ »Zólyomi Dávid uramat pedig és az vitélő rendeket kapitányival és hadnagyival együtt ő felsége bizonyos úr emberek által marasztassa, az ország is nekik imponálta.« (Erd. orszgy. eml. IX. 114.) Szalárdi i. mi. 67. Deák Farkas i. m. 243. Kemény i. m. 186.

² Kismartomi regestak. (Magyar tört. tár. X. 40.)

³ Erd. orszgy. eml. IX. 45.

⁴ 1630 szept. havában. Az ütközet pontos dátuma ismeretlen.

⁵ Erd. orszgy. eml. IX. 46., 47.

diadálnak, a melylyel a nádort komolyan magára haragította. Hogy a dolog kellemetlen következményeit kikerülje, vagy legalább is késleltesse, Katalinnal egyetértve 1630 szeptember 21-ére Kolozsvárra tábori országgyűlést hirdetett, a mely Zólyomi és az ifjú Bethlen István támadása ügyében lett volna hivatta dönteni.¹ Erre azonban nem került a sor, mert a kormányzó és a fejedelemasszony között újból kiélesedett differentiák az utóbbinak bukását idézték elő.

A »kis gróf« már régen tisztában volt azzal, hogy atyja nem az az ember, a ki az erdélyi bonyodalmak között helyét meg tudná állani. Jól tudta, hogy sem a nádor nagyralátó terveit nem lesz képes meghiusítani, sem a Bethlen-ház ellenségeit nem fogja megfékezhetni; azért is már 1630 július havában, a medgyesi zavarok alatt, Katalin letételét s Rákóczi György meghívását javasolta atyjának. A kormányzó nem idegenkedett az eszmétől, de mivel Rákóczi az ebben a tárgyban hozzá intézett levélre nem válaszolt: egyelőre abbamaradt a dolog.² Azonban az ifjú Bethlen és Zólyomi nem tágitottak; főleg az előbbi, a ki meg volt róla győződve, hogy Erdélyben csak olyan ember fog rendet csinálhatni, a ki úgy a nádor, mint Katalin pártjától távol áll s így a hónapok óta tartó párt-harcokba nincs beleelegyedve, de a ki másrészt a protestantismusnak is hathatós pártfogója lesz.

Rákóczi Györgyben mindezek a feltételek megvoltak s azért a kormányzó, most, a mikor a nádori boszújától kellett tartania: saját gyöngesége tudatában beleegyezett Rákóczi meghívásába.³ 1630 szeptember havában Zólyomit 500 lovassal, a »kis grófot« 350 gyalogossal Sárospatakra küldötte, hogy Rákóczinak a fejedelmi széket felajánlják.⁴ Ez nem fogadta el rögtön az ajánlatot s így a tárgyalások közötté és a kormányzó küldöttei között napokig tartottak. Végre szeptember 30-án Zólyomiék térítvényt adtak Rákóczinak, a melyben kötelezték magukat, hogy Váradot kezébe adják s viszont Rákóczi is megígérte, hogy őket tisztükben és jószágaikban megtartja.⁵ Ezzel a koczka el volt vetve.

¹ Szilágyi S.: I. Rákóczi György. 157.

² Szilágyi S.: I. Rákóczi György. 159.

³ Erd. orszgy. eml. IX. 48.

⁴ Kraus: Siebenbürgische Chronik. I. 86. Bethlen: Commentarii de rebus transylvanicis I. 10. Segesvári krónikája. (Mikó id. kiadv. IV. 199.) Ötvös i. m. 203.

⁵ Szilágyi: I. Rákóczi György. 160.

Csak hogy míg ez Sárospatakon történt, az alatt az allhatatlan és határozatlan kormányzó már megbánta, hogy Rákóczit meghívta s látván, hogy pártja erősebb, mint gondolta volna: Katalint lemondásra kényszeríté. S miután Prépostvári Zsigmond — az örökös fejedelemjelölt — számára főkortese Veres Mihály egyetlen szavazatot sem tudott fogni, a rendek öreg Bethlen Istvánt egyhangúlag fejedelemmé választották.¹ Úgy gondolkoztak, hogy léczkirálynak ő is jó lesz s gyöngeségeit ezentúl még inkább hasznukra fogják fordíthatni. Marad tehát minden a régi ben, csak a czéger változik.

Bethlen írt ugyan fiának és Zólyominak, hogy ki ne mozduljanak Rákóczival Patakról, de már késő volt. Október 3-án, egy nappal később, hogy Bethlen a fejedelmi esküt letette, nagy pompával vonult be Rákóczi Váradra,² s itt értesült, hogy a fejedelmi szék már be van töltve. Zólyomi és sógora mind a mellett nem hagyták cserben Rákóczit, sőt mindent elkövettek, hogy a várad, továbbá a bihar-, kraszna-, középszolnok- és zarándmegyei nemesseget Rákóczi hűségére megeskessék.³ Amde az erdélyi rendek Rákóczi megjelenését nyílt támadásnak tekintvén, fegyveres ellenállásra utasították a fejedemet.

Erdély helyzete ismét fölötté válságos volt, s félni lehetett, hogy a sok bába keze között maga a gyermek is elvész. Mert most már nem két, hanem három ellenfél nézett egymással farkasszemt: a nádor, a ki a tokaji vereség megtorlása czímén akart volna Erdélyben tabula rasát csinálni, továbbá a fejedelem és Rákóczi. Végül mint negyedik, a török is felütötte a fejét. A budai basa ugyanis, értesülvén a történetekről, az ország különböző helyein összesen 30.000 főnyi sereget állított fegyverbe, hogy Erdély megtámadtatása esetén azonnal közbelépjen.

Rákóczi kerülni akarta a vérontást s a békés egyezkedésre megtette az első lépést. Azonban látva, hogy Bethlen nem tágit, ultimátumszerű üzenettel küldötte hozzá Zólyomit, hogy a huzavonának valahára vége szakadjon.⁴ De Zólyomi sem boldogult apósával s így végre is a »kis gróf« döntötte el a dolgot, a ki midőn látta, hogy atyja makacsul ragaszkodik a fejedelmi méltósághoz, Budára ment s a

¹ Erd. orszgy. eml. IX. 48—53.

² Bethlen: Commentarii. I. 11. Segesvári j. m. 199.

³ Szilágyi: I. Rákóczi György. 167.

⁴ U. o. 171., 172.

basát azon nyilatkozatával, hogy öreg Bethlen Istvánt a katolikus párt választotta meg, teljesen Rákóczi pártjára hódította. Nemsokára azután meg is érkezett a fejedelemhez a török követe, Bekir aga egy levéllel, a melyben a basa szigorúan ráparancsol Bethlenre, hogy Rákóczit támogassa, a »pápásokkal« pedig végleg szakítson. Bethlen ebben a kényszerhelyzetben lemondott s a rendek december 1-én egyhangúlag fejedelemmé választották Rákóczit.¹

Rákóczi Györgyöt általában kegyetlen zsarnoknak írják le ellenségei. Igaz, hogy nagyon szigorú, feltétlen engedelmességet követelő s különben is kissé nyers modorú és mogorva beszédű ember volt, de Erdélyben akkor a két árnyékfejedelem után ilyen férfiúra volt szükség, hogy a teljesen alásülyedt fejedelmi tekintély úgy kifelé, mint befelé újra helyreálljon.

1630 december 24-én történt Rákóczi ünnepélyes beiktatása, ezen azonban Zólyomi nem volt jelen, mert őt a fejedelem Váradon hagyta, hogy a nádor esetleges beavatkozását meggátolja, s december 29-én 3000 lovast és 1000 gyalogost küldött a váradi sereg megerősítésére.²

Nemsokára aztán alkalma is nyílt Zólyominak, hogy katonai hírnevét egy újabb győzelemmel tegye még fényesebbé. Esterházy nádor ugyanis semmiképen sem tudott belenyugodni Rákóczi megválasztásába. Mindenféle ürügy alatt bele akart kötni, hogy méltóságából kibuktassa, s első sorban is a Rákóczihoz szító hajdúságot készült megfenyíteni. 1631 februárius havában meg is verte a hajdukat Szathmárnál, majd márczius 3-án Szinyérváraljánál,³ de Rákóczi sem maradt tétlen, hanem Zólyomi és a »kis gróf« vezetése alatt a nádor ellen indította hadait, bárha színleg az egész támadás az ő tudta és beleegyezése nélkül történt.

Zólyomi és Bethlen mindenekelőtt a szabolcsvármegyei hajdúságot állították fegyverbe, s minthogy a kállói hajduk a nádor pártján voltak, ezekkel is le akartak számolni. Megtámadták tehát Kállót, de a várat bevenni nem tudván, felégették a várost, azután tovább vonultak.⁴

A kállói támadás idején a nádor, miután még a német lovasság csatlakozására várt s különben is időközben fegyverszünetet kötött, Alaghi Menyhért kassai kapitánnyal

¹ Segesvári i. m. 200. Erd. orszgy. eml. i. h.

² Szilágyi: I. Rákóczi György. 183., 184.

³ Rónai—Horváth: Magyar hadi krónika. II. 189.

⁴ Szalárdi i. m. 77. — A kállói támadással kapcsolatos mende-mondát közli Kraus i. m. I. 94.

együtt távolmaradtak a hadszínhelytől, s a tiszai átkelés biztosítására épült rakamazi sánczot az Esterházy Pál és Bornemissza János parancsnoksága alatt álló, mintegy 1500 főnyi hadra bízta. Zólyomi és sógora átláttak a nádor tervein, s bizonyosak lévén benne, hogy Esterházy csak időt akar nyerni, hogy a német hadakat magához vehesse, a fegyverszünettel mit sem törődve s a jó alkalmat felhasználva, támadólag léptek fel.¹ Kémektől hallották, hogy a rakamazi őrség egy része — gyalogság és lovasság — Nánást szállotta meg. Rájuk vetették tehát magukat, még mielőtt ezek visszavonulásra vagy ellenállásra gondolhattak volna. Egy részüket levágták, a futókat pedig maguk előtt üzve, márczius 15-én megrohanták az ágyúkkal és taraczkokkal is védett erős rakamazi sánczot.² Csakhogy itt makacs ellenállásra találtak, a mely az erdélyi és hajdu csapatok vitézségét kemény próbára tette.

Öt órán át tartott a viaskodás, s Zólyomi, ki elemében érezte magát, folyton a legexponáltabb helyeken volt, nemcsak szóval, hanem hosszú törével is kitartásra buzdítván lankadni kezdő embereit.³ Végre a gyalogsapatoknak sikerült több helyen a sánczra felhágniok, a mi a védőket, a kik félték, hogy elvágják őket a Tiszától, zavarba hozta. A jégzajlás ugyan elmúlt már, de azért a vízállás még mindig igen nagy volt s valamennyi ártér és holtág el volt árasztva.

Esterházy és Bornemissza belátván, hogy minden ellenállás hiábavaló, csapataikkal együtt kompokon akartak a Tiszán átkelni. Ez azonban nem ment olyan könnyedén, mert a sánczba behatolt támadók, az elfoglalt ágyúkat a visszavonulók ellen fordítván, csakhamar leírhatatlan zűrzavar és fejtelenség támadt.⁴ Mindenki elsőnek akart a kompokhoz jutni s a fékevesztett vert had, egymás hátán tolongva, dulakodva iparkodott a part felé. Némelyik komp túl lévén terhelve, merülni kezdett, mire a benneülők, más menekvés hiányában, egymást hányták, taszigálták a vízbe. Mások, a kiknek már nem jutott hely a kompokon és

¹ Szalárdi i. m. 77—79.

² Kraus szerint (i. m. I. 103.) Zólyomi serege 8 táborig ágyúval és 4 taraczkkal volt felszerelve s a támadás kora hajnalban, nagy ködben történt. Megjegyzem azonban, hogy Kraus az 1630. és 1631. évek eseményeit összezavarja s a rakamazi ütközetet 1630-ra teszi. Ugyanebbe a hibába esik Segesvári Bálint is. (I. m. 200.)

³ Segesvári szerint (i. h.) Zólyomi lött sebet kapott.

⁴ Szalárdi i. m. 77—79.

ladikokon, úszással próbálták menekülni, de ezek majdnem mindannyian halálukat lelték a szennyes áradatban.

Beteljesült tehát Csáky László jóslata, a ki még a hadjárat megkezdése előtt azt mondotta Batthiány Ádámnak: »Úgy menjetek sógor által a Tiszán, egy egy csolnakot is vigyetek szablya tarsolyotokban.«¹

A győzők még a kompokra is ágyúztak s egynéhányat közülök el is sülyesztettek. Végre Zólyomi, látván, hogy győzelme teljes, beszűntette a további öldöklést.² A zsákmányul ejtett ágyúkat Székelyhídra és Ecsedre vitette, maga pedig a »kis gróffal« együtt márczius legutólja körül vonult be a győztes sereg élén sok fogollyal és ellenséges zászlóval Váradra.

A rakamazi vereség Esterházyt is megpuhította s így a béke a király és Rákóczi között április 3-án létre is jött. Ekkor állapították meg az amnestia pontjait Zólyomi és a »kis gróf« számára, a kik a kívánt hitlevelet május 6-án Váradon ki is állították.³

Zólyomi emelkedése ezzel elérte a tetőpontot s ha a józan ész szavára hallgat, talán élete fogytaig megtarthatta volna azt a positiót, a melyet magának vitézségével és katonai képességével kivívott; de ő is úgy járt, mint sok más, a kit a szerencse egy ideig a tenyerén hordozott. Azt hitte, állandóan magához lánczolhatja majd az állhatatlan Fortuna istenasszonyt s tehetsége és vasakarata előtt minden akadálnak le kell omlania.

Említettem, hogy Zólyomi magyarországi birtokainak középpontja Székelyhíd volt, a melynek nagyobbára csak földből épült várát tekintélyes erősséggé alakította át. A négy bástya⁴ mindenikét »nagy öreg gerendákkal reguláris formára vonatta fel«,⁵ a mi, tekintve azt, hogy a vár az Ér kiöntései között ingoványos, mocsaras talajon feküdt, óriási munkát és költséget igényelt.⁶ Ezenkívül a várát a

¹ U. o. 80.

² A rakamazi ütközetről csakhamar túlzott hírek kerültek forgalomba: »... auprès Rakomoz prés le fleuve Tibiscus, ou ont esté trois mille prisoniers, et deux mille assomés, beaucoup noyés dans le fleuve.« (Rozsnyai Grov János levele a svéd király titkárához. 1631 aug. Tört. Tár, 1892. 453.)

³ Erd. orszgy. eml. IX. 165.

⁴ Vezér, kerek, doboló és Thelegdi bástya. (Hadtört. Közl. 1890. 565.)

⁵ Szalárdi i. m. 87., 88.

⁶ A várát körülvevő mocsár átlag 6, helyenkint azonban 8—10 méter mély volt. (Hadtört. Közl. 1890. 564.)

szárazfölddel összekötő híd elé erős csillagsánczot épített, a mint az a székelyhídi vár 1665. évi rajzán látható.¹ Igaz, hogy később II. Rákóczi György is sokat épített a váron, de annak végleges formáját mégis csak Zólyomi adta meg.

Jellemző, hogy Zólyomi a székelyhídi építkezéseket nem kizárólag a saját költségén eszközölte, hanem az egész érmelléki nemességet is hozzájárulásra kényszerítette. Egszerűen rájuk írt, hogy mennyi nyersanyagra, mennyi mesteremberre van szüksége, s jaj volt annak, a ki parancsának ellenszegülni merészelt. Egyiknek malmát égette fel, a másiknak szőlejét, birtokát foglalta el, vagy pedig hónapszámra beszállásolta hozzájuk katonáit, a kiknek nyomán aztán fű nem nőtt többé.²

Szóval úgy viselte magát, mint a ki minden törvényen felül áll s a kárvallottak, félvén bosszújától, egy ideig panaszt sem mertek tenni ellene. Azonban lassan-lassan eljutott a dolog Rákóczi füléhez is, a ki nem is késett Zólyomit jó szóval és írásban atyailag inteni s figyelmeztetni, hogy hagyjon fel erőszakoskodásával s tartsa tisztelben az ország törvényét.³ Ámde ez az intés épen ellenkező hatást eredményezett, mint kellett volna, mert Zólyomi abban, hogy Rákóczi — szokása ellenére — nem lépett fel érelyesebben, gyöngeséget látott s még inkább vérszemet kapva, most már olyan dologba fogott, a mely könnyen a fejébe kerülhetett volna.

1631 nyarán összeköttetésbe lépett Prépostvárival, a kinek az erdélyi fejedelemség elnyerését illetőleg táplált vérmes reményeit, az ismételt kudarczok sem tudták megsemmisíteni. Prépostvári hallván, hogy Zólyomi elégedetlenkedik, biztatni kezdte, hogy »az, ki nagyobb vízben halász, nagyobb halat fog«⁴ s aranyhegyeket ígért neki arra az esetre, ha a fejedelemséghez segíti.⁵ Zólyomi, oktalan tettének veszedelmes következményeit meg nem gondolva, tárgyalásokba bocsátkozott vele, de a milyen hamarosan melléje állott, épen olyan gyorsan cserben is hagyta s egy szép napon feltárta Prépostvári aknamunkáját a fejedelem előtt.

Ez, hogy valahára véget vessen ellenfele örökös fész-

¹ Szilágyi : A magyar nemzet története. VII. 205. és Hadtört. Közl. 1890. 564. (Eredetije az orsz. képtárban.)

² A székelyhídi dolgokra vonatkozik annak a gúnyverszetnek egy része, a melyet Kraus közöl. (I. m. I. 96.)

³ Szalárdi i. mi. 87., 88.

⁴ Szilágyi : Rákóczy és Pázmány. 81.

⁵ Kismartoni regesták. (Magy. tört. tár. X. 45.)

kelődésének, a rendeket 1631 október 13-ra részgyűlésre hívta össze, melyre Prépostvárit is megidézte. Csak röviden említem meg, hogy a dolog Prépostvári erdélyi jószágainak elkobozásával végződött, de beárulója is majdnem pórul járt, s csak úgy kerülhette el a komolyabb következményeket, hogy szigorú reversalist adott a fejedelemnek, a mely jószágainak elkobozásával fenyegeti, ha hűtlenségbe esnék.¹ Ez volt az első lökés, a mely Zólyomi hatalmi állását megingatta, felkeltvén hűségére és megbízhatóságára nézve a fejedelem gyanúját.

Rákóczi bizalmának megfogyatkozását világosan dokumentálja az 1632. évi Császár-féle pórlázadás is, a melynek leverésében² Zólyomi részt vett ugyan, de a »kis gróf« parancsnoksága alatt.³

Gyalokay Jenő.

¹ Szalárdi i. m. 91. Erd. orszgy. eml. IX. 172.

² Nyírbátor mellett, 1632 április havában. (Kraus i. m. I. 109.)

³ A pórlázadásra vonatkozólag lásd: Szilárdi i. m. 84., 85. Nagy—Szabó Ferencz memorialeja. (Mikó id. kiad. I. 144.) Segesvári i. m. 205.

Történeti irodalom.

Teleki Mihály levelezése. VII. köt. 1675–1677. A széki gróf Teleki-család és a Magyar Tudományos Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti: *Gergely Sámuel*. Budapest, az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. nyomása. 1916. 8°. 626 l. Ára 10 korona.

Teleki Mihály gazdag levelezéséből a hetedik kötet fekszik előttünk 438 levelet felölelő tartalommal. Ennyi levél még akkor is értékes volna, ha rajtuk keresztül jelentőségben csekély súlyú embereken át juthatnánk a kor ismeretéhez; de hogy épen Telekihez fűződnek, ez biztosíték arra, hogy Erdélyre és Magyarországra fontos, elsőrangú czélokról és törekvésekről kapunk híradást. Az előttünk levő kötetben 185 levél arról tanuskodik, miként érintkezett másokkal, míg 253 azt mutatja, miért és hányan keresték fel az erdélyi ügyek e nélkülözhetetlen vezetőjét. A tizenkét kötetre tervezett vállalkozásnak immár második felébe is belekezdett a derék szerkesztő s midőn e tényt megállapítjuk, úgy gondoljuk, hogy ki kell fejeznünk Gergely Sámuelnek jókívánságunkkal együtt amaz óhajunkat is, hogy sikerüljön előrehaladott kora ellenére a második felét is oly lelkiismeretes szorgalommal és pontossággal befejeznie, mint az eddigieket és a most szóban levő kötetet is készítette, melynek az általa választott kiadási szempontokban kifejezésre juttatott alaposágát és correktségét példákön volt módunkban megtapasztalni. El nem rejthető meggyőződésünk, hogy a bevégzett mű alapos tárgymutatóval gyűjteménye lesz oly gazdagságoknak, melyeket a XVII. századi magyar köz- és magánéletnek egyetlen kutatója sem hanyagolhat el.

A megelőző kötetek tartalma vonzóbb volt; helyet kért bennök a hitves, az anya, a rokonság. Most szinte családottan kérdezzük: Hova maradtak a sokat betegeskedő, ritka kitartású Vér Judit asszonynak az ő »szerelmes urá«-hoz küldött izenetei? Vagy a mindig nyers Teleki Jánosnének kemény ítéletű utasításai szófogadó fiához? Hittük azt is, hogy János úrfi, a ki az előbbi kötetben már szokni kezd a pennához, megterheli egyszer-másszor

a levélvivő szolgát és hírt ad kollegiumi életéről apjának, avagy csak legalább deák uraimék, a nevelők értesítették volna urokat gondjaikra bízott tanítványuk haladásáról! De még a professorok sem mutatkoznak sehol. Így nem marad hátra egyéb, mint — szemlét tartva az anyag fölött — annak a Telekinek bemutatása, a ki Bánffy Dénes halála után elszakítva a szálakat — legalább látszólag —, mik a családhoz fonták, egyesegyedül a kül- és belpolitikára veszti minden maga gondját és fáradozását. E kötet során Telekiben túlnyomóan az államférfit látjuk; és ha fütik is gazdagodásra vagy külföldről nyerendő kitüntetések után törekvő ideák, ezek már nem tekinthetők életiránya mérőjének, mint előbb; pályája kiszélesült szűk határaiból, nem kellett már meg-megrezzenve jobbra-balra tekintenie nálánál hatalmasabbakra, nem kínozták már családja jövőjének kétségei, nem okoz már neki gyötrő tépelődéseket néhány jobbágyos részjóság megszerzése: nagyokban foglalatos s az ezeken megtérő haszon is csak jelentékeny lehet.

Lázás fegyverkezésről, hosszadalmas tárgyalásokról adnak hírt e kötet levelei. A fegyverkezés homlokterében természetesen Teleki áll. A háborúhoz nem elegendő az ellenség ellen felgyült harag fékjének szétszakítása; erős biztosítások kellenek, hogy kellő pillanatban legyen a haragnak súlya is, melylyel az ellenségre nehezedik. Jól tudta ezt Teleki s ezért fontolóra vette Erdély helyzetén kívül az európai helyzetet. A francia érdeklődés Lengyelország felől már az előző 1674. évben kereste a támasztékot, a minék segítségével a Habsburg uralkodónak Magyarország felől egy gonddal többet okozzon. Erdélyben a puhatalódzó francia küldött céljainak megfelelő kedvet talált, de egy hirtelenül támadt súlyos belső ügy — Bánffy Dénes elfogatása, póre és lefejezése — megakasztotta a kezdődő összeköttetéseket. Bánffy Dénes, a kinek lefejeztetését a vezetők mindegyike mással okolja meg, úgy szerepelt hatalma örökösének ajkán, mint a francia irányú politika veszélyes ellensége. Teleki nem habozott e felfogást kinyilvánítani és hasznot húzni belőle. Bánffy nem is gondolta volna, mily jó szolgálatot tesz még holta után is sógorának, midőn az elfogatásakor ijedten abba hagyott tárgyalás fonalát két hónap múlva ismét fölvette. Beaumont utóda Du Fresne nem kutatta a tárgyalás megszakításának okait; udvarias, szinte alázas leveleiben minden jóra készségét küldi az erdélyi külügyek vezetőjének. Ennyi készség határozott megállapodások felé vezetett. Az előzetes szóbeli puhatalódzásokra Forbin-Janson, a francia király főmegbízottja szólal meg és arról értesíti Telekit, hogy a magyar menekültek ügyét készséggel karolja föl és futárral ad hírt e lépéséről uralkodójá-

nak, egyben reményét fejezi ki a fölött, hogy a legkeresztyénibb királynak mielőbbi segítségét tapasztalhatják a bujdosók. Forbin-Janssonnak e levele felszöktette Telekiben is a reménységet a bujdosók ügye iránt. Ezzel egyidejűleg azonban még több barátot akart szerezni terve számára. Nem látszott nehéznek a lengyel király megnyerése, mivel már régebb idő óta folyt az érintkezés. A lengyel azonban ekkor hadilábon állt a törökkel. Ezt a békét kellett megkötni mindenáron előbb! Két ok siettette Telekit e békesség körüli munkájában. 1. Mert tetemes lengyel segítséget csak a béke után remélhetett. 2. Mert a török hozzájárulását is csak a béke után várhatta. Hiszen közszóként élt még a kevésbé hivatottak ajkán is a török magatartást jellemző ama mondás, hogy míg a török egy háború kapuját be nem zárta, másiknak kapuját nem szokta megnyitni. Most, hogy a lengyel király a békességnek zárt ajtaját fessegette, Teleki sokszoros örömet érzett. Volt is oka reá, mikor Szobieszky éppen Apafy kormánya útján óhajtotta bejelenteni és munkálni békülő szándékát. Annak meggondolása sem volt jelentéktelen, hogy a békesség sikere önkéntelenül emelni fogja a porta szemében a közbenjárót is s így a bujdosók ügye ennyiképen megtámogatva, mégis csak lábra állhat. Ily fontolgatások közt telt az 1675. esztendő és fordult a nyár őszre, de Teleki azért nem feledte el, hogy Forbin-Jansson még nem mondott semmi bizonyosat ura elhatározásáról. Bármily nagyok voltak a tervek, melyeket Teleki ápolt, a bujdosók sürgetéseit kénytelen volt meghallani. Nekik minden nap mulasztás volt, minden várakozás kínzó. Kezdetét veszik egyrésztől a kétkedő sürgetések, másrésztől a szavak leplébe burkolt hangos ígérek. Teleki prédikátori hangot használ a francia segítség elmaradása fölötti bosszankodásának kifejezésére. »Csak az idő és az ügyek szerencsétlen kimenetele meg ne tanítson«, így példálódzik; felhossa, hogy a bujdosók helyzete nem engedi meg a hosszú várakozást. Teljesen üres válasz erre nem jöhetett; Forbin-Janson sietett is hírül adni ura határozott hajlandóságát a bujdosók iránt. Egy időre ez is elegendő volt, mivel télre állt az idő, midőn nagy vállalatba kezdeni úgy sem volt szokásos. »No, majd tavaszra jön a segítség«, nyugodtak meg az ügy barátai. Közben elfoglalta őket a lengyel-török béke dülőre juttatása, a mi nem ment oly könnyen, mint várták volna.

Az 1676. évben is még Telekiék fujják az elégedetlenség kürtjét a lassú francia segítség miatt, de a következő évben megfordul a helyzet. A lengyel béke után sem látszik nagy kedv a portán a bujdosók megsegítése ügyében. Mikor a bujdosók követői szétnéznek a portán, észreveszik, hogy a francia segítséget a török nem veszi szívesen s a végleges válaszzsal Erdély

számára adós marad. A francia diplomacia mintha csak meg-
 érezte volna ezt a helyzetet, határozott ígéreteinek beváltására
 gondol, sürgeti Erdélyt a támadásra. Apafy kormánya nem
 mer a porta határozott hozzájárulása nélkül cselekedni; külön-
 ben sem szokása Apafynak az erélyes lépés. De a bujdosókra
 nagy hatást gyakorolt a francia és lengyel segítség: támadni
 akartak mindenáron. A támadó kedv eleinte még kormányozható
 volt az Apafy által diktált felfogástól; de ez a hatás mindinkább
 vesztett erejéből. Kivált mivel Apafy tanácsában is voltak,
 a kik úgy vélekedtek, hogy titkon megengedheti a fejedelem
 a bujdosók harcolását, mert ha győzni fognak, a török úgysis
 belenyugszik a támadásba; Erdélynek azonban semmiképen
 nem lesz baja. Teleki, a kire az egész harcz vezéri tiszte bízva
 volt, a török beleegyezése nélkül nem akart mozdulni. Így állott
 elő az a helyzet, hogy míg nem sok idővel előbb a német elleni
 küzdelmet nem is tudták volna Teleki nélkül elképzelni, most

minden áron való harczvágy heves hangulatában más alkalmas
 fővezér után kutattak. Oly utakon, melyek az óvatos Teleki
 kritikáját is kihívták, meg is találták a fővezért gróf Thökölyi
 Imrében. Ezzel indul meg a történelem más lapjairól részletesen
 ismeretes ifjú gróf Thökölyi pályája. A harcz még az 1677. év
 végén megkezdődik, de Teleki, a ki diplomatiailag előkészítette, el-
 marad belőle. Nem maradt ez a két férfi szívélyes viszonyára
 hatás nélkül, a miről az egyes levelek bőven tájékoztatnak ben-
 nünket. Néhány hírt vehetünk még a megindult harczról és
 záródik a kötet.

De egy sokféle összetételű leveles anyag sokkal változato-
 sabb és szétágazóbb, hogysem egy főszempont körvonalai hatá-
 rozott képét nyújthatná tartalmának. Itt is a kötet gerinczét,
 a bujdosóknak francia és lengyel segítséggel való támogatásá-
 nak adatait jelentékeny számú másféle adat egészíti ki, melyek-
 nek egyaránt jó hasznát veszi a korrajzíró, a művelődéstörténet
 kutatója, sőt még a nyelvkincs gyűjtője is. Példakép meg-
 tekinthetjük a hadi nagypróbákra készülő bujdosó hadat, a
 mely a sok diplomatiái tárgyalás központja volt, mily kép
 alakul ki róluk a kötet szavaiból.

A kurucz sereg állandó csoportját, tömörülését jelenti már
 1671 óta a királyi Magyarországról leszakadt keserű magyarság-
 nak. Midőn pedig Erdélyben tanyát vert a gondolat, hogy a
 magyar szabadságot visszaállítsák, jó volt, hogy a célért ily
 elszánt elemre támaszkodhattak. 1673-ban választás útján
 Wesselényi Pál került az élükre az erdélyi politika irányítóinak
 megegyezéséből. Különböznél mindig volt egy-két menekült magyar-
 országi úr, a kik őket Erdélyben képviselték. Élükre kerülni

nem dísz volt, hanem nagy felelősség. A jó katonasereg: az engedelmesség nem tartozott náluk a divatos erkölcsök közé. Nehéz is volt tőlük várni. Mielőtt bujdosókenyérre jutottak, vagy nemesek voltak, vagy jobbágysorsban éltek; a nemesember még elesett korában is azon van, hogy senki se parancsoljon neki; a jobbágysorból fölvergődött ember pedig szívesen ment a példa után. A generalis a szerint, a mint kedvük tartotta, vezérük vagy közgyűléseik vezetője volt, a hol ki ki tehetsége szerint hallatta véleményét folyó ügyekről, vagy mondott lesújtó véleményt tiszteletben álló emberekről. Ilyenkor nem mulaszthatta el tájékoztatni őket a török porta felfogásáról, a francia király meleg rokonszenvéről, a lengyel uralkodó barátságajánlásáról, a reménységet a kellő szükség szerint felzaklatva bennük. Ezek voltak a generalis zajos győzelmi napjai; az ilyen gyűlések után egy-két napig nem volt panasz. Ha ismét jelentkezett az elégedetlenség és Wesselényi jobb módot nem talált, szívesen számot vetett valamelyik szomszédos város időnkénti megrohanásának gondolatával is, mert mint kifejtette, veszedelmes a heverés. Nyitott ajtót hagy e kijelentés annak részbeni megértésére, hogy miért hallatszik a Wesselényi katonáira, hogy oly tatárul prédálják úgy a német, mint a török, sőt az erdélyi területek falvait is. A milyen vasvillahegygyel összeállottak egymással szemben a kisebb hadnagyok, ép úgy gyakoriak voltak a vezetők közt is a heves jelenetek; Telekinek elég gondot okozott a vezetők panaszai közt eligazodni és megnyugtatni őket egymással szemben. A tehetetlen ziláltság képét veti elénk az a panasz, hogy a kállai kapitány mindent a maga nézete szerint cselekszik és viselkedése olyan, mintha a némethez kívánna pártolni. Ma nem tudjuk megérteni azt a nagy szabadságot, a mi a kurucz-táborban akkor fel sem tűnt. Kubinyi László, az egyik előkelő bujdosó úr minden megütközés nélkül újságolja, hogy a katonák leveleket fogtak el s azt felbontották, mielőtt a generalis kezébe juttatták volna. Leveléből kitetszik, hogy a levelek tartalma érdeklí, míg a fegyvelm súlyos megsértése felett szót emelni eszébe sem jut. Az ily laza katonakerkölcsök láttára írja Thökölyi még mint újdonsült fővezér, hogy »Sok istentelenséget követnek az idegen nemzetek is, de az mi magyarunk sem hagy alább benne«. Kvártélyozásuk az, a mi legtöbb gondot okozott Erdélyben. Úgy éltek, mint az ellenség földjén. A mire szükségük volt, azt kérés nélkül elvették, ha ellenkezésre találtak, letörték az ellenszegülést. Némelyikben hiányzott sorsának alapos számbavevése, úgy élt mint a saját birtokán. Még a jobb köntösűek közt is akadt olyan, a kinek szolgára nem tellett, de lova 5—6 drb volt, a harc elől azzal tért ki, hogy lovait gondolja, de azt is oly lelkiismeret nélkül

művelte, hogy füvelés idején még a 4 forintos silány lóval is tiszta búzaabrakot etetett. Pedig nem lehetett dicsekedni a nagy termésről, főleg a kvártélyos helyeken és a szomszéd vidékeken, a hol már évek óta különösebben 1675 óta csak a kardot köszörülték, de szántásra nem gondoltak, sőt még a meglevő életet sem takarították el derekasan. De e sok visszasságot elfelejtjük, ha közelről látjuk a nyomort, mely a bujdosókat hazuról nyommon követte és a sarkukat taposta. Erdélynek kellemes volt a gondolat, hogy segítségükkel megkezdheti az ország felszabadítását, de áldozatokat hozni Apafy nem tudott, nem is volt elegendő pénzbeli készsége hozzá. Ha pedig adott, annak annyi helyet csinált, hogy a fizetómester sohasem győzte észszel és furfanggal, mikép lássék soknak a kevés, de a bujdosók is ismerték már a szokást! Mikor a pénzközeledés híre a bujdosó-táborba megérkezett, megkezdődött az érdeklődés, a nyugtalan mozgás, a pénz kapós volt, mert az ember folyton szaporodott, akadt sok olyan parasztember, a ki marháját eladta, szakálát katonamódra, leborotváltatta még ha őszült is és odaállított a hópénzért. De voltak aggodalmasabb lelkek is, a kik nem becsülték magasra a fizetés hírét s szó közben nem egy alku jött létre, melyben a reménybeli hópénzt valóságos pénzzel fizetve féláron eladták. De ezek még a néma reménytelenség nyilvánulásai. Válságosabb volt, mikor valamelyik csoport elúnta a várakozást a hópénzre, mint az újlaki gyalognép 1676 júniusában. Felkerekedtek és szó nélkül elindulva, a sánczot ott hagyták, majd hadnagyaikat, a kik nem akartak velük menni, fáradtig verték s aztán egy lábíg elmentek.

A török sem bánt velük síma kézzel se az urával, se a közrendjével! Szemükre hányta folyton, a mi legfájdalmasabb volt neki, hogy a török birtokokról jelentkező jobbágyot is maguk közé vették. Gyakran volt része a főbb bujdosó uraknak a török czivakodások és korholásokban. Kende Gábor 1676 márczius 15-iki levele őriz meg egyet egészben. Kende előadja, hogy Váradon, a hova a basa hívására ment be társaival, a népharag féktelen kitörésének majdnem áldozatul esett. Végül a váradi basa, a kit szelidsége miatt keresztyén basának neveztek, mialatt a nép a mecsetekben volt, felhasználta az alkalmat és kiszöktette őt a várból. Még élesebb jelenetet csaptak a törökök Kubinyi Lászlónak, a ki ijedten írja, hogy még ily embertelenül s ily temérdeken mint vele, nem bántak bujdosókkal. Az egri szandzsátságban pedig oly barátságtalan volt a helyzet, hogy négyöt zászlóalja török kergette a katonát — Wesselényi híre — s ha 2—300 katona szembefordult a törökkel, nagy volt ilyenkor a halál aratása. Még a jobb emberek is nagyon szűkösen, szegé-

nyesen éltek, sok törődéssel és fáradsággal. Könnyíti az eligazodást, ha tudjuk, hogy Wesselényi Pál a fővezér, arról panaszkozik egy helyütt, hogy szemei a sok tűzfénytől és füsttől úgy megromlottak, hogy alig látott rajtuk.

Gazdag anyagot nyerünk a kötetben a Béldi-féle első mozgolódásra, melynek Bethlen Miklós is áldozata lett s csak jó időre szabadult ki Béldivel együtt a börtönből; még e kötetben olvashatunk második tervéről, mely miatt Sztambulba volt kénytelen menekülni, de mivel e kérdést e kötet nem fejezi be, czélszerűbbnek látszik az egész ügyet akkor tárgyalni, midőn a jövő kötettel teljes készletét bírjuk az idevágó anyagnak. Hírünk van még mindig Zólyomiról, ki még most sem mondott le fejedelmi ábrándjairól; tudomásunkra jut a levelek során Paskó Kristófnak, a portai követséget viselt nyugtalan embernek szökése, a ki úgy látszik szintén Apafy trónját irigyelte meg. A kötetet 39 lapot kitevő terjedelmes tájékoztató összefoglalás és a tartalomjegyzék teszi értékkessé és használhatóbbá.

Zsinka Ferencz.

Kérészy Zoltán: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Budapest, 1916. Benkő Gyula könyvkereskedése. 8° 201+2 lap. Ára 7 korona.

Az osztrák közjogi és történeti irodalomban az utóbbi években ismét nagy aggressivitással jelentkező centralista tanok a magyar politikusok, publicisták és közjogászok részéről erélyes visszautasításokban részesültek. E visszautasítások azonban csupán arra elegendők, hogy a »qui tacet, consentire videtur« elve alapján el ne ítéltessünk. A centralista közjognak módszeres történeti kutatáson alapuló tudományos bírálata késik. S e késedelem oka történeti irodalmunknak egy régi mulasztása.

Az osztrák centralisták és foederalisták a magyar közjogi felfogással homlokegyenest ellenkező tanaikat jórészt a XIX. század utolsó évtizedei óta nagy buzgósággal művelt közigazgatástörténet eredményeire támaszkodva építik fel. Világos, hogy velük szemben nekünk is hasonló fegyverzettel kell harczba indulnunk, ha a küzdelmet a tudományos siker reményével óhajtjuk felvenni. A magyar tudományos irodalomban alaposan kiaknázott és feldolgozott országgyűléstörténet mellett a közigazgatástörténet problémáira kell nagyobb figyelmet fordítanunk. A magyar dikasteriális kormánysszervek kritikai története — Thallóczy, Acsády és R. Kiss István jeles monographiáin túl — nem részesült számottevő tudományos feldolgozásban. Így jogtudósaink és publicistáink kénytelenek avval a történeti anyaggal indulni küzdelembé, a mivel Deák Ferencz, oly nagy tudo-

mányos és publicistikai sikert aratva, döntötte meg Lustkandl elméletét. Csakhogy a mi elegendő volt Lustkandlnak a magyar és osztrák törvényhozás történetén alapuló, tehát hiányos anyagra épített érvelése czáfolatához, nem elég a módszeres közigazgatástörténeti kutatáson felépített újabb közjogi munkák felfogásának alapos bírálatára. Első és legfontosabb feladatunk — mint Szekfü néhány év előtt oly nyomatékosan megállapította — a magyar dikasteriális kormányzervek történetének lehetőleg minden polemiától mentes, módszeres feldolgozása. Ennek megtörténte után kerülhet csak sor a centralisták és foederalisták tudományosan megalapozott közjogi teoriájának hozzájuk méltó, tudós bírálatára.

Kérészy tanulmánya jelentős előmunkát a dikasteriális kormányzervek monographikus történetéhez. Tárnya a magyar kamarai pénzügyigazgatás kétszázados (1528—1741) története, mit az uralkodó és országgyűlések közt folyt tárgyalások, a magyar törvények s a magyar és udvari kamarák részére kiadott — irodalmunkban eddig javarészt ismeretlen — utasítások alapján dolgozott fel. E források alapos használata mellett egyéb levéltári forrásokat is forgatott. A tárgyra vonatkozó osztrák irodalmat kiaknázta. A felhasznált források természetéből következik, hogy a magyar kamarák belső szervezetét, hivatali működését, ügykezelését, hatáskörét és a magyar közigazgatási hatóságokhoz való viszonyát csak mellékesen érinti (különösen a 97—109. lapon). Főfeladatául a magyar kamarák közjogi helyzetének, az udvari kormányhatósághoz való viszonyuknak, szóval külső történetüknek tisztázását tekintette. (15—97. és 110—159. l.) E feladatát sikerülten oldotta meg.

Előadásából világos és megbízható képét kapjuk a küzdelemnek, mely a pénzügyigazgatás kérdései körül az osztrák udvar és a magyar rendek közt folyt.

Az udvar a XVI. század második negyedétől a XVII. század végéig mind fokozódó erélylyel, ez idő óta némi hanyatlással ugyan, de állandóan és szakadatlanul a pénzügyigazgatás centralisatiojára törekedett. Célja a magyar kamaráknak az udvari kamara, mint legfőbb központi pénzügyi hatóság alá rendelése volt. E törekvés, mint a centralisták felfogásával szemben már Acsády helyesen megállapította, kezdetben korántsem szolgált tudatosan és kifejezetten »összbirodalmi« czélokat, inkább csak gyakorlati jelentősége volt. Mivel azonban a központosítás — tekintettel az udvari hatóságok tisztán osztrák karakterére — természetszerűleg a magyar jogok lényeges csorbulásával járt, később eszközévé lett az összbirodalmi gondolatnak s korán felidézte a magyar rendek ellentmondását.

Nagy érdeme Kérészynek annak megállapítása, hogy a magyar rendek a pénzügyigazgatás kérdésében már I. Ferdinánd idején szembehelyezkedtek az udvar felfogásával. Téves tehát Acsády feltevése, hogy a magyar rendi közvéleményt e korban még nem sértette a magyar kamara felállítása s az udvari kamarai szervezetbe való beolvasztásának célzata és hogy a rendek »egyetlen egyszer sem kifogásolták ezen ma oly sérelmesnek látszó kapcsolatot«. Az 1528., 1545. és 1547. évi országgyűlési kérelmek és határozatokból kétségtelenül kitűnik, hogy a rendek a kamara felállításához nem járultak hozzá s abba nem nyugodtak bele. Ellenkezőleg, követelték a régi királyi kincstartói méltóság visszaállítását és később ennek országgyűlési ellenőrzés alá helyezését. Abban azonban téved Kérészy, hogy a rendek 1528-ban a *választott* kincstartóság felelevenítését kérték Ferdinándtól. Az idézett országgyűlési emlétkben kifejezetten a király által kiválasztott tisztekről és kincstartóról van szó.

Acsády az ő téves véleményét arra a feltevésre alapította, hogy a Ferdinánd-kori államjogi és politikai köztudat még nem tett különbséget szorosán vett királyi és közjövodelmek közt. A XVI. század első negyedének törvényhozása e felfogást tökéletesen megczáfolja. II. Ulászló és II. Lajos idején e különbség tudata már széles körökben megvolt. Egyik — számra népes — politikai párt kimondottan célul tűzte a királyi és állami jövodelmek elkülönítését s utóbbiaknak a királyi kincstartótól független, választott kincstartók által leendő kezeltetését. E törekvésük az 1518., 1521. és 1523. évi törvényekben sanctiót is nyert. Igaz, hogy ez a választási rendszer kivételes állapot volt s a köznemesi párt bukása után ismét a régi királyi kincstartói rendszernek adott helyet (1526:III. t.-cz.), de kétségtelenül bizonyítja, hogy az Acsádytól feltételezett tiszta patriomonális felfogás már a XVI. század elején meghaladott volt.

A rendek küzdelme és tiltakozása az udvari kamara befolyása és általában a »tisztán magyar« és »közös« ügyek (had- és pénzügy) megkülönböztetése ellen a magyar kamara első felállítása óta állandó és folytonos. E küzdelem csak mint az udvari centralisatiós törekvések reakciója érthető meg. Nem fogadhatjuk tehát el Kérészy megállapítását, mintha I. Ferdinánd idejében a magyar kamara függetlenségét az udvar respectálta volna s a kamarai utasításokban a centralisatióra való törekvés nem domborodnék ki. Az 1545. és 1547. évi országgyűlési kívánalmak nem jöhettek létre ily centralisatiós törekvések híján. S valóban már az első kamarai utasításokban határozottan felismerhető az egységes, központi igazgatásra való törekvés. Igaz, hogy elvileg az 1528., 1531-iki, sőt az 1548-iki

fundamentális kamarai instructio is respectálja a magyar jogi álláspontot, mely szerint az ország legfőbb pénzügyi kormány-szerve — ép úgy, mint minden egyéb kormányzóhatósága — közvetlenül és csakis a király fennhatósága alá tartozik. Ez elvi álláspont elismerése mellett azonban Ferdinánd semmi kétséget sem hagyott az iránt, hogy a magyar kamara ügyeiben mindenkor az udvari kamara véleménye lesz irányadó. Az 1528-iki utasítás szerint: »cum in Curia nostra cameram ordinariam habemus... consiliarii camerae nostrae Hungaricae respectum ad nos habent«. Az 1548-iki utasítás még tovább megy, egyenesen kimondván, hogy »cum in Curia nostra speciale camerae consilium habeamus, ad quem omnia et singula, quae in aliis nostris cameris geruntur, referri solent, consiliarii cam. Hungaricae ad nos et eandem cameram Curiae nostrae respectum et recursum suum habere debent«. Világosan kitűnik ebből, hogy Ferdinánd — bár a magyarok érzékenységét kímélendő s a bonyodalmakat kerülendő elvileg elismerte a magyar kamara közvetlen érintkezését királyával — kezdettől fogva többnek óhajtotta az udvari kamarát, mint egyszerű közvetítő, kabinet-irodai funkciót végző hivatalnak. Az udvari kamarát Ferdinánd és utódai a magyar kamara ügyeiben is irányadó befolyással bíró, tanácsadó testületnek tekintették.

Az udvarnak ez a — centralis közigazgatás megállapítására czélzó — törekvése volt a kétszázados viták kiindulópontja s ez vált az udvari felfogás és az országgyűlések szakadatlan tiltakozásainak ütközőjévé. A rendek az udvarral szemben kezdetben a régi királyi kincstartói méltóság visszaállítását és országgyűlési ellenőrzését, később az udvari kamara tanácsadói és felügyeleti szerepének a magyar kamarai ügyekből való teljes kiküszöbölését követelték. S e követelésüktől sohasem tágtottak.

Velük szemben az udvar következetesen hangoztatta a »tisztán magyar« és »vegyes« (helyesebben »közös«) ügyek megkülönböztetésének szükségét. Előbbieket a magyar hatóságok kizárólagos hatáskörébe tartozóknak ismerte el, utóbbiakra, a had- és pénzügyre nézve az udvari kormányhatóságok fennhatóságát vitatta. Quasi engedményképen két magyar tanácsosnak a császári tanácsba leendő meghívását helyezte kilátásba, miáltal a magyar álláspont érvényesülésének lehetőségét biztosítottnak mondta. A rendek ezt a jogi állapotnak meg nem felelő megkülönböztetést és a magyar érdekeknek a közös ügyek intézésében csupán két, az uralkodó által kiválasztott, magyar tanácsos által való képviselést természetesen nem fogadhatták el. Mindazonáltal 1569-ben sikerült az udvarnak

— a magyar kamara akkori személyzetének tanácsára és támogatásával — álláspontját a törvény szövegébe iktatni. S noha a következő országgyűlések ezt a rendelkezést mindig kifogásolták, új törvényekkel hatályon kívül helyezték s azt maguk az uralkodók is — avval ellenkező új törvények szentesítése által — hatálytalannak minősítették, két századon át minduntalan s következetesen erre az 1569:XXXVIII. t.-cikkekre hivatkozva vetettek gátat a számos törvényben sanctionált magyar jogi álláspont gyakorlati érvényesülésének. A küzdelem legélesebben Rudolf és I. Lipót idején folyt, mikor az udvari álláspont lelkes és mindenre kész támogatói, Szuhay István, illetve Kollonics álltak a magyar kamara élén. A küzdelem mindkét esetben a magyar közjogi álláspont teljes diadalával végződött, mert az uralkodók az 1608:V. és 1715:XVIII. t.-cikkekben kénytelenek voltak a magyar pénzügyigazgatásnak az udvari kamarától való teljes függetlenségét ismételten elismerni.

A magyar kamara azonban e törvényes intézkedések daczára sem volt képes magát a gyakorlatban az udvari kamara fennhatósága alól függetleníteni. Az udvar a törvényekkel szemben is ragaszkodott minden jogi alapot nélkülöző centralisatiós törekvéseihez. Az udvari kamara mindig beleavatkozott a magyar kamarai ügyekbe.

E beavatkozást a magyar rendek mindenkor törvénytelennek tekintették. A nemzet sohasem adta fel jogát a magyar közigazgatásnak az udvari kormányhatóságoktól való függetlenségéhez. Maguk a szakadatlan tiltakozások s az a körülmény, hogy a törvényekben a királyok kénytelenek voltak a magyar álláspont jogosságát elismerni, kétségtelenné teszi, hogy a magyar kamara függése az udvaritól jogtalan és törvénytelen gyakorlatban gyökerezik. Magyar közjogi felfogás szerint ez a törvényeinkkel ellenkező jogtalan gyakorlat semminő alapot sem nyújt a centralis birodalmi szervezet jogosságának, sőt még fennálltnak vitatásához sem. A centralisták azonban a magyar törvények és országgyűlési panaszok — szerintük egyoldalú — jogmegállapításával szemben a császár-király rendeleteinek törvényalkotó, sőt törvényrontó hatására és az évszázados consequens gyakorlatnak jogalkotó képességére hivatkoznak. Az összbirodalmi kormány szervezetet s a magyar hatóságoknak ettől függését tehát törvényes alappal bíróknak tartják.

Felfogásuk czáfolatában igen nagy jelentőségű Kérészynek az a megállapítása, hogy az uralkodók nemcsak a törvényekben, hanem még a hivatalnokaik részére kiadott s Teznerék szerint törvényrontó utasításaikban is kénytelenek voltak elvileg elismerni a magyar álláspont helyességét s evvel ellen-

kező céljaikat — reservatio mentalissal élve — burkoltan, sőt kétértelműen kifejezni. Az udvarnak tehát épenséggel nem volt oly szilárd a hite rendeleteinek törvényrontó erejében, mint az osztrák centralisták képzelik. Sőt teljes tudatában volt eljárása törvényteleniségének. E tudat ébrentartásáról nyomatékosan gondoskodtak a rendek szakadatlan panaszai s mikor ez sem használt, az alkotmányos mozgalmak. A magyar álláspontnak nyomatékosabb törvényes elismerése rendszerint kényszerítő külső körülmények következménye volt, mint az 1715. és 1741. évi törvényhozás bizonyítja, a miből az is kitűnik, hogy az udvar mikor a magyarokra volt utalva, sietett a törvényes és jogos magyar álláspontot elismerni.

Ha az udvar a törvényellenes gyakorlatot és a császári rendeleteket a magyar törvényeket meghaladó erejű törvénynek tekintette volna, bizonyára több sikerrel érvényesítette volna vélt jogát. A XVI—XVIII. századi kormányhatóságok mindenestre jobban voltak informálva a magyar törvények jelentőségéről és álláspontjuknak magyar szempontból teljesen törvénytelen voltáról, mint a XX. század osztrák centralista tudósai. Ezért nem szegezték törvényeinkkel szembe az uralkodók rendeleteit, hanem a többször hatályon kívül helyezték 1569: XXXVIII. t.-cíkkel, melyben a magyar rendek — megfélekezve panaszaiokról, vagy megtevesztve udvari befolyásoktól — közeledtek az udvari állásponthoz.

Nevezetes Kérészynek az a megállapítása is, hogy az udvari kamara a magyar kamara ellenőrzésében és saját fennhatóságának elismertetésében korántsem tudott oly consequens gyakorlatot teremteni, a milyennek fennálltáról a centralista közjogászok beszélnek. A magyar kamara igen sok esetben — különösen mikor oly szilárd hazafias meggyőződésű elnök állt élén, a minő például gr. Erdődy Antal volt — igyekezett a magyar törvényekben biztosított függetlenségét megvédeni. Az udvari kamara nem tudta következetesen érvényesíteni vélt fennhatósági jogát. A magyar kamara jogi függetlensége igen gyakran a gyakorlatban is kifejezésre jutott, a mi a centralistikus felfogás törvényessége esetén nem igen történhetett volna meg.

A centralista közjognak a XVI—XVIII. századi magyar kamara függőségének törvényességét vitató tanítása Kérészy megállapításai után teljességgel tarthatatlan. Tagadhatatlan tény azonban, hogy a magyar pénzügyigazgatás egy része — így a bányaugyek, a körmöczi pénzverőház s bizonyos tekintetben a szepesi kamara is — szorosabb függőségbe kerültek az udvari kamarához s kezdettől fogva elvonattak a magyar kamara

hatásköre alól. E kérdés tisztázása a jövő feladata, mert szerző ez alkalommal annak vizsgálatára nem terjeszkedett ki, noha a XVI—XVIII. századi magyar pénzügyigazgatásról rajzolt kép ezáltal némileg hiányos, befejezetlen maradt.

Jó szolgálatot tett Kérészy a további kutatásnak az 1528., 1531., 1548. és 1720. évi kamarai utasítások teljes szövegének kiadásával. Az a szeretet és alaposág, melylyel tárgyát feldolgozta, remélni engedi, hogy élvezetesen írt, jeles műve csak bevezetése nagyobbterjedelmű közigazgatástörténeti tanulmányainak. A XVI—XIX. századi pénzügyigazgatás történetének minden részletre kiterjedő monographikus feldolgozásával nagy hála kötelezné a magyar történet- és jogtudomány minden munkását.

Hóman Bálint.

Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei. A M. Tud. Akadémia archaeolog. bizottságának megbízásából Budapest, 1915. folio.

Tizenkét év alatt három könyv és egy tuczatnyi külön czikk a rovásírás szolgálatában mindenesetre számottevő munka, megéri azt, hogy foglalkozunk eredményeivel, módszerével most, mikor a szerző már lezárta kutatásait, kimondta az utolsó szót, nec ultra!

Mivel az új könyv nem öleli fel a kérdés egész körét és sűrűn utal az 1909. kiadású *Rovás és rovásírás*ra, ismertetésünk akaratlanul is kiterjed, legalább helyenként erre is. Egyszerűség okáért ezt I., az új művet II. jegygyel fogjuk idézni. Terünk nem engedi, hogy nyomon kövessük a fejezeteket, csak néhány érdekesebb részletre kell szorítkoznunk. Ilyen pl. »A tulajdonjegyek téves szerepe« (II., 14—17). Ez a fejezet alapjában az (I., 104—146. l.) közölt *Tulajdonjegy* című tanulmány önkritikája. Eredetileg az oldenburgi pecsétjegyek és a török tamgák, vogul tulajdonjegyek és a kassai kőfaragók mesterjegyei wagneri harmoniában folytak össze a vend naptár, erdélyi állatbélyegekkel és a közjegyzők kézjegyeivel, hogy megvilágítsák a székely favágók és tutajosok tulajdonjegyeinek fontosságát. Végeredményül ugyan a rovásíráshoz még átmenet sem mutatkozott, összefüggés a rovás betűivel nem bizonyítható, de a mi elébb nem fért 42 oldalon tárgyalt fejezetbe, most összefoglalja a kis cím: A tulajdonjegyek téves szerepe, tehát: confiteor, peccavi!

Nézetünk szerint a két könyvben csoportosítani lehetett volna az összes írók nyilatkozatait, hogy a forráskritikának jövőre is alapja legyen és külön bírálni hitelességüket gondos irodalmi repertorium kíséretében, nem pedig ötlet, vagy hangu-

lat szerint mellőzni egész sereget. Milyen gondatlanul járt el a szerző e téren, mutatja pl. Veit *Goliel* esete (II. 33. l.). Ezt szerző csak valami 1825. évi recensio alapján ismeri. Szerinte G. 1550—60-ban az erdélyi hadsereg titkára (!) lett volna. Pedig *Gaillet* Vitus pozsonyi polgár csak 1551—3-ban működött, Castaldo magyar tolmácsa volt. (L. Századok 1914. 17. l.). Kéziratairól a Könyvszemle 1882. 1884. foly. referált és S. váltig hibásan írja a nevét.

Az irodalomtörténeti résznek főbaja a hiányosság. Bél, Jankovics, Wallaszky sokkal bővebb repertoriumot állítottak össze. Annyi felesleges idézet, apró német szövegek fordítása helyett hasznosabb lett volna reprodukálni a nevezett szerzők jó forrásjegyzékét. Fontos lenne ez azért is, mert itt néhány azóta eltűnt kéziratra is utalnak. Említsük pl. Joh. Meier kopenhágai tanár, udvari nevelő († 1650) adatát.

»Collectio monumentorum runicorum« kéziratós művében írja: Alphabetum hunnorum, *quo olim usi sunt*, lectum more hebraeorum a dextro ad sinistram utut in exemplari ostenduntur.«

Bél erre vonatkozólag megjegyzi: ezek száma és hangértéke megegyezik, de alakjában némely betű eltér a mi példányunktól — szóval Bélnek is voltak eltérő betűformái, de ezeket táblázatában nem használta fel. Bél adataiból szerzőnk általában keveset merített, sőt általában félremagyarázta. Téves állítás az, hogy B. csak az írott emlékeket kereste és a rovásokról megfélekedett. Van három általános figyelmet érdemlő részlete: Pl. Glosius taksonyi prédikátor verse néhai Balaskó Pál kálnai lakosról: . . .

»Ille suis dicis e ligni parte paratis

Quae voluit cultri, quaeque notabat ope« stb.

elmondja, hogy Balaskó a predicatiókat botokra róttá fel és 10 év múlva is elolvasta.

Saját emlékeiből Bél M. többrendbeli botra faragott naptárt említ és felhossa a turóczi pásztor botra rótt Miatyánkját. Jegyeiket természetesen nem közli, de bizonyos, hogy pl. predicatió, ideogramrával vagy számrovással, a miről Bél külön beszél, jegyezni, de olvasni sem lehet. Herman O. pásztorrovása tehát nem analógia.

Nem hallgathatjuk el Bélnek még egy érdemét. A bistrophedont ő is megfejtette — már a mennyiben az megfejtésre szorul és etymonja eléggé nem magyarázza. Cakhogy Bél szerényebb. Nem követeli magának a felfedezés dicsőségét, hanem verses memorialisra utal:

Scribentes . . . Non adtollebant dextram, sed meta prioris
Principium versus dexterioris erat . . .

De hiba van a kréta körül, mert a Sebestyénféle megoldás csak a rovásbotra illik, mihelyt fatábláról vagy kőlapról van szó, mit a rovó nem tarthat kezében, az elmélet csődöt mond. Curtius és társai, kik a bustrophedon alapját keresték, nem az írás technikáját, hanem a jobbról balra haladó kezdet psychológiáját keresték. Ezt pedig S. technikai megoldása nem adja meg.

Kérdés még az is, alkalmas volt-e az ú. n. rovásírás rovásra? Határozottan nem. A sok gömbölyű betű, akárhogy merevítsük is, szabad kézben, késsel alig formálható; még akkor is, ha a botot össze-visszaforgatjuk, egy-egy betű megalkotására 3—4 tempo szükséges. Komolyan, igazán a rovás csak toll vagy ecset segítségével írható, akkor is lassan. Ha az írás fejlődését vizsgáljuk, bármely rendszerben azt látjuk, hogy a mesterkélt, nehéz forma egyszerűvé lett, itt a rendszer kialakulása folyamán, az összevonások, hangugratások, a farostokban elmosódó újabb vonalkái még jobban nehezítik a betűvetést, s újból megerősíti abbéli feltevésünket, hogy a rovást valóban ecsettel vagy tollal festették.

Bacon szerint az ingeretek, tangutok, kataiok írásában (Ethnogr. XIV., 292.) benne van az ecset, az összevonás, a tömörítés és a felfelé haladó sorok, a minőkről Szamosközy beszél a flórenczi könyvben. Mivel ezt az adatot az olasz Maginus is megerősíti, hinnünk kell, hogy a könyv valóban megvolt. Csipkés tagadásával szemben pedig hitelt kell adnunk a rovást gyakorló, Flórenczben járt Szamosközynek, hogy a chinai betűt nem nézte rovásnak és irányát is jobban ismerte, mint Maginus. Ez a kérdés általában még revisióra szorul.

Ma olybá tűnik az egész, mintha a rovásírás független lenne a Telegdi-féle Rudimenták, Szamosközy, Keteji Székely stb. *titkos* írásától. A 87. stb. lapokon bemutatott Szamosközy-versek, de maga a konstantinápolyi felirat is titkos írásnak voltak szánva s újból bizonyítják, hogy használata bizony korlátolt volt, titkát kevesen ismerték. Ezért hihetünk Szenczi Molnár 1610. panaszának: *litteras nunquam vidi, neque hominum vidi, qui eas viderit.*

Szerzőnk nem használta fel a pozsonyi Schödel: *Disquisitio hist. polit. de regno Hungariae* adatait (Argentorati 1629., 1630.). Ez a gondos bibliographus összeszedett minden hazai vonatkozású könyvet, szól a rovásírásról is, de meglepő forrásismerete mellett beismeri: *»de hac scribendi forma nulla narratio ad nostrates pervenit.«* Bizonyos fokig tagadó Tsétsi (1708) nyilatkozata is, bár meglepően hasonlít Jo. Lud. Gotofredus Archontol. *Cosmica* I., p. 390., §. 12. (Frankfurt, 1646.) felfogásához. (Ismeretlen adat). *»Hungari lingua utuntur peculiari — et quamvis ab antiquo peculiaribus quoque usi sunt in scribendo literis, hodie tamen romanis con-*

tenti sunt» alább beszél a székeleyekről külön, de rovásírásukat nem említi.

Megegyeznek tehát abban, hogy a rovásírás már multé. Így nyilatkozik róla a XVII. sz. külföldi irodalma és két érdeklődő magyar író.

Elérkeztünk az opus alapkövéhez a »*wendkívül nagyértékű szomorú könyvhöz*« (4 írott lap az egész) Telegdinek Rudimentáihoz. Fontosságához mérten szerzőnk e »könyvet« 1903 óta mindössze 4-szer adta ki, késő elégtételül az ismeretlen Telegdinek, hogy »egyetlen művét« legalább az utókor használja. »Minden egyéb adalék híján a szerző személyére vonatkozólag« az előbbi 3 kiadásban Sebestyén még kísérletet sem tett megvilágítani Telegdi személyét, ezúttal figyelembe véve, hogy Bod P., Jerney I. és Szabó K. mégis nyilatkoztak erről, egy lépést kockáztat a megoldás felé. Szembeállítja a fenti három egymást czáfoló nézetet, de megoldást nem nyújt!

Egyízben már utaltam arra, hogy a Rudimenta kérdése a biographián fordul meg, mert 5 sornyi életrajz többet mondana, mint a harmadik kézből eredt másolat, rovásírást és magyar szót nem ismerő német diák kéziratának művészi hasonmása. Elvárhattuk volna, hogy a szerző, miután már annyi ívet köszönhet Telegdinek, legalább életrajzi vázlatát adja, mert erre igenis van elfogadható kész alap, a többi pedig kutatás dolga.

Most még mindig nem tudjuk, azonos lehet-e Telegdi a későbbi nyitrai püspök, majd kalocsai érsek, a Rudimenta szerzőjével?

Korszerűleg igenis lehetne, mert hogy »a püspök rokona, nem ment volna a leydeni egyetemre«, magában nem elég. Az idősb Telegdi 1586-ban meghalt, megszűnt az akadály. De az »orthodoxa ecclesia« emlegetése sem okozhat nehézséget, mert elég kitért főpapot ismerünk, arra is van példánk, hogy kath. főurak, főpapok barátságosan leveleznek protestáns tudósainkkal . . .

Súlyosabb érvek szólnak a püspök szerzősége ellen. Atyja Telegdi-Zabó Márton jobbágyfiú, a primáshelyettes Telegdi testvérbátyja, már ifjúkorában felvidékre került. Fia János (Érsek) Újvárott született, innen ment már nagybátyja halála után, a bécsi egyetemre (1590—1594), más német egyetemen nem járt. Csakhamar (é.) újvári plébános, majd zólyomi főesperes, 1598-ban, mikor Baronyai az idézett levelét írja, Telegdi János már esztergomi kápt. praefectus. Ez időben sem egyetemi hallgató nem lehetett, de Erdélyben sem járt, hogy Baronyaival találkozzék. Különben lehetséges-e, hogy idegen környezetben, Nyitra, Esztergom, Zólyom megyék területén, megismerje a rovásírás titkait, hiszen Sebestyén tétele szerint : rovásírás = székeley írás.

Irodalmunk azonban ismer még egy Telegdi Jánost az időben a vittenbergai egyetemről. Ismeri őt az egyetemi anyakönyv 1581—82, említi nevét Bartholomeides Memoria Hungarorum-a (p. 76.): Joh. Telegdi quem Lascovius praeterea *Fürész* nominat... Joh. Furesz Telegdinus... Már pedig Lascovius Telegdinek iskolatársa volt odakint, (művét 1585-ben adta ki).

De van magának Telegdinek is irodalmi emléke: Carmina gratulatoria etc. Vittembergae 1582. (Szabó Régi M. könyvtár III/I. 716. sz.), hol nevét ő maga is Joan. F. Telegdinus-nak írja. Tehát Fürész a családi neve, Telegd pedig csak származása helye.

Nyilván Fürész volt az 1567-ben inscribált Georgius Serarius is; ellenben az 1595-ben Vittenbergában szereplő Steph. Telegdinus kapcsolatát Györggyel vagy Jánossal állítani nem merem, de bizonyos, hogy a Telegdiek, de a Fürészek is hagyományyszerűleg jártak Vittenbergába.

Telegdi János 1583-ban nem iratkozott be, más egyetemre ment-e, vagy hazatért, nem tudjuk, de immár bizonyos, hogy Baronyait itt 7 évvel megelőzte, tehát nem lehetett tanítványa (91. l.), viszont bár egyetemi éveitől 1598-ig teljes 16 esztendő telt el, még sem lehetett olyan tudatlan »együgyű öreg székely, kit a rovásírás fogyatékos ismerete avatott íróvá« (II. 105. l.).

Ezek szerint elfogadható feltevés lehet az, hogy Fürész János, az a bizonyos Telegdi a Rudimenta igazsi szerzője, valahol Erdélyben lévén pap, összekerült Baronyaival s kikérte véleményét. Ebből a kapcsolatból lehet aztán magyarázni a giesseni másolat sorsát is. Telegdi kéziratát 1607—1614 táján Szanchi M. L. nevű magyar theologus másolta le Giessenben, ebből lett másod- harmadfokon a mai giesseni kézirat. Szerzőnk azt hiszi, hogy a Szanchi Szanchy név nem biztos, »mert szokatlan és helynévvel sem igazolható«...

Ez határozott tévedés, mert a Sz. családnevet, sőt helynevet is jól ismerjük.

Tudjuk, hogy Telegdivel egyidejűleg (1581) subscribált Vitus (Baroviensis) Zanchius is, a kit Lascovius Szanchinak nevez.

Csánki földrajza szerint (I., 622.) Bihar megyében (Micske m.) volt Zanchy falu, Lipszky-nél (573. l.) ugyanez. Sanczi, ma Sáncki puszta. Van ezenkívül Szank község is (Pest m.), van nemes Szánky család XVII. sz. Zemplén megyében. Tehát feltéve a kisebb lehetőséget, van magyarázatunk a másik olvasatra is. Egyébként Zanchy László Vitus fia is lehetett, ő bírhatta az ugyancsak ismert Telegdi kéziratát, vagy egykorú másolatát, általa került ez Giessenbe.¹

¹ Úgy vélem, hogy Telegd itt = Mező-Telegd, nem pedig Székely-Udvarhelynek a XVI. században már elavult Telegd neve értendő.

A mi Telegdi művét illeti, azt találjuk, hogy ez a kézirat valóban csak Rudimentum, vázlat, tervezete valami nagyobb munkának, talán nyelvtannak, azért mondja ő *R. priscae linguae*-nak a címlapon és a »*de litteris Hunnorum*« s csak fejezetcím. Így beszél róla Baronyi levelének második része is, azért említi Janus Pannonius elveszett nyelvtanát, nyelvünk és írástudományunk megmentését.

Telegdi rendszerét illetőleg nem az a baj, hogy együgyű, vagy tökéletlen, sőt inkább feltűnően fejlett. Akár jegyei számát, akár értékét vagy alkalmazkodását tekintjük, nagyon is felül-emelkedik a bontakozó helyesírás nehézségein, már pedig ilyen tökéletességre csak nagyobb irodalom által lehet jutni. Népi eredetű nem lehet a sok nehézség megoldása. Tudós alkotás? Hol vannak előmunkálatai? Ezek olyan kérdések, hogy fejtegetésük elől a szerzőnek sem lett volna szabad kitérnie. Nyomdabeli nehézségek és a hosszas fejtegetést igénylő részletek visszatartanak attól, hogy a kérdésből támadó többi nehézséget itt fejtegessem, de mindenestre feltűnik, hogy a rovásírásnak 34 (32) jegye közt mindössze 7 saját betűje van, ezek közül is alakilag 3: *p, v, o* a latinból, *ly* pedig a görög abc-ből került, de más értékkel, 6 betű érték szerint is megfelel a görögnek *f, h, l, t, a, e*. A többi betű ó-török.

Milyen földrajzi helyzetben volt akkor nemzetünk, hogy három felől kapott betűket, ki volt a harmadik kölcsönadó? Milyen lélektani okok szabták meg a kölcsönvételt, egyidejűleg történt-e mind a három?

Ezeket a betűegyezéseket 1890, 1895-ben Nagy Géza, folytatólag 1909-ben Sebestyén mutatta ki. Nagy G. 14 betűt, S. 8 betűt egyeztetett össze, de más idegen hatást (Bél M. tévedését nem számítva) egyik sem talált. Már pedig, ha rovásírás = székelyírás, akkor más eredményre kellett volna jutniok. Ismeretes, hogy Sebestyénnek saját külön (Fejér Gy. nyomán adoptált) elmélete van a székelyek kazár eredetéről. A »Rovás és rovásírás« 186—187. lapjain tárgyalja, hogy a kazár szövetség a magyar törzrendszer fejedelemséggé változtatta át, művelődésére átalakító hatást gyakorolt, a rovásírás fogalmát tőle vettük át, a kazárság zsidó hite a zsidóírás ismeretével járt, azért »a magyar már nem a régi rovásírást, hanem az egykorú zsidó szögletírás eszközeit: az ecsetet és a tollat vette át«. Ha ezt valaki megérti, pedig nehéz feladat, kiolvashatja, hogy a VII. században megismertették velünk 1. a rovásírás fogalmát, 2. a rovásírás eszközeit, de magát a rovásírást nem adták át; vagy pedig, hogy átadták ezt is, de már csak ecset és toll használatával, tehát a késsel való rovásírás a szó szoros értelmében nálunk kezdettől

fogva ismeretlen volt. Titkát »a kazár-magyar viszonyt irányító előkelők« nyilván maguknak tartották, talán innen magyarázható hogy »a magyarság területén a rovásírásnak nyelvtörténeti és művelődéstörténeti úton nyomára akadni nem lehet.« (I., 187. l.) Így alakult át a mi művelődésünk szövetségeseink jóvoltából!

De akkor miért nem maradtak VII—XII. sz.-beli köemlékei a rovásnak, az írásnak, legalább a székelyeknél? Miért nincs nyoma a zsidózásnak legalább a székely betűkben? Erről a székely abc megalkotója, de késő monographusa is megfeledkezett. Ezek szerint baj van, vagy a székely elmélet, vagy a székely betű körül. Egyik megöli a másikat!

Honnan, mikép kerültek a görög elemek az írásba? Mikor volt olyan élénk görög hatás a székelység között? Mert két-három kísérletet is látunk az oláh hatás, a cirillica lehetőségének czáfolatára, de ez újabb teret nyit a görög hatás feltevésére!

Nem kellene-e feltennünk azt, hogy a magyar rovás valóban toll és ecset használatán alapult, de nem a kazár-zsidó hatás, hanem olyan keleti befolyás révén, a minőt Rogerius még a XIII. sz. elején leír Ázsiából.

Ennek lehetőségét Sebestyén nem engedi meg.

Hasztalan mondja Otrókoci Fóris, hogy a maga rovás- emlékét az ország nyugati részéből hozta. Sebestyén itt is felismeri Telegdi betűit és a székely származást. Bél M.-nak nógrád-, gömörmezei bizonyosságai nála nem számítanak. Hasztalan bizonyítja a nádor és országbíró ítélete, hogy 1588-ban Trencsénben hivatalosan is alkalmazták a rovást határjárásnál,¹ Sebestyén abszolút tekintélye minden további bizonyítás nélkül mindezt számvadásnak minősíti...

A kötet egyetlen újdonsága (II., 35—56. l.) a bolognai emlék, Marsigli székely naptára. M. személyéről szerzőnk keveset beszél, de a mit mond, az új és meglepő. Pl. »M. rombolta le 1690-ben Brassót«. Czáfolatára szót sem vesztegetünk.

Marsigli ezt a naptárt, mikép Beliczay megállapította, 1691-ben szerezte, valahol a határon, mindenesetre Brassón túl. Az egész 8 lapnyi szöveg (facsimile mutatja be) tartalma abc és néhány romlott szó, talán rovásíráspróbák, ezenkívül két-szételenül pálczára rótt naptár betűvel átírva. Marsigli azt hitte, hogy kereszténységünk első századaiból való emléket talált, azért leírta és »valami művelt székely« segítségével szerzett megfejtését is lejegyezte. Öröknaptárról lévén szó, a tájékozás nehéz. Mindenesetre primitív készség lehetett a pálczanaptár, nem a

¹ V. ö. Népr. Értesítő 1913. évf. 288. l.

classikus palapegmatához hasonló szerkezet. Szerzőnk a XV. sz. második feléről keltezi.

Részemről a datálást így korainak tartom. Igaz ugyan, hogy a XV. sz.-ban már voltak örök naptárak, pl. Lucillus Santritter 1498 velencei Ephemerise, de ezek még nem voltak népek szánt kiadványok, sőt a julián naptár idején öröknaptárnak nem is volt értelme, ez csak a naptárrendezés óta szaporodott el Mierlo nyomán (1587). Az öröknaptárt magában ez is gyanussá teszi. Még kétségesebb, ha beosztását összevetjük a legrégebb hazai naptárakkal. Látva azt, hogy a hónapokat nem nevezi meg, a névnapokat csak korlátoltan, 9 maximum 17 szentet sorol fel egy hónapra, a praktikák, csiziók közé sorozzuk. Vegyük ebből a legrégebbit, Székely István 1538. kiadványát. Ennek pl. májusi összes nevei két sornyi versbe férnek.

Fülep kérdi Got Jánost, Szaniszló koszorút ad Sofinak.
Zöld irat főz Ilona Orbánnak sérelmére.

Összesen 7 név május havára. M. naptára 13-at ad. Legtöbb név van a Cisiókban december havára: 11 szent nevét említik 3 sorban. Marsigli naptára 17 nevet sorol fel, tehát kétségtelen, hogy a rovónak Székely István naptáránál bővebb, újabb kalendarium szövege adott anyagot.¹

Nem részletezem tovább ellenmondásait, csak arra utalok, hogy a május 8., május 20., július 16. stb. eltérések határozottan a későbbi, 1549 óta kiadott krakói naptárak használatát igazolják s azt mutatják, hogy Marsigli a XVI. sz. derekáról való naptárt kapott.

Elértünk a III. fej.-be foglalt (I., 57—68. l.) 1501. csíkszentmihályi felirat taglalásához. Igazán kínos kérdés, mert vitás a helye, kora, szövege, homályos minden, a mi vele összefügg. Hogy mást ne említsünk, a benne foglalt évszám különböző olvasatok szerint 1401—1701 közt variál, sőt szerzőnk is megengedi, hogy az utóbbi is lehető. Tartalma: faüzlet, invocatio, memoriale, a mi csak tetszik. Leírták Csíkszentmártonból (1751), Csíkszentmihályról (1731) (II. 59—60.), végre Csíkszentmiklósról is (1749), de mikor komolyan keresték, a felirat nem volt sehol.

Mielőtt az adatok mérlegeléséhez fognánk, idézzük az egész székelységért elfogultságig rajongó Orbán B. két tételét:

»Csík templomainak nagy részében hamisított feliratok vannak.« — Alább: »Ha ez az évszám csakugyan ott volt, az nem

¹ Még a későbbi kiadások mutatóversei is, bármelyiket veszünk is (v. ö. Jakab S.: A kalendáriumokról. 1881. Akad.), mind kisebbek, szűkebb körűek, mint a rovott naptár névsora.

lehetett más, mint Csík régi templomaiban mindenütt található misztifikáló hamisítás... (Székelyföld II., 33., 73. l.).

A ki jól mérlegeli a feliratról szóló adatokat, beismeri, hogy a közlők egyike sem látta azt a helyszínén, csak jóhiszeműleg vett másolatra támaszkodott. Az 1501 keltezését megczáfolja a templom története. Csíkszentmiklós XIV. sz.-ban szereplő temploma kétségtelenül faépület volt, mai alakjában csak a XVI. sz. vége felé keletkezett. Az épület tanúsága mellett erre vallanak XVII. sz.-ban népesült kriptái. Romlás érte 1630-ban és 1675-ben, a mikor új oltárokat kapott. Teljesen elpusztult az 1694-iki tatárdúláskor is, új berendezést kapott. 1705—1708 a németek égették fel. Tornya épült 1724-ben. Az 1777-iki javítás és bővítés csak a fedett bejáróra vonatkozik, a templom falait ez sem érintette. Igazolják ezt a külső falak mentén levő sírok, épen az 1694-iki beütés, jórészt névszerint ismert áldozatai.

Mikor, miért pusztult el a felirat, ha már 1501 (!) óta annyi veszedelmet kiállott? A legutolsó átalakítások épen Német József plébános korára esnek. Ő, a csíki chronica compilatora, engedte volna-e, hogy a szomszéd falu plébánosa elpusztítsa a drága emléket?

Egyébként a felirat épen Német J. tanúsága szerint, nem a szentmiklósi, hanem a szentmihályi templomban lett volna, a hol ő 1757—80-ig dicsérte az Urat, mint plébános, utóbb a szomszédban esperesként működött. Nem értem, miért mondja Sebestyén Német ebbeli állítását hamisításnak? Akár az egyik, akár a másik falu neve szerepel, az a felirat hitelén nem változtat.

Én azt találom, hogy a feliratot valóban a régibbnek látszó szentmihályi templomba szánták, hitelessége külső jeléül már viselte az 1103. évszámot, de akkor megfélemedtek a chronosticon szövegéről, hol a templom 1567-ről van datálva. Mikor kiderült a tévedés, átvitték a feliratot, noha már publicálva volt Szentmiklósról, hol ilyen indiscret évszám a látszatot nem zavarta.

Pedig a két templom átlag egykorú, egy sorsban is részesült. Úgy vélem az 1694-iki pusztulás után, mikor lassan építkezni kezdtek, Elias mester pont 1701-ben egyik, vagy a másik templomban megépítette a karzatot. A festett fenyődeszkák szokott virágdíszei közé oda is pingálta a feliratnak ma függelékként szereplő sorát: *Eljás* (nem mester) *csinálta*, a felső 2 sortól eltérő külön vonalvezetést, külön interpunctiót viselő felirat fölé épen a közepére esett az évszám »1701 (betűkkel) *esztendőbe*«. Ezt az ártatlan feliratot használták fel Német J. plébános munkatársai a csíki krónikában és kitoldották az értelmetlen, magyartalan, de archaizáló szöveggel, a mint ma a feliratot (helyesebben variáló

másolatait) ismerjük. Sebestyén azt mondja »az írás merev jellegű« (de 14 gömbölyű betű van benne), beismeri, hogy a 2 sor felfrissített, megújított írás, az évszám eltorzult, készítője nem írt, hanem másolt, betűösszetelést engedett meg, elhagyta az elválasztójeleket, tegyük hozzá, mindezt csak azért, hogy a szabad két sort kihasználja. Beismeri S. azt is, hogy a betűk rendszertelenek. »Olvasható Estyán, Esván, de ugyanolyan szabadsággal Sebestin is« (64.), de mindamellet kardoskodik a felirat hitelességeért.

Részemről beismerem, hogy S. rekonstrukciója a betűfaragást illetőleg ügyes, de a régi szöveg csak értelmetlen volt, a mostani helyreigazítás után még magyartalan is. Esztendőbe . . . írnak . . . csinálták, csinálta . . . nem székyei beszéd!

Szerepel a feliratban 6, ill. 7 mester neve. Micsoda céhélet volt akkor a Csíkban! Miért maradt el a donator, patronus neve, holott tudjuk, hogy ez mindig fontosabb volt a mesterek nevéénél. Ellenmondást látunk abban, hogy a felirat az I., 197., 199. szerint falra volt vésve, az új variáns pedig II., 67. kitöredezett színette felirat kifestőjéről beszél. Kritikát provokál a felirat ő betűjéhez fűzött magyarázat I., 199., 285., de ezzel most nem foglalkozunk.

Kétségkívül legérdekesebb része a könyvnek II., 68—81. l. terjedő konstantinápolyi 1515. emlék, Dernschwamm 1553—1555. évi törökországi naplójából. Jelentősége szerint ezúttal a szerző is több elővigyázattal, előtanulmányokkal fog tárgyalásához, mint a felfedezés első lázában.

Mindamellet, haladása daczára, most sem merítette ki a rendelkezésre álló anyagot, a Dernschwamm-Fugger kapcsolat sokágú kérdését. Dernschwamm harmadik kézírata, még pedig az eredeti példány, Babenhausenben van a Fuggerek hercegi ágának könyvtárában. Fontos lenne részletezni Dernschwamm viszonyát a Fugger családhoz, mert ez rávezet arra, miért akadt meg Dernschwamm szeme az istállóba rejtett felíraton. D. eleinte Fugger Jakab Jánosnál szolgálatába szegődött Bécsben, később F. Raimundhoz ment át úgy mint hivataltársa Pausius Antal, hogy tudós mezben szolgálják a nagy cég kereskedelmi érdekeit. Ezért kellett D.-nak utaznia keleten, vergődnie Budán a szegény Balbi Jeromos házában. 1520—1530. erdélyi és magyarországi utazása tulajdonképpen a bányászat tanulmányozása végett történt. Tudományos eredménye a bécsi jelentésen kívül az az epigraphikus gyűjtemény, a mit F. Raymund költségén Apianus és Amantius adtak ki 1534-ben Ingolstadtban, Monumenta sacrosanctae vetustatis címen. Ebben a budai, váci stb. régiségeket D. írta le. Itt jelent meg először az a rejtélyes felirat, IV. Rudolf 1365. sírkövének rajza, melynek megfejtésével már F. Jakab is foglalkozott.

A »problema steganographicumról« azt tartotta a hagyomány, hogy szittyá betűkkel van írva, tehát érdekelhette ez Oláh Miklóst, Verancsicsot stb. rovásírással foglalkozó kortársakat, határozottan felhívta őket arra, hogy erről nyilatkozzanak. Ennek az érdeklődésnek hatása alatt támadhattak a hun felíratú Attila-érmek, mert első leírásukat már 1529-ben kaptuk.

Feltehetjük, hogy a vita folyamán akár Verancsics, akár Oláh vagy környezete bemutatották a rovásírást az érdeklődő udvarnál, vagy Fuggernek is, tehát tudomást vehetett arról Derschwamm is. Különben két ízben utazott Erdélyben, össze-vissza járt az országban, Fugger Jakab kedvéért érdeklődni kellett neki itt is a rovásírás emlékei iránt. És íme nem tud, nem hall róla semmit. Mikor 5, illetőleg 7 év múlva ráakad a konstantinápolyi emlékre, kétségtelenül bemutatta azt a követség tagjainak. Verancsics ismét jelen van, de sem ő, sem más tudta felismerni a magyar emléket. Hazatérte után megint érdeklődött a rejtélyes felírat megfejtése iránt, de még 20 év múlva sem találja nyitját. Ekkor (1555) jelenik meg Olaus Magnus könyve s Derschwamm a gyakorlott epigraphus, még mindig csak az ott látott runákhoz hasonlítja a konstantinápolyi betűket!

Sajátságos véletlen, hogy a rovásírás ügyét a külföld számára, de talán tudósaink részére is, másodízben megint a bécsi felírat vetette fel. A XVIII. sz. elején előkerült IV. Rudolf sarkophagja, olyan ismeretlen betűkkel, milyen az epitaphiumé. Ezúttal is felmerült a régi hagyomány, a hun betűk meséje és Bessel Gottfried göttweigi apát, (a *Prodromus chronicae* 1732. szerzője), bizonyítási akarja (Tom. I. p. 66.) »Characteres (Viennenses) hunno-scythicos seu runicos esse...« Sajnos, közbejött halála miatt az ígért II. kötet elmaradt és a nála összegyűlt bizonyító (?) anyag elkallódott. Még egyszer felmerült a kérdés, a mikor Beuchwitz, Heumann, Kiesling stb. megint runákkal akarták megfejteni a felíratot, de Mygind már orosz tudósok segítségét is kérte, hogy a betűket é.-ázsiai török népek írásaival vessék össze. Gerbert ugyanakkor (1770) görög elemeket látott a bécsi felíratban.

Az udvar érdeklődése fokozta a tudósok szorgalmát, mindenki igyekezett »materia comparativát« hozni. Így érthetőbb lesz Sebestyén adata, hogy Cserei 1768, Lázár 1749-ben rovás-emlékeket vittek Bécsbe (II., 58., 62.).

Hogy a bécsi felíratnak semmi köze a párhuzamba vont írásokhoz, csak 1772-ben derült ki, mikor Gerbert (*Monumenta Aug. Dom. Austr. T. IV. p. 175.*) kimutatta, hogy az egész IV. Rudolfnak, az »ingeniosus«-nak kryptogrammja, mert megkerült kéziratossal kulcsa. A kiábrándulás talán nem is jött váratlanul, mert Bély nyomán Kunits, Dezsericzky stb. munkái révén az érdeklődés

a rovás iránt már nálunk is feléledt, de bizonyos, hogy ezt az irodalmat a bécsi mozgalomtól teljesen különválasztani alig lehet.

Mindez talán kicsinyes részletkérdésnek látszik, de mégis olyan útmutató, hogy ezt a nagy monographiában teljesen mellőzni nem szabad.

Még egy észrevételt koczkaztatok. Gróf Kuun G., Gyárfás stb. kúnbetükről is beszélnek. Joggal várhattuk volna, hogy a szerző ezekkel is foglalkozzék s a rovás családfájába valamiképp ezt is beilleszse. Tudjuk ugyan, hogy stemmája, az általános pl. Stücken-féle elmélettel nem fér meg, de ez a kún írás hitelét alig ingatja meg. Valami emlék maradt erről is, s ha annak idején Fadrusz és Tar Mihály magánügyeinek bolygatása, tulajdonjegyek hajszolása helyett erre terelődött volna a figyelem, ma többet tudnánk az ősrásról, egész gyűjteményre való XIII. sz.-beli feliratos sírkövet lehetett volna megmenteni a rzeznoviczi templomban, és talán más irányt kap az egész kutatás. Ma, egyetlen töredék 9 jegye beszél a mulasztásról, hirdeti, hogy a rajongók sejtelve nem volt alaptalan, volt »a rováson« kívül más betű is. Kérdés: részesedett-e benne a magyar, vagy olyan fenntartott kincse volt-e a kúnáságnak, milyen a rovás Székelyföldön?

Ernyey József.

Csekey István : A magyar *pragmatica sanctio* írott eredetijéről.

Akadémiai Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből. Budapest, 1916. 8°. 88. 1.¹

Szerzőnek a *pragmatica sanctiora* vonatkozó kutatásai közben kezébe került az 1723. évi törvénycikkeknek az Országos Levéltárban őrzött ama példánya, melyet III. Károly először írt alá, azaz szentesített, mielőtt e törvények sajtó alá kerültek. Ezen példány létezéséről eddig nem volt tudomásunk, illetőleg senki sem foglalkozott eddig természetével. Ez adott alapot Csekeynek az értekezés megírására, mely kissé hosszadalmas, ha meggondoljuk, hogy szerző a következő végeredményre jutott, mely mint maga mondja lényegében nem tér el Thallóczy Lajosnak e folyóirat hasábjain 1897-ben közölt véleményétől. Csekey szerint »jogilag az 1723. évi törvények szentesített írott eredeti példányának létezése irreveláns, de ez semmit sem von le oklevéltani és alkotmánytörténeti értékéből, mint a mivel valamennyi törvényünk szentesített eredeti példánya bír.« (52 l.) A megtalált példánynak tehát, mint Thallóczy annak idején előre jelezte,

¹ Megjelent németül is »Über das handschriftliche Original der Pragmatischen Sanktion« címmel. Archiv des öffentlichen Rechts. Tübingen 1916.

csak levéltári becse van; oklevéltani és alkotmánytörténeti értéke épen csak annyi, mint többi törvényeink első példányának.

Miután a törvénycikkek keletkezésének legnagyobbbrészt ismert történetét és közzétételük módját elmondta, Csekey helyesen kimutatja, hogy az 1722 júl. 17-én a királynak átadott két cikket nem lehet, mint azt Turba tette, a magyar *pragmatica sanction*ak tekinteni. Majd általánosságban szól a törvények keletkezésének mozzanatairól, hogy a speciális esetet könnyebben magyarázhatta. Itt azonban nélkülözzük a kellő világosságot és szabatoságot. A 38. lapon szószerint ezt olvassuk: »Nálunk a kihirdetést 1868 előtt országos törvény nem szabályozta, de a mohácsi vészig a gyakorlat az volt, hogy az egy országgyűlésen alkotott törvénycikkeket egy királyi vagy országgyűlésen (decretum regis seu regni) foglalták, a mely (a külső formát tekintve) kiváltságlevél alakjában a király által megpecsételtetett (később alá is iratott), vagyis szentesített és az országgyűlésnek ünnepélyesen átadatott. Ez volt a törvényeknek ú. n. solennis editiója vagyis promulgatiója (németül *Ausfertigung*), [Az átadás?] a mi a törvény létrejövetelének, tartalmi azonosságának megvizsgálásában és valódiságának tekintélyszerű megállapításában állott. [A promulgatio, *Ausfertigung*?] Ezáltal volt módjában az országgyűlésnek meggyőződni az egész törvényhozási cselekmény törvényszerűségéről, valamint arról, hogy a kihirdetett törvénytörvény megegyezik-e az általa elfogadott határozattal. Ez a solennis editio vagy promulgatio azonban jelentette nálunk ekkor egyúttal a törvény *joghatályú kihirdetését* a mai értelemben vett *publicatioját* is, vagyis innét kezdődött a törvény érvénye.«

Eltekintve a zavaros előadástól adós maradt Csekey a bizonyítással. Ily »gyakorlatra« a mohácsi vész előtt nehéz lesz bizonyító adatot találni. Azt hiszem, ez csak tetszetős általánosítás külföldi analogia alapján, melyet azonban nem Csekey végzett először. Semmiesetre sem állítható, hogy az »ünnepélyes bemutatás alkotmányunkban ősrégi«. (39. l. 1. j.) Ez utóbbi kifejezést annak, ki szorgalmasan tanulmányozza a forrásokat, nem szabad oly könnyelműen használni, mint azt jogtörténeti kézikönyvek teszik átvéve egymás állításait. Nem valószínű, hogy ily ünnepélyes kihirdetés, avagy épen megegyeztető eljárás történt volna az országgyűlésen. Első sorban azért nem, mert az országgyűlés alig maradt addig együtt, míg a kancellária az ünnepélyes privilegiumot kiállította. Hiszen tudjuk, hogy az 1498: 1. t.-cz. szigorú büntetést szab azokra, kik a diéta kétheti tartamát sem tudták bevárni. De meg ki végezte volna az azonosság megállapítását, mikor az országgyűlésen résztvevők közül alig tudott egy-kettő írni és olvasni, még a legfőbb méltóságok sem. Valószínű, hogy

az országgyűlésen jelenlevő protonotariusok vagy a káptalani emberek egyikét-másikat bízták meg az országgyűlésen megbeszélte törvények kiállításának ellenőrzésével. De meg miért tételezzük fel azt, hogy 1526 után a Habsburgok egyszerre megváltoztatták a gyakorlatot a törvények kihirdetése körül? Már pedig, mint Csekey is mondja, a mohácsi véstől kezdve a XVIII. századig egyetlen törvényt sem mutattak be az országgyűlésnek. Sokkal egyszerűbb az a feltevés, hogy a mohácsi vész előtt is a törvények megküldése a megyékhez volt egyszermind azok kihirdetése.¹

A III. fejezet címe szerint abban az örökösödésre vonatkozó oklevelekről »diplomaticai« szempontból lesz szó, holott néhány a külső jegyekre vonatkozó megjegyzésen kívül csak szövegkritikai összehasonlítást találunk benne.

Az értekezés érdeme, hogy rámutat a XVIII. századbeli törvénykészítés módjára s néhány új adattal járul elhanyagolt újabbkori alkotmánytörténetünkhez. Nagyon hasznos és kívánatos dolog a *pragmatica sanctio*val Turba után is foglalkozni, de nagyobb szabatosággal és kritikával. Nem annyira a tárgy kiszélesítésére, mint az eredmények világos előadására, kiegészítésére és élesebb kritikára van szükség e kérdésben.

Eckhart Ferencz.

Mahler Ede: Ókori chronologiai kutatások. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. köt. I. sz.) Budapest, 1915. M. Tud. Akadémia. 95 lap.

Az ókori keleti népek történetének kutatói nem épen a legjobb véleménynyel vannak a Biblia történeti forrásértéke felől. E kedvezőtlen vélemény kialakulásában igen nagy részük volt az Ó-Szövetség könyveiben található chronologiai adatoknak. A Biblia korhatározó adatai egymásközt s az assyr-babyloniai, valamint egyiptomi emlékekhez viszonyítva oly ellentmondóak, hogy azokat a tudományos chronologia szempontjából nagy általánosságban értékteleneknek, a Biblia időszámítási rendszerét történetileg megbízhatatlan, mesterséges schéma alapján készült chronológiának bélyegezték.

Mahler Ede — az ókori keleti chronologia kérdéseinek nagy érdemű s külföldön is méltányolt, buzgó kutatója — akadémiai értekezésében a bibliai időszámítás ellenmondásaiban rejlő nehézségek megoldására tett kísérletet.

Az időbeosztás történetének kulturtörténeti jelentőségét

¹ V. ö. Szabó Dezső: Küzdelmek a nemzeti királyságért 1505—1526. Budapest, 1917. 196, főleg 216. l.

és az időszámítás alapvető elemeinek keletkezését megvilágító sikerült bevezetés (3—5. l.) után a zsidó órabeosztás (1 sa'ah = 1080 chelek; 1 chelek = 76 rega'im), hét (šabbatu) és hétev (šmittah) keletkezését és babyloni eredetét, valamint az ötven-éves jöbel-periodus egyiptomi eredetét tisztázza (5—21. l.). Műve hátralevő részében a zsidó évszámítással, a különböző aerákkal, foglalkozik. Ennek keretén belül figyelemreméltóak a seleukida aerát (72—79. lap), a Simon-féle aerát (80—85. lap) és a világ-teremtési aerát (85—90. lap) illető, alapos tanulmányokon nyugvó megállapításai. Legnevezetesebbek azonban a királyok uralkodási éveit szerinti számításra vonatkozó szellemes és eredményes fejtegetései (25—71. lap).

A nélkül, hogy más kutatók módjára, eleve a bibliai chronologia megbízhatatlanságából indulna ki, megoldani igyekszik ennek látszólagos ellenmondásait. Az uralkodási évek számában rejlő nehézségek okát abban látja, hogy a tudósok az egyes királyok uralkodásának egymásutánját teszik fel. E feltevessel szemben néhány positiv esetből kiindulva megállapítja, hogy sok esetben az évadatoknak egymásba tolásával érhetjük el a helyes megfejtést. Akárhány esetben ugyanis a királyok uralkodásának kezdőéve nem a megelőző király utolsó évének felel meg, hanem egy korábbi évnek, annak t. i., melyben az előd utódját, fiát társuralkodóul maga mellé vette. Az utód uralkodási éveit azután a Biblia hol társuralkodói, hol meg egyeduralkodói minőségének kezdetétől számítja. Ily kettős évszámítási módot Izraelben négy, Judában hét esetben állapítva meg, sikerült a két zsidó ország királyainak — a Függelékben adott — pontos chronológiáját összeállítania. (91—95. l.) Ezzel a chronológiával egyrészről az assyr-babyloni és egyiptomi emlékek, másrészről a Biblia közt fennálló látszólagos ellenmondások teljesen s a bibliai adatok egymásközi ellenmondásai is jórészen kiküszöbölhetők.

A részletek ismertetésére nem óhajtunk kiterjeszkedni, mégis ki kell emelnünk az izraeli Menachem és utódai, valamint a judeai Hizkia uralkodására vonatkozó bibliai adatokban rejlő nehézségek éleselméjű és sikerült megoldását.

Mahler tanulmánya nagy nyeresége az ókori keleti népek történeti irodalmának. Eredményeinek jelentőségét különösen emeli az a körülmény, hogy általuk — egyéb keleti emlékekkel való egyezése bebizonyulván — a Biblia forrásértéke az eddiginél sokkal kedvezőbb világításba került. **F. Gy.**

**Juhász Kálmán : St. Koloman der einstige Schutzpatron Nieder-
österreichs.** Zur IX. Jahrhundertfeier des Kolomantages.
Linzer Theologisch-praktische Quartalschrift. 1916. III—IV.

A fiatal szerző csanád-egyházmegyei pap. Mint az Augustineum növendéke a történettudományi Institutnak tagja a bécsi egyetemen. Alapos készülségéről több dolgozata tanuskodik. Szt. Kálmán kilenczszázados ünnepe alkalmul szolgált neki, hogy e szentnek legendáját, mely Árpád-kori vonatkozásainál fogva minket magyarokat is érdekel, történetkritikai szempontból vizsgálja.

A Kálmán-legendá Szt. István korában szerepel. Hőse egy ismeretlen skót vagy ír származású királyfi, a kiről azt hitték némelyek, hogy Szt. István sógora. A kor szellemétől ösztönözve, ő is felkeresni óhajtja Krisztus életének és kinszenvedésének helyeit. Elhagyja tengerentúli hazáját és zarándokútra indul. Minden baj nélkül érkezik meg egészen a Dunáig, a régi Noricumba, vagyis az alsóausztriai Ostmarkba, hogy onnét valamely zarándokcsapattal Magyarországon át folytassa útját Jeruzsálembe. A szentföldi zarándoklatok ugyanis a XI. század vallásos szokásai közé tartoztak és évről évre gyakrabban megisméltődtek. Szt. István nemcsak gazdag útiköltséggel látta el őket, de kényelmes hospiciumot is alapított számukra Jeruzsálem városában.

Azonban Kálmán nem jut el a Szentföldre. Az Ostmarkban a kereszténység ellenségei, Piligrim passauai püspök szerint barbárok laknak, kik majd a szomszédos magyarokkal, majd az északi szláv népekkel háborúskodván, Kálmánban áruló kémeket gyanítanak és 1012-ben Stockerauban elfogják, megkínózzák és száraz bodzafára felakasztják. Kálmán vértanuhalállal hal meg s a néphit szentté avatja, mert a holttesténél, melyet a vértanuság színhelyén egy kápolnában temetnek el, csodák történnek és a keresztényeket a sír látogatására buzdítják. Az ájtatoskodók imáit 1015-ben megzavarja a vízveszedelem. A Duna kiönt s az árvíz pusztulással fenyegeti a kápolnát. Erre Lipót tartománygróf fia, I. Henrik, megigézve a szentnek csodatételei által, kiemelteti a kápolnából Kálmán testét és a saját székvárosába, Melkre szállítja, a hol atyja még 985—986-ban világi káptalant és székesegyházat alapított. Szt. Kálmán ereklyéi tehát a melki székesegyház oltárára kerülnek. A melki káptalan később megszűnván, a székesegyház Kálmán ereklyéivel együtt 1089-ben a benzések birtokába megy át, kik a vértanu ereklyéit mai napig tiszteletben őrzik.

Szt. Kálmán tisztelete csakhamar Magyarországon is elterjed és itt oly népszerűvé lesz, hogy ünnepét a magyarok még a

XIII. században is megünnepelik. Sőt nyoma maradt egy olyan vélekedésnek is, hogy Szt. István király Kálmánt tette volna meg Magyarország védőszentjévé. A Kálmán-cultus magyarországi népszerűségére látszik mutatni az a körülmény, hogy Géza király legidősebb fiát Kálmánnak keresztelteté, a mely név egyedül áll a magyar királyok lajstromában.

Röviden összegezve az idők folytán kibővült Kálmán-legendák elbeszéléseit, mindössze ennyiből áll, a mit róla a különféle kútfőkből meríthetünk. A mit az egészről történeti magnak tekinthetünk, nem több, mint hogy egy Kálmán nevű fejedelmi sarj a XI. század elején szentföldi zarándoklatra szánta el magát, de mielőtt a célját elérhette volna, alsóausztriai Stöckerau vidékén mártíromságot szenvedett. Hazáját, származását, élete egyéb körülményeit mély homály takarja.

A legenda e kicsiny magva köré rakodott le aztán egymásra következő rétegekként a csodákban gyönyörködő néplelek képzelődése, mely bőséges tápot nyújtott a kicsiny történeti valóság megnövekedésére és elváltozásaira.

Szt. Kálmán legendájának főforrása a *melki őslenda*. Ennek első része egykorú XI. századi szerzőtől ered, míg a második részét *Erchenfried* XII. századi melki apát írta. Az őslenda idők multával különféle változatokban és többféleképen megtoldva jutott el korunkra. Nevezetesebb kiadói *Thietmar* merzeburgi püspök és *Alold* krónikái nyomában; Lambecius Péter, Schraub Anselm, Pez Jeromos, Deppisch Gottfried, Paradeiser Marián, Pertz, a Bollandisták, a római martirológiumok és breviáriumok. E kiadásokat használva, sokan foglalkoztak Szt. Kálmán életének megírásával és a legenda bírálatával. Magyarul *Galambos Kálmán* írta meg Szt. Kálmán életét és vértanúságát a »Magyar Sion« 1863-ik évfolyamában. *Márki Sándor* szintén említést tesz róla 1914-ben megjelent »Magyar Középkor« cz. művében. Német nyelven legújabbán *Urwalek János* (1880) és *Weber Ferencz* (1912) értekezett a legendáról.

Juhász műve széles kritikai alapon tárgyalja a Kálmán-legendá kérdéseit. Szerző a tárgy gazdag irodalmának teljes birtoában van. A kútfőket és az írók vélekedését, állításait modern történettudományi módszer szerint bírálja. Munkája tulajdonképpen nem is Szt. Kálmán sablonos életleírása, nem egységes és folyamatos elbeszélés, hanem elejétől végig lankadatlan szorgalommal és alapos tanultsággal készült történelmi kútfőkritika. Természetes, hogy a messze távolban elvesző idők homálya neki sem tette lehetővé egyes vitás dolgok eldöntését. Fejtegetéseiben olykor valószínűségi okokra kellett támaszkodnia. Ez azonban mit sem von le munkája értékéből, mely az eddig megjelent

azonos tárgyú tanulmányok közt kétségkívül a legjobbak közé tartozik. A szakemberek dicséretét már azért is megérdemli, mert a külföld figyelmét ismét a magyar tudományos törekvésekre terelte.

Szentkláray Jenő.

Mayr, Michael: Der italienische Irredentismus. Innsbruck, 1916.
8°. 346 l.

A déltiroli olasz nemzetiségi mozgalmakat ismerteti e könyv, melynek szerzője az innsbrucki állami levéltár igazgatója s egyetemi tanár. A munka megírására az indította, hogy az olasz irodalommal szemben a német nagyon szegény. A könyv végén összeállított bibliographia ugyan megczáfolja ez állítást, mert nagyon is bőséges német irodalmat mutat fel; abban azonban teljesen igaza van a szerzőnek, hogy összefoglaló német munka e kérdésről nem jelent meg. Ennek oka viszont nem az érdeklődés hiányában keresendő, hanem abban, hogy a nemzetiségi törekvések pragmatikus feldolgozása ez ideig politikai okokból nehézségekbe ütközött.

Mayr munkája az 1810—1868 közötti korszakot világítja meg behatóan s nem annyira levéltári forrásokra, mint nyomtatott munkákra támaszkodik. A déltiroli nemzetiségi mozgalom kiinduló pontját I. Napoleon azon tényében találja meg, hogy Tirol déli részét 1809-ben a francia fennhatóság alatt alakult olasz királysághoz csatolta. A nemzetiségi motivumot használta fel politikája indokolásául Napoleon, tulajdonképen azonban hatalmi célzt valósított meg Déltirol bekebelezésével. A francia szabadelvű eszmék sikerrel hódítottak a déltiroli intelligencia körében s az intelligencia maradt az irredentismus szóvivője a legújabb időkig. A népet a francia uralom alatt elkeserítették a folytonos véráldozatok s megváltásként üdvözölte 1813-ban a régi állapot visszaállítását. Az intelligencia viszont nem tudott beletörődni a változásba s titkos társulatokba tömörülve (carbonari) táplálta az elégtelenséget és készítette elő a felszabadítás művét.

1848 után az irredentismus a cselekvés terére lép s állandóan nagyobb nehézségeket okoz a kormánynak. A forradalmi mozgalmak hullámai Déltirolba is eljutnak s Trientben fegyverrel kellett elnyomni a felkelést. E veszedelemmel szemben az osztrák kormány a németesítéssel védekezik, azonban már elkészt, mert az intelligencia olasz nyelvűvé és érzelművé lett. Ez az intelligencia aztán irodalmi, politikai és parlamenti eszközökkel dolgozik célja érdekében, a mely eszközök a gyakorlatban nagyon hatályosaknak bizonyultak. Része volt ebben az osztrák hatalom

gyengülésének, de részük volt a közel fekvő olasz főiskoláknak is, a melyek döntő befolyást gyakoroltak a déltiroli intelligenzia szellemére.

1866-ban végre Olaszország nemzeti állammá lett s ezzel olyan politikai tényező került Déltirol szomszédságába, a mely a nemzetiségi törekvések ébrentartására kiválóan alkalmas volt. Katonailag sikerült ugyan Déltirolt megmenteni, sőt Olaszország politikai viszonyba is jutott Ausztriához, az irredentismus azonban sem Déltirolban nem csökkent, sem Olaszországban nem aludt el. Az olasz politika igényt tartott Déltirolra, sőt nemzeti igényeit 1848 óta még Trienttel és az Adria keleti partjával bővítette.

Mindezeket könnyed modorban, sok részletességgel mondja el Mayr könyve, a mely a világháború következtében actualis értékűvé lett. Egyetlen, de mindenesetre lényeges fogyatkozása a könyvnek az, hogy kevés benne az okfejtés, inkább leíró részletekben bővelkedik. Az irodalom, az agitatio kétségkívül erőteljes tényezői voltak a mozgalomnak, de a déltiroli intelligenzia irredentismusát ezek nem magyarázzák. Az hisszük, hogy ez utóbbit az olasz főiskolák közelségében kell keresnünk. Itt szívták magukba azt a szellemet, mely az irredentismusban kifejezésre jutott s ezt sem politikai, sem gazdasági eszközökkel ellensúlyozni nem lehetett.

G. A.

Rignano, Eugenio: Les facteurs de la guerre et le problème de la paix. Paris, Alcan 1915. 48 l.

A »Scientia« című folyóirat milanói szerkesztője a hadviselő nemzetek bölcseleinek, történészeinek és nemzetgazdászainak véleménye számára megnyitotta folyóiratát s e vélemények alapján kialakult felfogását 1915. évi augusztus 1-én külön füzetben adta ki. Ez a füzet terjedelmére nézve kicsiny ugyan, de jelentősége számottevő, mert elsőrangú tudományos tekintélyek felfogását összegezi. Az összegezés nem tárgyilagos, az entente javára erősen elfogult, a tudományt azonban így is érdekli, mert megismertet azon szellemi tényezőkkel, melyek az entente-politikát mozgatták.

E füzet szerint a világháború az imperialismus háborúja és pedig a német imperialismusé, a mely a világorombban Angliával, Franciaországgal és Oroszországgal együtt részt akar venni. Az imperialista politika első lépése az 1870/71. évi francia-német háború volt, a mely felkeltette a francziák féltékenységét. E féltékenységet fokozta Németország politikai és gazdasági megerősödése, a mely Franciaországot arra indította, hogy 1891-ben

Oroszországgal szövetségre lépjen. Németország gazdasági megerősödését különösen Anglia nézte féltékeny szemmel, a mely kiváltságos gazdasági helyzetét joggal féltette a német versenytől s e félelem hatása alatt Németország ellenségeihez csatlakozott.

Németország gazdasági megerősödésének természetes okait a füzet abban találja, hogy a német szellemnek a modern ipari és kereskedelmi szervezkedés felel meg, míg az angol szellemnek inkább az egyéni vállalkozás és szabad kereskedelem kedvezett, Németország gazdasági megerősödése szükségessé tette, hogy nyersanyagot és piacokat biztosítson ipara és kereskedelme számára, ebben pedig az entente-államok tervszerűen megakadályozták, a mint ezt a marokkói eset bizonyítja. Marokkón kívül Törökország volt az egyetlen terület, a mely Németország gazdasági kiegészítésére alkalmasnak látszott s ezért a német gazdasági politika szükségképen ez irányban törekedett érvényesülni. E téren Németország természetes munkatársa volt Ausztria, a mely hasonlóképen kelet felé törekedett terjeszkedni, a mint ezt Bosznia-Hercegovina bekebelezésével igazolta. E törekvések azonban ellenkeztek a balkán népek s első sorban Szerbia nemzeti-ségi érdekeivel, a melyek a szerencsés balkáni háború után fokozott mértékben előtérbe léptek, E nemzeti-ségi érdekek természetes pártfogója volt Oroszország, a mely ezek érvényesülésétől Törökország összeomlását s a saját konstantinápolyi törekvéseinek megvalósulását remélte. Az orosz politika sikere veszedelemmel fenyegette a német gazdasági terveket s e veszedelemmel szemben Németország katonai erejének fokozásával védekezett, a mi az európai nemzetek katonai versenyét eredményezte.

Főleg nemzeti-ségi okokból vezetve le ily módon a világháború okát Rignano, eredményéül is a nemzeti-ségi kérdés végleges megoldását reméli. A nemzeti-ségi kérdés megoldását várja Elszász-Lotharingiában és Bosznia-Hercegovinában s sürgeti Ausztria-Magyarország felosztását, melyben a nemzeti-ségi veszedelem főfészkét látja. E téren azonban egyáltalán nem következetes, mert az oroszországi nemzeti-ségi kérdés megoldására nem helyez súlyt s Törökország felosztásában egyáltalán nem kívánja a nemzeti-ségi elvet érvényre juttatni.

Ezek után az állandó béke biztosítására felvetett javaslatai sem lehetnek helytállóak, mert az alap, a melyen az állandó béke felépülne a központi hatalmak letiprása s az entente-államok érdekeinek megfelelő megrendszabályozása volna. A nemzeti-ségi elv nyilvánvalóan csupán üres phrasis, a melyet gazdaság érdekeinek leplezésére használ az entente, s ezt az önző gazdasági érdeket tudományos mesterfogásokkal nem lehet megvédelmezni. A nemzeti-ségi kérdés épen olyan belső ügye minden országnak, mint

a politikai berendezkedés, vagy a gazdasági szervezet s ehhez külső hatalom nem szólhat hozzá. De az entente-államok sem respectálták ez elvet a multban, mikor az ellenkezett érdekükkel s csupán most szegődtek védelmezőjéül, mikor érdekeiknek kedvez. Bizonyos, hogy Németország gazdaságilag Anglia versenytársává lett és pedig a természetes fejlődés erejénél fogva, természetellenes tehát, ha Anglia a versenytársait erőszakkal akarja eltiporni. Különösen pedig természetellenes az, a mikor az entente a tudományt is politikájának szolgálatába állítja s képmutató szemforgatással a német tudományt vádolja meg azzal, hogy hivatását elhagyta. Rignano füzete örök és elvitathatatlan dokumentuma lesz annak, hogy az entente nem nagy eszmékért, hanem önző érdekekért harcol, s a jövő lesz hivatva annak igazolására, hogy erőszakos eszközökkel nem lehet a természetes fejlődést megakasztani.

Gárdonyi Albert.

Herpay Gábor: Debreczen sz. kir. város levéltára diploma-gyűjteményének regestái. Debreczen. Városi tanács kiadása. 1916. 8-169 l.

Mint ismeretes, Debreczen város 1915 folyamán nyitotta meg az ú. n. titkos levéltárat a kutatók előtt. Az áldozatkész egyetemi város azonban nem elégedett meg a megnyitás pusztá tényével, hanem a legkiválóbb szakférfiak (Csánki Dezső, Tagányi Károly) közvetlen szemléleten alapuló utasításainak meghallgatásával haladéktalanul hozzáfogott a rendezés munkájához. Ennek eredménye a Herpay Gábortól nagy buzgalommal és ügyszeretettel összeállított czímbeli regestakiadvány is, melyet a városi levéltár multjára vonatkozó tanulmány vezet be.

A város levéltára már a XVI. században jelentékeny anyagot tartalmazott. A levéltár magvát bizonyára a város anyagi érdekeit biztosító kiváltságlevelek, szerződések, urbariumok, számadások stb, alkották ugyan, de ezek mellett kiváló fontossággal bírtak pl. a jegyzőkönyvek, a város belső történetének ezen legbecsesebb forrásai is, melyeket a XVI. század elejétől fogva rendszeresen vezettek. A levéltári anyag gyarapodásával utóbb, valószínűleg a XVII. század kezdetén, a magánlevéltárat különválasztva kezelték. A levéltárat többször érték viszontagságok, így 1705-ben is, midőn a német hadak feldúlták a várost. A XVIII. század elején a város levéltárnokot állított levéltára élére, melyet többször rendeztetett.

A kiadvány 325 drb regesztát tartalmaz ; valamennyi 1526 előtti időből való, köztük két Árpádkori. Az oklevelek túlnyomórészben hiteles másolatokban maradtak ránk, eredetiben mind-

össze 94 drb található a városi levéltárban. A kiadvány részletes név- és tárgymutatóval van ellátva; az oklevelek évszámának és sorszámának olyan megkülönböztetése azonban, minőt szerző használ, megnehezíti az áttekintést. Függetlenül szerző 10 drb eredeti címéres nemes levelet tesz közzé, a legrégebb ezek közül 1535 január 26-án kelt.

A városi tanácsot mindenesetre elismerés illeti meg áldozatkészségéért.

Darkó Jenő: Az ősmagyar hadiszervezet és taktika. Debreczen. Csáthy Ferencz. 1916. 8° 22 l.

Darkó dolgozata a debreczeni m. kir. tudományegyetem tanári karától rendezett népszerű főiskolai tanfolyam előadásai sorozatában jelent meg. Szerző az ősmagyar hadiszervezetre és taktikára vonatkozó hiteles adatok alapján rövid és áttekinthető alakban ismerteti a honfoglaláskori magyarok hadszervezetét és harczolási módját, összehasonlítja azt jellemző vonásaiban az egykorú (keleti és nyugoti) népek taktikájával, sőt rámutat azokra a vonásokra is, a melyek a mai világháború magyar katonájának lelkében az örök harczai szokásaira emlékeztetnek. A dolgozat Darkó tudományos kutatásai eredményeinek népszerű összefoglalása, s így szélesebb érdeklődésre is igényt tarthat.

Iványi Béla: A magyar tüzérség fejlődésének vázlata a XV. és XVI. században. Debreczen. Csáthy Ferencz. 1916 8° 33 l.

A dolgozat szintén a debreczeni m. kir. tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán tartott előadás. Szerző ez alkalommal azonban nem elégedett meg a kérdésre vonatkozó, különben elég szegény, irodalom felhasználásával, hanem elismerésre méltó szorgalommal összegyűjtötte a levéltárak szétszórt adatait is. A dolgozat részletesen ismerteti középkori ágyúink fajait, elnevezéseit, az ágyú kiszolgálásának módját, az ágyúöntés technikáját, tüzérségünket, váraink tüzérségi felszerelését, de e mellett mindenütt rámutat a mai tüzérségi harcz jellemző sajátosságaira is. A dolgozat hadtörténelmi irodalmunk becses gyarapodásának tekinthető.

Zoltai Lajos: Debreczen sz. kir. város határának kialakulása és birtokainak megszerzése. Debreczen. 1916. 8° 30 l.

A becses dolgozat Debreczen város magánlevéltárának eddig ismeretlen gazdag anyaga alapján készült. A Debreczen város

multjával forrásszerűen foglalkozó érdemes szerző az ez idő szerint Debreczen város kezén lévő pusztákat és földbirtokokat a megszerzés módja szerint három csoportra osztja: a királyi adomány alapján bírt jószágokra, örökös jogon vásárolt birtokokra és zálogbirtokokra.

A város ősi határa királyi adomány alapján bírt birtokokból alakult; terjedelme nagy s oly földekből áll, melyeken már a XV. században sem voltak falvak; a földesúri hatalom alatt élő városi polgárság a XVI. század folyamán mindazon földek birtokába jutott, különösen a földesurakkal kötött egyezségek értelmében, melyek ma a város belső területéhez tartoznak; összesen mintegy 30.000 kat. hold. Az örökös joggal vásárolt jószágok aránylag csekély részét alkotják a város határainak. Zálogbirtokok szerzését a város a XVI. század utolsó negyedében kezdte meg, a mikor t. i. a szomszédos falvak elpusztultak vagy elnéptelenedésnek indultak s rendszeresen folytatta a XVIII. század második harmadáig.

Szerző nem elégedett meg a városhoz tartozó birtokok megállapításával, hanem — első sorban a magánlevéltár adatait kiaknázva — birtoktörténetet is ad. Czélszerű lett volna a dolgozathoz térképet is mellékelni.

Folyóiratszemle.

A Cél. I. sz. *Karácsonyi János. A románok-ról szóló tanulmányában kimutatja, hogy a románoknak Traján gyarmatosaihoz semmi közük. Nem tőlük származnak és nem is laktak századokon keresztül azon a helyen, a hová Traján gyarmatosokat szállított. A románok csak a XIII. század elején kezdtek átköltözökdni a Duna balpartjára. Ezt az átköltözökdedést 1186-ban kitört nagy bolgár-oláh felkelés idézte elő. — Mezey Gyula befejező közleményét adja Naumann Frigyes eszméje és könyvé-ről szóló ismertetésének.*

Az Újság. 1917. 17. sz. *Váradi Antal. Elomlott falak.* (A régi Pestről.) A Szt. György vértanú kápolnájára, Zsigmond palotájára, a Csonka-toronyra, Szt. József templomára, Mária-templom, a Szt. Pál templomára vonatkozó régi történeti adatokat közöl.

Budapesti Szemle. 1916. Június. *Marczali Henrik: Görgei Arthur.* Lélektani talány, hogy Görgei 1849 aug. 11-én a dictaturát vállalja; a kulcsot egyénisége adja meg. Spártai nevelése van; az fejleszt benne önfegyelmézést és mély vallásos érzést. Ezekhez járult tudományos gondolkodása. Saját magáról nagy szerénységgel nyilatkozott. Az ő tragikumuma a mi hazánknak is tragikumuma. — *Fraknói Vilmos: Tárgyalások az olasz neutralitás biztosítása érdekében.* Az acták ismertetése. — *Beöthy Zsolt: Mária Terézia emlékünnepe.* Rectori beszéd. Az emlékünnepe nek jelentőséget ad, hogy Mária Terézia alatt a Pragmatica Sanctio állotta ki győztesen, ma a ki egyezés állja meg diadalla tűzpróbáját. A fejedelmi asszony nemcsak a hatalomnak, hanem a szellemnek, szépségnek, nemességnek

eszményi képviselőjeül ragyog. A nemzet iránt való háláját a cultura terén törekedett leróni. Egyetemi reformjának nagy a jelentősége nemcsak a cultura terén, hanem az egész nemzeti életben. Az egyetemet katolikus jellegéből ki akarja fejleszteni. Budapest az egyetem átköltözésével vált az ország szívévé.

Július. *Wlassics Gyula: Közjogi röpiratok.* Az Ausztria és Magyarország között fennálló kapcsolat megítélésében az osztrák közjogászokat már az 1867. évi 146. számú osztrák törvény címe is téves irányba indította; ezen most a címerkérdés rendezése segített. Verdross Alfréd röpirata erről tanuskodik. Erősebben kísért az összbiradalom létrejöttének a kitolása; az osztrák röpiratok az 1713-i promulgatio érvényét Magyarországra is ki akarják terjeszteni. A kérdést helyes megvilágításhoz az a gyűjteményes munka juttatja, mely a magyar practica sanctio okiratait 1923-ban jubileumi emlékként együttesen adni fogja. Csekey felfedezésének nincs alkotmánytörténeti jelentősége, de a practica sanctiónak és az 1867-i dualismusként a szembehelyezése is (Winkler A.) tévedés. — *d.: Lengyel remények* cz. Dabrowski Jánosnak a lengyel légiókról és Balzer O.-nak a lengyel alkotmánytörténet problémáiról írott könyvét ismereti. — *König György: Háború és irodalom.* H. Dartigue könyvének rövid ismertetése.

Augusztus. *Takáts Sándor: Zrinyi Miklós nevelőanyja.* A XVI. század derekán Széchy Margitot tartották leghatalmasabb főasszonyunknak. Hatalmas birtokait maga igazgatta; híresek voltak kertjei. Első férje Salm gróf, második Tyrrhus ab Archo gróf; első házasságából leánya, Magdolna maradt, s ez anyja akarata ellen Lobkovitz Poppel László neje lett. A hitlen háznép és mostohatestvére sok akadályt hártanak az örökösödés elé, de a kamara jó haszon fejében kedvező egyezséget hozott létre. A Poppel-család kedvelt idehaza is, Csehországban is; különösen a leányok, a kik — egy híján — magyar urakhoz kerülnek. A Rudolf császár halátlanságának áldozatául szenvedett Poppel Évának, a György leányának, méltán kapja a nevét a legifjabb sarj. Meleg szeretettel keresik fel magyar és cseh leányok s asszonyok, köztük az öreg Zrinyi Doricza és leánya, Batthyány Doricza is, Tiszta erkölcsű protestáns hívő volt, de a felekezeti gyűlöletet nem ismerte; a maga egyháza is, a katolikus papok is halával emlegették. Minden kísértés mellett is hű maradt vallásához; neki köszönhető urának, Batthyány Ferencznek a Bethlen-mozgalomban való állásfoglalása. Zrinyi Miklós lelkén is felismerhető ennek az ország határain túl is messze tisztelt úr-asszonynak, Poppel Évának a hatása: erkölcsi és hitbéli meggyőződése, talán verselgető kedve is, itt gyökeredzik. — *d.; Engel János Keresztély.* Thallóczy német nyelvű értekezésének elismerő ismertetése.

Szeptember. *Viszota Gyula: Széchenyi Hitel című művének keletkezése.* Széchenyi első magyar könyvének megjelenése után rögtön új munkán dolgozgat. Titulusa ez; Emberekről vagy Boldogság Alapjai. Jegyzeti között egész sereg erre vonatkozó gondolat van 1827-ből, melyeknek későbbi munkájában több-kevesebb szerepük van. Négy egymáshoz tartozó ív is van e jegyzetek között már kidolgozott gondolatokkal: Viszota közli őket. A cím és a magyar birtokos hitelviszonyairól szóló jegyzet a bécsi Arnstein bankház egy kölcsönfelvételéből és a bankhoz írott levélből ered. A készülő munka egyre bővül; 1829 decz. 7-én kerül nyomdába, a hol a következő január 27-ére készül el. — *Takáts Sándor: Zrinyi Miklós nevelő anyja.* A Batthyányak hatalmas udvartartása a magyar nemes

ifjúságnak valóságos nevelőiskolája; az Ádám udvarában ezer lélek élt. Batthyány Boldizsár nemcsak a hadi téren kiváló; a tudomány és művészet iránt sem volt érzéketlen, s az ő érdeme, hogy a pannoniai flóra már a XVI. században belekerült a világirodalomba. Az első magyar zeneautomata készítőjének ő a maeenása. Balassa Bálint is jóakarójaként emlegeti. Talpig ember volt és így Bécsben nem kedvelték; szókimondása, magyarai érzése, protestáns hitéhez való ragaszkodása sok ellenséget szerzett neki. Súlyosan nehezedett a lelkére nemzete hanyatlása. Fia is méltó volt atyai nagybátyjának, Zrínyi György társának a Ferencz nevére. Annak a révén került a Batthyány-iratok közé Balassa néhány verse; a végek költőjéhez baráti viszony fűzte, a táncz szeretete is közös bennök. Élete virág-szakát a Zrínyiék udvarában töltötte Ferenczünk. A XVII. század első éveiben fakad a Poppel Évához való szerelme; a háború sok gondja-baja edzi, a két Poppel-fióhoz való ragaszkodása is ezzel függ össze. 1607-ben tartják a menyegzőt: házaseletének levelei is szívós szeretetről tanuskodnak. — *Buza László: A magyar nádas történelmi igényei a volt mellékországokra cz.* a királyi hitlevél 3. pontját és a régi ú. n. mellékországoknak a mai magyar közjogban való szerepét magyarázza. — *Dékány István: Naumann és Középeurópa történelmi-philosophiája.* Naumann fejtegetését megtoldja »a magyarság újkori problémájának« az áttekintésével; kiemeli a török harcokat, Széchenyi hatalmas munkáját és Deák conceptiójának európai értékét. — s.: *Vidéki sajtónk multjából cz.* Pitroff Pál könyvét tekinti át.

Október. *Frahnói Vilmos: Haynald Lajos.* Születésének századik évfordulója jött meg. Erdélyi püspök korában oly hangosan szólt az ügy mellett, hogy számkivetésbe kellett vonulnia. A kalocsai érseki székekben a király és nemzet közötti viszony megszilárdításán munkál. Az egyházpolitikai problémák megoldásánál is szerepe van. A növény-tudomány alapos bűvara, de a többit is pártfogolja. — *Takáts Sándor: Zrínyi Miklós nevelőanyja.* Batthyány Ferencz és Poppel Éva házaselete a vallási és politikai gyűlölködés korszakába esik. Maga Batthyány protestáns létére a királynak volt híve; szoros barátság fűzte Eszterházy Miklós nádorhoz, a Thurzókhöz, Illés-házyakhoz. Figyelemre méltó az a gondosság, a mivel az udvarukba jött leányokat nevelik, oktatják: nagyon sok családot fűz hála Poppel Évához. A nagyasszony patikája és jó szíve messze híres volt. De a csapások se kerülték el házáat. Bosszúságot hozott Zrínyi György korai házassága is; ámde az atyafiságos indulat hamar megtért. Zrínyi Miklós 1618-ban született; a hivatalos kor-látólevél döntőbizonyosság. Nem valószínű Ozaly várának a születése helyéül való megjelölése: Zrínyiék ez időben Csáktornyán laknak. A Batthyány- és Zrínyi-család egy időre elidegenedik egymástól, a mikor Zrínyi György a protestáns hadak ellen generális-kapitány lett. Éva asszony azonban szívesen fogadja a kijózanodott Zrínyit és férjével megbékélteti. A soproni országgyűlés nem hegesztette be a háborús idők sebeit Batthyányban sem; Thurzó Szaniszló részéről sok kellemetlenség éri. 1625 szept. 13-án hal meg. A Zrínyi fiúk gyámja tehát nem a Poppel Éva férje, hanem a szlavoniai kisbirtokos. A fiúk nevelését azonban Éva asszony veszi kezébe, lesz vezetőjük, tanácsadójuk. A szeretet nyilatkozik meg az árvák leveleiben: Poppel Éva minden érdek nélkül, tisztán anyai szeretettől vezetve, tanította, nevelte és szerette őket. — *Gr. Vay Péter: Ukrajna.* Rövid áttekintése Ukrajna történeti multjának, culturájának és művészeti emlékeinek. — d.: *Rajzok a török világból.* Takáts S. könyvének ismertetése.

November. *Marczali Henrik : Románia.* A latinság a Balkánon jutott új állami alakuláshoz. A románság nem latin eredetű; alig van nemzet, mely oly különböző elemek összekeveredéséből jött létre. A nyelv és vallás tette nemzetét. Első említésük 1160 körülről való, de szerepük Bulgáriában jutnak. A bolgár birodalom megalakulásával körülbelül egy időben jelennek meg a magyar birodalom területén belül is. A nomádelet miatt terjednek észak és nyugat felé. A kún birodalom összeomlása és a tatárjárás nyit utat az oláh terjeszkedésnek. Havaselve kormányzása közvetetté válik és megújulnak a függetlenségükért vívott harcok. Fejlődésüknek következő lépését a török előhaladása és Lengyelország elszakadása teszik lehetővé. A török uralom eredménye a nyugati kultúrától való elszakadásuk volt. Ekkor kezdenek velük foglalkozni történetíróink (Forgács F., Verancsics). A művelődés Erdélyben indul meg: a térítés kísérletei hozzák létre irodalmi nyelvüket. Báthory Zsigmonddal a szorosabb kapcsolatra való törekvés indul meg. Mihály vajda hódításai egy nagy tehetségű, kíméletlen ember kalandos vállalkozásai: állandóak nem lehettek. A török uralom után görög vajda nyeri el a beiktatást. — *Fraknói Vilmos : Az osztrák-magyar kormány területajánlatai Olaszországnak.* A tárgyalások áttekintése. — *Takáts Sándor : Zrinyi nevelőbonyja.* Fiához való viszonyát hűség és szeretet jellemzi; de — noha a pápai prédikátor nevelte — katolikus hitre térvén, a fiú állandóan szomorúságot, kellemetlenséget szerez neki. 1640-ben halt meg. — *Beöthy Zsolt : A budapesti egyetem elmúlt évéről.* Rec ori beszámoló.

December. *Berzeviczy Albert : † I. Ferencz József.* Akadémiai elnöki gyászbeszéd az uralkodó kötelességéről és emberi tulajdonairól. — *Fraknói Vilmos : Diplomatai tárgyalások Romániával. 1914—16.* A tárgyalások ismertetése. — *Marczali Henrik : Románia.* A két fejedelemség újabb történetének három tényező szabja meg irányát. Az első az orosz birodalom növekedő befolyása, melyet csak ritkán ellensúlyozhat Ausztria. A második a görög fejedelmek által megindított anyagi és szellemi fejlődés, mely aztán nyugati műveltségnek nyitja meg útját. Végre a harmadik, korban is utolsó, a nemzeti érzület felkeltése és erősödése az erdélyi románság hatása alatt. 1859-ben personalis uniót hoz létre Cuza Sándor személyef; az osztrák-porosz háborúnak köszöni Románia Károly fejedelmet, a ki valóban államná tette. Az 1877. évi orosz háború, Romániának ebben való részvéte szerezte meg a függetlenséget. Oroszországgal azonban megromlott a viszony, Ausztriával való békéje is veszélyben forgott. 1883-ban lép be a hármass szövetségbe.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1916. Május. *Bayer József : Magyar színészeti kuriózum 1802-ből.* A magyar színészet multjában gyakran cserélnek szerepet a magyar és német színészek. Az erdélyi magyar színtársulat 1799-ben Nagyváradon, a nemzeti játszó társaság 1818-ban ugyanott, viszont a német színészek 1784-ben Budán, 1793-ban Gyrzik Pesten és 1802-ben Nouseul társulata nyolcz helyen ad ilyen nyelvcserevel darabokat. Az 1802. évinek nyomtatványait közli. — *Czebe Gyula : Ungria helynév Boeotiában a középkorban.* A Hypatos hegy zárdájának I. Kommenos Alexios adományáról szóló oklevelében fordul elő az Ungria melletti tó. Az oklevél valószínűen koholt. A helységnév régi Ungra, Ungria formája a görög-magyar érintkezés emléke. — *Révai József* ismerteti M. Riba könyvét. Neuaufgefundene römische Inschriften. 1914.

Június—július. *Németh Gyula : Az Attila-kincs feliratainak*

ügye. Mészáros Gyula fejtegetéseinek a czáfolata. — *Hellebrant Árpád*: *A magyar philologiai irodalom 1915-ben.*

Október—november. *Hornyánszky Gyula*: *Demotionidai*. A sokat vitatott felirat kapcsán megállapítja a phratría mivoltát, a felvétel módját. Az oikos helyi kapcsolatot jelent a phratriák körén belül. A thiasosok és az orgeones nem voltak soha közjogi testületek. — *Melich János*: *Wertner Mór dr., Névmagyarozatok. I. 1916.* Ismertetés; a könyv hibái a magyar nyelvtörténet hiányos ismeretéből fakadnak. Téves a bevezetésnek a család- és helynevek keletkezésére vonatkozó fejtegetése is. — *Németh Gyula*: *Sebestyén Gyula, A magyar rovásírás hiteles emlékei 1915.* Ismertetés: nagy kár, hogy a könyvet írójának nehézkes, sokszor nem is logikus gondolatfűzése, túltömött s még hozzá nagyon sokszor nem szabatos stílusa csaknem olvashatatlaná teszi. A betű és bicsak szónak írástörténeti jelentősége nincs. Sebestyén sokszor egyes részletkérdések szakirodalmának a legértékesebb részét nem ismeri. A bustrophedonnak jelentőségét S. túlozza. Sok súlyosnak színlelt bizonyosága kód és pára. A régi magyar írás kifejlődésének történeti folyamata így csak Sebestyén képzeletében van: módszertelen kombinációk minden szilárd kiindulópont nélkül. — *Endrei Gerzson*: *C. Wessely, Aus der Welt der Papyri. 1914.* Ismertetés. — *Szűcsi József*: *Vértesy Jenő. Necrolog.* — *Bleyer Jakab*: *Magyarbarát német drámák és a bécsi Polizeihofstelle.* Karl Glossy bécsi színháztörténeti értekezésének bennünket érdeklő adatai.

December. *Vári Rezső*: *Ungrolimni és Ungre Béocziában.* Hangtani alapon való kiegészítés Czebe dolgozatához. — *Erdély. Lajos*: *A budai pasák magyar nyelvű levelezése.* A M. Tud. Akad. kiadványának ismertetése. — *Weber Arthur*: *E. M. Arndt, Wien.* Ismertetés. — *Sebestyén Gyula*: *Válasz Németh Gyulának, és Németh Gyula*: *A bíráló felelete* vita Sebestyén könyvének értékéről.

Ethnographia. 1916. évf. 4—5. sz. *Sebestyén Gyula. I. Ferencz József apostoli királyunk halála.* A Néprajzi Társaság rk. választmányi ülésén elmondott gyászbeszéd. — *Heller Bernát. A Csanádmonda jöveleme.* Sebestyén Gyulának »A magyar honfoglalás mondái«-ban kifejtett nézetével szemben bizonyítani óhajtja, hogy a Csanád-monda eredetének szálai nem kelet felé mutatnak, hanem a görög hagyományhoz visznek s onnan, mint a nyugati mesealkotásnak egyik nevezetes elcme, került a magyar mondakincsbe. — *Trócsányi Zoltán. A finn-ugor népek őstörténete.* (Set'ä Emil helsingforsi tudományegyetemi tanár »Suomensukuisten Kansojen esihistoria« cz. füzetének, a mely különnyomat a Maaailman-historia (Világtörténet) II. részéből, tárctaszzerű ismertetése.) Set'ä nyelv-palaeontologiai munkáját érdekes kísérletnek tartja a finn-ugorság őstörténetének elképzeltetésére. A mű olyan korokba akar világitani, a melyekről se történeti források, se szájhagyomány nem tud semmit és olyan népekre fényt deríteni, a melyeknek megvoltára néhány szónak s grammatikai sajátosságának több ma is élő nyelvben való megmaradásán kívül semmi egyéb bizonyítékunk nincsen. A mű ugyan, szerinte, nélkülözi az urali (finnugor-szamojéd) népre világitó részletesebb bizonyítóanyagot, mégis igen érdekes problémákat old meg és Setälä a nyelvészet eredményeinek az őstörténelmi kutatásokban való értékesítésével nagyon hasznos munkát végzett. — *Győrffy István. Magyar adalékok Arany »Hamis tanu«-jának mondájához.* Berze Nagy Jánosnak az Ethnographia ugyanezen évfolyamában, ugyanezen tárgyban kimondott föltevését óhajtja több

példával megerősíteni. Szerinte: Arany János a »Hamis tanu« mon-dáját a körösvidéki magyar nép ajkáról leste el. — *Harsányi István és Gulyás József. A kurucz-dalok forrásairól. V. A Balogh Adám nótájának zenei hitelessége.* A felsorolt adatok alapján megállapít-ják, hogy a Balogh Adám nótájának dallamát nem Káldy szerzte a Thaly-közölte szöveg (1872) megismerésekor, hanem ott élt ez a dallam a magyar nép ajkán, a maga kedvelt motívumaival, már egy XVI. századi karácsonyi egyházi ének dallamában, majd átment a Balogh Adám nótájára, később pedig, mikor ennek és sok más társának eldalolása »nagy büntetés terhe alatt szigorúan tiltatott«, a nép változtatott szöveget dalolt ez általánosan kedvelt s olykor módosult szép, régies dallamra. Szerintük a Balogh Adám nótája, úgy szövegét, mint dallamát tekintve, megvolt a kuruczkorban s hitelessége mindcn kétségen felül áll. — *Bán Aladár. K. B. Wiklund, De waliska folken och spraken. Uppsala, 1915.* Megállapítja, hogy Wiklund uppsalai tanárnak az urali népekről és nyelvekről s svéd egyetemi hallgatók tájékoztatására készült értekezése, bár szoro-san véve nem újabb tudományos tételek fejtegetésc, mindazonáltal figyelmet érdemel, mert benne a nyelvész-ethnographus évtizedekre terjedő munkásságának eredményeit, tapasztalatait foglalja egybe. — *R. G. L. Humborg, Die Hexenprozesse in der Stadt Münster. Münster, 1914.* Úgy látja, hogy a boszorkánypererekről szóló vala-mennyi művet jogászok írják, vagy legalább is olyanok, a kik a jogtörténelmi iskola szelleméhez igazodnak; ezért találni min-denütt, jelen esetben az ismertetett műben is, részletes felvilágosítást a tanukihallgatásról, az iudiciumokról, torturáról, a külön-böző bíróságok illetékességéről, de annál kevesebbet az ügy vele-jéről, a folkloreról. — *Elek Oszkár. Laczkovics János a kurucz hőlte-ményekről.* A kurucz balladák hitelességéről 1913 óta folyó vitában, ha nem is döntőnek, de nagyon jelentősnek találja a Harsányi-Gulyás-Simonfi-féle álláspont javára azt a gyűlölettől izzó nyilatkozatot, melyet Laczkovics egy 1791-ben megjelent politikai röpiratában a Verbőczyt olvasó és Bercsényi-Rákóczi-Bezerédy nótáit daloló magyar nemesről tett. — *Peisner Ignác. Pulszky Ferenc és a nép-mondák.* Az Ethnographia ugyanezen évfolyamában, ugyanezen kérdésben megjelent közlemény kiegészítéséül közli, hogy Pulszky nemcsak behatóan foglalkozott a magyar népmondákkal, hanem nejevel, a bécsi eredetű Walter Terézzel együtt a magyar monda-kincsnek egy részét angol és német nyelven ki is adta. — *Heller Bernát. Még egyszer az Isten hádjáról.* Újabb adalékot közöl az Attila-monda alapjául szolgáló néphithez. — *A Néprajzi hírek közt Bellosics Bálint-ről és Malonyay Dezső-ről találunk méltatást.*

Jogtudományi Közlöny. 1916. 53. szám. *Gr. Apponyi Albert: A koronázási hitlevéllel kapcsolatos királyi kijelentésekről.* Azon királyi kijelentésről ír, mely a magyar királyi és az osztrák császári méltó-ság egymáshoz való viszonyára vonatkozik. IV. Károly király fel-hatalmazta gr. Tisza István miniszterelnököt, hogy az Ő nevében is megállapíthassa azt a kétségbevonhatlan tényt, hogy a magyar királyi méltóság az osztrák császáritól megkülönböztetett, ettől önálló, azzal paritásos jelleggel bír és az Ő nevében kijelenthet-te, hogy ez felel meg az Ő álláspontjának is, az általa megállapított leg-magasabb cím azt sem nem érintheti, sem el nem homályosíthatja. Gr. Apponyi e kijelentés fontosságának mérlegelhetésénél visszatekint az osztrák császári cím fölvételekor és azzal kapcsolatosan történt-ekre. Ezután azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy e kijelentés és az

országgyűlés két háza részéről történt jegyzőkönyvi tudomásulvétele milyen közjogi jelentőséggel bír? és tekinthetjük-e azt közjogunk egy újabb erősségének? A közvetlen közjogi hatás abban áll, hogy egy, a multból reánk maradt és a törvényből ki nem küszöbölt két-értelműségnek megisméltése ártalmatlanná tétetett. A jövőbe pedig a hibás praecedens mellett meg van alkotva a helyes praecedens is. — *By. Wlassics Gyula: A szent korona közjogi fogalmáról* ír. A királyi hatalom átruházás útján a nemzettől származik és így jut teljes kifejlődésre a nemzeti és királyi hatalom egybeolvadása a szent korona közjogi fogalmában. A magyar közjogi felfogás szerint a szent korona a magyar állam főhatalmának szimboluma, mert a szent korona jelenti a szuverén magyar államot. A szuverénítás külső képviselője ugyan a megkoronázott magyar király, de a teljes szuverénítás alánya nem a király személye egyedül és nem a nemzet egyedül, hanem a kettő együtt. — *Nagy Ernő. A trónöröklés jogi természete és a koronázás.* A trónöröklés ma tisztán közjogi processus, melyre a magánjogi elvek nem vonatkoznak. A trónöröklés tárgya az imperium, a királyi hatalomkör, a magánjogi öröklése a magánvagyon. Az örökös királyság természetéből következik, hogy a király halála, vagy lemondása következtében a törvényes sorrendben lévő örökös trónra lép. De alkotmányunk egyik különlegessége, hogy a trónfoglalás a trónralépéssel kezdetét veszi és végleges befejezése jogi értelemben véve a koronázással következik be. — *Polner Ödön: A magyar trónöröklés feltételei.* Az 1723: II. t.-cz.-nek azzal a rendelkezésével foglalkozik, a mely a nőági örökösödés behozatalával kapcsolatban az öröklésre hivatottak meghatározásánál felveszi az »Austriac Archiduces« megjelölést és az öröklésre hivatottakat, mint törvényes utódokat »legitimos successores« jelöli meg. Ez utóbbira nézve azt az nézetét vallja, hogy a trónutódlásra hivatott várományosnak törvényes születésű ivadéknak kell lenni. A másik kérdésre vonatkozólag, mely szerint a törvényben meghatározott nőágakból leszármazó törvényes születésű utódoknak az osztrák főhercegi címmel és ranggal kell birniok, hogy trónvárományosok lehessenek, ellentétes álláspontot foglal el. — *A koronázási hillel és a koronázási eskü* rovatban a kettőnek szövege van megörökítve, mint jogrendszerünknek legfőbb személyi biztosítékai, a jog történelmének is legnevezetesebb documentumai.

Hadtörténelmi Közlemények. 1916. 3—4. füzet. — *Tóth Zoltán: A huszita eredetű szekérvár.* Azon intézmények között, a melyek a huszita hadaknak hadi főlényét a XV. században hosszú időkre biztosították, szerző a legnagyobb jelentőséget a huszita szekérváraknak tulajdonítja. A szekérvár már az ókortól fogva alkalmazott hadieszköz volt ugyan, de tulajdonképeni taktikai eszközzé csak a huszita háborúk folyamán, a Zizka-féle hadjáratok idejében vált. A tanulságos dolgozat a szekérvár fajairól és alkalmazásáról kimerítő képet nyújt. — *Demkó Kálmán: Magyarország hadiereje a XVI. században.* (II. közl.) A dolgozat a XVI. században szereplő, túlnyomóan idegen származású tisztek neveinek és jelentőségének adatszerű felsorolása mellett részletesen foglalkozik a tisztikar anyagi ellátásáról s azokkal a nehézségekkel, melyek a tiszti illetmények rendszeres folyósítását olykor csaknem lehetetlenné tették. Ismerteti végül a legénység zsoldját, a végvárak fenntartására fordított költségeket s azok előteremtésének akadályait. — *Wertner Mór: Az 1292. évi magyar-osztrák hadjárat.* A hadjárat részletes ismertetése mellett összeállítja azoknak a névsorát is, kik a hadjáratban résztvettek úgy az osztrák,

mint a magyar részről ; ez utóbbiak névsora különösen bő. — *Márki Sándor: Adalékok a szabadságharcz történetéhez.* Két napló ismeretetését találjuk a czikkben ; az egyik egy magántulajdonban lévő : »Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes« cz. kézirat, melynek Márki szerint talán Streckfuss Adolf a szerzője ; ez főleg Debreczentről, tartalmaz közvetlen és becses megfigyeléseket Kossuth ott tartózkodása, később az orosz megszállás idejéből. A naplónak az aradi foglyokról is vannak becses adatai. Az aradi viszonyokra vet világot Sergnel János naplója is, mely azonban 1849 augusztus öttel megszakad. — A Tárca rovatban *Lakatos Dénes* összeállítja a székesfehérvári Sóstó és Sárrét multjára vonatkozó adatokat. — A Hadtörténelmi Apróságok több becses adatot tartalmaznak ; ilyenek : *Kassa tüzrségi felszerelése 1640-ben* (Merényi Lajostól), *Bakabánya védelmi szabályzata 1642-ből* (Relkovic Nédától), *I. Lipót korából két rendelet a várórségek garázdálkodása ellen 1669-ből* (Sebestyén Józseftől) *a Hóva-lázadás abrudbányai pusztításának egykorú leírása* (Dékáni Kálmántól), *A biharmegyei nemesi felkelés 1805-ben* (Gyalokay Jenőtől). — Az Irodalom rovat *Soós Elemér* két dolgozatát ismerteti. *Kárfy Ödön* több főleg XVI. századbéli hadtörténelmi vonatkozású okiratot közöl, *Szendrei János* pedig egy *1722-ből való lovassági regulamentumot.* A gondosan szerkesztett folyóiratot használható név- és tárgymutató fejezi be.

Katholikus Szemle. 1916. November. *Schiff Péter: Holland és angol érdekek összeütközése a multban Északamerikában* címekkel az Északamerika keleti partjain elterült holland telepítvények történetét mondja el vázlatosan felfedezésük idejétől (1609) egészen addig az időpontig, mikor a virágzásnak indult gyarmatot az angolok kerítették véglegesen kezükre (1674). Anyagát négy fejezetben tárgyalja : A fölfedezés és letelepedés kora (1609—1623), A gyarmatosítás kora (1623—1647), A virágzás kora (1647—1663) s végül Uj-Hollandia bukása. — A könyvismertetések között *Giesswein Sándor* foglalja közre *Josef Müller* két munkájával : *Die völkerverrechtliche Stellung des Papstes und die Friedenskonferenzen,* és *Die Haager Konvention vom 18. Oktober 1907* etc. Közülök inkább az elsőnek vannak csak történelmi vonatkozásai.

Deczember. Legelső lapjain melegehangú megemlékezést találunk elhunyt királyunkról. — A füzetnek különben csak a Könyvismertetések rovatában találunk történelmi vonatkozású dolgot. *Vargha Damján* ismerteti : *A szent Domonkos-rend multjából és jelenéből a szerzet 700 éves jubileuma alkalmából* cz. munkát. A jubileumi kiadvány természetesen több író együttműködésének eredménye, a kik a szerzet életének minden viszonylatát a keretekhez mért terjedelemben feldolgozták. — *Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000—1325.* cz. munkáját *Lukács József* ismerteti. Tartalmi áttekintést nyújt kiemelt a munka úttörő voltát.

Külügy-Hadiügy. 1917. 4. sz. *Valentényi Gáspár. A Mária Terézia-rend első vitézei a nagy királynő korában.* Azon magyar vitézek neveit közli, kiket vitézi tetteikért azon időben a renddel kitüntettek.

Levéltárosok Lapja. 1916. 1—2. szám. *Reiszig Ede: Az Almásy-család nemesi ága.* A család leszármazási rendjének ismeretése. — *Romhányi János: Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754/55-ben.* Hetedik folytatása az előző füzetekben megkezdett betűrendes ismertetésnek. — *Géczy Endre Jenő: A felsőgéczi, garamszegi és farkasfalvi Géczy-család.* A család leszármazási rendjének

ismertetése. — *Kemény Lajos : Kaprinay István.* A tudós jezsuita kassai működését jellemzi.

Muzeumi és Könyvtári Értesítő. X. évfolyam. 4. füzet. I. *Ferencz József*-ről szóló rövid megemlékezést *Erdélyi Múzeumaink és az oláh betörés* címen hosszabb cikk követi *Mihalik József* előadó tollából, ki megállapítja azt az örvendetes tény, hogy az erdélyrezi múzeumok kincseit sem kár, sem pótolhatatlan veszteség nem érte. A mi annál örvendetesebb, mert pl. a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum nagy tudományos értékű gyűjteményeit igazán csak a jó Isten mentette meg. — *A Kisebb közlemények* fejezetében a *Pulszky-Rómer-Hampel-emlék* felavatásáról számol be *M(ihali)k*; másik cikk *A fém-tárgyaknak hadicézélokra való beszolgáltatása és mentesítése* címen ad számot arról, hogy ilyen módon mely becsesebb tárgyak kerültek napfényre és menekültek meg a beolvasztástól. Úgy cz, mint a következő *A Debreczeni Városi Múzeum kurzusai* cz. cikkkecske az előadó-szerkesztő névreljtő betűit viseli szerzőként. — *A losonczi állami főgymnasium tanári könyvtárának dupluma*it sorolja fel a következő cikk, míg egy rövid értesítés *A berlini egyetem magyar seminariuma* részére a Főfelügyelőség által adományozott 3500 kor. értékű, több száz kötetből álló szakkönyvtárról szól. — *Az Esztergomvidéki Régészeti és Történelmi Társulat muzeumának 1915. évi működéséről és állapotáról* szóló, kissé megkéssett jelentés ismertetése után arról kapunk hírt, hogy dr. Georg Maas berlini egyetemi tanár *Bibliographie der Sozialwissenschaften* című vállalatában 1917-től kezdve Gulyás Pál szerkesztésével a magyar rész is kellő képviselőlet foglalni. — *Gulyás Pál Jóakarati emberek figyelmébe* címen azokat a vádakat utasítja vissza, melyekkel a Könyvtári Szemle f. évi II. füzetében Kóhalmi Béla szerkesztő illette. — *Az Irodalom* rovatban *Mihalik József*: Kadics Ottokárnak *A »Szleta-barlang kutatásának eredményei«* cz. füzetét, *Szentiványi Gyula*: Lázár Béla: *»A magyar művészet jövője«* cz. művét, továbbá dr. Lux Kálmánnak *»Árpád-kori építészeti maradványok Óbudán«* cz. tanulmányát; Mihályi Ernő: *»Dorfmeister és a barok kőpírás Sopronban«* cz. füzetét, végül Schoen Arnold *»A budapest-krisztinavárosi templom«* cz. munkáját ismerteti. — *Gulyás Pál* tollából *»A nagyvárad nyilvános könyvtár kiadványai«* és *»Városi nyilvános könyvtár Budapest«* címeken kapunk rövid ismertetéseket. Kapunk még ismertetést Gyomlay László *»Tarnopol felé«* cz. munkájáról háromszögtől és Halász Aladár *»A munkásbiztosítás«* cz. műről *Juristától*. — A füzetet *Hivatalos Közlemények* zárják be s ebben a múzeumi és könyvtárügy körében érdemeket szerzett férfiakról (Wlassics Gyula, Fraknoi Vilmos, Szalay Imre, Ortway Tivadar, Kóródy Péter, Vértesy Jenő, Pantocsek József, Gubitzka Kálmán) szóló személyi hírek mellett jegyzőkönyvek találhatnak helyet.

Numizmatikai Közlöny. 1916. I. füz. *Hóman Bálint.* *V. István-korabeli liltomos obulus* cz. alatt eddigelé kiadatlan magyar pénz ismertet, melynek előlapja a C. N. H. I. 285. sz. denártypus rajzával azonos. Az Anjou-czímeres hátlapot Anjou Károly siciliai királynak V. Istvánnal kötött szövetségéből magyarázza. Ugyanczen cikkben egy másik kiadatlan magyar obulust is közöl (v. ö. C. N. H. I. 357. sz.), melyet vagy II. vagy III. András veretének tart. — *Gohl Odön.* *Fiume város pénztári utalványai* cz. Fiumében 1848-ban, 1849-ben és 1850-ben, az aprópénz pótlására kibocsátott papír szükségpénzket ismerteti. — *Harsányi Pál.* *A szevensi magyar denárlelet* lajstromát adja. — *Leszik Andor.* *Mezőkövesd város 1860-iki*

pénztári utalványa cz. e város eddigelé egyetlen példányban ismeretes 25 kros papir szükségpénzét teszi közzé, mely ugyanabban a nyomdában készült, a melyben a miskolci egykorú szükségbankók. — *Gohl Ödön. Háborús emlékek*. V. közleményében folytatja a világ-háború kispasztikai emlékeinek leírását. — *Harsányi Pál. Adatok a C. N. H. III. kötetéhez* cz. közleményében I. Lipóttól III. Károlyig terjedő korabeli nagyobb ezüstpénzek típusait közli.

II—III. füz. *Gohl Ödön. A magyar szabadságharczi érdemkeresztek* cz. egy földéretlen multú és ismeretlen rendeltetésű érdemjel (v. ö. még Num. Közl. II. évf. 71. l. és IV. évf. 42. l.) történetére iparkodik világot vetni s arra az eredményre jut, hogy annak példányai valószínűséggel »a 60-as évek elején készültek, de nem a szabadságharczi érdemkoszorúk helyettesítésére, hanem czeztől függetlenül, a nemzeti ügy szolgálatában a szabadságharczban és azóta szerzett kiváló érdemek elismerésére és esetleg buzdításul is a tervezett további actiókban való közvetlen vagy közvetett közreműködésre.« — *Szentgáli Károly. A sziglak megfajtése felé* cz. az Árpád-kori magyar pénzverésnek külföldön ismeretlen, magában álló jelenségét, a pénz első lapján lévő apró jegyeket (siglak) magyarázza meg igen sikerülten II. Béla C. N. H. I. 59. sz. a. típusú denárjaiból kiindulva. Ismerteti az akkori pénzverési viszonyokat. Végül arra az eredményre jut, hogy »az Árpádok korabeli magyar pénzek jegyei a pénzverő munkások ellenőrzésére szolgáltak.« Tanulmánya annál érdekesebb, mivel ugyanerre az eredményre jutott tőle egészen függetlenül Árpád-kori pénztörténetünk legalaposabb ismerője is, dr. Hóman Bálint, Magyar Pénztörténet 1000—1325. cz. nagy munkájában (200—203. l.) — *Frey Imre. Bács megyében lelt barbárpénzek* cz. szórványosan talált s az ókorban bizonyára kereskedés útján odakerült barbárpénzeket sorol fel (11 adat). — Kiegészíti e cikket *Gohl Ödön* készülöben lévő barbárpénz-repertoriumából 17 adattal. — *Gohl Ödön. Háborús emlékek VI.* közleményében az éremszerű háborús emlékeken kívül magyar községek (Ádámos, Küküllődombó), fogolytáborok (Dunaszerdahely, Somorja) és kereskedőcégek által az aprópénz hiánya miatt kibocsájtott szükségbankókat (utalványok) is közöl. — *Harsányi Pál. Adatok a C. N. H. III. kötetéhez VII.* közleményében I. Ferdinánd pénzeinek az Adatokban eddig nem ismertetett típusait s azoknak a M. N. Múzeumban lévő változatait sorolja fel. — *Gohl Ödön. Magyar robotjegyek II.* cz. a Num. Közl. XII. évf.-ban megkezdett közleményét folytatja és 161—186. sz. a. 10 uradalom ilyenmü emlékeiről számol be.

IV. füz. *Gohl Ödön. A temesdi barbárpénzlelet* cz. az itten talált talalakú (sciphatus) barbárpénzeket ismerteti s igyekszik azok tipologiai egymásutánját, valamint a dácziai barbárpénzek sorozatába való beilleszedését is megvilágítani. — *Marosi Arnold. Újabb magyar szabadságharczi érdemkereszt* cz. a székesfehérvári múzeum két darabjáról szól. Az érdemjel történetére vonatkozólag dr. Gohl Ödön felfogásához csatlakozik s az érdemjel adományozását a Klapka-mozgalommal (1866) hozza kapcsolatba. — *Adatok a nagyhorcsögi barbárpénzlelethez* cz. a Num. Közl. XIV. évf.-ban ismertetett pénzek lelőhelyéről előkerült régiségeket sorolja föl.

Történeti Szemle. 1916. 4. füzet. *Szeffü Gyula* folytatja *A hódolt-ságkorabeli török történetírók* cz. dolgozatát. E második és befejező közleményében Nesri, Turszun bég, Szeádeddin, Desalrád, Ferdi, Kemálpaszádé munkáiból vett példákkal megállapítja, hogy a török történetírókra alkalmazandó kritikának első sorban ez írók schema-

tizáló stylismusát kell tekintetbe venni. Ezekkel szemben a XVII. századbéli írók, Kjátib Cselebi, Pecsevi egy lépéssel közelebb jutnak a nyugati történetírás felfogásához, viszont eltávolodnak a klasszikus török történetírás hagyományaitól. Az értekezés végén Thúry József és Karácson Imre munkásságáról emlékezik meg kegyeletes szavakkal. — *Findly Gábor: Mestrianae pannoniai község helye* címmel ennek a Savaria közelében fekvőt pontos meghatározását keresve, azt a mai Zalalövővel azonosítja. — *Oswald Arisztid adja Hunyadi János ifjúsága* cz. értekezésének második részét. Ebben a részben Hunyadvár adományozásával foglalkozik hosszabban, azután több, eddig elhanyagolt szempontot figyelembe vessz, megkísérti megállapítani Hunyadi születésének időpontját. Pontos dátumhoz persze nem jut, de a születés időpontját 1395—1400-ra téve úgy hisszük, hogy eredményhez jutott. — *Láng Margit: Itáliai ásatások* címmel a Notizie degli Scavi legutolsó hozzáférhető füzetei alapján számol be a délitáliai és pompéii ásatások eredményeiről. — Az Irodalom rovatban *I. K.* ismerteti elismerőleg *Bathó István: Kéri János élete és munkái* cz. értekezését, *Gagyi Jenő Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története* cz. munkáját, *Békési Remig* röviden, de dicsőítőleg *Császár Mihály: Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme* cz. művét, végül *Gálos Rezső: E. Buchner: Das Neueste von gestern* cz. gyűjteményét. (Régi hírlapokból való történeti adatok.) — A Folyóiratok és könyvek rovat után a Különfélekben *Ortway Tivadar* emlékezik meg kegyeletesen *Téglás Gáborról*, *A. D. Ortway Tivadarról*, *Steinherz* pedig *Bachmann Adolfról*. A füzetet *Tagányi Károlynak Felelet dr. Erdélyi László Lászlónak Árpádkori Társadalomtörténetünk Legkritikusabb Kérdései-re* cz. polemikus cikkének harmadik és utolsó része zárja be.

Uránia. 1916. Szeptember. *Vargha Zoltán: Olasz törekvések a XIX-ik században.* Itália egyesülésének folyamata, Cavour és Garibaldi tevékenysége; a berlini kongresszus határozata, mely útját állta Itália terjeszkedésének a Balkánon. Kárpótlást keres Afrikában, de ott Franciaország Tunis bekebelezésével megelőzi. Savoya és Nizza elvesztése Németország felé irányítja Itáliát, így keletkezett 1882-ben a hármasszövetség, voltaképen Olaszországnak, azaz Sonninó-nak kezdeményezésére, a ki most oly galádul cserbenhagyta és hátba támadta szövetségését. — *Krecsmárik Endre: Kegyetlenkedések háborúkban.* Történeti és néprajzi adatokkal igazolja, hogy a háború kegyetlenségei nem épen csak kultúrbetegség, mint több tudós állítja, hanem az ósállapotú népek lelkében is megvannak.

Október. *Lasz Samu: A Nap országáról.* Rövid áttekintés Perzsiáról, mely régóta ütköző pontja Ázsiában az orosz és angol törekvéseknek. — *Szász Béla: Egy irodalmi vasárlarcos* czimen új adatokat közöl Literáti Nemes Sámuel életéhez. Literáti hírhedt régiség- és oklevélhamisító volt. A cikkirő figyelmét kikerülte az, hogy Tóth Béla: *Magyar Ritkaságok* című könyvében az idevonatkozó cikket nem Tóth Béla írta, pedig az előző világosan felemlíti a munkatársakat. — *Elek Oszkár* Széchenyinek Erdélyhez való viszonyáról ír; továbbá az ír nyomorúságnak magyar irodalmi visszhangjait ismerteti Eötvös, Császár Ferencz, Vörösmarty műveiben.

November. *Kerekes J. Zoltán: A bagdadi vasút* közgazdasági és világpolitikai jelentőségét fejtegeti.

Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemalaskog arkiva. XVII. 3—4. f. 1915. *Horvat Rezső »Povijest banske palače«*

cz. értekezésében ismerteti a zágrábi báni palota történetét: 1808-ig nem volt Zágrábban báni palota, mert egyrészt oly családoknak-melyeknek tagjai közül többen viselték ezt a méltóságot (Alapić, Drašković, Zrinyi, Erdődy, Frangepán család), volt saját palotájuk a városban; másrészt pedig többször magyarországi család tagjának jutott ez a méltóság (Nádasdy, Eszterházy, Batthyány-család) és a bán nem is tartózkodott Horvátországban, hanem az ügyek vezetését teljesen a vicebánra bízta, végül pedig a szabort nem hívták mindig Zágrábba össze, hanem Varasdra. 1755-ben Horvátország több vidékén lázadás ütött ki; ebből kifolyólag elrendelte Mária Terézia, hogy a bán Horvátországban tartózkodjék, a nemeség pedig és a báni tisztviselők azt kívánták, hogy a szabor üléseit Zágrábban, a hivatalok székhelyén tartsa. A Szent Márk-téren lévő »országháza« azonban a hivatalok, a szabor ülései és báni lakás számára szűknek bizonyult; a mozgalom, mely megfelelő helyiségek ügyében megindult, arra az eredményre vezetett, hogy az »ország-házat« Zágráb megyének eladták 35 ezer forinton, ehhez a királyi kincstár még 30 ezer forintot kiutalt; ezen az összegben 1808-ban megvette Gyulai Ignác bán a Kulmer báró családnak a Szent Márk-téren lévő palotáját és átalakíttatta báni palotává, a melyben 1848-ig a szabor is tartotta üléseit s 1836-ig a báni hivatalok is elhelyezést nyertek. — *Vaino Miroslav »Revizija ugarskoga ustava za Leopolda I. i njegovih nasljednika«* címűen egybeállítja a kérdéssel szülő eddigi tudományos irodalom alapján a jus resistendi és a szabad királyválasztás jogáról való lemondás történetét. — *Horvat Rezső »Iz prošlosti grčko — istočne crkve u Koprivnici«* címűen ismerteti a zágrábi országos levéltárban őrzött »Acta congregationalia« és a »Saborski zapisnici« idevágó okmányai közlésével a kopronnicai gör. keleti egyház történetét: A XVIII. század folyamán görög kereskedők telepednek le Koprivnicán; 1748-ban az ottani katonai parancsnok is gör. kel.; ez saját lakásán rendeztet be kápolnát és a lepavinai gör. keleti monostorból hív szerzeteseket, hogy ott misét mondjanak; a zágrábi szabor tiltakozik ez ellen, Mária Terézia királynő pedig mindaddig, a míg III. Péter czár nem szövetezik Poroszországgal, előmozdítja a gör. keletiek ügyét, azon időtől (1764 jan. 26.) fogva pedig a szabor álláspontjára helyezkedik; csak II. József türelmi rendeletének kibocsátása után mondhatnak ismét a lepavinai gör. kel. szerzetesek Koprivnicán misét s 1793-ban itt gör. keleti templom is épül. — *Ivić Alexa »Neke isprave iz bečkog državnog arkiva«* címűen közöl a bécsi Haus-, Hof- u. Staatsarchiv »Urkunden«-jeiből eddig nyomtatásban meg nem jelent okleveleket; ezeknek tárgya: a) Frangepán Mihály gróf 1510 ápr. 7-én hadviselés céljából kér Miksa királytól várat Furlandban; b) u. ez u. ekkor kötelezi magát, hogy a hadviselés célját 100 lovas-katonával szolgálja; c) Ferdinánd főherczeg és Zrinyi Miklós gróf megállapodása Parina, Kosnica, Gvordanko, Ledinica várak és egy bánya kiváltása tárgyában 1524 okt. 22.; d) Mária királyné 1524 október 28-án megveszi Brandenburg György ögróftól Medvevárát, Rakovcot, Lukovacot és Varasdot 33 ezer magyar forinton; e) Lajos király 1524 decz. 20-án érvénytelennek nyilvánítja Ferdinánd főherczeg és Zrinyi gróf megállapodását; f) Ferdinánd főherczeg 1520 jan. 3-án értesíti Lajos királyt, hogy megállapodása Zrinyi gróffal még nem teljes; g) Ferdinánd főherczeg 1525 jan. 18-án a Zrinyi gróffal kötött szerződést megőrzés céljából elhelyezi az alsóausztriai kamarában; h) Kružić Péter zenggi kapitány 1527

július 26-án magára nézve kötelezőnek ismeri el a szerződést, a melyet megbízottai Zengg, Otosacz, Starigrad és Klisszura kapitányaival kötöttek. — *Strohal Rezső* »Prvi knjizevni jeziki u Hrvata« című fejtegetésben helyteleníti a felfogást, mely szerint az egységes horvát irodalmi nyelv első megállapítása Gaj Lajos nevéhez fűződik és rámutat arra, hogy a glagolás papok a XIV. és XV. század folyamán egységes irodalmi nyelvvé tették a Fiumétől a dalmát határig és az Adriától a Kupa és Una folyókig terjedő vidék nyelvét, a melyet a horvát reformatio írói és a dalmát s raguzai költők is felkaroltak; ennél fogva azt kellene az első egységes horvát irodalmi nyelvnek tekinteni. — *Sufflay Milan* »Politische Schicksale des Themas Dyrrhachion« czímen közli »Geschichte Albaniens« czímen készülő munkájának VII. fejezetét. — *Bojničić* »Iz Varaždinskih Toplica XVII. vijeka« czímen áttekintő bevezetéssel közöl a zágrábi orsz. levéltárban őrzött »Arkiv kaptola zagrebačkoga« okmánytárból 10 levelet annak bizonyítására, hogy a XVII. sz. folyamán Varasd melegfürdőit főrendi családok sűrűn látogatták; köztük találjuk Breuner Gaspár grófot, Trautmansdorff Zsigmond Frigyes bárót, a szlavóniai végvárak parancsnokát, Trautmansdorff Honorius báró koprivnicai kapitányt, Lamberg Jakab báró vegliai püspököt, Galler Vilmos kőrösi kapitányt s Thurn-Vallesina Miksa gróf kőrösi főkapitányt. — *Ilešić Ferencz* »Jedna plemeni porodica u Kranjskoj i Slajerskoj« czímen ismerteti a horvát eredetű, a XVIII. század folyamán Krajnába, majd pedig Stájerországba áttelepedett és 1912-ben kihalt Ilijašić család történetét. — *Laszowski Emil*: »Grgur Majcen, hrvatski doivotvor XVI. vijeka« czímen ismertetéssel közli a zágrábi országos levéltárból (Depos. archiv. capit. Zagrab. Acta capit. antiqua fasc. 76. No 19.) a horvát eredetű Mayczen Gergely pozsonyi kanonoknak 1551 decz. 30-án kelt végrendeletét, melyben ösztöndíj-alapítványt tesz a bécsi egyetemet látogató horvát ifjak számára. — *Horvat Rezső* »Plemići Ilijašići kao građani zagrebački« czímen ismerteti a XVI. sz. végén Horvátország délvidékéről Zágrábba telepedett Ilijašić család tagjainak zágrábi közéleti szerepét a XVI. és XVII. század folyamán. — *Laszowski Emil* »Zagrebačka kovnica novca. 1525.« czímen közli ismertetés kapcsán a bpesti m. orsz. levéltárból (M. D. L. 24243.) a zágrábi pénzverő kamarának, mely Thurzó Sándor thesaurus és Batthyány Ferencz bán felügyelete alatt állott — 1525-iki száradását. — *Strohal R.* »Patarni i hrv. glagolska knjiga« czímen közli a »Dialogi pape Grgura velikoga« cz. glagont könyvben Nagy Gergely pápának tulajdonított elítélő nyilatkozatokat a boszniai patarnusokról. — *U. az »Hrvatski jeziki u gradu Krku na otoku Krku« cz. közle. ényében kimutatja, hogy a ma már elolaszosodott Veglia helység lakossága a XVIII. sz. 2-ik feléig túlnyomólag horvát volt. — U. az »Obredba za vrijednost iurskoga novca g. 1689« czímen közli a zágrábi orsz. levéltárból (Depos. Arch. capit. Zagrab. Acta capit. antiqua fasc. 92. No. 73.) Kherrn Miksa haditanácsosnak 1689 aug. 16-án kiadott, a török hódoltság alól felszabadított vidéken a török pénz értékét szabályozó rendeletét.*

Tárca.

A konstantinápolyi magyar tudományos intézet megnyitása.

A világháború viharai közt nyílt meg a napokban a konstantinápolyi magyar tudományos intézet. Célja — mint a szervezeti szabály mondja — »hogy az egyetemes történelemmel, főleg a bizanczi magyar és a török-magyar érintkezések kutatásával, a classica és keresztény archaeologia val, Bizancz és az Iszlám művészetének történetével, végül a keleti, első sorban török-magyar összehasonlító nyelvészetrel foglalkozó szaktudósoknak kutatásaik helyszíni folytatására módot adjon, ezzel az említett tudománysszakok hathatósabb fejlesztését intézményesen biztosítsa s egyzersmind a haza tudományosságának a török szellemi élettel való kapcsolatát erősítse.« A vallás- és közoktatásügyi miniszter fennhatósága alatt álló intézet ezt a célt diplomás ösztöndíjasok kiküldésével óhajtja elérni.

Folyóiratunk olvasói előtt nem szükséges a konstantinápolyi intézet jelentőségét különösképen kiemelniünk. 1915 őszén Karácson Imre győri síremlékének leleplezése alkalmából folyóiratunk is rámutatott (1915. 566—570. l.) az e téren megoldásra váró feladatokra. S az eszme, a mely a szakörökben már régebben élt, a mit Karácson kiküldetése is bizonyít, ime jólszervezett intézményben öltött testet.

Örömmel fogadjuk tehát a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet felállítását, a mi azonban bennünket különös örömmel tölt el, azok azok az elvek, a melyek az intézet igazgatótanácsának 1916 november hó 21-én tartott alakuló ülésén József Ferencz főherczeg úr Ő Fenségének, mint az intézet védnökének megnyitó-beszédében hangzottak el. Jelen számunk élén közöljük Ő Fenségének szavait egész terjedelmükben. A mi a történelmi kutatókat örömmel tölti el, az egyrészt a szervezés szükségének a hangoztatása a történetkutatás terén, másrészt, hogy a Fenséges úr ezt a célt más hasonló intézetek felállításával tartja előmozdítandónak. Mi széles perspectiva nyílik meg egyszerre e szavak nyomán az eddig oly mostoha elbánásban részesült, minden-

féle akadályokkal küzdő történelmi kutatás előtt! Mily jól esik hallanunk a fenséges ajkáról a buzditást Katona, Fejér, Pray, Horváth, Szalay és Pauler hagyományainak követésére!

Az ülés további lefolyásában az igazgatótanácsot az alakulás kérdései foglalkoztatták. Jankovich Béla kultuszminiszter kifejezte köszönetét az elnök Ő Fenségének, hogy az intézet védnökségét s az igazgatótanács elnökségét elfogadta, örömét fejezte ki, hogy Ő Fensége azon családi hagyományoknak megfelelően, melyek József nádor emlékéhez kapcsolódnak, olyan nagy jelentőséget tulajdonít az új intézménynek és kérve, részesítse magas támogatásában az igazgatótanács érdemes ügyvezető alelnökét, gróf Klebelsberg Kuno államtitkárt, ki annyi odaadással vett részt az új intézmény szervezésében.

Intézkedett azután az igazgatótanács az intézet be-bútorzása; az 1917 jan. 1—1917 aug. 31. terjedő csonka év költségvetése és a tagok felvétele tárgyában. Ez utóbbi jelentéseket Heckler Antal, egyetemi magántanár, az intézet kijelölt igazgatója terjesztette elő. A tagfelvételi jelentést Darkó Jenő, Gombocz Zoltán egyetemi ny. r. tanárok és Kertész K. Róbert miniszteri osztálytanácsos készítették. E jelentés alapján az igazgatótanács a kultuszminiszternek a következőket ajánlotta az intézet kebelébe való felvételre:

Oroszlán Zoltán nemzeti múzeumi gyakornokot, classica-archaeologust;

Luttor Ferencz pápai káplánt, veszprémi theologiai tanárt, mint keresztény-archaeologust;

Fehér Géza gymnasiumi tanárt, bizantologust;

és Kósch Károly építőművészt;

az esetre pedig, ha Fehér Géza katonai felmentése nem volna keresztülvihető, helyette Ralbovszky Péter prémontrei tanárt, újgörög nyelvészt.

Január hó végén az intézet igazgatója: Heckler Antal, Oroszlán Zoltán, Luttor Ferencz és Ralbovszky Péter tagokkal el is indult Konstantinápolyba. Őket követi Kósch Károly s az esetre, ha felmentése megérkeznék, Fehér Géza is. Az intézet tehát működését már tényleg megkezdte.

Sajnálatos, hogy az intézet megnyitásakor nem akadt olyan érdemes pályázó, a ki a törökség legsajátosabb kérdéseivel foglalkoznék. Ezt a hiányt az intézet igazgatója azzal óhajtja ellensúlyozni, hogy az intézeti kiadványok egyik első füzetében helyet ad Németh Gyula, a budapesti egyetem török nyelvészeti tanára egy nagyobb török nyelvészeti tanulmányának.

Csak azt akarjuk még megjegyezni, hogy az intézet ügyvezető alelnöke a szervezeti szabályzat intézkedései értelmében, a melyet alább egész terjedelmükben közlünk, a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak az az államtitkára, a kinek ügykörébe a művészeti ügyek tartoznak; a tanács tagjai pedig hivatalból a miniszterium művészeti, egyetemi és műszaki osztályainak vezetői, a Magyar Nemzeti Múzeumi az Orsz. Szépművészeti Múzeum és az Orsz. Iparművészeti Múzeum igazgatói és végre hat 5—5 évre kinevezett tag. Ezek jelenleg: gróf Bánffy Miklós b. t. t., Csánki Dezső min. tanácsos, orsz. főlevéltárnok, Darkó Jenő, Goldzieher Ignác és Gombocz Zoltán egyetemi ny. r. tanárok és Nagy Virgil műegyetemi ny. r. tanár, míg a tanács előadója ifj. Wlassics Gyula báró.

Nagy örömmel köszöntjük az ifjú intézményt, kívánjuk teljes sikerét és nagy érdeklődéssel tekintünk a megnyitóbeszéd szép eszméinek megvalósulása elé.

A Konstantinápolyi Magy. Tud. Intézetnek szervezeti szabályzata.

Az intézet célja. 1. §. A konstantinápolyi magyar tudományos intézet állami intézmény, a melynek az a célja, hogy az egyetemes történelemmel, főleg a bizanczi-magyar és a török-magyar érintkezések kutatásával, a classica és keresztény archacológiával, Bizancz és az Iszlám művészetének történetével, végül a keleti, első sorban török-magyar összehasonlító nyelvészettel foglalkozó szaktudósoknak kutatásaik helyszíni folytatására módot adjon, ezzel az említett tudományzakok hathatósabb fejlesztését intézményesen biztosítsa s egyszersmind a hazai tudományosságnak a török szellemi élettel való kapcsolatát erősítse.

Az intézet a vallás- és közoktatásügyi miniszter fennhatósága alá tartozik.

Az intézet pecsétje a magyar állam kis czímeréből áll a következő körirattal: *Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet.*

Az igazgató-tanács. 2. §. Az intézet működésének általános irányítása és közvetlen felügyelete a Budapesten működő igazgató-tanács feladata, a melynek czíme: *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgató-tanácsa.*

Az igazgató-tanács elnökét a vallás- és közoktatásügyi miniszter kéri fel erre a tisztre.

Az igazgató-tanács ügyvezető alelnöke a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak az az államtitkára, a kinek ügykörébe a művészeti ügyek tartoznak. Helyettesét esetről-esetre jelöli ki.

Az igazgató-tanács tagjai:

1. Hivatalból

a) a vallás- és közoktatásügyi miniszterium művészeti, egyetemi és műszaki osztályainak főnökei;

b) a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum és az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója.

2. Kinevezés alapján az intézet által felölclt tudományszakok művelői közül a vallás- és közoktatásügyi miniszter által öt-öt évre kinevezett hat tag. Az öt éves ciklus lejártával, valamint időszaki üresedés esetében új tagok kinevezésére az igazgató-tanács tesz a miniszternek javaslatot.

Az igazgató-tanács, ha szükségesnek látja, üléseire esetenként az intézet igazgatóját is meghívhatja.

Az igazgató-tanács előadó jegyzőjét, a ki egyszersmind a fogalmazási tennivalókat is ellátja, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelöli ki.

Az igazgató-tanács tagjait ülésre az elnök vagy helyettese hívja össze. A határozatképességhez az elnökön kívül legalább négy tag jelenléte szükséges.

Az igazgató-tanácsnak saját pecsétje van, mely a magyar állam kis címeréből áll a következő körirattal: *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgató-tanácsa.*

Az igazgató-tanács irodai tennivalóit a vallás- és közoktatásügyi miniszterium segédhivatala látja el.

3. §. Az igazgató-tanács:

a) az intézet igazgatójának és titkárának megbízására nézve üresedés esetében a miniszternek javaslatot tesz;

b) az igazgató előterjesztése alapján megállapítja és a miniszter elé terjeszti az intézeti alap évi költségvetésének tervezetét;

c) az intézeti alap évi számadását véleményes jelentés kíséretében a miniszterhez terjeszti fel;

d) tárgyalja az intézeti tagok tudományos működéséről szóló évi jelentést, arra esetleg észrevételeket tesz s ha szükségesnek látja, új feladatokra is rámutathat;

e) az ösztöndíjak kiadásáról, illetőleg az intézet tagjainak felvételéről az igazgató meghallgatása után határoz;

f) az igazgató indokolt előterjesztésére olyan tagoktól, a kiknek az intézetben való tudományos munkássága nem jár kielégítő eredménnyel, az ösztöndíjat az első félév végével, azoktól pedig, a kik az intézet tudományos szellemének komolyságával össze nem férő viselkedést tanúsítanak, félév közben is bármikor megvonhatja;

g) nagyobb és fontosabb tanulmányutakra az igazgató előzetes tájékoztatása alapján engedélyt ad;

h) intézkedik mindazon ügyekben, melyekben az intézet igazgatója hozzáfordul.

Az e) és f) pont értelmében hozott határozatokhoz a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása szükséges.

Az igazgató. 4. §. Az intézet élén az igazgató áll, a kit az igazgató-tanács javaslata alapján az intézet által képviselt tudományszakok valamelyikének művelői közül a vallás- és közoktatásügyi miniszter biz meg ezzel a tiszttel.

Az igazgató:

a) irányítja az intézet tudományos munkásságát; gondoskodik arról, hogy az intézeti tagok működése az intézet általános céljaival összhangban álljon; az intézeti tagok tudományos működéséről és tanulmányútjaik eredményéről évenként az igazgató-tanács útján a miniszternek jelentést tesz;

b) szerkeszti a titkár és a tagok közreműködésével az intézet kiadványait (18. §.), a nyomdával és kiadóval kötött szerződések tervezetét elkészíti és előzetes jóváhagyás végett az igazgató-tanácsnak bemutatja;

c) a titkárral együttesen ellátja az intézet adminisztrációját az intézeti költségvetés tervezetének megállapítására nézve az igazgató-tanácsnak előterjesztést tesz, a költségvetési év elteltével az intézeti javadalmazás felhasználásáról az igazgató-tanács útján a miniszternek számot ad; az intézet tudományos és egyéb felszerelésére és a tanulmányutakra költségvetéssel előirányzott összegek keretén belül utalványoz, nagyobb és fontosabb tanulmányutakhoz azonban előzetes tájékoztató jelentés alapján az igazgató-tanács engedélyét eszközli ki;

d) kéthónaponként legalább egyszer tudományos előadások tartásáról gondoskodik, a melyeken az intézet tagjain kívül idegen szakférfiak is közreműködhetnek, s ezzel az intézetnek a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódását ápolja és erősíti;

e) gondoskodik arról, hogy az intézet tagjai s általában a Konstantinápolyban tudományos célból időző magyarok a város műemlékeit és múzeumait szakszerű vezetés mellett ismerhessék meg és őket tudományos céljaik elérésében támogassa.

A titkár. 5. §. A titkár az igazgató-tanács javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter bízta meg ezzel a tiszttel.

A titkár az intézeti rendre közvetlenül felügyel, ellátja a pénztári és számviteli tennivalókat, kezeli az intézet könyvtárát és az igazgatónak az összes adminisztratív feladatokban segítkezik.

A titkár egyszersmind helyettesíti az igazgatót, ha ez távol van.

6. §. Az igazgató és a titkár az állásukkal járó rendszeresített illetményeken felül az intézetnél teljesített szolgálatuk idejére működési pótlékot kapnak.

Az intézet tagjai. 7. §. Az intézet kötelékébe rendes, rendkívüli és pártoló tagok tartoznak.

Rendes tagok az ösztöndíjas helyekre kiküldött szakférfiak.

Rendkívüli tagok az intézet volt tisztviselői és ösztöndíjasai, a kik eltávozásuk után is megmaradnak az intézet kötelékében; bevonhatók az intézet által eszközölt tudományos kutatásokba, expedíciókba; önálló feladatokkal bízhatók meg; dolgozataikat az igazgató hozzájárulásával az intézet kiadványaiban közzétehetik.

Pártoló tagok azok, a kik az intézet tudományos céljainak megvalósításához legalább ötezer koronával járulnak hozzá. A pártoló tagok az intézet kiadványait részben ingyen, részben mérsékelt áron kapják.

8. §. Az intézet rendes tagjai tartoznak tanulmányaikról az igazgatónak kívánatra bármikor beszámolni, az intézeti kiadványok előállításában neki segídezni és az intézetben rendezett felolvasásokban közreműködni.

9. §. Az igazgató, a titkár és az intézet rendes tagjai az intézet épületében lának. Ezeken kívül, a mennyiben a hely megengedi, szállást kaphatnak az intézetben az átmenetileg Konstantinápolyban időző hazai és külföldi kutatók is.

Az igazgatónak arra kell törekednie, hogy az intézeti tagok egymást tudományos működésükben állandó érintkezés útján is támogassák és így az egészséges tudományos közszellem kifejtéséhez hozzájáruljanak.

Az intézet háziarendjét az igazgató-tanács jóváhagyásával az igazgató állapítja meg.

Az ösztöndíjak és adományozásuk módja. 10. §. Az intézetnél évenként kiosztásra kerülő ösztöndíjak összege egyenként 3000 koronát tesz ki.

Ha az ösztöndíjas helyek valamelyikét olyan pályázó nyeri el, a ki már állásban van, úgy ösztöndíj helyett az állásával járó illetményeket tartja meg; ha azonban illetményeinek összege nem éri el a 3000 koronát, úgy az illetmények és az ösztöndíj összege közötti különbözetre is igénye van, a melyet negyedévi részletekben mint külföldi tartózkodási pótlékok utalnak ki részére.

11. §. Ösztöndíjban az a magyar állampolgár részesülhet, a ki valamelyik egyetem bölcsészeti karán az intézet által felölelt tudományszakok valamelyikéből, mint főtárgyból, doctori fokozatot nyert, ha az oklevél megszerzése és azon időpont között, melyben az ösztöndíj esedékessé válik, öt évnél hosszabb idő nem telt el.

Ösztöndíjban részesülhet továbbá az, a kinek középiskolai tanári vagy építési oklevele van, ha az intézet által felölelt tudományszakok valamelyikében eredményes munkásságot mutat fel és ha az oklevél megszerzése és az ösztöndíj esedékessé válása között öt évnél hosszabb idő nem telt el.

Ama feltétel alól, hogy a doctori, tanári vagy építési oklevél megszerzése és az ösztöndíj esedékessé válása között legfeljebb öt évi időköznek szabad eltelnie, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az igazgató-tanács javaslatára különösen érdemes pályázó részére felmentést adhat.

A pályázati kérvényhez csatolni kell:

a) az egyetemi végbizonyítványt és a doctori (tanári, építési) oklevelet;

b) a doctori értekezést két példányban;

c) bizonyítványt, melyben az az egyetemi tanár, a kinél a pályázó a főszakból doktorátust tett, igazolja a szemináriumi gyakorlatokban való eredményes munkásságot;

d) az esetleges irodalmi működést igazoló, nyomtatásban megjelölt dolgozatokat.

A pályázónak a kérvényben elő kell adnia életrajzi adatait, továbbá meg kell jelölnie eddigi tanulmányainak irányát és azt a célt, a melyre intézeti munkásságát első sorban akarja fordítani.

12. §. Az ösztöndíjakra vonatkozó pályázatot az igazgató-tanács ügyvezető-alelnöke minden év január havában a hivatalos lapban kibirdeti és ezenkívül közzéteszi még az érdekeltek körében elterjedt egy vagy két szaklapban is.

A pályázati kérvényeket a 11. §-ban felsorolt mellékletekkel együtt márczius hó 1-jéig kell az igazgató-tanácsához benyújtani.

13. §. Az igazgató-tanács ügyvezető-alelnöke a kérvényeket mellékleteikkel együtt a határidő eltelte után az intézet igazgatójának adja ki véleményezés végett és az ő véleményes jelentésével együtt terjeszti azokat határozat végett az igazgató-tanács elé.

Az ösztöndíjak odaítélésénél lehetőleg figyelemmel kell lenni arra, hogy az intézet által felölelt tudományszakok (1. §.) mind-egyike képviselve legyen az ösztöndíjasok sorában.

Az igazgató-tanács e mellett tekintetbe veheti azt is, hogy a főiskoláknak, múzeumoknak és egyéb tudományos intézeteknek milyen szakmában működő munkaerőkre van első sorban szükségük.

14. §. Az ösztöndíj egy évre szól és rendszerint csak egy évvel hosszabbítható meg.

Az ösztöndíj meghosszabbítására vonatkozó kérvényt három hónappal az ösztöndíjas év eltelte előtt az intézet igazgatójánál kell benyújtani, a ki azt véleményes javaslata kíséretében határozat végett az igazgató-tanácsához terjeszti fel. A kérvényben részletesen

számot kell adni az intézetben töltött idő alatt végzett tudományos munkásságról és egyúttal a következő év munkaprogramját is ki kell fejteni.

15. §. Az igazgató-tanács az ösztöndíjak ügyében hozott határozatait jóváhagyás végett olyan időben terjeszti fel a miniszterhez, hogy az eredményről az első ízben pályázók július 1-éig, az ösztöndíjnak másodízben való kiadását kérők pedig augusztus 1-jéig értesülhessenek.

16. §. Az ösztöndíjat az igazgató előzetes havi részletekben fizeti ki. Az első részlet szeptember 1-én válik esedékessé.

Pénzkezelés. 17. §. Az intézet céljaira a miniszter által utalványozott javadalmakat alapszerűen kell kezelni.

Az intézetnek tagsági díjakból, adományokból, kiadványai elárulásából stb. befolyó saját jövedelmeit is ehhez az alaphoz kell csatolni.

Az alapot az igazgató-tanács ügyvezető alelnöke kezeli.

Egyebekben a pénzkezelés és számvitel módját a vallás- és közoktatásügyi miniszter külön szabállyal állapítja meg.

Könyvtár. 18. §. Az intézetnek saját könyvtára van, melyet a tagokon kívül az igazgató engedélye alapján megfelelő igazolás mellett a Konstantinápolyban élő vagy átmenetileg ott időző tudósok és művészek is használhatnak.

Egyebekben a könyvtár használatának szabályait az igazgató-tanács jóváhagyásával az igazgató állapítja meg.

Kiadványok. 19. §. Az intézet »A konstantinápolyi magyar tudományos intézet közleményei« címén évenként sorozatos kiadványt tesz közzé, a mely magyar és német nyelven jelenik meg. (4. §. *b*) pont.) E kiadvány első sorban arra szolgál, hogy benne az intézeti tagok tudományos kutatásairól számot adjanak és ezek eredményeit szakszerűen feldolgozzák.

Egyes külön kiadványok közrebocsátását az igazgató előterjesztésére esetről-esetre az igazgató-tanács határozza el.

Életbeli pés. 20. §. Ez a rendelet kihirdetése napján lép életbe.

Vegyes közlések.

Gróf Klebelsberg Kúno — Társulatunk új elnöke. A midőn mult év december 4-én Thallóczy Lajost fájó szívvel utolsó útjára elkísértük, nagy gond szakadt Társulatunkra. Thallóczy Lajos három év előtt történt megválasztása első pillanatától kezdve azon fáradozott, hogy a Magyar Történelmi Társulatot szélesebb körökben tegye népszerűvé, hogy eljuttassa történetkutatásunk eredményeit azokba a körökbe is, a hová azok eddig talán kevésbé jutottak el s ezzel a magyar történettudomány iránt szélesebb körökben keltsen érdeklődést, munkásainak megszerezze fáradságuk méltó elismerését. A mikor ő e célzt maga elé kitűzte, Társulatunk közel ötven éves lankadatlan, becsületes munkásságával már szép elismerést vívott ki magának a szakkörökben és a történetkedvelők soraiban. Nem a Társulat jó hírét kellett tehát megalapítani, hanem ezt a hírt kivinni

a társadalom szélesebb rétegeibe. Ez a feladat Thallóczynak s az elnökség többi tagjainak, a kik őt munkájában minden erejükkel támogatták, sikerült is. Társulatunk súlyos időkben fényben és erőben meggyarapodott. Ez a gyarapodás azonban azt a kötelességet róttá a Társulatra, hogy az úton, a melyen elindult, tovább haladjon. A háború s a gazdasági viszonyok teremtette válságos időben a Magyar Történelmi Társulat működésének körét nem szoríthatja meg s életének most meginduló második félszázadát nem kezdheti lemondással. Hogy azonban a megkezdett nyomon folytathassa működését, minden erejének megfeszítésére és erős szervezkedésre van szüksége. Nagy örömmel üdvözljük tehát a február hó 15-ikén tartott rendkívüli közgyűlés amaz elhatározását, hogy majdnem egyhangú lelkesedéssel dr. gróf Klebelsberg Kúno b. titkos tanácsost és vallás- és közoktatásügyi államtitkárt helyezte a Társulat élére. Benne Társulatunk olyan elnököt kapott, a melyet a súlyos idők és az elénk kitűzött nagy feladatok megkívánnak. A konstantinápolyi magyar tudományos intézet szervezése — hogy egyéb sokoldalú és kiváló eredményeit ne említsük — dicséri az ő kitűnő szervező erejét és képességét, széles látókörét és lelkes odaadását terveinek megvalósításában. Örömmel indulunk tehát új vezérünk után abban a szilárd meggyőződésben, hogy az ő bölcs vezetése Társulatunkat új diadalokra, szép tervek megvalósítására fogja vezetni.

Csánki Dezső kiténtetése. A mióta Csánki Dezső Társulatunk ügyvezető alelnöki állását elfoglalta, nem először adunk hírt az ő személyét ért kiténtetéséről. Ez alkalommal a koronázás körül kifejtett munkásságának elismerésül Ő Felsége a Lipórend lovagkeresztjével tüntette ki. Ez alkalomból igazgatóválasztmányunk február 15-ikén tartott ülésén Boncz Ödön miniszteri tanácsos n:eleg szavakkal tolmácsolta a választmányi örömet és üdvözlését. Az a benső szoros kapcsolat, a mely Csánki Dezsőnek az alelnöki székbe történt megválasztása óta közte és a Társulat, valamint annak tagjai között szövődött és személyét szeretetteljes tisztelettel övezte, feljogosít bennünket arra, hogy ezt az üdvözlést mintegy az egész Társulat nevében megismételjük.

Békefi Remig — a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője. A vallás- és közoktatásügyi miniszter Békefi Remig zirczi apátot a múzeumok és könyvtárak Fraknoi Vilmos lemondása következtében megürült országos főfelügyelői állására kinevezte. Örömmel fogadjuk ezt a kinevezést, a mely Békefi Remiget — kit a zirczi apátság kormányzásának átvétele óta sajnálattal nélkülöztünk a mi sorainkban — remélhetőleg ismét

gyakrabban vezeti hozzánk, és mély megnyugvással tölt el bennünket, hogy ennek a fontos állásnak a betöltésénél a választás épen Békefi Remig személyére esett, a kit új hatáskörében a régi szeretettel üdvözlünk.

Hivatalos értesítő.

A M. Történelmi Társulat 1917 január 11-én délután 5 órakor tartott választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : dr. Fejérpataky László alelnök elnöklete alatt : dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Gárdonyi Albert, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Iványi Béla, dr. Komáromy András, dr. Madzsar Imre, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó Dezső vál. tagok és dr. Lukinich Imre főtitkár, mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitva s a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Döry Ferencz és dr. Holub József vál. tagokat felkérve, meleg részvétellel emlékezik meg a *dr. Csánki Dezső* ügyvezető alelnököt hitvestársa váratlan elhúnytával ért csapásról. Javaslatára a választmány elhatározza, hogy dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnöknek legmélyebb részvétét fejezi ki.

1. *Alapító* tagul jelentkezett : dr. Döry Ferencz vál. tag 200 K-val.

Évdíjas vendes tagokul ajánlatnak : dr. Bartucz Lajos egyetemi magántanár Budapest, (aj. Gárdonyi Albert), Plathy Pál m. kir. czukorgyári ellenőr Mezöhegyes, Traxler Sándor földbirtokos Batiz, Budapesti r. kath. női felsőkereskedelmi iskola, 1916-tól (aj. Lukinich Imre), Fodor József főgymn. tanár Kiskunfélegyháza (aj. Cserhalmi Sámuel), dr. Czebe Gyula gyak. főgymn. tanár Budapest (aj. Szabó Dezső). Megválasztatnak.

2. *Dr. Mosonyi Lipót* r. tag felolvassa *Török hadiszerszállítás Buda 1685-i ostromához.*

3. Főtitkár előterjeszti az 1916 december 1-től december hó 31-ig terjedő időről szóló *pénztári kimutatást.*

E szerint összes bevétel decz. 1-től decz. 31-ig a postatakarék-pénztárban 18.601 K 26 f. Összes kiadás ugyanezen idő alatt ugyanott 16.254 K 23 f. Pénzmaradvány a postatakarék-pénztárban decz. 31-én 2.347 K 03 f. Ehhez adván a P. H. E. T. E.-nél lévő folyószámlai tiszta] követelésünket 3.197 K — f. Összesen rendelkezésünkre állott decz. 31-én 5.544 K 03 f.

4. Elnök meghatalmazást kér a választmánytól egy *elnök-választó rendkívüli közgyűlés* összehívására. (Alapszab. 16. §.) A rendkívüli közgyűlés ideje kellő időben (Alapszab. 37. §.) fog közhírré tétetni. — A választmány a felhatalmazást megadja.

5. Főtitkár az elnökség nevében az *évi vendes közgyűlés* napjával márczius 15-ét ajánlja. — A választmány a javaslatához hozzájárul.

6. *Zárt ülésben* a választmány a hátralékosokról,

7. a kilépő és törlendő tagokról,

8. az elhalt tagokról vett tudomást, illetőleg határozott.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Fejérpataky László, elnök. *Dr. Lukinich Imre*, főtitkár.

Hitelesítjük : *Dr. Döry Ferencz*, *Dr. Holub József*.

1917. január havában fizettek:**a) alapítványt:**

Szalay László	200 K
Dr. Dóry Ferencz	200 K

b) tagdíjat:

1911-re: Dr. Komáromy András (5 kor.). Összesen 5 kor.

1912-re: Dr. Komáromy András (5 kor.). Összesen 5 kor.

1914-re: Dr. Körömy Árpád, Sombory Lajos. Összesen 20 kor.

1915-re: Bányai Károly (5 kor.), Botár Imre. Budapest: Ludovika Akadémia, Gerhardt Guidó, Kassai áll. felső keresk. iskola, dr. Körömy Árpád, Kolin Imre, Nickmann Ottó, Palóczy Edgár, Sombory Lajos, Szponzon Ernő, dr. Turtsányi Ambrus. Összesen 115 kor.

1916-ra: Dr. Balkay Béla, Bányai Károly (5 kor.), Dóry Pál, dr. Erdélyi Alajos, Fiumei tengerészeti akadémia, Gerhardt Guidó, Jeszenszky Imre Gödre, Kassai áll. felső keresk. iskola, Kecskeméti áll. főreáliskola, Kenessey Gyula, Kiskúnhalasi ref. főgymnasium, Kolacskovszky Elza, dr. Lázár Béla, Miskolczy Jenő, Lázári Nagy Béla, dr. Nagy Ferencz Budapest, Palmer Kálmán, Palóczy Edgár, dr. Papp Károlyné szül. dr. Balogh Margit, Révay Mátyás (5 kor.), dr. Rott Nándor, dr. Sántha Kálmán (5 kor.), dr. Steiner Zoltán, Strausz István, dr. Szegő Pál, Szkunzevics Kornél, Szőnyi László, dr. Takáts György, Temesvári áll. főreáliskola (10.80 kor.), dr. tarczali Zombory Ida. Összesen 285.80 kor.

1917-re: Acsádi Jenő, Aczél Géza, dr. gróf Almásy Imre, gr. Andrassy Mihály, Angyal József, br. Apor Irma, Arad város közművelődési intézete, Aradi Kaszinóegylet, Aranyosmarót: Barsmegyei Kaszinó, Ádám Iván Veszprém, dr. Áldásy Antal, Árvay István, Bajai ciszt. r. főgymnasium, Baja város, Bajkó Péter, Bakódi Antal, Balonyi György, dr. Baltazár Dezső, Bandzsala János, Barczán Endre, dr. Baross Lajos, dr. Baross Zsiga, Bartoniek Emma, Barto; Józ ef. Batka János, dr. Bán Ágoston, Bándy Boldizsár, Belóczy Sándor, Benczur Gyuláné, Benczúr Jenő, Benedek Sándor, Benedicty Gyula, Beniczky Ádám, Beniczky Elemér, dr. Berger Albert, Bernrieder János, dr. Be-zkid Mikló, Besztercebányai áll. felsőbb leányiskola, Besztercezi közs. polgári fiúiskola, gróf Bethlen Bálint, dr. Bethlen Józsefné, gr. Bethlen Pál, Beyer Theophil, Békéscsabai evang. főgymnasium, Békéscsabai Kaszinóegylet, Bély János Győr, Bicske: Vértessáljai ref. egyházmegye, Bikkessy Béla, dr. Bíró Venczel, Bogisich Mihály, dr. Boncz Ödön, Bonyhádi evang. főgymnasium, Boromisza Tibor, Borovszky Ferencz, dr. Bó sányi Árpád, dr. Bruckner Győző, dr. Brüll Ignác, Budapest: Baár-Mada; ref. felsőbb leányi kola, Budapest: Julián-egyesület (15 kor.), Budapest: I. ker. állami főgymnasium, Budapesti Eötvös Kollégium, Budapesti II. ker. kir. kath. főgymnasium, Budapesti III. ker. állami főgymnasium, Budapesti Ferenczrendi zárda, Budapesti kegyesrendi főgymnasium, Budapest: M. kir. Postatakarékpénztár, Budapesti V. ker. áll. főreáliskola, Budapest: Norbertinum prem. pap- és tanárképző, Budapesti ciszt. r. hittud. és tanárképző intézet, Budapesti VII. István-uti főgymnasium (10.80 kor.), Budapest: Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, Budapesti X. ker. tisztviselőtelepi főgimnasium (12 kor.), Budapest: Kassa-Oderbergi vasút (9 kor.), Budapesti izr. el. és polg. fiúiskola tanári könyvtára (10.80 kor.), Budapest: Honvédelmi minisztérium (10.20 kor.), Bujanovics Sándor, Buzna Alajos, Chobot Ferencz, dr. Chorenyi József, Csaba Jenő, dr. Csarada János, Csató Gábor, gr. Csáky Albinné, gr. Csáky Géza, Csányi László, Császár Elemér, Csenkey Géza, Cserny Károly, Csornai premontrai székház könyvtára, Csurgói ref. főgymnasium, Czeglédi áll. főgymnasium (10.80 kor.), Czompó Ede, Debreczeni ref. főiskolai anyakönyvtár, Debreczeni áll. főreáliskola tanári könyvtára, Debreczeni áll. főreáliskola ifj. könyvtára, Debreczeni ref. egyház tanítói szakkönyvtára, (10.80 kor.), Debreczeni ref. főgymnasium, Debreczeni róm. kath. főgymnasium, Debreczeni János, dr. Demjanovich Emil, gr. Dessewffy Emil, Dési áll.

főgymnasium, Dicsőfi József, dr. Divéky Adorján, Eger város közönsége, Egri érseki joglyceum, Egri áll. főreáliskola, Ellend József (6.80 kor.), Endródi Sándor, br. Főtövös Loránt, Eperjesi Széchenyi Kör, Fábry Pál, Fehértemplomi áll. főgymnasium, dr. Fellner Frigyes, Felsővisói áll. polgári fiúiskola, dr. Ferenczi Zoltán, Ferencz József, Firtás Oszkár, Fiumei áll. főgymnasium, Földi János, Francsics Norbert, dr. Fraenkel Sándor, Franzen Alajos, Garam Jenő, dr. Gárdonyi Albert, Gerdenich Alajos, dr. Gergely Sámuel, Gerhardt Guidó, Ghyczy Elemér, dr. Gregorich Izidor, Grillmert Benkő Gyula, dr. Grosz Emil, Gyalokay Jenő, Gyönki ref. gymnasium, Györffy Gyula, Győri állami főreáliskola, dr. Győry Tibor, Haan Béla, Haák Ede Szánkabánya, gr. Hadik-Barkóczy Endre, dr. Haiczl Kálmán Garamszentbenedek, Hajduszoboszlói Kaszinó, Halácsy Rezső, Halbik Ciprián, dr. Hanuy Ferencz, Hegyessi Károly, Heinrich Gusztáv, Hellebrant Árpád, dr. Hildentab György, dr. Hodossy Lajos, Hoffman Arnold, dr. Holub József, Horthy Gyula, Horváth Emil, dr. Horváth János, Horváth Kristóf, Horváth Tibor, Hódmezővásárhelyi övönöképző-intézet (9 kor.), Huberth Vilmos, Huszár Dezső, Hűvösi Lajos, Iglói evang. főgymnasium, Iglói állami tanítóképző-intézet, dr. Illés József, Ipolysági áll. polgári leányiskola, Ipolysági áll. főgymnasium, Ivánka István, Jakabffy Imre, dr. Jambrikovics László, Janzsó Tihamér, dr. Jászai Rezső, Jászberény város, Jedlicska Pál, Jeszenszky Alajos, Jeszenszky Sándor, Józsa Menyhért, Juhász Béla, Jankovich Emil, Kalocsai Jézustársasági rendház, Kalocsai főszékesegyházi könyvtár, Kaposvári állami főgymnasium, Karácsonyi Andor, Kassai premontrai kanonokrendi főgymnasium, Kassai jogakadémia, Károlyi György, gr. Károlyi Gyuláné, Kecskeméti ref. főgymnasium, dr. Keppich Gyula, Kerekes Kálmán, Keresztely Margit, Keszthelyi Kath. főgymn. tanári könyvtára, Kéry A. Kamill, gr. Khuen-Héderváry Károly, Kirchner Hermann, Király Ernő, dr. Király János egyet. tanár, Kissházy A. Gyula, R. Kiss István, dr. Kiss Károly, Kisújszállási ref. főgymnasium, gr. Klebelsberg Kunó, dr. Kluzsinszky Károly, Kohl Medard, Kolacskovszky Elza, Kolozsvári áll. felsőbb leányiskola, Kolozsvári ref. kollégium, Kolozsvári unit. kollégium, Komáromi Kaszinó, dr. Magyary Kossa Gyula, dr. Kosztolányi László, dr. Kovács Miklós Nyiregyháza, Kovács Sándor, dr. Korilly Szilveszter, Körmöczbányai áll. főreáliskola, Kövess Ede, Kubinyi Miklós, dr. Küffer B., dr. Lauschmann Gyula, László Gyula, Lázár József, Leleszi premontrai rendház, Leskó József, dr. Lipták János, Losoncz városi közkönyvtár, Losonczai áll. főgymnasium, dr. Lovas Elemér, Lőczy Lajos, Lőcsei főreáliskola, dr. Lőrincz Gyula, dr. Lukács József, dr. Madarassy László, Magos Sándor, dr. Magyar Győző, Magyaróvári kegyesrendi főgymnasium, Magyar Zsigmond, Mailáth István, Majerszky Vilmos, Major Tibor, Makfalvay Géza, Marosvásárhelyi róm. kath. főgymnasium, (10.80 kor.), Matunák Mihály, Máriássy Géza, Márton Mátyás, Melichár Kálmán, Melich János, dr. Meskó László, Mezőberényi áll. polgáriskola, Mezőtúri ref. főgymnasium, Mezőtúri áll. felsőbb leányiskola, Mészáros Amand, Milleker Bódog, Miskolczi 1. sz. áll. polgári fiúiskola, Miskolczi kir. kath. főgymnasium, Miskolczy Jenő, Mohácsi áll. polgári iskola, Mohl Adolf, Mokus Gyula, dr. Molnár Szulpic, Müller György, Nagybányai áll. főgymnasium, Nagybecskerekai Kaszinó társulat (10.80 kor.), Nagykanizsai róm. kath. főgymnasium (5.40 kor.), Nagykárolyi kegyes tanítórendi r. kath. főgymnasium, Nagykőrösi ref. tanítóképző, Nagykőrösi ref. főgymnasium, Nagy Ödön, Nagyszalontai ref. főgymnasium, Nagyszalontai érseki főgymnasium, Nagyvárad kir. jogakadémia, Nagyvárad város nyilvános könyvtára, Nagyvárad róm. kath. kör (12 kor.), Nagyvárad áll. főreáliskola, dr. Nemes Antal, mohácsi Német Lipót, dr. Némethy Károly, Nyiregyházai evang. főgymnasium, Nyitrai gymnasiumi önképzőkör, Nyitrai r. kath. főgymn. tanári könyvtára, Nyitrai nagyobb papnevelde, Okolicsányi Géza, dr. Óvári Ferencz, Pajdussák Máté, Pancsovai áll. főgymnasium, (12 kor.), Pannonhalmi főkönyvtár, dr. Pap Károly, dr. Papp József Budapest, dr. Patek Ferencz, Pálffy László, Pápai ref. fiúiskola, dr. Párvy Sándor, dr. Pecsner Emil, dr. Perépatics István, br. Perényi Zsigmond, Peszeki Ferencz, dr. Petró Kálmán, Péchy Elemér, Pécsi ciszt. tanár könyvtár,

Pécsi áll. főreáliskola, Péterffy Lajos Budapest, Péterfi Zsigmond, Pilch Jenő, br. Podmaniczky Gézáné, Polatsck-féle könyvkereskedés (20 kor.) dr. Polner Ödön, dr. Pompéry Aurél, özv. Pompéry Jánosné, Pongrácz Jenő, Posch Gyula, Pozsonyi egyetemi könyvtár (12 kor.), Pozsonyi ev. lyceum (12 kor.), Pozsonyi állami főreáliskola, dr. Rada István, Ranschburg Gusztáv (9 kor.), dr. Rásky Béla, dr. Reiner János, Resiczabányai áll. s. közs. polgári fiúiskola, Reviczky Bertalan, Rezner Tibold, Ring Géza, Riszner Károly, dr. Rott Nándor, Rónay Jenő, Rósa Imre, Rupprecht Olivér, Rursa József, Sáfrán József, Sándor Jánosné, dr. Sántha Kálmán (5 kor.), Sárközy Imre, br. Schell József, dr. Schleiminger Leó, Schmidt-mayeri Endre, dr. Schreiber Lajos, Seress Laszló, dr. Sisić Nándor, ifj. Somssich Andor, Soproni honvédfőreáliskola (10.80 kor.), Soproni evang. tanítóképző intézet, Soproni áll. főreáliskola, Soproni ev. főgymn. Magyar Társaság (10.80 kor.), Soproni evang. főgymnasium, Soproni benzés főgymnasium, Sörös Pongrácz, Spek Rudolf, Stein János, Sümegi áll. reáliskola, Szabadkai tanítóképző intézet, Szabó Kálmán, Szabó Karoly, Szakolczi kir. kath. főgymnasium, Szarvasi evang. főgymnasium, Szarvas város, Szatmárnémeti ref. főgymnasium, Szánthó István, Szászvárosi ref. Kun-kollégium (12 kor.), Szegedi állami felsőbb leányiskola (10.40 kor.), dr. Szely Lajos, dr. Szende Gyula, dr. Szendrei János, Szentesi áll. főgymnasium, Szentgotthárdi áll. főgymnasium, dr. Szentkláray Jenő, Szeremlei Sámuel, gr. Széchenyi Bertalan, dr. Székely Dezső Rákospalota, Székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium. Székesfehérvári czist. főgymnasium, Szilassy Aladár, dr. Szikszay György, dr. Szinnyei Ferencz, Szirmay József, Szmrecsányi Lajos, Szolnoki áll. főgymnasium, Szombathelyi prem. főgymn. tanári könyvtára, Szombathelyi r. k. polgári leányiskola Domonkos apáczák kolostora, Szögyény-Marich Géza, dr. Szőke Gyula, Szőnyi Anna, gr. Teleki Tibor, Temesvári áll. tanítóképző (12 kor.), Temesvári áll. főreáliskola (10.80 kor.), dr. Térfi Gyula, Thék Endréné, dr. Thury Etele, dr. Tihanyi Mór, dr. Timon Ákos, Tolnay Lajos, dr. Tomašič Miklós, Tóth István, dr. Tóth Szabó Pál, Törökbecsei áll. polgári iskola, dr. Tőry Gusztáv, Turián József, Túróczszentmartoni Tót Múzeumi Egylet, Ungvári áll. polgári leányiskola, Ungvári áll. polgári fiúiskola, Ungvári kir. kath. főgymnasium, Varga Antal, Varságh Béla, dr. Vass Bertalan. Váczi kegyestanítórendi főgymnasium, dicskei Várady Sándor, Verseczi áll. főreáliskola, Végh Arthur, Végh István, Viczmándy Tamás, dr. Viszota Gyula, Vojnits Simon, dr. Vučkics Gyula, Wagner Ede, dr. Wagner Lajos, dr. Wallentinyi Dezső, dr. Wertner Mór, Wiczmándy Ödön, br. Wlassics Gyula, id. Wolf Lipót, Zalaegerszegi áll. főgymnasium, dr. Zalán Gyula, Zentai főgymnasium, dr. Zerkowitz Imre, Zeyk Károly, gr. Zichy Béla, Zilahi reform. kollégium, Zirczi apátsági könyvtár, dr. Ziskay Antal, Zombori polgári fiúiskola (12 kor.), dr. tarczali Zombory Ida, Zsatkovics György, Zsebráczky Géza, Zsolnai áll. főreáliskola, Zsolna város. Összesen 4.333.10 kor.

1918-ra: Ellend József (3.20 kor.), Ghyczy Elemér, Huberth Vilmos, dr. Juhász Kálmán, dr. Madarassy László, dr. Madzsar Imre, Összesen 53.20 kor.

1019-re: Ghyczy Elemér (10 kor.). — Mindössze 4.827.10 kor.

Cserhalmi Sámuel, pénztárnok.

A tagsági és előfizetési díjak **Cserhalmi Sámuel pénztárnokhoz, Budapest I. Krisztina-körút 67. sz., II. em. 15.** címre küldendők. A tagdíj évi **10 K**, előfizetők a **Századokat 12 K**-ért rendelhetik meg. A **Történeli Életrajzok** évfolyamainak előfizetési díja tagoknak **10 K**, nem tagoknak **16 K**.

Postatakarék-pénztári számlánk száma **1099**.

Magyar királyi államvasutak

Üzletvezetőség Szombathely.

Pályázati hirdetemény.

130/1917. sz. A vonalainkon, 1917. évben szükséges és alább felsorolt anyagok szállítást biztosítani óhajtván, azok szállítására nyilvános pályázatot hirdetünk.

A megközelítő évi szükséglet a következő:

I. csoport. 460 m³ nagyobb, 200 m³ kisebb darabokból álló bazalt terméskő.

II. csoport. 85,000 drb közönséges égetett falitégla, 53,000 drb égetett lapos fedélcsereptégla, 1800 drb homorú fedélcsereptégla, 5100 drb hornyolt fedélcsereptégla, 7000 drb kúttégla.

III. csoport. 2100 métermázsa oltatlan falímész.

Az ajánlat **1917. márczius hó 22-én déli 12 óráig** az üzletvezetőség általános I. osztályának adandó át, a bánatpénz ugyanott a gyűjtőpénztárnál 1917 márczius hó 21-én déli 12 óráig teendő le.

A részletes pályázati feltételek és ajánlati űrlap üzletvezetőségünk anyagbeszerzési csoportjában (I. emelet 7) megszerezhetők.

Szombathely, 1917. évi február hóban.

Az üzletvezetőség.

ÚJ TÖRTÉNELMI KÖNYVEK A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

A MAGYAR NEMZET ÖNÁLLÓSÁGÁÉRT ÉS FÜGGETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT KÜZDELMEK TÖRTÉNETE az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. — Dr. Thaly Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I. kötet: **Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. 1505—1526.**

Ára6 korona.

Takáts Sándor: ZRINYI MIKLÓS NEVELŐANYJA.

Ára4 korona.

KULTURA ÉS TUDOMÁNY. 19. kötet. **A. F. Pollard: Anglia története.** Ára kötve 2 kor. 40 fillér.

MEGREDELHETŐ: LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R.-T. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-ÚT 21. SZÁM ÉS MINDEN HAZAI KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN.

TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE

Társulatunk e nagybecsű kiadványából, melyet a gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén terv szerint tizenkét kötetben bocsátunk közre, immár a **hetedik kötet** is megjelent **Gergely Sámuel** tagtársunk gondos szerkesztésében. Ezen 662 lapra terjedő kötet Teleki Mihály 1675-1677. évi levelezését foglalja magában. A mint a nagy államférfiú jelentősége évről-évre növekedik Erdély történetében, azonképen levelezése is fokozott mértékben válik érdekesebbé. Teleki Mihály ez években Erdély sorsának az intézője. És ez a körülmény teszi különösen érdekessé a hetedik kötetet. Teleki levelezései gazdag és tanulságos gyűjteménynek megszerzését leghathatósabban ajánljuk mindenkinek, a kit hazánk története érdekel. Egy-egy kötet bolti ára 12 kor. A Magyar Történelmi Társulat tagjainak 8 korona. Minden megrendelés a társulat titkári hivatalához (I., Vár, Orsz. Levéltár) intézendő.

A ZICHI ÉS VÁSONKEŐI

GR. ZICHY-CSALÁD

IDŐSB ÁGÁNAK

OKMÁNYTÁRA

XI. KÖTET:

Néhai id. gróf Zichy Nep. Jánosnak, néhai gróf Zichy Nándornak és gróf Zichy Nep. Jánosnak, a nemzetség seniorainak áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Szerkesztették: Kammerer Ernő és Döry Ferencz. Budapest, 1915.

Ára 12 kor., a Magyar Történelmi Társulat tagjainak 8 kor.

Megrendelhető a Magyar Történelmi Társulat titkári hivatalánál (Budapest, I. ker., Vár, Orsz. Levéltár). Ugyanott kaphatók még a gróf Zichy-család okmánytárának I—X. kötete is. Ára az I., II., III., IV., V., VI., VIII., IX. és X. köteteknek egyenkint 10 kor., tagok részére 6 kor., a VII. kötetnek 1—2. r. (az I—VI. kötetek mutatója) 12 korona, tagok részére 8 korona.

A Magyar Történeti Életrajzok

1916. évi folyama:

Br. Jósika Miklós életrajza

dr. Dézsi Lajostól.

Előfizetés
tagoknak
10,— nem
tagoknak
16 korona.

A kötet azonkívül, hogy részletes életrajzát adja a magyar regényírás egyik úttörőjének, időszerű is annyiban, hogy behatóan foglalkozik a galicziai (1812), olaszországi (1814) és franciaországi (1815) hadjárattal is.

A „Századok” régibb évfolyamai

nevezetesen az 1878, 1890, 1891, 1893, 1896—1914 évi évfolyamok kötetenként 12 koronáért kaphatók a Társulat titkári hivatalában (Budapest, I., Vár, Országos Levéltár). A Társulat tagjai évfolyamát 10 K-val rendelhetik meg.

Ugyanott kapható:

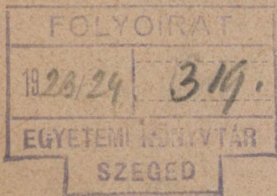
- A Századok Név- és Tárgymutatója** I. köt.
(1867—76) 12.— K, tagoknak 8.— K
- A Történelmi Tár** 1880, 1881, 1884—1888,
1891—1899. évfolyamai, évfolyamonként ... 10.— » » 6.— »
- A Történelmi Tár** 1900—1911. évi folyamai
évfolyamonként 10.— » » 6.— »
- A gróf Teleki-család oklevéltára.** I., II. kö-
tet. Egy-egy kötet ára 10.— » » 6.— »
- A magyar történelmi irodalom évi reper-
toriumai.** Összeállította *Hellebrant Árpád*.
Az 1912., 1913., 1914., 1915. év történet-
irodalma. Egyenként 1.50 » » 1.— »

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
D^o DOMJANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LI. ÉVF. 4-5. SZ. 1917. ÁPRILIS-MÁJUS
BUDAPEST, 1917. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❁❁❁

**A Magyar Történelmi Társulat igazg. választmánya
üléseit május 24., október 11. és december 6-ikán tartja.**

Tartalom.

	Lap
Gr. Klebelsberg Kunó: Elnöki megnyitó	209
Hóman Bálint: Szent István görög oklevele (II. közl., vége)	225
Gyalokay Jenő: Albisi Zólyomi Dávid (II. közl., vége)	243
Dékány István: Lamprecht tanítása a historismusról	260
Történeti irodalom.	
Török Történetírók. III. köt. Ford. Karácson Imre, sajtó alá rendezte és bevezette <i>Szekfü Gyula</i> . Ism. <i>Lukinich Imre</i>	266
Illés József: A magyar czímer és a királyi cím története 1804-től kezdve. Ism. <i>Iványi Béla</i>	270
Horváth Sándor: A szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	272
Pfeiffer Miklós: A Domonkos-rend magyar zárdáinak vázlatos története. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	272
Pfeiffer Miklós: A jubiláló Domonkos-rend történeti keretben. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	272
Reventlow, Graf Ernst zu: Deutschlands auswärtige Politik 1888—1914. Ism. <i>Morvay Győző</i>	277
Lichtenberger Henrik: Wagner Richárd és Haraszi Emil: Wagner Magyarországon. Ism. <i>Kereszty István</i>	283
Kéký Lajos: Baksai Sándor. Ism. <i>Gálos Rezső</i>	289
Mihályfi Ákos: A magyar királykoronázás jelentősége	292
Pávai Mátyás Sándor: A cs. és kir. 85. számú gyalogezred története. 1. rész. Ism. <i>G. A.</i>	292
Révész Imre: Bod Péter mint történetíró	293
Folyóiratszemle	294
Tárcza.	
Csánki Dezső: Jelentés a Társulat ötvenéves jubileumának előkészületeiről	311
Lukinich Imre: Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1916. évi működéséről	314
Sebestyén Gyula: Kritikai tévedések a rovásírás körében	318
Thallóczy Lajos emlékének megőrkítése	324
Hivatalos értesítő	325

**Az elnökség és titkárság részére szánt küldemények
Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.**

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a
titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretésre szánt könyveket sziveskedjenek egyenesen a **szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

Elnöki megnyitóbeszéd.

A Magyar Történelmi Társulat 1917. évi április hó 26-ikán tartott közgyűlésén mondotta **dr. gróf Klebelsberg Kuno** elnök.

Tisztelt Közgyűlés!

Feltűnik az idegen előtt, hogy ezekben a nehéz időkben a közhangulat nálunk komoly, de nem szomorú. A végtelen háborúk és a historiai csapások nemzete most classikus korát éli megint, melyben egész nagyságában bontakozik ki a viharedzett magyar genius. Nyugodtan és derűsen nézünk a jövőbe, mert történetünkől tudjuk, hogy a megpróbáltatások, sőt a katastrophák minálunk tüneményes fejlődésnek, csudás fellendülésnek kiindulópontja voltak. Azt mondják a statistikusok, hogy háború után felszökik a fiúgyermek születésének arányszáma. Így pótolja a természet a népesség férfirészében beállott veszteséget. Korszakos hadjáratok, nagy katastrophák után valami hasonlót látunk a szellemi világban is. Egészséges nemzetek lelke ilyenkor mintegy varázsütésre megtelik alkotási vágygyal és tetterővel. Így követi a dűlást és a rombolást a termékeny munka időszak.

A honfoglalás céltudatos harczi és a vezérek korának céltalan portyázásai nagy és véres veszteségeket okoztak az alig kialakult, csekély számú magyar nemzetnek. A békeszerző Géza uralma alatt a politikai céltalanságnak, az éretlen zűrzavarnak ebből a chaosából csudás hirtelenséggel bontakozik ki Magyarország legnagyobb kora. A birodalomépítő Árpádok rakta cyclopikus alapfalak repedés nélkül tartják ma is a magyar állam ezredéves épületét. Szent István a vezéri intézménynek királtságga fejlesztésével az országot akkori európai értelemben vett állammá teszi.

A vármegyék és egyházmegyék alakításával pedig megteremti az ország politikai és kulturális szervezetét. László és Kálmán utat törnek a tengerhez. III. Béla hűbéres tartományokat szerezve a Balkánon, birodalommal fokozza fel országát.

A virágzásnak ezt a korszakát idő előtt elhervasztja a tatárjárás korai fagya. De a nagy nemzeti katastropha megint termékenyít. IV. Béla, a tatárjárás előtt közepes király, a szörnyű csapás után felegyenesedik, alakja nőttön nő s az ország első reorganisatorává lesz. Hatalmasnak kellett lenni ennek az új honalapításnak, mert ezen épült fel az Anjouk ragyogó lovagkora és a Hunyadiak pánczélos korszaka.

Legnagyobb nemzeti katastrophánk a másfélszázados török uralom volt. Ezt is erőnk rohamos növekedése követte. S a mint hosszú volt a pusztulás korszaka, úgy hosszú nyúlt az alkotás ideje is. A munka már III. Károly alatt megkezdődött, de az igazi föllendülés Mária Terézia alatt állott be. A magyar anyák termékenysége benépesítette az Alföldet. A kipusztult óriási terület így fajunk erejének főforrása lett. Az Alföldnek újból való benépesítése XVIII. századbéli történetünk legnagyobb eseménye. E nélkül számbeli többségét nem biztosíthatta volna a magyarság a magyarányú és tervszerű német telepítéssel, a szerbek bejövetelével és az oláhok beszivárgásával szemben. A török háborúkban és Rákóczi szabadságharczában vérszegény nyé vált nemzet maga kezdetben gyenge volt a regeneratio nagy feladatának megoldására. Először a katolikus egyház jött segítségére. Egyik nagy nemzeti egyházunk, a református, az előző korszakban, a nemzet önvédelmi és szabadságharczaiban bizonyult államfenntartó tényezőnek. A másik, a katolikus egyház egyik legnagyobb nemzeti érdeme, hogy a török kiűzetése után romjaiból felépítette és közmívelődésileg újjászervezte az országot. Nemzetközi szervezeténél és kapcsolatainál fogva nyugati szellemet és segéderőket ültet át hozzánk. De nem idegen nemzet szellemét, nem idegen állam szervezetét és erejét. Hanem szel-

lemet, szervezetet és erőt, mely itt csudás gyorsasággal magyarrá lesz. A nagy felszabadító háború is világháború volt, mint a mai. Akkor is óriási volt a pusztulás, akárcsak ma. Symbolikus, hogy ebben a háborúban robbant fel Athénben Perikles Parthenonja és Székesfehérváron az Árpádok koronázó-temploma. Ekkor dőlt romba Mátyás budai palotája s ekkortájt készült el Versaillesban XIV. Lajos csudás kastélya, építési lázba ejtve egész Európát. Ezt az alkotó lázat hozzánk is elhozta a katolikus egyház. Bámulatos gyorsasággal fényes székesegyházak és püspöki paloták, papnevelők és iskolák, kolostorok és plébániák emelkedtek, melyek ma is díszére válnak vidéki városainknak és falvainknak. A XVIII. század második felében változik a kor szelleme. A vezetés a kulturális téren az egyházzól az államra megy át. Ekkor a nagy királyné kezdő és vezető ereje viszi tovább a nemzetet. Az ország lassan visszanyeri természetes határait, területi épségét, kikerekedik. Mária Terézia visszacsatolja a Marosontúlt és az országnak adja Fiumét. Állandó gondoskodásának tárgya az iskola, melylyel megveti a nemzeti megújulás korának szellemi alapjait. Általában igazságtalanok vagyunk a XVIII. századdal szemben. Az alatta folyt helyreállítás és erőgyűjtés nélkül lehetetlen lett volna a felvirágzásnak az a korszaka, mely 1823-tól 1848-ig tart, melyért a legnagyobb nemzetek is irígységgel tekinthetnek reánk.

Az 1849-iki szabadságharcz bukása a virágzás e korszakának is véget vetett. Utána idegen uralom, újabb háborúk és pénzügyi bajok hátráltatták a rekonstrukciót, melynek útját a kiegyezés nyitotta meg. A Schwarzenberg-Bach-korszak feloldotta a magyar állam egész szervezetét. Az 1860-iki részleges és az 1867-iki teljes helyreállításakor egészen új államot kellett építenünk. A régi Magyarország középponti kormányserveit: a nádorságot, udvari kancelláriát és helytartótanácsot még az 1848-iki magyar törvényhozás elejtette s a felelős magyar ministeriummal cserélte fel, de a helyi közigazgatás történeti szerveit: a vármegyéket átmentettük az új Magyarországba. A kor

államférfiai világosan felismerték, mily nehéz a magyar közélet folytonosságának 11, illetve 18 évi megszakítása után, az államilag kikristályosodott Európa közepén, a XIX. században új államot építeni. A feladat fontossága átment a köztudatba s a »magyar állam kiépítése« előbb tartalmas programm, utóbb divatos jelszó lett. Buda és Pest egyesítésével, akkori szabályozásával és céltudatos fejlesztésével az ország politikai, társadalmi és szellemi középpontot nyert. A fővárosból kiinduló sugaras vasúthálózatunk létesítése, a budapesti dunai rakodó és a fumei kikötő kiépítése pedig gazdasági egységgé foglalta össze az állam egész területét. Trefort fáradhatatlan kezdései kulturális téren is előbbrevitték a nemzetet, bár a fejlődés a tanügy terén állott be a legkésőbbben. De egészben a kiegyezés óta tünevényes gyorsasággal fejlődött ki I. Ferencz József Magyarországa, melynek fellendülését most nem követi egy negyedik összeomlás, hanem a háborúknak ebben a legnagyobbikában rendületlenül áll hazánk.

Óhajtjuk s minden jel arra mutat, hogy a nagy háború végéhez közeledik. Földünk hatalmainak ebből a nagy erőpróbájából, mely egyhamar nem ismétlődhetik meg, ép területtel és megnövekedett tekintélylyel kerül ki Magyarország. Belső dolgainkba beleszólni, békés munkánkat megzavarni jó ideig nem fog merni senki. És most is, mint korábbi pusztítások és rombolások után, tele van a levegő, tele vannak a lelkek alkotási vágygyal. A közszellemnek jellegzetes és egyben örvendetes tünete, hogy a háborúval járó elernyedés, tompultság és lelki bénaság közepette milyen örömmel fogad a közvélemény minden még oly kicsiny conceptiót. Nem is olyan régen azt, ki merészebben tervezni mert, hamarosan phantastának, utopistának kiáltották ki. Ma a közvélemény és sajtó lesve lesi a termékeny eszméket, melyeket tette lehet váltani, a helyreállítás nagy művének programját. Semmi sem elég nagy. Olyan óriási a szenvedett kár, hogy hatalmasat kell alkotnunk, ha nemcsak pótolni, hanem fejlődni is akarunk. A ránk derülő békében nem nélkülözhetjük most sem az idegenből jött eszméket és az idegen erőket.

De nem akarunk cosmopolist építeni. Nem akarjuk, hogy nemzetközi befolyások és külföldi példák behatása alatt elmosódjék itt a sajátos nemzeti. A német, a franczia, ha a béke feltételei felől tervezget, német, franczia békét emleget. Mi, ha az eljövendő béke feladatairól gondolkodunk, magyar alkotások után sóvárgunk. A XIX. század nagy reformjaihoz költők, írók és államférfiak a nemzeti múlt nagyságából merítették az ihletet, a sikerbe vetett hitet és a nemzeti zamatot. Katona, Virág, Horváth és Szalay a nemzet elé tárták dicsőséges történetét. A költők Attila világverő húnjairól, Árpád honfoglaló magyarjairól, Nagy Lajos mesés leventéiről, a Hunyadiak titáni harczeitől énekeltek. És ebben a szellemi légkörben építették fel József nádor, Széchenyi és Deák az új Magyarországot. Most maga a háború is a történeti emlékek egész raját idézi fel. Délen és Keleten, Macsóban és Szörényben hagyományoktól megszentelt földet öntöz vérével megint a magyar katona. Megelevenednek és megújulnak az ősi vitézség legendái. Világforgalmi fontosságát visszanyeri a nagy közlekedési út, mely a keresztes háborúk óta a Duna völgyén át vezetett nyugatról és északról hazánkon keresztül Byzánczba. Mindez izgatja, felrázza a történeti érzéket és a magyar történelem újból ki fogja sugározni csudás nemzeti erejét, sajátos, eredeti inspirációval töltve be az alkotásra hivatottaknak lelkét.

* * *

A magyar történelem a maga ihlető erejét akkor tudja napjainkban megint igazán kifejteni, ha tudományának megadjuk a neki való szervezetet. A modern korszak óriási méreteit csak szervezetekkel lehet átfogni. A mire korábban elég volt lelkes és tehetséges emberek egyéni vállalkozása, abból ma már igen sokat csak szervezetek láthatnak el sikeresen. A magyar históriának a XVIII. sz. második és a XIX. sz. első felében beállott tüneményes föllendülését egyesek bámulatos szorgalmának és áldozatkészségének köszönhetjük. Hevenessi Gábor még a XVII. században 93 kötetre, Kaprinai István a XVIII. században 154 kötetre

való oklevelet gyűjtött össze és másolt le. Fejér György már oklevelek kiadására is vállalkozni mert és 1829-től 1844-ig Codex Diplomaticusából 43 kötetet volt képes kinyomatni. Szentiványi Márton nyomán a két Kovachich régi törvényeinket és más jogtörténeti anyagot bocsátott közre. Katona István pedig 42 kötetes Historia Criticájával történetünk összefüggő és kimerítő megírására tett eredményes kísérletet. Hálás bámulattal tekintünk fel ezekre a munkákra. Hogy ráczáfolnak ezek a nagy munkások arra a divatos, de veszedelmes, mert önbizalmunkat morzsoló vádaskodásra, mintha fajunk kitartó munkára, következetes erőfeszítésre képtelen volna. Az elpusztíthatatlan munkakedv, mely a Fejérekben és Katonákban lüktetett, él ma is. Csak szervezés és vezetés dolga, hogy újabb virágzást fakaszszon.

A siker a kérdések és feladatok négy csoportjának megoldásától függ. Meg kell teremteni a tudósnevelés összes előfeltételeit. Szervezni kell megfelelő számú állást, hogy a történelem önálló művelésére valóban hivatással bírók megélhetése és előmenetele biztosítva legyen. Gondoskodni kell a források összegyűjtéséről és közzétételéről s elő kell segíteni a történelmi művek kiadását. Fokozni kell a közönség érdeklődését a történelem iránt s általában bele kell vinni a magyar köztudatba a tudományos munka fokozottabb becsülését.

Szegény nemzet vagyunk. Különösen középosztályunk anyagi helyzete súlyos. Kevés ifjúnak jut osztályrészül, hogy a szép egyetemi éveket zavartalanul és egészen tanulmányainak szentelhesse. Még kisebb azoknak a szerencséseknek a száma, a kik egyetemi tanulmányaik befejezte, vizsgálataik letétele után néhány évet továbbképzésükre fordíthatnak. Épen a bölcsészeti karra lépő ifjak jelentékeny része keresetre, óraadásra van utalva s az ehhez való időt tanulmányaitól vonja el. Idő előtt kifárad, elveszti lelkének derűjét, kedélyének lendületét, elméjének frissességét, tehetsége elfonnyad. Szerény, de tisztas megélhetést adó ösztöndíjakra, ingyenes collegiumi és inté-

zeti helyekre, tanulmányúti segélyekre és megbízásokra van szükség, hogy a mutatkozó tudományos hajlam és kutató ész számára gondtalan munkaidőt biztosíthassunk. Ezen az úton is elő kell segítenünk a selectio érvényesülését, mert az a nemzet, mely nem képes tehetséges fiainak kifejlődését biztosítani és őket a nekik megfelelő helyre állítani, az a középszerűség kezén elsorvad. Kényelmes optimismus azt állítani, hogy az igazi tehetség magának úgylis utat tör. A legfinomabb, az üde, derűs tehetségek, a bájos alkotásoknak ezek a játékos hajlamú mesterei törnek le a legkönnyebben. De az erősek közül is hányan lobbannak el elkeseredésük tüzeiben meddön, hányan válnak meghasonlásukban romboló tényezővé, kik alkotó munkára lettek volna képesek. És azok a szerencsések is, akik célhoz érnek, mennyi időt kénytelenek igazi hivatásuktól elvonni. Pedig ma már egy-egy tudományzak annyira megduzzadt, hogy egész élet sem elég kimerítésére. Mindezeknek a bajoknak egyik legfőbb ellenszere a kiválasztásnak szervezése.

Pályadíjaktól s a tudományos munka utólagos jutalmazásának hasonló más módjaitól számottevő eredményt alig várhatunk. Hogy mennyire nem felelnek meg korunk szellemének, mutatja, hogy gyakran meddők maradnak. Túlnagy szerep jut itt a véletlennek. Rendszerint a díjak összege sem magas. Legföljebb egy tanulmányút, egy könyv kinyomtatása kerül ki belőlük, de nem lehet rájuk az élet megtervezésénél számítani. Korábban bizonyos mysticizmusra hajló naivitással azt remélték, hogy jutalmak kitűzésével az ismeretlenség titokzatos homályából új és új, eredeti, őserőtől duzzadó tehetségeket lehet előcsalni, felfedezni, a kiket azután az ünnepeltetéssel egybekötött nyilvános elismerés még becsesebb további munkára serkent. A modern embert józanabbá és számítóbbá tette a létért való megnehezedett, kiélesedett küzdelem. Ma nem vádolhatjuk meg anyagelvűséggel azt, a ki előre a kezébe akarja kapni a pénzt, mely egy tudományos munka megírása idején megélhetését biztosítja, ha a rangsor és a nyugdíj szempont-

jából beszámítható évekkel is számol. Igaz, hogy ösztöndíj, tanulmányúti segély és megbízás esetén némileg előlegezni kell a bizalmat s nem látjuk előre a kész művet, mint a jutalmaknál. De a tudósnevelést nem szabad az üzleti élet, a befektetés biztosságának szempontjából nézni s különben is, ha a tanárok és intézeti vezetők az ösztöndíjra, tanulmányúti segélyre vagy megbízásra tekintetbe jövő ifjak előképzettségét és egyéniségét gondosan megfigyelik, akkor a tévedések, a meddő költségek ritkaság számába mennek. A pályadíjak, az utólagos jutalmazás rendszerét elvileg és egészében elítélni azért még sem szabad. Tekintve a tudományos munka csekély jövedelmezőségét, egyenesen kívánatos, hogy legalább jutalmak révén a szellemi munkás is juthasson némi anyagi előnyökhöz. De a tudományok iránt érdeklődő adakozó és hagyományozó hasonlíthatatlanul nagyobb szolgálatot tesz, ha a tudósnevelés külső, anyagi előfeltételének megteremtésére, a bimbózó tehetségek számára ösztöndíjra, tanulmányúti segélyekre, vagy megbízásokra tesz alapítványt, mintha pályadíjakra és jutalmakra áldoz. Természetes, hogy nem szabad mindent az adakozási morál emelkedésétől, a társadalmi áldozatkészségtől várni, hanem különösen az ösztöndíj-actióból az államnak is teljes mértékben ki kell venni a maga részét.

Lényegesen csökkenti az előzetes segélyezés rendszerében rejlő kockázatot, ha nemcsak szétszórt ösztöndíjakat, tanulmányúti segélyeket és megbízásokat osztunk, hanem az ifjakat bel- és külföldi történeti intézetekben egyesítjük, hol szakszerű irányítás és méltó felügyelet alatt, házikönyvtárral és más segédeszközökkel ellátva, a napi élet száz aprólékos bajaitól menten élhetnek tanulmányaiknak. Az ilyen intézet a társai közül az egyetemen kiváló, a tudományos hajlammal bíró ifjút a diplomatikai practikumtól, a történelmi seminariumtól átveszi, pár munkás esztendőn át a megélhetés gondját tőle távol tartja, kutatóvá képezi, sikerült dolgozatait kiadja és élete folyását később is szemmel tartva, eligazodását és elhelyezkedését a tudományos

életben elősegíti. Az intézeti vezető, az igazgató és titkár kifürkészi a tagok előképzettségének hiányait, azokat pótoltatja és így tudásukat egyenletessé teszi. Megállapítja tehetségük irányát és annak megfelelő feladatok elé állítja őket. Korlátozza a csapongást és a választott tárgy túlságos kiterjesztését. Állandóan útbaigazítást és felvilágosítást adva, átsegíti növendékeit a tudományos munka első nehézségein, melyek nem egy magára hagyott tehetséget riasztottak el. A belföldi történeti intézet célja inkább a történelem segédtudományainak és a történeti kutatás módszerének teljes és gyakorlati elsajátíttatása. A külföldi intézeteké pedig, hogy tagjaik a legfontosabb levéltárak, gyűjtemények és emlékek felhasználásával már önálló tudományos munkásságot fejtsenek ki. Rómában Fraknoi Vilmos kezdése alapján a Magyar Tudományos Akadémia szervezett ilyen külföldi intézetet, Konstantinápolyban pedig Karácson Imre nyomán a magyar állam. Karácson Imre itt hangyaszorgalommal dolgozva, lassanként eligazodott a török levéltárakban s midőn fáradozásainak gyümölcse érni kezdett, váratlanul elhúnyt, halálával figyelmeztetve bennünket arra, hogy többé ne egyének személyes vállalkozására, hanem intézmények állandó alapjára fektessük actionkat. Különben az egymást követő kutatóknak a munkát óriási időpazarlással mindig újra kellene kezdeniök, holott az intézet az elődök folyton halmozódó gyakorlati és tudományos tapasztalatait játszva közvetíti az újonnan érkezőknek. Róma és Konstantinápoly mellett intézetet kell majd szerveznünk Bécsben, melynek levéltárai nagy részét őrzik nemzeti történetünk emlékeinek. Magyar történeti intézetek állítását Rómában és Konstantinápolyban kezdve, voltaképen nem követtünk helyes sorrendet. Hazai történeti intézet létesítésével kellett volna a szervezés munkáját megnyitani. Az egyetemi seminariumok és a külföldi kutatás között még áthidalásra van szükség s attól lehet tartani, hogy külföldi ösztöndíjasaink első éve olyan bevezető és előkészítő tanulmányokban fog eltelni, melyeket honi intézetben, szakszerű útbaigazítás mellett, sikeresebben végez-

hettek volna. A magyar történeti tudomány megszervezésének egyik legsürgősebb feladata, hogy ezt a belföldi intézetet megalkossuk. S ha József Ferencz főherczeg úr Ó Fenségének a konstantinápolyi magyar tudományos intézet igazgatótanácsa alakuló ülésén mondott beszédében felvetett eszméjét követve, sikerülne ezt a budapesti előkészítő, központi intézetet a konstantinápolyi és római fennálló és a Bécsben tervezett intézettel egységes nagy szervezetben egyesíteni, akkor a magyar tudósnevelésnek s magának a kutatásnak olyan hatalmas intézményét létesítenők, mely ritkítaná párját egész Európában.

Az anyagi és a szervezeti kérdések mellett döntő fontossággal bír az a szellem melyben a tudományos és főiskolai ügyek administratioja az ügyeket intézi. Fődolgoz itt a fiatal tehetségeknek egyénenként való ismerése. A ki népoktatást szervez, az szórja bőven a művelődés magvát a nép széles rétegeinek televény földjébe, mint a magyar magvető. A ki tudósnevelés körül törődik, az legyen orchidea-kertész, foglalkozzék minden cseréppel külön-külön.

Lelkiismeretlenség lenne ifjakat történeti pályára nevelni, ha megélhetésük és boldogulásuk biztosítva nem lenne. Két új egyetemünk szervezése a magyar tudományosság szempontjából általában s a történelemre is korszakos lesz. De nem érhetjük be azzal, hogy csupán a főszakokra, a nemzeti és a világtörténelemre, jog-, irodalom-, művelődési és művészettörténetre szervezzünk tanszékeket. A debreczeni egyetemnek a török hódoltság és a protestantismus, a kolozsvári egyetemnek az erdélyi fejedelemség történetével, a pozsonyinak pedig a XVII. és XVIII. század latinnyelvű magyarországi irodalmával és művészetével kellene behatódobban foglalkoznia s ennek az iránynak külön tanszékek szervezésében is kifejezésre kellene jutni. Az utolsó évtizedekben annyit emlegettük a természettudományok és az orvosi oktatás fokozott jelentőségét, hogy e közben szinte megfelekedtünk a szellemi tudományokról, különösen a történelemről. Míg a természettudományi és orvosi karokon a tanárok mellett adjunctusok működnek, addig

a történelmi tanszékek mellett egyetlen adjunctus sincs. Pedig pl. a diplomatika rendes tanárától bajos követelni, hogy a diplomatikai írástanból vagy kortanból növendékeivel elemi gyakorlatokat tartson. Főleg a kezdőkkel való bajlódás adjunctusnak való munka lenne. Fiatalabb segéderő alkalmazása igen hasznos továbbá azért is, mert az ilyen fiatal tudós a hallgatósághoz korban és társadalmilag közelebb állván, a kölcsönös érintkezés is közvetlenebb s fesztelenebb lehet, mint maga a tanár és a fiatalság között. Hovatovább négy egyetem történelmi tanszékei s a remélhetőleg hozzájuk csatlakozó adjuncturák jelentékeny számú állást képviselnek s remélhető, hogy önállóan kutató és valódi tudományos szellemtől áthatott historikusaink a jövőben elég korán, még munkaerejük virágában tanszékhez fognak jutni.

A tudományos hajlammal bíró ifjak jelentékeny része levéltárainkban, múzeumainkban és könyvtárainkban helyezkedett el. Ezek az intézetek voltak eddig a magyar historikus-nevelésnek melegágyai s valóban csudálatra méltó, hogy a magyar tudományos irodalom terén uralkodó mostoha viszonyok daczára különösen a Nemzeti Múzeum és az Országos Levéltár személyzete milyen kiterjedt irodalmi munkásságot fejtett ki. Budapesti intézeteink egymásik osztályán az állások száma némileg még emelhető ugyan, de a múzeum- és könyvtárügynek legújabb fejlődése úgy a könyvtár embereivel, mint a museológussal szemben mindig nagyobb igényeket támaszt. A szakszerű gyűjtés, a gyűjtött anyagnak tudományos feldolgozása, instructiv és tetszetős kiállítás kimeríti az egész munkaerőt és irodalmi tevékenységre mind kevesebb idő marad. Vidéki múzeumaink pedig annyira el vannak forgácsolva, annyi a törpe és oly kevés az igazi múzeum, hogy csak kevés főhivatású állást lehetett szervezni. Ha elforgácsolt anyagunkat sikerülne néhány nagyobb regionális múzeumban egyesíteni s ezek anyagát az illető vidéken tervszerű gyűjtéssel kiegészíteni, akkor további állások rendszeresítésére nyílnék indokolt alkalom. A vármegyei és városi levéltári állások is valóban tudo-

mányos, igazi levéltári állásokká fejleszthetők ki ott, hol a törvényhatóság levéltárát sikerült átmenteni az idők viharain, a hol elég nagy és értékes anyag áll rendelkezésre.

Állandóan szaporodó középfokú intézeteinknek és polgári iskoláinknak történeti tanárokból való folyton növekvő szükséglete a főbiztosítéka annak, hogy fiatalabb historikusaink előbb-utóbb álláshoz jutnak. Ez a tanári kar folyóiratainkban és az iskolai értesítőkből valóban számottevő irodalmi munkásságot fejt ki. Nem egy vidéki városunk mostoha kulturális viszonyai mellett a tanár az egyetemről magával hozott szintjét csak akkor tarthatja fenn, ha olvasmányokkal, tanulmányokkal pótolja a szóbeli, gondolatébresztő érintkezés hiányát. Csoportosuljanak történelemtanáraink minél számosabban Társulatunk körül, mely különös rokonszenvvel fordul felénk és mindent el fog követni, hogy különösen a kedvezőtlen állomásokon lévő társaink is kivessék részüket a tudományos munkából.

A fejlődés iránya arra mutat, hogy egyetemi, levéltári, múzeumi, könyvtári és középiskolai tanári állások mellett új csoportja alakul ki azoknak az állásoknak, melyeket tudományos szakképzettséggel bíró egyéneknek kell betölteni. Elsősorban az Akadémiák s mellettük egyesületek sorozatos nagy műveket, forrásokat, gyűjteményes munkákat és folyóiratokat adnak ki, melyeknek lelkiismeretes és szakszerű szerkesztése és kellő időben való pontos megjelenése egész ember munkaerejét igényli. Tudományos hivatalnoki kar fejlődhetik így ki, mely a mi, sok tekintetben még kisarányú viszonyaink között önálló státust nem alkothat, hanem legcélszerűbben a középiskolai tanári karba osztható be. Társulatunk tudományos tennivalói is annyira növekednek, hogy máris főhivatású titkári állásra lenne szükségünk.

A tudósnevelés szervezése, tisztességes megélhetést és kellő előmenetelt biztosító állások létesítése hatalmas lendületet fog adni magának a tudományos munkának: a források összegyűjtésének, kiadásának és feldolgozásának. Országos

Levéltárunk új palotája hazai anyagunkat teszi az eddiginél sokkalta hozzáférhetőbbé. Külföldi intézeteink pedig idegen levéltáraknak hazai vonatkozású anyagát fogják felkutatni. A források kiadása terén főleg a Magyar Tudományos Akadémia a Magyar Történelmi Emlékek közrebocsátásával és Társulatunk is nagyarányú tevékenységet fejtett ki. De az eddigi publicatióknál sajnálattal nélkülözzük a modern kort közvetlenül megelőző időnek, Buda 1687-iki visszafoglalásától az 1848-iki szabadságharcig eltelt korszaknak emlékeit. Pedig a XVIII. század folyamán és a XIX. század első fejében a korábbi meddő háborúk és felekezeti villongások helyébe közjogi, kulturális és közgazdasági törekvések léptek, melyek mai közéletünknek közvetlen előzményei s melyeknek ismerete nélkül viszonyaink és számos intézményünk igazán meg sem érthetők. Elsőben arra a nagy tervezetésre és berendezkedésre kívánok rámutatni, mely a törökök kiűzetését nyomon követte. Itt van Kollonicsnak hírhedt Einrichtungswerk-je. Itt van Mária Terézia és József alatt a németek telepítésének czéltudatos nagy actiója, a mi mellett kicsiséggé törpül, a mit telepítési téren a kiegyezés óta tettünk. Itt van a neoacquistica commissio munkássága, mely megvetette mai földbirtokviszonyaink alapjait. Itt vannak a jobbágyság helyzetének javítására tett intézkedések. Utalok továbbá országgyűlésünk bizottságának rendszeres munkálataira s különösen az 1823-tól 1848-ig eltelt huszonöt év számos emlékére. Az a tény, hogy erre a korszakra nézve történelmi emlékeink nagy bőséggel vannak, nem szolgálhat okul arra, hogy semmit se adjunk ki. Gazdag anyagunkból ki kell választanunk a lényegest, a valóban becest és jellegzetest s azt közre kell adnunk olyan bevezető tanulmányok kapcsán, melyek a kiadott forrásokat kerek gondolatkörré foglalják össze s történelmünk egészébe beillesztik. Az ilyen köteteknek nemcsak tudósaink, hanem közgazdáink és politikusaink is hasznát látnák. Hiszen az államiratnak és a politikai beszédnek is a maga szépségét épen az actualis eseménynek a történelmi előzményekkel való összekapcsolása, a nemzeti

élet nagy folytonosságába való beállítása adja meg. Remélem, hogy ezen újabbkori történelmi kútfőknek kiadásához szükséges anyagi eszközöket sikerülni fog Társulatunk számára előteremtenem s hogy a háború után teljes erővel hozzáláthatunk a nagy munkához.

Daczára annak, hogy a magyar tudományos könyvpiacz helyzete általában kedvezőtlen, különösen kisebb történelmi dolgozatok kiadását folyóirataink biztosítják. Társulatunk azáltal, hogy félszázadon át megszakítás nélkül kiadta a »Századok« 50 évfolyamát, nemcsak kincsházat emelt a magyar történelemnek, hanem a tudósok nemzedékeinek tette lehetővé dolgozataik közrebocsátását. A XIX. század szellemének a specificatio, az alszakokra válás felelt meg s ehhez képest az általános történelemmel foglalkozó folyóiratok mellett had-, gazdaság-, irodalom- és művészet-történeti folyóiratok keletkeztek. A folyóiratok számának folytonos szaporodása és szakok szerint való túlságos szétválása még a külföldön is aggodalmat keltett, nálunk pedig minden újabb alapítás valóságos veszedelmet jelentene. Olvasóközönségünk köre ugyanis csekély, anyagi ereje korlátozott. A magyar középosztályú család budgetje az elmaradhatatlan napilapon kívül egy történeti folyóirat költségeinél többet alig bír meg. És a történelem nagy mezejének mentől kisebb részét öleli fel egy folyóirat, annál kevésbbé számíthat a történelem barátjainak széles körére és olvasóközönsége az illető tudományág szakembereire zsugorodik össze. Visszahatásként a XIX. század túlságos munkamegosztására és egyoldalúságaira, a XX. század szelleme synthetikus s a kor ezen iránya meg fog óvni bennünket attól, hogy sok törpe folyóiratot alapítsunk, melyek többé-kevésbbé a nyilvánosság kizárásával jelennének meg.

A tudományos termelés classikus és kétségtelenül legnemesebb alakja az önálló könyv. Ha az ifjú tudós két-három íves czikkeivel folyóiratokban már szerencsét próbált, legfőbb vágya, hogy könyvvel tegyen tanúságot fejlődő erejéről. Tekintve, hogy évtizedeken át két egyetemünk volt csak, hogy városaink fejletlenek s még ma is csak négy

városunk (Budapest, Szeged, Szabadka, Debreczen) népessége éri el a 100.000 lelket, nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar tudományos könyv csak csekély példányban kel el. A nagyközönség igényeivel számoló, lelkiismeretes szerkesztés mellett azonban a történelmi könyvnek is megvan az olvasóközönsége, amit a Társulatunk által kiadott Történeti Életrajzok szép kelendősége is bizonyít.

A rendkívül mozgékony német könyvkiadók valósággal elárasztják közönségünket és a külföldet is népszerű élet- és korrajzokkal, egyes vidékek és városok multját felölelő, többnyire képes művekkel. Részben bámulattal, részben mosolylyal nézzük ezt a túltermelést. Az igazság itt is a középúton van. E művek nagy kelendősége bizonyítja, hogy a nagyközönség tényleg szükségét érzi, hogy hézagot pótolnak. Társadalmak művelődési szintje lassan és fokozatosan emelkedik s nem jól tenné a tudomány, ha a történelem iránt érdeklődő, de még fejletlen közönséget a dilettantizmusnak szolgáltatná ki, s ha nem venné nevelését, ízlésének és igényeinek fejlesztését kezébe. Népszerű élet- és korrajzok mellett hazánk egyes vidékeinek és jellegzetes városainak történeti és művészeti bemutatása nemcsak jelentékeny olvasóközönségre számíthatna, hanem a saját hazájában utazó magyar embernek is jó eligazítást nyújtana. Nyugaton csak Pozsonyra és Nagyszombatra, keleten Erdélyre és érdekes városaira kívánok rámutatni. A siker előfeltétele természetesen a tudományos megbízhatóság, a rövideg, a világos és művészi előadás.

Ha olvasóközönségünket így céltudatosan és tervszerűen neveljük, ha négy egyetemünk megannyi nagy művelődési gócponttá fejlődik, mely egymásra kölcsönösen hatva mégis önálló utakat jár, ha vidéki városaink általában fejlődnek s középosztályunk anyagi helyzete fokozatosan javul, akkor könyveink kiadása is kikerül a subventiók gyermekkocsijából s a magyar történelmi könyv is a magalában fog jární.

De van a magyar tudományosság és így a magyar történetírás fellendülésének egy nagy akadálya, a melyet

nehéz lesz keküzdeni, mert a magyar közszellem mélyén rejlik. Minden más tevékenységgel szemben túlságos jelentőséget tulajdonítunk a politikának. A napi politika izgalmainak nagyító üvegén át semmiségek nagy események csalóka látszatát keltik, melyek a történeti távlatban szappanbuborékként oszlanak el. Közvélemény és sajtó a politikai élet szereplőire vetíti a közfigyelem fénycsóvját. Természetes, hogy a fényesebb előmenetel és a nagyobb közelsimerés a politika terére csalja a tehetségeket, a melynek zord légkörében sokan meddővé váltak, a kik az irodalom és tudomány terén hasznosat alkothattak volna. Le kell fokozni a köztudatban a politikai szereplés jelentőségét. Ne a politizálás, hanem a közegészségügyi, kulturális, tudományos és irodalmi, közgazdasági és sociálpolitikai alkotás legyen ez új nemzedék eszménye. Ez a háború nagy paedagagógus volt. Óriási tüzének világánál jobban megláthattuk az élet nagy realitásait, valódi szükségleteinket. Adja az Isten, hogy a magyar lélek nagy alkotási vágya gyümölcsöző munkában nyerjen kielégülést. Hozza meg az eljövendő béke a kulturális javak legnagyobbikának, a magyar tudományosságának a várva várt általános fellendülést!

Ezzel a kívánsággal a Magyar Történelmi Társulat évi rendes közgyűlését megnyitom.

Szent István görög oklevele.

(II. közl., vége.)

VII.

Különösen nagy súlyt helyez Czebe a latin és görög oklevél összehasonlítása közben arra hogy az 1109. évi átíró levél néhány oly adományt, a mely az István-féle görög oklevélben nem fordul elő, »*dedit sanctus Stephanus*« illetve »*dedit sanctus rex*«-xel jelöl míg a többi — a görög oklevélben is szereplő — adományokat egyszerűen *est* és *habet* (sunt-habent)-tel jelzi. Hosszas érvelése (82—84 87—88. l.) eredményeül megállapítja, hogy az 1109-i oklevél írója czélzatosan írta e kifejezéseket, a »*dedit* . . .«-tel jelölvén azt, a mi tényleg Szt. István korából származó, »*est*« és »*habet*«-tel, a mi újabb szerzemény volt. Ha a »*dedit sctus rex*« és »*est*« (*habet*) ilyen értelmezését és Czebe egyéb eredményeit elfogadják, akkor fel kell tennünk, hogy az 1109-i oklevél-író hamisított egy Szent István nevével ellátott görög oklevelet, de ennek adatait később a latin átíró oklevélben — a fenti kifejezésekkel — meghazudtolta! Ekkora naivságot még egy középkori hamisítóról sem szabad feltennünk.

Oklevelünkben három helyen — Szántó, Sild és Madocsa mellett — fordul elő a *dedit* . . . etc. kifejezés :

»*Villam Zamtoui iuxta Danubium dedit prius sanctus Stephanus cum triginta mansionibus, et postea dedit in dedicatione ecclesie viginti mansiones in eadem villa. Sunt etiam in eadem villa XII-cim piscatores. Tota terra ipsius ville dominium abbatisse est. Totum teloneum fori eiusdem ville et naulum portus cum septem naucleris monasterii sunt. Dedit etiam insulam in Sild, et preter ipsam insulam dedit predium in ipso portu Sild ad opus pecudum . . . Et in ipso portu Sild habent piscationem sturionum.*«

»*Preter hec dedit sanctus rex in portu Modocea piscationem husonum ad opus monialium sancte Marie servientium.*«

A Szántó mellett említett »*dedit sanctus Stephanus*« értelmi hatása az egész szántói részletre kiterjed, mert az ahhoz közvetlenül csatlakozó sildi birtokot »*dedit etiam*«-mal vezeti be.

Nevezetes, hogy a sildi legelő és *halászati jog*, valamint a madocsai *halászati jog* sem foglaltatik a görög oklevélben. A szántói részletek felsorolása is eltér a görögötől, mert az ott más adományokkal felsorolt 20 családot, 12 *halászt*, vásárvámot és révet kifejezetten szántóinak mondja.

Tudjuk, hogy a XII—XIII. században *általános* szokásban volt a régóta zavartalanul bírt birtokokat, jogokat és kiváltságokat a szent királyoktól — Istvántól vagy Lászlótól — származóknak feltüntetni.¹ Oklevelek kiállításánál, ítéletek hozatalánál — különösen a XII. században — nem kívántak erről okleveles bizonytságot, csak azt kívánták, hogy a birtokok és jogok élvezője tanukkal vagy eskütársakkal igazolja a hosszas, zavartalan élvezetet. Ha azután az érdekelt felek — szomszéd birtokosok stb. — részéről ellentmondás nem történt, minden nehézség nélkül kiállították az okleveles bizonytságot arról, hogy a kérdéses birtok, jog, kiváltság Szent István vagy Szent László adományára vezethető vissza. Számos példát idézhetnénk erre oklevéltárainkból, de megelégszünk egyvel. Két évvel a veszprémi átírólevél kibocsátása után, 1111-ben kelt a zobori apátság híres ítéletlevele. Vita támadt az apátság némely kiváltságai, nevezetesen a nyitrai vámok és révek joga felett az apátság és a királyi fiskus alkalmazottai közt. Az apátság jogait Szent Istvántól származóknak vallotta, a király vámszedői és pénzváltói tagadták ezt. Okirat nem léteben tizenkét — rang és név szerint felsorolt — előkelő tanu bizonyította e jogok zavartalan élvezetét, köztük Bökény egykori nyitrai ispán két fia, a kik nyolczvan év óta állandóan Nyitra várában éltek. E tizenkét tanunak, tizenegy — az ő hitelüket bizonyító — eskütárssal együtt letett esküjével az apátság jogait bebizonyítottak tekintették s elismerték, hogy azok Szent István adományából származnak.²

Ebből az egy oklevélből is kitűnik, hogy ha hiteles XII—XIII. századi oklevelek valamit Szent Istvántól származónak állítanak, arról nem kellett az illető birtok vagy jog tulajdonosának oklevelének lennie. De kitűnik az is, hogy az ilyen birtok vagy jog nem származott szükségképen Szent Istvántól, csak a hagyomány tartotta tőle származó-

¹ A hamis oklevelek is többnyire a szent királyok nevére hamisítottak, vagy legalább is említik azok nevét. Az egésznek a magyarázata az, hogy a tekintélyesebb, régi királyok oklevele minden forum előtt feltétlen biztosítékot nyújtott az újabb (s esetleg hitelesebb) adományokkal szemben.

² *Féjérpataky*: Kálmán király oklevelei. 42—43. l.

nak s e származást bizonyítandó, elég volt csupán a hosszas, zavartalan élvezetet bebizonyítani.

Indokolt volna tehát az a feltevésünk, hogy az 1109-i MP. is oly birtokokat jelöl a »*dedit sanctus rex*«-szel, a melyekről — így a sildi legelőről és madocsai halászati jogról — okleveles bizonyíték nem volt, de a hagyomány szerint Szent Istvánnak — nyilván az alapítást követő időben tett — adományából volt a kolostoré. Ugyanígy magyarázhatnók a szántói részlet *dedit*-jét, mert a görög oklevélből nem tűnik ki azok szántói volta.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk egy nagyon fontos körülményt, a mi a görög oklevélből való hiányzással egybevetve — nézetem szerint — egész bizonyossá teszi, hogy a sildi legelő és halászati jog, a madocsai halászati joggal együtt, újabb szerzemény volt.¹

Kálmán királynak a tarczali gyűlésen 1096 táján hozott törvénykönyve elrendelte, hogy az összes *halászati jogokat* (*halászó vizeket*) — kivéve a Szent Istvántól adományozottakat — vissza kell venni úgy a világiaktól, mint a monostoroktól és egyházaktól, a királyi udvar használatára.²

Az apáczákat ez a szigorú törvényes intézkedés kényszerítette arra, hogy *madocsai halászati jogukat és a halászati joggal kapcsolatos sildi birtokot* Szent Istvántól származóknak állítsák. Ezt — bizonyára a hosszas, zavartalan használatot bizonyító tanukkal — igazolták a vizsgálatot teljesítő pécsi püspök előtt s így jogukat az oklevélben elismertették. Biztonság okáért szükségesnek vélték a szántói birtokadománynál is külön hangsúlyozni a szent király nevét, mert hiszen a dunai tizenkét *halász* Szántón lakott.

Nem érti Czebe azt sem, mikép hiányozhatik a faddi szőlőműves az átíró oklevélből. A XI. században ily birtokvesztést nem tart valószínűnek. Felteszi ezért, hogy csak »véletlenül maradt ki.« E feltevés azonban teljesen hihetetlen. Megczáfolja a latin oklevél precíz és pontos fogalmazása. A faddi szőlőműves elvesztése — *személy és nem földadományról* lévén szó — csakis avval magyarázható, hogy Melegdinek a Szent István korabeli szőlőművesnek magva szakadt s szőlője a falu lakócai — a földközösség többi élvezői — birto-

¹ Czebe azt hiszi, hogy én korábbi művemben »elnézésből« mondtam új szerzeménynek a madocsai jogot! (87. lap.)

² Kálmán I. 15. tcz.: »... placuit omnes piscinas, preter quas sanctus Stephanus donaverat, sumptui regali reddere...« I. 16. t.-cz.: »Similiter decrevimus piscinas monasteriis vel ecclesie datas alias quidem reddere.«

kába került. A földközösségben senkinek sem volt tulajdona, csak joga a földhöz s ha meghalt, az ő része fiára, ha magva szakadt, a községre szállt. »Az úri (egyházi) birtok sorsa — mint Tagányi oly meggyőzően kifejtette — azon fordult meg, nő-e vagy fogy-e szolgálinak száma valamely helyen, mert ha utód nélkül találtak kihalni, akkor az egyház azzal, abban a faluban, földbirtokát is elvesztette. Így veszett el az egyházi birtoknak jelentékeny része, mert az ősi alapítólevelekben elősorolt falvakból később már sokat nem találunk meg az illető egyház birtokában.«¹

A faddi szőlőműves elvesztése tehát nem rejtélyes eset, nem is sporadikus tünet, hanem általánosan ismert jelenség volt a XI—XIII. században. Sőt maga a veszprémvölgyi oklevél is értesít ily birtokvesztésről. Szárberény, Sarlós, Padrag és Gerencsér falvak kizárólagos birtoklásának más urakkal közös birtoklássá való átalakulása, a miről fentebb már szóltunk, a faddi szőlőműves elvesztésével teljesen azonos jelenség volt. Nem áll tehát meg Czebének az az állítása sem, hogy »a latin oklevél sehol sem mondja, hogy a szent király adományaiból elveszett volna valami«. (87. lap.)

Ez a birtokvesztés adja meg a választ Czebe egy más kifogására is. *Valószínűtlennek* tartja, hogy az 1109. évi átíró oklevél egy század leforgása után csak annyi szántói és szárberényi lakóst és külön szolgálatot teljesítő népet említsen, mint a görög alapítólevél. Hivatkozik itt a pannonhalmi apátság népeinek 1087 és 1237 közt végbement hatalmas szaporodására. (81—82. l.) E kifogás ismét a történeti távlat hiányára vall. A XI—XII. század birtoktörténeti szempontból teljesen önálló korszak. Az akkori viszonyokat a XII. század vége óta teljesen megváltozott viszonyokkal semmi körülmények között sem szabad összehasonlítani. Ily összehasonlítás a legsúlyosabb anachronismusra vezet. Abból, hogy a pannonhalmi apátság népei 1087 és 1237 közt oly hatalmasan megszorodtak, semminő következtetés sem vonható a XI. századra. A XIII. század eleje, a nagy aquisitók kora (mely kornak — mellesleg megjegyezve — egyik legnagyobb aquisitora éppen Pannonhalma apátja, Uros volt), az egyházi nagybirtok kialakulásának s a világi nagybirtok keletkezésének korszaka. Viszont a XI. század — mint az éppen a mi oklevelünkből is mindennél világosabban kitűnik — az új birtokok keletkezésének és a régi birtokok birtokvesztésének kora. A tiszta földközösség korában

¹ Tagányi id. h. 235—236. l.

— mint fentebbi fejtegetéseinkből is kitűnik — a tulajdonképeni birtok nem a föld volt, hanem a szolga. A birtok tehát elveszett, ha a szolga meghalt, családjának magvaszakadt. Nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni, csak utalok a négy faluval és a faddi esettel kapcsolatban mondottakra s ez alapon megállapíthatjuk, hogy a Kálmán-féle oklevél azért nem sorol fel több lakóst, mint a görög alapítólevél, mert az apácák örültek, ha az illetéktelen foglalásokkal szemben annyit megmenthettek, a mennyihez Szent István oklevele szerint is kétségtelen joguk volt. Láttuk, hogy kilencz község közül négyben még ezt sem sikerült elérniök.

A »*concordia novi et veteris privilegii*« és az »*apposita sunt quedam in novo, que non inveniuntur in veteri*« kifejezésekhez fűzött gyanakvó kijelentéseket, melyek szerint az egyezés és eltérés hangsúlyozását »a tények nem igazolják«, sőt ezeknek gyors egymásutánban való emlegetése bizonyos »manipulatio«-ra, »mesterkedés«-re enged következtetni (88—89, 93—94, 99, 102. l.), nem igen érthetnők meg, ha nem tudnók, hogy Czebe itt, tanulmánya végén, már teljesen elmélete hatása alatt áll.

A görög és latin oklevél összehasonlításából kitűnik, hogy ez amannak egész tartalmát beolvasztotta magába, kivéve a — 100 év alatt elveszett — faddi szőlőművest. Változtatást mindössze annyit tett, hogy a falvak kettős felsorolását mellőzte, a szántói adományok hovátartozását és a καὶ ἔτρα értelmét világosabb fogalmazásban adta elé. A »*concordia novi et veteris (privilegii)*« tehát nemcsak hogy nem célzatos és mesterkedésre valló kijelentés, hanem a két oklevél valódi viszonyának pontos és a tényeknek teljesen megfelelő megjelölése.

A »*concordia*« mellett az »*apposita sunt quaedam . . .*« pedig azért volt szükséges, mert az átíró latin levél valóban tartalmaz olyan részleteket, a melyek »a régiben nem foglaltatnak«. Egyrészt a görög alapítólevélben nem foglalt — nyilván újabb szerzeményből származó — birtokokat sorol fel, másrészt az apácák birtokviszonyaiban száz év alatt bekövetkezett változásokat tünteti fel. Új birtokok, illetőleg jogok : a sildi legelő, a sildi halászat és a madocsai halászat. A birtokviszonyok megváltoztak négy községben, a hol a Szent István-kori kizárólagos birtoklás más urakkal való közös birtoklássá változott. Ezzel kapcsolatban precízebben megállapítja a többi öt falu birtokának kizárólagos jellegét s ennek biztosítására négy falunál a letelepedést az apátnő engedélyétől teszi függővé. Szántónál — e népes falunál —

ily tilalomra nem volt szükség, de nyomatékosan kiemeli, hogy annak egész határa az apátnő uradalma (dominium).

A két oklevél összehasonlítása birtoktörténeti szempontból rendkívül érdekesen tünteti fel a száz év alatt beállott változásokat. A falvak birtoklási módjának pontos megjelölése pedig különös jelentőséget nyer az által is, ha felteszszük, — s minden valószínűség erre vall — hogy a per, melynek folyamán (inevitabili necessitate quarundam litigationum) az összegöngyölt görög oklevél felnyitása és átírása szükségessé vált, épen e körül a kérdés körül forgott. A perben — a jelek szerint — a kolostor lehetett a vesztes fél, mert Szent István oklevele a száz év alatt letelepedés, illetve telepítés útján bekövetkezett birtokfoglalás ellen kifejezetten nem intézkedett, tehát a király a foglaló birtokosok igazát a szokásjog alapján kénytelen volt elismerni. Ez a per adott azonban alkalmat a kolostornak arra, hogy a letelepedést tiltó intézkedéssel még kizárólagos birtokában levő falvait és egyúttal — Kálmán törvénye értelmében könnyen elveszíthető — újabb szerzeményű halászatait is biztosítsa.

Sajnálatos, hogy Czebe a »concordia . . .« etc. és »apposita . . .« etc. állítólagos ellentmondását bizonyítgatva, szegény Simon pécsi püspököt alaposan eláztatta. Ezt a főpapot, mint a »monostor homályos törekvéseit« és saját »anyagi« hasznát szolgáló lelkiismeretlen, kapzsi és sötét alakot mutatja be. Holott oklevelünkéből az tűnik ki, hogy — a kolostor birtokainak és jogainak vizsgálatával megbízatván — feladatát lelkiismeretesen és pontosan végezte el.

VIII.

Czélzatosságot, a veszprémi püspök és az apácák (illetőleg az esztergomi érsek) közt a XIII. században vívott illetékességi harczra való czélzást lát Czebe abban, hogy a görög oklevél *μοναστήριον τοῦ μητροπολίτου*-nak, szabatos fordításban »*érseki egyháznak*« nevezi a kolostort. Arra következtet ebből, hogy e harcznak a csírája már a XII. század elején megvolt s ez készítette az oklevélíró, hogy a kiváltság biztosítására a görög oklevélbe ezt a kifejezést becsempészsze és oly »bántó élességgel állítsa előtérbe«. (57., 89—92. l.)

Nem említve azt, hogy ha az írónak csakugyan ilyen czéljai lettek volna, semmiesetre sem mulasztotta volna el arra a latin oklevélben is czélzást tenni, csak azt emelem ki, hogy összes történeti ismereteink ellentmondanak annak,

hogy egy XII. század eleji apáczakolostorban a megyés püspök hatósága alóli exemptióra való törekvést keressünk. A szerzetesrendek fennhatósága feletti vita az esztergomi érsek és püspökök közt csak a *XII. század végén kezdődött* s az ebben is elől járó benczés apátságok csak a XIII. században (1216-ban) érik el a megyés püspök hatósága alól való feltétlen mentességet s az esztergomi érsek közvetlen fennhatóságát.¹

Mindazonáltal Czebe igen nagy szolgálatot tett a *μοναστήριον τοῦ μητροπολίτου* helyes, »*érseki monostor*«, értelmének szabatos megállapításával. Alkalmat adott ezzel az oklevél korának közelebbi meghatározására. Ehhez eddig egyetlen támaszpontunk Szent István »*gyermekjeinek*« többszámában való említése (*τοῖς τέκνοις μου*) volt. Ebből Karácsonyi igen helyesen azt következteti, hogy az oklevél kiadása, illetve az alapítás, *1015 előtt* történt, mert István gyermekei — Imrét kivéve — fiatalon haltak meg.² Az oklevél kiadásának legkorábbi időpontját Karácsonyi 1005. évszámával szemben *1000—1001-re* tehetjük, mert István benne már *királynak* nevezi magát és mert ekkor, 996-ban nősülvén, már lehetett több gyermeke. Az így nyert időközt az »*érseki monostor*« fordítás segítségével szűkebbre szoríthatjuk.

Ki kell emelnünk, hogy a kolostor *benn Veszprém városán*, közvetlenül a székesegyháztól északra eső Szent Benedek-szikla alatt (az ú. n. Veszprémvölgyben) épült.³ Ha tehát alapításakor a veszprémi püspökség meglett volna, feltétlenül annak fennhatósága alá kerül, miként más egyházaink s később ez a kolostor is a megyés püspök fennhatósága alá tartoztak. Abból, hogy az alapítólevél a veszprémvölgyi zárdát »*érsekinek*« mondja, önként következik, hogy alapítása az esztergomi érsekség alapítása után, de ? veszprémi püspökség alapítása előtt történt. Az érsekség alapítása Szent István uralkodásának legelső éveiben, mindenesetre 1001 előtti időben de a pannonhalmi monostor alapítása után⁴ történt. Kb. *999-re* tehetjük. A veszprémi püspökség

¹ V. ö. *Hóman*. id. m. 12—14. l.

² Szent István király élete. 40. lap. — Czebe 107—110. l.

³ *Csánki* : III. 217. l. — *Karácsonyi*. Szt István élete 39. l.

⁴ A veszprémvölgyi kolostor exemptiója, illetve »*érseki*« jellege — a mely később, a XI. században, megszűnt és elévült, mert Kálmán oklevele már nem említi — hasonló eredetű a pannonhalmi monostor exemptiójával. Ez is azért volt mentes az érsek és püspökök fennhatósága alól, mert alapításakor még nem volt érsekség és püspökség felállítva hazánkban (*Pannonhalmi Rendtörténet*. I. 135—137. l.) A különbség a fejlődésben az, hogy a pannonhalmi rend féltékenyen megőrizte e jogát, mert e törekvésben a pápák

alapítását, ha az 1001. évi pannonhalmi kiváltságlevelet, illetve annak dátumát, hitelesnek fogadjuk el, kb. 1001-re kell tennünk, mert abban már említik Szent Mihály egyházát. Ha ez oklevelet hamisnak vesszük, úgy — a veszprémi alapítólevél kétes hitelű dátumsora és a pécsi alapítólevél keltezése alapján — *legkésőbb 1009-re* kell a Dunántúl egyházi szervezését és a veszprémi püspökség alapítását tennünk.

A veszprémvölgyi kolostor alapítása és az oklevél kiállítása 1000 és 1009 közt (ha a pannonhalmi oklevél hiteles, 1000-ban, vagy 1001. elején) történt.

Ez a megállapítás világosságot deríthet arra a sokat vitatott kérdésre is, *miért görögül és miért nem latinul írták az alapítólevelet?*

Maga az átírólevél azt mondja, hogy az oklevél »iuxta linguam auctoris monasterii grece scriptum«, vagyis hogy *az alapító nyelve volt görög*. E megjegyzésre — szerény véleményem szerint érdemetlenül! — igen sok szót pazaroltak. Czebe egyenesen érvet kovácsol ebből is oklevélünk hitele ellen. »A mondat biztos formulázása mellett — mondja — lehetetlen azt hinnünk, hogy minden alapot nélkülözne.« Felteszi ezért — kedvencz eszméjét, az oklevél interpolált-ságát továbbfűzve — hogy ez az eredeti Szent István-féle oklevél egy *kihagyott* megjegyzésén alapszik! (93—99. l.)

A nélkül hogy egyéb felmerült nézetek ismertetésével foglalkoznám (v. ö. Czebe 93—99, 106. l.), e kérdésben Karácsonyi újabb véleményéhez csatlakozom. *Az oklevelet azért írták görögül, mert épen egy görög (vagy görögül jól tudó) páf volt az udvarban, a ki oklevelek kiállításához — úgy a hogy — értett.*¹ Ez a feltevés teljesen összevág az alapítás előbb megállapított korával. Ismerve a X. századi görög térítésre vonatkozó forrásadatokat és Szent Istvánnak a királyi cím felvétele után folytatott világi és egyház politikáját, épen uralkodása első éveit kell annak az időnek tartanunk, a mikor az ő udvarában görög papok tartózkodhattak s azokra ily bizalmi feladat elvégzését bízhatták.

A latin oklevél megjegyzésének egyáltalában nem tulajdonítok fontosságot. A középkori oklevélírók szokásait ismerve, valószínűnek tetszik, hogy az a XII. századi oklevél írónak, Simon püspöknek, vagy az ő egyik páfjának, jó-

mindenkor hathatósan támogatták. Viszont a veszprémvölgyi kolostor joga feledésbe ment.

¹ *Karácsonyi*: Szent István király élete. Budapest, 1901. 40. és 59. l.

hiszemű ötlete. A XII. században már egészen szokatlan görög szövegnek más magyarázatát nem tudván adni, feltették s bizonyára hitték is, hogy az alapító nyelve volt görög.¹

A végső conclusiók levonása közben Czebe még egyszer visszatér erre a kérdésre s azt mondja: »conditio sine qua non, hogy értse az oklevelet az is, a ki kiállíttatja, az is, a kihez döntés végett kerül, *de mindenesetre, föltétlenül az, a ki kapja*«. (106. l.) Évvel szemben a nélkül, hogy Szent István görög tudását — adatok híján — tagadásba venném, bátor vagyok kétségbevonni, hogy akár Szines asszony,² akár Margit asszony,³ akár Magdolna asszony, a Gút-Keled nembeli Márton comes özvegye,⁴ akár Guđen, Szent László király hű szolgálója,⁵ akár Acha, veszprémi nemes jobbágy,⁶ a XI. és XII. század nemeslelkű testatorai, latinul tudtak volna. Pedig kétségtelen hitelű latin nyelvű okleveleik ma is birtokunkban vannak. Latin tudásra azért sem volt szükségük, mert írni-olvasni aligha tudtak s oklevelüket amúgy is csak valamely irástudó pap segítségével érthették meg. Azt sem hihetjük el Czebének, hogy mindazok a nemes urak, várjobbágyok, serviensek, katonák, kik a XII—XV. század folyamán latin oklevelet kaptak kiváltságaikról, birtokaikról vagy peres ügyeikről, latinul tudtak volna. A veszprémvölgyi apáczáknak pedig annál kevésbbé kellett görögül tudniok, mert hiszen oklevelüket zárt (begöngyölt) tekercsalakban, lepecsételve kapták kézhez.⁷ A lezárt, tekercsalakú oklevelet pedig csakis hivatalos személyek bonthatták fel. A felbontással még így is érvényét veszítette s a per után újat kellett kiállítani. *Az apáczáknak tehát, ha olvasni akarták is oklevelüket, akkor sem állt ez módjukban.*

Csak annak kellett értenie az oklevelet, a kihez döntés végett került. Illetve — precízebben kifejezve — az oklevél kiállíttatójának és írójának kellett abban a meggyőződésben lenniök, hogy azt azok, a kikhez esetleg döntés végett kerül, érteni fogják. Ezt a meggyőződést pedig feltehetjük úgy a

¹ Czebe ez ellen a feltevés ellen a 97—98. l. hoz fel érveket.

² Pannonh. Rendtört. I. 597. l. 4.

³ U. ott. 601. l.

⁴ *Fejérpataky*: A Gút-Keled biblia. (M. Könyvszemle. 1892/3. 18. l.)

⁵ *Fejérpataky*: Oklevelek II. István korából. 7. l.

⁶ Pannonhalmi Rendtörténet I. 595. l.

⁷ Az 1109-i átíró levél szerint: »totum privilegium Sancti Stephani . . . cera sigillo eius insignita esset involutum et inevitabi i necessitate quarundam litigationum fuisset apertum.«

királyi udvar görög papjáról, mint magáról Szent Istvánról, uralkodása első éveiben.¹

Mindaz, amit Czebe a veszprémvölgyi kolostor lakójának görög voltáról megállapít (106—111. l.), azon az alapfeltételen nyugszik, hogy az apáczáknak mindenesetre, feltétlenül érteniök kellett oklevelük szövegét. A feltétel czáfolatával természetesen az egész következtetés megdől.

Az apáczák nemzetiségéről vagy rendjükéről *forrásaink semmit sem mondanak*. Abból a tényből, hogy a kolostort később — az 1098-ban alapított s hazánkba csak a XII. század közepén letelepedett — ciszterci rend apáczái lakták,² korábban azt a következtetést vonták le, hogy a zárda a XI—XII. században oly rendé volt, a mely később hazánkban nem volt honos, vagyis — succrescentiája nem lévén — kihalt. E vélemény vitatói az apáczák görög Vazul-rendiségét vallották.³ Viszont a Karácsonytól felhozott érvek kétségtelenül nagyon valószínűnek tüntetnek fel, hogy a kolostor lakói Gizella királynéhoz közelálló német apáczák voltak.⁴ Előfordult másutt is, hogy a ciszterci rend tagjai oly monostorokban éltek, a melyek korábban másrendű (benczés) monostorok voltak.⁵ *Ezt a kérdést — adatok híján — eldöntetlennek kell tekinteniünk.*

¹ A mit Czebe (94. l. jegyzet) a görög nyelvnek magyarországi szerepét illetőleg állít, téves. Szerinte az 1109-i M. P. írója — sokkal inkább, mint Szent István s az ő oklevélírója — meg lehetek győződve arról, hogy a görög nyelv nem fog nehézségeket okozni a későbbi korban sem, mert hiszen Kálmán korában sem okozott nehézséget. Ellenkezőleg ő — mint láttuk, valószínűleg Simon püspök — maga tapasztalhatta, hogy csak egy *véletlennek*, a királyné szicíliai voltának köszönhető, hogy a magyar udvarban görögül tudó ember akadt! Ezért volt szükséges a görög oklevél teljes tartalmának a latin átírólevélbe való felvételére s ennek szükségét senki sem tudta jobban az oklevél írójánál.

² V. ö. *Békefi Remig*; Emlékkönyv. Közreb. a Ciszterci Rend. Budapest, 1896. 11. l. *Csánki*. Történeti Földrajz. III. 217. l. — *Hóman* id. m. 13. l.

³ Mindenesetre fontos érv e mellett az, hogy Szent István korában másutt is éltek hazánkban görög szerzetesek. A Gellért-legenda szerint István az Ajtonytól Marosvárra telepített görög szerzeteseket nem űzte ki hazánkból, csak rendházukat telepítette át Oroszlámásra, míg Marosvárra (Csanádra) Szent Gellért püspök benczéseket vitt magával.

⁴ Szent István király élete. 39—40. l.

⁵ *Békefi* id. m. 11—12. l.

IX.

Kiemeltem már, hogy Czebe kifogásainak alapossága esetén az *egész* alapítólevelet Kálmán-kori hamisításnak kellene tartanunk. Interpolatióról szó sem lehet ott, ahol egy oklevélnek legfontosabb, rendelkező részét minden ízében oly gyökeresen átalakították s formuláris részeit annyira megcsonkították, mint azt Czebe oklevelünkről felteszi. Legfeljebb arról lehetne szó, hogy egy eredeti oklevél egyes formuláit felhasználva, illetve mintául véve, régi magánfeljegyzések felhasználásával teljesen új oklevelet gyártottak.

Czebe kifogásai egyenként és összesen tarthatatlannak bizonyulván, a végconclusió is tarthatatlanná vált. Eredményül megállapíthatjuk, hogy *Czebének nem sikerült a görög alapítólevélnek 1109-ben történt interpolálását (helyesebben hamisítását) és a Szent István-féle alapítólevélnek az 1109-iki átírólevéllel való együttes kezelését bebizonyítania.*

Vállalkozása sikertelenségét az okozta, hogy kiindulópontjától, az oklevélszövegnek *stisztára középgörög philológiai érdekből* való vizsgálatától eltért. Philológiai bizonyítása — a vizsgálat körének önkényes korlátozása miatt — nem teljes, noha az ennek teljessé tételéhez szükséges előfeltételekkel bőven rendelkezett. Kiváló philológiai képzettsége és különösen a középgörög philológiában való nagy jártassága egyenesen praedestinálták e feladat elvégzésére. E helyett a történeti bizonyítás terrenumára lépett s itt a történeti távlat és a historiai előtanulmányok hiánya következtében tévedéseket követett el.

Eredményünket Czebe kifogásainak egyenként való vizsgálata és czáfolata útján értük el. Vannak azonban oly — részben már érintett — körülmények, melyek e kifogásoktól teljesen függetlenül is *lehetetlenné* teszik az 1109-i hamisítás vagy interpolálás gondolatát.

A két oklevél belső és külső összefüggését téve vizsgálat tárgyává, a leghatározottabban megállapíthatjuk, hogy azok *egyidőben nem keletkezhettek*. Nem keletkezhettek azért, mert az 1109. évi latin átírólevél *határozott fejlődést* tüntet fel a görög alapítólevéllel, még pedig annak Czebétől kifogásolt rendelkező részével, szemben. Nem akarok itt ismétlésekbe bocsátkozni, csak utalok a fentebb megállapított tartalmi eltérésekre. Az alapítólevél »*érseki monostor*«-ának mellőzése, a teljesen elűtő birtokjogi tilalom, a birtokvesztések, vagyis a birtoklási viszonyokban a fej-

lődés folyamán bekövetkezett változások, az 1109-iki oklevél birtoktöbblete és az adományok felsorolásában tapasztalt eltérés kétségtelenül bizonyítja, hogy a két oklevélben vázolt állapot két különböző kornak — birtoktörténeti szempontból igen nagy jelentőségű változásokat feltüntető — viszonyait tárja elénk. 1109-iki évi hamisító vagy interpoláló képtelen lett volna a Szent István-kori állapotokat ily ügyesen jellemezni. Sőt — a középkori hamisítások tendenciáját ismerve — egészen bizonyosnak kell tartanunk, hogy még ily eltérő, a korviszonyoknak meg nem felelő állapotokat feltüntető eredeti oklevél létében is megváltoztatták, vagy egyszerűen mellőzték volna e részeket. Hasonló tanulságok vonhatók le a két oklevélben található helynevek írásmódjából. A görög és latin oklevél magyar helyneveinek alakja tökéletesen megfelel a magyar nyelvfejlődés törvényeinek s egyben kétségtelenül bizonyítja, hogy a két oklevél helyneveinek leírása közt hosszabb — körülbelül egy századnyi időnek — kellett eltelnie.¹ Ez a tény igen nagy jelentőséggel bír s döntő szerepe volt Czebe végconclusiójának levonásában is, mert éppen a helynevek alakjában kimutatható fejlődés gátolta meg őt abban, hogy a görög alapítólevél hamis voltát vitassa. A helynevek gátján tört meg a hamisítás vádja s alakult át — az egyébként indokolatlan — interpoláltság vádjává.

Nem hamisíthatták vagy interpolálhatták azonban oklevelünket 1109-ben azért sem, mert *hazánkban a XII. század elején egyáltalában nem hamisítottak oklevelet.*

A XII. század első felében Magyarországon még nem érkezett el az oklevélhamisítások kora. A középkori oklevélhamisítás célja mindig anyagi érdekek — birtokok, jogok, kiváltságok — védelme. Okleveleket tehát csak akkor hamisítanak, a mikor velük ezt a célt el lehetett érni.. Az okiratos bizonyításnak a XI—XII. századi magyar jogszolgáltatásban nem volt nagyobb jelentősége. A bíróságok előtt a tanubizonyítás, perdöntő eskü és istenítéletek mellett az oklevelek csak harmadrangú jelentőséggel bírtak s perdöntő erejük a szokásjoggal szemben sohasem volt.²

¹ *Melich János* szíves szóbeli közlése korábbi eredményeim felől. — V. ö. még *Czebe* id. m. 97—98. és 99—100. l. jegyzeteit. A helynevek táblázatos összeállítását és összehasonlítását ld.: *Hóman* id. m. 9—10. l.

² V. ö. *Hajnik Imre*. Okirati bizonyítás a középkori perjogban. Bpest, 1886. 4—7. l. — A perdöntő eskü és előzetes tanubizonyítás. Bpest, 1881. — A magyar bírósági szervezet és perjog. Bpest, 1899. különösen : 277—282 ; 341—347. l.

Epen ezért III. Béla uralkodása s különösen 1185 előtt az oklevél általában a ritkaságok közé tartozott.¹ A kiadott oklevelek sem készültek azzal a célzattal, hogy feltétlen bizonyító erővel bíró okiratul szolgáljanak. Inkább a ténybeli állapotok igazolására — mintegy emlékeztetőül — készült feljegyzések ezek, a melyek a rajtuk függő királyi pecsét által bizonyító erővel bírtak ugyan, de ha kellő időben nem használták fel azokat a bennük foglaltak védelmére, a kialakult ellenkező gyakorlattal szemben megsemmisítő hatálylyal nem rendelkeztek. Az okleveleknek e természetével függ össze XI—XII. századi királyi okleveleink — fentebb bővebben tárgyalt — primitív szerkesztési módja, a szervezett királyi kancellária hiánya és az oklevelek kiállításánál követett eljárás. Nagy részüket maga a megadományozott írta vagy íratta le. A narratív formában, vagy a megadományozott, kiváltságolt személy által subjectív formában írt oklevélen gyakran csak a királyi pecsét mutatja, hogy nem teljesen magántermészetű feljegyzéssel állunk szemben. Ezek a körülmények magyarázzák meg, miért lett volna a XII. század elején teljesen céltalan és fölösleges dolog oklevelet hamisítani. Elveszett jogokat, birtokokat visszaszerezni, újakat biztosítani oklevelekkel, tanúk, eskü vagy istenítélet nélkül a XI—XII. században nem lehetett. Az oklevelek csupán a *szokásjog által is biztosított* meglevő és folytonosan élvezett birtokok és jogok védelmére voltak jók, esetleges jogfosztási törekvésekkel szemben. *Nem is ismerünk egyetlenegy oklevél-hamisítási esetet sem a XI—XII. századból.* Eddig kétségtelenül hamisnak talált okleveleink hamisítása egytől-egyig a XIII—XIV. században vagy még későbbi időben történt, a mikor az okiratos bizonyítás már föltétlen perdöntő erővel bírt.²

A mennyiben tehát a görög alapítólevél hamisnak bizonyulna, az átiró 1109. évi Kálmán-féle oklevél (MP.) hitelét is megrendültnek kellene tekintenünk. *A két oklevél együtt áll és együtt bukik, mert ha egyikük hamis, a hamisítás — és ezt a leghatározottabban állítom — csakis a XIII. században, vagy legkorábban a XII. század utolsó évtizedeiben történhetett.*

*

¹ V. ö. *Eckhart*, Franz. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im MA. Innsbruck, 1914. 3—24. l.

² V. ö. mindezekre nézve *Hajnik* és *Eckhart* id. művein kívül *Fejérvataky László* tanulmányait (A királyi kancellária az Árpádok

Az eddigi tapasztalatokon okulva e későbbi hamisítás vádjának felmerülésétől is tartanunk lehet. Vizsgálunk kell tehát azt is, nem lehetséges-e, hogy a görög alapítólevelet az 1109. évi átiró oklevéllel együtt — régi feljegyzések alapján — a XII. század utolsó tizedeiben vagy a XIII. század folyamán hamisították?

A hamisítás tényének megállapításánál nem elég annak vizsgálata, megfelel-e az oklevélben ismertetett állapot az oklevél valódi vagy fictiv korának. Ép oly fontos annak megállapítása, feltehető-e, hogy a kérdéses oklevelet későbbi korban hamisították, vagyis a benne foglaltak megfelelnek-e a hamisítás feltételezett korának?

Az esetleges hamisítás végső időpontját egészen pontosan megállapíthatjuk. A veszprémvölgyi oklevél hamis példányáról (OP) sikerült kimutatnom, hogy 1290 és 1295 közt készült hamisítvány.¹ 1259-ben az apácák egy pör folyamán bemutatták Kálmán király eredeti oklevelét,² mely — az OP 40 évvel később hamisítatván — csak a MP. lehetett. A *kezdő időpontot* — fentebbi fejtegetéseink alapján, de *lehetőleg tágan állapítva meg* — III. Béla uralkodása idejére, 1180 tájára tehetjük. Ha a MP. hamis volna, úgy a hamisításnak az 1180—1259 közti időben kellett történnie.³

Nem akarok a veszprémvölgyi oklevél palaeographiai sajátosságait részletesen tárgyalva, ismétlésekbe bocsátkozni, csak utalok e tekintetben Fejérpataky, Czebe és saját megállapításaimra.⁴ Ezekből kitűnik, hogy a MP. külső kiállítása és írásmódja minden tekintetben magukon viselik a XII. század elejének bélyegét. A *cs* jelölésére használt *c* és *ce*, az *ę* caudata, a Bespremensis *B*-je, az *-i*-kapcsoló hiánya az *-ensis* képző elől, a Kálmán pénzén is hagyományozott Columbanus névalak, a görög szöveg helynevei közül a $\Sigma\alpha\rho\rho\beta\rho\upsilon\epsilon\nu$ és $\Sigma\acute{\alpha}\mu\tau\alpha\gamma$ gutturalis spiranst jelölő, archaisztikus γ -ja s általában a magyar helynevek régies alakjai a XII—XIII. század fordulóján hamisított oklevélben így együtt nem fordulhatnak elő.⁵ A hártya minősége,

korában. Bpest, 1885. — Kálmán király oklevelei. 1892. — Oklevelek II. István korából. 1895. és III. Béla kir. oklevelei. 1900.)

¹ *Hóman* id. m. 16. l.

² U. ott. 13. l. Fejér. V/1. 322—3. l.

³ Megjegyzem, hogy még az 1180. évszámot is *túlkorainak* kell tartanunk.

⁴ *Fejérpataky*: Kálmán király oklevelei. 31—33. l. — *Czebe* id. m. 19—26. l. — *Hóman* id. m. 9—10. l.

⁵ Az OP., noha mintául a MP-t használták fel készítésénél,

alakja, vonalozása, az írás ductusa — mint Czebe kifogástalanul megállapította — határozottan a XII. századi délitáliai és szicíliai gyakorlattal ismerős íróra vallanak. Szicíliai kapcsolatai pedig hazánknak a XIII. sz. végéig csak Kálmán korában voltak. A XII—XIII. század fordulóján, sem később a XIII. században ilyen, a hazai gyakorlattól teljesen idegen kiállítású oklevelet, ilyen hártván semmiesetre sem hamisítottak volna.

Szent István oklevelének külső alakjára nézve fontos értesítést tartalmaz a latin átírólevél. E szerint — mint már említettük — *az alapítólevél tekercsalakú volt s a köré göngyölt viaszra ütött pecséttel volt lezárva*. Az átírás azért vált szükségessé, mert egy per folyamán az eredetit felnyitották s így az — pecsétje eltöretvén — érvényét veszttette.¹ Az oklevél alakja és pecséttel való lezárása, mi a régi római *rotulus* mintájára történt, nálunk a XIV. század előtt sohasem volt szokásban. XI—XIII. századi királyi okleveleink kivétel nélkül a Szent László kora óta folytonosan használatos nyitott formában, ráütött vagy függő pecséttel állították ki. Tudjuk ellenben, hogy az oklevelek *tekercs*-alakban való kiállítása a VIII—XII. századi *byzánczi császári kancelláriában* s *byzánczi* hatás alatt egészen a XII. századig a pápai kancelláriánál és Ravennában is szokásban volt.² E szokást nyugaton, a IX—XI. századi királyi kancelláriák nem követték, de a közjegyző előtt tett végrendeletet a késő középkorig rendszerint *rotulus* formában, azonban pecsét nélkül állították ki.² Valószínű, hogy a Szent István-kori oklevélíró görög

az *ε* helyett *ae*-t, a *c* helyett *ch*-t ír; Veszprémet a hol a régiből másolja *Besprimnek*, de a hol önálló *Vesprim*-nek írja; a Columbanus h. Columanus, az *-ensis* h. *-iensis* használ!

¹ »Causa autem renovationis hec fuit. Cum totum privilegium Sancti Stephani . . . *cera sigillo eius insignita esset involutum et inevitabili necessitate quarundam litigationum fuisset apertum, causis que emergerant extinctis et exinanita fide veteris privilegii oportuit novum fieri*« . . . etc. V. ö. *Karácsonyi* : Szt. István oklevelei. 34. l.

² *Theiner* a *byzánczi császároknak* a pápához intézett leveleiről általánosságban mondja, hogy »in charta membranea . . . *ad modum rotuli vel contaciorum* — *ροτάκιων* — . . . *exarata sunt*«. *Theiner-Miklosich* : Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae. Vindobonae, 1872. 2—4. l. V. ö. még *Brandt* : Der byzantinische Kaiserbrief aus St. Denis. (Archiv f. Urkundenforschung. I. 1907—8. 72—73., 85. l. és *Bresslau* : Handbuch der Urkundenlehre. I. Leipzig, 1889. 510. s. köv.; 895. l. és 2. Aufl. 1912. 681. s. köv. l.

pap a bizánczi gyakorlat alapján állította ki az alapítólevelet tekerccsalakban.

Nézetem szerint Kálmán király oklevelének leírása az alapítólevél rotulus formában történt kiállításáról és lezárásáról — az oklevél görög nyelvvel együtt — legkétségtelenebb bizonyítéka oklevelünk hitelességének. Sem 1109-ben, sem 1180 és 1259 közt Magyarországon senkinek sem juthatott eszébe azt állítani, hogy Szent István oklevele ilyen formában volt kiállítva. Még az a külföldön járt ember is, a ki valaha ily formájú okleveleket esetleg láthatott, óvakodott volna Szent Istvánnak ilyen — a hazai praxissal tökéletesen ellenkező alakú — királyi oklevél kiállítását tulajdonítani. Sőt — a praxis e tekintetben már Szent László és Kálmán idejében megállapodván — az 1109. évi átíró is csak a valódi oklevél ismeretében írhatott erről. Az alak és pecsételés szokatlanságát bizonyítja az is, hogy oly részletesen megmagyarázza a renovatio okát.

Hasonlóképen kell elbírálnunk az 1109-iki oklevél írójának az átírásnál követelt eljárását. Az 1109-iki MP. minden bevezetés nélkül a görög alapítólevéllel kezdi a szöveget s utána üres helyet hagyván a pecsétnek, teljesen önállóan folytatja a latin oklevéllel. Az átírásnak ez a módja nálunk később soha, így a XII—XIII. században sem volt szokásban. Későbbi hamisító az alapítólevelet — akár görögül, akár fordításban — mindenesetre a latin átíróoklevél szövegébe illesztette volna.

Ugyanerre az eredményre vezet az oklevél görögsége. A XI. századból I. Géza koráig fennmaradt csekélyszámú és kétes oklevelek bizonyosságát mellőzve, megállapíthatjuk, hogy Szent Lászlótól a XIV. századig uralkodóink sohasem adtak ki más, mint latin oklevelet. Még a legnagyobb bizánczi befolyás korában is III. Béla összes oklevelei latin nyelvűek. Görög oklevélre, sőt másnemű görög nyelvű írásműre sincs több példánk a XI—XIII. századból ez egy oklevélnél. A történelem ismerete mellett e görög oklevél keletkezését — mint kifejtettük — csakis Szent István uralkodásának legelső éveiben tudjuk megmagyarázni.

Az oklevél diplomatikai sajátosságai, a görög oklevél fentebb vázolt primitív — subjectív — szerkesztési módja, keltezetlensége, formuláris részeinek kezdetlegessége, illetve hiánya, az átíró oklevél narratív formája, 1109-hez viszonyítva teljes korszerűsége, a későbbi oklevelekhez képest kezdetlegessége, mindkettőnek poena formulája, egytől-egyig a két oklevél hitelességének erős bizonyítékai.

A palaeográfiai, diplomatikai és nyelvi sajátságok mellett az oklevél hitelességét bizonyítja annak tartalma is. A két oklevél együtt keletkezésének lehetetlenségét imént — az 1109. évi hamisítás gondolatával kapcsolatban — bizonyítottam. Ottani megállapításaim még fokozottabb mértékben vonatkoznak a későbbi korra. 1180 és 1259 közt épenséggel nem tudták volna az Istvántól Kálmánig bekövetkezett birtoktörténeti fejlődésnek oly sikerült képét adni, a minő a mi okleveleinkből kitűnik. De nem is törekedtek volna erre. Ellenkezőleg, igyekeztek volna úgy feltüntetni a dolgot, mintha a XII—XIII. század fordulóján fennálló viszonyok már Kálmán és Szent István korában épen úgy fennálltak volna. Bizonyosság erre a XIII—XIV. századi hamisítások hosszú sora, köztük a mi oklevelünk alapján 1290 és 1295 közt készült hamisítvány.

A megerősítő oklevél tartalmából ki kell emelnünk a »*dedit sanctus rex*«-szel megkülönböztetett adományokat. E kifejezésnek csupán a halászatokkal kapcsolatos használatát — mint kifejtettem — szorosan összefügg Kálmán törvényes rendelkezésével, későbbi származására gondolnunk sem igen lehet.

Végül még fel kell említenünk azt, a mi nincs benn a MP.-ban, de a minek hiánya még inkább megerősíti nézetünket, hogy az oklevelet mai formájában 1180 és 1259 közt semmiesetre sem hamisíthatták. Tudjuk, hogy az apácák a XII. század második felében maguk hasznára szedték a dézsmát népeiktől, míg e joguktól őket János veszprémi püspök (1181—1199) meg nem fosztotta. E joguk elismerését az apátnő 1210-ben Róbert veszprémi püspöktől régi kiváltságaik alapján kérte, a dézsmaszedés jogát Szent István adományából származónak állítva. Egyszersmind azt mondta, hogy arról szóló oklevelük elégett. E mesét nyilván azért találták ki, mert a meglévő MP.-ban (sem a latin átíró, sem a görög átírt oklevélben) egy szó sincs a tizedszedési jogról, a mit egyébként — a János püspök (1181—1199) ideje előtti időben való zavartalan élvezetet *öregék tanúságával* igazolván — vissza is nyertek.¹ E pör lefolyása, illetve annak tárgya kétségtelenné teszi, hogy oklevelünket sem 1210 után, a mikor dézsmaszedési joguk már elismertetett, sem János püspök idejében (1181—1199) s az azt követő években nem hamisíthatták. A középkori oklevélhamisításokat és a XII. század vége óta kialakult

¹ V. ö. Hóman id. m. 13. 1.

jogfelfogást ismerve, lélektani és logikai lehetetlenségnek kell tartanunk, hogy ez időben — különösen 1210 után — oklevelet koholva, abba a megtámadott és annyira fontos dézsmaszedési jogot bele ne foglalták volna. Az is valószínűtlen, hogy e korbeli hamisító legalább is a fontosabb birtokok határának leírását mellőzte volna.

*

Mindezeket figyelembevéve, úgy az 1109. évi, mint a későbbi — XII—XIII. századi — hamisítás vagy interpolálás gondolatát el kell vetnünk. A görög alapítólevél összes külső és belső tulajdonságai alapján csak Szent István korában, precízebben kifejezve, csak István uralkodásának első éveiben keletkezhetett.

Az 1109. évi oklevél pecsételen, nemzeti múzeumi példánya Kálmán királynak kétségtelen hitelű, eredeti oklevele. A benne átírt görög alapítólevélben Szent István — 1000 és 1009 közt kiadott — eredeti oklevelének hiteles másolata maradt korunkra.

A veszprémvölgyi kolostor alapítólevele — a szent király törvényei mellett — első királyunk uralkodásának leghitelesebb írásos hazai emléke. 1109. évi átíratával együtt a XI—XII. századi magyar birtoktörténetnek egyik legértékesebb és legrégebbi forrása.

Hóman Bálint.

Albisi Zólyomi Dávid.

(II. közl., vége.)

III.

Elérkeztünk Zólyomi életpályájának legérdekesebb, de egyszersmind legvégzetesebb szakához, bukásának történetéhez.

A Prépostvári eset óta Zólyomi hatalma és tekintélye jócskán alábbszállott ; eljátszotta Rákóczi bizalmát s ennek következtében ő, a ki máskor első személy volt, alárendelt szerepre lőn kényszerítve a most lezajlott pórlázadás alatt.

Látni kellett biztosnak hitt posztíója megingását, érezte, hogy Erdélyben Rákóczi alatt tovább már nem tud emelkedni, sőt azon a magaslaton sem tudja magát fenntartani, a melyre a rakamazi győzelem feljuttatta. Ez mélyen sértette a hiú embert, a kit szereplési vágya ilyen körülmények között arra ösztökélt, hogy lerázva magáról a békókat, a melyek őt alárendelt szerepre kényszerítik, áttegye működési terét oda, a hol nagyratörő vágyai kielégítést találhatnak s a honnan — ha a szeiencse cserben nem hagyja — híre és neve a dicsőség szárnyain fogja majd fél Európát bejárni.

Zabolátlan szilaj lelke újabb harczot, újabb küzdelmet keresett. Képzelődése lassankint elhitette véle, hogy abban az óriási mozgalomban — a harminczéves háborúban —, a mely akkor egész Európát forrongásban tartotta, reá is nagy szerep, fontos missio vár. Merész lépésre szánta magát : elszakad Erdélytől s csatlakozik a protestáns fejedelmek ligájához.

Az elszakadás eszméjével Zólyomi már 1631-ben foglalkozott,¹ de határozottabb formát ez a botor terv csak akkor öltött, a midőn Gusztáv Adolf Strassburg Pál személyében 1632 elején követet küldött Rákóczihoz, hogy őt szövetkezésre bírja. Strassburg februárius első napjaiban ért Munkácsra, honnan 4-én indult Huszton át Erdély felé. Huszton öreg Bethlen István vendége volt s valószínűleg

¹ Tört. Tár. 1892. 456.

itt csatlakozott kíséretéhez Zólyomi, a kinek csakhamar alkalma nyílt, hogy a svéd követet magának lekötelezze. Midőn ugyanis Szatmármegyén áthaladtak volna, a kállói és szatmári várakból kiszállott 700 magyar lovas és 300 német gyalogos éjnek idején útjukat állotta. Zólyomi azonban összeszedte embereit s hamarosan szétugrasztotta őket.¹

Ez az incidens hozta a svéd követet közelebbi összeköttetésbe Zólyomival, a kinek pályáján ez a barátság egyszerűs mind a vég kezdetét is jelzi. Strassburg ugyanis, nem érthetvén olyan rövidesen célzt Rákóczival, mint reménylette, alkudozásba bocsátkozott Zólyomival s azt tanácsolta neki, hogy rögtön gyűjtsön hadakat s csatlakozzék a ligához, a mely esetben majd alkalma nyílik, hogy a felsőmagyarországi hét vármegyét, mint külön uraságot, magának megszerezze.² Nem lehet tudni, mi indította Strassburgot erre a lépésre, de akár mint történt is a dolog, bizonyos, hogy Zólyomi kapva kapott a kísértő ajánlatán s a maga részéről a szövetség létrejöttét a következő feltételekhez kötötte :

1. A liga minden bántódás ellen védelmezze őt meg ;
2. adják neki a király kezén levő hét vármegyét ;
3. rangra és fizetésre a főgenerálisokkal legyen egyenlő ;
4. katonái számára egy havi zsoldot deponáljanak, azután pedig hónaponként rendszeren fizessék őket ;
5. Morvaországban vagy Sziléziában Oppeln és Ratiborral felérő jószágot kapjon ;
6. tudassák vele, mikor érnek a szövetségesek a határra, hogy velük egyesülhessen.³

Láthatjuk, hogy a hiúság és kapzsiság elsőrangú szerepet játszott Zólyomi feltételei között, a melyeknek második pontját olyformán kezdte előkészíteni, hogy az Erdélyből végleg távozó Brandenburgi Katalin nyakába pört akart akasztani, hogy tőle a bodrogkeresztúri, állítólag 50 ezer forintban (neki, Zólyominak) elzálogosított uradalmat kicsikarja s ilyformán Zemplén vármegyében jó előre megvethesse a lábát.⁴

¹ Oklevéltár Strassburg Pál köv.tségcinek történetéhez. 96.

² Erd. orszgy. eml. IX. 177.

³ U. o. 357., 358.

⁴ » . . . mir der Herr General auf eilender post hatt nach geschicken dass der Solimich Dafütt mein Gutt Bederock—Kehrester wil einzihen mitt vorgebung als sollte ich es Ihm umb 50000 fr. vorschrieben haben, welches ich mich doch nicht erinnern kan . . . « (Katalin levele Strassburghoz. Turán, 1632 szept. 13. lásd: Okmánytár Strassburg követségeinek történetéhez. Bevezetés XXVI. és 64.)

Egyidejűleg pedig kezdett hadakat fogadni. Leitatott egynéhány hajdukapitányt s bárha a ligával még mit sem végezett, elhitette velük, hogy úgy a svéd királytól, mint a budai basától hitlevelet kapott s most már nyitva előtte az út, mehet, a merre akar. Szenes Máté és Gyarmati Tamás előtt elég vigyázatlanul feltárta egész tervét, a mely szerint ha csak 3000 embert is össze tud szedni, azonnal útrakél s vagy egyedül vagy pedig svéd, esetleg török segítséggel megveszi Kassát és a tiszántúli részeket, »de az kit én sok szegény legény vérével fáradságával keresek, azt senkinek, isten engemet úgy segéljen nem adom.«¹

Hangoztatta ugyan előttük ismételtlen, hogy Rákóczi ellen nem tör, de egyszer Gyulafejérváron, kissé kapatos fővel, szilvási Cseszeliczky Boldizsárné² előtt mégis elszólta magát: »Im édesanyám, az fejedelem énnékem nem ad semmit, de im egy kardot csináltattam s a melik oldalomra akarom arra kötöm, s az mely könnyen fejedelemmé töttem, olyan könnyen levehetem róla, ha akarom.«³

Rákóczi figyelmét ezúttal sem kerülte ki, hogy Zólyomi valami rosszban törí a fejét, bár egyelőre még nem volt tisztában vele, hogy voltaképen mit is akar. De mikor végre nyilvánvaló lett, hogy nemcsak a Nyírségen kóborló gyűlevész hadat fogadta szolgálatába, hanem a szabolcsmegyei hajduságot is »véres nyárrsal kényszeríté maga mellé felülni«: a fejedelem is kénytelen volt a legszigorúbb rendszabályokhoz nyúlni, hogy a készülődő bajt még csirájában elfojthassa.⁴ Utasította tehát Csomaközy András váradi alkapitányt, hogy a váradi s a partiumbeli hadakkal azonnal Zólyomi ellen menjen s egyszersmind Ibrányi Mihályt és Kékedi Zsigmondot is melléje rendelte.⁵ Kemény Jánost pedig Ecsedre öreg Bethlen Istvánhoz küldte, megtudandó: mennyiben van tudomása veje terveiről s mennyiben ért vele egyet?

Rákóczi mindenáron kerülni akarván a vérontást, azt is meghagyta Keménynek, hogy iparkodjék Zólyomit fegyverletételre bírni, még mielőtt kenyértörésre kerülné a dolog.

¹ Erd. orszgy. eml. IX. 346.

² Szül. Perneszi Erzsébet. Először Gálfi Jánoshoz, másodsor Keserű Jánoshoz ment nőül. (Cseszeliczky már harmadik ura volt.) 1630 febr. 15-én több jószágát Zólyomi Dávidnak és Apaffi Györgynek engedte át. (Nagy Iván i. m. IX. 245.)

³ Erd. orszgy. eml. 361.

⁴ Szalárdi i. m. 87., 88.

⁵ Kemény i. m. 242.

Kemény, a ki különben rokona is volt Zólyominak, Sóti Istvánt küldötte hozzá egy levéllel, a melyben a fejedelem kívánságát tudomására hozta. Zólyomi, látván Rákóczi hadi készületeit, megijedt ellenállásának el nem maradható következményeitől s miután öreg Bethlen István is kijelentette, hogy veje szándékával nem ért egyet : a két ellenség had vezetői csakhamar egyezkedni kezdtek s abban állapodtak meg, hogy Zólyomi menjen Keménynyel a fejedelmi udvarba s engesztelje ki Rákóczit.

Úgy is lőn, de Zólyomi, levonván viselkedéséből a consequentiát, az udvari és mezei hadak kapitányságáról lemondott, kárpótlásul azonban a kolozs megyei főispánságot kapta.¹

Rákóczi, bárha eddigi bizodalma alaposan megrendült, még mindig hitt benne, hogy Zólyomi egyszer mégis csak észretér s felhagy oktalan terveivel ; épen ezért — szokása ellenére — elég kíméletesen bánt vele s nem akarván a különben nagyon ügyes és használható embert teljesen elejteni, csupán egy újabb reversalist kért tőle s hogy ezt megkapta, a tanácsúri méltósággal is megkínálta Zólyomit, a melyet azonban ez, Kemény figyelmeztetése folytán, nem fogadott el.²

Feltűnő, hogy a »kis gróf« sem a Prépostvári, sem a Strassburg-féle dologba nem ártakozott bele. Úgy látszik, már ekkor meglazult közöttük a nagy barátság. Bármint történt légyen is, bizonyos, hogy Zólyomitól a »kis gróf« személyében legőszintébb és legjobb akaratú tanácsadója pártolt el, a ki nem sokkal ezután, 1633 januárius havában, (mások szerint már 1632 december 23-án),³ 28 éves korában Ecseden elhunyt. Halálakor »mint valami proféciai lélekkel egy deák orátor megjüvendölé Zólyominak az Jonathas és Dávid barátságoknak példáját, applicálván, hogy magára vigyázza, mert elesett mellőle Jonathása, sok megvetett hálók volnának pedig ellenére«.⁴

S a végromlás, a mely már a Prépostvári eset óta szaka-

¹ »... 10. november esketék Zólyomi Davidot ő. n. kolozs vármegyei ispánnak az székháznál az lábas háznál, és az vármegyét Stenczel Ferencz uram házánál megvendéglé.« (Segesvári i. m. 204.) továbbá : Kemény i. m. 243—245. Bethlen : Comment. I. 17. Erd. orszgy. eml. IX. 177.

² Kemény i. m. 245.

³ Acsády : Széchy Mária. 53., Lukinich : Bethlen István támadása. (Századok. 1910. 34.)

⁴ Kemény i. m. 242.

datlanul körülötte ólálkodott, hamarosan utól is érte Zólyomit, a ki elhítette magával s másokkal is el akarta hitetni, hogy sem 1631-ben, sem 1632-ben rosszat nem művelt s a fejedelem méltatlanul és hálátlanul bánt vele. Nem válogatott tehát az eszközökben, hanem minden kínálkozó alkalmat megragadott, hogy Erdélyből s Rákóczitól szabaduljon.

Nem törődve azzal, hogy Erdély protestáns állam, a melynek uralkodója akkor is a svéd szövetség megvalósításán fáradozott, a protestantismus egyik leghatalmasabb ellenségének, a császári hadak fővezérének — Wallensteinnek — ajánlotta fel szolgálatát, árulása fejében Lévát és Tokajt kötve ki magának jutalmul. Zólyomi ezt az ajánlatot — futár útján — 1633 márczius 10-én tette Sennyey püspöknek.¹

Azonban nagyon csalódott, ha azt hitte, hogy üzelmel Rákóczi előtt titokban maradhatnak, mert viselkedése a fejedelem gyanuját ezúttal is idejekorán felélesztette. Fel-tűnt neki, hogy Zólyomi az 1632. év karácsonya óta nagyon kerüli az udvart² s némi puhatolódzással 1633 februárius 18-án már biztosan tudta, hogy újra hadakat fogad, sőt a fejedelem katonáit is magához akarja édesgetni.³ Faragó zászlóaljából vagy 50 ember át is szökött hozzá.⁴

De történt még egyéb is. Már akkor, a midőn a svédek támogatása reményében hadakat kezdett fogadni, párthívei előtt gyakran hangoztatta, hogy úgy a protestáns fejedelmekkel,⁵ mint a budai basával egyességre lépett. Ez azonban akkor nem volt igaz, ellenben most csakugyan megpróbált a törökkel conspirálni s céljai kiviteléhez, közbenjáróul, egy alattomos ravasz vén törököt⁶ szemelt ki, Muharrem szolnoki basa személyében. Ennek levelet írt Debreczenből,

¹ Erd. orszgy. eml. IX. 185. és k. 1.

² Szilágyi: Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti össze-köttetésének történetéhez. 103.

³ Bethlen: Comment. I. 17.

⁴ Szilágyi: Levelek és okiratok. 84. Kemény i. m. 248.

⁵ Zólyomi ezen állítása ellen Haga Kornél, Hollandia követe, erőlyesen tiltakozott. (Konstantinápoly. 1633 május 14.) »... sed multo magis admiratus fui, quod magnificentia eius scipsam excusa-verit, quasi arma sua pro auxiliandis confederatis evangelicis principibus in Germania suscepta fuissent... serenitas vestra certo certius credat, mihi nunquam de proposito vel attentatis dicto domini Zolimi sive per literas domini Straesburgh sive alterius alicuius sive alia ratione aliquid constitisse...« (Beke és Barabás: I. Rákóczi György és a porta. 48., 49.)

⁶ Szalárdi i. m. 70.

a melyben arra kéri, hogy eszközöljön ki neki a budai basától athnamet, mert Budára szándékozik menni.¹ Muharrem bizonyára tudott Zólyomi üzelmeiről, mert azonnal commentárokat is fűzött ennek budai útjához, megírván a basának, hogy Zólyomi alkalmasint a fejedelemségre pályázik s Rákóczi azért halogatja az adó beküldését, mert birtokai királyi területen feküdvén, nem meri a németet magára haragítani. Különben nincs is már kedve az uralkodáshoz s ezért le akar a trónról Zólyomi javára mondani. Muharrem adott is útlevelet Zólyominak, hogy akadálytalanul Budára mehessen.

Murtéza, a budai basa, Muharrem feltevéseit készpénznek véve, egy Abdi nevű főemberét Konstantinápolyba küldötte, tudatván általa, hogy várja és pártfogásába veszi Zólyomit, mert különben a német pártra áll. Egyúttal azt javasolja, hogy a nagyvezér Zólyomit semmi körülmények között el ne szalaszsa, hanem mihelyt Budára érkezik, azonnal küldjön számára botot és zászlót s parancsoljon reá a boszniai és a többi basára, hogy üljenek fel s vigyék Zólyomit Erdélybe.²

Szalánczi, Rákóczi kapitihája, megtudván Abdi küldetésének okát, mindent elkövetett, hogy Murtéza jelentésének hitelét lerontva, kiverje a dolgot a nagyvezér fejéből. Ismételten hangoztatta, hogy Zólyomi sokkal igazabb híve Rákóczinak, semhogy ellene fondorkodnék. A nagyvezér nem felelt, csak gúnyosan mosolygott Szalánczi beszédjén s talán rögtön pártfogásába is veszi Zólyomit, ha nem érkezik időközben egy újabb, nyilvánvaló képtelenségeket tartalmazó tudósítás Budáról, a mely szerint Zólyomi nem a fejedelemséget akarja elnyerni, hanem mivel Rákóczi — magyarországi birtokai miatt — nem mer a királylyal ujjat húzni : Zólyomi fog a németek ellen (!) fegyvert s azért kéri a basa támogatását. »En úgy veszem eszemben Kegyelmes uram, hogy Moharim pasa háló előtt halászott volt, s azért nem foghatott halat,« írja Szalánczi,³ a ki az erdélyi eseményektől távol lévén, bizonyosra vette, hogy az egész dolgot csak Muharrem eszelte ki.

Ezalatt itthon újra csaknem kardra került a dolog Rákóczi és Zólyomi között. Említettem, hogy a fejedelem

¹ Szalánczi jelentése ; Konstantinápoly, 1633 februárius 23. (Szilágyi: Levelek és okiratok. 86.)

² Szilágyi: Levelek és okiratok. 87.

³ U. o. 90., 91.

februárius közepe óta tudott Zólyomi újabb fondorkodásairól, s abban a tényben, hogy szakadatlanul gyűjti a zsoldosokat, s a fejedelmi hadakat is el akarja szegődtetni : a Strassburg-féle eset megújulását látta. Elhatározta tehát, hogy most végleg leszámol vele. Tekintélyes számú hadat állított fegyverbe Zólyomi ellen, ámde ez ismét kisiklott a hálóból. Hamarjában csak valami 500 lovasa lévén, kitért a fegyveres mérkőzés elől s hogy Rákóczi szemét bekösse s elhitesse vele, hogy most sem volt semmi rossz szándéka : februárius 28-án bement Fejérvárra.

Rákóczi vallatóra fogta, de Zólyomi konokul tagadott mindent. Végre is a fejedelem sarokba szorította őt s márczius 1-én egy újabb reversalis aláírására kényszerítette, a melyben Zólyomi »testét, lelkét, feleségét, gyermekét mind az ördögnek adta, ha ellenünk való igyekezeti volt, azonkívül is az minémű esküvéseket tött, nincs oly pogány nemzet, kinek olyan hitinek ne hittünk volna.«¹

S hogy a gyanunak még árnyékát is eloszlassa, kijelenté, hogy újra szolgálatba áll s átveszi az udvari és mezei kapitányságát. Rákóczi erre is ráállott s Zólyomi bántatlanul távozott. De alig tette ki a lábát Fejérvárról, máris elfelejtette a történeteket s folytatta a veszedelmes játékot ott, a hol abbahagyta, nem gondolva meg, hogy Rákóczi türelmét immár a végeletekig feszítette.

Pedig a fejedelem most is csak azért hagyott neki égerutat, mert akkor még sem a Muharrem basával folytatott tárgyalásokról nem voltak bizonyítékai, sem azt nem tudta, hogy Zólyomi nemcsak Sennyeyvel, hanem Haller György szatmári kapitánynyal is alkudozott a Wallensteinhoz való csatlakozás dolgában.² Mihelyt azonban e terhelő adatok birtokába jutott, Zólyomi elfogatása el lőn határozva s bukása csak napok, legfeljebb hetek kérdése volt.

Azonban, úgy látszik, Zólyominak is értésére adta valaki, hogy titkos üzelmeiről kezd a lepel lehullani. Legalább erre mutat az a körülmény, hogy ő, a ki eddig mindent makacsul tagadott s égre-földre esküdözött, hogy semmi rosszban nem törí a fejét : most egyszerre — márczius közepén — Kemény Jánoshoz fordult, kérve, hogy őt a fejedelemnél pártfogásába venné. Kemény írt is azonnal Rákóczinak, de ez, nem tart-

¹ Rákóczi levele Szalánczihoz, 1633. márczius 13. (Szilágyi: *Levelek és okiratok.* 97., 98.)

² Erd. orszgy. eml. IX. 187.

ván az ügyet ilyen rövid úton elintézhetőnek, behívatta Keményt Fejérvárra, hogy vele előszóval is tárgyalhasson.

Kemény nagyon rossz kedvében találta Rákóczit; módfelett bántotta őt Zólyomi viselkedése, de nem akarván ilyen nagyfontosságú dologban elhamarkodva ítélni, nem végzett Keménnyel semmit, hanem a döntést a »kis gróf« temetése idejére halasztotta, a mikor Zólyominak is meg kellett jelennie.¹ Egyidejűleg öreg Bethlen Istvánnak is írt, leleplezve előtte veje célzatait. Ez meglehetősen közönyösen vette a dolgot, még mindig neheztelvén Zólyomira, a ki annak idején vele szemben Rákóczi pártjára állott.²

Midőn a »kis gróf« holttestét Ecsedről Fejérvárra szállították, Zólyomi több oldalról azt a figyelmeztetést kapta, hogy ne menjen be a temetésre, mert Rákóczinak eltökélt szándéka, hogy őt elfogatja. Zólyomi, nem tudván mitévő legyen, ismét Keményhez fordult tanácsért, ez pedig elmondotta a fejedelemnek a dolgot. Rákóczi megnyugtatta Keményt, hogy ezúttal nincs mitől tartania Zólyominak, a kierre márczius 24-én meg is jelent a temetésen, de a helyett, hogy ügyét a fejedelemmel mielőbb tisztába hozni iparkodott volna, a temetés után azonnal eltávozott, s rokoni kötelesség ürügye alatt Dévára kísérte a »kis gróf« özvegvét,³ mivel Kemény szerint viszonya lett volna.⁴

Zólyomi Rákóczi tudtával távozott, de meg kellett ígérnie, hogy pár nap múlva visszatér. Kemény szintén haza akart menni, de Rákóczi marasztalta, mondván, hogy a Zólyomi-ügy elintézésénél okvetlenül szüksége leend reá. Kemény nem akart darázs-fészekbe ülni s jöllehet határozottan kijelentette, hogy Zólyomi dolgába nem kíván avatkozni: Rákóczi csak olyan feltétellel bocsátotta el őt, hogy hívására tartozik azonnal megjelenni. Kemény tehát elment Gerendre, onnan pedig kentelki jószágára, úgy számítván, hogy míg ő a fejedelem hívására előkerül, addig Rákóczi és Zólyomi az ügyet az ő beleavatkozása nélkül is lebonyolíthatják. Jól tudta, hogy Zólyomi rossz fát tett a tűzre, de rokona lévén, nem akart neki ártani.⁵

Kemény azonban csalódott számításában, mert bár Zólyomi márczius 29-én ismét Fejérváron volt, a döntés ezúttal sem következett be, mivel Rákóczi újabb adatokra

¹ Kemény i. m. 246.

² Erd. orszgy. eml. IX. 186.

³ Széchy Máriát.

⁴ I. m. 247.

⁵ U. o. 248.

és informatiókra várt még. Márczius 13-án írt Szalánczinak, hogy ha csak lehet, kerítse meg annak a levélnek a másolatát, a melyet Zólyomi Muharrem basának írt; ¹ egy emberét pedig Budára küldé, a ki — feltűnést elkerülendő — Csomaközi András nevében tudja ki Halil agától Abdi konstantinápolyi útjának valódi okát és célját, mivel ez utóbbi akkor, a mikor Szalánczi faggatta, ellenmondásokba keveredett.

Rákóczi ezúttal is hiába vallatta Zólyomit. Annyit beismert ugyan, hogy írt Muharremnek és Murtézának, de ezekben a levelekben csak »falui hódolásáról« lett volna szó. ² Arról, hogy Sennyeyvel és Hallerrel is paktált, egy szót sem szólott, pedig Rákóczi ezt tartotta a dolog veszedelmesebbik oldalának s úgyis volt értesülve, hogy Zólyomi inkább kereste a német mint a török támogatását. ³ Tudta, hogy a törökhöz is jártak Zólyomi emberei, de ebben főleg a szolnoki basát okolta, a ki a helyett, hogy feljelentette volna Zólyomit, még inkább egyengette az útját Murtéza és a nagyvezér előtt. ⁴

Rákóczi tehát most sem bántotta Zólyomit; talán azért, mert Kemény, kinek jelenlétét okvetlenül szükségesnek tartotta, távol volt s gyanakodván, hogy ő sem egészen ártatlan a dologban, nem akart nélküle semmit sem határozni. Azonban a koczka mégis csak Kemény intervenciója nélkül dűlt el.

Zólyomi ugyanis, rosszat sejtven, Fejérvárról Székelyhídra akart volna menni, ⁵ de Rákóczi ráparancsolt, hogy őt Maros-Vásárhelyre kísérje. Zólyomi engedelmeskedett, de a helyett, hogy valahára észretért volna, ismét szökésre csábítgatta Rákóczi katonáit. ⁶ Erre aztán csakugyan vége szakadt a fejedelem türelmének s Zólyomi elfogatása 1633 április 4-én délután 5 órakor be is következett.

Rákóczi a piacon Nagy-Szabó István házában lakott, míg Zólyomi ugyancsak a piacon Nagy-Szabó Ferencz házába volt szállásolva. A mondott időben Zólyomi nagy kísérettel ment a fejedelem szállására. Itt, az ebédlő-terem-

¹ Szilágyi: Levelek és okiratok. 101.

² Szilágyi: Levelek és okiratok. 102.

³ U. o.

⁴ »az portára való írása az budai vezérnek elhittük nem lőtt ok nélkül, de annak az vén kányának Moharrem passának jobban kellett volna magát viselni.« (Rákóczi levele Szalánczihoz, 1633 márczius 13. Szilágyi: i. kiadv. 101.)

⁵ Szalárdi i. m. 89.

⁶ Nagy—Szabó i. m. 144., Kemény i. m. 248., Szalárdi i. m. 90.

ben, Kornis Zsigmond és Erdélyi István — Rákóczi parancsára — egy, még az eddigieknél is szigorúbb reversalist tettek eléje aláírás végett. Ez volt a fejedelem utolsó kísérlete a régóta húzódó ügy békés megoldására. Zólyomi — nem találván a reversalis feltételeit elfogadhatóknak — megtagadta az aláírást, a mire Kékedi Zsigmond udvarmester felszólította, hogy tegye le a kardját, mert rab.

Zólyomit rendkívül meglepte a nem várt kijelentés; eleinte megpróbált hűségére hivatkozni, a melynek most rab-ság lett a jutalma, de azután, belátva, hogy hiába vesztegeti a szót, megadta magát sorsának, s ő maga szólította az ottlevő gyalogoskapitányok egyikét: »gyere Vallon Péter apa«, mire a piacztért megszállva tartó gyalogság sorfala között szállására kísérték.¹ Az éjt szigorú őrizet alatt ott töltötte, de már másnap, április 5-én virradatkor Tholdalagi Mihály hintón Fogaras várába szállította s útközben — Segesváron — vasat vertek lábaira.²

Rákóczi a terhelő adatokat, a melyek Zólyomi árulása felől kezeihez jutottak, elegendőknek tartván a nótaper megindítására, Sárosi János fiscusi directort megbízta Zólyomi perbefogásával; de az egybegyűjtött adatok, panaszok és vádak nagy halmaza miatt az április 24-re hirdetett országgyűlés az ügyet már nem tárgyalhatta.³ Sokáig azonban nem volt tanácsos a pert halogatni, mert egy a portától érkezett fermán tanusága szerint, Murtéza pártfogásába vette Zólyomit.⁴ Nehogy tehát a török közbevesse magát, Rákóczi a nótaper elintézése végett 1633 augusztus 21-re, Fejérvárra, részgyűlést hívott össze.⁵ A per tárgyát pedig nemcsak a vádlottnak törökkel és némettel való conspirálása, hanem az a tengersok panasz is tette, a mely most az ország minden részéből egyszerre hangzott fel.

Nem lapokat, egész könyvet lehetne megtölteni azoknak a vádaknak felsorolásával, a melyek a bajba jutott Zólyomi régibb és újabb erőszakosságai nyomán ellene támadtak. Nemcsak egyes magánszemélyek, hanem egész vármegyék emelték fel szavukat a jogtipró olygarcha s »az mostani gyűlvész vármegyénkben forgott hadak« istentelensége ellen. A fegyelmetlen, rabláshoz és fosztogatáshoz szokott zsoldoscsapatok előbb elpusztították a Nyírséget,

¹ Szalárdi i. m. 90., Kemény i. m. 429., Segesvári i. m. 205.

² Nagy—Szabó i. m. 145.

³ Erd. orszgy. eml. IX. 188.

⁴ U. o. 190.

⁵ U. o. 194. és k. l.

majd Margittát és Létát. Feltörték a templomokat s onnan, a mit csak lehetett elhordottak; szállásadóiknak minden holmiját és vagyonát felpredálták, a kertekbe, gabonaföldekre a falu csordáját hajtották, a boroshordákat csákánnyal feszegették szét, az asszonyokon és leányokon erőszakot tettek stb. »Egy summában a szegénység azt vallja, hogy Basta ideitül fogván ilyen rettenetes inségben hadak miatt nem voltak, kik ilyen rettenetes istentelenségeket cselekedtek volna rajtuk.«¹

Am a vádak nagy sokaságával szemben voltak Zólyominak pártfogói is, a kik ha nem is meggyőződésből, de rokonságnál, a Bethlen-ház iránti barátságnál vagy Rákóczi ellen táplált ellenszenvnél fogva védelmére kelhettek volna, annyival is inkább, mert az ilyen perbefogás Erdélyben mindig nagy visszatetszést szült.² Rákóczi tehát gondoskodott róla, hogy ne legyen erős pártja Zólyominak s ez okból mindazokat, a kiktől tartania kellett, fontos megbízásokkal kiküldötte Erdélyből, Zólyomit pedig augusztus 21-én felhozatta Fogarasból.³

Ügyvédül Kénossy Ferenczet adták melléje, a kit Rákóczi megbízott, hogy minden lehetőleg megtegyen Zólyomi védelmére. Zólyomi első sorban is azt kérte, hogy mint nemes ember szabadlábban védhesse magát. Ugyanezt kérte Kénossy is. De mikor aztán arról volt szó, hogy kinek kezességére hagyják Zólyomit szabadlábban, kitiünt, hogy senki sem mer érette kezességet vállalni, apósát sem véve ki. Így tehát perre került a dolog. Első napon a vádló reggeltől délutáni 5 óráig vitatkozott a védővel — Rákóczi jelenlétében —, de nem volt egyetlen tanu, a ki Zólyomi mellett vallott s nem volt egyetlen mentőkörülmény, a mely mellette szólt volna.

Harmadnap — augusztus 23-án — végre belátta Zólyomi, hogy eddig mindegyre hangoztatott ártatlanságát bebizonyítani nem tudja, kijelentette tehát az országgyűlés előtt, hogy nem perél, hanem egyenesen Rákóczi nagylelkűségére appellál.

Késő volt. Rákóczi nem ismert többé irgalmat azzal szemben, a ki béketűrésével két éven át olyan vakmerően visszaélt s annyi elnézésért árulással fizetett. Mint olyan

¹ Kraszna vármegye panasza. (Erd. orszgy. eml. IX. 342.)

² Zólyomi barátai még a szász választófejedelmet is felkérték, hogy Rákóczitól kegyelmet eszközöljön ki. (Szilágyi: I. Rákóczi György. 245.)

³ Erd. orszgy. eml. IX. 194., 195.

alattvalót, a ki uralkodója tudta és beleegyezése nélkül ellenséges hatalmak szövetségét keresi s a fejedelem hadait is elpártolásra csábítgatta ; mint kegyetlen zsarnokot, a ki a személy- és vagyonbiztonsággal mit sem törődve, úgy a nemességgel, mint a földhöz ragadt szegény pórnéppel szemben a legnagyobb jogtalanságokat követte el s mint olyat, a ki az ország törvényét lépten-nyomon megszegi és ignorálja : örököseivel egyetemben fő- és jószágvesztésre ítélte az országgyűlés.¹

Az erről hozott törvényt 1633 augusztus 31-én erősítette meg Rákóczi, de végrehajtására kerülvén a sor, nem ragaszkodott a törvény betűjéhez, hanem megkegyelmezett Zólyomi életének. Óriási birtokait azonban elkoboztatta, kivéve a kerekii és micskei uradalmat, a melyeket feleségének engedett át. Magát Zólyomit azonban egyszer s mindenkorra ártalmatlanná tette. Megfosztván őt szabadságától, Kővárba vitette, honnan soha többé ki nem szabadult.²

IV.

Rákóczi eljárását különféleképen ítélték meg az egykorúak. Voltak elegendően, a kik Zólyomi büntetését túlságosan szigorúnak találták s főleg azt kifogásolták, hogy Rákóczi az elfogatást a Zólyominak adott menedéklevel figyelmen kívül hagyásával rendelte el.³

Zólyomi, igaz, keményen bűnhődött, de nagyot is vétkezett s ha részrehajlatlanul akarunk ítélni, be kell ismernünk, hogy Rákóczi az adott körülmények között mást nem tehetett, hiszen a nélkül is elég sokáig szemet húnyt Zólyomi sok mindenféle bűne és kihágása fölött, a melyek között a németekkel való alkudozása nyomott legtöbbet a latban. Rákóczi a svédekkel akart szövetséget kötni a németek ellen, Zólyomi — az alattvaló — pedig Wallensteinhoz, tehát az ellenséghez készült átpártolni. Ezt másnak, mint árulásnak bélyegezni nem lehetett. Hogy Zólyomit első sorban is fékezhetetlen hiúsága és kapzsisága, nem pedig valami jól megfontolt terv vezérelte tetteiben, azt 1631-től 1633-ig tartott ide-odakapkodása eléggé bizonyítja. Már a svéd szövetség fejében a felsőmagyarországi hét vármegyét követelte magá-

¹ Szalárdi i. m. 91., Kemény i. m. 249., Erd. orszgy. eml. IX. 195.

² Szalárdi i. m. 92., Kemény i. h., Erd. orszgy. eml. IX. 196.

³ Illésházy Gáspár emlékiratai. (Tört. Tár. 1891. 563.) Beih. Imre: II. Rákóczi György idejc. 11.

nak ; a németekkel szemben szerényebb volt ugyan, mert csak Lévát és Tokajt kérte, de ezt is valószínűleg azzal a szándékkal, hogy adandó alkalommal, erre a két várra támaszkodva, újabb foglalásokat tehesen.

Rákóczi helyzete nem volt könnyűnek mondható. Ismerve a porta politikájának ravaszságát, nem tudhatta, vajjon a nagyvezér nem szabadítja-e reá Zólyomit, hiszen Székely Mózes, a hasonló nevű fejedelem fiát, a ki egész nyíltan a fejedelmi méltóságra törekedett, máris oltalmába fogadta. A másik factor, a melyet ennek az esetnek elbírálásánál szintén figyelembe kell vennünk az, hogy Rákóczinak nemcsak a portán, hanem magában Erdélyben is sok ellensége és rosszakarója volt. A török nem igen szerette őt, mert kezdettől fogva nagyon kivonta magát a porta befolyása alól, Erdélyben pedig ellenségei voltak mindazok, a kiknek erélye és szigorúsága nem tetszett s a kik ennél fogva a legelső kedvező alkalmat felhasználták volna, hogy vele szemben a sarkukra állhassanak.

Rákóczi nagyon jól tudta, hogy a mint az ellenpárt gyengeségének csak legkisebb nyomát is észreveszi, azonnal feltámadnak ellene az eddig vasmarokkal fékentartott szenedélyek s kész az országra szóló zenebona. Nem is kellett a messze multban praecedens-t keresni ; ott volt a három év előtti példa, a Bethlen Gábor halálát követő általános felfordulás, a mely két árnyékfejedelemnek trónjába került, Erdélyt pedig a bukás szélére juttatta.

Bármily szigorúnak is lássék tehát Rákóczi eljárása, mint elrettentő példa szükséges volt s a saját fejedelmi tekintélyének tartozott vele, hogy Zólyomit egyszer s mindenkorra ártalmatlanná tegye.

*

Mint említettem, Rákóczi Kővárba vitette Zólyomit s tömlöcztartóul régi kipróbált emberét — Róthy Orbánt — jelölte ki. Szegény Róthynek azonban ugyancsak meggyűlt a baja rakoncziátlan foglyával, mert Zólyomi, hogy Rákóczi szavait idézzem : »ennyi sanyarúságban sem esmérte jól meg magát«.¹ Folyton zaklatta Róthyt, hogy kiszabadulása érdekében járjon közbe. »Igazán írom Ngodnak, hogy semmi nagyobb terhenre nincs, mint ez a tömlöcztartóság«, panaszkodik Róthy 1636 július 20-án kelt jelentésében.²

¹ Szilágyi : Levelek és okiratok. 234.

² Tört. Tár. 1891. 352.

De hát mindez jelentéktelen dolog volt. Nagyobb baj volt az, hogy a porta kezdette Zólyomi szabadonbocsátását sürgetni.¹

1633 december elején Rákóczi követével Murtézának egy főembere is érkezett Budáról, a ki Konstantinápolyba volt menendő, hogy ott Zólyomi ügyéről referáljon. Rákóczi kihallgatáson fogadta a törököt, a ki mindegyre csak Zólyomi dolgát feszegette »csodálatos igen serio annyira, hogy édes egy volna is az vezér Zólyomival inkább nem urgeálhatná dolgát mint ez urgeálta az statusok előtt s mind magunk előtt is.«² S mikor Rákóczi megkérdezte, hogy voltaképen miért viseli a porta ennyire a szíven Zólyomi kiszabadulását : a török azt felelte, hogy azért, mert használható ember s igaz híve a szultánnak s ha kell, Murtéza és az összes végbeli törökök kezességét vállalnak érette.

Rákóczi ezt a törököt nem bocsátotta tovább, hanem visszaküldötte Budára s mihez tartás végett megírta konstantinápolyi kapitihájának, hogy : »készebbek vagyunk életünket elfogyatni, fejedelemségünkötől megválni, hogysen mint Zólyomi Dávidot országul kegyelmeteknek veszedelmére, rontására elbocsássuk és feleségünknek gyermekünknek is torkokat megmæssük.«³

Nemsokára azután kiderült, hogy a porta közbejárását épenséggel nem az önzetlen részvétel sugalmazta, hanem a tervezett török-lengyel háború volt az oka, a mely miatt Székely és Zólyomi útján nyomást kellett Rákóczira gyakorolnia, hogy ennek csatlakozását, vagy legalább is semlegességét biztosítsa.⁴ A nagy hűhóval kezdett hadjárat kardcsapás nélkül megfeneklett ugyan Gyurgyevónál (1634), de azért a török még sem fordult Erdély ellen, ámbar Rákóczi tartott tőle, hogy a szomszédságban levő erős török hadsereg nyomása alatt Zólyomit szabadlábba kell majd helyeznie.⁵ Ettől annál inkább tarthatott, mert Zólyomi még mindig ugyancsak nógatta a budai basát és sikerült is neki egy meghitt emberét titokban Budára menesztetnie, a ki által Jenőt, Lugost, Karánsebest és Sarkadot ajánlotta fel a töröknek arra az esetre, ha szabadulását kieszközli.⁶

A paktálás árát azonban megint csak Zólyomi adta

¹ Beke és Barabás id. kiadv. 86.

² U. o. 91.

³ U. o. 92.

⁴ Erd. orszgy. eml. IX. 201.

⁵ U. o. 206.

⁶ Szilágyi : Levelek és okiratok. 181.

meg, mert Rákóczi, a történeteket megtudva, nemcsak hogy nem tágitott eddigi álláspontjától, hanem ellenkezőleg még szigorúbb őrizet alá helyeztette a makacs foglyot s egyszersmind a porta sürgetéseivel szemben is erélyesen lépven fel: ott sem látták czélszerűnek, hogy magukat Zólyomi érdekében túlságosan exponálják.

Az 1634. év folyamán kétszer is súlyosan megbetegedett Zólyomi,¹ de mind a kétszer újra talpraállott, s ette tovább a rabság keserű kenyerét.

A porta sürgetései még egynéhányszor megújultak, főleg az 1636. évi hadjárat után, a mikor öreg Bethlen István is actióba lépett veje érdekében,² s a török a béke egyik feltételéül épen Zólyomi szabadulását kötötte ki,³ a mit Rákóczi meg is ígért,⁴ de be nem válthatott, mert mint három évvel ezelőtt, úgy most sem akadt senki, a ki Zólyomiért kezességet mert volna vállalni.⁵

Ilyenfórmán Rákóczi csak annyit tehetett, hogy enyhítette fogságát s feleségét is beengedte hozzá, kit ottidőzése miatt sokan »Kővári Kata« gúnynévvel tiszteltek meg.⁶

Az egész Zólyomi-ügy elvesztette már ekkor az élet s bárha a nagyvezér még 1637 június havában is szellőztette a dolgot,⁷ nem kellett tőle tartani, hogy országos zenebona támad belőle. Rákóczi különben annyira ment engedékenység dolgában, hogy fiának, Györgynek is meghagyta, a mikor ez az 1636 márczius 12-én elhalt Rákóczi Pál országbíró temetésére utazott: hogy Zólyomit Kővárban látogassa meg, ezzel is megczáfolván azt a feltevést, mintha Zólyomit el akarná tétetni láb alól. Ilyesmiről szó sem volt s Zólyomi már régen kiszabadult volna, ha el nem rontja a dolgát azzal, hogy nem kérte, hanem követelte a kegyelmet s ártatlanságára hivatkozva, folytonosan fenyegetődzött.

Sez még mind nem volt elég. 1640 febr. elején Zólyomi Erzsébet, valószínűleg Dávid biztasása folytán, bérgyilkost fogadott, a ki vadászat közben, véletlenséget színelve, Rákóczira lőtt. A golyó azonban csak a fejedelem süvegét fúrta át.⁸ Ilyen előzmények után csakugyan nem lett volna

¹ Török-magyarkori államokmánytár. II. 219., Szilágyi: Levelek és okiratok. 181., Kraus: Siebenbürg. Chronik. I. 111.

² Török-magyarkori államokmánytár. II. 339., 402., 418.

³ A budai basa békepontjai, 1636 nov. 6. (U. o. 440—442.)

⁴ Rákóczi hitlevele, 1636 decz. 1. (U. o. 473.)

⁵ Szalárdi i. m. 92.

⁶ Kraus i. m. 111.

⁷ Szilágyi: Levelek és okiratok. 488.

⁸ U. o. I. Rákóczi György. 338.

tanácsos Zólyomit szabadlábba helyezni. Le is került a dolog véglegesen a napirendről, bárha Rákóczi a Zólyomi-család ellen nem táplált haragot, a mit eléggé bizonyít Dávid egyetlen fiának, az ifjú Miklósnak, a fejedelemmé egyik unokahúgával, karatnai Allia Máriával,¹ 1648 október 7-én kötött házassága.² Ez a frigy a két család forma szerint való kibékülését is documentálván, jó alkalom lett volna Zólyomi Dávid szabadulására is. Csakhogy Rákóczi, a ki már az esküvő napján is súlyos beteg volt, négy nappal utóbb — október 11-én — kiszenvedett s a trónt fia II. György foglalta el. Zólyominak akkor azt ajánlották, hogy kérjen kegyelmet az új fejedelemtől, a ki azt bizonyára meg is fogja adni. De Zólyomi makacsságát a 15 évi fogság sem tudta megtörni. Nemcsak, hogy kegyelmet nem kért, hanem a kővári tiszteket fenyegetéssel akarta rábírní, hogy kibocsássák, azt mondván : ha vétett volna is, az, a ki ellen vétkezett már meghalt, s így neki joga van szabadságát visszakövetelni. E kijelentésével annyira magára haragította az új fejedelmet, hogy elbocsátásáról hallani sem akart többé.³

Pedig Zólyomi napjai is meg voltak már számlálva. A hosszas fogság, ha szilajságát s daczosságát meg nem törhette is, lassankint aláásta egészségét, felemésztette életerejét. Egy esztendővel sem élte túl öreg Rákóczi Györgyöt ; 1649 augusztus 1-én vége szakadt élete fonalának.⁴ Holttestét özvegye és fia kikérték a fejedelemtől s a micskei (Bihar m.) református templomban helyezték örök nyugalomra.⁵

*

»A ki szelet vet, vihart arat«. Ha valakin, úgy Zólyomi Dávidon teljesült be e mondás igazsága. Szép tehetséggel, óriási vagyonnal megáldva, fényes jövőre hivatva lépte át

¹ Allia Sámuel és Lorántffi Kata leányával.

² Szilárdi i. h., Nagy—Szabó i. m. 145., Bethlen : Hist. rer. Trans. I. 286.

³ Szalárdi i. m. 92.

⁴ U. o. Nagy—Szabó i. m. 135., Bethlen János (Comment. I. 18.) — tévesen — 1651-re teszi Zólyomi halálát, hasonló tévedésbe esik Kraus (i. m.) és Cserey (Hist. 61.) is.

⁵ Szalárdi i. h., — Némelyek szerint Zólyomit Albison temették volna el. Ennek azonban — Szalárdin kívül — az is ellene szól, hogy a Zólyomiak Székelyhid meszerzése után temetőhelyüket is ide tették át Albisról, a mit az 1888-iki ásátás is igazolt. 1649-ben azonban sem Székelyhid, sem Albis nem volt már Zólyomi birtok, ellenben Micske — mint láttuk — Zólyominé kezén maradt.

a férfikor küszöbét s fékezhetetlen nagyravágyásának áldozataként, árulással megbélyegezve került élete delén a tömlöczbe.

Szelet vetett, de a vihar, a melyet felidézett, nemcsak őt magát seperte el, hanem alapjában megingatta családjának hatalmi állását, s bemocskolta annak szeplőtlen hírnevét is. S nem telik bele egy fél század sem, a hatalmas törzsnek utolsó hajtása is kipusztul s ezzel véleg bezárul a Zólyomiak három évszázadra terjedő történeti szereplése.

Gyalokay Jenő.

Lamprecht tanítása a historismusról.

(Jegyzet a modern történelemírás jellemzéséhez.)

A XIX. század kulturájának különös zománcot ad a historismus, mely mint tan sohasem volt népies, mely mint elmélet sohasem alakult ki, mely nem nőtt ideológiává, mint annyi egyszerű gondolat, melynek a század gyors, újdonságot kereső demokratismusa egy-egy pillanatra jelentőséget tulajdonított. Nem vált propaganda-jelszóvá, mint a történelmi »materialismus«, melynek tulajdonképeni horderejét már alig látjuk egyébben, mint a gazdasági tényezők jogos hangsúlyozásában, természetesen a megfelelő időben és historiai okfejtéssel.

A historismus mégis élt és észrevétlen befolyásolta a nézeteket, a politikai gondolkozást, a tudományt, egészen természetesen első sorban a történelmet magát. A historismus szűkszerűen megalapozott volt, mert különben hamarabb elenyészett volna. A historismus collectiv áramlat volt, mely széles hullámokkal borított el oly irányokat, melyek aztán benne fölfrissültek és megerősödtek. Mint a tenger sós, csipős és fanyar vize, nem volt alkalmas arra, hogy élvezhető italként emlegessék, de ép mint a tenger, széles felületén hatalmas útterületet nyitott meg: voltaképp lényegesen emelvén a történelmi látókört, a XVIII. század naiv lendülettel teremtő rationalismusát lehetetlenné tette egy kritikai érzék és történelmi realitásérzék emelésével.

Még korántsem vagyunk ott, hogy ezt a collectiv áramlatot kielemezhessük a XIX. század közepén oly sokféleképp variálódó complexumokból. Még nem látjuk az összefüggéseket elég világosan, de már látjuk a körvonalait. Még nem tudjuk, hogyan alakult ki a XIX. század első harmadának, egy kulturális »szent szövetségnek« a hagyományaiból, még nem ismerjük összefüggését a traditionalismussal.

Nem ismerjük ugyan e korszak másik áramlatához: a romanticismushoz vezető utakat sem, melyet kezdetben és sokáig oly egyoldalú jelenségként interpretáltunk, a vagy csak symptomatikus mozzanatként fogtunk fel, holott szélesen alapvető a XIX. század további folyamára.

A következmények hasonlókép kutatóra várnak, mert még nem látjuk teljesen a historismus hatásait.¹ Rámutatnak, hogy a politikai világnézetek egyike: az új-conservativismus hatalmas támaszát találta benne, de a concret relatíot — a mely nélkül végre is a történelem nem tudomány — még nem mutatták ki részletesen. Mindamellett, e helyen is most csupán jegyzetként, nem lesz érdektelen rámutatni, minő problémája az a kutatásnak, és a mennyiben már foglalkoztak vele, minő eredményeket tartottak kielégítőnek.

I. Lamprecht, a nemrég elhunyt lipcsei historikus igen érdekes gondolkörbe állította be a historismust. Nemcsak, hogy elég világosan elkülöníti más áramlatoktól, hanem igen kitünő támaszát találja benne ismert fejlődélméletének, a mely a korszakokban nem csupán laza adathalmazt lát, hanem egy egységes alapáramlatot, egy általános forma-elemet, lelki hangulatot (»diapason«) keres, a mely — mivelhogy az emberi cselekvések csupán megnyilatkozásai, kifejezői a lélek sajátosságainak — az egész kort fogja megmagyarázni. Lamprecht utolsó kora a »subjectivismus«. Miután mindennek ez az alapja, a historismust is ezzel fogja — természetesen — megmagyarázni. Fejtegetése² igen tartalmas és érdekes, és el kell ismerni róla, hogy itt Lamprecht igen sokat tanult attól a fejlődő új tudománytól, mely szerinte oly fontos a történelemírás számára, a psychológiától, és megérdemli, hogy mint a »lipcsei iskola« gondolkozásmódjának igen érdekes módját, lehetőleg kommentár nélkül, teljes egészében közöljük.³

»Min alapul az idealismus, mire van fölépítve történetileg és lélektanilag, ha megszabadítjuk a sajtászerű elemektől,

¹ Megvilágítottuk a történeti gondolkodásból, fejlődéséből indulva ki Századok 1915. decz. sz. 604—614. l.

² Zur jüngsten deutschen Vergangenheit. II. Bd. 2. Hälfte. 1906. 35. s köv. 1.-ok. V. ö. továbbá Deutsche Geschichte X. 81. l. X. 238., 329. és XI. köt. 188. ll, hol egy antiquarius historismusról szól; a művészettörténelemben egy »coloristicus« historismust lát a 40-es években.

³ Ez a figyelemreméltó — mert jellemző — fejtegetés à propos ékelődik közbe Bismarck és II. Vilmos jellemrajza közé, a kikről azt mondja, hogy typicus kifejezői a XIX. század uralkodó jellemvonásának, annak a modern, fokozódó intenzitású és gyorsuló lelki életnek, a melyet igen nehéz — de talán nem is szükséges — egy szóval jellemezni; Lamprecht mégis szükségesnek tartja és ki kell emelnünk, hogy nem is marad a szónál, hanem határozott tartalmat ad neki. A XIX. század ez uralkodó jelleme: a *Reizsamkeit*, a melyet igen nehéz fordítanunk s legczélszerűbben *ingerfokozódásnak* mondjuk, hogy mentek lehessünk az »ingerlékenység« szó hétköznapi jelentésétől és hozzáfűződő, zavaró mellékértelmétől. Lamprecht

melyek történetileg oly végtelenül változók és ingadozók? Mondhatnók, az idealizmus a távolodás szemszögéből és pathosából magyarázható. Der Idealismus ist die Perzeption und das Pathos der Distanz. Ha távolabb lépek a dolgoktól, ha távolságot veszek tőlük és így besorozom valaminő általánosba, úgy szükségtelenül vázlatot kezdek alakítani, sematizálók; a mennyiben pedig ez nem esik meg egykönnyen a nélkül, hogy bizonyos érzelmi mozzanatok, valaminő pathos ne lépne föl, ama sematizálás idealizálássá lesz, a világ hangulatszerinti általánosításává.

Ebből a szempontból az ilyenféle idealizálásnak kétféle, nagy, történeti stadiuma különböztethető meg: 1. a kötött szellemi életé, 2. a szabad, egyéni és subjectivista életé. A középkori kötött kultúra korában — miután az idealizáló alanyok között igen csekély a különbség, sőt visszamenve az őskor felé, csaknem azonossággá lesz — az idealizálás lefolyása csaknem egyforma: ennek eredménye lesz az, hogy a világnak az ideális képe — akár a külső jelenségeké, akár a lelki életünké — minden ember számára nagyon hasonló, sőt csaknem azonos. Szemléljük ezt a tételt egy példán.¹ Volt idő, a mikor a képzőművészet területén a jelenségeknek emlékezet-szerű pathetikus másolata a képfelületen, két dimenzióban való ábrázolás keretében — tehát csak leglényegesebb mozzanataiban történt, s így — mai fogalmaink szerint — *állandóan ornamentálisan sikerült*. E mellett azonban nem egyéni leg eltérő ornamentumok jöttek létre, hanem ellenkezőleg a jelenségek világának idealizáló másolata, ez ornamentális eredmény a különböző embereknél csaknem tökéletesen hasonlónak vált. E módon az idealizáló személyes ábrázolásnak egészükben egyforma eredményei jöttek létre — stílus keletkezett. Az ornamentális stílusra, a kötött lelki élet körében, német földön még a jelenségek tipikus és conventionális ábrázolásainak még további stílusai következtek. Így a kötött lelki élet kora egyszersmind a stílusalakítás kora: nem véletlen, hogy a középkor nagy stílusaira, a romantikus műalakulásra és a gotikára — nem következtek újabb stílusok a melyek a nemzeti fejlődés sajátosságából valóban teremtő erővel nőttek volna ki. A mit azonban itt, a képzőművészetek

Bismarck jellemrajzát így tömöríti egy szóba: »der reizsame Naturalismus«, II. Vilmosét pedig »der reizsame Idealismus«, mint látjuk, bizonyos joggal. Hogy ez utóbbit megmagyarázza, adja az idealizmus fejlődésének ama képét.

¹ Lamprecht tartalmas művet írt a középkori ornamentikáról; innen a példa.

fejlődésének egyik oldaláról, a festészeti idealismusról in concreto mondottunk, *érvényes a lelki élet más oldalainak fejlődésére is*: így a középkor pl. mindenütt az általánosított stilisált nagy világnézetek kora, a vallásos megingathatatlan-ság stadiuma.

Másképp megy végbe az idealisálás folyamata az individualis és subjectivista korokban. Bizonyára itt is a világ ideális képét pathetikus eltávolítás útján nyerjük; de megfelelőleg azon most már különbözőképp kialakult egyéniségeknek, kik ez eltávolítást végrehajtják, az eredmények most már nem lesznek megközelítőleg azonosak, hanem egymástól eltérnek: *fokozott mértékben egyéni idealismuskok keletkeznek*. Ebből az összefüggésből érthető, hogy korunk teremtő elméitől mindenekelőtt subjectivitást kívánunk, vagyis az idealisálás sajátzerű és különleges erejét; ebből következik nem kevésbé az, hogy a jelenkor egyéniségek után vágyódik — nem tekintvén azt,¹ hogy minden ily egyéniség élete, ha valósággá lesz, ugyane jelenkor demokratismusa folytán, eléggé disharmonikussá tétetik.

De vajjon fenntarthatja-e magát az egyes, erős egyéniségek ez idealismusa ily izoláltságban csak magára és teremtő képességére támaszkodva, valóban termékenyen? Ismét és ismét az a tapasztalat áll előttünk, hogy ez lehetetlen. A subjectiv idealismus emberei minduntalan menedéket, támaszt, fogódzó pontot keresnek az élet kötött hatalmainál — a kötött korok lelki alakulatainál (a mi kulturánkban a reformatiónál, ha még Luther tanítására támaszkodó és így még félig kötött; avagy a középkor szellemében, főleg a középkori, katolikus egyházban). Ez annak a titka, hogy a romantikusok átsap- tak egyházi, katolikus vagy protestáns irányokba; ez a titka a jelenkor megannyi, különösen modern emberének, a kik *ép összekötik a legmodernebbet az archaikussal*. Egy egyetemes *historismus* vonul végig ennek következtében kiváltképp a legkifejezettebben *subjectivista koron*, a hellén ó-kor repriminációján, a XVIII. század második felének classicismusán, a romantikán végig, egészen *napjaink kosmopolita archaismusaig*, a melybe töredékekben ezerféle kultúra s a mult világnézete áramlik össze és így *ép a subjectivismus századai* — azon szűkségtől kifolyólag, hogy a lelki-történeti megkötöttségre támaszkodjanak — *egyszersmind úgy tűnnek fel, mint a történelmi tudás és gondolkodás századai*.«

¹ Bismarckról lévén szó, e kitérés, úgy látszik, első sorban reá vonatkozik.

2. Lamprecht új stilust vitt a történetírásba. Értékéről most fölösleges szólnunk, de annyit megjegyezhetünk, hogy a XIX. század tudományos munkájából azokat a vonásokat mind megtaláljuk, a melyek arra jellemzők: a gyors, tömör fogalmazást, mely képes végtelen kifejező mellett végtelen homályos abstractumokat termelni; a speculativ érzéket, mely gyorsan tud sajátos combinatiókat alakítani; az elmélyedést, mely egy-egy kor alaphangulatát élénken el tudja képzelni, de aztán egy-egy pillanatranyi megvilágítást elégnék tart, és magával ragadja egy, csak pillanatra nyilvánlag felfüggeszthető combinatív ösztön.¹

Fellép tehát a fogalmi gondolkodásnak a történelemben való behatásával együtt a gyors összekapcsolás, az okok és összefüggések keresésében való szokatlan hajlékonyság, vázaltszerűség. A régebbi történelem adatokban való gazdagságát megpróbálja kiszorítani egy sokoldalú kapcsolatokkal operáló genetikus féláltalánosítás. Lamprechtben mindig együtt van a szolid krónika a Hegel-féle speculativ történet-constructióval.

Historismus és subjectivista kor — tanításának lényege alig több — egymással szükségkép és természetszerűleg kapcsolatban vannak, mert egymást kiegészítik. A historismus szükséges a mai korban, mint vallás a hitre vágyó léleknek. Mert a mai kor subjectivista, tehát lelki élete labilis idealizálása, mely olyannyira természetszerű valami (miután a valóságot philosophiai értelemben szellemünk mindig idealizálja) egy véglet felé ragadja. A mai kornak nyugtalan szelleme — s ez a theoreticum a Lamprecht előadásában — mely a mai korban szükségkép subjectivista és csak az lehet, nem képes meglenni a középkori objectiv szellem nélkül. A leglabilisabb század, a miénk, egyszersmind keresi a középkor stabilitását. A historismus meg van tehát határozva a czéllal.

Mint egyetlen példát hoztuk fel Lamprecht eme tanítását. Igen sajátos nehézségre figyelmeztet. Valóban a modern, t. i. a XIX. századot tanulmányozó történelemírás egészen más feladatot old meg, mint az, mely régebbi kort tárgyal. Más lévén a feladat, másoknak kell lennie az eszközöknek is, azaz a módszernek. Már maga a tárgy is sokban változó. Felvonulnak a tömeges jelenségek. A tömeg, mely előbbi századokban szerepel, aránylag egyszerű a XIX. század differentiólt tömegeivel szemben. Ezeket a collectiv jelen-

¹ Deutsche Gesch. XI. 188. egy »evolutionista érzék« eltűnéséről beszél.

ségeket pedig tanulmányozni, a történelmi methodikánk megszokott eszközeivel, jórészt eredménytelen.

A mai történelemírás a történelmi gondolkodásra való készséggel indul meg és sajátsága az, — bár axiomatikusnak hangzik — hogy hamar megtalálja az okokat, a ténytet pedig nem. Mi a historismus? Ha egyszerűen Lamprechttel jellemezzük, az egész »subjectiv« kor, tehát másfél század correctivuma »napjaink kosmopolita archaismusaig.« Ezzel azonban semmiképpen sem tudjuk elválasztani az egyszerű traditionalismustól. A történelem e szerint mint tudomány is hasonló funkciót tölt be. Lamprecht meglevő »elki szűkségletről« beszél, mely a megkötöttség századai felé fordul. Ez azonban ok, mely csak mint deus ex machina képes magyarázni.

A nehézség collectiv jelenségeknél abban áll, hogy a modern történelem differentiáltabb tömeget, szélesebb kulturát tanulmányoz. E tömegek, mint új erők, hoznak magukkal oly tudattalan elemet, mely — a gyors fejlődés századában — seholsem válik teljesen tudatossá. Innen van, hogy ezt a félig tudatos factort, minő volt a XIX. században (bár nem, miként Lamprechtnél, másfél századon át), a 60—70-es években és pedig különösen Németországban, a történet-tudomány classikus földjén a historismus, csak úgy lehet elemezni és mivoltát megállapítani, ha magát a kort, annak szellemét tüzetes elemzése után, rendszeresen reconstruáljuk. Ez a reconstruálás azonban, a tárgy természeténél fogva, sokkal inkább függ a pszichológiai reconstructiótól, mint pl. a középkornál. Miután a szellemi élet fejlettebb, voltaképpen a reconstructio s így a történelem methodikai feladata több, mint a régi methodikáé; nem más, mint tudatosítás.

Dr. Dékány István.

Történeti irodalom.

Török történetírók. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte *Karácson Imre* †. III. k. 1566—1659. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta *Szekfü Gyula*. Budapest. M. Tud. Akadémia. 1916. 8°. VII + 446 l.

Decsy Sámuel 1788-ban megjelent *Osmanographiájában* őszinte megütközéssel állapította meg azt a tényt, hogy »más Európai nemzetek, mint az Anglusok, Frantziák, Svédek, Olaszok, sőt még a' németek is, kik a' mi Törökökkel való ellenségeskedésünket, inségünket és bajunkat tsak távolról nézték, de-nem érzették, előbb fel-ébrettek, mint mi, 's előbb kezdték 'e keresztény valásnak örökös ellenségét ismerni.« Mi ellenben, »kik a Törökökkel egy töröknek tsemetéi vagyunk, velek sokáig egy sőt 's egy kenyeret ettünk, kik tsak nem másfél száz esztendeig adófizető szolgálai voltunk és el-hunyt őseink' nyomorúságának súllyát még most is keservessen érezzük és soha el nem felejthetjük, nem tudom, tunyaságból é', vagy inkább ellenek való méltó bosszúságból, tsak vesztegettünk és szunynyadozó szemekkel néztük más nemzet-beli Tüdősoknak ditséretes szorgalmatosságát.« (Elő-járó Beszéd.)

Mindamellet *Salamon Ferencz* még 1863-ban is kénytelen volt beismerni, hogy nálunk *Decsy Osmanographiája* óta »sem történt e szakban valami figyelemreméltó« (Törökmagyarkori tört. emlékek. I. k. XI. l.), jóllehet a M. Tud. Akadémia történet-tudományi osztálya, kétségkívül *Hammer* nagy művének, s *Jászay Pál*, *Gévay Antal*, *Érdi János* közleményeinek hatása alatt, már 1845-ben kitűzte pályakérdésül a magyarországi török uralkodás történetét. A pályázat eredménytelensége arra készítette a M. Tud. Akadémiát, hogy első sorban a városaink levéltáraiban lévő hódoltsági emlékeket összegyűjtse, s a mennyiben azok török nyelvűek, megbízható fordításban bocsássa közre. Így jött létre többek közreműködésével a »Törökmagyarkori történelmi emlékek« című kiadványsorozat (1863-tól fogva), mely a magyarországi hódoltság történetének legbecsesebb forrása.

A M. Tud. Akadémia már e kiadványsorozat megindításakor tervbe vette a török történetíróknak magyar fordításban való

kiadását is, kikre a figyelmet Repiczky János és Vámbéry Ármin fordításszemelvényei irányították. Minthogy azonban Salamon Ferencz a török történetírók forrásértékét magyar történeti szempontból fölötte csekélynek tartotta s műveiben »néhol tüntetően kiemelte, hogy nem lehet adataikra építeni«, a török történetírók kiadása Salamon ezen álláspontjánál és épen a török-magyar történeti kérdésekben elismert nagy tekintélyénél fogva évtizedekig háttérbe szorult. A hiányra épen Salamon Ferencz halálának évében, 1892-ben mutatott rá nyomatékosan *Thúri József* Pecseviről szóló értekezésében (Századok 1892.). Thúry Salamonnal szemben a másik véglet képviselője. Mint Szekfű a czímbeli kötet elé írt kiválóan értékes és művésziesen megírt tanulmányában találóan megjegyzi, Thúry az ő török íróiban teljesen bennük élt, megszerette őket; közülök azokat, kiknél a közvetlen értesülést megállapíthatta, vagy a kik csak saját élményeiket adják elő, avagy hangsúlyozzák, hogy a leírt eseményeknek szemtanúi voltak, — hiteles kútfőknek tartotta. Thúry a nyugati kútfőkön kifejlődött kritikának elveit alkalmazta a török írókra. S valóban a hitelesség, megbízhatóság számos külső criteriuma megtalálható bennök; így a közvetlen értesülés mellett az adatok bősége, azok részletgazdasága, s nem ritkán az előadásmód frissége is. Nem csoda, hogy Thúry s utána *Karácson Imre* nem bolygatták meg azt a kérdést, hogy lehet-e a török történetírókból tanulni, mert nem kételkedtek abban, hogy a török történetírói hitelességnek látszat szerint bőségesen meglévő criteriumai a valóságnak híven megfelelnek. Thúry és Karácson fordításai nyomán a török történetírók használata általánossá lett, sőt szokásossá vált akkor, midőn a török történetíró a leírt események szemtanújaként volt ismeretes, a nyugati (keresztény) író adataival szemben a török íróét fogadni el hitelesekknek.

Azzal a kérdéssel, hogy vajjon lehet-e s szabad-e a nyugati kritikai elveket a török történetírókra alkalmazni, avagy ez utóbbiak hitelességének és használhatóságának megítélésében más szempontokra kell-e helyezkednünk, — a mi történetirodalmunkban először Szekfű Gyula foglalkozott a kötet elé írt nagyértékű tanulmányában.

Szekfű első sorban *Evlia Cselebi* munkái magyarországi vonatkozású, nálunk gyakran idézett és jól ismert részeinek kritikai vizsgálatával foglalkozott. Evlia egyénisége határozott, éles körvonalakban jelenik meg munkáiban. Olyan író benyomását nyerjük belőlük, kit nagy tudásvágya folytonos utazásra, országok, népek, intézmények közvetlen szemléleten alapuló megismerésére készítette, kit írásaiban az igazság szeretete és tiszteletreméltó őszinteség vezetett. Műveiben a hűségre és igazságra való törekvés

vagy legalább is ennek emlegetése szembeszökő, úgyannyira, hogy a mi nyugati történetkritikai fogalmaink szerint adatai a hitelesség criteriumaival bőven el vannak látva. Mindez azonban csak látszat. Szekfű Evlia Cselebi műve valódi értékét összehasonlítás útján állapítja meg; elemzés alá veszi művének azt a részletét, melyben Evlia a vasvári béke megkötése alkalmával az I. Lipóthoz küldött nagykövetség tagjaként tett bécsi útját, a császári követekkel való találkozását, Bécsben való tartózkodását stb. írta le s egybeveti előadását az ugyanazon tárgyról szóló keresztény előadásokkal. Az összehasonlításból, melyet Szekfű nagy gonddal végzett, kitűnik, hogy Evlia előadása távol áll a valóságtól s hogy az túlnyomó részben élénk képzelőtehetségének terméke. Ez a phantasia vezeti őt egyébként az utazásaiban előkerülő városok nevének megmagyarázásaiban. Minden előforduló helységhez alapítót keres, s ha nincs, maga költ neveket; nála Világost Lágos király, Kassát Kassa bán, Lévát Léva nevű személy alapítják. Általában a valóság iránt nincs érziése, — »hogyan vannak a dolgok, az neki körülbelül mindegy«. Elmondja, a mit lát és a mit megtud, de csak akkor, ha egyéb célja nincs. Előadásában schemákat követ, minők: a vár neve, alapítója, esetleg ennek családfája, a vár fontossága, bírása; a hadi események leírásában pedig a mohamedánság magasabbrendűségének tudata s ennek kifejezése számadatokban.

A mit Szekfű analízáló módszerével Evliáról, a történetíróról megállapít, az abban foglalható össze, hogy Evlia inkább mesemondó, mint történetíró, kit nyugati értelemben vett történetírónak nem tekinthetünk.

Az Evliát jellemző schematizálás nem egyéni, hanem általános török történetírói sajátosság. Szekfű megállapításai szerint már a legrégebb, aránylag száraz előadású íróknál is találunk olyan részleteket, melyek mutatják, hogy a valóság, a tények igazi lefolyása nem érdekli őket, s hogy egyetlen írói törekvésük »a valóság sokféle változatú tényeinek a mohammedánság nagyobb dicsőségére való schematizálásából áll.« Szekfű jellemző példával szolgál e tekintetben is. Bemutatja, hogy a zsákmányolás ténye hogyan fordul elő a török íróknál s az eredmény a következő: míg a mi fogalmaink szerint a zsákmányolás ténye esetről-esetre különbözik s ehhez képest a nyugati írók annyiféleképen írják le, a hány-szor zsákmányolásról szó esik, addig a török történetíró mindig csak a zsákmányolás fogalmát látja s nem egy zsákmányolást, hanem a zsákmányolást írja le, természetesen úgy, a hogy ennek a győzhetetlen törökség felsőbbrendűségének megfelelően történnie kell. De ez csak egy példa a sok közül. Szekfű több schemacsoportot mutat be a török történetírók adataiból, s ezzel fentebb említett megállapítását feltétlenül igazolja.

A török történetírók ezen írói sajátosságait Szekfű azzal motíválja, hogy ők »nem az igazságot keresik, nem az elmúlt eseményeket akarják leírni, hanem a múltban végbement történés csak alkalmul, substratumul szolgál stilisztikai készségüknek, hogy az iszlám fényét és az azzal összefüggő valláspolitikai tanulást nyújtó dolgokat rajzolják.« — De nem lehet figyelmen kívül hagyunk azt sem, hogy a török történetírás nem volt oly élesen elválasztva a többi tudományágtól, mint nyugaton; a mohammedán tudományágak tárgyköriüket, tartalmukat, feldolgozásmódjukat és módszerüket illetőleg szoros viszonyban állottak egymáshoz, valósággal egymásba voltak fonódva, s így nyugati értelemben vett történetírást náluk keresnünk nem szabad. A mi úgynevezett történeti műveiket egyéb tudományág műveitől elválasztja, az adataik időrendi egymásutánja; az időbeli sorrendet még útleírásaikban is megtartják, s ez az egyetlen kapocs, mely történeti műveiket összetartja. Látókörük szűk, s idegen viszonyokba beilleszkedni nem tudnak, s ha már valamelyiköknek »idegeneket kellett rajzolni, habozás nélkül törökre festette le őket.«

Szekfű megállapításai legnagyobb mértékben a XVI. század közepén élt török történetíróknál találhatók meg. A későbbieknél már kezd mutatkozni a valóság leírására való törekvés a schemák és a keleties stílus rovására. Ilyen *Pecsevi* és *Kjátib Cselebi*, kiknek műveit a legújabb kötet tartalmazza. *Pecsevi* még átmeneti fokon áll, a mennyiben egyes részletekben megtartja a stilizált schemát, de viszont a schema már nem önczél; már ismeri a keresztény írókat is, kiknek műveiből gyakran vesz át részleteket (V. ö. Thúry József értekezésével a Századok 1892. évf.); — előadásmódja színtelen és unalmas, ítéletei nem mindig tárgyilagosságok. *Kjátib Cselebinél* már megállapítható az események iránt való komoly érdeklődés; kritikai érzéke fejlettebb és határozottabb mint bármelyik elődjéé, sőt megtaláljuk nála a pragmatismus kísérleteit is. Műve azonban compilatio, mely módszer-tanilag magasabban áll *Pecsevinél*, kit nagyrészt átírt, de lényeges új adatot alig tartalmaz.

Pecsevi és *Kjátib Cselebi* történeti műveit, illetőleg műveiknek magyarul eddig meg nem jelent részleteit *Karácson Imre* fordította le, ő látta el rövid életrajzi bevezetésekkel is; a jegyzetek egy része azonban Szekfűtől való. A kötet egyike leggondosabban szerkesztett történeti kiadványainknak, melyet különösen Szekfű úttörő és módszertanilag is mintaszerű tanulmányáért, történet-irodalmunk értékes gyarapodásának kell tekintenünk.

Dr. Lukinich Imre.

Illés József: A magyar czímer és a királyi cím története 1804-től kezdve. — Akadémiai székfoglaló. Felolvasatott 1916 október 9-én. — Budapest, 1916. 8° 100 l. 20 szövegek-
közti képpel és 4 melléklettel. Ára 4 K,

Az államczímer, mint a népek, államok, nemzetek symbolumai, nemcsak élettelen, jelentőség nélküli jelvények, hanem valóságos politikai műszerek, a melyek a politikai élet, egy-egy nemzet, ország életének küzdelmes hátterű mozzanatait érzékenyen felfogják és hűen visszatükrözik.

A czímerkép időnkénti változásai mögött mindig nagy történelmi háttér rejlik és különösen áll ez a mi czímerünkre, a melynek mult századi fejlődése voltaképen azt a folyton meg-megújuló és soha nem lankadó küzdelmet tükrözi vissza, a melyet a magyar kir. udvari kancellária vívott az osztrák egységesítő törekvések ellen. Érdekes e fejlődés, érdekes a küzdelmek ez utolsó százada már csak azért is, mert a korszak végén, *ma* ott ragyog a magyar czímer a maga régi tisztaságában, s a magyar király címével együtt immár hűen fejezi ki állami külön-állóságunkat, az Ausztriával szemben való állami egyenrangúságunkat.

Sok és nagy harcokba került míg ide jutottunk, s ezt a jó, derék harcot csendesesen, minden nagyobb rázkódás nélkül az egykor aulicusnak, sőt nemzetellenesnek gúnyolt magyar kancellária harcolta végig.

Ezt a küzdelmet, e harcok sorozatát deríti fel Illés akadémiai felolvasásában.

Midőn 1804 augusztus 11-én Bécsben az örökös ausztriai császári cím felvételéről szóló patenst kibocsátották és ezt a magyar kir. udvari kancelláriával közölték, az első a mi a magyar kancelláriának feltűnt, a magyar királyi cím hiányossága volt. Nevezetesen hiányzottak a patensből a magyar király apostoli címe és a magyar király igénycímei. A magyar kancellár mind a kettőre nagy súlyt helyezett, ennél fogva első sorban ezt a kérdést óhajtotta tisztázni. Feliratot intézett tehát a királyhoz, kifejtvén ebben a címek tárgyában a magyar álláspontot. I. Ferencz király a magyar kancellár álláspontjára helyezkedve döntött, így tehát a kancellár győzött, megvolt a praecedens, a melyre később építeni lehetett.

A királyi címekkel kapcsolatban felmerült a czímer kérdése is. Ebben szintén a magyar álláspont győzött. Ugyanis Illés, előadva, hogy hogyan született meg az osztrák császári kétfejű sas és leírva az *egységesnek* tervezett császári nagy, közép és kis pecsétet (címert), előadja a magyar kancellár állásfoglalását

ezen egységes címerrel szemben. A végeredmény : hogy a magyar hatóságok 1804 után is az 1804 előtti pecsétet és címereket használják. A magyar kancellár ugyanis teljesen tisztában volt azzal, hogy itt centralistikus törekvéssel áll szemben, ép úgy, mint 1780-ban, II. József trónraléptekor, s ennél fogva úgy mint 1780-ban most is bőségesen kifejtette e törekvés elleni érveit és megállapította, hogy az új címertervezet nem felel meg a magyar közjog követelményeinek s kívánta, hogy valamint a magyar álláspontnak megfelelően kétféle cím van, úgy kétféle pecsétnek is kell lenni. Az eredmény az volt, hogy maradtak az 1804 előtt pecsétet.

1806-ban megtörtént a német-római birodalmi császárságról való lemondás, a mely alkalmat adott a címerek kérdésének rendezésére és a magyar kancellária fenti propositiójával szemben az 1804-es változás hatása a címerben csak most következett be.

Miután a magyar királyi címet illetőleg — a mely ismét veszélyben forgott — a magyar és a császári kancellária megállapodott egymással, a címerkérdés megoldása következett, a mely megoldásban — részleteit itt hosszú volna elmondani — szintén sikerült a magyar kancelláriának megőrizni és kifejezésre juttatni a dualismust és a megoldásnak megfelelő új pecsétet 1807 őszén el is készültek.

1813-ban Metternich a cím és címer kérdésébe új fordulatot akar becsempészni, azonban a magyar kancellária óvatos volt és ellentállt minden ilyen irányú törekvésnek. Bár kétfejű sasos alapon, a sasos háttérrel, de mégis mindig kétféle pecsét, kétféle címer volt használatban és ennek megfelelően kétféle uralkodói cím is.

Metternich centralistikus irányú törekvése nemcsak hogy nem sikerült az 1836. évi címerrendezésnél sem, de sőt a magyar álláspontnak megfelelően ő maga rajzoltatta meg az új címereket, a mi a magyar kancellária 24 esztendőös következetes magatartásának eredménye volt. És a magyar kancellária inkább éveken át nem hajtotta végre a király rendelkezéseit, de álláspontjához vaskövetkezetességgel ragaszkodott.

Ez volt az állapot 1848-ig, a midőn az események akkori rohamos kibontakozása új irányt adott a magyar címer fejlődésének. Ekkor a magyar állam címere mindenféle kétfejű sasos háttér nélkül, tisztán jelenik meg előttünk, hogy alapját képezze az 1867 utáni fejlődésnek.

1849 után 1867-ig megvan a visszaesés a cím és címer terén is, a magyar királyi pecsétet helyét a császári foglalja el, míg végül 1869-ben beáll a magyar címernek az 1848-iki alapján

való mai, legújabb korszaka, a melynek finaleját a most dúló világháború zivatáros napjaiban éltük meg, a kiegyezési törvény szellemében megalkotott legutolsó nagy czímerrendezés képében.

Ez Illés tanulmányának nagyon rövidre szabott kivonata. A dolgozathoz a szerző dicséretes szorgalommal és buzgósággal mindenünnen nagyszabású levéltári apparatust hordott össze és e nagy adattömeget nem száraz szakdolgozattá, hanem laikusok számára is élvezetes és tanulságos formában dolgozta fel. Különösen érdekesek azok a részletek, a melyekben a szerző a magyar kancelláriának a centralistikus törekvésekkel szemben való makacs küzdelmét és következetes ellenállását rajzolja meg.

A dolgozatot jól sikerült húsz szövegközi címerkép és eredeti typariumokról készült s nagyszerűen sikerült műmellékek tarkítják.

Szerző dolgozatával értékes és becses monographiát nyújtott alkotmányunk újabb történetéhez.

Iványi Béla.

Horváth Sándor: A szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. A szerzet 700 éves jubileuma alkalmából méltóságos és főtisztelendő dr. Fischer-Colbrie Ágost kassai megyéspüspök úr előszavával kiadta — —. Budapest, Stephaneum, 1916. Nagy 8° 424 lap.

Pfeiffer Miklós: A Domonkos-rend magyar zárdáinak vázlatos története. Jegyzetekkel bővített külön kiadás »A szent Domonkos-rend multjából és jelenéből« cz. emlékkönyvből. Kassa, Szent Erzsébet nyomda r.-t. 1917. 8°, 111 l.

Pfeiffer Miklós: A jubiláló Domonkos-rend történeti keretben. Különlenyomat a »Felvidéki Ujság« 1916. évi 284., 285., 286., 287. számából. Kassa, Szent Erzsébet nyomda r.-t. 16°, 15 l.

Mielőtt a fentebb jelzett könyvek ismertetésébe kezdenénk, tisztelettel és szeretettel üdvözljük szent Domonkos rendjét fennállásának 700 éves évfordulója alkalmából. Nem sok szervezete van a katolikus egyháznak, mely az egyház s Európa keresztény népeinek különösen középkori életére oly nagy befolyást gyakorolt volna, mint ez a rend. Ez a befolyás nem csupán a szellemi és vallásos élet terén jelentős, bár természetesen itt a legerősebb s itt vannak igazán jelentős alkotásai, mint a késő középkori vallásos élet kialakítása, a scholasticus theologia és philosophia kiépítése stb. Megnyilvánul ez a befolyása a politikai történeti életben is, bár ez irányú működésében sok gáncs is éri a rendet, különösen, bár sok tekintetben méltatlanul, az inquisitív kapcsolatokban. Magyarországon azonban e nemű működése

is áldásos, mint pl. a balkáni eretnekségek ellen folytatott küzdelem, mely tényleg nem más, mint inquisitios működés vallásos szempontok szerint, eredményeiben azonban a magyar birodalom balkáni befolyásának és hatalmának emelésére szolgált; vagy a kúnok között vállalt missio, a mely, sajnos, csupán rövid időre, a magyarság szempontjából is oly örvendetes eredményekkel járt.

A megváltozott viszonyok és korszellem következtében természetesen a rend működésének jellege és jelentősége is nagy mértékben megváltozott, az előttünk fekvő jubilaris kiadványból azonban úgy látjuk, hogy maga elé tűzött feladatának ma is oly becsülettel és buzgalommal törekszik megfelelni, mint legnagyobb virágása korában. Ezért üdvözljük a rendet szeretettel és tisztelettel.

A jubiláris kiadvány természeténél fogva csak részben érdekelheti folyóiratunk olvasóit, ámbár alig van dolgozata melyben történeti érdekű részleteket, adatokat ne találnánk. Bennünket természetesen leginkább a magyar domonkosok multja érdekel. Ebben a tárgykörben mozog a könyvnek öt dolgozata. Legterjedelmesebb és történetileg legérdekesebb ezek közül Pfeiffer Miklósé, a mely a magyar domonkos-zárdák rövid történetét adja. Erről külön fogunk beszámolni. A margitszigeti apáczakolostor és lakóiról Tarczai György ír. Őt a magyar olvasóközönségnek nem kell bemutatnunk, csak annyit jegyzünk meg, hogy a tárgyat archaeologiai szempontból dolgozza fel.

Szalay János O. P. »A magyar domonkosok nagy magyarországi missiói«-ról ír. Szép gondolat volt a többi, egyházi és rendi szempontból aránytalanul jelentősebb missiók tevékenység mellett ezeknek az utazásoknak külön cikket szentelni, természetesen azonban, hogy az író erről a tárgyról újat nem mond, hisz a reá vonatkozó forrásanyag sajnos igen kicsiny s bővülése alig is remélhető. A közönség azonban hálával fogja fogadni ezeknek a kalandos, nemzeti szempontból annyira érdekes utazásoknak rövid leírását. Itt megemlítjük, hogy nagy örömmel fogadtuk volna a kún és boszniai térítések történetét. Ezen a téren vannak igen kiváló munkálatok, de még igen sokat lehetne és kellene tenni. — Böle Kornél O. P. : »A budapesti új rendház alapítása« cz. dolgozata természetesen csak néhány történelmi adatot hoz. — A magyar tárgyú dolgozatok közül utolsónak hagytuk, bár sem helyzeténél, sem értékénél fogva ezt nem érdemli, de tárgya révén, a mely irodalomtörténeti, Vargha Damján O. Cist. cikkét : »A szent Domonkos-rend és a magyar codexirodalom«. Az író ezen a téren eléggé ismert — előnyösen — ahhoz, hogy dolgozatát itt ne kellessen ismertetnünk. Ez különben sem a mi fel-

adatunk volna. Csak azt jegyezzük meg, hogy a cikk egyike a könyv legjobban megírt fejezeteinek s hogy alkalmas arra, hogy minden olvasó hálával emlékezzen meg azokról az érdemekről, a melyeket a rend a középkori magyar irodalomban szerzett.

Itt említjük meg, mint némileg rokontartalmút, Böle Kornél O. P. másik cikkét is »Adatok a Domonkos-rend liturgiájához és a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár idevágó kézirataihoz«. A domonkos liturgia rövidre fogott története mellett a jelzett könyvtár liturgikus kéziratának ismertetése.

A rend általános történetével több cikk foglalkozik. Rendben első ezek között szent Domonkos élete, a melyet Paluscsák Pál O. P. írt. Előadása szép, élvezetes, de természetesen tényben újat nem közöl. — Szorosan összefügg vele Szabó Szádok O. P. »A Domonkos-rend szelleme és szervezete« cz. cikke. Szeretnők, ha a szerző a rendi szervezet történeti fejlődését adná, oly szeretettel és megértéssel, mint ezt a cikkét megírta. — Dunarich Károly O. P. »Szent Domonkos rendjének rövid történetében« szintén azt sajnáljuk, hogy rövid. Ez persze nem is lehet másként. A rendi történet megírása vagy egészen röviden, széles olvasóközönség számára, mint itt történt, vagy nemzedékek munkájának igénybevételével történhetik, a mi persze itt távolról sem lehetett cél. — Horváth Sándor O. P. Boldog Nagy Albertről és Aquinói Szent Tamásról ír. A közönség talán ezt a dolgotat tudja majd legkevésbé értékelni. Igaz, róluk nem igen lehet népszerűen írni. De tán lehetett volna — kicsinyben — olyasmit adni, mint Endres szent Tamásról. Egy-egy rövid életrajz semmi esetre sem ártott volna. Megemlítjük mindjárt, hogy a kötet végén közölt irodalomból hiányzik Gonzalez Zephyrin Szent Tamás philosophiájáról írt szép munkája magyar fordításának megemlézése. Igaz, hogy a fordítás ma már alig élvezhető s alig található, de magyar közönségnek írva meg lehetett volna úgy említeni, mint a német kiadást. Szép lett volna e dolgozattal kapcsolatban egy fejezet arról a szerepről, melyet a többi domonkosok a középkor tudományos és egyetemi életében játszottak. A magyar közönségnek ilyesmire nagy szüksége volna. — Szorosabban történeti érdekű még Gerdenich Móricz O. P. dolgozata: »A rendtartományok vázlatos története«. Természetesen ily óriási themáról ily kis helyen — bár a fejezet egyike a legnagyobbaknak a könyvben — csak egészen röviden lehet beszámolni. A legkiemelkedőbb datumok azonban itt is együtt vannak s így a laikus érdeklődő nagyjában tájékozást szerezhet a rend általános történetéről. Ennek a dolgozatnak értékes kiegészítői az író által rajzolt térképek (Orbis Dominicanus), melyek a rendnek az öt világrészben való elterjedését szemléltetik a mai állapot alap-

ján. — A rendtagoknak a művészetek történetében játszott szerepéről ír Malártsik Ignác O. P.: »Virágcsokor rendi művészeink nevéből«.

Ezeken kívül néhány túlnyomóan egyházi érdekű dolgot tölti be a kötetet: Fischer Colbrie Ágost kassai püspök Előszaván s a kiadó előszaván kívül Paluscsák Pál O. P. a másodrendű apáczákról, Molnár Márton O. P. a harmadrend és a domonkosok vezetése alatt álló társulatokról, Badalik Bertalan O. P. a Domonkos-rend misszióiról ír. Ezen dolgozatok mindegyikében vannak többé-kevésbé történeti adatok, bővebb ismertetésük azonban nem ide tartozik.

A kötetet a rendfőnökök névsora, a felhasznált irodalom s a között képek jegyzéke zárják be.

A mi a kiadvány egészét illeti, bizonyos, hogy a rend nagy feladatot vállalt, a mikor oly könyvet akart kibocsájtani, a mely méltó a jubileum fontosságához, a mennyiben feldolgozza a rend történeti és jelen életének minden jelentősebb megnyilvánulását, alkalmas legyen arra, hogy a szélesebb értelemben vett közönség kíváncsiainak megfeleljen és érdeklődését felkeltse, s ha ennek fejében le is mond az önálló tudományos eredményekre való törekvésekről s inkább népszerű, mint tudományos színvonalú, a népszerűségért még sem áldozza fel az igazságot s a rend jelszavának s jellegének megfelelőleg a körülmények által vont korlátokon belül a lehetőségig igyekezzék megfelelni a tudomány követelményeinek.

Ennek a célnak a könyv nagyjában és általában megfelel. Nem mondjuk, hogy nincs benne hiányosság, hiba, tévedés. Ilyet, ha az ember keres, tán minden emberi munkában talál, s ily célú és jellegű munkánál a bírálónak nem feladata ezek keresése. Hiszszük azonban, hogy szélesebb körökben képes lesz felébreszteni az érdeklődést a rend múltja és jelene iránt, s így hozzájárul nemzetünk külsőségektől eltekintve gyenge lábon álló történeti érzékének erősítéséhez.

Még egy tekintetben kell kifejezést adni teljes elismerésünknek, s ez a külső kiállítást illeti. Alig volt hihető, hogy a háború harmadik évében ily imponálóan szép könyv megjelenhessék. Ez a kiadvány nem csupán a rend szerető gondját és áldozatkészségét dicséri, de a kiállító, különben is előnyösen ismert nyomda jóhírére is növeli. Kár, hogy a képeknek egyrésze, bár technikailag mind igen jó, művészi szempontból nem éppen méltó a kiadványhoz.

Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy daczára a magyar rendtagok aránylag igen csekély számának, s daczára a kínálkozó feladatok igen változatos voltának, a könyvben található dolgozatok az előszó s három cikk kivételével mind magyar do-

monkosok munkái. Jele ez a rendben ma is elevenen élő ősi szellemnek, s reményt nyújt arra, hogy a rend újabb megerősödésével képes lesz nekünk egy nagy multjának teljesen megfelelő rendtörténetet is nyújtani.

Egyelőre a jubileumi kiadványban a magyar rendtörténethez nem domonkos teszi meg az előmunkálatokat, hanem Pfeiffer Miklós dr., a ki három év előtt egy általában elismeréssel fogadott szép dissertatióban írta meg a magyar domonkos-rendtartomány keletkezésének és első éveinek történetét. Ott egy-két évtizedre terjedő időszakról gondos, nyugodt munkát végezve, kerek, főbb vonásaiban befejezett képet tudott adni. Itt igen nagy feladat előtt állott, a melynek megoldására maga is csak részben vállalkozott, s így is, dolgozata »A Domonkos-rend magyar zárdáinak vázlatos története« valóban csak vázlatnak nevezhető, a minek persze magyarázatát is adja a szerző, megjegyezve a különlenyomat előszavában, hogy azt »rövid határidőn belül kellett elkészíteni«. Minden esetre nem ártott volna a különlenyomat kiadásával várni addig, míg legalább a legszembetűnőbb külső szépséghibákat módjában lett volna az írónak eltüntetni. Itt első sorban a nyelvre gondolunk. Láthatóan elsietett, sok helyütt magyartalan fogalmazással állunk szemben. Sajnálkozva vesszük pl. tudomásul, hogy a »besztercei domonkosok Keresztély nevű perjele 1309-ben lesz említve«. (33. l.) Ez a szerkezet különben is kedves az író előtt.¹ Kifejezései sem mindig szerencsések. A comes-t állandóan grófnak fordítja. Bernardus Guidonis-ról körülbelül minden olvasója fogja tudni, kicsoda, de mégis zavaróan hat, ha több ízben a »Guidonis-féle zárdalajstromról« emlékezik meg. Ezek alaki, a dolgozat értékét lényegében nem csökkentő hibák, de az elsietettség más dolgokban is kellemetlen nyomot hagyott, így az irodalom összeállításában is, sok oda nem illőt felvéve, s elhagyva néhány odakívánczó művet. Pedig a jegyzetelésen — és pedig feleslegesen sűrű jegyzetelésen kívül — első sorban az irodalom összeállítása volt az, a mi a dolgozatnak különlenyomatban való megjelenését jogossá és kívánatossá tette.

Az író tiszteltreméltó tudása így is, minden hibája mellett értékesé teszi a dolgozatot. Örömmel fogadjuk, s ha fentebb kifogásokat emeltünk, azért tettük, mert meg vagyunk győződve, hogy hosszabb idő alatt és nagyobb nyugalommal szerző még sokkal nagyobb örömet szerezhetett volna. S reméljük is, hogy ezen a téren fogunk még találkozni vele.

¹ Érdekes, hogy J. Loserth pedig a Historische Vierteljahrschrift XVIII. Jhg. (1916) 208. lapján Pfeiffer német nyelvű dissertációjáról írva, annak rossz németiségét említi.

Ezen a nagyobb dolgozaton kívül a rend jubileuma alkalmából írt még egy kisebb, népszerű előadást ugyancsak Pfeiffer Miklós dr., a mely rövidségében ügyes, sikerült, de a melynek bővebb tárgyalása nem ide tartozik.

Patek Ferencz.

Graf Ernst zu Reventlow. Deutschlands auswärtige Politik. 1888—1914. — Fünfte, unveränderte Auflage. — Berlin. 1917. Ernst Siegfried Mittler und Sohn.

A német háborús és publicista irodalom sohasem emelkedett oly szédítő és még be sem látható magaslatra, mint a nagy háború alatt. Mennyiségileg sok, minőségileg súlyos iratokban és könyvekben a nép legjobbjai tárgyalják e véres korszak okait, történetét és élesen bírálják mind az entente, mind a középponti hatalmak javára vagy rovására.

Köztük jelentékeny helyet foglal el Reventlow munkája, mely célul tűzte ki, hogy Németország mindama diplomatiái és politikai balfogásait bírálja, melyek a világháborúban hatványozottan sújtották.

A napoleoni hadjáratokból fennmaradt történeti műveket, a romantikus német szabadságharcz irodalmát, a beszédeknek gyűjteményét számban és nagyságban a mai háború első pár hónapja túlszárnyalta és annak legalább tízszeresével kell tájékoztatás céljából a történetkutatónak megbírkóznia.

A középponti hatalmak diplomatiái csalódásainak legsúlyosabb állomása Nagybrittannia beavatkozása a háborúba, — holott előrelátható volt, hogy az már 1905-ben készülődött, de akkor Franciaország nem volt felkészülve, 1909 és 1912-ben Oroszország volt így, 1911-ben nem bízott saját seregében és flottája erejében. Koloniális politikájának fényes eredménye, — melyre a legvérmesebb angol politikusok sem számítottak, különösen akkor, midőn a délafrikai britt államok a háborús beavatkozásért nem lelkesedtek, — eddig az összes német gyarmatokat és telepítéseket elnyelte. Szárazföldi, immár számottevő hadseregének megteremtése, — melyért a búr háború óta a Committee of Imperial Defence állandóan küzdött, — megállította a németet Páris felé útjában. Az ír lázadások fékentartása, az entente-nagyhatalmak pénzelve és az Amerikával kötött vérszövetsége, olyan vívmányok, melyek még mindig végzetlenül nehezedenek a középponti szövetségesek sikerére. Ugyancsak az ő befolyására és francia pénzen támadott Japán és Portugália, holott az elsőről a közfelfogás az orosz sereg kettéosztását remélte. Az ő bujtogatására és francia kaczerködésre fogott fegyvert szövetséges ellen Olaszország és Románia is. Ma a tőle szított orosz államcsíny és műforradalom, hol Bebelre, Marxra és

Engelsre esküsznek, hol az 1895 óta népszerűtlen czárt elűzték, németellenes és Amerika, mely a the united fruit company és municzióiparának veszélyeztetése miatt fegyverkezik, sőt már China is reánk vicsoritja fogát. Hiába reménykedtünk, hogy egy indus forradalom Anglia seregét majd leköti, az indusok,¹ míg vallásukat nem támadják, forradalmat csinálni nem fognak. Anglia és Franciaország pénzével előre lebilincselte a szárazföldi és tengerentúli sajtót és diplomatiát (Rómában Barère nagykövet évenként 350.000 frankot költött e célra, nem említve Renel Rodd mesterkedéseit), úgy hogy az így elhelyezett tőke most hajtja legdúsabb gyümölcseit. Végül Németország állásfoglalása 1894/5-ben a chinai-japán háborúban Japán ellen, 1895/6-ban az olasz-abessyniai kérdésben Anglia ellen, 1897-ben a görög-török háborúban a görögök ellen, 1898-ban a spanyol-amerikai háborúban Amerika ellen, 1899/902-ben az angol-búr háborúban Anglia ellen, 1904/5-ben az orosz-japán háborúban Japán ellen, 1903, 1906 és 1910/11-ben a francia-afrikai kérdésben Marokkó mellett, 1911-ben az olasz-török háborúban semleges, 1912/3-ban a Balkán-háborúban a török és bolgár mellett, 1914-ben a mexikói és Egyesült-Államok sűrűlődsében az előbbieket mellett, mind oly hibái egy tengerentúl terjeszkedő állam kezdő diplomatiájának, melyek bajt és kárt hoznak a fejére.

1870 után Bismarck a francziák figyelmét az afrikai gyarmatosítás felé irányította s vele egy időre elhessegette előlük a revanchegondolatot, 1879-ben az oroszszal szemben Vilmos császárnak az orosz czárral Alexandrovóban találkozása után, a császár ellenére és megdöbbenésére ² megkötötte Ausztria-Magyarországgal a kettős szövetséget, melybe később az olaszt is belevonta, a mivel a még 1848 és a krími háború miatt a monarchiára neheztelő oroszot sakkban tartotta. További diplomatiái strategisálása az oroszszal: a hátvédő politika (Rückversicherungs politik) és a bensőbb kapcsolódás a britt diplomatiával, melynek megnyerésére törekedett, végül tartózkodása a német gyarmatosító politikától, — a miről már Versaillesben úgy nyilatkozott, hogy nem akar gyarmatokat, ezek csak emberellátó statiók és számára ép olyanok, mint a lengyel nemes családoknak selymes czobolypréme, mely fedi őket, mivel ingük nincsen, — ez irányok minden időkre biztosíthaták volna a középponti

¹ Leopold Wiese: Politische Briefe über den Weltkrieg.

² Franz Zweybrück: Zur Entstehungsgeschichte des Bündnisses zwischen dem Deutschen Reiche und Oesterreich-Ungarn. Deutsche Rundschau. Febr. 1915. Hohenlohe hg. levelei. — Felix Rachfahl: Die innere Politik Bismarcks und die Gegenwart. U. o. April. 1905. Hohenlohe-Schillingsfürst: Denkwürdigkeiten. Vierter Atdruck. II. 275. l. »Der Kaiser droht mit Abdizieren«.

hármasszövetségnek hatalmát a francziák támadása ellen, ámde kancellári utódai homlokegyenest ellenkező politikát űztek. Gyorsított gyarmatpolitikájuk megsértette az angolok afrikai és ausztráliai érdekkörét és Japánét (Kiautschau). Tengeri hadseregük gyors és feltűnő szervezése fenyegette az angolét, Tanger, Agadir, a marokkói krízis, Venezuela, a búr háború, Algeciras, a bagdadi vasút, Kongo stb. egy ifjú diplomacia előtt intő például szolgálhatott volna. A mi Bismarcknak nagy terveit felépítette, azt megsemmisítette egy, a gyermekkorát élő diplomacia és lassankint minden oldalról engesztelhetetlen és ádáz ellenségektől volt környezve (VII. Eduard).

Reventlow könyvének ez a kerete. A mű bíráló elmével esik neki az összes külpolitikai nyilvánulatoknak. Az 1914—17. év-közben megjelent öt kiadás ezeket majdnem kötetről kötetre újabb adatokkal bővítette és újabb felfogással ítélte meg. Bírálói közt főleg Veit Valentin¹ kimutatja a nagy eltérést az egyes kiadások közt. Az első 420 oldal, míg az ötödik 480 oldal. Szembes-állítja a történetírót a publicistával az első javára az első kiadás-ban, a másik rovására a harmadikban. A többi lényegesebben már alig javított. Bővebb értékelésre nem akadunk nála. Különben is Reventlow nem okmányok feldolgozója s még a hadi színes könyveket sem használja fel, kútforrásai: jogi és diplomai tudása, közelálló vezéregyéniségek nézete. Vérteli politikus, a ki a diplomatiát és politikát szerencsésen egyesíti és vele igen sokszor villámszerűen megvilágítja az egyes politikai helyzeteket. Ezzel első rangú forrásművé avatja művét. Keserű igazságokkal illeti a német diplomatiát és mély bepillantást nyújt a vezető gondolatok czéltalanságába, a vezérek ügyetlenségébe és balfogásaiba. A császár személyét tiszteletreméltó távlatban tekinti és mindig tanácsadóira tudja hárítani az elkövetett hibákat. Előadása, stylusa, az események csoportosítása egy regény érdekfeszítő momentumaira emlékeztet. Egymásután és egymásra tornyosuló élénk tárgyalása mintegy tragikusan állítja szemünk elé a német diplomacia céljait. Mint a britt politika elsőrangú ismerője,² ezúttal inkább a német közfelfogásnak megszólalója és a német nép hangulatát fejezi ki, daczára annak, hogy többször pártosan és elvakultan állítja be az eseményeket. Ha a háború okai iránt az elkeseredést táplálja is, bizonyos világpolgári eszmetársítást ébreszt az olvasóban, főleg a németében, a ki e téren a háború előtt kapkodónak és majdnem véleménytelennek bizonyult.

¹ Graf Reventlow als Geschichtsschreiber. Preuss. Jahrb. 1916. Band. 165. II.

² L. Der Vampir des Festlandes cz. könyvét.

No de lássuk a mű tartalmát. Németország politikai állása Bismarck visszalépése után rosszabbodott, mivel Franciaországban állandóan tért nyert a revancheeszmé és nem volt ember, a ki ettől más czélok felé terelhette volna. 1878-tól kezdve nagyban közeledik Oroszországhoz, mivel a hátvédő politika fokonsint gyengült, de Anglia ekkor még, főleg gyarmati érdekből, Németország felé hajlott és a hármasszövetséggel tartott. 1890-ben Caprivi alatt lejárt a német-orosz szövetség és azt nem újítja meg. Bevált Hohenlohe jóvendölése, hogy Németország és Ausztria-Magyarország szövetsége magával fogja hozni Franciaország és Oroszország szövetkezését. Ez 1894-ben bekövetkezett. Ebben az időben jön létre az angol és német közt a Helgoland—Zanzibár csere, melyben mind a két fél jól járt. Leginkább a német, mint azt bizonyítja Helgolandnak északi tengeri hadi és repülői bázisa. E mellett máris jelentkezik bizonyos elhidegülés angol részről, mely a francziákat afrikai hódításaikban támogatja. Ez volt a német külpolitikának első fiaszója és elszigetelésének kezdete. A hármasszövetség még eléggé szilárd, de Olaszország máris közeledik Franciaországhoz és hogy középtengeri hódító politikáját érvényesíthesse, Angliával is kaczerkodik.

Látjuk, hogy Franciaország tartós alapot szerez az orosz birodalomban és ez, mely 1813-ban még Poroszországot erősítette, 1815-ben a bécsi congressuson Németország hatalmi törekvéseit ellenezte, 1830-ban Franciaországgal tartott, 1847-ben ismét közeledett hozzá, mert a lengyel lázadást leverte és 1860-ban elfogadta a közvetítést német részről a monarchiával, 1870-ben semleges marad, de most lassankint elfordul tőle. A délafrikai kérdés nagy feszültséget teremt Anglia és Németország közt. A német császár távirata Krügerhez,¹ melyet korántsem szövegeztek diplomata-, hanem német jogászésszel, általános felháborodást szült Angliában. »Németország« — mondja a könyv egyik bírálója² — »ekkor hatalmi külpolitikát üzött a tényleges hatalom nélkül, a mi eredményre soha és sehohsem vezetett«.

Hasonló hatást hívott ki Japánnal szemben 1895-ben, midőn a schimonosecki béke után meg akarta akadályozni, hogy az Chinában gyökeret verhessen, míg vele szemben Francia- és főleg Oroszországnak — a császár és a czár megegyezése alapján — jelentékeny előnyöket iparkodott biztosítani.

E politikai beavatkozások mellett a gazdasági és kereskedelmi versengés felszínre hozta Anglia kalmáririgységét. Németország kereskedelmének bámulatos és hatalmas fellendülése, a vele járó

¹ 1896 jan. 3.

² Deutsche Rundschau. 1914. Nov.

és a szükségesnek látszó német hadiflotta megteremtése Angliában a »German Invasion« kapós jelszavát hozta létre.

A német haditengerészet, mely 1849-ben 6 hadihajóból állott, melyekre félmillió márkát költött, 1913-ban 200 millió márká kiadást jelentett. A görög—török háborúban azonban mégis annyira tehetetlen volt, hogy a szándékolt görög blokádot nem tudta keresztülvinni, bár azt Anglia és olasz szövetségese ellenére is tervbe vette. Belátta ugyan,¹ hogy Anglia tengeri hatalmának megtörése nem annak megsemmisülése, hanem csak politikai életének más csatornába vezetése. Erre valóban törekedett is. 1897 óta Tirpitz tervszerűen hozzálát a német haditengerészet kiépítéséhez, még pedig nyilvánvaló háborús célzattal, melyet bámulatos technikai tudományal egyesített. Ekkor szerzi meg Keleten Kiautschaut, Oroszország antieurópai politikája Port-Arthurt, Anglia pedig Wei-Hai-Weit. Utóbbi szemében mindkettő szálka volt, de mégis Németországhoz közeledett, ámde ez ekkor nem akarván az Oroszországgal kötött jó viszonyt elrontani, az angol közeledés ellen dolgozott. Sehogysem látta jónak, hogy Oroszország valamiképen Anglia befolyása alá kerüljön.

Erre Anglia Franciaország aspirációit melengette, a mivel az európai helyzetben új korszak kezdődött. A faszodai kudarcz ellenére 1898-ban Delcassé hathatós agitációjára meglett a két állam közt az entente cordiale. VII. Edvárd uralkodásával ez a szövetkezés évről-évre erősödött és 1904-ben a marokkói egyezménynyel teljesen megszilárdult. Ezzel aztán az angol flottabasis a középtengerről az északi tengerbe tevődött át és Anglia kész volt bármikor az északi német partokat megtámadni, az északi francia partokra seregeket szállítani arra az eshetőségre, hogyha Németország a francziákat megtámadná. Edvárd egyúttal körmonfont ravaszsgal teremtette meg a tőle tervbevett körülzáró politikát, csak még Oroszországgal nem tudott megegyezni.

A japán—orosz háború Angliát egyszerre megszabadította az orosz veszedelemtől, de annál nagyobb veszedelmet látott a német flottatervezetben (Dreadnought.) Az algecirasi konferencián Németország egyedül állott a monarchiával. Olasz szövetségese is és Oroszország is cserbenhagyta. Még ekkor sem látta át olasz szövetségésének kétszínű játékát, mely nemcsak Ausztria-Magyarországnak egyes döntő és titkos világpolitikai állásfoglalását (1903, 1910) mindenkor és azonnal besúgta a francia kormánynak, hanem ellenőrizetlenül hagyott sajtójában Németország ellen is gúnyolódó és lekicsinylő állást foglalt, mint például

¹ Alfred Hettner: Englands Weltherrschaft und der Krieg.

a messinai földrengéskor fel sem említi Németország segélyét, a miénket pedig gonosz gúnynyal emlegeti.

Edvárd körülzáró politikája némileg megtört a boszniai kérdésben, hol Németország pártunkra állott, míg Olaszország berzenkedett és balkánüzelmeket pártfogolt. A feszültség Angliával némileg enyhült és az agadiri eset a német javára írható, de a marokkói kérdésben ismét szembe került vele és Franciaországgal.

Az olasz—török és a Balkán-háborúban Törökország majdnem kiszorult Európából. Összeroppanása mind Németország, mind a monarchia keleti politikájának nagy veresége volt, a mi Reventlow szerint nyereségnek is tudható be, mivel Németországot egy illúziótól fosztotta meg. Ismeretes a monarchia keleti politikája az 1913. bukaresti békéig. Tudjuk, hogy Kálnoky politikája Oroszországgal szemben állandóan előzékeny, még pedig azért, mert a dunai monarchia belső ügyei erre kényszerítették. Igaza volt, midőn azt mondta, hogy majd a jobb, majd a bal lába le van kötve. Követte Bismarck szavát: »Wir lassen uns von niemand ein Leitseil um den Hals werfen, um uns mit Russland zu brouilliren.« Aehrenthal azonban már erélyesebben léphetett volna fel, különösen 1908/9-ben és Szerbiát észére téríthette volna s ezzel szemben alig tett valamit, hogy a csirájában máris mutatkozó háborút elfojtsa.¹

1913-ban az európai helyzet a következő: Oláhország, mely a hármasszövetséggel barátságos viszonyt tart fenn, balkáni nagyhatalommá lett és Szerbia meg Görögország pártjára állott. Az oroszról cserbenhagyott Bulgária a monarchiával keres szövetséget. Németország Törökországgal jó viszonyban maradt s így a hármasszövetség a Balkán-háborúból elég épen került ki. Oroszország már ekkor készül támadó háborúra a monarchia ellen. Célja Konstantinápoly és ezzel az a veszedelem, melyet teljes horderejében már a nagy Napoleon felismert, de hát Oroszország boldogulása annak az államnak kezében fekszik, a mely a Dardanellákon uralkodik. Ekkor Keleten megerősítette megrendült helyzetét is és Anglia mégis kitart mellette. Franciaországban a német gyűlölet a tetőfokra hágott és az osztrák-magyar—olasz viszony Albánia önállósításával elég tűrhetőnek volt mondható. Noha a német veszedelem Európában nem kisebbedett, az angol—német helyzet is elég jó. Japánban az angolok és az amerikaiak a német gyűlöletet szítják. A Balkánon a monarchiát belsőleg bomlasztó áramlatok erőre kapnak és pár merény-

¹ Theodor von Sosnosky: Die Balkanpolitik Oesterreich-Ungarns seit 1866.

lőnek golyója az egész európai egyensúlyt felborította, hogy a világot a háborús halál tarantella-tánczának kiszolgáltassa.

A német diplomacia eleddig jogász-elméletek alapján állott : correct, nyílt és egyenes ; ilyen eszközöket ellenségeinek kalmárszelleme mindig meg fog dönteni.

A Reventlow-könyv ötödik kiadása az algécirasi konferenciától kezdve teljesen újonnan van megírva. Belgiumról nem szól érdemlegesen, pedig itt is elég elmélkedő anyagra talált volna, hogy az 1709-ig állandó harczterül és attól fogva a nagyhatalmaknak »barrière«-ül szolgáló ország labilis politikáját megítélhette volna. Főleg azért, mivel 1830-ban a franczián kívül önállóságát minden nagyhatalom és így a német is elismerte és most ez ellen foglalt titokban, majd nyíltan állást. Majdnem hasonlóan jár el Olaszországgal szemben, melynek áskálódásait elég optimistikusan mérlegeli.¹

A németet erős nemzeti öntudata jellemzi. Rendkívül apolitikus nép, vagy pedig az »überpolitikus« elméleti világpolgárság köti le, ámde politikai modora- és eljárásában még nem emelkedett ki természeti, esetleg Tacitus-korabeli belső önrzetéből és vadságából, a mi a diplomatiában csak kár és nem érdem. Tudjuk, hogy az agrár államok korlátozott sorából ki kellett lépnie és világpolitikát űznie és Macchiavellinek Colonna condottierihez intézett sorai szerint : férfit nevelni, vasat kovácsolni, pénzt veretni és kenyeret sütni a háborúhoz és ezt meg is tette, ámde gyermekkorát élő diplomatiájának nem adatott meg Bismarck lángszelleme. Tudjuk, hogy a háború magától jött és Anglia tüzelt rá, vagy mint Chamberlain Houston Stewart mondja : »Az utolsó 43 évben nem volt német ember, a ki a háborút óhajtott volna és az, a ki erős és fékezhetlen akarattal arra törekedett, hogy a békét fenntartsa s a ki oly sokszor még olyan helyzetekben is, melyek Németországra tűrhetetlenek voltak — mire Anglia sok okot szolgáltatott — és mégis a békét akarta, az maga — a német császár volt«. Tanulságul leszögezhetjük, hogy egy érelyes és nem erőszakos diplomacia fölér sok világháború szomorú vagy dicsőséges eredményével.

Morvay Győző.

Lichtenberger Henrik : Wagner Richárd. Fordította Esty Jánosné és **Haraszi Emil : Wagner Richárd és Magyarország.** A Magyar Tud. Akadémia kiadása. Budapest. 1916. 8°, 495 l.

Mindenesetre csak dicsérni való, hogy tudományos akadémiánk könyvet adott ki a XIX. század egyik szellemóriásáról ;

¹ L. Fraknoi Vilmos cikkeit a Budapesti Szemle 1915. és 1916. füzetében.

Wagner Richárd a mű címe ; hogy a majdnem 500 lapnyi mű tulajdonképen bipartitum más-más szerzőtől : I. Wagner in se, II. Wagner és Magyarország — ezt is mindenesetre csak dicsérni tudom. Bodogult Herman Ottó mondta egy nálunk álmélkodó német természettudósnak : »a magyar is megtanulta azt, a mit önök — de még egyebet is tud : a magyarországi eseteket és gondolatokat !« Thémánkra alkalmazva : a külföldi Wagnerről máris tudjuk azt, a mit a művelt külföld — de csakis mi magyarok tudjuk és hadd tudja meg az egész nagy közönség is : hogyan működött Wagner a mi országunkban és hogyan hatott a mi művészetünkre.

Pikáns, de csak első tekintetre, hogy akadémiánk a német nagy embert francia könyv fordításában mutatja be. Bölcsnek mondhatnám ezt az eljárást, mert az elfogultság esetleges vádja nem érheti a művet ; a (csak véletlenül német hangzású nevet viselő) szerző, Henri *Lichtenberger*, a párisi egyetem tanára, természetesen a maguk hőseit legjobban ismerő és alapos németek könyveit, forrásműveit átszűrte a maga, régen gallá vált szellemén. És csak helyeselhetni az akadémia választását : mert a ki Wagner iránt mélyebben érdeklődik, az tud is annyit németül, hogy akár az egész óriási német W.-irodalmat áttanulmányozza, míg a francia nyelvben jártasság már sokkal kevesebb olvasónak erénye ; a nevezett francia szerző (jeles bölcselő) e műve pedig talpraesett, rövidsége (198 lap) mellett is mindenről eléggé tájékoztató, tartalmaz életrajz és művészet-ismertetés. (Van a szerzőnek terjedelmesebb és komolyabb Wagner-könyve is, de ez a problémákkal mélyebben foglalkozó elméknek való, a melyeknek készült-ségét rendszeren kiegészíti az a tudás, hogy francia művet eredeti nyelvén tanulmányozhassanak.)

A fordítás átnézője, dr. Haraszi Emil, kissé méltatlankodva említi fel az előszóban, hogy a hatvan év óta tengerré dagadt, Wagnerről szóló, világirodalomban nem akadt eddig magyar könyv ; nem mondjuk, hogy ez nem volt fájlalnia, de sokkal jogosabb az a panasz, hogy, a kikkel ő egy sorba helyezi Wagnert, Shakespeare-ről, Goetheről szintén nincs egyetlen magyar könyv sem, Danteről is csak 1911 óta van monographia, a zenei világ legnagyobbjairól egyáltalán nem volt eddig, csak Beethovenről két füzetke, egy-egy gyűjteményes vállalatban ; még a harmincz éve meghalt Liszt Ferenczről sem jelent meg magyar könyv, pedig a napnál is világosabb, hogy ő magyar volt és magyar zenesz ! A mi külön magyar jeleseinkről : Erkel Ferenczről és Mosonyi Mihályról szóló könyvek (id. Ábrányi Kornél tollából) vajmi hiányosak ; dr. Fabó Bertalan szükségesnek látta az Erkel Albummal kiegészíteni tudásunkat, de már akkorra (1910) sok

forrás örökre elsikkadt. Az imént elhunyt dr. Vajda Emil Goldmark-monographiája ugyan érdemes, de kisterjedelmű; sokkal alaposabb Haraszti műve Hubay Jenőről. Ime az egész magyar zenei monographia-irodalom!

Lichtenberger könyvében csak egynéhány tévedésre akadtam: ilyen az (66. l.), hogy Wagner a bayreuthi újrendszerű nagy színházat »tiszán saját művei számára építtette«; holott köztudomású, hogy ő ott Mozartot, Beethovent, Gluckot stb. szintén játszani akarta: ez lett volna a tervezte stylus-iskola gyümölcse. Wagner fiának Siegfriednek születése évét (1869) hihetőleg a kegyelet hallgattatta el az íróval.

A fordító munkája felől már csak azért sem mondhatok véleményyt, mert hiszen az akárminő volt is: az akadémia átnézte = kijavíttatta (Haraszti). Még így is maradtak bántó helyek: »zenebarát« germanismus (3. l.); »az irodalomban igen művelt férfi« (5. l.); Hiller »zeneszerző és . . . zeneíró«, tautologia, azaz hogy hibás elnevezés e helyett: »zenei író«; értelemzavaró a 35. l. 6. sorában a száműzött Wagner régi és új életének szembehelyezése, kihagyta t. i. e pár szót: »*Azelőtt ugyanis* becsületesen törekedett . . .« Súlyos sajtóhibák is vannak, mint a 24. l. bekezdő évszáma »1840« 1848 helyett; 95. l. »Armidal« Arindal h.; 139. l. »tanúság«: tanulság h. — A fordítónak, az előttem teljesen ismeretlen Esty Jánosnének, zenei tudását nem valami előnyösen világítja meg az, hogy (74. l.) nem tudja, hogy a *dur* hangrendet nagy betűvel (C-dur, E-dur) kell jelölni s csak a *moll*-t kicsinynyel (c-moll, e-moll).

Egyért el kell ítélnem a Lichtenberger-féle Wagner-életrajz fordítóját (vagy talán átnézőjét?): önkényesen elhagyta Lichtenbergernek specialis francia vonatkozású Wagner-repertoriumát — mintha ez itt Magyarországon épen senkit sem érdekelne! Mibe került volna egy-vagy két oldal lenyomatása?

A bipartitum nagyobbik fele (a 199—495. lapokon) Haraszti önellő műve; czíme: »Wagner Richard és Magyarország. A zeneköltő kiadatlan leveleivel.« Találhatott volna megírására az akadémia régebbs munkást és ízig-vérig »wagneristát« — ha keresett volna; de a még fiatal Haraszti már a nagy apparátussal megírott Hubay-monographiával (non multa, sed multum) bebizonyította, hogy vállalai megbírják az új, igen nagy munkát, és a mi fő: valóban igen szépen oldotta meg nehéz feladatát. A legéberebb körültekintés, hangyaszorgalom és — a mit Jókai »a lábball szerkesztés«-nek nevezett: — dolgok s főleg emberek után járás fáradhatatlanul, kellett a sok hivatalos aktában, temérdek hírlapszámban és koros urak s hölgyek emlékezetében szunnyadt ezernyi apróság felszedéséhez, a szeretet gondja és a

józan gondolkodás éle azoknak rendszeres és kritikus felhasználásához. Fel bírt kutatni Haraszti féltuczat, eddig ismeretlenül lappangott, Wagner-levelet; nem az ő hibája, hogy ugyanennyi eltűnt (noha el volt könyvelve) a Nemzeti Színház stb. iratcsomóiból. Bámulhat a németiség, hogy még mennyit nem tud az ő Wagneréről olyant, a mit a magyar közönség — hála érte Haraszti czéltudatos energiájának! — most már tud. Érdemesnek vélem a művet német fordításra; annál is inkább, mert Wagner magyar vonatkozásainak eddig egyetlen kutatója: Kárpáth Lajos (egykor budapesti, most bécsi zenekritikus és a »Der Mörker« cz. színházi és zenei szaklap szerkesztője) a maga fáradozásainak eredményéből még egy cikket valót sem hozott nyilvánosságra.

Haraszti a könyvét a hazai, tehát szinte kizárólag pesti, zenei cultura 40-es évekbeli képének vázolásával kezdi — mindössze két oldal, kissé rövid; a kamarazenét, Ruzitska József »Kemény Simon« cz. operáját stb. nem említi — s aztán reátér Wagner első párisi tartózkodására, a melynek eredményéről: első nagyszerű operájáról (»Rienzi« 1842) szóló hír a Regélő-ben, Wagner első nyoma nálunk. Innen kezdve nyomon követi a »jobb« sajtó-organumokban a Wagner működéséről, 1863-ban és 1875-ben Budapesten tartózkodásáról, majd itt előadott színházi és egyéb maveiről közölt tudósításokat, bírálatokat, közben leveleit közölve (magyarul; a függelékben a német eredetieket); azután a Neumann Angelo-féle utazó Wagner-színház budapesti előadásairól, a külföldön szerepelt magyar Wagner-énekesekről és zenészekről, a vidéki Wagner-előadásokról, Wagner irodalmi műveinek magyar fordításairól s a zeneműveknek hazai kiadásairól szól, végül elősorolja a budapesti Wagner-előadások összes szereplőit és statisztikáját — egy szóval: Haraszti gondossága minden térre kiterjed. Természetes, hogy 10 oldalnyi névmutató teszi használhatóbbá az értékes és tárgyias könyvet.

A nehezen felhajszolható adatoknak olyan tömegével és olyan világos elrendezésével örvendeztet meg a mű, hogy őszintén fáj-laljuk, hogy számos a hiánya és számtalan a pontatlansága, a miknek oka, azt hiszem, a záros határidőhöz kötött munka kény-szerű gyorsasága volt s az ebből folyó felületesség, de valószínűleg az is, hogy Haraszti, tanár létére, sokszor nem gondol arra, hogy nem az ő tudásának színvonalán állók számára ír, hanem olyan közönségnek, a melyet fel kell még világosítani minden felől s a mely esetleg olyan új nemzedék, hogy nem is tudhatja: mennyit jelent pl. Perotti, Wiltné vagy Zichy Antal üres neve. A 208. l. szerint: »A kolozsvári Nemzeti Színház . . . jóval régibb a pesti-nél«, mennyivel? »1837 augusztusában megnyílt a [pesti] Nemzeti Színház és a megnyitás után egy hétre már előadta Rossini »Sze-

villai borbélyát»: mely napon? 215. l.: »A magyar hangszeripar és hangjegykiadás szintén fejlődésnek indul«: mennyiben? hány hangszerkészítő meg zeneműkiadó volt és kik? »A leégett német színház helyébe . . . épített Noth-Theater becsukta kapuit«: mikor égett le? (kétszer is!) mikor épült emez és mikor csukta be kapuit? 213. l.: »A magyar lapok is említik A Tannhausiak cz.«: mely magyar lapok s mikor? Hiszen később mindenütt első kötelességül teljesíti a pontos dátumok idézését. — 1850 után szólva: »A nemzet lassanként kezd magához térni aléltóságából. Felújítják »Hunyadi László«-t, bemutatják »Ilká«-t . . .«, holott ez a bemutatás arról híres, hogy a legmagyarabb és legszabadabb korszakban történt, 1849 decemberben. 245. l.: »A tragikus végű Simon«: mennyiben tragikus végű? régi színházi viszonyaink ismerői közül alig valaki tudhat róla, Harasztinak pedig a felvilágosítás csak egy sorába került volna. 304. l.: Erkelnek szemére hányják, hogy az ő operája »Dózsa György« bizonyára előbb fog színre kerülni, mint a hasonlíthatatlanul becselebb »Lohengrin«; érdekes volna tudni, de Haraszi nem világosít fel arról, hogy az epés jóslat bevált-e? 313. l.: Wagner küzdelme (írja Mosonyi) »emberi erőt felülmúló s csak az amerikaiak jelen óriás szellemi harczához hasonlítható«; ki tudja ma, hogy 1865-ben mi volt az az amerikai harc? (alkalmasint a rabszolgaság eltörlése körül). 347: »A miniszterelnök elhagyta az országgyűlést« a nagy művészeti eseményért: »Tannhäuser« főpróbájáért; sokakat érdekelheti, hogy ki volt az a ritka musicalis magyar miniszterelnök . . . 404. l.: nem írja oda azt az egyetlen (s lényeges!) felvilágosító szót, hogy az első vidéki »Lohengrin«-előadás (Temesvárott, 1877): német volt. 449. l.: Haraszi egész nagy repertoriumából a négykötetes Oesterlein csak egy művet ismer; hát ne bántsa-e az olvasót, hogy vajjon melyik az az itt elhallgatott egyetlen mű? Et caetera in infinitum. Nagyszámú jegyzeteit még vagy két tucattal kellett volna Harasztinak megtoldania (pl. Weitzmannról, Pohlról).

Tartozom — elhallgatva sok kisebb jelentőségű¹ — még néhány rövid, de lényeges megjegyzéssel.

Az »Istenek alkonya« nemcsak számtalan külön szépséggel pompázó, nagyszerű zene, hanem — Siegfried utolsó, nagy jelentében — a tetralogia előbbi darabjainak szépség-quintessenciája is. Haraszi pedig (419. l.) nem átallja aláírni egy nem »hivatásos« (voltaképen nem is hivatott!) zenekritikusnak azt az íté-

¹ Ilyen pl. az, hogy Haraszi nem fedezte fel azt az érdekes hírt a »Szinészek Lapja« 1887. évi folyamában, hogy Mihalovich elkészült az »Eliáná«-val, melyet csak 20 év múlva adtak.

letét, hogy az »Istenek alkonya« a tetralogia »leggyengébb része« — s a nélkül, hogy tudná pl. azt, hogy vajjon az 1892-diki bíráló hányszori hallás után fogalmazta meg hamis ítéletét: Haraszti külön érvet kovácsol igazolására, elmondván, hogy a darab nem lett állandó műsordarabbá! Mintha az ilyen értelmű siker volna a zenei vagy színpadi művek értékének igaz barometruma. (A tény az, hogy a »Nibelung gyűrűjé«-nek ez a része fásasztja ki legjobban az összes előadókat; ezért nem adják sűrűn.)

»A nagy nyugati népeknél«, írja Haraszti, 435. l. — »a nagy német mester csak lépésről-lépésre tud tért hódítani, mert a nemzeti művészet évszázados hagyományainak és szellemének szívós és makacs ellentállásába ütközik... De Magyarországon semmi sem állott útjába.« Tehát Magyarországon nincs hagyományos nemzeti művészet? Ennek szelleme nem tartja-e még ma is a közizlést békóiban, a hínáréhoz hasonló szívóssággal és makacs-sággal, mikor nemcsak a nyugati zenei kulturától érintetlen óriási vidéki területeken, hanem »az ország szívében« is a cigányzenének nevezett magyar népzeneben merül ki a nagy tömeg művészi élvezete?

Reményi Edéről két amerikai közösen írt angolnyelvű életrajzot. Kik is voltak? Csak arra emlékeztem, hogy az egyiknek neve »U«-val kezdődött. Keresem a névjegyzékben: természetesen hiába. Azért írom ezt a felötlő szót, mert úgy tudom, hogy Haraszti a könyv megírásának igazán nagy munkája annyira elfásasztotta, hogy a névmutató összeírásának gépies, nem szellemi, de figyelemfásasztó munkáját másvalakire kellett bíznia, a kiről nyugodtan állíthatom, hogy két oldalra való névsorral adós maradt... A könyvnek ez hiánya; nem Haraszti hibája ugyan, de hasonló hibát ő is elkövetett. Az »U«-val kezdődő angol nevet ugyanis a Reményi név valamelyik lapszámával kellett tehát keresnem; tizenkét ilyen lapot kellett hiába megnéznem; tizenharmadik ízben szólva Reményiről, említi Haraszti a kerestem könyvet. A hiba itt az a rendszertelenség, mondjuk ki: tudománytalanság, hogy a műve 1. lapján idézett forrásművek mellől kihagyta úgy ezt a munkát, mint a Lindnerét, Eisenbergét stb., a melyeket később elszórtan szép számmal felhasznál és idéz, de a melyekre nem lehet ráakadni a nélkül, hogy az ember az egész 300 lapnyi művet végiglapozza.

A rendszertelenségnek szomorú példája Haraszti VIII. fejezete. Itt megtalálhatatlanul egymásra halmozza a M. kir. Operaház wagneri működését, a külföldről hozzánk jött vagy a külföldre tőlünk származott művészek felsorolását, vidéki Wagner-előadásokat, a Népopera vállalkozásait, karnagyokat, zenészeket stb., gyakran egyetlen bekezdésben a legheterogénebb csoporto-

kat lapokon át lélekzetvétel nélkül tárgyalva. Még Westont is belekényszeríti a neki idegen környezetbe, pedig csak a X. fejezet szól a hazai Wagner-átiratokról.

Haraszti, úgy látszik, nem tudja, hogy a »Liebesmahl« 1890 táján is, még pedig új fordításban, »Az apostolok úrvacsorája« cz. a., előadásra került; nem tudja, hogy Wagner szövegéből: »A faluni bányák«-ból, König Péter operát írt Szegezen 1911-ben, elő is adták.

Sok egyebet hogy tud-e, ismer-e vagy csak okai voltak elhallgatásukra? — nem állapíthatom meg. Lehetetlenségnek tartom, hogy pl. Beer (a »Pester Lloyd«-nak negyedszázadon át kritikusa!) mindössze egyetlen cikket írt volna Wagnerről. Avagy Haraszti mindet olvasta, de az ő kritikai mérlegén a többi cikket »könnyűnek találtatott«? Tegyük fel, hogy Fligl Józsefnek »Wagner ifjúsága« (Ország-Világ 1913) cz., egyébiránt élvezetes cikkét Haraszti compilationnak tekintette és ezért hagyta ki: de egy »Wagner mint költő« cz. nem compilált, hanem a művek ismerete alapján írt terjedelmes fejtegetést (»Nemzet« 1899: 192. sz.) nem lett volna szabad kihagynia. Azt írja (448. l.), hogy repertoriuma (ő ugyan bibliographiának nevezi) »egyáltalán nem akar teljes lenni«; ezt csak — nála gyakori — tollhibából írhatta: Haraszti teljességre törekedett, de sikerében nem bízott. Az bizonyos, hogy a nevezetesebb Wagner-előadások dátuma alapján minden alkalommal 6—8 cikket talált, de a Kaptá Izorok egy kaptára menő, német forrásra visszavezethető cikkeit mint polyvát nem méltatta halhatatlanításra; hanem az is bizonyos, hogy e részben felületesen, kritikátlanul járt el, — e sorok írójától is, (mint másoktól) felvett olyan cikket, a melyre az illetőnek nincs oka büszkének lenni, s kihagyta nem egy tartalmasabb vagy más szempontból figyelemreméltó cikkét. Az ilyen kényes eljárás helyett jobb lett volna részrehajlatlanul teljes repertoriumot nyújtani; esetleg — a mit szaklapokban én is megtettem — rámutatva a hivatott és a nem hivatott kritikusok állításainak ellenkező voltára, hogy mégis fiat iustitia.

Azonban Haraszti könyve így is nagyon használható és fontos művelődéstörténeti documentum.

Kereszty István.

Kéký Lajos: Baksai Sándor. (Költők és Írók. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti Ferenczi Zoltán.) Budapest, Franklin, 1917. Kis 8-r. 147 l.

Az 1915. év nagy költő-halottja már régóta az irodalomtörténeté. Halhatatlanságának bizonyítéka, hogy azon kevesek közé tartozott, a kiknek irodalomtörténeti jelentőségét már

életében mindenki elismerte, a kit mindenki mint a nemzet egyik nagy íróját becsült, szeretett és olvasott. A magyar írók egyik kiváló csoportjából való volt: azok közül a kálvinista papok közül jött az irodalom berkeibe, a kik törhetetlen fajszeretettel, évszázadok óta mindig a kellő időben jelentek meg a porondon, hogy az erőteljes szittya magyarság kulturájáról a nyugatnak számot adjanak. Óserő, egyszerűségével megkapó szépség és keleti színpompa volt a műveikben. De csak hazaszeretetük, a földhöz, a néphez, fajukhoz való szívós ragaszkodásuk volt mindig a régi. A megjelenésük, az alkotásaik korszerűek voltak. Ha nem volt igazi magyar rokokó, nem volt magyar biedermeier: akkor, mikor Kellertől Roseggerig a németek a maguk otthonának benső hangulatát csiszolt szépségű, friss levegőjű pleinairben vitték a költészet csodái elé, megjelent Baksay és tőlük függetlenül a magyar »Heimatskunst« remekeit, az egyszerű élet szépségeit rajzolta meg a Dunántúl, az Ormánság világának példái után halhatatlan művészettel.

Két évvel halála után Kéky Lajos hivatott kezéből a Kisfaludy-Társaság állítja az első emléket a nagy mesternek, Baksay életének szépen sikerült rajzát, munkásságának megfelelő, meleg és mégis elfogulatlan méltatását adva e most megjelent életrajzban. Megértő melegséggel, lelkes szeretettel, gondosan összegyűjtött adatokból, alapos vizsgálódások eredményeül jelöli meg Baksay helyét és jelentőségét a magyar irodalom fejlődésében és pontos adatai mellett művészies stílusú élvezetes könyvet ad az olvasó kezébe.

A könyvecske négy fejezetre oszlik, a melyek szerves egészség alakulva függenek össze. Életrajzából áttér az élményi elemek megnyilatkozására Baksay műveiben, azután összefoglalólag szól alkotásairól, végül írói jellemrajzát adja. Az első fejezetből plastikusan emelkedik ki a mintegy huszonöt ref. papot és tanítót adott család ivadékanak, az Ormánságban, a Dráva mentén felnőtt theologusnak, a kúnszentmiklósi papnak, — a költőnek hatalmas képe. Közélszí az olvasót az emberhez, a paphoz, a dolgozó íróhoz. Azután megmutatja, hogy szegényes leleményét a költő mint pótolja élményeinek gazdag talajából, mint alakulnak át családi hagyományok emberei s a körötte élők egyformán színes elbeszélések hőseivé, mint lesz minden írásának közvetlensége és melegsége személyes emlékeinek árulója, hogyan él művészetében tovább arany ifjúságának kora — mint teszi munkái összességét egyformán halhatatlanná előadásbeli művészete.

Baksay nem volt termékeny író, elbeszélő műveiből — elszórtan, álnév alatt megjelent dolgozatain kívül — mindössze három kötetnyi látott napvilágot: a *Gyalogösvény*, a *Szederindák*

és a *Dáma*. Az élet idylli jelenségeit rajzolta bennük s tárgyért a diákéleten kívül legszívesebben a kalvinista parochiák házátájára járt el ; a pap és a nép a hősei. Mint Kéky helyesen állapítja meg (74. l.) : Baksay »a kálvinista magyarságnak valóság-gal repraesentatív írója, minden felekezetiesség nélkül.« A régi jó conservatív világ ákáczfák és gyümölcsösök árnyából kikandikáló paplakjainak meleg és bensőséges élete vonzza, a tiszteletes asszony barátságos képe, az üde leányé, a kit apjának utóda vesz el, a »kis atyáé« : a kápláné, a humorosan rajzolt peregrinus s a körülöttük élő népé. Elvisz a kúnsági nemesekhez is és a debreczeni diákok közé, de ellátogat a multba is, a mohácsi vész korába. (*Dáma*.)

Irt Baksay verseket is. Többnyire jelentéktelen dolgok ezek, de hozzá tartoznak fejlődése történetéhez, mert ezekhez csatlakoznak műfordításai. Még pályája elején készült el Lucanus *Pharsalia*-jának pályadíjat nyert fordításával, élte hanyatló korában pedig más érdekes feladattal birkózott meg. Magyar köntösbe öltöztette az Iliast és az Odysseiát. Arany ódon epikai nyelvén, rímes alexandrinusokban próbálta egészen magyarba önteni Homeros remekeit — a naiv eposokat a magyar népnyelv naiv remekeivé alakítani. A kísérlet merész volt, az 1876-iki kezdetet maga Arany is fejcsóválva fogadta. A vállalkozás mégis fényesen sikerültnek mondható. Közelhozta a classikus remekeket a magyar szellemhez s ebben a hatalmas nyelvi készség, finom érzéke s a Buda halálának és Toldinak példája támogatta. A fordítás jelességeit a kiforrottabb munkával, öntudatosabb önmérsékléssel készült Odysseia még inkább mutatja. Formailag pedig igazi műremekeket alkotott : alexandrinusai Aranyéival versenyeznek. — Közölt Baksay gyászbeszédeket, predicatorokat is : igazában azonban mint költő maradt a legnagyobb.

Az utolsó fejezet Baksay írói életrajzát adja. Főjellemvonásának optimismusát tartja ; szereti a gyermekeket szerepeltetni, de felnőttjei is derült, egészséges kedélyű emberek. Asszonyai kevésbé vidám lelkűek, munkáit általában mindig jótékony melegség hatja át. Ebben is Jókai és Dickens voltak mesterei. (Arany csak műfordításaira hatott.) Műveinek szerkezete gyakran pongyola ; jellemző ereje nem nagy ; de mindent pótól előadása, mely részben papos — sohasem paposkodó — mert műveiben sok a tanító czélzat — részben anekdotázó. Ez utóbbiból következik előadásának fordulatossága, frissége, derűs humora, tősgyökeres, tiszta magyar nyelve.

Baksay a magyar népléleknek egyik legépebb, legrokonszenve-sebb kifejezője volt. Ennek bizonyítására vállalkozott a Kéky Lajos könyve. Hogy feladata sikerült, hogy Baksay jelentőségét

az embernek, a papnak, a költőnek melegen, őszintén rajzolt képén mutatta be, az könyvének legnagyobb érdeme.

Dr. Gálos Rezső.

Mihályfi Ákos: A magyar királykoronázás jelentősége. Ünnepi beszéd a budapesti kir. magy. tud.-egyetem díszközgyűlésén 1917 jan. 22-én mondotta — rector magnificus. Budapest, Egyetemi nyomda. 1917. 8°, 21 l.

A budapesti tudomány-egyetem magnificus rectora a koronázásra következő felévet jan. 22-ikén díszközgyűléssel nyitotta meg. Ki akarta fejezni az egyetem hódolatát újonnan felkent uralkodónk iránt és ezt az alkalmat felhasználta a magyar koronázás jelentőségének méltatására. Beszédének első részében a magyar koronázás eredetével: Szent István koronakérésével foglalkozik, kiemelve a kereszténységhez, a nyugati egyházhoz való csatlakozás jelentőségét, valamint hogy mily fontos volt hazánk fejlődésére, hogy a szent király a koronát a pápától kapta. Beszédének legtanulságosabb része azonban a második: a koronázás szertartásának leírása és magyarázata. A királyi hatalom isteni eredetének gondolata van kifejezve abban, hogy a koronázás szertartása sacramentale, hogy a koronázási ordo tulajdonképpen a püspökszentelés analogiájára van megteremtve. A pontificale által előírt szertartásoktól azonban a magyar koronázásnál bizonyos eltérések támadtak, a nélkül hogy érintenék a koronázás szentségét, a mely egyházi szempontból különben sem a korona feltételében, hanem a felkenésben rejlik. Ezek a különbségek: az aranyalma átadása a királynak és a királynénak, a királyné vállának megérintése a szent koronával és hogy a koronát az esztergomi érsek és a nádor együtt teszik a király fejére. E különbségeket a magyar koronához fűződő specialis közjogi felfogás fejlesztette ki. Beszéde végén magasan szárnyaló szavakkal üdvözli az új királyt az egyetem és különösen annak a harcztereken »hóban, fagyban, vérben gázoló« közel ötezer hallgatója nevében a régi felkiáltással »Moriatur pro rege nostro!«

Pávai Mátyás Sándor: A cs. és kir. 85. számú gyalogezred története. I. rész. A harcztéren. 1916. 8°, 51 l.

A világháború véres forгатagának egy hullámát tükrözi vissza ez a kis munka, a mely a 65 százalékban román és rutén anyanyelvű gyalogezrednek első hét havi harcztéri tevékenységét vázolja. Az ezred nem régi, 1883-ban alakult, időben nem tekinthet vissza nagy multra; de a világháború olyan súlyos

megpróbáltatásokat mért rá, hogy elviselésükkel megteremtette a multját. Ezeket a megpróbáltatásokat az ezred őrnagya ismer-teti e munkában, a mely nem száraz katonai szakmunka, a mely-ben csupán a hivatalos lelkesedés teremt életet; hanem meleg szóval és szerető kézzel megírt rajzok sorozata, a melyek írójuk-nak díszére válnak. Néhol bensőséges önéletrajz, a mely kisebb jelentőségű eseményeknek is figyelmet szentel, másutt ismét komoly szakmunka, a mely kritikai szemmel vizsgálja a tárgyat. Az olvasónak önkénytelenül érezni kell, hogy a munkát komoly szakember írta, kinek tárgyismeretéhez kétség nem férhet; de érezni kell azt is, hogy az író szívvel és lélekkel az ezredé volt, a ki az ezred pályafutását szerető gonddal kísérte végig a nagy pillanatokban.

A munkát 30 arczkép, 4 krétarajz és 12 vázlat díszíti, melyek sok tekintetben szerencsésen egészítik ki a szöveget.

Vajha minden csapattest hasonló figyelmet szentelne a harc-téri eseményeknek s hasonló módon örökítené meg azokat, hogy a világháború majdan megírandó katonai története mellett az események lelke is fennmaradjon az utókor számára. Ilyen mun-kákból fogják csupán az utódok megérteni, hogy milyen szellem irányította a katonákat, mikor e titáni küzdelem borzalmaít lelkesedéssel és áldozatkészséggel viselték el.

G. A.

Révész Imre: Bod Péter mint történetíró. Kolozsvár. Stief Jenő. 1916. 8° 42 l.

Szerző nem terjeszti ki vizsgálódásait Bod Péter írói mun-kásságának egész területére, hanem azt kutatja, mennyiben történetíró és mint ilyen, minő helyet foglal el történetirodalmunk-ban a sokoldalú, nagy munkásságú magyarigeni lelkész. Megállapításait a következőkben foglalhatjuk össze: Bod Péter nem tár-gyilagos történetíró; »a maga elé tűzött igazság-eszmény szilárd és elfogulatlan követésétől gondolkozásának erős és egyoldalú világnézeti és kulturai meghatározottsága miatt még nagyon távol áll, bár többször adja jelét elfogulatlanságra való törekvésének.« Adatgyűjtő és kritikai munkájában a krónikások színvonalán áll: »korának nagy magyar világi történettudósaihoz viszonyítva, mint gyűjtő és mint kritikus egyaránt igen alól marad, azonban mint egyháztörténetíró, elődeihez mérten mint ilyen is, határozott hala-dást képvisel.« Mint feldolgozó sem emelkedik túl kora átlagán; a gyűjtött anyagon sem gondolatilag, sem formailag uralkodni nem tud.

A dolgozat fenti megállapításait szerző Bod Péter egész írói munkásságának és az idevágó irodalom adatainak tekintetbe-

vételével tárgyilagosan, bár nem leplezett rokonszenvvel végezte. Révész tanulmánya nemcsak a Bod-irodalomban jelent nagy haladást, hanem történetirodalmunknak is értékes gyarapodása, mely Bod Péter történetírói helyét és jelentőségét véglegesen meghatározta.

Folyóiratszemle.

Akadémiai Értesítő. 1916. November. *Hóman Bálint: A XI. századi pénzromlás és a magyar hercegek.* Mutatvány a szerző »Magyar pénztörténet 1000—1325.« cz. művéből. A királyság nyugati hatás alatt kénytelen volt a Szent Istvánénál könnyebb pénzlábra áttérni. E pénzromlással szemben a hercegek a régi pénzlábhöz ragaszkodnak, de a trónra kerülve, ők is kénytelenek engedni a viszonyok nyomásának. — *Szinnyei Ferencz: A Karthausi forrásai.* Vizsgálva azokat a hatásokat, melyeket a franczia írók Eötvösre gyakoroltak, megállapítja, hogy a költő e hatásokat be tudta olvasztani egyéniségébe. — *Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése.* Beszámoló a levelezés VII. kötetének anyagáról. — *Kemény Lajos: Kazinczy Ferencz levelezéséhez.* A közölt levelek Kassa város tanácsához vannak intézve a városi iskola ügyében.

Deczember. *Rácz Lajos: Leibniz és Magyarország.* Összeállítja Leibniz írásainak magyar vonatkozásait. — *Közlí Csánki Dező: Thallóczy Lajos* ravatalánál tartott gyászbeszédét.

1917. Január—február. *Jánosi Béla: A lélektani aesthetika úttörői Magyarországon.* Főkép Brassai Sámuel, Körmeny Camill és Briedl Fidél műveit méltatja, mellettük pedig Köteles Sámuel, Guzmich Izidor és Hunfalvy Pál működésére terjeszkedik ki. — *Mahler Ede: Naptárunk újjaalakítása és a húsvétkérdés.* Foglalkozik a húsvét ünnepe egy bizonyos napon való állandósításának kérdésével és ezzel kapcsolatban Jézus halála napját a Kr. u. 33. év április 3. napjában határozza meg. — *Ferenczi Zoltán: Zrinyi és Busbequius.* Kimutatja, hogy Zrinyi A török afium ellen való orvosság írásánál használta Busbequius Éxclamatio cz. művét. A két mű gondolatmenete ugyanaz; összeállítja az átvételeket is. Az önállóan írt részek terjedelemre legalább kitesznek annyit, mint az átvétel. — *Mészöly Gedeon: Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István.* Részlet Zsoldos Törédékek magam és kortársaimnak életéből cz. kéziratí múból.

Märzcius. *Schmidt József: Buddha az Avestában.* Kimutatja az Avestában a buddhista papság megszemélyesítésének nyomait; ezek a Kr. u. III—IV. században kerültek interpolatio útján az Avestába. — *Mészöly Gedeon: Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István II.* Néhány Széchenyire vonatkozó hely Zsoldos »Egy elhunytak levelei« cz. kéziratából és Széchenyi néhány levele Zsoldoshoz.

Alkotmány. 1917. 30. szám. *Vargha Damján: Arpádházi boldog Margit halála és temetése.* A magyar Margit-legendából — Ráskai Lea 1510-ből származó írása szerint — közöl Margit halálára vonatkozó részleteket. — 31. szám. *Luttor Ferencz: Német könyv a magyar szent koronáról* címmel Rosenberg Márkusnak Karlsruheben megjelent s a szent korona történelmi és művészet-történeti jelentőségéről szóló művét ismerteti.

Archaeologiai Értesítő. 1916. 1—5. füzet. — Rapaics Rajmund: *Archaeologia és Botanica.* Borbás Vincze tanítása szerint a növények elterjedésének kritikai megállapításával az emberiség multjából is fel lehet egyet-mást deríteni. Mert sok növény most is ott van, a hová az ősi vagy régibb ember elültette vagy a magvát elszórta. Szerző lehetségesnek tartja, hogy növénygeographiai alapon haladva, az archaeologus és botanikus együttműködése Magyarország őskorának megvilágítására is hasznos adatokat eredményezhet. — **Finály Gábor:** *A gredistyei dák várak.* Jelentés arról a kirándulásról, melyen a Műemlékek Orsz. Bizottsága megbízásából még 1910-ben jelentéstevőn kívül dr. Kuzsinszky Bálint és dr. Láng Nándor vettek részt. A romok 1803 óta meglehetősen érdeklődés középpontjai, még pedig — az ott talált 1000 darab aranyérem révén — a Dárius-kincseről álmodozók részéről is, míg a szakembereket inkább a romok azon sajátosságai izgatják, melyek azok római volta ellen tanuskodnak. Jelentéstevő részletesen ismerteti mindazt, a mit az ő látogatásuk előtt már tudott e romokról a szakirodalom s ehhoz fűzi annak ismertetését, a mit ők találtak ott. Legelőbb Alsóvárosviz táborát keresték fel, melynek most mindössze 90 m. hosszú falmaradványa áll ki a földből. Ezután következett a kasztesdi Gredistyén levő maradványok felkeresése. Főcéljuk azonban a gredistyei Csetatye volt, melynek helyszínrajzát is kapjuk s az emlékmaradványokról néhány fényképfelvételt és rajzot. A védőfalak quaderekből épültek, melyeket nem kötőanyaggal illesztettek össze. Sem az építészeti tagoknak, sem a keramikus emlékeknek nincs római jellegük. Végül a Pietra Rosien látható quaderfalakról szól. Végeredményében azt hiszik, hogy a gredistyei Csetatye egy nagyszabású erődrendszernek a középpontja, míg a többiek az előretolt erődgyűrű szerepét töltik be. Bár e romok jelentésére nézve — különösen a részletek tekintetében és mai ismereteink mellett — jogosak lehetnek a véleményeltérések: abban minden archaeologus és historikus szakember egyetérthet, hogy e romok feltárására (nagy és költséges munka!) hazánk földje történetének egy nagy darabjára vetne élénk világosságot. Olyan munka volna ez, melynek elvégzésére egy jól képzett szakember szívesen áldozna tíz vagy még több évet is életéből s ezt az áldozatot meg is érné az eredmény. — **Gróf Dessewffy Miklós:** *A »BIATEC« feliratu 17 grammos barbár ezüstpénzek belyegváltozatai.* Ezek az érem-változatok nem újdonságok, de a részletek tekintetében sok olyan jelenség van, a mely elkerülte eddig a szakemberek figyelmét. Szerző — a ki ezeknek az érmekek nemcsak szorgalmas gyűjtője, de eredményes ismertetője is — összesen hét változatot különböztet meg az érmekek hátlapján látható lovasalak kivitelében mutatkozó eltérések alapján. A részletes leírást lelet-statisztika zárja be, mely szerint hazai lelőhelyről 117 drb. Ausztriából 22 drb és Oláhországból egy drb ismeretes. — **Gubitz Kálmán:** *A bodrogszigeti Pálos-monostor építészeti emlékei.* Szerző — kinek nekrológiát is ez a füzet közli — szerény, de érdemes munkása volt a régészetnek. Az 1898—1900. években a Bácsbodrogvármegyei történelmi társulat megbízásából ásott Monostorszeg mellett az ú. n. Sziga-szigeten és ez ásások eredményeiből közölt is egyet-mást a folyóirat XXII. és XXXI. évfolyamaiban. A most ismertetett négy darab 1910-ben, a Duna hajzáiból került napfényre. Ebből három pillérkapitellnek a töredéke a magyar kereszténység elejéről, egy pedig párkánytöredék ugyanazon korból. A szigeten az Árpád-házi királyok korában monostor állott; kápolnája román stílusú volt, a templom és zárda átmeneti stílusban épült. A monos-

tor létezését 1231-ből írott adatok is bizonyítják. — *Lázár Béla*: *Kolozsvári Márton és György művészete*. A prágai Szt. György-szobor és mesterei több mint két évszázad óta izgatják műtörténészeinket. Különösen intenzívussá vált az érdeklődés irántuk az utóbbi két évtized alatt, mikor nem elégszenek meg azzal, hogy alkotói kiletét ezek más műveit is megállapítsák, hanem törekcszenek arra is, hogy a művet magát az általános műtörténelem keretében arra az előkelő polczra állítsák, a mely méltán megilleti őt. Természetesen ebben a főrekvésükben követnek el hibákat is műtörténészeink. Vannak viszont olyanok is, a kik érthetetlennek találják a szobrot, mely testvér, sőt rokon nélkül vala. Szerzőnk szerint ennek az az oka, hogy a hivatkozott példák abstract képzeletű művészek alkotásai és így nem lehetnek semmi kapcsolatban a prágai remekművel, sőt annak concret szellemével egyenesen ellentétesek; e kétféle alkotású műveket pedig nem is szabad összevetni egymással, mert ez nagy tévedésekre és gabalyodásokra vezethet. Miután ezt megállapítja, sorra veszi a két ábrázolási mód fejlődését jellemző művészi alkotásokat a legrégibb időkre visszamenőleg. Végeredményében megállapítja, hogy a művet az olasz-francia művészi irányzat alkotásának kell tartanunk; eredeti és az 1373. évszámmak megfelelő korú. Nincs egyetlen olyan részlete, melynek ne ismernők előzményét; nem mondanak ellene a kornak a megállapítható magyaros vonások sem (zömök ló vékony bokákkal, a kún nyeregtakaró, a szijazat, vértet, sarkantyú, stb.); ezek azt bizonyítják, hogy a művészek élő modell után dolgoztak, akárcsak az egykorú olasz és francia mesterek. A Kolozsvári testvérek a megcsinálás módjában, az anyagszerűség érzetetésében múlják felül elődjüket. »Ezek után tehát a csehek hypotheisét (hogy a szobrot a XVI. sz.-ban átöntötték) elraktározhatjuk a művészettörténet egyéb alaptalan állításai közé.« — *Ernyey József*: *Magyar pénznevek*. Okleveleinkben a XIV.—XV. sz. határára gyakran fordul elő egy bardus nevű pénznev. Erről már írt a Magyar Nyelvben, a hol az addigi magyarázatok helytelenségére mutat rá; fejtegetését azonban részben félreértették. Ezt a pénznevet 1392—1438 közé teszi s így Zsigmond királyunk korában szerepel. A pénz nevét kapcsolatba hozza Onufrius Bardus de Peliske nevével, a ki firenzei származású s a kir. harminczadok, sóbányák grófja, a főkinstartó helyettese, a ki felszedi és nyugtázza a banyavárosok adóját. Lassanként kezére kerülnek az összes kir. pénzverők (1417), melyekben — magyar anyától származó — fiaival együtt vesz részt. Halála után közgazdasági tevékenységét fiai folytatják. A Bardus nevet már most azzal a szövetséggel kapcsolja össze, melyet Firenze és Venezia kereskedői 1308—1311 között nagyobbszabású pénzügyletek lebonyolítására létesítettek: Campagni di Bardi néven. Az pedig tudvalevő, hogy Anjou-házi királyaink élénk pénzügyi összeköttetésben állottak Itáliával. Ennek a Campagni di Bardinak bizalmi embere lehetett ez az Onufrius, a kinek közgazdasági tevékenysége is így magyarázható. A mi már most az 1395. óta előforduló obardus nevet illeti, azt az elébbi egy elromlott tájszólási változatának mondja; nem magyar jelzővel összetett olasz (ó-bardus) és nem is függ össze Szt. László bárdjával, bár az ábrázolás rajta van. — *Gerevich Tibor*: *A krakói Czartoryski-képtár olasz képei* czimen folytatja már az előző évfolyamban megkezdett ismertetését. Ez alkalommal Leonardo da Vinci »Női képmás menyéttel (ú. n. Czeccilia Gallerani)« cz. képe, s a veronai iskolából Michele da Verona »Brutus és Partia« cz. képe kerültek sorra. Az elsőtől — széles alapra fektetett —

kritikai ismertetés után igen valószínűnek tartja, hogy valóban Czeccilia Gallerani arcképe, mely 1485—86-ban keletkezhetett. A második helyen említett kép alkotóját különböző mesterekben keresték. Szerzőnk azokhoz csatlakozik, a kik Michele da Veronának Lazzaro Bastiani egyik jelentéktelenebb tanítványának tulajdonítják, a kit szerzőnk igyekszik jobb színben feltüntetni, mint legutóbbi ismertetői (Mary Logan) tettek. — *Divald Kornél: A bártjai Szent Egyed templom.* Ugyancsak harmadik közlemény, melynek előzői szintén az 1915. évi kötetben jelentek meg. Most előbb a templom fémművészeti emlékeivel ismertet meg. Elsőnek egy bronz keresztelő-medenczét mutat be, melyet a XV. sz. elejére tesz. Az emlék felső részét domborműben alakok és felirat takarják. Iglói harangkészítő munkájának ítéli. Ugyancsak iglói — Wagner János — készítette a templom most legrégebbi (1486) harangját is; fiatalabb a nagy harang, melyet 1574-ben egy régib harangból Johannes Stanifrisar hasonló nevű fiával öntött; 1655-ben az eperjesi Wierd Mártonnal ismét átöntették, miáltal jelentékenyen nehezebb is lett. A harmadik régi harang 1625-ben készült, valószínűleg az eperjesi Wierd György műhelyében; nem régen ezt is átöntötték. Ezenkívül a XV—XVI. századból nyolcz bronz gyertyatartója van a templomnak, míg négy a XVII. századból való és sárgarézből van. A templom legdíszesebb öntött rézemeleke a főhajó bronzcsillárja; a XVI. század derekán készült, kivéve felső karikáját, mely a XVIII. század elejére tehető. Van még nyolcz öngyertyatartója a templomnak a XVIII. századból. 1700-ból való az a »víztartó ónedény«, melyet ma az ottani múzeumban őriznek. Mindezeknél számosabbak a templom kovácsolt vasból készült emlékei; a szentségház ajtócskáit, a sekrestye és könyvtár ajtó-vasalásait már előbb ismertette. Most a kovácsolt vasból készült s a pillérekén elhelyezett gyertyatartókat veszi sorra, majd az elmozdíthatókból mutat be gazdag sorozatot, — végül a Serédy-kápolna vasrácsa zárja be a kovácsolt vasból készült munkák sorát. Az ötvösművek közül említendő két kehely, melyek a XV. század derekáról valók és a melyeket az akkor ott működött Gáspár mesternek »sok valószínűséggel tulajdoníthatunk«, míg másik két gótikus kehely mesterét nem is sejtí. A templom miseruhakészlete a középkorból származó darabokban gazdag volt; ma azonban egy sincs. De van néhány darab, mely múzeumba került s a melyeket ismertet, kiterjeszkedvén ezzel kapcsolatosan más, ide vonható kérdésekre is. — A »*Vegyes közlések*« rovatában első helyen *Paulovics Istvántól* kapunk kisebb cikket *A görög-egyiptomi vallás néhány provinciális emléke* címen. Mondandóit a komáromi múzeumban őrzött Sarapis- és Apiszobrocskákkal, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumban levő Apis- és Isis-, Fortuna-, Victoria-szobrokkal kapcsolja össze. — *Supka Géza: A gur-kérdéshez* címen polemisál Takács Zoltánnal, a ki szerzőnek egy külföldi német folyóiratban megjelent tanulmányát egy másik hasonló folyóiratban kicsinyléssel méltatta. Ennek a kicsinylésnek magyarázata: »a gur nem néptörzs neve, hanem affixum«. Supka egész sor historico-geographiai adatot hoz fel a maga igazának védelmére. Jól teszi, hogy a német kivonatban még csak nem is érinti a kérdés személyi oldalát. Mi magyarok gyakran megszeszük, hogy összeveszünk; ritkábban azt, hogy ki is békülünk. Itthon sem kellene élesnek lennünk egymással szemben, de az sokszor elkerülhetetlen. Ha azonban a határokon kívül kerülünk össze, czáfoljuk egymást higadtan (ha már nem magasztalhatjuk), de a lekicsinylést, ócsárlást bizzuk a külföldiekre. Elvégezzik azok maguktól is, a leg-

többször — sajnos — nagyobb mértékben, mint igazságos volna. — Terjedelmesebb és a historikust is közvetlenebbül érdeklő czikk még e rovatban: *Mű és művelődéstörténeti adatok Kassa város életéből a rokokó korában*. Szerzője nincs jelezve. — *Jósa Andrástól: Bronzkori fülbevalók Szabolcs vármegyéből*. — *Gubitz Kálmántól: Középkori verdtő és XVIII. századi éremmértleg a Bácsbodrogvármegyei múzeumban*. — Végül V.-től *A bártfai Szent Egyed templom XVII. századi orgonája* czímen találunk kisebb közléseket e rovatban. — *A Szemle rovatban Téglás Gáborról, Kugler Alajosról, Cserni Béláról, Ortway Tivadarról és Gubitz Kálmánról* való megemlékezések után a *Szegedi városi múzeum 1915. évi gyarapodásáról* szóló jelentést találjuk *Tömörkény igazgatótól*. *er: Régiségek összeírása* czímen foglalkozik a »Die Denkmalpflege« cz. folyóiratban megjelent adatokkal, melyek a Németország egyes területeiről ismert régiségleletek rendszeres feldolgozására, leltározására vonatkoznak s a melyek a mi szempontunkból is figyelemre érdemesek. — *Újabb leletek Týrinsben*, pár soros tudósítás. — *Az Irodalom rovatban Bella Lajos ismerteti Hoernes: Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa* cz. munkájának második kiadását. — *Luttor Ferencz: Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten von IV. bis XIII. Jahrhundert* cz. nagyszabású díszműről szól. — *Gerevich Tibor: Hiersche, Pellegrino de Pellegrini als Architekt* cz. munkáját ismerteti és *Fabriczy magyar kiadása* czímen polemizál Eber Lászlóval.

Az Ujság. 1917. 34. szám. *Takáts Sándor: Pálffy generális sarcza*. A királypárti Pálffy István a felkelők fogságába kerülvén, Bethlen Gábor a szabadonbocsátása fejében özvegy édesanyjától az akkori dóben nagy összeget, 100.000 frtot kívánt. Sok alkuvás után 40.000 frtban egyeztek meg. Hogy édesanyja, Fugger Mária, ezt megfizethesse, legértékesebb ingóságait ajánlotta föl Bethlennek. — 42. szám. *Iffy Gonda Béla: Régi nagyszonyaink udvartartása*. A XVII. század udvartartásának ismertetése. — 45. szám. *Szilágyi Géza: Poppel Eva*. Zrínyi Miklós nevelőanyjának jellemzését adja Takáts Sándor műve alapján. — 84. szám. *Takáts Sándor: Az utolsó Széchy*. A magyar vagon ellen indított hadjáratokról ír, melyek I. Lipót király korában napirenden voltak. Elkobzások, jogfosztások s rablások, mikkel vagyonosabb családokat koldusbotra jutattak, mindennapiak voltak. Ennek egyik példájául elmondja a Széchy-család utolsó fiágának, Széchy Péternek esetét. Széchy Péter 1684 őszén a táborban megbetegedvén, októberben meghalt. Az utolsó intézkedésében, melyet Gubasóczy püspök és kancellár előtt iratott s I. Lipót király megerősített, a községi uradalmat nővérének, Kéry Ferencznének hagyta. Alig hűnyta be szemét, az udvari kamara azonnal piztosokat küldött a hagyaték lefoglalása végett. Kérynét fiával együtt a községi várból kiűzték s mindent elvittek. Csak egy év mulva nyerték vissza a Széchy-örökösök a király rendeletére a nagykemléki uradalmat. Azonban a Széchy-család ősi birtokait és ingóságait az udvari kamara nem adta ki. Hiába pörösködtek. Az udvari kamara kénye-kedve szerint pénzre tette hol ezt, hol amazt a Széchy-jószágot.

Budapesti Hirlap. 1917. 30. szám. *Historicus: Zrínyi Miklós nevelőanyja* czímmel Takáts Sándor hasonló című művét ismerteti.

Budapesti Szemle. 1917. Január. *Beöthy Zsolt: Ferencz József királyunk emlékezete*. Ferencz József uralma egy egész kor emlékét hagyta lelkünkben: a nemzeti újjászületés és munka kora ez. A tudományos munka terjedt, elmélyült és egész közművelődésünket áthatja.

Bogozza a kiegyezés motivumainak belső szövedékét : döntő a családok között ért uralkodói lélek belátása volt, de hatott a dynastia jövőjére vonatkozó megdondolás és talán az ifjúkori emlékek szála is. 1848 tavaszán még Kossuth is benne látta a szabad, új nemzeti élet biztató reményét. A kiegyezésnek az ad maradandóságot, hogy az érdekek közös felismerésén alapul és közös irányokra viszi az erőket. A mai háború ennek az igazolása. — *Bellaagh Aladár : I. Ferencz József Magyarországon.* 1843. szept., 1846. jún., 1847. okt., 1847. nov., 1848. ápr. 11., 1849. jún. 28. és aug. 5., 1852., 1856., 1857., 1865., 1866. és 1867. évi látogatásai az egykori lapok kiadásai alapján regisztrálva. — *B. Wlassics Gyula : A semlegesség a világháborúban.* Általános képet nyújt a semlegesség jogállapotáról a világháboruban és rámutat a reform irányaira. A IV. fejezet a semlegesség fogalmának történetét is áttekinti ; a »Consolato del mare« még a XIII. században keletkezett, az olasz városok közötti kérdésekre vonatkozik ; e szerint az ellenséges áru semleges lobogó alatt is ellenséges marad, de az ellenséges lobogó sem változtatja át a semleges árut ellenségesé. Az 1681. évi francia ordonnance az ellenséges hajón levő semleges árut is elkozza. Az 1713. évi angol-francia szerződés irányadóul a lobogót fogadja el. Az 1778-diki francia-amerikai szerződés szerint a semleges áru ellenséges hajón is szabad. Az önkényes értelmezést megfékezi az 1780-diki fegyveres semlegesség, jelentős declarációnak azonban csak az 1856. évi párisit lehet mondani. Áttekinti a hágai és londoni tanácskozások eredményét. — *Balogh Artur : Az angol imperializmus és a háború.* Angliát már földrajzi fekvése a gazdasági világalomra utalja ; a világalom alapja a nagyipar és a világereskedelem. Világereskedelmi főlénye már a XVII. században meg van állapítva. Az amerikai gyarmatok elvesztése után más oldalon talált kárpótlást. A XVIII. század végén már tisztában van iparának hivatásával : világalomra megszilárdult. Ezt a világalomra a kedvező természeti körülmények, népének tehetsége és jelleme, a nemzeti termelés számára a világversenyben a legkedvezőbb helyzet elnyerésére irányuló következetes törekvés, a politikai fejlődés és az államhalalmi tevékenység hozta létre. Az angol imperializmuson is érezhető a világháború hatása : ezt veszi a cikk számba. — *d. : Thallóczy Lajos.* Nekrológ, mely különös figyelemmel van történetírói sajátosságaira.

Február. *Ferdinándy Géza : A szent korona.* A koronázás frank eredetű egyházi intézmény volt. Egyházi és nemzetközi okok és megdondolások vezették Szent Istvánt arra, hogy a pápától koronát kérjen, utódait, hogy magukat megkoronáztassák. A keresztény egyház megerősödésével (Sz. László) királylva avató erőt kap ; a nemzet viszont a koronázás alkalmát használja fel a maga szabadsága és jogai biztosítására : a koronázás alkotmánybiztosítóvá vált. Eredetileg csupán az actus ünnepeiségének emelésére koronáztatták magukat országgyűlésen a királyok, majd a szokás folytán a koronázás a nemzet akaratától függő közjogi cselekménnyé válik. A királyi hatalom hanyatlásával egyenlő arányban nőtt a koronának, mint symbolumnak, a tekintélye. A sacra coronától, mint radix omnium possessionumtól függ a nemesítés. A szent korona így kifejlődött elméletét Werbőczy Hármaskönyve foglalja rendszerbe ; de a tan idők folyamán feledésbe ment, míg Hajnik Imre újra föl nem vette. A dolgozat »e tant továbbfejleszteni és a magyar alkotmány mai intézményeivel összhangzásba hozni« igyekszik. Közjogi felfogásunk első hajtása a szent korona királylva avató ereje, a mely a XIII. században látszik a legszembeütőbbben ; mutatja

Róbert Károly, I. Ulászló esete és Zsigmond nyilatkozata. De a korona nemcsak az államhatalom symboluma, a való életben is hat. A király jogai nem önállóak, hanem a szent korona jogai; az ország területének főtulajdonosa tehát a szent korona. Ez minden birtokjognak a forrása. A XIV. században már minden nemesi birtok alapja a szent korona jogán történt királyi adomány. A nemeseknek a bíraskodási, igazgatási, jogalkotó hatalomban való részvétele is azon alapszik, hogy azok az ország egy-egy részét bírták a szent korona jogán. A legsajátosabb vonása ennek a közjogi elméletnek a kölcsönös hatalom-átruházás, amint azt Werbőczy I. 3. cz. 6. §. kifejti. A mint az egyes nemes jogai a szent koronában való részességéből erednek, a király is a nemesek összességének akaratából bírja magát a koronát és gyakorolja a koronában rejlő jogosítványokat. A király tehát nem a szent korona feje, hanem csupán viselője (v. ö. Werbőczy II. r. 3. cz.). Noha a formák hűbériek, maga az intézmény még sem hűbéri: a nemes és a király jogának egyaránt a szent korona a forrása; a király nem a saját, hanem a szent korona jogán tesz adományt. A szent korona, mint a souverainitas alanya, területi szempontból is nagy szerepet játszik; a hódító fejedelmek és országuk Magyarországhoz való viszonya a vegyesházbeli királyok korában változik; ez magyarázza meg Erdély helyzetét az elszakadás idején és az unióra irányuló törekvést. A dolgozat utolsó fejezete a mai alkotmány szempontjából értékesíti e megállapításokat. — *B. Wlassics Gyula: Emlékeimből I. Ferencz József királyunkról.* Csaknem egy évtizedig tartó minisztersége alatt gyakran volt alkalma az uralkodó előtt megjelenni. Az egyházpolitikai törvényeknek a hitéletet élénkítő hatását örömmel vette tudomásul; a congrua törvényjavaslatánál a jogegyenlőség alapját tartotta helyesnek; a gymnasiumok szaporítását nem szerette: reális, ipari, kereskedelmi és katonai pályára öhajtotta a magyarságot. A nők egyetemi jogaira irányuló reformot olyannak állította, melyet egyetlen művelt állam sem kerülhet ki. Nagy műbarát volt és — bár a legújabb művészetel megbarátkozni nem tudott — a művészi szabadságot tisztelte. Az aradi vértanúkat ábrázoló kép nem tartotta vissza a kiállítás megtekintésétől; Kossuth valamelyik történelmi jelentőségű tényének az iskolák szemléltető oktatása céljából való megörökítését helybenhagyta. A buziási gyakorlatokon látta WI. az uralkodót legjobb hangulatában és ezután sujtott le a genfi katasztrófa. Az ifjúságot szerette, erőteljes testgyakorlatokban gyönyörködött. — *Fraknói Vilmos: A hármasszövetség agóniája.* A tárgyalások menetének áttekintése; a Vörös könyv adatait eleveníti meg a néphangulatra vonatkozó adatokkal és a pápa közbenjárásának a történetével. — *Sebess Dénes: A földreform Magyarországon.* Néhány érintkező mozzanatra mutat a magyar és az európai földtulajdon történetében (Dózsa-lázadás, 1791. évi jobbágytörvény, 1832/36. évi törvények); ezen megfelelő alakulatok mellett számos sajátos jogintézmény konstatálható (az egyházi és hitbizományi birtok, a nemesi közbirtokosságok, a jászkún, Hajdú kerületek joga, a határörvidék); ezeket veszi a dolgozat mai jogrendünkben való szerepük szempontjából vizsgálat alá. A jogintézményeket a gazdasági törekvések ereje megelőzte; az úrbéri szolgáltatások haszonbértartozásokká kezdtek átalakulni. A föld szabaddá tételének áramlatai a gazdasági érdekek körében is érezhetők: forradalom nélkül is megjöttek volna a kívánatos reformok. A felszabadult föld jogviszonyait az 1850-es évek parlamentje szabályozzák. Az új jogrend egyes történelmi jogintéz-

ményeket megőrzött, más, ugyanoly régiakat minden átmenet nélkül új formulák közé erőszakolt. Ezeket az intézkedéseket Zsoldos Ignác kéziratos feljegyzései világítják meg. A baj a két vélet merevsége: a kisbirtok gyors szétporlása és a kötött birtok túlságos megkötöttsége. — *Alexander Bernát: Szobrászatunk a legutóbbi hat év alatt.* Áttekintés a termékről 1910/16. évekből.

Földrajzi Közlemények. 1916. 7. sz. *Kerekes Zoltán: Magyarország legrégebb gazdaságtföldrajza.* Berzeviczy Gergely 1747-ben kiadott »De commercio et industria Hungariae« című munkáját ismerteti.

Huszadik Század. 1916. 10/11. sz. *Czöbel Ernő: Berzeviczy Gergely javaslata a kontinens vámuniójáról.* Berzeviczy kereskedelempolitikai javaslatainak történeti előfeltételcivel s világereskedelmi terveinek elemzésével foglalkozik. — Ismerteti Takáts Sándor »Rajzok a török világból« és Bury »A gondolatszabadság története« című munkáit. — 12. sz. *Czöbel Ernő* folytatja Berzeviczy világereskedelmi terveinek és a rokonmozgalmaknak ismertetését s a mai közep európai törekvések bírálatával fejezi be érdekes fejtegetéseit. — *Sas Andor: Görgey ifjúsága.* Görgey István azonos című munkájának alapján állítja elénk Görgeynek 1848 előtti pályafutását. — 1917. I. sz. *Jászy Oszkár: Franz Müller Lyer.* A jeles német sociologus irodalmi munkásságát méltatja, a mely az emberi kultúrfejlődés elemzésének volt szentelve. — Ismerteti Pethő Sándor »A szabadságharcz eszméi« című munkáját.

Illustrierte Zeitung. 1917. 3839. szám. A koronázás alkalmából kiadott magyar számban *Berzeviczy Albert: Die ungarische Krönungskronung.* A koronázás államjogi és nemzeti jelentőségét ismerteti. — *Die ungarischen Krönungsinsignien* névtelen cikik a koronázási jelvények leírásáról szól. — *Herczeg Ferencz: Die Entwicklung der ungarischen Nation.* Az ország történetének tömör vázlata 1526-tól 1867-ig. — *Gáspár Artur: König Karl.* A király katonai és uralkodói tetteinek jellemzése. — *Gróf Apponyi Albert: Königin Zita.* A királyné meleg jellemzése. — *Paasche tanár: Ungarn im mitteleuropäischen Völkerbund.* Magyarország kiváló szerepéről a közep európai népszövetségben. Katonailag és politikailag erős államszövetség csak úgy győzhet, ha gazdaságilag is erős és lehetőleg független. Azért Magyarországra fontos szerep vár. Többtermelés és iparfejlesztés biztosíthatja az egészséges fejlődést. Közlekedési, politikai tekintetben is Magyarországra különös feladat vár »Közép-Európa«-ban. — *Vészi József: Der politische Geist in Ungarn.* A magyar politikai élet jellemzése. — *Gróf Teleki Ilka: Die Frau im ungarischen Leben.* A magyar nő lelkitulajdonosságát jellemzi. — *Simonyi Zsigmond: Die Entwicklung der ungarischen Sprache.* A magyar nyelv fejlődésének tömör előadása.

Irodalomtörténet. 1916. IX.—X. *Terényi József: Aranka György magyar nyelvű művelő társasága.* A terv tulajdonképen Révai igazgatásának a viszhangja. Az erdélyi szervezést Batthyány Imre kudarca után veszi Aranka a kezébe 1790-ben. Az 1793-ban ideiglenesen megalakult társaságnak jegyzőkönyvei 1793. XII. 3-tól 1800. VI. 23-áig vannak meg; negyvenöt ülésről. A dolgozat ezeket tekinti át. Az utolsót, az ötvenkettedik ülést 1801 június 17-én tartották. — *Wallentinyi Dezsdő: Ismeretlen jezsuita-dráma.* Rákóczy László naplójából azt lehet következtetni, hogy már 1636 aug. 6-án komédiában jelenítették meg a jezsuita-kollégium tanítványai Murány megvételét. — *Madzsar Imre* ismerteti *Révész Imre* füzetét *Bod Péter mint történetíró.*

Irodalomtörténeti Közlemények. 1916. IV. Császár Elemér : *Orczy Lóvincz.* Költészetének elemzése rövid életrajzzal. — Hegedüs István : *Latin elégia Zrínyi, a költő haláláról.* Ismerteti és közzéteszi a valencei jezsuita iskola rhetorika-osztályából 1665-ben kikerült latin elégiát. — Hegedüs István : *Latin elégia Budavár bevételéről.* Surányi Mihály dömés szerzetes elégiája. Korát nem határozza meg. — Pap Károly : *A Magyar Faust életrajzához.* Közli Hatvani István testamentomát. — Császár Elemér : *Gróf Széchenyi István élete.* Irta : Friedreich István. II. kötet. Ismertetés. — Hellebrant Árpád : *Kereszty István, A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése* cz. könyvét ismerteti ; két pótlékja : Aradi Tudakozó Intézet Hírlapjai, 1839—40 és Ephemerides Budenses, 1791. — Király György ismerteti Lovas Elemér cikkét : *B. Margit történetének részletes forráskritikája.*

1917. I. Perényi József : *Bolyai Farkas akadémiai tervezete.* Aranka Györgynek, a rövid életű »Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság« alapítójának izgatására 1806. febr. 26-án Marosvásárhelyt újra fölvetik az eszmét. A márczius 5-iki alakuló gyűlésen Bolyai Farkas is kész tervet nyújtott be : Perényi ezt közli.

Katholikus Szemle. 1917. Január. *Prohászka Ottokár : A latin és germán kultúra a világháborúban* cz. cikkében a világháború folyamán ellenfeleinktől oly szívesen szembeállított kulturákat hasonlítja össze. — *Platz Bonifác : Anglia, Franciaország és Olaszország gyarmatai* címmel egy régebbi cikkének mintegy folytatásaképpen e három ellenséges gyarmati hatalom birtokait írja le röviden, természetesen legnagyobbat teret (20—36. ll.) szentelve Anglia gyarmati birodalmának, a melyet nyolcz, földrajzi felosztást követő fejezetben tárgyal. A cikk főként ethnographiai, helyenkint történeti érdekű is. — A Könyvismertetések rovatában *Balanyi György* foglalkozik *Kjellén Rudolf* két munkájával : *Die Ideen von 1914* és *Die politischen Probleme des Weltkrieges.* — *Vargha Damján* nagy elismeréssel ismerteti *Lutor Ferencz : A római Via Nomentanai Szent Ágnes egyház* cz. munkáját. 76—78. ll.

Február. *Balanyi György : Középeurópa* cz. cikkében az oly nagy érdeklődést keltett Naumann-féle eszmével foglalkozik. Sem elméleti sem gyakorlati szempontból nem tartjuk szerencsésnek. — *Mosonyi Lóránd : Kelet és a keleti ügyek újabb irányzatai* címmel azokat a tényezőket veszi sorra, a melyek a Keleten a jelenben hatnak s a melyek a törökség jövő sorsára hatással lehetnek. Különösen bőven foglalkozik a katholicismus szerepével. — A könyvismertetések rovatában figyelmünket leginkább *L—r.-nek Ploskál—Tempis Rudolf : A magyar királyi kegyúri jog fejlődése és jellege* cz. munkájáról írott ismertetése kelti fel.

Márczius. *Hadzsega Gyula : A missziók a háborúban* címmel a hadviselő országok honi és különösen a gyarmati misszióban a háború következtében beállott változásokat írja le. — Ugyancsak *Hadzsega Gyula : Az ukrain valláspolitikai kérdése* cím alatt ki óhajtja jelölni a valláspolitikai célokat, melyekre a központi hatalmoknak törekedniök kellene Ukrajnában, Galiciában és Lengyelországban, azzal a végzéssel, hogy az állandóan fenyegető orosz világhatalom meggyöngyöljön. E közben az ukrain valláspolitikai történeti fejlődését vázolja a XI. századtól a legújabb időkig. — *Mester János* bőven és elismerően ismerteti *Szent Ágoston Vallomásainak Vass József* által kiadott fordítását. — *Karl Lajos* beszámol a *La cultura latino-americana* cz. spanyol-portugál nyelvű Hamburgban, német tudósoktól kiadott új folyóirat első számáról.

Április. E számban csupán *N. Pap József* cikke érdeklí a történezszt. »*A chiliasmus*«. A magyar irodalomban tudomásunk szerint egyedül álló cikk a chiliastikus mozgalmak történetét adja a Krisztus születését közvetlen megelőző századtól a XV. század derekáig, illetve a huszita mozgalmakig. A cikk befejezve nincsen, így csak annyit mondhatunk róla, hogy igen kevés forrást használ, bár ezekből is érdekes képet tud adni.

Komáromi Ujság. 1916. 47. sz. *Baranyay József : I. Ferencz József látogatásai Komáromban és Komárom vármegyében.* Az elhúnyt király 1849-iki és 1852-iki komáromi látogatásáról emlékezik. — 52. sz. *Baranyay József : A szent korona Komáromban.* Arról ír, hogy a szent korona többször volt Komáromban. Először 1440-ben Kottaner Ilona, Erzsébet királyné udvarhölgye hozta el lopva Visegrádról s rejtette el a komáromi várban. Utoljára 1790-ben volt Komáromban, midőn a kíséret Budára menve, pihenőt tartott.

Könyvtári Szemle. 1917. 1. szám. *A könyvtár multjából.* Harnack »Die älteste Kirchenbibliotheksinschrift« című munkáját ismerteti, mely a régi keresztény könyvtárakkal foglalkozik. — *Mibe került a nyomda 1849-ben.* A »Márczius Tizenötödike« című napilap nyomdai költségeit ismerteti. — *Pitroff Pál : XVIII. századbeli magyar könyvgyűjtemények.* A pozsonyi Landerer-nyomda három jegyzékére hívja fel a figyelmet.

Közseg és Vidéke. 1916. 50. sz. a. j. *Osztrák invázió Közsegén 1848-ban.* Az osztrák katonaságnak 1848-ban Közsegre történt bevonulásáról közöl adatokat. E bevonulással a város önkormányzata s alkotmányos szabadsága és minden politikai joga megszűnt. A városban Rohonczy Ignác császári biztos rendelkezett. — 1917. 2. sz. a. j. *1848 márcziusa Közsegén.* Hiteles feljegyzések alapján arról ír, hogy az 1848. év márcziusi események minő nyomot hagytak hátra Közsegén. — 3. sz. a. j. *Az 1848. évi törvényeknek végrehajtása Közsegén.* A városi tanácsnok intézkedéseit ismerteti, melyek a béke és nyugalom fenntartására szükségesnek látszottak, nehogy a miniszterium és országgyűlés nehéz munkája időelőtti követelések által megakadályoztassék.

Magyar Figyelő. 1917. 1. szám. *Márki Sándor : I. Ferencz József.* Elhúnyt uralkodónk politikai tevékenységét jellemzi Magyarország szempontjából. — *Koronázás 1790-ben.* Décsy Sámuel »A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriája« című munkájából a koronázásra vonatkozó részleteket közli. — *Körmeny Viktor : A négy százéves posta.* A magyar posta történetének vázlatos ismertetése.

3. szám. *Irynyi Jenő : Oroszország szerepe a szerbek fölzsabadításában.* Azt igyekszik bizonyítani, hogy az 1815. körüli harcokban Oroszország csupán eszközül használta fel a szerbeket, de a bajban cserbenhagyta ügyüket. — *Gamma : Az angol politikai galériából.* Arthur James Balfour politikai pályafutását jellemzi.

Magyar Középpiskola. 1917. év. 1—2. sz. *Balanyi György Friedrich István : Gr. Széchenyi István élete* cz. munkáját ismertette megállapítja, hogy a mű kiváló alkotás, mely tartalom és forma tekintetében a legjobb magyar életrajzok közé tartozik. Néhány politikai természetű tételének kivételével csaknem teljesen megfelel egy ideális Széchenyi biographia követelményeinek. — *n elismeréssel szól Vári Rezső Történelmi intézetek Rómában* cz. könyvéről. — *Bartha József, Főgel Sándor : Celtis Konrád és a magyarországi humanisták* cz. köny-

vét bírálja. A munka szakavatott tanulmány eredménye, minden fejezete igazi alaposággal van megírva.

Magyar Nyelv. 1917. I. sz. *Simai Odön*: *Kazinczy Ferencz nyelvújítása* cz. értekezésének folytatásában Kis Jánosnak, nagyrészt közművelődési elveken alapuló felfogását fejtegeti. — *Karácsonyi János* kimutatja, hogy János király családi nevének helyes ejtése Zapolyai, nem pedig Zápolyai, sem Szapolyai; ez utóbbi Heltai Gáspár téves olvasása. — *Szily Kálmán*: *Czech Jánosnak*, a M. T. Akadémia egykori tagjának nevééről megállapítja, hogy nem ejtendő Cseh-nek, hanem a mint írva van, mivel a család német származású s előbb Zech-nek írta magát. — *Mészöly Gedeon*: *Rimay* államiratai és levelezése Ipolyi-féle kiadásának megbízhatóságát támadja, mivel önkényes olvasások lényeges értelmi eltéréseket okoznak.

Magyar Nyelvőr. 1917. I—2. szám. *Simonvi Zs.* a sokat vitatott *koronáz* vagy *koronáztat* kérdésben nyelvilag helyesnek a: *koronáz* kifejezést bizonyítja. — *Wertner Mór*: *Régi magyar női nevek*. Nuogtól Salome-ig. — *Erdélyi Lajos*: A budai basák magyar nyelvű levelezése I. cz. könyvet ismerteti. — *Allamiratok stílusa* cz. alatt ki van mutatva a koronázást becikkelyező törvényjavaslatnak megszégyenítő rossz magyarsága. — *Porászka Gábor* a Barót, Lok, Bikatalva, Ába, Décsé, Tas helyneveket magyarázza, továbbá a -ság, -szeg képzőjüket.

Magyar Paedagogia. 1917. I—II. sz. *Rácz Gyula*: *A magyar művelődés válsága*. A társadalmi osztályok helyzetében a háború miatt beálló változásokra, az elszegényedés és vagyonosodás következményeire mutat rá. — *Szelényi Odön*: *Vandrák András paedagogiai iratai*. Nevelési munkáinak áttekintése. — *Kemény Gábor*: *Saint-Pierre apát paedagogiája*. Paedagogia-történeti áttekintés, különös figyelemmel Rousseau elveinek keletkezésére.

Nyugat. 1917. I. szám. — *Gellért Oszkár*: *Gr. Andrássy Gyula könyve* a világháború problémáiról. Részletes elemzése és méltatása a könyv hét fejezetének: a háború okai; a keleti kérdés; az olasz beavatkozás; a lengyel kérdés; Közép-Európa; a tartós béke biztosítékai; a magyarság viszonya a háborúhoz és a jövőnek kialakulása. — *Pethő Sándor* és *Halász Imre* vitája a Szabadságharcz eszméi cz. könyv közül. — 3. szám. *Kádár Endre* a francia socialismusról azt írja, hogy azt a polgári elem, a bourgeoisie már teljesen kisajátította; Jaurès maga is teljesen megundorodott tőle. — *Ady Endre*: Ignotusnak: Egy év történelme cz. könyvét magasztalva ismerteti és szerzőjében három kiválóságot lát: a sokattudót, a vatest s a magyart. — 4. szám. *Gellért Oszkár*: *Wilson és az »U« joga*. A mai háborúnak legújabb fegyvere a tengeralttjáró. Ennek felhasználása a nemzetközi jogban egész új helyzetet teremtett. Az 1899-iki értekezleten nyilatkoztak róla először a hatalmak s nem tudtak megegyezésre jutni. Wilson jogi gondolkodása is belezarodott e kérdésbe.

Pester Lloyd. 1917. 14. reg. szám. *Bloch Henrik*: *Die Vorgeschichte des Weltkrieges*. Szerző Oncken, Egelhaaf, Herre munkái alapján azt a kérdést vizsgálja meg, ki az oka a világforgató háborúnak. Az entente diplomatái a központi hatalmakat okozzák. Az okozónok megállapítása végett kutatja a világháború megindításának kezdő fonalát. Senkisémet vonhatja kétségbe, hogy a világbéke veszélyeztetője első sorban Franciaország volt, mert sehogym sem tudott az 1871-iki állapotba belenyugodni s így a revanche-eszme ösztönözte a visszahódításra. 40 év múlva Oroszország csatlakozott Franciaországhoz, megkötve 1891-ben az orosz-francia szövetséget. Később

Anglia látván, hogy egy angol-francia szövetség lehetséges, VII. Edvárd király tárgyalásokat kezdett Franciaországgal, melynek eredménye 1904-ben az angol-francia szövetség volt. Ekkor kezdte Anglia a körülzárást foganatosítani. Ezért kezdte belevonni Belgiumot és a kisebb balkáni államokat is terveibe. Poincaré 1914-iki pétervári látogatása a háborús intézkedések végleges megállapítása volt. Az entente diplomatái tehát hiába erőlködnek, hogy a világháború kitöréséért a központi hatalmakat okozzák. Ezek békeszeretők daczára nem tehettek ki magukat a megsemmisítésüket célzó küzdelmeknek. — 55. szám. *Ráday Pál*: *Ofner und Pester Patrizierhäuser* címmel Foerk Ernő »Die bürgerlichen Wohnhäuser des alten Ofen und Pest« munkájáról írt ismertetést. — 15. reg. szám. *Marczali Henrik*: *Germanen, Slawen und Magyaren*. Sveton Watsonnak Londonban 1916-ban »German, Slav und Magyar« művéről írt ismertetést vezércikk alakjában. Az angol író e tanulmányában a nagy háború eredetét akarja megvilágítani. — 57. esti szám. *Schreibershofen Miksa* őrnagy *Ein Kriegsgeschichtliches Werk*. Ebben Stegemann Hermann svájci katonai kritikus »Geschichte des Krieges« című munkáját ismerteti, mely munka az 1914 szept. 15-ig terjedő eseményeket tárgyalja forrásanyagok alapján.

Pesti Napló. 1917. 42. szám. *Marczali Henrik*: *Románia megalakulása és I. Károly király*. Károly király félszázados uralkodásának történetéből külső és belső politikájának legfontosabb részeit írja meg. — *Havany Lajos*: *Tragikus forradalmak*. A magyar forradalom emlékiróiról készülő tanulmányorozatának bevezetését adja. — *Pethő Sándor*: *Az »edvárdi« örökség*. Az angol külpolitika szerkezetében 1912 óta észlelt elváltozásokat tárgyalja.

Protestáns Szemle. 1916. 4. füz. *Zoványi Jenő*: *A reformáció Magyarországon, a mohácsi vész után, a prot. irányú rendelkezések meginduláig. (1526—1542.)* A tanulmány e második része, bőséges adataival a reformatio előbbre haladását és a katholicismus helyzetét ismerteti a címben megjelölt időszak alatt, főleg a felsőmagyarországi bányavárosokban.

5—6. füz. *Sebestyén Jenő*: *Nietzsche és Kálvin*. Annak keresésében, hogy kik képviselik a keresztyén és a modern világfelfogásnak szembenálló két végletét — elszántság, határozottság és harciaság tekintetében — szerző nem találhat alkalmasabb két típust az összehasonlításra, mint Nietzschet és Kálvint. Általuk mutatja be a tiszta keresztyén hit erejét és a hitetlenség következményeit. A tanulmány ez a része közelebről N. életét, egyéniségét és ideálját rajzolja meg. — *Zoványi Jenő*: *A reformáció Magyarországon, a mohácsi vész után, a prot. irányú rendelkezések meginduláig. (1526—1542.)* Elénk állítja a reformatio terjedését, haladását és erősbödését ebben az időszakban az ország különböző részeiben, helységekben, városaiban, megismerteti az új tan terjesztőit és munkásságukat s egyúttal a katholicismus ellenmunkáját is a reformatióval szemben.

7—8. füz. *Sebestyén Jenő*: *Nietzsche és Kálvin*. A tanulmány e második része N. erkölcsi elveiről, a keresztyénséghez való viszonyáról és vallásáról szól. Szerző szerint N. az a tévelygő csillag volt, kinek fénye és szelleme még ragyog ugyan, de ereje és melege nincs s végre is örökre le fog tűnni. — *Gyöngyösy László*: *Minek szánta apja Arany Jánost?* Arany Jánosról az irodalomtörténet körében felmerült két téves nézet megerősödése ellen száll sikra: hogy Aranyt apja parasztnak akarta volna nevelni és hogy Arany pénzét uzorakamatra adogatta volna ki kölcsönre.

9—10. füz. *Sebestyén Jenő: Nietzsche és Kálvin.* Nietzsche után bemutatja a tanulmány Kálvin egyéniségét, szellemét, hatását, fejtegeti a kalvinizmus vezérgondolatát, erkölcsi ideálját s abban találja meg a kalvinizmus nagy erejét, hogy nagy súlyt helyez a szociális etikára. — *Rácz Lajos: Leibniz Gottfried Vilmos.* L. halálának kétszáz éves fordulója alkalmából méltatja ezt a nagy férfit, főleg mint vallásbölcsészt és egyházpolitikust s idetartozó eszméire és tevékenységére vet világot.

1917. 1—2. füz. *Zoványi Jenő: A helvét irány első jelentkezései és térjogalásai Erdélyben való törvényes eltűntéséig (1558-ig).* A reformatio irányai közül hazánkban a zwinglianus vagyis helvét irány is korán elterjedést nyert. Ellene már 1534-ben fellépett Ferdinánd király egy kemény hangú rendeletével s 1548-tól szükségesnek találta, hogy ellene az országgyűléseken szigorú intézkedések tétessenek. Még a lutheránusok is megtettek minden tőlük telhető elfojtására. De mindezek ellenére is csak erősödött s még a királyhoz közel álló udvari emberek között is elterjedt. A tanulmány első része ennek az iránynak sikeres küzdelmét adja elő, megismertetve terjesztői személyével és munkásságával. — *Sebestyén Jenő: Nietzsche és Kálvin.* A mélyen járó tanulmánynak ez az utolsó része párhuzamot von a két férfiú között s megállapítja, hogy míg N. a keresztyénségnek tisztább tartalma nélkül ennek csak hamis és torz formáját ismerte meg, addig K. diadalmas világnézete hitet, erőt, boldogságot és megnyugvást ad.

Religio. 1917. évf. 2. füzet. — *Melichár Kálmán: Josephinismus* (I. közlemény). A josephinismus tanai a tolerantia koráig nyúlnak vissza, a mikor III. Vilmos angol király türelmi rendeletét 1689-ben kiadta. A vallási türelem fogalmát a bölcselek állapították meg és fejlesztették ki. II. József ez irányban tanára, Anton von Martini és Sonnenfels gyakorolt nagy hatást. Mig Nagy Frigyes a felvilágosodott despotizmus, addig József császár a humánus absolutizmus elveit vallotta. Minthogy az abszolút állam hatalmát az egyházra is ki akarta terjeszteni, az egyháznak két egyetemes jellegű intézményét, a pápaságot és a szerzetesrendeket akarta korlátozni. A febronianus szellemű osztrák püspökök nem elleneztek a püspöki joghatóságnak a pápai hatalom rovására való kiterjesztését, a magyar főpapok azonban kevés készséget mutattak és a primás püspöki kar nevében tett előterjesztésében azt fejtegette, hogy a *ius placeti*, az *Unigenitus* és az *In coena Domini* bullák ellen kiadott rendeletei ellenkeznek a tiszta egyházi állásponttal, de a császár nem engedett, mert egyházpolitikai célja volt az egyházat állami intézménnyé tenni és általa a fővilágosítást előmozdítani. Ezen felfogásból erednek egyházpolitikai intézkedései: a türelmi rendelet, a szerzetesrendek elszakítása külföldi főnökeiktől és a megyés püspökök alá való rendelése, szemlélődő életet élő rendek eltörlése, a szerzetes papság nevelésének reformja, az idegen területen lakó püspökök joghatóságának megszüntetése. Ezért törekedett a papság államosítására és az egyházi vagyon állami kezelésbe való vételére is.

Revue de Hongrie. 1915 nov. 15. *Henri Marczali: La guerre maritime et les États-Unis.* Történelmi áttekintést ad a tengeri hatalmak fejlődéséről, a főnóciaiaktól kezdve be az újkorba, a spanyol, portugál, holland, francia, angol tengeri hatalmak fejlődésén át. E fejlődésben határkő a győzhetetlen armada pusztulása. Ez után a spanyol gyarmati monopóliummal szemben keletkezett *oppositio* létre hozza a *mare liberum* theoriáját (Hugo Grotius), a melyet azonban minden nemzet csak addig vitt át a praxisba,

míg ő maga nem került a tengeri főhatalom birtokába. A német-francia-angol harczra való tekintettel felveti azután a kérdést, hogy a tengeri harcz mai formájában megfelel-e a politikai eszméknek, melyeket a század a szabad arúszállításról stb. magának alkotott. Végül áttér az Unió ellenséges állásfoglalásának magyarázatára. Ennek oka először, hogy az elpusztított Belgium támogatása az Unióra minden egyébtől eltekintve, nagy anyagi terhet is jelent, másodsor az amerikai államokra gyakorolt befolyást illetőleg az Unió a német birodalomban az utóbbi évtizedekben veszedelmesebb vetélytársat lát mint Angliában.

Theologiai Szaklap. 1916. 2—3. sz. *Schneller István: Apáczai Cseri Jánosról, mint a magyar nemzet paedagogusáról.* Apáczai szerint a külföld a magyar nemzetet lekicsinyelte, mert akkori közállapotaink rosszak s iskoláink, egyházunk, politikánk s egész népéletünk szerencsétlenek voltak. Elmaradásunknak oka szerinte szerencsétlen közoktatásunk volt. A tanulmány Apáczai gondolatait, nézetét, elveit, eszméit tárja elénk, a melyeknek megvalósításával a bajokon segíthetünk. — *Zoványi Jenő: A protestantizmus továbbterjedése és egyházi különválása Erdélyben, Tiszántúl és a hódoltságban.* (1542—1556.) Bőséges adattal megvilágítva állítja elénk, hogy miként szakított a reformatió a régi egyházzal s miként szervezkedett át önálló egyházzá a czímbebb megjelölt időszak alatt az erdélyi szászszág körében, Erdély fontosabb városaiban, a székelység és a görög keleti vallásúak között és a Tiszántúl vidékén.

4. sz. *Zoványi Jenő: A protestantizmus továbbterjedése és egyházi különválása Erdélyben, Tiszántúl és a hódoltságban.* A reformatió hiveinek különálló és végleges testületekké szervezkedését s e szervezkedés nagy munkáját írja le folytatódólagosan a megjelölt helyeken és időszak alatt.

1917. 1. sz. *Tankó Béla: Leibniz.* E philosophus rendszerének uralkodó elemeit megismertetvén, abba beleilleszti felfogását Istenről, nézetét a hitről, vallásról, egyházzal, reá mutat L. theológiájának alapjaira s tudományos theologiai munkásságának jelentőségére. — *Szelényi Ödön: Egy érdemes régi magyarhoni theologus.* Liedemann Mártonnak (1767—1837), a lőcsei ev. gymnasium igazgatójának, utóbb kolozsvári ev. lelkésznek élettörténetét, közéleti és értékes tanári és irodalmi munkásságát adja.

Történelmi Szemle. 1917. I. füzet. *Berzeviczy Albertnek I. Ferencz József királyunk halála alkalmából az Akadémiában elmondott magasröptű gyászbeszéde.* — *Nagy József: Taine műve a jelenkori Franciaország kialakulásáról* czímmel mutatványt ad Taineről szóló munkájából. Első sorban az »Origines etc.« keletkezésének okait és körülményeit vizsgálja, azután áttér a munka bírálatára, ismerteti célját s Taine felfogását a történelemtől. Kimutatja és tárgyalja vezető eszméit, bírálat alá veszi azt a megítélést, a melyet Taine alkalmaz a forradalomra és Napoleon alakjára, végül Taine módszeréről ír s e munka jelentőségét méltatja. — *Oszwald Arisztid* folytatja és befejezi *Hunyadi János ifjúsága* cz. dolgozatát. Itt Hunyadi gyermekkoráról s ifjúkorában különböző helyeken teljesített ifjúkori (udvari és katonai) szolgálatait tárgyalja. Különösen nevezetes e tekintetben — világtörténeti szempontokból is — az a szerep melyet Hunyadi Zsigmond szolgálatában olasz, német és cseh viszonyokban játszik. Foglalkozik ezután Hunyadi házasságával; ezt 1428—1432 közé teszi. Elkíséri végre Hunyadi pályáján egészen 1439-ig szőrényi bánná

történet kinevezéséig, amely időponttal Hunyadi életének első korszaka lezárul. — A kisebb közlemények között *Keller Imre: Középkori krónikások* címmel összefoglalóan, nagy elismeréssel és dicsérrel ismerteti röviden a Gombos Albin-féle hasonló című vállalatnak eddig megjelent 16 kötetét. — *Dabrowski János Lengyel történettudományi szemlé* cím alatt a lengyel történeti irodalom legújabb (1914—16) termékeit ismerteti röviden. Ezek között egy-két munka bennünket is érdekel. — *Fest Sándor közli Sulton angol követ leletét Zrinyi Ilona temetéséről.* — Az Irodalom rovatban *Divéky Adorján* ismerteti *Jan Dabrowski Zczasów Lokietka* (Lokietek korából) cz. munkájának első részét, a mely a XIV. századbeli magyar-lengyel érintkezéseket tárgyalja 1339-ig, Lokietek haláláig. — *Patek Ferencz Vidal: Bullaire de l'inquisition française au XIV. siècle* etc. cz. kiadványát. *Holub József E. Guglia: Die Geburts- Sterbe- und Grabstätten der römisch-deutschen Kaiser u. Könige* cz. munkáját, *Szentpétery Imre H. Grotefend: Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und. Neuzeit 4.* kiadását, *Sebes Gyula Hesselbarth: Drei psychologische Fragen zur spanischen Throncandidatur Leopold v. Hohenzollerns* cz. munkáját. *Schmidt József Stein Aurél: Duka Tivadár emlékezete* cz. akadémiai emlékbeszédét ismerteti. — A Különfélék rovatában *Sufflay Milán* szeretettel és nagy tisztelettel emlékezik meg a tragikus véget ért *Thallóczy Lajos*ról, *Molden Ernő Dove Alfréd*ről, *Szegedy Rezső* pedig *Novaković Stojan*ról emlékezik meg. — Végül *Láng Margit: A berlini régiségtár legújabb műremeke* címmel arról az archaikus női istenszoborról referál, a melyet a berlini múzeum a világháború elején oly rejtélyes, romantikus módon szerzett meg óriási áron, s a melyről annak idején több újság is megemlékezett.

2. füzet. *Hóman Bálint: A magyar nép neve az középkori latinságban* címmel igen érdekes kísérletet tesz a középkorban, illetve a X—XI. századokban a magyar nép jelzésére használt népnevek magyarzatára s az azoknak egymásból való levezetésére. Többet nyújt, mint a cím ígér, mert a görög eredetű neveket is tárgyalja, bár röviden. A latinizált formákat pedig szláv, német és francia népies elnevezésekre törekszik visszavezetni, a nélkül azonban, hogy ez elnevezések bizonyára közös gyökerét kutatná. A forrásanyag kitünően van összeállítva, azt hisszük azonban, hogy ennek alapján még kimerítő philologus-munkára lesz szükség. — *Fraknói Vilmos: Beckensloer magyar primás III. Frigyes német császár szolgálatában 1459—1489.* cz. cikkel kezd hosszabb közleményt. A nagynevű szerző aggkorát meghazudtolóan eleven dolgozat ezen első része Beckensloer ifjúkorát, a Mátyás szolgálatában eltöltött éveket, szokását, a primási székért folytatott első harcokat, a Frigyes császár szolgálatában töltött első éveket, ottani helyzetét, a salzburgi székért folytatott küzdelmeket, Mátyásnak s az áruló primásnak a pápai udvarral az érseki szék felett folytatott tárgyalásait mondja el 1480-ig. A dolgozat a szerzőnél természetesen rendkívül széles ismereteken felépítve, igen értékes gyarapodása irodalmunknak. — A kisebb közlemények rovatában *Weber Arthur* közli *Katona István levelét gróf Esterházy Károly püspökhöz.* A levél nem különösen nevezetes. — *Balanyi György* ismerteti *Kaposi József: Assisi szent Ferencz virágoskertje.* *Fioretti.* cz. szép fordítását. — *Ernyey József B. Jenšovský: A szász választófjedelem politikája Csehországban II. Rudolf uralkodásának végső éveiben* cz. cseh nyelvű könyvről, *J. B.* pedig *Kováts Gyula: Hajnik Imre* rendes tag emlékezete cz. akadémiai emlékbeszédéről számol be. — A Különfélék

rovatában *Éber László: Gyárfás István Tihamérről, Divéky Adorján* pedig *Krzyżanowski Szaniszlóról* ír nekrológot.

Turul. 1916. 1—4. szám. *Szentpétery Imre: II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából.* II. Endre királynak három nagy pecsétjével foglalkozik. — *Ifj. Szabó Aladár: Venczel és Ottó királyok oklevelei.* Teljes diplomatikai feldolgozása a Venczel és Ottó magyar királyok kancelláriájából kikerült okleveleknek. — *Vargha Zoltán: A Márton-család.* A zsarolyámi és mándi Márton-család eredetét és leszármazását ismerteti. — *Aldásy Antal: Az Armbruster-család címeres levelei.* Az Armbruster-család három XVI. századi címeres levelét ismerteti. — *Hóman Bálint: Egy 1256. évi eszergomi oklevélpár.* Az esztergomi egyház jogainak védelmére készült oklevélhamisítás esetével foglalkozik. — *Holub József: A laki Kaczor-család.* A középkorban szerepelt dunántúli családra vonatkozó adatokat állítja össze. — *Srs: A nemes Beccariu-család történetéhez.* Az olasz eredetű család XVII. századi történetével foglalkozik. — *Srs: A Czanger-család címereslevele.* A család címerét ismerteti. — *Porkoláb István: Hol volt egykor a vasúrdemegyei Vadasülés község.* A török hódoltság alatt elpusztult község fekvését állapítja meg. — Több nekrológon kívül ismerteti a *Frangepán-család oklevéltárát, Hódmezővásárhely történetét* és a *Verzár-család monographiáját.*

Új Idők. 1916. 49. szám. *Keve: I. Ferencz József élete.* Bővebb életrajz számos illusztrációval. — 50. szám. *Régi zsúrok.* A XVIII. század híres francia salonjairól ír; kiemelve Mme de Deffaut, Lambert és Necker salonjait. — Ismerteti *Pethő Sándor: A szabadságharc eszméi* cz. kötetét. — 51. szám. *A megrohant és főlzabadított Erdély.* Ismerteti Pilisi Lajos hasonló című könyvét.

1917. 1. szám. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* Abrantés hercegnő emlékiratait ismerteti. — 2. sz. *Szóllósi Zsigmond: Károly és Zita.* A koronázás alkalmából. — *A szent korona vándorútjai.* Rövid áttekintés, hogy mikor hol fordult meg a szent korona. — *A kelengye.* Régi magyar mágnásasszonyok kelengyéről ír. — 3. sz. *Adorján Andor: Rasputin.* Meggyilkoltatása alkalmából mond el róla egyet-mást. — 4. sz. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* Gróf Apponyi Rudolf emlékiratait ismerteti. — 5. sz. *A boudoir.* Állítólag Medici Mária hozta divatba; fénykora a rokokó-korszakra esik, de a forradalom csakhamar elsöpri. — 6. sz. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* Richelieu marsallnak, a nagy Richelieu unokaöccsének emlékiratait ismerteti. — 9. sz. *Apróságok Arany János ifjúkorából.* Az iskolás évek emlékeiből. — 10. sz. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* Saint Simon emlékiratit ismerteti. — 12. sz. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* Krisztina svéd királyné emlékiratai. — 13. sz. *Helikoni ünnepek.* Megalapításuk 100-ik évfordulója alkalmából.

Uránia. 1916. 12. sz. *Marczali Henrik: I. Ferencz József emlékezete.* — *Vida Sándor: Leibniz.* A nagy tudós halálának kétszázadik évfordulója alkalmával világos áttekintése bölcséleti, politikai és történetírói munkásságának.

1917. 1. szám. *Petrich Béla: A mai Németország.* Németország fejlődése a XIX. században politikai, gazdasági, műszaki és tudományos téren. — *Kerekes György: A magyar- lengyel kereskedés fénykora.* Az Anjouk után, kik e kapcsolatot létesítették, a XV—XVII. század volt a fénykor, kivált a nagy észak-déli útvonalon fekvő két város: Krakó és Kassa számára. Az átmeneti keres-

kedelem rajta, a behozatal és kivitel árúczikkei. — *Bányai János: Hazánk keleti sarka.* A Székelyföld hanyatlásának főokát abban látja, hogy a nemzetiségeknek kedvezve, az egyetlen fővonalat Ágostonfalva-Brassón át Predeal felé építették, a természetes és sokkal kedvezőbb Ágostonfalva-Kézdivásárhely-Gelencze vonalat pedig, mely Foksánon át a Putna völgyében közvetlenül Galaczig visz, nem építették meg. Ez országresz földrajz-gazdasági jellemzése. — 2. szám. *Hézszer Aurél: A német gyarmatok.* Gazdaságstatisztikai összefoglalás. A gyarmatok nagyságával népességük és értékük nincs arányban. A bevétel a kivitelnél mindenütt nagyobb; az anyaországot még nem tudták úgy ellátni nyersanyaggal, mint Angliát és Franciaországot a maguk gyarmatai. Igazi értékük még csak a jövőben lesz. — *A hadifogoly felesége.* Egy XVII. századi levél a Telekiek marosvásárhelyi levéltárából, mely egy holtak vélt hadifogoly hazatéréséből keletkezett pörre vet érdekes világot.

Vasárnapi Ujság. 1917. 1. sz. Alkalmi czikk a koronázásról. — *Gizella királyné és a koronázási palást.* — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 2. szám. A koronázási kincsek ismertetése. — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 3. szám. *Rasputin* Gergelynek, a császár gyónatójának és tanácsadójának pályája, mely a tomszki parasztházban kezdődött s a Néva vizében ért véget. — *Rapaics Rajmund: A Debreczeni nagyerdő.* A történelmi és természettudományi nevezetességű erdőnek legősibb részét kivágják s aligha fog eddigi alakjában és terjedelmében újra felnőni. — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 4. szám. *Briand Aristide*-nek, az egykori szocialista pártvezérnek, most francia kormányelnöknek s a háború egyik főmozgatójának jellemzése. — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 5. szám. *Csányi Károly: Szerbiai városok* címen ismerteti Belgrád, Avala, Szabács, Szendrő egykori nagy hírű s a mai történelmünkben is szerepelt várait. — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 6. szám. *A százéves háború.* Visszaemlékezés Napoleon continentalis blokádjára. — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 7. szám. *Wilson.* Alkalmi czikk. — *A háború napjai.* Folyt. rovat.

Tárca.

Jelentés a Társulat ötvenéves jubileumának előkészületeiről.

Tisztelt Közgyűlés !

1867 május havában tartotta meg akkor alakuló Társulatunk első közgyűlését. Immár ötvenéves multra tekinthetünk tehát vissza, ötven esztendőre, a mely alatt a Társulat vezetői és munkásai legjobb tudásuk szerint igyekeztek az 1867-ben kitűzött célt : a magyar történettudomány előbbrevitelét munkálni. Nem föladatam, hogy ma e helyen a Társulat ötvenéves munkásságát méltassam, ezt későbbi időpontban, az ősz folyamán, ünnepélyesebb formában fogjuk megtenni, mai évi rendes közgyűlésünkön csak arról akarok beszámolni, hogy Társulatunk elnöksége, illetve ig. választmánya mit tett a jubileum előkészítésére.

A világháború súlyos terhei közt tanácsosnak látszott, hogy a jubileumi ünnepélyt az őszi időszakra tegyük, a mikor talán már nyugodtabb viszonyok közt ünnepelhetünk. Igazgató-választmányunk tehát az elmúlt esztendőben úgy határozott, hogy a jubileumi díszgyűlés időpontját 1917 őszére tűzi ki. E díszgyűlés tárgya : Társulatunk jelentőségének, munkásságának, illetőleg a magyar történetírásnak méltatása volna. Ezenkívül tervbe vettük, hogy ez alkalomra hivatalosan meghívjuk az udvart, kormányt, tudományos intézeteinket és a rokon társulatokat, valamint a szövetséges külföldi rokoncélú társulatait is.

Ötvenéves multunk hagyományai azonban köteleznek bennünket, hogy kegyeletünknek más, maradandóbb módon is kifejezést adjunk. Az elnökség, illetve az igazgató-választmány teljes mértékben átérezve ezt a kötelességet, állandó bizottságot létesített a jubileum előkészítésére s e bizottság munkálatai alapján többrendbeli jubileumi kiadvány kibocsátását határozta el.

Mindenekelőtt megíratni kívánja a *Társulat ötvenéves történetét*, a melyet kiegészítve a tagok számára, a vagyoni viszonyokra a kezelt alapokra, a kiadott munkákra stb. vonatkozó pontos statisztikai adatokon nyugvó s az első ötven évet felölelő *összeállítássalokkal*, valamint a jubileumi év *névkönyvével*, az ünnepélyre készítünk el. E kiadvány megírásával, illetve megszerkesztésével Lukinich Imre főtitkár bízott meg.

Az ötvenedik évvel lezárulván a Társulat folyóiratának, a *Századok*-nak ötvenedik évfolyama is, ez ötven évfolyam egységes *Név- és tárgymutatójának* két kötetben leendő kiadása is elhatározott. Ámbár ez a munka több évi időt vesz igénybe és így az csak két-három év múlva jelenhetik meg, azt mégis jubileumi kiadványnak kívánjuk tekinteni. Szerkesztését dr. Pelz Béla orsz. levéltári tisztviselő, r. tagtársunk vállalta magára.

E név- és tárgymutatótól függetlenül azonban ugyancsak dr. Pelz Bélával elkészítettük a *Századok* első ötven évfolyamának *Tartalommutatóját*, mely a folyóiratunkban megjelent cikkek, közlések és könyvismertetések lajstromát fogja tartalmazni a szerzők betürendjében és az ismertett könyvek jegyzékét írók betürendjében. Ez a kiadványunk már sajtó alatt van és a jubileumi ünnepre készen is lesz.

E két kiadvánnyal a tudós világnak, a kutatóknak akartunk szolgálni és a *Századok*ban felhalmozott szellemi kincset hozzáférhetőbbé tenni.

Magáról a jubileumi ünnepről a *Századok* ez évi utolsó füzete fog beszámolni. Közölni fogja az ott bemutatott előadásokat, valamint az esetleges üdvözléseket is.

Kiveszi azonban részét a jubileumi ünneplésből másik kiadványunk, a *Magyar Történeti Életrajzok* is, mely az idei évfolyam első fele gyanánt egykori nagynevű elnökünknek, *Horváth Mihálynak*, a nagy történetírónak *életrajzát* hozza dr. Márki Sándor kolozsvári egyetemi tanár, alapító és választmányi tagtársunk tollából.

Ugy véltük azonban, hogy mindezzel még nem tettünk elég kötelességünknek. Társulatunk ötvenéves fennállását még nagyobb jelentőségű, szélesebb körök érdeklődését is felkeltő művekkel is kell ünnepelnünk. E végből még oly alkotásokat óhajtottunk jubileumunk emlékezetéhez kapcsolni, melyek a szakférfiak által régen érzett hiányokat vannak hivatva pótolni. Legjobb meggyőződésünk szerint ezek között talán első helyen áll a *Magyar Történetírás Történeté*-nek megírása. E téren mind a mai napig egy idegen írónak, Fleglernek, magyarul az Olcsó Könyvtárban megjelent, ma már elavult rövid kis munkájára vagyunk utalva. A most tervezett műben oly kézikönyvről van szó, a melyben az egyes történetírók életrajzain és méltatásán kívül a kutatók az illető író munkáinak kéziratairól, kiadásairól és a reája vonatkozó irodalomról is teljes tájékozást meríthetnek. E munkát Lukinich Imre főtítkár szerkeszti és az egyes korok feldolgozását Angyal Dávid, Domanovszky Sándor, Hóman Bálint, Karácsonyi János, Márki Sándor, Fögel József és Sörös Pongrácz választmányi, illetve r. tagtársaink vállalták el. Költségeink részben való fedezésére dr. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter úr

ő nagyméltósága négyezer koronát utalványozott. Fogadja ő excellentiája ez úton is legmelegebb hálás köszönetünk kifejezését.

E munkához Fraknoi Vilmos püspök úr jóvoltából egy másik kiadvány fog csatlakozni, a mely a régi magyar hősiességnek kíván tudományos irodalmi emléket állítani. A püspök úr, a ki választmányunknak egyetlen 1867 óta működő tagja, a jubileum alkalmából felajánlotta Társulatunknak, hogy egy ilyen irányú mű kiadásának összes terheit elvállalja.

E műre vonatkozólag a püspök úr az ig.-választmányhoz intézett és ez által örömmel és köszönettel elfogadott ajánlatában a következőket írja :

Tisztelt Társulat !

A Magyar Történelmi Társulat a jelen esztendőben tölti be félszázados főnnállását, a melynek folyamán alapítóitól kitűzött feladatát : a nemzeti mult ismeretének, megértésének és tisztelésének a nagy művelt közönség körében terjesztését és ápolását híven és sikeresen oldotta meg.

A mostani világháborúban új fényvel ragyogó ősi magyar vitézség dicső tényeinek megörökítésére czélzó törekvések hatása alatt úgy vélekedem, hogy a Társulat eddigi kiadványaihoz méltón sorakoznék, sőt ezeket mintegy kiegészítené oly munka, mely a leghitelesebb forrásokból, a királyi adománylevelekből az azokkal megjutalmazott magyar hősöket és azokban leírt hőstetteiket a legrégebb időktől a francia világháború befejezéséig egybefoglalná.

Midőn egy ily munka megiratását és kiadását indítványozni szerencsém van, azon kérelemmel fordulok a Tisztelt Társulathoz, méltóztassék megengedni, hogy az összes költségek fedezéséről magam gondoskodhassam és ily módon, mint utolsó azoknak soraiból, kik a Társulat munkásságában mindjárt megalapításakor résztvettek, kegyeletemről tanuságot tehessek.

Tisztelt Közgyűlés ! Azon nagyszabású forráskiadáson kívül, a melynek tervére Elnök úr Ő Nagyméltósága ép elhangzott nagyszabású beszédében rámutatott, e hatféle kiadvánnyal egyfelől — mint említém — használhatóbbá akarjuk tenni azt az óriási tudományos anyagot, mely folyóiratunkban, a Századokban egy fél évszázad alatt felhalmozódott, másfelől pedig tájékoztatni óhajtjuk szaktársainkat, az érdeklődő közönséget, sőt nemzetünket is sok évszázados történetírásunk menetéről, fejlődéséről s eredményeiről, végül ezeréves történetünkben hazánk szent ügyét és nemzeti eszményeinket vérük hullásával is szolgáló hőseink díszes sorát kívánjuk bemutatni.

Felkérem a Tisztelt Közgyűlést, hogy a Társulat jubileumára vonatkozó ezen jelentésemet tudomásul venni méltóztassék.

Dr. Csánki Dezso, ügyv. alelnök.

Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1916. évi működéséről.

Tisztelt közgyűlés!

Midőn ügyrendünk értelmében Társulatunk mult évi életéről és működéséről kell beszámolnom, úgy érzem, tisztelt közgyűlés, hogy a Társulatunkat és tagjait az 1916-os esztendőhöz fűző vonatkozások és emlékek kapcsán összefoglaló jelentésemben talán túlléphetem a hagyományos és a tárgy természetéből következő kereteket.

A világháború eseményeinek a magyar történetírára gyakorolt hatására gondolok első sorban. Joggal föltételezhetjük ugyanis, hogy ha külső események egyáltalában befolyhatnak a történetírói munkásságra, akkor az ilyenekben páratlanul gazdag mult esztendő termékenyítő hatásának feltétlenül mutatkoznia kell irodalmunkban. A mult év magyar történetirodalmát valóban a háborús vonatkozások túlsúlya jellemzi. A harcztéri és külpolitikai események, köztük kiváltképen Románia fegyveres beavatkozása, Lengyelország külön államiságának proklamálása, a trónváltozás és az azzal összefüggő események terjedelmes anyagot szolgáltatnak íróink munkásságának. Ezt mutatják haditudósítóinknak épen a mult év folyamán nagy számban megjelent naplókiadványai, melyek némelyike forrásértékűsége miatt történeti érdekekkel bír. Ugyanezt mondhatjuk azokról a nagyobb lélegzetű feljegyzésekről is, melyekben katonáink adnak számot csapattestük emlékezetes küzdelmeiről, sőt azokról a hivatalos adatok alapján összeállított, de itt-ott joggal kifogásolható gyűjteményes vállalatokról is, melyeket a hadilevéltár bocsátott közre, többek között magyar átdolgozásban is. Háborús történetirodalmi termékeink java része azonban mennyiség tekintetében napilapjaink és az actualitásokra berendezett folyóirataink hasábjaira esik. Íróik csak elvétve szakemberek, értékük ennél fogva tudományos szempontból nem lehet nagy.

Bizonyára feltűnő, hogy hivatásos történetvizsgálóink a világháború nyújtotta problémákkal szemben óvatosak és tartózkodók. Ennek oka nemcsak az, hogy történetíróink forráspublikációk s kritikai előmunkálatok hiányában hazánk újjabbkori történetével s a jelen viszonyok történelmi előzményeivel alig foglalkozhattak, hanem az is, hogy akár politikai, akár történeti, nemzetgazdasági, társadalmi vagy technikai vonatkozásaiban vizsgálják is ezt a háborút s igyekezzenek magasabb szempontokból, a tárgy természetének megfelelő tökéletesebb tudományos eszközökkel kutatni és megállapítani az egyes háborús jelensége-

ket, éreznék, hogy a rendelkezésükre álló anyag még fölülte hézagos, lelkök egyensúlya pedig korántsem annyira megállapodott, hogy biztosan számíthatnának ítéletök tárgyilagosságára. (Annyal D.: A világháború okai. Budapest, 1914.) Mindezt nem tekintve azonban »a tömegesen elénk tóduló események sokkal újabb keletűek, sokkal kevésbé befejezettek, semhogy általánosításokra, messzemenő következtetésekre«, vagy történeti, politikai vagy sociologiai törvényszerűségek levezetésére alkalmasak lehetnének. (Akad. Ért. 1916. 391.)

Igy lesz érthető, hogy szakfolyóirataink, köztük a Századok is, legfeljebb csak mint a háborús termékek tudományos vagy irodalmi értékének megállapítói tartanak kapcsolatot a világháborúval, de a kérdések önálló tárgyalásától az említett okok alapján egyelőre tartózkodnak.

A múlt év tudományos eseményei között van azonban olyan momentum is, mely remélni engedi, hogy a jövő magyar történetirodalom szélesebb perspectivájába az új, sőt legújabb kor történetének vizsgálata is szervesen bekapcsolódik. S ez a konstantinápolyi magyar tudományos intézet megalakulása, azzal a rendeltetéssel, hogy »a hazai tudományosságnak a török szellemi élettel való kapcsolatát erősítse«. Az a megnyitó beszéd, melyet ezen intézet ig.-tanácsának alakuló ülésén 1916 nov. 21-én védnöke, József Ferencz főherceg úr ő fensége tartott, a jövő történetkutatás szervezését, tervszerű kiszélesítését, idegen államok szellemi és anyagi élete közvetlen tanulmányozásának lehetővé tételét helyezi kilátásba, hogy a tanulságok értékesítésével a történelem nálunk élő valóság legyen, melyből a nemzet ereje táplálkozzék. Örömmel szegezzük le azt a tényt, hogy e tudományos intézet közeli vonatkozásban áll Társulatunkkal is, mert ügyvezető alelnöke a mi elnökünk, igazgatótanácsában pedig Társulatunk két alelnöke is helyet foglal.

A konstantinápolyi magyar tudományos intézet megalakulása Társulatunk fennállásának ötvenedik évébe esett. A Társulat jubileuma és az új alakulás közt látszólag nincs ugyan összefüggés, de azért találunk köztük okozati kapcsolatot. A magyar történetvizsgálat területének kibővítése, a nemzetközi érintkezések történeti előzményeinek a helyszínén eszközözendő, tehát mélyebb és közvetlenebb búvárlása ugyanis csak akkor indokolt, ha Horváth Mihály szavait idézve »a nemzeti becsület igényeinek a hazai történelem körül« már eleget tettünk. Társulatunk fél-százados tudományos működésére visszatekintve, azt hiszem, önérettel hivatkozhatunk arra, hogy a történelmi érzék kifejlesztése, a multunk iránt való érdeklődés felkeltése s általában a hazai történelem tudományos művelése tekintetében a Társulat

alapítóinak intenióit megközelítettük. Kiadványaink nem pihennek a raktárak zugaiban, hanem közkézen forognak, anyagi erőforrásaink, a Társulatot ért csapások ellenére is, jelentékenyen megnövekedtek; tagjaink számában nem szünetelő gyarapodás észlelhető. Ha mindezek egy tudományos társulat életerejének kriteriumai, úgy a M. T. Társulatot a magyar történetkutatás és népszerűsítés olyan letéteményesének kell tekintenünk, melynek rendeltetésével a történeti kutatás kiszélesítése a konstantinápolyi magyar tudományos intézet programjában foglalt alapelvek szerint a legteljesebb összhangba hozható.

A jubileumi esztendő jelentősége s ehhez képest méltó megünneplése egyébként Társulatunk vezetőségét élénken foglalkoztatta. Külön jubileumi bizottság létesült erre a célra Társulatunk kebelében, melynek nagyszabású programját csak az imént volt alkalmunk meghallgatni. Az alapítási évfordulónak a Társulat hagyományaihoz s a mai nagy idők komolyságához illő megünneplése azonban nem választható el azóta tragikus körülmények közt elhunyt elnökünk, Thallóczy Lajos emlékétől. A mi Társulatunk állott az ő szívéhez legközelebb; a Századok hasábjain fejlődött ki történetírói egyénisége; a nagyérdemű Szilágyi Sándor oldala mellett pedig, mint titkárságé, hosszú éveken át a Társulat belső életének irányításában közvetlenül is részt vett. Tudását és munkaerejét utóbb más hivatáskör kötötte le, távol a fővárostól, de szíve mindig hozzánk húzta. A Társulati élet minden vonatkozása érdekelte, de kiváltképen elnöksége idejében, főgondja a Társulat anyagi megerősítése s jubileumának méltó megünneplése volt. Az ő érdeme, hogy alapítóink közt koronás főket, az egyházi és politikai élet számos kitűnőségét tisztelhetjük, kiknek körében a Magyar T. Társulatot ismertté és tiszteltté tette. Társulatunkat ezért az ő emlékéhez a szeretet és hála érzelmei kötik; ezeknek kívánunk egy Thallóczy-alap létesítésével is kifejezést adni; s hála társadalmunk minden elismerésre méltó részvételének, az alap megeremtése már eddig is biztosítva van. Ezzel nemes emléket Társulatunk életében megörökítettük.

Társulatunk múlt évi működésének ismertetésére áttérve, megnyugvással jelenthetjük, hogy annak ellenére, hogy az immár harmadik éve folyó világháború súlyos teherként nehezedett társadalmi és gazdasági életünkre, az kiadványaink terjedelmét s azok megjelenésének idejét alig befolyásolta. A *Századok* a múlt évben is 47 ívnyi terjedelemben jelent meg. Ezen mind ismertebbé és népszerűbbé váló, kiváló gondnal szerkesztett folyóiratunk 15 szerzőtől 17 tanulmányt, 64 önálló könyvismertetést és bírálatot s 94 hazai és külföldi hírnap s folyóirat

történelmi vonatkozású cikkeinek szemléjét tartalmazza. Másik vállalatunk, a *Magy. Történelmi Életrajzok* 1916-iki kötete *Báró Jósika Miklósnak* az ismeretlen adatoknak nagy tömegén felépült művészi életrajzát hozta a vállalat szerkesztőjének, dr. Dézsi Lajos egyet. tanár, tagtársunk tollából. Ugyancsak a múlt évben jelent meg kiadványaink során *Teleki Mihály levelezésének* VII. kötete is, *Gergely Sámuel* tagtársunk példás és lelkiismeretes szerkesztésében s tartalmazza Teleki Mihály 1675—77-iki, inkább köztörténelmi vonatkozású levelezését. E kiadványunk is egyike legfontosabb történelmi forrásainknak ; nélküle hazánk XVII-ik századi történelme nem írható meg. Hálánk és köszönetünk őszinte kifejezése illeti meg e helyt a gr. Teleki-nemzetséget és a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságát, melyek áldozatkészségükkel az eddigi kötetek megjelenését lehetővé tették s a továbbiak sorsát biztosították. A múlt évben jelent meg végül Társulatunk aegise alatt dr. *Szabó Dezső* tagtársunk értékes műve is : *Küzdelmek a nemzeti királyságért 1595—1526-ig* (Budapest, Franklin t.), mint I. kötete azon sorozatnak, mely Thaly Kálmán alapítványából a magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek történetét van hivatva a történettudomány mai színvonalán a magyar közönséggel megismertetni.

Társulatunk a múlt év márczius 16-án tartotta rendes *közyűlését*, melyen dr. *Csánki Dezső* ügyvezető alelnökünk mondott elnöki megnyitó beszédet : A háború és a nemzeti eszme czímen, dr. Gombos F. Albin pedig dr. *Márki Sándornak* Pór Antaltól írt emlékbeszédét olvasta föl. A jan. 13-iki vál. ülésen *Fest Aladár* olvasott fel : Fiume Magyarországhoz való kapcsolatának előzményeiről és hatásairól. A febr. 17-iki vál. ülésen dr. *Melich János* értekezett : A Nándorfehérvár név eredetéről, dr. *Pelz Béla* pedig a : Rokkantellátásról a hétéves háború után. Az apr. 13-iki vál. ülésen dr. *Gárdonyi Albert* adta elő tanulmányát. Budaváros közigazgatási és közgazdasági viszonyairól a XVII. század végén. A máj. 19-iki vál. ülésen dr. *Lázár Béla* : II. Ulászló és gyermekeinek arcképét mutatta be. Az okt. 12-iki vál. ülésen dr. *Holub József* olvasta fel *Bartonic Emma* tanulmányát : A királyi eskü fejlődéséről 1526-ig. A decz. 7-iki vál. ülésen pedig dr. *Csekey István* mutatta be : A fiági trónöröklés s az első örökös király hitlevele s esküje czímű értekezését. Rendkívüli választmányi ülést június 22-én, nov. 28-án és decz. 2-án tartottunk. A nov. 28-iki megdicsőült apostoli királyunk, néhai I. Ferencz József, a decz. 2-iki szerencsétlen véget ért elnökünk Thallóczy Lajos emlékének volt szentelve. Mindkét alkalommal ügyvezető alelnökünk, dr. Csánki Dezső adott kifejezést Társulatunk őszinte és mély gyászának.

Tisztelt közgyűlés! Mindez, mit most előadni szerencsém volt, arra mutat, hogy Társulatunk súlyos viszonyok között is igyekezett hagyományaihoz híven betölteni hivatását. Segítsé-
günkre voltak azonban e törekvésünkben jötevőink is. Így a nmélt. vallás- és közoktatásügyi, valamint kereskedelmi miniszter urak, Budapest székesfőváros tanácsa, a P. H. E. T. E. és az Első Magy. Ált. Biztosító Társaság. Hathatós anyagi támogatásukért fogadják őszintén érzett hálás köszönetünket. De támogat-
tak bennünket tudományos munkánkban azok az alapítványok is, melyek alaptőkének gyarapodását eredményezték. A mult év folyamán főként Thallóczy Lajos, volt elnökünk buzgalmából 30 új alapító tagot iktattunk tagjaink sorába, köztük II. Vilmos német császár és porosz király ő felségét s Frigyes főherczeg ő fenségét.

S most forduljon kegyeletünk azok felé, kik sorainkból örökre eltávoztak. Mindenekelőtt választmányunk egyik leg-
régibb és legbuzgóbb tagjára, Ortvay Tivadarra kell visszaemlé-
keznünk, kinek történetírói érdemeit épen a mult évben tüntette ki a Magy. Tud. Akadémia nagygyűlése a Marczibányi mellék-
jutalommal. Alapítóink közül Huszár Imre, Burchard-Bélaváry Konrád, Péter András, Magyarévics Mladen és Lászlófalvi Velics Lajos, rendes tagtársaink közül pedig harminczan hűnytak el. Emléküket kegyelettel fogjuk megőrizni.

Tisztelt Közgyűlés! Társulatunk jövő fejlődésébe vetett törhetetlen bizalommal tekintünk a második félszázad elé és hiszszük is, hogy a Gondviselés kegyelméből alapítóitól kitűzött tudományos és nemzeti hivatását mindenkor be fogja tölteni.

Dr. Lukinich Imre, főtítká.

Kritikai tévedések a rovásírás körében.

A »Századok« előző füzetében szóvá tett könyv¹ első részé-
nek legvégén, a magyar rovásírás több évszázados történetének záradékában boldogan írtam le ezt a megnyugtató mondatot :
»A váratlanul folhalmazott tudományos eredmények világánál a bizonytalanságnak az a köde nyomban szétfoszlott, a melyben annyi tudós elme megtévelyedett és a melyben a magyar rovás-
írás tudományos hitele is állandóan veszélyeztetve volt.« Mert mikor a ködöt foszlani láttam, valóban boldoggá tett az a tudat, hogy a világozság elvégre végleg kiirtja majd azt az alsóbbrendű

¹ *Sebestyén Gyula* : A magyar rovásírás hiteles emlékei. Ismer-
teti: Ernyey József.

irodalmi tevékenységet, a melynek a bizonytalanság a létfeltétele és a mely a magyar rovásírás ügyét szégyenletes mélységbe süllyesztette. A kevés és rendszertelen ismerettel párosult irodalmi vakmerőség, a fogyatékos értelmi erővel fékezett képzelgés és lelkesedés szerintem nem hamisíthat többé Túróczi Fakönyvet és Karacsay-codexeket, nem vésethet genialis szobrászainkkal Tuhutum-szobrokra Tar Mihály-féle hibás betűket és Somogyi Antaltól származó pogány énekeket. Komolyan hittem, hogy ezután már nem támadnak olyan cikkek és füzetek, a melyek még akkor is károsak lehetnek, ha a komolyabb tudós eligazodását nem befolyásolják és nem veszélyeztetik. Hittem, hogy megváltozik a tudományos eredmények értékelése is. Mert ha a magyar rovásírás ügyét belekapcsoltuk az egyetemes írástörténetbe, a nemzetközi erők közreműködése felment bennünket attól, hogy itthon áhitatos tiszteletre legyen igényük még az apróbb tudományos adatocskákkal bibelődő működelőknél is.

Ezért marad rejtély előttem, hogy a váratlanul felhalmozott tudományos eredmények világánál és — tegyük hozzá — jó egy esztendei megfontolás alapján, miképen írhatta meg Ernyey József azt az alkalmi cikket, a melyet az olvasó aligha tud könyvem »ismertetés«-ének elfogadni. Elolvasása után nekem (a valóban legilletékesebb félnek) az a homályos sejtelmem támadt, hogy a szerzőt aligha nemes önérzetében nem sértettem meg, midőn egy szakdolgozatát hallgatással mellőztem. Mivel egyesesen reclamálja rajtam, most megmondom, hogy a hallgatás oka mi volt. Sőt kénytelen vagyok már eleve a tárgyra térni azért is, mert mostani nagy tévedéseinek szintén ez a furcsa dolgozat volt a kútforrása.

A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának Értesítőjében (tehát az általam szerkesztett Ethnographia mellékletében) 1913-ban adta ki Ernyey »A rovásírás hivatalos használata 1588-ban« című értekezését. Ez a szerencsétlen kimenetelű dolgozat a trencsénvármegyei Dubnicza falu határjáró oklevelének azon latin nyelvű adatára támaszkodik, a mely szerint »... Imo ydem executores similiter per vicinos admoniti fuissent, quod illi facere recusassent, nam neque papyrus, neque atramentum prae manibus habuissent, sed omnia in tesseram vulgo rowasra assignaverunt, dicendo ibidem homo regius, quod iam ista omnia, ad tesseras assignata sunt...«¹ Itt tehát arról van szó, hogy a határjárók, »mivel sem papirosuk, sem író tintájuk

¹ I. h. 289. l.

kéznél nem volt, minden *tessera*-ra, nép nyelven szólva, *rovásra* jegyezték fel.« Ez pedig csak annyit jelent, hogy papiros hiányában rovasbotokat faragtak és e botokra jegyezték. *Rovásírásról* tehát egyetlen szónyi említés sem történik. Ernyey mégis nekiáll és lapokon bizonyítgatja, hogy a sűrűn teleírott négy ívnyi latin tanuvallomás utóbb csak úgy jöhetett létre, »ha feltételezzük, hogy a rovásra jelzett magyar nyelvű impurumot utóbb átírták latinul, noha azt a jegyzőkönyv már nem emlegeti«. Sőt a következő lapokon már belecseppenünk abba a másik lehetőségbe, hogy ezen a trencsényi tót vidéken a pápista tótság szintén ismerte az erdélyi székelyek rovásírását.

Azt hiszem, utólag sem érhet vád azért, hogy e minden komoly alapot nélkülöző elkalandozásokban Ernyeyt nem követtem, sőt hogy róla még csak meg sem emlékeztem. Épen így mellőztem Bél Mátyás ama tót tartalmú adatait is, a melyeket most Ernyey — a kit, mint láttuk, Bél M. alaposan férevezetett — a magáéval együtt hangosan számon kér tőlem. Mert bizony én a fenti segédkezés nélkül még furcsaságnak sem tudtam eddig elképzelni azt, hogy mi köze lehet a székely rovásírásnak Bél túróczy pásztor-botra rovott tót miatyánkjához és Balasko Pál kalnói lakos fára feljegyzett tót peridcatióihoz. Ernyey most e semmitmondó együgyű adatokkal velem szemben azt akarja bebizonyítani, hogy a székelyrovásírás tulajdonkép egész Magyarországon el volt terjedve. Ezért ró meg, hogy mellőztem Otrókoci Fóris Ferencz velencei eredetű (Ernyeynél tévesen nyugatmagyarországinak szerepeltetett) adatait. Pedig e szigorúan ellenőrizendő íróról — feltűnő elszólásai alapján — épen én bizonyítottam be, hogy tévedéseinek Telegdy Rudimentája volt a forrása.

Ime, ennyi az, a mi Ernyeyt e téren szakemberré avatja. A mi egyébbel rendelkezett, azt az én megállapításaim helyére a most kínálgató alkalommal óhajtja nyilvánosan beékelni. E művelet közben aztán mond hajmeresztő dolgokat. Idézi Bélnek egy meg nem értett latin versét és azt állítja, hogy benne van a bustrophedon megfejtése. Utal az én megfejtésemre is és még jobban elszólja magát. Azt mondja, hogy az én megoldásom csak a rovasbotra illik, mers ha nagy emlékkövek bustrophedonjairól van szó, e köveket a rovak már nem tarthatták kezükben. Szóval nem tudja, hogy az én megfejtésem szerint a felírtos köveken lévő bustrophedonok természetellenes sorvezetése épen azért jött létre, mert a rovasfák szövegét szolgailag másolták e kövekre. Vagy hallgassuk meg ezt a fejemre olvasott másik sententiát: »Komolyan, igazán a *rovás* csak toll vagy ecset segítségével írható, akkor is lassan«. És hogy csakugyan higyjünk

a szemünknek, újra leírja: »Ha az írás fejlődését vizsgáljuk... újból megerősíti abbéli feltevésünket, hogy a *rovást* valóban ecsettel vagy tollal festették.« Jogosan kérdezhetem tehát: mikor Ernyey a XV—XVI. századi feljegyzésekben azt olvassa, hogy a székelyek fapálczákra róják írásukat, akkor szintén úgy értelmezi, hogy tollal, ecsettel és nem késsel rótták?

Az ítélőképesség e megdöbbentő hiányát néhány fontos kérdésben a kíméletlenül támadó hang, vagy az adat beállítása körül tanusított fontoskodás tudja némileg leplezni. Például a Telegdi Jánosra vonatkozó ügyeskedést hozzuk fel. Telegdi 1598-ban Rudimentáját középkori emlékeket tartalmazó művem alapkövénék mondja s hangsúlyozza, hogy fontosságához mérten 4-szer adtam ki (egyszer a hamburgi másolatot, másszor a giesenit s most, a hiteles emlékek közt, mind a kettőt). Noha Telegdi-ről műve alapján megállapíthattam, hogy a hangzókkal, mássalhangzókkal és a székely betűk összerovásának titkaival nem volt egészen tisztában, s hogy magyar írásmódja is együgyű régi literátus embert árul el: Ernyey most ennél és Telegdi műveinek általam felfedezett kéziratainál többre hajlandó becsülni azt az 5-szeri életrajzot, a melylyel adat hiányában — adós maradtam. Mindezt természetesen csak azért, mert neki csakugyan van ekkora életrajza. Köszönet természetesen ebben sincs. Mert ki fogad el *Telegdi* Jánosnak egy nála jóval fiatalabb, Vittenbergát járt *Fürész* Jánost csak azért, mert (Ernyey szerint is) »Fürész a családi neve, Telegd pedig csak származása helye?« Merőben alaptalan az a találgatás is, hogy a »Rudimenta« csak vázlata volt egy nagyobb munkának. Ez az egykorú cím ÁBCzés könyvet jelent s Telegdi könyve sem akart egyéb lenni.

Az ilyen meddő belemagyarázási kísérletek szinte szánalmat gerjesztenek, mikor Ernyey velük valamit támadni vagy épen megsemmisíteni akar. Pedig velem szemben attól sem riad vissza, hogy helyenként nem is az »ismertetett« új könyvet, hanem ennek előmunkálatát, egy évtizeddel előbb megjelent cikksorozatokat és ennek különlenyomatát támadja. Így történik meg aztán vele, az a furcsaság, hogy a mit a régi különymat 186—187. lapján megérteni nem tudott s ezért értelmetlenségnek is tartott, azt a figyelembe nem vett 271—272. lapok már utólag felmerült kútfői adalékkal is igazolják. Ezért hirdeti zavartalanul új könyvem is, hogy a zsidózóvá lett IX. századi kozár-török előkelőség tollal, ecsettel írt zsidó írása később sem szüntette meg a régi nemzeti írást, vagyis azt a korábban ismert török rovásírást, a melyet a magyarsághoz csatlakozott kozár-kabar törzs magával hozott és az elmagyarosodott székely végeken magyar rovásírássá alakított. Vagy vegyük egy másik megsemmisítő-

nek vélt támadását. A középkori eredetű Marsigli-féle rovásírásos öröknaptárra zűrzavaros kalendárium- és csizio-tanulmányai alapján nem átalja rásütni a »gyanús« szó Káin-bélyegét. Le meri írni, hogy a XV. században még nem voltak népek szánt öröknaptárak, s hogy a rovásírásos naptár szövege azért bővebb Székely István 1538-iki naptárszövegénél, mert későbbi bővebb szövegek voltak forrásai. Szóval semmit sem tud középkori nyelvméleink magyar nyelvű, tehát népek is szánt csizioíról, a melyekben csaknem mind megtalálhatók a rovásírásos naptár neve. Ezért vettem aztán azt a fáradságot, hogy kiadványaimban a kibetűzés megkönnyítése végett és a XV. századi rovott szöveg hangtanának igazolása végett minden naptári név alá oda nyomtattam a magyar csizioók megfelelő középkori neveit. Ha tehát valaki e naptár középkori voltát támadni meri, akkor a vele egyező középkori csizioókról vegyen tudomást; vagy ha ezeket mellőzheti, naptártörténeti alapon jelenjen meg benne legalább egy XVI. századi nevet.

Ernyey egyébként abból sem csinált lelkiismeretbeli kérdést, hogy az 1501-iki csík-zentmiklósi feliratot könnyelmű meg gondolatlansággal hamisítványnak minősítette. Honnan tudja, ha forrásra nem hivatkozhatik, hogy a csikszentmiklósi templom a XIV. század óta »kétségtelenül faépület volt«, a mai pedig »mai alakjában (?) csak a XVI. század vége felé keletkezett?« A ki az 1501-iki felirat hitelét ezzel megsemmisítésére vállalkozik, annak legyen súlyos adatokra támaszkodó komoly mondivalója.

A Csíki Krónika hamisításában tevékenykedő Némethi József csikszentmihályi plébánossal sem volt illő dolog e feliratot ok nélkül meggyanúsítani. Hiszen Ernyey az én új könyvemből megtanulhatta azt, hogy ez a Németh csakugyan hamisított egy olyan feliratot, a melyhez a csikszentmiklósi adott neki ötletet. És ha Ernyey elolvasta a csikszentmiklósi utánzó és a hamisítást nyomban eláruló együgyű szöveget, akkor miből meríti azt a hallatlan vakmerőséget, hogy a meggyanusíthatlan csikszentmiklósi feliratot Némethék hamisítványnak minősítse? Mivel a felirat eredetije a templom XVIII. századi javítása és bővítése idején elpusztult, a meggyanusításnál és megvédelmezésnél egészen belső okokra vagyunk utalva. Ezek pedig egytől-egyig hitelessége mellett bizonyítanak. Ilyenek: a XVIII. század derekáról származó két másolat, a mely egymástól függetlenül jött létre; — a kétsoros szöveg érthetetlen második (»megettig«, vagy »meget etegyeg«) szavának olyan romlott volta, a melyet csakis az én késői rekonstrukcióm (»születésétül« vagy »születésétül«) tudott megszólaltatni; — betűsorának és összevonásai-

nak olyan mértékű tökéletessége, a melyről sejtelve sem lehetett volna annak a XVIII. századi hamisítónak, a ki egészen Telegdi Rudimentájának közkézen forgó adalékaira lett volna utalva. A középkori rovásírásos naptár és az 1515-iki konstantinápolyi emlék írástörténeti tartalma pedig olyan mértékben igazolja a csikszentmiklósiét, hogy hitelességét most már a fenti bizonyítékok figyelembe vétele nélkül összehasonlító úton is érzékelhetővé tehetjük.

A kevésbé jelentékeny botlásokra (a minő pl. Dernschwam babenhauseni 3-ik *eredeti* kézirata a Babinger-féle augsburgi *eredeti* mellett) természetesen ki nem terjeszkedhetem. Csak azt említem még meg, hogy az ismertetés végén a kifelejtett kún betűkkel kár volna előhozakodni. Az, a ki a kúnknak vélt töredéket ismeri (Arch. Érs. 1897, 370. l.), teljesen tisztában van azzal, hogy jegyei nem tartoznak a rovásírás körébe. A ki pedig a kúnok művelődési viszonyaival is tisztában van, az a kúnoknál mást, mint festékekkel írt ujjur írást nem kereshet. (Gróf Kuun : A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről 122. l.)

Végzem azon, a min tulajdonkép kezdenem kellett volna. Köszönöm, hogy Ernyey *Veit Gailél* (és nem *Goliél*) nevének hibás írására felhívta figyelmemet. De nyomban hozzáteszem, hogy e helyreigazítás valódi értékével sincs tisztában. Könnyelműen leszólja és »csak valami 1825. évi recensio«-nak tartja forrásomat. Pedig ha a mimelt tájékozottságnak megfelelőleg utalásomat ellenőrizte volna, akkor a bécsi »Jahrbücher der Literatur« 1825. évi XXIX. kötetének »Anzeige-Blatt«-jában recensio helyett *Veit Goilel* (és nem *Gailél*!) idézett művének szövegére bukkant volna rá. E szöveget, a stílus czikornyáinak mellőzésével a zvetli zárda levéltárnoka, J. von Forst adta ki E. Haunoldt bécsi udvari kanzellista 1561. évi másolata alapján. Ernyey forrása, Szekfű Gyula recensiója (Századok 1914, 17—33. l.), erről nem vett tudomást; valamint arról sem, hogy a bécsi udvari könyvtár nála szereplő 7234. sz. XVI. századi kéziratán kívül van még egy 8457. sz. XVI. századi kézirata is. Ezt azért kell megemlítenem, mert a könyvtár kinyomatott katalógusa Szekfű forrásának szerzőjét és »*Veit Gaibel* (és nem *Gailél*) von Presburg« néven ismeri; a másik kéziratát már »*Vitus Gailél* (?)« formában — de megkérdőjelezve — szerepelteti. (Tabulae Cod. Mss. vol. V. p. 105. és 252.) Egy kis éberséggel erre Ernyey is rájöhetett volna, mert utal a Könyvszemlére, a hol a névzavar ugyanígy megtalálható (1884, 223. és 245. l.). Azért lehetett volna kedvére gáncsolódni, mert idézett forrásom alapján kijavítottam ugyan a hazai tudósoktól örökölt hibás szöveget, de nem javítottam ki ugyanígy a *Goliél* nevet *Goilel*-re, a mi tudvalevőleg szintén hibás.

Ime, ez az egyetlen főbenjáró bizonyíték arra, hogy az új könyv szerzője, a kútfőkritika terén »milyen gondatlanul járt el«. Igen, az egyetlen; mert azt, hogy »G. 1550—60-ban az erdélyi hadsereg titkára (!) lett volna«, Ernyey találmánya és ferdítése. A mit a felkiáltójel kiczégréz, az megvan nálam, de megvan G. kéziratának címében is, így: »In Siebenwürgen alle sachen erloffen durch Veiten Gaibel (v. Gailel, Goilel?) von Presburg, der tzeit (1551—1553) Khriegs Secretaryen daselbst.«

Dr. Sebestyén Gyula.

Thallóczy Lajos emlékének megörökítése.

Thallóczy Lajos tragikus halálának közvetlen hatása alatt Társulatunkban mozgalom indult meg, hogy feledhetetlen emlékü elnökünknek Társulatunk kebelében maradandó emléket állítsunk. A mozgalom az elhúnyt tudós szűkebb barátainak köréből indult ki, de élénk visszhangra talált úgy az igazgató-választmánynál, valamint tagjaink sorában. A választmány oda nyilatkozott, hogy Thallóczy emlékének megörökítése úgy történnék legméltóbban, ha sikerülne állandó alapot létesíteni, a melyből első sorban olyan munkákat lehetne segíyezni, a melyek az ő munkálkodása köreiből valók. Ennek következtében, megnyerve gyűjtésünkhöz a hatósági engedélyt, a következő felhívást bocsájtottuk ki:

Sokan azok közül, a kik a mult évi december havának elején a Magyar Tudományos Akadémia oszlopcsarnokában a Thallóczy Lajos koporsóját körülállották, vagy a gyászolókkal a távolból együttéreztek, a drága halott iránt való szeretet és az ő örök elmulása hihetlenségének érzésével szívükben, máris az ő emlékezetének kegyeletes megörökítésére gondoltak.

A Magyar Történelmi Társulat, a melyre a megboldogult, mint szeretett elnöke, hasznot és fényt árasztott, szintén ezen érzelemnek kíván kifejezést adni, midőn e sorok útján kegyeletes adakozásra szólítja fel mindazokat, a kiket ő szeretett, a kik őt szerették, megértették és megbecsülték, s a kik az ő sokoldalú, mindig a közügy, különösen pedig a magyar történetírás és a Magyar Történelmi Társulat javát célzó munkálkodását méltányolják.

Thallóczynak, mint történetírónak, hazája, szeretetének tárgya: a régi magyar imperium, főleg pedig a Balkán és ezenkívül a főváros története. E téren fejtette ki vagy óhajtotta, ha él, kifejteni, az őt jellemző határozottsággal és tervszerűséggel, történetírói munkálkodását és kívánta irányozni munkatársai: kiváló szakférniak ügyszeretetét és munkaerejét.

Mi a Magyar Történelmi Társulat kebelében önkéntes adakozásból oly örökös alapot óhajtanánk gyűjteni, a melynek jövedelméből az ő munkálkodását továbbfolytatni s ily természetű műveket kiadni, létesíteni vagy jutalmazni leheszen.

Ezzel egyfelől az ő nagy életcéljának megvalósítását tennők lehetővé s az általa képviselt történelmi közügyet szolgálónk, másfelől pedig örökös, eleven emléket állítanánk a Magyar Történelmi Társulat kebelében az ő munkás, eredeti, minden hálánkra méltó egyéniségének.

A gyűjtést a nagyméltóságú m. kir. Belügyministerium f. é. 2422. VI. sz. a. engedélyezte.

Az adományokat a mellékelt befizetési (cheque) lapon kérjük a postatakarékpénztárba, mint a Magyar Történelmi Társulat pénztét kezelő hivatalba beküldeni.

A beérkezett összegek a Magyar Történelmi Társulat folyóiratában, a Századokban fognak nyugtáztatni.

Budapest, 1917 márczius havában.

A Magyar Történelmi Társulat igazgató-választmányának megbízásából: dr. Bárczy István Budapest székesfőváros polgármestere, dr. Csánki Dezső orsz. főlevéltárnok, dr. Fejérpataky László egyetemi tanár, dr. gr. Klebelsberg Kuno államtitkár, dr. Némethy Károly államtitkár, dr. Várady L. Árpád kalocsai érsek a Magyar Történelmi Társulat tagjai.

Abban a reményben, hogy felhívásunk és a benne foglalt szép gondolat a legszélesebb körökben fog visszhangot kelteni, ez úton is tagtársaink és olvasóink szíves figyelmébe ajánljuk az ügyet.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1917 február 15-én d. u. 5 órakor tartott ig.-választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnökle alatt dr. Fejérpataky László, dr. Angyal Dávid, dr. Boncz Ödön, dr. Császár Eleméi, Dedek Cr. Lajos, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, Horváth Sándor, dr. Illés József, Kollányi Ferencz, dr. Lukcsics József, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső, Tagányi Károly, dr. Váczy János, dr. Závodszy Levente és dr. Lukinich Imre főtitkár, mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Boncz Ödön és dr. Iványi Béla ig. vál. tagokat kéri fel.

Napirend előtt dr. Boncz Ödön ig. vál. tag az ig. választmány nevében meleg szavakkal üdvözli dr. Csánki Dezsőt legmagasabb kitüntetése alkalmából. A megemlékezésért az ünnepelel alelnök őszinte köszönetét fejezi ki.

9. Alapító tagokul ajánlatnak 200 K-val: Dedek Crescens Lajos prael. kanonok, Esztergom, dr. Nemes Antal cz. püspök, Budapest, aj. Csánki Dezső alelnök.

Évdíjas rendes tagokul 1917-től: Ivántsó József jogszigorló Kassa, Kassai kir. jogakadémia jogtörténeti seminariuma, aj. Osváth Gyula, dr. Petri Mór tanfelügyelő Budapest, aj. Csánki Dezső, dr. Ploskál Tempis Rudolf tanár Budapest, aj. Hóman Bálint, dr. Patay József k. r. tanár Kolozsvár, aj. Biró Venczel, dr. Imre Sándor egyetemi m. tanár Budapest, aj. dr. Lukinich Imre, Kamenszky Árpád vm. aljegyző Nagybecskerek, aj. Cserhalmi Samu. — Megválasztatnak.

10. Főtitkár bemutatja az 1917 jan. 1-től 31-ig terjedő időről szóló pénztári jelentést. Eszerint összes bevétel volt a postatakarék-pénztárban január hóban 9979 K 13 f., összes kiadás ugyanott 1368 K 13 f. Pénzmaradvány jan. hó 31-én a postatakarékpénztárban 8611 K. Ehhez adva a P. H. E. T. E.-nél levő folyószámlai tiszta követelésünket 3835 K 45 f., összesen rendelkezésünkre állott jan. hó 31-én 12.446 K 45 f. Ebből azonban 199 K 38 f. alapítvány tőkésítendő. Tudomásul szolgál.

11. Főtitkár felolvassa a gazdasági bizottság jelentését, az 1916. évi zárószámadásnak, a számvizsgáló-bizottság jelentésének és az 1917. évi költségvetési tervezetnek felülvizgálatáról.

Ennek alapján a választmány elhatározza, hogy 1. a számvizsgáló bizottság jelentését azzal az indítvánnyal terjeszti a közgyűlés elé, hogy Cserhalmi Samu pénztárnoknak a felmentés a szokásos fenntartással megadassék. 2. Az 1917. évi költségvetést a közgyűlésnek elfogadásra előterjeszti. 3. Csánki Dezső ügyvezető alelnöknek a gondos ügyvitelét s a nagy körültekintéssel vezetett gazdálkodásért elismerését és köszönetét fejezi ki.

12. Elnöknek a gazdasági bizottság jelentésével kapcsolatban tett indítványára a választmány dr. Illés József és dr. Reiszig Ede ig. vál. számvizsgáló bizottsági tagoknak fáradságos és lelkiismeretes munkásságukért őszinte köszönetét fejezi ki s felhatalmazza az elnökséget, hogy a mennyiben a társulat jövedelmei nem folynának be a remélt mennyiségben, a Századok ívszámát az előiránnyal szemben reducálhassa.

13. Főtitkár előterjeszti az 1917. évi rendes közgyűlés tárgysorozatát és az ig.-választmányból szabály szerint kilépő és elhalt vál. tagok névsorát. Tudomásul szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja. K. m. f.

Dr. Csánki Dezső, elnök. *Dr. Lukinich Imre*, főtitkar.

Hitelesítjük: *dr. Boncz Ödön*, *dr. Iványi Béla*.

A Magyar Történelmi Társulat 1917 február 15-én d. u. 6 órakor tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve.

Dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök a rendkívüli közgyűlést megnyitva, üdvözli a nagyszámban megjelent tagokat s előadja, hogy e rendkívüli közgyűlés egyetlen tárgya a Thallóczy Lajos halálával megüresedett elnöki tisztség betöltése; megállapítja egyúttal, hogy az elnökség e közgyűlés összehívása tekintetében mindenben az alapszabályoknak megfelelően intézkedett. Végül a jegyzőkönyv hitelesítésére Baranyai Béla és dr. Nemes Antal r. tagokat kéri fel.

17. Elnök az Alapszabályok 36. §-a alapján elrendeli a titkos szavazást s a szavazatszedő bizottság elnökéül dr. Hóman Bálint ig. választmányi, a bizottság tagjaiul dr. Friedreich Endre és dr. Zsinka Ferencz rendes tagokat ajánlja, kik megválasztatván, elnök az ülést a szavazás idejére felfüggeszti. A titkos szavazás megejtetvén és elnök az ülést újból megnyitván, dr. Hóman Bálint jelenti, hogy a beadott 86 szavazatból 84 dr. gr. Klebelsberg Kunóra esett.

Elnök erre dr. gr. Klebelsberg Kuno b. t. t. államtitkárt a Társulat megválasztott elnökének jelenti ki s indítványozza, hogy az új elnököt a választás eredményéről egy héttagú küldöttség értesítse. Az indítvány elfogadtatván, evégből kiküldetnek: dr. Csánki Dezső és dr. Fejérpataky László alelnökök, dr. Lukinich Imre főtitkár, dr. Domanovszky Sándor szerkesztő, továbbá Kollányi Ferencz és dr. Illés József ig. vál. és gr. Teleki Pál alapító tagok.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja. K. m. í.

Dr. Csánki Dezső, elnök.

Dr. Lukinich Imre, főtitkár.

Hitelesítjük: *Baranyai Béla* és *dr. Nemes Antal.*

A Magyar Történelmi Társulat 1917. ápr. 12-én d. u. 5 órakor tartott ig.-választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt: dr. Áldásy Antal, dr. Berzeviczy Albert, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Iványi Béla, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső, dr. Váczy János és dr. Lukinich Imre főtitkár, mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitva és a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Madzsar Imre és dr. Váczy János ig. vál. tagokat felkérve, jelenti, hogy dr. Fejérpataky László alelnök távolmaradását levélben kimentette.

15. Jelenti továbbá, hogy a február 15-i közgyűlés határozatának megfelelően, a vezetése alatt álló küldöttséggel a közgyűlés után felkereste gr. Klebelsberg Kuno b. t. t. államtitkár urat s értesítette a Társulat elnökévé történt megválasztatásáról. Elnök úr a választást elfogadván, ezért meleg szavakban mondott köszönetet. Jelenti végül, hogy a márczius 15-re megállapított rendes közgyűlést külföldön, részben közismert okok miatt (a fűtés korlátozása) f. é. ápr. 26-ra kellett elhalasztani s emiatt megváltozott a közgyűlés felolvasásának tárgya is. Kéri az elnöki bejelentések tudomásulvételét, illetve a tett intézkedések jóváhagyását. — A választmány a bejelentéseket és intézkedéseket tudomásul veszi és jóváhagyja.

16. Alapító tagul ajánltatik 200 K-val gr. Jankovich-Bésán Endre nagybirtokos Gicz-Hathalom, aj. dr. Csánki Dezső. Alapító tagul jelentkezik 200 K-val dr. Bartók Géza min. tanácsos eddigi rendes tag.

Evdíjas rendes tagokul ajánltatnak 1917-től: dr. Altörjay Sándor jogtanár Eger, aj. Csánki Dezső, Főgymn. tanári könyvtár Esztergom, aj. Cserhalmi Samu, Huszti Ferencz tart. főhadnagy, aj. Ruzsa József, Lándor Tivadar műtörténeti író Budapest, aj. dr. Illés József, Botár Árpád földbirtokos Herény, Lapedatu János bankigazgató Nagyszében, dr. Rosca Eusebius sem. igazgató Nagy-

szeben, Iván Miklós, dr. Proca György szentszéki ülnökök Nagyszében, Medeán Szergiusz gör. kel. főesperes Szászsebes, aj. Gagyí Jenő, Kossányi Edit tanárjelölt Budapest, aj. Szabó Dezső.

17. Dr. Domanovszky Sándor ig. vál. tag felolvassa Fraknói Vilmos ig. vál. tag: A Habsburgok első kísérlete a magyar trón megszerzésére 1290-ben című tanulmányát.

18. Főtitkár előterjeszti az 1917. évi február hó 1-től márczius hó 31-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást. Eszerint összes bevétel ebben a két hónapban a postatakarékban 12.169 K 10 f., összes kiadás ugyanannyi idő alatt ugyanott 9361 K 97 f. Pénzmaradvány a postatakarékpénztárban márcz. 31-én 2807 K 13 f., ehhez adván a P. H. E. T. E.-nél lévő folyószámlai tiszta követelésünket 13.147 K 88 f.-t, összesen rendelkezésünkre állott márcz. 31-én készpénzben 15.955 K 01 f. Ebből azonban 553 K 28 f. mint el nem költhető alapítvány tőkésítendő.

19. Főtitkár jelenti, hogy a berlini egyetem magyar semináriuma a Századok és a M. Tört. Életrajzok »lehetőleg teljes« sorozatának »tiszteletpéldányként« való megküldését kéri. A választmány elhatározza, hogy azokból az évfolyamokból, melyek nagyobb számban vannak raktáron, egy-egy példány küldessék meg nevezett seminariumnak.

20. Főtitkár jelenti, hogy az Első Magy. Ált. Biztosító Társaság, valamint a P. H. E. T. E. Társulatunknak a folyó évben is 200-200 K-t adományoztak. — A választmány hálás köszönettel fogadja ez adományokat s kéri az elnökséget, hogy e köszönetét megfelelő formában az adományozó intézetek előtt fejezze ki.

21. Főtitkár jelenti, hogy a »Dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történeti czélokra« című alapítvány ügyrendje értelmében az 1918-czal kezdődő harmadik cyklus pályakérdésére a pályázat már a folyó évben kiírandó. Javasolja, hogy e pályakérdésre a pályázat már most hirdettessék ki, s ez alkalommal mondja ki a választmány azt is, hogy bármikor érkeznek is be megfelelő pályamű a már hirdett, de eredménytelen kérdésekre, a Társulat az ügyrendben megszabott feltételek mellett a megbízást a mű szerzőjének megadja. — A választmány a javaslatához hozzájárul s felhatalmazza az elnökséget a pályakérdésnek ily értelemben leendő kitűzésére.

22. Főtitkár jelenti, hogy a Társulat elnöksége az ig. választmány mult évi decz. 7-én tartott ülésének felhatalmazása értelmében (67. p.) a Thallóczy-alap létesítésének előmunkálatait elvégezte, a kieszközölt 2422 VI. sz. belügyminiszteri engedély alapján a felhívásokat szétküldette. A beérkező adományok a beérkezés időrendjében a Századokban nyugtáztatni fognak. — Örvendetes tudomásul szolgál.

Zárt ülésben 23. a választmány a társulat jubileumi kiadványairól és 24. tiszteleti tagok választásáról határoz.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja. K. m. f.

Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök. *Dr. Lukinich Imre* főtitkár.

Hitelesítjük: *dr. Madzsar Imre*, *dr. Váczy János*.

Az 1916. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Az igazgató-választmány 1916. évi december hó 7-én tartott ülésében alulírottakat bízta meg, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1916. évi számadásait megvizsgáljuk. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alólírt napon a következőleg jártunk el.

Ez idén is felkértük Strömpl János vallás- és közoktatásügyi ministeri számvevőségi aligazgató urat, hogy mint szakértő a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadáshoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarék-pénztár, valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület értesítéseit és számlakivonatait tételről-tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János min. számvevőségi aligazgató úr kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól az 1/. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi február hó 2-án Cserhalmi Sámuel pénztárnok lakásán megjelenvén, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Eljárásunkat a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg.

A főnapló szerint az 1916. évi bevételt 53.854 K 25 fillérben, az 1916. évi kiadást 51.507 k 22 fillérben állapítottuk meg. A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1916. évi december 31-én 2347 K 03 fillér volt, mely összeg a postatakarék-pénztárnak 1916. évi december hó 29-én kelt 98-ik számlakivonata szerint 1784 K 11 fillér pénzmaradvánnyal és az 1917. évi január hó 12-én kelt 114-ik számlakivonathoz csatolt 21-ik számú befizetési lap szerint 562 K 92 fillér bevétellel, összesen 2347 K 03 fillérrel fedezve van, szóval az 1916. évi 2347 K 03 fillér pénzmaradvány a postatakarék-pénztárban tényleg gyümölcsöztetőleg van elhelyezve.

Ezután áttértünk a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnél a »Magyar Történelmi Társulat« címén vezetett folyószámla-ellenőrzőkönyvének megvizsgálására. E szerint a könyv szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnél is maradt 1916. évi december hó 31-én 3197 K készpénzmaradvány, melynek igazolásul csatoljuk 2/. alatt az illető folyószámlakivonatot.

A főnapló és a folyószámlakönyv szerint tehát a Magyar Történelmi Társulatnak 1916. évi december hó 31-én összesen 5544 K 03 fillérnyi készpénze maradt.

A főnyaplónak és a folyószámlának bevételi és kiadási eredményei rovatonként összesítve vannak a főkönyvben. A főkönyv összesített bevételeiből és kiadásaiából az átutalásokat levonván, — *nehogy azok a zárószámadást mód feletti nagyra növecsszék és esetleg helytelen következtetésekre adjanak okot* — a Magyar Történelmi Társulat 1916. évi összes bevételét 56.046 K 78 fillérben és összes kiadását 50.502 K 75 fillérben állapítottuk meg. E szerint a főkönyv szerint is tehát — mint fentebb a főnypló és folyószámla szerint — a Magyar Történelmi Társulat 1916. évi december hó 31-én volt készpénzmaradványát 5544 K 03 fillérben állapítottuk meg.

Azután áttértünk az 1916. évi zárószámadás megbírálására. Ezt a zárószámadást 3% alatt csatoljuk. A zárószámadás a főkönyv alapján készült s annak bevételi s kiadási tiszta (t. i. az átutalások nélküli) eredményeit tünteti fel. E szerint a zárószámadás szerint is a Magyar Történelmi Társulat készpénzmaradványa 1916. évi december hó 31-én 5544 K 03 fillér volt.

Megjegyezzük, hogy ebben az 5544 K 03 fillérben nincs olyan alapítványi természetű pénz, a melynek tőkésítésére a Társulat kötelezve volna.

A múlt évi költségvetési előirányzat és zárószámadás eredménye között van ugyan itt-ott kisebb eltérés, de az ügyvitel állandóan gondos előrelátásról és takarékoságról tesz tanúságot, a mi, tekintettel a háborús, nehéz időkre, elismerést érdemel.

A pénztárvizsgálat további menetében megvizsgáltuk a törzsvagyonszámlát. E szerint a Magyar Történelmi Társulat vagyona 162.100 K-t tesz ki. Ez a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnél letétben van 162.100 K névértékű értékpapírban. Igazolja ezt a nevezett pénztárnak hitelesen kiállított és 4% alatt csatolt letétjegyzéke. Az említett letétjegyzék szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület egy darab milleniumi emlékérmét is őriz. Őriz még a nevezett takarékpénztár egy Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvényt is. Erről a részvényről az 1911. és 1912. évi pénztárvizsgálati jelentésekben, melyeket szintén alulirottak terjesztettek elő, kimerítően tájékoztattuk a tisztelt közgyűlést. Ez a részvény a Terray István adománya s felerészben a Régészeti és Embertani Társulat tulajdona. Úgyszintén a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület őriz Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak 1100 K hadikölcsönkötvénybe fektetett biztosítékát.

A pénztárvizsgálat további folyamán megállapítottuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1916 folyamán 11 különböző rendeltetésű alapot kezel. A 11 alap közül 7 alapnak pénzei folyószámlákon, 4 alapnak pénzei pedig betétkönyvecskében

vannak elhelyezve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnél. Az egyik alapnak értékpapírai a Magyar Földhitelintézetnél őriztetnek.

Az alapok a következők:

1. Thaly-alap, mely az 5% alatt csatolt számlakivonat szerint 1916. évi december hó 31-én 1647 K készpénzmaradvánnyal és a 6% alatt csatolt letétjegyzék szerint 200 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

2. »Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra« cz. alap 1916. évi december hó 31-én a 7% alatt csatolt számlakivonat szerint 7041 K készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a Magyar Földhitelintézetnél a 8% alatt csatolt értesítés szerint 50.000 koronányi értékpapírvagyona is van.

3. Teleki-alap, mely 1916 december 31-én a 9% alatt csatolt számlakivonat szerint 812 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

4. »Teleki Mihály levelezései« alap, a melynek a 10% alatt csatolt számlakivonat szerint 21.031 K készpénzmaradványa volt 1916 december 31-én.

5. Zichy Jenő-alap 1916 december 31-én a 11% alatt csatolt számlakivonat szerint 2291 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

6. A »Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap« egyenlege a 12% alatt csatolt számlakivonat szerint 1916 december 31-én 2614 K volt, de ez az alap a 13% alatt csatolt jegyzék szerint 8200 K n. é. értékpapírvagyonnal is rendelkezett.

7. »Nem alapítványi természetű tőke« cz. alapnak 1916. évi december hó 31-én 9001 koronányi készpénzmaradványa volt a 14% alatt csatolt számlakivonat szerint, de a 15% alatt csatolt letétjegyzék szerint ez az alap is 18.100 K n. é. értékpapírvagyonnal és 150 koronás betétkönyvecskével birt.

A 4% alatt csatolt letétjegyzék szerint 1916. évi december hó 31-én:

8. A Zichy-codex-alap 39 K 25 f,

9. Szilágyi Sándor-alap 2425 K 84 f,

10. »Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja« alap 1910 K 65 f,

11. Várnai síremlék-alap 245 K 70 filléryi készpénzzel rendelkezett.

Végezetül felsoroljuk a »Magyar Történelmi Társulat« cz. folyószámla értékpapírjait a 4% alatt csatolt letétjegyzék

alapján, szembeállítván az 1915 december 31-én volt eredménnyel:

	1915. decz. 31.	1916. decz. 31.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete záloglevél 4.5%-os	5.800 K	5.800 K
2. Magyar Jelzálog Hitelbank záloglevele 4.5%-os	49.200 »	49.200 »
3. Magyar koronajáradékkötvény 4%-os	31.400 »	31.400 »
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületi kötvény 4%-os	37.200 »	37.200 »
5. Magyar Jelzálog Hitelbank záloglevél 4%-os	14.000 »	14.000 »
6. 6%-os hadikölcsönkötvény	17.500 »	19.500 »
7. 5.5%-os állami pénztárjegy	—	5.000 »
8. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti és Embertani Társulattal)	—	—
Összesen	155.100 K	162.100 K

Eljárásunk során meggyőződést szereztünk, hogy Cserhalmi Sámuel pénztárnok úr a Társulat pénztárát, úgy mint eddig is tapasztaltuk, mindenkor lelkiismeretes buzgósággal és nagy szakavatottsággal kezeli és egyúttal felkérjük a tisztelt közgyűlést, hogy Cserhalmi Sámuel pénztárnok úrnak a felmentést a szokásos fenntartással megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a tisztelt Közgyűlésnek kész szolgálói

Budapester, 1917. évi február hó 2-án.

Dr. Reiszig Ede,

a számvizsgáló-bizottság tagja.

Dr. Illés József.

a számvizsgáló-bizottság tagja.

Kimutatás a Magyar Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1916. év végével.

A) Alapítványi természetű tőke.

1. Magyar Jelzálog Hitelbanki záloglevél..	4½ %-os	49.200 K
2. Magyar Jelzálog Hitelbanki záloglevél..	4 %-os	14.000 »
3. P. H. E. T. Egyesületi kötvény		37.200 »
4. Magyar koronajáradéki kötvény		31.400 »
5. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél	4½ %-os	5.800 »
6. Magyar járadékkötvény	6 %-os	19.500 »
7. Állami pénztárjegy	5½ %-os	5.000 »
Összesen		162.100 K

B) Nem alapítványi természetű tőke.

1. Magyar koronajáradék	4 ⁰ / ₁₀₀ -os	10.200 K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény	4 ⁰ / ₁₀₀ -os	3.200 »
3. Magyar járadékkötvény	6 ⁰ / ₁₀₀ -os	2.700 »
4. Hadikölcsönkötvény	5 ¹ / ₂ %-os	2.000 »
5. Takarékpénztári könyv a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban		150 »
6. P. H. E. T. Egyesületi folyószámlán..		9.001 »
	Összesen	27.251 K

C) Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap.

1. Magyar koronajáradék	4 ⁰ / ₁₀₀ -os	6.300 K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény	4 ⁰ / ₁₀₀ -os	1.800 »
3. Magyar járadékkötvény	6 ⁰ / ₁₀₀ -os	100 »
4. P. H. E. T. Egyesület folyószámláján..		2.614 »
	Összesen	10.814 K

Az A), B) és C) rovaton lévő összes törzsvagyony 1916. december 31-én 200.165 K

A Magyar Történelmi Társulat 1916. évi zárószámadása.**A) Magyar Történelmi Társulat.****I. Bevételek.**

	Előirányzat 1916-ra	Eredmény 1916-ban
1. Pénztári maradvány 1915-ből	2.804.52	2.804.52
2. Tagdíjakból, tagdíjhátralékokból és előfizetésekből	10.000.—	11.892.72
3. Alaptőke utáni kamatok	7.870.—	8.055.07
4. Forgótőke utáni kamatok	600.—	378.26
5. A »Századok« és egyéb kiadványok eladásából	200.—	988.42
6. A P. H. E. T. E. és E. M. Á. B. T. adománya	400.—	400.—
7. Előre nem látott bevételek	100.—	59.22
Budapest székesfőváros segélye	—.—	2.000.—
Hirdetésekért	500.—	1.611.10
»Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra« cz. folyószámláról	100.—	100.—
Dr. Bunyitay Vincze végrendeleti hagyatéka		4.182.86
A »Századok« név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap«-ról dr. Pelz Béla részére		650.—
8. A vallás- és közoktatásügyi minis- teriumtól segély 1916-ra	2.000.—	2.000.—
9. Remélhető új alapítványokból	3.000.—	4.550.—
10. Idegen pénzek	1.000.—	362.31
»Teleki Mihály levelezései« cz. alapra a gróf Teleki családtól		8.000.—
I. Összesen..	28.574.52	48.034.48

	Előirányzat 1916-ra	Eredmény 1916-ban
II. Kiadások.		
1. Tisztviselők tiszteletdíja	4.400.—	4.134.08
2. A »Századok« 1916. évi nyomdai és expeditionális költségei (51 iv a könyvesszel együtt)	9.750.—	9.428.09
3. A »Századok« 1916. évi írói tiszteletdíjai	3.800.—	3.218.05
4. A szolgálak díjazására	560.—	552.—
5. Irodai költségek	950.—	859.53
6. A takarékpénztáraktól felszámított díjak, jutalékok stb.	300.—	331.91
7. Az Athenaeumnak és más nyomdáknek különféle nyomtatványokért	900.—	1.026.13
8. A kiadványoknak 1915. évi raktári kezeléséért	270.—	116.46
9. Pósta megbízások költségeire	300.—	378.55
10. Remélhető új alapítványok tőkésítése..	4.963.38	6.514.—
11. Előre nem látott kiadások.....	800.—	887.58
A »Nem alapítványi természetű tőke« cz. számlára átvittük dr. Bunyitay Vincze végrendeleti hagyatékát		4.182.86
Thallóczy Lajos temetésére fordított költségeink		297.50
12. A »Magyar Történeti Életrajzok« 1916. évi folyamának kiadásánál felmerült hiány fedezése	3.500.—	1.351.40
13. A »Századok« név- és tárgymutatójának költségére	300.—	850.—
14. Idegen pénzek	1.000.—	362.31
»Teleki Mihály levelezései« alapra....		8.000.—
II. Összesen..	31.793.38	42.490.45

B) Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

11. Magyar Történeti Életrajzok előfizetéseiből	3.000.—	3.960.90
12. Segély az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
13. Az 1916. évfolyamért az Athenaeumtól	1.400.—	1.400.—
14. Clichékért az Athenaeumtól	300.—	300.—
15. Az 1916. évi hiány fedezésére az A) főszámla 14. rovatáról	3.500.—	1.351.40
I. Összesen..	9.200.—	8.012.30

II. Kiadások.

15. Magyar Történeti Életrajzok 1916. évi nyomdai számlája	5.400.—	4.467.76
16. 1916. évi írói tiszteletdíj	1.500.—	1.202.54
17. 1916. évi illusztrációk költsége	1.500.—	1.542.—
18. 1916. évi szerkesztői tiszteletdíj	800.—	800.—
II. Összesen..	9.200.—	8.012.30

Összevonás.		Előirányzat 1916-ra	Eredmény 1916-ban
A) Magyar Történelmi Társulat bevételei..		28.574.52	48.034.48
A) Magyar Történelmi Társulat kiadásai..		31.793.38	42.490.45
	Hiány, illetve felesleg	3.218.86	5.544.03
B) Magyar Történelmi Társulat bevételei..		9.200.—	8.012.30
B) Magyar Történelmi Társulat kiadásai..		9.200.—	8.012.30
	Felesleg	—.—	—.—
A) és B) összes bevétel		37.774.52	56.046.78
A) és B) összes kiadás		40.993.38	50.502.75
	Hiány, illetve felesleg	3.218.86	5.544.03

A Magyar Történelmi Társulat 1917. évi költségvetése.

A) Magyar Történelmi Társulat

I. Bevételek.

	Eredmény 1916-ban	Előirányzat 1917-re
1. Pénztári maradvány.....	2.804.52	5.544.03
2. Tagdíjakból, tagdíjhátralékokból, előfizetésből	11.892.72	10.000.—
3. Alapítói utáni kamatok	8.055.07	8.365.71
4. Forgótőke utáni kamatok	378.26	350.—
5. Századok és egyéb kiadványok eladásából	988.42	250.—
6. A vallás- és közoktatásügyi ministerium segélye	2.000.—	2.000.—
7. A P. H. E. T. E. és E. M. Á. B. T. adománya	400.—	400.—
8. Hirdetésekért	1.611.10	400.—
9. »Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra« cz. folyószámlájáról	100.—	100.—
10. A »Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap« számlájáról	650.—	2.614.—
11. A »Nem alapítványi természetű tőke« számlájáról	—.—	5.986.—
12. Előre nem látott bevételek.....	6.242.08	1.000.—
13. Remélhető új alapítványok.....	4.550.—	2.000.—
14. Idegen pénzek	8.362.31	500.—
	48.034.48	39.509.74

II. Kiadások.

1. Tisztviselők tiszteletdíja	4.134.08	4.400.—
2. A Századok nyomdai és expeditionális költsége (a könyvészetrel együtt 51 iv)	9.428.09	13.150.—
3. A Századok írói honoráriumai.....	3.218.05	3.750.—
4. A szolgák díjazása	552.—	560.—
5. Irodai költségek	859.53	1.000.—
6. A takarékpénztáraktól felszámított díjak, jutalékok stb.	331.91	400.—
Átvitel	18.523.66	23.260.—

	Eredmény 1916-ban	Előirányzat 1917-re
Áthozott..	18.523,66	23.260.—
7. Az Athenaeumnak és más nyomdáknak különféle nyomtatványokért	1.026,13	1.000.—
8. A kiadványok előző évi raktári kezelésére	116,46	250.—
9. Póztai megbízások költségeire,	378,55	400.—
10. A Századok név- és tárgymutatójának költségére	850.—	4.000.—
11. A jubileumi alkalmi kiadvány költségére	—	2.600.—
12. A jubileumi ünnepség költségeire	—	2.000.—
13. Remélhető új alapítványok tőkésítése..	6.514.—	2.000.—
14. Előre nem látott kiadások	5.367,94	1.000.—
15. Idegen pénzek	8.362,31	500.—
16. A Magyar Történeti Életrajzok kiadásá- nál felmerülő hiány fedezésére	1.351,40	5.400.—
	<u>42.490,45</u>	<u>42.410.—</u>

B) Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

15. Előfizetésekből	3.960,90	3.000.—
16. Segély az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
17. Az Athenaeumtól az átvett példányokért	1.400.—	1.400.—
18. Clichékért az Athenaeumtól	300.—	300.—
19. A hiány fedezésére az A) főszámla 16. rovatáról	1.351,40	5.400.—
	<u>8.012,30</u>	<u>11.100.—</u>

II. Kiadások.

17. Nyomdai számla	4.467,76	7.300.—
18. Írói tiszteletdíj	1.202,54	1.500.—
19. Illusztrációk költsége	1.542.—	1.500.—
20. Szerkesztőségi tiszteletdíj	800.—	800.—
	<u>8.012,30</u>	<u>11.100.—</u>

Összevonas.

A) A Magyar Történelmi Társulat bevételei	48.034,48	39.509,74
A) A Magyar Történelmi Társulat kiadásai	42.490,45	42.410.—
Felesleg, illetve hiány	5.544,03	2.900,26
B) A Magyar Történeti Életrajzok bevételei	8.012,30	11.100.—
B) A Magyar Történeti Életrajzok kiadásai	8.012,30	11.100.—
Felesleg	—	—
A) és B) összes bevétel	56.046,78	50.609,74
A) és B) összes kiadás	50.502,75	53.510.—
Felesleg, illetve hiány	5.544,03	2.900,26

1917 február havában fizettek:**a) alapítványi kamatot:**

1916-ra és 1917-re: Br. Bánffy Kazimir 20 kor.

b) alapítványt:

Br. Bánffy Kazimir 43 K
Mocsonyi Antal 200 K

c) tagdíjat:

1915-re: Házi Jenő, Kúnszentmiklósi Uri Kaszinó, dr. Osváth Gyula, Zombory Géza. Összesen 40 kor.

1916-ra: Bajza József, Házi Jenő, Kétszery Lajos, Kulin Imre, Kúnszentmiklósi Uri Kaszinó, dr. Lampérth Géza, Rimaszombati Vármegyei Kaszinó, Zombory Géza, Zsolna város (2 kor.) Összesen 82 kor.

1917-re: Banciu János, Bikfalvy Albert, Bohleratzky Gyula, dr. Börcsök Andor, Budai Tanítóegyesület, Budapesti I. kerületi felsőbb leányiskola, Budapesti József-műegyetem középkori építészeti szertár (10 kor. 80 fillér), Budapesti Batthyány-utcai polgári leányiskola, Budapesti Medve-utcai polgári fiúiskola, Budapesti II. kerületi Jurányi-utcai felső kereskedelmi iskola, Budapesti belvárosi főreáliskola, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Budapest: Vallásministerium (10 kor. 80 fillér), Budapesti VI. kerületi állami felsőreáliskola tanári könyvtára, Budapesti Nagymező-utcai polgári fiúiskola, Budapesti felsőerdősori polgári leányiskola, Budapesti Kertész-utcai polgári fiúiskola, Budapesti Horánszky-utcai főreáliskola, Budapesti Magyar Nemzeti Múzeumi néprajztár, Budapest: Székesfővárosi Múzeum, Budapesti székesfővárosi levéltár, Budapesti Üllői-úti polgári fiúiskola, Budapesti Homok-utcai polgári fiúiskola, Budapesti Knézich-utcai polgári fiúiskola, Budapesti IX. kerületi Mester-utcai áll. főgymnasium, (10 kor. 80 fillér), Budapesti X. kerületi Jászberényi-úti főgymnasium (10 kor. 80 fillér), Csáthy Ferencz (6 kor.), dr. Csegey Gyula, Cserenyey Jenő, dr. Czirbusz Géza, Debreczeni ref. főgymnasium (80 fillér), dr. Destkó József, Dessewffy Arisztid, Dörre Tivadar, dr. Ernst Sándos, Erzsébetvárosi főgymnasium, gr. Esterházy Sándor, Ersekújvári közs. kath. főgymnasium, Felsőlövői evang. főgymnasium, dr. Fráter Imre, Gansel Lipót, Gyulafehérvári kath. főgymnasium, Hajdúnánási ref. főgymnasium, Házi Jenő, Hirhager Imre, Hodinka Antal, Hódmezővásárhelyi óvónőképző-intézet (1 kor. 80 fillér), Hódmezővásárhelyi ref. főgymnasium, Iváncsó József, Jászberényi áll. főgymnasium, Justh György, Karánsebesi főgymnasium (12 kor.), dr. Karl Lajos, Kassai kir. jogakadémia jogtörténelmi seminariuma, Kerényi Irén, Késmárki evang. lyceum, Késmárki áll. polgári fiúiskola, Kétszery Lajos, Kiss István (Újker), Kiszebeni kath. főgymnasium, Kolozsvári Magyar Történelmi Seminarium, Kolozsvári áll. polgári leányiskola, Kulin Imre, Kúnszentmiklósi Uri Kaszinó, Lévai tanítóképző-intézet, Lévai kegyesrendi főgymnasium, Lukács Pál, Máramarosszigeti kir. kath. főgymnasium, Meisels Jakob, dr. Mihályfi Ákos, Miskolczy Jenő, Moósy Rikárd, Nagyenyedi Bethlen-főiskola, Nagyikindai áll. főgymnasium, Nagyrőcei áll. polgári fiúiskola, Nagyszebeni áll. főgymnasium, Némäti Kálmán, Németh József, hg. Odessalchy Zoárdné, dr. Oszvald Arisztid, Paksi áll. polgári iskola, dr. Pauler Ákos, dr. Pálovich István, Pápai áll. tanítóképző-intézet olvasóköre (12 kor.), Piukovits Ödön, dr. Pozsgay Rudolf, Pozsonyi kath. főgymnasium, Pozsonyi felsőkereskedelmi iskola önképzőköre, Privigyei kath. gymnasium (12 kor.), Ranschburg Gusztáv (1 kor.), dr. Reiszig Ede, Reissig Lajos, dr. Relkovics Néda, Rimaszombat: Gömörmegeyi Múzeum, Rózsahegy kath. főgymnasium, Rózsahegy város, dr. Sebestyén Gyula, Somorjai áll. s. községi polgári iskola, Soós Elemér, Soproni Múzeum, G. E. Steckert & Cie Newyork könyvkereskedés (10 kor. 80 fillér), Strömpl János, Szamosújvári Örmény Múzeum-Egyesület, Szegedi kegyesrendi főgymnasium (10 kor. 50 fillér),

Jegyzet. A január havi nyugtázásban Benkő Gyula által fizetettnek jelzett 10 K a budapesti II. ker. főreáliskola 1917. évi tagdíja.

Szekszárdi áll. főgymnasium, Székesfehérvári főreáliskola (10 kor. 80 fillér), Szilágysomlyói róm. kath. főgymnasium, br. Szokolói Alajos, Szombathelyi áll. s. polgári leányiskola, Szombathelyi főreáliskola, Szőlgyémy János, Temesvári áll. főgymnasium (80 fillér), Temesvári felsőbb leányiskola és leánygymnasium, Pacséri Tocsek Helén, dr. Török Pál, Trencsén város, dr. Udvardy Cserna László, Ugron István, Újpesti áll. főgymnasium, Újvidéki magyar kath. főgymnasium, Újvidék: Szerb Matica, Zenta város, Zombory Géza, Zsolna város (2 kor.). Összesen 1203 kor. 70 fillér.
Mindösszesen 1325 kor. 70 fillér.

1917 márczius havában fizettek:

a) alapítványt:

Dr. Hóman Bálint 100 K — f.
Dr. Lukinich Imre 10 K 90 f.

b) tagdíjat:

1914-re: Dr. Grexa Gyula. Összesen 10 kor.

1915-re: Dr. Grexa Gyula, dr. Petró Béla. Összesen 20 kor.

1916-ra: Ádám Iván (12 kor.), Gergely Fülöp (8 kor.), dr. Grexa Gyula, Kardoss Margit, br. Malcomes Gyula, Pozsonyi áll. tanítónőképző-intézet igazgatósága. Összesen 60 kor.

1917-re: Dr. Alszeghy Zsolt, Ádám Iván (2 kor.), Baranyai Béla, dr. Bánszky János, Besztercebányai kir. kath. főgymnasium, Besztercebányai evang. főgymnasium (12 kor.), dr. Bleyer Jakab, dr. Breuer Sándor, Budapesti áll. polgári iskolai tanítóképző-intézet (20 kor.), Budapesti VI. kerületi áll. tanítóképző-intézet (12 kor.), Budapesti Kalazantinum, Budapesti Tavaszmező-utcai főgymnasium, Czaiich Gilbert, dr. Eckhart Ferenc (9 kor.), Eperjesi evang. collegium, dr. Erdélyi László, Ernyey József, Esztergomi főgymn. tanári könyvtár, Evetovics János, Fazekas Ágoston, Fazekas Sándor, dr. Ferenczi Elek, dr. Fináczy Ernő, Fogarasi áll. főgymnasium, Graf Ottó Károly, dt. Grexa Gyula, Győri benczés főgymn. tanári könyvtára, Hertelendy László, Jablonowski Piroska, dr. Jánosy István, Kolozsvári Magyar Művelődéstörténeti Seminarium, Kolozsvári áll. tanítóképző (12 kor.), dr. Lakatos Dénes, dr. br. Láng Lajos, Lévai tanítóképző-intézet (2 kor.), Losonczy áll. tanítóképző, Lugosi kir. főgymnasium, br. Malcomes Gyula, Marczali Henrik, Máramaroszigeti felsőbb áll. leányiskola, Miskolczi felsőkereskedelmi iskola, Nagyvárad és biharmegyei régészeti társulat, Nemeskey Andor, Oláh Mihály, Paksi áll. polgári fiúiskola (2 kor.), Plattly Pál, Pozsonyi ev. theol. akadémia könyvtára, dr. Radnai Farkas, Rakodczay Pál, Rácz Miklós, Révész Kálmán, Selmeczbányai ev. lyceum könyvtára, Szabadka városi magyar főgymnasium (12 kor.), Szamosújvár áll. főgymnasium, Szatmárnémeti kir. kath. főgymnasium, Szegedi kegyesrendi főgymnasiumi önképzőkör, dr. Szegedy Rezső, Szigetvári áll. polgári fiúiskola, Szilády Áron, Szombathely: Vasmegegyi Kaszinóegyesület, Tagányi Károly, Temesvári Kath. Kőr, Temesvári kegyesrendi főgymnasium, dr. Tichy Margit, Trsztenai kir. kath. gymnasium, Újpesti állami főgymnasium (2 kor.), Újvidéki kir. magyar főgymnasium (80 fillér), Ungvári állami főreáliskola, Veszprémi kath. főgymnasium, gr. Zichy Sarolta, dr. Zsinka Ferencz. Összesen 685 kor. 80 fillér.

1918-ra: Plattly Pál (4 kor.), dr. Szegedy Rezső (1 kor. 50 fillér), Szirmay József Összesen 15 kor. 50 fillét.
Mindösszesen 791 kor. 30 fillér. **Cserhalmi Sámuel**, pénztárnok.

A tagsági és előfizetési díjak **Cserhalmi Sámuel pénztárnokhoz, Budapest I. Krisztina-körút 67. sz., II. em. 15.** címre küldendők. A tagdíj évi 10 K, előfizetők a Századokat 12 K-ért rendelhetik meg. A Történeti Életrajzok évfolyamainak előfizetési díja tagoknak 10 K, nem tagoknak 16 K.

Postatakarékpénztári számlánk száma 1099.

A Thallóczy-alapra

adományokat küldtek 1917 márczius 31-től április 31-ig:

Dr. Kun József.....	200	Áthozat..	5.741
Gróf Festetics Pál	25	Dr. Hartványi Imre	50
Dessewffy Arisztid	10	Dr. Fejérpataki László	50
Tolnay Lajos.....	50	Hoffmann Hugó	10
Dr. Szőke Gyula	20	Torma Izidor	5
Földi János	6	Dr. Träger Ernő	200
Dr. Döry Ferencz	10	Baró Burián István	500
Kirchner Hermann	10	Fiumei m. kir. tengerészeti	
Dörre Tivadar	20	akadémia	10
Báró Vojnits István.....	20	Mészáros Armand	4
Horánszky Lajos	50	R. Kiss István	50
Jalsoviczky Sándor.....	50	Dr. Wagner Lajos	3
Dr. Pompéry Aurél	10	Dr. Vass Bertalan	10
Özv. Pompéry Jánosné	10	Varga Antal	2
Viczmány Tamás	10	Seress László	10
Magyar Képviselőház könyv-		Zsatkovics Kálmán	4
tára.....	1.000	Belóczy Sándor.....	10
Dr. Madarassy László	10	Miskolczy Jenő	20
Dr. Fraenkel Sándor	10	Dr. Darkó Jenő.....	10
Péterfy Lajos.....	10	Hornvánszky Viktor	100
Dr. Térfy Gyula	10	Gróf Mailáth György	100
Cserhalmi Sámuel.....	2	Radnai Farkas	200
Bartoniék Emma.....	20	Dr. Gidófalvy István	30
Lóczy Lajos	5	Dr. Biró Venczel	10
Dr. Pauler Akos	30	Dr. Lukcsics József	20
Pilch Jenő	10	Dr. Csárszky István	200
Nagy Odön	10	Soós Elemér	50
Melichár Kálmán	20	Dr. Schreiber Lajos	10
Barkassy Géza	20	Firbás Oszkár	10
Baranyai Béla	25	Magyar bank és kereskedelmi	
Gróf Tisza István.....	200	részvénytársaság	1.000
Cserny Károly	10	Dr. Létics György	50
Dr. Szentpétery Imre	10	Nagyváradai főgymnasiumita-	
Báró Láng Lajos	100	nári könyvtár	20
Gróf Erdődy Imre	1.000	Hegyessy Károlyné	10
Benczur Gyuláné	20	Kalocsai érseki főgymna-	
Bartók Géza	10	sium	5
Dr. Gárdonyi Albert	20	Ungvári állami polgári leány-	
Rónay Jenő	10	iskola tantestülete	5
Jurenák József	10	Fiumei m. kir. állami főgym-	
Dr. Madzsar Imre	10	nasium	7
Dr. Budó Jusztin	10	Baumgartner Alajos	20
Glück Frigyes	200	Dr. Ferenczi Zoltán	10
Dr. Lampérth Géza	5 ⁴	Dr. Hóman Bálint	10
Özv. Pulszky Ágostné	100	B. J.	1
Székelyudvarhelyi állami fő-		Dr. Czeke Marianne	3
reáliskola igazgatósága ..	20	Dr. Antalné Waldbauer Ilona	2
Hubert Vilmos	5	Dr. S. M.	1
Kussinszky Arnold.....	8	P. H.	1
Rudnay Béla.....	20	S. J.	1
Várady L. Árpád	2.000	O. J.	1
Dr. Ováry Ferencz	50	Vuchetich Sándor.....	10
Gróf Wickenburg István	20	Dréhr János	5
Gróf Cziráky József	100	Mohácsi községi pénztár	25
Kresz Ferencz	20	Pranger József	50
Átvitel..	5.741	Átvitel..	8.556

	Áthozat.. 8.556		Áthozat.. 9.313
Beszterczebányai evangélikus főgymnasium tanári kara	10	Ferenczy Ida	100
Gróf Szécsen Miklós	100	Révész Kálmán	20
Hajduszoboszlói magy. kir. állami polgári fiúiskola ..	20	Sztankovánszky János.....	20
Dr. Reiner János	50	Dr. Károlyi Árpád	25
Rózsahegy polgármestere ..	30	Francsics Norbert	10
Norbertinum könyvtára	5	Kassa sz. kir. város	100
borzovai dr. Nagy Ottó	20	Magyar Királyi Testőrség ..	10
Dr. Lőrincz Gyula.....	2	Dr. Haiczl Kálmán	10
Ruisz Gyula.....	20	M. Kir. Folyam- és Tenger- hajózási Részvénytársaság	1.000
Fülöp Szász-Koburg-Gothai herczeg Ő Fensége.....	500	Dr. Szabó Dezső	10
Átvitel..	9.315	Fejér Vilmos	50
		Dr. Karácsonyi János	200
		Arad sz. kir. város	50
		Összesen..	10.918

Kelt Budapesten, 1917. évi május hó 1-én.

Cserhalmi Sámuel, pénztárnok.
I., Krisztina-körút 67. sz. II. 15.

A „Századok“ régibb évfolyamai

nevezetesen az 1878, 1890, 1891, 1893, 1896—1914 évi évfolyamok kötetenként 12 koronáért kaphatók a Társulat titkári hivatalában (Budapest, I., Vár, Országos Levéltár). A Társulat tagjai évfolyamát 10 K-val rendelhetik meg.

A Magyar Történeti Életrajzok

1916. évi folyama:

Br. Jósika Miklós életrajza

dr. Dézsi Lajostól.

Előfizetés
tagoknak
10,— nem
tagoknak
16 korona.

A kötet azonkívül, hogy részletes életrajzát adja a magyar regényírás egyik úttörőjének, időszerű is annyiban, hogy behatóan foglalkozik a galicziai (1812), olaszországi (1814) és franciaországi (1815) hadjárattal is.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK

Versenyárgyalási hirdetés

ócska hordók és hordóalkatrészek eladására.

14144/1917. szám. A magyar királyi államvasutak budapest-központi üzletvezetősége a központi szertárban összegyűlemllett és feleslegként rendelkezésre álló mintegy 300 drb XVII. tételű javítást igénylő kőolajos, 500 drb XVII. tételű félfenekű, 500 drb XVII/5. tételű javítást igénylő kátrányos hordót, 12312 drb hordódongát, 7500 kg. hordóabroncsot és 230 drb teljesen rossz állapotban lévő félfenekű hordót eladni óhajtván, erre ezennel nyilvános pályázatot hirdet.

Az ajánlatok **1917 május hó 12-én déli 12 óráig** üzletvezetőségünk I. általános osztályának (VIII., Kerepesi-út 3. szám, I. emelet 38. ajtó) adandók át. Bánatpénz gyanánt a megvenni szándékolt mennyiség értékének 5%-a készpénzben, vagy állami letétekre alkalmas értékpapirokban, ugyanott a gyűjtőpénztárnál 1917. évi május hó 11-én déli 12 óráig teendő le.

A részletes pályázati feltételek és ajánlati űrlap valamennyi üzletvezetőségénél megtekinthető, üzletvezetőségünk általános I. osztályában pedig azok díjmentesen megszerezhetők.

Budapest, 1917 április hóban.

A budapest-központi üzletvezetőség.

ÚJ TÖRTÉNELMI KÖNYVEK A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

A MAGYAR NEMZET ÖNÁLLÓSÁGÁÉRT ÉS FÜGGETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT KÜZDELMEK

TÖRTÉNETE az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. — Dr. Thaly Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I. kötet: **Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. 1505—1526.**

Ára6 korona.

Árkáts Sándor: ZRINYI MIKLÓS NEVELŐANYJA.

Ára4 korona.

ULTURA ÉS TUDOMÁNY. 19. kötet. A. F. Pollard:

Anglia története. Ára kötve 2 kor. 40 fillér.

**EGRENDELHETŐ: LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)
R.-T. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-
ÚT 21. SZÁM ÉS MINDEN HAZAI KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN.**

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatokra:

A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története

1. a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.
2. Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.

Az ajánlkozás a 2. sz. feladatra a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatóvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I. Országos Levéltár) 1917. évi december hó 31-ikéig küldendő be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizettetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. A mű elkészítésének határideje 1920. évi december hó 31-ike. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

Az 1. sz. feladatra a pályázat nincs időhöz kötve. A feltételeknek megfelelő ajánlkozást a Társulat elnöksége bármikor elfogad.

Előfizetési felhívás

A Századok Tartalommutatója 1867—1916.

— című műre. —

A Magyar Történelmi Társulat ötvenéves fennállása alkalmából elhatározta a Századok ötven évfolyama egységes Név- és Tárgymutatójának és ezzel párhuzamosan, de a Név- és Tárgymutatótól függetlenül az ötven évfolyam Tartalommutatójának kiadását. Ez a munka tartalmazni fogja:

1. a Századokban megjelent cikkek címeit szerzőik betűrendjében,
2. a Századokban ismertetett könyvek címeit a könyvek szerzőinek betűrendjében.

Mínt hogy a Tartalommutató szedése már szépen előrehaladt, felkérjük előfizetőinket és olvasóinkat, hogy a kik e kiadványunkat megrendelni óhajtják, rendelésüket már most küldjék be, mert a mai magas nyomdai árak mellett előre tájékozódniuk kell, hogy hány példányra van szükség.

A kötet ára 6 korona; tagoknak 4 korona.

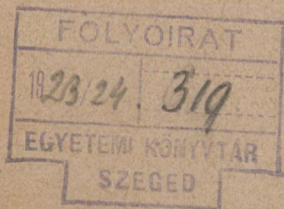
Az előfizetési összeget legczélszerűbb póstatakarékpénztári számlánkra (1099. sz.) befizetni. E célra tagjainknak külön S. betűvel jelzett befizetési lapokat küldünk szét.

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMJANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LI. ÉVF. 6. SZÁM. 1917. JÚNIUS HÓ 15
BUDAPEST, 1917. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

**A Magyar Történelmi Társulat igazg. választmánya
üléseit október 11. és december 6-ikán tartja.**

Tartalom.

	Lap
Magyarország újabkori történetének forrásai	337
Lukinich Imre : A szabadságharcz történetírói	345
Dąbrowski János : Czarnkowi János ügye	356
Történeti irodalom.	
Dézsai Lajos : Báró Jósika Miklós (1794—1863.) Ism. <i>Alszezghy Zsolt</i>	366
Kacziány Géza : A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	370
Morley, John : Tanulmányok. Ford. <i>Tarnai János</i> . Ism. <i>M. N.</i>	371
Fógel Sándor : Celtis Konrád és a magyarországi humanisták. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	374
Pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve 1915/16. Szerk. <i>Zoltványi Irén</i> . Ism. — <i>ch</i> — <i>e</i>	375
Kálmán Ödön : A zsidók letelepítése a Jászságban. Ism. <i>Banner János</i> ...	376
Dąbrowski, Jan : Sprawa polska na Wegrzech 1914—1916. Ism. <i>Divéky Adorján</i>	377
Lechner Jenő : Renaissance építési emlékek Szamosujvárott. Ism. — <i>ch</i> — <i>e</i> ...	379
Zuber Marianne : A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig	380
Petrik Géza : Magyar könyvészet 1901—1910. I. köt.	381
Veszprémi Dezső : Tali és széchi-szigeti Thaly Kálmán dr. életrajza. Ism. <i>B.</i>	382
Folyóiratszemie	382
Tárca.	
A konstantinápolyi Magy. Tud. Intézet első félévi működése	396
Berzeviczy Gergely ifjúságához	403
Ernyey József : A rovásírás kritikája	406
Harasztli Emil : Válasz Kereszti István úrnak	409
A M. Tud. Akadémia történeti jutalomtételei	410
Hivatalos értesítő	412
Melléklet.	
Hellebrant Árpád : A magyar történeti irodalom 1916-ban	1—69
<i>Figyelmeztetés.</i> Ha ez a melléklet a Századokkal együtt köttetik, az évfolyam végéhez fűzendő.	

Az **elnökség** és **titkárság** részére szánt küldemények
Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a
titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket sziveskedjenek egyenesen a **szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

Magyarország újabbkori történetének forrásai.

Ezidei jubiláris évünk rendes évi közgyűlésén Társulatunk a kiadványok egész sorát jelentette be, a melyekkel a Társulat megalakulásának félszázados fordulóját kívánja emlékezetessé tenni. A legnagyobb tervet ugyanakkor pendítette meg Társulatunk elnöke, dr. gr. Klebelsberg Kunó, abban a magasszárnyalású elnöki megnyitóbeszédben, melylyel a közgyűlés közönségét szokatlan módon magával ragadta.

A fölvetett eszme, a melynek megvalósítását sokan szinte lehetetlennek tartották, azóta hatalmas léptekkel haladt előre és immár elérkezett az ideje, hogy testet öltjön. Elnökünk fáradhatatlan buzgólkodásának sikerült egyelőre legalább a nagy forráspublicatio megindításához szükséges anyagi eszközöket előteremtenie és igazgató-választmányunk f. évi május 24-én tartott ülésében elhatározta egy hatalmas kiadványsorozat megindítását »Magyarország újabbkori történetének forrásai« czímen és e célra külön intéző-bizottságot küldött ki. Ezen intéző-bizottság védnökéül sikerült megnyerni József Ferencz főherczeg úr Ő Fenségét, a kinek elnöklete alatt az intéző-bizottság f. évi június 3-án tartotta alakuló ülését. Ezzel a forráspublicatio ügye olyan stadiumba jutott, hogy a tervezettel a nagyközönség elé léphetünk. Minthogy a vállalat alapjait a június 3-iki intéző-bizottsági ülés rakta le, az ott előterjesztett és elfogadott programot ismertetjük meg olvasóinkkal.

József Ferencz főherczeg úr Ő Fenségét az ülés megnyitása előtt dr. gr. Klebelsberg Kunó, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, meleg szavakkal üdvözölte, megköszönve, hogy Ő Fensége, a nagy József nádor dédunokája, a publicatio védnökségét kegyesen elfogadni méltóztatott.

Az ülést Ő Fensége a következő szavakkal nyitotta meg :

Tisztelt Bizottság !

A Történelmi Társulat elnökségének kérésére szívesen elnökölök az intéző-bizottságban, melyet az újabbkori

magyar történelem kútfőinek kiadásával a Társulat megbízott.

Buda várának 1868-iki visszafoglalása óta nem érte többé olyan országos szerencsétlenség hazánkat, mely művészeti és irott emlékeink általános pusztításával járt volna. De ettől az emlékezetes esztendőől az 1848-iki nagy átalakulásig a kor belsőleg is úgyszólván szakadatlan fejlődésben van és történelmi távlatból tekintve mindinkább kikerekedő egész képét mutatja. A magyar nemzet életének ebből a 162 esztendejéből a magyar és az osztrák levéltárakban az írások százazei maradtak fenn és így e korszak tekintetében már mi sem tartozunk azok közé a szegény nemzetek közé, a melyek saját multjukat csak főbb vonásokban, töredékesen ismerik. Az anyag nagy bősége természetesen kétszeres kötelességünké teszi, hogy csak a valóban lényegest válaszszuk ki. Általában a forrás-kiadások lelkiismeretességének és hasznavehetőségének igazi próbaköve, hogy lényegtelen adatok közreadásának mellőzésével, a fontosnak és jellegzetesnek kiemelésével, a különböző levéltárakban szétszórt összetartozó anyagot kerek egészként nyújtsák.

Vállalkozásunk a modern kort közvetlenül megelőző időszak kútfőit akarja közrebocsátani. Nemcsak azért kell ezt a kort művelnünk, hogy a magyar történelmi tudományban egyes korok rovására mutatkozó aránytalanságokat kiegyenlítsük, hanem azért is, hogy a mai viszonyokat, közállapotaink benső természetét, intézményeink lényegét jobban megismerhessük. Az ország nemzetiségi képét nem lehet igazán átérteni a török hódoltság által kipusztított vidéken folyt német, szerb és tót telepítés és a szervezett határőrvidekek ismerete nélkül. A nagybirtok kialakulására döntő volt a neoacquistica commissio működése, a paraszti birtok és a magyar falu kifejlődése kapcsolatos a jobbagyság helyzetének javítására és megszüntetésére irányuló törekvésekkel. A XIX. század első felében felmerült vasútépítési, folyamszabályozási és hajózási tervek mai közlekedési politikánk szempontjából is tanulságosak. Nemcsak a történelem-

tudományt fejlesztjük, hanem gyakorlati feladatainkat is munkáljuk, ha ennek a termékeny korszaknak jellegzetes emlékeit a művelt magyar közönség kezébe adjuk.

A háború utáni nagy alkotó munkában a szellemi és a természeti tudományoknak egyaránt ki kell venniök a maguk részét, hogy nemzeti alapon vethessük meg a további fejlődés alapjait.

Midőn ezzel a kívánsággal az intéző-bizottság alakuló ülését ezennel megnyitom, felkérem Csánki Dezső ügyvezető alelnök urat, legyen szíves a kútfőkiadás részletes programját ismertetni.

Dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök a következőkben tette meg előterjesztését :

Császári és királyi Fenség !
Mélyen tisztelt Intéző-Bizottság !

A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága 1878. évi költségvetése kapcsán programot adott arról, hogy a magyar történetírás megoldandó feladatainak kidolgozását miként óhajtana irányítani. E programnak köszönhetjük azokat a nagyszabású forrásműveket, melyek a Történelmi Bizottság kiadásában azóta megjelentek. A Bizottság ugyanakkor tervbe vette a XVIII. század történetének rendszeres feldolgozását is, holott korábban munkásságának határt szabott a szatmári békekötés éve.

A megokolás szerint : *»míg Európa minden művelt államaiban a legnagyobb történetírók foglalkoznak az újkor történetével, nálunk a Hunyadiaknak vagy I. Ferdinándnak és a török hódoltságnak korát úgyszólván jobban ismerjük, mint a szatmári békét követő időket, a midőn pedig hazánk nagyérdékű politikai és kulturai mozgalomnak a színhelye, melyeknek ismerete nélkül nemzetünk újabb fejlődését sem lehet megérteni.«* A Történelmi Bizottságnak azonban a régibb és különösen a középkori anyag közzététele és feldolgozása terén oly óriási feladatokkal kellett és kell ez idő szerint, sőt a jövőben is még igen hosszú ideig megküzdenie, hogy a XVIII. század történetének kútfőivel *behatóbban és rendszeresen* nem foglalkozhatott s ez idő szerint sem igen foglalkozhatik.

A Magyar Történelmi Társulat a nemzeti létünkért most folyó élet-halálharcz napjaiban meg akarja ragadni az

alkalmat, hogy a küzdelmet követő idők nagy kulturális feladatai megoldásában méltón vegyen részt és úgy hiszi, hogy a közönséggel való szorosabb kapcsolata következtében magára vállalhatja azt a feladatot, hogy a jelen politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok alapjait és azok fejlődését a tudományos világgal és a közönséggel *kütfőkiadványok* segítségével megismertesse.

A feladat kétségkívül igen jelentékeny, mert történelmünk azon korszaka, mely Budavárának a törököktől történt visszafoglalásával (1686) kezdődött s az 1848/49-iki nagy átalakulással befejezést nyert — eddig nem tudta lekötöni történetíróink mélyebb érdeklődését ; az az író ugyanis, ki e korszakot politikai, gazdasági, társadalmi vagy művelődési szempontból akarja feldolgozni, előmunkálatok hiányában vagy a felszínen marad, vagy ha mélyebbre törekszik, egyedül kénytelen végezni az anyaggyűjtés, a kritikai egyeztetés és a feldolgozás nehéz munkáját.

A Magyar Történelmi Társulat ezen a mindjobban érezhető hiányon akar segíteni a hazánk újabbkori történetére vonatkozó források kiadásával. Széles alapokon nyugvó kütfőkiadványokra gondol, melyek azonban — az óriási adattömegre való tekintettel — nem tartalmazzák a felvett kérdésre vonatkozó összes okiratokat, hanem csak azokat, melyek a fejlődés alapjairól és fokozatairól tájékoztatnak, vagy azokra különösen jellemzők. A köteteket pedig rövidebb, szigorúan tudományos módszerű jól megírt összefoglaló tanulmányok vezetnék be.

A kiadványsorozat *gyűjtőcíme* lenne : *Magyarország újabbkori történetének forrásai*.

A kiadványsorozatot könnyebb áttekintés és a helyes munkamegosztás végett *osztályokra* tagolnók. Ezzel lehetővé válnék, hogy a közzététel során az egyes osztályok kötetei egymással lehetőleg lépést tartva kerüljenek forgalomba.

Az I. osztály kiadványai az 1687—1848/49-iki korszaknak inkább *általános történelmére* vonatkoznának. Ide sorozhatók : a neoacquistica commissio, mint intézmény s a működése nyomán létrejött birtokviszonyok ; Kollonics Einrichtungswerkje ; a conscriptio regnare vonatkozó iratok 1690-től 1728-ig, valamint a II. József-féle s az 1802. és 1828. évi népszámlálások. A levéltárügy fejlődése, Magyarország archontológiája 1687—1849. A hazánk közéletében szerepet vitt államférfiak naplói, emlékiratai, a m. kir. testőrség története. Ide tartoznának továbbá az 1687—1764. évek közt megtartott országgyűlések története, a nádori concursusok

(1717—1737), megyei követutasítások és követjelentések (1790—1848).

A második osztály közigazgatásunk szerveinek megalakulását, fejlődését és működését ismertetné, minők: a magyar kancellária, helytartótanács, kamara, erdélyi kancellária, főkormányshé, kincstartóság. Az igazságszolgáltatás királyi fórumai; a nádori és királyi helytartói, a báni, vármegyei, városi intézmények; a hadügyi közigazgatás. Ezekkel a kérdésekkel függenek össze a kapcsolt részek, a jász-kún, hajdu kerület, a temesi bánshág, a tiszai kerület, a Partiu 1, Fiume és a magyar-horvát tengerpart, továbbá a székelyföld, szászföld, határörvidék területi és közigazgatási viszonyai, az ország határaitra vonatkozó iratok, a II. József-éle felmérés stb.

A harmadik osztály a társadalommal és intézményeivel foglalkoznék. Ide tartoznának a telepítés történetére vonatkozó adatok, az úrbísiség kérdésének iratai; a nemesség jog- és társadalomtörténete s általános nemesi összeírások; az erdélyi fiscalítások.

A negyedik osztály a vallási életet és a szellemi művelődés tényezőit dolgozná fel. Külön kötetek foglalkoznának a magyar nyelv érvényesülésével, a hazai oláhok, szerbek, a zsidóság és az illyrismus egyházi és kulturtörékvéseivel; a vallási unióval; az újabb érsek- és püspökmegyék felállításaival, az egyházmegyék összeírásaival, a jezsuitarend felosztatásával, egyházi és egyháziskolai alapokkal, egyházi adózással és javadalmazással, a protestáns egyházkormányzattal. Továbbá a XVIII—XIX. század építészeti, festészeti, művészeti ipari emlékeivel; a budapesti tudományegyetem szervezetének fejlődésével, a Ratio educationist megelőző tantervi kísérletekkel, szakiskolai tervezetésekkel stb.

Végül az ötödik osztály a gazdasági kérdéseknek volna szentelve. Ilyenek: a földművelés és földközösség, állattenyésztés, bányászat, ipari élet, a gyárpar, a kereskedelem, az újabb kereskedelmi kapcsolatok tervei, a vámműgy, a folyamszabályozás és a folyamhajózás, az útépítés és vasútgy, postatörténet; adózás, állami pénzügy, magánhitelgazdálkodás kérdései; közegészséggy, népjóléti intézmények stb. stb.

E nagyszabású terv megvalósítása érdekében szükséges a munkaerők szervezése és irányítása. Ez utóbbi a Magyar Történelmi Társulat kebelében a f. évi május 24-én tartott ig.-vál. ülésén megalakított *intéző-bizottságnak* lesz a feladata. E bizottság tagjai a következők:

Elnök-védnök : Ó Fensége, a Társulat elnöke, alelnökei, titkárai, a »Századok« szerkesztője, a bizottsági előadók, azonkívül Angyal Dávid, Áldássy Antal, Ballagi Aladár, Berzeviczy Albert, Békefi Remig, Buday László, Fináczy Ernő, br. Forster Gyula, Illés József, Iványi Béla, Károlyi Árpád, Kertész K. Róbert, Kollányi Ferencz, Marczali Henrik, Márki Sándor, Némethy Károly, Petrovics Elek, Polner Ödön, Szádeczky Kardos Lajos, Tagányi Károly, Tóth Lajos, Varga Gyula, Varju Elemér.

Az *intéző-bizottságon* kívül minden osztály munkáját külön *szakbizottság* végezné, melynek tagjai az intéző-bizottság tagjain kívül első sorban a tényleges munkatársak. A *szakbizottságok* működéséről, a végzett munkálatokról, a felmerülő új kérdésekről, a bizottság kiegészítéséről a szakbizottság *előadója* van hivatva esetenként beszámolni a Társulat elnöksége, illetve az intéző-bizottság előtt. A szakbizottsági *előadó* gondoskodik arról is, hogy az egyes kötetek rendszeres levéltári kutatások és körültekintő, tudatos kiválasztás eredményeit tartalmazzák.

A *szakbizottságok* előadóiul és tagjaiul a következőket javasoljuk bátor javaslatba hozni.

1. Az általános történele re vonatkozó osztály. Előadója dr. Lukinich Imre.

Tagjai : Áldásy Antal, Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Baranyay Béla, Berzeviczy Albert, Bíró Venczel, Buday László, Csekey István, Gombos F. Albin, Horváth Jenő, Illés József, Jungerth Mihály, Károlyi Árpád, Kelemen Lajos, R. Kiss István, Madzsar Imre, Marczali Henrik, Müller György, B. Szabó László, Szádeczky K. Lajos, Szekfü Gyula, Szentpétery Imre, Vargha Gyula, Wertheimer Ede, Závodszy Levente.

2. A közigazgatási szervek és a területi viszonyok történetével foglalkozó osztály. Előadója : dr. Herzog József.

Tagjai : Angyal Dávid, Ányos Lajos, Auner Mihály, Divéky Adorján, Eckhart Ferencz, Fest Aladár, Gábor Gyula, Holub József, Illés József, Iványi Béla, Juhász Kálmán, Károlyi Árpád, Komáromy András, Márki Sándor, Pelz Béla, Pilch Jenő, Polner Ödön, Szádeczky K. Lajos, Szabó Dezső, Szekfü Gyula, Tagányi Károly.

3. A társadalommal foglalkozó osztály. Előadója : Baranyai Béla.

Tagjai : Ballagi Aladár, Baróti Lajos, Bleyer Jakab, Buday László, Dóry Ferencz, Gombos F. Albin, Gyórfy István, Herpay Gábor, Hóman Bálint, Jambrikovics László,

Kelemen Lajos, Milecker Bódog, Zimmermann Rezső, Zoltai Lajos.

4. A nemzetiségi, vallási, szellemi és művészeti élet történetére vonatkozó osztály. Előadói: Imre Sándor és Gerevich Tibor.

Tagjai: Balanyi György, Békefi Remig, Berzeviczy Albert, Bruckner Győző, Császár Elemér, Czako Ele ér, Divald Kornél, Eber László, Ellend József, Ernyey József, Fináczy Ernő, br. Forster Gyula, Friedreich István, Hekler Antal, Hodinka Antal, Jancsó Benedek, Karácsonyi János, Kertész K. Róbert, Kollányi Ferencz, Lukacsics József, Majovszky Pál, Meller Simon, Mihalik József, Miskolczy István, Morvay Győző, Német Ambrus, Petrovics Elek, Pokoly József, Posta Béla, Révész Imre, Révész Kálmán, Schneller István, Sörös Pongrácz, Szegedy Rezső, Temesvári János, Tóth Lajos, Varjú Elemér, Zoványi Jenő.

5. A gazdasági kérdéseket felölelő osztály. Előadója: Domanovszky Sándor.

Tagjai: Békefi Remig, Biás István, Connerth János, Csutak Vilmos, Darkó Jenő, Eckhart Ferencz, Fellner Frigyes, Fest Aladár, Förster Jenő, Gárdonyi Albert, Győri Tibor, Hóman Bálint, Iványi Béla, Károlyi Árpád, Kemény Lajos, Kováts Ferencz, Marczali Henrik, Lipták János, Pázmány Lajos, Petri Mór, Szádeczky Béla, Tagányi Károly, Takáts Sándor.

A terv még nem került a nagy nyilvánosság elé, azok körében azonban, kik arról tudomást szereztek, nagy lelkesedést keltett. Örömmel jelenthetem, hogy a munkában való részvételre máris többen vállalkoztak.

A Magyar Történelmi Társulat eme nagyarányú vállalkozása azonban anyagi erőforrásainkat messze túlhaladja, miért is az állam és a társadalom hathatós támogatását nem nélkülözhetjük. E tekintetben is megnyugvással jelenthetem, hogy Társulatunk elnökének az anyagi alap megteremtése körül kifejtett fáradozásai már eddig is meglepő eredménnyel jártak. Hat pénzintézet 50.000 koronát adományozott már e célra Társulatunknak, ú. m. a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület, Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Magyar Általános Hitelbank 10—10.000, Magyar Jelzálog Hitelbank 6000, Magyar Agrár- és Járadékbank 4000 koronát. A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úr pedig, méltányolva a társadalom áldozatkészségének ezen minden

elismerésreméltó megnyilvánulását, 21.000 koronával járult az alap növeléséhez. Ez egyelőre összesen 71.000 korona.

Ennek következtében egy 30 íves kötetnek a békeviszonyok közt szokásos előállítási költségeit 7500 koronára elirányozva, 10 kötet megjelenését már eddig is biztosítva látjuk.

Mindezek alapján vállalatunk jövő sorsa iránt kétségeink nem lehetnek. Bőséges anyagi és erkölcsi előfeltételek mellett remélhetjük, hogy kiadványaink, melyek hazánk újabb korának történetírását új alapokra fogják helyezni, belátható időn belül értékes alkotásokkal gyarapítják egyfelől a magyar történettudományt, másfelől pedig szeretett Társulatunk nevét és tekintélyét.

E tervet az intéző-bizottság általános megaláztatással elfogadta és az ügyvezető elnök propositiói szerint megválasztotta a szakbizottságok tagjait. Ezzel megtörténvén a forráspublicatio megindításához szükséges szervezet megalakulása, a főherczeg úr Ő Fensége az ülést bezárta.

Ezek után már csak közönségünk figyelmébe akarjuk ajánlani új kiadványunkat, kérjük hozzá az összes érdeklődő körök szíves támogatását és reméljük, hogy »Magyarország újabbkori történetének forrásai« olyan meleg fogadtatásban fog részesülni, a milyent a reá fordított nagy és körültekintő munka megkíván s a mely lehetővé fogja tenni, hogy e vállalkozásunk nemzetünk tudományosságának díszére váljék.

A szabadságharcz történetírói.

Az 1849 tavaszán megindult támadó hadműveletek hatása alatt a Debreczenben székelő honvédelmi bizottmány arra az elhatározásra jutott, hogy a különböző harcztereken működő hadseregekhez történetírókat küldet, azokkal a feljegyzésre méltó adatokat összegyűjteni, hogy a szabadságharcznak egy későbbi, esetleg a honvédelmi bizottmány által felkérendő történetírója előtt a hiteles és teljes történeti anyag készen álljon.

A honvédelmi bizottmány a *Közlöny* márcz. 13-i számában tette közzé a (márczius 11-én kelt) jelentkezésre való felhívást. »A honvédelmi bizottmány — úgymond —, mely a hadseregek elszántságát s tűzpróbált vitézségét buzgó részvéttel s hazafiúi áhítattal kísérte mindég, óhajtja a jelen-, mint az utókornak is, e nehéz, de dicső napok emlékét minden nagyítástól és elferdítéstől menten nagyszerű valóságában fenntartani; óhajtja e szent harcznak nemcsak nagyobb méretű lenyomatát hagyni az utókornak, hanem lélekemelő s bámulatra ragadó egyes hőstettek emlékét is ajándokul átadni. Ezen fontos feladat létesítésére a külön hadosztályokhoz több gyakorlott tollú s egyszersmind tiszta jellemű egyén kívántatik, kik a hadiügy folyamát, mint egyes tetteket az igazsághoz híven följegyezve, anyagot készítsenek elő egy, a honvédelmi bizottmány által később felkérendő historiograph munkájára, ki Magyarország e legdicsőbb harczának töredékes vázlataiból egy minden részleteiben hű egészet alkothasson.« A jelentkezés azok részéről, kik e feladat teljesítésére magukban hivatást éreznek, személyesen vagy írásban történjék br. Jósika Miklós honv. bizottmányi tagnál.«¹

A *Közlöny*ben közzétett felhívás első sorban a Debreczenben időzőknek szólt. A honv. bizottmány a hadi történet-

¹ *Közlöny*. 1849. 51. sz. Egykorú hivatalos másolata az eredetileg 3121/e. számú felhívásnak. Orsz. Levéltár. 1849-iki debreczeni kultuszmin. iratok. 329. sz.

írók kiküldését nem akarta halogatni; nem is tartotta szükségesnek bevárni a vidékiek esetleges jelentkezését, mert nyilvánvaló volt előtte, hogy a felhívás a Debreczenben állandóan vagy átmenetileg tartózkodók soraiban élénk visszhangot fog kelteni. Jelentkező valóban nagy számban akadt;¹ mindamelllett a bizottmány változtatott álláspontján, a mennyiben most csak a hadseregekhez és Damjanich hadtestéhez, továbbá Komárom várába szánt hadi történetírókat, nem pedig, mint eredetileg tervezte, a »külön hadosztályokhoz« is.

A honvédelmi bizottmány márcz. 15-én nevezte ki a »tábori történeti jegyzők«-et és pedig: *Lisznyai Kálmánt* Görgey hadseregéhez, *Zalár Józsefet* Damjanich hadtestéhez, *Köváry Lászlót* Bem hadseregéhez, *Dobrossy Istvánt* Vécsey hadseregéhez az aradi táborba, *Mészáros Károlyt* Perczel hadseregéhez és végül *Friebeisz Istvánt* Komárom várába.

Nevök hallatára, legalább részben, önként felvetődik az a kérdés, hogy kik voltak ezek a »Tacitusok«, a hogy őket később Mészáros Lázár — nem minden gúny nélkül — emlegette.²

Lisznyai Kálmánról, Görgey hadseregének historikusáról, talán elég lesz Jókai jellemzését idéznünk, ki emlékezéseiben így mutatja be a negyvenes évek népszerű költőjét: »Eredeti alak: vékony, czingár legényke, hősi taglejtésekkel, bendeguzi méltóság az arczán; egyszer divatosan fodrozott hajfürtökkel, jaquemar kesztyűvel, de hosszú pitykés világoskék, deli vörös hajtókájú Victoria-dolmányban; más-szor meg párisi divat szerint kicsípve, de borzasan és nyakendőtlen s fokossal kezében. Kisebb baja soha sincsen, mint halálos betegség s kevesebb pénzre soha sincsen szüksége, mint ezer pengőre. De azért pénzt nem kér senkitől, s ha ő jutott hozzá, szétosztja mindenkinek, a ki tartja a markát. Hangja éles és rikácsoló s még hozzá egészen palócz kiejtésű, úgy hogy mikor megszólal, nevetni kénytelen hallgatója a legkomolyabb szavain is. Hanem a hahota nem zavarja őt meg, folytatja, a mit elkezdett, olyan éles hangon, mint a trombita s utóbb a hallgatót átjárja az a melegség, mely szavait izzóvá teszi, elfeledi tréfás modorát, palócz kiejtését, tapsolnak neki. Nagyokat mond, képtelen-

¹ Stuller Ferencz kormányzói tanácsos levele 1849. június 22-ről Zoltán János belügyi államtitkárhoz. Eredetije Orsz. Levéltár. U. o. 329. sz.

² Emlékiratai. Szokoly Viktor kiadása. Pest, 1867. II. k. 201. l.

ségeket. Hanem a mit mond, azt a képtelenséget is érzi, s nem lehet rajta kételkedni.¹ Mint a budapesti Unió-küldöttség vezetőjének, jelentős szerepe volt az unió ünnepélyein Kolozsvárott; utóbb katona lett s résztvett a kápolnai ütközetben is. Márczius elején szolgálati küldetésben épen Debreczenben volt,² midőn a Közlöny felhívása napvilágot látott, a mely őt, a merész tervek és hirtelen elhatározások emberét, jelentkezésre készítette.

Zalár József, a Damjanich hadtestéhez beosztott historiographus, idáig néhány költeményével vonta magára a figyelmet. A szabadságharcz kitörése után ő is beállott honvédek s mint a hevesi önkéntes zászlóalj vitéze, a szerb felkelők ellen küzdött, míg a tábori élet fáradalmai beteggé nem tették. 1849. január végén Debreczenben időzött s épen akkor, midőn egészsége helyreálltával »az ott... alakuló zászlóaljba akart belépni«, értesült a Közlönyben megjelent felhívásról. Jelentkezésre voltaképen nem gondolt, barátai: Vachott Sándor és Sárosy Gyula azonban — hogy Zalár önéletírását idézzük — »karon fogták és vitték őt br. Jósika Miklóshoz, ... s bemutatván ajánlották őt historiographusnak. És megtörtént a kinevezés Damjanich mellé.«³

Köváry László a »Székelyhonról« (Kolozsvár, 1842.) és »Erdélyország statisztikájá«-ról (I. k. Kolozsvár, 1847.) írt könyvei, szépirodalmi és tudományos dolgozatai révén⁴ ekkor már ismert író volt. Az unió és a szabadságharcz mozgalmaiban élénk részt vett és pedig Kolozsvárott az »Ellenőr« című politikai lap szerkesztőjeként,⁵ később mint az országos statisztikai hivatal kinevezett tagja Pesten s végül a honv. bizottmány megbízásából Erdélyben mint a székelyek szervezésének egyik irányítója. 1849 elején Debreczenben tartózkodott, remélve, hogy a sajtóosztályba helyezik át. Márczius 15-én azonban Kossuth személyesen tudatta vele, hogy Bem hadseregéhez haditörténetírónak kinevezte.⁶

¹ Jókai: Életemből.

² Bányay E.: Lisznyai Kálmán élete. Kolozsvár, 1901. 24—26. l.

³ Zalár József önéletrajza. Irodalomtört. Közl. 1916. III. l.

⁴ Köblös Zoltán: Köváry László irodalmi munkássága. Erd. Múzeum. 1907. 336—37. l.

⁵ Ürmössy Lajos: A magyar hírlapirodalom kezdete Erdélyben. Erd. Múzeum. 1897. 470. l.

⁶ Márki Sándor: Köváry László emlékezete. Budapest, Akadémia, 1910. 10. l.

Dobrossy István és *Mészáros Károly* e nagy idők kisebb jelentőségű alakjai közé tartoztak. Előbbi Kossuth régebbi személyes hívei közül való, kinek az Országgyűlési Tudósítások szerkesztésében és kiadásában annak idején buzgó segítőtársa volt.¹ *Mészáros Károly* (1846 óta) ügyvéd és Moson-megye tiszteletbeli ügyésze, a szabadságharcz kitörése óta a magyar kormány póstaügyi számvevője volt.² A márcziusi napokban megteremtette az »Egyenlőségi társulat« nevű politikai klubot, melynek ezernél több tagja volt, köztük mintegy harmincz képviselő. Elnöke Madarász László, titkára Mészáros Károly volt; a klub tagjaiból alakult meg az ú. n. Zrinyi-csoport Perczel Mór vezérlete alatt a horvátok ellen. Politikai felfogását a »Radical-lap« és a »Népelem« című lapok tolmácsolták Rosty Zsigmond, Mérey Mór, Madarász László és testvére, Madarász József kiadásában.³ A Perczel Mór és Mészáros Károly közt ebből az időből eredő politikai összeköttetésekből magyarázható meg Mészárosnak beosztatása Perczel hadseregébe.

Friebeisz István, Pestmegye esküdte, a negyvenes évek országgyűlésein társulatok és magánosok levelezőjeként tevékenykedett, de ugyanezen időben munkatársa volt a Regélőnek, Honderűnek és az Életképeknek is. 1848 októberében a 2. honvédszászlóaljban hadnagy lett; haditörténetiróvá történt kineveztetése után, 1849 nyarán Klapka kíséretében Komáromba ment, hol átvette a »Komáromi Lapok« szerkesztését.⁴

A honv. bizottmány a kinevezett történelmi jegyzőket részletes *utasítással* látta el. Küldetésük célja lévén — úgymond — »a magyar szabadságharcz történetéhez minden nagytástól, költői hímezés, vagy elferdítéstől ment hiteles adatokat összegyűjteni s a történetírás komolyságához illő alapos rajzát adni és fentartani az utókor számára szabadságharczunknak«, — a történelmi jegyzők mindegyike tartsa szeme előtt a következőket :

»1. Rendeltesse helyét csak a hadparancsnok különös megbízása következtében s hivatása érdekében hagyhatván el, igyekezzék magának időnként a leghitelesebb adatokat

¹ Szinnyey J.: Magyar Irók. II. 939—40. Erdélyi Pál: Erdélyi János levelestárából. Figyelő XXVI. (1889.) 190. l.

² Szinnyey J.: Magyar Irók. VIII. 1163—68.

³ Kossuth levelezése a magyar szabadságharcz karvezéreivel 1848—1849-ben. Közli Mészáros Károly mint a nemzeti kormány által megbízott történetjegyző. Ungvárt. Jäger K. 1862. 14—15. l.

⁴ Szinnyey J.: Magyar Irók. III. 761—64.

megszerezni s csak azokat jegyezni fel, melyekhez semmi kétség sem fér.

2. Feladása leend úgy a nagyobbyszerű ütközetekben, mint kisebb csatákban a sereg állása, mozdulatai, a csata egyes fordulatairól a leghitelesebb jegyzékeket tenni.

3. Mivel a szabadságharcz biztos jellemzésére elkerülhetetlen a seregben időről időre inkább és inkább kifejlendő rendet és fegyelmet, vitézséget szemmel kísérni, egyik feladatának tartsa e hadi tulajdonok lépcsőnkénti kifejlődését híven feljegyezni.

4. Szerezzen úgy a seregszereplőket, mint a többi egyesek vitéz tetteiről, ezek neveiről s mindenről, mi a hadi életben feljegyzésre s emlékezetre méltó, hiteles tudomást magának, ne csak küldetés idejéről kezdve, hanem a multra nézve is s jegyzeteit időről időre küldje be a honvédelmi bizottmánynak.«

Az utasítás végül újból nyomatékosan hangsúlyozza, hogy »mindezekben a lehető legkevesebb, sőt semmi költészet, de annál több valóság legyen : a történeti stílnak meg van a nemessége és egyszerű magasztossága. Ezt ügyekezzenek sajátjává tenni, hogy a költöttnek a valóságtól elválásztása nehéz munkájától e dicső harcunk egykori történetírója megkíméltessek.«¹

Köváryt br. Jósika Miklós ezenkívül külön arra utasította, hogy szedje össze a nagyszabedényi katonai parancsnokság és a román békéltető bizottság (komité) iratait ; lássa el a Közlönyt haditudósításokkal, a kormányt pedig időnként az erdélyi közállapotok tekintetében bizalmas felvilágosításokkal.²

A történeti jegyzők közt voltak ugyan költők, azonban, mint az utasítás mutatja, a honv. bizottmány valóságos történetírók, történeti adatgyűjtőkül küldte ki őket a harczterekre s nem »hadipoétákkul«, mint utóbb Zalár képzelte.³ A honv. bizottmány arról is gondoskodott, hogy írói és gyűjtő munkásságuk feltételeit számukra mindenütt biztosítsa. A hadipénztárból útiköltséget s ugyanannak ter-

¹ Kelt Debreczen, 1849. márcz. 17-én. Egyidejű hivatalos másolata a 3413/e. sz. eredetinek, Orsz. Levéltár. 1849-iki kult. min iratok. 329. sz.

² Köváry László : A száz évet élt dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái. Kolozsvár. 1897. 20. l. és Márki S. : Köváry László emlékezete. 10. l.

³ Zalár 1909. jan. 16- levele Morvay Győzőhöz. Irodalomtört. Közl. 1916. 225. l.

hére rendes havi fizetést utaltatott ki nekik, még pedig Kóváry részére április elsejétől számítandó 125, Mészáros Károly és Friebeisz István számára ugyancsak április 1-től 70, Lisznyai, Zalár és Dobrossy részére pedig április 16-tól havi 70 pengő forintot.¹ Ez a rendelet utóbb annyiban módosult, hogy az állami szolgálatban álló Kóváry, Friebeisz és Mészáros a történeti jegyzői fizetés mellett rendes hivatali fizetésüket továbbra is élvezték, a többiek pedig nem április, hanem márczius 16-tól fogva részesültek fizetésben. Ez a többlet a pénzügyminiszterium, jövő illetményük ellenben azon sereg pénztárának terhére esett, melynek körletében működtek.² A honv. bizottmány felhívta végül az illetékes parancsnokságok figyelmét arra is, hogy a történeti jegyzőket munkájukban hathatósan támogassák, a szükséghez képest lássák el költségekkel és gondoskodjanak »lehetőleg nyugalmassal« elszállásoltatásukról is.³

Azok a remények, melyeket a honv. bizottmány a hivatalos haditörténetírói intézmény létesítéséhez fűzött, nem váltak be. Az eredménytelenség nem a hadseregek parancsnokain mult, mert ezek a hozzájuk beosztott tábori történeti jegyzőket előzékenyen fogadták. *Zalár* legalább azt írja, hogy Damjanich őt úgy tekintette, mint törzskarának egyik tagját, egyszersmindenkorra vendégéül látta asztalánál, s külön honvédet rendelt szolgálatára.⁴ *Lisznyainak* sem lehetett más helyzete Görgey táborában, hol történetírói beosztásában őrnagyi rangra emelkedett.⁵ A két költőt azonban a mozgó harczok érdekes és izgalmas részletei, a támadó hadműveletek során elért sikerek legfeljebb költemények írására lelkesítették,⁶ de arra komolyan talán sohasem gondoltak, hogy az események hű krónikásai legyenek; a szélsőségekre hajló Lisznyaitól történetírói tárgyilagosságot lehetetlenség is lett volna követelni.

Friebeisz Komárom várában Klapka engedélyével a vasárnap kivételével naponként megjelenő »Komáromi La-

¹ Honv. bizottmány 3414/e. sz. a. kelt utasítása a hadügyminiszternek. Egyidejű másolata Orsz. Levéltár. 1849. kult. min. iratok. 329. sz.

² 1849. május 14-i rendelet a pénzügyminiszterhez. (3414/e.) Egyidejű másolata Orsz. Levéltár. U. o.

³ 1849. márcz. 17-i rendeletben. Egyidejű másolata Orsz. Levéltár. U. o.

⁴ Zalár id. levele 1909. január 16-ról. Irodalomtört. Közl. 1916. 225—26. l.

⁵ Bányai Elemér: Id. tan. 27. l.

⁶ Zalár id. 1909. jan. 16-i levele. U. ott.

pok«-at szerkesztette. A szerkesztői teendők mellett Friebisz természetesen nem tehetett eleget történetirói megbízásának, de ezzel szemben viszont kétségtelen, hogy a »Komáromi Lapok« valósággal missiót teljesítettek a városban, s mint a komáromi események egyik szemtanúja írja, — »hogy a nép és katonaság nem csüggedt az utolsó perczig, ennek nem csekély tényezője volt a napi sajtó, mely a nemzet multjait dicsőítvén, a jövőbe teljes reményt helyezett.«¹

Az előbbiekhöz hasonlóan, a Perczel Mór mellé beosztott *Mészáros Károly* sem terjesztett a honv. bizottmány elé semmiféle jelentést. 1862-ben megjelent történeti munkáiból azonban kitűnik, hogy Mészáros nemcsak a harcztéri és a Perczel Mór személyével összefüggő, nagyrészt politikai vonatkozású eseményeknek és levélváltásoknak, hanem a szabadságharcz előzményeinek is szorgalmas történeti jegyzője volt. Kevésbé ismert műveinek² nem egy részlete mutatja, hogy írójuk nemcsak emlékezetből, hanem az események közvetlen hatása alatt készült jegyzeteiből és feldolgozásaiból is merített; ilyen pl. Szenttamás bevételének leírása. (52—64. l.)

Köváry László Erdélybe való visszaérkezése után haldéktalanul munkához fogott. Minthogy azonban Bem április közepén Erdélyből ideiglenesen kivonulva a Temesvidékre tette át a harcszínteret,³ Köváry a márcziusi utasítástól eltérően, Erdélyben maradt. Eljárását Kossuthhoz küldött jelentésében azzal indokolta, hogy »az oláh Comité s generalkommando szétszórt levéltára«-nak összegyűjtését és átvizsgálását fontosabb feladatnak tartotta, mint Bem támadó hadműveleteinek leírását, annál is inkább, mert a délvidéknek már vannak történeti jegyzői. Amennyiben a kormányzó-elnök osztja ezen felfogását, igéri, hogy »négy hónap alatt egy gyönyörű diplomaticus codexet s egy arra épített dolgozatot fog az unio történetéről bemutatni.« Tervbe vett munkája érdekében azonban a honv. bizottmányhoz érkező összes erdélyi vonatkozású iratok

¹ Szinnyei József: Komárom 1848/49-ben. Hazánk. IV. (1885) 698. l.

² A magyar szabadságharcz előjátéka 1848-ik évben. Irta Mészáros Károly mint a nemzeti kormány által megbízott történetjegyző. Ungvár. Jäger K. 1862. 4° 41. l. — Kossuth levelezése karvezéreivel 1849-ben. Közli Mészáros Károly mint a nemzeti kormány által megbízott történetjegyző. Ungvár. Jäger K. 1862. 8° 136.

³ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története. III. k. (Genf, 1865.) 294. l.

másolatának megküldésén kívül felhatalmazást kért a tekintetben is, hogy a politikai és hadirományokat Erdély egész területén bárhol felkutathassa, illetve átvizsgálhassa.

Köváry magát »Erdély történetjegyzőjé«-nek s nem csupán Bem hadserege történetírójának tekintvén, adatgyűjtő munkásságát széles körre terjesztette, hogy lehetőleg teljes anyagkészlet alapján írhasa meg az unió és az erdélyi szabadságharcz történetét. Utasítása értelmében azonban közvetlen értesüléseinek eredményeiről is tájékoztatni kívánta a honv. bizottmányt, hogy Debreczenben a testvérország ingadozó közhangulatáról s a közéletében már jelentkező széthúzó törekvésekről idejekorán tudomással bírjanak. Különösen két körülményre hívta fel a kormány figyelmét: »Egyik — úgymond — az, hogy Erdélyben a születési viszonyokra fektetett reactio fejét kezdi felemelni, másik az, hogy ezen báránybőrbe járó reactio a székelységet igazságtalan eljárásával ellenünk fogja lázítani. Széltibe hallhatni ujlag: le kell gyilkolni az urakat, mert ismét megcsaltak bennünket. S fájdalom, a camarilla ezen új hadának oly sok jólelkű, de rövidlátó egyén szolgál máris eszközül . . . A székely népet a jelen idők szörnyen terhelik, 40 évesig mind kipanancsolták a székelyeket: ez elkeseríti őket, kiket a camarilla schwarzgelb ölben nevelt, kiknek ajkán eddig csak a császár neve vala. A székely mitse nyer az unióval, még illedelmesebb bánásmódot se. Mi itt történik, az ha nem orvosoltatik, meg fogja magát boszulni.« Köváry szerint a székelységnek sajtó útján való felvilágosítása sürgős szükség volna. A székelyekre ugyanis »a változások quasi Deus ex machina jönnek«. Már pedig »e népnek meggyőződése semmi sincs, csak a fájdalmat érzi, melylyel elárasztatik. A nemesiség setétsége szánandó.«¹

Bár Köváry hevenyészett feljegyzései inkább a missi-lisek közvetlenségével hatnak reánk, azért azok történeti értéke mégsem vonható kétségbe. Mindenesetre sajnálnunk lehet, hogy Köváry, ki különben szorgalmas levelezője maradt a Közlönynek, sőt az erdélyi közvélemény tájékoztatása céljából külön lap megindítását is tervbe vette,² több jelentést nem küldött a honv. bizottmánynak. Jegyzeteit azonban 1861-ben kiadott művében értékesítette.³

¹ 1849. május 2-án Marosvásárhelyt kelt eredetije Orsz. Levéltár. 1849-i debreczeni kult. min. iratok. 329. sz.

² Márki Sándor: id. emlékbeszéde. 10. l.

³ Erdély története 1848—49-ben. Pest, 1861. 8° 279. l. és Okmánytár az 1848-iki erdélyi eseményekhez. Kolozsvár, 1861. 8° 208. l.

A honv. bizottmánytól nyert történetírói megbízásnak egyedül a Vécsey hadseregéhez beosztott *Dobrossy István* igyekezett eleget tenni. Az aradi vár ostromműveleteiben azonban épen akkor heteken át nem fordult elő olyan esemény — »minek megírása — Dobrossy szerint — nem egyéb lett volna, mint a honv. bizottmány annyi felől igénybe vett idejének lopása«. A nyugalmas napokat ennek következőben az ostrom egészen történetére vonatkozó adatok összegyűjtésére fordította, de e tekintetben is nehézségekkel kellett küzdenie. »A védbizottmány jegyzőkönyve hiányos — olvassuk április 11-i jelentésében —, a tábornoki irodánál Márjássy és Gál parancsnokok idejéből rendes jegyzőkönyv nincs, a vármegyei bizottmánynál szinte keveset kaphatni, úgy hogy csaknem egészen egyes polgárok adataira vagyok szorulva, mi ismét azért bajos, mert Aradot sokan elhagyták.«

Valóságos megkönnyebbülés volt tehát számára a húsvét másodnapján (április 9.) Újarad környékén lezajlott kis összetűzés, mert most alkalma nyílt arra, hogy a honv. bizottmánynak történetírói tevékenységéről számot adjon. Alig terjedt el az összetűzés híre Aradon, Dobrossy azonnal átment Újaradra, s a résztvevőket kikérdezve, haladéktalanul jelentést küldött a honv. bizottmányhoz.¹

A jelentés így hangzik :

»Ápr. 9. 1849. Ma azaz húsvét másodnapján r. 6 órakor 3 ágyuszó köszönté Újarad felől a húsvéti ünnepeket, mire több apró puskalövés következett. 7 órakor a puszka ropogása a legélénkebb lón. A mieink a várhoz közel r. 3 órakor két hidat felgyujtván, a várbeliek kijöttek a tüzet oltani, s előőrseinktől kemény tüzzel fogadtattak, mit a várbeliek szinte viszonoztak, de azért visszaűzettek. A várbeliek közül elesett 3 közlegény és egy tiszt, kit Prohaszka tizedes lőtt agyon. Részünkről egy honvéd, Csüre István, halálát fájlaljuk, kit ágyékán két puskagolyó talált. A helyszínen mindjárt nem halt meg, hanem vagy elájult, vagy hogy életét megmenthesse, holtak tetteté magát, s egy Leiningen megmotosván, egy huszast zsebjéből kivett és ott hagyta. Kórházba vitetett, de ott kevés idő múlva meghalt.

Ugyan ez nap és csaknem ez időben Temesvárról egy dsidás század akart az aradi várba hatolni ; a Lehelhuszároktul azonban és a békési mozgó lovas csapattól, bár ezek még tűzben sohasem voltak, Sz. Miklós alatt megtámadtatván, szétszórattak és elszaladtak. A dsidások közül 4 halva maradt, egy pedig iszonyatosan

¹ 1849. ápr. 11-i jelentése a honv. bizottmányhoz. Eredetije Orsz. Levéltár. 1849-i debreczeni kult. min. iratok. 329. sz. csomóban.

összevagdalta kórházba vitetett, hol aztán meghalt. Milly nagy a honvédekben az elkeseredettség a császáriak ellen, mutatja az, hogy ezen összevagdalt dsidást Újaradon a kocsiban agyon szurkálják, ha néhány tiszt nem mondja : ne bántsátok. 4 dsidás ló, 2 szekereslő, csákó, dsida, kard, pisztoly lón a Lehelhuszárok s békésiek zsákmánya. Mieink közül egy sem esett el ; egy békési elfogatott ; egy Lehelhuszár száján dsidaszurást kapott, de nem veszélyest ; — egy békési ősz öreg, Lévai András és fogadott fia, mintegy 16 éves fiu, arczukon könnyű kardvágást kaptak.

Szívemelő volt a Lehelhuszárok s békésiek lelkesedését látni, kiknek e kis csata volt első tűzkeresztségük. Egy Lehel-huszár két dardot hozván oldalán kérdők tőle : »mellyik volt a dsidásé ?« Megmutatá és kihuzván, mondá : . . . az angyalát, csak a bosszant, hogy a német még köszörületlen karddal mer a magyarra jönni. Az öreg Lévait az ott lévő honvéd tisztek megdicsérvén kérdék tőle : fáj a sebje ? Dehogy fáj, máskor is próbáltam már én az ilyen factiót. Hát a fiu hogy van, kérdék tovább : Azé sem fáj ; ebsont beforr, felelt az öreg. A fiu az öreg mellett diadaljelül hozá az uhlán sárgafekete lobogós dsidáját.

Öröm volt látni az egészet. Egyik huszár kezében dsida, másik fejében dsidáscsákó ; harmadik vállán véres uhlán patron-táska ; negyedik nyeregkápájában uhlán nadrág, köpönyeg vagy csizma. — Egy uhlán ló 40—50 pfton kelt. E kis győzödelmen a magyarság közt közös volt az öröm, de az ujaradi svábok szeméből ki lehetett olvasni, hogy jobb szeretnének tovább is a vár urasága alatt maradni.

Az aradi hadosztály lelkesedése leírhatatlan ; ha ez jól felhasználatik, mint minden oda mutat hogy fel fog használatni, akkor a poklok kapui még a muszkával szövetkezve sem diadal-maskodhatnak rajtunk.

Míg ezen két kis csata tartott, addig a vár ágyui csak ritkán, mintegy közbeszólólag dörögtek ; midőn azonban részünkre jól ütött ki a csata, a vár régi szokása szerint bosszúját a városon tölté és azt lődözteté, mi több házban tetemes kárt tett. A mi tüzeink a vár lövéseire hatalmasan válaszoltak s a várbeli tornyot igen megrongálták. A vár hamarabb megszünteté az ágyuzást, a mieink déli 1/212-ig folytatták s öszvesen 163 lövést tettek.

Újaradon d. u. 3 órakor tüzetett ki a toronyban a nemzeti lobogó.

Ápr. 10. 1849. A tegnap elfoglalt 3 dsidára nemzeti lobogó szegeztetett és Vécsey tábornok lakán és a táborkari irodán kitűzetett.

Esti 6 órakor mindenfelé a városban riadót vertek és fúttak Újaradra tetemes katonai erő küldetett. Az éj csendesen tölt el és semmi baj sem történt.

Ápr. 11. Ma délelőtt a tüzérek a Maros melletti ágyutelepek-nél a sánczra, hogy a várbeliek annál jobban láthassák, kitűzték a nemzeti lobogót.«¹

A Dobrossytól előterjesztett »töredék« a hivatalos haditörténetírók munkásságának egyetlen egyidejű emléke. Tartalmilag azonban alig van értéke, mert az előadott esemény magában véve és az aradi vár ostroma történetének szempontjából is, jelentéktelen epizód, mely csak Dobrossy túlzottan értékelő előadásában nőtt meg emlékezetre méltó hadi eseménynyé.

A honvédelmi bizottmány hónapokon át türelmesen várakozott a tábori történeti jegyzők jelentéseire. Mikor azonban a kormány Pestre tette át székhelyét, azonnal napirendre tűzte a haditörténetírói intézmény kérdését is,² — talán az akkori kultuszminiszternek, *Horváth Mihálynak* személyes érdeklődése következtében. Ennek tulajdonítható, hogy Szemere Bertalan miniszterelnök június 26-i átiratával »ezen ügynek, mint tudományos szakba vágónak további vezetését« Horváth Mihály miniszteriumára bízta,³ mely a hadi történetírók munkásságának irányítását és ellenőrzését június végén át is vette.⁴ Megvalósítására — sajnos — sor már nem kerülhetett.

Dr. Lukinich Imre.

¹ Dobrossy 1849. április 11-én kelt jelentéséhez mellékelve. Eredetije Orsz. Levéltár. U. o.

² Stuller Ferencz kormányzói tanácsos 1849. június 22-én Pesten kelt levele. Eredetije Orsz. Levéltár. U. o.

³ Eredetije Orsz. Levéltár. U. o.

⁴ Szász Károly államtitkár június 28-i leirata Stullerhez. Fogalmazványban Orsz. Levéltár. U. o. Stuller jelentése június 29-ről. Eredetiben Orsz. Levéltár. U. o.

Czarnkowi János ügye.

Nagy Lajos korához legfontosabb lengyel forrás gyanánt szolgál Johannes de Czarnkow latin nyelvű krónikája, mely részletesen leírja Nagy Lajos lengyelországi uralkodását. Közismert tény, hogy ez a krónika nem objektív, valamint az is, hogy Czarnkowi János ellenzéki volt a királlyal és anyjával szemben, a kik őt az alkancellári méltóságtól megfosztották. Az elmozdítás okának csak azt tudtuk, a mit a krónika mond, és Czarnkowi János természetesen ártatlan áldozatként tünteti fel magát. Az ügyet egészen új oldalról egy nagyérdemű magyar tudós, az Anjouk korának alapos ismerője, Pór Antal világitotta meg, a ki a Czarnkowi János ellen hozott ítéletet a gróf Teleki-levéltárban megtalálta, és nyilvánosságra hozta.¹ Az agg tudós röviddel halála előtt fel is hívta a lengyel történétírókat,² derítsenek fényt ez új adatok alapján czarnkowi Jánosnak Nagy Lajoshoz való viszonyára. Ezt a célzt kívánja szolgálni tanulmányom.³

Maga János, vagy a hogyan általában nevezték : Janko, ügyével kapcsolatosan azt mondja krónikájában, hogy Erzsébet királyné, a ki Nagy Lajos nevében Lengyelországot kormányozta, egyáltalában nem idegenkedett tőle és nem hitt a vádaknak, a melyeket Kurozwenkii Zawisza krakói főesperes és Kurniki Miklós, a krakói Szűz Mária-templom plebánosa emelt ellene. Csak később, a mikor a krakói vajda, Dobieslaw is föllépett ellene, fosztotta meg alkancellári állásától és nevezte ki helyébe Zawiszát.⁴ Janko elmozdítása nemcsak a nemességre volt rossz hatással, hanem a városi polgárságra is ;

¹ Erdélyi Múzeum, 1904. évf.

² Századok, 1909. évf.

³ Czarnkowi János ügyére vonatkozóan Krzyżanowski, Kutrzeba, Ptasnik és Ulanowski krakói egyetemi tanároknak köszönhetek értékes megjegyzéseket. — Krzyżanowski : »Nagy Kázmér avignoni követsége« című munkájában kiderítette, hogy János nem a Nalęcz nemesi, hanem czarnkowi polgári családból származott, a mi igen fontos Jánosnak a nemesi pártokhoz való viszonya tekintetében.

⁴ Bielowski : Monumenta Poloniae historica, II. 702.

több előkelő férfiú védelmére kelt, és érdemeit magasztalva, Erzsébettől az alkanczellári méltóságra való visszahelyezését kérelmezte. Ámde Zawisza Kurniki Miklóssal — mondja folytatólag a krónika — látván a Janko érdekében Erzsébetnél és Nagy Lajosnál tett lépéseket, a királyné udvarából néhány magyart, köztük Jánost »de castro Salomonis« rávették, vádolják meg az ártatlan Jankót. És a magyarok azzal a váddal álltak elő, hogy Nagy Kázmér király halála után a királyi kincstárból ellopta a koronázási jelvényeket, ellopott nagyobb pénzüsszegeket és tetejébe még valami erkölcsi jellegű vádat is emeltek ellene.¹ A királyné e vádak következtében kiadta a parancsot Janko elfogatására, s a parancsot Zawisza az említett János lovaggal Uniejówban végre is hajtotta, a hol Janko akkor a gnieznói érsek udvarában tartózkodott. Janko velük tartott Krakó felé, de teljesen szabadon, és csak Miechówban, a mint épen ismerőseivel ebédelt, kísérelték meg elfogni őt a királyné parancsára. Minthogy azonban több nemes kezességet vállalt érte, a parancs végrehajtásával megbízott Spytko, a királyné udvarnoka, újra szabadon bocsátotta, és csak cselédségét fogta el és tartotta elkülönítve, mert tanuskodnia kellett a kincstár megrablása ügyében. Krakóba érve, Jankót mind a mellett őrizet alá helyezték, és Flórián krakói püspöktől megbüntetését követelték. A püspök megtagadta Janko megbüntetését, ártatlannak állítván őt, mire a királyné szabadon bocsátotta, vádlóit pedig Flórián püspök a gnieznói érsekhez utasította, mert Janko ennek fóruma elé tartozott, mint ottani főesperes. Janko ily módon szabadulva, 1371 szeptember végén visszakerült az érsek udvarába Uniejówba, a hová az érsek követelése folytán vádlóit idéztette. A kitűzött határ-időre csak egyik vádlója, Kurniki Miklós jelent meg Zninben, és miként már Krakóban, a királyné nevében követelte, hogy Jankót inquisitiónak vessék alá. Az érsek azonban megtagadta ezt a kívánságot, Jankó pedig beleegyezett, hogy vádlójával szemben »ad poenam talionis« folytattassék le a per, mire Miklós elejtette a vádat, s az érsek Jankót minden vétektől mentesnek jelentette ki. Janko most alávétvén magát a kánoni megtisztítás szertartásának, a vonatkozó érseki okirattal a pápához szándékozott menni, hogy ellenségeit véglegesen megalázza. Ezek azonban, a hogy a tervet megtudták, rávették Erzsébet királynét, adjon ki ítéletet Janko ellen,

¹ Janko krónikája id. mű, 703. — Helcel: Starodawne prawa polskiego pomniki, I. XIII.

a melylyel száműzésre ítéli és vagyonát elkobozza. Ezért nem tudta Janko tervét megvalósítani.¹

Ekként adja elő az ügyet maga Janko. Ha föl is teszszük, hogy a mit ír, nagyjából, alapvonásaiban igaz, viszont hozzá kell járulnunk ahhoz is, hogy ügyét önönmagára nézve a legkedvezőbben próbálta előadni, és hogy néhány kedvezőtlen körülményt szántszándékkal elhallgathatott. A gróf Teleki-család gyömrői levéltárában Pór által feltalált okirat — bírói ítélet — azonban azt tanúsítja, hogy Janko nemcsak nem mondta el hüen ügyét, hanem, hogy az egész esemény egészen másként folyt le, mint a hogy eddig, Janko krónikája alapján, hittük. A prusinowi Przeclaw poznani (poseni) bíró által 1372 június 10-én Poznańban kiadott ítéletből azt látjuk,² hogy Nagy Kázmér király temetése után rövidesen idősebb Erzsébet királyné arról értesült, hogy Czarnkowi János a megboldogult király sírját megbecstelenítette, és az ott levő uralkodói jelvényeket ellopta, vagy ellopni megkísérelte.³ Janko a királyné elé idéztetvén, beismerte a büntettet, és mentségül azt hozta fel, hogy a jelvényeket jámbor célra akarta felhasználni. A királyné erre az ügy elbírálására egy külön bíróságot rendelt ki, a melynek élén Przeclaw poznani bíró állt, — de csak »quoad temporalia«, mert Janko egyébként az érseki bíróságnak volt alárendelve, a mely, mint láttuk, felmentette. Przeclaw megemlíti az ítéletben, hogy Jankót megidézte beismerése daczára, hogy az ügy jobban felderít-

¹ Janko id. mű, 703—706.

² Erdélyi Múzeum, 1904. évf. 252. »Cum mortuo pridem vocatione divina serenissimo potenti domino Kazimiro olym rege Polonie illustri, et in ecclesia Cracoviensi cum insigniis regalibus tumulato, ad aures . . . domine Elizabeth, Dei gratia regine senioris Ungarie et Polonie fidedignis relatibus pervenisset, quod violato nequiter sepulcro dicti regis, insignia regalia exinde aus . . . portata, ipsa domina regina huiusmodi crimen indagante, Johannes de Czarnkow. super hoc infamatus, coram sua Maiestate constitutus reatum suum . . . recognovit, colorando tamen eius nequitiam, quod huiusmodi insignia in usus pios voluerit deputasse . . .« Eredetiye bőrhártyán, nedvességtől megrongálva; középen nagy része hiányzik. Kiállítója Przeclaw poznani bíró, de valószínűen a királyné kancelláriájában foglalták írásba, a hogy a mondat: »baronibus nostris cracoviensibus« mutatja, mely csak az íródeák hibája, a ki ezt a mondatot a királyné kancelláriájában megszokta.

³ Az okmányon lévő nagy lyuk miatt a mondat állítmánya nem olvasható el. Minthogy azonban 1869-ben, a mikor Nagy Kázmér sírját felnyitották, az uralkodói jelvényeket ott találták, valószínűbb, hogy Janko csak megkísérelte a lopást, ámbár az sem lehetetlen, hogy az ellopott és Jankótól visszavett jelvényeket visszattették a sírba.

tessék. Janko azonban a határidőre nem jelent meg, talán azért, mert az érseki bíróság felmentette, vagy, mert e bíróság illetékességét nem ismerte el, s ekkor az ítélelhozatalra kirendelt ülnökök verdiktje alapján a bíróság Jankótól, mint felségsértőtől elkobozta Lubosz várát, a melyet az alatt építtetett magának, míg a király szolgálatában állott ; ezenfelül pedig mint »becstelent« száműzésre ítélte ekként ». . . ut sibi sit vita suplicium et mors solatium«. Ülnökök gyanánt szerepeltek a poznani püspökön kívül a poznani és kalisi vajdák, az összes nagylengyelországi várkapitányok és az akkor Nagy-Lengyelországban időző kislengyelországi méltóságok.

Ekként áll az ügy a bíróság ítéletének megvilágításában. Állítsuk most szembe az ítéletet azzal, a mit Janko krónikájában mond. Első sorban is két tény vonja magára figyelmünket : Kázmér király sírjának megbecstelenítése, illetőleg megrablása, míg Janko csak a királyi kincstárról beszél ; továbbá Janko beismerése a királyné előtt. Ez utóbbi mozzanat, mely oly fontos az egész ügy tisztázása szempontjából, csak nehezen állapítható meg. A krónika és az ítélet egymásnak ellentmondó tanuságtételével szemben föltétlenül azt kell elfogadnunk, hogy az egyik a valósággal ellenkezik. és minthogy az igazat meg nem mondani inkább Janko érdekében volt, az ítélet hiteltérdemlőbb, mint a krónika. Igaz ugyan, hogy az ítélet makacssági, és Janko nem a bíróság, hanem csak a királyné előtt tett beismerő vallomást, ámde az akkori lengyel perrendtartás értelmében ez elegendő volt, s a vádlott meg nem jelenése egyértelmű volt a beismeréssel.¹ Janko krónikájában természetesen az egész eljárást másként adja elő, illetőleg némely részletet elhallgat. A másik tény teljesen Janko ellen szól. Ha az ítéletben Kázmér király sírjának megrablásáról esik szó, Janko viszont krónikájában a királyi kincstár megrablásáról ír, kétségtelen, hogy az ellene emelt vád súlyát csökkenteni akarja és minden esetre elhárítani magáról a nagy király sírjának megbecstelenítése ódiúmát a nemzeti közvélemény előtt. Ha valóban ártatlannak tudta magát, és ha a nemzeti közvélemény ártatlanságával tisztában volt, nem volt oka, hogy ekként cselekedjék ; az a körülmény, hogy az ellene emelt vádat módosítja, épen ellene szól, mert kétséget nem szenvedhet, hogy

¹ Kutrzeba, a lengyel jogtörténelem tanárának szives útmutatása. Janko ügyét úgynevezett »megbizott bíróság« (sad komi-sarski) tárgyalta. Az egész eljárás megfelel a XV. századbeli lengyel jogszabályoknak.

nem a királyi kincstár, hanem a királyi sír megrablása miatt vádolták.

Tegyük hozzá, hogy ülnökök gyanánt szerepelnek: a poznańi püspök, a mi azt mutatja, hogy nem az egész papság volt az érseki bíróság véleményén Janko ártatlanságát illetően; továbbá az összes nagylengyelországi méltóságok, a kik a Nagy-Lengyelországból származó Jankót pártfogolták, és a kik, mint például a királyi udvarral akkoron nem a legjobb viszonyban levő Gultowi Przeclaw, épenséggel nem vádolhatók meg azzal, hogy pártoskodtak volna Janko rovására. Ez a tény is a mellett szól, hogy nem Janko krónikája az, a mely az egész ügy lényeges motívumait tartalmazza, hanem a bíróság ítélete. Így természetesen helyreigazításra szorul, a mit Janko krónikájában száműzéséről ír. Száműzésre nem Erzsébet királyné, hanem a bíróság ítélte.

Az ítéletet Erzsébet királyné nagylengyelországi tartózkodása idején, 1372 nyarán hozták meg, és nyomban végre is hajtották, legalább ott, a hová a világi igazságszolgáltatás keze ért. Elkobozták Lubosz várát, a mely 1379-ben bizonyos Maczko birtokában van,¹ a ki ezt a jószágot a királynétól kapta. Janko ellenségei tehát diadalmaskodtak; a mikor látták, hogy a papi bíróságnál nem érnek célzt, mert a gnieznói érsek és a krakói püspök Janko pártját fogták, a királynéhez és az állami bírósághoz fordultak, mely száműzéssel és jószágvesztéssel sujtotta, de teljesen tönkretenni nem tudta, mert papi czímei megmaradtak, és mikor a száműzésből visszatért, továbbra is viselte azokat. Megjegyzendő, Janko eleinte, az érsek oltalmában bizakodva, az országban maradt, de azután megfogadta barátai tanácsát, Boroszlóba, majd Prágába ment, onnan pedig Lubusba, a hol a püspök, Péter, szívesen fogadta.² Lubusból aztán már Lengyelországba tért vissza, és állandóan Gnieznoban tartózkodott, egyedül az ottani káptalan ügyeivel foglalkozva. Miként XI. Gergely pápa írása bizonyítja, a káptalanban nagy befolyása volt akkor is.³

Most már az a kérdés merül föl, mi volt Janko célja, a mikor a királyi jelvények ellopását megkísérelte, és miért kísérelte ellopni Nagy Kázmér sírjából, és nem a királyi kincstárból, a hol a koronázási jelvényeket őrizték, a melyekkel Nagy Lajos megkoronáztatta magát? Janko krónikájából,

¹ Cod. dipl. maioris Poloniae, III. 1763.

² Janko id. mű, 706.

³ Theiner: Mon. Pol., I. 1014.

a mely a kincstárt említi, azt lehetne föltételezni, hogy a kincstárban is próbált szerencsét. Csakhogy a bíróság ítéletében erről egy árva szót sem találunk, s ezért el kell fogadnunk azt, hogy a kincstárban őrzött jelvényekhez Janko nem tudott férközni, talán, mert különleges őrizet alatt állottak, vagy mert a király Magyarországra vitette azokat.¹ Minthogy Kázmér király sírboltjában a jelvények napjainkig megmaradtak, a legjobb esetben is csak lopási kísérletről lehet szó. És ha a dolgot nem akarjuk »ad absurdum« vezetni, meg kell oldanunk a kérdést, mi készítette Jankót erre a kísérletre?

Fölösleges annak a bizonyítása, hogy kizártnak kell tartanunk a véleményyt, mintha Janko, a királyi alkanczellár, tehát előkelő, nagyobbrangú férfiú, »lucri causa« lopta volna el a királyi jelvényeket, s tetejébe még a királyi sírból, a hol amúgy is csak csekélyebb értékű holmira találhatott. Valószínűbb a föltevés, hogy mélyrehatóbb ok játszott közre: Janko a koronát nem mint nagyértékű tárgyat akarta ellopni, hanem mint a királyi hatalom symbolumát, — el akarta lopni oly személyiség számára, a kinek valamely joga volt a koronához és az uralkodáshoz, és a kit Nagy Lajos lengyel királyja koronázása ettől a jogától elütött. A királyi jelvények ellopása még a sírból is abból a czélből, hogy Nagy Kázmér koronájával egy trónkövetelőt megkoronázzanak, igen veszedelmes volt Nagy Lajosra nézve, és az ügyek akkori állapotában könnyen megrendíthette volna lengyelországi uralmát. Hogy erről csakugyan szó volt, bizonyosság rá Dlugosz, a ki két ízben is említi, hogy Nagy Lajos megkoronázása után a királyi jelvényeket tüstént Magyarországra vitték, mert attól tartottak, hogy a lengyelek megkoronáznak valakit a hercegek közül, a kiknek több joguk volt a lengyel trónra, mint Nagy Lajosnak. Ha ezt az interpretatiót Dlugosz föltevésének tartanók is, annyi tény, hogy a jelvényeket Magyarországra szállították, mert 1412-ben Jagelló Ulászló lengyel király visszakarta azokat luxemburgi Zsigmondtól. Bizonyos az is, hogy Nagy Lajos ezt komoly ok nélkül nem tette. Janko, noha részletesen leírja, mi lett Kázmér kincstárával, erről nem tesz említést; persze, érdeke azt kívánta, hogy ezt az ügyet ne bolygassa, nehogy az ügygyel együtt saját szerepét is felelevenítse; inkább módosítva adta elő az eseményeket, vagy egyszerűen elhallgatta.

¹ Dlugosz: Hist. III. 342. és IV. 144—155. Dlugoszból sem azt nem tudjuk biztosan, mikor vitték el a jelvényeket, sem azt, hogy ki vitte el. Nagy Lajos-e, vagy Erzsébet.

Ki volt vajjon ez a trónkövetelő? Mazowiai Ziemowit még számításba itt nem jöhetett, és nem is halljuk sehol, hogy lépéseket tett volna ebben az irányban. Csak olyasvalakiről lehet szó, a ki az elhunyt király igen közeli rokona volt. Nyilván nem tartották ilyennek Kázmér stettini herceget, mert csak anyja révén volt Nagy Kázmér rokona. Ez egyedül Fehér Ulászló volt gniewkowi herceg, ekkoron dijoni szerzetes lehetett, a kinek atyját a kalisi béke okirata Nagy Kázmér legközelebbi örököseinek egyike gyanánt említi. És Ulászló magatartása Nagy Kázmér halála után föltevésünk mellett bizonyít. A mint a király elhunytáról értesült, ott hagyta Dijont, és a pápához ment azzal a kéréssel, mentse fel a szerzetesi fogadalom alól. A pápa elutasította a kérelmet, még pedig 1371 november 11-én,¹ a miből azt látjuk, hogy Ulászló fáradozása arra az időre esik, a mikor Czarnkowi Janko ügye napirenden volt. Vajjon mi készthette erre a lépésre Ulászlót? Czarnkowi János azt írja krónikájában, hogy Nagy Kázmér haláláról Ulászlót azonnal értesítették Lengyelországból, hogy ez »per quosdam Polonos« történt, a kiknek Ulászló, miután tüstént fölkerelkedett a pápai kuriához, meghagyta, várják meg Baselben. Visszatérte után egy részükkel Baselben, más részükkel pedig Strassburgban találkozott. E lengyelek nemcsak saját költségükön utaztak, de magát a herceget is segítették a további út során.² Ennyit ír Janko, a ki e helyen rendkívül lakonikus, és egy árva szóval sem említi az emberek utazásának okát és célját. Bővebben emlékezik meg erről Dlugosz, a ki kerekén megírja, hogy »ad novandum res nonnuli ex baronibus Maioris Poloniae proclivi et regio semini Polonorum affecti, Wladislao Albo Duci Gnyewkoviensi . . . mortem Kazimiri Polonorum Regis quamprimum secuta est, litteris et nunciis significant« meghíván őt a lengyel trónra, mint az elhunyt király legközelebbi rokonát, és megígervén támogatását az országban.³

Dlugosz szerint tehát Nagy Kázmér halála után valamelyes mozgalom készülődött Nagy-Lengyelországban, mely mozgalomnak az volt a célja, hogy Fehér Ulászlót a trónra ültesse. Hogy Dlugosz nem téved, bizonyítja a már említett tény, hogy többen fölkeresték Ulászlót, a kik nagyobb anyagi eszközökkel rendelkeztek. És mivel nem mágnások voltak és nagyobb vagyona egyiknek sem volt, bizonyos, hogy az

¹ Balzer : Genealogia Piastów, 389.

² Janko id. mű, 662.

³ Dlugosz, III. 349.

országból támogatták őket, tehát nem magánemberek gyanánt szerepeltek. Háromnak a nevét tudjuk, mert maga Janko sorolja fel, ezek : Trłagi István, Kurniki Wyszota és Steszewi Przedpelko. Az első a Pomian-nemzetségből, a másik kettő a Lodzia-nemzetségből való. Érdekes, hogy Wyszota, az említett kurniki Miklós fivére, egészen ellentétes politikai párthoz tartozott.¹ Egyikük sem származott a gniewkowi herczegségből : Fehér Ulászló egykori örökségéből ; mind a három Nagy-Lengyelországból, a királyi tartományból való. Tehát nem azért keresték fel Fehér Ulászlót, hogy egykori herczegése trónjára hívják, hanem, hogy Nagy-Lengyelország nevében meghívják a lengyel trónra, mint Nagy Kázmér király örökösét. Kik tartottak velük Nagy-Lengyelországban, azaz helyesebben : kik álltak mögöttük, csak sejteni lehet, de adatok hiányában biztosan nem tudjuk.

Mi volt az oka annak, hogy Fehér Ulászló trónra juttatásának kísérlete nem terjedt túl a tervezgetésen, és maga Ulászló is, Lengyelországban szerencsét sem próbálva, miért ment a magyar udvarhoz szerény folyamodó gyanánt ? Kétségtelen, hogy ennek oka Nagy Lajos gyors és energikus cselekvése volt, követvén a kis-lengyelek, az úgynevezett »krakói-párt« tanácsait. Feltűnő, hogy Nagy Lajos mennyire sietett a koronázással, és mily hamar utazott Nagy-Lengyelországba, a minek az volt a célja, hogy uralkodását ebben a legveszedelmesebb országrészben megszilárdítsa. Maga Janko írja, hogy a király sietve megkoronáztatta magát Krakóban, »ne ex mora dilationis aliqua nocumenta evenirent«. Ebből kitűnik, hogy az udvarnak és tanácsadóinak jó értesülései voltak, mi van készülőben Nagy-Lengyelországban, és természetesen elébe igyekeztek vágni az eseményeknek.

Maga Fehér Ulászló, a mikor látta, hogy mi történt, és a mikor arról értesült, hogy Nagy-Lengyelországban több helyen igen szívesen fogadták Nagy Lajost, elejtette az eredeti tervet és megkísérelte, hátha visszazerezhetné legalább egykori herczegségét ifjabb Erzsébet királyné segedelmével, a ki jóindulattal volt hozzá, mert anyja a Piasztoz ugyanazon ágából származott. Budára ment, a magyar udvarba, a hol ugyan nem épen szívesen fogadták, de kereken nem utasították vissza kívánságát, mert nem akarták ingerelni, hanem azt tanácsolták neki, várja meg, míg a dispensatiót a pápától megkapja. Tudjuk, hogy nem kapta meg, talán épen a

¹ Wittyg : Nieznana szlachta, 311. — Halecki : Ród Lodziów, Mies. herald. VI. 75.

magyar udvar befolyása következtében. Ily módon két esztendeig elhúzták az egész ügyet, és mikor azután Fehér Ulászló Lengyelországban megjelent, hogy fegyveres kézzel szerezze meg herczegségét, már semmi kilátása sem volt a sikerre, és egész vállalkozása, mint ismeretes, kudarczczal végződött.¹

A dolgok illetén állása mellett önként felvetődik a kérdés, vajjon Czarnkowi János ügye nem függött-e össze Fehér Ulászló vállalkozásával? Közvetlen bizonyítékunk ugyan nincsen arra, hogy összefüggött, de annyi tény, hogy mind a kettő egyazon időre esik; hogy Janko nem volt híve az Anjou-dinasztiának, és hogy barátságos, csaknem meghitt viszonyban volt Fehér Ulászlóval, a hogy azt krónikájában részletesen megírja. Semmi kétség, hogy Janko örömmel vette a nagylengyelországi ellenzék törekvését, a melynek az volt a célja, hogy Ulászlót a trónra ültesse. Fölötte valószínű, hogy hathatósan akarta megsegíteni a trónkövetelőt: meg akarta neki szerezni Nagy Kázmér koronáját, ha másként nem lehetett, hát akár a sírból is. És kétségtelen, hogy Ulászló megkoronázása Nagy Kázmér koronájával nagy benyomást tett volna az egész országban.

Hogy Ulászló törekvése nem sikerült, a legczélszerűbb volt Jankóra nézve mit sem beismerni abból, hogy ő is részes benne. Igen ám, csak hogy a korona ellopásának megkísérlése kisült, és Jankót felelősségre vonták. És a Lengyelországot akkoron kormányozó magyar-barát párt, az úgynevezett »kislengyelországi«, vagy másként »krakói« párt Zawiszával és Dobieslávval az élén jól ki tudta aknázni a helyzetet ellene. A lopás politikai indítékáról egy szóval sem emlékeztek meg, mert akkor az egész trónöröklési ügy újra napirendre került volna, a mi nemcsak, hogy kívánatos nem volt, de tartani lehetett volna attól, hogy a nagylengyelországi ellenzék az üldözött Jankóból nemzeti hőst csinál. Csupán magát a lopás tényét vették, és a kellemetlen és forradalmi alkanczellárnak mint szentségtörőnek, mint közönséges tolvajnak kellett szerepelni a bíróság előtt. És maga Janko se igen feszegethette tetteinek politikai okait, mert csak még súlyosabban vádolta volna magamagát, és régi párthívei sem kelhettek védel-

¹ A pápa a dispensatio megtagadásának okául többek közt azt is felemlíti, hogy a dispensatio hátrányára lehetne Nagy Lajosnak és gyermekeinek, mert Ulászló »de recta linea regali Polonie« származik (Theiner: Mon. Hung., II. 222. 223.), a mi föntebbi következtetésünket megerősíti. VII. Kelemen 1382-ben Fehér Ulászlót megpróbálta az Anjouk ellen kijátszani, de sikertelenül.

mére, hacsak az udvar előtt kompromittálni magukat nem akarták. Minthogy pedig a tény kétségtelen volt, a bíróság Jankót elítélte.

Ekként magyarázható Czarnkowi János ügye a rendelkezésünkre álló adatok alapján. Látjuk, hogy ez az ügy minden valószínűség szerint összefüggésben van a Nagy Lajos elleni mozgalommal, mely a király, Erzsébet királyné és a kormányzó magyar-barát krakói párt gyors és energikus közbelépése folytán egyáltalában nem sikerült, és Fehér Ulászló és Janko teljes kudarczával végződött. Később pedig nem akarván Jankót a végsőkig üldözni, megengedték neki, hogy az országba visszatérjen.

Dr. Dabrowski János.

Történeti irodalom.

Dézsi Lajos: Báró Jósika Miklós (1794—1863). Budapest, Athenaeum, 1916. Magyar Történeti Életrajzok XXXII. Számossal és műmelléklettel. 8° 451 l. Ára 16 korona.

A mi költőinknek csak centenariumkor szokott osztályrészül jutni, az érte a közelmúltban Jósikát: négy figyelemreméltó tanulmány foglalkozott vele. Szinnyei Ferencz¹ akadémiai értékelése Jósika egész írói működését lelkiismeretes gonddal áttekinti, az összes kézenfekvő poetikai szempontok szerint meg tárgyalja; Zsigmond Ferencz dolgozata² egy kérdést tűz maga elé, Jósikának mintaképéhez való viszonyát, de fejtegetéséből Jósika egész regényírói technikáját megismerjük. Weber Arthur³ már egyenesen az összes felvetődő kérdések megoldására indult; mivel pedig ezek közül nem egy a költő életével függ össze, ennél pedig a főforrás, az Emlékiratok, adatait az azóta előkerült egyéb, első sorban levéltanyaggal eddig senki sem mérte össze, érezhető hiányt pótoltt Dézsi Lajos, a mikor Erdély nagyjai közül éppen Jósika Miklós báró életrajzát írta meg. A szoros értelemben vett életrajz gazdag vízü forrása a Jósika-család szurduki hitbizományi levéltára volt; ebből a kincshalmazból eleddig csupán a Jósika-émlékalbumnak nevezett kézirat egy-két levele volt ismeretes;⁴ Dézsi most könyvének függelékében közzétesz 18-at, a többit pedig felhasználja. Kár, hogy azt a három Töröklevelet, a melynek felvilágosító voltára könyvében (326. l. 38. j.) hivatkozik, nem vette fel ezek közé: az olvasó Jósika indítókát a tárczaregény abbahagyására vonatkozóan bizonytalanságban marad. Az Emlékalbum leveleit Szádeczky K. Béla másolatából közli; nem tudjuk, hogy a többit is csupán innen használta-e, és hogy itt mind megvolt-e; hogy mi az oka a megállapítás bizonytalan formulázásának az Emlékalbum francia leveleinél, melyekről szólóban Dézsi így ír: »*Valószínűen* ezeknek nincs személyi vonatkozása, hanem azokat Jósika csak mint gyűjtő sorozta

¹ Jósika Miklós. Bp. 1915. Akad.

² Irodalomtört. 1913. évf.

³ Budapesti Szemle 454. és 455. sz.

⁴ Vasárnapi Ujság, 1894. 18. sz.

be Emlékalbumába» (318. l. 24. j.). Egész gazdagságában aknázza ki id. Jósika Miklós leveleit, azokat, a melyekből családjáról, és a későbbieket, a melyekből fia házasságára és életmódjára vonatkozó felfogásáról rendkívül érdekes részleteket is közöl, kiegészítvén ezeket a végrendelet őszinte vallomásával; eredményesen használta fel írónk bécsi parancsnokának, Récsei ezredesnek a hitbiz. levéltárban őrzött írásait, melyek különösen a kisebbik Jósika fiúról mondanak el jellemző dolgokat. De a legértékesebb anyag abból a két csomóból került elő, a melyek Kállay Erzsébethez intézvék, más részük Podmaniczky Júlia írása. Amazokból nemcsak a viszonynak egész története, napsütése és borulásai, ködös, felhős korszaka és megszakadása hámozható ki teljes világossággal, hanem felvilágosítanak ezek mindkettejük természetéről, jelleméről, egészségi viszonyairól, gazdasági terveiről, Jósika felfogásáról a családi életre vonatkozólag és még írónk politikai szereplésének a képét is könnyebben érthetővé teszik. Dézsi gondos kutatása e levelek adatait még ki is egészíti különösen a gazdasági ügyeknél (— közli a móringlevelet is —) és a válóper történeténél. A másik csomó a második szerelmi viszony mélyebben gyökerezését, lelki indítékokon nyugvó erősségét mutatja. Értékes felvilágosításokat talált Dézsi abban a körülbelül 150 levélben, melyet Jósika 1851—1865 között Fejérvári Miklóshoz írt, melyeket egész teljességben ő aknázott ki először. Kevesebb haszonnal járt a szurduki levéltár átvizsgálása irodalmi szempontból: két német dráma került elő, melyekről az ember első pillanatban szívesen hinné el, hogy Jósika bécsi irogatásának emlékei, de Dézsi idegen szerzeménynek tartja. Ezen kívül egy-két variáns, egy-két könyvbe ragasztott egykorú kritika az egész eredmény: a mit az olvasó is, Dézsi is legnagyobb örömmel fogadott volna, a *Naplót* hiába kutatta.

Dézsi azonban korántsem elégedett meg a hitbizományi levéltár újdonságaival: lelkiismeretes pontossággal összehordott mindent, a mi könyvének hőjét bármily vonatkozásban érinti. Mindenütt közli a gyászjelentéseket, a hol róluk említést tesz, és pontossága sokszor túllépi a szükségesség mértékét. Felhasználja a kolozsvári piarista *Historia Domus*-t, kikeres belőle mindent, a mi a convictusi életre vagy az akkori közviszonyokra jellemző; megállapítja a bennlakás díját, felsorolja a piarista tanárokat, részletezi iskolájuk tananyagát, beosztását stb. Ugyanily figyelemmel kíséri nyomon a francia háborút, a forrásmunkák egész seregére támaszkodik minden mozzanatánál: rendre is igazítja, ki is egészíti Jósika *Emlékiratai*-nak adatait. Az emlékiró nagyon gyakran téved: különösen az időpont meghatározásában és az események egymásutánjában; Dézsi min-

dig gondosan corrigálja, még az olyan apróságokban is, hogy gróf Zamoyski József és nem Ádám vette el a Traun gróf-kisasszonyt ; a nevek írását is figyelmesen javítja, a legszigorúbb pontossággal ellenőrzi minden emléki valószínűségét. Annál fel-tünőbb, hogy bizonytalanságban hagy bennünket arra nézve, milyen követ volt az erdélyi országgyűlésen, volt-e köze Jósiká-nak akkor a közoktatási tárczához, a mikor Jókai róla így ír, stb.

Ebből az áttekintésből is látható, hogy milyen minutiosus pontossággal dolgozott Dézsi e munkán ; sajnálhatjuk tehát, hogy az előszóban e sorokat kell olvasnunk : »Művem az előre megszabott terjedelem miatt a Jósika regényírói működésével nem foglalkozik olyan részletesen, a mint azt terveztem. Ha némelyek ezt hiánynak tartják, viszont olyanok is lesznek, a kik e folyóirat hagyományai által megokoltnak fogják tekinteni.« Ez a kis megjegyzés azonban nem mutatja eléggé, hogy Dézsi maga milyen álláspontot foglal el e kérdésben. Azt hisszük, ha a *Történeti Életrajzok* történeti jellegét óhajtotta e két mondat kidomborítani, ezen az alapon is lehetne hiányolni a könyvet. A vállalat szempontja vagy azt követeli meg, hogy a hős történelmi nagyság legyen, vagy azt, hogy szerepe legyen történeti eseményekben, lényeges szerepe, a hogy ezt némi engedmény-nyel Jósikáról is el lehet mondani. De akkor ezeket a történeti eseményeket kell az életrajzírónak kidomborítania. Dézsi pedig épen arra a történeti részre fordít nagyobb gondot, a mely-
ben Jósikának alig volt szerepe, a francia háborúkra, míg ellenben a 48-as mozgalmakban és az emigratióban való szerepe kissé mostohán jut térhez. Ebben nyilván az irodalomtörténet szem-pontja vezette a szerzőt ; ez adta meg a jogot arra is, hogy Jósi-kának családi viszonyára, különösen Kállay Erzsébethez való szerelmére annyi lapot fordítson, idézzen levélpassusokat, a melyekből csak mindennapi szerelmi lelkesültség tűnik elő, a miknek tehát ebből a történeti szempontból semmi értékük, míg az író megértésére némi hasznukat látjuk. Teljesen felesleges volt azonban ebből a szempontból az a sok regény- és novellakivonat, a mik könyvének jó tizedrészét betöltik. A magunk részéről csak helyeselni tudjuk, hogy ettől a merev felfogástól eltért ; viszont az kár, hogy a másik szempontnak az aesthetikai részében az ismer-tető jelleget juttatta túlsúlyra.

Nehéz lenne feleletet adni arra a kérdésre, nehéz, különösen az életrajzi részből élénk tűnő módszert tekintve, — hogy Dézsi ezt a részletezést, ezt a teljesebbé tételt milyen irányban tervezte. Az egyes műveknél három mozzanatra tekint ; elmondja létre-jöttüket, szól a forrásukról és végül értékelést nyújt. Az elsőt aligha adta volna részletesebben, hiszen az életrajz lehetőleg

mindenre kitér; a másodikra sem gondolhatunk, mert hisz arra itt is lett volna tér, de Dézsi ez irányban nyilván nem kutatott; volt is két nagyon használható előmunkálat a szövegátára: Zsigmondé és Weberé. A harmadik mozzanatnál szerzőnk a legtöbbször az eddigi értékelés közlésével elégszik meg, és ilyenféle megjegyzéssel kíséri azt: »Már Weber A. megjegyezte, hogy (a *Zölyomi*) inkább novella, mint regény... Ha a Spielhagen-től legfontosabbnak tartott különbséget vesszük, t. i., hogy a novellának kész, a regénynek fejlődő jellemekkel van dolga, akkor is helyes e műfaji meghatározás.« (176. l.) Nem is szólva arról, hogy ez a Spielhagen-féle meghatározás Jósikánál mennyire nem lehet döntő, az egészből semmi tanulságot sem merít az olvasó. Másutt a véleményeket összeegyezteti, mint a *Csehek* keletkezésénél, de gyakran függőben hagy, mint pl. Bajza Jenő drámájának dátumánál (362. l. 28. j.), az *Adorjánok és Jenők* shakespearei motivumánál (224. l. 14. j.); azt sem tudjuk, vajjon csakugyan lefordította-e George Sand regényét (256. l.), azonos-e a *Szív rejtelméi az Emlék virágai*-val (261. l.), *Aller Hass* vagy *Aller Haus*-e a német regény (288. l.), stb. Ezeket talán a bővebb szöveg elsimította volna, de könnyen el lehetett volna kerülni itt is a legtöbbet, ha írónk nem tartja annyira gondosan a mások ítéletét szem előtt és a hosszas tartalomgyűjteményt elhagyja, olyan hivatkozással pótolva, mint a 298. lapon, az *Isten ujsa* kapcsán.

Írónknak eljárása a következő: elmondja a regény tartalmát, röviden — és rendesen a jegyzetek közt — rámutat a történeti háttérre és alapra, azután értékeli a művet. Dézsi történeti készültsége a regények történeti alapjának megbíráására lett volna a leghasznosabb: nagyon sajnálhatjuk, hogy épen ez olyan szűk térre szorult — noha még a tartalomelmondásba is változtatosságot és érdekességet vitt volna ezzel. Így legtöbbször a pontos jegyzetből tudjuk meg, hogy hol kell a regény hitelére vonatkozólag vizsgálódnunk. Pedig Dézsinél a történeti hűség rendkívül fontos követelmény: nemcsak abból látszik ez, hogy a novellákról csak olyankor szeret szólni, ha e szempontból valami mondanivalója van, hanem abból is, hogy még a regény mellék-személyeinél is, még az olyanféle mozzanatokban is, mint a mellék-személyek a családi élete szoros ragaszkodást követel. Így érthető, hogy megrója Jósikát, mert »kritikailag nem rostálja meg adatait s sokszor nem az eredeti forrásokból, hanem másodkézből merít« (384. l.) Igaz, hogy ez megint csak részletekbe vezetett volna, de a tartalmi részleteknél viszont hasznosabb és értékesebb lett volna. Dézsi — úgy látszik — a 374—94. lapok összefoglalását szerette volna kiszélesíteni, különösen az előz-

ményeket és a követők sorát, úgy a mint Tinódi-könyvében látjuk. Mivel Beóthy Zsolt könyve annak idején abbamaradt, a magyar regény történetének még a vázlatát is köszönettel fogadtuk volna ; a mai formájában azonban csak néhány név és cím az egész, a mit e fejezetben találunk. Jósika regényírói technikájának és regényei közös sajátságainak az áttekintése tíz oldalra szorult ; Dézsi nagyjában a Szinnyi Ferencz értekezésének a szempontjainval és értékeléseivel dolgozik, de példái mások. Mivel az előszó vallomása szerint a terjedelem szerzőnk kezét is megkötötte, e fejezet kiegészítéseül Szinnyi dolgozatát tekinthetjük : ott találjuk Szinnyeinél Dézsi mindegyik témáját a fejezetczímekben : idegen hatásokat, világnézetét, természetérzékét, jellemeit stb. Jobban érezzük a hiányt a követők, a hatás tárgyalásánál, a mire Dézsi, ha tere engedi, bizonyára ugyanily pontossággal és részletességgel tért volna ki. Annyi azonban kétségtelen, hogy hús oldal aesthetikai összefoglalásnak szerfölött kevés. A mi itt elmaradt, a mit az életrajz teljessége megkövetelt volna, nem egyszer nagyon lényeges pont, de felsorolásuk ez ismertetésben meddő lenne.

A könyvet nyolcz önálló melléklet és 160 szöveggép díszíti : az a gondos figyelem, a mi az egész művet jellemzi, erre is kiterjedt. A legtöbbnek nagyon sikerült a megválasztása ; kár, hogy néhol csak a szövegbe nyomott név a megokolás, néhol pedig több egyezést várnánk, mint pl. Laborfalvy Róza képe és kiemelt szerepe között. Az azonban bizonyos, hogy sok érdekeset talál az olvasó a képek között, a mint a szövegben is. Köszönettel tartozunk Dézsinek, hogy Jósika emlékének ilyen hatalmas kötetet szentelt és fáradhatatlan utánajárással annyi új, érdekes adatot hozott elő.

Dr. Alszeghy Zsolt.

Kacziány Géza: A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig.

Budapest. 1917. 8°. 96 l.

A szabadságharcztól a világháború kitöréséig terjedő kornak memoire-irodalmát dolgozta fel Kacziány Géza nagy szakavatottsággal és vonzó modorban. Valósággal feldolgozta ez irodalmat, nem csupán ismertette, mert a memoire-irodalom legfontosabb tényezőjét, a memoire-írók egyéniségét, behatóan jellemezte s ezzel a memoire-irodalmat a történelem számára használható forrássá avatta.

A memoire-irodalom jellegzetes tulajdonsága, hogy személyes élmények tolmácsa. A személyes élményeknek viszont történeti értéket mindig az író egyénisége vagy életviszonyai kölcsönöznek, mik hiányában a memoire nem képvisel értéket a történelem szá-

mára. Épen ezért nagyon fontos az író egyéniségének vagy életviszonyainak beállítása mindazok számára, kik a memoire-irodalmat történeti forrásul óhajtják használni.

A memoire jellegénél fogva tág teret nyit az egyéni rokon- vagy ellenszenvnek s mint történeti forrás csupán körültekintő kritikával használható fel akár események, akár jellemek meg-rajzolásánál. Kacziány Géza e körülmény megvilágítására nagy súlyt helyezett s jó útmutatót adott a memoire-irodalom használói számára; a magyar memoire-irodalmat úgyszólván megnyitotta a legújabbkori történelem számára.

A legújabbkori magyar történelemnek gyökerét az 1848/49. évi események képezik: az absolutismus, a kiegyezés és a kiegyezést követő korszak az 1848/49. évi események hajtásai, abból fakadtak, abból táplálkoznak s csupán azzal együtt érthetők meg. Kacziány Géza munkája is a magyar szabadságharc körül mozog, annak katonai és politikai szereplőivel foglalkozik a legbőségesebben. Szinte azt mondhatnók, hogy a memoire-irodalom összegyűjtésére a magyar szabadságharczsal való foglalkozás készítette. Ennek megfelelő a munka beosztása is: a szabadságharcz katonai és politikai szereplőivel kezdi, az államfogyokkal és emigránsokkal folytatja s a különböző társadalmi osztályokhoz tartozó írókkal fejezi be. A beosztásban csupán ott van disharmonia, a hol a márczius 15-ike előtti íróról szól, mert ezek természetesen a munka élére lettek volna teendőik. Ez azonban nem fontos, mert a munka végén álló kitünő útmutató minden igényt kielégít.

A külső tagolásnál jobban érvényesült a benső értékelés, a mely mélyen járó s igazán tetszetős alakban van tartva. Nem szorosán bibliographia, nem tartalomkivonatok egymásmellé állítása, hanem az írók egyéniségének s a munkák értékének szakavatott méltatása.

Igazán élvezetes olvasmány, a mely irodalmunk értékes alkotása. Kifogás alá csupán az eshetik, hogy a memoire fogalmát kiterjesztette (Horváth Mihály) s a címben jelzett 1848. évi határvonalat nem tartotta be (Kölcsey Ferencz).

Gárdonyi Albert.

John Morley: Tanulmányok. Fordította *Tarnai János*. A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóvállalata. Budapest. 1916. 8° VIII + 320 l.

A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóvállalatának 1916-iki kötetei közt sajnálattal nélkülözzük az eredeti munkákat. Eredeti csak egy van közöttük, Haraszi Emilnek kitünő

munkája : Wagner Magyarországon, de az is csak egy külföldi munkának : Lichtenberger Wagnerének függelékeként beosztva. Nincs semmi örömünk a hazai tudományosságának a vállalatból való ezen kimaradásán. Fournier Napoleon életrajzát ugyan a legkiválóbb Napoleon-biographiának tartják, de 1885 óta, a mikor szerzője megírta, már három német kiadást ért s közönségünk részére annyira hozzáférhető, hogy lefordítása igazán nem volt szükséges. Fruin műve : »Tíz év a németalföldi szabadságharczról 1588—1598« egy nagyon fontos, de tőlünk távolosó mozgalomnak csak egy kis részletét tárgyalja és ebből is egyelőre csak az első részt kapjuk meg. Az évfolyam negyedik kötete Morley Tanulmányai.

Morley az angol publicistikának ma is élő kiváló alakja, a kit erős analízis és kritikai érzéke emel a kiváló írók közé. Tanulmányainak kiadásával azonban a magyar közönség szintén keveset nyert. A tanulmányok a szerzőnek Critical Miscellaines című kötetéből vannak válogatva és tartalmazzák egy-egy értekezését Carlyleről, Robespierrieről, Macaulayról, Joseph de Maistreről és Anglia terjeszkedéséről.

Actualitás szempontjából ez utóbbi számíthat leginkább közönségünk érdeklődésére. A kiváló szerző, a ki a nagy világháború kitörésekor ministeri tárczát viselt s a hadüzenet alkalmával vált ki a kabinetből, ebben azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy kívánatos és lehetséges-e Angliának gyarmataival egy szorosabb birodalmi egységben való egyesítése? Nézete igen határozottan az, hogy nem. Sem a gyarmatok képviselőjét a parlamentben, sem a tágabb vámszövetséget nem tekinti szerencsés és életrevaló gondolatnak. Tanulmánya tulajdonképen elejétől végig polémia Seeley, Sir Henrik Parkes, Lord Dunraven és W. E. Forster eszméivel és javaslaival szemben. Különösen érdekes az a rész, a melyben Archibald Forbes írásával foglalkozik és vele egyetértőleg kifejti az okokat, a melyek miatt háború esete az ausztráliai gyarmatok elszakadásától tart.

Ezzel szemben azonban aligha fogja érdekelni közönségünket a Carlyleről és Joseph de Maistreről írt két tanulmány. Carlylet nálunk mint a Francia forradalom és a Hősök szerzőjét ismerik, Morley azonban nem a történetíróval és a hőstheoria kifejtőjével foglalkozik, hanem Carlyle teljes irodalmi munkásságát véve alapul, egész gondolkodását veszi bonczkése alá. A politikus foglalkozik itt a publicista politikai elveivel. Még távolabb áll tőlünk Joseph de Maistre. Morley, a protestáns angol demokrata, mint »ellenféllel« foglalkozik vele, a kiben a XIX. század eleji ultramontan gondolkodásnak legkiválóbb, De Bonaldnál és Chateaubriandnál is kifejezőbb képviselőjét látja.

Ez értekezés legfőbb erénye az a kapcsolat, a melyet a szerencsétlen, sokat hányatott és szenvedett ember életviszonyai és elvei közt állapít meg. Kérelhetetlen rideg elveit sok szenvedéséből magyarázza és ámbár antipatiát akar kelteni »ellenfele« iránt, inkább részvétünket ébreszti föl, a nélkül hogy jelentőségben de Maistrenek azt a helyet volnánk hajlandók biztosítani, a melyet neki Morley szánt.

A historikust a Robespierreről és Macaulayról írt tanulmányok fogják leginkább vonzani. A szerző éles kritikai érzékének legszebb megnyilvánulása Macaulay-tanulmánya. Valóságos antoniusi beszéd ez a népszerű angol íróról, a kiről kimutatja, hogy a legolvasottabb angol szerző, végül azonban elvitat tőle minden kiváló qualitast: kiváló elbeszélő, a ki a nemes közhelyek mestere és mindig teljes egyetértésben van hallgatóságával; analysalni azonban nem tud s az elmékedést és elmélyedést szónoki pathosszal és apodictikus kijelentésekkel pótolja, sőt még gondolatai is köznapiak és phrasisai is üresek. Érdekes és gondos tanulmányon alapuló Robespierreje is. A paedanst vázolja benne, a ki sikeireit elveihez való szigorú ragaszkodásának köszönhetette, a ki azonban philosophiailag hamis alapokon állott és politikailag értéktelen egyéniség volt.

Bármily szívesen is fogja azonban történetkedvelő közönségünk e két értekezést olvasni, mégis különösnek tartjuk, hogy az Akadémia ezeket 1916-ban adja ki, holott a Macaulay-tanulmány 17 évvel Macaulay halála után, Trevelyan Macaulay életrajzának megjelenése alkalmából, a Robespierreről írt értekezés pedig 1876-ban ugyancsak könyvismertetés alkalmából látott napvilágot. Az utóbbi esetben ez a késedelmes lefordítás valósággal ferde világításba helyezi a kiadót, mert hiszen a cikk megjelenése óta eltelt negyven esztendő a francia forradalom történetének és alakjainak megítélésére annyi adatot és annyi új nézőpontot hozott felszínre, hogy Morley 1876-iki cikke ma már méltán avultnak mondható. Nem fojthatjuk el azt a gyanunkat, hogy a Tanulmányok kiadására az impulsust szerzőjüknek az az állásfoglalása adta meg, a mellyel 1914-ben, a háborút helytelenítve, a kabinetből kivált. Ez azonban nem lehet tudományos munkák lefordításának indító oka. Több eredeti munkát ohajtanánk és a fordításokban olyan műveket, a melyek erre méltok és közönségünknek szolgálatot tesznek.

M. N.

Fógel Sándor dr. : Celtis Konrád és a magyarországi humanisták.

Budapest, 1916. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 74 lap ;
1 kép. Ára 3 korona.

A németországi humanista mozgalmak egyik legkimagaslóbb és magyarországi összeköttetései révén hazai kulturtörténetünknek is jelentékeny alakját, Celtis Konrádot, igyekezett szerző közelebb hozni a magyar olvasóközönséghez. A főváros gyűjteményeitől elzárt vidéki tanárnál eléggé nem méltányolható, széleskörű olvasottsággal, a vonatkozó irodalom és forrásművek alapos ismeretével tárja fel Celtis életpályáját s ez eseményekben gazdag pálya magyar vonatkozásait. Fógel rövid, de tartalmas — sőt néha a túlságig tömör — értekezése az eddigi kutatások eredményeinek sikerült összefoglalása, fűszerezve — itt-ott aprólékosnak látszó, de a magyar vonatkozások helyes megítélése szempontjából nagyon is szükséges — önálló megállapításával. Általában helyes képét adja Celtis hányt-vetett, kóbor, szinte ideges láztól hajtott életének. A részletek ismertetésére kiterjeszkedni nem kívánok, csak utalok hivatott bírálójának különösen a bécsi évek történetét s Celtis reformatori tevékenységét tárgyaló fejezetről írt méltatására (Egyet. Philol. Közlöny. 1917 219—220 l.). — A magyar kapcsolatokat és a Dunai Tudós Társaságot ismertető fejezetekben — mint jegyzetben kiemeli — testvére, Fógel József, jeles művét vette alapul, kivel együtt közel tíz éve buzgólkodik a magyarországi renaissance és humanismus történetének felderítésén.¹ Igen sikerülten állapítja meg a befejező sorokban Celtis működésének kulturtörténeti jelentőségét. Szívesen vettük volna ugyanitt egyéniségének, jellemének és műveinek összefoglaló ismertetését.

A bibliographiai és irodalmi apparátusban (55—68. lap), melyet igen helyesen különített el a lap alján adott s Celtis műveiből vett idézetektől, tanuságát adja ismeretei teljességének. Kár, hogy itt-ott szüksézávú, bár nem ártott volna egyes kérdésekben állásfoglalását bővebben megindokolnia. Így, midőn — igen helyesen — Hrotswitha és Guntherus Ligurinus műveinek *kiadásáról* szól, e művek irodalmának ismertetését nagyon nélkülözzük. Az irodalmi köztudatban mély gyökeret vert s ma is kísért az az *alaptalan* hamisítási vád, melylyel — e művekkel kapcsolatban — Celtist illették. Szükséges lett volna, hacsak a Köpke, Gaston Paris, Pannenburg és Wattenbach műveire

¹ *Fógel József*: II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. 7. lapon mond köszönetet testvérének, a ki kutatásaiban tevékenyen támogatta.

való bibliographiai utalással, e ma már csak irodalomtörténeti curiosum számba menő vád tarthatatlanságát bizonyítania.

Nem gáncsképen emelt kifogásaink a szerző szerénységében lelik magyarázatukat. Óvakodott a hosszadalmasságtól, előadása elnyújtásától, legtöbbször helyes állásfoglalásának bővebb megokolásától. Ezáltal feldolgozása itt-ott nagyon adatszerűvé, jegyzetei tisztán bibliographikus természetűekké lettek.

A szorgalmas és becsületes munkával készült dolgozat hézagpótló művelődéstörténeti irodalmunkban. Reméljük, hogy a magyarországi humanista törekvések történetének felderítésénél még sokszor fogunk Fögel Sándor nevével találkozni.

Hóman Bálint.

Pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1915—1916-iki tanévre. Közzéteszi dr. *Zoltvány Irén* főiskolai igazgató. Pannonhalma, 1916. 81 434 l.

A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyveit már megszoktuk a különböző tudományágakhoz tartozó értekezések nagybecsű gyűjteményének tekinteni. Az 1915—1916-iki évkönyv is gazdag és változatos tartalommal jelent meg, melyből kiemeljük *Schermann Egyed*: A szerzetesrendek exemtiójának kialakulása és a Szent Benedek-rendnek ú. n. »nullius«-apátságai, *Lovas Elemér*: B. Margit történetének részletes forráskritikája című kiváló értékű tanulmányait megemlítve, *Sörös Pongrácz*-nak: *Statileo János életéhez* című értekezését. Sörös ez alkalommal a XVI. század történetére vonatkozólag évek óta nagy sikerrel folytatott búvárlásainak egyik becses összefoglalását nyújtja, annak a diplomatának első részletes életrajzát adván, kinek nevét és szereplését a kettős királyválasztás történetétől nem lehet elválasztani. A Statileo-család Trauból való; a család egyik tagjának, Staninónak Magdolna nevű leánya Beriszló Jánoshoz ment nőül, mely házasságból a híres Beriszló Péter veszprémi püspök származott; Staninónak Mihály nevű fia már Magyarországra került, itt nemességet is szerzett. Mihály fia volt János, ki egyházi pályára lépven, Beriszló Péternek veszprémi püspökké történt kineveztetése után (1512), veszprémi püspökhelyettes, kanonok és felsőörsi prépost lett. Diplomatai működését már Beriszló püspöksége idejében kezdte; Beriszló halála után (1520 máj. 20.) pedig a királyi udvar lévén működésének színhelye, minden fontosabb politikai esemény irányításában résztvesz. Így 1521-ben Velenczében, 1525-ben Lengyelországban járt követségben; 1525-ben lett budai prépost is. A mohácsi katastropha után János királyhoz

csatlakozott, ki felismerve a budai prépost diplomatai tehetőségét, reábizta a legfontosabb tárgyalások vezetését; így az 1527 júniusi egyébként eredménytelen olműzi tárgyalásokban Statileo képviselte János király érdekeit, ugyanazon évben még Lengyelországban is járt, hogy urának Zsigmond király támogatását megnyerje, de sikertelenül. Az 1528-ban erdélyi püspökké kinevezett Statileo nevéhez fűződik az ugyanazon évben I. Ferencz francia királylyal megkötött szövetség; sőt jelentékeny részese volt a nagyváradi béketárgyalásoknak is. 1538 végén Bécsben találjuk, onnan azután Velenczét érintve Rómába indult, többek közt azzal a megbizatással is, hogy a János király által kinevezett püspököket a szentszékkal megerősíttesse, a mit sikerült is kivívnia. A következő években, a nagyváradi béke végrehajtásának kérdésével kapcsolatosan, több ízben kereste fel a nyugati udvarokat, a nélkül azonban, hogy figyelme és érdeklődése a hazai viszonyokról elterelődött volna. János király halála után az özvegy királyné, majd a kis János Zsigmond érdekeinek buzgó védője, kit azonban ép úgy, mint Fráter Györgyöt, Buda török kézre jutása 1541-ben arra készítetett, hogy az ország területének I. Ferdinánd alatt leendő egységesítését végrehajtsa. Az egység a gyalui szerződésben történt meg. Ez volt Statileónak egyúttal utolsó közéleti szereplése, mert 1542 ápr. 8-án Gyulafehérvárott elhalt. Az értekezés nemcsak Statileo életrajzi adatainak gondos összegyűjtése, hanem a már saját korában is különféleképen megítélt Statileo politikai működésének és egyéniségének első, objektív megrajzolása, s mint ilyen, történetirodalmunkban hézagpótló.

—ch —e.

Kálmán Ödön : A zsidók letelepítése a Jászságban. Eredeti oklevelek alapján. Függelékül 44 kiadatlan oklevél. Budapest 1916. Mult és Jövő kiadása. 8°. 151 l.

Az újonnan alapított »Magyar Zsidó Monographiák« első köteteként jelent meg a fenti munka, a mely nemcsak a magyar zsidóság története, hanem a Jászság érdekes helyi viszonyai szempontjából is figyelmet érdemel.

A négy fejezetre osztott munkának első fejezete a zsidóság 1750—1850 közt vívott száz éves helyi küzdelmét tárja elénk. A második fejezet a betelepült zsidóságnak első tiz évét; a harmadik a hitközség kettészakadását; a negyedik a mai hitközség alakulását és a jászsági fiókhitközségek vázlatos történelmét nyújtja. A függelékben közölt 44 oklevél 1764—1873. évek közül való s nagyobbára a Jászberény város tanácsuléseinek jegyzőkönyvéből másoltatott ki.

A Jászság ősi időktől fogva kiváltságos terület, mely mindenha féltve őrizte kiváltságait, melyek közé tartozandónak vélik azt is, hogy zsidót nem köteles területén megtúrni. József nádor által 1802-ben átírt 30 kiváltságlevél között azonban egy sincs, a mely a zsidókról szólna. Ellenben arról már van adat, hogy a török hódoltság idején a Jászság területén laktak zsidók, a kik mint kereskedők és hadseregélelmezők szerepelnek. A török kiűzése után az idegenből hozott telepések között elvétve zsidó is akadt. Ezek csak akkor kénytelenek innen kiköltözni, mikor Kollonics közbejöttével I. Lipót a Jászságot a német lovagrendnek elzalogosította. Akkor nemcsak elmenekültek, hanem annyira elhúzódtak e területről, hogy még a jászsági vásárokon se jelentek meg. Erre a XVIII. sz. elején Jászberény város tanácsa a német lovagrend hatása alatt a betelepülő görög kereskedőket részesítette előnyökben a zsidósággal szemben, kiket meg sem túrt területén. Mária Terézia privilegialis levele megengedi ugyan, hogy a Jászság területén bárhonnán jövő jövevények letelepülhessenek s a német lovagrend igáját a jászok önerejükől lerázzák, de a helyzet a zsidókra nézve mégis mit sem változott. A XVIII. sz. végén mint kereskedők újra gyakrabban keresik fel e területet, de a végleges letelepítés még a XIX. sz. elején sem történhetett még.

A harcznak még az 1840 : XXIX. t.-cz. sem vetett végét. E törvény ellen is 9 évig küzdött a Jászság. A görög kereskedők által állandóan szított tűz tovább lángolt s csak az 1849. birodalmi alkotmány alapján engedték meg a zsidóknak a betelepülést.

Téved a szerző a szőlőtelepek létesítésére vonatkozó állításával, hogy a betelepült zsidóság foglalkozott volna először szőlőműveléssel. A Jász-múzeum török oklevelei között találtunk olyat, a mely már a hódoltság idejében említést tesz a szőlőművelésről.

Dr. Banner János.

Jan Dabrowski: Sprawa polska na Wegrzech 1914—1916.

(A lengyel kérdés Magyarországon 1914—1916.) Piotrków 1917. 152 l.

A fáradhatatlan Dabrowski ismét egy újabb könyvvel gazdagította a lengyel történetirodalmat, de ez alkalommal nem kedvenc tárgyával, a XIV. századbeli magyar-lengyel érintésekkel foglalkozik, hanem actualis kérdéssel mely most mindenkit érdekel, t. i. a lengyel kérdés állásával Magyarországon.

Igen hasznos munkát végzett Dabrowski, mikor a lengyel olvasóközönséget megismertette a magyarság állásfoglalásával

a lengyel kérdésben, mert erről nem sokat tudtak s azért ez informatív munkájáért igen hálásak vagyunk neki.

Természetes, hogy nem terjeszkedhetett ki mindenre, mert hisz még tart a háború s még túlközel vagyunk ahhoz, hogy mindent meg lehessen írni. Mint informatív munka azonban igen becses és hasznos és mindent ad, a mit a jelen körülmények közt adni lehet.

Munkája elején áttekintést ad a magyar-lengyel összeköttetésekről a XIX-ik században s foglalkozik a magyar megyék állásfoglalásával az 1831-kii forradalom folyamán, mikor, mint ismeretes, több mint harmincz vármegye nyilatkozott kedvezően a lengyelek érdekében. Ismerteti a lengyelek szerepét a szabadságharcban, foglalkozik továbbá Smolka Ferencz lengyel politikus beszédével, ki 1861-ben a magyar alkotmány érdekében szólalt föl. Azután áttér Kossuth szerepére az 1863-iki lengyel forradalom alatt és végül foglalkozik id. gróf Andrássy Gyula lengyel politikájával. Nem feledkezik meg az utolsó évtized magyar-lengyel közeledéséről sem.

Ezután áttér magára a tárgyra s ismerteti a magyar közvélemény és sajtó állásfoglalását a lengyel kérdésben. Ismerteti a lengyel légiók harczait a máramarosi havasokban, akkor midőn a beözönlő oroszokat a fiatal legionariusok oly vitézül segítettek kiverni hazánkból.

Részletesen ismerteti a vármegyék rokonszenves megnyilatkozását a lengyelek ügyében. Megismétlődött az, a mi 1831-ben történt; most is több mint harmincz vármegye kívánta a lengyel kérdésnek kedvező megoldását, a mi igen jó hatást tett a lengyel közvéleményre.

Bővebben foglalkozik a lengyel kérdésnek az országgyűlésen való szerepével. Mint ismeretes, főleg Andrássy Gyula gróf exponálta magát nagyon erősen és kívánta a lengyel kérdésnek oly megoldását, mely a lengyeleket kielégíti, mert csak megelégedett lengyelek alkothatnak védőfalat az orosz törekvések ellen.

Megemlékszik a többi szónokról is és Tisza István grófnak válaszárol is.

Munkájának e fejezetét azzal végzi, hogy a magyar parlament volt az egyetlen Európában, melyben meleg és rokonszenves beszédek hangzottak el a lengyelek érdekében s a magyar nemzet volt az egyetlen, melynek széles rétegeiben nyilatkozott meg a független Lengyelország felépítése iránt való vágy.

Munkája IV-ik fejezetében ügyesen állítja össze a szerző a két nemzet egymásra utaltságának a történelem folyamán kialakult szükségességét. Helyesen mondja, hogy a két nemzet

közt nincs semmi érdekellentét, sőt ellenkezőleg, közös érdekek kötnek össze bennünket.

Első sorban az orosz terjeszkedés ellen való küzdelem az, mely közelebb hozza a két szomszéd nemzetet, s a magyarságnak is érdeke, hogy a lengyelek megerősödjenek.

Munkája negyedik részében anyagot ad a szerző s itt főképp az összes megyei határozatok gyűjteménye alkot igen becses részt. Így összeállítva még magyar nyelven sincsenek e határozatok. Ez a későbbi kutatókra nézve is becses és érdekes összeállítás.

Az országgyűlésen elhangzott beszédek közül, melyek a lengyel kérdéssel foglalkoztak, közli Andrassy Gyula gróf, Giesswein prelátus, Apponyi gróf, Huszár Károly, Szabó István, Földes Béla és Batthyány Tivadar gróf beszédeinek erre vonatkozó részeit és Tisza István grófnak válaszát. Kár, hogy a szerző nem adhatta Ugron képviselőnek és Batthyány Tivadar grófnak 1916 szeptember havában elhangzott interpellációit, de nem a szerző az oka annak, hogy ezek nem jelenhettek meg a könyvben.

A művet a légiókra vonatkozó néhány magyar újságcikk és a lengyelekkel foglalkozó néhány cikk zárja be.

Dąbrowski rendkívül hasznos és mindkét nemzetre nézve fontos és becses munkát végzett s ezért teljes elismerésünket érdemli meg.

Divéky Adorján.

Lechner Jenő: Renaissance építési emlékek Szamosújvárott.

Budapest. Pátria. 1917. 8° 29 l.

Magyarországnak régi építészeti emlékekben leggazdagabb területe, néhány felsőmagyarországi vármegyét kivéve, Erdély. Az építéstörténet folytonossága itt nem szakadt meg, mert tartósan sohasem volt idegen, nevezetesen török uralom alatt, mint pl. alföldünk, vagy a dunántúli vidék, mely országrészek műtörténete épen ezért hézagossá válik. Szerző, kit hazai építési emlékeink buzgó kutatójaként ismerünk, ez alkalommal Szamosújvár renaissance építési emlékeivel foglalkozik. Dolgozatában felemlíti ugyan a város műtörténeti szempontból figyelemre méltóbb épületeit vagy épületrészeit is, de behatóan csak a várkastélyt tárgyalja, melyet Erdély legbecsesebb renaissance építési emlékei egyikének tart, bár kénytelen beismerni, hogy jelenlegi, többszörösen átépített formájából a Fráter György-korabeli építményt alig lehet rekonstruálni. Szerző a rekonstrukcióval nem bajlódik, ellenben gondosan összegyűjti és leírja azokat az emlékeket, melyek a várkastélyban fennmaradtak s annak építésével vonatkozásban állanak. Külön ismerteti az

ú. n. püspöki palota s külön az ú. n. Rákóczi-ház építéstörténeti emlékeit, mindenütt kiigazítva az azokról esetleg elterjedt téves véleményeket. Előadását számos tiszta és szép kiviteli fényképmásolattal teszi szemléltetővé.

A tanulmány a fennmaradt építési emlékeken kívül a várkastélyra vonatkozó történeti adatok összeállítását is tartalmazza. Ezt csak helyeselnünk lehet, de kifogásoljuk, hogy e helyt sok oda nem tartozó részletre is kiterjeszkedik; ezek a kitérések azonban nemcsak a történeti részben, hanem az építési emlékek leírásainál is előfordulnak, gyakran alig megokoltan, a mi határozottan a tanulmány áttekinthetőségének és szerkezeti egységének rovására esik. Szerző ismertető munkásságának folytatását kívánatosnak tartjuk, mert ezen a téren nagyon sok még a teendő. —ch —e.

Zuber Marianne: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. Budapest. Pfeifer Ferdinánd. 1915. 8° 121. (Német philológiai dolgozatok. XVII.)

A dolgozat a magyarországi német időszaki sajtó történetét adja 1810-ig, nagyobbára egykorú adatok, főkép kéziratok és levelezések alapján. Első sorban *Windisch Károly Teofil* pozsonyi polgármester (1725—1793) erkölcsi irányú hetilapjaival foglalkozik, majd ismerteti az 1764-ben megindult *Pressburger Zeitung* jelentőségét, Windischnek tulajdonítva ezen hírlap létrejövetelének eszméjét; a *Pressburger Zeitung* mellékletei történeti tárgyú dolgozatokat is közöltek, részben magára Pozsonyra, részben a hazai és egyetemes történelemre vonatkozólag. Részletesen szól az 1771-ben Bécsben megjelent »*Allergnädigst privilegierter Anzeiger*«-ről, melynek szerkesztője, Tersztyánszky Dániel szepességi származású; a folyóirat, melyben a történettudománynak tágabb tér nyílt, a VI. évfolyam után megszűnt, s helyét 1781-ben a Windisch által szerkesztett *Ungrisches Magazin* foglalta el. Ezt a folyóiratot, valamint az 1791-ben megindított *Neues Ungrisches Magazin*-t Cornidesnek, Seivertnek, Praynak, Wagnernek, Engelnek, és Millernek történelmi cikkei teszik ránk nézve értékkessé. A 18-ik század nyolczvanas éveiben Kovachich Márton György foglalkozott egy német nyelvű tudományos folyóirat kiadásának gondolatával s ez irányban élénk levelezést is folytatott; az 1786-ban megjelent »*Merkur von Ungarn*« füzetei azonban nem keltettek érdeklődést, miért is 1787-ben megszűnt. Népszerűbb volt ennél Schedius Lajos: »*Zeitschrift von und für Ungern*« című folyóirata (1802-től), mely számos történelmi tárgyú

czikket tartalmazott Engeltől, Millertől, Izdenczytól, Édertől, s magától Schediustól is; sajnos, a harmadik évfolyammal (1804) már megszűnt. Általában véve a XIX. század első évtizedében évenként kísérleteznek újabb és újabb németnyelvű folyóiratoknak megindításával, a nélkül hogy azok érvényesülni tudtak volna. Figyelemreméltó, hogy a hazai németnyelvű folyóiratok 1810-zel lezáródó első korszakát a magyar irodalmi törekvésekkel való párhuzamosság és barátságos kölcsönhatás jellemzik. A német sajtó s általában a hazai német kultúra csak a következő években kerül szembe az egyre erősödő s mind tudatosabbá váló magyar nemzeti érzéssel.

A nagy szorgalommal megírt értekezés, melyet adatainak pontossága és bősége mellett a kérdésre vonatkozó irodalom kellő ismerete is jellemez, a hazai történetírás történetének szempontjából is értékes mű. Kívánatosnak tartjuk, hogy szerző azon ígérését, melylyel a hazai németnyelvű folyóiratok későbbi történetének megírását is kilátásba helyezi, minél előbb váltsa be.

Petrik Géza: Magyar Könyvészet. 1901—1910. Az 1901—1910. években megjelent magyar könyvek, folyóiratok, atlaszok és térképek összeállítása a tudományos folyóiratok repertoriumával. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar könyvkereskedők egyesülete. Első kötet: A—K. Budapest, 1917. Nagy 8° 757 l.

A háborús nyomdai nehézségek nem akadályozták meg e fontos új könyvészeti mű megjelenését. Fáradhatatlan szerzője annyi munka után ma is fiatalos munkakedvvel folytatja bibliographiai gyűjtését, melynek első eredményeként 1885-ben, 32 évvel ezelőtt jelent meg a »Magyar Könyvészet 1860—1875«. Azóta a munka megsokszorozódott. Az 1901—1910. évek bibliographiai anyaga egészen más, sokkal fokozottabb igényekkel lép fel a feldolgozóval szemben, mint az 1860—1875. éveké. De Petrik ezirányú munkásságának negyedik évtizedében sem vészett semmit sem munkakedvéből. Csak az ajánlás szavaiban tapasztalható némi resignatio: »ezt a munkámat — talán már az utolsót — édesatyám emlékének szentelem«. Sőt a feldolgozás rendszere tökéletesedett.

Átnéztük az előttünk fekvő közel 800 oldalas, sűrűn két hasábrban nyomott könyvet. Próbát tettünk, hogy adatai nem hiányosak-e. Elővettünk egy csomó doctori dissertatiót, a melyek ellenőrzése a legnehezebb, mert a szerző kiadásában jelennek meg, többnyire kis nyomdákban nyomtatnak és könyvtári forgalomba nem kerülnek és egyet sem sikerült találnunk; a

mely Petrik munkájában ne lett volna benne. E mellett igazán nagy könnyebbség, különösen a historikusra nézve, tárgya irodalmának összeállításánál a folyóiratok 10—10 évfolyamának teljes tartalommutatója. Ha már nem rendelkezünk pontos tartalommutatóval a Budapesti Szemle köteteihez, itt legalább 40 kötet tartalmát kapjuk együtt öt oldalon összeprézelve. Vagy tessék utána nézni, hogy pl. az Erdélyi Múzeum vagy a Keresztény Magvető évfolyamaiban a historikusra nézve mily kincs rejtőzik. Csak az az egy megjegyzésünk, hogy technikai szempontból még szerencsésebb megoldás lett volna a 10 évfolyam cikkeit egy egységes betűrendben földolgozni és minden cikk-nél jelezni a kötetszámot; — a ki valami meghatározott cikket keres, ezzel is hamarabb jutott volna eredményhez.

Veszprémy Dezső: Tali és széchi-szigeti Thaly Kálmán dr. életrajza. A Vutkovich-díjjal jutalmazott pályamű. 1. füzet. Pozsony, 1915. Angermayer Károly könyvnyomdája, 60 l. Ára 1 K 20 fillér.

A pozsonyi Toldy-Kör díjával koszorúzott életrajz szerzője az első füzetben Thaly Kálmán gyermek- és ifjúkorával foglalkozik. Forrásául Thaly testvérbátyjának visszaemlékezéseit, szóbeli közléseit, iskolai anyakönyveket, Thaly Kálmánnak — különösen Molnár Aladárral folytatott — levelezését és ifjúkori költeményeit használta. Az előttünk fekvő füzet tartalmából még nem alkothatunk érdemleges ítéletet az egész műről. Thaly gyermek- és ifjúkora miben sem különbözik a XIX. század közepén élt más tehetséges, jómódú, vidéki kálvinista magyar nemes ifjak életétől, bár itt-ott már felcsillannak a későbbi Thaly Kálmán markáns egyéniségének jellemző vonásai, költői és történetírói tehetségének első jelei. Szerző szeretettel, lelkiismeretesen, néha túlzott részletességgel, de vonzó előadásban dolgozza fel tárgyát. Reméljük, hogy a teljes mű nemsokára megjelenik és Thalynek a múlt század politikai és tudományos életében vitt irányító szerepéhez méltó életrajza lesz. **B.**

Folyóiratszemle.

Alkotmány. 1917. 102. szám. *Lelkes Nándor József: A trencsényi legenda.* Az 1708 aug. 3-án vívott csatáról ír, mely II. Rákóczi Ferencz seregének vereségével végződött. Ezzel kapcsolatban a Rákóczi kardjáról szóló legendát mondja el. Rákóczi, hogy katonáiba vitézséget öntsön, sebes lovaglással iparkodott eléjük kerülni. Azonban lova megbotlott, kardja kirepült kezéből, s maga lefordulva lováról, eszméletlenül feküdt a földön; testőrei felemelték

s a hegyeken át Nyitraszerdahelyre iparkodtak. A kard azonban nem került meg. Köztudattá, meggyőződésé vált, hogy a ki ezt a kardot megtalálja, lesz hivatott a haza sorsát irányítani. A felvidék népe erősen hiszi, hogy el fog jönni az az idő, ez a férfiú. — 104. szám. *Pethő Sándor: A német diplomácia orosz megvilágításban.* A Preuss. Jahrbücher nyomán az orosz Niva cz. szemlében megjelent cikk tartalmát ismerteti, mely a középeurópai hatalmak, különösen a német diplomácia kudarczát tárgyalja, kapcsolatban Európa helyzetével.

Az Ujság. 1917. 104. szám. *Váradi Antal: Feredők.* (Rég Pest.) A Saros-, Rudas-, Király- és Császár-fürdőkre vonatkozó adatokat közöl. — 111., 120. szám. *Takáts Sándor: Ribillió Pesten.* 1698-ban bíróválasztásra kerülvén a sor, a kamarai administratio a bírói tisztségre három olyan embert jelölt, a kik a közigazgatáshoz semmit sem értettek, teljesen illiteratusok voltak s az igazságszolgáltatásról fogalmuk sem volt. A jelölés hallatára a pesti magyarság, a műveltebb németiséggel és a ráczokkal együtt tiltakozott a jelölés ellen. Később a választás alkalmával nagy viszályok keletkeztek, úgy hogy a kormány erélyes intézkedéseket tett; de ezek a kívánt békeséget nem hozták meg. Szerző történeti adatok alapján e zavargásokat mondja el. — 128. szám. *Váradi Antal: Kegyeletes szobrok az utcán.* (Egy darab régi Pest.) A Rókus-kórház előtti Mária-szobor eredetéről, történetéről, alkotása körülményeiről ír.

Budapesti Szemle. Márczius. *Réz Mihály: Macchiavelli műve a fejedelemtől.* Az értekezés elkülöníti M. fejtegetésének gyakorlati és elméleti igazságait; végigkíséri »A fejedelem« tételeit úgy a specialis vonatkozású, mint az általános értékű megállapítások tendenciájára és alaptévedéseinek okára. A köz- és magánélet erkölcsi elveinek szembeállítását M.-nál lehetetlen: az ő erkölcsi elveit nem sértik politikai elvei. Problémája nem a hatalom altruistikus törekvése, hanem a hatalom megszerzése és megtartása. De azért az ő állambírában is kell erő: önfegyelem, mely mindent a hatalomra való törekvés sikerének rendel alá. Ez jelzi a legvilágosabban, hogy M. felfogása mennyire kora és hazája felfogásában gyökerezik és mennyire anachronismus a nemzeti egységnek M. czéjával való beállítását. Macchiavelli tanácsának legmélyén majd mindig valami lélektani megfigyelés rejtőzik, máskor pedig valamely intézmény hatásainak ismerete. Műve tehát politikai lélektanná emelkedik azért, hogy a lelki mozzanatnak a politikai viszonyokkal való kölcsönhatását vizsgálja. Fejtegetéseit az államművész kifejlődésére irányuló gyakorlati utalásokkal fűszerezi az értekező. — C—s.: *Madarász Viktor* (1830—1917). Waldmüller tanítványa, majd az eclecticus Cognieté, de különösen Delaroché és L. Gallait képeiből fogad magába hatást. A történelmi alakok emberibb ábrázolására törekszik episodszerű jelenetekkel. 1856-ban jelenik meg műkiállításainkon, utolsó klasszikus történelmi képe 1879-ből való. — v.: *Görgey ifjúsága.* Id. Görgey István könyvének ismertetése.

Április. *Berzeviczy Albert: Trefort Agoston emlékezete.* Trefort egyik utolsója volt ama nagy polyhistoroknak, a kik a modern Magyarországot felépítették. Leghatározottabban és legtisztábban a történetírásra vonatkozólag formálta ki kritikai felfogását. Már egyik legelső irodalmi szárnypróbálgatásában az elfogulatlan, okokat nyomozó, fejlődést feltáró történeti munkában jelöli meg a historikus feladatát. Később különösen a művészi feldolgozást sürgeti az anyag-

gyűjtés túlságos buzgalmával szemben. Műveltsége rendkívül széles és sokoldalú; szellemének receptív és produktív munkája élénk kölcsönösségben van. Politikája előbb a szabadságot tűzi legfőbb törekvésül elébe, később ezzel a három szavával fejezhető ki: tudomány, vagyonosság, egészség. Lelkesedett a tudománynak az egész világra ható egyetemességéért, de sokat tett nemzeti kulturánkért. Nagy fontosságát látta az utazásoknak. Hangoztatta, hogy a közoktatásügynek a fejlődésre időt és az életre tért kell engedni. Művészeti politikánk Treforttal kezdődik. Sok értékes törvényhozási alkotás fűződik miniszterségéhez; köztük a természettudományi oktatás, ipari oktatásra vonatkozók és a középiskola reformja. — *Gr. Vay Péter: Amerika világuralmi törekvései.* A helyi tapasztalatok érdekes meglevenítése kapcsán rámutat a szerző arra, hogy az Egyesült-Államok a Panama-csatorna építésével voltaképp Közép-Amerika megszerzésére irányuló politikájukat szolgálták. Nemcsak az erődítések hódítanak majd, hanem hódít már most is a yankee a maga életmódjával, világlátásával és hatalmas telepeivel. Nem megvetendő vetélytárs Japán; ezzel az összeütközés elkerülhetetlen. Amerika lassan, de állandóan készül és Khina senatusi határozatai már ennek a hajtásai. Hatalmas átfonó szerv az egyesült gyümölcs-társaság is. — *Ereky István: Tezner elmélete a rendi alkotmányokról.* Alapos kritikája Tezner elméletének, első sorban reánk tartozó részével. Három főhibája van Tezner elméletének: 1. mélyebb forrástanulmányokat nem végzett; 2. az alkotmány fejlődésének phasisaira semmi tekintettel sincs; 3. az egyes államok jogának különleges alakulását figyelmen kívül hagyja. A legvilágosabban az országgyűlések hatáskörére, szervezetére és eljárására vonatkozó tanításai szemléltetik e hiányokat. — *n—: Alkalmi cikkek Aranyról.* A nagy évforduló cikkeinek alapos megrostálása.

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. 1916. 2. füzet. — *Pósta Béla: A kiscsüri bronz díszítmények.* Négy darab, önmagában véve jelentéktelennek tetsző bronz díszítményt ismertet. Első tekintetre — kivált, ha az ugyanazon lelőhelyről bekerült egyéb emlékeket is tekintetbe vesszük — egyszerűen római koriaknak volnánk hajlandók mondani őket s ezzel körülbelül el is végeznők a velük való foglalkozást; legfeljebb azt tennők még hozzá, hogy bizonyára kandelaberről való díszítő tagok, Mint egyik lehetőségre, ugyanerre az eredményre jut szerzőnk is. De egy olyan anyagösszeállítás után és olyan más eredmények mellett, hogy ez a része a kérdésnek egészen alárendelt jelentőségűvé válik. Ő u. i. sokkal fontosabbnak tartja annak a kérdésnek eldöntését, hogy mely művelődési körből sarjadnak ezek az emlékek. A forrás után kutatva, egy itáliai emlékcsoportban találja a legközelebbi analógiákat a legbőségesebben. Abban, a melyet etruszk-csoportnak szoktunk nevezni. Ez a csoport két alcsoportra oszlik: egy északira, mely az Appeninektől az Alpesig és egy délire, mely Középitáliára esik. A mi emlékeinkre vonatkozó analógiák olyan periodusokból származnak, a melyekben mindkét területen erősen uralkodik a Keletről való behozatal. Ennek a behozatalnak két útvonala van: egyik tengeri, a másik szárazföldi, karavánút. Utóbbinak déli határa úgy nagyjában a Pó völgye, a mely egyúttal az előbbinek északi határa is. A tengeren át a pún-kereskedelem vezet el — nem Egyiptomba, mint Karthago fekvése után hinni lehetne, hanem — Mesopotamiába, Syrián át. Számtalan emlék mutatja a nyomokat. A szárazföldi karavánút ugyanide vezet s irányában hazánk földje

elkerülhetetlen. Természetesen vannak más közbeszó állomások is. Ezt a keleti hatást egy időre elnyomta a görög műveltség hatása. Azonban Rómának keleti hódításaival s a görögység le hanyatlásával ismét erőre kap az, hogy a császárkorban hatalma tetőpontjára jusson. Az utóbbi időben kivált hazánk keleti részére áll ez. Mindkét korra nézve az emlékek hosszú sorát vonultatja fel (46 képpel), melyekkel kapcsolatosan a kiscsüri emlékek alkalmazásának módjára is több lehetőséget találunk. Azt a kérdést azonban, hogy vajjon a kiscsüri emlékek az első korba (azaz az őskorba), avagy ebbe a másodikba (vagyis a római császárkorba) tartoznak-e, eldöntetlenül kell hagynia, mert a biztos ítélethez nem eléggé ismertek a leletkörülmények. Már pedig pusztán az analógiák alapján biztosan eldönteni nem lehet a kérdést. Nem pedig azért, mert az első korszakbeli karavánút mentén keletkezettek és bizonyára keletkeztek is helyi központok, melyek az eltanult sajátosságokat hihetetlen kitartással conserválták. Arra, hogy hazánk — és épen Erdély — területe ilyen volt, sokkal későbbi korból is vannak bizonyítékok. A mint szerző nyomról-nyomra vezet bennünket a szóbanforgó virágmotívumok eredeti forrásának felkutatásában, alkalmat talál még egy fontos ténynek a megállapítására. Megállapítja, hogy: a kiscsüri díszítmények épen úgy, mint a felhozott analógiák, bár növényi utánzatának tetszenek és ma növényi nevekkkel illetik őket, valójában nem valamely valóságos növény természetes szemléletéből fakadnak, hanem eredetileg körzővel végzett geometrikus szerkesztés útján keletkeztek s növényi nevük csak később ragadt rájuk. Ezt mindjárt be is bizonyítja és pedig nemcsak hivatkozásokkal, hanem szemléltető szerkesztésekkel is. Alább említendő, más tárgyú cikkében bebizonyítja, hogy ez az igazság későbbi korra is alkalmazható. — *Buday Árpád: Római kori hőemlékeinkből* címen tizenöt síremléket ismertet folytatásául az előző füzetben megjelent tanulmányának. Az emlékek kisebb része feliratos, a nagyobb része szobrászati mű. Jelentéktelenebbek mellett vannak olyanok, melyek művelődéstörténeti szempontból nagyobb figyelmet érdemelnek, mert a keleti műveltségnek a római kori Erdélyben való nagy térfoglalásának újabb bizonyítékai. — *Kelemen Lajos: Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez.* A székelyföldön kevés volt a megerősített templom s a szászokéival összemérve, a legtöbb helyen jóval egyszerűbbek és gyakran kisebb méretűek. Csikban egyszerű kőkerítések; Udvarhelyszéken is csak kettő jelentékenyebb. Háromszéken Orbán Balázs tizennégyet említ, de ezekből is csak felényi a jelentékenyebb. Építésükről krónikás vagy okleveles adat alig van. De multjukról általában kevés adatunk van. Örömmel vehetjük tehát, ha itt-ott bukkanunk valamire. Ilyenek maradtak a Magyarországi Unitárius Egyház levéltárának 1789-iki püspöki vizsgálati jegyzőkönyveiben. Ebből közli öt templomerősség és templom leírását megjegyzéseivel. Ezek: Homoródszentmárton, Bölön, Nagyajta, Sepsiarikos, Székelyderzs. A leírást egy térkép és négy fényképfelvétel szemlélteti. — *Pósta Béla: A ludvégi református egyház egyház-édegyei.* Olyan darabokról van szó, melyek az Erdélyi Nemzeti Múzeumba kerültek. És pedig: egy úrvacsorai kenyérsztó-tányér melyet — vésett felirata szerint — Bornemissza Anna 1688. június 28-án ajándékozott az egyháznak. Azonban korábbi eredetű, s katolikus patena volt. A másik egy ezüst pohár, czápás felülettel. Rajta 4-es szám és két címér van. A négyes szám azt mutatja, hogy egy egymásbajáró pohárkészletnek a negyedik darabjával van dol-

gunk. Szerző egy az Erdélyi Nemzeti Múzeum tulajdonába jutott XVII. századbeli ötvös-mustrakönyv adata alapján kiszámítja az egész készlet minden darabjának fóméreteit s megállapítja, hogy az oklevelekben is szereplő »mugil-pohár« azonos a »czápás« pohárral. A czímerek: Kisrédei Rhédey Lászlónak és feleségének Jezenitzei Szunyogh Zsuzsánnának czímerei, 1658. évszámmal. A czímerek ismertetésével kapcsolatosan kiderül, hogy téves a Siebmacher-féle Wappenbuch s a Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv azon adata, mintha Rhédey Ferencz erdélyi fejedelem fia Ferencz lett volna, mert az ez a Laszlo volt, a ki feleségével ezt a poharat a ludvégi egyháznak adományozta. Ugyancsak van tévedés a Siebmacher Wappenbuchjának a Szunyogh-családra nézve is. Azt állítja u. i., hogy az a br. Szunyogh János, a kinek 1618. évi fametszet után czímerét és aláírását adja, — passauki jogász volt, holott előbb Padovában, majd Sienában tanult. Ennek volt a leánya Rhédey László felesége, a ki férjével és ipával egyszerre (1659) grófságot kapott. A harmadik darab egy kereszteléshez való ónpohár. Gyenge fenntartású, de virágdíszítménye révén arra a fontos megállapításra ad alkalmat, hogy ez sem szemlélet útján kivitt, hanem körzövel szerkesztett díszítés, épen úgy, mint az első czikkben említettek. A rajzban is bemutatott szerkesztések világosan igazolják az állítást. — Az *Irodalom* rovatban *Buday Árpád* ismerteti *Vári Rezső, Történeti Intézetek Rómában* című füzetét, melyről már volt szó e lapokon. B. részletesebben beleszól a kérdésbe s kifejti, hogy nézete szerint mint kellene szervezni a Római Magyar Történeti Intézetet, hogy a szervezeti szabályzatában kijelölt feladatoknak eredményesen szolgálhasson. Négy szakosztályt (történeti, archaeologiai [és epigraphicai], művészettörténeti és classica-philologiai) kíván, 2—2 ösztöndíjjal; a szakosztályok élére egyetemi nivón tanítani tudó szakembereket. Az évi költségeket a mai 20.000 korona helyett mintegy 80.000 koronában kívánja előirányozni. — *Ugyanő* ismerteti *Miller Konrád, Itineraria Romana* cz. művét. A füzetet a *Korrespondenzblatt* der röm.-germ. Kommission des kais. deut. Arch. Instituts első füzetének ismertetése zárja be.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1917. I. *Weber Artur: Bécs és a német philologiai törekvések a XIX. század elején.* A német ókor-nak irodalmi szempontból való feltámasztása Gottsched érdeme. Az érdeklődés erősítésére hatott Klopstock és Lessing. Ausztriában a német romanticismus philológiáját Denis karolja fel és utódja, Johannes v. Müller, élénkíti. Müllerrel állott összeköttetésben Tieck is, a miről H. J. Collin itt közzétett levele tanuskodik. Hagen és Büsching Kopitarral voltak érintkezésben; erre vonatkozó leveleket közöl a bécsi udv. könyvtár levelestárából. — *Fehér Géza: Megjegyzések a Theophanes Continuatus néven ismert történeti mű keletkezéséhez.* Ismerteti Konstantinos terveit és körének történetírói működését, Theophanes Homologetes könyvének nagy tekintélyét. Az első folytatója Theophanesnek Genesisios; műve 945—949 között élő források felhasználásával készült. A Basileios-részszel Konstantinos elfogultsága nem lehetett megalégedve, ezt tehát maga írja meg. Nyilvánvaló, hogy az, a kit Theophanes folytatásával megbízott, magát csak redactornak tekintette. Az értekezés a folytatás VI. könyvének szerzőjét puhatojja. — *Gragger Róbert* ismerteti *Zuber Marianne* füzetét (*A hazai német nyelvű folyóiratok története 1810-ig*). Adalékjai: 1. Wochenschrift f. d. Liebhaber etc. Oedenburg, 1779. 1. megvan a Nemz. Múz.-ban; 2. a Politische Gespräche der Todten

cz. melléklet 1792—1808 is ismeretes ; 3. Michael Rachschimls Briefe a Nemz. Múz.-ban található ; 4. Rösler lapja (Krit. Anzeiger etc.) 1805. u. o. ; 5. Monatliche Unterhaltungen f. d. Jugend, 1804. hazai írók írása ; 6. a Miscellen f. Zeitungsleser két füzete ismeretes ; 7. pótlás a Pester Intelligenzblatt (1781. I. 10.).

II—III. *Réthei Prikkel Marián: A régi magyar énekmondók.* Az irodalomtörténet ingatag megállapításait rostálja meg józan kritikával. Megállapításai : az Árpádok korából biztosan kimutatható hivatásos énekmondónevek csak a reges, meg a deák ; a későbbi időből folytatólagosan a deák, a hegedős, lantos, énekes és énekmondó. Jocular-igriczeinket nem szabad nemzeti talajból nőtt énekmondóknak venni : csapatjuk egy nemzetközi családból való honosítás, mely a magyarságba nem olvadhatott bele annyira, hogy valóban magyar vígságtévőknek tekinthetnők őket. Énekeiknek semmi mondafenntartó jelentősége sincs : ők csupán gyenge előadói a nép történeti énekeinek és gajdjainak. A regesek eltérnek ezektől, combibatorok, tehát részben felette állanak az igriczeknek. Külön kasztjuk nem volt ; szórakoztatásuk anyaga és módja felemelő, lelkesítő volt. Maga a reges a poeta fogalomnak, a reg pedig a poema-nak az ősi magyar neve. Alkalmasint nemcsak előszóval tolmácsolták történeti költeményeiket. Ilyen literatus regesek voltak a gyákok is. A regesek udvari szereplését Tinódi működése példázza : az bizonyos, hogy a mai regősénekek nagyon torz emlékei az árpádkori udvari regeknek. — *Weber Artur: Bécs és a német philologiai törekvések a XIX. század elején.* V. d. Hagen levelei kapcsán a bécsiekhez való viszonyának bemutatása. — *Czebe Gyula: Darkó Jenő értekezését* (Bölcs Leó taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból) tizenkilenc oldalon kivonatolja és bírálja ; nem tartja mindenben elfogadhatónak.

IV. *Weber Artur: Bécs és a német philologiai törekvések a XIX. század elején.* Adalékok a Grimm testvéreknek és Ladmannak Kopitárhoz, Endlicherhez, Homeyerhez küldött, a bécsi udv. könyvtárban őrzött, kiadatlan leveleiből. — *Réthei Prikkel Marián: A régi magyar énekmondók.* A hegedősök és lantosok szembeállító jellemzése teljesen alaptalan. Nem vették figyelembe, hogy mind a két név zenészt és énekest egyaránt jelölt. A népi hegedősökről tisztán képzeletből rajzoltak eddig képet ; az egyetlen adat Listi széljegyezete. A két hangszer és használója megnevezésében teljes összevisszaság uralkodik. — *Gyomlay Gyula* bemutátja E. Drerap könyvét (Aus einer alten Advokatenrepublik).

V. *Darkó Jenő: A veszprémi apácza monostor alapítólevelének 1109-i másolatáról.* Halomra dönti Czebe akadémiai értekezésének elhamarkodott állításait : 1. a Czebe ajánlotta coniecturák helyébe a hagyományt kell jogaiba visszaállítani. 2. Czebe nem tud rámutatni egyetlen olyan jelenségre sem — a maga elfogadhatatlan coniecturáin kívül — a mely döntő karakteristikumát alkotná a nyugati görögségnek. 3. A pontozás nem értelmi kolonokat különít el, hanem rhythmikaiakat. 4. Az 59. sk. lk. bizonyításában szereplő mondatot Czebe helytelenül értelmezi : így mind a két tétele alól kiesik a leg-erősebb bizonyosság. — *R. Prikkel Marián: Régi magyar énekmondók.* A hegedős-lantos megkülönböztetés érvei közül Tar Lőrincz episodja nem népköltői naív mondaalkotás, hanem Tinódinak vagy a forrásául szolgáló prot. átdolgozónak czélzatos toldása. Moldovai Mihály hét éneke nem komoly irányú panasz ; Hegedős Márton vallomása

nem általánosítható, hiszen maga is megengedi, hogy vannak jámborabb társai. Ilosvai rangbeli különbséget nem ismert és a hegedős nevet jobban kedvelte a lantosnál. Tinódinak nincs sora, melyből azt lehetne kiolvasni, hogy félt a hegedősökkel való összetévesztéstől. — sőt vannak Moldovai komikus verseivel rokon darabjai. Szkhárosi Horvát András verséből is az tűnik ki, hogy tekintélyük, becsületük volt és bibliai tárgyokról is énekeltek. Különbség tehát a lantos és hegedős között nem volt. De nincs jogunk a lantosok népes rendjéről sem beszélni (Dézsi). — *Fehér Géza: Megjegyzések a Theophanes Continuatus néven ismert történeti mű keletkezéséhez.* A VI. könyv első felének szerzője nem tartozott Konstantinos köréhez, a makedon dynastia ellenségeinek pártján volt, de Nikephoros Phokas előtt se, után se dolgozhatott. Skylitzes adata alapján oda concludál, hogy a szerző Theodoros Daphnopates volt, a második fél azonban már mástól ered. — *Czebe Gyula* ismerteti *Vári Rezső* könyvét (Történeti intézetek Rómában). — *Jaulusz Ilona* bírálja *Kereszthy István* összeállítását. (*A magyar és magyarországi időszaki sajtó idővendi áttekintése 1705—1867.*) Kiegészítései: Pester Intelligenzblatt, 1781.; Staatsanzeiger v. d. k. k. Staaten, Pozsony, 1784.; Raschimis Briefe, 1803.; Notizen ü. d. dram. Leistungen. Temesvár 1828/29 és 1830/31.; néhány adatot helyreigazit. — *Hornyánszky Gyula: Cratippi Hellenicorum fragmenta Oxyrhynchia.* Lipsius rendezte kiadását ismerteti az oxyrhynchus Anonymusnak.

Ethnographia. 1916. évf. 6. sz. *Relkovič Davorka. A Balaton keletkezésének mondái.* Bőséges ismertetést ad a Balatonra vonatkozó, nagyobbára általánosan ismert mondakincsről. Minthogy azonban a Balaton vidéke ősrégi történelmi terület, mely már a népvándorlás mondáiban is szerepel és később »Szent István szolgálai«-nak adott lakóhelyet, a kiknek utódai ott máig fenntartották a pogány eredetű regölés szokásait, kívánatosnak tartja, hogy a Balatonra vonatkozó összes népmondák kimerítően összegyűjtessenek. — *Szendrey Zsigmond A lövészárok babonái.* Anyagközlés, lejegyezve jobbra az olasz harcterről jövő nagyszalontai katonák ajkáról. — *Szendrey Zsigmond. Adalék Arany János »Bajusz« és »A hegedű« cz. költeményeinek tárgytörténetéhez.* Rámutat mindkét költeménynek jobbra még élő forrásaira. — *Heller Bernát. Arany János »A hegedű« című víg legendájának valószínű forrása.* Szerinte a legenda forrása egy nagyszalontai néphagyomány, vagy egy hozzá igen közelálló változat. — *Sz. Gömöri Jenő: Katona-nóták. Gyűjtemény.* Megállapítja, hogy a gyűjtő nem alkalmas területen vállalkozott munkájára s hogy a kötetben található számos lejegyzési hiba »a magyar katona-nóták közvetítésében serénykedő derék tót bakáinkat« terheli. — *R. G. Wundt, Wilhelm: Völkerpsychologie. Bd. VII. Die Gesellschaft. Teil. I. Bd. VIII. Die Gesellschaft. Teil. II.* A második rész ismertetésénél megállapítja, hogy mindaz, a mit az államformák pszichológiájáról mond, meg sok egyéb jelentős fejezete már túlmegy az ethnologia keretein és a történelembölcseletbe, illetve a művelődéstörténetbe csap át. — *S. Gy. Thaly »Mégöltek egy huszárt« kezdetű kurucz balladájáról.* Thaly lejegyzésének hitelét emeli az a körülmény, hogy a fenti című ballada szövegét hat évvel korábban »A vértessalji nép ajkáról«, egy szónyi eltéréssel már lejegyezte és ki is adta Szelestey László »Huszárok könyve« című anthológiájában. — *S. Gy. A húnok rovásírása Arany szerint.* Arany a rovásírás kérdésében a szűkszavú, régi kútfók mellett foglalt állást és e kérdésben felállított merész reconstitúcióját azóta a tudomány igazolta.

Földrajzi Közlemények. 1917. 1—3. sz. *Kemény György: Magyarország mezőgazdasága.* A modern magyar mezőgazdaság állapotának ismertetése kapcsán vázlatos történeti visszapillantást nyújt a multra s ehhez az adatokat ismertebb történeti kézikönyvekből meríti.

Hrvatska Prosvjeta. 1916. VII—IX. sz. — *Szabó Gy.: Drvene kapele u našoj domovini.* (Fakápolnák hazánkban.) — A háború pusztításaiban elpusztult fatemplomokat sajnálva, felhívja a közönséget, hogy őrizzék a még meglévőket. Összehasonlítva más vidékek fatemplomaival, felsorolja az előtte ismeretes legrégebb horvátországi fatemplomokat; így az 1676. évből valót Bresten (Petrinja mellett), a Stari Bród, Dužica, Drenšina, Mlaka és Erdovac helységekben levőket. — *M. V.: Rektor požeškoga kolegija na hajdučkome ročištu.* (1734.) A pozsegai jezsuita kollégium krónikása följegyezte, hogy akartak a XVIII. sz. első felében elszaporodott hajdukok (betyárok) visszatérni falvaikba, de félték a büntetéstől. Ezért egyszer elhívták magukhoz a kollegium rectorát tárgyalásra, ki bátorította őket, de az eszéki generális nem akarta menlevelüket aláírni. — *Instalacija grofa Petra Keglevica na velikog župana požeškoga (1707).* A bányhelyettes Keglevics gróf installatióját írja le a jezsuita collegiumban tartott Historia resj. Poseg. S. I.-ből.

1917. I—II. sz. — *F. Šišić: Hrvatski knezovi Zdeslav i Branimir (878—892).* Šišićnek a Matica Hrvatska kiadásában megjelentető nagy munkájából közli e cikket a horvát nemzeti fejedelemek történetéből. Trpimir knez fia, Zdeslav, bizsanci segélyvel jő be (878—879), Byzanc főhatóságát ismeri el. Ezért megölik és helyette Branimir lesz a knez, a ki újra a római pápához csatlakozott és segítette a bolgár kneznek a dalmát városoknak megtérítésében. Leírja a 879-i konstantinápolyi zsinatot. Branimir knez súlyos harcokat vívott Velenczével is. Meghalt 892. év elején.

Huszadik Század. 1917. 2. sz. *Galamb Sándor: Arany János.* Születésének századik évfordulója alkalmából költői pályafutását méltatja. — *Sas Andor: Mahwida von Meysenbeg és az emigratio.* A demokrata felfogású s hányatott életű hesseni bárónó emlékiratai alapján a magyar szabadságharcz emigráltjairól való felfogását ismerteti.

3. sz. *Braun Róbert: A délszlávok és a szlovén-hérvédés kezdetei.* A szláv népek nemzetiségi viszonyainak általános ismertetése után a szlovén nép 13 évszázados történetét s különösen a XIX. századi illir-mozgalmakhoz való viszonyát vázolja. — *Czakó Ambrus E. B. Tylor (1832—1917)* kulturtörténeti munkásságát ismerteti. — *Czóbel Ernő* Charmatz Richárdnak br. Bruch osztrák miniszterről írott munkáját ismerteti, a ki a középeurópai gondolatot Ausztria vezetése alatt óhajtotta megvalósítani.

4. sz. *Braun Róbert: A szlovén nemzeti eszme fejlődése 1848-tól Bleiweis haláláig.* A szlovén nemzetiségi törekvések kifejlődésének nehézségeit vázolja s különösen nemzeti apostoluk, Bleiweis János politikai működését jellemzi.

5. sz. *Kovács Gábor: A kálvinista Róma.* Debreczen számos társadalmi és gazdasági viszonyainak ismertetése, mely a város multjára is érdekes visszapillantást nyújt. — *Varga Jenő: A modern kapitalismus.* Werner Sombart nagybecsű munkájának ismertetése, mely a modern gazdasági élet kialakulásának történeti folyamatát jellemzi. — *Supha Géza* Strzygovszky művészettörténeti munkáját ismerteti, mely az európai művészet ázsiai forrásait mutatja ki.

Irodalomtörténet. 1917. III—IV. *Zsigmond Ferencz: A magyar irodalomtörténetírás munkája 1916-ban.* Korok szerinti áttekintés az 1916. év irodalomtörténeti dolgozatairól. — *Fest Sándor: Német utazó Bél Mátyásról.* Keysler János (1689—1743) feljegyzésének idevonatkozó részét közli.

Köszeg és Vidéke. 1917. 17. szám. *a. j.: Tisztújítás 1848-ban.* A községi első alkotmányos tisztújítással foglalkozik és a május 25-én megtartott tisztújítást az akkor felvett jegyzőkönyv nyomán írja le. — 18. szám. *a. j.: A parádés hivatal.* (Új adatok a város 1849-iki eseményeihez.) A városi levéltár anyagából közöl adatokat arra nézve, hogy minő változások történtek a város közügyeinek vezetésében és az 1848-iki törvény által biztosított önkormányzat szervezésében, tekintettel arra, hogy Rohonczy Ignác cs. biztos a képviselőtestületnek működését felfüggesztette; továbbá a tisztviselők, kiket az 1848 máj. 25-én megválasztott, az új aerában minő magatartást tanúsítottak. Azt látja az adatokból, hogy a nemes magistratus teljesen osztrákérmű volt és behódolt az abszolút császárhatalomnak. — 19. szám. *a. j.: Köszeg 1849-ben.* Az 1849. és következő évek eseményeire vonatkozó adatok, melyek a városi magistratus német érzelmeire vetnek világot, mint a mely segítő társa volt az 1848 decz. 25-én bevonult osztrákoknak, a kik osztrák mintákra rendezkedtek be. — 20. szám. *a. j.: Köszeg 1849-ben* czímmel folytatja tárczaközleményét, s ebben a városnak három közügyre felé irányult törekvését ismerteti. E három közügy a ker. tábla, a gymnasium kérdése és a vasútnak kiépítése Bécs és Kanizsa felé.

Külügy-Hadügy. 1917. 11. szám. *Farkas Emőd: Károly király magyar ezrede.* A győri 19. magyar ezred kétszázéves történetének vázlata.

Lelkészegeyesület. 1917. évfolyam 12—16. szám. *Pruzsinszky Pál: A reformatio két alapvető munkájáról.* Luther Márton két művének keletkezési körülményeit s tartalmát ismerteti. Az egyik az a felhívása, melyet a német nemességhez intézett, a másik pedig »Az egyház babiloni fogságáról« című könyve, a melylyel megüzente a római egyháznak az élet-halálharcot.

Magyar Figyelő. 1917. 5. sz. *Császár Elemér: Arany János.* Születésének századik évfordulója alkalmából költői munkásságát méltatja. — *Gamma: Az angol politikai galériából.* Lloyd George politikai pályafutását vázolja. — *Horváth Jenő: A középszövetség felépítése.* A középeurópai államok szövetségének multja felett elmélkedik.

6. sz. *Irinyi Jenő: Szlivnica és a monarchia.* A monarchiának az 1885. évi szerb-bolgár háborúra gyakorolt befolyását törekszik igazi világításban helyezni s oda concludál, hogy a monarchia a béke ügyét szolgálta. — *Fest Sándor: Az első magyarok Amerikában.* Bölöni Farkas Sándor, Benyovszky Móricz gróf és Budai Parmenius Sándor amerikai szereplését vázolja. — *Barabási Kun József: Bernatzik tanár és az új czimerevrendezés.* Edmund Bernatzik osztrák közjogi író polemikus munkájának egyes állításaival foglalkozik s kimutatja azok alaptalanságát.

7. sz. *Bonkáló Sándor: Orosz nationalisták a magyar ruténekről.* Az Orosz Nemzeti Club kiadásában megjelent agitációs füzetet ismerteti, mely a hazai rutének történeti szereplését s jelen sorsát elfogultan adja elő. — *Dékány István: Az imperialismus lényege.* A világháborúval kapcsolatosan előtérbe lépett nagyszabású

eszmét elemzi s megállapítja róla, hogy világalalmat jelent, és pedig első sorban gazdasági értelemben véve.

8. sz. *Marczali Henrik: Északamerika benépesítése.* Feleky Géza könyvének jóindulatú méltatása, a mely könyv az angol elemnek az északamerikai Egyesült-Államokban való túlsúlyra jutását azzal magyarázza, hogy a kivándorolt angol mezőgazda nagyobb kulturértéket képviselt.

9. sz. *Tonelli Sándor: A találmányok és felfedezések háborúja.* A háború okozta szükség befolyását a találmányokra törekszik szemléltetni s megállapítja, hogy e befolyás a napoleoni háborúk korától kezdve jelentős szerepet vitt. — *Palágyi Menyhért: Leibníc.* A nagy bölcselő munkásságának és hatásának szemléltetése.

Magyar Nyelv. 1917. 2. szám. *Majos,* hazánkban több község neve a francia »Moise«, azaz »Mózes« nevéből való. Egygyel több nyom a régi magyar-francia érintkezésre. — *Zita* királyasszony neve olasz eredetű; a XIII. század végén élt szent Zita szűz után kapta. Helyes kiejtése Zita, nem pedig a németes Cita. — 3. füz. *Madzsar Imre* időrendben összeállítja a *Gizella* név adatait. Régi alakja csak Giszla, Giszla, Kiszla lehetett; a Gizella XIX. századi német átvétel, mint az első királyné nevének felújítása. Első adat 1824. 4. füz. *Hóman Bálint* az *obon* szóról kimutatja, hogy csak olvasási hibából fogták rá az uncia jelentést, valójában pedig Abony helynév. — *Mészöly Gedeon: Drágffy Jánosnak* 1524-ben kelt végrendelete eredeti szövegét közli.

Magyar Nyelvőr. 1917. 3—4. szám. *Wertner Mór: Régi magyar női nevek.* Sana-tól Zsóga-ig. — *Spitzer Leo: A női nevekhez.* A Jolán név szerinte nem az olasz Violanta változata, hanem egy régi Eudlindis germán név francia származéka.

Magyar Paedagogia. 1917. III—IV. — *Fest Aladár: A történelmi oktatás módszere.* A történettanítás végcélja ezeken a fokozatokon épül fel: 1. a historiai érzék kifejlesztése, 2. a historiai gondolkodás megalapozása, 3. képesítés a historiai ítéletre, 4. a historiai akarat felébresztésére; alapjában tehát az állampolgári nevelés céljával azonos: a politikai érettség. E szempontból tehát első sorban a mult és a jelen között nem szabad a contactust megszakítani és lényegileg azt kell tanítani, a minek hatása a jelen történelmi fejlődési fok előidőzésében nyilvánvaló. A módszer első követelménye az előzetes érdekkeltés; ezért a feleletésnek meg kell előznie a magyarázatot, a tanárnak a feleletet kérdések segítségével elemeire kell bontania és az egész osztályt kell foglalkoztatnia; közben a jelen nyújtotta appercipiáló képzeteket is használja fel. A számonkérés közben az appercipiáló képzetek célirányos kiemelésével készítse elő az új anyagot, a melyet mindig hangsúlyozottan tűzzön ki. Az új ismeret nyújtásának eszköze az élőszó; a formás, szabatos, folyékony előadás mellett a fogalmak tiszta és érthető közlését követeljük a tanártól; ne kapjon új elnevezést kellő jelentéstani magyarázat nélkül. Szükséges a tankönyv beosztásához és szövegéhez ragaszkodni kivált az ismétlések érdekében; az órák alatti jegyzetetés káros, otthon jegyezzessen a deák és pedig lényeges adatokat megfelelő vezérszókkal. Órán csak az ismétlő összefoglalások idején jegyezzen. Szükséges a szemléltetés. Kár, hogy a történeti faji térképeken a domborzati viszonyok hiányzanak, hogy a tanulók iskolai atlasza formátlan. Használja fel a tanár a tankönyv szövegekeit is és ne hagyja őket magyarázás nélkül. Hasznos a történeti tárgyak bemutatása, a táblarajz és a vetített kép is; kiegészítő a történeti

kirándulás (v. ö. a fővárosi történeti múzeum fontosságát). A forrás-olvasztás könnyen csábít eltévelyedésre : az értekező jobban szeretne a gymnasiumokban eredeti latin nyelven mutatni be jól megírt történeti részleteket. Előnyös az idézetek és krónikás adomák közlése is. Az újonnan adott ismeretek további kapcsolása az anyag közlésének befejeztével, sőt okkal-móddal már előadás közben történik. A felidézés új meg új kapcsolatokban történjék ; fő irányai : időrend, földrajzi helyzet, tárgyi rokonság, okozati összefüggés. A rendszerbe foglalás a főismételekhez kapcsolódik. Ilyenkor a mellesleges datumok mellőzendők, az áttekintésnek pedig más és más a beosztása, de egy-egy emberöltőre reducálható. A magyar történelemre vonatkozólag a tanuló évszázados táblázatainak ilyen rovatai lehetnek : 1. az uralkodók, 2. főbb események, 3. történeti személyek. A synchronisticus táblázat a tanuló munkája legyen. Tartson kapcsolatot a tanár a többi tantárggyal és így a tanuló historiai tudását kapcsolja bele általános ismeretkörükbe, szoktassa a deákokat az ismereteknek a módszeres gondolkozás törvényei szerint való öntudatos alkalmazásához. A tanuló önálló munkája azonban az iskolai fokon csupán a tabellaris összeállítás nivóján maradjon.

V. Császár Mihály : *A török közoktatásügy Magyarország hódolt területén, 1543—1686.* Forrása a Velics fordította defterek és Evlia Cselebi. Két iskolafajt talál ; a mekteb (népiskola) első datuma Buda és Székesfehérvár, 1543, de a XVII. század derekán 39 városban 165-ről tudunk. A medresze (főiskola) későbbi datumokkal ismeretes (pl. 1618 Szigetvár), de Evlia Cselebi 32 város 77 főiskolájáról tesz említést. A medresze tanításanyaga : hittudomány, jogtudomány és az örökösödési törvények. A képzés mértéke nem áll világosan előttünk ; tanáraik kiváltságos testületet alkotnak, fizetésök kb. kétszerese a néptanítókénak. A mekteb írás-olvasást és alapvető vallási ismereteket tanít ; a tanítók hamarosan csakis rendes gyakorlatú segédtanítókból lehettek. A beválasztást és felügyeletet a kerületi közigazgatás főtisztviselője gyakorolta. A jelzett évkörben a tanítói fizetés állandóan emelkedik. A fizetést az államkincstártól vagy egyházi alapítványból kapják. A tanítók számára is van jóléti intézményük, még inkább a tanulóknak. A deákok létszáma változó ; természetükre vonatkozólag a harciasság említődik leggyakrabban. Az iskolaalapítók államfők, főtisztviselők és magánosok. Az iskola jellege mindig felekezeti : ezért a keresztény alattvaló gyermeke abból ki van zárva. A török és magyar iskolák tehát idegenekül állanak egyazon városban egymással szemben. — *Szelényi Ódon : Tanügyi reformjavaslat 1848-ból.* Kerék István két röplapjának ismertetése : sürgeti a magyar nyelv és irodalom erősebb érvényesülését és támadja a latin nyelv és műveltség túlbuzgó híveit. — *Révay József* ismerteti *Ludwig Schwabe* könyvét (Dorpat vor fünfzig Jahren, 1915).

Muzeumi és Könyvtári Ertesítő. 1917. I. füzet. — *Mihalik József : Bács-Bodrog vármegye a népkönyvtárakért.* 1879-ig visszamenő áttekintést ad az ügy történetéről. Ma van a vármegyének mintegy 450.000 K népkönyvtári alapja, mely azonban csak a békés állapotok helyreállításával lesz rendeltetésére fordítható. — *Gulyás Pál : Könyvtári problémák.* Első közlemény. I. *Könyvtárosképzés.* Nem új megállapítás, hogy tudományos gyűjtemények (tehát nemcsak könyvtárak, hanem általában musealis gyűjtemények) hivatásuknak meg nem felelhetnek addig, a míg kezelésükre kiképzett szakembereket nem

alkalmaznak. Ausztriában már 1858-ban kimondták ezt a könyvtárakra nézve; Olaszországban 1870 óta kötelező a könyvtárosi szakvizsga. A franciaiknál 1879, 1885. és 1904. években történik erre nézve intézkedés; Poroszországban 1886 óta egyetemi tanszéke van a könyvtártannak s 1893 óta kötelező a szakvizsga. Hasonló intézkedések történtek — részben még a mult században — Bajorországban, Belgiumban. Ezek alapján kimondja, hogy nálunk is meg kell követelni a tudományos könyvtáraink (tegyük hozzá ismét: és egyéb tudományos közgyűjteményeink) statusába lépőktől a könyvtárosi (ill. a megfelelő muzeumi tárosi) államvizsgát. A továbbiakban az államvizsga követelményeit részletezi s azokat az eszközöket, melyek a kérdés megoldása szempontjából szükségesek. Kívánna kellene azt is, hogy közgyűjtemény élére csak olyan ember legyen állítható, a ki vizsgálatot tett abból a szakmából, melyet a gyűjtemény anyaga képvisel. Épen elég ok volna egy ilyen kötelező rendelkezésre. *II. A felügyelet alatt álló közkönyvtárak szükségleteinek központi beszerzése.* Erre az Északamerikai Egyesült-Államokban található — négy évtized óta működő és bevált — példa, a mely mindenestre gazdaságos és bizonyos szabadság fenntartásával követésre méltó. *III. Egyetemes repertoriumok.* A közkönyvtárak tudományos anyagának kihasználhatása szempontjából fontos és legsürgősebben megoldandó kérdés. A megoldás lehetőségeit, módjait, a külföldi analógiák ismerete és ismertetése alapján fejtegetve, Bibliographiai Intézet létesítését sürgeti. — *Divald Kornél: Múzeumaink a háború után.* A háború után nem érhetjük be múzeumaink tevékenységének azzal a mértékével, melyet vidéki múzeumaink eddig kifejtettek; intensivebb munka lesz a jelszó e téren is. Gondoskodni kell az erők összetömörítéséről és szakavatott vezetésről. — *A Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeum új épületének ügye* címen a kérdésnek 1912. év közepétől 1916. végéig történt fejlődését kapjuk a szerző megnevezése nélkül. — *A Kisebb Közlemények.* rovatában *Erdélyi múzeumaink és az oláh betörés* (az oláhok brassói viselkedéséről); *Debreccen szab. kir. város levéltára diploma-gyűjteményének regestái* (összeállította Herpay Gábor, ismerteti Mihalik J.); *Szőnyi Ottó: A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés előtti állapotban* [ismerteti (sz.)]; *Adalékok a Magyar Minerva V. kötetéhez* (Gulyás Pál); *Római téglák Vinkovczen* (Mihalik Józseftől; a szóbanforgó DEC bélyeges téglát csak absolute laikus tulajdoníthatná Decius Trajanus császárnak!); *Lechner Jenő: Renaissance építészeti emlékek Szamosújvárott* (ism. Divald Kornél); *A Székely Nemzeti Múzeum részére vásárolt képek; Római kori emlékek Mitroviczán; Könyvtáraink figyelmébe* (alkalmi vásárlásból származó, mintegy 200 kötet könyvet kapnak azok, a melyek kéri); *A Bibliographie der Socialwissenschaften* (cz. vállalatban való részvételünk dugába dőlt, mert a vállalat curatoriuma csupán a hazai német nyelvű irodalom repertarisálására hajlandó!); *Rádl Odön hagyatéka* (többek közt 10.000 korona a Szigligeti Irodalmi Társaságnak és 780 kötetes könyvtár a nagyváradi Városi Közkönyvtárnak); *A gyulafehérvári múzeum új tisztviselői; Vidéki múzeumokban elhelyezett régi vár- és városképek* címeken kapunk közléseket. A hol a historikust közelebről érdeklő adat van, zárójelben jeleztük. A mitroviczai lelőhelyen való ásátásokra illetékes tényezők» felterjesztésére a kormány 10.000 koronát utalványozott. Minden bizonynyal kevés ez az összeg az ottani feladatokra, de biztató abban a tekintetben, hogy szorosan vett magyar földi ásátásokra is remélhetünk ilyen utalványozásokat.

A *Hivatalos Közlemények* cz. rovatban személyi hírek: gr. Klebelsberg Kúnó államtitkár kitüntetése, A múzeumok és könyvtárak új orsz. főfelügyelője (Békefi Remig), Az Iparművészeti Múzeum új igazgatója (Verebi Végh Gyula művészeti író) és ezzel kapcsolatos előléptetések mellett *nekrológok* (Radisics J., Rádl Ö., Schweng J., Csoma J., Jedlicska P., Gyárfás T.) és *jegyzőkönyviújsónatok* vannak. Az utolsó lapon — úgy látszik azért, hogy üresen ne maradjon! — egy »Római síremlék Pannoniából« és egy »Ökörjárom Szaporczáról (Baranya-megye)« képe van. A római síremlék illetén közlése azért nem ér jóformán semmit, mert nincs mellette a »keresztlevele«; felirata pedig — a képen — olvashatatlan. Referenst pl. nagyon érdekelné ez emlék ismerete, de e kép alapján annak ismeretéhez nem érzi közelebb magát, mint a nélkül. Kétoldalt jól elfértek volna a kép mellett a legszükségesebb tudnivalók.

Népművelés. 1917. 1—2. füz. Nagy József: *Taine pályakezdése.* Részlet Taine életrajzából, mely irodalmi munkásságának kezdeteit méltatja. — *Bellaagh Aladár: Hol koronázták királyainkat.* Vázlatos ismertetése a koronázó városoknak.

Nyugat. 1917. 7. *Gellért Oszkár:* Megjegyzések Amerika hadikészülődéseire s a kitört orosz forradalomra. — Hindenburg Arras és Soissons közt végrehajtott visszavonulásának méltatása.

9. sz. *Charmatz Richard* német-osztrák publicista cikksorozatot kezd az osztrák állapotokról. Az elsöben rövid történetet adja a Reichsrathnak 1848-tól máig; főjellemonasa, hogy a kormány és a Reichsrath ritkán voltak összhangban, innen van, hogy a 14. §-sal legtöbbnyire tértlenegre volt ítelve.

Ország-Világ. 1917. 1. sz. *Eötvös József levelei a 67-iki koronázási hangulatról.* Falk Ernő br. Eötvös József Falk Miksához intézett levelét közli. — 1—3. szám. *Váradí Antal: A kassaiak vándorútja.* A kassai színészet a 18. század huszas éveiből vett történeti adatokat közöl. A Berzeviczy, késöbb Csáky vezetése alatt Kassán működött társaság annyira megerösödött, hogy onnan Budára, majd temérdek küzdés után a Nemzeti Színházba került. — 2. szám. *IV. Károly király meghoronázása.* Részletes tudósítás a koronázási ünnepélyről. — 6. szám. *Markó Miklós: A 16. honvéd-és a 16. népfölkelö gyalogezred a világháborúban.* Megemlékezés a kassai 39-ik »Elöre« hadosztály egyik legvittebb ezredéről, a besztercebányai 16-os honvéd ezredről, mely a gorliczei áttöréstől kezdve Brest-Litovskig résztvett a májusi offenzívában.

Protestáns Szemle. 1917. 3. füzet. *Zoványi Jenö: A helvét irány első jelentkezesei és térfoglalása Erdélyben való törvényes kitiltásáig (1558-ig).* A zwinglianismus terjedését írja le folytatólagon — az akadályozó hatásokkal s még az uralkodó ellene kiadott rendeletekkel szemben is — főleg Debreczenben és vidékén, a nagyváradi kath. püspökség területén. Magyarország felsö részsein, a Habsburg-dynastia alatt álló országrész területén.

Sárospataki Református Lapok. 1917. 12. szám. *Szinyei Gerzson: A sárospataki főiskola pártfogói a fejedelmek korában.* A sárospataki főiskolat már a fejedelmek korában hathatósan segélyezte a fő- és köznemesség. A főiskolának a marosvásárhelyi könyvtárban lévő legregibb anyakönyve alapján ama fő- és középosztálybeli nemesek névsorát közli, kik 1653—1671-ig a főiskolának pártfogói voltak.

Temesvári Hirlap. 1917. 18—19. szám. *Szeniklárny Jenö: A latin egyház Szerbiában és a nándorfejérvári kath. püspökség.* Vázlatos történetét adja a Szerbia területén uralkodott latin hierarchiá-

nak, majd áttér tulajdonképeni tárgyára, a nándorfejérvári kath. püspökségre. Vizsgálja: miképen támadt fel halottaiból és miképen kezdte meg működését a XVIII. század derekán, mint egyesített a belgrádi és szendrői róm. kath. püspökség. — 27—31. szám. *Fodor Ferencz: A Délvidék és a Balkán közlekedési kapcsolata.* Az Alduna, a Délvidék és a Balkán közlekedési viszonyainak áttekintése után a vidék gazdasági és ipari viszonyainak, településföldrajza és kulturális viszonyainak vázlatos képét rajzolja.

Uránia. 1917. 5. szám. *Nagy József: A forradalom eredményei Franciaországban.* Tainenek: Origines de la France contemporaine cz. műve fonalan a XIX. századi Franciaország kialakulását fejtegeti. A francia népléleknek sok ma szinte érthetetlen jellemvonása világozsá lesz Taine előadásában, melynek fölfogása sokban különbözik a hivatalos francia fölfogástól.

Vasárnapi Ujság. 1917. 9. sz. *Schöppflin Aladár: Arany születésének századik évfordulójára.* — 12. sz. *A perfid Albion* kifejezés története. — 13. sz. *A czár lemondása.* Legfőbb oka erélytelensége volt. — 14. sz. *Arz Artúr*nak, az új vezérkari főnöknek jellemzése. — 16. sz. *Miljukov*nak, az orosz forradalom egyik fővezérének jellemzése. — 17. sz. *Romanov-tragédiák.* A czári trón erőszakos változásainak áttekintése Erzsébet czárnőtől máig. — 20. sz. *Haditudósítások Rómában.* Eleinte magánosok küldettek maguknak harctéri tudósításokat. Scipiótól kezdve hivatalos személyek végezték ezt a feladatot; nemsokára hadi festők is jártak a sereggel, a kik háromemeletnyi magas vásznonak mutatták be Rómában a harctér eseményeit Ezeknél a tudósításoknál pontosabbakat és hatásosabbakat csak a legújabb kor, a gőz és a táviró segítségével tudott szolgáltatni. — 8—20. sz. valamennyiben: *A háború napjai,* folytatólagos rovat.

Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva. XVIII. évi. 1. f. *Kos Milko: Doneshi k zgodovini Istre v srednjem veku* címen szlovén nyelven nyujtott bevezetéssel közöl a bécsi áll. levéltárban őrzött 20 oklevelet, a melyek Isztriának 1228—1388 közé eső történetére értékes adatokat tartalmaznak és kiegészítik Camillo de Franceschi »I Castelli della Val d'Arsa. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia 15., 1898« című művének adatait. — *Milošević Antal: Opis arhiva c. kv. dalmatinskog namjestništva u Zadru* címen ismerteti a zárai cs. kir. dalmáciai helytartóság levéltárának beosztását s az ott őrzött anyag csoportosítását. — *Čuk György: Plemeinti Križevčani do postanka zupanje križevačke* címen ismerteti Kőrös (Križevici) nemességének rokonsági kapcsolatait és birtokviszonyait Kőrös vármegye megalakulásáig. — *Horvát Rezső: Hrvatski sabor proti Varaždincima god. 1613. i 1614.*» címen ismerteti a horvát sabor naplőiból azokat a határozatokat, melyek Varasd városától követelés a protestáns magistratus lemondását és intézkednek az ott újra erősödő protestantismus elnyomása ügyében.

Zalai Közlöny. 1917. 33. szám. *Mátay Gábor: Zrinyiújvár jelentősége.* A vár történetének vázlata.

Tárcza.

A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet első félévi működése.

A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Igazgató-Tanácsa folyó évi június hó 3-án délelőtt $\frac{1}{2}$ 11 órakor az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum olvasótermében *József Ferencz főherczeg* úr Ő császári és királyi Fensége, az intézet védnökének elnöklete alatt ülést tartott. Jelen voltak: dr. gróf Klebelsberg Kunó belső titkos tanácsos, az igazgatótanács ügyvezető-alelnöke, gróf Bánffy Miklós belső titkos tanácsos, dr. Majovszky Pál, dr. Tóth Lajos miniszteri tanácsosok, Kertész K. Róbert min. osztálytanácsos, Fejérpataky László, a Magyar Nemzeti Múzeum helyettes igazgatója, Petrovics Elek, az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum igazgatója, verebi Végh Gyula, az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója, Goldzieher Ignác budapesti egyetemi és Nagy Virgil műegyetemi tanár és Csánky Dezső országos főlevéltárnok, az igazgatótanács tagjai és ifj. dr. Wlassics Gyula báró, az igazgatótanács előadó-jegyzője, a kikkel az ülés megnyitása előtt az intézet ügyei iránt éber érdeklődést tanúsító fiatal főherczeg beható eszmecserét folytatott.

Az ülés napirendjét *Hekler Antal* igazgatónak az intézet első félévi működéséről szóló tartalmas jelentése vezette be, mely tanuságot tesz azokról az értékes eredményekről, melyekre az intézet máris reá mutathat. A jelentés, melyet egész terjedelmében közlünk, következőképen hangzik:

Császári és Királyi Fenség!
Nagytekintetű Igazgató-tanács!

A vezetésem alatt álló intézet 1917 első félévi működéséről a következőket van szerencsém előterjeszteni:

Az intézet szellemi munkájának irányításában főörekvésem az volt, hogy intézetünk befelé tagjaink részére a tudományos kutatás iskolája, kifelé pedig a nemzetközi tudományos élet ösztönadó és irányító tényezője lehessen.

Miután a tudományos munkára való nevelés legbiztosabb eszköze a felszívó és alkotó erők célutudatos foglalkoztatása, arra törekedtem, hogy a tagok szemléleti és gyakorlati anyagszeretük állandó kiépítése mellett a tudományos problémák helyes fölismerésében és beállításában, valamint önálló feladatok megoldásában is gyakorolják magukat.

A szoros szellemi kapcsolat és kölcsönös kiegészítődés megteremtésére, valamint a tagok kutató ösztönének fejlesztésére intézetünkben a konstantinápolyi török és német, valamint az átutazó német és osztrák tudósok állandó élénk résztvételével hetenként rendszeresen folyóiratszemplével kapcsolatos megbeszéléseket és előadóstéket tartottunk. Az előadásokról és a hozzászólásuk fűződő vitákról, melyek nem egy tudományos kérdés tisztázásához járultak hozzá, kimerítő naplót vezettünk, mely az intézet belső életének mindenkorra hű tükörképe marad s melyet mellékelten eredeti példányban van szerencsém bemutatni. Az intézetünkben február, márczius és április folyamán tartott előadásokról ezenkívül a megjelent vendégek jegyzékét is magában foglaló táblázatos kimutatást is készíttettem, melynek adatait itt közlöm :

1. Február 9-én dr. Luttor Ferencz : Konstantinápoly görög-római és bizánczi-kori történetének főbb adatai.

2. Február 16-án dr. Luttor Ferencz : Bizáncz utolsó napjai.

3. Február 19-én dr. Luttor Ferencz : Blahernák és Kahriedjámi megtekintése, megbeszélés a helyszínén.

4. Február 20-án dr. Ralbovszky Péter: Két görög inscriptio magyarázása.

5. Február 22-én dr. Unger Eckhardt, konstantinápolyi egyetemi tanár : Top-Kapu-Szeráj kertjében eszközölt ásátás eredményeiről.

6. Február 27-én Oroszlán Zoltán : Sydoni sarkophágokról.

7. Márczius 3-án dr. Glück Henrik, a bécsi egyetem művészettörténeti tanszékének assistense : Szasszanida sárkányreliefekről. I.

8. Márczius 4-én : A Jere-Batan-ciszterna megtekintése.

9. Márczius 6-án Oroszlán Zoltán : Egy fejezet Bizáncz történetéből.

10. Márczius 10-én dr. Mordtmann J. H. konstantinápolyi egyetemi tanár : II. Szulejmán szultán magyar históriai vonatkozású fermánjáról.

11. Márczius 13-án dr. Luttor Ferencz : Sergius és Bacchus temploma, előadás a helyszínén.

12. Márczius 16-án dr. Glück Henrik : Szasszanida sárkányreliefekről. II.

13. Márczius 20-án dr. Hekler Antal: Cornetói etruszk falfestmények.

14. Márczius 23-án dr. Lehmann-Haupt konstantinápolyi egyetemi tanár: A jon-oszlopfő keletkezéséről.

15. Márczius 27-én Kós Károly: Az izlám-nemzetek művészetéről. I.

16. Márczius 31-én dr. Walter Ottó, az athéni osztrák archaeologiai intézet titkára: Ásatások Elisben és Aigeirában.

17. Április 3-án dr. Hekler Antal: Görög férfi-torzó a budapesti Szépművészeti Múzeumban.

18. Április 10-én dr. Ralbovszky Péter: A »nika«-láadás.

19. Április 14-én és 18-án dr. Luttor Ferencz: Az Aja Sofia egykori berendezése.

20. Április 21-én dr. Glück Henrik: Török fürdők.

21. Április 27-én dr. Glück Henrik: Japán egyházi szobrászat. (Kr. u. VI—XII. sz.) Megbeszélés fényépek alapján.

22. Május 1-én dr. Mordtmann J. H. konstantinápolyi egyetemi tanár: A delphii kígyóoszlop történetéhez.

23. Május 5-én dr. Glück Henrik: Török művészet. Dr. Hekler Antal: Isteneszmény és portré a görög művészetben.

24. Május 6-án: Kirándulás Antigone szigetére.

Előadásainkban, a mint látni méltóztatnak, a nyelvészet kivételével az intézet által képviselt tudománysszakok mind-egyikének jutott szerep. Az előadásokon szereplő és megjelent külföldi vendégek névsora pedig bizonyítja, hogy intézetünk rövid néhány havi működése alatt máris a nemzetközi tudományos élet elismerésnek és méltányolt tényezőjévé tudott lenni. Ennek az elismerésnek mintegy ünnepélyes megpecsételése volt május 5-én a nagyobb nyilvánosság számára tartott, nagyszerű félévzáró előadóesténk, melyen az első szót a török nemzeti művészetnek juttattuk. Tekintve, hogy intézetünk a f. évben a speciálisan török-magyar történeti és nyelvészeti kapcsolatok művelőit nélkülözni volt kénytelen, különös gondot fordítottam arra, hogy kutatásainkban és előadásainkban a török művészet méltó helyet kapjon. A török nemzeti művészet tárgyalása révén sikerült a konstantinápolyi török tudományos világ legjelesebb képviselőinek érdeklődését és bizalmát megnyernünk. Nagy hálával kell megemlékeznem Halil Edhem Bey ő excellenciájáról, a császári ottomán múzeum igazgatójáról, a ki intézeti munkásságunkat mindenha a legnagyobb jóindulattal és előzékenységgel támogatta.

A tudományos együttműködés célját előadásokon kívül tanulmányi kirándulásokkal is szolgáltuk, melyek a tagok megfigyelő- és ítélőképességét fejlesztve, az egyes emlékcsoportokhoz

fűződő kérdések credményes megbeszéléséhez vezettek. A kirándulásokról is a táblázatos kimutatás ad számot.

Intézetünk egyik elsőrangú és legfontosabb feladatának tartom, hogy Konstantinápoly ókori és byzánci-kori topographiája kiépítésének munkájában rendszeresen és céltudatosan résztvegyen. Hogy e célt elérhessük, megbízást adtam Kósch Károly építész, intézeti tagnak, hogy Konstantinápoly térképét 1 : 5000 léptékben készítse el. Ebbe a térképbe az eddigi, nagyrészt csak föltevéseken fölépülő megállapításokat czeruzával rajzoljuk belé, véglegesen, tintával ellenben az intézeti tagok által ellenőrzött és újonnan eszközölt megállapítások, valamint a városban szerteszórt, topographiai szempontból fontos emlékek és maradványok kerülnek rá a térképre. Az intézeti tagok kötelessége, hogy a lerombolásra kerülő épületekről előzetesen tájékozódván, az új épület alapozási munkálatait figyelemmel kísérik s az ott esetleg előkerülő falmaradványokat és emlékeket pontosan megfigyelve följegyezzék, fölmérjék és lefényképezzék. Itt természetesen nem egy esztendő, hanem generációk egymásbakapcsolódó munkájáról van szó, melynek lelkiismeretes teljesítése után Konstantinápoly topographiája a mai vérszegény tapogatózás helyett egészen új és meglepő képet fog kapni.

Az intézeti tagok a kirándulásokon, folyóiratszemléken, megbeszéléseken és előadásokon való részvételük mellett önképésükön is elismeréreméltó buzgósággal és sikerrel dolgoztak. Mindegyikük legjobb erejével volt rajta, hogy szemléleti anyagismeretét és irodalmi tudását a helyi viszonyok kereteiben a lehetőség szerint bővítse és kiegészítse.

Oroszlán Zoltán első sorban az Ottomán Múzeum antik emlékeinek szentelte idejét. Behatóbban foglalkozott a sydoni sarkophágokkal és a jon-oszlop eredetének kérdésével, majd pedig állandó irányításom mellett az Ottomán Múzeum provinciális római síremlékeinek typologiai osztályozásához fogott, hogy ennek alapján a pannoniai síremléktypusokkal való kapcsolásukat és összefüggésüket földerítse. E szorosan vett tudományos feladatok mellett állandó segítségemre volt az intézeti adminisztratio elvégzésében és e téren is lelkiismeretes, kiváló és megbízható munkaerőnek bizonyult.

Dr. Rabovszky Péter az epigraphia történetének áttanulmányozása és alapismereteinek, módszerének elsajátítása után az Ottomán Múzeum görög feliratos emlékeinek lemásolásával és kiegészítésével próbálkozott meg. Intézeti munkássága megfelelő egyetemi előtanulmányok hiányában csak kísérletezés és általános tájékozódás lehetett. Ha továbbra is foglalkozni

kívánna epigraphiával, a mihez a megfelelő philologiai tudása megvan, úgy föltétlenül szükségesnek tartom, hogy néhány fél-évet valamely külföldi egyetemen akár Wilhelm, akár Hiller von Gaertringen oldalán epigraphiai seminariumokban tölthessen. Csak ily előkészületek után nyerhetne az intézet Ralbovszkyban értékes és hasznavehető munkaerőt.

Dr. Luttor Ferencz Konstantinápoly topographiájával, keresztény régészeti emlékeivel, majd pedig az ú. n. byzanci kérdés keletkezésével, alkotóelemeivel s a nyugatra gyakorolt kihatásának problémájával foglalkozott. Kósch Károly építész-szel együtt építészeti és műtörténeti szempontból keletkezési idő és típusfejlődés szerint sorra járták a byzanci eredetű templomokat különös figyelemmel az egykori Pantokrator, a mai Zeirek dijamira, mely magyar vonatkozásánál fogva is, mint szt. László királyunk leányának, Iréne császárnőnek alapítása és temetkezési helye, de meg történelmi és műtörténeti szempontból is publicatio számára vonzó anyagot fog nyújtani. Ezenkívül foglalkozott az Aja Sophia mint ker. egyház egykori berendezésének kérdésével s egykori leírások alapján néhány eddig figyelmen kívül hagyott megállapításra jutott. Kutatásai eredményéről két előadásban számolt be. A nyár folyamán főként a Chora-templom (Kahrié) sokat vitatott mozaikjait fogja ikonographiai és műtörténeti szempontból vizsgálat alá venni. Az az éles és világos ítélőképesség, mely Luttor munkáit általán jellemzi, biztosíték arra, hogy e nehéz kérdésben is új szempontokkal és eredményekkel fogja a kutatást gyarapítani.

Kósch Károly első feladatának azt tekintette, hogy az európai műtörténeti irodalomban teljesen föl nem dolgozott ozmán-török művészet történetével és lényegével megismerkedjék. Az irodalmi tájékozódást nyomon követte a helyszínen való szemléleti tanulmányozás, a mit három csoportba osztva végzett. Az első csoportot a byzánci és török templomok alkoták, a második csoportba a temetők és türbék kerülnek, a harmadik csoport pedig Konstantinápoly, illetőleg Sztambul világi építkezéseit foglalja magában. A fősúlyt itt Kósch az utca, illetőleg a városépítés és rendezés kérdésére kívánja helyezni, mely kérdés történeti fejlődéséről, multjáról és jövőjéről intézeti kiadványaink számára egy nagyobb, új és eredeti fényképfelvételekkel kísért tanulmányt készít elő. E tanulmányához hozzá fogja fűzni valamely leégett sztambuli városrészt újjáépítési vázlatát is. Kósch Károlyt, az építész, mint a nemzeti formák nagy megértőjét és lelkes rajongóját ismerjük, biztosak lehetünk tehát benne, hogy az ő városépítő terveiben a sajátos helyi és nemzeti hagyományok formakincsének minden szépsége és

eredetisége tovább fog élni s Konstantinápoly nem lesz lassanként kinosan szabályos, hatalmas háztömbökből álló európai szabású város, a minőnek a háború előtt ott működött francia építészek városrendezési tervei szánták! Kósch munkája, ha megjelenik, aczélkapocs lesz, mely intézetünket Konstantinápolyhoz és a törökség nemzeti érdekeihez fűzi. Épen ezért magyar és német nyelvű kiadása mellett török nyelvű kiadását is tervbe vettem.

Intézeti kiadványaink számára, melyek első sorozata még a folyó évben fog megjelenni, az intézeti tagokon kívül jeles külföldi kutatók közreműködését is sikerült biztosítanom. Dr. Glück Henrik, a bécsi egyetem művészettörténeti tanszéke assistensének előadását a török művészetről már legközelebb sajtó alá adhatom. Dr. J. H. Mordtmann konstantinápolyi egyetemi tanár pedig II. Szulejmán szultán egy magyar történeti vonatkozású fermánjáról ír Közleményeink számára egy értekezést, melynek kéziratát június közepére várom. Végül arra is kilátásunk van, hogy a legképzettebb török művészettörténeti kutatónak, Djelal Essadnak 1909-ben francia nyelven megjelent s azóta teljesen elfogyott és rendkívül nélkülözött, alapvető: »Constantinople de Byzance a Stamboul« című munkájának átdolgozott s képanyagában lényegesen bővített új kiadása intézeti publicatióink során fog megjelenni, a mi a török tudományos élet képviselőivel való kapcsolat és szoros együttműködés szempontjából is fontos és örvendetes.

Az intézetünkben való tudományos munkálkodás lehetőségének egyik legfontosabb alapföltétele a rendszeresen fejlesztett és célravezetően kiépített könyvtár. Az első évben természetesen ezen a téren is a kezdet nehézségeivel kellett küzdenünk. A háborús viszonyok a nagyobb könyvrendelések gyors beszerzését és szállítását lehetetlenné tették. Mindazonáltal sikerült intézeti könyvtárunk alapjait megvetnünk, mely április végén már 141 művet, 259 kötetet és 5 folyóiratot foglalt magában. Nehány nagyfontosságú archaeologiai munkát, a byzanci történeti kutatás szempontjából nélkülözhetetlen Corpus scriptorum historiae Byzantinae-t, A. D. Mordtmann teljesen elfogyott *Esquisses topographiques de Constantinople*-jének egy példányát, a konstantinápolyi orosz intézet néhány fontos kiadványát s Ibn Batutah XIV. századi arab író becses útleírását sikerült Konstantinápolyban kéz alatt megszereznem. A könyvtár fejlesztésénél különös súlyt helyezek arra, hogy a Konstantinápoly történetére és emlékeire, továbbá Kis-Ázsiára vonatkozó irodalom benne lehetőleg teljesen meglegyen.

A könyvtárhoz kiegészítőleg csatlakozik egy nagyszabású-

nak tervezett fénykép- és diapositiv-gyűjtemény, melynek kereteit és fejlesztési irányát a helyi viszonyok és intézetünk munkaköre szabják meg.

Első félévi intézeti munkásságunknak ez a vázlata, mely csak rövid összefoglalása mindannak, a mit a havi jelentésekben elmondottam, egyuttal programm a jövőre. Ezek azok a falak, melyekre építeni fogunk.

Az építőmunkában bizalommal támaszkodom az intézet f. évi ösztöndíjas tagjaira, de egyúttal remélem, hogy intézetünk a következő évben a történeti és nyelvészeti szakok művelésére új erőket is nyer, hogy így azután az alapszabályszerűleg megszabott munkaprogrammot egész terjedelmében is megvalósíthassuk. Azt hiszem, már a legközelebbi jövőben abban a helyzetben leszek, hogy a nagytekintetű igazgatótanácsnak ez irányban pozitív javaslatot tehetek.

Addig is kérem, méltóztassanak most előadott jelentésemet tudomásul venni.

A jelentést élénk tetszéssel fogadták. *Bánffy Miklós gróf*, belső titkos tanácsos, ki a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából nem régen Konstantinápolyban járt, meleg szavakkal adott kifejezést őszinte elismerésének az iránt a közvetlen szemlélete alapján megismert munkásság iránt, melyet az intézet a működésének megkezdése óta lefolyt rövid idő alatt kifejtett s mely máris oly előkelő helyet biztosít számára a tudományos világban. *Klebelsberg Kunó gróf*, belső titkos tanácsos, az igazgatótanács ügyvezető-alelnöke hangoztatta annak fontosságát, hogy az ösztöndíjas tagok között az intézet által felölelt összes tudományzakok képviselve legyenek s hogy az intézet életében az archaeologia mellett a történelmi tudomány is az őt megillető szerepet töltsse be. Utalva arra, hogy azok a fiatal tudósok, a kikre az intézet ebből a szempontból első sorban számot tartott, egyelőre katonai szolgálatuk alól nem voltak felmenthetők s előadva azokat a lépéseket, melyek ebben az irányban illetékes helyen történtek, kifejezte azt a reményét, hogy a jövőben sikerülni fog az intézet munkássága számára a történettudomány művelői közül is oly értékes erőket megnyerni, kik az archaeologia terén megindult szép munkát kiegészíteni lesznek hivatva. Az igazgatói jelentésben vázolt munkásságot, mint a mely helyesen tudományos társadalmi úton is mozgott, még *Fejérfataky László* méltatta néhány szóval, kinek felszólalása után az igazgatótanács a tudományos intézet működésének czéltudatos és sikeres megalapozását visszatükröztető jelentést örvendetes tudomásul vette.

Ezután az igazgató az ösztöndíjas tagok ösztöndíjának meghosszabbítására vonatkozó javaslatot adta elő, melynek alapján elhatározottat, hogy *Oroszlán Zoltán, Luttor Ferencz és Kósch Károly* ösztöndíjas tagok ösztöndíjának meghosszabbítása érdekében megfelelő előterjesztés tétessék.

A pénztári jelentés elfogadása után az igazgatótanács az 1917/18. évi költségvetés tervezetét állapította meg s beható tárgyalás után, melyben Klebelsberg Kunó gróf ügyvezető-alelnökön kívül Nagy Virgil, verebi Végh Gyula, Bánffy Miklós gróf, Csánki Dezső és Tóth Lajos vettek részt, elhatározta, hogy ezt jóváhagyás végett pártoló fölterjesztés kíséretében a közoktatásügyi m. kir. miniszter elé terjeszti.

Berzeviczy Gergely ifjuságához.

Az Ernst-Múzeum egy kéziratos kötet birtokába jutott, a mely érdekes apróságot tartalmaz Berzeviczy Gergely ifjuságáról. Az említett kötet Du Verneuil belga festő, zeneszerző és költő írása. A Berzeviczyre vonatkozó sorok a kötet első *Mes Souvenirs* cz. fejezetében foglaltnak. A kötet ezenkívül verseket és illusztrációkat tartalmaz Du Verneuiltől, főképp gitárra írt románczokat. Legtöbbjét a szerző 1789-ben írta barátjához Dorvalhoz. A rajzok ügyes rococostilusú illusztrációk. A kézirathoz még egy 1789-ből származó *Aux Belges* című nyomtatvány van hozzákötve, a mely a belgákat a forradalom ellen hangolja, — talán szintén Du Verneuil műve, a ki Berzeviczyvel akkor ismerkedett meg, a mikor az utazása idején Bruxellesben járt.

A Berzeviczyre vonatkozó sorokat itt közöljük :

Gregoire François De Berzeviczy.

Je me Souviens toujours de lui avec plaisir, Bon garçon, genereux, sincère, d'un' caractère ouvert ; il voiageait depuis quatre ans lorsque je fis Sa connaissance, et il n'était arrivé à Bruxelles que de la Veille, je le trouvais à un Concert que donnait un nommé Kempter, qui malgré tout le talent avec lequel il executait des concertos Sur la Contrebasse n'a pu S'empêcher d'être pendu à ce qu'on m'a dit depuis ; Berzeviczy était totalement étranger ici, ne Connaisant absolument personne, il vint me parler, Son accent étranger, Sa conversation qui roulait en partie Sur la musique et en partie Sur ses voyages, et Surtout Son air de franchise me plurent beaucoup ; dès le lendemain j'allai chez lui Sans façon, je lui proposai une patrie de musique pour le

Soir, il l'accepta avec le plus plus grand plaisir, je fus enchanté de Son talent, j'ai su peu d'amateurs qui l'egalassent, c'était dans ce tems la que Pléul paraissait, j'étais avide de Ses productions, et Berzeviczy les executait avec autant de facilité que d'expression, il mettait de l'ame, de la passions dans Son jeu, et je n'ai jamais fait de musique avec plus de plaisir qu'avec lui. Sa Conversation était facile, agréable et instructive, parce'qu'il avait des Connaissance dans tous les genres, il recherchait avec empressement les artistes, et generalement tout ceux, qui avaient acquis de la celebrite, dans Ses voiajes il ne quittait jamais une Ville Sans avoir vu tout ce qu'elle offrait de remarquable Soit en édifices, manufactures, cabinets de tableaux, d'estampes ou d'histoire naturelle ; étant accoutumé à Se trouver chaque jours avec des personnes de caractère et de moeurs differentes, il avait appris à Se mettre au niveau de tout le monde ; je l'ai vu changer au moins Six fois de ton en moins d'une heure, il était tout different auprès d'un homme d'esprit avec ce qu'il était auprès d'un homme à talens, d'une femme ou d'un petit maître, mais il avait le talent de se rendre aimable avec tout le monde ; j'ai eu bien du regret, de ce qu'il n'ait fait ici qu'un séjour de peu de mois ; il est allé revoir Ses parens qui habitent un chateau Situé au milieu des monts Krapacs au fond de la hongrie, il m'a fait Souvent des descriptions de Son país, et m'a donné une grande envie de Voir ces hautes montagnes, dont le Sommet couvert de neige, le milieu entouré de forets de Sapin, d'une Verd foncé, et le pied, ou le roc vif Se montre absolument a nud Sous une couleur bleatre, doivent former des aspects bien Singuliers et bien Curieux ; il me parlait aussi des chasses aux ours, qu' ils font chez eux, et qui ne ressemblent pas mal à celle que venderedi fit dans les alpes en revenant avec Robinson Crusoë de son isle ; à Son arrivée a Vienne il m'envoia Son portrait (mellékelve) avec une lettre que je trasseris ici, que j'aime de relire parce que Sa manière d'écrire ressemble beaucoup à Sa manière de parler, et qu'il me Semble lorsque je la lis, que je l'entens encore :

monsieur et cher ami

j'ai reçu tant de bontés dans le cercle de Votre famille amiable, que je m'en Soviendrai, pour toute ma vie. Quand vous aurés beaucoup voiaagé, quand vous vous trouverés dans l'embaras d'être dans un país tout à fait étrangère, Sans amis, Sans parens, Sans connaissance, parfaitement isolé : alors vous pourrés juger du Sentiments de ma reconaissance, et qu'il est doux de trouver des amis qui S'interessent pour le Voiajeur. Acceptés mes plus Sincères remeciments pour toute amitié dont vous m'avez honoré.

je Suis ici a Wien depuis presque deux mois. Ville Superbe, qui reunit tous les agrements des villes du premier ordre, avec une grandeur mediocre. j'ai Souhaité, et parcqu'on espère facilement ce qu'on désire, j'ai espéré de vous voir arriver avec Mrs. vos deputés. mais il vous faut un temps plus favorable pour voir et pouvoir jouir de Wien. j'estime beaucoup votre nation et je la deffende même quelquefois ici, ou on Semble avoir beaucoup de prejugsés à l'égard d'elle.

Pour la musique, je n'en fais pas beaucoup, mais j'entends d'autant plus. Nous avons ici quantité des grands musiciens ; Haydn, Mozart, Hofmeister Sont les plus renommés. Les operas italiens Sont Superieurement bien Chantées, et executées, mais le jeu y manque. les Viennois sont enchantés de leur opera, pour moi j'y reste tout froid ; car une pièce de Teater Sans feu mais deplait tout à fait. Je' m'amause d'autant mieux dans les comoedies et tragedies nationales, pièces qu'on donne dans le dernière degré de perfection. l'opera favorit du publique de Wien depuis un ans presque est *una cosa rara*, la musique de martin.

j'ajoute ici quelques unes de mes portraits, qui me ressemblent assez à ce qu'on on dit. je me croirais heureux Si je pouvois arranger les choses de Sort, que vous pussier juger vous même Si je Suis bien attrapé ou non. je resterais encore ici quelques jours, après je me rendrai chés ma mère, qui m'attend avec impatience. Si vous voulez bien m'honorer de Votre lettre, mon adresse Sera à Mr gregoire françois de Berzeviczy, par Wien, pressbourg, Rosenberg, Lucsiona, georgenberg à Lomnicz.

il-y-a beaucoup de nouvelles dans cet pais-ici, mais comme ce tems est plein de revolution, il n'est pas tout à fait Sur d'en écrire beaucoup. je vous prie bien, de faire mes respects à Mr. Votre Papa et Mama et Mrs Vos frères, et à tout ceux qui ont la bonté de Se Souvenir de moi. je Sois avec l'attachement le plus respectueux et le plus sincère.

Monsieur le Baron

votre très humble Serviteur et ami

gregoire François de Berzeviczy

Wien le 30. Sept. 1787.

j'ai écrit une très longue lettre, que j'ai envoyée par Wien, pressbourg, Rosenberg, Lucsiona et georgenberg à Lomnicz, mais je n'y ai pas eu de réponse ; depuis ce temps là je me Suis beaucoup informé, mais je n'ai jamais eu de nouvelles du bon gregoire françois de Berzeviczy, ni des monts Krapacs, ni de la chasse aux ours.

Ezzel végződik a följegyzés ; a következő lap még Berzeviczy egy levelének végső sorait tartalmazza :

Mon depart est fixé, pour demain Soir. Je peux donc encore avoir le plaisir, de venir vous voir, demain Matin. Si cela vous convient, nous pourrions faire un quatuor, mais j'aimerois beaucoup de le savoir certainement, Si la Musique se sera ou non. J'attends votre réponse, et je suis avec beaucoup de respect Votre

Sincère ami, et très humble serviteur

de Berzeviczy.

A közleményhez mellékelve van Berzeviczynek a levélben említett rézmetszetű arcképe.

A rovásírás kritikája.

Előre láttam, hogy bármi helytálló, tárgyilagos legyen is kritikám Sebestyén könyvéről, a szerzőnél merev, sőt durva visszautasításra talál. És mégis szót kértem ez ügyben, mikor láttam, hogy minden hivatottabb bíráló vonakodik e kényes feladattól. Ez menti a késedelmet, S. szerint »a közel egy évi fontolgatást«, míg könyvére sor került. Kérnem kellett e súlyos terhet, mert annak idején, mikor az I. kiadás megjelent, maga a szerző kért fel műve ismertetésére. Ezt a régi kötelezettséget róttam le most az új kiadás alkalmából, hogy ne merüljön felpanaszolt örök feledésbe ez is, de nem sejtettem, hogy bűnszámba megy a régi, immár csak előmunkálattá degradált régi kiadásra hivatkoznom, bár a szerző maga is idézi ezt.

Nagyon meglep, hogy a szerző most kétségbe vonja illetékségemet a könyv bírálatára. Ha saját részéről vissza is vonta volna a megbízást, megmaradt számomra a mindenki joga, hogy olvasmányáról véleményt mondjon. Elmondtam tehát kétségeimet, észrevételeimet, de nem követelem, hogy azt bárki is dogmának tekintse, nem hirdetem, miként a szerző teszi, hogy ez mind végérvényes megállapítás, mindössze csak az új adatokból folyó, S. nézetével szemben felmerülő kétségekre hívom fel az olvasó figyelmét.

Azt hiszem e nehézségeket S. utóbbi válasza sem oszlatta el, mert bizonyosságot nem idéz, a gyermekes kertelgetés, csűrös-csavarrás pedig nem argumentum. Milyen felületesen olvas most is, bizonyítja Telegdiről írt válasza. Kimutattam, hogy T. — kinek családi nevét csak nagy nehezen sikerült megtalálnom — Baronyait a wittenbergai egyetemen 7 évvel megelőzte. S. érvelése az *ifjabb* Telegdi és a Fűrész név körül forog.

Felesleges védenem Bél Mátyás nimbusát, úttörő munkálatait a történelem és rovásirodalom terén, de jó lélekkel állítom,

hogy »együgyű adatai« — miként S. minősíti — ma is értékesebbek a Hiteles emlékeknél.

A Felvidéken dívott rovás jegyeiről semmi emlék nem maradt, de bizonyos, hogy határozottan faragott betű volt, tollra nem is alkalmazták, a székely írást pedig a Marsigli-naptár kivételével — mert a konstantinápolyi emlék más kathegoria — inkább ecsettel vagy tollal írták, mintsem késsel. Maga Telegdi, Szamosközy és a többi próféták alternative hirdették ugyan a betűfaragás lehetőségét, de jó maguk csak tollal dolgoznak.

A felvidéki rovás tétele — bárhogyan is tagadja »a legilletékesebb tényező« — szerényen így nevezi magát S., többé nem tagadható. Mivel a szlávsnak saját írása nem volt, a pseudorunák hamisításnak bizonyultak, a rovásírás nyomai pedig csak a hazai tótságnál igazolhatók; ennek összefüggése a magyar rovással kétségtelen. Ha az átvétel, kölcsönhatás kétségtelen törvényei nem is igazolnák elméletileg ennek beálltát, bizonyítaná az a sok adat, mely a felvidéki rovás használatáról beszél. É végből természetesen ismerni kellene a kérdés történetét, a mit a monographia szerzője »tudományos adatocskának« néz.

Bél kifogásolt adatai az 1600. évek végéről valók, ifjúkori emlékei a Rákóczi szabadságharcz első napjaira esnek, de azért nem a reactio törülte el a rovás használatát. *De Feller* belga jezsuita 1765—69. naplója igen szépen megerősíti Bél állításait (*Voyage . . . en Hongrie Paris-Liège 1820. I. p. 71.*). Budán egy tót paraszt kezében látta az első »botra faragott naptárt.« Ha ez, a német *Holzkalender* mintájára, a szentek symbolumain alapszik, a tudós jezsuita ezt nemde felismeri és nem bámulja »az ismeretlen írást.« Budáról Nagyszombatra megy, és kísérője megint »botra jegyzi napi eseményeit«. A számvást, mert ilyen Belgiumban is dívott, a jezsuita bizonynyal nem nézte betűnek. Felvilágosítást kért a nagyszombati collegium rectora P. Andreánszkytól, micsoda ismeretlen írás az? A magyarázat nagyon találó: ez a Felvidéken ismert, de nem általános szokás, — beszélt a rector — a gyónásra jövő nép pl. így, botra faragva hozza a bünlajstromát is . . .

Bármi elfogultan ítélje valaki a felvidéki rovás kérdését, be kell látnia, hogy határjárást, contradictiót, kétféle naptárt prédikációt, Miatyánkot, bünjegyzéket stb. számvással faragni és olvasni nem lehet.

Azt írtam, hogy Otrókócsi betűi az ország nyugati részéből valók. Az eredeti szöveg (*Origines Hung. I. 320.*) így szól: »Vene-tiis acceperam ab amico qui etiam ab occidentale parte Hungariae eos acceperat . . . S. még most is vitatni akarja, hogy ezek Telegdi betűi és O. az írást Velenczében kapta!

A csíkszentmihályi templomra vonatkozó adataimat a helyszínén szereztem, tovább mentem S.-nek Orbánból szedett részleteinél; kétségeimet fenntartom. Itt említem, hogy hibásnak tartom az enlakai felirat megfejtését is. S. ezt (II. 122.) így olvassa: *Musnai DeJák en(lakán)* szerinte ez magyaros kiejtéssel deákot jelent. Készült pedig a felirat 1668-ban.

Előveszem a másik, hiányzó, 5 sornyi életrajzot, mit is tudunk Musnai működéséről? Azt olvasom, hogy már 1664 előtt dolgozott Homoródszentmárton unitárius templomában és akkor *mensator*-nak mondja a felirat. 1664-ben a másik karzaton megint hibátlan latinsággal ő maga ezt írja: Per manus D. Georgii Musnai pingebatur . . . Nem valószínű, hogy az asztalosmester négy év múlva Enlakán *deákká* fiatalodott volna, vagy magát D(ominus)-nak mondja, tehát a D . . . Enlakán és itt azonos jelentésű lehet. Megfejtésével azonban nem foglalkozom.

Milyen találó jelzõt keressünk az ilyen idézetek láttára: Szamosközy: *De origines Hungaricis* (II. 1.) vagy . . . »*Meliboei álnéven kiadott 1729. Sprachmeistere című lapján*«. Ezt még sajtóhibával sem lehet menteni, mert így van az Ethnogr.-ban is, az I. kiadás 255. II. k. 8. stb. lapjain. Ezt a grammatikai botlást még bibliographiai tévedéssel is tetézi, mert *a* és *von Meliboeo*-t kellene írnia. Bél könyvének I. 1729-iki és II. kiadása még címképnélküli, a III. kiadástól kezdve van ugyan címkép, de az »ősrás« hiányzik róla, ezt csak a könyv 50 éves jubileumára 1779-ben vette fel élelmes kiadója. Szóval Bél, ezt már meg nem érte, nem ő tartotta a rovásírás ügyét felszínén, címképeit sokszor nem változtatta, csak kétféle címképe ismeretes.

A »*Goliel*«-kérdésben, miként idézeteim igazolják, nagyobb éberséggel jártam el, mint kellett volna. A variánsokról S. csak kritikám nyomán vett tudomást, de akkor már nem javíthatott semmit. Szekfü a hibás másolatokkal szemben G. eredeti leveleiből állapította meg a helyes nevet, a mit S. utólag felismert ócska katalógusa nem dönt meg. A »hadseregítkár«-t S. könyve 189. l. találom, ez tehát nem az én »*találmányom és fordításom*«. És ha ezzel szemben S. a »Kriegssecretar« kifejezésre hivatkozik, akkor a fordítás csak olyan jó, mint a fenti latin szövegekben és könyvcímekben. Mindamellett, hogy S. phraseológiájával éljek (3. l.), a latin és német nyelv elemeinek »megdöbentő hiánya« mentik botlásait.

Részemről a polemiát befejeztem.

Ernyey József.

Válasz Kereszti István úrnak.

A Századok májusi számában *Kereszti István* úr bírálatot írt *Lichtenberger Henrik* Wagner monographiájáról és az én Wagner-tanulmányomról. Figyelmet és tárgyilagosságot mindenki elvárhat olvasójától. Sajnos a kritikának ez a két lényeges alapfeltétele is hiányzik Kereszti úrból. Bevezetőül Lichtenbergerről szól néhány szót, melyek csak azt bizonyítják, hogy nem értette meg, a mit olvasott. »Szakszerű« kifogást egyet említ: a dúrt *nagy* betűvel kellett volna írni, míg a mollt *kis* betűvel. Úgy látszik, nem tudja a bíráló úr, hogy a mit kíván, elavult német rendszer, melyet ma már nálunk csak kevesen követnek. Azután rátér az én könyvemre. Előljáró beszédnek azt mondja, hogy az Akadémia erre a munkára találhatott volna »régibb munkást, ízig-vérig wagneristát.« Ugyan kire gondolhatott vajjon a hírlapkönyvtár érdemes igazgatója, hisz könyvem egy egész fejezete jóformán azt tárgyalja, hogy Magyarországon nincsen tudományosan és zeneileg képzett wagnerista! Majd miután néhány bókkal vállon veregetett, kijelenti, hogy könyvemnek számos hiánya és pontatlansága van. De egyetlen egyet sem lehet olyat említeni, a minek valami komoly alapja volna. Megjegyzései néha valóban naivak. Így azon panaszkodik, mert nem adok életrajzot *Perottiról*, *Zichy Antalról* és más ilyenekről, kik nem tartoznak munkám tárgykörébe. Ha én effélékre pazarlom a helyet, akkor száz iv sem lett volna elegendő. Mi köze *Zichy Antalnak* Wagnerhez csak azért, mert néhány hónapig tagja volt a nemzeti színházi bizottságnak? Majd azért korhol, miért nem mondom meg, ki volt az a miniszterelnök, a ki a *Tannhäuser* főpróba kedvéért ott hagyta az országgyűlést. Ha gondosabban olvas Kereszti úr, ezt a fontos (?) adatot is megtalálja a 370. lapon: az *Orczy*-aera miniszterelnöke *Szlávy József* volt. Azt az új véleményét, hogy 1849 deczembere nálunk a legszabadabb korszak lett volna, e történettudományi folyóirat olvasóinak megítélésre bízom. A névmutatót nem én csináltam, tehát az erre vonatkozó észrevételek nem engem illetnek. Ez a névmutató különben igen használható; rosszakarattal már persze nem az. Bírálóm a könyv nyolczadik fejezetében a rendszertelenség szomorú példáját látja. Csak azt nem látja, a mit kellene, hogy ez a bonyolult fejezet az egyetlen lehetséges alapelv, a chronologia szerint készült. A repertorium miatt kesereg leginkább, hogy mennyire nem teljes. Nem is akar az lenni. Meg is mondtam, hogy csak néhány cikket vettem fel, mert a legtöbbje erősen német visszhang. Kereszti úr azonban el is árulja kesergésének okát: kihagytam néhány cikkét, melyre ő »büszke«? Kereszti úr ideadta nekem cikkeinek jegyzékét. Én ezt erősen megrostáltam, mert

ha két-három folyóiratban, lapban mondja el ugyanazt valamelyik Wagner-operáról, elegendő ha egyik cikkét jegyzem fel. Azt pedig őszintén szólva, egyáltalán nem értem, hogy ezekre a cikkekre Kereszti úr miért »büszke«? De van bírálata ide vonatkozó részének egy furcsa passusa. Megdicsér, hogy »*Kapta Izor* cikkeit nem méltattam hallhatatlanításra.« *Kapta Izor*nak (milyen elmés név!) nyilván *Béldi Izor* dr.-t, a *Pesti Hírlap* zenekritikusát nevezi a bíráló úr. Tiltakoznom kell a nyilvánosság előtt, hogy nekem ilyen szándék tulajdoníttassék, mert *Béldi Izor* neve igen is előfordul a repertoiumomban. Ha Kereszti úrnak bármilyen mondani valója van érdemes kollegámról, tegye azt meg nyíltan, de nem az én könyvemről írott bírálatba orozva becsempészve. *Béldi Izor* majd válaszol reá. Csak néhány szót még. Új adatot egyetlen egyet sem közöl a bírálat. Én azonban megragadom az alkalmat, hogy magam reá mutassak könyvem néhány fogyatékosására. Így a *Kaffka*-féle Wagner-levelet nem én közlöm először, hanem *Kreuzer Vilmos* (Die Musik című folyóirat 1916). A *Párisfal-távirat*nál Liszt és Wagner nevei tévedésből felcserélődtek. A repertóriumból kimaradtak az *Újkori Ismeretek Tára* Wagner cikke, *Czirbusz Géza* Wagner könyve, *Pásztor Árpád* verse stb. A színházaktól kapott statisztika is hiányos. Mindezeket a német kiadásban fogok igyekezni pótolni. Ha Kereszti úr alaposan foglalkoznék könyvemmel, lehetetlen, hogy ezek közül a tényleges hiányok közül egyet észre ne vett volna.

Haraszti Emil.

A M. Tud. Akadémia történeti jutalomtételei.

1. A M. Tud. Akadémia 1896 október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is *gr. Széchenyi Istvánnak* az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár ki nyomtatva, benyújtatni, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2. *Kívántatik a magyar szépirodalmi kritika története.* Jutalma Halmos Izor adományából 1000 korona. Határnap: 1918 december 31. A jutalom, mely meg nem osztható, csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

3. *Hunyadi János élete és kora.* Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona. Határnap: 1919 szeptember 30. A jutalomban csak abszolút becsű mű részesülhet. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4. *Közgazdasági viszonyaink Mária Terézia korában.* Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban. Határnap: 1918 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A mű a szerző tulajdona marad, a ki köteles ezt egy év alatt kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

5. *Az Árpádházi királyok és királyi hercegek czimei*, az illető országok és tartományok eredetének, határainak és kormányzatának ismertetésével. Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona. Határnap: 1919 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6. *A magyar humanismus története Oláh Miklós felléptéig*. Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany. Határnap: 1919 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7. *Az erdélyi boérság története*. Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany. Határnap: 1919 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8. *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás története a mohácsi vésztől 1848-ig*. Jutalma a jogi monographia-segély fel nem használt összegéből 4000 korona. Határnap: 1919 december 31. Csak oly munka részesül a jutalomban, mely az eredeti forrásokat teljes mértékben felhasználja és abszolút tudományos értékű.

9. *A várnai perjeltség története*. Jutalma az Oltványi-alapítványból 2000 korona. Határnap: 1917 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

10. (Nyilt pályázat.) *A XVI székesi város visszacsatolásának története*. Jutalma Kisteleki Lévay Henrik alapítványából 1000 korona. A munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1918 december 31-ig küldendő be a M. T. Akadémia főtthikári hivatalához. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom csak a kész munkának adatik ki. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11. *A banderialis szervezet története Magyarországon*. Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona. Határnap: 1920 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok. 1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett határnapokig »a M. Tud. Akadémia főtthikári hivatalához« czímezve (tehát nem a főtthikár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily pályamunka el nem fogadtatik.

2. A pályaműnek külső borítékára, feltűnő helyen, úgyszintén a jelgés levélre is ráírandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

3. A pályamű *idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, illetőleg mellőztetnek.

4. *A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétes levélen ugyanaz a jelgés álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a

versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétetnek.

5. *Alnév alatt* pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

6. Ha a jelíges levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól esik.

7. *Nyílt pályakérdésekre zárt jelíges levéllel* beküldött pályaművek nem fogadtnak el.

8. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak és nem adatnak ki; azonban engedély mellett lemásolhatók az Akadémia helyiségében.

9. Mindezekre a főladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

10. Egyébiránt *bármely*, hacsak *formai kelléknek is elhanyagolása* elejti a szerzőt a jutalomtól.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1917. évi április hó 26-án d. u. 5 óraker tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

Dr. gróf Klebelsberg Kuno elnök a közgyűlést a magyar történelem korszakait jellemző, a magyar történetírás jövő feladatait s szervezésének módjait megállapító s a jövő történetírói nemzedék tudatos nevelése és érvényesülése czéljából szükséges állami és társadalmi intézmények létesítését sürgető beszéddel megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Békefi Remig és dr. Berzeviczy Albert ig. vál. tagokat kéri fel.

25. Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök előterjeszti a Társulat félszázados jubileumi ünnepélyéről szóló jelentését. — Tudomásul szolgál.

26. Elnök előadja, hogy a M. Tört. Társulat elnöksége, illetve ig.-választmánya a Társulat félszázados jubileuma alkalmából közéletünk azon jeleseit, kik a M. Tört. Társulat, a hazai történetírás vagy a hazánkat érdeklő történeti kutatások körül különös érdemeket szereztek (alapsz. 7. §.), a közgyűlés által leendő megválasztásra tiszteleti tagokul jelöli, jelesül: gr. Andrassy Gyula, gr. Apponyi Sándor, dr. Bárczy István, dr. Berzeviczy Albert, dr. Csernoch János, br. Forster Gyula, dr. Fraknoi Vilmos, dr. Károlyi Árpád, gr. Khuen-Héderváry Károly és dr. Várad L. Árpád társulati tagokat. Felkéri a közgyűlést, hogy a választmány javaslatához járuljon hozzá. — A közgyűlés egyhangú helyesléssel fogadván a választmány javaslatát, elnök a névsorban foglaltakat a Társulat tiszteleti tagjaiul megválasztottaknak jelenti ki.

27. Elnök előadja, hogy az alapszabályok szerint a tagok legrégebben választott egyharmada minden évben kilép, a kik helyett a közgyűlés ugyanannyit választ. A kilépő tagok újból megválaszthatók. (21. §.) A jelen közgyűlésen a választmány 1914—1916. ciklusa lép ki. Ezekre, nemkülönbén az Ortvay Tivadar halálával megüresedett választmányi tagsági helyre nézve az alapszabályok 36. §-a értelmében elrendeli a titkos szavazást. Javasolja, hogy a szavazatszedő bizottság elnökéül dr. Császár Elemér ig.-választmányi tag, tagjaiul pedig dr. Dénes Miklós és dr. Fogel József rendes tagok választassanak meg. — Megválasztatnak.

Elnök az ülést a szavazás idejére felfüggeszti.

28. A szavazás megtörténvén, elnök az ülést újból megnyitja és felkéri dr. Divéky Adorján rendes tagot: A lengyelek és a magyar szabadságharcz című tanulmánya felolvasására.

A felolvasás után elnök a felolvasónak a közgyűlés nevében kifejezi köszönetét.

29. Elnök jelenti, hogy a szavazatszedő bizottság a szavazatok összeszámolásával elkészült. Felkéri a szavazatszedő bizottság elnökét jelentése megtételére. Dr. Császár Elemér, a szavazatszedő bizottság elnöke jelenti, hogy beadatott összesen 84 szavazat, melyből Dedek Cr. Lajos, Dézsi Lajos, Fraknoi Vilmos, Illés József, Lukcsics József, Márki Sándor, Tagányi Károly, Varju Elemér és Závodszy Levente 84, Angyal Dávid, Berzeviczy Albert, Dóry Ferencz, Holub József, Szabó Dezső, Szabó László 83, Géresi Kálmán 82, Révész Kálmán 81, Madzsar Imre 78, Ballagi Aladár 77, Baranyai Béla 74, Óváry Lipót 73 szavazatot nyertek. Elnök tehát az 1917—1919. évkörre: dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, Baranyai Béla, dr. Berzeviczy Albert, Dedek Cr. Lajos, dr. Dézsi Lajos, dr. Dóry Ferencz, dr. Fraknoi Vilmos, Géresi Kálmán, dr. Holub József, dr. Illés József, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Márki Sándor, Révész Kálmán, dr. Szabó Dezső, dr. Bártfai Szabó László, Tagányi Károly, dr. Varju Elemér és dr. Závodszy Levente társulati tagokat, az 1916—1918. évkörre pedig Óváry Lipót társulati tagot megválasztott ig.-választmányi tagokul jelenti ki.

30. Dr. Lukinich Imre főtitkár előterjeszti a Társulat 1916. évi működéséről szóló jelentését. — Tudomásul szolgál.

31. Főtitkár előterjeszti a számvizsgáló bizottság jelentését, valamint az 1917 február 15-iki vál. ülés által megállapított évi költségvetést. — A közgyűlés a számvizsgáló bizottság jelentését tudomásul veszi s Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak a felmentést a szokásos fenntartással megadja. Az 1917. évi költségvetést elfogadja. Dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnöknek a gondos ügyvitelért és a nagy körültekintéssel vezetett gazdálkodásért elismerését és köszönetét fejezi ki.

Több tárgy nem lévén, elnök a nagy érdeklődést megköszöni a közgyűlést bezárja.

Kelt mint fent.

Gr. Klebelsberg Kuno, elnök.

Dr. Lukinich Imre, főtitkár.

Hitelesítjük: *Dr. Berzeviczy Albert*, *Dr. Békefi Remig.*

A Magyar Történelmi Társulat 1917. évi május hó 24-én d. u. 5 órakor tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső és dr. Fejérpataky László alelnökök, dr. Angyal Dávid, dr. Áldásy Antal, dr. Boncz Ödön, dr. Domanovszky Sándor, dr. Dóry Ferencz, Pest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, dr. Sebestyén Gyula, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső, dr. Szetnpétery Imre, dr. Závodszy Levente és dr. Lukinich Imre főtitkár mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitva s a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Angyal Dávid és dr. Boncz Ödön ig. vál. tagokat felkérve, a Társulat

nevében üdvözli dr. Csánki Dezső és dr. Fejérpataky László alelnököket 60. születésnapjuk alkalmából. Dr. Csánki Dezső a maga és alelnöktársa nevében megköszöni az elnök üdvözlését.

32 Alapító tagokul ajánlatnak: gr. Majláth József b. t. t. Perbenyik, 200 koronával; aj. gr. Klebelsberg Kunó, dr. Fellner Frigyes bankigazgató, 200 koronával; dr. Herzog József orsz. alleltárnok, 400 koronával, aj. Csánki Dezső. Alapító tagul jelentkezett 200 koronával a Társulat jubileuma alkalmából Jalsoviczky Sándor min. tanácsos, r. tag.

Evdíjas rendes tagokul ajánlatnak 1917-től: dr. Magyary Zoltán min. s.-titkár Budapest, aj. gr. Klebelsberg Kunó; dr. Henyney Vilmos főigazgató Budapest, aj. Némäti Kálmán; dr. Kotrba Károly cs. és kir. közös legfőbb számvevőszéki s. számtanácsos, Bécs, aj. Cserenyey Jenő; Németh Antal és Kiss Jenő kegyesr. tanárjelöltek Budapest, aj. Csaba Jenő; Radnai Bernát tisztviselő, Budapest, aj. Baranyai Béla; dr. Gerevich Tibor egyet. magántanár, Budapest, aj. Ernyey József; Milhoffer Sándor jogakad. tanár, Budapest, aj. dr. Lukinich Imre. Megválasztatnak.

33. Dr. Lukinich Imre felolvassa: A szabadságharc történetírói című dolgozatát. — Tudomásul szolgál.

34. Főtitkár bemutatja az 1917 április hó 1-től 30-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást. E szerint:

Összes bevétel a Postatakarékpénztárban április hóban	40936	K	03	fill.
Összes kiadás a Postatakarékpénztárban ápr. hóban	11683	»	21	»
Pénzmaradvány a Postatakarékpénztárban április 30.-án	29252	»	82	»
Ehhez adván a P. H. E. T. E.-nél levő folyószámlai tiszta követelést	25751	»	41	»
Összesen rendelkezésünkre állott április 30.-án készpénz	55004	K	23	fill.

Ebből azonban 1047 korona 28 fillér alapítvány tőkésítendő, 4000 K a »Magyar Történetírás Története« című, 20000 K »Magyarország újabtkori történetének forrásai« című, 10613 K a »Thallóczy-alap«-ot illeti; levonván ezt a 35660 K 28 fillért az 55004 K 23 fillér készpénzből, maradt ápr. 30.-án elkölthető pénzösszeg 19343 korona 95 fillér. — Tudomásul szolgál.

35. Elnök előadja, hogy a Társulat elnöksége »Magyarország újabtkori történetének forrásai« címen egy nagyszabású tudományos vállalat megindítását vette tervbe. E vállalat célja Magyarország története 1687—1848/49-ig terjedő korszakára vonatkozólag gondosan szerkesztett forráskiadványoknak meghatározott terv szerint való közzététele. A vállalat megindítása anyagi tekintetben a társadalom áldozatkészsége következtében biztosítva van, szellemi irányítása a Társulat kebelében létesítendő intéző bizottságnak s e bizottság által megválasztandó szakbizottságoknak lesz feladata. Az intéző bizottság tagjaiul a következő társulati tagokat hozza javaslatba: társulati elnök, alelnökök, titkárok, szerkesztő, a szakbizottsági előadók, Angyal Dávid, Áldásy Antal, Ballagi Aladár, Berzeviczy Albert, Békefi Remig, Buday László, Fináczy Ernő, br. Forster Gyula, Illés József, Iványi Béla, Károlyi Árpád, Kollányi Ferencz, Marczali Henrik, Márki Sándor, Némethy Károly, Petrovics Elek, Polner Ödön, Szádeczky Lajos, Tagányi Károly, Tóth Lajos, Vargha Gyula, Varju Elemér. — Megválasztatnak.

36. Főtitkár jelenti, hogy a folyó évi ápr. 26.-iki közgyűlésen megválasztott ig. vál. tagok közül többen, jelesül Angyal Dávid, Baranyai Béla, Holub József, Lukcsics József, Madzsar Imre, Márki Sándor, Révész Kálmán, Szabó Dezső, Závodszy Levente, megválasztásukat megköszönték. — Tudomásul szolgál.

37. Főtitkár jelenti, hogy a f. é. ápr. 26.-iki közgyűlésen megválasztott tiszteleti tagok részére a díszoklevelek elkészültek s azok most vannak szétküldés alatt. — Tudomásul szolgál.

38. Főtitkár felolvassa az »Ungvármegyei Közművelődési Egyesület« 20/917. sz. átiratát, melyben az ig. vál. szakvéleményét kéri a tekintetben, hogy »Árpád paizsra emelése Ungváron történt-e?«. Az ig. vál. szakvéleményre dr. Hóman Bálint ig. vál. tagot kéri fel.

39. Főtitkár bemutatja Villám Arnold társ. tag beadványát, melynek alapján szakvéleményt kér készülő munkája tudományos értékéről. Az ig. vál. szakvéleményre dr. Závodszy Levente ig. vál. tagot kéri fel.

40. Főtitkár jelenti, hogy a Társulat a hatodik hadikölcsonre 1300 koronát jegyzett az el nem költhető alapítványi tőkéből, a Thallóczy-alapból pedig 12.300 koronát. — Jóváhagyólag tudomásul vétetik.

Zárt ülésben :

41. a választmány a »Magyarország újabbkori történetének forrásai« cz. vállalat védnökségére és

42. előlegekre vonatkozólag határozott.

K. m. í.

Gr. Klebelsberg Kuno, elnök.

Dr. Lukinich Imre, főtitkár.

Hitelesítjük : *dr. Angyal Dávid*, *dr. Boncz Ödön*.

Jegyzőkönyv a Magyar Történelmi Társulat kebelében létesített »Magyarország újabbkori történetének forrásai« című vállalat intéző bizottsága f. é. június 3-án délben 12 órakor tartott üléséről.

Jelen vannak : József Ferencz főherczeg úr Ő cs. és kir. Fensége védnök elnöklete alatt gr. Klebelsberg Kunó társulati elnök, dr. Csánki Dezső, dr. Fejérpataky László társulati alelnökök, dr. Angyal Dávid, dr. Áldásy Antál, dr. Berzeviczy Albert, dr. Fináczy Ernő, dr. Illés József, dr. Iványi Béla, Kollányi Ferencz, Petrovics Elek, Tagányi Károly, dr. Tóth Lajos, dr. Vargha Gyula, Baranyai Béla, dr. Gerevich Tibor, dr. Herzog József, dr. Imre Sándor, dr. Domonovszky Sándor és dr. Lukinich Imre bizottsági tagok. Távolmaradásukat az ügyv. alelnöknél kimentették : dr. Némethy Károly, dr. Buday László és br. Forster Gyula.

Gr. Klebelsberg Kuno üdvözlí a fenséges védnököt, ki az elnök beszédére válaszolva, az intéző bizottság ülését megnyitja és felkéri Csánki Dezső ügyv. alelnököt, előterjesztésének megtételére.

Dr. Csánki Dezső előterjeszti a vállalat megindítására s az egyes szakbizottsági előadók és tagok megválasztására vonatkozó javaslatait.

A bizottság dr. Csánki Dezső előterjesztését, egyes tagoknak a bizottsági tagok névsorára vonatkozó hozzászólása után, a jövő

munkálkodás alapjául elfogadja s bizottsági előadókul, illetve tagokul a következőket megválasztja.

I. *Szabbizottság.* Előadója : dr. Lukinich Imre. Tagok : Áldásy Antal, Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Baranyai Béla, Berzeviczy Albert, Biró Venczel, Buday László, Csekey István, Gombos F. Albin, Horváth Jenő, Illés József, Jungerth Mihály, Károlyi Árpád, Kelemen Lajos, R. Kiss István, Madzsar Imre, Marczali Henrik, Müller György, B. Szabó László, Szádeczky K. Lajos, Szekfü Gyula, Szentpétery Imre, Vargha Gyula, Wertheimer Ede, Závodszy, Levente.

II. *Szabbizottság.* Előadója : dr. Herzog József. Tagok : Angyal Dávid, Ányos Lajos, Auner Mihály, Divéky Adorján, Eckhart Ferencz, Fest Aladár, Gábor Gyula, Juhász Kálmán, Holub József, Illés József, Iványi Béla, Károlyi Árpád, Komáromy András, Márki Sándor, Pelcz Béla, Pilch Jenő, Polner Ödön, Szádeczky K. Lajos, Szabó Dezső, Szekfü Gyula, Tagányi Károly.

III. *Szabbizottság.* Előadója : Baranyai Béla. Tagok : Ballagi Aladár, Baróti Lajos, Bleyer Jakab, Buday László, Döry Ferencz, Gombos F. Albin, Györfly István, Herpay Gábor, Hóman Bálint, Jambrikovits László, Kelemen Lajos, Milecker Bódog, Zimmermann Rezső, Zoltay Lajos.

IV. *Szabbizottság.* Előadók : dr. Gerevich Tibor és dr. Imre Sándor. Tagok : Balanyi György, Békefi Remig, Berzeviczy Albert, Bruckner Győző, Császár Elemér, Czako Elemér, Divald Kornél, Éber László, Ellend József, Ernyey József, Fináczy Ernő, br. Forster Gyula, Friedreich Endre, Heckler Antal, Hodinka Antal, Jancsó Benedek, Karácsonyi János, Kertész K. Róbert, Kollányi Ferencz, Lukcsics József, Majovszky Pál, Meller Simon, Mihalik József, Miskolczy István, Morvay Győző, Németh Ambrus, Petrovics Elek, Pokoly József, Posta Béla, Révész Imre, Révész Kálmán, Schneller István, Sörös Pongrácz, Szegedy Rezső, Temesváry János, Tóth Lajos, Varju Elemér, Zoványi Jenő.

V. *Szabbizottság.* Előadója : dr. Domanovszky Sándor. Tagok : Békefi Remig, Biás István, Connerth János, Csutak Vilmos, Darkó Jenő, Eckhart Ferencz, Fellner Frigyes, Fest Aladár, Förster Jenő, Gárdonyi Albert, Győry Tibor, Hóman Bálint, Iványi Béla, Károlyi Árpád, Kemény Lajos, Kováts Ferencz, Marczali Henrik, Lipták János, Pázmány Lajos, Petri Mór, Szádeczky K. Béla, Tagányi Károly, Takáts Sándor.

Több tárgy nem lévén, Ő cs. és kir. Fensége az ülést bezárja.
K. m. f.

Gr. Klebelsberg Kuno, védnök hely. elnök. *Dr. Lukinich Imre*, főtitkár.

A Magyar Történeti Életrajzok

1916. évi folyama:

Br. Jósika Miklós életrajza

dr. Dézsi Lajostól.

Előfizetés
tagoknak
10,— nem
tagoknak
16 korona.

A kötet azonkívül, hogy részletes életrajzát adja a magyar regényírás egyik úttörőjének, időszerű is annyiban, hogy behatóan foglalkozik a galicziai (1812), olaszországi (1814) és franciaországi (1815) hadjárattal is.

ÚJ TÖRTÉNELMI KÖNYVEK A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

A MAGYAR NEMZET ÖNÁLLÓSÁGÁÉRT ÉS FÜGGETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT KÜZDELMEK TÖRTÉNETE az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. — Dr. Thaly Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I. kötet: Szabó Dezső: **Küzdelmek a nemzeti királyságért. 1505—1526.**

Ára6 korona.

Takáts Sándor: ZRINYI MIKLÓS NEVELŐANYJA.

Ára4 korona.

KULTURA ÉS TUDOMÁNY. 19. kötet. A. F. Pollard: **Anglia története.** Ára kötve 2 kor. 40 fillér.

MEGREDELHETŐ: LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R.-T. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-ÚT 21. SZÁM ÉS MINDEN HAZAI KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN.

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatokra:

A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története

1. a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.
2. Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.

Az ajánlkozás a 2. sz. feladatra a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatóvany kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I. Országos Levéltár) 1917. évi december hó 31-ikéig küldendő be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizetetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. A mű elkészítésének határideje 1920. évi december hó 31-ike. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívánatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

Az 1. sz. feladatra a pályázat nincs időhöz kötve. A feltételeknek megfelelő ajánlkozást a Társulat elnöksége bármikor elfogad.

Előfizetési felhívás A Századok Tartalommutatója 1867—1916. címmű műre.

A Magyar Történelmi Társulat ötvenéves fennállása alkalmából elhatározta a Századok ötven évfolyama egységes Név- és Tárgymutatójának és ezzel párhuzamosan, de a Név- és Tárgymutatótól függetlenül az ötven évfolyam Tartalommutatójának kiadását. Ez a munka tartalmazni fogja:

1. a Századokban megjelent cikkek címeit szerzőik betűrendjében,
2. a Századokban ismertetett könyvek címeit a könyvek szerzőinek betűrendjében.

Mínthogy a Tartalommutató szedése már szépen előrehaladt, felkérjük előfizetőinket és olvasóinkat, hogy a kik e kiadványunkat megrendelni óhajtják, rendelésüket már most küldjék be, mert a ma magas nyomdai árak mellett előre tájékozódniuk kell, hogy hány példányra van szükség.

A kötet ára 6 korona; tagoknak 4 korona.

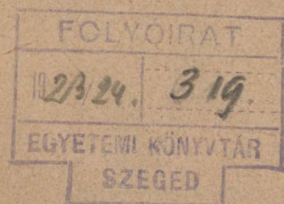
Az előfizetési összeget legcélszerűbb postatakarékpénztári számlánkra (1099. sz.) befizetni. E célra tagjainknak külön S. betűvel jelzett befizetési lapokat küldtünk szét.

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LI. ÉVF. 7-8. SZÁM. 1917. SZEPT.-OKT.
BUDAPEST, 1917. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❁❁❁

**A Magyar Történelmi Társulat igazg. választmánya
ülését december 6-ikán tartja.**

Tartalom.

	Lap
Angyal Dávid : 1848 történetéből	417
Sörös Pongrácz : Frangepán Ferencz, kalocsai érsek, egri püspök (I. közlemény)	429
Márk László : A királyi tanács átalakulása és története 1526 után (I. közlemény)	472
Történeti irodalom.	
Bittner, Ludwig : Chronologisches Verzeichnis der österr. Staatsverträge. Bd. IV. Ism. <i>Eckhart Ferencz</i>	494
Thallóczy, Ludwig : Illyrisch-albanische Forschungen. Bd. I—II. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	497
Wendt, Heinrich : Schlesien und der Orient. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	499
Janzsó Tihamér : Szent László király oklevelei. Ism. <i>B</i>	502
Harsányi István : A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalogusa. Ism. — <i>ch</i> — <i>e</i>	503
Lambrecht Kálmán : A magyar malmok könyve. Ism. <i>Hlb.</i>	505
Stenner, Friedrich : Die Beamten der Stadt Brassó. Ism. <i>I.</i>	506
Thallóczy, Ljudevit : Povijest (Banovine, Grada i Varoši) Jajca 1450—1527. Ism. <i>Battorych</i>	507
Zoltvány Irén : A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve 1916/7. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	508
Alapi Gyula : Búbájások és boszorkányok Komárom vármegyében. Ism. <i>Iványi Béla</i>	509
Fekete Mihály : Az Unigenitus bulla története. Ism. <i>P.</i>	509
Folyóírátszemle	510

Tárca.

Relković Neda : Bajmócz község szabadalomlevele 1647-ből	520
Kereszty István : Válasz dr. Haraszti Emil úrnak	525
L. I. : Cserhalmi Sámuel †	526
Loósz István : Iványi István †	526

Az **elnökség** és **titkárság** részére szánt küldemények
Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a
titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket sziveskedjenek egyenesen a **szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

1848 történetéből.

Friedjung ismeretes könyvében nem arra törekszik, hogy igazságos ítélettel írja meg a magyar szabadságharcz történetét. Egy osztrák pártnak irányát akarja szolgálni. Tendenciáját most már nem szükséges bírálni,¹ de figyelembe kell vennünk, hogy kiadatlan forrásokra is támaszkodik. Ilyenkor jól értesült és igazságos bírónak látszik a kevésbé tájékozottak előtt kivált a külföldön, hol a nagytehetségű történetíró könyveit szívesen olvassák. Azért talán nem lesz fölösleges az ilyen állítólag első forrásokból merített állításai közül kettőt vizsgálat alá vetnünk, nem is annyira a polemia kedvéért, hanem inkább a tények megállapítása végett.

I.

István nádor és az első magyar ministerium kinevezése.

Friedjung így beszéli el az első magyar ministerium kinevezését: »A király márczius 17-iki leiratában értesítette a nádort, hogy hajlandó a hazai törvények értelmében a független, felelős ministerium alkotását megengedni és felhatalmazza, hogy e célból alkalmas személyiségeket ajánljon neki. De kikötötte ekkor a király, hogy a ministerium hatáskörére nézve oly törvényjavaslatok terjesztessenek fel, melyek tekintetbe veszik a monarchia szerkezetét úgy, a mint az törvényesen meg van állapítva a *pragmatica sanctio* által. Most következett Magyarországon az első forradalmi tény, melynek jelentőségét még fokozta az, hogy az magának a nádornak volt a kezdeménye. Gróf Batthyány neve a császári kéziratban meg sem volt nevezve, a nádor csak a ministerek felterjesztésével volt megbízva. De István főherczeg, mihelyt Pozsonyba visszatérve, az országgyűlés viharos levegőjében lélekzett, tanácsadóitól tovább ragadtatta magát. Mintha királyi hatalom ruháztatott volna reá, kinevezte gróf Batthyányt ideiglenes ministerelnöknek és inkább csak forma kérdése volt, hogy a császártól a kinevezés meg-

¹ A könyv czíme : *Oesterreich von 1848 bis 1860*. Bd. I. Stuttgart u. Berlin. 1908. Tendenciáját megvilágította Marczali Henrik (Budapesti Szemle, 1908. 135. k.).

erősítését kérte és egyszersmind azt a felhatalmazást, hogy Batthyányt megbízhassa az országban a közbiztonság és nyugalom fenntartásával. Az állami conferentia (Staatsconferenz) elismerte ugyan — mint az 1848 augusztusában az osztrák ministerium számára készített történeti előadásában olvassuk — hogy a főherceg nádor tetteivel átlépte a márczius 17-iki legfelsőbb kéziratban elébe szabott hatáskört, de még sem merete letételét indítványozni. A conferentia lelkiismeretes aggodalmában az 1485-iki magyar törvényre is hivatkozott, mely a király távollétében rendkívüli hatalommal látja el a nádort. (Itt a jegyzetben Friedjung csapást mér a magyar törvények kétértelműségére, de ezt az oldaltámadást, mely 1485-öt mondva 1867-re czéloz, bátran mellőzhetjük.) Ezért márczius 18-ikán második császári kézirat adatott ki, melyben Batthyánynak kinevezése bizonyos korlátolt hatáskörrel, megerősített. De újabb megjelentetés történt. Mert a főherceg, a nélkül hogy Bécsben engedelmet kért volna, felhatalmazta Batthyányt, hogy egyes pártfeleit, noha megint csak ideiglenesen, miniszter-társaivá tegye. Ekkor Bécsben olyannyira megemberelték magokat, hogy a nádornak egy kedvetlen (ungnädiges) császári kézirat küldetett, a melyben az uralkodó csodálkozását fejezi ki a kinevezéseken és »a két egyénnek« — vagyis ép az új ministereknek — Pestre küldetésén; a főherceget felszólítja a császár, hogy adjon számot eljárása okairól. Egyszersmind a budai magyar kamarához parancs indult, hogy tartsa magát az eddigi szabályokhoz és ne fogadjon el utasításokat az új ministerektől.«

Friedjung ez előadásának nagy fontosságot tulajdonít; a mikor bevégzi, a lap alján egy külön jegyzetben így figyelmezteti az olvasót a szöveg jelentőségére: »Az a tény, hogy István főherceg felhatalmazása körén túllépett, először itt van megállapítva és okiratokkal bizonyítva. Szögyény alkanczellár, a ki részt vett a conferentiákon, ismerte ezt aényt, de bizonyára kíméletből a főherceg iránt, hallgatással mellőzi azt.«

Azt hiszszük, hogy Friedjung itt a kutatóknak egy szokásos hibájába esett. Nagyon is túlbecsülte új adatainak jelentőségét. Nem az a kérdés, hogy mit gondolt az állami conferentia augusztusban, vagy márcziusban a nádor tetteiről, hanem az, hogy mit cselekedett a nádor és szabad-e cselekvéseit oly első forradalmi lépésnek nevezni, melyre megbízatása korlátainak lerontásával ragadtatta magát? Vegyük csak sorra a nádor tényeit az első magyar ministerium

kinevezésének előzményeivel együtt és látni fogjuk, hogy Friedjung vádja alaptalan.

Márczius 17-én reggel kapta meg István nádor azt a kéziratot, melyben a király elfogadja a felelős ministerium elvét és felszólítja a nádort, ki mint királyi helytartó teljes hatalommal kormányozza az országot, hogy jelöljön ki neki alkalmas egyéneket. A nádor még 17-én gróf Batthyány Lajost a független magyar ministerium elnökévé nevezi ki és felszólítja őt, hogy javaslatot tegyen a ministerekről »legfelsőbb királyi megerősítés végett«. Friedjung csodálkozik azon, hogy Batthyány nem is volt megnevezve a királyi kéziratban és a nádor mégis, mintha királyi hatalom ruházott volna rá, kinevezte őt ideiglenes ministerelnöknek. Pedig ezen nincs mit csodálkoznunk, csak olvasnunk kell a nádor hivatalos jelentését a Bécsben járt országos küldöttség útjáról. A nádor idézi abban a 17-iki királyi kéziratot és azután így folytatja: »Ezen királyi nyilatkozat s ő felségtől nyert külön felhatalmazás következtében gróf Batthyány Lajos urat, kit ő felségének e végre *megneveztem*, tekintve a körülmények sürgetős voltát, a magyar felelős ministerium alakításával azonnal levél által megbíztam s őt, mint a magyar ministerium elnökét, az országos rendeknek ezennel bejelentem.«¹ Látszik ebből, hogy a nádor nem lepte meg az udvart Batthyány kinevezésével. Megnevezte őt a király előtt és külön felhatalmazást kapott kinevezésére. Mintha királyi hatalom lett volna ráruházva, jegyzi meg Friedjung kételkedő megütközéssel. Pedig itt nincs helye a kételkedésnek. Az 1848. évi III. t.-cz. 2. §-a valóban a király távollétében majdnem királyi hatalommal látja el a nádort és személyét a végrehajtó hatalom gyakorlásában sérthetetlennek mondja. És, a mi nem eléggé ismeretes, a nádornak hatásköre ily bő mértékben már a márczius 16-iki tanácskozások alatt, tehát Batthyány kinevezése előtt meg volt állapítva. Kitetszik ez már magából a márczius 17-iki királyi kéziratból is, de még inkább a főrendiháznak márczius 21-iki és 22-iki tárgyalásaiból. A márczius 21-iki főrendiházi ülésen ugyanis gróf Batthyány Lajos kijelentette, hogy a nádor nem lehet az új főrendiház elnöke, mivel nála van a végrehajtó hatalom. A nádor szerette volna ez elnöki kérdésben a döntést elhalasztani, mivel ő nem is tudja — így szól —

¹ Pesti Hirlap, márczius 23. Különben a Szögyén-Marich Emlékiratainak I. k. 60. lapjához csatolt facsimilén is láthatta volna Friedjung, hogy Batthyány megbízatását tárgyalták a Lajos főherczeg elnöklete alatt tartott ministeri conferentián.

»mi nevet kelljen nekem adni, vicekirály vagy nádor?« De Batthyány határozottan ragaszkodott a rögtöni döntéshez, »mivel vagy itt van, vagy Bécsben volt félreértés, mivel ott úgy volt magyarázva, hogy ő felsége csak a törvényszentesítés jogát tartja fön­n magának, ha most másképp magyarázzák, ám lássák a követke­zéseket.« A nádornak oly kellemetlen volt a vita, hogy végső nyilatko­zatát a másnapi gyűlésre halasztotta. Másnap, 22-ikén azután kijelentette, hogy Batthyá­ny­nak igaza van s így a főrendiház elnöksége az ő helyzetével összeférhetetlen.¹

Érthető, hogy Batthyány miért ragaszkodott oly határozottan a márczius 16-iki bécsi megállapodáshoz. Nem akarta, hogy a nádori intézkedések a bécsi udvar felülvizsgálata alá kerüljenek; elegendőnek tartotta a szentesítés jogát fenntartani a királynak. A nádor kényelmetlenül érezte magát a vicekirályi tisztségben, mert ismerte az udvar féltékenységét, de lehetetlen volt tagadnia, hogy Batthyány híven adta elő a bécsi megállapodásokat. És noha a nádornak e megállapodás s a 17-iki kézirat alapján teljes joga volt Batthyány kinevezésére, mégis felterjesztette a kinevezést a király elé, a ki 18-iki leiratában megerősíti Batthyányt ideiglenes minis­terelnöki állásában, mint épen Friedjung közleményéből tudjuk.

Mindezek után a nádor önhatalmú eljárásáról, vagy megbízásának megszegéséről szó sem lehet, legalább a mi Batthyány kinevezését illeti. Sőt, úgy láttuk, hogy a meny­nyire lehetséges volt, még kímélte is az udvar érzékenységét.

Batthyány megbízása értelmében megalakította a minis­teriumot és márczius 23-án kihirdette a minis­teri névsort a törvényhozásnak mind a két házában.

Blackwell, a bécsi angol nagykövetnek pozsonyi megbízottja, azt mondotta másnap báró Eötvös Józsefnek, hogy az ő véleménye szerint Batthyány az illemszabályok ellen vétett, mikor kihirdette társainak nevét a két házban, még mielőtt a névsort ő felsége elé terjesztette. Eötvös ezt elismerte, de azzal mentette az eljárást, hogy nem volt más választásuk, mert a 23-ikára virradó éjjelen a pesti köz­csendi bizottmány megizente nekik, hogy ha 24 óra alatt a minis­terium megalakulása ki nem hirdethető, a nemzet­őrök megrohanják a budai fegyvertárt és nemzeti convent fog egybegyűlni Pesten.²

¹ U. o. márczius 25-iki szám.

² Correspondence relative to the affairs of Hungary. 1847—1849. 54. l.

Maga a minisiterelnök is körülbelül így mentegette a minisiteri névsor kihirdetését a főrendiházban márczius 23-ikán. Felolvassa »a minisitererek névsorát, a kiket választott« — így szólt — »mielőtt azt ő felsége is jóváhagyná és pedig azért előre, mert a körülmények olyanok, hogy egy pár egyénnek közülök mindjárt Pestre távozniook kell«. Valóban ugyan e napon a nádor Batthyányhoz levelet intézett, melyben kijelenti, hogy Klauzál Gábort és Szemere Bertalant, a minisiterjelölteket, addig is, míg a bizton várt megerősítés bekövetkezik, más férfiakkal egyetemben, megbízza az országos rend fenntartásával.

Már most vitatkozhatunk arról, hogy szükséges volt-e a még meg nem erősített minisiteri névsornak kihirdetése márczius 23-ikán? Valóban annyira komolyan kellett-e vennie a minisiteriumnak a közcsendi bizottmány eljárásáról érkezett hireket? Nem lett volna-e sokkal egyszerűbb Klauzált és Szemerét ismeretes közéleti tevékenységükre hivatkozva kinevezni a rend helyreállítóinak, úgy, a mint a melléjük adott Nyári Pált és Pulszky Ferenczet kinevezte a minisiterelnök? Mondom, erről szabad volna vitatkoznunk és talán kitűnnék, hogy Batthyány, mint Blackwell megjegyezte, fölöslegesen szegte meg az illemszabályokat (committed a breach of etiquette). Azonban törvényteleniséget vagy szabálytalanságot nem követett el és a nádort sem készítette Klauzálnak s Szemerének kiküldésével hatáskörének túllépésére. Mert a 18-iki királyi kézirat határozottan felhatalmazza Batthyányt, hogy az országos rend helyreállítására nézve javaslatokat tehet a nádornak, sőt esetleg, ha a késedelem veszélyes volna, maga is intézkedhetik ez irányban a helytartótanács és a magyar kancellária hatáskörének sérelme nélkül.¹

Már most e felhatalmazás alapján joga volt a nádornak Batthyány ajánlatára egy ideiglenes »rendőri országos bizottmányt« kiküldeni Pestre. E bizottmánynak minisiterjelölt tagjai tudunkkal nem avatkoztak a budai kamara hatáskörébe, pedig a bécsi udvari körök leginkább ettől a beavatkozástól tartottak. Sőt, a kiküldött jelöltek sohasem mulasztották el kiemelni, hogy ők még nem valódi minisitererek. Szemere Bertalan, mikor márczius 25-én fáklyászenével ünnepelték, így beszélt a fővárosi polgárság előtt: »Mi, t. i. Batthyány Lajos minisiterelnök és azok, kik mint minisiterársai jelenleg királyi megerősítés alá vagyunk terjesztve«.

¹ Friedjung könyve. 489. l.

Klauzál is mint »ministerjelölt« beszélt a szabadság terén tartott városi közgyűlésen márczius 25-én.¹ Ehhez a címhez ragaszkodott a többi minster is, a míg a királyi jóváhagyás le nem érkezett. Deák Ferencz szabatosan meghatározta a ministerium jogi állapotát a királyi megerősítés előtt az alsóház márczius 30-iki ülésén. »Csak egy minster van és ez gróf Batthyány Lajos, a többi ekkorig csak ministeri jelölt.« Kossuth Lajos is kijelentette a másnapi ülésen, hogy ő még nem minster, csak ki van jelölve annak s hogy társai, »báró Eötvös, Deák, gróf Széchenyi ministerjelöltek Bécsbe mentek.«²

Ezek után megállapíthatjuk, hogy a ministeri névsornak márczius 23-iki kihirdetése valóban szokatlan eljárás volt, melyen a magyar közéletnek egy angol barátja is megütközött. De ez a formátlanság a politikai helyzet követelményének látszott a ministerelnök és a ministerjelöltek előtt. Akár helyes volt felfogásuk, akár nem, a király jogát sérteni nem akarták s még kevésbbé akarták ily sértésre reávenni a nádort. Sőt mindig vigyáztak arra, hogy a törvényes állapotnak megfelelően címezzék őket. A bécsi udvar érzékenysége a névsor kihirdetése után érthető, de feleslegesen aggódott a két ministerjelölt kiküldése miatt s a nádornak módjában volt a feddő leiratra küldött válaszában igazolni eljárását.

Friedjung Szögyény-Marichra is hivatkozik és pedig mint idéztük, különös módon. Szögyény — úgy mond — ismerte István nádornak önhatalmú eljárását a ministerium kinevezése ügyében, de kíméletből elhallgatta azt. Pedig egyszerűbb volna így okoskodnunk: elhallgatta, mert ez önhatalmú eljárásról mit sem tudott. A nádor bizalmasan érintkezett az alkanczellárral, ép a ministerium alakítása tárgyában is. Az alkanczellár bizonyára figyelmeztette volna a nádort esetleges hatalmaskodására ily rendkívül kényes kérdésben. De nem tette, mert a nádornak nem volt szüksége ilyen figyelmeztetésre. Az pedig nem áll, hogy Szögyény *Emlékirataiban* mindenképen kímélni akarja a nádort. Vajon nem beszél-e el a márczius 16-iki conferentiának azt a jelenetét, midőn a nádor bocsánatot kért Lajos főhercegtől és a különben hallgatag főherceg felindultan vetette szemére unokaöccsének, hogy »Te leszesz oka annak, ha Magyarországot elvesztjük?«³ Ha ezt elbeszéli, miért nem

¹ Pesti Hirlap, márczius 28.

² Pesti Hirlap április 7.

³ Szögyény-Marich: Emlékiratai I. 59. l.

mondhatta volna el azt is, hogy márcziusban forradalmi lépésekkel vádolták István főherczeget a magyar ministerium kinevezése miatt? Hiszen bizonyára felhangzott némi vád a formátlanság miatt márczius 24-ike körül, de ez hamar elnémulhatott, mert a nádornak ragaszkodása a monarchikus államban szokásos eljáráshoz nyilvánvalóvá lett. Talán nem is Batthyány kinevezése, nem is a márczius 24-iki múltó félreértés, hanem a Szögyénytől előadott márczius 16-iki jelenet maradt meg az állami conferentia emlékében, midőn augusztusban hatáskörének túllépését vetette szemére a nádornak. Márczius 16-án ugyanis arról volt szó, hogy a nádor felajánlotta lemondását méltóságáról, ha a kormányzó főherczegek el nem fogadják a független magyar ministerium elvét. Ez az, a miért gróf Hartig is elítéli a nádort a *Genesis der Revolution in Oesterreich* című könyvében.¹ Hartig sem említi a nádor állítólagos hatalmi visszaélését a kinevezés jogával, pedig neki is tudnia kellett erről valamit, hiszen márcziusban a főherczegek legbizalmasabb tanácsosaihoz tartozott.

De akármire alapította az állami conferentia augusztusban a nádor megvádolását, Batthyány kinevezése, vagy Szemere és Klauzál pesti kiküldetése nem tekinthetők a vád komoly alapjának, már pedig más positiv okokat Friedjung nem bír felhozni.

S mégis ily föltevéseket szilárdul megállapított igazságoknak véve, kemény szavakkal sújtja a nádor és Batthyány emlékét. A nádor, úgy mond egyebek közt, tapasztalatlan volt és nem bírta áttekinteni cselekvése következményeit. »Bárhogy magyarázták is előtte a régi nádori törvényeket, azok nem adtak neki jogot arra, hogy az eddigi alaptörvényeket mellőzze. Az autonom országos közigazgatás szigorúan fel volt osztva a bécsi udvari kancellária, a budai helytartóság és a vármegyék közt; először a törvényt kellett volna változtatni s csak azután a magyar ministereket kinevezni. Az ideiglenes ministeri kinevezés, a hogy ő végrehajtotta, beavatkozás volt a felségjogokba.« Mily erős szavak és mily gyöngye tájékozottság. Hiszen az udvari kancelláriát a ministeriumnak csak április 12-iki felhívása oszlatta fel. István nádor ideiglenes ministerei a kancelláriát nem bántották.² A budai helytartótanács tagjai is helyükön maradtak áprilisig s némelyikök maga adta át hivatali szobájának kulcsait a teendőivel megbízott új ministeri tanácsosnak, a kit

¹ Névtelenül. Lipcse, 1850. 231. s. kv. 11.

² Szögyény-Marich. I. 82. 1.

az V. Ferdinándtól kinevezett minister választott.¹ A helytartótanács és a törvényhatóságok ügykörébe a márczius 17-ikén kinevezett ministerelnök csak annyiban avatkozott a ministeri törvény szentesítéséig, a mennyiben a közbátor-ság biztosítása megkívánta a beavatkozást. Már pedig erre a nádort és általa a ministerelnököt egy királyi leirat hatalmazta fel és mivel a törvényhozás e leiratot helyesléssel vette tudomásul, semmiféle törvényes aggodalom nem foroghatott fenn Batthyány és társainak, vagy a nádornak hivatali eljárása ellen 1848 márczius 17-ikétől a ministeri névsor megerősítéséig. A felségjogba való beavatkozásról pedig szó sem lehet, mint már elég bőven bizonyítottuk.

Nem áll az sem, hogy István nádor oly rövidlátó és könynyelmű államférfiú lett volna, mint a minőnek Friedjung rajzolja. Helyzete nehezebb volt, mint a többi főherczegé. Szerette Magyarországot és szerette magyar népszerűségét is, de nem szerette a 48-as átalakulást. Dynastikus érzelmeiben kételkedni oktalanság volna, azonban jól látta, hogy a dynastiának nincs ereje a 48-as átalakulás megakadályozására.

Alkalmazkodott tehát »a helyzet kényszerűségéhez«, mint maga mondotta ; támogatta a magyar követeléseket, mert volt némi csekély reménye arra, hogy a 48-as magyar alkotmány életbe fog lépni a dynastia javára vérontás nélkül. De a mikor látta, hogy választania kell a dynastia és a nemzet között, elmenekült a dilemma elől a dicstelen magányba. A főherczegek, a kik elítélték viselkedését, lehetlenséget kívántak tőle. A míg magok tétlenül engedtek az árnak, vagy szerencsétlen tanácsokra hallgatva elősegítették annak küzdelemnek kitörését, mely a dynastiának szerfelett ártott, István nádortól azt kívánták, hogy oldja meg a magyar válságot békésen a dynastia hatalmának sérelme nélkül annyi bölcseséggel, annyi erélylyel, a mennyi emberi lélekben nagyon ritkán szokott egyesülni.

II.

Gróf Batthyány Lajos és a június 10-iki innsbrucki kézirat.

Friedjungnak az a tévedése, hogy a nádor a márcziusi ideiglenes ministeri kinevezésekkel a felségjogokat megsértette, a vádaknak gazdag forrásává alakul át könyvében.

¹ B. Fiáth Ferencz : Életem és Élményeim. II. k. Budapest, 1878. 99. skv. ll.

Nemcsak a nádorra ömlik abból az áldás, hanem kijut bőven gróf Batthyány Lajosnak is. »Gróf Batthyány« — úgy mond — »súlyos felelősség terhét vette magára, midőn rávette erre a nádort.« Azok után, a mit mondtunk, kijelenthetjük, hogy a súlyos felelősség terhe a történetíróra hárul és nem Batthyányra. A felelősség annál súlyosabb, mert az alaptalan vád a szerző képzeletében bevilágít Batthyány lelkének rejtelseibe. »Barátai« — így szól Batthyányról szerzőnk — »dicsőítették merész és lovagias modorát, pedig Batthyány nem átallott mellékutakon is céljára törni. Így ismertük meg őt a márcziusi napokban és mikor népe uralmáért szállt síkra a szláv lázadás ellen, Innsbruckban sem riadt vissza a nem kifogástalan eszközöktől (bedenklichen Mitteln).«

Ez a bevezetés valóban nem kifogástalan, tekintve a márcziusi előzményeket. És vajon mit vétett Batthyány Innsbruckban? Aláíratta V. Ferdinánddal a június 10-iki manifestumot Jellasics ellen. Ez rosszul esik a mi történetírónk szívének, mindamellett az aláírás jogi érvényességét maga is elismeri. Mivel azonban Ferdinánd nem tudta, hogy mit ír alá, Friedjungot nagyon érdekli az a kérdés, hogy tanácskozott-e Batthyány a manifestumról a császári ház tagjaival? Biztosat ő sem tud mondani az Innsbruckban történekről, de »a legnagyobb mértékben valószínűnek« hiszi, hogy Batthyány a császári család tagjainak nem szólt az aláírandó rendeletről és ha ez így történt — úgy mond — »az aláírást Batthyány kifondorkodta (erschlichen) a gyöngelméjű császártól.«

Ily súlyos szóval sérti Friedjung Batthyány emlékét, a nélkül hogy a körülményeket kellően megvizsgálta volna. Batthyánynak azt a jogát, hogy egyenesen a királytól kérje az aláírást, a nélkül hogy bárkit is megkérdezzen, Friedjung sem meri nyíltan tagadni, hiszen a gyöngelméjű király forma szerint elismert uralkodó volt a monarchia mind a két felében. De fondorkodásról, vagy mellékutakról még akkor sem lehet szó, ha elmellőzzük a jogi formalismus szempontjait. Horváth Mihály beszéli, hogy Batthyány kérte Ferencz Károly főherceget Innsbruckban, »munkálna ő is közre a király parancsai iránt engedetlen bán megbüntetésére«; de a főherceg »tétovázott és kikerülő válaszokat adott.«¹ Nincs okunk kételkedni Horváth Mihálynak ez előadásában. Batthyány

¹ Magyarország Függetlenségi Harczának története. I. 253. (Genf, 1865.)

megkérdezte az uralkodóház legilletékesebb tagját, de tőle határozott választ nem kapott. Mert mint más forrásból is tudjuk, Ferencz Károly főherczeg nem mert ekkor nyíltan szembeszállni sem a bánnal, sem a magyar kormánynyal. Ez a másik forrás, a Jellasics-család iratai, melyekre Friedjung is hivatkozik és ép e hivatkozás miatt látszik megbízhatónak könyvében az innsbrucki események története. Azóta a Jellasics-család irataiból bő közlemények jelentek meg egy angol könyvben, mely Friedjung szellemében és részben tanácsai alapján van írva. E könyvből tudjuk, hogy a mikor Batthyány távozása után Jellasics Innsbruckban megjelent, a június 19-iki audientia után Ferencz Károly is fogadta a dédelgetett bánt. A főherczeg így szólt hozzá szomorúan: »nem mindig tehetem azt ez ügyben, a mit óhajtanék tenni.«¹

Mivel a főherczeg így beszélt a bán előtt június 19-én, bizonyos, hogy június 10-én sem merete volna tanácsolni a felségnek, hogy tagadja meg Batthyánytól a kívánt aláírást. Ezt Batthyány nagyon jól tudta és így nem volna szabad eljárását bármily tekintetből is fondorkodásnak, vagy mellékutak keresésének jellemeznünk.

Sajátságos, hogy Friedjung mikor Batthyányt minden áron sujtani akarja, oly pontot választ a támadásra, a hol Batthyány emléke meg nem sebezhető. Másrészt elkerülte figyelmét az, hogy az innsbrucki június 10-iki manifestummal kapcsolatban van egy oly tisztázatlan kérdés, melynek rossz világításba helyezésével látszólag eredményesebben próbálhatott volna szerencsét a Batthyány ellen indított vállalatában.

Batthyány ugyanis, Horváth Mihály szerint, megígérte Innsbruckban az udvarnak, hogy a június 10-iki Jellasics ellen kiadott manifestumot csak akkor teszi közzé, ha Jellasics valóban nem jelenik meg Innsbruckban és ha a magyar országgyűlés már megszavazta a 40 ezer újonczot az olasz háborúra. Midőn Batthyány visszautazott Innsbruckból, Salzburgban kapta azt az értesítést, hogy a magyar ministerium czélszerűnek tartja István főherczeget megkérni a magyar-horvát viszály kiegyenlítésére.

Batthyány helyeselte a tervet és kérte Esterházyt még Salzburgból, hogy terjeszse a király elé jóváhagyás végett János főherczeg közvetítését. Ezután tovább utazott, június

¹ M. Hartley: The Man who Saved Austria. London, 1912. 181 l.

14-ikén este Pestre érkezett s néhány nap múlva a bécsi és pesti hivatalos lapok közzétették a június 10-iki manifestumot, noha a kormány akkor már tudta, hogy Jellasics elindult Innsbruckba.

Ez meglepő eljárás volt, mint Horváth Mihály írja. Horváth a korai közlés magyarázatára Zsedényi Edének két 1849-iki levelét idézi. Zsedényi szerint Esterházy tudósította a magyar kormányt, hogy a manifestum vissza van véve, mert Jellasics megjelent Innsbruckban. Valószínűnek tartja Zsedényi, hogy Batthyány sem kívánta egyelőre közölni a királyi dorgálást, mert János főherceg közvetítésének sikerét is be akarta várni. Bécsben közölte Pulszkyval az Innsbruckból hozott iratot és a ministerium levéltárában akarta azt elhelyezni. Pulszky azonban »azonnal a bécsi újságba tétette«. A magyar hivatalos lapban való közzétételért Zsedényi Kossuthot hibáztatja. Horváth Mihály Zsedényi adatai ellenére is azt jegyzi meg, hogy nem bírja felvilágosítani azt a kérdést, vajon Batthyány tudtával, vagy a nélkül jelent-e meg a manifestum a *Közlönyben*?

Biztos választ adni erre a kérdésre valóban igen nehéz, csak hozzávetésre szorítkozhatunk.

Pulszky Ferencz *Életem és korom* című munkájában könnyedén átsiklik a közzététel kérdésén. János főherceg — beszéli Pulszky — nagyon haragudott a magyar ministerium indiscretiója miatt, pedig az ilyen rendelet nem arra való volt, hogy titokban maradjon.

Azt hisszük, hogy Kossuth is ezen a nézetten volt, mikor a rendelet aláírásáról értesült. Azt kellett hinnie, hogy Jellasics innsbrucki utazásától mi jót sem várhat a magyar kormány, hogy az újonczok megszavazása sí mábban fog megtörténni, ha a délszláv lázadás lecsillapul s végül hogy minden más tekintetnél fontosabb az a hatás, mely a királyi dorgálás közzétételétől várható. Így képzeljük Kossuth okait. Hogy a kormány valóban sokat várt a rendelet kihirdetésétől, annak elég bizonyága az a körülmény, hogy a manifestumot 160.000 példányban terjesztette négy nyelven.¹

Az ilyen megfontolások bizonyára hatottak Batthyányra, annál is inkább, mert a míg Innsbruckban járt, egyre veszélyesebb alakot öltött a délszláv mozgalom. Nem hihetjük, hogy ne lett volna előzetes tudomása a manifestum közzétételéről, de igen valószínű, hogy nem ő sürgette a kihirdetést. És alighanem kedvetlenül látta, hogy meg kell enged-

¹ Szemere Bertalan július 21-iki beszéde a főrendiházban.

nie a közzétételt, még mielőtt értesíthette volna a főhercegeket arról, miért volt szükséges a gyors kihirdetés az innsbrucki ígérek ellenére is.

De akárhogy magyarázzuk is ezt a gyorsaságot, annyi bizonyos, hogy általa Batthyány nemzetének ügyét és a dynastia jól felfogott érdekét akarta elősegíteni.

Ma már Friedjung könyvét különös benyomások közt lapozzuk. És e benyomások különösségét még fokozza Hartley könyvének rövid előszava, melyben az angol szerző két íróra hivatkozik úgy, mintha mesterei volnának: Friedjungra és Seton Watsonra.

A világháború története talán kinyitotta az osztrák centralisták szemét, ezentúl talán nem a Seton Watson és Hartley szláv barátjai közt keresik a dynastia igazi híveit és lehet, hogy most már megerősödött érzékek is a történeti tárgyilagosság iránt.

Angyal Dávid.

Frangepán Ferencz, kalocsai érsek, egri püspök.

(I. közlemény.)

I.

János király neves, az ellenféltől is tisztelt, szeretett diplomatája ősi család tagja. A Frangepánok családfája a XII. század első harmadáig nyúlik vissza és Duim vegliai comestól és feleségétől, Mária asszonytól nyomról-nyomra követhetjük a különböző ágakra szakadt család leszármazását.

Ferencz dédatyja János vegliai, zenggi, modrusi comes, dalmát-horvát kormányzó volt. Nelipics Katalinnal való házasságából született fia György, ugyancsak vegliai, zenggi, modrusi comes, a győri püspökség kormányzója. György nagy családot hagyott maga után, négy fiút, Jánost, Andrást, Miklóst, Gergelyt, a későbbi kalocsai érseket és három leányt, Dorottyát, Ilonát és Katalint.¹

A legidősebb fiú, János 1481 február 20-án már nős, sőt házasságából egy leánya is született, Katalin.² Egy-két évvel utóbb kapott fiörököst, a ki a keresztségben János nevet kapott.

Erre a Jánosra várt, hogy a Frangepánok Czetini ágát fönntartsa, mivel egyetlen gyermeke volt atyjának. A Czetiniek többnyire a szép fekvésű Czetinben, a mai Modrus-Fiume megye keleti határa közepe táján fekvő várukban laktak, a hol Ferencz-rendi kolostor is volt.³ Itt töltötte János első gyermekéveit s valószínű, hogy Szent Ferencz kedvelt fiai közül került ki első oktatója, talán Jozefics Ferencz, a ki utóbb nagy hatással volt élete jövő folyására. Nagyobbacska, 11—12 éves fiú volt, mikor az a csapás érte, hogy atyja a törökkel vívott udvinai csatában 1493 szeptember 11-én elesett.⁴ A további években talán atyai nagy-

¹ L. *Thallóczy-Barabás* : A Frangepán-család oklevéltára II. kötetéhez csatolt családfát. V. ö. Nagy Iván : Magyarország családai, III. 244. l.

² *Thallóczy-Barabás*, id. m., II. 158. l.

³ *Margalits* : Horvát történ. repertorium, II. 565. l.

⁴ *Thallóczy-Barabás*, id. m., II. 213. l., *Margalits*, id. m., II. 725. l.

bátyja, Frangepán Gergely gondoskodott neveléséről. Karcsú, elég magas, finom testű, piros arcú ifjúvá nőtt.¹

Nagybátyja vezetése mellett birtokaival is kezdett foglalkozni és gyarapította a családi vagyont. 1503 július 20-án Budán kelt rendeletével II. Ulászló azt a megbízást adta a zágrábi káptalannak, hogy Czetini Gergely veszprémi püspököt, kérelmezett kalocsai és bácsi érseket, valamint kisöcscsét, Jánost, néhai Czetini János fiát iktassa be a tőlük Japriczi Gergelytől megvásárolt Boskócz és Bisztra zágrábmegyei jószágok birtokába.² Augusztus folyamán a káptalan teljesítette a királyi parancsot.³ Vagy egy évvel utóbb a két rokon újabb jószágot szerzett. 1504 szeptember 11-én Jankovich György és fiai a zágrábi káptalan előtt megjelenvén, zágrábmegyei jószágukat, Kersztinát 300 arany forint fejében Frangepán Gergely kalocsai érseknek és kisöcscsének, Czetini Jánosnak vallották be.⁵

Valami egy évtizedig élt a világban, gazdaságával foglalkozva s mint II. Ulászló kamarása, udvari szolgálatot végezve;⁵ ekkor azután felébredt benne a gyermekkori szeretet Szent Ferencz fiai iránt s az ehhez a rendhez tartozó Jozefics Ferencznek, a későbbi zenggi püspöknek nem valami sokat kellett biztatnia, hagyja ott gazdagságát s öltse föl Szent Ferencz alázatos ruháját.⁶ A nélkül, hogy nagybátyját vagy rokonságát értesítette volna, titkon Rómába ment s a szigorúbb szabályokat követő ferencesek, a minoriták araceli monostorába költözött. Most vette fel a Ferencz nevet s ezentúl a Czetini jelzőt sem használja, hanem állandóan Frangepán Ferencznek írja magát.

1514-ben, 1515-ben történhetett, hogy kolostorba vonult s 1515 nyarán már fogadalommal is Szent Ferencz rendjéhez kapcsolta magát. Lépése, úgy látszik, főleg nagybátyját, a kalocsai érseket aggasztotta s rávette II. Ulászló királyt, folyamodjék X. Leó pápához, oldja fel Frangepán Ferenczet szerzetesi fogadalma alól. II. Ulászló hajlott a kérelemre

¹ Később is ilyennek mondták. Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, I/4. 296. l.

² Thallóczy-Barabás, id. m., II. 251. l.

³ U. o., 252—253. l.

⁴ U. ott, 256. l.

⁵ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 295. l. Bizonyára csak 1504 szeptember 11-e után lett kamarás, mivel különben a király megemlítette volna ezen szolgálatát.

⁶ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, II. 214. l., v. ö. 370. l., Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 295. l.

s rámutatva a töröktől folyton fenyegető veszedelemre, fölötte kívánatosnak mondta úgy Szlavóniára, mint az egész országra, hogy ez az ifjú, a ki a közelmúlt napokban tett fogadalmat, ez alól fölmentést nyerjen s mint családjának utolsó sarja, Szlavónia egyedüli reménye, a világi életbe viszzatérhessen. X. Leó pápa, noha utalt rá, hogy igen nehéz esetről van szó, mivel a szentszék szinte sohasem szokott a szerzetesi fogadalmak alól felmentést adni, 1515 szeptember 25-én teljesítette a király kérelmét s külön bevét intézett Frangepánhoz, melylyel a felmentésről értesítette.¹

Frangepán Ferencz nem használta fel a kivételes pápai kegyelmet, hanem megmaradt szerzetében. Hogy elhatározását a muló évek sem változtatták meg, bizonyossága Frangepán Gergely kalocsai érsek 1520 augusztus 7-iki írása, a melylyel emlékezetül adta, hogy figyelembe vevén kisöcscsének, tekintetes és nagyságos Frangepán János czetini grófnak szerzetbe lépését s az összes atyai birtokairól való lemondását, nehogy ezek idegen kezekre szálljanak, ő, mint közvetlen örökös és nagybátya, Czetina, a két Kladussa, Hotes és Verhovina várakat és a hozzájuk tartozó városokat, falvakat Frangepán Györgynek és Mátyásnak ajándékozta.²

Frangepán Ferencz mindezzel már nem törődött. Neki elég volt, hogy mint áldozópap, Istennek szolgálhatott,³ gyönyörködött könyveiben, másolgatott s talán maga is irogatott,⁴ élvezte a társak barátságát, kik közül De Soria Bernardin, a későbbi ravellói püspök, Asti Bernát, Babucoi Felix, Sarzanai Bonaventura, a római és a spanyol Angelus, a spanyolországi István állottak közelebb szívéhez s mindenekfölött a kolostor nyugodt, boldog életét. Közbenközben pedig visszaszárnyalt gondolata hazájához, bensően szeretett testvérehez, a ki időközben Perényi Gábor felesége lett s ha egy-egy magyar Rómába került, kikérdezte a hazai eseményekről, mint egyik római követsége alkalmával Brodarics Istvánt, a kivel De Soria társaságában találkozott.⁵ Rendjében szeretetnek, becsülésnek örvendett s a római rendtartomány feje lett.⁶

¹ *Theiner* : Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, II. 623. l.

² Thallóczy-Barabás, id. m., II. 339—340. l.

³ L. *Schmitt* : Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati, III. 333—335. l., Egyháztörtén. eml., III. 46—47. l.

⁴ 1532-ben az araceliieknek különös gondjába ajánlotta kéziratait.

⁵ 1532 augusztus 17-i levele alapján, melyről még lesz szó.

⁶ *Theiner* : Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I. 602. l.

Ebben az állásában hallotta meg annak a rettenetes csapásnak hírért, a mely a mohácsi mezőn a magyarságot érte s mely őt hazája szeretetén kívül azért is szívében találta, mivel az ütközetben elesett sógora, Perényi és özvegyen hagyta feleségét, árván gyermekeit. Erre a hírre elhatározta, hogy visszatér hazájába, özvegy testvére és gyermekei gondját viseli, megszabadítja, kivonja őket az esetleges veszedelemből, mely rájuk fenyegető lehet. Ez volt visszatérésének az első oka. De volt másik is. VII. Kelemen pápa értesülvén Frangepán útjáról, a magyar ügyek miatt fontos megbízást adott neki.

Mikor Frangepán útra szánta magát, Magyarországon már szakadás történt a miatt, kié legyen a korona. Zapolyai János erdélyi vajda és Ferdinánd cseh király, osztrák főherczeg vették fel a küzdelmet II. Lajos örökségéért. VII. Kelemen, a ki ekkor, mint a cognaci liga tagja, Habsburg-ellenes politikát folytatott, Frangepánnal tudatta a vajdával, hogy jóindulattal viseltetik iránta s királylyá választása érdekében a lehetőségig munkás lesz.

Mikor Frangepán az országba érkezett, mint mondja, mindent másként talált, mint hitte és remélte, a sok nehézséggel, küzködéssel elért országban két királyt, ki a megsebzett, elnyomorodott országért küzködött. Először a római királyt látogatta meg, mert ez esett előbb útjába. Mivel itt, mondja közelebbi részletezés, megokolás nélkül, semmit sem tehetett, elment a másikhöz.

Kétségtelen, hogy Frangepán először Ferdinándhoz ment. Még 1526-ban Pozsonyban volt s megjelent Mária királynénál s találkozott a vele benső barátságban levő Brodaricscsal, ekkor még Ferdinánd hívével s ennek társágában egy alkalommal Oláh Miklós királyi titkárnál volt ebéden.¹ Ha a béke érdekében emelt szót, ha Ferdinándot arra akarta rávenni, hogy Zapolyai javára mondjon le a magyar koronához való szerződéses jogáról vagy Ferencz francia király érdekében fáradt, akkor nem csoda, hogy itt semmit sem tehetett.

Elment tehát a másikhöz, a november 10-én már az ország királyává koronázott Jánoshoz. Természetes, hogy VII. Kelemen üzenetének meghozója szíves fogadtatásra talált és János király 1527 január 20-án Esztergomban kelt levelével hálásan köszönte a pápának az üzenetet, a melyet számára

¹ Oláh Miklós levelezése (Magyar történ. eml., Okmánytár, XXV.), 320. l.

a Krisztusban tisztelendő atya, Frangepán Ferencz vitt. Egyszersmind kérte VII. Kelement, méltóztassék országáról s róla úgy gondoskodni, hogy Ferdinánd támadása ellen biztosítva, a kereszténység közös ellenségére, a törökre támadhasson; ¹ ugyanekkor kérte és, legalább szóbeli tudósítás szerint, meg is kapta a pápa engedélyét, hogy Frangepán mellette maradhasson.²

Mint Frangepán elmondja, sokat beszélt János királynak a békességről. Ezen közben történt, hogy a békesség megvalósítása céljából kitűzték az olmützi tárgyalást, a melyre úgy a magyar uralomért küzködő királyok, mint a két király közt a közvetítő szerepét vivő lengyel udvar követeket küldtek.

Kezdetben Verbőczy István és Brodarics István püspök voltak János király választottjai a követségi útra. Még május végén is úgy volt, hogy Verbőczy megy el; azonban megbetegedett s ekkor Frangepánra esett a király választása.³ János király, írja pár évvel utóbb Frangepán, igen sürgette, legyen egyik követe, sőt a követség feje. Sokáig ellenkezett, de végre győzött nála a megegyezésből eredhető jó reménye s az a hite, hogy az emberek inkább keresztények, mint ellenfelek. Hogy pedig ne mint magánember, egyszerű szerzetes menjen a tárgyalásra, a király és tanácsosai sok kérésére beleegyezett, hogy, már az ő gondolata szerint csak a követség tartamára, kalocsai érsekké nevezék ki.⁴ A kalocsai érsekké nevezés úgy sem jelentett most egyebet, mint hogy címet, állást adott, jövedelmet csak nagyon módjával lehetett utána húzni.

Zsigmond lengyel király biztosainak tudósítása szerint Frangepán érsek és Brodarics püspök július 3-án délután már Olmützbe érkeztek s hamarosan megkezdődtek a tárgyalások.

A megbízottak érintkezése alkalmával alig maradt fönn

¹ Szalay: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-dik században, 13—14. l., *Fraknoi*: Magyarország és a római szent-szék, III. 7. l.

² *Theiner*: Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I. 602. l.

³ *Fraknoi*: Werbőczy István életrajza, 265—266. l.

⁴ Frangepán már említett 1532 augusztus 17-i levelében. — Frangepán mint érsek ezt a gyűrűpecsétet használta: két egymással szemben ágaskodó, felkunkorított farkú stilizált oroszlán, mindegyike két első lába közt két-két golyót tart s az így egymás mellé került négy golyón keresztül van s ettől jobbra, balra F betű; alul, a két oroszlán közt ARC (archiepiscopus Colocensis) betűk. A pecsét rajzát l. *Szederkényi*: Heves vármegye története, II. 49 l.

kétség, hogy a nélkül válnak el egymástól, hogy a két király megbékülését elérhetnék. Frangepán, kinek kiváló szellemi tehetsége, szónoki tehetsége feltűnést keltettek s nemes lelkülete sem kerülte el a figyelmet,¹ hasztalan fáradt. Ferdinánd megbízottjai ugyanis nem kevesebbet kívántak, mint hogy János mondjon le a trónról, fizessen Ferdinándnak kárpótlást, szolgálta át a beszedett országos adót, térítse meg az özvegy királyné, Mária javain okozott károkat.² Így persze nem lehetett békét kötni. De Ferdinándnak nem is valami méltányos, elfogadható béke volt a célja; arról, megbízottjai nyilatkozatai eléggé mutatták, hallani sem akart, hogy ő térjen ki János elől, hanem csak időt akart nyerni, hogy a megegyezésben bizakodó ellenfelet áztatva, várakozásra, téltelésre bírja, maga pedig fegyveres támadásra készülhessen.

Az eredménytelen tanácskozás után az első csalódáson átesett Frangepán hallani sem akart róla, hogy továbbra is politikával foglalkozzék, meddő tárgyalásokkal töltse az idejét s különben sem az volt a szándéka, mikor kolostorát elhagyta, hogy oda többé vissza ne térjen. Mikor tehát az olasz értekezéstről János király udvarába megérkezett, a király és tanácsosai előtt lemondott a követség céljára, fényének emelésére elvállalt kalocsai érseki címéről, hiszen szerzetesi hivatásának akar megfelelni s ezért visszamegy az olasz földre. Már útvjáról gondolkozott, mikor Ferdinánd, a ki július végén fegyverrel támadt János királyra, Buda ellen küldte hadait. János király augusztus 12-én oly szorult helyzetbe jutott, hogy, tartván tőle, hogy a Tisza felé még szabad visszavonulási útját elvágják, elhagyta Budát. Seregei további veresége pedig szeptember folyamán arra kényszerítette, hogy Erdélybe vonuljon. Ebben a nyomorult helyzetben, mondja Frangepán, kénytelen volt a szerémi püspökkel, Brodarics Istvánnal a lengyel királyhoz követségbe menni.

Ezen követség célja az volt, hogy a lengyel király engedje meg Jánosnak, hogy területén katonákat szedhessen. Frangepán és Brodarics még október folyamán a lengyel udvarhoz utaztak s november 6-án már lengyel földről

¹ Franciscus comes de Frangepanibus, archiepiscopus Colocensis, . . . vir profecto singulari ingenio, animo et eloquentia praeditus. Acta Tomiciana, IX. 204. l.

² V. ö. Statileo János életéhez cz. dolgozatom, A pannonh. főapátsági főisk. évkönyve az 1915—1916-iki tanévre, 13. s köv. l.

írtak Zsigmond királynak, kérvén őt, hagyja meg Tarnowszki Jánosnak, indítsa el azt a 2000 főnyi katonaságot, melyet János királynak ígért ; mert nekik, midőn Tarnowban felkeresték, azt mondta, hogy csak különös királyi rendeletre teljesítheti kívánságukat. Pedig bizony királyuknak nagy szüksége volna úgy katonákra, mint ügyes csapatvezérekre s ha kedvező körülmények közé jut, bőséges viszonzszolgálatot nyújt értök a lengyel udvarnak. Zsigmond király megadta a kért beleegyezést s erre november 11-én Lembergől keltezett levelükkel újból Tarnowszkihoz fordultak s arra kérték, ne csak a megígért 2000 főnyi katonaságot adja meg, hanem 2000 lovas, 500 gyalogost, 2000 íjászt is küldjön Munkácsra, a hol megkapják zsoldjukat, azután János király zászlai alá vezetik őket.¹

Tarnowszkinál tett kérelmök után egy ideig még Lembergben voltak,² majd, Verbóczy is csatlakozván hozzájuk, a Piotrkawban tartózkodó Zsigmond királyhoz indultak. Mivel Brodarics, a ki köszvényes ember volt, útközben pihe-nésre szorult, gyengélkedett, Verbóczy és Frangepán, őt megelőzve, érkeztek a lengyel udvarba. Zsigmond király szívesen fogadta a rokon uralkodó követeit s nyomatékosan hangoztatta előttük, hogy semmit sem ad azokra a vádakra, melyeket János királyról hangoztatnak, terjesztenek, főleg nem arra, hogy János a török kedvéért még a hitéhez is hűtlenné vált volna.³

Kevéssel ezen fogadtatás után Verbóczy visszatért urához s a következő időben Frangepán a főllábadt s megérkezett Brodarics társaságában folytatta a lengyel udvarnál az alkudozásokat, melyeknek fő czélja az volt, hogy fegyveres segítséget szerezhessenek Lengyelországban.

A követek nem számítottak rá, s nem is tudtak róla, hogy mialatt ők lengyel földön fáradoznak, otthon még aggasztóbbá vált János király helyzete, mint mikor távoztak. Csak az ellenséges forrásból eredő hírekből tudtak meg egyet-mást a hazai eseményekből. Frangepánt módfelett bántotta ez a tájékozatlanság, mint maga mondta, elfutotta miatta a méreg s ezen hangulatában 1528 január 23-án igen éles hangú levelet írt Verbóczynek. Szemére vetette, hogy semmi tájékoztatást nem nyújtanak nekik, nem ismertetik meg velük az ügyek állását. Ennek azután az a következ-

¹ *Sörös* : Jerosini Brodarics István, 84—85. l.

² *Fontes rerum Transylvanicarum*, IV. 152. l.

³ *Acta Tomiciana*, X. 65. l.

ménye, hogy Ferdinánd követei, kikhez folyton érkeznek a futárok, csodálatos dolgokat beszélnek János király vereségéről s ők nem czáfolhatják meg a híreket, meg bizonyítani sem tudják őket. Már levelet költeni mégsem akarnak. Azt hiszen nem bánja, mondja Frangepán, hogy tudják róla, hogy szegény, de azt bizony nem akarja, hogy azt tudják róla, hogy hazug. Gondoskodjanak több, nagyobb éberséggel az ügyekről, hiszen fönmaradásuk forog kockán. Lám, Ferdinánd követei egymásután a maguk ura részére nyerik meg János barátait s már arról beszélnek, hogy azokat a lengyeleket, a kik korábban János szolgálatába léptek, jószágvesztéssel fenyegetve, vissza kell hívni. Ő ellenezni fogja, hogy ez a terv megvalósulhasson. Bizonyos azonban, hogy János király ügyei Lengyelországban igen rosszul állanak. Hát ha ő kiszorul Magyarországból, ezer helyet, kolostort talál, a hol szegénységben, nyomorúságban, mint szerzetesi hivatása magával hozza, megvonhatja magát ; de Verbőczyt és társait nem kísérik ám át örökségeik, hivatalaik az ország határán. Ne feledkezzenek meg róla, hogy jövő sorsukról van szó. Figyelmezteti Verbőczyt még arra is, iparkodjanak az elpártolt Erdődi Simon zágrábi püspököt ismét János részére nyerni, pártjára vonni s ezen célból kilátásba kell neki helyezni az esztergomi érsekséget, melyre ő, Frangepán úgy sem vágyódik.¹

Nehéz, magukra hagyott állapotukban is iparkodtak a követek megtenni, a mit tehettek ; de végre is eredménytelen maradt a fáradozásuk. Zsigmond király február 20-án kijelentette, hogy hadára a török, tatár miatt otthon is szüksége van s ha Jánosnak segítséget adna, ezt Ferdinánd is megvárhatná tőle ; arra azonban szívesen vállalkozik, hogy a két versenytárs között békeközvetítő legyen ; a béke érdekében követeket fog küldeni úgy Ferdinándhoz, mint Jánoshoz s ez utóbbit különösen kéri, gondoljon ki valami módot, a melyen békére lehetne verődni ; ne zárkózzék el a béke gondolatától, hiszen híre jár, hogy a török is háborúra készül Magyarország ellen.²

Frangepán az öthónapos meddő lengyel követségből azon szilárd elhatározással indult útnak, hogy, a mint János királylyal találkozik, valóra váltja tervét, mely már az olműtzi tanácskozásról visszatértében is foglalkoztatta, engedélyt kér tőle, hogy visszatérhessen Rómába. De, mikor a határ-

¹ *Horváth István* : Verbőtzi emlékezete, II. 266—270. l.

² Sörös, id. m. 86. l.

hoz ért, nem volt rá szíve, hogy megtegye, a mit akart, mert a csatából, királyságából, hazájából menekülő János királylyal került szembe. János király ugyanis márcziusban Szinánál szinte teljes vereséget szenvedett, visszavonulás közben is megtépdesték seregét Ferdinánd hadai és így kénytelen volt Lengyelországba húzódni. Frangepán, mint maga mondja, mefontolván a király helyzetét s meggondolván Periander mondását: *Infelicibus amicis is esto, qui et felicibus, restelte János királyt akkor elhagyni, mikor azt látta, hogy majd mindenki távozott mellőle. Követte tehát a számkivetésbe és a szomorú napokban iparkodott János király ügye iránt bizalmat gerjeszteni azokban, kik helyzetét reménytelennek látták, tartották.*

Ez a cél vezette tollát, midőn márczius 17-én Kamieneczkből Tomiczki Péter lengyel alkanczellárhoz levelet intézett. Bizonygatta neki, hogy a vereség még nem tette Ferdinándot Magyarország urává és Isten s a jó barátok segítségével könnyű lesz János királynak helyreütni, a mit némelyek árulása megrontott. Mint olyant, a kit János király barátai közé számított, egyben kérte az alkanczellárt, támogassa János ügyét királyi uránál, vegye rá Zsigmondot, hogy János érdekében a német birodalomba követet küldjön.¹

Tomiczki szívesen megígérte Frangepánnak, hogy kéréseit teljesíti, de kevés nap mult el, hogy Frangepán közvetítő nélkül értekezhetett a lengyel királylyal, mivel, nem tudván ellenállni János király sok kérésének, ismét felkereste a lengyel udvart.²

János király Tarnowból, hol megtelepedett, serény működésbe kapott uralma visszaszerzésére. A lengyel udvar, ámbár igen óvatos volt, hogy a semlegesség megsértéséről ne vádolhassák, elnézte János király készülődéseit.

Frangepán és Brodarics most is a békesség hívei lévén,³ július elején örömmel újságolták Szidlowieczki Kristófnak, hogy János hajlandó a békére; majd július 18-án Tomiczki Péterrel együttesen közölték Krakóból a hírt, hogy rávették János királyt, kezdjen békealkudozást Ferdinánddal. János király azonban csak oly feltételek mellett akart békét kötni, a melyek Ferdinándra terhesek lettek volna s Tomiczki arra a meggyőződésre jutott, hogy a két ellenfél ily alapon nem jut egyezésre.

¹ Acta Tomiciana, X. 148—149., 161. l.

² Frangepán 1532 augusztus 17-iki levelében; v. ö. Acta Tomiciana, X. 274. l.

³ V. ö. u. ott, 312. l.

János király, ha hajlandóságot mutatott is az alkudozásra, nem ettől várta, hogy országába visszatérhessen, hanem fegyvere erejétől s a támogatására megnyert töröktől. Az utat megnyitotta maga, a török segítség meg lehetővé tette neki, hogy újból az ország nagyobb részének ura legyen.

Athinai Deák Simon 1528 szeptember 23-iki pataki győzelme után országába ment s jó időre Lippát választotta székhelyének.

Frangepán félévi bujdosás, számkivetés után szintén visszatérvén hazájába, ismét azon volt, hogy megkaphassa János királytól az engedélyt, hogy kolostorába visszatérhessen. Sok sürgetéssel, alkalmatlansággal czélt is ért, de hirtelen lábfejést kapott s e miatt néhány hónappal el kellett halasztania szándéka megvalósítását. Felépülvén, megtette készülteit az útra s mivel látta, hogy német területen át élete veszélyeztetése nélkül nem juthat olasz földre, arra határozta el magát, hogy Törökországon át teszi meg az utat. Mikor azután megtudta, hogy nagy mesterkedéssel ezt az utat is elzárták előtte azok, kik semmikép sem akartak nélküle meglenni, várakozott, töprengvén, mit is cselekedjék.¹

Az bizonyos, hogy János király mindenképen azon volt, hogy Frangepánt maga mellett tarthassa. Ha sürgető kérésére úgy nyilatkozott is előtte, hogy megengedi neki a távozást, azért kereste a módját, hogy a megkedvelt tanácsost ne kelljen eleresztenie. Mivel pedig Frangepán lelkiismereti nehézségekkel is előállott, szerzetének határozataira is hivatkozott, hogy nem maradhat tovább, János király 1529 április 2-án VII. Kelemen pápához fordult s emlékeztette rá, hogy mindjárt akkor, mikor Frangepánt hozzá küldte, kérte, hagyja meg neki, hogy mellette maradjon. Majd 1527 őszén Karthagói Hannibál útján megismételte a kérelmet. Mivel azonban írásos engedelem még nem érkezett a szentatyától, most meg azt hallja, hogy Frangepán rendtársai püskösd táján Parmában egyetemes gyűlést, vagy, mint ők nevezik, káptalant készülnék tartani, kéri a pápát, intézzen ehhez apostoli iratot s fejezze ki, hogy az az akarata, hogy Frangepán Magyarország s az egész kereszténység érdekében mellette maradhasson.²

Hogy ezt a kérelmet hogyan intézte el a pápa, nem tudjuk. Megmaradt azonban az a levél, a melyet VII. Kele-

¹ Frangepán 1532 augusztus 17-i levelében.

² *Theiner*: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, I. 602. l.

men Karthagói Hannibál követi jelentése alapján 1528 január 8-án Orvietóban állított ki, a melylyel Frangepánnak, kinek tudományos képzettségéről, erkölcsi feddhetlenségéről csak jót hallott, megengedte, hogy bármilyen egyházi javadalmat elfogadhasson, élete végéig megtarthasson, hogy bármilyen egyházi méltóságra megválasztható legyen, csak azután hat hónap leforgása alatt pápai megerősítést kérjen.¹ Ez a pápai intézkedés, a mely, úgy látszik, nagyon megkésve jutott János király udvarába, lényege szerint teljesítése volt János király kérésének és megnyugtatta Frangepánt, a ki most már, noha a kolostor csendes békéje után való vágyódása meg nem szűnt, beletörődött, hogy János király mellett maradjon.

II.

A lippai udvarban 1529 tavaszán izgatottan várták a híreket Törökország felől. A Laszky Jeromostól kieszközölt török segítségnek már indulóban, útban kellett lennie. Frangepán május 12-iki, majd 17-iki levelében emlegeti, hogy a török május végén Belgrádnál lesz, hamarosan útnak erednek Lippáról, hogy a szultánnál tisztelegjenek.² A szultán jóval később érkezett meg, mint várták. Csak augusztus 18-án veretett tábort a mohácsi mezőn, a hol megtörtént János király fogadása. A király után másodíknak, rendi ruhájában, Frangepán ment a szultánhoz s kezet csókolt neki. Hosszas beszélgetés után a szultán megengedte, hogy János alattvalói saját törvényeik szerint éljenek, adót se kelljen neki fizetni s egyáltalán semmi olyasmit nem kívánt, a mi az ő felsőségének elismerése lett volna.³

Szulejmán útjának eredménye lett, hogy János király szeptember 14-én bevonulhatott Buda várába s az ország, a nyugati megyék kivételével, birtokába került.⁴

Frangepán ezen időben állandóan János király környezetében van. Más híveivel együtt résztvesz az 1530 február 14-ére összehívott budai országgyűlésen⁵ és sajnálattal

¹ Schmitth, id. m., II. 327—328. l.

² Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde, XXVI. 657. l.

³ Frangepán 1532 augusztus 17-i levele.

⁴ Annak azonban semmi nyoma, a mit Várday beszél, hogy János király lefoglalta az esztergomi érsekség várait, jövedelmeit és archiepiscopatum comiti de Frangepanibus contulit. Egyháztörtén. eml., I. 507. l.

⁵ *Frahnoi*: Magyar országgyűlési emlékek. I. 250. l.

látta azt a levelet, mely az országgyűlés alatt Pozsonyból hozzá érkezett, mivel ez nem volt más, mint VII. Kelemen pápa bullája, a mely az előző év decemberében tartott pápai tanácskozás eredményeként tudatta, hogy János erdélyi vajda, mint a török szultán szövetségese és két támadásának okozója az egyházi kiközösítés és hivatalvesztés büntetését vonta magára s ugyanezen fenyték éri pártbíveit is.

Frangepán márczius 29-én Budán keltezett levelével megküldte a János udvarában gúnynyal olvasott bulla másolatát lengyelországi barátainak, Tomiczki Péter kancellárnak és Szidlowieczki Kristófnak,¹ de egyébként igazságtalannak tartotta a büntetést, politikai okból elkövetett üldözésnek vette s nem is engedte meg, hogy a kalocsai érsekség területén kihirdessék. Hogy azonban lelkiismerete valamelyes küzdelmet nem folytatott-e eszével, nem lehet biztosítással tagadni; legalább is ez az az idő, a mikor megint igen elfogta a vágyódás kolostora után és szeretett volna távozni az országból. János király és tanácsosai mindamellett módját tudták ejteni, hogy a vágyódásnál tovább ne juthasson s így a következő hónapokban is a király mellett, Budán tartózkodott.² A béke reménye volt, a mivel újból maradásra bírták. Ugyanis János király azon hiszemben, hogy Ferdinánd már hajlandó lesz a békére, kérte Frangepánt, egy ideig maradjon még nála, hátha szóba jő a béke. És ő, mint a béke barátja, megtette, a mit a király kívánt.

Mivel Ferdinánd a németországi ügyek számára akart időt nyerni s különben sem volt pénze, hogy újabb sereget állíthasson ki, kezdett megbarátkozni a gondolattal, hogy Magyarország területén János királylyal megosztozik,³ beéri a magyar terület nyugati részével, a mely a török ellen elég védelme lesz Ausztriának. János király nem úgy gondolta ugyan a megegyezést, hogy ketten bírják az országot, hanem maga akart az ura lenni, mindamelllett ő is hajlandó volt tárgyalni.

A lengyel király közvetítésére, mivel János király,

¹ Acta Tomicianae, XI. 84—85. l., *Óváry*: A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai, II. 37. l.

² Májusi és júniusi Nádasdyhoz írt, tartalmilag nem valami fontos leveleit l. Történ. Tár, 1907. 491. l. és *Pray*: Specimen hierarchiae Hung., II. 79. l.

³ *Acsády*: Magyarország három részre oszlásának története (A magyar nemzet története, V.), 84. l.

mint ezt Frangepán június 25-iki, Budáról írt leveléből a lengyel udvarban is jól tudták, sehogyan sem volt rá hajlandó, hogy Ferdinánd hatalmában levő helyen alkudozzék,¹ Posent választották a tanácskozás helyének. János király Frangepán Ferenczet, Laszky János választott veszprémi püspököt, Verbőczy Istvánt, Laszky Jeromos erdélyi vajdát, Homonnai Drugeth Ferenczet és Chesius András esztergomi prépostot rendelte biztosainak. A tárgyalásra Ferdinánd királyon kívül a lengyel király és György szász választó szintén küldtek követeket.² Ferdinánd megbízottjainak jelentése szerint Frangepán, Verbőczy és Laszky János október 14-én érkeztek meg Posenba,³ hol hamarosan János többi bizalmasa is megjelent, kivéve Laszky Jeromost, a kit 21-ére vártak.

A tárgyaláson János király megbízottjai előrebocsátották, hogy uruk az ország épsége, szabadsága miatt kötött a szultánnal szerződést. Mivel ez a szerződés megvan, Ferdinánddal csak olyan egyezsége léphet, mely a törököt nem sérti, mivel esetleges támadásának Ferdinánd sem tudna ellenállni. A mi a béke feltételeit illeti, János király hajlandó volt beleegyezni, hogy ha fiörökös nélkül hal meg, az egész ország Ferdinándra, örököseire szálljon; most azonban Magyarország kizárólagos uralmát kívánta s ennek fejében azt emlegette, lemond a Morváért, Sziléziáért járó 400.000 forintból, Mária királynénak hitbére fejében 100.000 forintot fizet; azt is a béke feltételeihez számította János király, hogy Ferdinánd adjon neki elégtételt azon sértésekért, melyeket kiáltványaiiban ellene elkövetett.

Ferdinánd küldöttjei ezekről a követelésekről hallani sem akartak, mivel uruk meglevő területét nem voltak hajlandók kisebbiteni. Ellenkezőleg, János király lemondását emlegették, mely esetben Ferdinánd hajlandó volna őt külföldön kárpótolni.

Ez az eszme tulajdonképen Laszky Jeromostól származott, a ki meglehetősen kétséges hűséggel támogatta János király érdekeit. Ferdinánd értesült is Laszky magatartásáról s november 2-án azt az utasítást adta biztosainak, igyekezzenek Laszkyt és Verbőczyt az ő részére megnyerni. Biztosai 9-én tudatták vele, hogy Verbőczyvel ilyesmiről

¹ Acta Tomiciana, XI. 171. l.

² U. ott, XII. 261. és 277. l.

³ *Fraknói*: Werbőczy István életrajza, 282—283. l., Acta Tomiciana, XII. 311. l.

nem lehet tárgyalni ; Laszkyval azonban és Frangepánnal, kit bizonyára lelkes békeszeretete miatt tartottak megnyerhetőnek, próbát tesznek. A próba, ha ugyan rákerült a sor, a kalocsai érseknél sem vált be ; Laszkyt ellenben sikerült Jánostól eltántorítani.¹

Ezen hosszú tárgyalás alatt, mondja Frangepán, Ferdinánd hadai Jánost erős ostrom alá vették Budán, de az őrség vitézül megvédte a várat. Ez Rogendorf Vilmos támadása volt, a mely 1530 október 31-én kezdődött s december 19-ig tartott. Frangepán személyesen nem ismerte az ostrom lefolyását, mivel még mindig idegenben tartózkodott, november 24-én Laszkyval Krakóba ment,² de kevéssel utóbb, hogy a támadás megszűnt, már az országban volt. Az ostrom után, beszéli ugyancsak Frangepán, fölmerült a fegyverszünet gondolata s mivel azt hitték, hogy ezt a béke fogja követni, rávették János királyt, hogy fegyverszünetre lépjen. János hajlott a szóra és Laszky erdélyi vajdát küldte Rogendorfhoz. Ez a találkozás az Esztergomban 1531 január 21-én megállapított háromhavi fegyverszünetre vezetett.

Frangepán, a ki április 4-éig János király mellett Medgyesen volt,³ a fegyverszünetre békességet várt. Azonban oly tervről hallott, a mely miatt a béke reményének eltűnésétől kezdett rettegni. Ezt a félelmet a veszprémi gyűlés híre váltotta ki belőle. Attól tartott, hogy, ha a két király hívei közös tanácskozásra gyűlnek, többségre jutnak azok, kik a két király mellőzésével főkapitányt szeretnének választani az ország számára ; pedig, vélte Frangepán, ha ez sikerül, megújul a polgárháború s ezt a török az ország elfoglalására fogja felhasználni. Időközben Budára költözvén át, aggodalmait április 18-iki levelében innen írta meg Brodaricsnak és figyelmeztette, hogy, miként a gyűlésre készülő Laszky is ajánlotta, rá kell venni János királyt, hagyja meg nádorának, Bánffy Jánosnak s más híveinek,

¹ U. ott, 285—286. l., *Bucholtz* : Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten, IV. 63—64. l.

² *Veress Endre* : Izabella királyné, 27. l. Nem is érthető, mit hallhatott Torquatus János, a Ferdinánd-párti horvát bán, hogy november 14-én figyelmeztette Katzianer János karinthiai, stájer és krajnai főkapitányt arra az értesülésére, hogy iste frater de Czetino, qui est partis ipsius Johannis vaivode, archiepiscopus Colocensis et Bachiensis . . . propter aliqua negotia versus mare proficisceretur. Ignoramus, in qua re. Et ipse per Kerchko et ad Sudenicza fert e ibit ; vigyázni, nyomozni kell rá ; ő is megteszi. Egyháztört. eml. II. 75. l.

³ Acta Tomiciana, XIII. 96. l.

menjenek el Veszprémbe, hogy az eshetőleg János király kárára fejlődő tárgyalást megakadályozzák; a király pedig, minden eshetőségre készen, gyűjtsön hadakat.¹

Frangepán aggodalmi fölöslegeseknek bizonyultak, mivel a veszprémi gyűlésből nem lett semmi, a békeség ügye pedig inkább haladt valamelyest, hogysen attól kellett volna tartani, hogy remélni sem lehet benne. Ugyanis május 17-én, a Visegrádon folytatott alkudozások után, melyekben Frangepán is résztvett, sikerült a két király közt egyéves fegyverszünetet létesíteni.² A fegyverszünet a mindkét féltől épen birtokolt területet vette alapul s így megtörtént Magyarország megosztása.

Ily módon nyugalmas napokra lévén kilátás, János király a háború és béke kérdésén kívül egyéb ügyekkel is foglalkozhatott. Nevezetesen az volt a szándék, hogy Frangepánt Rómába küldik, főleg azért, hogy a kiközösítés alól, mely már oly hosszú idő óta terhelte János királyt és híveit, felmentést szerezzen. Frangepán, mint Brodarics július 25-én említi, annyira fontosnak tartotta ezen felmentés megnyerését, hogy kijelentette, hogy, ha eredményt nem érhet el, visszatér szerzetébe.³ Frangepánnak ez a nyilatkozata csak a lelkes, az ügyekbe magát teljesen beleélő, az esetleges sikertelenségtől féltő ember hirtelen kitörése, a melynek azért nem szokás minden következményét levonni, mint később sem tette meg, hogy távozással, visszavonulással való fenyegetődzéseit beváltotta volna. Most egyébként azért sem kellett nyilatkozatához ragaszkodnia, mivel a római curiával való tárgyalásra más, Verancsics Antal nyert megbízást.

Frangepán a kínálkozó nyugalmat arra használta fel, hogy rokonságát, nőtestvérét és ennek fiát meglátogassa. A szeretet, érdeklődés vitte, de részben anyagi kérdések is, hiszen mióta hazájában volt, jórészt nőtestvére gondoskodott róla, hogy állásának megfelelő udvartartása lehessen. Brodarics már július vége felé emlegette, hogy Frangepán Nyalábvárba készül utazni. Nőtestvérét, Katalint, Perényi Gábor özvegyét akarta meglátogatni, a ki férjének halála óta János fiával együtt ebben az ugcsamegyei vár-

¹ *Fraknoi*: Magyar országgyűlési emlékek, I. 323. l.

² Frangepán 1532 augusztus 17-i levele, Bucholtz, id. m., IV. 75., 543. l., v. ö. Acta Tomiciana, XIII. 101., 107. l.

³ Történ. Tár, 1908. 266—267. l., hol azonban a ne tamdiu iaceamus in *exiocatione* helyett nyilván excommunicatione olvasandó.

ban lakott.¹ Tervét végrehajtotta s ha elkísérte is a politika a családi körbe, vagy háromnegyed évet mégis rokonságának szentelhetett.

Levelezése eléggé mutatja, hol járt, mit cselekedett ezen időben. Augusztus 26-án Szöllősen volt s innen írt Nádasdy Tamásnak, utasítsa Pozsgay András adószedőt, hogy beregi, ugoc sai jövedelmeit neki, illetve családjának kezéhez szolgáltatassa.² 1532 márczius 19-én Vécsen volt. Itt találkozott Brodaricscsal s közös levéllel fordultak Nádasdyhoz, hogy eddig sértetlen neve gyalázatára ne pártoljon el János királytól.³ Vécsről, honnan az udvarhoz tartott, Brodarics társaságában Maros-Vásárhelyre utazott. Itt találták Nádasdyt és személyes hatásukkal iparkodtak Nádasdyt a maguk körének megmenteni. Frangepánnak még Katinka testvére sójövödelme miatt is kellett Nádasdyval beszélnie, miről márczius 22-én Tordáról levélben is tárgyalt vele.⁴ Nádasdy embere, Kávássy Kristóf huszti várnagy okozott kellemetlenséget, mivel a mármaros i aknákból még II. Ulászlótól Perényi Gábornak adományozott 2000 darab kőso elszállítást megakadályozta.⁵ Útját folytatva Lippára ment s ezzel azután ismét belekerült az államügyekkel való foglalkozásba.

Június közepe táján ért Lippára, a hol már igen emlegették Gritti érkezését. Mivel ennek kormányzósága volt egyik oka Nádasdy elhidegülésének, nehogy megérkezése még inkább fokozza elkeseredését, Brodaricscsal összefogva ismét biztatták a János király iránt való hűségre s egyszerűsmind tudatták vele, hogy Budára készülnek, mivel az udvar ott akarja Gritti fogadni.⁶ Az utazás hamarosan megtörtént. Frangepán és Brodarics János királylyal Budára költöztek. Innen mentek azután Kelenföldre, hol János király megbízásából nagy fényvel fogadták az érkező Gritti.⁷

A budai tartózkodás alatt nemcsak a közvetlenül fölmerülő politikai ügyek foglalkoztatták Frangepánt,⁸ hanem a multból még elintézetlenül maradt kérdés, János király és hívei kiközösítése is. Verancsics kifejezésre juttatta a

¹ *Komáromy* : Nyalábvár és uradalma, Századok, 1894. 515. l.

² *Történ. Tár*, 1907. 491. l.

³ *U. ott*, 1908. 269. l.

⁴ *U. ott*, 1907. 492. l.

⁵ *Komáromy*, id. ért.

⁶ *Pray* : *Epistolae procerum*, III. 13—15. l.

⁷ *Sörös*, id. m., 104. l.

⁸ *V. ö. Történ. Tár*, 1908. 280—281. l.

pápa előtt, mennyire fájlalja János király a kiközösítést, tudatta vele, hogy őszintén óhajtja a békét. Az eredmény azonban nem felelt meg a várakozásnak, a pápa nem vonta vissza a kiközösítést. Frangepán, ha római követsége elmaradt is, azért nagyon várta, mi lesz Verancsics követségével s mikor a sikertelenségét kellett látnia, legalább írásban fel akarta világosítani a pápai udvart, olasz barátait s könnyíteni akart lelki szomorúságán azzal, hogy elmondja, a mi szívéen fekszik. Augusztus 17-én Budáról hosszú levelet intézett barátjához, De Soria Bernardin ravellói püspökhöz. Miután részletesen elmondta mindazt, a mi vele Rómából való távozása óta történt, rátért VII. Kelemen pápa eljárásának bírálatára. A mondottakból láthatod, mondja De Soriának, micsoda fáradalmakkal cseréltem fel a kolostor nyugalmát, micsoda munkát, mennyi költséget vállaltam magamra, semmi más jutalmat nem keresve, mint lelkem üdvösségét s jó hírem. Hidd meg, Bernardin, az az igazság, hogy ha mi, a kik János királyhoz ragaszkodunk, a miért azután Ferdinánd hívei törököknek hívnak bennünket, eddig meg nem őriztük volna az országot, azok miatt a Ferdinánd-párti jó keresztények miatt már rég vége volna!

Es nevezetesen én miért érdemeltem meg Töletek, hogy kiközösítsek? Csatában sohasem vettem részt; de a hol a békéről volt szó, mindig ott voltam. Talán azt mondd: megcsókolta a török császár kezét. Hát mi rossz van abban, hogy az uralkodónak kezét csókoltam? Ha nem is valami nagy haszon végett Krisztus helytartójának megcsókolhatjuk a lábát, annyi lélek megmentése végett miért ne csókolhatnók meg Mohamed helytartója kezét? Ezek miatt maradtam itt eddig s hiszem, hogy munkámért Krisztus az eget s nem a poklot adja nekem.

Most, ha lehet, végét vetem a dolognak. Ha azonban mégis itt maradok (még nem határoztam róla), semmi más miatt nem maradok, mint a kereszténység java s az apostoli szék méltósága végett. Ha a római pápa tudná, hogy én és Brodarics, a szerémi püspök, mit tettünk az apostoli székért és ő szentségeért és hogy mi történhetett volna, ha itt nem vagyunk, engem bizonyára szentté avatna.

Rátérve anyagi helyzetére, tudatta De Soriával, hogy a kalocsai érsekség jövedelmeihez nem nyúlt, hanem János király és nőtestvére gondoskodnak jövedelméről, a mely akkora, hogy 70 embert, 60 lovat tarthat házában. De hát, sóhajt fel, mindennek szívesen elébe tenném az aracellii

konventet! Mivel pedig De Soria egyik levelében ajánlotta neki, szerezze meg a szentszéktől az érsekségben való megerősítést, tudatja vele, hogy sokkal nagyobb javadalmat szerezhetne, mint az érsekség (az esztergomi érsekséget), de még nem határozott róla. Azt hiszi, János király legközelebb követet küld a pápához, attól majd megtudhatja szándékát.

Levele végén a béke előmozdítása érdekében kérte De Soria munkásságát s nagy melegséggel, szeretettel, érdeklődéssel emlékezett meg rendjéről, rendtársairól.¹

A római követség, melyet Frangepán említett, De Casalis Ferencz küldetésével megvalósult ugyan, de az eredményt, melyet tőle vártak, ez sem tudta elérni, noha, nem ugyan személyesen, hanem levélben János király tanácsosai, köztük Frangepán is, sokat foglalkoztak a kérdéssel.

Egyelőre azonban más természetű ügyben kellett eljárnia.

A török nyári hadjárata után a két király közt ismét tárgyalás kezdődött. Szalaházy Tamás egri püspök már október 25-én írt Ferdinándnak, hogy ha, a mint híre járja, Jánossal a békéről tárgyal, nem kétli, vannak erre a célra alkalmas emberei. De mégis felhasználhatná Jozefics Ferencz zenggi püspököt, mivel ez János előtt kedvelt férfiú volt, van tehetsége, jó szónok, Ferdinánd iránt hű, szolgálatra kész és, a mi szerinte nem utolsó ajánló levél, azt a Frangepán frátert, a ki most oly sokat tehet Jánosnál, ő vitte Szent Ferencz rendjébe, sok éven át ő nevelte s ezen viszony miatt meg szokott nyugodni a tanácsain.²

Jozefics ugyan nem szerepelt Ferdinánd biztosai közt, de Frangepán részese lett a tárgyalásoknak. Ezek a csallóközi Megyeren folytak, a hol Ferdinánd részéről Katzianer János, Maczedoniai László választott váradi püspök, Szalay János pozsonyi főispán, Beck Márk és Bakics Pál, János részéről pedig Frangepán Ferencz, Verbóczy István, Nádasdy Tamás, majd még Brodarics István jelentek meg, de az utóbbinak ezen tárgyalásokra még nem volt megbízása.³ Az összejövetel mindössze azt eredményezte, hogy 1533 január 1-étől kezdődő négy hónapra fegyverszünetet kötöttek, a mely alatt a békéről nyugodtabban tanácskozhas-

¹ A már régebben is kiadott levelet l. Egyháztört. eml., II. 203—209. l.

² Egyháztörtén. eml., II. 214. l.

³ A fegyverszünetre vonatkozó megállapodás Brodaricsot nem említi.

nak. Meg is állapodtak benne, hogy 1533 február 7-én Magyar-Óvárrott újból össze fognak jönni.¹

Frangepán Megyerről Budára ment, majd innen 1533 január közepe táján János király elé, a kit Huszt felől vartak.² A királylyal való találkozás és megbeszélés eredménye az lett, hogy János Frangepánt s vele Brodaricsot és Laszkyt mint teljes hatalommal ellátott biztosait Magyar-Óvárra küldte a béke megbeszélésére. Frangepán és Brodarics szerették volna, hogy Nádasdy is velök tartson, de ez nem kapott János királytól megbízatást.

Február 9-én Frangepán és Brodarics Győrött voltak s értesítették Nádasdyt, hogy útban vannak Magyar-Óvár felé, a mi különben nem valami alkalmas hely a tárgyalásra s hiszik is, hogy máshová fognak menni.³ A Magyar-Óvárig levő rövid utat hamarosan megtették, de csak február 23-án kezdték meg a tanácskozást Ferdinánd megbízottaival, kik között Dietrichstein Zsigmond és Herberstein Zsigmond voltak a jelentősebb férfiak.

Február 23-ika vasárnap lévén, Frangepán misét mondott s ennek végeztével kezdődött a békealku. Ferdinánd megbízottjai, a szokott módon, azt kívánták, hogy János engedje át az uralmat Ferdinándnak; János küldöttjei épen ellenkezőleg az ő urok számára követelték Magyarország osztatlan birtokát.⁴ Alig kezdték meg a tanácskozást, az érintkezés, közlekedés szempontjából alkalmasabb Pozsonyba mentek át. A felek közt itt sem lett közeledés és Thurzó Elek márczius 8-án azt írta Oláh Miklósnak, hogy még semmi biztos elhatározás sem történt.⁵

Bajosan is lehetett határozni, mikor Ferdinánd megbízottjai csak húzták-halasztották a tárgyalást, mivel urok Zárai Jeromossal egyidejűleg a törökkel tárgyalt Konstantinápolyban. Mikor János király erről értesült, visszahívta követeit, mivel egyszerre két helyen nem lehet alkudozni. Csak V. Károly császár szintén jelenlevő biztosainak s ezek közül főleg Schepper Kornélnak sikerült annyit elérni, hogy Brodarics még Pozsonyban maradt. Sokáig azonban ez sem időzött, mivel János király, tudomást szerezvén róla, hogy a töröktől Ferdinándhoz küldött feltételek a két király közt

¹ Sörös, id. m., 106. l.

² Történ. Tár, 1908. 323. l.

³ Történ. Tár, 1908. 325. l. Mások is számítottak rá, hogy Nádasdy megjelenik a tárgyaláson. Oláh levelezése, 295. l.

⁴ Oláh levelezése, 305. l.

⁵ U. ott, 317. l.

a kinek-kinek birtokában levő terület, tehát az ország megsztása alapján helyezték kilátásba a békét, Brodaricsot is visszahívta.¹

III.

A politikai tárgyalásokban beállott szünetet arra használta fel Frangepán, hogy VII. Kelemen azzal a bátorsággal, szokimondó szabadsággal, melyet nem egyszer büszkeségnek magyaráztak s zokon vettek tőle,² az országos helyzetről felvilágosítsa s ezzel kapcsolatban János királynak a kiközösítés alól felmentést kérjen.

Hogy ura, írja július 5-én Budáról, néhány év előtt mily igazságtalan bánásmódban részesült ő szentsége s az apostoli szék részéről, mindenki előtt ismeretes. Noha azok, kik János király környezetében voltak, iparkodtak őt meggyőzni, hogy a pápa nem saját elhatározásából, hanem ellenségei ösztönzésére, a viszonyok hatása alatt járt el vele szemben, nehéz, szomorú szívvel vette a pápa intézkedését s azt, hogy ő szentsége ezért sem írásban, sem követ által sohasem mentette magát, semmiféle elégtételt nem adott neki. Legalább most, mikor a béke ideje közeleg, mikor napnap után várják a török császártól a békepontokat, küldjön a pápa valamely érdemesebb követet s igyekezzék János király szívét megnyerni, fiúi szeretetre, engedelmességre bírni.

A pápa ezen eljárása az apostoli szék s önmaga javára szolgálna, fölélesztené ő szentsége tekintélyét, mely most majdnem semmi. Lám, a János királytól az egyházmegyék élére állított főpapok közül sem kér senki pápai megerősítést és pedig nem más okból, hanem azért, mivel úgy látják, ő szentsége úgy királyukat, mint őket kitörölte emlékezetéből. Hogy mily kár, hogy ennyi egyház törvényes pásztor nélkül szűkölködik, azt ő szentsége bölcs megítélésére bízza.

¹ Sörös, id. m., 108. l.

² Egypár jellemző nyilatkozata van erről később Sadoletus Jakab carpentasi bíboros püspöknek. Igy 1539 július 13-án írja Frangepánnak, hogy találkozásuk után írt a pápának, *illud praecipue spectans, ut, si quid antea ille forte in tua natura fuisset offensus, animadverteret et sciret inter elationem animi et libertatem plurimum interesse.* 1540 augusztus 10-én pedig ezeket mondta neki: *Quod libertatem tuam homines perperam interpretantur, eamque magis velint superbiam existimare, quam libertatem, noli mirari . . . in tam corrupto saeculo, tamque servilibus moribus . . .* Schmitth, id. m., II. 344—346., 348—350. l.

Ma nem akarják a királyok, hogy kormányozzák őket s midőn azt látják, hogy megvetéssel találkoznak, a helyett hogy megjavulnának, haragra gerjednek s ennek következménye semmi más, mint az apostoli szék kisebbedése, megvetése. Ezt pedig épen ebben az országban s ebben az időben nem kellene megengedni, sőt inkább, midőn egyfelől itt a török, másfelől a lutherság, a keménynyakú magyarokat s fejedelmöket kedveskedéssel kellene a kötelességteljesítésben megtartani.

Levelét a következő sorokkal zárta be: En eddig itt Krisztus és ezen ország szolgálatában voltam. Hogy mekkora veszélyeknek tettem ki magam, mit szolgáltam, arról hallgatók. Mivel azonban a jó Isten s a török császár akaratából készülöben a béke, kérem Szentségedet, írjon felséges királyomnak s nekem is levelet: azt kérje, hogy engem bocsásson el, nekem pedig parancsolja meg, a mint Isten akaratából meglesz a béke, tüstént térjek vissza korábbi élethivatásomhoz; mert sok az ok, a mely miatt itt hosszasabban alig maradhatok.¹

Úgy egy hónappal utóbb De Casalis Gergelynek, VIII. Henrik angol király követének testvérje, Ferencz, János király nevében szóbeli előterjesztést tevén a pápának, Brodaricstól levelet vitt neki, melyben részletes felvilágosítás volt a magyar viszonyokról, János királynak a katolikus vallás védelmében, fenntartásában tanúsított buzgóságáról. A pápa szeptember elején felelt a levélre s egyebek közt örömét fejezte ki János királynak a hit fenntartására, az eretnekség megakadályozására irányuló éberségén, buzgóságán és azon reményének adott kifejezést, hogy bekövetkezően a vágyva várt béke, újra régi jóakarataiba, atyai szeretetébe fogadhatja. De Casalisnak pedig úgy nyilatkozott a pápa, a ki ekkor Marseilleben volt, hogy János királynak a kiközösítés alól való felmentésével majd Rómába visszatérvén, foglalkozik, ha János király a fölmentésért kérelmet fog benyújtani.

A pápának ez a nyilatkozata arra bírta De Casalis Gergelyt, Ferencz testvérét, hogy írjon Frangepánnak és Brodaricsnak, vegyék rá János királyt, hogy a pápával szemben előzékenységet tanúsítson.

Frangepán és Brodarics a flórenczi Corsini András királyi titkárral küldött december 1-ei budai levelökben közösen feleltek az angol követnek és testvérének, Ferencznek.

¹ *Theiner*: Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I. 622. s köv. I., Egyháztörtén. eml., II. 259. s köv. I.

Uraságod, mondják neki, bővebben ír a felséges urunk ellen igazságtalanul hozott kiközösítés alól való felmentésről, melyről mi is sokat beszéltünk, tárgyaltunk urunkkal, a ki semmiképen sem látja be, miért kellene ily egyházi büntetés eltörlése végett lépéseket tennie, mikor azt minden jog ellenére szabták rá. Nincs olyan véték a világon, a melyért egy királyt ellenségei állítására, kérésére, megidézése, meghallgatása, a jog szabályainak megtartása nélkül ki lehetne közösíteni. Ilyesmit magánemberrel sem kellett volna megtenni, nem egy királylyal, főleg olyannal, a kinek országától most az egész kereszténység sorsa függ. Mivel az ítéletről mindjárt kihirdetése után tudós férfiak kijelentették, hogy semmis, a király nem látta szükségesnek, hogy valami nagy dolgot csináljon belőle s azt mondta, a szent atya dolga, kötelessége, hogy, a mit tett, önként visszavonja.

Sok nehézség után mégis rávették János királyt, hogy De Casalis Ferencznek felhatalmazást adott rá, hogy a feloldozást kérje, de csak akkor, ha a pápa kijelenti, hogy igazságtalanul közösítette ki.¹

Erre vonatkozik Frangepán és Brodarics levelének folytatása, melyben tudatják a két De Casalissal, hogy eljárásuk eredményét megtudják Corsinitól és a királyi utasításból, a melyet ez átad. Most már, mondják tovább, Uraságaitok dolga lesz, hogy a király iránt érzett hajlandóságuk szerint ő szentségénél azon dolgozzanak, hogy az az egyházi büntetés mindenképen visszavonassék.

Ő szentségének számba kellene vennie ebben az ügyben a király ártatlanságán, igazságán kívül a magyar viszonyokat. Most már ott vagyunk, hogy az országot megfertőzteti Luther tanítása, a miről nemrégiben én, a szerémi püspök, írtam egyet-mást ő szentségének.² Ezek a viszonyok is sürgetik, hogy a királyon esett sérelem orvoslást nyerjen, nehogy elkeseredésében meginogjon a pápa iránt való hűségében.³

Corsini De Casalis Ferencznek küldte el a rábízott írásokat, mivel a pápa már visszatért Rómába. Az eljárás megbízásában, »de a pápa kaczagva hallgatta meg azon naiv kívánságot, hogy ő maga bélyegezze igazságtalannak saját eljárását és a feloldozás ügyét elintézetlenül hagyta.«⁴

¹ *Fraknói* : Magyarország és a római szentszék, III. 41. l.

² Augusztus 1-i levelében. L. *Theiner* : Vetera monumenta Slavorum meridionalium, 623—624. l.

³ Egyháztörtén. eml., II. 299—300. l.

⁴ *Fraknói* : Magyarország és a római szentszék, III. 41. l.

Frangepán nem nyugodott bele az ügy illetén elintézésébe s miután 1534 elején és tavaszán Budáról, hol mostanában állandóan tartózkodott, sikeresen járt közbe Nádasdy Tamásnál, hogy Katalin testvére sólletményét, melylyel a huszti kapitány miatt ismét baj volt, megkapja,¹ szakított magának időt rá, hogy újabb előterjesztésben sürgesse VII. Kelemen pápát, hogy János királyra sérelmes ítéletét visszavonja és ennek külső bizonyságául, a Luther-féle eretnokség terjedésének megakadályozása végett vagy czímen, követet küldjön hozzá. Frangepán kérelme melyet Szondi Pál esztergomi kanonok, a Szent Péter bazilika magyar gyóntatója is iparkodott dülőre juttatni, a július 13-án tartott bíbornoki consistoriumban tette megbeszélés tárgyát.² A tanácskozáson az a felfogás kerekedett felül, hogy a kívánság teljesítését akadályozza az a körülmény, hogy »a vajdát«, a ki azon királyság élén áll, a pápa már kiközösítette s azért ellenkeznek a pápai szék tekintélyével, hogy követ menjen hozzá. Most nem lehet semmit sem tenni, mivel »a vajda« még nem kért felmentést az egyházi büntetés alól. A pápa az elhangzott véleményeket meghallgatván, a következő tanácskozáásra hagyta a további tárgyalást.³

VII. Kelemen kevéssel utóbb súlyos betegségbe esett, melynek következtében elköltözött az élők sorából. Utóda, III. Pál pápa sokkal engedékenyebbnek mutatkozott s még 1534-ben arra határozta el magát, hogy követet küld János királyhoz.

IV.

Frangepán a VII. Kelemenhez intézett levele után testvéréhez, Katalinhoz ment. Szeptember 16-án Nyalábvárból köszönte meg Nádasdynak, hogy kisöccse, Perényi János javai védelmére megfelelő intézkedéseket tett és október 8-án ugyancsak innen írt neki, hogy János király sokszoros kérésére távoznia kell a családi körből. Kérte Nádasdyt, menjen ő is János királyhoz, már megteheti, nincs akadály, az a nehézség, mely Gritti Alajos életében fennforgott, a ki mellett Nádasdy nem akart szolgálni, már megszűnt: *laqueus conritus est et nos liberati sumus*, hiszen Maylád István

¹ Február 20-i, május 12-i, 25-i és június 17-i leveleit l. Történ. Tár, 1905. 535. l., 1908. 334—335. l., 1905. 536., 537. l.

² *Fraknoi*: Magyarország és a római szentszék, III. 39., 42. l.

³ Schmitth, id. m., II. 333. l. *Katona*: *Historia critica regum Hungariae*, XX. 913. l., Egyháztörtén. eml., II. 360. l.

kivégeztette Grittit. Ha ez kormányzott volna, őt sem látták volna többé János király udvarában.¹

Grittinek megöletése nemcsak politikai szempontból volt Frangepánra is fontos esemény, hanem egyszersmind azért, hogy János király, miután Gritti Antalt, a meggyilkolt Alajos fiát, kit előbb János atyja miatt az egri püspökséggel jutalmazott meg, Péter moldvai vajda kivégeztette, a megüresedett egri püspökséget neki adományozta. Persze, a politikai ügyek erősen belejátszván az egyháziakba, Frangepán pápai megerősítésben nem részesült, mindamellett hamarosan elért annyit, hogy az új pápától, III. Páltól megnyugtató intézkedést, illetve nyilatkozatot nyert s így püspöksége kormányzását, javadalmának élvezetét elfogadhatta a nélkül, hogy lelkiismerete szemrehányásokat tett volna neki.

Ha a kalocsai és bácsi érsekség tulajdonképen csak címzet adott jövedelem nélkül s kormányzását sem végezhette Frangepán, az egri püspökség egyházi munkakört nyújtott s jövedelmével bőven pótolta az érsekségben mutatkozó hiányt. Azt mondták róla, hogy a legnyugalmasabb püspökség s csak kevésnek marad mögötte jövedelem tekintetében; sőt mindent összevéve ez ér legtöbbit, mivel tizedeit 16.000 magyar forintért adja bérbe, jobbágyaitól 1000 magyar arany földbért² kap és 1000 akó bora van főleg Eger vidékéről, hol kitünő bor terem. Hozzá Eger igen olcsó hely s Esztergomhoz hasonlítva, ott egy héten át nem kell annyi az élelemre, mint itt két nap.³

Gritti megöletése után János király diplomatiájának ketős működést kellett kifejtenie: a gyilkosság miatt haragvó Szulejmánt meg kellett engesztelni, Ferdinándot pedig békeajánlással vissza kellett tartani attól, hogy a török harag alkalmas idejét támadásra ne használja. A portára Verancsics Antal ment és sikerült neki a szultán barátságát továbbra is biztosítani, Ferdinánddal meg Brodarics útján kezdett János alkudozni.

Brodarics követsége kezdetben eredménytelen s távozik is Bécsből. 1535 elején azonban újra tárgyalni kezdett s most, minden látszólagos sikertelenség mellett, ráléptek arra az útra, mely végre a békéhez vezetett.

Az újabb alkudozás alkalmával III. Pál pápa is érvé-

¹ Történ. Tár, 1905. 538—539. l.

² 1 magyar forint = 100 dénár = 75 krajczár; 1 magyar arany = 100 krajczár; 8 magyar = 10 rajnai forint.

³ Nuntiatürberichte aus Deutschland, I/4. 339. l.

nyesíteni igyekezett befolyását. Ő elődje politikáját már bíboros korában sem helyeselte s mint pápa a császári hatalom gyengítésére törekedett. Erre egyik eszköznek látszott, hogy János király Magyarország trónján maradhasson.¹ Ezen gondolat hatása alatt szánta rá magát, midőn János király Frangepán által támogatását kérte, hogy Ferdinánddal békességre verődhessék, hogy, ha nem is egyenesen János királyhoz, de ennek környezetéhez, befolyásosabb egyházi és világi tanácsosaihoz követet fog küldeni s ez majd azon fáradozik, hogy Ferdinánd király és János közt egyezség, béke jöjjön létre.² A cím, a melyet felhasznált, a fenyegető török veszedelem volt. Mint 1534 december 5-én Frangepánnak írta, főleg a török hatalmas terjeszkedése okozza, hogy kamarását, Rorario Jeromost (János király udvarába) küldte a béke érdekében. Hozzá, Frangepánhoz is elmegy, azon tekintély és kegy miatt, melyet ott (János királynál, kit a pápa levelében egyáltalán nem említ) élvez s azon jámborság, tanultság miatt, melyről a pápa előtt ismeretes. Kérte, támogassa kegyével, tanácsával Rorariót, a ki neki szíve szándékát fel fogja tártani s egyúttal megköszönte neki, hogy a lutheránus tanítás ellen oly buzgón munkálkodott.³

A pápai levélben kilátásba helyezett látogatás János udvaránál nem történhetett meg, mivel akkor, mikor Rorario odaért, Frangepán már Bécsben volt.

A Brodaricstól kezdett tanácskozás hamarosan szélesebb kereteket öltött. Ferdinánd király február 28-án arról értesítette V. Károly császárt, hogy Brodarics béketárgyalás végett Bécsbe érkezett. Brodarics Thurzó Elek társaságában ment Bécsbe, hova egy nappal az ő megérkezése után Frangepán és Verbőczy is bevonult. Előttük 200 magyar lovas ment teljes fegyverzetben, ezután 8 bíborral borított hatfogatú kocsi következett. Az elsőben Frangepán ült két Ferencz-rendű szerzetessel, a másodikban Verbőczy, a többiben pedig a kísérő magyar urak. Márczius közepe táján megkezdődött az alkudozás, ámde eredmény megint nem lett, mivel mindkét király meg akarta tartani méltóságát. Az is baj volt, hogy János embereinek némely kérdésre meghatalmazásuk sem volt. Azért azt határozták, hogy Brodarics menjen János királyhoz, szerezze meg a kellő meghatalmazásokat s azután térjen vissza.⁴

¹ Fraknoi: Magyarország és a római szentszék, III. 43. l.

² Bucholtz, id. m., IV. 141. l.

³ Schmitth, id. m., II. 331—333. l.

⁴ Sörös, id. m., 120—121. l., Bucholtz, id. m., IV. 142. l.

Mialatt Ferdinánd és János megbízottjai tárgyaltak, Magyarországra érkezett Rorario. Ferdinánd király ezt a követséget nagyon bizalmatlanul nézte s kérésére a pápa még 1534 december 19-én levelet küldött utána, hogy ha még nem ért Magyarországra, térjen vissza, ha pedig már ott van, menjen Bécsbe s itt úgy cselekedjék, mint Ferdinánd kívánja. Ferdinánd a hónap végén szintén utasítást küldött neki, hogy János udvarába ne menjen. A két levél azonban csak április elején jutott Rorario kezébe, ő meg márczius elején már János királynál volt s tárgyalt is vele. Mikor azonban leveleit kezéhez vette, némi huzavona után Ferdinándtól útlevelet szerezvén, Bécsbe ment. Itt nem nyílt számára munkatér, azért hamarosan visszatért Rómába.

Épen az a körülmény, hogy Ferdinánd oly bizalmatlanul nézett az útja elé, tette kívánatosná, hogy ne maradjon Bécsben, ne legyen része a tanácskozásban. Még Frangepán is úgy nyilatkozott, hogy örül, hogy a pápa Rorariót visszahívta,¹ pedig egyébként annak kellett volna örülnie, hogy Rorario küldetése megtörtént, mivel így mégis csak bekövetkezett a szentszék és János király udvara közt az érintkezés, sőt János király annyira azt hitte, teljesen rendben van ügye, hogy püspöki megerősítés és bíbornokká nevezés végett kérelmet intézett a pápához.

Mialatt Brodarics odajárt, Frangepán Bécsben tartózkodott. Noha béketárgyalás folyt, fegyverszünet volt, azért az ellenfelek népei közt itt-ott összeütközésre került a sor. A békekövet Frangepán katonáival is megtörtént, hogy Ferdinánd emberei a Tisza közelében megtámadták, elnyomták őket.² Pedig Frangepán nagyon is készséges munkása volt a békességnek. Épen ezen tájban írta Vergerio bécsi nuntius Recalcato Ambrus pápai titkárnak, hogy Frangepán Verböczy jelenlétében úgy nyilatkozott, legjobb volna, ha János király átengedné az országot.³

Brodarics elégséges felhatalmazás nélkül tért vissza Bécsbe s így egyelőre nem volt más tennivaló, mint az egész követségnek távozni, hogy később újabb utasításokkal talán több siker reményével térhessenek vissza.

Május 10-én János király megbízottjai, köztük Fran-

¹ III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomatai levelezése (Magyar történ. eml., okmányt., XVI.), 5. l.

² Egyháztörtén. eml. III. 24. l.

³ III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 5. l.

gepán, szép kísérettel újra Bécsbe érkeztek.¹ Hogy a megbeszélések nyugodtan folyhassanak, a két király fegyverszünetre lépett.² Frangepán bécsi tartózkodását arra is feliparkodott használni, hogy barátját, Nádasdyt János királlyal megbékítse, arra bírja, hogy hozzá menjen. Május 18-án igen biztatta, hogy, ha olyan jó, mint eddig hitték, menjen a királyhoz. A biztatás azonban hiábavaló volt, hiszen Nádasdy már Ferdinánd hívei számát szaporította.³ Bizonyára nagy csalódás volt ez Frangepánra, a ki még mindig bízott benne, hogy Nádasdyt János király részén tarthatja. A kisebb csalódás mellé járult a nagyobb, hogy a béke ügyét sem tudta előbbre vinni.

János követei kezdetben azzal a kívánsággal léptek fel, hogy urok necsak az épen birtokában levő területet tarthassa meg, hanem Ferdinánd még engedjen is át hozzá az ő kezében levő országrészből. Mikor pedig ez a kívánságuk visszautasításra talált, azt ajánlották, kössék meg a békét a tényleges birtok alapján, adja Ferdinánd Jánosnak feleségül egyik leányát s ez esetben belenyugszik, hogy Miksa főherceget már most magyar királynéá koronázzák. János király követei Anna királynénál is voltak kihallgatáson és Frangepán könnyekig meghatva kérte a királyné közbenjárását a férjével való békéhez. A királyné kegyesen fogadta az urakat, de Thurzó Elek helytartóval az válaszolta, hogy bármennyire óhajtja is Ferdinánd király a békét, abba nem egyezhet bele, hogy János a királyságot élete fogytaig megtartsa; elégedjék meg a nádori vagy alkirályi méltósággal s megfelelő évdíjjal.

Az ellentétes felfogások közt a tárgyalások megszakadtak. Június 1-én Brodarics és Verbőczy János királyhoz mentek, hogy tőle megfelelő utasítást kapjanak és csak Frangepán maradt Bécsben.⁴

Frangepán, a kit Ferdinánd is megbecsült, sőt megkedvelt, annyira, hogy őt még templomi kíséretébe is elfogadta, a hol azután az esztergomi érsek mögött foglalt állást, egy ideig minden nehézség mellett is bizakodó hangulatban volt. Azt mondogatta, meglesz a béke, még pedig hamarosan.⁵

¹ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/1. 377. l.

² Horvát István id. m., 279—281. l., Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde, XIX. 559—560. l.

³ Pray: Epist. procerum. II. 60—63. l.

⁴ Óváry, id. m., II. 68. l., Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/1. 406., 417., 419. l.

⁵ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/1. 410. l.

Ő persze csak az országos érdekre gondolt s már a tárgyalás elhúzódásáról is azt mondta egy vadászat alkalmával Ferdinándnak, hogy nagy romlására van Magyarországnak s azon meggyőződésben volt, hogy az országot nem szabad egyéni kívánalmakért áldozatul dobni. Ilyen áldozatra kész felfogás azonban nemcsak Ferdinándnál, hanem Jánosnál sem volt. János király eleinte aggódott, hogy Gritti meggyilkolása miatt, kincseinek elorzása miatt rátámad a török. De hamarosan kiderült, a miről Frangepán is teljesen hű tájékoztatást nyert, hogy a töröknek nincs erős serege, V. Károlynak Tunis ellen indított hadjárata leköti, Gritti ügyében pedig elfogadta János mentségét s azt akarja, hogy országát megtartsa.¹

Ily körülmények közt János király nem volt hajlandó Ferdinánd túlzott követeléseinek eleget tenni. Frangepán erről még Brodarics és Verbőczy visszatérése előtt értesült, mivel augusztus 2-án már lelohadt a nagy bizakodása s azt mondta, kevés a reménye, hogy a béke meglesz.² A visszaérkező két követ augusztus 7-én csak annyi engedményt vitt Bécsbe, hogy János nem vonakodik Ferdinánd főhatóságát bizonyos tekintetben elismerni és hajlandó neki évi adót is fizetni. Ferdinánd király megbízottjai ellenben területengedést kívántak, más helyeken kívül Budának, Székesfehérvárnak átengedését és csak az ország egy részét s 80.000 arany évi jövedelmet voltak hajlandók Jánosnak biztosítani. Ily kívánság hallatára János követei nem voltak hajlandók tovább tárgyalni s miután még a fegyverszünetet a következő év február végéig meghosszabbították, Frangepán, Brodarics és Verbőczy augusztus 24-én végleg elhagyták Bécsset³ és Budára mentek.

Egy-két napi pihenés után Frangepán és Brodarics János királyhoz mentek, hogy küldetésök eredményéről számot adjanak.⁴ A két jó barát következetes felfogásának megfelelően azon volt, hogy János királyt a békés kibontakozás útjára vezessék. Őket már a bizonytalanná vált béke is annyira elkeserítette, hogy ajánlatot tettek Ferdinándnak, adjon nekik tisztességes állást, elhagyják János királyt, s bár ez ellen nem támogatják, hűséges szolgái lesznek. Természetes tehát, hogy mindenképen azon voltak, hogy a két király közt megegyezést hozzanak létre s mint erre alkal-

¹ U. ott, 442., 450. l.

² U. ott, 492. l.

³ Sörös, id. m., 123. l., Bucholtz, id. m., IV. 145. l.

⁴ Történ. Tár, 1908. 338. l.

mas utat, az V. Károly császárral való közvetlen alkut ajánlották János király figyelmébe.

János király elfogadta a javaslatot s megtette az előkészületet, hogy követeinek Nápolyba, a hol ekkor V. Károly Afrikából visszatérve tartózkodott, Ferdinándtól útlevelet szerezzen. Ferdinánd vonakodott szabad menetlevelet adni, mivel nem akart egyezkedést, osztozkodást, hanem ismét Magyarországot osztatlan uralmát kívánta.

Frangepán és Brodarics már Bécsben voltak, de még kétség fért hozzá, sikerül-e Ferdinándot rávenni, hogy a császárhoz ereszse őket, mivel az a hír terjedt el róluk, hogy a pápához mennek, hogy ott panaszt emeljenek Ferdinánd ellen s a béke érdekében támogatását kérik. János király december 3-án Verancsics Antal királyi titkárral megküldte a követeknek a november 22-éről keltezett s a császárhoz szóló megbízólevelet, a császár tanácsosaihoz intézett hitlevelöket, valamint egy külön iratot, melyben János a két főpapot teljes hatalommal ellátott megbízottjainak nyilvánította. Utasításaik főbb pontjai ezek voltak: János király lemond az egész országról s koronáról Ferdinánd javára, Budát és Temesvárt a császárnak adja, a ki azután János halálakor vagy Nándorfejérvár visszavételekor Ferdinánd birtokába bocsátja; viszont megkapja összes családi birtokait, sőt hozzájuk más jószágokat is és ezeket szepesi herczegség címmel úgy ő, mint utódai háborítatlanul bírják; életében megtart az országból 17 vármegyét s a szepesi városokat, melyeket Ferdinándnak kell kiváltania, több bányavárost, jelentékeny pénzbeli kárpótlásban részesül, a Habsburgok feleséget adnak neki s életében a királyi címet használja. A megbízásnak, utasításnak még mindig nem vehették hasznát, mivel Ferdinánd megmaradt vonakodása mellett és nem adott nekik útlevelet.¹

Időközben néhány napra Frangepán távozott is Bécsből és csak december 13-án tért vissza nagy kísérettel, legalább 200 lóval. Ekkor újra tárgyalni kezdett a fegyverszünet meghosszabbításáról, s a császárhoz való útról.² Frangepán csodálkozását fejezte ki, hogy Ferdinánd meg akarja akadályozni az útjokat, noha ők testvéréhez s a béke érdekében utaznak s azon bizodalommal vették útjokat Bécsen át, hogy Ferdinánd segíti őket s ő is a bizalom jelének veszi, hogy épen az ő területén át akarnak céljukhoz

¹ Sörös, id. m. 123—124. l.

² Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/1. 558. l.

jutni, noha más úton is eljuthatnának a császárhoz. Ferdinánd most végre engedett, de azt meg akarta akadályozni, hogy a követek a pápával tárgyaljanak s azért becsületes, tisztességük elvesztése alatt megígértette velük s erről írást is vett tőlük, hogy a császár előtt más fejedelemhez nem térnek. Frangepán és Brodarics, mivel ezen ígéletben kifejezetten nem volt a pápáról szó, erre készséggel ráállottak, mivel nem gondoltak rá, hogy Ferdinánd a pápával való érintkezésüket is meg akarja gátolni; csak útjukban tapasztalták, hogy Ferdinánd a pápát is beleértette a más fejedelmek közé.

Végre valahára december 24-én a két követ megindulhatott útjára s velök egyidejűleg távozott Bécsből Wese János lundi érsek, V. Károly Ferdinándnál levő követe, hogy a tárgyalásokban szintén részt vegyen. A követek, kik mellé Ferdinánd kísérőt is adott, Trientnek vették útjukat, Kless Bernáthoz, a trienti bíboroshoz, Ferdinánd főkanzellárjához, a ki előttük három nappal indult Bécsből székhelyére, hogy azután a császárral tervezett alkura ő is Nápolyba igyekezzék. Szerencsésen tették meg az utat, csak a kösvényes Brodarics kapott lábfájást. Ez kissé akadályozta az utat, mivel Bolognába részben hajóval szándékoztak menni, de, mint 1536 január 17-én Ferdinándot tudósították, tehetségük szerint iparkodtak siettetni útjukat, hogy mentül előbb jó végre juttassák Magyarorszáig ügyét. Február 12-én Rómában minden órán várták a követeket s kíváncsiak voltak, miféle megbízással utaznak. Frangepán és Brodarics valóban úgy tervezték, hogy megjelennek a pápa előtt, azonban a lundi érsek keresztelte tervüket. Wese ugyanis a Mons Rosolusnál (Monterosi?)¹ találkozott velük s midőn megmondták neki, hogy a pápához akarnak menni tisztelegni, hivatkozott pecsétes nyilatkozataikra, hogy a császár előtt semmiféle fejedelemmel nem érintkeznek. A követek ugyan azt felelték, hogy egyáltalán nem volt szándékuk, hogy a pápánál politikai nyilatkozatot tegyenek, csak lábcsókra szeretnének menni, az érsek azonban annyira ellenkezett, hogy jobbnak látták, ha nem mennek a pápához. Sőt, hogy ne kelljen a városon keresztül-menniök és mentül kevésbé terjedjen el a híre, hogy Rómában vannak, a Monte Celiön, a Szent István-kolostorban szálltak meg. Mindamellett a pápát értesítették jelenlétükről s tudomására hozták, miért nem mehetnek hozzá. III. Pál

¹ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 341. l.

nem fogadta el mentségöket és titkárával, Ricalcati Ambrussal szigorú hangú választ küldött nekik.

A követek Rómából Nápolyba siettek, hol V. Károlyt meg is találták s előterjesztették neki királyuk utasításait. A császár alapján elfogadhatónak találta a bemutatott békefeltételeket; annál több nehézséget támasztott Kless Bernát. Ez nem akarta, hogy Ferdinánd váltsa ki János családi birtokainak idegenekhez jutott részeit, mivel maga János sokat elajándékozott belőlük. A követek arra hivatkoztak, hogy Ferdinánd ezt megteheti, mert gazdag ország-részeket kap uroktól. Végre abban állapotak meg, hogy a kiváltásra szükséges összeget országos adóból fedezik. A 17 megyét sem akarta Kless elfogadni, legfőlebb 12-t akart Jánosnál hagyni, úgy azonban, hogy Pozsony ne legyen közöttük; a birtokkikerekítéseknél s a bányavárosoknál halani sem akart róla, hogy Mária királyné özvegyi javai és Thurzó Elek 4 vára János király birtokterületére jussanak.

V. Károly ezen ellentétek kiegyenlítésére márczius 20-án azt határozta, hogy Kless menjen Ferdinándhoz, Frangepán pedig Jánoshoz s azután majd otthon, Ferdinánd király udvarában fejezzék be a vitás kérdésekről való tárgyalást; Brodarics ezen idő alatt a császár környezetében marad; hogy pedig ellenségeskedés nélkül, könnyebben tárgyalhassanak, a fegyverszünetet május végéig meghosszabbítják.

Frangepán Rómának vette útját, a hová a császár és Brodarics is elutaztak. A két követ a Sixtus-kápolnában lábcsókra jelentkezett a pápánál, a kivel megbeszélték a kiegyezés ügyét. A pápa úgy nyilatkozott, hogy az egyezés megerősítésére bíbornok-legatust küld — utóbb a spanyol Quignono Ferenczet nevezte ki erre a tisztre — és ez a két királyt felkeresve, Miksa főherczeget az egységesen rászálló Magyarország jövődő királyának ismeri el. Frangepán szóba hozta a János királytól kinevezett püspökök megerősítését is, de nem tudott eredményt elérni. A bekövetkezett változások pedig azt okozták, hogy Quignono küldetése is elmaradt.

V.

János király udvarában felülkerekedett Frater György tanácsa és uralkodóvá lett az a nézet, hogy most már, amikor V. Károly ismét háborúba keveredett I. Ferencz franczia királylyal, Erdély teljesen elveszett Ferdinánd számára, nem lehet a császár elé terjesztett feltételekkel békét kötni.

Frangepán értesítette a változásról Brodaricsot s ez teljesen azonosította magát barátjával. Erre vall, hogy Frangepán bizonyos elhirtelenkedéssel, a mi többször is megesett vele, nemcsak azt jelentette ki, hogy ha a béke most sem jó létre, elhagyja János királyt és sohasem tér vissza többé az országba, hanem azt is, hogy ezen esetben Brodarics szintén idegen földön igyekszik magáról gondoskodni.¹

A szentszék jól tájékozódott róla, hogy János udvarában V. Károly és I. Ferencz harczának eredményét várják, mielőtt békét kötnének, s már e miatt is azon volt, hogy a küzdelemnek végét szakaszsa. Mikor a nizzai békét előkészítette, köveit figyelmeztette, mondják meg a császárnak, ha nem hajlik békére, annak is ő lesz az oka, ha a Szent Keresztről nevezett bíbornok (Quignono) magyarországi küldetése meghiusul.² V. Károly, noha Ferdinánd más felfogásban volt, a bíbornok küldetését kívánatosnak tartotta. Nekem úgy tetszik, írta Ferdinándnak, hogy az Ön kétségei, melyeket levelében velem a franczia fondorkodásokra s egyébre vonatkozólag a küldendő bíbornok felől mond, tetemesen csökkenni fognak, ha tekintetbe veszi, hogy a Szent Keresztről címzett bíbornok spanyol s mind Önnek, mind nekem bizalmas emberünk s mint ilyen lón e tisztre kiszemelve . . . Minél többet gondolkodom a magyarországi viszonyokról, annál szükségesebbnak látom a bíbornok küldetését, a mely, azt hiszem, elő fogja mozdítani a meg-egyezést Ön és a vajda közt . . .³

Noha Quignonónak nagy kedve lett volna a követséghez, mivel Frangepán, valószínűen csak biztatás kedvéért, időközben azt írta neki, hogy semmi, vagy csak igen kevés körülmény hátráltatja a béke végleges megkötését s ha idején érkeznek, a kiegyezést igen hathatósan előmozdíthatná, Ferdinánd azonban V. Károly minden biztatása mellett mégis csak bizalmatlanul nézte ezt az egész küldetést és római követe, Sanchez Gábor által megakadályozta Quignono útját.⁴

A pápai követség elmaradásával nem járt az alkudozás megszűnése. Mialatt Brodarics a császár mellett maradt, Frangepán és a császár követe, Wese János visszatértek s az ő közreműködésükkel Magyarországon, János udvará-

¹ Sörös, id. m., 125—128. l.

² *Károlyi*: Adalék a nagyváradi béke s az 1536—1538. évek történetéhez, Századok, 1878. 604. l.

³ Károlyi, id. ért., u. ott. 605. l.

⁴ U. ott., 606—607. l.

ban folytatást nyert a nápolyi tanácskozás. A császár s a francia király küzdelme persze éreztette a hatását és János békeellenes hívei jól felhasználták az alkalmat, hogy minden jó lassan történjék. Wese meg is únta a sok huzavonát, de János király igen kérte, várja meg, míg Frangepán, a kit néhány békepont miatt újból a császárhoz fog küldeni, Egerből Nagy-Váradra érkezik. Mivel a tartóztatásból János békés hajlamára következtetett, várt s azt az időt, melyet így nyert, János király súlyos betegsége miatt sem tárgyalhatván, arra használta, hogy Ferdinándnak híveket szerezzen.

De talán keservesebbnek látta a békepárt hangulatát, mint volt. Szeptember 16-iki levelében legalább úgy mondta, hogy a kalocsai érsek szerfölött örül, hogy most a követség alkalmával mód kínálkozik neki, hogy az országból kimehessen s hogy közben a saját ügyeit rendezhesse, egynemely jószágát eladhassa, ingócságait magával vihesse; hozzájövén, sürgetve kérte közbenjárását Ferdinándnál, hogy ez számára szabad menetlevelet adjon. Az eredmény hamarosan ráczáfolt Wese felfogására.

Ferdinánd király kezdetben csak akkor akarta a menetlevelet kiállítani, mikor már megtudta, hajlandó-e V. Károly Frangepánt fogadni. Ezt a feltételt Wese kívánságára elejtette ugyan, de azt megkívánta, hogy a császárhoz szánt cikkelyeket vele is közöljék s hogy Frangepán kötelező iratot állítson ki, hogy sem menet, sem jövet a külföldön magyar ügyben mással nem beszél, csak a császárral.¹

Frangepán november 8-iki iratában kijelentette, hogy, mivel a napokban ura megbízásából béketárgyalás ügyében a római császárhoz megy s ezen útra Ferdinánd útlevelet adott neki, kötelezi magát, hogy sehol sem tárgyal a békéről, csak a császárnál, a két felség, V. Károly és I. Ferdinánd méltósága, tisztessége ellen, az ő vagy alattvalóik kárára semmit sem tesz s nem is visz magával olyant, a ki ilyesmit cselekedhetnék, a mint a császári udvarból távozott, egyenesen Magyarországba indul, sehol útjában meg nem áll, semmiféle fejedelemmel, hatalmassággal nem érintkezik.²

Frangepán elindult követségi útjára, a császárral azonban nem találkozhatott, mivel már november közepén Gencvában hajóra szállt, hogy Barcelonába menjen.³

¹ Károlyi, id. ért., u. ott., 613., 614. l.

² Egyháztörtén. eml., III., 101—102. l.

³ Károlyi, id. ért., id. h., 705. l.

Ha követségi útjával nem sikerült a béke célját szolgáltnia, levéllel iparkodott azt a megvalósuláshoz közelebb juttatni. Ezen célból 1537 január 24-én Egerből terjedelmes levelet írt Ferdinánd királynak. Midőn, úgymond, a magyar ügyek jelen állapotáról Felségednek írok, minden tisztelettel bocsánatát kérem, ha esetleg vakmerően az ügyekbe avatkozva oktalan tanácsokat adok. Véleményem szerint bocsánatot érdemlek, mivel cselekedetem forrása nem a könnyelműség, hanem a veszni indult keresztény Magyarország és Felséged iránt való szeretetem, mert abból a családból származom, a mely Magyarországot tehetsége szerint védte s Felséged nagynevű őseinek sokat szolgált.

Felséges Király, idézze emlékezetébe, hány éve visel már háborút felséges királyi uram s az ennek hatalmában levő országrész ellen, mennyi gondot okozott magának, mennyi fáradságot túrt, mennyit költött és mit ért el. En Felségtek viszálykodásának más eredményét nem látom, mint a gazdag ország pusztulását, annyi léleknek örökös török szolgaságba hajtását s azt a nyilvánvaló veszedelmet, mely azzal fenyegeti Magyarországot, hogy legközelebb Jézus Krisztus ellenségei, a hitetlen mohamedánok kezébe esik. E tekintetben Felségtek az elégnél is többet értek el, más tekintetben semmit.

Most, mikor már békét vártunk, íme, ismét zavargás jő; azt hallom, Felséged új háborúra készül ezen szerencsétlen ország ellen. Jézus Krisztusra kérem, könyörüljön már azokon, kikért ő meghalt s keresse más módját Magyarország megszerzésének, mint a fegyver erejét, főleg mikor más tisztes, biztos, aggságot nem okozó s rövid út is van hozzá.

Mennyivel dicsőségesebb, örök dicsőségre méltó volna, ha Felségtek buzdítást, fegyvert Magyarországuknak a török zsarnokság alól való felszabadítására egyesítenének, mint hogy hadaikkal az országnak még eddig a töröktől épségben maradt részét is felforgassák.

Az Isten váratlanul emelte Felségedet erre a méltóságra. Váratlanul, mondom, mivel ha az égieknek úgy tetszett volna, áldott emlékü Lajos, Magyar- és Csehország királya még sokáig uralkodhatott volna. Kétségtelennek tartom, hogy Isten azért emelte Felségedet ezen magasságra, hogy a kereszténység s a mi javunk előmozdítója legyen. Tegye meg Felséged viszonzásul Istennek, hogy megóv minket, kik úgyis Felségedéi leszünk, nem pedig elveszít. Megőrizi Felséged az országot, ha egyetértéssel iparkodik bennünket

alattvalóivá tenni, elveszti, ha fegyverrel. Higyje meg nekem Felsőged, az igazságot mondom s ennek tanujául hívom Jézus Krisztust, a legfőbb igazságot, a magyarság nagyobb része inkább kiteszi magát a legnagyobb veszedelemnek, a török hatalmának, mintsem akarata ellenére német igába hajtsa nyakát és — jegyezze meg Felsőged szavam és jól mérlegelje — többre becsülje a magának s övéinek megőrzött, mint elvesztett Magyarországot. Jobb néhány év múlva bírni, mint soha.

A hatalmas szomszéd Felsőgedek viszálykodása alatt birodalmat szerez magának, pedig erre nem volna oly könnyű módja, ha Felsőgedek harcza alkalmat nem adna neki. De hát a háború alatt mindketten még tetszéssel nézik, még örülnek, ha a török a másik területét dúlja, foglalja. Az Isten szerelmére, ne tekintse ezt Felsőged álomlátásnak! Mióta olasz földről visszatértem, mint igaz szóból értettem, a török Szlavónia, Valkó, Pozsega lakóiból 40.000-nél többet ölt meg, hurczolt fogságba. Lehet, hogy Felsőgednek másképp jelentik, de így van. Ha Felsőged, hogy súlyosabb szót ne mondjak, megengedi, hogy a mieinket elhurczolják, midőn megakadályozhatná, majd utánunk, sőt még előttünk látni fogja osztrák népeit fogságba vinni s nem tudja meggátolni. Annyi keresztényért engedjen valamit Felsőged a szoros jogból, mert hát summum ius, summa iniuria s a miért azt megteszi, Isten százszoros jutalmat ad Felsőgednek a jelenben, dicsőséget a jövőben.

Bocsássa meg Felsőged, ha szabadabban beszéltem, mint ily nagy fejedelemhez illik. De, mint előrebocsátottam, erre kész hazám szeretete, mely mindjárt Istené után jó s Felsőgedé, kinek szolgálatomat ajánlom.¹

Ferdinánd nem is zárkózott el a béke elől, pedig nagy oka volt rá, hogy fegyverkezzék, hiszen csak az imént történt, hogy János király meglepéssel hatalmába kerítette Kassát s vele nagy területet szakított el az ő országrészéből. Hanem V. Károly szüntelenül unszolta a békére s figyelmeztette, hogy ez még János feltételei elfogadásával is hasznára válik, mivel ő vagy örökösei az ország birtokába jutnak. Az országos hangulat, úgy az ő, mint János táborában, a békét sürgette. Azt azonban szerette volna, ha kedvezőbb feltételek mellett sikerül megkötnie a békét, mint a milyennek az utolsó tárgyalás alkalmával szóba jöttek és óvakodott tőle, hogy az a látszata ne legyen, hogy ő keresi.

¹ Egyháztörtén. eml., III. 123—125. l.

VI.

Mivel a császár követe, Wese, folyton érintkezésben volt a béke érdekében s ennek fáradozása következtében János király udvara tett lépéseket újabb tárgyalás céljából, majd János király egyik titkára Bécsbe menvén, arra is szerencsésen megállapodott Wesével, hogy Ferdinánd király birtokához tartozó helyen találkozzanak a két király megbízottjai, Ferdinánd az ő méltóságának kedvező előzmények után nem támasztott nehézséget, hanem május 15-én szabad menetlevelet adott Körmöcbányára Brodaricsnak, a ki nemrégiben érkezett vissza az olasz földről és esetleg mellé szánt társainak, hogy ott a császár nevében megjelenő Wese János lundi érsekkel a kibontakozás módját megtalálják.¹

János megbízottjai közül Brodarics érkezett Körmöcbányára és Wese, a ki június 8-án utazott oda, vele találkozott először.² Belefogtak ugyan a tárgyalásba, de kevés haszonnal, mivel mindkettő felhatalmazása igen hiányos volt. Brodarics, a ki Vácztól kapta meg a Frangepántól írt utasítást, alig tudott valamire felelni; de Wese is pótló utasításokra szorult. Wese még hamarább kapott Ferdinándtól választ, mint Brodarics. A megbeszélés ezalatt csak néhány pontról (a fegyverszünet alatt elfoglalt helyekről, János családi jószágairól, a megosztott országban hogy tartásák az országgyűlést, hogy történjék az alkudozó felek közt a királyságban való utódlás) folyt, de ezekben is igen ellentétes felfogás mutatkozott. Nagyon várták János király újabb utasításait és Frangepánt, kit János király szintén biztosának rendelt, de még késett. Talán gazdasági ügyek tartóztatták az egi püspököt, legalább június 27-én még elmaradt tizedbérleteinek behajtásával vesződött.³ Július első napjaiban végre útban volt és július 7-ike előtt megérkezett.

Megérkezése, különösen a lundi érseknek, nagy csalódást okozott, mivel Ferdinánd javára semmiféle engedményt nem nyújthatott. Wese bosszúsan írta Ferdinándnak, hogy Frangepán nem vitt mást magával, mint húzás-vonást, üres szót, hazugságot s azzal fenyegetődött János biztosai előtt,

¹ Károlyi, id. ért., id. h., 717. l.

² Nuntiaturrepichte aus Deutschland, I/2. 190. l.

³ Egházttörtén. eml., III. 171—172. l.

hogy három nap mulva elmegy. Frangepán igyekezett az érseket csitítani, hogy ő maga sem jött szívesen, de nem merte János király megbízását visszautasítani, mivel úgyis azzal gyanusítják, hogy inkább a császárhoz és Ferdinándhoz húz, mint János királyhoz.

Lassanként megnyugodott Wese és tovább alkudtak. Felmerült az a gondolat, hogy a béke után azonnal indítsanak közös hadmenetet a török ellen, de sok nehézséggel járt a terv s nem is egyezhettek meg róla. A fegyverszünet alatt elfoglalt helyekből János csupán Kassát volt hajlandó visszaadni, Tokajt már nem, mivel ez családi birtoka. Wese Erdély és Pest átadását is követelte, de ezekről János király semmiképen sem volt hajlandó lemondani.

A tárgyalás alkalmával Frangepán és Brodarics tőlök telhetőleg előzékenyeknek mutatkoztak s urok végső akaratának kipuhatolására július 10-én Mindszenti Tamás¹ kánokot ismét János királyhoz küldték. És hogy teljes jóakarral, szeretettel működnek a béke érdekében, július 12-én különös módon is bizonyították. Ekkor megjelentek Wesénél s Brodarics hosszabb beszédben fejtegette előtte, mily siralmas helyzetben van az ország, pedig mennyire rajta voltak, hogy béke legyen s nem is az ő mulasztásuk okozta, hogy még nincs; de hát János király, úgy látszik, most sem valami nagyon hajlik a békére. Ők már két évvel ezelőtt kijelentették, hogy ha tárgyalásaik békére nem vezetnek, távoznak az országból, nem szolgálnak János királynak. Most is ez a szándékuk, nehogy a keresztény vér ontásában s a török pusztító vadságában való részességről vádolhassák őket. Csak azt óhajtának tudni, hogy Egert és Vácot János kezében hagyva távozzanak-e tőle, mivel tisztességgel mást nem tehetnek s így adják-e magukat Ferdinánd alá, vagy megmaradjanak-e méltóságaikban János szolgálatában, hogy mindig a békét sürgessék, barátaikat erre ösztönözzék, János király halála esetére pedig biztosítsák Ferdinándnak az utódlást. Az első esetben minden megengedett dologban szolgálnak a felségnek, kivéve János király ellen. Jobbnak látják azonban, ha állásukban megmaradnak; de kötelező ígéretet kérnek Ferdinándtól, hogy főkapitánya váraikra, birtokaikra nem támad, maguk pedig esküvel ígérik, hogy az ő váraikból Ferdinánd híveinek semmi káruk nem esik. Kérje Ferdinánd a pápát, hogy őket az egri, illetve a vácsi püspökségben megerősítse s ezt azon a czímen, hogy a béke

¹ V. ö. Egyháztörtén. eml., IV. 126. 1.

érdekében fáradságos. Ha Ferdinánd óhajára az országban kell maradniok, ígérje meg nekik, hogy ha a török birtokait elfoglalja, szükségleteikről gondoskodni fog.

Ez az ajánlat kétségtelenül azt czélozta, hogy úgy Wese, mint Ferdinánd nyilván lássák, hogy nincs előbbrevaló céljok, mint a béke; nem az egyéni érdek fontos nálok, bár erről sem feledkezhetek meg, hanem fontos az ország, a sokat szenvedett, megtépett haza. Wese mindamellett csupán az anyagi szempontot akarta meglátni, azt érezte ki a nyilatkozatból, hogy püspökségüket féltik s minden eshetőségre biztosítani akarják magukat. Ferdinánd sem sokkal ideálisabban fogta fel az ajánlatot és július 27-én mindössze arra biztatta Wesét, tartsa őket szóval, nehogy valami kétségbeesett lépésre szánják magukat.¹

Míg Frangepán és Brodarics Ferdinánd és Wese előtt őszinte békeszeretetüket bizonyították, azt sem mulasztották el, hogy János királyt a nehézségekről ne tájékoztassák. Tamás kanonok, kit július 10-én urokhhoz küldtek s a kit Frangepán egy hét múlva már úgy várt vissza, mintha ezer napja hagyta volna el őket, azzal az üzenettel tért vissza hozzájuk, menjenek Váczig, ott találják János király más tanácsosait, lépjenek velük érintkezésbe.

János király, mint hamarosan kiderült, nem akart Váczon tárgyaltatni, csak követeit akarta Körmöcbányáról eltávolítani, mivel a lundi érsek olyas tárgyalása, hogy az egész országról mondjon le, Erdélyt is Ferdinándnak adja, teljesen ellenkezett az ő szándékával s így nem látta semmi reményét, hogy eredményhez jutnak.

Wese gyanuval fogadta a követek értesítését és kérelmét, várja meg visszatérésüket vagy legalább értesítésüket. Nem akarta, hogy így bizonytalanba távozzanak s azt felelte, menesszenek előbb valami küldöttet Vácra, tudassák, hogy hamarosan nem indulhatnak, mivel Frangepán beteges, Brodarics a köszvény miatt sántikál, küldjenek értük kocsit s ezen alkalommal emberük tudakolja meg, mi is készül Vácson; ha nem teljesítik a kívánságát, felhasználja azt a körülményt, hogy Ferdinánd király területén vannak s erőhatalommal is megakadályozza, hogy el ne távozhassanak.

Váczról az a hír jött, hogy komoly tanácskozás készül. Így azután Frangepán és Brodarics nem tehettek egyebet, mint hogy július 31-én Vácra utaztak. Midőn augusztus

¹ Történ. Tár, 1878., 751.—752., 761 - 762. l.

3-án megérkeztek, csupán az időközben pécsi préposttá lett Tamást találták ott. Ez azután elmondta nekik, miért akasztotta meg János a további alkut; azért, mivel a lundi érsek őt az egész ország birtokából ki akarná zárni, még Erdélyt is el akarná tőle venni, pedig a török megígérte neki, hogy megvédi.¹

Egyelőre Frangepán Brodarics vendége maradt, de még váci tartózkodását sem hagyta elmulni a nélkül, hogy béke-művén ne munkálkodjék. János húzódozásával szemben Ferdinándot akarta a békére hajlamossá tenni s ezen célból augusztus 9-én Thurzó Elekhez fordult. Figyelmeztette Thurzót, hogy azt mondják s ezt ő maga is valószínűnek tartja, hogy a török még János halála utánra sem akar arról tudni, hogy Ferdinándé legyen az uralom. Mennyivel jobb volna, ha Ferdinánd most elfogadná az ő és Brodarics tanácsát és, bár nehéz feltételekkel, megbékülne, hogy az utódlás jogát megszerezze, mintsem az egész országért küzdelembe bocsátkozik. Majd úgy jár, hogy *chi tutto vole, tutto perde*. Ha a császár nem küld Ferdinándnak segítséget, ez pedig a francziák leverése, vagy a velők való béke nélkül alig lehetséges, Ferdinánd és örökösei sohasem lesznek Magyarország urai. S ezért Ferdinánd magára vessen és tanácsosaira, mint Thurzóra, a meghalt Szalaházyra, kik sohasem azt tanácsolták, a mit tenni kellett volna, hanem azt, a mit nem lehetett megtenni. Ha elterjed a híre a török ígéretnek, a magyarok bizonyára inkább üdvözülnek magyar alatt, mint elvesznek más alatt; ha a csehek, morvák, sziléziaiak meg tudják, azok sem bánják, csak legyen Magyarországon magyar király és talán szivesebben ülnek halasztavaik mellett, mintsem hogy uralkodójukért örökké harcoljanak; s a német birodalmi rendek sem fognak évről-évre hadi segélyt adni, ha egyszer Magyarország több nyugalmat biztosít nekik a magyar király barátságából s hozzá az ő pénzük nélkül, mint a római király védelméből. Tárgyalásainkkal, mondja záradékul, én és a váci püspök eddig csak mindkét király haragját vontuk magunkra, pedig teljes erőnkől a javukon munkálkodtunk. Csak már szerencsésebbek állanának helyünkbe, a kik jó véghez juttatnák ezt az áldatlan viszálykodást. Csakhogy félek, fejedelmek későn látják be, hogy nekünk volt igazunk.²

Szerencséjére Frangepánnak, V. Károly újból a béke

¹ Sörös, id. m., 130—133. l., Történ. Tár, 1878. 764. l.

² Történ. Tár, 1878. 765—767. l.

érdekében írt Ferdinándnak s figyelmeztette, hogy, bár hadai most némi szerencsével küzdenek, ne bízsa el magát, a hadi koczka könnyen fordul s épen ezért iparkodjék békét kötni.¹ Ferdinánd hamarosan tapasztalta bátyja sorainak igazságát, mert a Felvidéken elért kevés sikert Katzianernek a töröktől szenvedett roppant veresége követte. Így azután Ferdinánd nagyon is szívesen vette, midőn János király részéről közeledés történt. Itt Frangepán, Brodarics, Perényi Péter igyekeztek a békés hajlandóságot ápolni s a két püspök egyenesen Ferdinándhoz küldött nyilatkozattal adta tanubizonyságát, hogy a béke ügye mennyire szívükön fekszik. Közös nyilatkozatban, melyet talán október végi bécsi tartózkodásuk alatt állítottak ki,² becsületükre, lelkiismeretükre fogadták, hogy ha a béke hat hónap alatt meg nem lesz, Jánosnak Ferdinánd ellen többé nem szolgálják, sőt, ha e miatt személyökben, javaikban bántalom érné őket, inkább lemondanak javadalmaikról, csak azt ígérje meg Ferdinánd, hogy pápai megerősítésüket kieszközli s idővel, ha az ő hatalmába jutnak, püspökségeiket visszanyerik. Azon idő alatt, míg javadalom nélkül lesznek, Ferdinánd gondoskodik tisztas ellátásukról; addig meg, míg János király esetleg megtűri őket javadalmaikban, a maga, emberei és katonái részéről védelmet biztosít nekik.³ Ezt a nyilatkozatot Thurzó Elek által juttatták Ferdinándhoz. Ez azonban még december közepe táján sem adott nekik határozott választ, noha Thurzó sürgetően kérte tőle.⁴ Lehetséges, hogy nem is tartotta szükségesnek a választ, mivel időközben a béke ügye jó útra kezdett jutni.

Ferdinánd október 30-án úgy nyilatkozott a pápai követ előtt, hogy lehet remélni, hogy a békekötés meglesz.⁵ Ez még csak Ferdinánd hangulata szerint volt valószínű, a ki november 3-án azt írta V. Károlynak, hogy a lundi érseket újra Magyarországba küldi s teljes hatalmat ad neki a béke megkötésére, ha Jánosnak csak a legkisebb akarata lesz hozzá.⁶

Wese november közepén Ferdinánd hadvezérének, Vels Lénárdnak varannói táborába érkezett és jöveteléről értesítést küldött Perényi Péternek és Frater Györgynek. Nem

¹ U. ott, 768. l.

² V. ö. Nuntiatúrberichte aus Deutschland, I/2. 233. l.

³ Egyháztörtén. eml., III. 219—220. l.

⁴ Károlyi, id. ért., id. h., 816. l.

⁵ III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 23. l.

⁶ Károlyi, id. ért., id. h., 818. l.

kis nehézség után november 29-én Pozsonyban összejöttek Ferdinánd megbízottjai: Wese és Vels, János küldöttjei: Frater György és Perényi Péter. Miután december 1-én e hó 3-ától a végéig tartó fegyverszünetet kötöttek, megállapodtak benne, hogy 20-án Sárospatakon megkezdik a tárgyalást.

A pataki tárgyalásokból már Frangepán és Brodarics is kivették a részüket.

Wese és Vels december 20-án Patakon voltak. Másnap reggel Frater György és Perényi megjelentek Wesénél s tudatták vele, hogy ebédre várják a kalocsai érseket s a vácsi püspököt. Ha megérkeztek, mindjárt feladatukhoz foghatnak. A két főpap úgy 2 óra tájban megérkezett ugyan, de a tanácskozást csak a következő napon kezdték meg.

December 22-én Frangepán összefoglalva az eddigi eredményeket, azt a javaslatot tette, hogy János király életére mondjon le Ferdinánd az uralomról. Mint várni lehetett, Ferdinánd megbízottjai épen ellenkező kívánsággal álltak elő. Majdnem az egész napot átvitázták már, mikor János király küldöttjei azt kérték, javaljanak hát Ferdinánd követei valami más módot. Ezek azonban azt felelték, a módoszatok ajánlása János megbízottjai dolga, mivel az ő hívásukra jöttek Patakra.

Rá vasárnap következvén, Frangepán misére hivatta az összes követeket, kik ebédre Perényihez mentek. Frangepán és Frater György még mise közben is beszéltek s azon óhajuknak adtak kifejezést, hogy szeretnének egyszer magával a lundi érsekkel tárgyalni és kérték, menjen Váradra. Az érsek nem folytatta a beszédet, hanem azt felelte, majd mise után és ebéd után megbeszélhetik a dolgot. Ebéd után előbb a két ellenfél követeknek külön tanácskozásával telt az idő, majd valamennyien összejöttek. Frangepán bemutatta az ő megbízásukat, mire Ferdinánd küldöttjei is hasonlóan cselekedtek. Mielőtt elváltak, Frangepán kérte Wesét, beszéljen velük egyszer Vels nélkül. Az érsek kijelentette, hogy beszélhetnek, a mikor akarnak, akár holnap reggel 8-kor s Velsnek semmi kifogása nem volt a terv ellen.

24-én reggel 9 óraker után megérkeztek Weséhez Frangepán, Perényi, Frater György, Brodarics. A tárgyalás igazában ekkor indult meg, de csak nehézkesen, mivel mind-egyik fél a másikat várta, mondjon valami kedvezőbbet. János megbízása szerint Erdélyt, Kassát nem volt szabad átengedni; az utóbbit azért sem, mert ez az egyetlen biztos hely, a hol a török esetleges támadása esetén János király

jövendő feleségével, gyermekeivel megvonhatja magát. Ferdinánd emberei viszont Erdély és Kassa átadását sürgették. Deczember 25-én Brodarics az »uti possidetis« elvét vetette fel, mint békealapot. Csak biztatják egymást, csak panaszkodnak a béke hívei, tönkre megy az ország, ha meg nem egyeznek, a bosszús Wese arra fakad, hogy a békét csak úgy lehetne megkötni, ha János minden kívánságát teljesítik; deczember 29-én mégis megállapodtak benne, hogy Wese további tárgyalás végett átmegy Váradra, nem fognak szólni János családi javainak átadásáról, támogatják Wese kívánságát, hogy a fegyverszünet alatt elfoglalt Kassát Ferdinánd visszakapja s megigérték neki, a mikor akar, távozhatik Váradról.

A váradi tárgyalás kedvéért januárig, ha kellene márcziusig, meghosszabbították a fegyverszünetet. A váradi alkudozás alatt is temérdek nehézség volt s mint a lundi érsek utóbb Ferdinándnak írta, a mit ma elhatároztak, holnap érvénytelenné vált, voltak pillanatok, mikor azt lehetett hinni, hogy most sem mennek semmire, végre azonban »sok baj, fáradság és könnyek közt« 1538 február 24-én mégis csak megállapították, megszerkesztették a békéről szóló oklevelet,¹ melynek jelentékenyebb pontjai a következők voltak: Mind V. Károly, mind Ferdinánd testvérükül fogadják Jánost, köztük örökös barátság lesz s állandó szövetség minden belső és külső ellenség ellen; a császár segítséget ad az ország védelmére, főleg Belgrád visszavételére. Egymás ellen kötött szövetségeiket kölcsönösen felbontják; egymást leveleikben kölcsönösen testvrének czímezik. Ha Jánosnak fia lesz, a Habsburg-házból kap feleséget. János király lemond Szlavóniáról s Horvátországról, Ferdinánd Erdélyről; de János halála után országrészeinek örököse Ferdinánd, illetve ennek utódai lesznek, míg János fia szepesi herczeg címmel az összes Zapolyai javak birtokosa lesz; ha azonban a Habsburg-ház kihal, a Zapolyaiak örökösödő joga újra feléled s az ország szabad királyválasztó joga csak holtuk után lesz gyakorolható. A két király birtokát nyolcz született magyar biztos fogja egymástól elválasztani. Kölcsönös ígéreteket és intézkedéseket tettek a belső nyugalomra, kereskedelemre, a foglyok szabadon bocsátására. Elhatározták, hogy az ország egységének külső jelzése végett csak egy nádor lesz, kit az ország két területének rendjei közös gyűlésen választanak;

¹ Károlyi, id. ért., id. h., 828—837. l., Sörös, id. m. 134—135. l.

kancellárja, országbírája, kincstartója, bírái azonban mindkét félnek külön is lesznek.¹

János király február 24-én aláírta a békeoklevelet s megtartására letette a Frangepán, Brodarics, Verböczy és Wese által megállapított esküt.

Sörös Pongrácz.

¹ Brüsszeli Okmt., II. 3. s köv. l.

A királyi tanács átalakulása és története 1526 után.

(I. közlemény.)

Általánossá vált napjainkban a jelszó: legszebb alkotmány jó közigazgatás nélkül mitsem ér, és legyen bármiként, meg kell állapítanunk, hogy a legnagyobb gonddal kidolgozott alkotmány holt betüibe életet, pezsgő eleveniséget csak a jó s az alkotmánynyal összhangban álló közigazgatás vihet. Mentől tökéletesebben működik a közigazgatás mechanizmusa, annál jobban megvilágítva látjuk az állami alkotmány hiányait, de fényoldalait is.

Az állami közigazgatás alapelvei ugyan az alkotmány integrális részévé válnak, úgy hogy bátran felállíthatjuk azt a tételt, hogy azoknak párhuzamosan kell fejlődniök, más szóval az alkotmánynak az államélet s a változó körülmények szerinti fejlődésével lépést kell tartania a közigazgatásnak is. Legyen az állam alkotmánya teoriában a legnagyobb, megfelelő végrehajtószervezet nélkül csak csillogó romhalmaza a szabadságoknak, a legideálisabb szabadságok helyett számtalanszor az elnyomatás és önkény melegágya. A kormányzás erezetén, ha szabad képletesen szólunk, kerülnek az alkotmány testébe azok az elemek, melyek az azelőtt életerős testet beteggé, erőtlenné, sőt holtá teszik.

A jog- és alkotmánytörténelemnek kiváló feladata tehát figyelemmel kísérni azt a fejlődésmenetet, melyen az állami kormányzat a multban keresztülment és rámutatni, mennyit ártottak vagy használtak. S ezt külföldön már régen belátták. Hogy messzire ne menjek, ott van Ausztria, melynek hajdani közigazgatásáról köteteket írtak Lustkandel, Biedermann, Adler, Rosenthal, Huber, Fellner és mások, vagy ott van az angol közigazgatás Gneist által feltárt multja. Itt az ideje, hogy közkormányzatunk multjáról, főleg a királyi és helytartótanács, kancellária, a pénz- és hadügyi igazgatásról részletesebb képet szerezzünk. Jelen munkánkban a királyi tanácsról szólunk, mint arról a szervezetről, mely a többi részleges kormányzati ágak-

nak góczpontja volt, vagy legalább is annak kellett volna lennie s a melynek története alkotmányunk küzdelmes multjának egyik főfejezete.

A mohácsi katasztrófát megelőző időkben a kir. tanács már számos dinasztia uralmát átélte, melyek mindegyike új és új elemeket hozott bele, többé-kevésbbé tágította, szorította jogkörét, de oly gyors és mélyreható változást, további fejlődésére irányuló, az előbbit gyökerében megváltoztató hatást egyik sem eredményezett, mint a Habsburgok trónfoglalása.

»A souverain területére nézve egységes középkori Magyarország — írja Thallóczy — a mohácsi vésznap után oly gyökeres változást szenvedett, mely eddigi állami élete szerveinek gyökeréig hatott.«¹

A Vegyesházbeli királyok alatti Magyarország alkotmányának egyik legfőbb characteristicuma a kir. tanács volt, egy fejlődésének virágában álló intézmény, melyet a megváltozott viszonyok a fellépő hatalmas, sőt kényszerítő erejű külső behatások egészen új, az eddigitől elütő fejlődési irányba tereltek.

I. A tágabb kir. tanács 1526 után.

Mi sem természetesebb, ha először azon okokat tesszük vizsgálatunk tárgyává, melyek a kir. tanácshoz való relációinknál fogva az újabb fejlődésnek főtenyezői. Vizsgálódásainkban a tágabb kir. tanácsból indulunk ki. Tudjuk, mily nagyfontosságú intézménye volt a középkori Magyarországnak e tanács,² s nem mehetünk el közömbösen a kérdés mellett, feleletet kell adnunk első sorban is arra, mi történt ezzel a nagyjelentőségű intézménnyel, vajjon csakugyan oly rövid idő multán megszűnt, mint azt Schiller Bódog véli,³ vagy pedig lassanként, idő multával folyt le ez a megszűnési vagy átváltozási folyamat.

A tágabb kir. tanács 1526 utáni létének legerősebb bizonyítékai közé sorozható adatok állanak rendelkezé-

¹ A külügyek vezetése Svéd- és Norvégországban és nálunk. Bpesti Szemle 260. sz.

² Schiller: »Az örökös főrendiség eredete« cz. munkájában oly fényt és világosságot derített az 1526 előtti kir. tanácsra, oly meggyőző érveléssel bizonyította be a kettős tanács létét, egymáshoz való viszonyát, hogy tételit természetszerűleg tárgyalásaink alapjául és kiinduló pontjául kell vennünk.

³ »Azonnal a mohácsi vész után a tágabb kir. tanács elveszté tanácsjellegét.« I. m. 178. l.

süinkre, melyek kizárják a kétséget arra nézve, hogy a tágabb kir. tanács ép az új dinasztia trónralépésével teljes azonoságában állott készen előbbi szerepének további betöltésére. Az ország két pártra szakad, a Ferdinándhoz szító párt túlnyomólag a főurak vezetése alatt áll, kik az özvegy királyné tanácsadói is. Az a tágabb tanács, mely a Jagellók korának tágabb tanácsa, tanácsa Mária királynénak, »a király képébeni¹ helytartójának is.«²

Legvilágosabb bizonyítéka a nagy tanács Ferdinánd alatti létének az az egyszerű tény, hogy Ferdinánd koronázása után annak tagjai azonnal esküt, még pedig tanácsosi esküt tesznek. Teszik pedig ezt az esküt a pozsonyi káptalan egykorú iratának tanúsága szerint a Vegyesházbeli királyok korában sűrűn szereplő »domini praelati et barones, alique consiliarii eiusdem Maiestatis Regiae.«³ Az assessorokat kivéven, a kiket a mohácsi vést közvetlenül megelőző időben már mellőztek és bár eredménytelenül, de később ismét megkíséreltek a tanácsba bevinni,⁴ ott látjuk Fer-

¹ »Habet enim amplissimam a nobis facultatem, . . . vobiscum nostra in persona transigendi.« Kiss István: A magyar helytartó-tanács I. Ferdinánd korában. Függelék II.

² »Diebus proximis cum in regnum nostrum Boemiae proficisceremur, iniunximus serenissimae dominae Mariae reginae sorori nostrae charissimae, ut inter ceteros istius regni Hungariae Dominos atque alios fideles nostros vobiscum per se aut per literas et nuncios suos nostro nomine tractet de hiis, que ad commodum, utilitatem et augmentum personae, familiae ac patriae Vestrae pertinebunt.« Ez a felhívás 77 példányban küldetett meg a főpapok és más főembereknek. U. o.

³ Az egykorú jegyzék másolata Cornides gyűjteményében a M. T. Akadémia kéziratárában található (Tört. Oklevéltár 18. sz. IV. kötet 113. l.), ki azt a pozsonyi káptalanban feltalált eredetiről másolta. Csaknem szóról-szóra megegyez ezzel Kovachichnak a Suppl. ad Vest. Com. III. 123. s k. lapokon közölt jegyzéke.

A pozsonyi káptalan jegyzékében a nevek felsorolása előtt a következő felirat olvasható: »Anno dni millesimo quingentesimo vigesimo septimo, in festo B. Emerici ducis et confessoris, quae erat quinta dies mensis novembris, tertiae autem felicissimae coronationis serenissimi principis Dni Ferdinandi Regis Hungariae et Bohemiae etc. in Civitate Alba-Regali Domini Praelati et Barones alique consiliarii eiusdem Maiestatis Regiae ab observandam fidelitatem quidlibet singulatum, et seorsum personaliter modo infrascripto iuramentum praestiterunt.« Következik az eskü szövege, a mely nem más, mint a mit a tanácsosok szoktak volt letenni, bő hivatkozással az adandó jó tanácsokra.

A jegyzékben megnevezett 13 főpap és 38 báró azonban korántsem merítette ki a tanácsosok számát, mint azt Kovachich is észrevette.

⁴ Ily értelemben rendelkezik az 1536 : 48, 1542 : 29 t.-cz. Az assessorok nyomát sehol sem találjuk többé a tanácsban és való-

dinánd előtt hódolni jómódon az egész tágabb kir. tanácsot. Megtaláljuk ott ugyanazokat, a kiket azelőtt a tágabb tanácsban láttunk. Ott van a főpapság teljes számmal, a nádor, az erdélyi vajda, országbíró, tárnokmester, horvát bán, az udvari méltóságok, a kapitányok, a jajczai bán, a rácz despota, végül a születésüknél, jobban mondva vagyounuknál fogva az akkori arisztokrátiához tartozó urak nagy száma.

Bátran állíthatjuk tehát, hogy a Habsburgok trón-foglalása a nagy kir. tanács teljes épségének jegyében indul meg. I. Ferdinánd alatt volt igenis nagyobb királyi tanács, még uralkodásának későbbi szakában is világosan él annak közjogi tudata az emlékezetben, maga a király elismeri tanácsosi jogaikat, még pedig a »régi szokás alapján« többek közt azzal, hogy a helytartó mellé rendelt tanácsosok, illetve tanács szervezetének megállapításánál abba mint tanácsosokat a főpapi és főúri elemeket belefoglalja, bár kötelezettségük jóval csekélyebb a helytartó mellé rendelt tanácsosokénál.¹

A királyi tanács keretei tehát ez időben még változatlanok, mégis aránylag rövid időn belül változás történik, mely abban áll, hogy a korábbi értelemben vett szűkebb tanács megszűnik létezni, helyesebben a válaszfalak a tágabb és szűkebb tanács közt eltűnnek és egy önmagában zárt egységet képező Consilium Hungaricum, magyar tanács alakul ki.²

Az a tanács, melyet a Vegyesházbeliek korában mint szűkebb kir. tanácsot ismerünk, a király mellett tartózkodó kormányzati közegek, vagyis a kormányzati ágakat vivő főhivatalok viselői s a kir. törvényszék tagjaiból alakult,³

színű, hogy Ferdinánd élt is azon jogával, mely belátásától tette függővé (»Arbitrio Maiestatis Regiac« 1536 : 48. t.-cz.) ezeknek a tanácsba vitelét, s mikor 1537-ben a tanácsosok fizetését megszabta, az ülnökökét abból kihagyta. Magy. Országgy. Eml. II—32.

¹ Mutatja ezt még Ferdinánd uralkodásának vége felé, általa 1550-ben a helytartók részére kiadott utasításának azon pontja, melyben, miután felsorolja azokat a tanácsosokat, a kik állandóan a helytartó mellett kötelesek tartózkodni, hozzáteszi : »Si qui etiam *ex baronibus sive vocati sive non vocati* aliquando Posonium venerint, hij quoque in rebus communibus et publicis *more veteri* admittantur«. Orsz. Levéltár Conc. exp. Canc. 1550 n° 3.

² Ezt egyebeken kívül a király állandó távollétével okolhatjuk, a mi egyébként az egész kir. tanács megváltozásának főoka. A szűkebb kir. tanács szereplő tagjainak a királylal való szorosabb, állandóbb érintkezéséből nyerte létalapját.

³ Schiller : I. m. 40.

a kik épen az állami életben betöltött feladatuknál és azon körülménynél fogva, hogy állandóan a kormányzati székhelyen a király közelében tartózkodtak, első sorban voltak hivatva tanácsukkal szolgálni a királyt,¹ szóval a királynak állandóan a kormányzékhelyen tartózkodása volt alapja ezen szűkebb tanács mint ilyen létezésének és működésének. Mintegy közjogi tétellé alakult ki az a felfogás, hogy mihielyt a király a személyes kormányzásra képtelenné válik, akár az ország területének elhagyása, akár szellemi fejletlenség, akár egyéb körülmények miatt, e szűkebb tanács megszűnik, helyesebben hatásköre bővül, kormánytanácscsá alakul, a mint példa erre Hunyady kormányzása.

Az 1485: X., az ú. n. nádori törvényczikk, Mátyás nagyratörő eszméinek, jövőbelátásának eredménye, gondoskodott egy olyan kormányzétről, mely alkalmas az ország legfőbb vezetésére, azon esetben, ha ezt a király személyesen nem teheti. A szóbanforgó törvényczikk a nádort és a »melléje rendelt személyeket« a lehető legtágabb hatáskörrel ruházta fel ezekben az esetekben: »palatinus . . . cum aliquibus penes ipsum deputandis omnia facere, et exercere, quae rex ipse posset, et deberet, potest«.

Ebből a törvényből is világosan látható, hogy a király távollétében nem annyira szűkebb tanácsról, mint kormánytanácsról van szó.

De más, közelebb fekvő okok is közreműködtek a szűkebb tanács megszűnésében, melyek a tényleges állapotokat előidézték. Ez pedig a közigazgatás és igazságszolgáltatásnak a királyi udvartól elkülönülése, a mi a királyi állandó külföldi tartózkodásának természetszerű folyamánya volt, továbbá a magyar királyi udvartartás tényleges megszűnése. Az előbbi ténynyel megszűnt a főtisztviselőknek a királyi kúriában való működése, az utóbbival az udvari méltóságoknak az udvarban való állandó szereplésének szükségessége. Tehát nem a tágabb, de igenis a királyi udvarhoz, a király személyes jelenlétéhez kapcsolódó szűkebb tanácsnak kellett előbb megszűnnie.

Nézzük azonban a tágabb tanács létének feltételeit,

¹ Ferdinánd koronázása után rövid ideig még az országban tartózkodván, a Schiller által értelmezett szűkebb kir. tanács nyomát is feltalálhatjuk. Így 1527 nov. 10-én Székesfehérvárban időzvéen, a jelzett szűkebb tanácscsal értekezett. E tanácskozáson csak a kormányközegek s egynéhány udvari főméltóság vett részt. Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III—123.

működési körét, mely szintén előbbi állításunkat igazolja. Tudjuk, — ép Schiller részletes kutatásai eloszlatták e felől a kétségeket — hogy a tágabb tanács működésének feltételei, bár szintén a király személyéhez kapcsolódtak, időszaki és esetleges jellegüknél fogva¹ mégis függetlenebbek voltak a királyi udvartól, illetőleg nem kívánták oly mérvben a királynak az ország területén, illetve a kormányshelyen tartózkodását. Hiszen a Vegyesházbeliek korában is példák mutatják, hogy királyaink meghívólevéllel hívták az ilyenmű gyűlésekre a tágabb tanács tajait,² miért ne lehetett volna ezentúl is időszakonként összeülniök ugyanazon okokból, mint azelőtt, t. i. a nemzetet érdeklő nagyfonságú közügyek megbeszélése és a király tájékoztatása céljából.

Nem is vagyunk teljesen híjjával fennmaradt történeti emlékeink közt azoknak az adatoknak, melyek a régebbi nagyobb tanácsnak I. Ferdinánd alatti működéséről tesznek tanúságot, nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a tanácsnak régente »praelati et barones« tagjai nem különböztetnek meg mindig így egymástól, hanem a tanácsosok legtöbbször egységes névvel, a consiliarius szóval jelöltetnek vagy egyenesen »főpap és főuraknak«.³ Ezt könnyen megmagyarázhatjuk. Míg azelőtt a kir. tanácsban való részvétel ép e »praelati et barones«-eknél, mint állásukból, hatalmukból, birtokaikból folyó jogositvány jelentkezett,⁴ addig a Habsburgok felfogása a királyi kegy nyilvánítását látta abban, hogy alattvalóikat tanácsadóikká tették, úgy hogy idővel a tanácsosság jogi alapjává a királyi kinevezés válik, a melyben kiváló érdemeik és szolgálataik

¹ Schiller i. m. 180. l.

² Schiller i. m. Függelék.

³ Érdekes, hogy az 1560. évi orsz. gyűlés előtt egybehívott tanácsosok, kik mint »consiliarii hungarici hic existentes« (M. O. E. IV—443.), »consiliarius hungaris ad praesens huc evocatis« (u. o. IV—444.) szerepelnek, magukat teljesen a főpapok és főurak rendjével azonosítják, s úgy vélik, ha az országgyűlési tárgyalásokra vonatkozólag proposíciókat tesznek, a főrendűek nem foglalhatnak szabadon állást az országgyűlésen: »Nam cum domini praelati et barones sint una et potior pars regni, debeaturque in ipsa diaeta cum ceteris regnicolis de rebus propositis communiter tractare«. M. O. E. IV—441. — Előttünk sem tűnhetik különösnek a dolog, ha számbaveszszük, hogy pl. a szóbanforgó országgyűlésen mindössze 6 főpap és mintegy 25 főnemesből állott a »főrend«.

⁴ Schiller ezt következőkép állapítja meg: »a főurak magánjogi alapon nyugvó előkelőségüknél fogva a tágabb kir. tanács született tagjai«. I. m. 163. l.

jutalmazásaként részesülnek a kinevezettek,¹ ellentétben a korábbi felfogással.

Természetesen ez nem azonnal történt, mert a királyi ház hívei, kik Ferdinánd trónralépése körül buzgólkodtak, azok, kik — mint fentebb említettük — tanácsosi esküt tettek s régi jogosultság alapján formáltak igényt a királyi tanácsban való részvételre, nem voltak a tanácsból ki-rekeszthetők,² de utódaik már a »születés jogán« nem szerepelnek a tanácsban.

A Habsburgok felfogása nem tűrhette, hogy akaratuknak erősen befolyásoló intézménye tovább fejlődjék, hogy az örökös tartományok kormányzásával szöges ellentétben álló, ott teljesen ismeretlen hatalmi tényezők befolyása rendelkezéseikben akár tényleg, akár csak a »ex consensu praelatorum et baronum« formulában is kifejezésre jusson. Az ország mohácsi vész utáni politikai helyzete pedig megkönnyítette az intézmény átformálódását. Nem vitatjuk, siettette ezt számtalan más körülmény is,³ de Ferdinánd tanácsosainak állása jogilag túlnyomó számban még azon az alapon nyugodott, mely a Vegyesházbeli királyok korának hagyományaként származott át. Klasszikus tanubizonyossága ennek Várday érseknek az ország kormányzásáról készített javaslatában a következő pont: »Maiestas Sua ex potioribus dominis praelatis et baronibus, consiliariis videlicet suis.«⁴ Ez, úgyszinte az a körülmény, hogy a későbbi időkben szinte kizárólag a főpapok és főnemesség soraiból nevezték ki a tanácsosokat, ismét más kérdés. Az aristokratia tanácsbeli túlsúlyának az előbb érintett változások után is meg kellett maradnia, mert eltekintve attól, hogy a Habsburgok trónrajutásában az aristokrátiát illette az

¹ Már 1528-ban a Trencsén ostrománál jeleskedő Majthényi Bertalant tanácsossá teszi Ferdinánd: »ob quae tandem facta praemia . . . in consilii regii numerum adoptatus est«. Katona H. C. XX—386. A legrégebb tanácsosi kinevezéseknek a XVI. századból már általános formája, hogy arengaszerűleg felsorolják a kinevezettek érdemeit, a melyekkel a kitüntetésre rászolgáltak.

² Elégge bizonyítja ezt, hogy Ferdinánd trónralépte után még 8 esztendővel, sőt később is feltalálhatjuk a régi alapon a tanácsban helyet foglaló elemek nyomát. 1535-ben a Fuggerek nemesítésénél hivatkozik rájuk, mint tanácsosainak egyik csoportjára: »accedente ad hoc tum supplicatione, tum assensu et consilio dominorum praelatorum et baronum, ceterorumque consiliariorum nostrorum, quorum penes nos hoc tempore non parva frequentia solet esse«. Tört. Tár 1883, 276. l.

³ Ezekről Schiller i. m. 180.

⁴ M. O. E. I—437.

oroszlánrészt, azokat a költségeket, fáradságokat és idővesztéseket, melyekkel a tanácsosi teendők ellátása járt, bizony a szegényebb nemesség az akkori közlekedési és közbiztonsági állapotok mellett nem egykönnyen viselhette.¹

Talán ép ebből az okból, úgyszintre a főpapok és főuraknak 1526 előtti szereplésének reminiscentiájából rendel az 1542 (pozs.): 30. t.-cz.: »dignetur Regia Maiestas vi absentia sua, domino locumtenenti adjungere, ex ordine dominorum praelatorum quatuor, totidem etiam ex ordine baronum, quorum consilio ipse dominus locumtenens in omni administratione utatur«.

Ha e törvény szellemét kutatjuk, azonnal látjuk, hogy itt nem kinevezendő tanácsosokról, nem új tanácsosok creálásáról van szó, hanem a királynak a tanácsából bizonyos számú főpapi és főúri rendű tanácsosoknak a király távolléte idejében felmerülő administratív ügyek ellátása végett való kirendeléséről. Hogy maga a királyi tanács nem azonos ezzel a szervezettel, azt világosan mutatja az előző törvénycikk, mely »a királyi felség tanácsáról« szól. E mellett bizonyít az a körülmény is, hogy ilykép a király távollétére kirendelt s alább tüzetesebben tárgyalt tanács kijelölése alkalmával mindig biztosított és említés tétett a többi tanácsos méltóságáról, hatáskörének épségben maradásáról,² a mint azt expressis verbis kiemeli Szalaházy és Thurzó megbízólevele: . . . non derogantes per hoc caete-

¹ Károlyi Árpád kamarai actákra hivatkozással állítja például, hogy Istvánfiyal többször megesett, — mikor pedig nagy szükség volt tanácsára —, hogy az utazási költségek előteremtése sok gondot okozott. A korponai országgyűlés 1605-ben 131. l. 1. jegyz.

Az e korbéli magyar főpapok és főurak rendkívüli inségét l. Kiss: i. m. XXI. 3. jegyz.

² Ferdinánd a távollétében e különös megbizatással kirendelt tanácsosokat commissáriusoknak tekintette. M. O. E. I—207. Uralkodása alatt lépten-nyomon találkozhatunk bizonyítékokkal, melyek a tanácsosok állásának jogilag egységes volta mellett szólnak. Miután 1528 márcz. 7-én Báthory nádor mellé beosztott s a kormányzati ügyvitel teendőinek ellátására kirendelt tanácsosokat nominatim felsorolja, hozzáteszi: »alios item consiliarios nostros«. Czech János okl. gyűjt. 1. sz. Kovachich Suppl. ad Vest. Com. III—130. Katona H. C. XX—254. Pray: Epist. Proc. I—327. Kiss i. m. 337. Még korábban: »Nos Ferdinandus etc. recognoscimus per praesentes litteras nostras, quod nos spectabilem ac magnificum dominum Stephanum de Bathor Regni Hung. palatinum, judicem cumanorum; Reverendos DD. Thomam Vesprimiensem et Stephanum Brodericum Sirmiensem, cancellarium regium, episcopos, item magnificos Franciscum de Bathyan, regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae banum; Alexium Thurzo de

rorum consiliariorum nostrorum vel dignitati vel auctoritati, quos pro suo quemque gradu et honore quotiescunque adfueret, consiliis et aliis tractatibus nostris volumus adhiberi.¹

Természetes, hogy a körülmények már Ferdinánd korában olybá alakultak, hogy a kir. tanács előbbi formáját, főleg pedig alkotmányjogi jelentőségét mindinkább elveszítette;² már csak a miatt is, mert a Habsburgok elzárkózó természete nem kedvezett az ilyen gyűlekezések tartásának, a helytartói tanács pedig már bizonyos kormányzéki jelleggel bírt, hivatali, bürokratikus színezetet vett fel, úgy hogy a benne való részvétel bizony nem nagyon kecsgettette a főurakat arra, hogy annak gyűléseit számosan és sűrűn látogassák, az az esetleges, melyhez ellentétben a korábbi időkkel most ép az alkalom hiányzott, magyarázza meg az 1530-iki pozsonyi országgyűlés kifakadását: »Nullum consilium hungarum, nisi fortasse titulo habet Maiestas Vestra.«³ Azok, a kikkel a király vagy megbízottai útján⁴ vagy udvarához meghíván őket, személyesen tanácskozott, legmegbízhatóbb, legmeghittebb hívei voltak a szó valódi értelmében vett consiliariusok.

A régebbi tágabb tanács tagjai ezután már csak mint az országgyűlések »praelati et barones« tagjai folytatják korábbi valóban alkotmányjogilag jelentős életüket, s mint ilyenek tekintetnek velük született joguknál fogva a tágabb értelemben vett királyi tanácsosokból álló országgyűlési rendnek.⁵ Ezt olvashatjuk Várdaynak Ferdinándhoz intézett ama leveléből, melyben czélzással a főrendek feliratára, írja: »cum autem domini praelati et barones, *consilarii videlicet Maiestatis Vestrae* equae ut nobiles supplicant.«⁶

Bethlenfalva Magistrum Tavernicorum regionum; Johannem Talri gubernatorem prioratu Auraniae; Casparum de Wingarth, magistrum dapiferorum regiae Maiestatis; item Ladislaum de Macedonia prepositum Quinqueecclesiensem, consilium; Nicolaum de Gerend custodem Albensem; Thomam Nádasdy; Nicolaum Olahum archidiaconum Strigoniensem secretarios; egregios Emericum Vargyas, vicepalatinum et Franciscum de Réva protonotarium palatinatus; aliosque serenissimae D. Mariae reginae Hungariae et Bohemiae sororis nostrae carissimae *consilarios*. Katona H. C. XX—15.

¹ Timon: Magy. alk. és jogtörténet 628. l.

² M. O. E. I—274.

³ M. O. E. I—384.

⁴ M. O. E. I—326 és másutt. Kovachich: Suppl. ad Vest.

Com. III—241.

⁶ Ugyanerre vezet Schiller is.

⁶ A főrendek előterjesztése. M. O. E. I—524. Várday levele u. o. 527. l.

Az a születéshez kapcsolódó jog, mely a főnemességet a királyi tanácsban való részvételre jogosította, egyrészt a királyi tanács szerepének, működési körének megváltozása következtében, másrészt a főrendiségnek, mint szoros értelemben vett rendnek kialakulása miatt, a XVI. század végével, az országgyűlés idejére szoríttatik. Az 1608. koronázás utáni I. t.-cz. 8. §-a a törvény nyomatékával szentesíti azt az elvet, a mely a Vegyesházbeli királyok alatt a király fontosabb rendelkezéseinek bibocsátásánál, a Habsburgok alatt 1608-ig törvényalkotásra az országgyűlésen tényleg fennálló gyakorlat volt: a birtokaristokrátiából alakult főnemességnek mint önálló alkotmányjogi testületnek hozzájárulását az államéletben történő nagyobb jelentőségű lépéseknél.¹

A főurak befolyása az állam irányítására abban a formában, mint volt a Vegyesházbeliek korában, többé fenn nem maradhatott, már csak a miatt sem, mert a főnemesség, korábban hatalma összességének súlyánál fogva, a hatalmuk súlypontját magyar királyságunkban találó uralkodóinknak akarataik ellenére tett rendelkezéseivel szemben megfontolandó akadály és ellenállásként szerepelt. Most azonban más a helyzet; a szent korona szétdarabolt testének tagjai oly uralkodócsaládot vallanak magukénak, a melynek az országon kívül is bírt erejében látják saját menekvésüket is.

Persze, korántsem állítjuk, hogy a későbbi időkben már a kir. tanácsban helyet nem foglaló főurak véleményének, tanácsának meghallgatásától uralkodóink elzárkóztak volna. Nem ritka eset a XVII. és XVIII. században, hogy főurak, kik egyébként a kir. tanácson kívül állanak, különösen a gazdagabbak, tehetősebbek, tekintélyesebbek² részint a királyi tanács nehézkes szervezetének correctivuma,³

¹ Már Hajnik is sejtette a tágabb kir. tanács és a későbbi főrendház fejlődésbeni kapcsolatát. Ő ugyan a kir. tanács tágitásáról beszél, a mi, mint látjuk, nem fedí teljesen a tényállást. Hajnik: A nemességnek az országgyűlésen való személyes megjelenése 15. l.

² »Consiliarios viciniore, praeter etiam nonnullos magnatibus potentioribus, uti Franciscum Nádasdy, Czobor, alios vero nonnullos per dominum Palatinum prout ipsi videretur convocandos esse.« Orsz. Ltár. Propositiones et Opiniones 1643 n° 171.

³ Erre a fentebbi jegyzetben idézett propositio szolgálat jó példát. Kifejtve ugyanis a gyors határozás szükségét, s attól tartva, hogy oly rövid idő alatt mint kellene, a tanácsosok nem jöhetnek össze, ajánlja más főurak meghívását is.

részint más, politikai tekintetektől¹ a király által véleményük, tanácsuk nyilvánítására felszólíttatnak.

Ferdinánd uralkodása vége felé és Miksa uralkodása idejében a kir. tanács fejlődésének újabb irányú menetét befejezettnek tekinthetjük. Mint láttuk, ez az újabb irány abban állott, hogy legelőször is, mondhatni azonnal a mohácsi vész után a tágabb és szűkebb kir. tanács közötti különbség megszűnik. A királyi tanácsosok régi jogaik alapján tanácsosai első Habsburg királyunknak. De ezt a német birodalomban ismeretlen jogalapot kiszorította és a születési jog helyébe lépett a kinevezés. Az új korszak kezdetén, az átmeneti időszak alatt, mindkét jogalapon találunk tanácsosokat, míg végül a kinevezés kizárólagossá válik. A főnemesség jórésze így kiszorulván az előbbi tágabb kir. tanácsból, a későbbi főrendiháznak alakjában jut új alkotmányjogi jelentőséghez.

Némi halvány reminiscentiáját e »praelati et barones« tanácsosi intézménynek megtaláljuk még a későbbi időben, sőt még a XVII. század elején is. Így Rudolf az 1586 máj. 19-én kelt s a túróczi prépostságra vonatkozó adománylevelében »decrevimus... ex consilio Dominorum Praelatorum et Baronum aliorumque Consiliariorum nostrorum« kitételt használja,² nemkülönben az Alaghy Ferenczet bárósító 1607-ben kelt oklevélben »fidelium nostrorum dominorum praelatorum, baronum et magnatum consilio« rendelkezik.³ Ez azonban csak a szavak analogiája, a lényeg azonossága nélkül, mert a tanácsosi tisztség fogalma szorosan meg van határozva, viselői néhány esetben a törvényrendeletéből,⁴ de főleg a király bizalmából, az ő tanácsossá kinevező ténye által jutnak e tisztség viseléséhez.⁵

¹ Történelmünkben fellelhető számos adat mellett idézzük például Zsilinszky Mihály: Az 1708. orsz. gyűl. történetéhez. 23. l.

² Az oklevél szövegét l. Timon: A városi kegyuraság Magyarországon. III. l.

³ Orsz. Ltár. Acta Neoregistrata fasc. 408 n° 30.

⁴ Az 1536: 15. t.-cz. a primási, a 16. t.-cz. a nádori helytartói és a főkapitányi tisztségekhez kapcsolja a tanácsosságot.

⁵ Később a XVII. sz. közepe felé különösen a püspökségekhez állandóan hozzákapcsolják a tanácsosságot, úgy hogy a ki az ilyen püspökséget elnyerte, egyúttal kir. tanácsos is lett. Ilyen püspökséghez csatolt tanácsosság volt pl. a pécsi püspökségé, a mint az a kancellárnak a megüresedett püspökség betöltésére vonatkozó következő felterjesztéséből kitűnik: »circa praedictum episcopatum Quinqueecclesiensem, cui etiam adjunctus est Consiliarius, conferendum esto domino Stephano Bosnyak, iure optimo et bonis qualitatibus instanto... qui pro deponendo iuramento consiliarius

Az udvari méltóságok most már csak névleges birtokosai egyideig még tanácsosok tisztüknél fogva,¹ de a század végével e méltóságokhoz kötött tanácsosság is megszűnik, hogy azzal egybeköttessék, ahhoz külön kinevezés kell.²

2. A helytartóság kapcsolata a magyar tanácscsal.

A magyar trónra lépő Habsburgok nagyfontosságú feladat előtt állottak, midőn Magyarország kormányzásának kérdését kellett megoldaniok. Míg egyrészt az országra kormányzásának mikénti rendezése az országra nézve élet vagy halál kérdését jelentette, másrészt az új királyi ház uralmának megszilárdulása, hatalmának intenzív gyakorolhatása is attól függött, hogyan fognak a megváltozott viszonyok kényszerítő ereje alatt a kormányzás kérdései megoldatni. Mert a XVI. századbeli Magyarország az új kor fejlődő államéletének küszöbén bármily nehezen, de végtére mégis csak számolni volt kénytelen azzal a bár nem ismeretlen, de mégsem megszokott ténynyel, hogy uralkodója külföldön fogja ideje túlnyomó részét tölteni.

Állami intézményeink között természetszerűleg a királyi tanács volt az, a mely ötszázados s a király személyes jelenlétéhez kapcsolódó kötelekeknel fogva első sorban volt megakadva további fejlődésében, tehetetlenné vált s hogy feladatának megfelelőhessen, első sorban várta az újabb rendelkezést.

Az a közvetlen kapocs, mely a királyi tanácsot azzá, t. i. a király tanácsává tette, a király személyes jelenléte, az önálló magyar udvartartás megszűnven, egyik főoka volt a tágabb és szűkebb királyi tanácsok romjain egy más tanács kifejlődésének.

A nélkül, hogy a helytartóság keletkezését, állandósulását s ennek következményeit bővebben fejtegetnök,³

statim huc vocandus esset«. Orsz. Ltár. Prop. et Op. 1639 n° 255. Bár mint itt látjuk valóságos tanácsosságról van szó, mégis ez volt a főoka a XVIII. században a csupán tanácsosi címek adományozásának, mert mihelyt valaki csak némileg számottevő egyházi méltósághoz jutott, folyamodik a »titulus consiliiatus«-ért. Pl.: Orsz. Ltár Conc. exp. 1716 aug. n° 62, 1719 júl. n° 21. stb. *És itt az eredeté a jelenkori kir. tanácsosi címnek is.*

¹ Kiss: i. m. Codex 78. l.

² Bánffy Kristóf főkamárás sok évi hú szolgálata jutalmául kapja a tanácsosságot. Orsz. Ltár Conc. exp. 1620 n° 130.

³ Lásd ezekről Kiss I. i. m.

a királyi tanácsnak a helytartósághoz való viszonylatát kell figyelembe vennünk, mint oly tény, mely alkalmas talaja volt a királyi tanács újabb fejlődésének.

I. Ferdinánd uralkodása első évében rövid ideig belföldön tartózkodván, kétségtelen dolog, hogy tanácsosai az állandóan környezetében, kíséretében, udvarában tartózkodó országnagyok, befolyásos főnemesek, szóval ugyanazon jogi alapon álló tanácsosok, kiket a Jagellók idejében és később Mária királyné félévi helytartósága alatt királyi tanácsosokul ismerünk.

Ez az állapot azonban csak egész rövid ideig tartott. Ferdinánd tisztában volt azzal, hogy a magyaroknak állandóan hangoztatott ama követelését, miszerint belföldön tartózkodjék,¹ nem teljesítheti; országainak és birodalmának ügyei hosszas, fáradságos utazások elé állították, a minnek eredménye a helytartóság állandósulása lett, mivel párhuzamosan a tanácsot is olyképp kellett szerveznie, hogy az személyes jelenlététől független tanácsolásra alkalmasan berendezett szervezet legyen és mind a mellett jogilag az összeköttetést fenntartsa.

Hogy Ferdinándnak eme kérdés megoldásánál követett eljárását megérthessük, röviden vázolnunk kell az osztrák közigazgatás alapelvei közül azokat, melyeket Ferdinánd elődei nyomdokán ép magyar trónrajutásának idejében, 1527-ben rakott le, s melyek Fellner szerint az osztrák központi igazgatás megszületését jelzik.² Az örökös tartományokra nézve igaza lehet Fellnernek, de hazánkat fentebbi állítása nem érintheti.

Az örökös tartományok politikai kormányzata kettős alapon nyugodott: helyhatóságin és központin.³ A helyhatósági kormányzat a tartományúr hatalmát gyakorolta egy kollegiális szervezet, a Regiment formájában, melyek már Miksa császár alatt a távollevő tartományúr nevében gyakorolták joghatóságukat.⁴

Az örökös tartományok központi kormányzata tulajdonképen csak Ferdinánd uralkodásával veszi kezdetét, de a legfontosabb állami ügyek elbírálására s azokat illetőleg

¹ M. O. E. I—279.

² Th. Fellner: Zur Gesch. der österreichischen Centralverwaltung. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichte. VIII. Band. II. Heft. 1887. évf. 277. l.

³ Ezeknek fejlődésére nézve l. Adler: Die Organisation der Centralverwaltung unter Kaiser Maximilian I. I. és II. fejezet.

⁴ Fellner i. m. 271. l.

a fejedelemnek tanácscsal való ellátására akkor sem állítatott fel valamely határozott szervezettel bíró kollegiális tanács, mert az ú. n. Geheimer Rath az uralkodó bizalmát bíró tekintélyesebb főurak olyan gyülekezete volt, melybe azokat esetről-esetre, a mint az szükségesnek mutatkozott; meghívták.¹ Csak lassan fejlődött és nyert állandó szervezetet ez a tanács, mely II. Ferdinánd alatt annak mindenható tanácstestülete lett,² a midőn már, sőt jóval előbb a tanácsban helytfoglalók szervezett tanácscsá voltak egyesítve.

A Geheimer Rath kifejlődését Ferdinánd hatalmának és birodalmának gyors növekedése³ és ezzel kapcsolatban az a tény tette szükségessé, hogy a történelmileg más és másképp fejlődött tartományaiban a helyhatóságok, a Regimentek, helytartótanácsok alakjában gyakoroltatván, a megalkotandó összbirodalom, az akkor még csakugyan csirájában élő egységes osztrák állameszme nem nélkülözhetett egy egységes, az összes tartományok közös érdekébe vágó ügyekre nézve, illetőleg a magas politika irányítására szervezett tanácsadó organumot.

A kérdés már most, a melyre felelnünk kell, az, miként alakult a független magyar államnak az előbbiekhöz hasonló szerve, hogy céljának megfelelhessen; miben éreztették erősen a központosítás felé vonzó fentebbi organumok hatásukat, miben kell végül a magyar tanácsnak a királyhoz való relációját szemben a hasonló osztrák szervezetekkel megállapítanunk.

A fejlődést az a szükség indítja meg, mely, mint már mondtuk, a király távozásával a politikai kormányzat betöltésében támadt. Ferdinándnak ezen szükség megszüntetésére irányuló intézkedése, még a legszigorúbb közjogi bírálattal tekintve is, teljesen megfelelt az alkotmányosság követelményének,⁴ mert az a legszigorúbb megtartása

¹ Fellner i. m. 272. l. Némiképp hasonlíthatott legalább is szervezetlen voltában ez a tanács a mi tágabb kir. tanácsunkhoz, a nélkül persze, hogy ugyanazon motívumok hozták volna össze tagjait, mint a mi főurainkat és főpapjainkat.

² A bécsi Hofrath hasonlóan az előbb csak Regiment nevet viselő innsbrucki Hofrathhoz, csupán helyhatóság volt, Felső-Ausztriára kiterjedő hatáskörrel. Fellner i. m. 270. l. Később mindkét Hofrath csak Regiment nevet kapott. Elnevezése különben különböző volt. Így: »Locumtenens et consilarii regiminis Austriaci«. Kiss Codex 241, »regentes Wiennenses« u. o. 254.

³ Fellner i. m. 272. l. 1. jegyz.

⁴ Lásd az 1528. budai orsz. gyűl. kívánságait. M. O. E. I—19. l.

az 1485:10. t.-cikk ama parancsának, a mely szerint: »palatinus in officio debet in regno semper esse locumtenens, et cum aliquibus penes ipsum deputandis omnia facere et exercere, quae rex ipse posset, et deberet, potest«. Ferdinánd akkor még csak ideiglenesnek állított távolléte idejére »in hac autem absentia nostra«, a nádor vezetése alatt, illetőleg mellett (»qui una cum . . . Hungariae palatino«), a tágabb királyi tanácsot, vagy ha tetszik, a főpapok és befolyásos főnemesek szervezetlen testületét¹ bízta meg a közügyek vezetésével, irányításával,² »omnibusque negotiis publicis . . . intendere, consulere ac providere debebunt«. Megnevez ugyan ezek közül egynehányat, mint a kikre első sorban a dolog természete szerint, mint a legfőbb tiszt-ségek viselőire hárult a feladat, így a prímást, kancellárt, országbíró, tárnokmestert, kincstárnokot,³ de a megbízás lényegileg az egész tanácsnak szól,⁴ a megnevezettek csak nagyobb, erősebb kötelességgel, »praecipue« vannak terhelve.

Ennek a rendelkezésnek az indokát könnyen megmagyarázhatjuk, ha ismerjük a korabeli magyar urak természetét, kik bizony nem nagy hajlandóságot mutattak arra, hogy állandóan a nádor mellett tartózkodva, bizonyos bürokratikus szellemű ténykedéseket végezzenek.⁵ Ezért számít a király

¹ »Reliquimus praecipuos utriusque ordinis consiliarios nostros« kétségtelenül a főpapok és főurakra utal.

² Az oklevél Czech János gyűjteményében a M. Tud. Akad. kéziratárában. Továbbá Kovachichnál Suppl. ad Vest. Com. III—130. és Katona H. C. XX—254.

³ Ez utóbbit lásd a Kovachichnál közölt publicatióban.

⁴ »Alios item consiliarios nostros«, továbbá »habebunt tam supradicti quam alii consilarii nostri, qui pro tempore accesserint suum locum honorem et auctoritatem« következtetni enged arra is, hogy a többi tanácsos feladata, közreműködése az országos ügyek intézésénél csak esetleges, akkor folyhattak be a közügyekbe, mikor kedvök, idejük engedte, s tekintve e kornak elején a kir. tanácsosok még nagy számát, a nádor mellett mindig tartózkodott egynehány olyan is, kit a király rendelete »alios consiliarios nostros«ként jelöl. A nádor mellett megnevezett öt tanácsoson kívül a többinek tetszésétől függött, miként fogja fel hivatását s mikor vesz részt a nádor melletti tanácskozásokon. Megerősíti ezen állításunkat Kiss egyik, a bécsi udv. levéltárban található adata is. L. i. m. LXXXVII.

⁵ A helytartók többször panaszkodnak, hogy nincs környezetükben elég tanácsos, a min Ferdinánd a tanácsosok fizetésére vonatkozólag kiadott szigorú rendeleteivel próbálkozott segíteni. Csak az kapott fizetést és csakis arra az időre, a ki a tanácskozáson megjelent. (Ordo servandus, úgyszintén Orsz. Ltár. Diversae instructiones fasc. I. »Volumus autem in omnium consiliariorum salariis exolvendis

a többi tanácsosra is »qui pro tempore accesserint«. Másfelől pedig a volt tágabb, most már homogén királyi tanács azon tagjainak kizárása, kik nem vállalkoztak a nádor melletti működésre, nem a legkedvezőbb ellenhatást váltotta volna ki részükről.

Hogy csak egy példát említsünk arra, hogy a tanács-testület nem szorítkozott kizárólag a királyi rendeletben megnevezett személyekre, a tanácsosok korábbi felterjesztésére Ferdinánd 1529 okt. 8-án válaszolva, köztük találjuk Macedoniai Lászlót, Lőrincz fehérvári prépostot, Zechy Istvánt és még másokat.¹

Mindezeket szemünk előtt tartva, óvakodnunk kell Ferdinánd intézkedését valamelyes merő újításnak tekintenünk s a helytartóság mellé rendelt tanácsokban bizonyos merev határokkal körülírt szervezetet látnunk, mely bürokratikus jellegű, mint például az osztrák Regimentek vagy a Hofrath volt. Ezért legkevésbé sem helyeselhetjük Polner álláspontját, a ki szerint »ez a helytartótanács nem sokáig állott fenn, hanem e helyett az 1536:16. törvényczikk felállít egy 25 tagú tanácsot«. ² Az a szervezet t. i., melyet Polner helytartótanácsnak nevez, fennállott 1536-ban már ép úgy, mint azután még évtizedekig.

Hogy az 1536:16. törvényczikk való jelentőségét és értelmét megvilágíthassuk, vissza kell tekintenünk arra az időközre, a mely a nevezett törvényczikk és Ferdinándnak eltávozása alkalmával tett előbb tárgyalt intézkedése közé esik, mert a törvény szövege minden oldalról való megvilágítás nélkül nagyon könnyen szolgálhat olyas különben érthető magyarázatra alapul, mintha itt egy azelőtt megszűnt tanács helyébe újnak alkotásáról lett volna szó.³

Báthory nádor halálával, mint ismeretes, a helytartók hosszú sorozata kezdődik s a magyar tanácsnak a viszonya

diligenter observari, ut previae dumtaxat et eius ratio habeatur, quo consiliis interfuerunt et in negotiis publicis istius regni nostri occupantur«.)

Ha valamelyik tanácsos a tanácskozásokon állandóan hosszabb ideig szándékozott résztvenni, fizetésének folyósítása előtt ígéretet kellett tennie arra, hogy állandóan Pozsonyban fog lakni. (Kiss Codex 78. l.)

¹ Egyet. Kvtár. Collectio Prayana XV—7. l.

² Magyarország és Ausztria közjogi viszonya 76 l.

³ Különösen a címe: »et consiliariorum electio fiat« keltheti azt a látszatot, mintha a tanácsosokban levő hiány megszűntetése lett volna a törvényalkotás indoka, habár ez ép ellenkezőleg bizonyít, a mint fejtegetéseinkből kitűnik.

a helytartósághoz marad ugyanaz, mint volt a nádor idejében. A különbség csak az, hogy most megosztva van a nádor kezében összpontosuló hatalom a helytartó és főkapitány között, ellentétben a nádori kormányzattal, melynél a nádor egyúttal főkapitány is. Olyan különösebb kötelezettséggel kirendelt tanácsosokkal, mint Báthory nádorsága alatt, sem Zalaházy és Thurzó, sem Thurzó egyedüli helytartósága idejében nem találkozunk, már pedig kétségtelen, hogy ez időben is fennállott ez a tanács, de nem állandóan résztvevő tagokkal, hanem a mint az a tanácsosok ebbeli készségétől kitelhetett.¹ Már pedig ép ez utóbbi volt a bökkenő. Ha a conditiókban, melyeket Thurzó a király elé terjesztett s a melyekhez a helytartóság betöltését, illetőleg részéről elfogadását köti, azt is felvéve találjuk, hogy intse meg a király a kancellárt, hogy az ország ügyeit érintő tanácskozásoknál mindig jelen legyen, vagy ha nem is mindig, legalább huzamosabb ideig, mondom, ha egy ily nagyfontosságú állami tisztség viselőjét kellett erre a király tekintélyével inteni, ugyan mit várhatunk a többi tanácsosok készségétől.²

Tartanak ugyan néha-néha gyűléseket, de ezek csekély látogatottságuk, ritkaságuk, esetlegességük miatt oly kormánytanácsai jellegűt, mint a milyen a Haasburgok szeme

¹Zalaházy és Thurzó megbízólevele. Kiss i. m. Függelék, IX.

Thurzó 1532 okt. 13-án írja Ferdinándnak: »de qua re nolui me alterius intromittere sed consilium Maiestatis Vestrae expectare potius visum fuit«. Kiss Függelék XI. Katzianer és a tanácsosok tanácskozásainak eredménye. u. o. XIII.

»Ego etsi nuper Posonii una cum aliis dominis et consiliariis ac capitaneo generali Maiestatis Vestrae nonnullos tractatus ingressi sumus.« Kiss. Függ. XIV. »Remissa communi tuo caeterumque consiliariorum nostrorum consilio.« Kiss. Függ. XV.

²Coeterum Maiestatem Vestram non latet officium cancellariatus inprimis esse praecipuum officium curiae et merito interesse debere omnium cancellarium negotiis et tractatibus omnibus; dignetur idcirco Maiestas Vestra admonere ipsum reverendissimum dominum Cancellarium, ut si non continue, tamen pro maiori parte velit interesse tractatibus et negotiis Maiestatem Vestram et regimen concernentibus.« Kiss. Függ. XI.

Nem érdektelen ezt összevetnünk az osztrák konferenczia-tanács azon felterjesztésével, melyben a »locumtenentia, a nádorság s egyéb efféle ártalmas intézmények«-ről lévén szó, a Pozsonyban felállítandó kormánytanács tagjaiul javasolt magyarokról úgy vélekednek, hogy biz azok nem igen lesznek Pozsonyban, hanem egyéb ügyes-bajos dolgaik után járnak, de hát ez nem lesz baj, mert hiszen ott tartózkodnak majd állandóan a németek. Károlyi A. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban 31. l.

előtt lebegett, nem ölthettek, nem lehetett a legjobb akarattal sem eleget tenni a rendek amaz óhajának, hogy minden ügyet a magyar tanácsban tárgyaljanak.

Csődálkozhatunk-e tehát, hogy Ferdinánd az újkor és a szükség követelményeinek megfelelő organizáló törekvésének a magyar urak természetében rejlő akadályát látta s más megoldást nem találva, sokszor az intézkedés pillanatnyi szükségére által kényszerítve, idegen tanácsosait hallgatta meg, végtére pedig oly megoldással akarta dűlőre juttatni a magyar kormányzás válságos helyzetét, a mely aztán az országgyűlést is kihívta a kérdés rendezésére.

Hogy a bécsi udvarban mit terveztek, azt határozottan nem tudjuk, de az bizonyos, hogy az önálló magyar kormányzat megszüntetése forgott szóban, vagy olykép, hogy Magyarország kormányzatilag a bécsi Hofrath fenntartósága alá jusson,¹ vagy úgy, hogy az állandó bürokratikus jellegű kormánytanács alakítására képtelen királyi tanácsosok mellőzésével osztrák tanácsosokból álló kormánytanács szerveztessék.²

Az 1535-iki országgyűlés e veszedelmeket megelőzendő, foglalkozott az országos főkormányzat kérdésével, s a rendek ezt másként nem akarhatták, mint azt Várday már előbb felterjesztett javaslatában kifejtette: »item quod praemissa omnia, commodius et iuxta libertatem regnicolarum exequi possint, quemadmodum in aliis regnis Suae Maiestatis, ita et in hoc quoque regno Hungariae debitus servetur ordo, Maiestas Sua ex pocioribus dominis praelatis et baronibus, consiliariis videlicet suis, certos eliget, qui in regimen eiusdem regni continue esse debebunt, ac vice et in persona, auctoritatemque Suae Maiestatis, de defensione et conservatione libertatis regni; celebrationibusque iudiciorum, nec non cessatione

¹ Ez a kevésbé valószínű feltevés, mert annak a bizonyos »Besoldnungstabelle«-nak — melybe 4 magyar a Hofrathban szereplő tanácsos neve is belefoglaltatott — keletkezési idejét az osztrák írók (Rosenthal: Die Behördenorg. Kaiser Ferdinand I. 17. l.) 1537-re teszik, míg Kiss meggyőzően bizonyítja, hogy ép a magyar viszonyokra való tekintettel 1535 előtt keletkezett. Megerősíti nézetét az is, hogy az 1537-iki Hofämterinstruction erősen megkülönbözteti egyrészt a német birodalom és az örökös tartományokra illetékes Hofrathot a cseh és magyar tanácstól, a mint azt Fellner is elismeri. I. m. 273. l. 2. jegyz.

² Erre czéloznak Binder bártfai követ jelentésében a következők: »Haben auch ein Artikel hefftig, das man kein deutschen Rathen einjgeben soll«. M. O. E. I—546.

omnium maleficiorum *curare, agere, et tractare debebunt*«. ¹ Világosan láthatjuk tehát, hogy az 1536:16. törvény-cikknek, a primás nyomán haladva, semmi más jelentőséget nem tulajdoníthatunk, mint azt, hogy a nevezett törvény kötelezte a királyt arra, hogy tanácsosai közül 14-et, hetet a főpapok és hetet a főurak közül kiválasztva, a helytartó mellé rendeljen, hogy ilykép necsak esetleges legyen a kormányzó királyi tanács működése, hanem a király távolléte alatt keletkező összes országos ügyek irányítása kezében legyen, alkotmányos befolyása csorbát ne szenvedjen s az összes országos ügyek, a belügyek, beleértve a hadügyeket is, azokkal tárgyalassanak. Már pedig ez csak úgy volt elérhető, ha bizonyos tanácsosok állandóan tanácsosi funkciók teljesítésére köteleztettek. Az országgyűlési tárgyalások alatt sohasem tanácsosok kinevezése, hanem azoknak országos főigazgatási teendők végzésére való felhasználása jött szóba. Így értelmezi ezt a király is. ²

Az 1536:16. törvény-cikkkel, melynek rendelkezését az 1542:30. t.-cz. ³ megerősítette, egy erős alkotmányos alap létesült, a melyre a magyar országos főpolitikai kormányzék felépíthető lett volna már ebben a korban, ha egyéb tényezők nem gátolják annak sikeres keresztülvitelét, a mit Ferdinánd, bár becsülettel megkísérelt, de véglegesíteni nem tudott.

Az 1536:16. és az 1542:30. törvény-cikkeken nyugvó alapon Ferdinánd állandó gondolkodásának tárgya volt egy a királyi tanácsból alakuló helytartósági tanácsnak felállítása.

Míg eddig csak királyi tanácsról, vagy mint újabban — szemben a király többi országos és tartományi tanácsai-

¹ M. O. E. I—537.

² »Maiestas Sua cogitat ac etiam petit, ut de impositione aliqua sufficienti et impetrabili de praesenti consultetur; ut exinde consiliiarii Maiestatis Suae in regno, et pro regni ac iustitiae conservatione et administratione tenendi competentes« etc. M. O. E. I—543.

»Quia vero Maiestas Regia ab initio pro rebus omnibus ac communi regni bono quiete et commodo dirigendis et exequendis, necnon personis et consiliiariis Maiestatis Suae in regno pro administranda iustitia deputandis et intertenendis petiit subsidium illud offerri et porrigi«. M. O. E. I—555.

³ Hogy az utóbbi törvény tényleg végre is hajtatott, tudjuk abból az Instructióból, melyet a király a helytartó és a kiválasztott tanács részére mindjárt a pozsonyi országgyűlés után kiadott, s a melyben következőkben említés tétetik a kiválasztott tanácsosokról: »Quo autem ordine consiliiarii ex ordine praelatorum et baronum electi consideant, inferius potebit«. Kiss. Függ. XXIII. 364. l.

val — magyar tanácsról beszélhettünk, most már tényleg, ha jogilag nem is (ehhez a helytartóság mellett állandóan működő királyi tanácsnak a többi kir. tanácsosoktól való végleges, törvényi alapon nyugvó elkülönítése és valóságos kormányzéki jelleggel felruházása lett volna szükséges) beszélhetünk helytartói, helytartósági vagy akár kormánytanácsról, s ép az a határozatlanság a sokféle elnevezésben mutatja, hogy egy kialakulni készülő, de az alakulásnak kezdeti stádiumában levő intézménnyel állunk szemben.¹

Az a különböző jogi kötelezettség, mely a kormánytanácscsal szemben, annak, hogy úgy nevezzük, belső vagy rendes tagjai és a többi kir. tanácsos között fennállott, hovatovább megkülönböztetésre vezetett, mely eltekintve attól, hogy míg az előbbieket fizetésben részesültek, az utóbbiak pedig nem,² a szóhasználatban az »ordinarius consiliarius«³ megkülönböztetésben nyilvánult, megkülönböztetésül azoktól a főpapok és főuraktól, kik nem voltak kötelesek állandóan a kormány székhelyén tartózkodni.

Joggal nevezhetjük ezt a királyi tanácstól kiválasztott, de attól lényegileg el nem különített tanácsot consilium deputatumnak, melyet a királyi tanácsban helyet foglaló két rendnek helyzetüknél fogva arra megfelelő képességgel bíró tagjai közül kell bizonyos számmal a helytartóshoz tartozó ügyek ellátása s a királlyal való közvetlen kapcsolat fenntartása végett kirendelni.

Analog ezzel, bár csak külsőleg, az Árpád-kor végének tágabb királyi tanácsa,⁴ melyből szintén kirendelték azokat, kik állandóan a király mellett kötelesek tartózkodni, de ez ismétlem, csak külső analogia, mert míg ez esetben a deputált tanácsosok egy nagyfontosságú alkotmányos követelmény végrehajtására foglaltak ott helyet, addig az 1536 : 16. törvénycikk, nemkülönben az 1542 : 30. törvénycikk, inkább közgazgatási intézkedések, céljuk, a mi különö-

¹ Előfordulnak pl.: »Locumtenens et consilarii Posonii constituti, Locumtenens et consilarii Suae Maiestatis; Locumt. et consilarii regni; Locumt. et consilarii hungarici«. Már pontosabban körülírják a tanácsosokat a következő elnevezések: Locumtenens et consilarii regiminis Hungarici (az alsóausztriai helytartótanács mintájára v. ö. M. O. E. I. 182.); Locumt. et consilarii sui; Locumtenens et consilarii sui regiminis Hungarici; Locumten. et consilarii Posonii existentes. V. ö. Kiss. Codex.

² Orsz. Ltár. Diversae instructiones fasc. 1.

³ E megkülönböztetést teszi a kir. tanács történetében oly fontos és alább tárgyalandó »Ordo servandus«. L. továbbá Nádasdy nádor utasítását. O. Ltár. Conc. exp. 1554 No. 202.

⁴ 1298 : XXIII. t.-cikk.

sen az 1542:30. törvénycikkből kitűnik, részint a király helyét betöltő, részint a királylyal kapcsolatban álló helytartó melletti működésre kényszeríteni a tanácsosokat. De nem tagadhatjuk meg ezen rendelkezéstől alkotmányjogi jelentőségét sem, midőn törekvése, azon elvből kiindulva, hogy a király magyar ügyekben csak magyar tanácsosai tanácsával élhet, olynemű szervezéssel igyekszik azt biztosítani, mely szemben a tulajdonképeni, a királylyal közvetlenül tárgyaló tanácscsal, annak különösen 1526 utáni nehézkességével a csekélyebb jelentőségű ügyekre nézve elérhető nem volt.

Arra a kérdésre, vajjon Ferdinánd megfelelt-e az idézett törvények rendelkezéseinek, teljes határozottsággal igenlőleg válaszolhatunk, sőt a korábbi magyar felfogást tekintetbe véve, nem tagadhatjuk, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel igyekezett megalapozni egy olyan tanács kifejlesztését, mely mindenképen kétszázados előzménye az 1723-ban constituált Consilium locumtenentiale regium-nak. Megerősít ebben egy 1543-ból fennmaradt királyi rendelet, mely kétségtelen az említett 1542-iki végzemény végrehajtására kiadott intézkedéseket tartalmazza. Címe: »Instructio locumtenenti et consiliariis data.«¹ Hogy pedig kik azok a tanácsosok, kiknek ez a különböző adminisztratív jellegű — mint az országgyűlésileg megajánlott adó behajtására, az ország védelmére, a beszercebányai és pozsonyi végzések ellen vétők megbüntetésére, az igazságszolgáltatás pontos menetére vonatkozó utasítások kiadattak, megvilágítja az utolsó mondat: »consiliarii ex ordine praelatorum et baronum electi«. Kétségtelen, a királyi tanácsról, a főpapok és bárók gyülekezetéről van szó, honnan 4 főpap és 4 főúr kiválasztatott az instructiók végrehajtására.

De talán legvilágosabban megerősíti ezt az 1549 január 1-én kiadott rendelet, az »Ordo servandus«,² mely az első biztos adatunk a kirendelt tanács mikénti működéséről. Ha van egyáltalán kétségünk az 1536:16. törvénycikk consiliariorum electio szavainak jelentése felől, úgy ez mindent elosztat, mert világosan szól, mikor az országos politikai igazgatás intézésére »kijelöli«³ azokat a tanácsoso-

¹ Kiss. Füg. XXIII.

² Orsz. Ltár. Benignae resol. II. k. Közli Kiss. I. m. Okl. Füg. XXX.

³ »Ordo servandus... per dominos locumtenentem et consiliarios nostros ordinarios pro administratione rerum nostrarum et regni nostri per nos designatos« u. o.

kat, a kik állandóan Pozsonyban kötelesek tartózkodni.¹ Ezek tehát csak bizonyos feladatokra kijelölt tanácsosok, szigorúbb kötelességekkel, s ennyiben különböznek a többi tanácsostól, a kik, mint Nádasdy Tamás, Báthory András, Batthyányi Ferencz »et alii consiliarii nostri, si qui sunt ultra praescriptos« akkor mennek a tanácsba, mikor tetszik, vagy legfeljebb, ha egyes esetekre meghívattak.²

Polner, Báthory már említett tanácsáról megemlékezve, felveti a kérdést, vajjon az nem aféle az örökös tartományokban a helyi kormányzatot gyakorló Regiment volt-e, mely a Hofrath irányítása alatt és vele alárendeltségi viszonyban volt.³

Ha elfogadjuk is állítását, hogy Ferdinánd udvarában magyar tanácsosokkal találkozunk, ez a körülmény még semmit sem mond, mert mint Fellner is elismeri, azok a magyar tanácsosok, kikkel a király udvarában találkozunk, nem voltak a Hofrathal egy collegiumban egyesítve, csupán annak kielégítését czélozták, hogy magyar ügyekben a király magyarok tanácsával élhessen.⁴ Egyébként pedig tagadólag kell felelnünk, mert Ferdinánd idejében semmi adatunk nincs arra, hogy a kormányzó tanács bármi szerves összeköttetésben, függésben, vagy épen alárendeltségi viszonyban lett volna bármiféle ausztriai kormányzékhez vagy hatósághoz, s a mint Kiss István helyesen megjegyzi,⁵ azokat az országgyűlési panaszokat, melyek a magyar tanács régi méltóságának visszaállítását emlegetik, kellő értékükre leszállítva kell mérlegelnünk. Igen, mert a Vegyesházbeli királyok tágabb tanácsának régi fénye és méltósága mindjobban elhomályosul, de ez a kor, a viszonyok változásának következménye, melyek közt fenntartható már nem volt.

Márk László.

¹ »Hi omnes praedicti Posonii in consilio nostro continue esse debeant«. U. o. Ismétli ezt szóról-szóra az 1550 ápr. 12-én kiadott hasonló tárgyú rendelet. O. Ltár. Conc. exp. 1550. n° 3.

² »si . . . aliquando Posonium sive vocati, sive non vocati venerint, debebunt et ipsi suo loco in consilio nostro habere.« Ordo servandus.

³ I. m. 78. l.

⁴ Fellner i. m. 273.

⁵ I. m. CVIII.

Történeti irodalom.

Bittner Ludwig, Chronologisches Verzeichniss der österreichischen Staatsverträge. IV. Band. Register. Wien 1917. 8° XLVIII és 350 l.

Hogy tudományos munkának, akár monographicus, akár általánosabb a tartalma, mennyire fontos kelléke a használható jó tárgymutató, mindnyájan tudjuk. Hogy minden tekintetben kielégítő s elsősorban könnyen kezelhető és áttekinthető tárgymutatót mily nehéz csinálni, az sem ismeretlen. De arra, hogy valamely több kötetes munkának használhatósága, alapossága, sőt létjogosultsága a tárgymutatóból derüljön ki teljes világossággal, nem tudok példát. E téren újításszámba menő s eléggé nem méltányolható az előttünk fekvő kötet.

Mikor másfél évtizeddel ezelőtt az osztrák vallás- és közoktatásügyi ministerium égisze alatt bizottság alakult meg Ausztria újabbkori forrásainak kiadására, az első munka, melyet e bizottság (Kommission für neuere Geschichte Österreichs) kiadott, az osztrák állami szerződések chronologikus jegyzéke, illetőleg annak első kötete volt.¹ E vállalat tulajdonképen csak előmunkálatnak készült a szerződések szövegének országonként csoportosított kiadásához. Felvették mindazon szerződéseket e jegyzékbe, melyeket a Habsburgok német ágának valamelyik tagja, mint a szerződés megkötése idejében a Habsburgok összes birtokainak vagy csak egy vagy több tartománynak, illetőleg országnak a fejedelme valamely más hatalommal állami felségjogok tárgyában kötött. (1. köt. Bev.) Mindazon országokat, melyek 1526 után kerültek a Habsburgok birtokába, az osztrák állami területhez számították. Az osztrák ház hatalma és az »osztrák« állami terület tehát itt is egynek vétetett. Nem tartoznak természetesen ide azon szerződések, melyeket az uralkodóház tagjai a német-római birodalom császári minőségében kötöttek, valamint a családi szerződések, melyek nem felségjogokra vonatkoznak.

Az időrendben felsorolt szerződések registáiban első a dátum, ezt követi a szerződő felek megnevezése után a szerződés rövid

¹ Megjelent 1903-ban. A 2. kötet 1909-ben, a 3. pedig 1914-ben.

tartalma, mely egy-két szóvá zsugorodik össze azon esetben, ha az illető szerződés nyomtatásban már megjelent. Ez után még a fontosabb kiadások felsorolása következik.

Bittner munkájának az első kötet megjelenése után erős támadásokban volt része. Voltak bírálói, kik a munkát közönséges s még csak nem is teljes lajstromnak mondták, melyet kéziratban el lehetett volna készíteni azok számára, kik a szerződések teljes szövegét majd kiadják, de nem kellett volna kiadni. Szeméretet vetették Bittnernek, hogy csak a kiadott anyagra és csak a házi, udvari és állami levéltárra szorítkozott összeállításában. Minél inkább közeledett azonban a munka befejezéséhez, annál jobban kitűnt, hogy mily nagy feladatot oldott itt meg *egy* ember szorgalmas és rendszeres munkája. A három kötet összesen 5459 szerződést sorol fel 1912-ig, melyek az utolsó évtizedekben a nemzetközi érintkezés mind nagyobb kifejlődésével szinte lavinamódra szaporodtak. Ma már bizonyos, hogy még nagyon sokáig fog tartani, míg az 1848-ig kötött szerződések szövegét államonként feldolgozva kiadják. Eddig csak az Angliával kötöttek (kiadta Příbram Alfred Francis, 1907—1913.), a Gooss feldolgozta erdélyiek és a Hollandiával 1722-ig kötött szerződések jelentek meg. (Srbik. 1912.) Bittner munkája tehát még hosszú ideig nélkülözhetetlen kézikönyv lesz annyiva is inkább, mert az 1848 utáni időt, vagyis a közelmúltat is felöleli. De még ha az összes szerződések meg is jelenének, akkor is nélkülözhetetlen marad ez az összefoglaló munka, miként Böhmer regestáit sem teszi feleslegessé a Monumenta Germaniae oklevélköteteinek megjelenése. Bár más téren is követte volna a kiadó bizottság a munkának ily beosztását! Mennyire fontos volna a bonyolódott osztrák igazgatástörténetre vonatkozó okmányok ilyesféle összeállítása, hiszen a Fellner-Kretschmayr-féle vállalat a dolog természete szerint nagyon is lassan halad előre.

Bittner munkája fontosságát, mint említettem a 4., a tárgymutató kötet bizonyítja legjobban, mely az egésznek különös aktualitást is kölcsönöz. Betűrendes tárgymutatót, mint ő maga is mondja a bevezetésben, regesta-kötetekhez nehéz csinálni. Közönséges index az ország-, hely- és személynevek és a tárgyi fogalmak szerint azon egyenlőtlenség miatt, melylyel a regesták készültek, nem lenne sem szemléletes, sem áttekinthető. Ezért határozta el magát Bittner a regestákban levő adatok rendszeres és bizonyára fáradsalmas feldolgozására, példát adva arra, hogy a jó tárgymutatónak is egyéninek, a munkához alkalmazkodónak kell lennie. A nevek felsorolásának a kutató kevés hasznát látná. Hogy pl. I. Sándor czár hány szerződésben fordul elő mint fél, vagy hogy Pétervárott minő szerződéseket kötöttek, azt senki sem fogja e

kötetben keresni. De hogy miként alakult ki a diplomáciai viszony a monarchia, illetőleg a Habsburgok és Oroszország között, vagy ezen viszony egy része, mondjuk, a kereskedelmi vagy a kiadásra vonatkozó szerződések fogják érdekelni azt, a ki Bittner tárgymutatóját használni akarja. Ezért kétfajta főcikk-sorozatot vesz fel B., melyekben valamennyi szerződést feldolgozott: az egyik a tartalom összefoglaló fogalma, melyen belül az államok betürendjében, a másik az államok neve, mely alatt a tartalmi szavak betürendjében sorolja fel a szerződéseket. Ha pl. a *Russland* című sorozat végignézzük, megtaláljuk a keleti kérdésre vonatkozó szerződéseket, viszont felütve a »Keleti kérdés« címűszavát a többi között az Oroszországgal e tárgyban kötött szerződéseket is megtaláljuk együtt; vagyis az országok szerinti cikkek egy része teljesen megegyezik a tartalmi cikkek megfelelő részével.

A főcikkekken kívül apróbb utalások vezetnek azon főcikkekre, melyben valamely részletkérdés megtalálható.

Bittner e kötetét és annak nyomán egész munkáját nemcsak a történészeknek, hanem a diplomatának és az államférfiúnak is gyakran kell forgatnia. Bármeddig is tomboljon a világháború szörnyű vihara, el fog jönni az idő, mikor a nemzetközi jog szétrombolt épületét, mely száz meg száz szerződésen alapul, újból fel kell építeni és maradandóbbá tenni. Ha ma mindazon szerződések legnagyobb része, melyeket e kötetben összefoglalva találunk, a múltba tartozik is, a jövő mégis ezekhez fog visszatérni s ezeket fogja tökéletesíteni. Bizonyára mindnyájan óhajtjuk, hogy egy, a háború után majdan megjelenő pótfüzet ne lehessen azért hiányos, amiért az eddigi munka: a titkos, közzé nem tett szerződések nincsenek benne.

B. munkáját német szorgalommal, becsületesen és rendszeresen végezte el. Nekünk, magyaroknak, az a kifogásunk ellene, hogy címében csak osztrák szerződésekről van szó. Tudjuk, hogy 1867 előtt hazánk, ha nem is jog szerint, de ténylegesen a diplomáciai szerződésekben nem szerepel, mint szerződő fél, mert csak az osztrák birodalom egy tartományaként tekintetett; évtizedek múltán ma is mily kevésbé ismeretes a külföldön a dualisztikus államforma. 1867 után azonban mindig Ausztria-Magyarország, illetőleg mint pl. a posta-, vasúti- stb. szerződésekben számtalanszor külön Ausztria és külön Magyarország szerződnek. Ez a hiba bizonyára nem Bittneren múlt, ki 1867 után pontosan ragaszkodik a törvényes és a monarchia mindkét államát kielégítő kifejezésekhez, mit szintén fel kell említnem.

Eckhart Ferencz.

Thallóczy Ludvig: Illyrisch-albanische Forschungen. Band I—II. München: Duncker und Humblot. 1916. 8°.

Nem csak a saját munkáiból, hanem a Jiriček, Sufflay, Ippen stb. értekezéseiből állította össze Thallóczy ezt a két kötetet, melyek rendeltetése Albánia multjának és jelenlegi helyzetének az ismertetése. Magyar vonatkozás kevés van benne (Sufflay czikke Magyarország s Albánia középkori érintkezéséről és Thallóczy értekezése a szerémségi albán településről), Thallóczy egyéniségén kívül azonban az teszi számunkra érdekessé a munkát, hogy a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium költségén jelent meg. A munka az előadottak szerint gyűjtemény, történeti, néprajzi és közgazdasági értekezések gyűjteménye, a mely értekezések túlnyomó része már előzetesen megjelent különböző szakfolyóiratokban s újabb kiadásukat azon gondolat tette indokolttá, hogy együtt kiadva alkalmasak az albán viszonyok többoldalú ismertetésére.

Nem lehet célunk a két kötetben kiadott s nagyobbára már megjelent értekezések részletes ismertetése, csupán azokra kívánjuk felhívni a figyelmet, a melyek itt jelentek meg első ízben s az albán viszonyok ismerete szempontjából elsőrangú jelentőséggel bírnak. Első sorban Theodor Ippen értekezésére hívjuk fel a figyelmet (Beiträge zur inneren Geschichte Albaniens im XIX. Jahrhundert), a mely nem csupán Albánia, hanem a Balkán-államok s az európai Törökország XIX. századi történetét érdekes megvilágításban mutatja be. Ismerteti II. Mahmud szultán reformtörekvéseit, a ki a régi török feudális tartományi kormányzat helyén erős központi bürokratikus kormányzatot kívánt szervezni.

Kísérlete a kormányzati politika terén mindenestre haladás volt, azonban nem számolt a nemzetiségi érzékenységgel s a nemzetiségi területeken kormányzó családok érdekeivel. Az innen támadt elégtelenséget Resid pasa nagyvezér 1830-ban Monasztirban barbár erőszakkal, a nevezett családok tömeges legyilkoltatásával próbálta elintézni, azonban sikertelenül, mert a veszedelem tovább terjedt s végre is az európai török birodalom teljes felbomlásához vezetett.

Nagyérdekű az értekezés azon része, mely az albán szövetség 1878—1881. évi működését vázolja, a mely Albánia fegyveres védelmét szolgálta Montenegroval és Görögországgal szemben. Az albán szövetség ezenkívül az összes albán nemzetiségű területek egyesítését tűzte célul maga elé, tehát egy ugyanolyan albán állam megalkotását tervezte, a melyet a londoni conferentia később életbeléptetett. Az albán szövetség ismertetésével azt akarja bizonyítani Ippen, hogy az albán államiság

utáni vágy az albán népben is megvolt, nem kellett hozzá külső erők, hogy a vágyat a népben felébresszék.

A másik figyelemreméltó értekezés Thallóczy tollából származik s az albán fejedelemség megalkotásának külpolitikai okait ismerteti. (Das Problem der Einrichtung Albanien.) Az olasz-osztrák érdekellentétből indul ki, a melyet 1897-ben az olasz és osztrák külügyminiszterek kölcsönös megállapodás útján látszólag elintézték, valósággal azonban tovább tartott s az albán fejedelemség tragikumává lett. E megállapodás szerint a status quo mindaddig fenntartandó Albániában, míg annak megváltoztatását a körülmények parancsolóan nem követelik, ez utóbbi esetben pedig az önkormányzat elvének kell érvényesülnie. Az elmondottakat az adriai tengerérti versengés eredményezte, a melynek szabadságát 1870-től kezdve az olasz imperialismus veszélyeztette. Az osztrák mare liberum s az olasz mare clausum elvei küzdöttek egymással, s a mare liberum elvét mentette meg Albánia előzetesen biztosított önkormányzata.

Actuálissá vált az önkormányzati elv életbeléptetése, midőn 1908-ban az európai török birodalom bomlása bekövetkezett s a londoni conferentia megteremtette Albániát.

A londoni conferentia kezét azonban megkötötték az olasz-osztrák érdekellentétek s ez érdekellentétek eredménye volt, hogy Scutari ellenében olyan területeket hasítottak ki Albániából, a melyek az albán nép ősi fészkei. Ezenkívül az új alkotmányt nem szabták az albán népre, hanem nyugateurópai államot akartak teremteni Albániából, melynek népe addig primitív állami kapcsolatban élt. A területveszteség miatti elégtelenséget s az állami berendezkedés alkalmatlan voltát az olasz diplomácia arra használta fel azután, hogy lehetetlenné tette az új kormány helyzetét.

Az új albán fejedelemség benső viszonyairól értekezik végül Karl Thapin (Das Fürstentum Albanien) s nagyon érdekes képet fest azokról a benső ellentétekről, a melyek az állami élet megszilárdulásának akadályai voltak Albániában. Nemzeti aspirációk hiányoztak az albán népből, vallási s nyelvi különbségek voltak az albán törzsek között, benső erők tehát nem teremthettek államot Albániában. Külső hatalmak versengése hozta létre az új államot s ugyanezen versengés vesztette el. Az ellentétekből származott bajokat fokozták azok a zavargások, melyeket Dél-Albániában a görög aspirációk keltettek életre, s a melyek megakadályozták, hogy az új kormány fennhatósága egész Albánia területére kiterjesztessék. Egyszóval Albánia benső viszonyai nem voltak alkalmasak arra, hogy ott egészséges állami élet keletkezzék.

A gyűjteményt általában véve alkalmasnak tartjuk arra, hogy a figyelmet Albánia felé irányítsa s a rövid életű fejedelemség multját és jelenét elfogulatlanul megismertesse. Alkalmas azonban annak a kitartó érdeklődésnek és meleg szeretetnek a dokumentálására is, melylyel Thallóczy a balkáni népek iránt viseltetett. Ez a szeretet nem csupán mélyreható történelmi tanulmányokra készítette, hanem gyakorlati politikussá is tette. Ez a politikai működés sok veszteséget okozott a történettudománynak, de ha Thallóczy tragikus halált nem hal, politikai működése révén értékes szolgálatokat tehetett volna nem csupán az országnak, hanem a Balkánnak is, melynek igazi érdekeit önzetlenül munkálta.

Gárdonyi Albert.

Wendt Heinrich: Schlesien und der Orient. Ein geschichtlicher Rückblick. (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte. Bd. 21.) Breslau, Ferdinand Hirt. 1916. 8°. 244 l.

A »Hamburg—Bagdad« jelszó indította a szerzőt arra, hogy megírja a szárazföldi nagy összekötő utak multját, a mely utak a nyugat és kelet közötti politikai, gazdasági és közművelődési kapcsolat képezték s a melyek csomópontja a középkorban Szilézia volt. Különösen a kereskedelmi vonatkozások értékesek a munkában, melyek széles irodalmi alapon s mélyreható elemzéssel vannak megírva. A Nyugat és Kelet közötti szárazföldi világkereskedelem multjába vezeti be az olvasót e munka, a mely bennünket magyarokat közelebből is érdekel, mert e nagy világkereskedelemben Magyarország is részt vett, egyik fontos útvonala Magyarországon haladt keresztül.

Forrásanyagát kizárólag a boroszlói levéltárból merítette s a boroszlói vonatkozások uralkodnak a munkában: a középkor kereskedelme azonban a városok s nem az országok kereskedelme volt, egy-egy város kereskedelemtörténete tehát nem egy esetben egy-egy ország kereskedelemtörténetével azonos. Ez elv Sziléziára teljesen érvényes, mert Szilézia kereskedelmét a középkorban a boroszlói polgárok bonyolították le.

A boroszlói levéltár adatait a szerző nyomtatásban megjelent okmánytárak forrásanyagával egészíti ki s a szakirodalom bőséges felhasználásával emeli irodalmi színvonalra. Wendt megállapításai a következők:

A keleti kereskedelem legrégebbi útvonala Boroszlóból Kiew felé vezetett, de már a XIV. században előtérbe lépett a krakói—lembergi út, a XV. században pedig a magyarországi és velencei utak. Szilézia a középkorban a közvetítő kereskedelmet bonyolította le: a nyugatról érkezett árucikkeket továbbította kelet

felé s a keletről érkezett árucikkeket eljuttatta nyugatra. A posztót Sziléziába nyugatról a Rajna mellékéről és Németalföldről hozták be, ez volt a nyugati kereskedelem főárucikke, a mely a tengeri úton kívül Frankfurton és Kölnön, illetőleg Magdeburgon és Braunschweigon keresztül jutott el Boroszlóba. A közvetítő kereskedelem Szilézia ipari életének fellendítésére kedvezően hatott s a középkor végén már híres volt vászonszövése, a magyar- és lengyelországi nyersanyagbevétel pedig bőr- és fémiparát virágoztatta fel. Ez iparágak révén Szilézia gazdasági élete fellendült s az ország jelentős gazdasági tényezővé vált.

A németiségnek Wendt a középkor kereskedelmében elsőrangú szerepet juttat és nem ok nélkül. Szerinte a német telepek vitték előre a kereskedelmet s a német telepek voltak a kereskedelem irányítói. A krakó—lemburgi útvonalról p. o. megállapítja, hogy a krakói és lemburgi német telepek hatása alatt keletkezett.

A kelet-nyugati világkereskedelem áruforgalmáról kimutatja, hogy nem minden kereskedelmi cikk, mely ez úton forgalomba került, volt egyszersmind világkereskedelmi cikk is, hanem számos árucikk csupán a szomszédos kereskedelem érdekeit szolgálta. Ilyen cikkek voltak a hal, só, sör, bőrok és szőrmék. Világkereskedelmi cikkek voltak ellenben a Nyugat termékei közül a posztó, vászon és az úgynevezett nürnbergi árúk, a Kelet termékei közül pedig a fűszerek, cukor, déli gyümölcsök, selyem és szőnyeg.

A velencei kereskedelmi útvonalról figyelemreméltó azon megállapítása, hogy az csupán jusqu'à la mer ért el, az Adriát a velenceiek a sajátjukként kezelték, oda idegen kereskedőt nem bocsátottak. Ez a kereskedelmi útvonal részben Bécsen, részben Prágán keresztül haladt dél felé s főleg keleti fűszereket hoztak fel rajta.

Közelebbről érdekel bennünket a magyarországi világkereskedelmi útvonal, mely a XV. században lendül fel. Ez útvonalon magyarországi rezet, szőrmét és bort vittek ki nyugatra s posztót hoztak be. A behozott posztót azután Erdélyen keresztül tovább vitték kelet felé s innen fűszert hoztak be, mely árú kereskedelmi központja szerző szerint Buda volt, a hol a kereskedők nagy raktárakat tartottak ez árucikkből. A kereskedelmet itt is a német telepek irányították s ezek szerint három útvonal haladt át Magyarországon, t. i. a lengyelországi, a jablunkai és a pozsonyi, a mely útvonalak az erdélyi szász városokban futottak össze.

A XVI—XVII. századokban Boroszló már nem csupán közvetítő kereskedelemmel foglalkozik, hanem maga is kivitelre

termel, első sorban posztót és vásznat. A keleti kereskedelem terén azonban Lipcsében veszedelmes versenytársa támad, a mely Erdélyen keresztül élénk kereskedelmet folytat kelettel. Hozzá a felfedezések nyomán a XVI. századtól kezdve a szárazföldi kereskedelem helyét a tengeri kereskedelem foglalja el, Lisszabon, majd Antwerpen kikötői bonyolítják le a világkereskedelmet a keleti kereskedelem egykori árucikkei nyugat felől érkeznek Boroszlóba.

A szárazföldi keleti kereskedelemnek a lengyel kereskedelmi politika nem kedvez, mert a lengyelek a német kereskedőkkel szemben ellenséges magatartást tanúsítanak. E kereskedelmi politika eredményeképpen a keleti kereskedelem hajdani, lengyelországi útvonalán a német kereskedő tért veszít s helyét a XVII. századtól kezdve a zsidó kereskedő foglalja el, kit a lengyel nemesség hathatósan támogat az érvényesülésben. A keleti kereskedelem e korszakában a szarvasmarha volt a legfontosabb árucikk, melyet nagy mennyiségben vittek nyugat felé, a fűszerkereskedelmet csaknem kizárólag a tengeren bonyolították le.

A keleti kereskedelem magyarországi útvonala a török hódoltság alatt a német kereskedő számára használhatatlanná vált s a magyarországi belviszonyok következtében ez az útvonal is zsidók, görögök és örmények kezébe került, különösen azonban a görög kereskedők kerítették hatalmukba ezt az útvonalat. Ezenfelül Magyarországon a XVII. századtól kezdve a Duna lett a kereskedelem főútjává, a mi részben a szárazföldi utak bizonytalanságának az eredménye, részben pedig az uralomra jutott mercantilismus folyománya. A mercantilismus hatása alatt emelte Ausztria tudatos politikával iparát és kereskedelmét s igyekezett a XVII. század végétől kezdve kelet felé tért hódítani.

E törekvésében első sorban a tengeri hatalmak, Anglia és Hollandia támogatták, mert Ausztria gazdasági megerősítésével a francia politikát vélték ellensúlyozhatni s ezenkívül az ausztriai kereskedelmi utakat az angol és hollandi kereskedelem is felhasználta. Ez a politika vetette fel a Duna—Odera-csatorna eszméjét is, a mi azonban csupán a tervezés stadiumában maradt.

A XVIII. század túlzott iparvédelmi politikája nem kedvezett a kereskedelemnek. Az osztrák politika p. o. az Adria- és Keleti-tengerek közötti kereskedelmi összeköttetés megteremtésén fáradozott, a porosz iparvédelmi politika azonban lehetlenné tette e terv megvalósítását s csupán annyit ért el az osztrák politika, hogy Triesztet elsőrangú kereskedelmi kikötővé tette.

Nagy csapás volt az osztrák kereskedelmi politikára Szilézia elvesztése, mert e veszteség ipari és kereskedelmi fejlődését megakasztotta s Poroszország számára értékes nyereséget jelentett, melynek jelentőségét keleti kereskedelmi útjainak biztosításával fokozni törekedett.

A legújabbkori kereskedelem történetében a vasutak alkotnak korszakot, a melyek lényegében átalakítják a kereskedelmet s ezek kapcsán Szilézia közvetítő kereskedelme teljesen megmegszűnik. Megmarad azonban kiviteli kereskedelme, a mely Csernoviczon keresztül halad a Balkán felé.

Ezek a Wendt könyvének gazdaságtörténeti vonatkozásai. Sok új nincs közöttük, mert a szakirodalom nagyrészt már ismerte a sziléziai kereskedelem történetét s a Wendt könyve túlnyomó részében a sziléziai kereskedelem történetének van szentelve. Új színezetet ad a munkának, hogy a keleti kereskedelemre helyezi a súlyt, a nyugatival csupán elvétve foglalkozik. Még kevesebb új akad azok között, miket Wendt Szilézia és a Kelet közötti közművelődési és politikai kapcsolatáról mond. Általában erősen érzik a munkán az alkalmi jelleg s a mint e jelleg most alkalmas arra, hogy a figyelmet a munkára irányítsa, épen úgy a feledés homályába fog merülni, ha a viszonyok megváltoznak s a Kelet meghódítása nem fog többé az érdeklődés középpontjában állani.

Gárdonyi Albert.

Janzsó Tihamér: Szent László király oklevelei. Szombathely, 1917. Gabriel Á. utóda. 49 l.

Diplomatikai irodalmunk jövőjét illetőleg igen biztató jelenség az az érdeklődés, melylyel a legifjabb történész-nemzedék oklevéltani kérdések felé fordul. Rövid három év alatt három oklevéltani tárgyú bölcsészeti-doktori értekezés jelent meg Fejérpataky László tanítványainak tollából. Hajnal Istvánnak és ifj. Szabó Aladárnak IV. Béla kancelláriájáról, illetve Venczel és Ottó okleveleiről írt, kiválóan sikerült, jeles dolgozatai után szerzőnk Szent László okleveleit vette vizsgálat alá. Bosszantóan sok sajtóhibával eltorzított tanulmánya megírásában mestere úttörő értekezései inspirálták. A külső beosztásban Fejérpataky-nak Kálmán okleveleiről írt művét követi. Az eddigi elszórt megállapításokat felhasználva és összefoglalva, az egyes okleveleket belső és külső tulajdonai alapján elég sikerülten jellemzi, itt-ott ismereteinket is gyarapítja, helyesbíti, de tételének ki-merítő feldolgozása nem sikerült. Ennek oka kétségtelenül a tárgy szerencsétlen megválasztása. XI—XII. századi okleveles

gyakorlatunk bonyolult kérdéseinek megoldása meghaladja a legszorgalmasabb kezdő erejét is.

A pannonhalmi conscriptióval kapcsolatban nélkülözzük a Szent László óta divatba jött összeírások általános jellemzését és ismertetését. Ez oklevél datumának és tanunévsorának hiánya — nézetem szerint — nem indokolja a befejezetlenség gyanuját. A hiány oka a conscriptiók természetében és keletkezésük körülményeiben rejlik. A *primates* korszerűsége a szerző által felhozottakon kívül kétségtelenül kitűnik Szent László III. io. t.-cz.-ből.

Guden oklevelénél meg kellett volna említenie Eckhartnak a pecsétet illető fontos megállapítását. A zágrábi alapítólevél létezése problematikus, mert az 1134. évi ítéletlevél tanunévsorát nem az alapítólevélből, hanem Fánicsika érsek szóbeli előadásából írták le. Semmi esetre sem szabad tehát azt Szent László hiteles oklevelei sorába felvennünk. Viszont fel kellett volna sorolnia a peleskei oklevéltöredéket, melyet Jakubovich fedezett fel és Sufflay a Turulban már 1907-ben felemlített.

A pécsi oklevél hitelességét igen figyelemreméltó észrevételekkel védi. Az interpoláltság vádjának tarthatatlanságát ez alapon még nem ismerhetjük el, de a datum és tanunévsor ellentmondásában rejlő nehézséget sikerült kiküszöbölnie.

A XI. század többi és Kálmán korának oklevelei igen sok tanulást rejtenek magukban a László-kori gyakorlatra nézve. Ezeket Janzsó nem eléggé aknázza ki, mert az egyes okleveleket túlságosan elszigetelten vizsgálta s az összefoglaló ismertetés kissé szűkszavú.

Janzsó — mind e hibái mellett — becsületes törekvéssel, nagy tárgyszeretettel és buzgalommal igyekezett a Szent László korabeli okleveles gyakorlatot megvilágítani. Reméljük, hogy kritikájának némi csiszolódása után a magyar oklevéltani irodalomnak szorgalmas és számottevő munkásává lesz. **B.**

Harsányi István : A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa.

Budapest. 1917. 8° 70 l.

»Rákóczi-könyvtáron I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek és fiának III. Rákóczi Zsigmondnak egyesített könyvtárát értjük.« A könyvtár tulajdonképeni megalapítója az öreg fejedelem volt, ki sokat áldozott könyvtára gyarapítására. Rákóczi élénken érdeklődött kora szellemi élete iránt, könyvtárában ennek következtében mindazon könyvek heiyet találtak, melyek a század vallási, politikai és hadi mozgalmaira kiválóan jellemzők voltak. Könyvgyűjtésében szigorú tervszerűség nincs ; megszerezte ugyan

azokat a könyveket, melyek megjelenésükkel figyelmet keltettek, de viszont a külföldi akadémiákra induló ifjakat, továbbá a kereskedőket s köveiteit is felhatalmazta arra, hogy számára könyveket vásároljanak, reájuk bízta azok megválogatását. Ismeretes, hogy könyvgyűjtő buzgósága a Corvinák megnyerésének lehetőségére is irányította figyelmét. Már 1632 aug. 10-én megbízta portai követét, Szalánczy Istvánt azzal, hogy a híres budai könyvtár maradványait szerezzze meg. »Budán mennyi sok szép régi deák könyvek legyenek — írta neki, — melyek csak úgy senyvednek el, ha Kglmed módját aránzaná, bár ugyan igrne vagy száz tallért, vagy 100 aranyat Zölfikárnak, bár csak másfélszázat szerezz ide benne választva. Ha pedig mind ide szerzené, adnék bizony ezer aranyat neki.« Törekvése azonban, bár nagyobb áldozatoktól sem riadt volna vissza, a túlzott követelések miatt eredménytelen maradt.

Könyvtárát nem tartotta elzárva az írók és tudósok előtt; a tanárok és lelkészek szabadon használhatták a gyűjteményt, s mint a fejedelemnek Tolnai István sárospataki ref. lelkészszel, a könyvtár kezelőjével folytatott levelezése mutatja, könyvek kikölcshözése a fejedelmi könyvtárból napirenden volt; a kölcsönadott könyvekről azonban jegyzéket kellett vezetni, melyet időnként a fejedelem is áttekintett.

Könyvtára jelentékenyen gyarapodott fia, Zsigmond gondozása alatt is. Zsigmond, kiról az egykorúak a legnagyobb rokonszenvvel írnak, a könyvgyűjtés és könyvkiadás, valamint az írók anyagi pártolása tekintetében atyja példáját követte: ő szereltette fel újból a sárospataki nyomdát is, melynek első terméke (1650-ben) Comenius egyik munkája volt. A könyvtár Zsigmond végrendelete alapján a sárospataki collegium tulajdonába ment át; az átszállítás azonban csak 1657 után történhetett meg, valószínűleg azért, »mert az özvegy édesanya, Lorántfy Zsuzsánna óhaja az volt, hogy a collegiumnak hagyományozott könyvtárt majd csak az ő halála után szállítsák át a várba.« Ennek következtében viszont azokat a könyveket is a könyvtárhoz csatolták, melyek Zsigmond herczeg halála óta a várba kerültek, vagy a melyek az öreg fejedelemszony tulajdonában lehettek.

1658—60 körül történt átszállítás alkalmával a könyvtár anyagát jegyzékbe foglalták; e jegyzék azonban elveszett s Szombathi János sárospataki tanár és könyvtárnok 1805-ben már csak töredékeket tudott belőle megmenteni. A jegyzék mindamelltt igen becses; nemcsak azért, mert a könyvtár technikai berendezésére is világot vet (könyvek elhelyezése nagyság szerint, csoportosítás), hanem főleg azért, mert felsorolja a Rákóczi-család olvasmányait, A katalogus szerint a könyvtár főleg theologiai és bölcsészeti.

továbbá földrajzi és történelmi művekből állott, a mi arra mutat, hogy e korban »egyházi és vallási mozgalmak irányították még a politikát is«. Megemlíthető, hogy a Régi Magyar Könyvtárhoz tartozó könyvek száma 273, s e szerint a Rákóczi-könyvtár az összeg XVII. századbeli magyar könyvtárak között a leggazdagabb volt magyar nyomtatványokban.

A katalogus, mely különben nem részletező, 821 kötet könyv, köztük három kézirat, felsorolását tartalmazza ; tíz könyvről egyedül e jegyzék alapján van tudomásunk, így többek közt az 1657-i articulusokról is.

Szerző foglalkozik a Rákóczi-könyvtár későbbi történetével is, mely természetesen a kollegiumi könyvtárával azonos. Mikor Báthory Zsófia 1671 okt. 20-án a kollegium tanárait és tanulóit Sárospatakról elűzte, a könyvtár könyvei a várbeli jezsuiták birtokába jutottak, kivéve azokat, melyeket a tanárok vagy a tanulók Debreczenbe, majd onnan Gyulafehérvárra, 1718-ban pedig Marosvásárhelyre vitték. A könyvtári könyvek zöme azonban a jezsuiták birtokában maradt 1682 okt. 12-ig, a mikor t. i. Thököly Imre Sárospatakot elfoglalta ; 1687-től 1703-ig a könyvtár ismét a jezsuiták tulajdonában volt, de 1706-ban újból a református egyház lett a könyvtár birtokosa. Ezen változások alatt a könyvtár anyaga természetesen sok kárt szenvedett ; számtalan könyv vesztett el, vagy jutott más könyvtárak (pl. sátoraljaújhelyi r. k. főgymn.) birtokába.

A nagyértékű dolgozat, melynek bibliographiai része felhasználható adatokat tartalmaz magyar irodalmi szempontból is, — a Magyar Könyvszemle XXI—XXIV. köteteiből vett különlenyomat.

—ch —e.

Lambrecht Kálmán: A magyar malmok könyve. Történeti anyag. (Iparosok Olvasótára. XXI. évf. 1915. 8—9. sz.)

A magyar malmok története még nincs megírva, s jogtörténeti irodalmunk is adós még a régi malomjog érdekes kérdéseinek történetével. *Takáts* Sándor idevágó alapvető tanulmányában (Századok, 1907. évf.) főleg a XVI—XVII. századi molnárt és malmokat mutatja be hatalmasan gazdag anyaggyűjteménye alapján, középkori történetük azonban még nem részesült figyelemben. Nehéz helyzetben volt tehát a szerző, a ki azt a célt tűzte ki magának, hogy az egyes malomszerkezeteket, szerszámokat, a lisztet, a malomkövet, a molnár életét, a czéhrendszert tárgyaló néprajzi munkáját egy különálló történeti részzel vezesse be, mely a magyar malmok történeti fejlődését és szerkezetük vázlatát ismertesse.

Szerző nagy szorgalommal gyűjtötte össze könyve anyagát, de sok helyt csak egymás mellé rakta az egyes adatokat, a fejezeteket jelző címszavak alá, a melyeknek jó része, ha kissé fel is dolgozza azokat, a jegyzetekbe kerülhetett volna; ezt kívánta volna különben a módszeres munkán kívül a kiadó vállalat célja is.

A kötet két nagy részre oszlik: az első a *lisztőrölő malmok* különböző fajtáival foglalkozik (őrőlőkő, kézimalom, szárazmalom, taposómalom, vízi-, szél-, gőzmalom), a második pedig *az egyéb anyagokat feldolgozó malmokkal* (szoros értelemben vett malmok, a kölyü elve szerint kalló malmok, a hámor és sajtó elve alapján működő és vegyes malmok).

Tanulmánya végén bemutatja a malmot a nép- és műköltészetben, a közmondásokban és történelemben. Az egyes malomfajok ismertetésénél helyesen tette a szerző, hogy kitért azok legrégebb történetének vázolására, pedig az túlmege műve keretein, de itt csak a magyar vonatkozásoknak lett volna helye s a *Lettres de mon moulin* első sorai, a de Amicis- és Cervantes-részletek elmaradhattak volna. Hasonlókép a malom a történelemben cz. részben nem a potsdami, lipcsei és csataldzσαι malmokat vártuk volna.

A Függelékben *Verancsics* Faustus »*Machinae novae...*« cz. művének malmait sorolja fel. Érdekes lett volna, ha a német czímek felsorolása és rövid ismertetésük mellett néhányat képből is bemutat e rendkívül eredeti genialis magyar feltaláló találmányai közül. Helyreigazításul azt kell itt megjegyeznünk, hogy Verancsics nem öccse, hanem unokaöccse volt az esztergomi érseknek (és nem püspöknek), s hogy említett műve, ez a »bibliographiai unicum« nemcsak két példányban ismeretes, hanem megvan a budapesti egyetemi könyvtárban is.

A kötetet 48 kép díszíti s szolgál a szöveg világos illusztrálására.

Hib.

Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart. Zusammen- gestellt von *Fridrich Stenmer*. Brassó, 1916. 8° XV + 116 l.

A füzet a Brassó város történetére vonatkozó forráskiadványok során, a VII.-ik kötet mellékleteként jelent meg. Jelentősége sok tekintetben gyakorlati, mert a város tisztviselőinek neveit s életrajzi adatait, különös tekintettel természetesen szolgálati viszonyaikra, a legújabb időkig, sőt napjainkig felsorolja. De viszont az által, hogy az idevágó adatokat már a középkortól fogva figyelembe vette, hasznos útmutatót adott minden

történetkutató kezébe. A mű segítségével pontosan megállapíthatók a városnak, vagy az erdélyi fejedelemségnek közéletében szerepet játszott összes városi tisztviselők, a mi azért fontos, mert magyar, sőt latin nyelvű történelmi emlékeinkben a száz tulajdonnevek gyakran alig ismerhetők fel.

A sorozat összeállításában főforrásul a város számadás-könyvei szolgáltak, szerző azonban a Brassóra vonatkozó irodalmon kívül a városi levéltár teljes anyagát is átkutatta, hogy sorozatát teljessé tegye, sőt nem mellőzte a magángyűjtemények adatait sem. A művet rövid bevezetés nyitja meg, mely a városi közigazgatás világos áttekintését tartalmazza, de egyúttal érthető és könnyed magyarázatát adja a hivatalok időnként változó elnevezéseinek is. A derék munkát egy tárgymutató kezelhetőbbé tette volna.

I.

Ljudevit pl. Thallóczy: Povijest (Banovine, Grada i Varoši) Jajca 1450—1527. Preveo *Milan pl. Sufflay*. Zagreb, 1916. X, 312 l. és egy térkép. 8 .

Thallóczynak akadémiai nagy jutalommal kitüntetett munkáját, melyet »a Szent István koronája területének megtartásáért vívott harcokban elvérzett magyar és horvát hősök emlékezetének« ajánlott, a horvát országos kormány lefordíttatta horvát nyelvre s mint a kormány kultus-osztályfősege Tudományos Könyvtárának (Znanstvena Knjižnica) egyik kötetét közbocsátotta. Csak helyeselni tudjuk az országos kormány a tettét és őszintén óhajtjuk, hogy a magyar és horvát történetírás egymáshoz való közeledésének kezdetét folytatás kövesse. A 800 éves közös történelmi mult annyi szállal fűzi össze a két nemzetet, hogy történetírásuk sem maradhat meg egymástól való elzárkozottságában a tudomány lényeges kára nélkül. Az első újabban horvatra lefordított magyar történelmi munka megválasztása mindenképen szerencsés volt. Egy kitűnő munkát kap a horvát közönség, olyan munkát, mely a horvátokat nagyon közelről érdeklő tárgyról szól s olyan férfiú munkáját, a ki a horvát nemzetnek igaz barátja volt. A fordító megválasztása is szerencsés volt. Sufflay Thallóczynak bizalmasa és munkatársa volt, maga egyike a legkiválóbb horvát történetíróknak és a magyar barátságának egyik legőszintébb támasza. A nagy gonddal készült fordítás egyike a lehangzatosabb horvát prózáknak.

Battorych.

Zoltvány Irén: A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1916—17-iki tanévre. Közzéteszi —. Pannonhalma, 1917 8°. 262 l.

A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve ezidén is a már megszokott változatos és értékes tartalommal jelent meg, bár az évkönyv terjedelmén s némileg külső kiállításán (papiro) is meglátszik, hogy a háború harmadik esztendeje immár alig elviselhető nyomdai viszonyokat teremtett. Az előzőekhez viszonyítva kisebb terjedelmű évkönyvben azonban történeti tárgyú czikkek meglehetősen nagy teret foglalnak el.

Schermann Egyed folytatja a tavalyi évkönyvben megkezdett tanulmányát: *A Szent Benedek-rendnek úgynevezett »nullius« apátságai*. Folytatólagosan négy »nullius« apátsággal foglalkozik; ezek: Nonantola, La Cava, Monte Vergine, Monte Oliveto Maggiore. Előadásmódja most is az, mint a tavaly tárgyalt apátságoknál. Először adja az illető apátság rövid történetét, részletesebben rendszerint a régebbi korban. Azután tárgyalja az alapítást mint nullius-apátságot, most már egyenletesebben kísérve végig fejlődését az alapítástól a legújabb időkig. Végül egészen röviden számszerű adatokat közöl az apátság jelen állapotáról. Ennek a beosztásnak mindenesetre megvan az az előnye, hogy a szorosan történeti adatokat külön lehet választani az egyháziaktól, a dolog természeténél fogva azonban magával hozza azt is, hogy az írónak egy dologra ismételtelen ki kell térnie. Mindenesetre óhajtva várjuk a dolgozatnak harmadik folytatását, melyben a rend Olaszországon kívüli nullius-apátságainak — ezek között Pannonhalmának — kell sorra kerülnie.

Sörös Pongrácz két ízben szerepel az évkönyvben. *»Uriás pannonhalmi apát levelei a tatárjárás idejéből«* cz. cikkében megismerteti olvasóival azokat a leveleket, melyeket Fedor Schneider fedezett fel és ismertetett: Ein Schreiber der Ungarn an die Kurie aus der letzten Zeit des Tatareneinfalles (2. Febr. 1242). (Mitteilungen d. Instituts f. öst. Geschichtsforschung XXXVI, 1915, 661—670. ll. V. ö. Századok, 1916, 676 sk. ll. Folyóiratszemle.) Pár megjegyzése jól egészíti ki Schneider közlését.

Ugyancsak ő meglehetősen terjedelmes életrajzot ír *Dálnoki Székely Antalról*. Székely (Vaska) Antal nem tartozik korának nagy magyar katonáihoz, nem mérkőzhetik egy Thelekessyvel, Dobóval vagy épen Zrinyivel, de változatos és nem dicstelen vitézi pályája érdemes volt a megírásra s jól jellemzi a mozgalmas XVI. század derekát. A székelység ezen vitéz fia Balassa Menyhért, Fráter György, Izabella királyné, Ferdinánd és Miksa, illetve Thelekessy és Zay Ferencz, majd Heraklides Jakab moldvai fejedelem

s ismét a királyi sereg zászlai alatt vitézül harczol, megfordul és megsebesül sok véres harczban, ezek között jószérrel és erőszakkal tekintélyes vagyont, sok tisztességet, de sok ellenséget is szerevezve. Végül a harczos, ki annyi zivataron ment át szerencsésen, otthonában, sejtethetőleg rokon kéztől erőszakos módon mult ki java korában. Életrajzát Sörös túlnyomó részben már ismert adatokból állítja össze, melyek eddig kiadványokban, monographiákban szét voltak szórva. Kiadatlan forrást egy helyütt használ.

Ezekon kívül nyelvészeti, philosophiai, physikai czikkeket találunk a tartalmas évkönyvben. **Patek Ferencz.**

Alapi Gyula: Bűbájosok és boszorkányok Komárom vármegyében. Komárom, 1914. 8°. 61 l. Ára 1 korona 20 fillér.

A mint a szerző műve Előszavában maga is mondja, a komáromvármegyei boszorkányperek feldolgozására Komáromy Andor 1910-ben a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent e tárgyú hatalmas kötete adott neki ösztönzést. Ennek a munkának a hatása alatt gyűjtötte össze a Komárom vármegye levéltárában őrzött néhány boszorkányper anyagát. A XVII. század első feléből összesen hat érdekes boszorkányper actája maradt meg Komárom vármegye levéltárában, ezeket teszi közzé időrendi egymásutánban a megye buzgó főlevéltárnoka fentemlített művében.

Alapi e boszorkányperiratokból röviden, összevonva és kivonatosan közli a formuláris és kevésbé érdekes részeket, viszont az érdemleges és érdekesebb részleteket szó szerint idézve publikálja, úgy hogy itt Komáromy rendszerétől eltérően nem tudományos oklevélközlést kapunk, hanem inkább népszerűen félig feldolgozva s ebbe félig nyersen közbeszötten adja a szerző az anyagot, a mivel mindenesetre elérte azt, hogy műve nemcsak kizárólag tudományos körökben, hanem megyéje közönségének szélesebb rétegeiben is érdeklődést kelthetett.

Műve mindenesetre kiegészíti Komáromy Andor munkáját s ebből a szempontból is hasznos munkát végzett.

Dr. Iványi Béla.

Fekete Mihály: Az Unigenitus bulla története. (Bölcsészeti-doktori értekezés.) Budapest, 1916. 8°, 76 l.

A dolgozat a jansenismus történetében olyan nagy szerepet játszó Unigenitus bulla keletkezésének okaival és körülményeivel, továbbá a bulla kiadását követő mozgalmakkal, nevezetesen az ellene irányuló oppositíóval, végül ezen oppositio elnyomásának, illetve megszűnésének történetével foglalkozik. Ez a thema ter-

mészeténél fogva talán inkább a theologust érdekelheti, mint a történészt, mert bár a jansenismus, itt közelebbről a Quesnell elleni küzdelem, tagadhatatlanul jelentős tényezője azon korban a francia szellemi, sőt politikai életnek s az Unigenitus tulla által felidézett zavarok sok pontban nagyon közelről érintik a politikai értelemben vett királyságot, a kérdés mégis első sorban az egyház benső ügye. A szerző előadásmódja pedig olyan, hogy egyforma figyelmet szentel a thema szigorúan theologiai és történeti oldalainak. Bőven és pontosan adja elő az eseményeket, bár egyoldalú felfogásban. Ez annak tulajdonítható, hogy felhasznált forrás- és irodalmi apparátusa igen kicsiny, s jóformán valamennyi forrása szigorúan az egyház hivatalos álláspontjáról nézi a kérdést. Pedig hogy a profán irodalmat — és az újabbkort is, a mely iránt szerző látszólag aversióval viseltetik, alig egy-két termékét használva — fel lehet használni bármely kérdés tudományos tárgyalásánál, arról meggyőződhetett volna a szerző, ha valamely modern egyháztörténetet, pl. a nagyon elterjedt s vallásos, mint tudományos szempontból mintaserű Hergenröther—Kirsch-félt olykor-olykor segítségül hívta volna. Ott igen szépen össze van állítva a kérdés irodalma. Fleury egyháztörténetének néhány kötete, Migne theologiájának vonatkozó része és Schill kiváló monographiája a munka főforrásai. Előadása felfogásban ezekhez igazodik, külső formában jól folyó, kellemes. **P.**

Folyóiratszemle.

Alkotmány. 144. sz. *Túri Béla*: *Id. Szögyény-Marich László emlékiratai.* A nemrég megjelent második kötet ismertetése. — 195. szám. *Pethő Sándor*: *Ferencz József emlékezete.* Uralkodásának jellemzése. — 211. sz. *Hanuy Ferencz*: *A kánonjog codificatiója.* A most megjelent »Codex Juris Canonici« tartalmi ismertetése.

Az Ujság. 143. sz. *Takáts Sándor*: *Megszerencsés.* A névnap megünneplésének a XVI. és XVII. században divott szokásáról ír. E korban nem azt ünnepezték, a ki a névnapját tartotta, hanem azt a szentet, a kinek a nevét az illető viselte. — 164. sz. *Balogh Pál*: *A békevajadás 1866-ban.* A 66-iki közep európai háborút és békekötéssel kapcsolatos eseményeket tárgyalja. Különösen III. Napoleon fondorkodását ismerteti, a ki a porosz-olasz-osztrák viszályban döntő bírót akart lenni, hogy a békét diktálhassa s egy füst alatt a francia határokat a Rajnáig kitolhassa. III. Napoleon ez szándéka az egész világrészre kiható háborút idézett volna elő, melyet akkor Bismarck hárított el. — 210. sz. *Takáts Sándor*: *Régi lakodalmi szokásaink.* A XVI. és XVII. században divott lakodalmi és házassági szokásokra vonatkozó adatokat közöl.

Budapesti Hirlap. 138. sz. *n.*: *A bicsei kastélyban.* Takáts Sándornak hasonló című munkájáról szóló ismertetés. — 153. sz. *y.*: *Emlékiratok* címmel ismerteti Szögyény-Marich László emlékiratainak második kötetét.

Budapesti Szemle. Május. *Fraknói Vilmos: Zrinyi a költő tanulóévei.* Zrinyi György végrendelete (1626. XII. 17.) a királynak, mint főgyámnak, rendeli alá az öt valódi gyámot, köztük Pázmány Pétert, kit szerelmes apjának nevez. A gyámok rendkívüli számát a megóvándó érdekek sokfélesége követel meg. A király első lépése egy Pázmányhoz intézett felhívás a gyermekekre vonatkozó javaslat ügyében; az a sürgetés, a mivel más alkalommal a kancellárt Csáktornyára küldi, vagy a temetési költség fedezetét kiutaltatja, ugyancsak az uralkodó gondoskodását mutatja. A gyámok első megállapodása, hogy a két fiú a gráci jezsuita kollégiumba kerüljön, ideiglenesen meghiusult Poppel Éva erőteljes közbelépésére. Ozolj várába kerültek világi tanító keze alá. A főlovászmesteri méltóság talán Batthyány Ferencz nógatására jutott a tízéves Miklósnak; a primás véleményadása pártoló volt. Valószínűen már 1628 novemberben kerültek Gráczbá; külön házat béreltek. A szünet Muraközben töltötték. 1630-ban ünnepélyesen vétetnek fel a gymnasiumba. Valószínű, hogy itt folytatták tanulmányaikat. 1632-től a jószág vezetése Mikulich Tamásra bízatik; de már a Zrinyi-fiúk bizonyos önállósággal szólnak bele ügyeik vezetésébe. 1633-ban abbahagyják az iskolalátogatást, szabadon élnek, míg valami hirtelen intézkedés Nagyszombatba nem utasítja őket. 1634-ben újra Bécsben vannak és itt mondta el Miklós az egyetem magyar nemzetének László-ünnepén a reánk maradt ünnepi latin beszédet. A Zrinyi-fiúknak azonban az iskolai élet már járom volt; Miklósnak első szerelméről is hírek keringtek, így tehát csak az uralkodó rendelkezéséből folytatják tanulmányaikat Nagyszombatban, noha szívük Bécsbe vonza őket. 1635-ben vetődik fel az olasz út terve, teljesen Pázmány gondoskodásából. 1636 áprilisában indultak, de az útról csak a körmendi levéltár kincseitől remélhetünk felvilágosítást. — *Anadoli: Angol levelek.* 1906-ban irattak, az akkori angol állapotokat rajzolják, különösen az árnyoldalakat hangsúlyozva. Az angolszász faj épen a brit szigeteken kezdett hanyatlani; az életrelvölőbb a gyarmatokat lepték el, az otthonmaradottak energiája csökkent. A hanyagság és a lustaság hatalmasodott el. A királyné prestige-e Angliában csupán személyes érdemek folyománya, a hatalom azonban különösen a politikai opportunításon és a társadalmi snobismuson nyugszik. — *Ereky István: Tezner elmélete a rendi alkotmányokról.* Tezner a német és osztrák tételeket a magyar jogra kiterjeszteni és viszont a magyar jognak rendi alkotmányra vonatkozó alapelveit megdönteni iparkodik. A kiváltság és törvény viszonyának a kifejtése Verbőczy példáin dől meg; az 1790. évi 3. t.-cz. Teznernél félremagyaráztatik. A koronázási diploma mivoltát az 1790. évi mutatja. A rendek szerepét a rendi törvényhozásban az 1715. és 1723. évi decretumok mutatják. Tezner a ténybeli alapok megállapításában és a jogi következtetésekben egyaránt téved. — *L.: Az orosz-osztrák ellenlét a szent szövetség korában.* Ernst Molden könyvének ismertetése.

Június. *Réz Mihály: A fokozatos fejlődés törvénye a politikai tudományban.* A fokozatos fejlődés szükségszerűsége és kulcsa az egyes államok sajátos viszonyaiban van. Az intézmény mindig speciális viszonyok okozata, tehát csak bizonyos létföltételek között hozható létre, honosítható meg. A fokozatos fejlődés tehát bizonyos előfeltételeket követel meg, lépcsőket a magasabb fokozathoz. Az előfeltételek megvalósításában az állami beavatkozásnak és a speciális viszonyoknak egyaránt nagy a szerepe, a fejlődési fokozatoknak pedig nemcsak egyetlen lehetséges sorozata van. A viszo-

nyok kihatnak az állam céljaira is, az államférfi célkitűzésére is. A viszonyok állandó változása mellett a célkitűzés sem maradhat változatlan; a legfőbb célnak uralkodó jelentősége van, de nem tekinthető mindenkor elsőrendű abszolút igazságnak, feltétlenül végrehajthatónak. Az államférfi az állam szempontjából nézi a kérdéseket, de az állami beavatkozás határát nemcsak az államcél, hanem az állam életviszonyai is determinálják. — *Anadoli: Angol levelek.* Ismerteti Anglia társadalmát és életét, az amerikai befolyás eredményeit. Összeállítja az angolszász faj tulajdonságait; elismeréssel szól rendszerességükről, szabadságszeretetükről, polgári erényeikről; rámutat az erős közvélemény hatalmára, nemzeti jellegéhez való ragaszkodásának szívósságára. Az angománia azonban többnyire nem az irigyelhető tulajdonságok fölvételére törekszik. Az angol társadalomban az utolsó negyedszázad alatt már pusztít is valami hanyag szellem: népének erélye fogy. — *d.: Németország külügyi politikája 1888—1914.* Gr. E. zu Reventlow könyvének áttekintése.

Július. *György Endre: A moldvai csángókról.* Saját tapasztalat alapján rámutatás a csángó-magyarság állapotának fokozatos romlására. A mult században Gegő Elek vállalkozásával kapcsolatban az Akadémia foglalkozik az ügygel. Jerney munkálkodása után csak a Szent László-egylet tartotta a kérdést szőnyegen. Az Akadémia már csak a nyelvészeti érték megmentésére tesz kísérletet. Ez idő szerint háromféle magyar telep van keleten: a mádэфalvi eset bukovinai székelyei, a moldvai csángók és az Oláhországban lakó magyarok s székelyek. A bukovinai emigráltakról csak megközelítőleg lehet számot adni, de nagyobb panaszuk az osztrák hatóságok ellen nem lehet. Eltérés van a moldvai csángók és magyarok számának megállapításában is az egyes íróknál. A romániai magyarok számát 30.000—45.000 közé tehetjük. Egyre nagyobb nyomattékkal hangzó jajkiáltásokat fakaszt a csángók részéről az a processus, mely nemzetiségük elnyomására folyik. — *Balogh Artúr: Az Egyesült-Államok politikai átalakulása.* Az Unio alkotmánylevele az értelmezésnek tág teret nyit, innen az alkotmány betűinek változatlansága mellett magának az alkotmánynak nagy ruganyossága. Az elnök, congressus és választók jogainak viszonyát ez alapon kísérni nyomon a tanulmány. Az elnök leghatalmasabb joga a veto, de ez sem emeli a congressus hatalma fölé, csupán a törvényhozás részesévé teszi. — *Zayzon Sándor: A centralisták és a megye reformja.* Áttekinti a megye autonómiájának kifejlődését; végső fokán saját pénztárral és önállóan választott tisztviselőkkel rendelkező autonóm intézmény volt; a törvényhozásra a követküldés és utasítás által gyakorolnak befolyást, végrehajtják a törvényeket, jogsérelem esetén pedig fölírnak, sőt az engedelmisséget is megtagadják. Kezükben van a bírászkodás is az első fokon. A visszaélések a közgyűlésen, követválasztásokon, megyei bírászkodás terén lépnek föl. A megye védői, kik benne az alkotmány és nemzetiség védbástyáit látják, két részre oszlanak. A conservatív rész (Dessewffy) az államnak három organumot tulajdonít: az erős központi kormányt, az autonóm megyét és a sajtót. Az autonómiát azonban a multban helyeselte, a jelenben hajlandó volt megkötni. Kossuth a megyék jogkörét azért óhajtja terjeszteni, mert bizalmatlan a kormány iránt és gyors keresztülvittelt óhajt a reformoknak. 1843-ban már látja rendszerre hibás voltát, de a helyes közjogi viszonyt megteremteni nem tudja. Eötvös a legrendíthetetlenebb ellenfele a megyei autonómiának; az ő állam-

rendszerét erős központi hatalom vezeti és csak ennek jogkiterjesztő törekvése ellen van jogosultsága a megyének, mint kisebb hatáskörű intézménynek. Az egyén biztosítására szolgál a népképviselőlet útján való befolyás a törvényhozásra, az államhatalmat gyakorló minisztérium felelőssége és a sajtó. A vitának az a része, mely Dessewffyhez fűződik, csak a jogkör további bővítését ellenzi; az 1843-i támadás a megyét minden jogtól meg akarja fosztani. Eötvös terve szerint a megye csupán fölírhat a törvénytelen rendelet ellen, az egész országot vagy egy községet illető ügyekben a megye hatásköre a végrehajtásra, illetve a felügyeletre szorítkozzék. A megye reformját Deák teremti meg. Első felszólalása (1848 ápr. 3.) a következő formulát adja meg; 1861 január 17-i beszédje az anarchiára való törekvést utasítja vissza. Deákhhoz fűződik a tisztviselők felelősségének kimondása (1867. III. 2.), a megye régi merevségének megdöntése (1867. VII. 16.). Nevezetes az 1870-i országgyűlésen való felszólalása, mely végre is a megye teljes átalakítását eredményezte. — *Oláh Gábor: Csokonai és a rococo.* Csokonai költészete rococovonásainak szellemes összeállítása és a rococoművészet kapcsolatában való megvilágítása.

Földrajzi Közlemények. 1917. 4—5. füz. *Vécsey Özséb: Lengyelország történetének földrajzi alapjai.* Lengyelország történetének vázlatos ismertetése földrajzi vonatkozásaiban.

Görög kath. Szemle. 12—19. sz. *Hodinka Antal: Adalékok az ungvári vár és tartománya és Ungvári város történetéhez.* Az országos levéltárban levő ungvári urbariumoknak idevágó adatait foglalja össze.

Katholikus Szemle. 1917. Május. *Vay Péter gróf: Ante bellum,* czímmel a háború előtti európai társadalom lelkiállapotát kíséri meg jellemezni. A társadalom alaphangulata szerinte békés volt, ezt a békés hajlamot azonban tudatos és tudattalan tényezők lassan rombolták s helyébe izgatott, gyanakvó hangulatot hoztak, a melyből aztán könnyen pattant ki a háború. — *ifj. Gonda Béla: A multak kultusza és a háború cz.* cikkében a jelenleg virágzó, sok kinövést felmutató antiquitás-kultuszt magyarázza, keresi keletkezésének okait, hasonló jelenségekre mutat rá a multban s úgy véli, hogy ez a kultusz a jövőendő stílust jótékonyan fogja befolyásolni. — *N. Pap József* folytatja és befejezi *A chiliasmus* című dolgozatát. A reformatio korától napjainkig jelentkezett chiliastikus mozgalmakkal foglalkozik, minden irónál és sectájánál jellemezve röviden a tanítást s beszámolva a secta sorsáról. Bővebben az anabaptistákról, szombatosokról, adventistákról és swedenborgianusokról beszél. — *Gulyás Pál: Apáczá-könyvtár a nyulak szigetén* cím alatt egyenes adatok híján németországi dominikánus-apáczá-könyvtári utasítások alapján rajzolja meg, milyen lehetett a Ráskai Lea kolostorának könyvtára s hogyan tartották azt rendben. A nagy közönség számára is élvezetes s egyben tudós tanulmány eredetileg felolvasásnak készült a Szent István-Akadémia III. osztályában.

Június. *Rátvay Géza: Világháború és nacionalismus* czímmel arról ír, hogy a helyesen értelmezett nacionalismus nem idézte fel a háborút, nem részes annak megnyitásában s a nacionalismus céljai veszedelmessékké a békében sem lehetnek, a mennyiben nem szabad összetévesztenünk a faji gondolattal. — *Fodor Ferencz: Naumann Középeurópjája földrajzi szempontból* cím alatt vizsgálja, hogy mennyiben alkotna földrajzi egységet az elgondolt Közép-Európa, hová esnék annak természetes súlypontja közlekedési és gazdasági tekintetben Németország és a monarchia, illetve ezeken kívül Bulgária

és Törökország bevonásával, s mennyiben segítene ez az alakulás Magyarországot eddiginél jelentékenyebb szerephez. Nem hagyja szem előtt természetesen az író a leendő Közép-Európa által kínált katonai előnyöket sem. — *Pámer László*. S. J.: *Pálosaink a művészet terén* című cikkében a hiányzó pálos-rendtörténet egy jelentős fejezetéhez igyekszik megadni az alapokat, a mennyiben összehordja nagyjából azt, a mit ez idő szerint tudnak a pálosok működéséről az építőművészet, képfaragó- és festőművészet, végül az ének- és zeneművészet terén. Önálló, levéltári kutatásokat az író nem végzett s részint ennek, részint a mostoha külső körülményeknek kell tulajdonítani, hogy az általa nyújtott kép távolról sem tekinthető teljesnek. Az eddig rendelkezésre állott anyagot azonban ügyesen és szorgalommal állítja össze. — A Könyvismertetések és bírálatok rovatából közelről érdekel bennünket a beszámoló *Timon Ákos*: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* cz. munkájáról (*Altorjay Sándor*.) Tanulságosan emeli ki Timon tanításának jelentőségét. — *Vécsey Özséb* ismerteti *Czirbusz Géza*: *Az ember geografiája*, *Fodor Ferencz Ischirkoff*: *Bulgarien, Land u. Leute I.*, *Pétrich Béla*: *H. Dartigue*: *L'influence de la guerre de 1870 dans la littérature française* cz. munkákat és *Lám Frigyes* a »*Heltaud*« *egy új kiadását.*

Szeptember. — *Husvéth József*: *Az államszocializmus* címmel ennek a czímben jelzett gondolatnak alapjait és történeti fejlődését vázolja s rámutat azokra az igazi feladatokra, melyek a háború következtében a jövőben az államsocializmusra várnak. — *Karl Lajos*: *Ibero-Amerika* cím alatt a spanyol-portugál eredetű és lakosságú dél- és középamerikai köztársaságokról ad először általános képet, különösen abból a szempontból, milyen a kulturális és politikai viszonyuk hazánkhoz s általában a központi hatalmakhoz, majd sorra véve szám szerint, húsz államról közli a legfontosabb statisztikai adatokat. — *P. Schrotty Pál*: *Kis-Ázsia szívében* cz. cikkében vázlatos leírást ad arról az utazásról, melyet mint kiküldött lelkész tett a távol keleten küzdő harcosaink lelki gondozására a Bagdad-, illetve Hedzsas-vasúton Örményország, Mezopotámia és Palesztina területén. — A könyvismertetések és bírálatok közül megemlítjük *Teleki Pál*: *A földrajzi gondolat története* (ism. *Fodor Ferencz*), *Buday Barna*: *Magyar problémák* (*Csáktornyai Gamauf István*), *Mitteilungen des Septuaginta-Unternehmens* (*Hadzsega Gyula*), *Balanyi György*: *Az állampolgári nevelés* (A. L.), *Dézsi Lajos*: *Jósika Miklós báró* (y), *A Délvidék és a Balkán közlekedési kapcsolata* (*Schiff Péter*), *Zoltvány Irén*: *A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve* és *Reiner Irma*: *Szent Zita* cz. munkák ismertetéseit.

Közművelődés. 6., 7. sz. *Temesvári János*: *Az erdélyi egyházmegey lelkészei*. Zorger Gergely püspöktől eredő irat alapján összeállítja az erdélyi egyházmegey lelkészkező papság 1732-ki névsorát és jövedelmét. — 8. sz. *Balla Mihály Ferencz*: *A domokosrendű apácák multja Erdélyben*. Történelmi kútfők alapján az Erdélyben létezett domokosrendű apácázárdák történetére vonatkozó adatokat közöl.

La revue politique internationale, 1916. Márczius-április. *H. Marczali*: *Polonais et Hongrois devant l'histoire*. Szinte egyedülálló tény a világtörténelemben, hogy ez a két nép, mely több mint ezer esztendőn át szomszédos, sőt több ízben egészen szoros politikai kapcsolatba is kerül egymással, úgyszólván tökéletes békében él egymás mellett. Ennek az összhangnak természetes és történeti alapjait kutatja az értekezés s azt főleg szellemi tényezőkben (az

egyházi, a kiváltságos osztályok szerepéről stb. való felfogásukban) találja meg. A legrégibb történeti hagyományok inkább bizonyos rivalitásra, mint egyetértésre mutatnak a két nemzet között. A XI. századtól kezdve kezd a viszony közöttük határozottan körvonalozódni. Összetartó kapocs első sorban a német császársággal való közös antagonizmus. Végigkíséri azután a magyar-lengyel politikai összeköttetések fonalát az Árpádok, Anjouk és Jagellók korában. Legintenzívebb az összeköttetés Nagy Lajos alatt, hol a politikai összeköttetés erős kereskedelmi, gazdasági kapcsolatot is teremt. Később ez táguul. Magyarország sem a török, sem a német ellen nem számíthat Lengyelországra. Kiemeli azután a XVI—XVII. századok eseményeinek fontosságát. A reformatio itt is — ellentétben a többi európai nemzetekkel — nem tisztán dogmatikus, hanem nemzeti és szociális színben is jelenik meg. Érdekes a viszony fejlődése a XIX. században. Széchenyi, Wesselényi, Kossuth és Deák szereplése fontos itt. Így nevezetesen Wesselényi elsőnek fejt ki a tételt, hogy Lengyelország restaurációja európai szükség az orosz terjeszkedés veszedelmével szemben.

Magyar Figyelő. 1917. 10 füz. *Marczali Henrik*: *Az orosz forradalom.* A csári uralom bukásának előzményeit és körülményeit tárgyalja politikai, gazdasági és társadalmi szempontból. — *Germanus Gyula*: *Kulturális problémák Törökországban.* Az ozmán nép nemzeti kulturális tüneteit vizsgálja.

12. füz. *Magyar Lajos*: *A közös vámterület ötven éve.* Az osztrák vámpolitika vázlatos története 1775-től kezdve, mikor Mária Terézia az osztrák örökös tartományokat egy vámterületté egyesíti; az osztrák-magyar vámterület utolsó félszázadáról azonban csupán a czimben szól. — *Horváth Jenő*: *Az európai háború végső oka.* A világháború eredetét a megoldatlan Balkán-kérdésnek és Oroszország hatalmi politikájának tulajdonítja, melyek 1815 óta fenyegették Európa békéjét.

13. füz. *Valentényi Gáspár*: *Mit tanul a német ifjúság Magyarországról?* A német kereskedelmi iskolai tankönyveknek Magyarország történetére és földrajzára vonatkozó anyagát ismerteti s megállapítja, hogy nem felel meg a német alaposságnak. — *Bonkáló Sándor*: *Szláv kérdések.* Az ukrán-mozgalom különböző vonatkozásait ismerteti.

16. füz. *Horváth Jenő*: *Az európai politika jelszavai.* Az imperializmus, militarizmus és nacionalizmus jelszavait valódi értékükben törekszik bemutatni. — *Bonkáló Sándor*: *Oroszország Szerbia sírásója.* Goperevics Szpiridion szerb történetíró »Russland Serbiens Totengräber« című cikkét ismerteti. — *Mikszáth Kálmán*: *A politikai személynyesztés országából.* Anglia XVIII—XIX. századi politikai és társadalmi viszonyait kedvezőtlen színben törekszik beállítani.

Magyar Nyelv. 5. sz. *Arany János* emlékezetének van szentelve. — 6. sz. *Erdélyi Lajos*: *A székelység* és a nyugati magyarság nyelvi összefüggéséről ír, mely valószínűleg telepítésre utal vissza. — *Karácsonyi János*: *Gyulafehérvár* nevét onnan magyarázza, hogy a Szent Lászlótól odarendelt gyula = helyettes fővezér építhette Apulam római város romjaiból.

Magyar Nyelvőr. 5—6. sz. *Wertner Mór*: *Czigány és Zigány.* Mint helynév már 1289-ben kerül elő Zygan; ennek ejtése Szigán és semmi köze sincs a cigány népnévhez. — *Klinda Teofil.* XVIII. századi családneveket közöl az esztergommegyei Tokod helyséből.

Magyarország. 151. sz. P. D. : *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai.* A nemrég megjelent második kötet ismeretése. — 213., 215., 216. sz. *Kacziány Géza* : *Dusckek Ferencz árulása.* Dusckek Ferencz 49-iki magyar pénzügyminiszternek a pesti haditörvényszék előtt tett hivatalos vallomását közli fordításban az eredeti jegyzőkönyv nyomán jegyzetekkel kísérvé.

Múzeumi és Könyvtári Értesítő. XI. évf. 2—3. füzet. *Mihalik József* : *Az Orsz. tanács és az orsz. főfelügyelőség hatáskörébe tartozó intézmények állami segélyezése az 1916—17. költségvetési évben.* Az Országos Tanács részére az 1914—15. évi állami költségvetésben e czélra megállapított 142.000 korona segély felosztását ismerteti. — *H. Mihalik Sándor* : *Nagyszombati ötvösmesterek a XVI—XVIII. századból* czímen 42 ötvösmesterre vonatkozó adatot közöl azokból a czéhiratokból, melyeket a czéhládával együtt az Orsz. Iparművészeti Múzeumban őriznek. A czéhiratokat magukat csak hiányosan ismerteti, megjegyvezvén, hogy az egyiknek elejéről 5 ív hiányzik . . . « Mivel ez a czéhszabályokat tartalmazó, a mesterekre, illetőleg legényekre vonatkozó feljegyzéseket magában foglaló, vagy az »egybébejegyzési könyvek« közé tartozhatik, a további kutatókra való tekintettel, helyes lett volna részletesen megnevezni, hogy : van egy könyv ilyen és ilyen, a mely ezt vagy amazt tartalmazza, van egy másik, harmadik stb. . . . mindenikről megmondván, hogy milyen, mi van benne és mi hiányzik belőle. Azt, hogy miért kellett volna így eljárni, a Századok olvasói tudják, sőt tudja bizonyára maga a cikk szerzője is ; itt tehát nem helyénvaló részletezni. A nagyszombati ötvösczéh egyébként 1590-ben, Bertalan napján alakult meg, nyolcz taggal ; virágzását a XVII. század derekán éri el. A most is meglévő czéhláda 1669-ben készült. Az összes feljegyzések magyar nyelvűek. — *Iványi Béla* : *Eperjes középkori festői.* A város a XIII. század utolsó évében nyerte privilégiumát, s a XV—XVI. századokban emeli monumentális középületeit, melyek építése a különféle iparosokat és művészeket foglalkoztatta. Szerencsére 1497-től a legújabb időkig egyfolytában megvannak a számadáskönyvek, szerző főforrásai. Ezek mellett különösen a fennmaradt jegyzőkönyvek és végrendeletek nyújtanak adatokat. A legrégebbi festőre vonatkozó leveles adat 1442-ből való, azonban ez a festő nem helybeli, hanem valószínűleg kassai volt. Az első eperjesi festő — Miklós mester — 1446-ban szerepel. Van okunk feltenni, hogy már a XV-ik században virágzott Eperjesen ez a művészeti ág, mely a zászló-, fal- és arcképfestésen kívül az üvegfestést is gyakorolta. Azonban forrásaink csak a század utolsó évtizedétől kezdve nyújtanak bővebb adatokat. Szerző a következőkről szól részletesen : Péter, Groder Albert, Jakab és Pál festőkről. Ezeket kívül még mások is működnek Eperjesen a XV. század végén s a XVI. század elején ; a helybeliek közül : Miklós és János nevei ismeretek még a város levéltári anyagából, melyben nemcsak a festőkre, hanem alkotásaikra vonatkozó adatokat is találunk. A festészet virágzásának Eperjesen is véget vetett Mohács s a kettős királyválasztás zavarai. A festők eltűnnek a városból ; van olyan, a ki felcsap katonának. Később újabb lendület mutatkozik ezen a téren is, de a régi virágzás többé vissza nem tér. — *Divald Kornél* : *Az eperjesi háborús műkiállítás* czímen a folyó év május és június hónapjaiban Eperjesen rendezett Sárosvármegyei hadiemlék- és műkiállításról emlékezik meg, alkalmat vévén egyúttal arra, hogy az ott régebben rendezett műkiállításokról is szóljon s általában arról a szerepről, melyet a város a műgyűjtés történetében elfoglat. Az első ilyenmű kiállítás 1847-

ben volt itt; ezelőtt 12 évvel magas színvonalú tárlatot rendeztek. A városhoz kapcsolódik Fehérváry Gábor, Pulszky Ferencz és Henszmann Imre mellett Dobai Székely Sámuel régiséggyűjteményének emlékezete is. Hat csoportban (modern képek, modern iparművészet, hadi emlékek és fényképek egyházművészeti gyűjtemény, régiségek és végül néprajzi gyűjtemény) több ezer darabot állítottak ki. Részletesen ismerteti az egyes csoportokat. A kiállítás sikerült és nyomában »erős propagandába kezdtek« egy Eperjesen felállítandó múzeum érdekében. — *Gulyás Pál: Könyvtári problémák* cizmen már előbbi füzetben megkezdett tanulmányát folytatja és fejezi be. A múzeális könyvanyag centralisálását ajánlja és pedig olyan módon, a mely túlságosan ideális ahhoz, hogy rövidesen megvalósuljon. Mert nehéz elhinni, hogy például a kolozsvári, a nagyenyedi, pápai vagy sepsiszentgyörgyi református középiskolák hajlandók volnának történeti kincseikről, jogos büszkségeikről csak úgy egyszerűen lemondani; és talán nem is épen a helyes kifejezés erre a »rosszul értelmezett particularismus«. — A 119. lapot *br. Szalay Imréről* szóló nekrológ foglalja el. A *Hivatalos Közlemények* rovatában *Tömörkény István, özv. Ráth Györgyné és Fényes Dezső* halála alkalmából olvashatunk megemlékezést.

Neues Pester Journal. 144. sz. *Palóczy Lipót. Vor fünfzig Jahren.* Visszaemlékezés I. Ferencz József és Erzsébet királyné koronázására. — 164. sz. *Aus schweren Zeiten* címmel Szögyény-Marich László emlékiratainak második kötetét ismerteti a névtelen cikk.

Nyugat. 11. sz. *Ignotus: Történelmi pillanatok.* A visszalépett Tisza István bírálata. — 14. sz. *Gellért Oszkár: Bethmann-Hollweg* lemondása alkalmával összefoglalja a német kancellárnak a háború három éve alatt tett békenyilatkozatait s megállapítja, hogy bennük súlyos következetlenségek foglaltatnak számtalan ismétlésekkel együtt, ugyanaz mondható azonban az entente államférfiira is.

Ország-Világ. 15. sz. *Markó Miklós: A 25. gyalogezred hajdan és most.* A közös hadsereg egyik legrégebb gyalogezredének történetét írja meg főbb vonásokban. Az ezred 245 év óta áll fenn.

Pester Lloyd. 138. sz. *Marczali Henrik: Aus Bachs Zeiten* címmel Szögyény-Marich László emlékiratainak második kötetét ismerteti. — 147., 153. szám. *Hampelné-Pulszky Polyxena: Die Urväter der russischen Revolution.* Herzenre és Bakuninra vonatkozó visszaemlékezéseit közli. — 154. sz. *Wertheimer Ede: Aus den Jugendjahren Josef Ungers.* Frankfurter S.-nek Unger Józsefről, a legkiválóbb osztrák jogászról szóló életrajzi munkáját ismerteti. — 159. sz. *Karl Lajos: Görgei als Feldherr und Mensch von einem Norweger beurteilt.* Szerző Schmidt Károly Tivadar tranői (Norvégia) pap két kézirati munkáját ismerteti. A két kéziratot, melyek egyikének címe »Bevezetés az 1848—49. magyar forradalmi harcz történetéhez«, a másikkal »Görgei Arthur, a magyar hadvezér és hadügyminiszter áruoló volt-e vagy sem«, a christianiai egyetemi könyvtárban őrzik. — 165. sz. *Lothar Rudolf: Die Achse der Welt* címmel Hoschiller Miksának »L'Europe devant Constantinople. Paris, 1916« című munkájáról ír ismertetést, melyben kimutatja, miért akarta a czári Oroszország mindenáron Konstantinápolyt és minő viszonyban voltak a szövetségesek a czár ezen háborús céljához. — *Strausz Pál: Amerika im Weltkrieg* cikkben arról ír, miként alakult Amerikának tényleges beavatkozása a világháborúba. — 188. sz. *Német Alfréd: Europas Schicksalstunden.* Visszatekint az 1914. évi július 23—augusztus 1-ig lefolyt diplomatai tárgyalásokra. — 189. sz. *Marczali Henrik: Drei Jahre Weltkrieg.* A három év háborús eseményeinek áttekintését

adja. — 213. sz. *Serio*: *Friedenskongresse und Friedensschlüsse*. Ismer-teti Wertheimer Edének a 19. és 20. század békekongresszusairól és békekötéseiről szóló munkáját.

Pesti Napló. 178. sz. *Lengyel Géza*: *Magyarok és németek* cím-mel Bunzel gráci tanárnak Schmoller Jahrbuchjában megjelent s a magyar-német vonatkozások rövid történetével foglalkozó cikkké-nek adatait czáfolja. — 188. sz. *Marczali Henrik*: *Mária Terézia*. 1717—1780. A nagy királyné egyéniségének és uralkodásának rövid képét adja. — 206. sz. *Marczali Henrik*: *Nándorfehérvár vissza-foglalása 1717 augusztus 18-án*. Belgrád ostromát és elfoglalását mondja el. Végül megjegyzi, hogy a Duna és Száva egész folyása kell hogy kezünkben legyen. Nem támadásra, hanem védelemre. Egy folyam vonala csak úgy tartható, ha a túlsó partját is bírjuk.

Protestáns Szemle. 4—5. füzet. *Haller Jenő*: *Adatok a mura-közi reformáció történetéhez*. A tanulmánynak első részlete igazolja, hogy I. Zrínyi, a szigetvári hős nemcsak nem idegenkedett a hit-újítás eszméitől, hanem ezek terjedését némileg még támogatta is, 2. fia: III. Z. György pedig már harczoló híve volt a reformációnak s mint lutheranus halt meg.

6. füzet. *Haller Jenő*: *Adatok a muraközi reformatio történetéhez*. A két Mallekóczy Miklós munkásságát ismerteti Luther eszméinek terjesztésében, reámutat az itt alig számbavehető protestáns iroda-lomnak és sajtónak szerepére a muraközi reformatio történetében és leírja Legrád jelentőségét e kérdésben.

Szocializmus. 3., 4. sz. *Adler Frigyes*: *Az 1789 és 1914-es esz-mék*. A nagy francia forradalom és a mai kor eszméit állítja szembe Plenge és Kjellén műve nyomán.

Ungarische Rundschau. 1916—17. 1. Heft. *Milan v. Sufflay*: *Biologie des albanischen Volkstammes*. Megjelent a Vjestnik hrv. zem. Arkiva 1915. évfolyamában. — *Stephan Hajnal*: *Die Kanzlei König Belas IV.* Megjelent a Turul 1914. 1. füzetében. — *Desider v. Szegh*: *Albanisch und illyrisch*. Albán törzs-, hely- és vidéknevek-ből, továbbá gyakrabban előforduló szavak nyelvészeti magyaráza-tából és más balkán nyelvekben előforduló hasontövű szavakkal való összetevéséből kísérel meg következtetéseket vonni az albánok eredetére és történetére. — *Bernhard Heller*: *Der arabische Antar-roman*. V. ö. Akadémiai Értesítő 1916. évfolyamában. — *Eduard v. Wertheimer*: *Neue Beiträge zur Geschichte der ungarischen Altkonser-nativen*. Megjelent a Történeti Szemle 1916. évfolyamában. — *Eugen Darhó*: *Die Glaubwürdigkeit der Taktik des Leo Philosophus*. Lásd: *Darkó Jenő*: Bölcs Leó taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. Székfoglaló értekezés. Budapest. M. Tud. Akademia. 1915. Értekezések a nyelv- és néptudományok köréből. XXIII. k. 4 f. és különösen: Akadémiai Értesítő. 1914. évf. októberi szám. — *Wilhelm Dörpfeld*: *Die Bestattung der Toten bei Homer*. Lásd: Egye-temes Philológiai Közöny 1916. évfolyamában. — *Theodor Ortuy*: *Die Rechtgläubigkeit der Maria von Habsburg und ihres Gemahls Ludwig II. von Ungarn*. Megjelent a Szent István-Társulat felolvasásai során. — *Michael von Réz*: *Österreich und Ungarn*. Rövid elmefuttatás Magyarország s a magyarság szerepéről és súlyáról a monarchiában. A kisebb közlemények közül kiemeljük: *Arthur Weber*: *Ein Dichter-offizier aus Altösterreich*. (Joseph von Rauchról.), *Heinrich Bischoff*: *Lenaus Liebesgedichte. Ihre Entstehung und Beziehung*, *Karl Hein- rich*: *Die Literatur des Ostens*, *Robert Gragger*: *Paul Gyulais Ein- fluss auf Karl von Holtei*, *Edm. Szelényi*: *Zwei Briefe Heinrich*

Zschokkes an Martin Liedemann és Adolph Kohut : Malwida von Meysenbug und Ungarn.

Uránia. 6—8. szám. *Hérser Antal : Földrajzi tényezők a nagyhatalmi politikában.* A címbeli tétel kimutatása a hadviselő államokra nézve.

Vasárnapi Ujság. 23. sz. Szenczi Molnár Albertnek eddig ismeretlen, 1604-ben készült képmását közli; eredetije rézmetszet, a Szépművészeti Múzeum tulajdona. — 25. sz. *Konstantin*, a trónfosztott görög király. — 26. sz. *Szöllösi Zsigmond : Svájc.* Semlegeségének biztosítéka részben az uralkodó német elem, részben az olasz és francia lakosság aránytalanul nagyobb szabadsága és tehermentessége, mint az anyaországokban; ez minden irredentismust lehetetlenné tesz. — 29. sz. *Bethmann-Hollweg és Michaelis*, a régi s az új német kancellár jellemzése. — 30. sz. *Kerenszki*, a fiatal orosz diktátor lelki arcképe. — 31. sz. *Jákó János : A nyugati nagy csaták műveleteit és eredményeit fejtegeti.* — 32. sz. *Panin grófnő.* Az orosz forradalmi kormány e kiváló asszonyának jellemzése. — 33. sz. *Marczali Henrik : Nándorfehérvár visszafoglalása 1717 aug. 18-án.* A kétszázadik évforduló alkalmával írt fejtegetése e fontos haditénynek. — 34. sz. *A Mária Terézia-rend vitézei a hétéves háborútól a világháborúig.* — 35. sz. *Trieszt ostroma* hetven évvel ezelőtt. — 36. sz. *Szuchomlinov szerepe a világháború földidézésében.* — Minden számban : *A háború napjai.* (Folytatólagos rovat.)

Világ. 191., 192., 194., 195., 198. sz. *Biró Lajos : Angol politika a háború előtt és a háború kitörésekor.* Herre Pál : *Weltpolitik u. Weltkatastrophe* cz. munkája alapján szemügyre veszi Angolország politikáját és rámutat arra, hogy fejlődött az angol-német ellentét a hadüzenetig.

Tárcza.

Bajmócz község szabadalomlevele 1647-ből.

Bajmócz község levéltárában egy XVII. századi okiratot őriznek,¹ melyben III. Ferdinánd király megerősíti a község régebbi szabadalmait, valamint a földesura, Pálffy Pál által létesített jogszabályokat is. A nagyterjedelmű uradalom² ugyanis 1637-ben, a Thurzó-család kihaltával³ királyi adományképen Pálffy Pál országbíróra, a későbbi nádorra szállott,⁴ a ki mint ügyes gazda nagymérvű elfoglaltsága közepette is iparkodott családi vagyonát gyarapítani. Birtokában találjuk Borostyánkő várát, melyhez a dévényi és marcheggi uradalmat,⁵ majd a detrekőit is megszerezte. Mivel pedig Bajmócznak stratégiaileg, nemkülönben kereskedelmileg is kedvező fekvését felismerte, az uradalom felvirágzására jogszabályokat létesített, melyeknek helybenhagyását a királytól kérelmezte. Egyúttal az I. Ferdinánd által adományozott vásártartási jog megerősítését és kiegészítését is kérte. III. Ferdinánd eleget tett Pálffy kívánságának s 1647 márczius 5-én kelt szabadságlevelében megerősítette.

A Pálffy által megalkotott szabályok egy része a vár és a község megerődítését célozta. A megerődítés jogát már koráb-

¹ Megemlíti *Illéssy János*: Községi kiváltságlevelek jegyzéke. (Magy. Gazdaságtört. Szemle. 5. köt. 221. l.)

² Eredetileg kir. birtok volt; azután Csák Máté, a Giletfiak, opuli László nádor, az Ilsvaiak, Noffryak birták; majd Korvin János Zápolyai János, végre a Thurzók lettek urai. (*M. Bél*: Notitia Hungariae. IV. köt. 412—416. l. Magyarország városai és vármegyéi. *Nyitra várm.* 124., 257. l., *Szerémi—Ernye*: A Majthényiak és a Felvidék. I. köt., 672—694. l., Budapest, 1912. Egyet. Magyar Encyclopaedia V. köt. 251—254. l., Pest, 1866.) A XVI. században Bajmóczhoz 26 község tartozott: összesen 240 porta, 1259 ház. (Demkó Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. Hadtört. Közl. 1914. 580. l.)

³ *Szerémi—Ernye*: 694. l., *Jedlicska Pál*: Eredeti részletek a gróf Pálffy-család okmánytárához. Budapest, 1910. 165. l.

⁴ *Bél*: 416. l., *Nyitra várm.* monogr. 124. l.

⁵ *Pozsony várm.* monogr. 709. l.

ban bírta s így e szabadalmat csupán megerősítette. A folytonos háborúskodás minduntalan nagyobb mérvű védekezést igényelt, ezért Pálffy, miután két másik várát is megerősítette,¹ Bajmóczt védműveinek jókarban tartásáról gondoskodott.

A tágas Nyitra-völgye huszitanak, töröknek, kurucznak és labancznak egyaránt alkalmas területül kínálkozott a portyázásra, miért Bajmóczt nem egyszer veszedelemben forgott.² De Souches tábornok korában éppen Bajmóczt lett a felvidéki hadak gyülekezőhelye.³ Pálffy tehát helyesen ítélte meg a vár stratégiai fekvését.

A hegylejtőn emelkedő, teljes körárokkaal övezett várkastélynak gyűrűalakban bástyákkal tagolt falai az állandó háborúk korát jelzik. A sereg befogadására szolgáló külső épületrész szárnyába vágott késő renaissance stílú kapu a XVII. század harminczas évei végén épült.⁴ E korszakra vall a kápolna stuccodíszítése, mely felett mai napig is lőrészek láthatók.⁵ A Thurzók és Pálffy tehát a megerősítés jogával éltek. De utóbbi a község védelmét is szorgalmazta.

Thurzó Szaniszló, Pálffy egyik elődje, Huszár György bajmóczi udvarbírájához 1614-ben intézett utasításában is találunk várvédelmi szabályokat, de csak annyiban, hogy az udvarbíró kötelezi, miszerint kellő fáról és munkásról gondoskodjék; ellenség közeledtével elegendő jobbágyot állítson.⁶ Pálffy e jobbágyok kötelezettségét szorosabban körvonalazza. Nevezetesen: megkívánja, hogy a lakosság járuljon hozzá a bástyák építéséhez;

¹ *Jedlicska* : 497. l.

² A huszíták 1432-ben (Adler, 1909. 5. l.), Mohamed belgrádi várparancsnok 1530-ban, Ibrahim basa 1599-ben, Bocskai és Bethlen hadai, Thököli és Rákóczi kuruczai táboroztak Bajmóczt környékén. (*A M. Tört. Társulat* 1874. évi vidéki kirándulásáról szóló jegyzetek. Századok. 1875. 167. l., Nyitra várm. mon. 124. l., *Bél* : 418. l., *Szerémi—Ernyei* : 255., 476. l., *Egyet. Magy. Encykl.* 254. l., *Miskolczy István* : A kegyes tanítórendiek privigyei collegiumának története. Váczt, 1907. Műv. tört. értek. 26. sz. 30. l., A kegyestanítórendiek privigyei gymnasiumának értesítője 1880—81. évben : *Kádek István* : Tanítézetünk történelmének vázlatá 1666-tól napjainkig. 4—5. l.) Az ötvenes években Götz és Puchheim vezérek táboroztak Bajmóczt közelében. (*Jedlicska* : 451., 456. l., *Nyitra* vm. monogr. 268. l.)

³ *Nyitra* vm. monogr. 632. l.

⁴ V. ö. *Könyöki József* : A középk. várak kül. tekintettel a magyarorsz. várakra. Budapest, 1906. 9. l. *Radisics Jenő* : Gr. Pálffy János műkincsei. (Magy. Íparművészet, 1910. 105. l.) Magyar Mérnök-és Építészegyleti Közlöny, 1914. 35. l. Csányi Károly czikke.

⁵ *Könyöki* : 85. l., *Arch. Közl.* VIII. köt. 84. l., Mérnök-és Építészegyl. Közl. 1914. 35. l.

⁶ *Tagányi Károly* : Gr. Thurzó Szaniszló utasítása bajmóczi udvarbírája részére. (Gazdaságtört. Szemle, IV. köt., 477. l.)

minden lakóhoz évenként három munkást legyen köteles a várnagy rendelkezésére bocsátani, a ki a teendőket megszabja;¹ a városkapuk őrizete a lakosság feladatát képezze; háború esetén a kapukulcsokat ne ők őrizzék, hanem a várnagy.²

Hogy Pálffy védelmi szabályzata mennyiben vált be, igazolja a vármegye XVII. századi története,³ mely szerint a szomszédos lakosság nem egyszer menekült Bajmócra, a hol mindenkor menedéket talált.⁴

A szabályzat egy másik feladata a földesúr ingatlanait biztosítja. Pálffy a nagyterjedelmű, vadakban bővelkedő erdőket⁵ és »hegységeket« a saját hasznára köti le;⁶ a lakosságnak használati jogát a várnagy hozzájárulásától teszi függővé.⁷ Összehasonlítva a Thurzó-féle rendtartással e kikötés megszorítást jelent, a mennyiben a bajmóczi jobbágyoknak Thurzó a favágást engedélyezte.⁸ Pálffy a köteles évi adót is kiszabja és lakóházanként három forintban állapítja meg.⁹

Egyúttal a község felvirágzását is előmozdította. Minden városnak, községnek legfőbb védelme a bormérés volt. Pálffy gondoskodott, hogy ne csak a földesúrnak, de a lakosságnak is jövedelmezzen. Megengedte, hogy a lakók Sz-György-napjától Sz-Mihály-napig bort mérhessenek; a többi hónapra magának tartotta fenn e jogot.¹⁰ Úgy látszik, hogy ez engedménnyel szemben az italmérés a Thurzók idejében teljesen a földesúr kezében volt. Thurzó Szaniszló ugyanis az említett rendtartásban meghagyta udvarbírájának, hogy a községben elegendő italról gondoskodjék, figyelmét a sörfőzésre is kiterjeszti, mivel a sör kiviteli

¹ 2-ik pont. Az 1649. évi 86. t.-cz. a bajm. uradalomhoz tartozó jobbágyokat a várnál végzendő ingyenmunkára szorítja. (Corp. Jur. 1649, 86. t.-cz. v. ö. Egyet. Magy. Encykl. V. köt. 254—255. l.)

² 3-ik és 4-ik pont.

³ *Szilágyi Sándor*: A magyar nemzet története. VII. köt. 176. l.

⁴ *Miskolczy*: 24., 29. l.

⁵ *Tagányi Károly*: Thurzó Szaniszló háztartásáról. (Századok, 1880. 754. l.)

⁶ A »hegységek« használata alatt, ha bányászatra gondolunk, legfeljebb kőbányát lehet érteni; az uradalom területén ércbányák ugyan léteztek a középkorban, de későbbben nyomuk vész. (*Tagányi Károly*: Nyitramegye német telepének eredete. 65—66. l., Századok, 1880.) Egykori létezésükre mintegy utalni látszik a bajm. temp. lom középkori szentségtartója, melyen a bányászok védőszentjei, Szt. Katalin és Sz. Borbála láthatók. (Arch. Közl. VIII. köt. 88. l., Schematismus Historicus Neosoliensis. 366. l.)

⁷ 7-ik pont.

⁸ Gazdaságtört. Szemle IV. köt. 476—477. l.

⁹ 1. pont.

¹⁰ 4. pont.

czikkül szolgált. Mindez pedig azért történt, hogy ő mint földesúr ne károsodjék meg.¹

A XV. században még virágzott a szőlőművelés Bajmócz határában; ² mivel idővel a vidék termelőképesége a nagymérvű fogyasztással szemben nem volt elegendő, Thurzó Szaniszló a bort bajmóczy korcsmái számára kénytelen volt összevásárolni.³ Pálffy a lakosok köteletségévé teszi, hogy a bort szekéren szállítsák a pinczékbe.⁴ A méhser mérésétől teljesen eltiltja őket.⁵

Viszont az évi vásárok jövedelmét egészen átengedte.⁶ A község régi vásártartási jogát Ilsvai Lesták fiától, Pétertől kapta.⁷ I. Ferdinánd kora óta évenként kétszer volt országos vására: pünkösdkor és a Szt. Márton napját (nov. 11.) megelőző és követő héten. Hogy a forgalom emelkedjék, Pálffy még két országos vásár tartását kérelmezi III. Ferdinándtól. A király a Szt.-György vértanu (ápr. 24.) és Szt.-Bertalan apostol (aug. 24.) napja körüli időt tűzi ki az országos vásár idejéül. Hetivásár napjául pedig a szerdai napot erősíti meg.⁹ A vásárra jövő kereskedőket, hogy a piacot minél számosabban felkeressék, ugyanolyan szabadalmakban részesíti, mint a milyeneket a kereskedők a szabad városokban és falvakban élveznek.⁸

A nyugat felől érkező kereskedők, ha a bányavárosok piacait akarták felkeresni, kénytelenek voltak a Nyitra völgyét útba ejteni.¹⁰ Majd pedig, csalogatva Bajmócznak rájuk nézve oly kedvező szabadalmi által, bizonyára ott is üzérkedtek. A brünni posztókereskedők Holics felől Nagyszombatnak, Semptének és innen vissza Nyitra vármegyébe,¹¹ majd Nagytapolcsányon át vonultak a bányavárosokba; ¹² a bécsi kereskedők, kik különleges czikkéket, stájer aczéllal, déli gyümölcscsel üzérkedtek, már a közép-

¹ Gazdaságtört. Szemle. IV. köt. 476—478. l.

² *Csaplár Benedek*: Történeti adatok Privigye multjából. (Századok, 1874. 133. l.)

³ Gazdaságtört. Szemle, IV. köt. 477. l.

⁴ 8-ik pont.

⁵ 4-ik pont.

⁶ 5-ik pont.

⁷ *Szerémi—Ernyei*: 676. l.

⁸ A szabadalomlevél bevezetése és vége.

⁹ U. o. vége.

¹⁰ *Gárdonyi Albert*: Felsőmagyarországi keresk. útvonalai a középkorban. (Közgazdasági Szemle, 1908. 193. l.)

¹¹ U. o. 192. l., *Wenzel Gusztáv*: Nyitra várm. XV. századbeli vámhelyei. (Értek. a tört. tudományok köréből. II. köt. 7. l.)

¹² *Sobó Jenő*: Selmezbánya szab. kir. város társadalma, ipara és kereskedelme a XVI. sz. második felében. Budapest, 1910. 47. 96. l. (Múvtört. értek. 40. sz.)

korban jártak keresztül a Nyitravölgyön.¹ Bajmócczal szemben, a Nyitra balpartján épült Privigyé szintén már a középkorban vámszedőhely volt. Az a körülmény, hogy a bányavárosok egyik útvonala rajta keresztül Körmöczre vitt, az éjszakibb vonal pedig Nedozséren keresztül Turócz vármegyébe vezetett,² a közeli Bajmócz felkeresésére csalogatta a kereskedőket. Itt fordultak meg a hazájukból kiűzött s a felvidéket bejáró cseh-morva testvérek majolikaczikkeikkel³ erre járt a felvidéki kalmárok társasága, miután a királytól 1653-ban a felvidéken szabad kereskedési jogot nyert.⁴ Kétségtelen, hogy a bajmóczy vásárt is felkeresték.

Már Thurzó Szaniszló is említi, hogy Bajmóczon sóval és vassal nagyban üzérkednek.⁵ A községnek sóvámja is volt; a bányavárosoknak pedig 1420 óta szükségleteiket itt kellett beszerezniök.⁶ Ezen bevásárlásukra bizonyára vásárnapot tűztek ki, melyen egyúttal egyéb cikkeiket szerezhatték be.

Pálfy Pál szereplése összeesik az ellenreformatio terjedésével; képzeltethető, hogy a felajánlott templomi búcsúra, melynek napja egybe esett a Márton-napi országos vásárral,⁷ a szomszédos lakosok nagyobb mértékben sereglettek Bajmócz piaczára.⁸ Megemlíthető, hogy a Kálmán király ideje óta ismert bajmóczy melegfürdő, melyet a Thurzók korában átépítettek,⁹ szintén magára vonta a figyelmet, minek következtében a község forgalma élénkült.

Bajmócz szabadalmait III. Ferdinánd megerősítette. A legközelebbi megyegyűlésen Aluniczky Péter jegyző felolvasta s mivel ellentmondás nem történt, jóváhagyták.¹⁰

Dr. Relković Néda.

¹ U. o. 96. l., *Gárdonyi*: 193. l.

² *Wenzel*: 8. l.

³ *Pavel Sochau*: Slovenska Majolika (Sbornik, IV. köt. 1899. 96—132. l.); ismerteti *Ernyei József* a magy. nemz. múzeum népr. osztályának értesítőjében. 1900. évfolyamában 307—311. l.

⁴ *Schindler Gyula*: A selmeczbányai czéhek élete. 1909. 35. (Müvtört. értek. 31. sz.)

⁵ *Gazdaságtört. Szemle*. IV. köt. 477. l.

⁶ *Nyitra* várm. monogr. 579. l.

⁷ *Szerémi—Ernyei*: 679. l., *Schem. Hist. Neosol*. 366. l.

⁸ *Szerémi—Ernyei*: 672. l., *Egyet. Magy. Encykl.* V. köt. 258. l.

⁹ *Nyitra* várm. monogr. 381. l., *Bél*: 419. l., *Egyet. Magy. Encykl.* V. köt. 258. l.

¹⁰ Jegyzet a szabadalomlevelen.

Válasz dr. Haraszti Emil úrnak.

A Századok f. é. 4—5. számában ismertettem H. Lichtenberger »Wagner Richard« cz. munkája fordítását s illetőleg Haraszti úr »Wagner Richard és Magyarország« című együttes kiadványát.

Gondos elolvasás után elismeréssel szóltam a kettős könyvről s kiemeltem, hogy jó volna, ha H. dr. úr műve németül is megjelenék. Azonban nem hallgathattam el, hogy munkájában vannak kijavítandó dolgok, elég szép számmal. Meglepetésemre H. dr. úr kritikámra választ írt, sőt — ! írta ridegen, írta személyeskedve ; oknélküli érzékenységgel elismerésemet »vállveretésnek« nevezi, kifogásaimat rosszindulatból eredettnak gondolja ; nem által figyelmetlenséggel és a tárgyiasság hiányával vádolni, azonfelül úgy véli, hogy csekélységem »nem értette meg, amit olvasott«.

Ezt a hangját nem követem. Hanem legyen szabad védekezésének (s egyben vádaskodásának) alaposságát egyetlen példával — sapienti sat — megvilágítanom. Bírálatomban megjegyeztem : jó lett volna a mai olvasóval közölni, hogy ki volt az a muzikalis miniszterelnök, a ki a »Tannhäuser« főpróbájáért otthagytta az országgyűlést. Erre, válaszában, H. dr. úr így világosít fel : »Ha gondosabban olvas Kereszti úr, ezt a fontos (!) adatot is megtalálja a 370. lapon : az Orczy-aera miniszterelnöke Szlávy József volt«. Pedig a dolog úgy áll, hogy kettőnk közül én igazán gonddal olvasok : a »Tannhäuser«-dologról a 347. lapon van szó ; akkor 1871-et írtak. A H. dr. úr által nyújtott felvilágosítás Szlávy miniszterelnöke az Orczy-aera viselt dolgait 1873-ban tárgyalta ; ellenben 1871-ben — s ez nem az én rosszakaratomból történt — gróf Andrássy Gyula volt a miniszterelnök. Ez némi különbség... Folytathatnám is a helyesbítéseket, de nem teszem.

Igen örülök, hogy Haraszti dr. úr »könyvének némely fogyatékoságára rájött« ; kérem : folytassa ezirányú munkásságát, hogy mindent pótolhasson a német kiadásban. Még inkább fogok örülni, ha a német kiadás megjelenté után a német kritika nem lesz kénytelen H. E. dr. úr megállapításával élni : hogy t. i. »Magyarországon nincsen tudományosan és zeneileg képzett Wagnerista«.

Kereszty István.

Cserhalmi Sámuel †. (1858 decz. 8—1917 aug. 5.)

F. évi augusztus 5-én vesztettük el Társulatunk érdemes pénztárnokát, Cserhalmi Sámuel. 1900 június 7-ike óta látta el a pénztárnoki teendőket, az utóbbi években törődötten ugyan s számolva közeli elmúlása gondolatával, de mindvégig példás buzgósággal és nem csökkenő ügyszeretettel. Társulatunkhoz nem pusztán tisztviselői alkalmaztatása fűzte, hanem egyenes magyar lelkének ragaszkodása is hagyományainkhoz és ezeréves történetünk emlékeihez, melyek felkutatásának és ismertetésének intézményes biztosítását látta Társulatunkban. Társulatunk pártolását s érdekeinek előmozdítását ennél fogva nemcsak tudományos, hanem hazafias kötelességnek tartotta mindenkire nézve. Volt érzéke a tudományos törekvések iránt, mert hiszen eredetileg a tanári pályára készült, sőt a classica-philológiából a tanári szakvizsgálatot is letette, de a mostoha viszonyok más életpályára kényszerítették. Idealismusát azonban változatlanul megőrizte; szeretetét megosztotta a történelem és a classica-philologia között s egyforma buzgalommal és lelkesedéssel szolgálta a Philológiai Társaság s a Magyar Történelmi Társulat érdekeit, mint azok pénztárnoka. Elégtételül szolgálhatott nemcsak az, hogy az évvégi számadások megvizsgálására kiküldött bizottságok a legteljesebb elismeréssel állapították meg mindenkor a pénztár legpontosabb kezelését és a számadások kifogástalan rendbentartását, hanem az elnökség változatlan bizalma is, mely látta benne a Társulat anyagi ügyeinek megbízható és hűséges sáfárját.

Temetése, melyen társulatunkat dr. Ányos Lajos r. tag képviselte, aug. 7-én folyt le Piliscsabán.

Emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

Iványi István †. (1845—1917.)

Iványi Istvánban a monographikus történetírás egyik rendkívüli szorgalmú és tehetséges munkását veszítette el. Negyven éven keresztül csendben és feltűnés nélkül dolgozott. Történeti búvárkodásai localis körre szorítkoztak; de azt a területet, melyet vizsgálódása körébe vont, becsülettel és lelkiismeretesen megmunkálta. Előbb szülővárosának, Lugosnak történetével és ezzel kapcsolatban a Temes-vidék egyes községeinek multjával foglalkozott, később pedig, mikor Szabadkára került tanárnak, Szabadka és Bács-Bodrog vármegye története lett búvárkodásainak kimeríthetetlen tárgya. A történetíró számára úgyszólván

teljesen parlagi terület volt ez. Előbb csak kedvtelésből böngészett a városi levéltár régi actái között. Egész odaadással akkor látott a munkához, a mikor Szabadka város közgyűlése a városnak a szabad királyi városok sorába való felvételének százados évfordulója alkalmából 1878 január 24-én *Szabadka történetének* megírására pályázatot hirdetett és Iványi Istvánt bízta meg a munka megírásával. Kevés, alig számottevő feldolgozott anyagon kívül majdnem mindenben a saját kutatásaira volt utalva. A városi, megyei, országos és a bécsi udvari levéltárak poros actáiból keltek életre Szabadka város két vaskos kötetre terjedő monographiája és közben lassankint készült másik főmunkája, *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára* öt kötetben, a mely a már eltűnt és létező bácskai községek egész hajdan korát mintegy dióhéjban foglalva nyújtja. Ezt a munkát a feldolgozás hiányai dacára anyagának rendkívül becses volta teszi hézagpótló alkotássá.

E két alapvető munkáján kívül a kisebb történeti monographiák, tanulmányok és adatgyűjtemények egész sora hirdeti Iványinak lankadatlan munkakedvét és lázas tudományszomját, a mely őt a helyi írók sorából kiemelve, számára tisztességes helyet biztosít történeti irodalmunkban is. Épen e folyóirat hasábjain, *Szabadka történetének* első kötetét ismertetve, jegyzi meg róla bírálója (S.), hogy Iványi ezen munkájának főérdeme, hogy az író eltalálja, miként kell egy város történetét úgy megírni, hogy hű képét adja egyrészt saját különleges fejlődésének, de a mellett általánosítsa a másokkal közös vonásokat és ügyesen beleilleszse a hazai történelem keretébe.¹ Majd pedig később ugyanitt a második kötetéről Kőszegi S. azt jegyzi meg, hogy azt egy kifogyhatatlan, kutató szorgalommal megáldott író adja a magyar történetírás kincstárának, ki minden lépten-nyomon eredeti forrástanulmányt árul el a töretlen úton. Nem tudjuk, vajjon hibájára, vagy dicséretére mondjuk-e a szerzőnek, hogy művében szigorú történész, nagy statisztikus, csak néha kritikus s nem bölcselő és csak néha tud felmelegedni; de viszont épen ebben van szigorú tárgyilagosságának biztosítéka.²

Iványi István egyszerű iparos szülőktől származott 1845 december 17-én Lugoson. Családi nevét — Ivanovszky — 1867-ben magyarosította Iványira. Középiskoláit Lugoson és Temesvárott végezte. 1862-ben a piaristarendbe lépett s mint novicius Vácra került. Itt tanult meg magyarul, mert eddig

¹ Századok, 1886. évf. 728. l.

² Századok, 1892. évf. 851. l.

csak németül és oláhul tudott. Elvégezve a theológiát, majd 1871-ben a latin, német és görög philológiából tanári oklevelet nyerve a szegedi, nagykanizsai, pesti, nyitrai és temesvári piarista gimnáziumokban tanárkodott. 1875-ben kilépett a piaristarendből és Szabadkára került tanárnak, ahol 1895-ig működött. Ezután súlyos szembaja miatt, melyet nemsokára mindkét szemével elvesztése követett, nyugalomba kellett vonulnia. Azóta pedig csendes visszavonultságban, családja körében olthatatlan tudásvágytól sarkalva, mások segítségével, tovább dolgozott csaknem haláláig, a mely 73 éves korában rövid betegeskedés után 1917 július 7-én következett be. Még a vak-ság sem bírta búvárkodásában tétlenségre kárhozottatni; a sors által reá mért csapás súlyát munkával enyhítette.

Száznál többre rúgó értekezéseinek címzeit e helyen föl nem sorolhatjuk, de nem tagadhatjuk meg az elismerést a localis történetírás egyik legszorgalmasabb munkásától, a ki önzetlenül dolgozott és a kinek az írói munka lelki gyönyörűség volt.

Loósz István.

1917 június havában fizettek:**a) alapítványt:**

Hangya szövetkezet 400 K

b) tagdíjat:

1915-re: Dr. Dragomir Silvius, Orsovai áll. népiskola (20 K), összesen 30 K.

1916-ra: Dr. Dragomir Silvius, Eperjesi kir. kath. főgymnasium (17 K), Fiumei m. kir. tengerészeti akadémia (20 K), dr. Magossy József, Wертán Pál, összesen 67 K.

1917-re: Aradi áll. főreáliskola (20 K), Aradi kir. főgymnasium (20 K), Beregszászi áll. főgymn. (20 K), Bély József, Boér Aurél, Budafoki áll. polg. fiúiskola (20 K), Budapesti József-műegyetem közgazd. seminariuma (20 K), Dobos Gergely, Eperjesi kir. kath. főgymnasium, Fiumei m. kir. tengerészeti akadémia (20 K), Gyulai r. kath. főgymn., Hársing István, dr. Jeszenszky István (20 K), Kispesti áll. polg. fiúiskola (12 K), Láng Antal, Lukáts Ferencz, dr. Magossy József, Makói áll. főgymnasium (20 K), Medean Sergius, Munkácsi áll. főgymn. (20 K), Orsovai áll. népiskola (20 K), dr. Oslay Ferencz, Sepsiszentgyörgyi Mikó-collegium (20 K), Simkó Béla, dr. Weichardt Gabriella. Összesen 362 K.

1918-ra: Br. Láng Lajos (20 K). Összesen 20 K.
Mindösszesen 879 korona.

1917 július havában fizettek:**a) alapítványt:**

Dedek Crescens Lajos 200 K

b) tagdíjat:

1914-re: Tolnavármegyei Múzeum. 10 K.

1915-re: Tolnavármegyei Múzeum, Horváth Sándor. Összesen 20 K.

1916-ra: Tolnavármegyei Múzeum, Horváth Sándor. Összesen 20 K.

1917-re: Br. Bálint József, Balkányi Ernő, Brassói ág. ev. főgymn. (20 K), Brassói áll. főreáliskola (20 K), Brassói r. kath. főgymn., Budapesti Erzsébet-főiskola, dr. Csillag Mária, Czékus László, Esztergomi főegyház-megyei könyvtár (20 K), Gecser Béla (20 K), Henze László, Horváth Jenő, Horváth Sándor, Kamenszky Árpád, Mikó Vilma, Nagykanizsai f. kath. főgymn. (5 K 40 f.), dr. Patay József (10 K 10 f.), Podolini r. kath. főgymn. (20 K), Tordai m. kir. áll. főgymn. (20 K). Összesen 245 korona 50 fillér.

1918-ra: Esztergomi főegyház-megyei könyvtár (20 K). Összesen 20 K.
Mindösszesen 515 korona 50 fillér.

A Századok Tartalommutatójára előfizettek:

Kalocsai főszékesegyházi könyvtár. Dr. Schreiber Lajos. Dr. Tihanyi Mór. Dr. Rott Nándor. Bákódi Antal. Florek Pál. Csaba Jenő. Norbertinusz premontrei pap- és tanárképző intézet. Dr. Veress Endre. Viczmány Tamás. Pongrácz Jenő. Péterffy Lajos. Dr. Gyórfy István. Budapesti országos izr. tanítóképző. Gróf Hadik-Barkóczy Endre. Szölgvémy János. Budapesti kereskedelmi akadémia. Dr. Weichart Gabriella. Dr. Kun József. Bartos József. Budapesti kegyesrendi főgymnasium. Kissházy Sz. Gyula. Dr. Magyary-Kossa Gyula. Gyöngyösi állami főgymnasium. (6 kor.). Dr. Keppich Gyula. Seress László. Budapesti evang. főgymn. könyvtár. Dr. Relkovic Neda. Dr. Gyóry Tibor. Dr. Erdélyi Lajos. Budapesti Nemzeti Múzeum régiségtára. Dr. Baranyay Jusztin. Budapest cziszterci r. tanárképző. Dr. Petro Béla. Dr. Tolnai Vilmos. Fetszer Antal (6 kor.). Szamosújvári Örmény Múzeum. Palóczy Edgár. Belóczy Sándor. Dr. Lipták János.

Kenessey Gyula. Bély József. Miskolcai kir. kath. főgymnasium. Báró Radvánszky Kálmán. Révész Kálmán. Dr. Téry Gyula. Báró dr. Wlassics Gyula. Szabó Adorján. Berwaldszky Kálmán. Egri érseki joglyceum könyvtára. Herzeg Festetics titkári hivatala. Huszár Dezső. Ruisz Gyula. Bély János. Gróf Károlyi Nemzedék Levéltára. Dr. Zubkovicz György. Gróf Festetics Pál. Gróf Csáky Vidor. Kéry A. Kamill. Marosvásárhelyi városi könyvtár. Máriássy Ödön. Kőszegi benczés székház. Dr. Király János egyetemi tanár. Zsebráczky Géza. Mohácsi Német Lipót. Debreczeni kegyes-tanítórendi róm. kath. főgymnasium igazgatósága. Sáfrán József. Fiumei m. kir. tengerészeti hatóság. Iglói evang. főgymn. könyvtár. Iglói m. kir. áll. elemi népiskolai tanítóképző intézet (6 kor.). Törökbecsei állami polgári iskola. Kassai állami jogakadémia könyvtára. Hant Géza. Dr. Pethő Sándor. Budapesti egyetemi könyvtár (3 p.). Kohl Medárd. Dr. Horváth János. Állami polg. leányiskola Ungvár. M. kir. áll. tanítóképző int. Losonc. Vargha Zoltán dr. Hajdunánási főgymn. igazg. Dr. Walter Gyula. Csonnai prem. székház. Dr. Erdélyi Pál. Dr. Rásky Béla. Kalocsai Jézustársasági kollégium. Pálffy László. Pannonhalmi főapátsági könyvtár. Benczur Gyuláné. Plathy Pál. Dr. Förster Jenő. Beyer Theophil. Pap Károly. Zirczi apátság. Kubinyi Miklós. Huberth Vilmos. Gr. Tisza Lajos. Polatsek-könyverkereskedés Temesvár. Br. Tallián Dénes. Debreczeni egyetemi magy. tört. seminarium. Bereczky László. Bán Ágoston. Mokus Gyula. Br. Podmaniczky Gézné. Dr. Karácsonyi János. Király Ernő. Szatmárnémeti ref. főgymnasium. Dr. Sisic Nándor. Mezőturi ref. főgymnasium. Dr. Károlyi Árpád. Theresianum Bécs. Dr. Pálovich István. Dr. Banczik Samu. Debreczeni János. Sörös Pongrácz. Somogyi-könyvtár Szeged. Dr. Hanuy Ferencz. Tolnay Lajos (6 kor.). Szentkirályi Kálmán. Jászóvári prépostság. Varga Antal. Gyulai r. kat. főgymn. Lányi Bertalan. Dr. Schilling Lajos. Nyitrai r. kath. főgymn. igazgatóság. Chobot Ferencz. Lakatos Dénes. Gr. Széchenyi Bertalan. Váczi kegyesrendi főgimn. igazgatósága. Wagner Lajos. Szokrcsányi Lajos (6 kor.). Rózsahelyi kath. főgim. igazgatósága. Máramaroszigeti kath. főgymn. igazgat. Dr. Madarassy László. Aradi kulturpalota könyvtára. Losonci áll. főgymn. Glyczy Elemér. Halbik Ciprian. Székesfehérvári ciszt. főgymn. Seres Samu Zilah. Tomasich Miklós. Vojnich József. Vuchetich Sándor. Zombori könyvtáregyesület. Rágendorfer Jenő. Gyulafehérvári r. kath. főgymn. (6 kor.). Br. Forster Gyula (6 kor.). Szentgotthárdi áll. főgymn. Zsolnay Miklós. Müller Frigyes. Csutak Vilmos. Gárdonyi Géza. Dr. Kováts Ferencz. Nagyszalontai polgári leányiskola. Dr. Lovas Elemér. Dr. Reiner János. Sárközy Imre. Rudnay Béla. Pajdusák Máté. Dr. Porst Kálmán. Dr. Mikler Károly. Gr. Zelenáski Róbert. Br. Eötvös-kollégium. Hertelendy László (6 kor.). Lupas János. Körmezbányai állami főreáliskola. Budapest fővárosi nyilvános könyvtár. Dévai állami főreáliskola. Széll József. Nyiregyházi ág. evang. főgymn. Gyalokay Jenő. Br. Bánffy Györgyné. Hg. Esterházy Miklós kismartoni könyvtára. Selmeczbányai ev. lyceum. Dr. Kiss Károly. Dr. Lőrincz Gyula. Breznóbánya v. tanácsa. Dr. Váradi Ödön. Jenő főherczeg ö cs. és kir. fensége. Schmarda János. Magyary Kossa Sámuel. Végh István. Benedek Sándor. Várady Sándor. Resiczabányai polg. főiskola. Müller György. Dr. Oslay Ferencz. Bikkessy Béla Károly. Dr. Jánossy István. Dr. Polner Ödön. Id. Wolf Lipót. Gr. Crouy-Chanel Endre. Kassai m. kir. áll. felső leányiskola (2 péld.). Dr. Oszvald Arisztid. Debreczeni áll. főreáliskola. Debreczeni áll. főreáliskola ifjúsági könyvtára. Mohács nagyközség. Dr. Rada István. Sepsiszentgyörgyi Mikó-kollégium. Sztankovicszky János. Bányai Károly. Eperjesi ág. ev. kollégium. Dr. Balanyi György. Dr. Pozsgay Rezső. Romhányi János. Pápai ref. főgimn. Dr. Miklósy Zoltán. Zimányi Gyula. Eperjes sz. kir. város. Igló város. Dr. Udvardy László. Kiss Jenő. Cs. és kir. külügyminist. könyvtára, Bécs. Cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár. Győry Árpád. Dr. Friedreich Endre. Br. Jósika Sámuel. Segesvár városa. Bothár Dániel. Baumgartner Alajos. Boleratzky Gyula. Szatmárnémeti város (6 kor.). Dr. Sasvári Józsefné. Körmezbánya városa. Dókus Gyula. Nagy Zoltán. Nagyszombati érseki főgymn. Fiumei tengerészeti akadémia. Berecz Ábel. Palatinus József. Besztercebánya városa. Rimaszombat vá-

rosa. Ranschburg Gusztáv (3 péld.). Soproni sztbenedekrendi főgymn. Gr. Khuen-Héderváry Károly. Lévai kegyesrendi főgymn. Dr. Margalits Ede. Pozsonyi áll. főreáliskola. Nagyvárad városa. Dr. Hegedüs János. Hartmann Lipót (Zágráb). Dr. Balogh Jenő. József műegyetem középkori épít. tanszék. Dr. Bruckner Győző. Esztergom vármegye. Temesvár sz. kir. város. Csányi László. Ferenczi Miklós. Lugos város. Dr. Szabó Aladár. Pozsonyi ev. theol. könyvtár. Házi Jenő. Révay Mátyás. Győr sz. kir. város. Dr. Szentkláray Jenő. Kecskemét város. Nyitra vármegye közönsége. Dr. Anyos Lajos. — Összesen 1070 K.

A Thallóczy-alapra adományokat küldtek 1917 június 1-től:

Dr. Balogh Jenő	100 K.
Hódmezővásárhelyi ref. egyház	10 »
Temesvár sz. kir. város	50 »
Reviczky Bertalan	10 »
Szatmárnémeti sz. kir. város.....	100 »
Dr. Holub József	10 »
Dr. Oslay Ferencz	20 »
Tolna vármegye közönsége.....	30 »
Máriássy Ödön	2 »
Dr. Závodszy Levente	10 »
Dr. Báró Tallián Dénes	100 »
Dr. Horváth Ödön (München)	100 »
Baranya vármegye közönsége	100 »
Vas vármegye közönsége	100 »
Németh József	60 »
Horthy Gyula	20 »
Romhányi János	5 »
Treer-család	1000 »
Debreczen városa	200 »
Br. Jósika Sámuel	100 »
Hirhager Imre	5 »
Nagy Zoltán	5 »
Tagányi Károly	20 »
Juhász Kálmán	10 »
Gr. Khuen-Héderváry Károly	2000 »
Nagyvárad városa	50 »
Győry Árpád	30 »
Belgrádi katonai kormányzóság	1835 »
Zólyomgye közönsége	50 »
Özv. Kállay Béniné.....	10 »
Popovics Sándor	100 »
Gömör vármegye közönsége	50 »
Fejér vármegye közönsége	100 »
Felméry Lajos	40 »
Káloz község közönsége	10 »
Karakas Károly	5 »
Összesen	6467 K.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Pályázati hirdetmény.

233655/1917. szám. A magyar királyi államvasutak igazgatósága a műhelyei részére 1918. évben szükséges műfák szállítására ezennel nyilvános pályázatot hirdet. — A szükséges faanyagok a következők:

1. 3979 m ³ erdei fenyődeszka,	4. 475 m ³ tölgyfadeszka,
2. 5187 „ „ fenyőpalló,	5. 720 „ metszett tölgyfa,
3. 22265 „ lucfenyődeszka,	6. 5585 „ 4—9 m. h. tölgyfapalló.

A pályázat tárgyát képező anyagok mennyiségét és pontos méretét feltüntetendő ajánlati űrlap, valamint a szállításra vonatkozó és az ajánlat-tételnél kötelező részletes módozatokat tartalmazó ajánlati felhívás az alulírott igazgatóság aanyag- és leltárbeszerzési osztályában (Budapest, VI., Andrassy-út 73. sz. II. em. 43/a. ajtószám alatt) díjtalanul kapható.

—Az előírt módon kiállított, ívenként egykoronás m. kir. okmány-bélyeggel ellátott ajánlatok az ívenként 1 koronás m. kir. okmány-bélyeggel ellátott és aláírt ajánlati felhívással együtt lepecsételve leg-későbbben **folyó évi október hó 17-én déli 12 óráig** a fentemlített szakosztálynál benyújtandók vagy posta útján odaküldendők. — Az ajánlat borítéka a felírással látandó el: »Ajánlat a 233655/1917. számhoz.«

Bánatpénz gyanánt az ajánlandó cikkek értékének 5%-a legkésőbbben f. évi október 16-án déli 12 óráig a m. kir. államvasutak főpénztáránál akár készpénzben, akár állami letétekre alkalmas értékpapirokban teendő le.

Bánatpénz nélkül vagy később benyújtott, valamint az olyan ajánla-tok, melyek nem az előírt módon tételnek, vagy a melyek az aláírandó ajánlati felhívás nélkül nyújtnak be, figyelembe nem fognak vétetni. Budapest, 1917. évi szeptember hóban.

A magyar kir. államvasutak igazgatósága.

A „Századok“ régibb évfolyamai

nevezetesen az 1878, 1890, 1891, 1893, 1896—1914 évi évfolyamok kötetenként 12 koronáért kaphatók a Társulat titkári hivatalában (Budapest, I., Vár, Országos Levéltár). A Társulat tagjai évfolyamát 10 K-val rendelhetik meg.

Ugyanott kapható:

A Századok Név- és Tárgymutatója I. köt. (1867—76)	12.— K, tagoknak 8.— K
A Történelmi Tár 1880, 1881, 1884—1888, 1891—1899. évfolyamai, évfolyamoként ...	10.— » » 6.— »
A Történelmi Tár 1900—1911. évi folyamai évfolyamoként	10.— » » 6.— »
A gróf Teleki-család oklevéltára. I., II. kötet. Egy-egy kötet ára	10.— » » 6.— »
A magyar történelmi irodalom évi repertoriumai. Összeállította Hellebrant Árpád. Az 1912., 1913., 1914., 1915. év történetirodalma. Egyenként	1.50 » » 1.— »

A Magyar Történelmi Életrajzok

1917. évi folyama:

Márki Sándortól

Horváth Mihály életrajzát hozza.

1916. évi folyama:

Báró Jósika Miklós életrajza

dr. Dézsi Lajostól.

Előfizetés
tagoknak
10,— nem
tagoknak
16 korona.

A kötet azonkívül, hogy részletes életrajzát adja a magyar regényírás egyik úttörőjének, időszerű is annyiban, hogy behatóan foglal-
kozik a galíciai (1812), olaszországi (1814)
és a franciaországi (1815) hadjárattal is.

ÚJ TÖRTÉNELMI KÖNYVEK A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

**A MAGYAR NEMZET ÖNÁLLÓSÁGÁÉRT ÉS FÜG-
GETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT KÜZDELMEK
TÖRTÉNETE** az 1505-iki rákosi országgyűlés-
től a Rákóczi-emigratio kihaltáig. — Dr. Thaly
Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Törté-
nelmi Társulat. I. kötet: Szabó Dezső: **Küzel-
meink a nemzeti királyságért. 1505—1526.**

Ára 6 korona.

Takáts Sándor: ZRINYI MIKLÓS NEVELŐANYJA.

Ára 4 korona.

KULTURA ÉS TUDOMÁNY. 19. kötet. A. F. Pollard:
Anglia története. Ára kötve 2 kor. 40 fillér.

**MEGREDELHETŐ: LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)
R.-T. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-
ÚT 21. SZÁM ÉS MINDEN HAZAI KÖNYVKERESKEDÉSBN.**

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatokra:

A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története

- 1. a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.**
- 2. Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.**

Az ajánlás a 2. sz. feladatra a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatóvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I. Országos Levéltár) 1917. évi december hó 31-ikéig küldendő be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizetetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. A mű elkészítésének határideje 1920. évi december hó 31-ike. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

Az 1. sz. feladatra a pályázat nincs időhöz kötve. A feltételeknek megfelelő ajánlkozást a Társulat elnöksége bármikor elfogad.

Előfizetési felhívás

A Századok Tartalommutatója 1867—1916. címmű műre.

A Magyar Történelmi Társulat ötvenéves fennállása alkalmából elhatározta a Századok ötven évfolyama egységes Név- és Tárgymutatójának és ezzel párhuzamosan, de a Név- és Tárgymutatótól függetlenül az ötven évfolyam Tartalommutatójának kiadását. Ez a munka tartalmazni fogja:

- 1. a Századokban megjelent cikkek címzeit szerzőik betűrendjében,**
- 2. a Századokban ismertetett könyvek címzeit a könyvek szerzőinek betűrendjében.**

A Tartalommutató szedése annyira előrehaladt, hogy e kiadványunkat az előfizetőknek még az ősz folyamán meg fogjuk küldeni, felkérjük tehát előfizetőinket és olvasóinkat, hogy a kik e kiadványunkat még megrendelni óhajtják, rendelésüket mielőbb küldjék be, mert a mai magas nyomdai árak mellett e kiadványunkat csak a szükséges példányszámban jelentetjük meg.

A kötet ára 6 korona; tagoknak 4 korona.

Az előfizetési összeget legcélszerűbb postatakarékpénztári számlánkra (1099. sz.) befizetni. É czélra tagjainknak külön S. betűvel jelzett befizetési lapokat küldtünk szét.

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
D^o DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LI. ÉVF. 9-10. SZÁM. 1917. NOV.-DECZ.
BUDAPEST, 1917. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

Tisztelettel kérjük tagjainkat és előfizetőinket, hogy költségkímélés és a sürgetések elkerülése végett tagsági, illetőleg előfizetési díjukat a január hónapban szétküldendő postatakarékpénztári befizetési lapok felhasználásával társulatunk pénztárába juttatni szíveskedjenek.

Tartalom.

	Lap
Fraknói Vilmos: Az 1485. évi nádori cikkelyekről	529
Timon Ákos: Az 1485. évi nádori cikkelyekről	537
Sörös Pongrácz: Frangepán Ferencz, kalocsai érsek, egri püspök (II. közl., vége.)	545
Márk László: A királyi tanács átalakulása és története 1526 után (II. közl., vége.)	577
Történeti irodalom.	
Bíró Venczel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542—1690). Ism. <i>Lukinich Imre</i>	603
Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Ism. <i>Tolnai Vilmos</i>	610
Gondán Feliczián: A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei. Ism. <i>P. Szigyártó Gábor:</i> Szózat az erdélyrészi magyarok és szászok ügyében. Ism. <i>Dékáni Kálmán</i>	611
Le Bon, Gustave: Enseignements psychologiques de la guerre européenne. Ism. — <i>ő—ő.</i>	612
B., P. v.: Nikolaus II. und das Ende der Romanows. Ism. <i>Morvay Győző</i>	615
Hodnik, Armando: L'Ungheria e i magiari nella guerra delli nazioni. Ism. <i>G. A.</i>	621
Gulyás Pál: Könyvtári problémák. Ism. <i>Tóth Zoltán</i>	624
Folyóiratszemle	626
Tárca.	
A régi magyar hősiesség aranykönyve. Fölvívás olvasóinkhoz	644
Fraknói Vilmos: Nyilatkozat	644
Hivatalos Értesítő	645

Az elnökség és titkárság részére szánt küldemények Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

Az 1485-ik évi nádori czikkelyek.

I.

Nyílt levél Timon Ákoshoz.

Tisztelt Barátom!

Közel két évtized előtt azon merész fölfogásom bizonyítására vállalkoztam, hogy a nádori méltóság hatáskörét megállapító 1485-ik évi czikkelyek, melyek 1584 óta a mai napig az országgyűlési végzemények összes kiadásaiban helyet foglalnak, a törvények természetét és jogerejét nélkülözik, tehát tévedésből kerültek az őket meg nem illető helyre.¹

Az újabb történetnyomozás folyamán földerített tények hosszú sorozatát egybeállítva, kimutattam, hogy a nádori czikkelyekben foglalt jogtételek 1485 előtt nem voltak érvényben, 1485 után nem léptek hatályba.

Igyekezetem eredménytelen maradt. A magyar alkotmánytörténet munkásai ragaszkodnak a régi tanhoz. Te is, Tisztelt Barátom, jeles kézikönyved összes kiadásaiban azt tanítod, hogy bizonyítékaim »nem meggyőzők«.

Teljes tárgyilagosságod kétségen felül állván, el kell hinnem, hogy bizonyítékaim nem meggyőzők. De föl szabad tennem, hogy ennek az az oka, hogy bizonyítékaimat nem tudtam meggyőző formába öltöztetni.

Ezért új kísérletet teszek, hogy Téged »meggyőzzek«; és a sikert annál biztosabban várom, mert új bizonyítékokkal is állhatok elő.

A discussio terét lehetőleg szűk korlátok közé szorítani kívánván, mellőzöm e helyen az 1485 előtt fönnálló jogi helyzet ismertetését és a tizenkét czikkely közül háromnak tárgyalására szorítkozom.

I.

A II. czikkely szerint a nádor »a hiskorú király gyámja«.

A királyi gyámság kérdése először az 1508-ik évi országgyűlésen került szőnyegre. II. Ulászló felszólította az országrendeit, hogy fia megkoronáztatásához járuljanak hozzá. Ezek

¹ A Századok 1899-iki évfolyamában. 485—506.

azt egy föltételhez kötötték. A királytól kötelező ígéretet követeltek, hogy fia gyámjává külföldit rendelni nem fog, névszerint Miksa német királyt mellőzni fogja.

A föltételnek ilyenén formulázásával világosan elismerték, hogy a király

a) a gyám megválasztásában korlátlan szabadsággal rendelkezik és a gyámságot Miksára is ruházhatja ;

b) ha a föltételt elutasítja, fia megkoronáztatásáról le kell ugyan mondania, de a gyám megválasztásának korlátlan szabadságát továbbra is megőrzi ;

c) ha a föltételt elfogadja, a gyámságot külföldre nem ruházhatja, ellenben a magyarországi rendek köréből bárkit jelölhet ki gyámul.

A király kedvezményt várt az ország rendeitől, kik azt viszont-engedmény árán megadni készek voltak.

Már pedig ha fönnálló törvény a kiskorú király fölött a gyámságot a nádorra ruházza : lehetetlen volt ezen viszont-engedményt Miksa gyámságának kizárásában keresni.

A viszont-engedményben az ország rendei positiv ígéretet is vártak a királytól, hogy a kiskorú királyt az ő »kormányzásukra«, vagyis a gyámságról való rendelkezést az országgyűlésre bizza.

Már pedig ha fönnálló törvény a gyámságot a nádorra ruházza : az ország rendei nem törekedhettek a rendelkezés jogát maguk részére megszerezni.

Ezen következtetések logikai helyességét Tisztelt Barátom bizonyára el fogod ismerni.

A király elfogadta a föltételt és ígéretét ünnepélyes formában, több példányban kiállított oklevélbe foglalta.¹

Azonban ígéretén túltette magát. Az 1515-ik év nyarán Miksát és Zsigmond lengyel királyt nevezte ki fia gyámjainvá ; sőt tovább ment, hét főurat jelölt meg, a kik hivatva voltak a gyámok nevében az országot kormányozni.

Ezen megállapodása nem maradhatott titokban. Mindazáltal a rendek a királyi ígéret merész megszegését némán túrték.²

¹ Az 1508 május 27-iki okirat három ilyen példánya fordult meg kezemben ; kettő a bécsi titkos levéltárban, egy Kismartonban.

² *Istvánfy* a XVII. század elején írt történeti munkájában elbeszéli, hogy Perényi nádor, a mikor a császár és a magyar király között létrejött családi és örökösödési szerződés felől értesült, Pozsony utczáin végig kocsizva, az ország rendei nevében élőszóval tiltakozott. Ezen előadás a belső valószínűséget nélkülözi, de hitelességét teljesen megdönti azon tény, hogy a fejedelmi congresszuson örökösödési szerződés egyáltalán nem köttetett.

Néhány hónappal utóbb, 1516 márczius elején Ulászló súlyos betegségbe esett. Ekkor a két uralkodóhoz leveleket intézett, a melyekben őket a gyámi tiszt elvállalására fölkérte.¹ Majd a Budán időző főrendeket és nemeseket ágya mellé gyűjtván, kijelenté, hogy fia »neveltetését, gondozását, ellátását, élelmezését, őrzését« Brandenburi György örgrófra és Bornemisza Jánosra bizza; a mihez a jelenlevők hozzájárulásukat nyilvántották.²

Mivel a nevelők kijelölése a gyám legjelentékenyebb föladataihoz tartozik, ezt nem vonhatta volna el a király a nádortól, ha törvény létezik, mely ő rá ruházza a gyámságot. A nádor, ki ezen rendelkezésbe belenyugodott, ezzel elismerte, hogy a gyámság őt nem illeti meg; ha pedig netán csak a haldokló király iránti kímélet-ből hallgatott, a néhány hét múlva tartott országgyűlésen alkalmá, joga és kötelessége lett volna a rajta ejtett sérelem orvoslásáról gondoskodni és gyámi jogaiba behelyezését követelni.

Erre egyáltalán kísérletet nem tett. Ellenkezőleg, a jelenlevő rendekkel együtt a király rendelkezését megerősítette és nevében a nevelők esküjét átvette.³

Az ország kormányzását, a király kiskorúsága idejére, az országgyűlés kormánytanácsra bízta, melyet öt egyházi, hét világi főúrból és tizenhat köznemesből alakított. A világi urak között első helyen áll a nádor, de részére semmiféle külön joghatóság nem biztosított, ő tehát a kormánytanácsba mint a többi tanácstagokkal egyenlő állású zászlósúr, nem mint gyám lépett be. Ez nem történhetik, ha gyámságáról rendelkező törvény létezik.

Másrésről ignorálta az országgyűlés a két külföldi gyámot is, kiknek kinevezését, mint az 1508-ik évi ígérettel ellentétben álló tény joggal érvénytelennek tekinthette.

Mikor pedig ezek az 1517-ik évi tavaszi országgyűlésen azon követeléssel állottak elő, hogy gyámi hatóságuk ismeressék el és két-két tanácsosuk a kormánytanácsban nyerjen helyet: az országgyűlés fölkérte a királyt, hogy »az

¹ A Miksához intézett levél Bécsben. Zsigmond a hozzá intézett levélről többször tesz említést irataiban.

² Ez kétségtelenül kiderül a két főúr által az 1516 áprilisi országgyűlésen kiállított oklevélből, a melynek szövegét a kormánytanács állapította meg. Közlötte Szabó Dezső: A magyar országgyűlések II. Lajos alatt. 117. Téves Szabó azon fölfogása (16), hogy Ulászló »az ország kormányzását« is a két főúrra és Bakócz primásra bízta.

³ A fentebb idézett okiratban.

ország szabadságát és atyja esküjét tiszteletben tartván, az idegen tanácsosok befogadásához beleegyezését ne adja.«

Lajos nevében a kancellár kitérő választ adott a két követnek. Arra utalt, hogy a király örömmel aláveti ugyan magát a két uralkodó gyámságának, de mivel az országgyűlésen a rendek közül kevesen jelentek meg, ezen ügyben nem dönthet.

A következő évben (1518) a követelés megújítása alkalmával a kormánytanács megadta az érdemleges választ, mely így hangzott: »Ő felsége hálás a császárnak és a lengyel királynak mint szeretett rokonainak, apáinak és *gyámjainak*, kik jólétéről és országa érdekeiről meg nem feledtek. Sohasem volt szándéka *védnökségük és gyámságuk* alól kivonni magát; ellenkezőleg beléjök, mint testvéreibe, apáiba, *védnökeibe és gyámjaiba* helyezi reménységét és bizalmát. Kívánságaikat teljesíteni mindenkor kész levén, szívesen adna megbizottainak helyet a tanácsban; ezt azonban nyomós okok tiltják. Ugyanis ő felsége koronázása alkalmával atyja esküvel kötelezte őt arra, hogy az ország szabadságait tiszteletben tartja; már pedig ezek közé tartozik az is, hogy a királyi tanácsba idegenek ne bocsáttassanak.«¹

Ezen válaszból azt a következtetést lehet levonni, hogy a magyar rendek tulajdonképen nem is a gyámságnak külföldi uralkodókra ruházása, hanem ezeknek az ország kormányzásába való beavatkozása ellen foglaltak állást.

Mivel ezen válaszban a választási és koronázási hitlevélre hivatkozás történik, az idegeneket a tanácsból kizáró cikkely szóról-szóra idéztetik, sőt azután az eredeti okirat a követeknek bemutatott, ellenben a nádor jogigényeiről a gyámságra említés nem történik: föl kell tennünk, hogy azokat megállapító törvény nem létezett, mert különben azt mint döntő érvet értékesíteni el nem mulasztották volna.

II.

A X. cikkely szerint a nádor az ország határain kívül tartózkodó király helytartója.

Az 1485-re következő évek nagyobb részét Mátyás király az ország határain kívül Ausztriában töltötte. Nem találjuk nyomát, hogy ezen idő alatt a nádor a helytartó címét viselte, teendőit végezte volna; ellenben az okiratok nagy

¹ Az ezen tárgyalásokra vonatkozó államiratok: Acta Tomi-ciana. IV. 33—334.

tömege bizonyítja, hogy Mátyás az ország kormányát idegen földről csak úgy vezette, mint a mikor az ország területén tartózkodott.

Már pedig lehetetlen föltenni, hogy ha ő nagy politikai tervek érdekében a nádor hatalmát szilárd alapokra fektetni óhajtotta, az erre czélzó törvényt mindjárt megalkotása után hatályon kívül helyezte volna.

Utódai, II. Ulászló és II. Lajos, valahányszor Csehországba távoztak, a nádort rendelték helytartóvá. Eljárásuk természetszerűnek tűnik föl, úgy hogy annak magyarázásához külön törvény fönnállásának föltételezésére nincs szükség. Az ország első méltóságának mellözése, egy más zászlósúr hatósága alá rendelése a bizalmatlanság sértő kifejezése lett volna.

Mindazáltal azon tény, hogy mikor a király 1520-ban Csehországba készült, a helytartói tisztért a nádorral az erdélyi vajda és a kanczellár versenyeztek,¹ arra utal, hogy e téren a főrendek ambíciójának törvény korlátot nem emelt.

Ezt még biztosabban állapíthatjuk meg a királyi kinevezési okiratokból, különösen abból, a melylyel II. Lajos 1522 február 16-ikán a nádort helytartóvá nevezi ki. Elhatározásának, ha az törvényen alapszik, indokolására egyáltalán nem volt szükség, vagy pedig elegendő lett volna a törvényt említeni. Ő ellenben arra hivatkozik, hogy elődei a nádort »szokták« helytartóul rendelni és kiemeli Báthory István kifogástalan hűségét, a melylyel méltóságának »gyarapítására« érdemeket szerzett.²

Világos, hogy Báthory pártállása volt szemeiben a döntő momentum. Azok, kik az okirat fogalmazására befolyást gyakorolnak, élükön maga a leginkább érdekelt nádor, elárulják azon felfogást, hogy a király, ha politikai érdekek követelik, a régi »szokáson« túlteheti magát és a nádort mellőzheti.

Ezt a fölfogást sajátította el I. Ferdinánd király, ki megválasztatása után a nádort, ugyanazon Báthory Istvánt, noha hűségét kifogástalannak kellett tekintenie, mellőzte és az özvegy királynét nevezte ki helytartóvá ;³ a mi ellen senki, a mellőzött nádor sem emelt kifogást.

¹ Ezt Velence magyarországi követe 1520 márczius 28-ikán jelenti.

² Kiadta Szabó Dezső. Magyar Országgyűlések. 175.

³ 1527 január. 19-iki rendelete a bécsi titkos levéltárban.

III.

A IV. cikkely szerint »a nádor a hadsereg főkapitánya, vagyis fővezére«.

Tartózkodva azon esetek felsorolásától, a melyekben *tényleg* nem a nádor viselte a főkapitányi tiszteket, csak azokat emelem ki, a melyekből kitűnik, hogy a nádor a főkapitányi tiszteket igényelésére törvényen alapuló jogcímet nélkülözött.

Az 1506-ik év nyarán, mikor Miksa német király ellen közfelkelés hirdettetett, a táborban egybegyűlt rendek maguk választották meg a fővezéret ; választásuk a nádorra, az erdélyi vajdára és a temesi grófra esett.

1513-ban az országgyűlésen a nádor és az erdélyi vajda, a következő évi országgyűlésen az erdélyi vajda és a temesi gróf választattak meg.¹

1518-ban a Magyarországra küldött pápai követ azt ajánlotta, hogy a törökök ellen tervezett hadjáratban a magyar sereg élére külföldről hívjanak meg fővezért. A király azt válaszolta, hogy ezt nem teheti ; személyesen fogja a sereget vezetni ; a mennyiben pedig erre kora miatt alkalmatlan, az országban alkalmas férfakkal rendelkezik.² Ha létezik törvény, mely a nádort rendeli fővezérré, ezt mint legnyomatékosabb érvet felhozni el nem mulaszthatta volna.

Az 1521-ik évi országgyűlés egyik törvénycikkelyében elismeri, hogy a sereg vezérlete a király jogköréhez tartozik, de felkéri, hogy »mivel mindent maga nem végezhet«, egy vagy két főkapitányt nevezzen ki.

A király a nádort és az erdélyi vajdát nevezte ki főkapitányokká.³

Az 1526-ik évi országgyűlés ismételi a fönnebbi kérést.

A király Tomorit nevezi ki fővezérré.

Különösen felhívom, Tisztelt Barátom, figyelmedet azon három esetre, a mikor a nádor a fővezérletben más főurakkal osztozni kényszerült ; mert azokból kitűnik, hogy a legmagasabb hadi állás elfoglalására maga is vágyott és az illetékes tényezők által alkalmatlannak nem tartatott, mégis attól elesett, mivel politikai érdekek mások ambíciójának kielégítését követelték ; a mit a nádor bizonyosan nem tűrt volna, ha törvényre támaszkodhatik.

*

¹ Velencez magyarországi követének 1513 február 15-iki és 1514 december 10-iki jelentései.

² Acta Tomicianiana IV. 355.

³ Ezt Szalkai püspöknek 1522 márczius 6-ikán kelt leveléből tudjuk. Országos levéltár.

E szerint tehát, ha Te, Tisztelt Barátom, ragaszkodol azon állításhoz, hogy 1485-ben törvény biztosította a nádor részére a gyámságot, a helytartói tisztelet és a fővezéri állást, az ennek ellenkezőjét hirdető tények magyarázatára két föltevés között kell választanod.

Vagy a nádorok és velök a nemzet összes tagjainak lelkében a törvény azonnal megalkotása után feledésbe ment és létezésére senki sem emlékezett volna.

Vagy, ha a törvény létezésének emlékezete fönnmaradt, a nádorok sorában és a nemzet körében nem találkozott egy sem, a kinek erkölcsi bátorsága lett volna a törvény végrehajtását követelni, mellőzésnek megakadályozására kísérletet tenni.

En egyik esetet sem tartom lehetségesnek.

Azon kérelemmel fordulok tehát Hozzád, hogy ha más magyarázatot adni képes vagy, ezt megismertetni szíveskedjél.

És ha ezen kérésemet teljesíted, méltóztassál Magyarország vagy bármely más állam alkotmánytörténetéből egy esetet felhozni, a melyben egy nagyfontosságú alkotmányjogi törvényt, *mindenkor* a mikor alkalmazni kellett volna, ignoráltak¹ és *számos esetben* a király és a nemzet vele szembe helyezkedett.

IV.

Te, Tisztelt Barátom, a mellett, hogy 1485-ben a törvény megalkottatott, csak egy bizonyítékot tudsz felhozni és azt »döntő«-nek nyilvánítod.

Az országos bizottság, melyet az 1548-ik évi országgyűlés egy jogkönyv szerkesztésére utasított, munkájába a nádori czikkelyeket fölvette, azon kijelentés mellett, hogy azok Zápolyai Imrének nádorrá választása alkalmával országgyűlésen állapították meg.

Nem állítod, hogy a bizottság tagjai az országgyűlési végzemény hitelesen kiállított példányával rendelkeztek. Így okoskodol : »Föl kell tétéleznii, hogy a bizottság tagjai között lehettek olyanok, a kik a nádori czikkelyeket még *eredetiben* ismerték«.

¹ Ignoráltak még akkor is, mikor I. Ferdinánd hívei János király választásának törvényességét megtámadták azon alapon, hogy a nádor nem vett részt a választásban és nem adta első be szavazatát. E tekintetben döntő súlylyal bírt volna az 1485-ik évi első czikkely, de erre hivatkozás nem történt.

Tehát megengeded, hogy a bizottság tagjainak kezeiben nem az országgyűlés végzeményének eredeti példánya jutott, hanem későbbi másolat, melyre egy *ismeretlen valaki* azt a címet írta föl, hogy »Zápolya Imre választása alkalmával alkotott czikkelyek«.

Ezen ismeretlen valakinek jóhiszeműségét nem lehet kétségbe vonnom; de Te viszont tévedésének lehetőségét nem fogod kizárni.

Hogy jóhiszeműleg járt el, de tévedett, bizonyítja az, hogy érintetlenül hagyta a bevezető sorokat, melyek világosan hirdetik, hogy nem törvény állott előtte.

A bevezetés ugyanis így szól:

»Mivel a jelen országgyűlés nádorválasztás végett hivattott össze, mindenekelőtt szorgalmasan meg kell fontolni, milyen egyént kelljen választani és a hivatalt régi rendelkezések alapján milyen hatáskör illeti meg; hogy ezek ismerete alapján a választás kellő megfontolással történhessék.«

Világos, hogy az országgyűlés tájékoztatására hivatott emlékiratot vagy javaslatot tévesen törvénynek tekintett a másoló, és annak fogadott el az országos bizottság.

A mennyiben ezen felfogásomat nem tekinted elfogadhatónak, fölkérlek, méltóztassál Magyarország, vagy bármely európai állam országgyűlési végzeményei sorából csak egyetlenezet is fölhozni, melynek élén hasonló bevezetés áll.

Szíves válaszodat ezen levelemmel egyidőben óhajtom közzétenni és a szakférfiak ítélete alá bocsátani.

Tátra-Lomnicz, 1917 szeptember 23-ikán.

Fraknói Vilmos.

Utóirat.

Ezen levél meg volt írva, a mikor más tárggyal foglalkozván, kezeimbe kerültek a ferrarai herczeg budai kövétenek, általam a modenai levéltárban fölkutatott 1486-ik évi jelentéseiből készített jegyzeteim.

Február 20-án jelenti a követ, hogy az akkor együtt levő országgyűlésen (in questa dieta) az elhúnyt nádor helyébe megválasztatott utóda. (E' stato creato un altro.)

Ezen jelentés nagy fontossággal bír; mert most már kétségtelen, hogy Zápolyai 1486 február havában azon az országgyűlésen választatott meg, melynek végzeménye az úgynevezett decretum maius, fönnmaradt és nyomtatásban is megjelent. Ezen decretumban a nádor hatáskörét illető

czikkely is fordul elő, a mely hatáskörét megszorítja. Kizártnak kell tehát tartani azt, hogy ugyanazon országgyűlés két végzeményt alkotott, és pedig olyanokat, a melyek egyike a nádor részére elődei által soha sem élvezett jogokat biztosít, a másik őt elődei által gyakorolt bírói joghatósága egy részétől megfosztja.¹

Érdekes az olasz diplomata azon megjegyzése, hogy a nádorválasztás Beatrix kedve szerint (a complacenzia di questa serenissima regina) történt, a mi a nádori czikkelyeket tartalmazó emlékiratra is világosságot vet. Ennek kifejtésével azonban a discussio terét nem akarom szélesbíteni.

Csak azon reményemet fejezem ki, hogy ezentúl kézikönyvben nem fogsz ragaszkodni azon régi tanhoz, hogy »Mátyás, Zápolyai Imre nádorrá választása alkalmából, 1485 végén a nádort megillető hatáskört külön decretumban megállapította.«

*

R. Kiss István a M. T. Akadémia 1916 február 7-ikén tartott ülésében bemutatta »Mátyás király nádori törvénye« című munkáját, mely ekkorig, sajnos, nem jelent meg. Az Akadémiai Értesítő 135. számában közölt rövid ismertetésből kiténik, hogy szerző a jelen fejtegetés tárgyára nézve az én álláspontomra helyezkedett. A nádori czikkelyek »keletkezési módját és formáját tekintve — úgymond — nem törvénytől van dolgunk.«

Azon feltevését, hogy az irat az 1486-ik évi nádorválasztás alkalmával az országgyűlésen felolvastatott és az érvényben levő »jogszokást« tartalmazza, csak a munka megjelenése után lehet bírálat tárgyává tenni.

II.

Válasz Fraknói Vilmos nyílt levelére.

Tisztelt Barátom!

Az az őszinte nagyrabecsülés, a melylyel irántad, mint a magyar történetírás mestere iránt viseltetem, késztet arra, hogy hozzám intézett nyílt leveledre a lehetőség szerint szűk keretben válaszoljak, szorítkozván az általad felhozott érvelésekre és újabb bizonyítékokra.

¹ A II. czikkely a vidéken tartott nádori kikiáltott köztörvény-székeket »hatalatlan visszaélések« gyanánt bélyegzi meg és eltörli.

A nádori cikkek törvényvoltának kétségbevonása nem új keletű. Megtették ezt már előtted kevesebb tudományos apparátussal *Kovachich József Miklós*¹ és *Madarassy Ferencz*,² a kiknek érveléseit jórészen már *Szlemenics*³ megczáfolta. Ezek után jöttél Te, Tisztelt Barátom, 1899. évi tanulmányoddal,⁴ a melyben előbbi nézetedet megváltoztatva,⁵ azt törekedtél kimutatni, hogy a nádori cikkekben foglalt jogtételek sem azelőtt, sem közvetlen utánuk nem voltak érvényben, és ebből azt a következtetést vontad le, hogy a nádori cikkek nem tekinthetők törvényeknek. Ez az igyekvésed az alkotmánytörténet munkásainál mindeztideig eredménytelen maradván, most engem tisztelsz meg azzal, hogy a hozzám intézett nyílt leveledben felhozott újabb bizonyítékok alapján felfogásod helyes voltáról meggyőzzél.

Ugy idézett értekezésed, mint nyílt leveled érveléseinek és bizonyítékainak súlypontja azon nyugszik, hogy a nádori cikkek egyik vagy másik rendelkezését egy bizonyos időpontban bizonyos konkrét esetek alkalmával királyaink nem tartották meg, vagy legalább is nem úgy tartották meg, *a mint azt Te értelmezed*, sőt midőn megtartották is, nem a nádori cikkekre, hanem a »*régi szokásra*« hivatkoznak.

Szerintem azonban itt már a kiindulási alap, a »*petitio principii*« el van hibázva, mert ezen az alapon megindulva, mindazon királyi decretumok hitelességét, törvényvoltát kétségbe lehetne vonni, a melyek eredeti hiteles szövegben nem maradtak ránk, miután az aranybullától⁶ kezdve csaknem valamennyi régebbi királyi decretumunkról ki lehet mutatni és történeti adatokkal bizonyítani, hogy királyaink azok rendelkezéseit nem tartották meg. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy az egész középkoron át — Werbőczy tanítása szerint is⁷ — hiányzik a törvények magasabb ethikai felfogása, kötelező erejük maradandóságának tudata. A király által kiadott decretumok csak az ő uralkodása idejére kötelezők, de az utód már nem köteles azokat megtartani. A királyi decretumokban foglalt jogszabályok csak úgy nyer-

¹ Not. praeliminares 126—133. l.

² (Névtelenül.) Dissertatio historico-critica super quibusdam vestust. rer. hung. capitibus. Pozsony, 1832.

³ M. T. T. Évkönyvei VII. 345—350. l.

⁴ Századok 1899. évf. 485. és köv. ll.

⁵ Magy. nemz. tört. IV. 304—366. Milléniumi kiadás.

⁶ Az aranybulla hitelességét is többször megtámadták. L. erre nézve Knauz Nándor: II. Endre szabadságlevelei 1869.

⁷ H. K. II. r. 6. cz. és Előbeszéd 9—12 cz.

hetnek maradandó jelleget, állandó jellegű jogszabálylá, joggá csak úgy válhatnak, ha azokat a nemzeti jogmeggyőződés elfogadja és hosszas gyakorlat által szentesíti.

Ez adja magyarázatát a középkorban szokásos örökérvényű záradéknak: *clausula perpetuae sanctionis*, a minővel el van látva pl. az aranybulla,¹ Nagy Lajos 1351. évi és Mátyás 1486. évi decretuma, és a mi által a királyok biztosítani akarták, hogy rendelkezéseiket utódaik is megtartsák. Ugyancsak ez adja magyarázatát annak is, hogy a királyi decretumok tele vannak ismétlésekkel, a fontosabb közjogi tételek ismételt megújításával; gyakran a nélkül, hogy a királyok azokat tényleg megtartották volna. Elég legyen e tekintetben a királyoknak arra a kötelezettségére utalnom, hogy Magyarország területén lakjanak.²

Mindebből önkényt következik, hogy a nádori czikkek törvényvoltát azon az alapon kétségbevonni nem lehet, mert a benne foglalt rendelkezések egy részét, a Te nyílt leveled szerint *három fontos rendelkezését*, bizonyos concret esetekben meg nem tartották. Nem lehet ezt tenni akkor, a midőn Magyarország közelegykorú legkiválóbb jogászai, a *Quadripartitum* szerkesztői, a kik az általd felhozott törvénytelmi tényekről bizonyára tudomással bírtak, azzal a határozott kijelentéssel vették fel munkálatukba a nádori czikkeket, hogy *azok országgyűlésen hozott törvényczikkek*.

Ezen elvi álláspontom jelzése után iparkodni fogok kimutatni, hogy az általd felhozott bizonyítékok egyáltalán nem döntő jelentőségűek, hogy azok által a szóban forgó nádori czikkek helyes értelmezése mellett nem lehet igazolni azt az állításodat, miszerint ezeket a nagyfontosságú alkotmányjogi tételeket *mindenkor*, a mikor alkalmazni kellett volna, ignorálták és számos esetben a király és a nemzet vele szembehelyezkedett.

Bizonyításod első pontjában hosszasan foglalkozol II. Lajos gyámságának kérdésével és a felhozott adatok alapján bizonyítani törekszel, hogy II. Ulászló a nádori törvény 2-ik cikkének azt a rendelkezését, mely szerint: »a nádor

¹ »ut haec nostra tam concessio, quam ordinatio sit . . . in perpetuum valitura.«

² L. az 1439: 22., 1492: 5., 1536: 57., 1546: 18., 1548: 22., 1550: 4., 1567: 46., 1608 (k. e.): 18., 1728: 8., 1741: 7., 1751: 1., 1764: 1., 1790—91: 9., 1792: 5. t.-czikkeket.

³ Quadripartitum III. r. 8. cz.: »nonnulla ex articulis tempore . . . Mathiae regis, quo E. de Zápolya in palatinum regni ejusdem fuit electus, in congregatione generali editis, hic inserenda duximus.«

tiszténél fogva a kiskorú király gyámja», nem tartotta meg, sőt a rendek nem is követeltek mást, mint azt, hogy külföldit ne rendeljen ki fia gyámjává. II. Ulászló azonban ezt sem tartotta meg. Majd közvetlen halála előtt fia neveltetését két főúrra bízta és ebbe a rendelkezésbe a nádor is belenyugodott.

Mindezek a történeti tények azonban a közélegykorú Quadripartitum szerkesztői előtt épen úgy ismeretesek voltak, *sőt talán még jobban*, mint most a Te fáradságos és sikeres kutatásaid alapján előttünk négyszáz év múlva ismeretessékké lettek. Épen ezért tartották szükségesnek ama kiváló jogászok magában a Quadripartitumban a nádor gyámsági jogának tüzetes magyarázatát adni, a mely magyarázat egészen más világitásba helyezi II. Ulászló eljárását, mint azt Te, Tisztelt Barátom, nyílt leveledben beállítod. E magyarázat szerint ¹ *a királynak jogában áll* úgy végrendelet, mint élők közötti rendelkezés által kiskorú gyermeke részére tetszése szerint *gyámot kirendelni, csak külföldit nem*. Ha azonban az elhalt király nem rendelt ki gyámot, akkor különbség nélkül (*indifferenter*) azaz : tiszténél fogva, mindig a nádor szokott a gyermekkirály gyámja és az ország kormányzója lenni ; de csak akkor, ha az ország kormányzására alkalmas, mert az ország kormányzása nemcsak a gyermekkirály gondozásában és nevelésében áll, hanem az ország védelmében is. Ha erre a nádor kevésbé alkalmas (*minus idoneus*) lenne, az országgyűlésnek jogában áll a kormányzói tisztséget az ország érdekében másra ruházni.

A közélegykorú codicatoroknak ezen teljes hitelt érdemlő magyarázata alapján nyilvánvaló, hogy a nádori törvény 2-dik cikke *a királynak gyámrendelési jogát nem érinti*, a nádort a gyámság csak abban az esetben illeti meg tiszténél fogva (*ex officio*), ha az elhalt király nem rendelkezett erről. A király a gyám megválasztásában korlátlan szabadsággal rendelkezik, a gyámságot azonban külföldre nem ruházhatja. Ezért követelték a rendek II. Ulászlótól Miksa német király mellőzését. Ugyancsak nem áll ellentétben a nádornak gyámsági jogával az sem, hogy az országgyűlés az ország kormányzását a király kiskorúsága idejére egy kormányzótanácsra bízta, a melynek élén a nádor állott.

Bizonyításod II. pontja a nádori törvény 10-ik cikkének azzal a rendelkezésével foglalkozik, mely szerint : »ha a király az országon kívül tartózkodik, a nádornak min-

¹ Quadripartitum III. r. 8. cz. Befejezés.

dig tisztségénél fogva (*ex officio*) a király helytartójának (*locumtenens regius*) kell lenni.«

Ez a nádori törvénynek egyik legfontosabb rendelkezése, a melynek érvényre emeléseért a nemzet a mohácsi veszedelem után *évszázados küzdelmet folytatott*. Ez a törvényczikk kiindulási alapja a királyhelyettesi, vagy királyi helytartói intézménynek, mely a magyar alkotmánynak egyik sajátos alkotása. Egyfelől a király távolléte esetén a nádor a királynak szükségképeni helyettese, a ki a végrehajtóhatalom gyakorlását másra, mint a nádorra át nem ruházhatja, másfelől, midőn a király az ország határán kívül tartózkodik, a végrehajtóhatalmat közvetlenül nem ő, hanem helyette a nádor gyakorolja és így a király saját parancsait és rendelkezéseit csak a nádor útján foganatosíthatja.

Ifjúkori munkádban Te magad is bizonyítod,¹ hogy a nádori törvény óta a mohácsi vészig, ha a király távol volt az országból, mindig a nádor volt a királyi helytartó, de még a külön királyi kinevezést és ennek kihirdetését megkívánták. Így nevezte ki II. Ulászló helytartókká Geréb Péter és Pérenyi Péter nádorokat; II. Lajos pedig Báthory Istvánt.

I. Ferdinánd azonban és utódai nem tartották meg a nádori törvényt, üresedésben hagyták a nádori tisztséget és királyi helytartókkal kormányozták az országot. A nemzet azonban szívósan ragaszkodott a régi joghoz. Az 1542. évi pozsonyi országgyűlés követelte a nádori tisztség betöltését és annak megvalósításától csak azért állott el, mert a nádort nem részleges, hanem általános országgyűlésen kell megválasztani; ellenben Révay Ferencz túróczyi főispánt nádori helytartóvá választották. Az 1608. k. e. 3. t.-cikk helyreállította a régi jogot és kimondotta, hogy a nádor elhalálozása esetén a nádori tisztséget egy év leforgása alatt okvetlenül be kell tölteni és e czélból külön országgyűlést összehívni. Ha a király ezt elmulasztaná, akkor az országbíró, vagy ennek nem létében a tárnokmester van jogosítva nádorválasztó országgyűlést összehívni.² Ettől kezdve már megszűnt úgy a királyi, mint a nádori helytartói tisztség. A *nádor mindenkor a király helytartója*, neki most már nádori tisztségén kívül külön helytartói tisztsége és hatásköre van: *officium locumtenentiale regium*.

Ezek a történelmi tények kétségtelenné teszik, hogy a nádori törvény 10-ik cikke a nemzeti közmegegyezésből

¹ A nádori és országbírói hivatal 1863. év. 97—98. l.

² Ehhez hasonló rendelkezést a nyugati államok alkotmányában nem találunk.

fakadt, a melyekkel szemben nem lehet döntő jelentőségű az az állításod, hogy Mátyás 1485 után is, midőn Ausztriában tartózkodott, maga intézte az ország ügyeit; annál kevésbbé, mert Zápolya Imre már egy év múlva elhalálozott és a nádori tisztség 1487-től 1492-ig nem volt betöltve.

Epen úgy nem lehet döntő a velencei követnek az a jelentése sem, hogy 1520-ban a nádorral az erdélyi vajda és a kancellár versenyeztek a helytartói tisztért, mert II. Lajos, midőn 1522-ben a nádort helytartóvá kinevezi, világosan megmondja, hogy elődei mindig a nádort *szokták* helytartóul kinevezni. A szokásra való hivatkozás nem gyengítése, hanem *egyenes megerősítése* a nádori czikkek törvényvoltának. A »szokás«, az »*antiqua consuetudo*« ugyanis — amint már fentebb kifejtettem — ebben a korszakban még erősebb jogforrás, mint a királyi decretum, mert ez biztosítja a királyi decretumok rendelkezésének maradandó jellegét. Innen van az, hogy midőn valamely későbbi királyi decretum egy korábbi decretumnak olyan rendelkezését megújítja, a melyet már a gyakorlat, a »szokás« szentesített, nem az előbbi decretum illető rendelkezésére, hanem az ország régi szokására hivatkozik. Világos példa erre az 1492: 33. t.-czikk, mely midőn a nádor választására vonatkozó 1439: 2. t.-czikket csaknem szó szerint megújítja, *nem ezt a törvényczikket idézi*, hanem az »*antiqua regni consuetudo*«-ra hivatkozik; a miből bizonyára Te sem fogod azt a következtetést levonni, hogy az 1439. évi decretum nem volt törvény.

Bizonyításod III. pontja a nádori törvény 4-ik cikkével foglalkozik, mely szerint, midőn az ország lakói a haza védelmére felkelnek (*generalis exercitus*), a nádornak kell tisztségénél fogva a nemzeti haderő fővezérének és főkapitányának lenni.

A nádor fővezéri tisztsége — a mint azt már könyvemben kimutattam¹ — abban a régi alkotmányjogi tételünkben gyökeredzik, hogy a nemesi haderő csak a király személyes vezérlete alatt köteles táborba szállani. Már az 1397. évi decretum, mely a nemesek katonaállítási kötelezettségét először szabályozta, kimondja, hogy az országos haderő (*universi regnicolae*) a király vezetése alatt, ha pedig a király távol van az országból, akkor a *nádor vezérlete alatt* tartozik az ország védelmére táborba szállani.²

¹ V-ik kiadás 661—662. l. V. ö. 252—253. l.

² »Universi regnicolae una nobiscum aut si nos in dicto regno nostro, aliis negociis regni nostri occupati, non.essemus; tunc cum domino palatino regni nostri exercituare teneantur.

A nádori törvény 4-ik czikke tulajdonképen nem egyéb, mint ennek a régi alkotmányunkban gyökeredző jogtételnek *isméltése*, a melyet aztán a Habsburgok korában különféle változatokban számos törvényczikk megújított.¹ Mindezen törvényczikkek kétségtelenné teszik, hogy a nádort mindenkor úgy tekintették, mint a király helyett az országos haderő egyetemes főkapitányát vagy fővezérét, a kinek, mint ilyennek, hatalma alatt állanak a többi főkapitányok is, és a kinek a király után első sorban kötelessége az ország védelméről gondoskodni, a végvidéki várak jókarban tartására felügyelni stb. A nádornak még az idegen haderők tisztjei is, bármely nemzetbeliek legyenek, engedelmeskedni tartoznak.²

A nádornak ezt a régi jogunkban gyökeredző fővezéri tisztségét semmiképen nem érintik azok az általad felhozott adatok, a melyek azt bizonyítják, hogy a nádor mellett mások is viselték a fővezéri vagy főkapitányi tisztséget, mert ez a nemzeti és a királyi haderő tagozásával függ össze, a melynek fejtegetésébe itt nem bocsájtkozhatom. Röviden csak annak jelzésére szorítokozom, hogy az erdélyi részek haderejének fővezére és főkapitánya volt az erdélyi vajda tisztségénél fogva: *capitaneus generalis Transsylvaniae*; a Horvát-Szlavon-Dalmát tartományok haderejének vezére pedig a bán, a ki a királyi hadseregnél a jobb szárnyat alkotta, ő kezdte meg és fejezte be az ütközetet. A temesi ispán épen úgy, mint az erdélyi vajda, a székelyek ispánja és a horvátországi bán *külön haderővel* rendelkező királyi főtiszt (*officialis banderiatu*s) volt, a ki mint ilyen a királyi kincstárból jövedelmet húzott.³

Végül a nádornak általános fővezéri tisztségét nem érinti Tomori kinevezése sem, mert — a mint ezt már a Quadripartitum szerkesztői is megjegyzik⁴ — a királynak az a joga mindig sértetlenül fennmaradt, hogy valamely konkrét esetben, *ha a nádort arra kevésbé alkalmasnak tartja*, mást nevezzen ki a combattans hadsereg fővezérévé. Ugyanezt bizonyítja az 1492 : 19. t.-czikk, mely szerint a

¹ L. pl. az 1555 : 1., 1608. k. e. 11., 1618 : 4., 1622 : 21., 1638 : 1., 1659 : 1. és 3. stb. t.-cikkekét.

² 1498 : 43., 1507 : 6., 1647 : 61., 1655 : 9. stb. t.-cikkekét.

³ 1498 : 21. t.-cz.

⁴ Quadripartitum III. r. 8. cz. »nisi forte palatinus ipse, propter defectum aliquem aetatis, aut valitudinis ad tale officium capitaneatus gerendum inhabilis invenitur, tunc enim majestas regia de alio, qui idoneus videbitur, providere debet.«

nemzeti hadsereg vezére a király, vagy a nádor, vagy pedig az adott esetben kinevezett generalis capitaneus.¹

*

Mindezek alapján teljes objectivitással mondhatom, hogy Te, Tisztelt Barátom, tévedésben vagy akkor, a midőn az általad felhozott egyes összefüggés nélküli adatokból azt a messzemenő következtetést vonod le, hogy a nádori törvény három nagyfontosságú rendelkezését *sohasem tartották meg*. Nekem tehát semmi okom nincs arra, hogy felhozott bizonyítékaid mérlegelése után eddigi álláspontomat megváltoztassam. Nem szolgálhat okul erre nézve a nádori czikkek fennmaradt kéziratának szokatlan bevezetése sem, mert ez ismeretes volt már a közelegykorú codicatorok előtt is és ennek daczára félre nem érthető módon kijelentik, hogy a nádori czikkeket, *mint országgyűlésen hozottakat*, iktatják be a Quadripartitum szövegébe. Nem lehet feltételeznünk, hogy Magyarország közelegykorú legkiválóbb jogászai ezt a kijelentést a másoló tévedése alapján tették.

Megengedem azt is, hogy Zápolya Imrét az 1486. évi országgyűlésen választották meg nádorrá, habár ezt még nem tartom teljesen bebizonyítottnak; de ebből még korántsem következik, hogy ugyanakkor a nádori czikkeket, mint külön decretumot, a régi magyar perjogot codifikáló 1486. évi decretummal együtt meg ne alkothatták volna.

Kérlek, fogadd őszinte köszönetemet azért a lekötelező figyelmedért, hogy nyílt leveled szövegét a közzététel előtt hozzám eljuttatni szíves voltál.

Budapest, 1917. november 3-án.

Timon Ákos.

¹ »Si regia majestas, aut palatinus vel generalis capitaneus pro tempore constitutus, ad hujusmodi generalem exercitum personaliter proficiscetur, tunc domini praelati et barones ire teneantur.«

Frangepán Ferencz, kalocsai érsek, egri püspök.

(II. közl., vége.)

VII.

A váradai békét nem szánták a nyilvánosság elé, sőt annak takargatására egy évre fegyverszünetet is kötöttek.¹ Még arra is, hogy a császárhoz, Ferdinándhoz követek sietnek a béke megerősítése végett, azt találták ki, hogy csak újabb békealkura mennek, mivel a megegyezés most sem sikerült.²

Ferdinándhoz Brodaricsot küldte János király a béke megerősítése végett. V. Károlyhoz először Statileo János erdélyi püspököt szánta követnek, de utóbb Frangepán személyében állapodott meg s márcziusban már ismeretes volt, hogy ő fog a császárhoz menni,³ útközben a pápánál is megjelenik, hogy átadja neki János király üzenetét.

János király 1538 április 1-én Budán állította ki Frangepán megbízólevelét.⁴ Brodarics április 10-én azt írta Ferdinánd királynak, hogy Frangepán husvétra Bécsben lesz. Ámde alig írta meg ezt a tudósítást, levelet kapott Frangepántól s ebben az értesítést, hogy a husvétü elmarad, de azért nem sokat fog késni.

Frangepán, a ki Marsupino Ferenczet és útja elejére Mindszenti Tamást vitte magával,⁵ június 5-én Petronellben volt. Innen értesítette Nádasdy Tamást, hogy a császárhoz megy s kérte, távollétében védelmezze meg nőtestvére javait.⁶ Hamarosan Bécsbe ért s itt való tartózkodását egyebek közt arra használta fel, hogy birtokai számára Ferdinándtól védelmet kérjen. Kérése teljesegett, mert Ferdinánd szigorúan meghagyta Serédy Gáspárnak, hogy Frangepán Szent-Mária, Hejcze vagy más jószágát semmi szín alatt el ne foglalja, ne prédálja, ne terhelje és tizedeiben se károsítsa.⁷

¹ V. ö. Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/2. 264. l.

² Károlyi, id. ért., id. h. 837. l., v. ö. III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 28. l.

³ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/2. 264., 272. l.

⁴ *Theiner*: Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I. 639. l.

⁵ Verancsics összes munkái, VI. 11. l.

⁶ Történ. Tár, 1907. 492. l.

⁷ Egyháztörtén. eml. III. 263. l.

Olasz földre érve, megállapodott kissé Vicenzában, hová III. Pál pápa zsinatot hívott össze s látogatást tett Aleander Jeromos bíboros, brindisii érseknél, kit a pápa a zsinatra legatusának küldött.¹ Úgy látszik, mert a már kövérségre hajló Frangepán köszvényben, izületi csúzban szenvedett,² még Vicenzában elővette a köszvény, mivel alig ért a közel-fekvő Padovába, június 27-én arról értesítette a pápát, hogy betegsége miatt nem mehet hozzá, hanem Marsupino Ferencz fog helyette felvilágosításokat adni. Levelében igen kérte a pápát, minden követ mozdítson meg a béke érdekében, hiszen ez nemcsak Magyarország, hanem az egész kereszténység érdeke is. Ha a pápa szövetségeseivel hadat akar indítani a török ellen, Magyarországon át visz az út; ha védeni akarják a kereszténységet, ehhez Magyarország megmentése szükséges. Ugyanekkor János király nevében kérte, adjon már végre főpásztorokat a régtől árva magyarországi egyházaknak.³

Padovából megkísérelte Frangepán útja folytatását, de csak Milanóig tudott eljutni. Baja annyira elővette, hogy itt már ágynak esett.⁴

Noha követi megbízása nem emlegette, hogy a francia udvarhoz is elmegy, azért utasítása volt rá, hogy I. Ferencz királyt felkeresse. Franciaországban megfordult az Avignontól északkeletnek fekvő Carpentrasban, hol Sadolet Jakab bíboros, carpentrasi püspöknél tett látogatást, a kire igen jó hatást gyakorolt,⁵ majd Bloisba utazott, hol ekkor a francia udvar tartózkodott. Mint az ivriai püspök, Ferrerio Filibert, III. Pálnak I. Ferencznél levő követe augusztus 28-án a pápát értesítette, Frangepán innen indult Spanyolországba. Tudatta a követ, hogy Frangepán őt is felkereste, elmondta neki, hogy azért megy a császárhoz, hogy kifejezést adjon azon bizalomnak, a melylyel János király iránta viseltetik s bizalommal tudatta, hogy hamarosan meglesz a béke s akkor könnyű lesz Magyarországon át a török ellen egyetemes hadi vállalatot indítani.⁶

Kerülőúton menvén Spanyolországba, Frangepán csak későn ért céljához. Bécsben november 11-én már vissza-

¹ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 341. l.

² U. ott, 296. l.

³ *Theiner* : Monumenta Slavorum meridionalium, I. 640—642. l.

⁴ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 343. l.

⁵ Schmitth, id. m., II. 344—346. l.

⁶ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 241. l., I/3. 133 l.

várták,¹ pedig még mindig Toledóban tartózkodott. V. Károly császár igen szívesen fogadta Frangepánt, örömmel értesült tőle a Ferdinánd és János közt létrejött békéről. Frangepán részletesen tájékoztatta a magyar viszonyokról s meggyőzte róla, hogy a béke kihirdetésének szükséges előzménye, hogy az ország a török ellen erős segítséget kapjon. Együttal a császárral arról is tárgyalt, mi volna az a mód, mely felérne a béke kihirdetésével, de nem adna rá okot, hogy a török felingerüljön. Erre azonban nem tudtak eredményhez jutni s abban állapodtak meg, hogy majd Held Mátyás császári követ fog elmenni János királyhoz, hogy a béke biztonságának módját ejtsék.² A császár Frangepánnal levelet küldött János királynak s ebben arról is értesítette, hogy a lundi érseket a birodalomba küldte, hogy a rendektől az ő nevében a török ellen segítséget szerezzen. Frangepán iránt érzett jóindulatának jeléül két arany serleget adott neki, melyről azt mondták, megér 2000 aranyat. Toledói tartózkodása alatt érintkezésben volt Poggio János pápai követtel is és egyebek közt elmondta neki, hogy a megkötött béke kihirdetésének feltétele, hogy a német viszonyok úgy alakuljanak, hogy segítséget lehessen kapni a török ellen.

Frangepán Poggio november 30-iki levele szerint megelégedetten hagyta el a császári udvart.³ Betegeskedése miatt kocsin utazott⁴ és csak január végén ért Milanóba,⁵ majd februárban Velenczébe. Itt néhány napig pihent, majd február 18-án Ferdinándhoz indult, hogy onnan majd királyi urához menjen.⁶

Bécsben igen várták Frangepánt, mivel János király a béke kihirdetéséről nem akart addig határozni, míg vele előszóval nem beszélt. Végre márczius 5-én megérkezett.

Itt sokat érintkezett Aleanderral és márczius 8-án ebéd után ismét látogatást tevén nála, elmondta neki, hogy alig lehet szó a béke kihirdetéséről az ország nyilvánvaló veszte nélkül, hacsak előbb elég katonaság nem lesz, hogy a töröknek ellene lehessen állani; seregre különben a végeken szinte mindennapos kártételek, vakmerő támadások megakadályozása miatt is nagy szükség volna. Legjobban szeretne volna, ha Ferdinánd és János közt személyes találkozást

¹ U. ott, I/4. 241. l.

² U. ott, III—III2. l.

³ U. ott, 276. l.

⁴ III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 58. l.

⁵ Nuntiatúrberichte aus Deutschland, I/3. 452. l.

⁶ III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 64. l.

tudna közvetíteni; akkor mindenben jobban megegyeznének.¹ Ezt a tervet Aleander hamarosan Ferdinándnak is tudomására juttatta, de ez lehetetlennek mondta a megvalósítását.²

Követségi útjáról János királyhoz térvén, ezt már mint nős férfit látta viszont. Hogy János király Izabella lengyel hercegnőt vette feleségül, abban neki is része volt. 1538 novemberében, mikor a béketárgyalások folytak, ő a krakói kapitánytól, Tarnowszkitól levelet kapott, s ez ajánlotta a lengyel frigyét. Frangepán elmondta a levelet János királynak, a ki azt felelte rá, ha nem tartana tőle, hogy a dolog eredménytelen marad s majd szégyenére válik, meglehetne. Erre Frangepán írt Tarnowszkinak s a további levelezés reménységet nyújtván, ment Brodarics, midőn a váradi békét Ferdinánddal megerősítette, Krakóba kérőbe.³ János királynál a békeség kihirdetésének ügye foglalkoztatta őt csak úgy, mint az egész udvart és keresték a módját, hogy lehetne Ferdinándot megnyugtatni.

Május közepe táján ismét Bécsben volt. Itt egy és más kisebb fontosságú ügye is akadt, nevezetesen átadta Ferdinánd királynak Verbőczy május 14-iki levelét, melylyel arra kérte, adja vissza neki Dabronya várát, mivel erre, más várai nem nyújtván neki elég biztonságot, nagy szüksége volna⁴ és a budai Nagyboldogasszony-templom Pozsonyba szállított felszereléseit iparkodott visszaszerezni, melyek kevésbbé értékes tárgyait Ferdinánd vissza is adatta,⁵ főteendője azonban a békekihirdetés elmulasztásának megokolása volt. Mentette Ferdinánd előtt János királyt a béke ki nem hirdetése miatt, de a török veszedelem igen fenyegető, mikor a keresztény hatalmak oly rosszul vannak felkészülve. Ferdinánd nem fogadta el a mentséget s elhatározta, hogy Held Mátyást Budára küldi a kihirdetés elérése végett.⁶

Frangepán Morone pápai követnek kijelentette, hogy a béke kihirdetése lehetetlen, de talán majd lehet valami módot találni a lelkek megnyugtatására. Ebben a reményben kelt útra Held társaságában július 5-én.⁷

¹ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 339., 346. l., I/3. 497. l.

² U. ott, I/4. 355—356. l.

³ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 342. l.

⁴ *Fraknói*: Werbőczy István életrajza, 315—316. l.

⁵ Egyháztörtén. eml., III. 397—398. l., v. ö. 401—402. l.

⁶ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 116. l.

⁷ U. ott, 124. l.

Frangepán azt tartotta volna legegyszerűbb megoldásnak, ha Ferdinánd Ferencz francia királyt, kivel személyes jó barátságban volt, ráveszi, eszközölje ki a töröknél, hogy Ferdinánd és János békét köthessenek.¹ Held ellenben a váradi béke kihirdetését sürgette, de sikertelenül. A budai tartózkodás alatt egy alkalommal Frangepán kijelentette neki, hogy ez a kíváncsi teljességgel nem teljesíthető; ha a béke kihirdetése megtörténnék, nyilvánvaló romlást okozna az országnak s azért ő, még ha János akarná, akkor sem egyeznék bele, inkább kifutna az országból. Mondott azonban, Held szerint, mást is. Azt emlegette, hogy János gyűjti a vagyont, hogy ha a török elűzné, legyen miből élnie és hogy a lengyel király csak akkor adja meg a leányával ígért 100.000 forintot, ha Jánost a most Ferdinánd kezében levő családi birtokai tekintetében biztosítanák. Ha Ferdinánd ezt megtenné, János itthon és Konstantinápolyban is kihirdetné a békét s eltávolítaná maga mellől Frater Györgyöt, meg más három-négy tanácsosát, a kik Ferdinánd ellenesei. Mivel Held arra nem tudott biztosítékot nyújtani, hogy a béke kihirdetése esetén félős török támadás ellen megfelelő erő fog szembenállani, augusztus 10-én eredmény nélkül érkezett vissza Bécsbe.²

A következő időben Frangepán egy kis szabadsághoz jutván, püspöksége anyagi ügyeivel foglalkozott. Már júniusi bécsi tartózkodása alatt kérte Ferdinándot, adja neki a püspöksége területére eső tizedeit s Ferdinánd ezt meg is ígérte, utóbb azonban ígéretét visszavonta. Persze, hogy ez elkésé-
 ritette Frangepánt s Thurzónak meg is mondta, ugyan mi-
 csoda biztosítékot adhat királyának, hogy Ferdinánd ura
 lesz ígéretének, mikor vele szemben megszegte a szavát.³
 Augusztusban ismét kérte, hagyja meg Ferdinánd Serédy
 Gáspárnak, ne bolygassa az ő zempléni tizedeit, mivel ez a
 megye, mint a rozgonyi fegyverszünet iratai mutatják és
 Vels is jól tudja, az ő ura területe. Ha szolgálataiért meg nem
 érdemli, az igazság kedvéért kéri erre Ferdinándot. Egyháza
 két faluját is elfoglalta Serédy, ezek visszaadását is kéri.
 Nem annyira a jövedelmek miatt szól értök, hanem már nem
 akarja hallani a jobbágyok siralmát, kik naponként kéri-
 ki, szabadítsa ki őket annak a sárkánynak a kezeiből, nem tud-
 ják túrni zsarnok kegyetlenségét. Elszökik a nép; az egyik

¹ III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 75. l.

² Nuntiatúrberichte aus Deutschland, Ib4. 385. l., v. ö. 167. l.

³ U. ott, I/4. 369—370. l.

faluból, a hol 75 család volt, csak 25 maradt s ezek is elszöknek, ha azt látják, hogy semmit sem tudott érdekükben elérni.¹

A magánügyekkel való foglalkozás azonban mindössze sem soká tartott. Midőn 1539 szeptember 30-án Moronét értesítette, hogy követség megy a törökhöz, hogy el ne nyelje őket, de azért János Ferdinánd királylyal szoros barátságot akar tartani, egyszersmind arról is értesítette a pápai követet, hogy fontos ügyekben Lengyelországba kell mennie és pedig a saját költségén.²

A lengyel követség azért vált szükségessé, mivel Zsigmond király zokon vette, hogy János Izabella hitbéreinek biztosítását halogatta, V. Károly császárral és Ferdinánd királylyal is biztosíttatni akarta, hogy János megadja s meg kellett őt nyugtatni. Frangepán nagy kísérettel, 157 szolgálával november 9-én vonult be Krakóba. Itt előadta, hogy János király a nagy szükség, az országos költségek miatt nem teljesíthette eddig a hitbér biztosítását, de meg fogja adni; azt azonban királyi méltóságán alól levőnek tartja, hogy a császár és Ferdinánd kezeskedjenek érte. Zsigmond király ezt a kikötést el is engedte. Úgy látszik, elég kellemetlen volt neki az egész követség, mivel november 11-én, midőn Moronénak írt, bosszús hangon emlékezett meg küldetéséről. János király, mondta a pápai követnek, többre becsül egy lovat, mint őt; mert nem engedi, hogy már kinyugodja magát, hanem rákényszeríti, hogy mint a sátán körüljárja s bebarangolja a világot.³ November 27-én búcsúkihallgatáson volt Zsigmond királynál, a kinek számára biztosító levelet kellett adnia, hogy János király a hitbér elintézésére mielőbb követeket fog küldeni. Frangepán biztosító irata a következő évben tárgytalanná vált, mivel János király rendezte az ügyet.⁴

Követségi útját befejezve, Budára ment. 1540 február elején legalább itt volt. Innen írt Thurzó Eleknek arról, hogy a királyné lebetegedését májusra várják, hogy a bíbornokságra nincs pénze; érdeklődött V. Károly és I. Ferencz békekötése iránt; kérdezősködött róla, hamarosan a birodalomba megy-e a császár és hol készül gyűlést tartani;

¹ Egyháztörtén. eml., III. 397. l.

² III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 77. l., v. ö. 102. l.

³ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/5. 20. l.

⁴ Veress: Izabella királyné, 61. l.

kérte, küldje el mellékelt levelét az esztergomi érseknek s tudatta vele, hogy nyolcz napon belül Egerbe készül.¹

Egerben értesült róla Frangepán július 8-án, hogy a királynének fia született. Csúzfájdalmaival mentette magát, hogy nem mehet hozzá üdvözlése végett. Mikor azonban nem sokkal utóbb János király halálának híre érkezett hozzá, Budára sietett, hogy a királynének részvétét fejezze ki. Ezen alkalommal figyelmeztette Izabellát a váradi szerződésre, a melyet ha meg nem tart, Ferdinánd fegyverrel fogja jogát megvédeni. Budai tartózkodását nagyon rövidre szabta, mivel megbotránkozott rajta, hogy az őrséget Frater György a maga hűségére esküdtette s kijelentette, hogy addig nem megy Budára, míg a vár Izabella kezében nem lesz.²

VIII.

Ferdinánd, hogy Izabella magatartásáról tájékozódást szerezzen, augusztus 8-iki levelével Salm Miklós grófot és Bornemissza Pál titkárt küldte hozzá. Izabella hajlandó volt fiával Ferdinánd pártfogása alá helyezkedni s ezért tanácskozás végett magához kérte Frangepánt és Perényi Pétert. De hirtelen más gondolt s mielőtt útra keltek volna, megüzente nekik, hogy ne jöjjenek, mivel Salmot betegségére hivatkozva hazabocsátotta azzal, hogy tanácsosai meghallgatása után követ által fog felelni. Utóbb mégis csak érintkezni akart Frangepánnal és Perényivel s azért sürgette őket, nehéz helyzetében ne hagyják tanácstalanul.

Frangepán, a ki esküjének megfelelően nyíltan állást foglalt a váradi béke megtartása mellett s így ellentétbe került Frater Györggyel, nem mert az ennek őrségétől megszállt Budára menni. Mikor megnyugtatóására, Frater György őrsége nevében is, szabad menetlevelet küldtek neki, mintegy 1000 főnyi kísérettel mégis megindult Buda felé. Csapata Hatvannál táborozott, ő meg Isaszegre ment, hogy itt Perényivel egyetemben megvárja Izabella királyné üzenetét, rendeletét. Frater György, a ki János király holttestéért utazott, de azért az eseményekről értesült, budai helyettesének, Batthyány Orbánnak megüzente, hogy ha fejét félti, Frangepánt és Perényit sem a városba, sem a várba be ne ereszsze.

A királyné ekkor a meghalt király titkárával, Maticsnai

¹ Egyháztörtén. eml., III. 436—437. l.

² Óváry, id. m., II. 75. l.

Istvánnal arra kérte az érseket, menjenek Perényivel a már csak háromnapos távolban levő Frater György elé s vele együtt vonuljanak be Budára. Frangepán ezt a kérelmet visszautasította és újabb felhívásra sem volt többé hajlandó a királynéhez menni, hanem figyelmeztette, fogadja el Ferdinánd ajánlatait.¹

Frangepán, úgy látszik nagyon kellemetlen eshetőségre, az országból való távozásra készült, ingó javait külföldön akarta biztonságba helyezni. Ezzel függ össze, hogy Ferdinánd király a püspök olasz földre, Rómába készülõ embe-reinek, Paksy Barnabásnak, Tolnay Imrének, Roman Jánosnak, Lovász Mihálynak augusztus 23-án szabad útlevelet adott.² Politikai magatartásából azonban épen nem csinált titkot. Augusztus folyamán nyilván tudták, hogy Ferdinánd híve, az ő javaslatára ment Laszky Jeromos a portára, hogy a töröktől a váradi béke értelmében Ferdinánd számára János területén is megszerezze az elismerést, a portát békére bírja és hangoztatták róla, hogy hű a királyhoz, nagy tisztelettel van Ferdinánd iránt.³

Azokkal, a kik az ő felfogásán voltak, Perényi Péterrel, Bebek Ferenczczel, Ráskay Istvánnal, Balassa Zsigmonddal, egri tartózkodása alatt, augusztus 30-án egy tőle megírt, V. Károly császárhoz intézett levélben világosan kifejtette az okokat, a melyek politikai magatartását irányították. Azt hisszük, írja a császárnak, Felséged már értesült János királynak, a mi urunknak haláláról s mindarról, a mi halála óta máig történt. Az ország a legnagyobb veszedelemben van. Tartunk tőle, hogy a szultán vagy egyenesen a maga számára foglalja el, vagy pedig a meghalt király fiának védelme címén szerzi meg, a mit az országra ép oly veszedelmesnek tartunk. És mi ekkora hatalomnak nem tudunk ellenállni. Főként ez volt az ok, a miért a mi meghalt királyunk császári Felségeddel és testvérével, a római királylyal egyezsége lépett, a melyben az a kifejezett feltétel is megvolt, hogy ha fiat hagyna hátra, ne ez, hanem Felséged testvére kövesse őt az uralomban, a mely feltétel elég keménynek tűnik fel, ha valaki inkább a magánhasznát, mint a közösség javát tartja szemelőtt. De mivel a király, a mi meghalt urunk, világosan látta, hogy az országot a török részéről nyilvánvaló veszedelem éri s hogy ő ennek nem tud

¹ Veress, id. m., 91—92. l.

² Egyháztörtén. eml., III. 479. l.

³ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/5. 468—469. l., III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 108., 109. l.

ellenállni, sőt egy keresztény fejedelem sem, csupán Felséged, azért ruházta át minden jogát Felségedre és fenséges testvérére, inkább elviselvén, hogy fia szükölködjék a királyi cím nélkül, mint a kereszténység Magyarország nélkül. Mi, a kik ezt a tervet tudtuk s előmozdítóí voltunk, nem ismerünk a jelenben senkit a keresztény világban, a ki sebeinket orvosolhatná, a keresztény államok ezen nemes tagját megóvhatná, mint császári Felségedet. Ezért fordulunk Felségedhez, tehetségünk szerint azon levén, hogy barátainkat, rokonainkat is ugyanily elhatározásra bírjuk és kötelezzük, csak Felséged komolyan fogjon a dologhoz. Az ugyanis a legnagyobb mértékben szükségesnek tűnik előttünk, hogy császári Felséged és fenséges testvére vagy teljesen felhagyjanak ezzel az ügygyel, vagy komolyan fogjanak hozzá, mivel hosszadalmas fontolgtatás esetén csak a biztos pusztulás vár reánk. Magyarország ugyanis, miként én, az egri püspök, a mint emlékszem, Felséged előtt mondtam, legnagyobb részében sík föld, ki van téve a török berohanásainak, a ki lovasság tekintetében felsőségben van. Ha tehát ez az ügy kellő megfontolás tárgya nem lesz, vége az országnak, főleg ha Buda is, a mit az Isten ne engedjen, a török kezébe jut; a megroncsolt ország is könnyebben megvédi, hogy ez a város a töröké ne legyen, mintsem visszafoglalja. Azért alázattal kérjük Felségedet, az Istenért legyen gondja az országra, lássa el katonasággal, hogy mi és utódaink Felséged és fenséges testvére szárnyai alatt szolgálhassunk. Tegye ezt Felséged, a mint bölcs belátása szerint legjobbnak tartja, vagy alkudozással a törökkel, vagy évi adófizetéssel, vagy fegyveres erővel; de bármelyik módhoz szükséges, mint Felségedet tisztelettel emlékeztetni bátorkodunk, a francziákkal való megegyezés. Tudjuk, hogy ezek pénzzel, befolyással sokat elérhetnek a török uralkodónál. Semmit sem veszít Felséged a legkeresztényibb királyllyal való egyezésben, a mit uzsorával vissza nem kapna, ha Magyarországot szabadon birtokává teheti. Ha azonban Felséged ezek közül egyikét sem akarná megtenni, a mit igen kelletlenül vennénk, akkor Isten szerelmére kérjük Felségedet, ne kívánja romlásunkat, hanem vegye rá fenséges testvérét, hadd egyesüljön az ország ő kezében levő része annak többi tagjával, hogy így valahogy mégis fenntarthatjuk ezt az egykor oly nemes országot. Azt hisszük, Felségetek jól tudja, mennyit számít a kereszténységnek, hogy a törökkel való harczában hazánk az ő oldalán legyen s mekkora kára lenne, ha magával szemben találná; mi, hacsak Fel-

ségtek el nem hagy, semmit el nem mulasztunk abból, a mi a jó keresztény, a jó magyar, a jó hazafi és a hűséges szolga kötelessége. Higyje meg Felsőged, ha komolyan fog az üggyhez, senki sem lesz, vagy csak kevés akad s ezek sem a tekintélyesek közül (a kik azonban, bármily jelentéktelenek legyenek is, ha törekvéseik akadályra nem találhatnak, veszedelmesek lehetnek), a ki más véleményben, elhatározásban lenne, mint mi; mert mi szilárdan hiszszük, hogy Felsőged szentelt személye fenséges testvérével egyetemben figyelmesen teljesíti úgy azokat az ígéretek, melyek volt királyunk fiának s meghagyott özvegyének tétettek, valamint azt, a mit azon egyezésben az országnak biztosítottak. És ezt, mint meghalt királyunk jó és hű szolgálai kérjük is fenkölt Felsőgedtől.¹

Frangepán tehát a váradi béke teljes végrehajtását kívánta. Felfogása az volt, teljesíteni kell az ott megszabott összes feltételeket s egyszersmind gondoskodni róla, hogy azon veszedelemmel szemben, mely az országot a török részéről érheti, melyet épen nem tartott kizártnak,² megfelelő fegyveres erő óvja a nemzetet. Mikor ezen kívánságai tekintetében megnyugtató nyilatkozatokat, ígéretek, kapott, Frater Györggyel, ennek környezetével s politikai barátai-val megszakitotta az összeköttetést.

Frater György abban a felfogásban volt, hogy mindaddig, míg az ország hatalmas sereggel nem rendelkezik, nem szabad a váradi békét végrehajtani, mivel ez okvetlen török támadást von az országra. Fenn kell tehát tartani, legalább látszatra, a régi állapotot s ezért a meghalt király fiát, János Zsigmondot királylyá kell kikiáltani, de megkoronázni nem szabad. Így a török azt hiszi, minden a régiben maradt s ha az ország erőre kap, a meg nem koronázott János Zsigmond lemond, átengedi a teljes uralmat Ferdinándnak.

Mialatt János király temetésére készültek, Frangepán egri várában tartózkodott. Szeptember 14-én épen kérdezősködött Nádasdy Tamástól, mi a terve, mi a felségé, kérte, ha Egerhez közelebb kerülne, okvetlen menjen hozzá,³ mikor arról értesült, hogy Ferdinánd király hivatja. A király kívánságára sietve megadta a választ, hogy magánügyei kárára lesz ugyan az útja, de csak jelöljön ki neki a felség helyet és időt, teljesíteni fogja parancsát.⁴ Az út nem volt

¹ Bucholtz, id. m., V. 135—137. l.

² III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 204—205. l.

³ Történ. Tár, 1907. 493. l.

⁴ Egyháztörtén. eml., III. 488—489. l.

sürgős, csak október folyamán kellett Ferdinándhoz mennie s így egyelőre otthon figyelhette az eseményeket, melyek pár hét alatt teljesen elválasztották régi pártjától.

Frater György és barátai törekvése nem maradt titokban, gondoltak is rá, hogy szervezkedésüket megakadályozzák s ezen célból Vels Lénárd, Ferdinánd hadainak országos főkapitánya szeptember 16-án utasítást adott Nádasdy Tamásnak, a magyar hadak főkapitányának, hogy Frangepán és Perényi Péter lovasai menjenek hozzá.¹ Az idő azonban rövidebb volt, hogyszem az ellenpárttal szemben megfelelő katonai erőt lehetett volna gyűjteni. Frater György és politikájának követői szeptember vége felé akadálytalanul tarthatták meg a rákosi gyűlést, melyen János Zsigmondot királynak kiáltották ki, a kormányzásra pedig régensséget alakítottak, a melynek tagjai Izabella királyné, Frater György, Petrovics Péter és Török Bálint lettek.

Körülbelül ebben az időben Frangepán elindult Egerből, hogy Ferdinánd király hívására Bécs-Újhelyre menjen, a hol a legközelebbi teendőkről tanácskozni kellett. Mint sok más magyar úr, ő is október 6-án érkezett meg a tanácskozás helyére.²

A tanácskozás kezdetén, október 10-én Frangepán jónak látta megokolni, miért csatlakozott Ferdinánd királyhoz. Nyilatkozata jóformán ugyanaz volt, mint a melyet V. Károlyhoz írt levelében tett és mostanában III. Pál pápának, a kinél Frater György és környezete vádat emelt ellene, hogy Ferdinándot támogatja.³ János király özvegyének s fiának kielégítését sürgette, egyébként pedig a szerződés végrehajtása mellett volt, mivel meggyőződése szerint V. Károly és Ferdinánd hatalma elégséges arra, hogy az ország kellő védelemben részesülhessen. A két évvel előbb kötött és esküvel megerősített szerződés szerint, mondta az uraknak, az ország Ferdinándra szállt. Ő nem tartozik nagyobb gyengésséggel a fiúnak, mint atyja, a ki a haza iránt való szeretetből megfosztotta az uralomtól. Ő most atyja akarata ellenére, a saját ígérete ellenére nem segítheti trónra, a melyre kora miatt sem való. Nem akart semleges maradni a megoszló vélemények közt, nehogy az ország rossz tagjának ítéljék, a ki csak a maga hasznát nézi, hanem minden üres okot félretéve, csatlakozott Ferdinándhoz, mert ezt

¹ Szederkényi, id. m., II. 49. l.

² Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/5. 477. l., III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 116. l.

³ Bucholtz, id. m. V. 132—135. l.

kívánja a megkötött szerződés s mert azt látja, senki sem használhat többet az országnak, mint V. Károly és Ferdinánd. Nem csábítja a saját érdeke, még javadalmáról is kész lemondani az ország érdekében, mivel azt akarja, hogy egy király uralma alatt boldognak lássa hazáját. Ugyanazon hűséggel akar szolgálni Ferdinándnak, mint szolgált Jánosnak, a kit veszteségei közt sem hagyott el, hanem a számkivetést és minden bajt megosztott vele. Csak arra kéri Ferdinándot, hogy a mindkét részről megerősített szerződés értelmében János király fiának s özvegyének eleget tegyen.¹

A bécsújhelyi tanácskozás Ferdinánd uralmának biztosítását célozta s ugyanezt akarta az a tanácskozás, melyet Gyöngyösön Perényi Péter, Bebek Ferencz, Balassa Zsigmond Frangepánnal folytattak.² Ezen tanácskozás után Zsigmond lengyel királyhoz követséget küldtek, megmagyarázták neki eljárásukat s figyelmeztették rá, hogy Izabellát rossz tanácsadók környezik, a kik majd oly útra terelik, a melyen eljátszsa fia örökségét.³

November közepe tájától ismét Bécs-Újhelyen volt Frangepán.⁴ Vagyonai kérdések és püspökké szentelése tették szükségessé, hogy az udvarhoz menjen.

A vagyonai kérdés Szarvaskő várának püspöksége részére való visszaszerzése volt. Ezt a várat Szalaházy Tamás egrai püspök 16.000 forintért zálogba adta Horváth Ferencznek. Mivel ez épen az udvarnál volt, Frangepán sietett, hogy még addig tárgyalhasson Ferdinánddal, míg Bécs-Újhelyen érheti. 1540 december 24-én kérte Ferdinánd királyt, intézze el az ügyet és a király készséggel iparkodott Frangepán törekvését előmozdítani. 1541 január 14-én kötelező ígéretet tett, hogy Szarvaskő várát Frangepánnak vissza akarja adni s azért Horváth Ferencz bizonyos kárpótlások után a várat tartozik átengedni,⁵ majd 24-én megszabta a kárpótlás módját, a mennyiben Frangepánnak meghagyta, hogy mint Heves vármegye főispánja a megye királyi adójából évenként 1000 forintot fizessen Horváthnak mindaddig, míg a zálogösszeg törlesztve nem lesz.⁶

A másik, fontosabb ügy püspökké nevezésének egyházi rendezése s azután püspökké szentelése volt. Ez az ügy

¹ Egyháztörtén. eml., III. 497—499. l.

² Verancsics összes munkái, VI. 158. l.

³ Veress, id. m., 102. l.

⁴ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/6. 204. l.

⁵ Egyháztörtén. eml., III. 516., 521. l.

⁶ Szederkényi, id. m., II. 437. l.

Frangepánt kezdettől fogva sokat foglalkoztatta és állandóan sok gondot okozott neki. Még a békesség megkötése előtt, a tárgyalások idején történt, hogy 1535 nyarán a politikai ügyekben bekövetkezett kényszerű nyugalmat arra használta fel, hogy ezt a maga személyes ügyét rendezze. Miután látta, hogy János király azon kérelmére, melyet Rorario követsége alkalmával terjesztett a pápa elé, tegye bíbornokká a tőle egri püspökké nevezett Frangepánt,¹ nemcsak abban nem történt kedvező döntés, hogy a pápa bíbornokká nevezte volna, hanem az egri püspökség tekintetében sem érkezett válasz, Vergerio nuntius útján, kivel Bécsben szoros barátsággra lépett, kölcsönösen egymásnál ebédeltek, próbálta meg, hogy a pápa a fennforgó nehézségeket eloszlassa, orvosolja.

Bizalmasan előadta Vergeriónak, hogy a kalocsai érsekségből nincs jövedelme, mivel a török hatalmában van, hanem csak az egri püspökségből, a mely János király területére esik. De azt hiszi, nem bírhatja nyugodt lélekkel, mert már megkapta Ferdinánd kancellárja, Szalaházy Tamás. Most azután három dolgot szeretne a pápától: megerősítést a kalocsai érsekségre, valami brevét, hogy Eger jövedelmét, esetleg más javadalomét élvezhesse s hogy a pápa bíbornokká tegye. Ismételten emlegette ezeket Vergeriónak s mikor ez nehézségeket hozott fel, csak annyit felelt, nála könnyen megtehetné a pápa, a mi másnál nehézséget okozna. Vergerio végre megigérte neki, hogy kívánalmait az első alkalommal a pápa elé terjeszti és június 18-án valóban nagyon meleg hangon írt Frangepán dolgairól Ricalcati pápai titkárnak.²

A kérelmek a pápa elé jutottak és Ricalcati július 31-én arról értesítette Vergeriót, hogy a pápa holnap vagy holnapután kiállíttatja Frangepán számára a brevét mindazokról, a mikről hiszi, hogy Isten s az apostoli szék tiszteségével egyezően megengedhetők.³

A Ricalcatitól kilátásba helyezett breve augusztus 5-én kelt és Frangepán Ferencz minoritához van intézve. III. Pál tudatja Frangepánnal, hogy értesült róla, hogy Magyarország előkelőnél kiváló kedveltségnek örvend, az ország békéjéért sokat fáradsz és remény van rá, hogy az eddigieknél még többet is elér. Hogy nyugodtabban munkálkodhassék,

¹ *Theiner*: Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I. 627. l.

² Nuntiatürberichte aus Deutschland, I/4. 418—421. l.

³ U. ott, 463. l.

megengedi neki, hogy két rendtársa kíséretében, kinek erre szerzetes előjárójától engedélye van, a kolostoron kívül élhessen, lovagolhasson, czipót, harisnyát viselhessen, a papi zsolozsmát, misét a római egyház vagy valamely tőle választott egyház szokása szerint végezhesse, kivéve mégis szerzetének különös ünnepeit, melyeket meg kell tartania s a vele élő két szerzetes is ezt cselekedhesse és sem ennek, sem neki ne kelljen a rendi főnök engedelmissége alatt élni.¹

Ez a pápai breve sokban megkönnyítette Frangepán szabad mozgását, a legnagyobb nehézséget azonban, hogy az egri püspökséget bírhasa, jövedelmeit használhasa, nem oldotta meg. Az igaz, épenséggel erre is élhetett volna Frangepán a régi, 1528-i engedélylyel, de, úgy látszik, lelkiismerete nem találta megnyugtatónak ezt a gondolatot. Hogy külön tett-e még lépést, másokat is felkért-e, hogy a pápa valamelyes kedvező intézkedésével megnyugtassa, nem említi. De pár évvel utóbb úgy tudták, hogy III. Pál pápa Quignono Ferencz bíbornok előtt szóbeli nyilatkozatot tett, melyről a bíbornok azután pecsétes írást adott, hogy Frangepán az egri püspökség kormányzását elfogadhatja.²

Egyelőre más intézkedés nem is történt. Így azután egyházilag még mindig nem volt rendezve püspöksége kérdése s azzal, hogy Ferdinánd 1537-ben Perényi Ferenczet egri püspökké nevezte ki, még rosszabbodott is a helyzet.

De Frangepán azért a püspökség urának érezte magát s mint ilyen élvezte a jövedelmeket, meggyőződése és tiszt-sége értelmében működött Luther tanításának terjedése s egyes terjesztőivel szemben³ s mint megyés főpásztor rendelkezett a javadalmakkal.⁴

Ferdinánd igen nagyra becsülte Frangepánt s tanultsága, kifogástalan élete, politikai tapasztalata alapján bíbornoknak ajánlotta,⁵ 1539 elején pedig a pápai követtel egye-

¹ Schmitth, id. m., II. 333—335. l.

² . . . licet non confirmatus manifeste, sed e vivae vocis oraculo, facto per pontificem Paulum reverendissimo cardinali Sanctae Crucis sicuti constat ipsius instrumento sigillato, administrationem dicti episcopatus Agriensis consecutus . . . Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 341. l.

³ V. ö. Veress: Izabella királyné, 247—248. l.

⁴ Egyháztörtén. eml., III. 234—235. l., Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/4. 131—132. l.

⁵ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/2. 272. l., Theiner: Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I. 641. l.

temben nem habozott kijelenteni, hogy minden más magyar püspök előtt érdemes azon méltóságra s egy magyar főpap sem fogható Frangepánhoz,¹ a püspöki megerősítést politikai okokból mégis ellenezte. Hasztalanul tett lépést Brodaries,² hasztalan maga Frangepán, nem tudtak célt érni. Még a váradi béke megkötése után is az volt Ferdinánd felfogása, hogy ha a Jánostól kinevezett főpapok pápai megerősítésben részesülnének, nem törődnének a békével, sőt ellene volnának.³

Végre 1539 márcziusában Frangepán Alexander pápai követ támogatását kérte megerősítése ügyében s ugyanőt arra is rávette, hogy magának Ferdinándnak szolt. Ferdinánd most már nem utasította el a kérelmét és írt a pápának, erősítse meg Frangepánt az egri püspökségben.⁴ Újból felemelte szavát érdekében János király is. 1539 április 17-én emlékezetébe hozta III. Pál pápának, hogy már más levélben is kérte, erősítse meg Frangepánt püspökségében. Azt hallotta, azért nem kapta meg a megerősítést, mivel a zágrábi püspök (Erdődi Simon) azt mondta, hogy János király előbb neki adta. Ha neki adta is, elpártolása miatt, hogy másként ne mondja, méltán vette el tőle. Erősítse meg tehát Frangepánt és abban, a miben a császár, V. Károly ajánlja, a bíbornoki méltóságban is legyen iránta kegyes.⁵

III. Pál pápa nem sokáig váratott a kérelem teljesítésével. Május 30-án értesítette az egri papságot, hogy ezen a napon a Szalaházy Tamás püspök halála következtében üresedésben levő egri püspökséget Frangepán Ferenczcel töltötte be s meghagyta neki, hogy az új püspök iránt köteles engedelmességet tanúsítson.⁶

Egy hónapra rá, mint ez már az új püspökök első miséire szokásos engedély volt, a pápa felhatalmazta Frangepánt, hogy egy misét János király jelenlétében, egyet tőle szabadon választott templomban, egyet meg Egerben végezhesen el, ezeken a jelenlevőket megáldhassa, s ezen alkalmakkor a híveket minden bűnöktől, még az eretnokség alól is feloldozhassa.⁷

¹ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/3. 497. l., I/4. 356—357. l.

² U. ott, I/2. 203. l.

³ U. ott, I/4. 357. l.

⁴ U. ott, I/3. 497—498. és 508. l.

⁵ *Theiner*: Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I. 645. l.

⁶ Egyháztörtén. eml. III. 357—358. l.

⁷ *Kollányi*: Regesták a római és parmai levéltárakból, 28. l., v. ö. Sadoletus október 12-i levelét, Schmitth, id. m., II. 346—348. l.

A püspöki megerősítéssel végre valahára rendbe jöven, a megerősítés fejében járó díjak lefizetése s ennek megtörténtéig a megerősítő bullák átvétele okozott nehézséget. A pápa a maga részére nem kívánta ugyan a szokásos díjakat, hanem a magyar véghelyek megerősítésére szánta, azonban Frangepán, mint egyébként a vele megerősített többi főpap sem, nem akart fizetni.

Azt írják neki Rómából, mondja 1539 július 25-iki visegrádi levelében Moronénak, hogy a pápa követ által akarja megküldeni a megerősített főpapok bulláit, annak kell megfizetni az értök járó díjat s ő majd a véghelyek megerősítésére a felségnek adja. Ha neki (hogy a többiekről hallgasson) volna pénze a bullaváltásra, a felség nem folyamodott volna érte, hogy ingyen részesüljön megerősítésben. De mivel látta, hogy nincs és pedig azért, mivel püspöksége jövedelmeinek felét sem bírja s ezen években az egi várra, követségi utakra, temérdek költsége volt, azért folyamodott; mert ők nem kapnak hópénzt, mint a pápai követek. Különben abban a hiszemben volt, János király kérése nélkül is ingyen kapja meg a bullákat, szolgált annyit a szentszékeknek. Ha a pápai követ János királynak adja a bullákat, reméli, ingyen kapja meg tőle, a mint ingyen kapta a püspökséget, mivel ő is 20.000 aranyat költött a maga és nőtestvére vagyonából a felségre. Ha azonban a követ azt akarná, hogy neki fizessen, kár a fáradságért, csak vigye a bullákat a pápai levéltárba. Még ha a tárczájában volna is az a pénz, a kereszténység s főleg Magyarország jelen állapotában talán többre becsülné a pénzt, mint a bullákat... Neki nincs pénze. Nem érti, miért nem jönnek a bullák; hacsak úgy nem lesz, hogy a mint öt évig vártak a megerősítésre, megint öt évig várhatnak a bullákra.¹

Szeptember 30-án még teljesen ugyanezen hangon kellett írnia Moronénak.² Lehet, hogy harmadszor is megismételte nyilatkozatát, mivel Morone december 16-án azt a jelentést küldte Rómába, hogy Frangepán hangsúlyozza, hogy nem fizethet a bullákért; így beszél a többi megerősített főpap is és általában elégedetlenek a pápai rendelkezéssel. Kérte a pápát, tegyen változtatást.³

Nem lehetetlen, hogy Ferdinánd keze működött a dolgan. Nem akarta, hogy a püspökök a megerősítő bullákat

¹ L. Óváry közlését, Századok, 1877. 7. l. Nuntiatúrberichte aus Deutschland, I/4. 177. l.

² III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 77. l. v. ö. 102. l.

³ Nuntiatúrberichte aus Deutschland, I/5. 25--26. l.

megkapják, míg csak a váradi béke kihirdetése meg nem történik. Ezt, a béke közzétételét mindenképen akarta s érdekében nyomást akart gyakorolni a püspökökre, mint Frangepánra és Statileóra azzal is, hogy kérte a pápát, a béke kihirdetése előtt ki ne nevezze őket bíbornokoknak.¹

Frangepán így várakozásra volt kényszerítve, noha már szeretne volna magát püspökké szenteltetni, egyházmegyéje ügyeit korlátozás nélkül maga intézni. A lutheránus figyelemmel kísért és korlátozni törekedett,² szintén kívánatosá tette, hogy egyházi hatalma teljességét vehesse vele szembe, hogy ennek alapján papokat szentelvén, szaporítsa az ellene küzdők számát, új területek elfoglalását gátolhassa, a régít eshetőleg visszaszerezhesse. A püspöki méltóságra való tekintettel felmentést is kért a pápától szegénységi fogadalma és rendi szabályzata azon rendelkezései alól, melyek nem egyeztethetők össze a püspöki méltósággal: hogy pénzt kezelhessen, kocsizhasson, lovagolhasson, sarut hordhasson, mely utóbbiakra már régebben is szerzett felmentést és még némely más, a breviariumra, női kolostoroknak 3—4 kísérelvel való meglátogatására, hogy más szerzetest is, ne csupán ferenczest, tarthasson maga mellett, hogy ne vonjon magára szabálytalanságot, ha esetleg valamely gonosztevőről úgy nyilatkoznék, ha ura, királya volnék, felakasztatnám, fejét vétetném s ez valóban bekövetkeznék.³

A püspöki bullák átvétele azonban csak késett, mivel Rorario, a ki ezeket magával hozta, fizetés nélkül nem adta át, hanem jelentést küldött Rómába, hogy a megerősített püspökök általában, nevezet szerint »az egri«, hallani sem akarnak a fizetésről.

János király elköltözött az élők sorából s a bullák még mindig a követnél voltak. Ekkor végre III. Pál úgy intézkedett, adja át őket Rorario Ferdinándnak s azután ez adja a püspököknek, pénzért vagy pénz nélkül, a mint akarja.⁴

Frangepán nyílt állásfoglalása Ferdinánd mellett azt eredményezte, hogy ez az ő bulláit átadta neki,⁵ sőt október

¹ U. ott, 12. l. Hogy a bíbornoki kinevezésre Statileo állandó versenytársa volt Frangepánnak, v. ö. u. ott, I/4. 131—132. l. és Statileóról írt dolgozatom, id. m., 41. l.

² U. ott. és Egyháztörtén. eml., III. 468—470. l., v. ö. Történ. Tár, 1880. 4. l.

³ Kollányi, id. m., 32—33. l.

⁴ Nuntiatúrberichte aus Deutschland, I/5. 475. l., v. ö. I/6. 205—206. l.

⁵ U. ott, I/6. 216. l.

15-én Moronénak nyomatékosan ajánlotta, tegyen előterjesztést, hogy az ő magyar ügyekben való tanácsosa, Frangepán megkapja a bíbort.¹ Ezen célból még októberben követe útján is kérelmet intézett III. Pál pápához.² A pápa ígérette, hogy nem fosztja meg Frangepánt a megillető dicsőségtől,³ de bizony sohasem lett bíbornok.

Frangepán készült a püspökké szentelésre, keresett magának felszentelőt, megkérte a püspököket, a kik ennél segédkezni fognak, menjenek Bécs-Újhelyre, iderendelte káptalanja tagjait is, mert december 21-én meglesz. Deczember 17-én már a közelebbi előkészületek is megtörténtek, de épen akkorra a köszvény oly erősen meggyötörte, hogy a felszentelést el kellett halasztani.⁴

Mivel, úgy látszik, a bécs-újhelyi levegő sem tett jót neki, Bécsbe ment. Deczember 24-én innen értesítette Ferdinánd királyt, hogy két nap mulva, Szent István vértanu napján felszentelteti magát, mivel a levegőváltozás miatt elég jól érzi magát s a török felől keringő hírek s a nagy költségek miatt sem a püspököket, sem káptalanja tagjait nem akarja tovább tartóztatni.⁵

A felszentelés után Frangepán 1541 január 4-én visszatért Bécs-Újhelyre, s két napra rá, vízkereszt napján ünnepies énekes misét mondott.⁶

Még az év folyamán, július 5-én engedélyt kért a pápától, hogy az egyházi rendeket a meghatározott időn kívül is feladhassa,⁷ a mi annak a jele, hogy egyházmegyéje érdekében azon volt, hogy mentül előbb és mentül több papot szentelhessen.

IX.

Bécs-Újhelyen pestis törvén ki, a melyben Frangepán egyik kamarása is megbetegedett, meghalt, egy ideig Bécs mellett egy kolostorban tartózkodott,⁸ de hamarosan visszament Bécs-Újhelyre,⁹ hol fontosabb politikai megbeszélés várt rá.

¹ U. ott, I/5. 482. l., v. ö. I66. 215. l.

² U. ott, 484. l.

³ U. ott, I/6. 30. l.

⁴ U. ott, 217—218. l.

⁵ Egyháztörtén. eml. III. 516. l.

⁶ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/6. 223. l.

⁷ Egyháztörtén. eml., III. 548. l.

⁸ 1541 január 16-án még innen írt ajánlást Tranquillus Andronikus érdekében, a ki egy erdélyi főesperességet kért Ferdinándtól. Egyháztörtén. eml. III. 522. l.

⁹ Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/6. 226., 229. l.

Zsigmond lengyel király 1541 január 10-iki utasítással Czarnkowszki András krakói kanonokot küldte Ferdinándhoz és sajnálkozását fejezte ki, hogy leánya, Izabella s Ferdinánd közt zavar, háború tört ki, egyszersmind reménységét, hogy közbenjárására megbékélnek, csak biztosítsa Ferdinánd Izabella hitbér-jószágait.¹

A követséggel kapcsolatos tárgyalásban Frangepánnak is része volt. Nem tetszett neki az egész követség, azt mondta róla, igazi lengyel követség, azaz szószátyár, pedig hűsz szóba összefoglalhatta volna a mondókáját, a célját sem látta másban, mint hogy a lengyel udvar ijesztgetni, fenyegetőzni akar. Ezért keveri bele Izabella ügyébe a milánói hercegség kérdését is,² hogy éreztesse, hogy ha te nem teszed meg, a mit kérek, majd okozok neked zavart nagyobb dologban. A mi azt illeti, elereszsze-e Ferdinánd a követet Budára, arról az volt Frangepán véleménye, hogy ha elereszti, nyíltan fel kell előtte tárnai a helyzetet, hogy a török részre akarja szaggatni az országot, hogy könnyebben elfoglalhassa és János király fiát épen nem szándékozik az egész országban uralomhoz juttatni, legfőlebb egy részében. Ferdinánd tudván, hogy egyesek inkább a török hatalmába juttatják az országot, mintsem őt Magyarország királyának elismerjék, a mi Magyarországnak, a felség tartományainak s az egész kereszténységnek veszedelme, jóvá nem tehető kára lenne, az eseményeket nem nézheti közömbös szemmel, hanem minden erejével meg kell akadályoznia, hogy a török meg ne fészkelje magát. Rosszul tudja a lengyel király, hogy a török semmit sem vett el János területéből, mert bizony elvette több családi várát, Pozsegát, Valkót. Azt nem teheti Ferdinánd, hogy Frater György, Török Bálint kegyét keresse s ajándékokkal vegye rá arra, a mit már korábban önszántukból megígértek. A felség csak kényszerből indította meg seregét és nem is annyira jogai védelmére, mint Magyarország s a kereszténység megóvására, javára. Biztassa a felség a követet, vegye rá Izabellát, hogy először maga tegye meg, a mit tennie kell, ha a szerződésben neki és fiának nyújtott javakat akarja, azután pedig a mellette levőket vegye rá, ne ellenkezzenek Ferdinánddal. Ha egyszer hadra kerül a sor, nem számíthat az ígéretekre; meg kell nyugodnia abban, a mire férje kötelezte magát.

¹ Veress, id. m., 133. 1.

² A Sforzák férfiága nem oly rég, 1535-ben kihalt és V. Károly császár a hercegséget mint megürült hűbért lefoglalta.

Frangepán elég részletesen nyilatkozott már, mindamelletts hozzátette, még sok más okot lehetne Ferdinánd mentségére felhozni, de ő beteg, a köszvény gyötri, nem tud tüzetesen beszélni, mint az egészséges, pedig ez az ügy egész embert kíván, kérjen tehát a felség az egészségesektől tanácsot.

De azért még egyéb pontokról is nyilatkozott. A milánói herczegségről az volt a véleménye, hogy Ferdinánd reményeséget nyújthatna, hogy a mennyire teheti, a császárnál sürgetni fogja az ügyet. A mi meg a lengyel király azon kívánságát illeti, hogy üzenetei titokban maradjanak, nem látja, miért ne lehetne azokat nyilvánosságra hozni; lengyel csalafintaság az egész, a saját ügyüket akarják célhoz juttatni más czímen.¹

Zsigmond lengyel király követe már az I. Ferdinánd és Izabella közt kitört zavarokról emlékezett meg; Frangepán felelete pedig arra utalt, hogy Ferdinánd kényszerűségből, Magyarország s a kereszténység java miatt volt kénytelen a harczot elkezdni. Mivel ugyanis Izabella királyné tanácsosai a váradi béke végrehajtását megakadályozták, Ferdinánd 1540 október havában Vels alatt jelentős hadat küldött Magyarországra, a mely főczélját, Buda elfoglalását ugyan nem tudta elérni, de egyébként jelentős sikereket aratott. Az eredménynyel azonban nem ért fel az a veszedelem, mely Laszky követsége ezen hadmenet nyomán Magyarországot fenyegette: Szulejmán szultán elhatározta, hogy 1541-ben hadait Magyarországra vezeti.

A fenyegető támadással szemben hadikészületekre volt szükség s mivel Ferdinánd a maga erejéből nem tudott megfelelő hadat állítani a török ellen, a német birodalomtól várt segítséget. Ezen czélból a regensburgi birodalmi gyűléshez fordult, melyen V. Károly már 1541 február 23-án megjelent, de a mely a birodalmi rendek késedelmes megérkezése miatt csak április 5-én nyílt meg.

Ferdinánd követei Frangepán Ferencz, Nádasdy Tamás országbíró, Batthyány Ferencz horvát bán, Salm Miklós, Kamarjai Tamás és Brodarics Mátyás voltak.

Frangepán április 13-án érkezett Regensburgba. Ugyanezen este itt volt Nádasdy is, de már nem mehetett a városba, hanem a külvárosban hált meg. Egyelőre, míg a gyűlés vallási ügyekkel foglalkozik, úgy látták, semmit sem tehetnek. Mindamelletts 16-án megjelentek Granvella Miklós

¹ Bucholtz, id. m., Urkunden-Band, 299—302. l.

birodalmi kancellárnál s ezzel abban állapodtak meg, hogy 19-én kézcsókra mennek a császárhoz s megtudják, mielőtt nyilvánosan felszólalnak, felkeressék-e egyenként a birodalmi fejedelmeket.¹ Ferdinándot szorgalmasan értesítették, mit cselekedtek, de eredményre jó ideig nem hivatkozhattak; legfőlebb panaszkodtak, hogy nem kapnak a magyar eseményekről híreket, újabb utasításokat és tudatták, hogy a követség összes tagjai még mindig nincsenek együtt.²

Hogy teljesen hasztalanul ne töltsék az időt, május 10-én, mikor két nap óta már Batthyány s a többi magyar is velük tart, az osztrák örökös tartományok követeivel tanácskoztak, mivel a török veszedelem őket is fenyegette s mindnyájan azt látták, jó lesz, ha Ferdinánd Regensburgba megy s ő iparkodik a gyűlésre hatással lenni, mivel ők csak nagyon későn fognak valamit elérni, mikor már majd kevés vagy semmi hasznát sem lehet venni a segítségnek. Egynéhány birodalmi fejedelem, a kivel beszélhettek, szintén igen szűkésesnek mondta Ferdinánd jelenlétét.³

Végre hosszas várakozás után május 11-én tudósítást kaptak az udvartól. Ferdinánd értesítette őket, hogy Izabellával lengyel közvetítéssel folynak a tanácskozások s hogy Buda úgy körül van véve, hogy senki sem ki, sem be nem mehet.⁴

Úgy látszik Ferdinánd V. Károlynak is bizakodó hangon írt, mivel, mikor a követek június 1-én ismét nála voltak, meglehetősen idegesen szólt hozzájuk, hogy Magyarország nincs oly veszedelemben, mint ők hirdetik és az ellen is kifogása volt, hogy a birodalmi fejedelmektől magánúton segítséget kértek. A követek iparkodtak a császárt meggyőzni, hogy nem lesz pontos a magyar dolgokról való értesülése, mert ők nem emlékeznek rá, hogy az ország valaha nagyobb veszedelemben volt volna; a mi pedig a privát segítségkérést illeti, abban csak annyit tettek, hogy kértek egyeseket, ha a nyilvános ülésen a segítségért felszólalnak, támogassák őket. A császár azonban csak izgatott maradt és beszéde épen nem nyújtott nekik reménységet, hogy eredménynyel működhetnek, főleg mikor odavetette nekik, hogy vannak más országai is, azokra is gondolnia kell, mindenre nem lehet elégséges.

¹ Történ. Lapok, 1875. 1249—1250. l.

² U. ott, 1250—1251. l., v. ö. 1260. l.

³ U. ott, 1251. l.

⁴ U. ott, 1268—1270. l.

Persze panaszosan említették a követek a kihallgatás eredményét. Ötven napnál régebben voltak Regensburgban, a gyűlés elé nem juthattak. Azzal az idővel és költséggel, a mi itt eltelt és elkelt, otthon tehettek volna valamit. Főleg a költség kezdett súlyos teher lenni, mivel a nagy drágaság miatt már mindenki elköltötte, a mit a követségre kapott s voltak a követség tagjai közt, a kik költség híjában már nem is maradhattak.¹

Keseredett hangulatukat fokozta Thurzó Elek június 4-iki bécsi levele, a melyből arról értesültek, hogy a Buda ellen intézett »sturm« nem sikerült, Ferdinánd seregét vagy 800 ember veszteséggel visszaverték. Új sereg nélkül nem lehet Budát visszahódítani. A török had, több mint 60.000 ember, már a Szávánál van. Az Isten szerelmére kérjük a császárt s a többi fejedelmet, saját vesztkre ne hagyják őket veszni.² Ehhez kevés vigasztalás volt, hogy Ferdinánd király június 8-iki levelében jóval kevesebbre tette a veszteséget s hogy azt tudatta követeivel, ez nem akadályozta meg, hogy csapatai az ostromot ne folytassák. Ugyancsak Ferdinánd csitította, nyugtatgatta őket, ne vegyék fel, a mit a császár mond ; a nagy elfoglaltság okozta izgatottságban mondta csak, majd azért fog segíteni, nincs rá ok, hogy azt higgyék, hogy semmi vagy csak csekély segítséget kapnak s egyszermind ígerte nekik, hogy szintén Regensburgba megy és reméli, 21-ére megérkezik.³

Thurzó levelének hatása alatt, mely alig maradt csak a magyar követek szűk körében, nagyobb lett az érdeklődés a magyar ügyek iránt s midőn V. Károly a rendek közt némely vitás pontban megegyezést tudott létesíteni, a rendek összes ülése elé vitte a török segítség ügyét,⁴ mely végett június 9-én Frangepán nagybobszabású beszédet tartott.

Noha, kezdte beszédét, természete a tisztas nyugalom szeretetében mindenkor visszaborzadt a háborútól, a fegyverek zajától, most az idők veszedelmes járása arra kényszeríti, hogy a birodalmi gyűlés tagjainak lelkét, mely a kereszténység legnagyobb veszedelmekor túlságosan nyugodalmas dolgokra adta magát, midőn a barbárok Magyarország, sőt az egész kereszténység birtokáért küzdenek velünk, a harcra indítsa.

¹ U. ott, 1288—1289. l.

² III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 129—130. l.

³ Történ. Lapok, 1875. 1289—1290. l.

⁴ Károlyi : A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542., Századok, 1880. 292—293. l.

Előbb fenyeget ugyan bennünket a török fegyver, de nem jobban, mint a többi keresztényeket. Egész Európát meg akarja zabolázni Szulejmán, hacsak Istennel kiengesztelődve fegyverhez nem nyúlunk s a keresztény világot bátor harczczal meg nem mentjük a veszedelemtől. Mert (bár hamis jósök lennénk!) tartunk tőle, hogy hanyagságunk miatt még a maradék föld is veszendőbe megy.

Hogy ezt jobban megértsétek, mondta folytatólag a birodalmi rendeknek, s az egész ügyről határozhatatok, lehető röviden elibétek állítom Magyarország alakját, helyzetét s az öt fenyegető veszedelmet.

Magyarország teljesen sík föld s kevés erőssége van; sehhol sem választja el más országtól hegy, csak Lengyelországtól s Erdélytől. Azelőtt Magyarországot védte a Tisza, a Duna, Szlavóniát a Dráva, a Száva. De Belgrád elveszte és a Szerémség elfoglalása óta minden vízen ellenséges hajók úsznak s a kikötők az ellenség hatalmában vannak. A törökök a Tiszánál Titelt, a Drávánál Eszéket megerősítvén s védelmi eszközökkel látván el, Magyarországra mintegy bilincset raktak. A Duna már Budától nem messze pusztult, elhagyott vagy ellenséges területen folyik. A Dráva és a Száva közt a török annyira behatolt Szlavóniába, hogy már-már Stájerország kapujában áll, Krajnát büntetlenül támadja, Magyarországon ott rabol, pusztít, a hol neki tetszik s becsapásaival annyira tönkre tette, hogy nagy része olyan, mintha nem is volna művelés alatt. Egy ideig nagy igyekezettel ellenálltak a magyarok, védték hazájokat, de az erőt legyűrte a nagyobb erő, a keveset a sokaság.

Kétségtelen, hogy már egész Magyarországot uralmuk alá hajthatták volna, ha a Budáig kezükben levő területen erősségeket emeltek s ezeket őrséggel látták volna el. Most már látja a török, mily fontos rá Magyarország birtoka úgy a maga határai védelmére, mint a rajta túl elterülő keresztény területek háborgatására s elfoglalására. Nagyon jól tudja, hogy Magyarországból kényelmes út nyílik neki Németországba, Franciaországba, az olasz földre, mivel támadását semmi fel nem tartóztathatja, hiszen alig egy-két folyó van közben. S az ország elfoglalására nagyon ösztönzik őt a ti belső viszályaitok, idétlen czivódástok s hogy lelkeitek a hadi dicsőségtől, a közös jó munkálásától teljesen elfordult. Azt hiszem, az isteni gondviselés műve, hogy Buda az ellenség kezébe jusson s ti saját vesztetek félelmétől ösztökélve végre feltámadjatok a közös szabadság, a vallás védelmére.

Eddig Magyarország árok, sáncz volt nektek s a többi keresztényeknek. Míg ép volt, mindkét fületeken alhattatok. Már most arról van szó, hogy ebben az évben az egész a töröké legyen-e, vagy a ti segítségtekkel a veszedelemből kimenekedjék. Ha az ellenségé lesz Magyarország, a mi pedig kétségtelenül bekövetkezik, hacsak hatalmas sereg nem száll vele szembe, ugyan, kérlek, mit gondoltok, hogyan véditek meg javaitok, szabadságtokat, mikor küszöbön az erős, dühöngő ellenség, mely világuralomra vágyik? Vigyázzatok, nehogy későn fogjatok az elharapódzó tűz oltásához s úgy ne járjatok, mint a görögök, bolgárok, rácok s azt ne mondják rólatok: a németek, mint a phrygiaiak, későn bölcsek. Ha szíveteken fekszik, hogy a törököt Németországától visszatartsátok, miért nem siettek, mikor még jobb az alkalom, kisebb a veszedelem? Ha egyszer Magyarországot megszerezte, keservesebb tapasztalatra juttok! Vagy ellen kell tehát állni a barbároknak Magyarorszáiban s a szabadságért hőiesen küzdeni, vagy mentség nélkül elveszni. Sok nép egyesített ereje záloga a sikernek; megoszlás esetén bizonyos a szolgaság vagy a halál.

Ha most félelmes a török ereje, vigyázzatok, ne csatlakozzék hozzá Magyarországnak serege, a mely apáink idejében egymaga rettegése volt a töröknek s más nemzeteknek; az inkább eltűr hazájában bármily sorsot, mintsem tűzhelyétől távol bolyongjon. Úgy nézem, ti megerősített városaitokban bíztok. De hát semmiféle erősség nem áll ellene annak a barbárnak, a ki Pylaen, Bosporuson, Propontison, Hellespontoson, Dunán, édig érő hegyeken, feneketlen vizeken átkelt, számtalan várost elfoglalt, feldúlt. Azt hiszitek, majd megrémül a ti tornyos falaitoktól? Ne ringassátok magatokat csalódásban, erős, szívós ellenség ellen nem oly biztosak! Arra van szükség, hogy hazátok épségéért fegyvereseket vessetek elébe. Még ha csak uralomról volna is szó, ha a meghódított népeken mérséklettel uralkodva adófizetés mellett törvényeik, szokásaik szerint hagynák is őket élni, a bátor lelkek teljes erővel azon volnának, hogy az idegen igát lerázzák. De most oly ellenséggel van dolgunk, a ki jogot, törvényt kénye-kedve szerint tekint, meggyalázza a testet, elragadja a javakat, pusztulás a nemességnek, tudásnak s régiségnek, a ki mindeneket egyenlő igába vet s a húzóvónó baromhoz tesz hasonlónak. Tudott dolog, hogy ma is él Törökországban azok sarja, kik Konstantinápolyban uralkodtak, de oly nyomorban, szennyben, a mely könnyet facsar annak szeméből, ki régi sorsukra gondol. Fontosabb azonban s

egy keresztény sem tűrheti, hogy a barbár vadság a katolikus hitet, a Krisztustól megváltott lelkeket kiirtsa.

Mindezek pusztulását nektek tudják be, titeket tesznek felelőssé, hogy azoknak, kik védelemre szorultak, segítséget nem adtatok, az elnyomottakat a szolgaságból ki nem szabadítottátok,

Nagyon csalódnak s nem is kell rájuk hallgatni, akik azt mondják, mindig s mindenütt csak az isteni segítséget kell kérni, a kik mindig s mindenütt csak az isteni segítséget várják. Ki volt szentebb Mózesnél, ki volt Istennel bensőbb viszonyban, mint ő? És mégis nem pusztán imádsággal, hanem fegyverrel nyitott magának s népének utat az ellenségén át. Mikor Amalechet a háborúban legyőzték, Mózes égnek emelt kezekkel imádkozott ugyan, de ugyanakkor József övével együtt vitézül ráöklelt az ellenségre. Júda királyának, Jozafátnak idejében Isten harczolt népéért a moabiták, ammoniták s más népek ellen, de azért nem hagyta a zsidókat nyugodni, hanem azt akarta, hogy felfegyverzetten, csatára készen hadsorban álljanak. Ha éberek, gondosak, vitéz harczosok leszünk, kétségtelenül velünk lesz az Isten; de ha tétlen gyávaságnak adjuk magunkat, hiába kérjük a haragvó Istent.

De hát jó, feledjétek ősitek dicsőségét, ne indítson meg benneteket a kereszténység pusztulása, hűnyjatok szemet a keresztény országok vesztén; már nem kérjük segítségteket a veszni induló Magyarország számára, a ti könnyeitek már kiszáradtak, szíveteknek idegen az irgalom!

De házaitokban tétlenül ülve be akarjátok várni, míg rajtatok üt az ellenség? Nem hiszem, Hát mit? Nem fegyverkeztek a harczra? Kényszerít a végső szükség; már az ajtónál áll. Sokat számít a győzelemre, a csapás elhárítására, ha idegen földön csaptok össze az ellenséggel; akkor, mikor még ép Magyarország, vagy mikor már elveszett, rontanak-e a vadállatok házaitok szentélyeibe. Mert tévednek azok, a kik úgy beszélnek, el kell halasztani a háborút s alku-dozni kell az ellenséggel a békéről. Ha méltányos, állandó békéhez juthatnánk, nem keveslenők. De a török, a ki szerencséjében még nem csalódott, sohasem szánja magát békére, hacsak nem önhasznáért s ha megadja, csak a legsúlyosabb feltételekkel adja s rablótámadásai mégsem szünetelnek. Tudjuk, hogy egyik-másik vidéket nagyobb pusztulás érte béke, mint háború idején. A török kezdettől megszokta, hogy rablásból éljen s ezt a szokását mindmáig szívósan megtartotta. Nincs annyi kincs a külső országokban, nincsenek oly gazdag országok, hogy szomját eloltanák;

istentelen vágya miatt még az egyhitű népekkel sem akar békét s törvényhozójuk parancsa, hogy hitőket fegyverrel terjeszszék, a leigázott népeket a maguk vétkekkel bemocskolt hitéhez fűzzék. Ez az oka, hogy azokat a foglyokat, a kiket a mohamedán istentelenségre nem vonhatnak, minden jogtalansággal, gyalázatosággal elhalmozzák.

Voltak, a kik a törököket mint gyenge ázsiaiakat megvetették; de mi más tapasztalatra jutottunk. Kiválóan bátrak, a harcban nagyon jártasak, mint ezt nemcsak Magyarország bizonyítja, mely különböző szerencsével már 150 éve küzd velük, hanem más népek is, melyek fegyverrel legyőzve török igába jutottak, például szolgálhatnak a keresztény népeknek. De mégsem legyőzhetetlenek.

Esedezünk tehát nektek, az Istenre kérünk benneteket, mentsétek meg az agyongyötört, már már pusztuló Magyarországot, nyújtsatok védelmet a könyörögve felétek tárt kezeknek! Legyen tornyainkban béke a ti bátorságtokkal! Utánozzátok a rómaiak hősiességét, nagylelkűségét, kiknek örökébe léptetek, kik társaikat, barátjaikat, szomszédjaikat gyakran csak a dicsőség kedvéért is nagy áldozatokkal szabadították ki a zsarnok elnyomók hatalmából. Vessetek véget az idétlen vitáknak s a haszontalan, czéltalan széthúzást hagyjátok abba, vagy legalább halaszszátok más időkre: legalább e veszedelmes időkben némuljanak el vitáitok, ámbár a keresztény szelídség azt kívánná, örökre szűnjék meg, a mi sérti a testvéreket; majd nyugodtabb időben intézzétek el a testvérek egyenetlenkedését. Ha most nem véditek egyetértő szívvel, bátorsággal a magatok s a kereszténység üdvösségét, tartunk tőle, hogy nem marad helyetek a viszálykodásra. Azt hiszszük, ismeritek az agg példaszót, hogy ragadja el a héja, míg az egér s a béka egymással verseng, mindkettőt?! A ti s a mi vezérünk, V. Károly és Ferdinánd, oly lélekkel vannak, hogy ezen hadi vállalatban mindenüket, önmagukat is hajlandók lelkünkért feláldozni. Ha ti, méltóságos fejedelmek s a római birodalomhoz méltó tanács, a mint illik, ezen szent és szükséges háborúba követni akarjátok őket, kétségtelen, hogy veletek lesz az Isten; az ő ügye forog szóban.

Az ő vezérlete alatt a barbárokat levervén, mind az egész kereszténységet nagy veszedelemtől szabadítjátok meg, mind állandó dicsőségtek lesz Magyarország megőrzése, úgy hogy meg nem szűnik az emberek ajkán a ti dicsőségtek mindörökké! ¹

¹ Katona, id. m., XXI. 17—28. l.

A beszéd elhangzott, majd nyomtatásban is megjelent ; sokan hallották, még többen olvasták ¹ és kétségtelenül nagy hatást gyakorolt. Frigyes bajor herczeg nagyon buzgólkodott, hogy a birodalmi gyűlés protestáns rendjei a segítséget megszavazzák s legalább annyit sikerült elérnie, hogy tárgyalására hajlandókká váltak. Ferdinánd, ki időközben szintén megérkezett, figyelmeztette a rendeket, hogy a vett hírek szerint a szultán irtózatot küld a Budát ostromló királyi hadak elűzésére, Buda elfoglalására.² Frangepán Contarini bíbornok pápai legatust pedig arra sürgette, írjon mentől előbb a pápának Magyarország támogatása végett.³ Lehet, hogy Verallo Jeromos püspök, pápai követ, ki június 17-én kapott III. Pál pápától megbízást, üdvözlöje Frangepánt és a pápa nevében adjon elő neki némely ügyet,⁴ a pápai segítségről is előterjesztést tett neki, a mit különben nemcsak Frangepán, hanem a regensburgi gyűlés is megkívánt, egyebeken kívül ahhoz kötvén segítségét, ha Ferdinánd a pápát és a többi keresztény fejedelmet is fegyverre szólítja.

A tanácskozások, alkudozások alatt a magyar követség is megtette a maga dolgát, noha a hosszas tartózkodás Frangepánt annyira kimerítette, hogy Hoffmann János tanácsostól 300 forint kölcsönt volt kénytelen felvenni s ennek biztosítására egy arany tálczáját adta neki zálogba.⁵

X.

Betegeskedése, a regensburgi tárgyalás kimerítette Frangepánt s augusztus 23-án Ferdinánd király útlevelet állított ki számára, hogy olasz földre utazhassék. Pár nappal több, augusztus 28-án másik útlevelet is adott neki, de ez már nem egészségi okból magyarázza Frangepán utazását, hanem azt mondja, hogy mint Ferdinánd követe megy Velenczébe.⁶

Az események közben rohamosabban fejlődtek, hogy-

¹ Latinul megjelent a beszéd Augsburgban, Wittenbergben és egy ismeretlen helyen, németül Ingolstadtban, Regensburgban, majd olaszul (1542-ben) ismeretlen helyen. Szabó—Hellebrant : Régi magyar könyvtár, III/1. 101—104. l.

² *Károlyi* : A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarország-on 1542., Századok, 1880. 295. l.

³ III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 206. l.

⁴ Egyháztörtén. eml., III. 546. l.

⁵ Szederkényi, id. m., II. 64. l. ; megemlíti végrendeletében : de a Szederkényitől szintén említett arany serleg nélkül.

⁶ Egyháztörtén. eml., III. 554—555. l.

sem Frangepán útját megkezdhetette volna. Augusztus 21-én a Budát ostromló Rogendorf kénytelen volt hadait visszavonni, öt nappal ezután Szulejmán Buda alá ért, augusztus 29-én hatalmába kerítette a várat, szeptember 2-án pedig a már török mecsetté alakított Nagyboldogasszony-tempomban ájtatoskodott.

Még mielőtt Buda elestéről hír érkezhett volna, Ferdinánd király Thurzó Elek és Frangepán tanácsára fényes követséget küldött a szultán táborába. Ez a követség azonban már elkésett és nemcsak az osztatlan Magyarország birtokáról, de még a Ferdinándtól bírt részek békés birtokáról sem lehetett tárgyalni.

Frangepán, úgy látszik, a szerencsétlen fejlemények közt elhalasztotta az útját. Szeptember 17-én ugyanis Ferdinánd levelezésben volt vele, majd 20-án hozzá is felszólítást intézett és más urakkal egyetemben október 9-ére Linzbe hívta, hogy a törökkel kötendő béke ügyében tanácsát meghallhassa. A tanácskozmány a következő év elejére országgyűlés összehívását ajánlotta Ferdinándnak.¹

Ferdinánd méltányolni akarta azt a sok készséget, melyet Frangepán ügyeiben tanusított és őt, valamint a primást ismét bíbornoknak ajánlotta. III. Pál most sem teljesítette a kérelmet. Ferdinánd zokon vette a pápa eljárását s mint Verallo pápai követ deczember 21-én Farnese Sándor bíborosnak írta, részrehajlásról vádolta a pápát, a ki sok oly francziát nevezett ki kardinálisnak, a ki nem is fogható az ő ajánlottjaihoz, a kik igen buzgó férfiak s a legjobb hírnévnek örvendenek.² De hát Frangepánnak is megvoltak az ellenfelei, főleg a bíbor miatt vele már rég versengő erdélyi püspök, Statileo, a ki oly rossz hírért keltette Rómában Frangepánnak,³ hogy Sanchez Gábornak, Ferdinánd római ügyvivőjének külön kihallgatáson kellett védelmére kelnie.⁴

Frangepán a következő évben tette meg az elmaradt római utat. 1542 márczius havában már Velenczében volt,⁵ majd egyebütt is megfordult. Végül egy június 10-iki levél arról ad számot, hogy Frangepán Ferdinánd király hívására

¹ Károlyi: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542., Századok, 1880. 358., 366., 370. l.

² Kollányi, id. m., 36—37. l.

³ V. ö. Statileóról írt dolgozatom, id. h., 41., 44. l.

⁴ Egyháztörtén. eml., III. 529—530. l.

⁵ Károlyi: A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon, 1542., Századok, 1880. 647. l.

Velenczén át Magyarországra utazott.¹ Szomorú oka volt ennek az útnak: Perényi Péter, állítólag azért, hogy Ferdinánd kezében a vidék védelme legyen, Egert megszállta.²

A rövides olasz tartózkodás korántsem volt rá elég, hogy Frangepán egészsége megjavuljon. Alig ért haza, augusztus elején rosszul lett, 3-ától éjjel-nappal bántotta a köszvény, mindkét kezét összehúzta, úgy hogy írni sem tudott.³

Alig kapott ismét erőre, személyes, országos ügyek kívánták munkásságát. Mint a velencei követ szeptember 11-iki, a tanácshoz intézett levele elmondja, Frangepán mindenképen rá akarja venni a királyt, menjen Esztergomba a magyar ügyek rendezése végett; ha nem megy és húszturát le nem fejeztet, nem lesz király, holott a vétkesek kivégzetésével megmenti az országot. Az egri püspök, mondta a követ, ezt azért teszi, hogy a Perényi Pétertől elfoglalt püspökségét visszaszerezhesse. De a király csak csapatokat akar küldeni, a szigorú igazságszolgáltatást meg akkorra hagyja, ha feltétlen ura lesz az országnak. A követ úgy vélte, hogy Frangepánnak egyelőre valami spanyol javadalmat fognak adni.⁴

Az Esztergomba menés bizonyára összefügg azzal, hogy a német birodalmi segítség, melyet a regensburgi gyűlés kilátásba helyezett, az 1542-iki speyeri gyűlés pedig megadott, Brandenburgi Joachim vezérlete alatt az országba ért s augusztus 20-án Esztergomnál szállt táborba. Ide gyűltek a magyar urak s hadak és hamarosan Várday Pál esztergomi érsek, Thurzó Elek, Perényi Péter, a Serédyek, Zay Ferencz, Zrinyi Miklós és mások, valamint hadaik gyarapították a tábor, melybe cseh katonák és pápai segítő csapatok is érkeztek. A táborban nagy volt a fegyelmetlenség. Az urak egyenetlenkedtek, össze is veszttek, a magyar, a német katona egyaránt dúlt, pusztított, a király hiába sürgette Buda ostromát. Mikor végre szeptember 6-án a szép, valami 60.000 főnyi sereg megindult, akkor sem Buda, hanem Pest ostromára készült.

Hogy a vállalat a legcsúfosabb kudarczczal végződött, beszámolt róla épen akkor, midőn a kudarczot vallott had visszatért Esztergom alá, október 13-án Verallo pápai követ Farnese bíborshoz írt levelében, melyben Frangepán tudósítása alapján elmondta a sereg szégyenletes visszavonulá-

¹ III. Pál és Farnese Sándor levelezése, XXVII.—XXVIII. l.

² Szederkényi, id. m., II. 55. l.

³ III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 136. l.

⁴ Óváry, id. m., II. 83. l.

sát s Frangepán azon véleményét, hogy ha a császár békét nem köt a francziával s 30.000 olaszt, spanyolt, nem küld segítségül, vége a magyar földnek s az osztrák tartományoknak is.

Ugyancsak Frangepán tudósítása után írt Veralló arról, hogy Perényi Péter volt a futás oka s ezért Esztergomban fogságba vetették, csak a feje ne bánja ; a fia a töröktől ment hozzá azzal az üzenettel, hogy megkapja az egész országot.¹

Az igaz, hogy Perényit Ferdinánd október 10-én elfogatta, mivel árulással gyanúsította a miatt, hogy Perényi a táborozás alatt érintkezésben volt Bali béggel ; az is igaz, hogy arról vádolta az udvar, hogy oly terveket szőtt, melyek Magyarországot s az egész kereszténységet veszedelemmel fenyegették, de hát a vádak sohasem igazolták, a foglyot törvényszék elé sohasem állították.

Perényi elfogatásában Frangepánnak is része volt és utólag lelkiismeretfurdalást érzett miatta. Legalább november 12-én, midőn a pápától arra az időre, mikor a köszvény kínozza, felmentést kért a börtök alól, meg hogy ne legyen kötelezve a papi zsolozsma végzésére, legfőbb óhajának azt mondta, oldozza fel a pápa minden szabálytalanság alól, melyet Perényi Péternek s a többi hozzá hasonló lutheránusnak elfogatásakor, kik az egyháziakat üldözik, az egyházi vagyont kifosztják, esetleg magára vont ; némelyek abban a véleményben vannak, tette hozzá, hogy felmentésre nem volna szüksége, de lelkiismeretét mégis meg akarná nyugtatni.²

Mikor ezt a folyamodását Rómába küldte, Frangepán még mindig régi baját nyögte ; most sem tudott maga írni ; de egyébként a közügyek iránt való érdeklődése nem csökkent s még talán arra is gondolt, hogy elmegy a november 1-ére összehívott trienti zsinatra, melyre III. Pál pápa még a nyáron elküldte neki a meghívó levelet.³

A folytonos betegeskedés azonban mégis csak gondolkodóba ejtette, a fokozódó gyengeség figyelmeztette, jó lesz minden eshetőségre elkészülni. Úgy látszik, már Marsupino Ferencz titkára is azért ment Ferdinánd király december 6-iki útlevelével Velenczébe,⁴ hol Frangepánnak nem kevés portékája volt, hogy számon vegye az olasz földön levő va-

¹ III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 158—160. l.

² Egyháztörtén. eml., IV. 121. l.

³ Egyháztörtén. eml., IV. 84—85. l.

⁴ U. ott., 131. l.

gyont. Hogy pedig az élettől való megválás pillanata ne találja készületlenül, 1543 január 22-én, »testében betegen, elméjében épen« Pozsonyban megtette végső intézkedéseit.

Temetéséről úgy intézkedett, hogy lehetőleg egyszerű legyen s négy, legfeljebb hat fáklya fénye mellett vigyék a pozsonyi minoriták templomába. A temetkezőhelyért s hogy imádkozzanak érte, 100 aranyat, 2 misemondó ruhát, 2 tunicellát, 1 ezüsttel ékesített misekönyvet és 2 ezüst misekannát hagyott a kolostornak. Ezüstneműit, 7 gobelinjét, melyek Semler Lénárdnál voltak Újlakon, az V. Károlytól kapott arany serleget és 1 arany tálczát, mely zálogban volt, nőtestvérenek Katalinnak s fiának, Perényi Jánosnak adta s az utóbbinak még 1 czobolyprémes subát, 3 gyűrűt s 1 arany kanalat is hagyományozott. Összes egyházi felszereléseit 12 gobelinjét, melyek a tékozló fiú történetét ábrázolták és nála, Velenczében, illetve nőtestvérenél voltak, valamint 1 főpapi gyűrűjét az egri egyháznak hagyta azzal a megszorítással, hogy 1 ezüst ereklyetartó táblát, mely nagybátyjáról, a néhai kalocsai érsekről maradt rá, ha a kalocsai egyház helyreáll, ennek kell adni. Udvari személyzetéből Bentivoglio Márk Antalnak s a régtől mellette levő minoritának, frater Donátnak 50—50 aranyat hagyott, hogy az olasz földre visszatérhessenek. Pesthényi Jánosnak 80 aranyat szánt s ha lehetséges, 2 lovat, 4 akó bort, 1 könnyű kocsit s 3 kanczát, Suaffy Ferencznek 80 aranyat, Nádasdy Tamástól kapott lovát s 1 nyestes subáját, István deáknak, ha papi pályára lép, az épen üres egri kanonokságot, 70 aranyat s 1 párduczbőrös subát rendelt, Iván (Falconario Ker. János) sáfárjának 80 aranyat, hermelines subáját, Ladányi Ferencznek 60 aranyat és a Lascano Márton esztergomi kapitánynál levő lovát, Imre deáknak szeretete jeléül arany gyöngyöt, Mátyás papnak 50 aranyat, Ferencz borbélynak püspöki keresztjét, arany lánczát és czobolyprémes subáját hagyta, Péter mester királyi orvosnak meg 1 arany kanalat testált. Szolgáiról úgy gondoskodott, hogy negyedévi fizetésüket adta nekik hagyatékul, a császár orvosát illetőleg pedig az volt az akarata, hogy a vele kötött egyezség szerint fizesék ki. Ezeken kívül a pozsonyi kórháznak hagyott 20 forintot.

Tartozott Thurzó Eleknek 400 forinttal s ennek törlesztésére, ha ugyan Thurzó el nem engedi, valamint a Horváth Márktól 400 arannyal s néhány ezüst serleggel alapított, eddig is elvégzett, de Frangepántól tőkével még nem biztosított napi misére, valamint egyéb, pénzben tett hagyományai kielégítésére azt rendelte, adják el 1000 arany értékű, gyön-

gyökkel s egy gyémánttal díszített aranyos infuláját, 1 arany kelyhét és 2 arany misekannáját s a bevett pénzt fordítsák a fizetésekre ; ha az nem volna elég, adják el ezüst pásztorbotját, füstölőjét is. Ha még mindig nem kerülne ki a hagyaték, adják el az egri egyháznak hagyott gyertyatartókat s ha még ezek ára sem volna elég, más ezüstjét is árusítsák el addig, míg mindenre jut. Egyéb tárgyaira azt rendelte, adják el őket s a mit kapnak érték, osszák szét a szegények közt.

Végző intézkedései végrehajtására Ferdinánd királyt, Nádasdy Tamást és Bentivogliót kérte meg.¹

Látván, hogy vége közeledik, megáldozott, felvette a haldoklók szentségeit. Mint a bécsi pápai követ Rómába írta, két nappal halála előtt összehívatta az összes síposokat, kürtösöket s két napon át zenéltetett magának, zenehang mellett akarván meghalni, hogy, szavai szerint, így hálálja meg Istennek, hogy kiveszi a világból.² Mikor következett be a halála, pontosan nem tudjuk, de mindenesetre még január végén, mert február 2-án Falconario Iván és Bentivoglio külön-külön elismervényt állítottak ki, hogy Nádasdy Tamás a Frangepán végrendeletében nekik hagyott értékeket kiutalta nekik.³

Sörös Pongrácz.

¹ *Pray* : Specimen hierarch. Hung., II. 79—81. l.

² III. Pál pápa és Farnese Sándor levelezése, 169. l.

³ Egyháztörtén. eml., IV. 200—201. l. — Elég feltűnő, hogy Ferdinánd királyhoz csak február 8-án érkezett meg a jelentés, hogy Frangepán meghalt.

A királyi tanács átalakulása és története 1526 után.

(II. közl., vége.)

III. A helytartóság mellett működő tanács szervezete, hatásköre.

Mielőtt a helytartósági tanács szervezetéről és hatásköréről szólnánk, ki kell jelentenünk, hogy törvényeink 1723-ig oly tanácsot, mely a magyar tanácstól különböznek, nem ismernek,¹ mégis hogy ezt az elnevezést választottuk, — mondom, alkalmasabb hiányában — indokolhatjuk azzal, hogy az 1542: 30. törvénycikk alapján bátran tehetjük, mert úgy vélem, nem tévedünk, mikor az idézett törvény azon szavaiból »quorum consilio ipse dominus locumtenens in omni administratione utatur, hic Posonii continue residendo« a törvényhozót azon ratio által látjuk vezetni, mely egy különleges, specziálisan a helytartónak tanácscsal szolgáló szervezet felállítását czélozta.

Nem akarunk ismétlésbe bocsátkozni annak újbóli bizonyításával, hogy ez a tanács több-kevesebb ingadozással úgyszólván Ferdinánd egész hosszú uralkodása alatt fennállott, mind a mellett szervezete megismerésének csaknem kizárólagos forrása az 1549 jan. I-én s annak nyomán 1550 ápr. 12-én kiadott »Ordo«, bár kétségtelen nyomai vannak, hogy időről-időre korábban is kiadtak hasonló rendeleteket. Így már 1528-ban is, a mit a királynak a budai országgyűlés felterjesztésére adott válaszából tudunk.² A hely-

¹ Az 1741: II. t.-cizikkből világosan kiolvashatjuk, hogy az 1723-ban szervezett helytartótanács, mely, mint látjuk, gyökereivel a kir. tanácsba nyúlik vissza, nem azonos az akkori kir. tanácscsal.

A vonatkozó t.-cikk 2. §-a szerint a király »legmagasabb udvarában is, mindazokban, a mik a neki engedett főhatalomból folynak... hű magyar tanácsosai segítségével és tanácsával fog élni«. A 3-ik §. szerint pedig »midőn fontosabb ügyek kerülnek tárgyalásra, az ország primását és nádorát és más főurait, valamint Dalmát-, Horvát- és Szlavonországok bánját... legmagasabb színe elé hívandja és ilyen ügyekben velük tanácskozik«. Ugyanezen törvénycikk pedig megerősíti a helytartótanácsot a közigazgatási és belügyekre illetőleg.

² M. O. E. I. 207. Az 1542. pozsonyi országgyűlés határozata kiadott instructio is foglalkozott a szervezet kérdésével, de sajnos ép erre vonatkozó része nem maradt korunkra.

tartósági tanács valószínűleg az említett rendeletek kiadásakor élte legszabályozottabb korát, a minek emlékéül ránk maradt működésének hű tükre, levelezési codexe is.¹

A tanács székhelye már 1529-től kezdve Pozsony, a mit a törvényhozás is, bár nem minden ellenkezés és vita nélkül, szentesített.²

A tanács szervezetére nézve valóságos bürokratikus jelleggel bíró testület. A rendeletek — nem minden ok nélkül — a legszigorúbb rend megtartását és követését parancsolják úgy a tanácstagok jelenlétére, mint az ügyrendre vonatkozólag.

Említettük már azt a különbséget, mely a helytartósági tanácsnak a királyi tanácsban való gyökerkezéséből eredt s a »rendes tanácsosok« meghatározásra vezetett. Hogy e »rendes tanácsosok, »consilarii ordinarii« száma változó lehetett, elgondolhatjuk, ha megfontoljuk, hogy a királyi tanács összes tagjainak, s ez magában foglalta az akkor kialakulni kezdő főúri rendet, joguk volt a tanácskozásokon résztvenni, még pedig a régi szokás alapján, a közigazgatási és gyakorlati jogi képzettség elsajátítására.³ Mindezen elemeknek azonban oly jelentős szavuk, mint annak a néhány mondhatni bizalmas, meghitt férfiúnak, kik mindig a székhelyen tartózkodva, az ügyvitellel állandóan bajlódva, nagyobb gyakorlatra is szert tettek a közügyek vitelében, nem lehetett, a mit abból is következtethetünk, hogy mást, mint katolikus vallását a tanácsba nem bocsátottak, a mi ez időtájt alkotmányellenesnek nevezhető nem volt.⁴

A deputált, vagyis állandóan a kormány székhelyen tartózkodó tanácsosokon kívül olyan tanácsosokat is ismerünk, kik a székhelylél állandó összeköttetést tartanak fenn, így a főkapitány, a kapitányok, kik mint a fegyveres erő parancsnokai, a tanácsi határozatok szükség esetén karhatalommal való végrehajtását látták el, nemkülönben a védelem, az ország védelmi ügyében mint szakemberek természetesen megfelelő tekintélylél bírtak.⁵

¹ Kiadta Kiss i. m.

² M. O. E. I. 510, 513, 514, 1536 : 49. törvénycikk.

³ Az 1550-iki Órdoiban olvassuk : »Si qui etiam ex baronibus aliquando Posonium venerint, hii quoque in rebus communibus et publicis more veteri admittantur, ut discant rerum tractationem«.

⁴ 1548 : 5, 1553 : 7, 1554 : 7.

⁵ Katona XX. 387, Kovachich Suppl. ad Vest. Com. III. 184, III. 197, 1536 : 18. törvénycikk.

»Capitaneum quoque cum copiis, tam equestribus quam pedestribus ad tollendá et extirpanda maleficia ad puniendos turbato-

A tanácsülések naponta délelőtt, sőt az elintézendő ügyek nagy száma esetén délután is tartattak, még pedig pontosan megszabott időben. Nyáron reggel 6—9-ig, télen 7—10-ig, délután 3—6-ig. Ha azonban valami rendkívül sürgős vagy fontos ügy tárgyalásának szüksége merült fel, a helytartó ezen időközön kívül is bármikor összehívhatja a tanácsot, a tanácsosok pedig kötelesek megjelenni, a mit a kamarai főnök ellenőriz a fizetés megállapítása céljából, feljegyzésén naponként a praesentiákat és absentiákat.

Az üléseken a helytartó, vagy akadályoztatása esetén egy általa megbízott tanácstag elnökölt, ki a csendre és rendre s a tárgyalások egész menetére felügyelt. Az ügyek valószínűleg előkészítés után kerültek az ülés elé olyképp, hogy az egyes tanácsosok megosztva a munkát maguk közt, behatóan áttanulmányozva az egyes ügyeket, előterjesztették a tanácsnak.¹ A tárgyalás alkalmával az ügyre vonatkozó nézetét mindenki előadhatja, még pedig az elnök felhívására méltóságuk sorrendje szerint. Közbeszólásokkal kiabálással, suttogással, ki-besétálgatással, haszontalan fecsegéssel a tárgyalást zavarni nem szabad. A rendzavarót a helytartó köteles megdorgálni, sőt büntetést is kiszabhat. Utóbb az 1550-ik Ordo szerint a tanácsosok javasaltára ez utóbbi jogot a király magának tartotta fenn. (»Si quispiam praedictorum consiliariorum nostrorum tempore consilii irreverenter ageret vel rixas concitaret, aut contendere vel inhonestis verbis alterum afficeret, locumtenens noster talis obiurgandi et si quid gravius commissum fuerit, nobis id cum sua et consiliariorum nostrorum opinione significet, nosque dabimus eis commissionem, quomodo tales sint castigandi.«)

A felszólalások és a vita bezárása után szavazás, a döntés következett, a mely azonban a helytartó megkérdezése nélkül sohasem történhetett. A határozat szótöbbséggel hozatik (»plurium et maiorum partium concludat negotium«), bár valószínű, hogy a kor általános szokásához igazodva, a »potior et sanior pars« véleménye volt irányadó a határozatra nézve.²

A határozatokra, úgyszinte a királyi leiratokra adott válaszokra vonatkozó nem csekély jelentőségű rendelkezés

res, ad executionem iustitiae dictis consiliariis nostris adesse volumus.« Kiss. Függ. IX. Lásd még Codex 72, 89, 136, 138, 143, 193, 195, 280, 286. »Ad dominum Báthory (t. i. capitaneum l. az 1550. Ordót) ... ut veniat ad Cherep iuxta admonitionem domini generalis.«

¹ Referente domino Sybrik«. Kiss XCVII.

² »Seniores et autoritate potiores consilarii« írja Miksa atyjának. M. O. E. IV. 496., l. még M. O. E. IV. 242.

az, a mely szerint a határozatot hozók, a jelenlevő tanácsosok az ilyen iratokat sajátkezű aláírásukkal ellátva és pecsétjükkel megpecsételve expediáltatták.¹ Talán a felelősség elvét nem ugyan a nemzet, az országgyűlés irányában s a hitelesség tanusítását a felől, hogy az irat, felterjesztés, határozat valóban az illető hatóságtól és tanácsosoktól származik, kereshetjük e rendelkezésben. Kiegészítette a tanácsot a titkár, a ki az írásbeli teendőket végezte.

Említettük már, hogy a helytartósági tanács állandó rendes tagjai fizetést élveztek. Nem tartjuk fontosnak ugyan a kérdés részletezését, csupán annyit jegyzünk meg, hogy az időtájt, midőn a helytartósági tanács kialakulásának ép legbiztosabb talaján állott, a köztisztviselők fizetéseinek költségvetésében egészen jól megkülömböztethetjük azt a részt, a melyet a helytartói tanács betölt. Így pl. ha az 1549 márcz. 7-én kiadott »Status erogationum«-ot² vesszük, ez öt részre tagolható: a helytartótanács, a kamara, az udvari méltóságok, a naszádosok, végül a sedes iudiciaria ülnökeinek fizetésére. Hasonlóképp tagozódik a néhány héttel később kiadott végleges megállapítás is,³ azzal a különbséggel, hogy a rendes tanácsosokat az udvari méltóságok követik.

A későbbi időkben már ilyen elkülönítést a tisztviselői státusban nem találunk.⁴ Oly rendelkezéseket, a melyek a tanácsosoknak állandó pozsonyi tartózkodásához kötnék a fizetést,⁵ a mi egymagában is eléggé bizonyítja, hogy a helytartósági tanács I. Ferdinánd alatti intensív munkája, szereplése jóval lejjebb szállott, sőt idővel megszűnt.

Áttérve már most a helytartósági tanács hatáskörének megállapítására, mindenekelőtt általánosságban kell szólnunk e hatásköréről és feladatáról.

Előre bocsátjuk, nem szabad szemünk elől tévesztelnünk azt, hogy a mohácsi katasztrófa után alkotott törvényeink a királytól, tőle a kinevezőlevélben meghatározott, hol szűkebb, hol tágabb jogkörben csak a helytartót

¹ »Antequam autem litterae responsivae, vel aliae obsignentur, in consilio recitentur tandemque signentur et obsignentur eorum tantum manu sigillisque, qui praesentes erant et non alienis«.

² Orsz. ltár. Benignae resolutiones II. k. 161. l.

³ O. ltár. Diversae instructiones fasc. I. Azonkívül Benignae resol. II. 167.

⁴ O. ltár. Benignae resol. 1566—45. l.

⁵ »Volumus autem in omnium consiliariorum nostrorum salariis exolvendis diligenter observari, ut praesentiae dumtaxat et temporis eius ratio habeatur, quo consiliis intersunt et in negotiis publicis istius regni nostri occupantur.«

tekintik a végrehajtó hatalom *activ* gyakorlójának, de nem egyszersmind a tanácsot, mint valami kollegiális szervezetet, mely akár mint testület, akár az egyes tagok végrehajtó hatalmat gyakorolhattak volna. Nem is találjuk működésükben azt az ismérvet, a mely e tanácsnak dicasteriális jelleget kölcsönzött volna, mert már kezdettől a király tudta nélkül véglegesen miben sem intézkedhettek, még a helytartói jogkörben felmerülő ügyekben sem.¹

A tanácsosok a helytartó mellett részt mint annak intézkedési jogkörében tanácsadói működnek közre, de a helytartó jelenléte vagy tudta nélkül miről sem határozhattak a pozsonyi tanácsházban,² másrészt mint állandóan rendelkezésére álló tagjai a magyar tanácsnak a helytartóval, futár³ vagy felterjesztés útján⁴ jelentéseket, indítványokat, javaslatokat⁵ tesznek a királynak, kérelmeket pártfogásába ajánlnak,⁶ tisztségek betöltésére alkalmas személyeket javasolnak.⁷

A tulajdonképeni királyi tanács közvetlenül a királynak a tanácsadó testülete az államélet gyökeréig ható nagyfontosságú politikai kérdésekben, mint az országgyűlés egybehívása, koronázás,⁸ új adó kivetése.⁹ Az egyes tanácsosok ezenkívül is akár a király felszólítására, akár saját iniciatívájukból javaslatokat tehetnek, informálhatták a királyt az ország különböző vidékein történő tudomásukra jutott mozgalmakról, politikai eseményekről.¹⁰

Hatáskörét tekintve, általában a tanács a koronkint változó helytartói jogkörhöz alkalmazkodott, miért is arról, tekintettel a helytartói jogkörrel való azonosságára, összefoglalóan emlékszünk meg.

A helytartóság működésének javarészt e korban még az igazságügyek foglalták le.¹¹ Mind több és több, azelőtt a legszemélyesebb királyi bíraskodás alá tartozó ügy kerül

¹ »Si quae incident graviora negotia, quam ut ipsi domini locumtenens et consilarii possent absolvere, consulant nos per literas.« Kiss. Füg. VI.

² Ordo servandus.

³ Kiss. Codex 39. l.

⁴ U. o. 35, 46, 76. l. stb.

⁵ U. o. 81. l. 164. l. (nádorválasztást) stb.

⁶ U. o. 1, 12. l. stb.

⁷ U. o. 163, 175. stb.

⁸ M. O. E. IV. 455. l.

⁹ M. O. E. IV. 144. l.

¹⁰ Katona H. C. XXI. 232.

¹¹ A tanács 1549 szept. 12-én kelt felterjesztésében olvassuk, hogy csak a bíraskodási teendők egyedül 200 napot vesznek évente igénybe. Codex 155. l.

a helytartó illetékessége körébe. Azok az ügyek, melyek hol »iudicia quae ad officium locumtenentiae spectant«,¹ hol »iudicia tam iuxta publicas constitutiones, quam auctoritate locumtenentis iudicari solita«,² majd »causae quae per dominium palatinum auctoritate locumtenentis iudicari debent«³ jelzés alatt foglaltattak össze, magukban foglalták a hatalmaskodási pörök öt nagyobb esetét,⁴ a felebbezett polgári és büntetőügyeket,⁵ birtok, szerződés, zálog, hozomány, magszakadás vagy hűtlenségi pörökből kifolyó visszaadásra ítélt, de vissza nem adott birtokok pöreit,⁶ az árvák és özvegyek ügyeit,⁷ a hűtlenségi⁸ és vallás elleni criminalitásokat.⁹

Azelőtt a király a sedes iudiciaria suae Maiestatis legfőbb törvényszéken a főpapokkal és bárókkal, a tágabb tanács tagjaival gyakorolta a királyi legfelsőbb igazságszolgáltatást, most, hogy külföldön tartózkodik, személyesen nem bíraskodhatván, jogát átruházza a helytartóra, a ki ugyancsak a főpapokkal és bárókkal, a pozsonyi állandó jellegű tanács közreműködésével gyakorolja ezt. Ennek következménye lett, hogy midőn a helytartó mellé rendelt tanács felbomlik, megszűnik, jobban mondva a főpapok és bárók abban való részvétele megritkul, a már százados gyakorlat fenntartása az országgyűlést is foglalkoztatja, s nehogy valaki »futuris temporibus causari possit, sedem ipsam iudiciariam, absentibus ab ea praelatis et baronibus non fuisse plenam et integram«,¹⁰ törvénybe iktatják,¹¹ »statutum est ut imposterum omni diligentia curetur et deinceps iudiciis ultra iudices istius regni ordinarios, continue et sine exceptione intersint duo praelati et totidem barones, vel adminus unus ex praelatis et unus ex baronibus«. ¹²

Politikai jellegű, főleg hűtlenségi ügyekben gyakran magának tartotta fenn a király az intézkedés jogát, de a

¹ 1546: XXXV. t.-cz.

² 1548: XIX. t.-cz.

³ M. O. E. III. 524.

⁴ 1536: XIV, 1542 (bb.): XVIII, 1552: XXVI. t.-cz.

⁵ 1536: XIV, 1537: XXIV, 1553: XXI. t.-cz.

⁶ 1537: XXIV, 1538 (bb.): XIX, 1552: XXVII, XXVIII. t.-cz.

⁷ 1552: XXVIII. t.-cz. alapján a tanács gyámot rendel.

Codex 125 l.

⁸ 1536: V, VII, LIV. t.-cz.

⁹ M. O. E. II. 582.

¹⁰ M. O. E. IV. 231.

¹¹ 1559: XXXVIII. 1566: XXII. t.-cz.

¹² A törvényszéken a XVII. sz. közepén is jelen voltak a tanácsosok közül néhányan. Érdekes adatok találhatóak erre vonatkozólag az Orsz. Itárban prop. et op. 1642 no. 10. opinio 1. és 2. alatt.

tanácsosok befolyásával, mint az pl. a Dobó-féle összeesküvés alkalmával történt.¹

A helytartósági tanács hadügyi jogköre ez időtájt legalább elvileg nem szenvedett oly sérelmeket, mint később a bécsi haditanács felállítása után.

Báthory nádor halálával ugyan Katzianer kezébe került a hadi hatóság, de ép a tanács révén maradt mind a mellett együtt a polgári és katonai igazgatás, még pedig olykép, hogy maga Katzianer is a tanács tagjává lett,² a mit később a törvény is megerősít.³

A későbbi időkben is fennmaradt ez az alaki egység — mint az Ordo servandusból is kitűnik — s ha csak a hadiműveletek távol nem tartják a főkapitányt és kapitányokat, ezek a polgári ügyek tárgyalásában is részt vesznek.

•Maga a tanács határozataiban nincs valamely kapitány jelenlétéhez kötve, kiket a helytartó tanácsával egyetértőleg utasításokkal lát el.⁴

Minden kétséget eloszlat a tanács hadügyi illetékességéről Ferdinándnak Várdayhoz és a tanácsosokhoz intézett instructiojának rendelkezése, mely imígy határozza meg a hadügyi competentiát: »caetera negotia publica Regiam Maiestatem ac defensionem et tranquillitatem regni concernentia locumtenens et consilarii pro eorum industria et prudentia fideliter et diligenter assidue executionique demandare debebunt.«⁵ Hozzávéve ehhez a helytartónak általános felkelés hirdetésére vonatkozó jogosultságát,⁶ ha mindeme jogokat a tényekben is élni látjuk, csak fájdalommal tekintünk arra a sebre, melyet nemzeti önállóságunkon a későbbi bécsi haditanács ütött káros befolyásával.

A pénzügyi adminisztrációt Ferdinánd még 1528-ban, majd 1531-ben a Budán Pempfingen István vezetésére bízott kamarára ruházta,⁷ de egy ideig a helytartósági tanács

¹ Tört. Tár 1879. 711., lásd még Tört. Tár 1879. 707.

² Kiss. Füg. VI.

³ 1536: XVI. t.-cz. Az 1537: IX. t.-czikk valósággal a hadak feletti rendelkezésjogot ad a helytartónak és a tanácsosoknak azzal, hogy a főpapok, főurak és gazdagabb nemesek a közbéke és a haza bármely ellensége ellen oly helyeken tartsanak csapatokat, a hol a helytartó és tanácsa szükségesnek látja. Az ugyanez évi 14. t.-czikk a nemesi felkelés összeírásának eredményét a helytartónak és tanácsosoknak bejelenteni rendeli.

⁴ Codex 284. l.

⁵ Kiss. Füg. XXIII. l. még erre vonatkozólag Codex 284. l.

⁶ 1547: XVII. t.-cz. M. O. E. III. 49.

⁷ Orsz. ltár. Benignae resol. I. 1.

még bizonyos befolyással volt a kamarára, illetőleg az országos pénzügyekre, mert bár mindinkább uralkodóvá válik az a nézet, hogy a kamarával a király rendelkezik,¹ mégis több esetben látjuk, hogy abból a helytartók is utalványoztak.² Thurzó kiküldi Albert pécsi prépost kamarai tanácsost, hogy Laky Balázs pannonhalmi várnagy számadásait megvizsgálja,³ tehát rendelkezik a kamarai tisztviselőkkel. Ugyancsak Thurzót bizza meg a király a sellyei országgyűlésen megajánlott adó behajtásával és kamarának leendő beszolgáltatásával.⁴

A tényleges jogállapot végeredményben mégis csak az lett, hogy a mint azt egy 1548 decz. 12-én kiadott kir. rendelet kijelenti, a kamara nincs alárendelve a tanácsnak, és csakis kormányzati ügyekben fogadhatott el tőle utalványokat, ez esetben is csak akkor, ha erre vonatkozólag a tanácscsal már előre megegyezett s az utalványt két kamarai tisztviselő aláírta.⁵

A pénzügyi adminisztráció ilykép kikapcsolódott a helytartósági tanács hatásköréből, de mégsem teljesen. Az adóbehajtás felügyelete továbbra is jogkörében maradt, a mit nemcsak a sellyei gyűlés, de maga a király is elismert, utasítást adván annak mikénti gyakorlására,⁶ sőt a harminczadokat, azok behajtását, kezelését s azokra vonatkozó egyéb teendőket illetőleg maga a helytartó a tanácscsal egyetemben ad ki utasítást.⁷

Nagy általánosságban tehát úgy határozhatjuk meg a helytartósági tanács jogkörét, hogy az az »executiva potestas« kifejtésére rendelt szervezet, olykép, hogy a helytartó a melléje rendelt tanácsosok részvételével gyakorolja azt. A helytartók megbízásában ezt ugyan nem találjuk expressis verbis kifejezve, de elég átlapoznunk a tanács 1549-től

¹ M. O. E. I. 198.

² Így Báthory utasítja a kamarát a hadak fizetésére. Szerémi : Emlékek a Majthényi-család levéltárából 22. l. Lásd még Codex 296. l.

³ A pannonhalmi apátság tört. III. 785.

⁴ M. O. E. II. 112.

⁵ Kiss. Füg. XXIX.

⁶ U. o. XXIII.

⁷ »Instructio de modo exigendi tricesimas in locis consuetis nec non Jaurini et in oppidis Saagh, Baach, Sechen, Lossonz, Rymasombath ac alias ubicunque tricesimae regiae habentur, domino Paulo Bornemyza, prefecto tricesimarum earundem per dominos locumtentem et consiliarios Regiae Maiestatis data.« Orsz. Itár. Benignae resol. I. 52.

1551-ig terjedő levelezését, melyből kitűnik, hogy tekintélyes részük a törvények és királyi rendeletek végrehajtása tárgyában iratott. Következik ez abból a parancsból is, melyet az 1536. országgyűlés után Ferdinánd Ostrosich Miklós kapitányához intézett és egyébként a helytartósági tanács hadügyi kompetenciáját is igazolja: »eo quod ea debito officii ea omnia, quae a se vel Locumtenente et consiliariis Regiminis sui vigore articulorum praescriptorum in commissio habuerit, in eos omnes exequi debent... ita tamen ut tale aliquid tum per eum tum vero suos ad eum pertinentes ne committat quoquo modo, quod in articuli constitutionum non haberetur, vel per dictos Locumtenentem et consiliarios legitime exequendum ei non demandaretur«.¹

IV. A magyar tanács további sorsa, az évnegyedes és a kancellária mellett működő tanácsosok.

A mint az előzőekben a helytartósági tanácsot a királyi tanácsból kifejlődni látjuk, nyommal kísérhetjük Nádasdy Tamás nádorságáig.

Alkotmánytörténetünk tanítása szerint nem csekély különbség az, a mi a nádori és helytartói hatáskör között fennállott. A helytartói kormányzatnál a hatásköröket, melyek a nádor személyében egyesülnek, megoszolva találjuk. Helytartó, főkapitány, nádori helytartó, mind csak osztályosai annak a hatalomkörnek, mely a nádort illeti a király távollétében mint a *generalis* locumtenentst: ² »Quoniam vero existente palatino nemo alius praeter ipsum officium generalis capitaneatus, aut in absentia nostra locumtenentiae nostrae regiae habere et exercere consuerit, eapropter idem Thomas de Nádasd in nostra absentia... praefatis etiam officiis locumtenentiae nostrae regiae nec non capitaneatus generalis uti et fungi debeat«.³

¹ Kovachich: Suppl. ad. V. Com. III. 161.

² Hogy Nádasdy halála után tényleg ez a felfogás vezette Ferdinándot és utódait a helytartók hosszú sorának kinevezésére, azt maga Ferdinánd szépen kifejti a következőkben: »Et quod habuerit tunc Palatini loco generalem locumtenentem Regni, qui curabat loco et nomine S. C. Maiestatis, eaque suarum partium, item Capitaneum generalem, qui praerant rei bellicae et denique locumtenentem Palatinalem, qui ius et iustitiam administrabat.« Az eredeitől idézi Fellner. I. m. 282. l. 2. jegyz.

³ Nádasdy megbízólevelében. Orsz. ltár. Conc. exp. 1554. no. 202. Egy részét közli Cziráky: Conspectus iuris publ. 661. §.

A nádor tiszténél, hivatásánál, főleg pedig azon szoros alárendeltségi viszony megszűnése következtében, mely a helytartók, különösen a főpapi helytartók és a király közt fennállott, nem tartózkodott oly huzamos ideig a kormányzati székhelyen, mely a tanács állandósulásának kedvezett volna, olykép kellett hát módosítani az eddig Pozsonyban működő helytartósági tanácsot, hogy az a nádori kormányzat mellett is megfelelhessen hivatásának, mit a nádori czikkek ro-ik pontja szerint sem lehetett elmellőzni.

Azt a tanácsosokra vonatkozó újabb rendelkezést, miszerint a nádor »emergentibus cum consilio fidelium consiliariorum nostrorum, qui paeter ordinarios consiliarios ad minus sex; ex praelatis videlicet duo, ex baronibus totidem et ex nobilibus similiter duo nostris sumptibus penes eundem semper intertenebuntur, quorum scilicet similiter consilio regni nostri Hungariae et partium eidem subjectarum negotia gerat et administrat, inter quos etiam ordinarii consilarii nostri, qui palatinum ipsum pro occurrentibus regni nostri necessitatibus vel Posonii (quae civitas locus et sedes administrationis suae esse debet) vel alibi pro temporis et rerum nostrarum necessitate agentem accesserint in consilio suum semper locum suamque sessionem et votum habeant pro uniuscuiusque dignitate honore et statu«,¹ úgy kell értelmeznünk, hogy az eddig Pozsonyban székelő helytartósági tanács — lévén most már nádora az országnak — megszűnik, megszűnik egyúttal a rendes tanácsosok, az ordinarius consiliariusok állandó működése is. Ennek helyébe a királyi tanácsból kiválasztott hat tanácsos lép, azzal a czélzattal, hogy állandóan a nádor mellett neki tanácsukkal szolgáljanak az ügyek intézésénél és az országos igazgatásban.

Nem zárt tanács ez sem, más rendes tanácsosok bármikor helyet foglalhattak benne, de határozott jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy most már csakis az ordinarius, a rendes tanácsosoknak van biztosítva a kormánytanácsban való szabad részvétel és szavazat, vagyis azoknak, a kik azelőtt a pozsonyi helytartótanács állandó tagjai voltak, nem úgy a többi királyi tanácsosnak, bár expressis verbis onnan nincsenek kizárva. Magának az »ordinarius consiliarius« megkülönböztetésnek többszöri előfordulása arra vezet, hogy még ez időtájt is, Ferdinánd hosszú uralkodásának vége felé is megvolt a tanácsosok közt az 1526

¹ U. o.

előtti kir. tanács lényegéből folyó különbség. Az 1560-iki országgyűlés előtt a királynak Bécsben tanácsosaival megtartott értekezletére összegyülekezett tanácsosok magukat a főpapokkal és bárókkal azonosítják.¹ Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, a mit már kifejtettünk, hogy a tanácsosság jogalapjává oly mértékben, a mint a régi jogosultak kihaltak a tanácsból, a királyi kinevezés válik,² magától értetődően, hogy a kinevezettek a főpapok és bárók közül kerültek ki, vagyis azoknak túlnyomó része tanácsos volt.

Nádasdy nádorságával a helytartóság mellett működő tanács kifejlődésben levő szervezete megszűnik, halálával, a mikor a helytartók hosszú sorozata kezdődik ismét, sehol sem látjuk felelevenedésének nyomát. A Pozsonyba vetődő tanácsosok néha-néha bizonyára tartottak több-kevesebb tanácsgyűlést, de oly rendszeres szervezetről, mint Nádasdy előtt, főként a 40-es években és az 50-es évek első három esztendejében szó sem lehet.

Miksa olyképp szerette volna a dolgot nézete szerint egyszerűsíteni, hogy tanácsosokat nem nevezett ki, azzal a célzattal, hogy a magyar tanács — mert a legális gyakorlat a királyi tanács jelölésére állandóan e kifejezéssel él — idővel megszűnjék.³ A magyar tanács veszendőbe induló intézménye, melynek meghallgatásának köteleességét törvények⁴ parancsolták, országgyűlési kijelentések sürgettek,⁵ tehát megint azon a ponton állott, hogy pontos szabályozás, működésének szabatos meghatározása nélkül felújulni nem volt képes.

Végre hosszas országgyűlési tárgyalások után létrejött 1588. évi 3. 8. és 9. törvénycikkkel megvalósult a magyar tanácsnak az a szervezete, mely 1723-ig alapjául szolgált.

Az 1588. évi 3. törvénycikk a magyar tanácsnak negyedszázadon keresztül negligált hatáskörét állítja vissza azzal »ut ipsi consilio Hungarico, et omnibus ei annexis, sua

¹ M. O. E. IV. 441.

² Kinevezésről tanuskodik pl.: Orsz. ltár. Benignae resol. 1560. no. 135.

³ Fessler: Die Gesch. der Ungarn und ihrer Landsassen. VIII. 54.

⁴ 1559: VIII, IX. t.-cz. 1569: XXXVIII. t.-cz.

⁵ M. O. E. IV. 217. V. 551. Az országgyűléseken sokszor hangoztatják a panaszt, hogy a királynak már alig egy-két tanácsosa van, kéri azok számának szaporítását. M. O. E. VI. 252, 305.

competens et pro ratione decens, et necessaria auctoritas reddatur».

A 8. és 9. törvénycikk az ilykép hatáskörében visszaállított tanács mikénti működéséről, szervezetéről intézkedik.

A törvény abból az alapból indul ki, hogy a magyar tanács tárgyalása alá veendő ügyeket két csoportba, fontos, bár nem nagyon sürgős és kevésbé fontos vagy sürgősen elintézendő ügyekre osztja.

Az első csoportba tartozó ügyeket a 8. cikkben felállított évnegyedes tanács elé utalja; kimondván a nevezett törvénycikkben, hogy a tanácsosok évnegyedenként nagy számmal jöjjenek össze a király elnöklete alatt azokat megvitatandó. A 9. cikk pedig a második csoportba tartozó ügyekre nézve tanácsadókul rendeli azt a néhány tanácsost, kik állandóan a király személye mellett kötelesek tartózkodni, s a felmerülendő ügyekben meghallgatandók.

Az ügyeknek ez a szétválasztása nem ismeretlen előttünk. Láttuk korábban is, hogy a legfontosabb ügyekben a király vezetése alatt tanácskozott a teljes királyi tanács, míg a hétköznapi élet kormányzati ügyeit a deputált tanács látta el.

Világos az is, hogy az újabb rendezés indokához azok a körülmények szolgáltatták a tényezőket, melyek már korábban megakasztották a helytartótanács kialakulását s a melyek kapcsolatban vannak a magyar tanácsurak egyéni tulajdonságaival, melyek nem engedték egy helyhez kötött bürokrata szervezetté fejlődni a magyar tanácsot. A tanács megmaradt annak, a mi eddig volt, a király véleményező tanácsadó testületének, bár az országgyűlés rendeli a törvény tárgyalása alatt oly javaslatot is tettek, a mely a tanácsot határozathozó testülétté tette volna, a magyar tanácsot pedig — mint Fraknoi mondja¹ — valóssággal kormányzékké.

A törvény célzata tehát világosan arra irányult, hogy a tanácsosok lassú összeverődéséből származó nehézkességet, mely okul szolgálhatott mellőzésére, más, a fentebbi eszközökkel corrigálják és kiegészítsék, mihez hozzájárult még az az intézkedés is, a mely beérte azzal, hogy a távolabb lakó tanácsosok, feltéve, ha az ügy természete halasztást engedhetett, írásban terjeszthették fel véleményü-

¹ M. O. E. VII. 200.

ket, a mi különösen a XVII. században elég gyakorivá vált.¹

Az illetékességi kérdéseket is újból kellett rendezni, főleg az 1559-ben Bécsben felállított haditanácscsal szemben, melynek hadiügyekben való hatáskörét az 1569. évi XXXVIII. törvényczikk nyíltan elismerte, a minek megbánása csakhamar mutatkozott az országgyűlésen, melynek szavai szerint az ország ez által valósággal provinciává süllyedt.²

Az 1569: XXXVIII. törvényczikk megalkotásával a végzetes, mondhatnók hatásaiban korunkig érezhető hiba abban volt, hogy letérve a jogfolytonosság elvének útjáról, megfelelően a király felfogásának, törvényileg két csoportba osztották az ügyeket, egyrészt az ország jogait, szabadságait és az igazságszolgáltatást, vagyis a belügyeket illetőkre mint a magyar tanács, másrészt a pénz- és hadügyekre, mint az udvari kamara és a haditanács illetékessége alá tartozókra. Ez azután szabad utat nyitott azoknak a kifogásoknak, melyekkel királyaink nem akarták elismerni a magyar tanácsnak — mint láttuk — az előbbi időkben a hadügyekre vonatkozólag is fennállott illetékességét.³

Mert az országgyűlés, a nemzet csakhamar tudatára ébredt az 1569: XXXVIII. törvényczikk baljóslatú jelentőségének s nincs igaza Fellnernek, a mikor azt állítja, hogy a Hofkriegsrath és a Hofkammer illetéktelensége miatt magyar részről nem tiltakoztak,⁴ sőt, a XVI. század utolsó negyedének országgyűléseit leghevesebben ép ez a kérdés foglalkoztatta,⁵ de az a sokféle magyarázat, mely a »negotia mixta« és a »negotia mere Hungarica« körül felmerült, egyáltalán nem tisztázta a tanács hadügyi és pénzügyi illetékességét. Ámbátor az 1588: IX. törvényczikk I. §-a szerint az állandóan a király mellett tartózkodó tanácsosok meghallgatása mellőzhetetlen a hadi- és pénzügyekben és »a kiknek a közreműködésével és tanácsával az ország összes ügyei (kiváltkép, a melyek a három hónaponként összeülő tanácskozásra nem halaszthatók), nevezzék ezeket szokás

¹ Erre vonatkozólag az Orsz. ltárban található adatok közül idézzük Prop. et op. 1640 no. 286, 1641 no. 180—192.

² M. O. E. VI. 388.

³ M. O. E. VII. 186.

⁴ Fellner i. m. 292. l.

⁵ M. O. E. VI. 378, 387, VII. 203, 251. »Consilium regium in universa interna et externa bellica et politica negotia constituebat, ordinabat et concludebat.« M. O. E. VII. 259.

szerint akár kamarai, akár hadiügyeknek, tárgyalhatók és tanácskozás alá vehetők legyenek», mégis ez a rendelkezés csak gyöngé és tökéletlen reparációja volt az 1569. évi XXXVIII. törvénycikkkel elkövetett hibának, mert a hadi tanács incompetenciáját expressis verbis ki nem zárta.

Az 1588: III. törvénycikk, mely már címénél fogva is »ut consilio hungarico de trimestri consilio decens auctoritas reddatur«, a tanács hatáskörének megállapítása, classikus példája régi törvényeink hanyag, kétértelmű magyarázatokra alkalmas szövegezésének, mikor kimondja, hogy a magyar tanácsnak az azt »megillető«, »a dolog természetéhez illő«, »nélkülözhetetlen hatalmát« visszaadják.

Ha e kívánságokat az országgyűlés tárgyalási iratainak megvilágításánál szemléljük, kétségtelen, mit értettek a rendek a »megillető, nélkülözhetetlen hatalom« alatt, de viszont az uralkodó is úgy magyarázhatta azt, a mint törekvéseinek megfelelt.

A tényleges fejlődés pedig az lett, hogy a hadiügyek a XVII. században végleg a haditanács kezelése alá kerülnek, mert maguk a kancellária mellett állandóan működő tanácsosok azokat az ügyeket, a melyek hadi vonatkozásúak, átteszik a haditanácshoz,¹ bár előfordultak katonai igazgatási ügyek, melyeket a magyar tanácsban tárgyaltak.² Mind a mellett a végső intézkedés a haditanács kezében volt még a katonaság által okozott jogsérelmek orvoslása felett is.³ Sőt maguk a magyar tanácsosok hadiügyekben indítványt tesznek a haditanácsnál,⁴ más esetekben pedig a haditanács tesz át bizonyos némileg katonai és diplomáciai vonatkozású ügyeket, így Jakusichnak az erdélyi fejedelem detronizálására és a jász-kúnok felkelésére vonatkozó tervét, mint a melyek a magyar hatóság jogkörébe tartoznak,⁵ megmaradván e mellett a magyar tanács hatáskörében az általános és végleges nemesi felkelés ügyére

¹ Orsz. ltár. Prop. et op. 1639 no. 214, 1638 no. 144, 1641 no. 130, 1646 no. 17.

² Az oroszári birtokosok a német katonaság pusztításai miatti sérelmüket a tanácsnak panaszolják s kérik, hogy legalább 10 évig minden beszállásolástól mentesíttessenek. O. ltár Prop. et op. 1645 no. 86.

³ Így pl. midőn a győri püspök a győri generális ellen a rábai hídon túl fekvő bányáinak elfoglalása miatt panaszt tesz a kancelláriánál, a tanácsosok úgy határoznak, hogy a haditanács felkérendő a generális hasonló jogsértésektől való eltiltására. Orsz. ltár. Prop. et op. 1644 no. 96.

⁴ Orsz. ltár. Prop. et op. 1645 no. 9.

⁵ Orsz. ltár. Prop. et op. 1646 no. 4.

vonatkozó tanácsadói illetékessége¹ a megüresedett kapitányi tisztségek betöltésére alkalmas személyek javaslatba hozása,² nemkülönben a véghelyekről való gondoskodás és intézkedések tárgyalása.³

Pénzügyi dolgok nem kevésbé voltak kirekesztve a tanács köréből. Elvértve gyéren találunk egyet-mást, a mi a pénzügyekkel kapcsolatban volt, így azt a törvényi rendelkezést, mely a városok taksájának megszabását a magyar tanács és az udvari kamara együttes hatáskörébe utalja,⁴ a szlavoniai egytelkes nemesek azon kérését, hogy régi kiváltságaik alapján a tanács jóváhagyólag terjeszti fel,⁵ a kamarai visszaélések miatt hozzája leadott panaszokat tárgyalja.⁶ Gyakran információt kérnek a kamarától mint szakhatóságtól. Így midőn Károly Ferencz szász herceg Csáky Istvánnál levő 35.000, a Homonnay-örökösöknél pedig 8000 frt behajtását többízben sürgeti, a kamarától kérnek véleményt arra vonatkozólag, miként lehetne az adókat fizetésre szorítani.⁷

Legutolsó nevezetes törvényünk, melyet a magyar tanács hatásköréről hoznak, az 1608. k. e. 10. t.-cz., de ez is csak általánosságban beszél, csak a magyar ügyekre vonatkoztatja a tanács illetékességét, címében pedig valószínűleg ellentmond tartalmának, — mely magyar ügyekben »kizárólag« magyar tanácsosok meghallgatását írja elő — ott éktelenkedvén egy »etiam« szócska, melynek az interpretációja a magyar tanács mellőzésére elég alkalmas volt.

Hogy a tanács működéséről részletesebb képet alkothassunk, felsoroljuk azokat az ügyeket, a melyekben eljárás a melyek a hadi pénzügyek és az igazságszolgáltatás kivételével felölelték az akkori egész közigazgatást.

A legfontosabb, főleg politikai kérdések, legtöbbször az évnegyedes, illetőleg, mint kifejtjük, a »teljes tanács«-ban tárgyalattak. Így az országgyűlés összehívása,⁸ az ott tárgyalandó kérdések megvitatása,⁹ követutasítások,¹⁰ béke-

¹ O. ltár Prop. et op. 1641 no. 130, no. 180—192, 1647 no. 68.

² U. o. 1640 no. 53, 1643 no. 86, no. 93—98.

³ U. o. 1643 no. 93, 1640 no. 47.

⁴ 1595: XXXVIII. t.-czikk.

⁵ Orsz. ltár Prop. et op. 1642 no. 175.

⁶ U. o. 1644 no. 102, 103, 104.

⁷ Orsz. ltár Prop. et op. 1648 no. 16.

⁸ Orsz. ltár. conc. exp. 1633 no. 345.

⁹ Orsz. ltár Prop. et op. 1643 no. 93—98.

¹⁰ U. o. 1639 no. 220, Majláth Béla: A szónyi békekötés történetéhez. 68. l., 1638: III. t.-czikk.

feltételek tárgyalása és megállapítása,¹ béketárgyalásokra kiküldendő biztosok kijelölése,² a véghelyek megerősítésének, jókarban tartásának, általában a török mozgolódások ügyében felmerülő kérdések megvitatása,³ a megüresedett országos tisztségekre, — beleértve a tanácsosiakat is — úgy a polgáriakra, mint a generálisok meghallgatása mellett a katonaiakra megfelelő személyek kijelölése és felterjesztése kinevezés végett a királyhoz,⁴ a főképeni jogot érintő kérdések tisztázása,⁵ községek szab. kir. városokká tétele,⁶ a városok és megyék töröktől vagy más hatalmaskodótól eredő sérelmeinek és panaszainak megbeszélése.⁷

Nézzük már most, mikép, milyen szervezettel gyakorolta a magyar tanács tanácsadói funkcióit. Az 1588 : VIII. törvényczikkkel, mint jeleztük, a királyi tanács fejlődésének újabb epochájához jutott, s a törvény indoka nem más, mint alkalmassá tenni a tanácsot arra, hogy physikai akadályok leküzdésével gyakorolhassa tanácsadói feladatát. A megoldás olykép történt a teljes magyar tanács állandó permanentiájának mellőzésével — a mi abban a korban lehetetlenség is lett volna — időszakivá alakult, az ezzel járó hátrányok pedig azzal ellensúlyoztattak, hogy egy-néhány tanácsos állandóan a király mellett volt köteles tartózkodni, bár ez sem ment minden nehézség nélkül, a mit nem mindig királyaink rovására írunk, hanem azzal kell magyaráznunk, hogy a magyar tanácsosok az állandó bécsi tartózkodástól is húzódoztak.

Idők folyamán ezek a tanácsosok a m. kir. udvari kancelláriával kerülnek közvetlen összeköttetésbe, a mi az udvari kancelláriának a XVII. század elején nagyon emelkedett jelentőségével van összefüggésben,⁸ úgy hogy végül törvényeink már nem annyira a király, mint inkább

¹ Majláth : i. m. 19. l.

Nevezetes szerepe volt a tanácsnak a Bethlennel és Rákóczi-val való béketárgyalások idején. Ezekre vonatkozólag lásd Orsz. ltár. Acta particularia IX. 1. Hungarica-gyűjtemény. — IX. 5. Erdélyi iratok. — IX. 6. IX. 7.

² 1638 : III. t.-cz. Orsz. ltár. Prop. et op. 1641 no. 220.

³ U. o. 1640 no. 47.

⁴ 1608 k. e. V. X. t.-cz. 1622 : XXIV. t.-cz. 1647 : LXII. t.-cz. 1649 : IX. t.-cz. 1655 : XX. t.-cz. Orsz. ltár Prop. et op. 1642 no. 25, 1639 no. 255, 1640 no. 175, 1642 no. 25.

⁵ Orsz. ltár Prop. et op. 1642 no. 25

⁶ 1608 k. e. VI. t.-cz.

⁷ Orsz. ltár u. o. 1642 no. 243.

⁸ Lásd ennek fejtegetését Tört. Tár 1873. évf. 430. l.

a kancellár, illetőleg az udvari kancellária mellett működő magyar tanácsosokról szólnak,¹ kiknek tanácsa, meghallgatása nélkül a kancellária intézkedéseket, parancsokat² nem bocsáthatott ki. Hovatovább az egyre tágabb hatáskörű és mindjobban szaporodó munkát teljesítő kancellária mellől egyáltalán nem voltak mellőzhetőek a magyar tanácsosok, hacsak a kancellár a »tanácson kívüli intézkedés« vádját nem akarta elszenvedni, a mi ellenkező esetben gyakran megesett és különösen a vármegyék részéről hangzott panaszként, a mikor is mentsvárul az »ex consilio« való ténykedés szolgált.³

A kancellária mellett működő tanács, helyesebben a tanács egy részének működése időnként hol erőtelejsebb, hol lanyhább volt, hol elakadt, annyi azonban tény, hogy a XVI. század végétől a XVII. század utolsó éveieiig a folytonosság kimutatható az országos levéltárban őrzött propositiones et opinionés jelzésű iratok indexe alapján, mely az említett időszakban — leszámítva az Ampringen-féle kormányshéj idejét — tanácsvéleményi, sajnos, javarészt elveszett iratról tanuskodik. Legélénkebben mégis az 1638—1658. években működött, miről élénken tanuskodnak az említett 20 esztendő korunkra maradt vaskos iratcsomói.

A tanácsosok mindenüvé elkisérték a kancelláriát, a mint az a királyi udvarral majd ide, majd oda vándorolt, közvetlen közelében vannak, quasi az egész vagy teljes magyar tanácsot, a consilium plenum-ot képviselik, annak tisztében járnak el, úgy hogy szokásban volt a teljes tanácsban kijelölni, illetőleg megbízni egyes tanácsosokat, kik bizonyos ideig, rendszerint 3 hónapig, t. i. az 1588: VIII. törvénycikk alapján ez időközönként teljes gyűlést tartó tanács újabb gyűléseig voltak kötelezve a törvény szavai szerint »Ó felsége udvarában a kancellár úr mellett állandóan tartózkodni«.⁴

¹ 1613: XXV. t.-cz. Érdekes, hogy a törvénycikk a kancellária mellett működő tanácsosokra vonatkozólag az 1608 k. e. 10. törvénycikkre hivatkozik, pedig ott ezeknek nyomát sem látjuk. Lásd még: 1630: XXIX, 1635: XXVIII, 1659: XIV, 1687: VIII. törvénycikkek.

² Ezeket taxative az 1563: LXXVIII, LXXIX, LXXX törvénycikkek sorolják fel.

³ Tört. Tár 1905. évf. 516. l.

⁴ Teljes gyűlésen jelölték ki és bízták meg Erdődy Györgyöt 1642-ben. »Existimaretur mandari posse domino comiti Georgio Erdődy, nunc hic praesenti nomine Suae Maiestatis, ut per sub-

Számuk változó volt, de kettőnek legalább ott kellett állandóan lenni,¹ az intentió az lévén, hogy a kancellária alá tartozó minden ügyet »minél teljesebb tanácsból intézzenek és vigyenek előre«. ²

Mi sem jellemzi jobban a kancellária melletti tanácsosoknak a teljes tanácscsal való szerves kapcsolatát, mely szerint ezek mint az egész magyar tanács állandó képviselői, exponensei az udvari kancelláriánál, annál a ténynél, hogy némely kényesebb, nagyobb fontosságú ügyben nem mernek határozott, döntésre alkalmas tanácsot adni, hanem azt a teljes tanács, az összes királyi tanácsosok hozzájárulásához, illetőleg hatáskörébe utalják,³ ha pedig azok valamely ügyben már állást foglaltak, — mint ma mondanók, elvi jelentőségű határozatot hoztak — arra hivatkoznak.⁴

Hogy a kancellária melletti tanácsosok tevékenységének tág körét megközelítőleg vázolhassuk, szólanunk kell arról az ügymenetről, a melylyel a kancellária a magyar tanácsosok tanácsával járt el mindenben, a kancellár, illetőleg a kancellária intézkedik az ügyekben, de a magyar tanácsosok javaslata, véleménye, vagy mint hivatalosan nevezték, opiniója szerint. Közvetlen a tanácsosokhoz nem adható semmiféle kérelem, hivatalos irat maguktól a felektől, hanem csakis a kancelláriához. Ide kerülnek az országos főtisztviselők, a kapitányok s a különböző vidékeken lakó tanácsosok jelentései, értesítései, kezdve a nádortól, ide a vármegyék és városok megkeresései, a magánfelek mindenfajta folyamodványai, kérelmei.⁵ A kancellária azután a jelentések, értesítések, folyamodások és kérelmeket külön-külön ismertetve, a tanácsosok elé terjeszti opiniójuk kifejtése céljából. A tanácsosok rendszerint 1—2 heti időközökben tárgyalták az eléjük terjesztett anyagot, noha sürgősebb esetekben, úgyszintén, ha nagyobb volt az ügyforgalom, rövidebb időközönként is. Ha az a néhány tanácsos egy véleményen volt, úgy néhány szóval a tárgy után odajegyezték ezt a közös véleményt, míg nézeteltérés esetén

sequentes tres menses hic persistat et munus consilarii interea aleat. Orsz. ltár id. h. 1642 no. 304.

¹ Legutóbb kimondja az 1687: VIII. törvényczikk.

² U. o.

³ Orsz. ltár i. h. 1639 no. 163, 1640 no. 175, no. 214. V. ö. Károlyi Árpád: A korponai országgyűlés 1605-ben. 131. l. 3. jegyz.

⁴ Orsz. ltár i. h. 1643 no. 12.

⁵ Mindezekre egyes példákat idézgetni feleslegesnek tartjuk, mert a »Propositiones et opiniones« 1620. évi anyaga csaknem kizárólag ezeket tartalmazza.

külön-külön fejtették ki álláspontjukat. Találunk 2, 3, 4, sőt több opinióval ellátott tárgyakat is. Sokszor igen lakonikusak ezek az opiniók, helybenhagyják, elutasítják a kérelmet, vagy informátiók, nyomozások megejtését javasolják. Az esetben pedig, ha vidéken lakó tanácsosok írásbeli véleményük beküldésére szólítottak fel, mielőtt ezek a király elé jutottak volna, előbb a kancelláriában összegyűjtettek, hogy az állandóan ott működő tanácsosokhoz terjesztve, azok által összefoglalva s az ő saját véleményükkel megtoldva, mint Majláth Béla megjegyzi,¹ »véleményükön átszűrődve« kerüljenek hozzájárulás, illetőleg döntés végett a király elé.²

A tanácsosok értekezletükön nem szorítottak csupán az eléjük terjesztett tárgyakra, hanem önálló javaslatokat és felterjesztéseket is tehettek.³

A mint fejtegettük, a kancellária mellett állandóan működő tanácsosok, kik ott mintegy a magyar királyi tanács tekintélyét, auctoritását képviselték, oly hétköznapi ügyekben, melyek inkább közigazgatási, mint politikai jellegűek voltak, ellentétben az összes tanácsosok gyűlésével, a »plenum consilium«-mal,⁴ mely tárgyaitak politikai színezetével domborodik ki a mindennapi esetek szürke tömegéből, s a melyeknek tárgyalása az 1588: VIII. törvény-cikk intézményessé lett időszaki tanácsgyűléseken történt. A tanács tagjai pedig most már csakis egyetlen joga alapján nyerik méltóságukat, a királyi kinevezés alapján, melyet érdemeikkel és szolgálataikkal érdemelnek ki,⁵ számuk meghatározva nincs, »a szükséghez képest növelhető vagy csökkenthető.«⁶ Némely törvény korlátolja a királyi korlátlan kinevező hatalmat, így az 1608. koronázás előtti 6. t.-cz. 2. §-a szerint oly püspökök, kiknek székhelyük vagy püspöki birtokjogaik nincsenek, nem bocsáthatók a tanácsba.⁷

¹ A szőnyi békekötés történetéhez. 68. l.

² Orsz. ltár Prop. et op. 1641 no. 180—192. V. ö. Majláth i. m. i. h.

³ Orsz. ltár u. o. 1638 no. 214.

⁴ U. o. 1646 no. 62, 1647 no. 70.

⁵ A XVI. század végétől mind nagyobb számmal találunk tanácsosi kinevezéseket az Orsz. ltári »Conceptus expeditionum cancellariae«-ban.

⁶ Kovachich J. M.: *Collectio diariorum diaetaliu in clyti regni Hungariae*. Kéziratgyűjtemény a M. Tud. Akad. könyvtárában. XIV. kötet, lapszám nélkül.

⁷ Megtörtént ugyan, hogy virtualis birtokjoggal nem bíró püspököket neveztek ki tanácsossá, úgy ítélvén, hogy tehetőségénél

Országgyűléseink arra is törekednek, hogy a nemesség kebeléből maguk a rendek válaszszanak tanácsosokat,¹ de a legtöbb, a mit ez irányban elértek, az 1608. koronázás előtti 10. t.-cz., mely szerint »a felség valláskülönbőség nélkül csakis magyarok tanácsával él, kiket még a jelen országgyűlés alatt a *nemesek rendéből* is kiszemel«. Hogy lett-e ennek foganatja, azt nem tudjuk, de ha futó pillantást vetünk a XVII. század előttünk ismeretes és szereplő királyi tanácsosaira, nem hihetjük; a mi pedig ép a tanácsosok valláskülönbőség nélküli választását illeti, bizonyos, hogy a protestánsokat nyíltan mellőzték, sőt királyaink kimondották, hogy csakis katolikuskokat neveznek ki.²

Rendesen az időszaki tanácsgyűlések alkalmával hoztak javaslatba a tanácsosok egyes személyeket, kiket a tanácsosi méltóságra alkalmasnak ítélték, sőt a tanácsoságért folyamodni lehetett, minek következménye a »titulus consiliariatus« egyre sűrűbb adományozása,³ a nélkül azonban, hogy az ilykép adományozott tanácsosi címhez más jogok járultak volna.⁴ Természetes, hogy ilykép a

fogva alkalmas e tisztre. Így 1642-ben az erdélyi püspök érdekében közbenjár a nádor, hogy őt, mint a felsőmagyarországi ügyekben jártas és kiváló ítélőképességgel bíró püspököt nevezze ki tanácsosává a király. A primás ezt még azzal erősítette meg, hogy a püspöknek birtokjogai vannak, bár tényleg nem tudja azokat elfoglalni. Orsz. ltár Prop. et op. 1642 no 25. és 27. V. ö. Prop. et op. 1648 no. 88.

¹ A nemesség aspiratióira élénk világot vetnek az előzmények és az 1608-iki országgyűlés iratai. Így Kovachichnál i. h. II. 29. olvassuk: »Postulata statuum et ordinum regni in diaeta anni 1608: 16-0.: A tanács urak között nyolcz nemesember is tanács légyen, kiket ugyan az ország gyűlésében válaszszanak a tanácsra.

Szemere Pál, Rákóczy György követe az 1646/7-iki országgyűlésen jelentésében említi, hogy a rendek a régi törvényekre hivatkozva, kívánták »ut per regnicolas sint denominandi tales consilarii« (Kovachich i. h. XIV. lapszám nélkül) s a mint az írásából kitűnik, ezalatt a nemesség kebeléből valókat kell értenünk.

² Így pl. 1655-ben a tanácsosságra ajánlják a tanácsosok Bocskay Istvánt, de a király azt válaszolja, hogy csak olyat ajánljanak, a ki azt a hitet követi, a mit ő. Orsz. ltár Conc exp. 1655 no. 414.

³ »Ladislaus Barkoczy exponit fidelia sua servitia, supplicat sibi benigne conferri titulum consiliariatum.« Orsz. ltár Prop. et op. 1638 no. 208.

⁴ »Eundem itaque Casparem Tribel, uti de nobis benemeritus est, in numerum fidelium consiliariorum nostrorum recipimus, aggregavimus, volentes et per expressum decernentes, ut ab omnibus et singulis pro consiliario nostro agnoscat, nominetur et observetur, atque illi tam aliunde, tum etiam ex omnibus cancellariis nostris titulus consiliariatus detur et adscribatur.« Tört. Tár 1891. évf. 511. l.

tanácsosok száma nagyon megnövekedett, de ezek közt csak kevesen voltak valóságos, tényleges funkciót gyakorló tanácsosok, úgy hogy a valódi tanácsosok megkülönböztetésére osztrák mintára az »intimus consiliarius« kifejezés szolgált, a mint azt Camelis József munkácsi püspök titulariumából, melyben az intimus consiliariusok gondosan meg vannak különböztetve a titulus consiliariusoktól, következtethetjük.¹

Innen azután az a helyzet, hogy — a mint Schiller is megjegyzi — a XVII. század végén a királyi tanács magába foglalja az összes előkelő elemeket, főpapokat, főméltóságokat, főispánokat s a többi nagy urakat mind,² mert mihelyest valaki magasabb hivatalhoz jut, folyomodik, sőt valósággal jogigényt formál a tanácsosi címre,³ sőt egyes püspökségekkel elválaszthatatlanul egybekapcsolják azt.⁴ Nem kis vonzóerőt gyakorolt a tanácsossággal, a címzetessel is együtt járó főrendiházi tagság.⁵

A királyi vagy magyar tanács szervezetének gerinczét az 1588 : VIII. törvényczikk alapján kifejlődött s a szükség szerint rövidebb-hosszabb időközökben tartott, királyi meghívóval összehívott időszakai tanácskozások alkották.

Ellentétben az általános hiedelemmel, az országos levéltár adataira támaszkodva,⁶ Károlyival⁷ együtt bátran kijelenthetjük, hogy a kiváló fontosságú magyar politikai ügyekben mindig kikérték királyaink a magyar tanácsosok tanácsát, a mi persze nem zárja ki, hogy másokat meg ne kérdeztek volna, ép ezért nem szabad lekicsinyelnünk a XVI. század időszakai tanácsgyűléseit.

Ezeket az időszakai tanácsgyűléseket úgy kell értelmeznünk, hogy az az összes királyi tanácsosoknak összeütlekezése, tanácskozása s a király által eléjük terjesztettek felett véleményüknek nyilvánítása volt. Attól azonban távol állott a királyi tanács, hogy ily alkalmakkor összes tagjai találkoztak volna, egyrészt azért, mert a királytól függött, kiket s hányat hí meg tanácsosai közül,⁸ másrészt

¹ Tört. Tár. 1895. évf.

² Schiller : Az örökös főrendiség eredete 180. l. 21. jegyz.

³ Orsz. ltár conc. exp. 1716 aug. no. 62.

⁴ U. o. Prop. et. op. 1639 no. 255.

⁵ 1687 : VIII. t.-cz. 6. §. v. ö. M. Ö. E. IX. 489. l.

⁶ Értve ezalatt főleg a Conceptus expeditionum és a propositiones et opinionéseket.

⁷ I. m. 130. l.

⁸ A királyi meghívólevelek fogalmazványain rendszeren ott találjuk azoknak a neveit, kiknek az kézbesítettet s azoknak száma

— s ez fontosabb volt — az a nagy fáradtság, mely különösen a távolabb lakó tanácsosok gyakori utazgatásával járt,¹ vagy pedig hirtelen felmerülő fontosabb ügyeknél az idő hiánya, sőt a nagy kiadások, a mit persze nem szívesen viseltek.²

Királyaink részéről inkább az a törekvés mutatkozik, hogy a tanácskozásokon a tanácsosok mentől számmal jelenjenek meg; nyomatékka! figyelmeztetik őket, hogy mentől többen »quam frequentiori numero« minden más dolgokat félbenhagyva jöjjenek el a kitűzött terminusra.³ Sürgősebb ügyekben pedig különösen a közelben lakó tanácsosokat hívták meg.⁴

A gyakori gyülekezés nehézségeinek correctivumául szolgált az a gyakorlat is, hogy a tanácsosok nem személyesen élőszóval, hanem írásban, illetőleg levélben fejtették ki nézetüket a hozzájuk intézett kérdésekre.⁵

Noha leggyakrabban a király hívta össze a tanácsot, mindazáltal a nádor is gyakran megtette, hogy kikérje tanácsát és véleményét az ország ügyeiről.⁶

A gyűléseken rendszerint csak a király által előterjesztett, sokszor már a meghívólevélben jelzett pontokat tár-

rövid időközökben is ingadozó. Orsz. ltár Conc. exp. 1613 no. 82, 1626 no. 67, 1640 no. 91. kilencz, 1643 no. 89 húsz tanácsosnak szól, 1651 no. 423 az összes tanácsosoknak kézbesítettett »ad omnibus consiliariis Hungaris«, mint a fogalmazvány jelzi.

¹ Károlyi i. m. i. h.

² Orsz. ltár i. h. 1643 no. 171. 3. pont. Ez szolgálhatott indokul, hogy többször csak a tehetősebb, gazdagabb tanácsosok, »potiores consilarii« kaptak meghívást. U. o. 1652 no. 154.

³ U. o. conc. exp. 1642 no. 105, 1643 no. 8, no. 569. »Hortando clementer dictos suos consiliarios, quatenus hac occasione frequentiores congregati, eadem, aliaque, quae pro conservatione regni sui, fideliumque suorum regnicolarum permansione atque securitate pro praesenti rerum statu opportuna disponereque consulta et proficua indicarent, ea in accuratam consultationem assumere suaque Maiestati cum opinione ipsorum representare non intermittant.« U. o. prop. et op. 1640 no. 82. stb.

⁴ »Fidelibus nostris consiliariis hungaris vicinioribus deliberationem instituere velimus.« Orsz. ltár conc. exp. 1619 no. 25. »Fideles nostros consilarios praesertim viciniore... una cum asciscendis consiliariis.« U. o. 1640 no. 110.

⁵ Orsz. ltár Prop. et op. 1641 no. 180—192, 1643 no. 86, 1643 no. 171.

⁶ Thurzó nádor írja Morvaország marsáljához: »Ő felsége tanácsosait e hó 12-ére meghívtam N.-Szombatba, az ország ügyeiről tanácskozandó.« Tört. Tár 1879. évf. 359. l. Ugyanaz 1613 okt. 12-én: »Hírét veszem, hogy Báthory Váradra vonult, a török és a tatár pedig tüzzel-vassal pusztít. Ily körülmények közt okt. 18-ára hívtam meg Galgócra a tanácsosokat.« U. o. 366. l.

gyalták, de ezek után önálló javaslatok felett is határozhattak s azt a király elé terjeszthették.

Ha már most azt kutatjuk, hogy a XVI. század közepén a helytartóság mellett oly élénken működő tanács mily sorsra jutott, azzal a ténnyel állunk szemben, hogy abban a formában a XVII. században nem találkozunk vele sehol, sőt ép az a körülmény, hogy a nádor vagy a helytartó mellett, illetőleg a kormányzati székhelyen csak esetlegesen tartózkodó tanácsosokat találunk, győz meg állításunk valóságáról. Lippay érsek például azt az utasítást kapta, hogy a fontosabb kormányzati ügyekben azon *tehetősebb* tanácsosokkal járjon el, a kik ép rendelkezésére állanak; ¹ úgyszintén utalást találunk azokra a tanácsosokra is, kik »esetlegesen, occasionaliter« ép a nádor mellett tartózkodtak, ² de ezek alapján helytartói tanácsról a XVII. században egyáltalán szó sem lehet, mert a tanácsosok sem összesen, sem egyesek nem voltak arra kötelezve, hogy a nádor vagy helytartó mellett tartózkodjanak.

Összefoglalva az eddigieket, arra az eredményre jutunk, hogy a XVII. század királyi tanácsa helyileg és időbelileg megosztva teljesíti hivatását. Az udvari kancellária a kebelében az egész magyar tanácsot képviselő tanácsosok meghallgatásával intézkedik; oda küldik az ország egyes vidékein lakó tanácsosok jelentéseiket, információjukat, míg országos, politikai vagy más nagyfontosságú ügyekben a teljes magyar tanács (consilium plenum) működik, de e mellett a király vagy a nádor egyes tanácsosok véleményét is kikéri s ezek akár közvetlenül személyesen, akár írásban terjesztik elő véleményüket.

*

A magyar tanács érintett szervezeti nehézségei és hibái nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy uralkodóink olykor az alkotmánynyal ellentétesen intézkedtek. Nem oszthatunk azonban semmiképp Beóthy Ákossal abban, hogy a királyi tanácsosok voltak az önkényuralom szószólói. ³ Akadhettek és akadtak is egyesek, a kiket méltán illehetünk a hazafiatlanság vádjával, de viszont nem csekély számmal találunk szép példákat arra is, hogy a tanácsosok, szemben a királylyal, rámutatnak a törvénytiszteletre, kijelentik,

¹ »Habita etiam in gravioribus necessitatibus consiliariis... quos ad manu habere posset.« Orsz. ltár conc. exp. 1653 no. 324.

² U. o. Prop. et op. 1643 no. 295.

³ Beóthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei I. 368. l.

hogy a törvények ellen tanácsot nem adhatnak, mert azért bűnhödniök kellene, felszólalnak az idegen tanácsosok befolyása, illetéktelen avatkozása, sőt egymás helytelen magatartása miatt is az uralkodónál.¹

Sőt az 1588: XLVIII. törvényczikk példa arra is, hogy a tanácsosok az országgyűlési tagok által feleletre vonhatók voltak, a mit azután az országgyűlés bírált el. A törvényczikk első §-a következőképen szól: »A karok és rendek az egymás közt tartott előleges és komoly tanácskozás után, az érintett tanácsos urakat egy és ugyanazon akarattal mindazoktól a *hamis és igazságtalan* rágalmaktól és becstelenségektől, a melyekkel őket a megnevezett Debreczeny György úgy szóval, mint írásban vakmerő bátorsággal illette, *mentellnek, szabadoknak és minden tekintetben feloldozottaknak találták*«. A feleletre vonó ugyan, kiderülvén vádja alaptalansága, bűnhődött, de hát akkor még nem volt a »parlamentari szólásszabadság és büntetlenség« teóriája úgy kifejlődve.²

A XVII. század utolsó negyedében egyre érezhetőbbé váltak a királyi tanács fogyatékségei, melyek a központosítás felé törekvő uralkodóink szemében egyenesen elviselhetetlenek voltak.

I. Lipót uralkodásának közepétől, úgy 1661-től kezdve nem is látjuk többé összejönni az időszaki tanácsot. Összehívják ugyan a tanácsosokat, de nem mint az alkotmányos Magyarország független tanácsadó szervét, hanem mindenféle német, osztrák, udvari, kamarai, haditanácsosokkal és tisztekkel együtt az úgynevezett conferentiákra.³

1672-től kezdve a bécsi kormány sűrűn foglalkozik a magyarországi kormányzat kérdésével, tanácskozásokat tart e tárgyról s ezeken határozzák el a nádori és kir. hely-

¹ »Consilarii hic penes Maiestatem Suam adsint, nec integrum sibi esse putant, ut, absque regnicolarum consensu soli id faciant, vel nomine regnicolarum promittant; cum maxime ob id, quod in decretis divorum regni Hungariae regum praedecessorum Maiestatis Suae, signante in decreto Andreae Regis art.: 3, et in quarto Uladislai regis Art.: 2, sub gravissima poena periurii et fidefragii cautum habetur et semper observatum extitit . . . contra quam quidem publicam sanctionem et veterem observationem suadere consilarii ipsi minime audent«. M. O. E. IV. 147. l. I. jegyz. M. O. E. IV. 145. l. IV. 456. l. IV. 487. l. Érdekes az az irat is, melyben a tanácsosok, tanácsaik mellőzésének, idegenek meghallgatásának s egy rosszakarató tanácsos mindenhatóságának tudják be az ország silány helyzetét. O. ltár. Prop. et op. 1643 no. 295.

² Mégis feloldja a büntetés alól az 1593. évi XXII. t.-czikk.

³ Orsz. ltár. conc. exp. 1663 no. 163, 166.

tartói tisztség és a magyar tanács eltörlését, az ország alkotmányának elkobzását,¹ a mi végül is eredménynyel járt akkor, midőn Lipót 1673 febr. 27-én Ampringen Gáspárt Magyarország teljhatalmú kormányzójává nevezte ki s megoldja a kormánytanács kérdését is, a kormányzó mellé rendelt négy magyar és négy német tanácsosból álló tanács felállításával.²

Az 1681: II. törvénycikkkel visszaállott ugyan a régi rend, de egy magyar kormánytanács szervezése elodázhatatlan feladatként állott a nemzet előtt.

A legkülönbözőbb javaslatok merültek fel erre nézve az ország vezérférfiai részéről. Így Esterházy Pál nádor egy véglegesen Pozsonyban szervezendő tanács érdekében terjesztette a király elé javaslatát, a mely szerint a nádor elnöklése alatt annak tagjai: két főpap, két főúr, egy haditanácsos, a kamara elnöke vagy alelnöke, a személynök, végül táblai praelatus és báró.³

Kollonics érsek is készített egy javaslatot, ő azonban a politikai kormányzatot mindenféle idegen hatóságokhoz javasolta áttenni, a mi persze egyértelmű volt az önálló nemzeti lét megszüntetésével.⁴

Végre már országgyűléseinken is egyre erősebben nyilvánul az óhaj egy állandó kormánytanács szervezésére.

Míg az eddigi országgyűléseken csak panaszkodnak a kir. tanács mellőzése miatt⁵ s legfeljebb az 1507: VII.

¹ Horváth M.: Magyarország története IV. 92.

² Katona: H. C. XV. 103 l.

³ A felterjesztés tárgyunkra vonatkozó része a következőként szól: »Cum Hungaria a logno sat tempore in magnis versatur confusionibus partim ob continua bella, partim vero ob iniquam belli administrationem ac militaris quoque disciplinae discordinam, nec non excessus camerales, item et defectus sedis spiritualis, sane iustum est, atque proficuum, ut hi errores ad aliquem reducantur ordinem. Sunt itaque meo enim iudicio, haec quinque puncta in ordinem redigenda... Quoad politicam administrandi rationem iudicarem humillime taliter rem institui posse, ut certum gubernium Posonii instituat. In quo praeside palatino, duo ex principalioribus dominis praelatis, et duo ex baronibus regni, item unus ab excelso consilio bellico consiliarius, item praeses vel vicepraeses camerae Hungaricae, et praeterea tabulae praelatus et baro cum domino personali adjuncto duobus secretariis consideant, et quidquid ratione politica administrationes obvenierit, illud omni meliori modo ordinent.« A M. Tud. Akad. kéziratárában »Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn seu Acta deputationis Kollonichiana« Jögtörténet 55. sz. 332—343. l.

⁴ Kollonich javaslata u. o.

⁵ Kovachich: Collectio diariorum XX. 179, 201, 251. XXI. 418.

és VIII. törvénycikknek a tanácsra vonatkozó rendelkezéseit követelik megtartani,¹ az 1712. már tovább ment, midőn hosszas tárgyalások után egy bizottságot küldött ki kebeléből a reformtervek elkészítésére. Ez a bizottság a kir. tanács szervezetére és működésére nézve a következő javaslatot dolgozta ki: Ha fontosabb, sürgős ügyek merülnek fel, melyeknek halogatása hátránnyal fenyeget, a nádor összehívja az egyházi és világi tanácsosokat, meghívja továbbá azokat a tisztviselőket és kiváló személyeket, a kiknek jelenléte úgy hivataluknál, mint szakismereteiknél fogva a tanácskozásoknál szükséges. A kevésbé fontos és halasztást tűrő esetekben írásban kérje a nádor az előbb említettek tanácsát, végül a legnagyobb jelentőségű és igen sürgős esetekben, hogy a tervezet szavaival éljünk, »mél-tóztassék ő felsége az ország kiváló férfiaiival és más hamarjában meghívható tanácsosokkal² határozni, hogy így minden magyar ügyet magyarok tanácsával az 1608. koronázás utáni X. törvénycikkhez képest intézzenek.«³ Ez a javaslat nem felelt meg a rendek óhajának, a kik végrevalahára állandó valóságos kormányzék szervezését akarták, már pedig ez a javaslat teljesen a régi nyomokon haladt. A rendek el is vetették⁴ s feliratukban kijelentették, hogy a jövő országgyűlésen mind a négy rendből a hazai törvényekben és szokásokban jártas férfiaktól bizottságot választanak, a mely tekintettel az ország jövőbeni békés, megfelelő és állandó kormányzására, kidolgozza s a rendek elé terjeszti javaslatát a felállítandó kormánytanácsról.⁵ Az 1715-iki országgyűlésen ez meg is történt⁶ s a bizottság úgy 1717 körül munkához is látott, sőt több javaslata után,⁷ bár a királyi propositiókban szó sem volt a helytartótanács szervezéséről,⁸ meghozták az 1723. évi XCVII. törvénycikket, a melynek alapján III. Károly még ugyanazon év közepén a főpapok, mágnások és nemesek rendjéből kinevezte az első magyar királyi helytartótanács tagjait.⁹

Márk László.

¹ U. o. XXI. 416.

² »Quos ad manus habere possit consiliarios«. Kovachich i. h. XXIII. 1295. l.

³ U. o. XXIII. 1295 s köv.

⁴ U. o. XXIII. 1527.

⁵ U. o.

⁶ 1715: LIX. t.-cikk.

⁷ L. pl. Kovachich i. m. XXV₃. 1040.

⁸ A mi elég viharos jelenetre adott alkalmat. Az országgyűlési napló Kovachichnál. i. m. XXV₂. 23.

⁹ Kovachich i. m. XXV₂. utolsó lap.

Történeti irodalom.

Biró Venczel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. (1542—1690.) A Magyar Tudományos Akadémia által Bojári Vigyázó Sándor-díjjal jutalmazott pályamunka. Kolozsvár. Stief Jenő. 1917. 8° 164 l.

Az ismertetendő mű, melyet a M. Tud. Akadémia a bojári Vigyázó Sándor-díjjal jutalmazott, a szerző eddigi, bizonyára figyelemreméltó történetírói munkásságának legértékesebb terméke. Könyvét a források gondos és lelkiismeretes felhasználása, az adatok kritikai egyeztetése, szigorú tárgyilagosság és óvatos következtetés jellemzik s így megállapításai kétségtől olyan eredmények, melyek elfogadhatók s az esetleges további kutatások megbízható alapjául szolgálhatnak. Szerző a kérdést történeti szempontból fogta fel. Innen van az, hogy a fejedelmi hatalom fejlődésének feltüntetésénél nem a jogok, hanem a korszakok (1542—1571, 1571—1613, 1613—1658, 1658—1690) szerint haladt s a fősúlyt nem a jogi fejlődésre, hanem a kérdés történeti anyagára helyezte.

Ez az anyag, mely főként az Erdélyi Országgyűlési Emlékek kötetében van felhalmozva, nemcsak igen becses, hanem oly bőséges is, hogy annak alapján a kérdés már megoldható. Mindenesetre a szerző lelkiismeretességét mutatja, hogy nemcsak az idevágó irodalom felhasználásával igyekezett a tárgyat megvilágítani, hanem levéltári kutatásokat is végzett, ámbár viszont e kutatások eredménye alig járult valamivel a kérdés tisztázásához.

A könyv eredményeit felhasználva, a kérdés lényegét a következőkben kíséreljük meg összefoglalni:

Erdély az önálló nemzeti fejedelemség kialakulásáig földrajzi fogalom volt, politikai vonatkozások nélkül s hazánk délkeleti, a természettől egységessé alkotott részét jelölte. Politikai fogalommá a XVI. század második felében, politikai tényezővé pedig csak a XVII. században válik, midőn a szabad fejedelmválasztási joggal független állami élete fejlődésnek indult s belső életében, alkotmányában s külső vonatkozásaiban határozott politikai célok elnyerésére irányuló tudatos törekvés nyilvánul.

Megalakulásakor Európa vallási, társadalmi és politikai fordulalmak korát élte. A reformatió terjedése, mely oka lesz a nemzeti államok, de egyúttal vallási alapokon nyugvó nemzetközi szövetkezések kialakulásának, a nemzetgazdasági érdekek előtérbe nyomulása, — a felfedezések első nagy következménye — mely államiakká tette az eddig egyes testületek birtokában lévő ipart és kereskedelmet, rövid idő alatt megváltoztatja és új irányba tereli Európa politikai felfogását. Jelszavá lesz »az állam érdeke«, ez a középkorban ismeretlen fogalom, mely megteremti a liliumok és a félhold szövetségét a »római szent birodalom« koronájának örökösei ellen, a kik pedig a kath. hitettség megbotással fenyegető új tanok elnyomásán fáradoznak. Az újkor szelleme, mely el tud képzelni általánosabb, heterogen elemekből álló szövetkezést vallási érdekek és eszmék szolgálata nélkül, gyakran azok ellenére is, itt nyilvánul a legjellegzetesebben. Az európai egyensúlynak biztosítása — mely ismét újkori fogalom — a Habsburgok hatalmi törekvéseivel szemben, mely kétszáz éven át egy táborba sorakoztatta a különböző felfogású, világnézetű és műveltségű államokat, valóban nem hiúsulhatott meg pusztán a vallás kérdése miatt. A lelkiismereti szabadság kérdése oka lehetett háborúknak, de tartós nemzetközi szövetkezések alapjául most már nem szolgálhatott. A Habsburgok hatalmi túlsúlya ellen s az európai egyensúly biztosítására irányuló küzdelmek szoros összefüggésben vannak *Erdély történetével*. Erdély e küzdelmek révén jut a Habsburg-ellenes európai hatalmak érdekkörébe, melyhez annál inkább kellett csatlakoznia, mert a Habsburgok hatalmi törekvései nemzeti fejedelemséggé való alakulása óta — Magyarország egységesítése czímén — leplezetlenül Erdély bekebelezésére irányultak. Jellemző, hogy a porta és a bécsi udvar közt a XVI. században folyt alkudozásoknak tárgyát mindig az erdélyi fejedelmek rovására való terjeszkedés képezte, a bécsi udvar azon felfogása alapján, hogy Erdély a porta tulajdona, fejedelme pedig a szultán közvetlen hűbérese. A nyugati hatalmak és Erdély érdekeinek azonossága lett alapja a XVII. század első tizedeitől kezdve *a fejedelemség nyugati politikájának*, melynek viszont ismeretes következményei a Magyarország politikai és lelkiismereti szabadságának biztosításáért csaknem félszázadon át folytatott küzdelmek, melyek legalább elvileg eredményesek voltak. A bécsi béke s annak újabb megerősítései: a nikolsburgi és linczi békekötések, Erdélyre a területváltozásokon kívül egyéb jelentőséggel alig bírtak — mert Erdély önállóságának elismertetése merő formalitás volt —, Magyarország történetében azonban korszakot jelölnek. »Bocskai bécsi békéje és az abban foglalt kiegyezés a dynastiával alkotja Magyarország

újabb fejlődésének alapját«, melyért a független Erdély vállalt kezességet. E békekötés nemcsak vallásos ügyekben, hanem a politikában is állandósítani kívánja a békét az ős magyar politikai s az újonnan szerzett vallásos szabadság alapján. Így lesz a bécsi béke közjogunk egyik legbecesebb vívmánya.

Erdély keleti politikája, hosszas ingadozások után, ekkor már kialakult. Alapja a Szolimán-féle 1566-iki athname, mely a szabad fejedelemválasztással együtt, Erdély autonómiájának biztosítása mellett, egyúttal függő viszonyt létesített a porta és Erdély között. Erdély megalakulása óta le volt kötve a portával szemben oly athnaméval, mely különböző értelmezések alapjául szolgálhatott. A kölcsönös kötelezettségek értelmezése köztük állandó, koronként alig észrevehető, máskor ellenben éles diplomatiái harczot eredményezett, mert a porta az athnamében foglaltakat minimumoknak, az erdélyi rendek viszont maximumoknak kívánták tekinteni; e diplomatiái küzdelmek azonban hosszú időközön át elvi jelentőségűek voltak s a status quo lényegileg csaknem egy századon át változatlan maradt, nem ugyan a porta jóindulatából, hanem a fejedelmek óvatosságából. Az erdélyi fejedelmek helyzete tehát a túlkapásokra hajló két hatalmasság közt felette kényes volt. »Fenséged birodalma két szikla között terül el, valamelyiken hajótörés érheti«, figyelmezteti 1625-ben Bethlen Gábort az angol követ.

Erdély kelet és nyugat ütközőpontjain, hagyományoktól nem irányítva és támogatva kezdte meg állami életét s így a *hagyományok megteremtése a fejedelmek feladatához tartozott*. Báthory István még hűséget esküdött Miksa királynak, ígérve, hogy a király kívánságára vajdaságát váraival együtt, melyeknek őrsége szintén hűséget fogadott a magyar királynak, tüstént kibocsátja kezéből; utódai azonban a beiktatásuk alkalmával tett esküjökben csak az ország alkotmányának és a nemzet jogainak megtartását fogadták, minden vonatkozás nélkül a római császár, mint magyar király iránt való hűségre. Megválasztatásuk és beiktatásuk bejelentése a magyar királynak szokásossá válik ugyan, de abban pusztán udvariassági ténynél egyebet még abban az esetben sem lehet keresnünk, ha azokra a feltételekkel és megállapodásokkal ellátott biztosító okiratokra gondolnánk, melyeket esetenként mindkét fél kiállított a kölcsönös béke és a status quo fenntartására vonatkozólag. Martinuzzi, de főleg Báthory Zsigmond kísérletezései, melyek Erdélyt a bukás szélére sodorták, az erdélyi közfelfogást óvatossá tették minden olyan törekvéssel szemben, mely Magyarország egységesítését Erdély politikai függetlenségének feláldozásával a római császár, mint magyar király, fennhatósága alatt volt hivatva ke-

resztülvinni. A mult tapasztalatai eddig legalább arról győzték meg őket, hogy *Magyarország egységesítését* a Habsburg-ház megvalósítani nem tudja, hogy erejének koncentrálása a sok ellentétes irányú politikai, nemzetiségi és felekezeti törekvés miatt lehetetlen, jóllehet a keleti bonyodalmakkal lekötött török birodalom közismert hanyatlása a XVII. században aránytalanul kevesebb áldozattal tette volna lehetővé az egész ország területi egységének helyreállítását, mint arra Bethlen Gábor a bécsi udvar figyelmét fel is hívta. A Habsburg-ház tehetetlenségének beigazolódnása szolgált ösztönül arra, hogy az egységesítést maguk az erdélyi fejedelmek kíséreljék meg; a megvalósítás módjára vonatkozólag a Báthory Istvántól felvetett keleteurópai koalíció terve szolgált alapul, melyet Bethlen Gábor uralkodása utolsó éveiben teljesen magaévá tett s melyen I. Rákóczy György csak annyiban változtatott, hogy abból a Habsburg-házat kizárni nem akarta, de annak is épen olyan szerepet kívánt adni, minőt Erdélynek a paritás elve alapján. Az erdélyi fejedelmek lengyel királysági törekvései János Zsigmondtól, főleg azonban Báthory Istvántól kezdve II. Rákóczi Györgyig, nem tekinthetők pusztán hatalmi törekvéseknek; az indító okok között végső elemzésben mindig megtaláljuk Magyarország területi egyesítésének eszméjét. A nagyszabású politikai tervek a szét húzó törekvések miatt, mint ismeretes, megvalósíthatók nem voltak ugyan, de mint tervek magukban véve is nagyjelentősűek. Így lett Erdély a történelmi folytonosság elvének fenn tartója, mely nem engedte feledésbe menni az összetartozás s az egységes magyar állameszme tudatát.

Ez a tény annál figyelemreméltóbb, mert ugyanekkor az erdélyi közfelfogásban mindinkább erősödő ellentétes irányú áramlat észlelhető, az ú. n. *transsilvanismus*, melynek lényege, hogy Erdély az erdélyi magyarságé. Ezen elv, mely az erdélyi magyar faj fennsőbbiségét volt hivatva kidomborítani, a rendi érdekek szolgálatában állott és az alkotmány értelmében tulajdonképen az erdélyi magyar nemesi osztályra vonatkozott, mely Erdély közeletében eddig is döntő szerepet vivén, a jövőre nézve is igényt tartott a közeleti téren való kizárólagos szereplésre és ebből következőleg az érdekeiket fenyegetni látszó idegen befolyások érvényesülésének meggátolására vagy legalább korlátozására. Az erdélyi közfelfogás hovatovább Magyarországot is idegen országnak tekintette, mely ellen ép úgy kell védekeznie, mint bármely más idegen állam ellen. Ezért nem tudott megszilárdulni Rákóczy Zsigmond fejedelemsége s ezért maradt közönytű Erdély rendjeinek s törvényhatóságainak többsége a Forgács és Homonnai-féle vállalkozások iránt. Nem szólva Bran-

denburgi Katalinról, ismeretes, hogy I. Rákóczy György megválasztatásának és elismertetésének magyarországi származása volt legnagyobb akadálya. Bethlen István is azt hányta szemére 1636-ban, hogy erdélyiek helyett magyarországiakat alkalmazott a végvárakban tisztekl, pedig Erdélyben is vannak arra való emberek. A bujdosók korát, valamint Thököly Imre fejedelemiségét nem említve, csak II. Rákóczi Ferencz fejedelemiségére utalunk, melyet voltaképen maguk a bizalmatlan és szükkeblű erdélyi rendek buktattak meg. A conservatív és merőben transsilvanus Cserei Mihály szerint »Erdélynek mindenkor Magyarországból magyar fiaktól történt veszedelme... Soha nem akart Erdély találni a maga dolgainak folytatására maga fiaiból capax személyeket, örökké a magyarországi vertumnusi természetű fiakot admirálta, azokat amplectálta, nevelte, gazdagította, úrrá tette s im bizony a szájában is szegény hazánknak s mindnyájunknak az ize; azért vesztők el mind a fejedelemiséget mind a szabadságot.«

Megérdemli figyelmünket egyébiránt az az összefüggés is, mely a transsilvanismus és a *központi hatalom* közt fennállott. Minél erősebb ugyanis a fejedelemiség anyagi erőforrásaival csaknem korlátlanul rendelkező központi hatalom és a fejedelem egyénisége, a transsilvanismus, mely separatisticus törekvésekkel azonos, annál kevésbé tud érvényesülni. Az egyesítés eszméje tényleg csak Báthory István, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György uralkodása alatt merül fel, később szóba is alig kerül. Okát ennek Erdély alkotmányában kereshetjük.

Erdély alkotmányos állam volt, a mennyiben a választott fejedelmet alkotmányos formák (választási feltételek, fejedelmi tanács, a három nemzet követreiből alakult országgyűlés) kötötték, de a formákon belül tulajdonképen a fejedelem akarata érvényesült, ha kellett, akár az ellenőrző tényezők figyelembevétele nélkül is. Inkább *személyes uralomról lehetne beszélnünk*, mely nem jelent ugyan absolutismust, de közel áll ahhoz. Magyarorszában a Habsburg-ház trónralépte közjogilag is új korszakot: a rendi alkotmány és a merev absolutismusra való törekvés küzdelmének korszakát jelzi. Erdélyben ellenben, némi zökkenésektől eltekintve, a középkori rendi alkotmány hagyományaival együtt továbbra is érvényben marad. 1653-ig kizárólag Verbóczy Hármaskönyve szolgál *törvénykönyvül* Erdély jogéletében, ezt tartják jogrendünk főalapjának és kötelező erővel bíró jogi kútfőnek, melyet még a Diploma Leopoldianum (3. §.) is a fejedelemiség törvényei közé soroz. Az Approbatae, I. Apaffy Mihály uralkodásától fogva a Compilatae Constitutiones, vagyis az 1540 óta alkotott törvények kétrendbeli codificatiói, inkább

csak kiegészítései a Tripartitumnak, de nem kizárólagosan alkalmazandó törvénykönyvek. Erdély tehát e tekintetben is le-tétevényese a középkori magyar jogrendszernek, mely a speciális erdélyi viszonyokhoz alkalmazkodva, a fejedelmi korban *önkormányzati alapon nyugvó feederalis alkotmányra bővül*. Ez a sajátságos, sok tekintetben a lengyelországihoz hasonló alkotmány azonban kedvezett a szélsőségek kialakulásának is. Erős központi hatalom idején jellege közel áll az abszolutismushoz, viszont gyenge fejedelem uralkodása alatt kedvező alkalmul szolgált a rendiségnek a központi hatalom rovására való kifejlődésére. Elég csak I. Apaffy Mihály uralkodására hivatkoznunk. Uralkodása első korszakában, jóllehet befolyásolhatósága és tehetetlensége közismert dolog volt, kétségkívül a mult tradíciónak hatása alatt Bethlen Miklós még attól fél, hogy »Báthory Zsigmond kolozsvári országgyűlése« fog ismétlődni, de ugyancsak Bethlen Miklós ismeri be azt is, hogy »az uraknak azzal az erőtelenséggel való visszaélések csudálatos monstrumokat szült egymásután mindaddig, míg ők elmulának és az haza, mint igen megaláztatva maradott vala is, teljességgel felfordula és erre juta, a miben ma fetreng.«

A mondottakból önként következik, hogy a transsilvanismusként, mint separatismusként fejlődése összeesik a rendi hatalom fejlődésével s ez utóbbi túlsúlyra jutásával csaknem kizárólagossá lesz. A transsilvanismus erdélyi szempontból kétségkívül elfogadható álláspont volt, de egyúttal a magyarországi származású és érdekeltségű fejedelmekkel ellentétben is állott. Innen van az, hogy teljes kifejlődése az erdélyi hagyományokban felnevelkedő I. Apaffy Mihály uralkodása alatt történik. Természetesen azonban, hogy a mennyiben a transsilvanismus a földrajzi kereteken felülemelkedve általánosabb, Magyarországot ép úgy, mint Erdélyt érdeklő vonatkozásokat tartalmazott s így egyetemesebb érdekeltségre tarthatott számot, támogatásban részesül a mindenkori erdélyi fejedelmektől is. Ilyennek tekinthető a *vallásszabadság*, jobban mondva : a vallás tekintetében egyesítésre való törekvés, melyet a transsilvanismus fogalmától elválasztani nem lehet.

A vallásszabadságot, mint ismeretes, először Lengyelország iktatta törvényei közé 1556-ban. Ebben azonnal követte Erdély, 1557-ben a lutheranus, 1564-ben a kálvinista s 1571-ben az unitárius vallás szabad gyakorlatának biztosításával a régi, a katolikus vallás mellett. Az Európa-szerte uralkodó theologiai harcok korában természetesen a szabad vallásgyakorlat törvénybeiktatása sem jelenthetett mai értelemben vett vallási türelmet. A reformatio a XVI. század derekán Erdélyben sem jelentette

a közfelfogás teljes megváltozását, hiszen pl. a szt-ágotabeliek még 1557-ben is, tehát két évvel Honterus egyháztörvényeinek életbeléptetése után, egészen katolikus módon hívják segítségül Szt. Ágotát, városuk védőszentjét. A vallásszabadság biztosítása ép úgy, mint Lengyelországban, a várható reactio ellen való előzetes védekezés, mely a törvény, az alkotmány oltalma alá helyezi a protestansok lelkiismereti szabadságát. Erdély annyiban kivétel az európai ellenreformatio történetében, hogy katolikus visszahatásról még a katolikus Báthoryak uralkodása alatt sem lehetett beszélni, mert a catholicismus a XVI. század utolsó tizedeiben már jelentéktelen töredékké vált a hatalomért János Zsigmond óta elkeseredetten küzdő református és unitarius egyházak mellett. Theologiai harczok tulajdonképen e két felekezet között folynak; s mivel minden monarchikus államformában az uralkodó felekezetiisége volt a legsúlyosabb érv a felekezetek harczában, Erdélyben a XVII. század első éveitől fogva túlsúlyban van a kalvinismus, mint orthodox, vagyis hivatalos egyház. Ez minden más felekezetet — és nem alaptalanul — politikai pártnak minősítvén, közös érdekei alapján azonosítja magát az állammal, mely viszont azt kizárólagossá tenni igyekszik, hogy elejét vegye az állam erejét megosztó felekezeti versengéseknek. A transsilvanismus tehát ennyiben ugyanegy Erdély érdekeivel s ennyiben támogatásban részesül minden erdélyi fejedelemtől is.

A fejedelmi hatalom sokféle vonatkozásait (törvényhozás, végrehajtó hatalom, külügyi politika irányítása, hadügy, pénzügy, igazságszolgáltatás, vallás- és iskolaügy) szerző korszakonként tárgyalja, holott talán a felségjogok szerint való fejlődés áttekinthetőbb lett volna. Megállapításait nagy adatkészlettel s néha túlságos részletezéssel támogatja, miért is könyve helyenként fárasztó olvasmánynnyá válik. Szerettük volna azonban annak a kérdésnek behatóbb tárgyalását is, hogy mennyiben érvényesült, vagy igyekezett érvényesülni Erdély alkotmányában a lengyel hatás, melyet szerző csak érint, s hogy mennyiben volt befolyással a magyar királyi hatalom fejlődése az erdélyi fejedelmi hatalom kialakulására a XVII. században? Mert csak így állapítható meg, hogy a kialakult erdélyi fejedelmi hatalom sajátos erdélyi talajból fakadt-e, vagy pedig nemzetközi hatások befolyásolták-e fejlődési folyamatát? Biró Venczel könyve azonban így is becses terméke történetirodalmunknak s ezért készséggel ajánljuk mindazok figyelmébe, kiket Erdély története érdekel

Dr. Lukinich Imre.

Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. M. T. Akademia. Értek. a nyelv- és széptud. köréből. XXIII. köt. 7. sz. Budapest, 1917. III l. 3 kor.

Fest tanulmánya első tagja egy sorozatnak, mely végig fogja kísérni az angol irodalom hatását a mi szellemi életünkre, első megjelenésétől kezdve a legújabb időkig. A cím voltaképen kevesebbet mond, mint a mennyit a dolgozat egészében ad; mert nem csupán irodalmi hatásokról van benne szó, hanem általában a két nemzet szellemi életének kölcsönös viszonyáról, mely főleg a szépirodalom terén nyilvánul, de erősen érezhető ezenkívül a philosophiai, történeti, nemzetgazdasági irodalomban is; sőt a társadalmi életben nemcsak erős nyomot hagy, hanem egy időben, kivált a főúri körökben, anglomaniává fajul, mely még máig sem tűnt el egészen.

A szerző e hatások kereteit a művelődési érintkezések alapján állapítja meg. Régebbi századoktól öröklött hagyományok készítették elő bizonyos mértékben a magyar talajt az angol szellemi hatások befogadására. Már a XVI. században Angliában jár Skaritzza Máté; a XVII-ben pedig seregestül rándulnak át református theologusaink Hollandiából a britt szigetre. Erdély politikai érintkezése Angliával megszilárdította azt a kapcsolatot, melyet a vallási érdek közössége teremtett. A puritanismus azonban Erdélyben nem verhetett gyökeret; a világi hatalom elnyomta, mert félt azoktól a következményektől, melyeket I. Károly király idejében hazájában előidézett. Annál erősebben vert gyökeret öreg Rákóczi György özvegyének, Lórántffy Zsuzsánna székhelyén, Sárospatakon. Azonban a sűrű »peregrinálás« művelődési hatása nem terjedt túl az egyház körén. A XVIII. században, bár Mária Terézia rendelkezései megszigorítják a külföldi utazást, diákjaink egyre sűrűbben »szívják a valódi szabadság levegőjét« s hovatovább a vallási érdeken kívül is kezd érvényesülni Anglia hatása. Ez azonban csak az 1763-i párisi béke óta válik elhatározóvá, mikor Anglia és Ausztria között jobb politikai viszony szövődik. Ettől kezdve Bécs az angol hatás közvetítője. A theologusok helyébe főuraink lépnek, kik Bécsben nyernek ösztönzést, hogy Angliát meglátogatva új művelődési tényezőkkel gazdagítsák ébredni kezdő szellemi életünket. Az erdélyi Telekiek után Vay Miklós az első, ki hosszabb időt tölt Angliában, tanulmányozva a gazdasági viszonyokat, a műszaki találmányokat; az a kitüntetés éri, hogy a Royal Society tagjává választja; sok mezőgazdasági eszközzel és tapasztalatokban gazdagon tér haza s itt, jóval Széchenyi előtt fölveti az álló híd eszméjét. — Mély tanulmányokat tesz Berzeviczy

Gergely, híres nemzetgazdasági írónk, az első, a ki nálunk a »smithianismus« alapján áll. Legfontosabb és eredményeiben leggazdagabb Széchenyi Ferencz angol útja, melynek hatását örökségképen fiára, Istvánra hagyta. Kint járnak az Esterházyak, kik Londonban magas diplomatiái hivatalokat viselnek s az angol élet szokásait honosítják meg itthon. Ekkor pendítik meg először az angol és a magyar alkotmány párhuzamát; az angol nyelvet sokan tanulják, utánozzák divatját, angol kerteket ültetnek a francziák helyébe, sőt angol cselédek is tartanak.

Igen tanulságosak, különösen művelődéstörténeti tekintetben a nálunk járt angol utazók rólunk szóló tudósításai. Sir Keith, Conway, Sir Wraxall, Hunter és mások, de főképen Robert Townson, báró Hompesch, dr. Bright és Mrs Eore érdekes képét adják a XVIII. sz. végi és XIX. sz. eleji Magyarországnak.

Az angol irodalmi hatás a mi íróinkat először Bécsben érte. A testőrök foglalkoznak legelőbb a britt irodalom nagyjaival: Pope, Young, Milton és Shakespeare műveivel. Az első hatás azonban nem közvetlenül, hanem franczia fordításokon át történt. Első költőink, kik angolul tudnak, Péczeli József és Pálóczy Horváth Ádám; őket követik Kis János, Dayka, Verseghy, Sándor István, Döbrentei, Bólyai Farkas, Kölcsey; míg Ossian hatása német közvetítéssel Bacsányi és Kazinczy működésében érvényesül.

A tanulmányt a szerző egy függelékkal egészíti ki, melyben a legfontosabb philologiai és kritikai eljárással számol be az irodalmi hatás legkisebb részleteiről is. Míg a tanulmány maga általánosabb érdekű s főleg a történeti kutatást érdekli, addig a függeléknek első sorban nagy irodalomtörténeti értéke van. A művet a szerző avval az ígérettel végzi, hogy kutatásainak következő köre Széchenyi kora lesz, mely az elsónél még jóval gazdagabb eredményekkel kecsegtet. Részletes név- és tárgymutató zárja le az értékes tanulmányt.

Tolnai Vilmos.

Gondán Feliczán: A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei. (Festetich- és Czech-codexe). Pécs, Taizs József könyvnyomdája, 1916. 80, 142 l.

Egyetlen magyar származású szerzetesrendünkkel feloszlatása óta vajmi keveset foglalkozott történeti irodalmunk. Az utolsó évek, Istennek hála, ebben a tekintetben változást ígérnek; mind több kutatónk figyelme fordul a szerzet felé, melynek oly nagy szerepe volt nemzetünk hitéletében. E folyóirat lapjain néhány év előtt eléggé terjedelmes és értékes dolgozat jelent meg a rend székhelyének történetéről (Zákonvi Mihály:

A Buda melletti Szent Lőrincz pálos kolostor története, Századok, 1911. és különnyomat), most pedig egy év leforgása alatt a tárgyalt értekezésen kívül még egy jó czikket olvastunk a rendre vonatkozólag. (Pámer László S. J. : Pálosaink a művészet terén. Katholikus Szemle 1917. 493 old.)

A fent jelzett értekezésről — czíme daczára — meg kell mindenekelőtt állapotitanunk, hogy első sorban irodalomtörténeti érdekű, mert túlnyomó részben a pálosrend két nyelvemlékével, a Festetich- és Czech-codexekkel foglalkozik s csak mintegy háttérnek rajzolja meg nagy vonásokban a rend alapítását, történetét és szervezetét a középkorban s állítja össze a rend irodalmát ugyancsak a középkorra vonatkozólag. (Az értekezés ez utóbbi részével pompásan kapcsolódik egybe Pámer Lászlónak fentebb említett czikke.) E szigorúan rendtörténeti tárgyú részeken kívül egy-egy fejezet foglalkozik a Festetich- és Czech-codexek írásának idejével és helyével, a két codex birtokosával, Kinizsyné Magyar Benignával, s a két codex forrásaival és íróival. Ennyi az, a mi az értekezésben történeti, s ezeket a fejezeteket nevezi a szerző összefoglaló címmel általános résznek. A második, különös rész, mely a könyvnek csaknem kétharmadrészét foglalja el, a két codex tartalmának tárgyalásával, forrásainak megállapításával foglalkozik s így bővebb ismertetésük ide nem tartozik.

Az értekezés történeti részei közül különösen érdekes és értékes az, a mely a codexek birtokosával foglalkozik. Kinizsyné Magyar Benigna érdekes alakjával, változatos, szörnyű részletekben nem szükölködő életfolyásával tudomásunk szerint senki nem foglalkozott még oly behatóan, mint a szerző. E szinte regényszerűen érdekes részben érvényesül a szerzőnek egy nagyon megbecsülendő tulajdona, a plastikus, színes előadásmód. A tárgy érdekességénél és újdonságánál fogva érdemes lenne bővebb feldolgozásra.

A pálos-rend alapításával és történetével foglalkozó rész is jól van megírva, a mennyire ilyen keretek között lehet. Ujat nem mond s a részletekbe nem igen mélyed s nem is mélyedhet bele. Ismételjük, az értekezés első sorban irodalomtörténeti érdekű, de egyben értékes előmunkálat egy leendő pálos rendtörténethez. **P.**

Szigyártó Gábor: Szózat az erdélyrészi magyarok és szászok ügyében. Történelmi, nemzetiség-politikai, kulturális, társadalmi és gazdaságpolitikai tanulmány. Maros-Vásárhely, 1917. 8-ad r. 180 l.

Most, mikor Erdély a világháború mult évi történetében a románok támadásával olyan szomorú szerepet játszott, kétszere-

sen kell hogy érdekeljen minket irodalmunknak minden olyan terméke, mely ez országrésznek oly sok és életbevágó nyílt kérdéseivel foglalkozik. Szigyártó munkája is azt tűzte ki célul maga elé, hogy megvilágítsa azokat a tényezőket, melyektől az itteni magyarság megerősödése, fönmaradása, jövőndő suprematiájának megeremtése függ.

Az egész tanulmány, széles történelmi alapokból kiindulva, a multat tárja elénk, hogy a jelent, annak magyarságunk szempontjából többnyire szomorú képét megfesse, a kettőből mintegy összeállítsa a kórképet, hogy aztán a gyógyítás módját s a gyógyszereket elmondhassa. A magyarságnak, szászságnak és az oláh népnek párhuzamba, illetve az első kettőnek az utóbbival való szembeállítását történik a mű egész folyamán. Természetes, hogy a legtöbb figyelmet az oláhságnak szenteli már az Erdélybe való elhelyezkedés vázolásánál is. Eredetük kérdése, a dákó-román mesék czáfolása, hazánkba való beszivárgásuk, itteni helyzetük és térfoglalásuk egészen a fejedelemség koráig tanulságos összeállításban követi a magyarság, illetve székelyek egészen rövid s a szászság ennél részletesebb erdélyi történetét. A szászok letelepedése és itteni helyzete kivált gazdasági tekintetben, kulturális és politikai szempontokból érdekli.

Külön fejezetet szentel annak a kérdésnek a tárgyalására, hogy az erdélyi magyarság milyen álláspontot foglalt el az oláhokkal és szászokkal szemben a multban. Az oláhság kulturálatlansága, erkölcsi tekintetben való alantassága bizonyos lenézésnek lett okozója nemcsak a magyarság, hanem a szászok részéről is. Szigorú törvények külön foglalkoznak az oláhok eme szellemi és ethikai hiányainak megszüntetése kérdésével, sőt egyes fejedelmink még egyházi reformálásukra is törekszenek s talán ezzel ébresztik fel a Klein Innocentius-féle egyházi és politikai agitatót, mely az oláhság első nemzetiségi törekvéseként tekinthető. E törekvések a XIX. század első felében virágoznak igazán ki, mikor részben a magyar kormány az oka annak, hogy az 1848—49-es években oly véres eseményekben törnek utat maguknak. Kár, hogy az újabb idők s a világháború alatti nagyromán politikai tévelygésekkel nem foglalkozik a mű részletesebben, mert így még megfelelőbb lett volna a keret a következő, nemzetgazdasági kép bemutatására. A szászság nemzetiségi törekvéseit a védekezés jellegével illeti és nem tulajdonít azoknak semmi fontosságot; a jövőre nézve pedig a kölcsönös megértéssel az egy célra való törekvést tartja a leghelyesebbnek.

A vázolt történelmi fejtegetések után nemzetiségpolitikai szempontból, statisztikai adatok egybevetése segítségével, nagyon ügyesen és tanulságosan látjuk szembeállítva a három népténye-

zónék erejét. A táblázatok egy része itt is a történelmi fejlődést mutatja, mert 1720 óta veszi fel az összehasonlítást, a hol lehet megyénként, a hol pedig a régi adatok hiányzanak, a három nép összes számszaporodása szerint. Kimutatja, hogy a városoknak milyen nagy assimiláló ereje van és pedig mindig a kulturáltabb, tehát a magyar és a szász nép javára. A mi a kulturális viszonyokat illeti, a szászág van legelől és messze a legutolsó az oláh elem, akár a megyék, akár a városok szerint tekintjük az összehasonlítást. Itt nem elégszik meg az egyszerű számokból kihozott fejtegetésekkel, hanem a kultúra és társadalmi viszonyok megismertetésére összehasonlításokat tesz a magyar, szász és oláh nép körében az iskolák, könyvtárak, múzeumok, színház, sajtó helyzetével, lefesti a három-, illetve a székelylél együtt négyféle falut s valamennyinek társadalmát.

Ezek után nemzetgazdasági tanulmánya feladatához fog és a legelő és erdőközösségek hanyatlásának vizsgálása után mintául a szászág közigazgatási politikáját állítja elénk, mely a naszódvidéki s általában a községi ingatlanok, magánbirtokok okszerű és cél tudatos kezelésével a magyarságot messze túlhaladó eredményeket tud felmutatni. Tanulságosan foglalkozik a birtokmegosztás kérdésével, hol az oláhság térfoglalása hova-tovább mind nagyobb. Állattenyésztésünk is alatta áll a szászágénak s a mi a bankpolitikát illeti, az oláhságénál is önzőbb és oktanabb. Pedig itt az állam keze és segítése sem hiányzik; épen úgy, mint a kereskedelem s az ipar felsegítésénél; de állampolitikánk seholy sem mondott akkora csődöt, mint az erdélyrészi közlekedési viszonyok szinte cél tudatosan hibás és oktan elhanyagolásában. Nagy éleslátással és sok hozzáértéssel tárja fel Szigyártó azokat a hibákat, miket e téren elkövettek.

A vázoltak elolvasásával szomorú lehangoltsággal állapíthatjuk meg, hogy az erdélyrészi magyarsáért még mennyi tenni valónk van, nemcsak annak megerősítésére, hanem ha még nem késő, megmentésére. A társadalom és az állam régóta észrevették ezt és történtek is kísérletek egyletek felállítására, állami intézmények működésbe hozása által a cél érdekében, de míg a társadalom maga nem elég erős, jól szervezett és cél tudatos ebben a tekintetben, az állami ténykedés sem érte el sok helyütt célját; a telepítések, a közigazgatás, az ipari, földmívelési, kereskedelmi kirendeltségek még sok és nagy munka előtt állanak, hogy feladatukat megoldják.

Szerző ezek után elmondja azokat a teendőket, melyek az erdélyrészi magyarság s vele együtt a szászág megmentése és erősítése céljából véleménye szerint szükségesek. Szól a szociális kérdésekről, a nemzetiségi kór gyógyításáról, a városfejlesztés-

tés, a falu irányítása, a közgazdasági állapotok javítása céljából közgazdasági egyetem felállítása kérdéséről stb., hogy megszűnjenek mindazok a bajok, a melyeknek tovább való megtűrése veszélyezteti az erdélyrészi magyarságnak nemcsak most még meglevő fölényét a szászszággal együtt az oláhság felett, hanem vitássá teszi megmaradását s ez országrésznek magának is egész jövőjét.

»... Szeretnénk az angyalok nyelvén az emberek szívéhez szólni — mondja Szigyártó munkájában — két népnek érdekében: magyar fajunk szeretetétől áthatva, de az erdélyi szászok értékének felismerésével és megbecsülésével...« Magvas, alapos tanulmányát bár olvasnák el minél többen az erdélyi magyarok, hogy felismerjék saját gyengeségüket, olvasnák el mindazok, kiket ennek a szép országrésznek múltja, jelenje érdekel, hogy lássák szomorú helyzetét, de olvasnák el politikusaink is, hogy ismerjék meg, mily sok és fontos feladat vár rájuk Erdélyben.

Dr. Dékáni Kálmán.

Gustave Le Bon: Enseignements psychologiques de la guerre européenne. Bibliothèque de Philosophie scientifique. Paris. E. Flammarion. 1916. 8-ad r. 364 l.

Mióta a most folyó nagy háború kitört, ellenségeink fáradhatatlan buzgalommal hirdetnek néhány olyan tételt, a melyet mint megdönthetetlen sarkigazságot tekintenek s jó ideig nem is hallottunk egyebet az entente íróitól, mint ezen tételek ismétlését. A legtöbbet emlegetett volt köztük az, hogy a háború a német császár személyes műve és az ő akaratának közvetlen kifolyása. Ennek az igen felkapott állításnak már csak variálása volt Wilson tanítása, a mely merev válaszfalat vont a császár és népe között, kiknek elseje szerinte a háború, másodika a béke fanatikus híve, a miből következik, hogy igazi béke csak akkor lehet, ha a német néppel kötik meg azt, nem pedig a császárral.

Bizonyára mindig érdemes lett volna a fáradságra kellő alaposággal venni kritika alá ellenfeleinknek ezt a még most is kitartóan hangoztatott vádját és nem is lett volna nehéz megtalálni czáfolatát, ha nem is a háborút megelőző és előttünk többé-kevésbé ismeretlen diplomatiái tárgyalások anyagában, hanem maguknak a háborúban álló népeknek már jól ismert multjában. Mert hiába, a történelem még ma is az élet mestere és ezt a régi tanítást talán még sohasem lehetett kétségtelenebbül beigazolni, mint az európai háború előzményeinek tárgyalásakor. A központi hatalmak történetírói nem vettek maguknak nagyobb fáradságot, hogy az ententének a német császár háborús vágyát hirdető

írásait megczáfolják és nem keresték, vajjon tényleg megáll-e Wilsonnak az az elmélete, hogy a német népben egy csöpp háborús szándék sincsen; a legkülönösebb azonban az, hogy az entente vádainak és Wilson tanainak (még mielőtt azok megszülettek volna) egyszerre akadt czáfolója éppen az entente tudósai között. Az ententetal szemben a német császár békeszeretét, Wilsonnal szemben a német nép háborús vágyát nagy tudományos apparátussal legelőször egy francia ember vitatta, dr. Le Bon Gusztáv úr, a Bibliothèque de Philosophie scientifique szerkesztője. Az actualitáson kívül ez adja meg érdekességét Le Bon művének, melynek címe: »Az európai háború pszichológiai tanulságai« s a melynek Utószava még 1916 februárjáról kezd.¹

Le Bon munkája igen fontos vallomással kezdődik. Ezeket írja: »Nem szándékozom e könyvben az európai háború eseményeit tárgyalni... Egy ilyen küzdelemnek megbízható elbeszélése ma még lehetetlen... De az előttünk történt események mögött végtelen területe van azon erőknek, melyek őket szülték. A látható világ jelenségeinek gyökere egy láthatatlan világban van, a melyben kialakulnak azok az érzelmek és meggyőződések, melyek bennünket vezetnek. Az okoknak ez a területe az egyetlen, a melyet tanulmányozni szándékozunk.«

A mint látható, az író igyekszik minél messzebbre távozni a ténytől, a melyet tárgyal, csakhogy annál biztosabb lehessen a pártatlanság felől. Azt hiszi, hogy már most is lehetséges a háború okainak bizonyos távolságból való keresése, mert a probléma nem is történelmi, hanem pszichológiai, minthogy szerinte »a jelenlegi háború a lelki erők küzdelme«. Azok közt az erők közt, a melyek az emberek cselekedeteire hatnak, van egy, a mely a történetírókat is közelebről érdekli, minthogy ennek eredete nem az egyesekben van, hanem minden nép múltjában gyökerezik. Ez az erő pedig a Le Bon által mysticusnak nevezett tényező. Érdekes, hogy az emberi cselekedetek többi rúgóinak igen pontos meghatározását tudja adni az író, ezt az egyet azonban inkább mindenféle körülírással, mint pontos meghatározással igyekszik az olvasóval megértetni. Midőn az emberi elhatározásra ható pszichológiai tényezőket összefoglalja, így magyarázza meg a mysticus erőt: »Mysticus tényezők: az az erő, a mely a római birodalomra zúdította az arabokat, hogy ott az egy igaz próféta hitét terjeszszék és a mely a kereszties háborúk idején Kelet felé vitte az európaiakat, hogy ott meghódítsák az ő istenük sírját«. Az így körülírt tényező szerinte egyike a legfontosabbaknak, sőt talán a legfontosabb is, mert »az emberek cselekedeteinek külön-

¹ A kezünkben levő példány a huszonegyedik ezerből való.

böző rúgói közül mindig a mysticus eredetűek mutatkoztak a leghatásosabbaknak.»

Noha sajnáljuk is, hogy Le Bon történetphilosophiájának alapja nincs egy kristálytisztá mondatba foglalva, világosan értjük, miről van szó: van mindig egy olyan eszme, a melyhez egy nép fúzi sorsát és ez vezeti, a míg csak utól nem éri végzete. Igen érdekes, hogy éppen a mi korunkban tulajdonítanak ilyen nagy szerepet a láthatatlan tényezőknek s Le Bon nem is mulasztja el megjegyezni, hogy a modern világ ugyan azt hiszi, hogy kivonta magát a mysticus erők hatása alól, de rettenetesen téved, mert a mostani borzalmas háború is csak azért van, mert »él Európában egy nép, a mely azt hiszi, hogy a világ újjáteremtése a rendeltetés és a világalom mysticus chimaeráját akarja a világra ráerőszakolni«. A mint látható, Le Bon elmélete nemcsak az entente ellen szól, hanem előre is pörbe száll Wilsonnal, a ki nem a német népet, hanem a német császárt tartja a háború okozójának.

Ilyen okoskodás után jut el Le Bon műve alaptételéhez, a mit azonban még csak ezután készül bebizonyítani, mert hiszen ez a megállapítás egyelőre pszichológiai, a melyet azonban a történelemmel akar igazolni. Mivel pedig a történelemmel akarja bizonyítani azt, hogy a német nép világalomra való vágya a háború igazi oka, ennek következtében művében a császár teljesen ki van zárva a háborút előidéző okok sorából és nem is kerül másképp közéjük, mint másodrangú tényező, a kit nem is a valódi ok irányít elhatározásában. A történelmi bizonyítás kapujához eljutva, elhagyja Le Bon a maga tudományának területét és átlép egy másikéra, a történelemére, hogy megismertethessen bennünket a német lélek kifejlődésével.

A meglehetősen hosszú történelmi elbeszélés szerint a fejlődés menete a következő. A mai német állam néhány olyan szerencsés háború eredménye, a melyek Poroszországot tették a német birodalom fejévé. Poroszország azonban nem állott meg a német egység megteremtésénél, hanem további hódításokra tüzelte a most már egyesített német népet, a mely tényleg mohón is falta államférfiai és tudósai azon tanát, hogy ő fölötté áll minden más népnek és így joga van arra, hogy mindenkit elpusztítson, a ki csak útjában áll. Az írások és szónoklatok világalma legnagyobb akadálya gyanánt az angolokat jelölték meg a német nép előtt, az angolok ellen izgatták őket, még pedig sikerrel. »De ha aránylag könnyű dolog is felkelteni a szenvedélyeket egy nép lelkében, rendkívül nehéz ezeket megfékezni. Gyorsan olyan félelmetesekké lesznek, hogy nem lehet fölöttük uralkodni. Ez volt Németország esete is. Útött a végzetes óra, a melyben a kormány

nem volt többé ura azoknak az érzelmeknek, a melyek az ő ösztönzésére támadtak.« A történelmet a psychologus szemével néző Le Bon szerint így keletkezett a német közvélemény, a mely háborúba vitte az országot, midőn ezt a kormány nem is akarta.

A mysticus tényezők ezen hatásán kívül szinte tizedrangú fontosságot tulajdonít Le Bon a háború gazdasági és politikai okainak, noha ezeket is részletesen ismerteti. Ez a fejtegetés nála csak a mysticus tényező erejének bizonyítására szolgál, mert szerinte a gazdasági és a politikai helyzet a háború ellen szólott. Egyenesen így fejezi ki magát: »Németország okos érdeke észszerűen a háború elkerülését kívánta, de teljesen a mysticus befolyások uralkodtak fölötte. Ezt az egy példát még hozzá lehet csatolni azokhoz, a melyeket egy másik munkámban felhoztam, hogy kimutassam, mennyire felülmúlja a mysticus a rationalist. Minden meghajol előtte.«

Le Bon történet-psychologiai elméletének kifejtésével tulajdonképen vége is van annak, a mit ő a háború okairól mondani akar. Így tekinti a dolgot ő maga is, mert a háború mysticus tényezőjét — a német nép vágyát a világalomra — velünk megismertetve, ezeket írja: »A háború távoli okairól szóló tanulmányunk be van fejezve. Következtetései oly világosak, hogy az olvasó fölöslegesnek tarthatna újabb fejezeteket a háború közvetlen okairól«. Nem azért, mintha ennek elbeszéléséből új érveket akarna meríteni, hanem azért tárgyalja mégis részletesen ezeket is, mert szerinte »nincs megindítóbb látvány, mint a békés törekvésekkel eltelt diplomaták küzdelme azon parancsoló erők ellen, a melyek egy rettenetes háború felé űzik őket«.

Fölösleges ezen látványosság megszerzéséért nyomon követnünk Le Bont, a mint bemutatja előttünk az 1914 júl. 25—aug. 2. időszaknak eseményeit. Mivel ő se tud többet, mint a mennyi a mindnyájunk által jól ismert vörös, fehér, kék stb. könyvekben van, mellőzhetjük könyvének ezen elég terjedelmes részét (126—188. l.) s szemügyre vehetjük azt a fejezetet, a melylyel bevégzi a háború közvetlen okainak tárgyalását (189—196). Ez a fejezet keltette annakidején is a legnagyobb feltűnést és ennek czíme: »Eredmények. Ki akarta a háborút?«

Noha azt várnánk, hogy Le Bon az eddig elmondottakból következteti a háború kitörésének közvetlen okát, egyszerre egészen más térre vezet bennünket és siet kijelenteni, hogy az »Oroszország közbe nem lépésének biztosra vételéből eredő psychologiai tévedés volt a háború eredendő oka,« mert midőn kitűnt, hogy Oroszország még sem enged, megindult a lavina, mely magával ragadta az európai hatalmakat. Azt azonban e mellett

is igen kiemeli, hogy »magát a háborút senki sem óhajtotta, a német császár azonban mégis megüzente. Ezért ő viseli érte a felelősséget, de pszichológiai szempontból igen érdekes kimutatni, hogy a császár nem akarta a háborút.«

Mikor Le Bon könyvét megírta, a legmerészebb állítások egyike volt az övé, a mit egy entente-államban élő polgár mondhatott. Ő maga is kitér arra a helyzetre, a melyben volt és a melybe jutott. Bevallja, hogy a közvélemény hatása alatt eleinte ő is a német császárt tette meg a háború okának, noha sok ellenvetés tolt fel elméjében a közvélemény ezen hite ellen. Mert hiszen egészen bizonyos, hogy a háború elkerülhetetlen volt Németország és Anglia között, de azt semmiféle német érdek nem kívánta, hogy ezt a háborút akkor idézzék fel, a mikor ebbe beleavatkozik Németország két legnagyobb és legjobb vevője: Franciaország és Oroszország. Hiszen ha a németek háborút akartak volna, sokkal kedvezőbb körülmények között kezdhették volna meg pl. a japán-orosz háború idején. Mindezeket meggondolva arra az eredményre jut Le Bon, hogy ha Németország elkerülhetetlennek tartotta is a háborút, nem kívánta azt akkor, midőn kitört. Hogy maga a császár mennyire nem akarta a háborút, annak bizonyosságai a császárhoz intézett sürgönyei, mert »ha a császár már elhatározta volna a háborút, ez a képmutatás haszontalan dolog lett volna«. Ugyanerre azokra vezeti vissza Le Bon a német követeknek, főleg a szentpéterváriak törekvését a béke megtartására, mint-hogy a követeknek a béke fönntartására irányuló törekvése lehetetlen lett volna, ha kormányaiktól a háborúra kaptak volna utasítást.

Mindezekre való tekintettel tehát ki kell zárni a háború okai közül a császár háborús szándékát, de hát miért üzente meg mégis épen ő a háborút? Ennek az oka megint igen messze eső területen található. A császár attól félt, hogy ha Oroszország tovább mozgósít az alatt, míg ő a békéről tárgyal és a háború esetleg mégis kitör, akkor megsemmisül az a német haditerv, mely a francziák villámgyors megrohanással való leverését arra az időre helyezte, míg az orosz mozgósít. Ezért történt, hogy »noha a császár és a czár egyetértett abban, hogy mindenkép el kell kerülni a háborút, a mit különben nem óhajtott Ausztria (így!) uralkodója sem, kölcsönös bizalmatlanságuk mégis végzetesen előidézte az összeütközést. Erre a kérdésre tehát: ki akarta a háborút? így kellene felelni: senki; de erre a másik kérdésre: mik voltak a háború közvetlen okai? ezt kellene válaszolni: a három császár kölcsönös bizalmatlansága. A német császár volt a legbizalmatlanabb, azért a háború megüzენése mellett foglalván állást, ő felelős érte. Ő felelős egyébként azért is, hogy olyan öldöklések és pusztítások történhettek, mint Löwenben, Rhémsban és Ypern-

ben, a melyeket soha egy tábornoka se mert volna elrendelni az ő parancsa nélkül.«¹

Le Bonnak a császárra vonatkozó okoskodása, mely részint pszichológiai, részint logikai okoskodás eredménye, bizonyára nem elégít ki senkit, mert ha a császár akaratának érvényesülését annyi körülmény kötötte le, miért felelős mégis ő azért, hogy a német nép háborút akart és az orosz mozgósított és e két ok miatt kitört a háború. Úgy látszik, ez az egész kérdés csak érdekes pszichológiai játék Le Bon előtt, a ki erre vonatkozólag azután maga is így nyilatkozik: »Ez a kérdés, a melynek éppen most szenteltem több fejezetet, nagy pszichológiai értékű, mert élénk világitásba helyezi néhány olyan érzelem összeütközését, a melyek cselekvésre késztetik az embereket és azt a módot, a melyen a szenvedélyek létrejöhetnek és növekedhetnek. Gyakorlati szempontból azonban nincs semmi jelentősége a háború eredete problémájának, a mi pedig annyira izgatta a professorokat és az akadémikusokat. Különféle és távoli körülmények elkerülhetetlenné tették az összeütközést és keveset ér tudnunk, ki indította meg azt az utolsó pillanatban. Pontosan véve szemügyre az e fajta eseményeket, a nép lelke helyesebben ítelt, mint a tudósok. Hogy Németország, Oroszország vagy Ausztria (!) akarta-e a háborút, azt nem kereste, hanem a diplomatiái okmányok subtilis vizsgálatába való elmerülés nélkül is érezte, hogy Tanger, Algésiras, Casablanca, Agadir után Németország ismétli fenyegetéseit. Mindenütt ugyanaz a kiáltás hallatszik. »Nem lehet tovább így élni.« Mindenki bele nyugodott az előreláthatóan végzetes küzdelembe. Mit számított az ezen körülmények között, vajjon elhatározza-e, vagy sem az utolsó pillanatban Németország a háborút. Fenyegetése által, melyről azt hitte, hogy ereje növekedésével arányban bármikor büntetlenül megismételheti, előbb-utóbb csalatkozhatatlanul előidézte volna azt. Többet ért el nem fogadni az újabb megalázást, mint csupán elhalasztani egy kissé a kikerülhetetlen terminust.«

Ime ez a pszichologia álláspontja a mostani nagy háborúval szemben, még pedig olyan álláspont, a melyről azt mondják, hogy tudományosabb, mint a történetíróké, a kik nem tudnak elfogulatlanul ítélni az egykorú eseményekről, holott a pszichologia az események okai alapján ítél és így ment a szenvedélyektől. Ha nem is az egész, de valamit mégis el kell ebből ismerni, mert bizonyára a tudományos meggyőződésnek legmagasabb foka kellett ahhoz, hogy valaki 1916 elején ki merje mondani Franciaországban, hogy a német császár nem akarta a háborút. De maga Le Bon tétele, hogy t. i. a császár nem akarta a háborút, azonban

¹ Talán az egyetlen subjectiv megjegyzés a könyvben.

mégis ő felel érte, minthogy megüzente, nem állhat meg semmikép. Hiszen maga Le Bon megmondja, hogy ha nincs orosz mozgósítás, nincs háború; ezt a mozgósítást pedig mégse a császár rendelte el. A mint másutt az obiectivitas hasznára volt a tényektől való eltávolodás, e ponton egyenesen kárára van annak, hiszen most már egyéb adatok is rámutatnak az orosz mozgósítás végzetes szerepére a háború felidőzésében. Itt kevesebb psychologia megbízhatóbb eredményre vezetett volna.

Noha Le Bon okoskodása sok helyen volna még ezenkívül is megtámadható, különösen egy dologra akarunk rámutatni, a mely azt a meggyőződést kelti bennünk, hogy nemcsak a historikus, de a psychologus se elfogulatlan a mostani háborúval szemben. Bizonyára nem lehet tagadnunk, hogy a német nép közfelfogása sokban kedvezett a háborúnak, de Le Bon nem jár el pártatlanul, midőn csak a pangermanismust számítja a háború legjobban ható okai közé, de nem tekinti annak a francia revanche-eszmét, a panslavismust és az angol imperialismust. Pedig a háború előidőzéséhez ezek bizonyára hozzájárultak annyira, mint a német nép vágya a világalomra. Ez a mulasztás pedig nem látszik a műben a véletlen művének, ezért nem felel meg Le Bon könyve sem azon követelménynek, melyet ő maga is kíván a dományos tárgyalás számára.¹ —6 —5.

F. v. B.: Nicolaus II. und das Ende der Romanows. — Die Geschichte der grossen russischen Revolution. — Theod. Thomas. Leipzig 1917. 312 l.

Ez a reklámköntösben megjelent könyv, a melynek címlapján a vörös frigiai sipka és a czári korona vércseppektől ázik. Romanow Miklós ezredesnek viszonyát tárgyalja az 1895. év óta állandó és különféle fajtájú: éhség, földfelosztó, hivatalnoki, rendőri és sociális forradalmakkal s végül II. Miklós czár bukásának intimebb jellegű rúgóit adja elő. Voltaképen az uralkodás tényeit a forradalmakkal kapcsolja össze és a czárt, annak családját, az udvart és minisztereit teszi felelőssé a mai felfordulásért.

Tudvalevő, hogy a XIX. század kezdetétől lassú forrongásban szenvedő orosz nép, mely elégtelensége mellett mindig hű

¹ A mű második felének tartalma kívül esik a történettudomány határán, ezért ismertetésünk nem is terjeszkedik ki reá. Teljesség kedvéért itt adjuk a hátralevő fejezetek címeit: Les forces psychologiques en jeu dans les batailles. — Les éléments psychologiques des méthodes de guerre allemandes. — Les inconnues de la guerre.

maradt a csári házhoz, a jelenlegi forradalmi alakulásban egyszerre elpártolt tőle. Az 1825. évi deczemberi lázadás, majd I. Miklós csár borzalmas kormányzása, az 1861—1863. évi forrongások, melyek alatt a nép politikai tényezővé iparkodott lenni, a csári hatalomban látta az orosz nép boldogulását és inkább kormányzó közegei ellen fordult. Jóllehet a csári uralom byzanciztatár eredete és jellege volt minden bajnak kútfeje, a csár személye ellen csak egyes politikai pártok küzdöttek, míg a nép nagy zöme e mozgalmakban passiv résztvevő, de sohasem activ forradalmár. A nép babonás hite, ebben nyilatkozó secták sötét hitvallása, a földbirtok igazságtalan kezelése, a hivatalnok és rendőri osztály kegyetlen uralma a népet legelőször is a közvetlen hatalmaskodók ellen lázította fel, míg a mindent szentesítő csári hatalom előtte szentnek, tisztának, sőt istennek látszott.

II. Miklós, kinek értelmiségére és erkölcsi jellemére annyit építettek s kitől békét, kenyeret, gazdagságot reméltek, uralkodásának csak első három hónapjában (1895. jan. 17-ig) volt népszerű. Különbén is nemcsak most, hanem később is nehéz történeti feladat lesz korának, életének és jellemének pontos meghatározása, mivel ritka uralkodó körül tornyosul oly átláthatatlan szövedéke a mythosnak, legendának, tehát hazugságnak, mint épen körülé. Az adatok túlságos fölhalmozása elzárja a tekintet feléje. És ez a könyvnek is főhibája, mivel arra törekszik, hogy az újságokban, röpiratokban, külföldi híradásokban, okmányokban, mendemondában és magánlevelezésben található komprommitáló adatoknak tömegét sorolja föl, anélkül hogy ezeket pragmatikus éllel vagy kritikai elmével megrostaná.

II. Miklóstól már mint trónörököstől, részint magánélete, részint nyilvános ténykedése alapján, sok jót remélt az orosz közvélemény. Ámde, midőn 1895-ben kijelentette, hogy az orosz intelligencia minden önálló cselekvésvágya »oktalan ábrándozás« szüleménye, melyet sem követni, sem megvalósítani nem szabad, egyszerre minden reményszálat eltépett. Erre a nyilatkozatra következett az 1895. évi márcziusban a jaroslawi munkássztrájk véres lemészárlása, mely cselekedetért a csár a katonákat és rendőröket személyesen kitüntette és megjutalmazta. Absolut akaratában feloszlatta a népmívelő bizottságot és a terjedő lázadást (1896) kancsukával, puskatüzzel és szuronynyal iparkodik elnyomni. Kormányá belátja, hogy erre nem képes, minélfogva (1897 jun. 2) megalkotják a munkásvédő törvényt. Ámde ezzel sem jutott eredményre, mire (1898) megteremtik a szociáldemokrata-pártot, a mely 1905-ig a szervezés hibái folytán rátermett vezetők nélkül maradt. Ekkor szakad ez a szervezkedés két pártra, az egyik az »ökonomistáké«, a kik a nép anyagi jólétének

emelésére törekedtek, és a »sociális forradalmároké«, kik állam- és alkotmányformák, tehát magasabb politikai célok megvalósítására törekedtek. Egyik borzalmas eredménye volt az 1899. évi nagy diákkorradalom, melyet minden eddiginél nagyobb kegyetlenséggel fojtottak el. A csár az elnyomásban tevékenykedő rendőrtisztviselőknek személyesen mondott köszönetet. A hatás nem maradt el, mivel (1901 febr.) Karpovits diák Bogolyepov kultusministert lelőtte.

Erre alakult a csár közvetlen befolyására és vezetése alatt az u. n. »subatowtsina«, mely mint sociális munkásszövetség szervezkedett abból a célból, hogy a titkos rendőrséggel cimborálkodva, a forradalmárokat kelepczébe csalja és láb alól eltegye. Ettől a társaságtól, melynek élén a csár állott és melynek nagyon örvendett — minden tisztességes társadalmi osztály távol tartotta magát. 1902. évben megszűnik. Hogy a csár ezt a zsandáruralmat kitüntette és vezette, mind a népnél, mind a társadalom értelmi osztályánál a legnagyobb visszatetszést keltette. Ugyanekkor (márcz.) Ukrániában és Saratowban óriási méretű parasztlázadások törnek ki, melyeket az éhség és a czári kegyetlenség elnyom. Eredménye volt Sipjagin miniszter meggyilkolása. A rákövetkező (1903) óriás munkászavargásokat a kormány azzal iparkodott elnyomni, hogy pogromok rendezésével a zsidókra uszította a lázadókat (Kisinevi óriás pogrom.) 1904. jan. 9/20. a nép és kormány összetűzéséből keletkezett az orosz proletariátus nagy demonstratiója Gapon vezetése alatt. Ezt a fölkelést Wladimir nagyherczeg megszároltatta le. Ez az az időpont, midőn a nép lelkében beáll az évszázados hűségével szemben keletkező fordulat, mely minden rossz és gabság kútfejéül a czárt tekinti. A czárhű nép és munkásság bizalma vele teljesen megtörött, még pedig oly mértékben, hogy a megöltek hátrahagyottainak adott czári kegydíjakat a nép nagy része visszautasítja. Az elnyomó rendőrség és katonaság élén a csár állott, a ki fegyenczekből és gonoszokból összetákolta »orosz népszövetség« czímen megenged egy társaságot, melyben a tiszteletbeli tagságot is elfogadja.

Az előbb említett ökonomisták szervezetének megszűnésével, közülök kerültek ki a finnlandi és kaukázusi politikai gyilkosok, kiknek áldozatul esett: Plehwe belügy-, Sacharow hadügyminiszter, Bogdánovics, Alexandrovsky, Lushenovsky, Abramow, Shanow fő- és alkormányzók és más rendőrhivatalnokok. Pogromok rendezésével kapcsolatos lázadások napirenden vannak (158.000 halott), rendezőiknek a csár megkegyelmez és jutalmakat osztogat. Az 1906. évi első (paraszt) дума alatt a merényletek szünetelnek. A forradalom várakozó állapotban maradt. Utána az áldozatok száma szaporodik. Főkormányzók, rendőr-

főkapitányok esnek áldozatul. A dumák föloszlatása nagy elkeseredések szülője, de az urak dumája egyenesen népszerűtlen. 1905—1908-ig 3319 nyilvános kivégzés volt. Az 1911—1914. évek véres lázadásai végre kívánatossá is tették a háborút és a császár utoljára ehhez az eszközhöz is fordult. Az időleges győzelmek csak pár hónapra csillapították le a néphangulatot, azonban már 1914. decemberében a nép békéért ordít. Nép és kormányok között a viszony még jobban kiélesedik. A türehtetlen állapot 1915-ben még növekszik, mire ismét a pogromokhoz fordulnak. Midón Achinow, Moszkva polgármestere, pogromot rendeztet, a nép a várost huszonöt helyen fölgyújtja. A lövészárokban a socialisták (Cseidze, Csenkeli, Axelrod) hintik el a forradalom eszméit. Fegyverhűtlenség, gyujtogatások (Pétervár, Odessza, Moszkva), exploziók, gyártüzek napirenden vannak. Magában a csári udvarban is kitör az elégtelenség és viszály, úgy hogy 1917. telén végre kitört a pusztító tűz, mely az orosz nép szomorú multját egyszerre elégette és a csári hatalmat megbuktatta.

Ime a keret, melyben a könyv tárgya mozog. El nem tagadható faji és felekezeti fölfogással kíséri figyelemmel az író a legkisebb tüneteket is, melyeket ez a húsz év fölszínre vetett. Documentumok halmozása kritikai rendezés nélkül mégis élénk bepillantást engednek az orosz nép lelkületébe, szokásaiba, de főleg mysticismusába, melyről a Kybéle kultusra emlékeztető megnyilvánulások a legborzalmasabbak. Színes példákkal világit be a csári lélek mysticismusába is, melynek utóvégre is a béke lett volna kihajtása, de Rasputin meggyilkolásával ettől a kibékülő momentumtól is elesett. A csári család viszálykodása, a csári ingatagság vészes jelenségei kiáltó ellentétben a zűrzavaros állapotokkal csakis a detronisálással voltak menthetőek.

A forradalom megindult, teljesen más alapon és más formában, mint a francia forradalom. Eredményei még beláthatatlanok. Valjon köztársaság, valjon monarchia alakul-e ki belőle, azt ma hiába jósolgatjuk, valjon szétesik-e a nagy birodalom és a panrussismus épülete, vagy még jobban megerősödik-e, azt csak egy üdvös béke munkája tudná megmutatni.

Morvay Győző.

Armando Hodnik; L'Ungheria e i magiari nella guerra delli nazioni. Milano: Fratelli Treves. 1915. 8°, 96 l.

A világháború szenvedései közepette tengernyi rágalmat szórtak ránk ellenségeink, de kevés ilyen gyűlöletteljes munka jelent meg eddig a világ könyvpiaczán, mint Armando Hodnik könyve, a mely olasz nyelven, de szláv lélekkel van megírva. A könyv a magyar politikának a világháború kitöréséhez vezető

folyamatán kívül Magyarország nemzetiségi viszonyait törekszik feltárni, s e két tényezőtől Magyarország jövődébéli romlásának a prófétiaját alkotja meg. A kép sötét, a hang ellenséges, de érdemes szembenézni velük, hogy megalkothassuk az ellenséges államok politikai hitvallásának helyes képét.

Az osztrákbarát magyar kormány s a nemzeti ellenzék között akkor elkeseredett harcz dúlt, mikor a szerb hadüzenettel a világháború lavinája megindult: az ellenzéki képviselőket durva erőszakkal távolították el a parlament épületéből s az utcákat a munkanélküli és éhes munkások ezrei lepték el. A kormány azonban ment tovább a maga útján s a szerb hadüzenettel meghódította az egész ország közvéleményét. Ez a Hodnig könyvének a bevezetése. Elmondja ezután a Fejérváry-kormány kísérleteit s a koalíciós kormány dicstelen uralmát, a mely elveiből semmit sem tudott megvalósítani s egyedüli nemzeti vívmánya II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazahozatala volt.

A Khuen-Héderváry-kormány új többséget hozott létre, melynek segítségével gr. Tisza István jutott uralomra, a ki vas-kézzel intézte az ország ügyeit. Tisza azonban nem volt önálló politikus, mert a berlini politikusok irányították, a kik Hodnig szerint tudatosan készítették elő a világháborút. Károlyi Mihály és hívei elleneztek ugyan a németbarát politikát, de az orosz háború kitörése megállította ezt a mozgalmat s csupán a Huszadik Század köré csoportosuló politikusok képeztek tovább is ellenzékot, reformokat s különösen nemzetiségi autonómiát sürgetve.

A magyarországi németbarát politikát igyekszik ezután vázolni a török uralom alól történt felszabadítás óta, a mely a németbarát politika egyik fontos tényezője volt. A felszabadítók azonban német járom alá igyekeztek hajtani a felszabadított Magyarországot, a mi nem sikerült, mert a magyar nemzeti öntudat felébredt, megerősödött s legújabbban már a magyarok kezdtek magyarosítani. A magyar nemzeti öntudattal szemben Ausztria csupán úgy tudta biztosítani az uralmát, hogy megnyerte a magyar főnemességet, a mely Magyarországon döntő jelentőségű politikai tényező, mert óriási fekvő birtokai s a fennálló választási rendszer révén hatalmában tartja az ország sorsát.

Ezután következik ellenségeink fegyvertárának leghasználhatóbb darabja, a nemzetiségi kérdés. Lengyelország tragikus sorsának az volt a legfontosabb oka, hogy nem voltak természetes határai. Ugyanez a sors vár Hodnig szerint Magyarországra is, mert természetes határain belül nemzeti önállóságra hivatott nemzetiségek élnek. E veszedelmet a magyarok magyarosító politikával törekedtek ellensúlyozni, de a magyarosító politika csődöt mondott s most küszöbön a veszedelem.

A világháború célja Hodnig szerint a nemzetiségi elv érvényre juttatása s ez elvből a magyar nemzeti hegemonia bukása fog következni. A magyarság a nagy magyar alföldre szorul s itt természetes határok hiányában nem fogja magát fenntarthatni. Állításainak bizonyítására egy hamis ethnographiai térképet közöl, a mely bizony sovány részt juttat a magyarságnak Magyarországból. Szerencsére a kép távolról sem annyira elszomorító s a nemzetiségieknek jelölt területeken elég magyar él ahhoz, hogy azokat a magyarságnak biztosítsa. S elvégre az entente hatalmai sem terülnek el tiszta nemzeti vidékeken, a mint arra Olaszország is meggyőző bizonyítékul szolgál. Ha, a mint Hodnig állítja, ez a háború a nemzetiségek háborúja a hegemonia ellen, akkor a hegemonia biztosítása az entente háborújának a célja s mi küzdünk a zsarnoki hegemonia ellen.

Végül a tengerhez vezető utunkat teszi vitássá Hodnig s Fiumét az olaszok számára követeli. Gazdasági érdekeinket semmibe sem veszi s Svájc példájára utal, a mely tengeri kikötő nélkül is meg tud élni. Ez talán még nem elegendő érv s megengedi nekünk Hodnig, hogy ne vágyjunk Svájc gazdasági helyzetére.

Ezeket mondja el a nagy olasz hazafi Hodnig, a ki neve után ítélve csupán annyiban olasz, hogy színpadi hangon szónokol. Mi azonban nyugodtan hallgathatjuk most már a félelmetes műmennydörgéseket, mert északkeletről, a nagy Oroszországból józanabb hangok jönnek felénk, melyek az erőszak helyett a megegyezést kívánják tenni a népek egymáshoz való viszonyának szabályozójául. Magyarország eddig még nem folytatott olyan erőszakos politikát más népek ellen, mint az olaszok Tripoliszban s így joggal utasíthatja vissza az olaszok képmutató kioktatásait. Ha Hodnig mindazt elmondotta a magyarok ellen, a mi az entente fekete könyvében fel van jegyezve, nyugodtan várhatjuk az igazságos bíró ítéletét. Az entente sokkal nagyobb bűnöket követett s követ el a népek szabadsága ellen s hamis jelszó alatt folytatja a világháborút, melyből egyszerűen hasznot óhajt húzni.

G. A.

Gulyás Pál: Könyvtári problémák. Budapest. 1917. A szerző kiadása. 8°. 180 l. (Ára 5 korona.)

A történettudomány és a könyvtárügy szoros kapcsolata elvitázhatatlan lévén, folyóiratunk minden olvasója érdeklődéssel fogja fogadni ezt a kötetet. Sok és jó könyvtár még nem teremt virágzó tudományt, de bizonyos, hogy szükségszerű

előzménye annak. Fejlett könyvtári viszonyok híján a történetkutató munkája megsokszorozódik és minduntalan nehezen leküzdhető akadályokba ütközik. Egy-egy adat megszerzése néha rengeteg fáradság és utánjárásba kerül. Különösen azok beszélhetnek erről, kiket sorsuk és életkörülményeik gazdagabb anyagú könyvtárainktól messze sodortak.

Gulyás munkája tíz dolgozatot foglal magában. Mindegyik önálló egész, valamennyi együtt egy nagyszabású és alapos könyvtárügyi reform tervezete. Mielőtt a tulajdonképeni anyagi részre térne, szól elsőnek a könyvtárosképzésről. Ismerteti a tudományos könyvtárak tisztviselőinek előtanulmányait illető külföldi törekvések és igényeket, az előírt vizsgálatokat s ennek alapján mutatja ki, mit kellene megkívánni a hazai nagy könyvtárak jövődéli öreitől. Középiskolai tanári könyvtár kezelőjévé is csak könyvtártani és oklevéltani képzettséggel rendelkező tanárt tenne meg, mi mellesleg elő kellene hogy segítse az egyetemi ifjúság érdeklődését ezen a történeti kutatás elmélyedését leginkább eredményező segédtudományok iránt. A közművelődési könyvtárak tisztviselőitől is államvizsgálat letételét követelné meg, mint Angol- és Franciaországban szokás, ugyancsak tanfolyamhallgatást és vizsgálatot a népkönyvtárak kezelőitől. Megállapítja, hogy a közkönyvtárak szükségletének (bútorzat, nyomtatványok, kötés) központosított beszerzése jelentékeny megtakarítást és könnyebbséget okozna. De ez könyvtári belügy, mely a tudományos bűvárt csak közvetve érdekli, ellenben a mi ezután következik, az egyetemes repertoriumok kérdésének megoldása, régi álma minden könyvbarátnak. Ilyenformán a gyakran meddő találgatás, az elkedvetlenítő vándorlás egyik könyvtárból a másikba, egy csapásra eltűnnek. Szerző terve szerint a kéziratok és ősnymtatványok csoportját közös bizottság venné gondjaiba és szerkesztené meg egységes elvek alapján kimerítő jegyzéküket. A könyvanyagot illetőleg pedig bibliographiai intézet felállítását javasolja, melynek igen sokoldalú szerepet juttat. Erre bízna a legnagyobb közkönyvtárak anyaga betűrendes katalógusának elkészítését és állandó kiegészítését. (A jegyzék kinyomatását nem tartja feltétlenül szükségesnek, mert igen nagy kiadással járna.) Ez tájékoztatná a kutatókat, hogy keresett könyvüket melyik könyvtárban kaphatják meg. Szerkesztené katalógus tárgyú rendszók szerint, minek következtében egy-egy kérdés egész irodalma felől is nyújthatna felvilágosítást. Elkészítené az egyetemes jegyzék tárgymutatóját és ezt nyomtatásban a közönség rendelkezésére bocsátaná. Ugyancsak kinyomatná a hazai folyóiratok egyetemes repertoriumát stb.

Sürgeti a muzeális könyvanyag centralizálását, a hozzáférhetetlen, eldugott helyeken felhalmozott értékes könyveknek a tudományos élet góczpontjaiban való elhelyezését. Olyan szükséglet ez, melyet a közelmúltban a mieinknél hasonlíthatatlanul jobban felszerelt könyvtárakkal rendelkező Németország hivatott tényezői is megszívlelendőnek találtak. Evvel szemben a vidék is megkapná a maga jogosan megillető és jól felhasználható részét, mert a helyi irodalom termékeit köteles példányok alakjában a megfelelő kisebb városok között is megosztáná. Így a könyvanyag célszerűbben volna elhelyezhető, mit a többes példányok értékesítése még fokozna. A közművelődési könyvtárak gyarapításával és anyaguk egy részének a környező falvakba történő időnkénti kiszállításával az egész ország kulturvérkeringési hálózattá válnék (melyből, hogy senki ki nem maradjon, a vakok részére is több Braille-rendszerű könyvet és egy központi könyvtárat követel). E mellett a falusi közkönyvtárak egyöntetűbb támogatásáról és anyaguk megfelelőbb összeállításáról sem kellene megfeledkezni, mire nézve népszerű, de jó könyvek iratását szorgalmazza. Irodalmunk legkiválóbb termékeinek nemzetiségeink nyelvére való lefordításával viszont a könyvtárakat a nemzeti gondolat terjesztésének szolgálatába is állíthatnók.

A külföld idevágó próbálkozásait és eredményeit mindig figyelembe veszi és minden gondolatát kész terv formájában közli, megnevezve a meglévő vagy megteremtendő szerveket, melyekre ez vagy az a munkálat bízható volna. A kötetnek talán legjellemzőbb tulajdonságából folyik ez, mely minden egyéb kiválósága mellett is azonnal feltűnik. Hogy t. i. szerzője sohasem jár a fellegekben, a lehetőségeket, a könnyű megvalósíthatóságot folytonosan szem előtt tartja, gyakran szinte önmagát tagadja meg. Előadva tervét, melyet leginkább tökéletesnek tart, azonnal előáll egy másikkal, mely ugyan nem olyan mélyreható, de kisebb nekikészülés és jelentéktelenebb átalakulással elérhető. A munka végigolvasása után az az érzésünk támad, hogy egy nagyon messzeesőnek képzelt kulturális fellendülés képét láttuk meg s egyúttal azt a vígasztalást nyertük, hogy mindez nem szükséges, hogy a ködbe vesző jövődő műve legyen, szerény eszközökkel aránylag rövid idő alatt is megvalósítható.

A szövegben rekedt összesen két szépséghiba a mű becsét semmiképen sem érinti. Egy alkalommal téves idézetre hivatkozik, mert a bajor herczeg, kinek 1595-ben és 1610-ben kelt rendeleteit említi, ekkor még nem volt választófejedelem (74. lap). A 136. lapon pedig, a létesítendő közművelődési könyvtárak felsorolásánál, Karczag, Kisújszállás és Túrkeve, bizonyára

nyomdahiba folytán, a Duna-Tisza közének városai közé került. — A remélhetőleg az intező körökben is visszhangot keltő, olvasmányoknak is kellemes munka különlenyomat a Muzeumi és Könyvtári Értesítő 1917. évfolyamából. **Tóth Zoltán.**

Folyóiratszemle.

Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1916. 3. és 4. füzet. Már ismételten kifejtettük véleményünket az Adalékok teljes értékeltségéről, a nélkül hogy felszólalásainkkal bármit is elértünk volna. Az újabb időben, mintha mégis Dongó Gyárfás Géza mellett mások és komoly emberek is több tért kapnának. Sajnálattal állapítjuk azonban meg, hogy ez is a megyére nézve kedvezőtlen körülmények közt történik: az Adalékok legbuzgóbb komoly munkatársa Kemény Lajos, Kassa város levéltárnoka, a legújabb számok Jósza Andrásról származó archaeologiai és Harsányi Páltól írt numizmatikai értekezései pedig még csak nem is vonatkoznak Zemplén megyére, hanem Szabolcsra. — *Jósza András: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban.* Az első közleményben a szórványos emlékeket ismerteti, a másodikban azokat, melyek feltárásában a szerzőnek is része volt. Legbecesebbek a kenézlii temető leletei, a melyekről Jósza a sirok rajzával együtt részletes leírást ad. — Kiemeljük még *Kemény Lajos* közlését: *Zempléni vonatkozású iratok Kassa város levéltárában.* — *Gagyhy Károly* folytatja *Szemelvényeit Olaszliszka ref. egyházának leveles almáriomából* (21. és 22. folyt.). — A 3. füzetben *Spotkovszky Irén* közöl kétoldalnyi cikket: *A Tokaj-Hegyalja birtokgeografiájából* címen: szerencsétlenül egymás mellé rótt szőlőbirtokokra vonatkozó adatok. — Újabb sorozatok indulnak meg *Dongó Gy. Géza Zempléni helynév-magyarázatok és Zempléni tárgyú regeszták levelestárunkból* cz. közleményekben. Az elsőben az Agárd, Arbonya és Aranylábu helyneveket magyarázza, a másodikban a Pintér-Kossuth-Szirmay-féle mutatókönyv alapján összeállítja a bizonyos oklevélcsoportokban előforduló családneveket. — Folytatódnak ugyancsak a szerkesztőtől: *Adatok Zemplén vármegyei topológiájához* (17. folyt.) és *Zemplén vármegyének palétás helységei 1707.* (7. folyt.), azonkívül a Fejér Codex Diplomaticusából, a Hazai Okmánytárból a Zichy- és Sztáray-codexből való czeletalan s a mai papirhiány mellett valósággal megbotránkozott lenyomatások. — A 4. füzetből említjük még: *Vasskó József: Pucher János oltalomlevele 1661-ből*; ezt a levelet I. Lipót abból az alkalmából állította ki a nevezett részére, hogy az Báthory Zsófiának muskétás zsoldosokat vitt — és a szerkesztő közleményét: *Adatok a Nagy-Erdő puszta történetéhez.* — A Levéltári közleményekben a régi közlések folytatódnak: *Közlevéltári adatok a sárospataki főiskola történetéhez, Magyar rabok és rabnók tatár fogságban, Zemplén vármegye nemeseinek mutatókönyvéből, Zempléni magyar nyelvemlékek, Sátoralja-Újhely város törvényei a XVII. században, Alkalmi feliratok, Tordai János tolcsvai főbírónak 1766 évi számadásából, Zempléni regeszták XVII. századbeli számadásokból, új: Boszorkánypörök iratai levelestárunkban.* 1917. 1. füzet. *Jósza András: Honfoglaláskorabeli emlékek Szabolcsban,* folytatja a kenézlii sírmező leleteinek ismertetését. — Ezt kiegészíti *Harsányi Pál* leírása azokról az I. Berengár-kori (905—945) olasz érmekről, melyek a kenézlii leletből kerültek napfényre. — Egyebekben ugyanazok a közlemények folytatódnak, a melyek

rövidre fogott 1—2 oldalas folytatásai már úgyszólván évek óta tartanak, ámbár ez az elaprózott közlés értéküket még inkább devalválja. — A Levéltári Közlemények közül ebben a számban csak a *Zempléni magyar nyelvemlékek és a Zempléni regesztek a XVII. században* foly tovább. — Új a szerkesztőtől: *Zemplén vármegyének közgyűléshelyei 1638—1777*, a melyből azonban csak másfél oldalnyi bevezetőt kapunk. — *Wiczmándy Tamás a családja történetéről* az előző számokban megjelent közleményekre reflectál.

Akadémiai Értesítő. 1917. Április. *Károlyi Arpád: A bécsi békét megerősítő királyi oklevél meghamisítása.* A bécsi béke okiratának kiállítása körül fölmerült nehézségeket tárgyalja. Rudolf császár a békéhez csak bizonyos föltételekkel járult hozzá, a melyekről Mátyás főherczeg jól tudta, hogy a magyar küldöttség nem fogadhatja el. Ezt a föltételes megerősítő oklevelet Stralendorf titkos tanácsos, a ki a titkos tanács elnökének halála következtében kénytelen volt Prágába visszatérni, néhány órával a magyar követség érkezése előtt adta át Mátyásnak egy charta biancával arra az esetre, ha a magyarok a megerősítő oklevelet el nem fogadnák, kikötvé, hogy a kath. egyház és a király jogait sérelem ne érje. Minthogy a magyarokra elfogadhatatlan megerősítő oklevelet föltételes megerősítése miatt használni nem lehetett s a megállapodásokat a charta biancára sem lehetett rávezetni, mert a királyi pecsét Forgách kancellárnál volt, a ki előreláthatólag nem fogadta volna el a megegyezést, Mátyás és tanácsosai a februárban kiállított megerősítő oklevelet vették elő, a melynek felhasználására akkor nem került a sor, a dátumokat a szövegből eltávolították és ugyanazon kézzel az újakkal helyettesítették. Ez formailag hamisítás volt, lényegileg azonban a Mátyásnak adott meghatalmazás következtében a főherczegnek szabadságában állott. — *Gróf Teleki Pál: A földrajzi gondolat története.* E tudomány irányának fejlődésével foglalkozik. — *Lux Kálmán: A budai királyi vár Mátyás király korában.* Reconstructio a régi rajzok, tervrajzok s a királyi palota újjáépítéskor eszközölt fölmérések alapján. Az építményt egészen gothikusnak jellemzi.

Június—július. *Szentkláray Jenő: Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből.* Karácson okmánytára alapján a délvidék történetére vonatkozó érdekes adatokat dolgozza föl. — *Császár Elemér: Toldy Ferencz kritikai munkássága.* Toldy pályájának elejét ismerteti, a mikor inkább műkritikus volt, mint történeti író. Ebben Kazinczy tanítványa és ép oly elfogult, mint mestere. Kritikai pályájának második fele az értékesebb, a Figyelmező megalapításától. Az utolsó és legszebb kritikai munkája Arany Toldijának bírálata. — *Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István föllépéséig.* Kivonat a jelen számban ismertetett munkából. — *Kemény Lajos: Kazinczy Ferencz levelezéséhez.* Iskolaügyi levelek Kassa város levéltárából. — *Wallentinyi Dezsőné: Kazinczy Gábor hat levele Tompa Mihályhoz.* Különböző tartalmúak. — *Mészöly Gedeon: Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István.* Részlet Zsoldos naplójából, melyben Döblingben Széchenyinnél tett látogatását írja le.

Augusztus—október. *Berzeviczy Albert: Arany János emlékezete.* A nagygyűlésen tartott elnöki megnyitó, Arany aesthetikai méltatásával. — *Heinrich Gusztáv: Arany János és az Akadémia.* Arany föltitkári tevékenységét jellemzi. — *Négyessy László: Arany művészete és elmélete.* Arany művészi tudatosságáról a forradalomig. — *Tolnai Vilmos: Arany nyelv-művészetéről.* »Az elődök művészetébe beleolvastotta a népnyelv minden elemét, belevonta a költészetbe a magyar

nyelv egészét, egyetemesen költőivé tette. — *Ferencki Zoltán*: *Egy elfeledett regényről*. Petrichevich-Horváth Lázár: *Az elbujdosott cz.* 1836-ban meg jelent regényéről. — *Lukinich Imre*: *Erdély a speyeri gyűlés után*. A speyeri szerződés János Zsigmond megszakadása eseteére Erdély Miksának biztosította élén királytól kinevezett vajdával. Szulejmán 1566-iki athnaméja és az 1567-iki a szabad fejedelmválasztásra vonatkozó határozat azonban az önálló fejedelemség medrébe terelte a fejlődést. Báthory István, hogy a Miksa-párti irányzatot leszerelje, letette a királynak a hűségesküt, ezzel a speyeri szerződést, ha formailag nem is, lényegileg mégis megvalósította. Miksának és még inkább híveinek az a törekvése azonban, hogy a belügyekben is biztosítsa hatalmát Erdély fölött, Báthory Istvánt is eltávolították a bécsi udvartól. E törekvések ellen Erdély török proteccióval védekezett. Csak a porta törekvése új birtokszerzésre váltóztatta meg ezt a politikai irányzatot és hozta létre Báthory Zsigmonddal a magyar királylyal kötött szövetséget.

Alkotmány. 1917. 201. sz. *B. G.*: *Békekongresszusok és békekötések a 19. és 20. században*. Wertheimer Edének németül hasonló cízzel megjelent munkájáról bő tartalmi ismertetést ad, Wertheimer rövid visszapiillantást vet a mult és a jelen század összes békekötéseire s azoknak politikai eredményeit ismerteti. — 258. sz. *Cséplő István*: *József királyi herczeg*. Payr Hugó munkájának ismertetése.

A Tenger. 1917. 1. füz. *Szabó László*: *Jakcsi László, Curzola sziget magyar grófja*. Zsigmond király 1417-ben az addig a ragusaiaktól kormányzott Curzola szigetét Jakcsi Lászlónak adományozta. Ez adományozás körülményeit és Jakcsi személyét világítja meg a szerző.

3—4. füz. *Márki Sándor*: *Az Adria a magyar uralom előtt*. Az illyr tengerpart a görög gyarmatosítással kerül a történelem világitásába. A makedon dynastia itt is ismertetette főnnhatóságát, 230 óta Kr. e. azonban már a római érdekkörbe esik ez a terület. A II. pun háború után Róma már ura volt az Adriának, a mi reá nézve az illyr kalózok hatalmának megtörése szempontjából is fontos volt. A czikk azután foglalkozik e terület sorsával a római uralom alatt. — *Szabó László*: *Bolgár hadjárat az Adria partvidékén*. Sámuel bolgár czár a görögökkel a Balkán birtokáért folytatott küzdelmek közben az Adria partjára is eljutott. E hadjáratot tárgyalja czikkünk a különböző források világitásában.

5. füz. *Márki Sándor*: *Az Adria a magyar uralom előtt*. Illyria jelentősége különösen Diocletianus uralmával emelkedett. A birodalom súlypontja akkor már kelet felé toldódik. Diocletianus Salonában székel, a mely azonban nem vetekedhetik Byzánczczal, s így jelentőségét hamar elveszti. A népvándorlás azután e részekben megrendítette a görög uralmat. Későbbi fejlődésükre a szláv bevándorlás és Velenceze hatalmának növekedése volt irányadó.

8—9. füz. *Szabó László*: *A tengermellék és Dalmácia közép- és újkori történetének forrásai*. Ismerteti a kiadott oklevélgyűjteményeket s a levéltárak dalmáciai vonatkozású anyagát.

10. füz. *Szabó László*: *A tengermellék és Dalmácia közép- és újkori történetének forrásai*. Folytatás. A különböző városok, szigetek, egyházak statutumainak és a dalmát évkönyveknek és krónikáknak ismertetése.

Az Ujság. 1917. 265. sz. *Takáts Sándor*: *Huszártípus* cízzel Kollonics Ádám bizalmas leveleiből a XVII. századbéli huszártulajdonságokat jellemző, valamint Kollonicsra vonatkozó adatokat közöl.

Budapesti Hírlap. 1917. 231. sz. *Balás György. Magyar hadtörténelmi muzeum* címmel egy nagyszabású műemlék felállításának fontosságáról és szükségességéről ír.

Budapesti Szemle. Augusztus. *Márki Sándor: Az 1849. évi osztrák-orsz szövétség fölbontása.* Az események egymásutánját adja a cikk, főként a Pesti Napló egykorú hírei alapján. A szabadságharc leveretése után az oroszok a szláv nemzeti aspirációk központja voltak; azok a jótékony adományok, a melyekkel a csár a hazai görög-keletieket segíti, továbbá az orosz nyelv terjesztésére vonatkozó röpiratok úgy mutatják, hogy e reménynek van alapja. A magyarságról a közhit azt tartotta, hogy reménykedve fogadja az orosz mozgalmakat, viszont minden külföldi állam érezte e bonyodalomban Magyarország hivatásának jelentőségét. Az 1853. évi montenegrói fölkelés európai háborúval fenyegetett: Ausztria közbenjárása azonban a beavatkozásra való alkalmat az oroszoktól elragadta. Ausztriát ezután sem sikerül Oroszországnak a semlegességéből kiragadni; csupán a magyar bujdosók felhasználása ellen tiltakozik Ausztria a portánál. Viszont Froude szerint Anglia és a francziák azzal a felháborodással állanak ki a síkra az oroszokkal szemben, melyet a csárnak hazánk ügyeibe való avatkozása keltett. A magyar emigránsok sem látják elérhetetlennek a bosszút; közülük az oroszok mellett csak Gál Sándor próbált hangulatot kelteni. Határozottabban a porosz szövétség megkötése után lép fel Ausztria: követeli a dunai fejedelemség kiürítését; 1854. aug. 20-án az osztrák csapatok megkezdték bevonulásukat Oláhországba. — *Berde Mária: Gáspár János hagyatékából.* A tankönyvíró Gáspár (1816—1892) kézirataiból érdekes közlések, különösen irodalomtörténeti érdekűek. Szó van bennök a kor nagyjairól, irodalmi életéről a 30-as, 40-es és 50-es években. — *Dékány István: A történelmi cultura eszméi Nietzsche korában.* A XIX. században nagy a történeti érdeklődés; a XVIII-kal szemben ennek a századnak a constructioja mindig hű igyekszik lenni a kútforráshoz. A történelmi módszertan Német- és Angolországban az eredetiség alapjára épít mindent: sőt a németek a »sich selbst auslöschten« elvét hangoztatják. A század második felében már minden igazolatlan, a mi nem történeti adatokon alapul; teljesen gyakorlati jellegű tudományokban is történeti iskolák keletkeznek, a rendszerezés hitelét veszti. Nietzsche a meddő történelem ellen kel ki; sürgeti a történelmi tanulmányok bilincsenek a lerázását, a feledést, azt a képességet, hogy a boldogság tartama alatt történetietlen módon érezzünk. De nemcsak a boldogság akarása, a népművelés szempontja is a historismus ellen lelkesíti. Vétkéül vallja, hogy megszünteti a mystikum vonzó erejét, lerombolja az illúsiókat, merevvé, művésziatlenné tesz, objectivitásgépekké. A történelmi műveltség másféle formájának azonban virágzást óhajt. Erejét a constructiv kulturerővel akarja kiegyenlíteni, a magasabb álláspontot a gondolkodó ember cselekvésében jelölve meg. Az objectivitás tévesen értelmezett merevsége ellen küzd, vizsgálódásában hiányzik a tárgyilagosság organikus formája. A cultura két eleme közül csak a történelmi positivum, a történetietlen merő negativum. De a tett culturájában is a historismus győzedelmeskedett: a modern ítélet a pártállás nélkül való ítélet. — *s: A konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetek.* Méltányoló ismertetés a Szervezeti szabályzat és Hekler A. beszámolója alapján. — *Barabási Kun József: A magyar czímer és a királyi cím.* Illés József dolgozatának megállapításait közli. — *d.—: Szögyény-Marich emlékiratai.* Az újabban megjelent II. kötet tartalmának áttekintése.

— *Elek Oszkári* smerteti Dézsi Lajos könyvét *Jósika Miklós új élet-rajza* czímen.

Szeptember. *Gr. Vay Péter*: *Az élet- és gondolkozásmód átalakulása a háború folyamán.* Megfigyeléseit közli a közönség mámoráról, a háború társadalmi viszonyairól (gyors meggazdagodás, panama, költsékezés), a semleges területek diplomata középpontjairól; néhány sorban rámutat a szellemi élet háborús nyilvánulásaira (a francziák chauvinismusa szemben az angol higgadsággal), a francia nép szenvedéseire és vallásos életüknek szembetűnő megerősödésére, Helvetia központi helyzetére; jellemzi Középeurópa népeit (erős rokonszenvvel a németeket) és a harmadik háborús év hozta szenvedések következményét, a békevágy erősülését. — *Moldován Gergely*: *I. Károly román király és a román nemzeti ideál.* Az első Hohenzollern Romániának nem uralkodója, hanem gyöngé, elfogult apja volt: a maga külpolitikai meggyőződését még trónutódjába sem tudta belenevelni. A háború hívei a legnagyobb szédelgést a nemzeti ideállal üztek: azokkal az eszmékkel, melyek a XVIII. sz. közepén Klein Innocentius erdélyi román püspök agyában fogamzottak meg, 1860-ban pedig Papiu Ilarián memorandumában kristályozódtak ki. Ezt a dákó-román ideált Cuzától átvette Károly is. Erdély elfoglalásának a terve egyre több hívó rajongót szerzett. A magyarországi marttyrok (!) külön szervezkednek. (Carpatii.) Az 1884. évi forradalmi kísérlet kudarczot vallott, de a román kamara levegőjét megfertőzte, 1888-ban Lascar Catargiu vezetésével józanságát is félrevetette. A román államférfiu erkölcsi világa szerfelett labilis (Bratian, Cogalnicean stb.), a román nemzeti ideál pedig mind magasabb röptöt vesz. Az 1891-ben alakult Culturliga a magyar nemzet elleni gyűlöletet szította mindenfelé, minden kérdést Európa elé vitt. Hatása nálunk is érezhető volt; Saguna szelleme csak edzette még azt. Az erdélyi oláhság ellenségesen helyezkedett el. Az 1881. évi nagyszzebeni program a passivitás mellett döntött: 1908-ig az erdélyi románok nem választanak képviselőket. A magyarországi románság (Mocsonyi Sándor) józan politikáját az 1884. évi conferentia ellensúlyozza. Új organuma a Tribuna, 1892-től pedig a bukaresti liga propagálja, mely memorandummal is megpróbálkozott. A kudarcz után Nagyszzebenben botrányos népgyűlést terveznek, s azon bebizonnyul, hogy az itteni románok is vak eszközei a Culturligának, mely az 1894. évi pör alkalmával fejtette ki erejét, de sikertelenül. — *Márki Sándor*: *Az 1849. évi osztrák-orosz szövetség fölbontása.* Ausztria közbelépése a győztes törökség előhaladását megakasztotta, de a megegyezés alkudozásainak megkezdését siettette. 1855-ben Ausztria is erős katonai készüléteket tesz, de viszont Gorcsakoff herczeg a béke reményét kelti fel. A békealkudozásokban az osztrák birodalom befolyásának biztosítása is hangot talál. — *S. Gy.*: *Szalay Imre.* Emlékezés. — *Rózsa Dezső*: *Anglia és népe.* Ismertetés négy német munkáról (M. Frischeisen-Köhler, Sil-Vare, Fontane, Manz) és Györy Ilona könyvéről.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Június—július. *Ferenczi Zoltán*: *»Az török afium ellen való orvosság» című művének forrásai.* Zrinyi főforrása Busbequius volt, de sok minden olvasmánya tükröződik a munkájában lévő szállóigében és mesevonatokon. Érdekes történeti vonatkozásainak a jegyzéke. — *Darkó Jenő*: *A veszprémi apácza-monostor alapítólevelének 1109.-i másolatáról.* Azok a sajtóosságok, melyeket Czebe a délitáliai írásmód jeleinek mond, jórészt általánosak, sokszor pedig épen a mi szövegünkre nem illeken; annak a megállapításnak ellenben nagy jelentősége van, hogy ezen

oklevél írása könyvírás. Diplomatikai összetétele sem vall kancelláriai gyakorlatra. Darkó szerint a görög szöveg zavaros felsorolása a fogalmazó alacsonyabb műveltségéből ered, de teljesen csak a görög szöveg prioritásának alapján magyarázható meg. Az adományok szerinte mind Szt. Istvántól származnak; a depossessio az eredeti alapítólevél szellemében történt, az egyezés így tehát a két oklevél szelleme között teljesen megvan. A görög szöveg és a latin renovatio hitelessége egyenlő; a görög oklevél bizonyítéka a byzanci kultúra befolyásának, és pedig valószínűleg közvetlen, Balkánon keresztül jövő befolyásának. Nem valószínű azonban, hogy kancelláriához tartozó ember kezéből eredne a görög szöveg, habár született görög ember munkája. — *Finály Gábor* ismerteti Densusianu könyvét (Dacia preistorica): Horváth István módszerével írt, tudománytalan könyv.

Október. *Pap Ferencz*: *Décsi Lajos, Báró Jósika Miklós*. Meltányló ismertetés. — *Szekfü Gyula* ismerteti *G. v. Below* könyvét (Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen.) — *Birkás Géza*: *Bethlen Miklós és Prévost abbé*. Prévost egy anekdotájának ismertetése.

Görög-Katholikus Szemle. 1917. 38—44. sz. *Hodinka Antal* folytatja *Adalékok az ungvári vár és tartománya és Ungvár város történetéhez* című cikksorozatát.

Historische Zeitschrift. 1916. 20. Bd. 3. Heft. A következő, bennünket is érdeklő könyvekről találunk rövid említést: *M. Fliegenschmidt*: *Deutschlands Orientpolitik im ersten Reichsjahrzehnt*; *Friedrich*: *Geschichtliche Einführung in die Geschichte der christlichen Balkanstaaten*; *Seton-Watson*: *Die südslavische Frage im Habsburgerreiche*; *Murko*: *Das serbische Geistesleben*; *Petrovitch*: *Serbia, her people, history and aspirations*; *Denis*: *La Grande Serbie*; *Gojcevic*: *Russland und Serbien 1804—1815* és *de la Janquière*: *Historie de l'empire Ottoman*.

1917. 21. Bd. 1. Heft. *J. Losert* behatóan ismerteti *N. Jorga*: *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle* cz. publicatióját, a mely a bukaresti akadémiá kiadványa. A török ellen a XV. században vívott küzdelmek történetéhez tartalmaz a most megjelent két kötet adatokat, a melyek bennünket is közelről érdekelnek s az ismertető szerint kiegészítik a Mon. Hung. Hist. diplomatarium sorozatának 39. és 40. köteteiben kiadott anyagot. A kiadás módjával a bíráló nincs megelegedve. — A füzet 180—181. lapjain nem kevesebb mint tizenhárom darab önálló munkáról találunk beszámolót, a melyek valamennyien Itáliának a hármasszövetségben játszott szerepével, árulásának előzményeivel s az elpártolás történetével foglalkoznak. Német munkákon kívül két olasz, két angol s egy francia van közöttük.

Irodalomtörténet. Szeptember—október. *Szigetvári Iván*: *Nemzetünk költői tehetsége*. Végighalad a magyar irodalom fejlődésének szokásos korhatárain és áttekinti az azokon belül található műfaji érdekességeket, viszonyba állítva a külföld akkori mozgalmaival. — *Szigetvári Iván*: *Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve a magyar nyelvről*. *Heinrich Gusztáv* kiadványának részletes kivonata; a tárgyra vonatkozó egyetlen figyelemreméltó megjegyzése az, hogy Rummy szerepe az átjavításban nem világos.

November—december. *Czóbel Ernő*: *Arany J. tervezett néplapja, a »Népszabadság»*. Aranynak 1849. június 16-ikáról keltezett folyamodványa népies irodalmi vállalatának (A szabadság zengő hárfája) állami támogatását kéri. Valószínű, hogy ez a debreczeni

vállalat május 24. és június 5-ike közé esik, Lévay emlékezésének Szemere és Arany tárgyalgatójáról szóló része viszont januáról júniusra teendő át. Arany tervének története sem végződik az ajánlkozásnak egyetlen írott emlékénel, mint eddig hitték. A *Respublica* jún. 20-iki száma már határozott »népi lapot« említi, melyet Arany és Gondol Dániel óhajtanak kiadni. Nyomait mutatja a cikkíró Vas Gereben féltékeny kifakadásainak, melyeket az államsegély elvonásának lehetősége sugallt. A *Közlöny* új szerkesztője, Emödi Dániel, beköszöntő cikkében már a szerkesztőkön kívül azt is tudja és tudatja, hogy hetenként kétszer fog a néplap megjelenni *Népszabadság* címen. Szemere az új néplappal Táncsics terveit keresztelte: annak radikális szavát akarta vele ellensúlyozni. — *Szigetvári Iván*: *Nemzetünk költői tehetsége*. Az áttekintés folytatása 1772-től. Megállapítása: nemzetünk első sorban lírikus, azután epikus és utolsó sorban drámai tehetségi. — *Tolnai Vilmos*: *Arany, Gondolatok a békecongressus felől*. Költőnk az 1850. évi frankfurti békecongressus értesítéseiből vett ihletet költeményéhez. — *Lukinich Imre*: *Petőfi és III. Napoleon*. Marquis de Galifet emlékiratai alapján Petőfi két sorának regényes szerepét vázolja Napoleon történetében. — *Bélték László* ismerteti *Kacziány G.* könyvét. (A magyar mémoires-irodalom 1848-tól 1914-ig.)

Karpathen Post. 1917. 31., 33., 35., 38. sz. *Lipták János* folytatja Bohus Györgynek a szépség történetével foglalkozó »Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes« című kézirati művének fordítását.

Katholikus Szemle. 1917. Október. *Hadszega Gyula*: *A galicziai probléma*. W. Ritter v. Schilling-Singalevits: Zur Frage der Sonderstellung Galiciens, Wien, 1917. könyvének kapcsán vázolja a lengyel-ukrán küzdelmeket Galicziában s a két nemzet politikai törekvéseit az Ausztriához való csatolás óta a mai napig. Felveti azt a kérdést is, hogy minő hatással lehet e kérdés Magyarország fejlődésére, de megállapítása szerint a probléma mikénti megoldása reánk nézve egyelőre közömbös. — *Agárdi László*: *A kolostor Kemény Zsigmond regényében*. Foglalkozik Kemény felfogásáról a kolostorokról és kolostori életben általában, végigveszi regényeit, melyben kolostor, kolostorba vonulás nagyobb szerepet játszik (Élet és ábránd, Gyulai Pál, Zord idő, Rajongók) s végül vizsgálja, mennyiben hű a kolostori élet leírása Keménynél. — *Réthei Prikkel Marián*: *Őseink és az ital* címmel érdekes régiségtani értekezés első részét adja. Vizsgálja az italnak őseink életében játszott sokféle szerepét. Igen sok forrásból bizonyítja, hogy általában őseink megrögzött rossz szokásúnak tartották az iszákosságot. El volt ez terjedve az udvarnál, főnemesség, köznemesség és köznép, katonák és egyháziak körében egyaránt és pedig nemre és korra való tekintet nélkül. Sok bor terem az országban és sok az ivásra való alkalom. Ilyen a névnapi ivás, az áldomás, kötőpohár szokása. Ez utóbbiakkal bővebben foglalkozik s eredetét, jelentését vizsgálja. — A könyvismertetések és bírálatok rovatában *Sipos István*: *A római kérdés* cz. munkáját ismerteti *Balanyi György* és *Friedrich Reischl*: *Die Stiftherren* cz. népszerű könyvét *Fallenbüchl Ferencz*.

November. *Hanuy Ferencz*: *Protestáns és katolikus megújodásról a reformáció jubileumán* cz. cikkében elmondja először az eseményt, melynek négyszázéves jubileumát ülte most a protestáns világ. Adja azután Harnacknak, Loofsnak, Troeltschnek felfogását a reformáció lényegéről és jelentőségéről. Vázolja végül a katolikus egyház állásfoglalását a reformáció ügyében, a tridenti és 1870-iki

vatikáni zsinatok működését; s az egyházjognak X. Pius pápa alatt történt codifikálását említi végül. — *Fieber Henrik*: *Egyházi fehéreművek* cz. cikke tulajdonképen az egyházi ruházkodás aesthetikája, de sok történeti adat is van benne az egyházi fehéreművek fejlődésére vonatkozólag. — *Réthei Prikkel Marián* adja *Őseink és az ital* cz. régiségteni cikkének folytatását. Ezúttal azt tárgyalja, mit ittak apáink, beszél a különböző ivóedényekről, arról, hogy mennyit ittak a régi magyarok; összeállítja az ivás és részegségre vonatkozó régi magyar kifejezéseket, s a folytatás végén monographiaszerűen foglalkozik a duskaivás szokásával és eredetével. — *Túri Béla* ismerteti *Radovics László*: *A katolikus autonómia szervezése* cz. munkáját; *Révai Mór*: *A magyarság ügye a külföldön* ism. r. e. és *Hadzséga Gyula*: *Szentivási kánon és szövegtörténet* ismerteti *Pataky Arnold*.

Keresztény Magvető. 1916. 1—6. f. *Boros György*: Visszatekintés az Unitárius Theológiai Akadémia fejlődésére cz. tanulmányában ismerteti azokat a szabályzatokat, melyek az unitárius papnevelés intézményes biztosítására irányultak kezdettől fogva. A dolgozat a XVII—XVIII. századra vonatkozólag csak rövid áttekintést nyújt, ellenben részletesen foglalkozik az 1847-i tervezettel, valamint az 1896—97-i új szervezéssel, mely a Theológiai Akadémia fejlődésében korszakot jelent. (1. 2. f.) — A 3. füzetben *Kelemen Lajos* foglalkozik Toroczka Máté unitárius püspök családi nevével a tőle megszokott lelkiismeretes körültekintéssel. *Kelemen* cikke tulajdonképen az egyetlen az évfolyamban, melynek tartalma a magyar történetirodalmat közelebről is érinti. — Ugyancsak *Kelemen Lajos* tollából való a »Maroskőri ingó műemlékeink biztonságba helyezésétől« cz. jelentés is, mely azokról az intézkedésekről szól, melyek az 1916-os oláh betörés következtében szükségessé váltak. Megnyugvással olvassuk, hogy a fenyegedett területek ingó műkincseit sikerült biztonságba helyezni.

1917. évf. 2. füz. *Miklós Ödön*: »Statorius János lengyel socinianus levele Frank Adám kolozsvári unitárius lelkészhez 1638-ból« czimen a hágai kir. könyvtár egyik, a XVII. századi erdélyi vallási viszonyokra rendkívül jellemző nyomtatványát ismerteti. — 3. füz. *Pap Domokos* a XVII. században szokásos papmarasztalás történetére vonatkozólag néhány jellemző levelet közöl a tordai unitárius egyházközségi levéltárból.

Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. XXXIX. évf. 1916. 1—12 f. *Melich János*: »Barcza, Barczaság, Bárcza« cikke annak a tanulmánynak fordítása, mely a Magyar Nyelv XI. k. 241. lapján is napvilágot látott. — *Fischer Emil* Câmpulung romániai község történetére vonatkozólag közöl adatokat. — Ugyancsak *Fischer Emil* foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy hol fektült a kunokról szóló történeti emlékekben emlegetett »Comania alba«. — *Teutsch Frigyes*: A bonyhai káptalan (Capitulum Bachniense) történetére közöl adatokat. A kisebb közleményekben több történeti vonatkozású apróságot olvashatunk; az irodalmi rovat is tartalmaz ismertetéseket, bírálatokat történelmi kiadványokról.

Közlemények Szepes Vármegye Multjából. 1915. 2—4. füz. E becses folyóirat első hét évfolyamának pontos *név- és tárgymutatóját* tartalmazza a) a közlemények szerzőinek névsorában, b) az ismertetett könyvek, folyóiratok, fölolvadások címzeit szerzőik nevének betürendjében.

1916. 1—4. füz. *Weber Arthur*: *A szepesi nyelvjárastanulmányozás története.* A XVI. század tudósai gepida eredetűeknek vallot-

ták a szepesi százokat. Bél Mátyás e hosszú ideig fennállott theoriát már kétségbe vonta, de Tröster Jánossal a karp eredet hibájába esett. Az első, a ki az élő dialectust megfigyelte, Frölich Dávid volt 1639, a nyelvjárastanulmányozás azonban csak Leibniz működése nyomán lett rendszeresebb. Az első jelentősebb tanulmány Augustini ab Hortis Sámuelé 1776. A következőkben az irodalom Adelung hatása alatt állt, különösen Bredetzky Sámuel. Velük szemben haladást jelent Genersich János nyelvjárastanulmánya 1809. Vele egyidőben dolgozik Rummy Károly György, a ki már háromféle szepesi nyelvjárást különböztet meg. A következő évtizedekben azonban megszűnt az érdeklődés e kérdés iránt. Csak Schröer Károly Gyula pozsonyi tanár tanulmányai irányították rá ismét a figyelmet a mult század ötvenes éveinek végén. Ő ismerte föl a szepesi nyelvjárás középnevet jellegét és ő adta első tudományos hangtanát. — *Gréb Gyula: A kakaslomniczi Várhegyről szóló monda és változatai.* A mondának Magyarországon és külföldön több meghatározott helyekhez kötött változata él. — *Barger Guidó: Bassó murányvári rablóvezérnek a káposztafalvi hegyeken át vezetett egykori hadászati útjáról.* A XVI. század második negyedében Bassó ismételten meghoranta a Szepességet. Még Lócsét is ostrom alá fogta. 1549-ben Salm győzte le. Akkor kivégezték. A czikk megállapítja az utat, melyen Bassó serege a Szepességbe járt. — *Iványi Béla: Késmárk város lakói és azoknak vagyoni viszonyai 1542-ben.* A város 199 frt adót fizetett, a mi 11,984 frt vagyonnak felel meg. Az adóalanyok java része az 50 frt vagyont nem érte el, 500 frt feletti vagyona csak háromnak volt. A czikk különösen Lócse ugyanazon évi viszonyaival szembeállítva érdekes. Ezeket Iványi a közlemények 1909. évfolyamában közölte. — *Máriássy Ödön: Szemelvények Mariássy Farkas magánlevéltárából.* Folytatás. Mariássy Farkas XVIII. századi pénztári naplóját ismerteti. — *Förster Jenő: Szepes vármegyében kihirdetett címeres nemeslevelek 1557—1711.* 164 család nemeslevelét sorolja föl. A szepesi X. lándzsások kerületére az összeállítás nem terjed ki. — A kisebb közlések közt *Iványi Béla* közöl adatokat a középkorban *Kassa polgárai közé fölvett szepesiekről*, *Takács Sándor A szent korona Lócsén*, összeállítja a koronának 1622-ben Lócsén történt átszállítására vonatkozó adatokat, *Kemény Lajos 1524-ből közöl adatot egy késmárki ötvösről*, *Hajnóczy József* pedig Szepesházy Directorium itinerantium 1817. alapján *Szepes vármegye utállomásait* mutatja be. — A könyvszemlében *Iványi Béla* ismerteti *Bal Jeromos Szepes vára története* cz. művét.

Magyar Figyelő. 1917. 18. sz. *Biró Venczel: Az erdélyi fejedelmek és az oláh vajdák.* Az erdélyi fejedelmek és az oláhországi két vajdaság közötti érintkezéseket vázolja az erdélyi fejedelemség megalakulásától Apafi Mihály haláláig. — *Császár Elemér: Tompa Mihály.* Születésének századik évfordulója alkalmából életpályáját és költői munkásságát jellemzi.

19. sz. *Spectativ Bosniae: Illyria vagy Nagy-Horvátország.* Bosznia-Herczegovina politikai viszonyainak elemzése alapján megállapítja, hogy sem Illyria sem Nagy-Horvátország megvalósítása nem részesülne rokonszenves fogadtatásban. — *Kázmér Ernő: Az angol-török érdekek összeütközései Arábiában.* Megállapítja, hogy a török-arab ellentéteket Anglia mesterséges eszközökkel szította, hogy angol uralom alá juttassa Arábiát s ezzel indiai és egyiptomi helyzetét megszilárdítsa. — *Jákó János: A tizedik Isonzo-csata.* A csata lefolyásának részletes ismertetése.

20. sz. *Iryni Jenő: A nagyszerb eszme.* Szerb politikusokkal folytatott beszélgetések alapján megállapítja, hogy az összes délszlávok egyesítése érdekében milyen politikát folytattak a szerbek.

21. sz. *Sebestyén Károly: Rákosi Jenő.* Születésének hetvenötödik évfordulója alkalmából pályafutását jellemzi. — *Rácz Lajos: Vallásos motívumok a háborúban.* Az angol és francia nemzeti szellem sajátosságából magyarázza a nemzetek háborús hajlandóságát. — *Lupas János: Barcsai Ákos és Brankovics Száva.* Az erdélyi fejedelem és az erdélyi román érsek pályafutását s egymáshoz való viszonyukat jellemzi.

Magyar Könyvszemle. 1917. 1—2. füz. *Panka Károly: A képviselőházi könyvtár története.* A könyvtár fölállítását 1867-ben határozták el, alapját Hyczy Ignác könyvtára vetette meg, a melyet az örökösök 1872-ben a képviselőháznak ajándékoztak. — *Ferenczi Zoltán, Hamar István, Kemény Lajos, Melich János és Zoványi Jenő* újabb adatokat közölnek, Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. — *Hellebrant Árpád: Magyar könyvárjegyzék a XVIII. században.* A jegyzék 1761 körül nyomtatott, főképp debreczeni kiadványokat tartalmaz, valószínűleg Margitai debreczeni könyvtár kiadványa. — *2.* ismerteti *Horváth Sándor: A Szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből* cz. ünnepi kiadványát. — *A Vegyes közlemények* rövide fogott kivonatát adják *Gulyás Pál* a Katholikus Szemlében megjelent a nyulszigeti apácza-könyvtárra vonatkozó tanulmányának, *Hajnóczy Iván* pedig Ballagi Géza nyomán a Manch Hermäon után az Intoleranz des katholischen Klerus gegen die ungarischen Protestanten szerzőségét és elvitatja Hajnóczytól. Szerzője valószínűleg szintén Molnár János volt.

Magyar Kultúra. 1917. évf. 7. sz. *Dr. Fraknói Vilmos: Egyház-nagyok a magyar középkorból* cz. könyvét ismerteti. — 9. sz. *Balanyi György: A római kérdés.* A római kérdés 1870-ben született, a mikor a piemonti csapatok megszállották Rómát. Az 1871 május 13-án szentesített garantiális törvény hiába próbált a megszünt egyházi állammal egyenlő értékű biztosítékokat nyújtani a pápa függetlenségét illetőleg. Mint egyoldalú állami törvény annál kevésbbé felelhetett meg céljának, mivel nagyon szűken mérte a jogokat. Még nagyobb baj volt, hogy alkotói nem tartották meg. De teljes mértékben csak a háború tüntette ki a garantiális törvény elégtelenségét.

10. sz. U. a. (Befejező közlemény). A római kérdés megoldása nagyon nehéz. Míg a pápa nem nyilatkozik, legfeljebb negatív irányban lehet néhány biztos tételt felállítani. Ilyenek: 1. A kérdés megoldása nem egyértelmű a régi egyházi állam visszaállításával. 2. A régi egyházi államról való lemondásnak nincsen dogmatikai akadálya. 3. A Vatikán békés úton és lehetőleg az olasz állammal egyetértve szándékozik rendezni a kérdést. Eddig többféle megoldási tervet merült fel. Legkönnyebben megvalósíthatónak látszik a *his souverainitás elmélete*, mely a Vatikánt és közvetlen környékét exterritorialis joggal kívánja felruházatni. A rendezéshez elengedhetlenül szükséges volna új nemzetközi szerződések kötése a mostani egyoldalú garantiális törvény helyett. Kívánatos, hogy az elkövetkezendő békecongressus a római kérdéssel is foglalkozzék.

15—16. sz. *Balogh Albin Erdélyi László: A tizenkét legkritikusabb kérdés cz., Baranyay Jusztin* pedig *August Fournier: Österreich-Ungarns Neubau unter Kaiser Franz Joseph I.* cz. könyvét ismerteti.

Magyar Nyelv. 1917. 7—8. füzet. *Melich János* kimutatja, hogy a régi magyar Kinga női név nem azonos a német Kunigunda névvel;

eredete még ismeretlen. — *Pais Dezső* a Hírhegy, Űrgeteg, Szepetk helyneveket magyarázza. — *Baróti Lajos* szómagyarázatai; Veszprém: Bez briem, Mieszko lengyel herceg öcsjétől kapta nevét, kinek vártulajdona volt; Nándorfehérvár: eredetileg Nádorfehérvár, a nádorral lehetett kapcsolatban, mint Székesfehérvár: a király székhelye, Gyulafehérvár: a gyula, a fejedelem után következő első méltóság viselőjének vára volt. Martalócz, a török seregben szolgáló keresztények; pribékek, hozzánk jött török szökevények. — *Gombocz Zoltán*: *Levente* cikkéhez új adalékok közöl, mely szerint a szó atyafit, rököt jelentett. — *Holub József* a szolgabíró eredetét úgy magyarázza, hogy a servientes regis bírása volt, tehát iudex nobilium. — *Szily Kálmán*: az *Irma* név eredetét fejtegeti; a francziáknál Sant Irmina rövidülése, nálunk Emerentiá-é volt; vagy száz esztendeje Mária becvező nevének tartjuk. A Szentirmay családnév koholt, mert Szentirma helység nincs.

Magyar Nyelvőr. 1917. 7—8. szám. *Simonyi Zsigmond*: *Magyar név* cz. alatt elismerőleg szól Lengyel Zoltán: *Magyar Névkönyv művéről* s vele kapcsolatban a névmagyarosítás történetéről és jelentőségéről.

Magyar Paedagogia. Június—július. *Hajnóczy R. József*: *Lőcsei tanulók külföldön a XVI. és XVII. században.* Mióta V. István a székesi németeknek a szabad papválasztó jogot is biztosította, papjelöltséjük és tudományos pályára készülő ifjaik kiképzésére nagy gondot fordítottak. A külföldi egyetemen való kiképzést könnyítette Thurzó Elek 1543. évi végrendeletének 10.000 forintosja hagyatéka. A cikkíró e járadék pályázóinak és ezek társainak beszámoló- és kéréseleiről, tudósításairól ad a Lőcse város levéltárának anyagát felőlelő jegyzéket. Az első datum 1550. április, az utolsó 1760. február. A cikk a mintaszerűen rendezett levéltár gazdag anyagára hívja fel a figyelmet. — *Ágner Lajos*: *Az 1915—6. évi középiskolai értesítők pedagógiai értékei.* Rövid szavú tartalmi kivonatok a ped. vonatkozású programtervezésekből. — *Hazai lapokból* cz. a *Theologiai Szaklap* két bennünket is érdeklő cikkét ismerteti a többi között: *Schneller I.* dolgozatát *Apáczai Cseri Jánosról* és *Szelényi Ó. közlését Mauksch Tamás naplójából.* — *Hellebrant Árpád*: *Paedagogiai repertorium.* A történelem módszertanára vonatkozólag 29, a neveléstörténet köréből pedig 128 czímszót találunk benne.

November. *Fináczy Ernő*: *Tanügyi reformok.* A lemondott kormány közoktatási programját vázolja. — *Suszter Oszkár* ismerteti *Bihari Károly* könyvét (*Baró Eötvös József politikája*). — A vegyes közlemények között *Magyarország újabbkori történetének forrásai* cz. forráskiadó vállalatunkat ismerteti.

Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1916. I. Heft. *E. Molden* ismerteti *R. Charnitz*: *Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im XIX. Jahrhundert* (Aus Natur u. Geisteswelt 374. 375.) cz. népszerű modorban és kis terjedelemben, de igen ügyesen megírt munkáját, a mely valóban régen érzett hézagot pótol. — *H. v. Srbik* ismerteti a kis *Krones-Uhlirz*-féle *Österreichische Geschichte* III. kötetét (Sammlung Göschen), a melyet *Mathilde Uhlirz*, az elhunyt tudós leánya dolgozott át. — *Jireček* számol be röviden *F. Sisic*: *Acta comitalia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I. cz. kiadványáról (Mon. spectantia historiam Slavorum meridionalium 33.), ugyancsak ő ismerteti *B. v. Kállay*: *Die Geschichte des serbischen Aufstandes 1807—1810.* (hrsg. v. L. v. Thallóczy, übersetzt v. St. Beigel.) cz. művét.

3. Heft. *Luschin-Ebengreuth* ismerteti *A. Veress*: *Fontes Rerum Hungaricarum. I. Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Vol. I. Padova 1264—1864.* kiadványát. Az ismertetés nagyon elismerő. — *S. Steiner* az 513—519. lapokon számol be *W. Bauer*: *Die Korrespondenz Ferdinands I. I. Bd. Familienkorrespondenz 1526.* (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs Bd. XI.) cz. műről. A levelek túlnyomó része az 1523—1526. évekből valók, legnagyobb csoportot alkotják az V. Károly és Ferdinánd levelezéséhez tartozó darabok. A Máriával és II. Lajossal való levelezést a kiadó meglehetősen elhanyagolta, a mennyiben ezekből a levelekből teljesen mellőzte azokat, a melyek nem állanak szorosan összeköttetésben a habsburgi ügyekkel.

Nyugat. 1917. 20. sz. *Gesztesi Gyula*: *A titkos diplomácia műhelyéből* cím alatt előadja az orosz-angol tengeri egyezmény történetét V. György angol király párisi látogatásától az egyezmény megkötéséig, 1914. szept. 4-ig. Megállapítja, hogy a világháborúban semmi gyakorlati jelentősége nem volt. — *Boros László*: *Az európai politika korszakairól* írt műve IV. fejezetét közli, 1912-től, a török-balkán háború kitörésétől, 1916. végéig, az első béketörekvésekig. — 21. sz. *Halász Imre*: *A magyar konzervatívok az abszolút korszakban.* Id. Szogyény-Marich László Emlékiratainak (II. köt.) összefoglaló ismertetése; az 1848 végétől 1860-ig végbement események és a konzervatívok magatartása.

Ország-Világ. 1917. 32. sz. *Váradi Antal*: *A legrégebbi újság.* A Rát Mátyás által megindított »Magyar Hirmondó«-ra vonatkozó adatokat közöl.

Pester Lloyd. 1917. 234. sz. *Havas Rezső*: *Die Reinkorporierung Dalmatiens.* Dalmácia visszacsatolásának fontosságáról, szükségességéről és időszerűségéről ír. — 244. sz. *Marczali Henrik*: *Der Hofstaat des Hauses Österreich.* Zolger János hasonló című munkáját ismertető tanulmány.

Pesti Napló. 1917. 227. sz. *Szabó Ervin*: *Forradalmi emlékiratok* címmel Jefferson Tamás önéletrajzát ismerteti.

Református Szemle. 1917. 38. sz. *Gr. Bethlen István*: »*A reformatio és Erdély.*» A reformatio emlékét s az erdélyi magyarságra való fontosságát és kihatását tárgyalja, megemlékezvén azokról a szolgálatokról, melyeket a reformatio ennek a magyarságnak javára tett.

Szepesi Hírnök. 1917. 44—45. sz. *Ifj. Förster Rezső*: *A löcsei fehérasszony.* Lócse 1710-iki bevételéről és a »Lócsei asszonynak« Korponay Jánosné szül. Géczy Juliannának a város elfoglalásához fűződő mondájáról ír.

Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa multjából. 1914/5. I. füz. A háborúval járó nehézségek ezt a helyi folyóiratunkat is megakadályozták rendes megjelenésében, pedig a szerkesztők ügybuzgalma, lelkiismeretessége és a folyóirat komoly színvonala megérdemelné, hogy a megye és Kassa városa ne csak erkölcsileg, de anyagilag is oly támogatásban részesítse a folyóiratot, hogy akadálytalan megjelenése biztosítva legyen. — *Czobor Alfréd*: *A kassai színház története.* Az iskolai drámát a városban Stöckel Lénárd honosíthatta meg, a XVI. századból azonban csak egy adatunk van ilyenre 1557-ből. A XVII. század második felében már jезsuiták és reformátusok versengenek iskolai színjátékaikkal. A XVIII. századból már bőséges adataink vannak az egyes előadásokról. — *Kemény Lajos*: *Abaúj-Torna vármegye története 1527—1648.* Folytatás. Forró és Szentandrás e korbéli szabály-

rendeleteiről és az ipari szervezetről szól. Végül közli a megyei tisztviselők e korbéli névsorát. — *Czobor Alfréd: Abauj vármegyében kihirdetett czimeres levelek. 1564—1711. Madarásztól Mykóig.* — A Vegyesekben *Kemény Lajos* közli *Semsey Miklós* 1620-iki levelét a *semsei kozákjárásról*, adatokat *Kassa 1706-iki ostromához*, *Juhos Gyula* folyamodását 1848-ból a *miszlóhái sz. János három* föllállítására és *Kassa kocsisa fizetésének* megállapítását 1710-ből.

2. füz. *Czobor Alfréd: A kassai színészet története.* Folytatás. 1762-től *Kassára* eljárnak a német világi színészek is. 1762-ben *Bodenburgné* társulata Bécsből kereste föl a felvidéki városokat és játszott *Kassán* is. Ennek a társulatnak kassai szerepléséről s az akadályokról, melyek játéka elé gördültek, a szerző igen becses adatokat állít össze. — *Kemény Lajos Kassa 1703/4-iki ostromához* közöl adatokat. — *Czobor Alfréd: Abaujvármegyében kihirdetett czimeres nemeslevelek 1564—1711.* Folytatás. *Nadlányitól Quastig.* — *Kemény Lajos közli a kassai adóhátralékos nemes háziurak jegyzékét 1718-ból, az Aba nembeli Bodon fia Dénes végrendeletét 1288-ból, Kassa 1702-iki köztisztasági szabályrendeletét és még több más helyi és művelődéstörténeti érdekű adatot.*

3. füz. *Czobor Alfréd: A kassai színészet története.* Folytatás. Szól *Hülverding* társulatának 1781: szerepléséről, majd *Mayer és Ditlemayer* budai társulatáról, a mely 1783/4-ben járt *Kassán*. Ez a társulat játszott először magyarul, színre hozván egyelőre egy fordított darabot. A cikk további részei a későbbi kevésbbé jelentékeny társulatokkal foglalkozik. — *Czobor Alfréd: Abauj vármegyében kihirdetett czimeres nemeslevelek. 1564—1711.* *Radványitól Tolnayig.* — *Kemény Lajos* adatokat közöl egy, 1631-iki kassai *kínvallatásról boszorkányperben*, közli *Forgách Ádám* főkapitánynak és *Bethlen Ferencnek*, az erdélyi fejedelem követének 1644-ben a városhoz intézett *beszédeit*, melylyel a császárnak, illetve *Rákóczi Györgynek* iparkodtak a várost megnyerni.

4. füz. *Czobor Alfréd: A kassai színészet története.* Folytatás. Az állandó színház építésére irányuló törekvéseket ismerteti. A gondolat propagálója és megvalósítója *Sztáray Mihály* gróf volt, a kassai kamarai administrator. A színház 1789-ben épült. Az első állandó társulat, *Bulla Henriké*, egy évvel korábban kezdette működését. — *Czobor Alfréd: Abauj vármegyében kihirdetett czimeres nemeslevelek. 1564—1711.* *Toothtól Zwifflerig.* — *Cz. A.* közli a *Tattay- és Szemere-családok vörösviaszpecsét használatára* nyert adományait, *Kemény Lajos* a *Kassán 1742-ben polgárjoggal bíró nemes családok* jegyzékét, a kassai követek *jelentését az ónodi országgyűlésről* és több helyi és művelődéstörténeti érdekű apróságot, *Cz. A. I. Rákóczi György három levelét* *Kassához 1644 és 1645-ből* és *Bocskay egy levelét* *Krasznahorka vára* ügyében.

Történeti Szemle. 1917. 3. és 4. füzet. — *Réz Mihály: A politikai tudomány és Széchenyi* című dolgozatában úgyszólván *Széchenyi* politikai egyéniségét jellemzi. Rámutat arra, milyen nehéz volt *Széchenyi* helyzete, a ki se nem kormányférfiú, sem pártember. Céljai tiszta tudatában meg kell találnia azok eléréséhez az utat s az eszközöket megszereznie, miközben nem állanak rendelkezésére a kormányférfiú eszközei s nem ragaszkodhat a következetesség látszatával egy irányhoz, mint egy pártember. *Széchenyinek* e küzdelmek közben kibontakozó politikai egyénisége sokban emlékeztet a *Bismarckéra*, kihez felfogásának több pontját illetőleg s egyik-másik hibájában is hasonlít. — *Hóman Bálint* folytatja *A magyar nép*

neve a középkori latinságban című értekezését. Megállapítja, hogy a magyar nép a IX. század vége, tehát egységes nemzetté alakulásának kora óta máig magyar nyelven folytonosan magyarnak nevezte magát. A korábbi korban magyarokról a szó valódi, nemzetet jelző értelmében nem lehet szó, mert azelőtt nem nemzet, csak egyes törzsek laza, gyakran változó egyesülése létezett, meddő dolog tehát a nemzet régebbi elnevezését keresni. A »magyar« név a IX. sz. közepe óta lett a nemzet nevévé. Korábban is megvolt, szűkebb értelemben, a mai magyar nemzet számban és hatalomban legelső törzsének, a későbbi fejedelmi törzsnek neve volt. Azok a változatos elnevezések, melyekkel idegen írók illetik a nemzetet, a melyeket az író sorba vesz, teljesen önkényesek és idegenek a magyar nemzettől és nyelvtől. — *Fraknoi Vilmos* folytatja és befejezi *Beckensloer magyar primás III. Frigyes német császár szolgálatában. 1459—1489.* című dolgozatát. Az 1480.-i nürnbergi birodalmi gyűlés után Beckensloer hadba száll Mátyás ellen a császár oldalán, mire Mátyás erőteljes szavakban fakad ki ellene a pápához írott levelében. Beckensloer rábírja azután 1481-ben az elcsüggedt Rohr salzburgi érseket, hogy vele egységre lépjen, melyben őt coadjutorának nevezi ki teljes érseki joghatósággal s az utódlás jogával, magának tartva fenn az érseki címet s 4000 forint jövedelmét. Ezt az egységet Mátyás s a salzburgi káptalan egy része el nem ismerte, Beckensloer azonban az érsekséget átvette. Mátyás most a pápához fordul, hogy megerősítését megakadályozza. 1487 tavaszán Mátyás ki öhajtván beküldi a császárral, Beatrice újtján érintkezésbe lép Beckensloerrel, a kibékülés azonban nem jött létre. Beckensloer viszonya ez alatt s még egy ideig a római szent székhöz ingadozó volt, míg végre VIII. Incze pápa 1484-ben Beckensloer állását végleg rendezte, sőt a salzburgi érsekség adminisztrátorává kinevezte. Az esztergomi érsekséget viszont nem sikerült megtartania. Beckensloer energikusan folytatta ezután fáradozásait a császár szolgálatában, hogy neki a német fejedelmektől Mátyás ellenséglét szerezzen, de nem sok eredményryel. Rohr halála után Mátyás ellenére végkép elnyeri a salzburgi érsekséget, 1488-ban fegyverszünetet hoz létre Frigyes és Mátyás között. 1489. decemberében elhunyt. Végrendeletében Magyarországról nem emlékezik meg. — *Wallis A.* : *Johan de Witt* című essayje de Wittnek egy újonnan megjelent életrajza, valamint levelezésének 1906—1913-ban megjelent négy kötete kapcsán áttekintést és egyben méltatást nyújt a nagy hollandi államférfiú egész pályájáról, születésétől egész addig a szörnyű merényletig, melynek fivérével Cornelisszel együtt 1672-ben áldozatul esett. Ez a rövid élet- és jellemrajz hősnének vezető egyéniségénél fogva magától értetődőleg kiterjeszkedik az akkori Hollandia hatalmi és politikai viszonyaira is. A tárgyalás középpontjában különben Hollandiának Angliával vívott harczi állanak. De Witt bukását s a francia háborút aránylag röviden intézi el. — *Károlyi Árpád* : *Id. Szögyény-Marich László emlékiratai* második kötetével foglalkozik s annak alapján méltatja azt a hálátlan, minden oldalról félreismert, kevés sikerrel biztató, néha veszedelmes munkásságot, melyet Szögyény-Marich 1849-ben végzett a »Magyar királyi ideiglenes központi polgári igazgatás« élén, majd 1851-től kezdődőleg a birodalmi tanácsban. Egy hazáját szerető, becsületes, de helyes törekvéseiben minduntalan leküzdhetetlen nehézségekkel találkozó, rokonszenves magyar ember képét kapjuk. — A kisebb közlemények rovatában *Auner Mihály* : *Altai-Irán és a népvándorlás* cím alatt voltaképen ismerteti I. Strzygowski : *Altai Iran und Völkerwanderung. Zeit-*

geschichtliche Untersuchungen über den Eintritt der Wander und Nordvölker in die Treibhäuser geistigen Lebens című Lipcsében 1917-ben megjelent munkáját, egyúttal azonban méltatja az író által legpregnansabban képviselt új műtörténeti irányt is. — Az Irodalom rovatban *Fogarasi Béla* ismerteti *Duykheim: A szociologia módszere* cz. munkájának fordítását. Az értékes munka lefordítását örömmel üdvözi, de a fordítást nem tartja sikerültnek. — *Morway Győző* lesújtó bírálatot ad *Huttkay Lipót, Bonaparte Napoleon emlékirata* cz. kiadványáról. — *Divéky Adorján, Stanislau Smolka: Dziennik Francziska Smolki* (Smolka Ferencz naplója 1848—1849-ből nejehez írt levelekben) cz. munkát ismerteti. — *M. Hartley: The man who saved Austria* cz. könyvről, mely Jellaccsics bán életrajzát tartalmazza, *Szabó László* számol be. — A *Különfélék*-ben *Germanus Gyula: Turanismus és Történelem* címmel a turanismustól a tudományos alapot vitatja el.

Új Idők. 1916. sz. 16. *T. K. Régi háborús gúnyképek.* A spanyol örökösödési és nagy északi háború és a Rákóczi fölkelés után megjelent »Il. Callotto resurcitato« Brunet által rajzolt képeit ismerteti, közölve *Vak Bottyán* és a magyar, tulajdonkép horvát szénát szállító hadseregszállítót. — 17. sz. *Almáriom-művészet.* A biedermeier korszak több művészi eltévelyedését tárgyalja, s ezek alapján az egész kort leszólja, elfelejtve, hogy rossz ízlésű művészek minden korban vannak. — 18. sz. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* Potocki grófnő emlékiratait (1794—1820) ismerteti, közölve belőle a *Borghese hercegnő* egy estélyéről szóló részt. — 20. sz. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* A Párisban élt Eszterházy Bálint gróf emlékiratairól, a ki a forradalom alatt Oroszországba költözött át. — 22. sz. *Régi fürdők.* Csevegés a régi fürdőzésről, különösen a XVII. században. — 26. sz. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* Vachott Sándorné emlékiratai. Közli a Vachott »A külföld rabja« cz. Lovassy Lászlóról írt költeményének keletkezésére vonatkozó részt. — 27. sz. *Lenkei Henrik: Ócska vas.* Csevegés a régi vasművességről. — 28. sz. *L. Régi magyar műkedvelők.* A XIX. század eleji műkedvelőskedésről. — 30. sz. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* Lady Morgan emlékiratairól. — 33. sz. *Iván Ede: Régi török fürdők.* A budai fürdők multjáról. Képekkel. — 35. sz. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* Hertenzen Sándor, az orosz forradalmár emlékiratairól. — 36. sz. *Iván Ede: Beszélő kövek.* A főváros XVIII. századi faragott köemlékeiről. — 37. sz. *Siklós Albert: Letűnt századok szalonthangszereiről.* A dudáról, forgólantról, a lantról, gitárról, clavicordról, spinetről, cembaloról, virginálról. Képekkel. — *Gesztesi Gyula: Alexandra Feodorovna.* Az anyaczárnó politikai szerepéről. — 39. sz. *Gesztesi Gyula: Elsárgult memoárok.* Frankenburg Adolfnak, a negyvenes évek nevezetes írójának emlékiratairól. — 41. sz. *Régi magyar asszonyok.* Takáts Sándor könyvének ismertetése.

Vasárnapi Ujság. 1917. 38. sz. *Szlávok és államalkotó erő.* Az orosz köztársaság válságai kapcsán fejtegeti a szláv népek államalkotó erejének hiányát. — 43. sz. *S. A. A reformáció százados ünnepe* alkalmából a reformatiót az egyetemes emberiség szempontjából méltatja. — *Sebestyén J.: Hollandia sorsdöntő órái.* Kuyper, volt miniszterelnök jellemzése. — Minden szám végén: *A háború napjai*, folytatólagos rovat.

Tárca.

A régi magyar hősiesség aranykönyve.

Fölvívás olvasóinkhoz.

A Magyar Történelmi Társulat *Fraknói Vilmos* püspök indítványára és nagylelkű adományából a régi magyar hősiességnek tudományos irodalmi emléket kíván állítani egy könyvben, mely a leghitelesebb forrásokból, a királyi adománylevelekből, az azokkal megjutalmazott magyar hősöket s az azokban leírt hőstetteiket a legrégebb időkől a francia világháború befejezéséig (1815) egybefoglalja. Az adatok főrészét a szerkesztőség természetesen az állami és egyéb közlevéltárakban őrzött hiteles okiratokból gyűjti össze. A munka lehető teljessége okából azonban a Társulat ez úton azzal a kéréssel fordul tagtársainkhoz és a Századok olvasóihoz, s első sorban azokhoz a magyar családokhoz, a kiknek tagjai, illetve elődei, a fentebb jelzett időkben hadi és katonai érdemeikért királyi vagy fejedelmi kitüntetésben részesültek, hogy a mennyiben ezen kitüntetésekről hiteles okiratokat, vagy az illető hősökre vonatkozó s történelmi szempontból fontos egyéb adatokat őriznének, ezeket felhasználás végett a Társulat rendelkezésére bocsátani szíveskedjenek. Az iratok a Magyar Történelmi Társulat elnökségének címére (Budapest, I., Vár, Országos Levéltár) küldendők, a honnan azok használat után a tulajdonosoknak köszönettel visszaszolgáltatnak.

Nyilatkozat.

Több év előtt az *Élet* irodalmi részvénytársaság megkeresésére beleegyezésemet adtam, hogy tőlem folyóiratokban megjelent életrajzok gyűjteményét népszerű kiadásban bocsáthassa közre. A könyvkiadó-vállalat szerkesztőjétől ígéretet vettem, hogy a gyűjteményt a kinyomatás előtt nekem bemutatja.

A könyv megjelent, a nélkül hogy kinyomatása előtt nekem bemutatott, vagy egy példánya a kinyomatás után megküldetett volna.

Folyó évi november 21-ikén a Révai Testvérek irodalmi intézete értesített, hogy a könyvet bizományba vette és egy példányát megküldötte. Megdöbbenve győződtem most meg arról, hogy egyáltalán nem jeleztetett az, hogy a könyvekben foglalt dolgozatok sok év előtt már megjelentek volt. Haladéknélkül fölkértem az igazgatóságot ezen mulasztásnak pótlására.

Nagy sajnálatomra a mai napon azon választ vettem, hogy óhajtasom teljesítése lehetetlen, mert a könyv példányai már szétküldettek.

Nehogy bárki azzal gyanúsíthasson, hogy a közönséget megtéveszteni szándékoztam, szükségesnek látom a tényállást ezen a helyen megállapítani.

Wien, 1917 november 29-ikén.

Fraknoi Vilmos.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1917. évi október hó 11-én tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. gróf Klebelsberg Kuno elnöklete alatt dr. Csánki Dezső és dr. Fejérfataky László alelnökök, dr. Angyal Dávid, dr. Áldásy Antal, Baranyai Béla, dr. Domanovszky Sándor, Fest Aladár, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, Kollányi Ferencz, dr. Lukcsics József, dr. Madzar Imre, dr. Melich János, dr. Szabó Dezső, dr. Bártfai Szabó László, dr. Szentpétery Imre, dr. Závodszy Levente ig. vál. tagok és dr. Lukinich Imre főtitkár mint jegyző. *Távol maradásukat kimentették:* dr. Döry Ferencz és dr. Reiszig Ede ig. vál. tagok.

Elnök az ülést megnyitva, az jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Angyal Dávid és Kollányi Ferencz ig. vál. tagokat kéri fel.

43. *Alapító* tagul ajánlja gróf Khuen-Hédervary Károly tiszteleti tagot 1000 koronával Csánki Dezső; »Hangya« Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetet 400 koronával Ernyey József; Budapesti III. ker. áll. főgymnasium tanári könyvtárát 400 koronával dr. Morvay Győző; dr. Szigethy Gyula Sándor vármegyei köz-kórházi főorvost (Kaposvár) 400 koronával Baranyai Béla; ifj. Leopold Lajos író (Szekszárd) 200 koronával dr. Holub József. — *Évdtíjas* rendes tagokul: dr. Petrovics Elek, az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum igazgatója, Novák Nándor b. ü. m. számvizsgáló (aj. dr. Csánki Dezső); ifj. dr. Wlassics Gyula br. min. fogalmazó (aj. dr. Fejérfataky László); dr. L. Sipos Kamillo hírlapíró Budapest (aj. dr. Gárdonyi Albert); dr. Bochkor Mihály egyet. tanár, Kolozsvár, Végh Ferencz róm. kath. tanítóképző intézeti igazgató Pozsony (aj. dr. Domanovszky Sándor); Berta Orbán benczés főg. tanár Komárom, Fehér Bálint benczés főg. tanár Győr (aj. Sörös Pongrácz); Pető Lajos számvetőségi díjnok Budapest (aj. dr. Anyos Lajos); Barcza Leánder benczés főg. tanár Pápa, Boér Aurél gör. kel. lelkes Felsőcsora (aj. dr. Lukinich Imre). — Megválasztatnak.

44. Főtitkár kegyeletes szavakban emlékezik meg a folyó évi augusztus 5-én elhunyt társulati pénztárnokról, Cserhalmi Sámuelről; majd jelenti, hogy a Társulatot a temetésen dr. Ányos Lajos rendes tag képviselte, ki mint a távollevő főtitkár helyettese, az ügyv. alelnök utasítására az elhalt pénztárnok családjánál lévő s a Társulat pénzkezelésére vonatkozó összes könyveket és iratokat is átvette. E könyvek és iratok átvizsgálására s az átvizsgálás eredményét feltűntető jelentés megtételére a Társulat ügyv. alelnöke Strömpl János kultuszminiszteri számvevősegi aligazgatót kérte fel. — Tudomásul szolgál.

45. Főtitkár felolvassa Strömpl János jelentését, melynek meghallgatása után az ig. választmány akként határoz, hogy Cserhalmi Sámuelnek, illetve családjának a felmentvény megadassék, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél letétbe helyezett 1000 korona névértékű 6%-os hadikölcsön kötvény biztosítéka Cserhalmi Sámuel családjának visszaadassék s végül hogy Cserhalmi Sámuel emléke s mindig buzgó és hűséges szolgálata jegyzőkönyvileg megörökíttessék.

46. Főtitkár javasolja, hogy az ig. választmány az elhalt pénztárnoknak nyomasztó anyagi helyzetben visszamaradt családját a Társulat anyagi erőforrásaihoz képest pillanatnyi segélyben részesítse. — Az ig. választmány Cserhalmi Sámuel családja részére 500 korona egyszersmindenkori segélyt szavaz meg.

47. Elnök a napirenden levő társulati pénztárnok választással kapcsolatosan megállapítja, hogy az alapszabályok 36. §-a értelmében a Társulat tisztviselőit az ig. választmány választja meg titkos szavazás útján. Minthogy az alapszabályok 38. §-a szerint »tisztviselők választására legalább 20 választmányi tag jelenléte szükséges« annyian pedig jelen vannak, elrendeli a titkos szavazást. A szavazás szabályszerűen megtörténvén, elnök jelenti, hogy 20 érvényes szavazólap adatott be s valamennyi Novák Nándor b. ü. miniszteri számvizsgálóra esett. — Elnök ennek következtében Novák Nándor b. ü. miniszteri számvizsgálót megválasztott társulati pénztárnoknak jelenti ki.

48. Elnök előadja, hogy mivel az ügyrend 23. §-a szerint »kifizetéseket a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület és a m. kir. Postatakarékpénztár csakis az elnök, illetőleg az ügyvezetéssel megbízott alelnök aláírásával s a főtitkár és a pénztárnok ellenjegyzésével ellátott szabályszerű utalványokra teljesíthet«, hatalmazza fel a választmány az alapszabályok 28. §., illetőleg az Ügyrend 23. és 31. §-a alapján Novák Nándor pénztárnokot arra, hogy úgy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél, valamint a m. kir. Postatakarékpénztárnál lévő folyó- és leltétszámla felett való rendelkezéseknél az aláírást végezhesse. — Az ig. választmány a felhatalmazást Novák Nándor társulati pénztárnoknak a fenti értelemben megadja.

49. Baranyai Béla ig. vál. tag felolvassa Sörös Pongrácz rendes tag dolgozatát: Frangepán Ferencz kalocsai érsek egrí püspökről.

50. Dr. Domanovszky Sándor, a »Századok« szerkesztője jelentést tesz arról, hogy a Társulattal szerződéses viszonyban lévő Athenaeum nyomdai és irodalmi részvénytársaság igazgatósága folyó évi szept. 12-én kelt átiratában az óriási munkabér és anyagár emelkedésre hivatkozva, jelentékeny, átlag 43%-os áremelésről értesítette az elnökséget, mely áremelkedés esetleg még a f. év folyamán

megjelenő társulati kiadványokra is fog vonatkozni. Jelenti továbbá, hogy az Athenaeum a mai viszonyok mellett nincs abban a helyzetben, hogy magát szerződésileg bármily kis időre is megkösse s így a jövőben a nyomdai árak esetről esetre fognak megállapíttatni. — Az igazgatóság a jelentést tudomásul veszi s felhatalmazza az elnökséget arra, hogy a Társulat anyagi helyzetének, másrészt azonban a társulati tagokkal szemben fennálló kötelezettségek lehető szemmel tartásával minden esetben a legjobb belátása szerint intézkedjék.

51. Főtitkár előterjeszti az 1917. évi május hó 1-től szept. hó 30-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást.

E szerint összes bevétel ebben az 5 hónapban
 a Postatakarékpénztárban 62907 K 64 fillér
 Összes kiadás ugyanazon idő alatt ugyanott 55990 K 36 »
 Pénzmaradvány a postatakarékpénztárban szeptember 30-án 6917 K 28 fillér
 Ehhez adván a P. H. E. T. E.-nél lévő folyószámlai tiszta követelésünket 12250 K 72 »
 Összesen rendelkezésünkre állott szept. 30-án készpénzben 19168 K — fillér
 mely összeg azonban nagy részben még tőkésítendő lesz. — Tudomásul szolgál.

52. Főtitkár előterjeszti a jubileumi bizottságnak azon javaslatát, hogy az eredetileg 1917 őszére tervezett ünnepélyes jubileumi közgyűlés halasztassék el arra az időre, amikor a Társulat elnöksége és ig. választmánya a méltó megünneplést lehetőnek látja, úgy mindazonáltal, hogy az 1917-re tervezett jubileumi kiadványok, mint a Társulat első elnökének, Horváth Mihálynak életrajza, a »Századok« tartalommutatója s lehetőleg a Társulat története is a jubileumi évül tekintett 1917. év folyamán napvilágot lássanak. — Az ig. választmány a javaslatához hozzájárul.

53. Főtitkár jelenti, hogy a folyó évi április 26-án tartott közgyűlésen megválasztott tiszteleti tagok megválasztásukat megköszönték. Főtitkár a leveleket teljes terjedelmökben felolvassa. Minthogy megválasztásuk alkalmával Csernoch János hercegprimás a Társulat céljaira 1000, Várady L. Árpád kalocsai érsek pedig a »Magyarország újabbkori történetének forrása« című vállalatra 10.000 koronát adományozott, javasolja, hogy az ig. választmány fejezze ki legőszintébb köszönetét ez adományokért. — Az ig. választmány a javaslatához örömmel hozzájárul.

54. Főtitkár jelenti, hogy Reiner Anna úrnő néhai bátyja, Reiner Ignác igazságügymin. min. tanácsos emlékére 50 koronát adományozott a Társulatnak. — Az ig. választmány köszönettel fogadja ez adományt.

55. Főtitkár jelenti, hogy a folyó évi május 24-én tartott ig. választmányi ülésen Magyarország újabbkori története forrásainak kiadására megválasztott intéző bizottság f. é. június 3-án tartotta meg alakuló ülését a vállalat védnökéül felkért József Ferencz főherceg úr Ó Fensége elnöklété alatt. Az ülésről a »Századok« f. é. júniusi füzete részletesen tájékoztat. Kiegészítésképp jelenti, hogy a vállalat alapját azóta Várady L. Árpád kalocsai érsek 10.000 koronával gyarapította s hogy az ekként befolyt 81.000 korona tőkéből 70.000 korona negyedik kibocsátású 5½%-os hadikölcsönkötvények vásárlására fordított s végül hogy a vállalat ügyrendje most készül. — Örvendetes tudomásul szolgál.

56. Főtitkár jelenti, hogy a Thallóczy-alapra eddig mintegy 17.000 korona folyt be, mely összegből 12.300 korona hadiköcsönkötvény; egyidejűleg kéri az ig. választmány felhatalma^s arra, hogy az elnökség az alap teljes összegét annakidején utékpapírok vásárlására fordíthassa. — Az ig. választmány a felhatalmazást megadja.

57. Főtitkár jelenti, hogy a Társulat első elnökének, Horváth Mihálynak életrajza Márki Sándor egyet. tanár alapító tagtársunk tollából, mint a »Magyar Tört. Életrajzok« 1917. évi kötete sajtó alá került. — Örvedetes tudomásul szolgál.

58. Főtitkár az április 12-iki ig. vál. s az április 26-iki közgyűlésre hivatkozva jelenti, hogy Társulatunk Fraknói Vilmos püspök tiszteleti tagtársunk jóvoltából a régi magyar hősiességnek kíván tudományos irodalmi emléket állítani. E munkára vonatkozólag az adatgyűjtés már megindult s Fraknói Vilmos tisz. tagtársunk 2000 koronát utaltatott ki az ügyvezető alelnök kezeihez az előmunkálati költségek fedezésére. — Örvedetes tudomásul szolgál.

59. Főtitkár előadja, hogy a f. é. április 26-iki közgyűlésen az ügyvezető alelnöktől bejelentett azon nagyjelentőségű vállalkozás, melyet Társulatunk elnöksége, illetőleg ügyvezető alelnöke kezdeményezett s melyet Társulatunk munkálkodásához és 50 éves jubileumának ünnepéhez kívánunk csatolni: t. i. Magyarország történetének német nyelvű kiadása, immár biztosítva van Lyka Döme volt orsz. képviselő alapító tagtársunk 10.000 koronás nagylelkű adományával. Főtitkár ezzel kapcsolatosan felolvassa Lyka Dömének f. é. július 22-én kelt s a Társulat ügyvezető alelnökéhez intézett levelét, melynek hatása alatt — az ig. választmány felkéri az elnökséget arra, hogy Lyka Döme alapító tagtársunk nagybecsű adományáért az ig. választmány legőszintébb köszönetét tolmácsolja. Elnök indítványára egyúttal dr. Csánki Dezső ügyv. alelnöknek is őszinte köszönetét fejezi ki e vállalat kezdeményezéséért és megvalósításáért.

60. Főtitkár végül jelenti, hogy a zágrábi délszláv akadémia f. évi július 28-án tartott jubileumi ünnepélyére a M. Tört. Társulatot is meghívta. A délszláv akadémiát a Társulat ügyv. alelnöke táviratban üdvözölte, melyet nevezett akadémia meg is köszönt. — Tudomásul szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Gróf Klebelsberg Kuno, elnök.

Dr. Lukinich Imre, jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Angyal Dávid, Kollányi Ferencz.

1917 augusztus havában fizettek:**a) alapítványt:**

Dr. ...thi Gyula Sándor 400 K.

b) tagdíjat:

1914: Dr. Funk Sámuel, összesen 10 K.

1915-re: Dr. Funk Sámuel, összesen 10 K.

1916-ra: Barcza Leander, dr. Funk Sámuel, összesen 20 K.

1917-re: Barcza Leander, Havrán Dániel, Nagyszalontai polg. leányiskola, Nádasy Ida, Orosházi polg. iskola, összesen 50 K.

Mindösszesen 90 K.

1917 szeptember havában fizettek:**a) alapítványt:**

Gr. Khuen-Héderváry Károly 1000 K.

b) tagdíjat:

1914-re: Báró Nyáry Albert, összesen 10 K.

1915-re: Báró Nyáry Albert, összesen 10 K.

1916-ra: Dr. Anyos Lajos, báró Nyáry Albert, összesen 20 K.

1917-re: Váczi egyesült kaszinó, Kecskeméti r. kath. főgymn., Fel-méry Lajos, dr. Anyos Lajos, Karakas Károly, összesen 50 K.

Mindösszesen 90 K.

1917 október havában fizettek:**a) alapítványt:**

Ifj. Leopold Lajos 200 K.

b) tagdíjat:

1915-re: Dr. Acsay Antal, dr. Dabrowski János, dr. Jantsits Tibor, dr. Thienemann Tivadar, összesen 40 K.

1916-ra: Dr. Dabrowski János, Gergely Fülöp (2 K.), dr. Thienemann Tivadar, összesen 22 K.

1917-re: Csekey István, dr. Dabrowski János, Gergely Fülöp (8 K.), Kisfaludy Zsigmond, dr. Obál Béla, Pető Lajos, Reiner Anna, dr. Thienemann Tivadar, Ujverbázi áll. főgymn., összesen 88 K.

1918-ra: Dr. Dabrowski János, összesen 10 K.

Mindösszesen 160 K.

1917 november havában fizettek:**a) alapítványt:**

Jalsoviczky Sándor 200 K

Budapesti III. ker. áll. főgymn. tanári könyvtára 400 ♦

Sebestyén József 200 ♦

b) tagdíjat:

1915-re: Borovszky Károly, összesen 10 K.

1916-ra: Ackermann Kálmán, Barta Ödön, Bányai Károly (5 K), Borovszky Károly, dr. Dieballa Géza, dr. Kvapil Jenő, összesen 55 K.

1917-re: Ackermann Kálmán, dr. Ajtay József, Alapi Gyula, dr. Angyal Dávid, gróf Apponyi Géza, dr. Balics Lajos, dr. Banczik Sámú (9 K 90 f), dr. Baranyay Jusztin, Barcsay-u. főgymn. ifj. könyvtára, Barta Ödön, dr. Bathó Béla, Bányai Károly, dr. Bechnitz Sándor (9 K

88 f), Bolgár Ferencz, Borovszky Károly, dr. Botzenhardt Ferencz, Budapesti V. ker. főgymn., dr. Budó Jusztin, dr. Costea Oktáv (9 K 98 f), dr. Darkó Jenő, Debreczeni jogász és tisztviselő kör, dr. Dénes Miklós, dr. Dieballa Géza, Dobi István (9 K 98 f), Duray Kálmán (9 K 90 f), Forster István (9 K 88 f), Gárdonyi Géza (9 K 90 f), dr. Gorzó Gellért (5 K), Gyérei Rikárd, Hajduböszörményi Kalvineum fiúinternátus, Helcz János, Hódmezővásárhelyi kaszinó, D'Isoz Kálmán, Kassai főgymn. Bajza-kör, Kiss Jenő, Kovács I. Lajos, dr. Kvapil Jenő, Milhoffer Sándor, Novák Nándor, Orsz. m. kir. színművészeti akadémia, Szentkirályi György, Vasdényey Imre, dr. Vass Antal, összesen 424 K 42 f.

1918-ra: Ellend József (1 K 30 f), D'Isoz Kálmán, Kiss D. és Társa (10 K 80 f), Nagykőrösi ref. főgymn. összesen 32 K 10 f.
Mindösszesen 519 korona 52 fillér.

A Századok Tartalommutatójára előfizettek:

Hódmezővásárhely város, dr. Gábor Gyula, Egri növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája, dr. Bossányi Árpád, Csekey István, Óbecse község, Dr. Jeszenszky István, dr. Dabrowski János, dr. Deskó József, Dedek Crescens Lajos, VI. ker. áll. főgymn. tanári könyvtára, Pozsonyi ev. lyceum, Balogh Albin, Festetics hercegi könyvtár Keszthely, Győri áll. főreáliskola, dr. Békefi Remig (6 K), Soror Benes Anna (6 K), Barkassy Géza, A budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája (6 K), dr. Horváth Jenő, Ranschburg Gusztáv, Kolozsvári ref. theologiai fakultás könyvtára (6 K), Kovács Alajos (10 K). — Összesen 106 K.

A Thallóczy-alapra

adományokat küldtek 1917 szeptember 29-től:

Szabadbattyán község	10 K.
Dr. Békefi Remig	200 »
Dr. Obál Béla	10 »
Gr. Apponyi Sándor	500 »
Palatinus József	10 »
Torontál vármegye	1000 »
Vértesacska község	20 »
Dr. Némethy Károly	100 »
Dr. Bárczy István	100 »
Összesen	1950 K.

Budapest, 1917. évi november hó 30-án.

Novák Nándor, pénztárnok.

I., Márvány-utca 25. III. 25.

A tagsági és előfizetési díjak **Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.** címre küldendők. A **tagdíj** évi **10 K**, előfizetők a **Századokat 12 K-ért** rendelhetik meg. A **Történeti Életrajzok** évfolyamainak előfizetési díja tagoknak **10 K**, nem tagoknak **16 K**.

Postatakarékpénztári számlánk száma **1099**.

A MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM 1916-BAN

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
HELLEBRANT ÁRPÁD

MELLÉKLET A »SZÁZADOK« 1917. ÉVI FOLYAMÁHOZ

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA
1917

SAVIAN A
MAGYARORSZÁGI TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

Magyar Tudományos Akadémia

Magyar Tudományos Akadémia

Magyar Tudományos Akadémia

26255. — Budapest, Athenaeum irod. és nyomdai r.-t.

A történeti irodalom 1916. évi repertoriuma a harmadik éve duló háború hatását mutatja. Terjedelme ugyan valamivel nagyobb a múlt évinél, de a historikusok működésüket nem fejthették ki annyira, hogy a történeti tudomány fontosabb kérdéseivel bővebben foglalkozhattak volna.

Az anyag beosztása a múlt évivel megegyezik. A világháborúra vonatkozó irodalmat most is önálló csoportba osztottam úgy a világtörténelmi, mint a magyar részben.

I. Világtörténet.

1. Történetírás és történetelmélet. 1—17.
2. Segéd tudományok. 18—20.
3. Összefoglaló munkák. 21—22.
4. Óskor. 23.
5. Keleti népek ókori története. 24—32.
6. Görög történet. 33—43.
7. Római történet. 44—51.
8. A középkor és újkor története országok szerint rendezve. 52—189.
9. 1914/16. világháború. 190—374.
10. Egyháztörténet. 375—395.
11. Művelődéstörténet. 396—408.

II. Magyar történet.

1. Történetírás. 409—447.
2. Történet általában (politika, nemzetgazdaság mellőzéseivel). 448—462.
3. Részletes történet 1301-ig. 463—479.
4. 1301—1576. 480—497.
5. 1527—1711. 498—585.
6. 1712—1849. 586—656.
7. 1850-től napjainkig. 657—728.
8. 1914—16. világháború. 729—844.
9. Művelődéstörténet. 845—948.
10. Egyháztörténet. 949—1006.
11. Hadtörténet. 1007—1052.
12. Megyék, városok stb. 1053—1145.

13. Geneologia, családtörténet. 1146—1177.
14. Régészet. 1178—1204.
15. Éremtan. 1205—1221.
16. Diplomatika, czímertan, pecséttan, kortan. 1222—1239.

Rövidítések magyarázata. Helykímélés szempontjából a lapok és folyóiratok czímeit rövidítve adjuk. M. = magyar, Sz. = Szemle, Ért. = értesítő, Füz. = füzetek stb. Egyéb rövidítések a következők:

- Adal. Z. V. T. = Adalékok Zemplén vm. történetéhez.
- Alkotm. = Alkotmány.
- Az Ujs. = Az Ujság.
- B. H. = Budapesti Hirlap.
- E. Ph. K. = Egyetemes Philologiai Közlöny.
- Kereszt. Magv. = Keresztény Magvető.
- Közl. Sz. vm. m. = Közlemények Szepes vm. multjából.
- M—g. = Magyarország.
- M. H. = Magyar Hirlap.
- P. H. = Pesti Hirlap.
- P. N. = Pesti Napló.
- Tört. Közl. A. T. vm. m. = Történeti Közlemények Abauj-Torna vm. és Kassa multjából.
- Vas. Ujs. = Vasárnapi Ujság.
- Vjesnik = Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva.

I. Világtörténet.

1. Történetírás és történetelmélet.

V. ö. 29. 32. 91.

1. *Below, Georg v.* Die deutsche Geschichtschreibung. 1915. — Ism. *Fogarasi Béla*. Tört. Sz. 524. l.
2. *Berold, Friedr. v.* Zur Entstehungsgeschichte der historischen Methodik. — Ism. *Fogarasi Béla*. Tört. Sz. 391. l.
3. *Block, Hermann.* Ueber die sogenannten Marbacher Annalen. — Ism. *Patek Fevencz.* Tört. Sz. 396. l.
4. *Buchner, Eberhard.* Das Neueste von gestern. 1912. — Ism. *Gálos Rezső.* Tört. Sz. 520—523. l.
5. *Croce Benedetto.* Intorno alla storia della storiografia. — Ism. *Fogarasi Béla*. Tört. Sz. 137. l.
6. *Czebe Gyula.* Adalékok Paraspondylos Zotikos életviszonyaihoz s a várnai csatáról szóló költeményéhez. Bp. gyakorló főgimn. 1915/16. ért. 27—47. l.
7. *Dékány István.* Nietzsche elmélete a történelemről és a tárgyilagosság értékéről. Népművelés II. 537—553. l.
8. *Diether, Otto.* Leopold Ranke als Politiker. — Ism. *Sellmann Rezső.* Tört. Sz. 265—271. l.
9. *Fogarasi Béla.* A történelmi materializmus kritikája. Népművelés II. 473—483. l. — Athenaeum 65—67. l.
10. *Hashagen, Justus.* Genetische u. systematische Interessen der Geisteswissenschaften. — Ism. *Fogarasi Béla*. Tört. Sz. 138. l.
11. *Kornis Gyula.* Történelem és psychologia. 1914. — Ism. *Fogarasi Béla*. Tört. Sz. 281. l.
12. *Márki Sándor.* Történelem és történés. M. Kultúra VIII. 433—440. l.
13. *Meyer, Ed.* Thukydides u. die Entstehung der wissenschaftlichen Geschichtschreibung. — Ism. *Fogarasi Béla*. Tört. Sz. 391. l.
14. *Morley John.* Tanulmányok. Fordította *Tarnai János*. Budapest, 1916. Akadémia, (8-r. VIII, 320 l.) 5 kor. (Tartalma : Carlyle, Robespierre, Macaulay, Joseph de Maistre. Anglia terjeszkedése.) — Ism. *Bálint Lajos.* Világ 330. sz.
15. *Steinherz.* Bachmann Adolf. Tört. Sz. 541—543. l.
16. *Vári Rezső.* Történeti intézetek Rómában. Adalék a legújabb kor tudománytörténetéhez. Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. 87 l.) 3 K. — Ism. Századok 667. l.
17. *Weisz Miksa.* Josephus Flavius és művei. Mult és Jövő. 296—298. l. Szemelvényekkel a »Zsidó háború«-ból. U. o. 299—304. l.

2. Segédtudományok.

V. ö. 25. 89.

18. *M. S.* A naptár általános megreformálásáról. *Uránia* 210. l.
 19. *Strausz, Adolf.* Kalender-, Schrift- und Kirchenreform in Bulgarien. Kelet Népe 2—3. füz. 66—72. l.
 20. *Gárdonyi Albert.* Scipione Maffei (1675—1755), a tudományos palaeographia megalapítója. *Tört. Sz.* 1—38. l.

3. Összefoglaló munkák.

21. *Domanovszky Sándor.* Egyetemes történelem. A m. kir. Honvédelmi miniszter megbízásából a honvéd főreal- és hadapródiskolák számára. 1. köt. Az ó- és a középkor története. 2. köt. Az újkor története. Budapest, 1916, Pallas-ny. (8-r. VII, 231 ; VI, 284 l.)
 22. *Szinnyei Ferencz.* Történelem. A politika- és művelődéstörténet fontosabb mozzanatai, kapcsolatban nemzeti történelmünkkel és irodalmunkkal. I. rész : Ókor és középkor. 2. rész : Újkor. Budapest. 1916. Kellner E. ny. (8-r. 42, 1 ; 52, 1 l.)

4. Óskor.

23. *Trócsányi Zoltán.* A finn-ugor népek őstörténete. *Ethnogr.* 190—209. l.

5. Keleti népek ókori története.

V. ö. 17. 40. 43. 48. 49.

24. *David Antal.* A Hammurapi codex rendszere és az ítéletek könyve. *Tört. Sz.* 161—184. l.
 25. *Mahler Ede.* Ókori chronologiai kutatások 1915. — *Ism. M. Zsidó Sz.* 219. l.
 26. *Varga Zsigmond.* Az ókori keleti népek művelődéstörténete, különös tekintettel a bibliára. Átnézték Antal Géza és Czeglédy Sándor. I. köt. (Református egyházi könyvtár. 12. sz.) Debreczen, 1916, Hegedüs és Sándor. (8-r. XXXII, 512 l.) 10 K.
BABYLONIA. 27. *Schwenzer, Walter.* Zum altbabylonischen Wirtschaftsbetrieb. Leipzig. 1915. — *Ism. Blau Lajos. M. Zsidó Sz.* 100—105. l.
ZSIDÓK. 28. *Grünwald Max.* Zsidó királynők a történelemben és költészetben. *Egyenlőség* 12—14. sz.
 29. *Klein Miksa és Molnár-Morgenstern Ernő.* Ábrahám Ben Dávid mint történetíró. *M. Zsidó Sz.* 28—43. 113—145. 284—297. l.
 30. *Kohl, H. u. Waitzinger, K.* Antike Synagogen in Galiläa. — *Ism. Krauss S. P. Lloyd* 172. reg. sz.

31. *Kottek, H.* Geschichte der Juden. 1915. — Ism. *Klein Miksa.* Egyenlőség 16. 17. sz.
 32. *Krausz Sámuel.* Két általános adat Ibn Dang történeti művében. M. Zsidó Sz. 145—149. l.

6. Görög történet.

- V. ö. 13.
 33. *Cserépf József.* Atlantisz. P. N. 162. 168. 175. sz.
 34. *Gesztesi Gyula.* Athén, Róma, Carthago. M. Figy. IV. 304—307. l.
 35. *Hornyánszky Gyula.* Lampadedromia. E. Ph. K. 415—417. l.
 36. — Demotionidai. (Az athéni phratriák történetéből.) E. Ph. K. 514—535. l.
 37. — A szocializmus költészete a görög ókorban. (Kovács S. Prot. Esték. III. köt. 187—208. l.)
 38. *Kemenes Illés.* Tritogeneia. Pannonhalmi főisk. 1915/16. ért. 356—380. l.
 39. *Kinkel, Joh.* Die sozialökonomischen Grundlagen der Staats- u. Wirtschaftslehren von Aristoteles. 1911. — Ism. *Vida Sándor.* Tört. Sz. 382—385. l.
 40. *Meyer, Eduard.* Untersuchungen zur Geschichte des zweiten Punischen Krieges. 1913. — Ism. *Heinlein István.* Tört. Sz. 140. l.
 41. (*p. s.*) A régi háborúk hadseregei. Alkotm. 208. sz.
 42. *Obst, Ernst.* Der Feldzug des Xerxes. — Ism. *Heinlein István.* Tört. Sz. 526—530. l.
 43. *Paulovics István.* A görög-egyiptomi vallás néhány provinciális emléke. Arch. Ért. 190—193. l.

7. Római történet.

- V. ö. 17. 34.
 44. *Diels, Hermann.* Antike Technik. 1914. — Ism. *Finály Gábor.* E. Ph. K. 410. l.
 45. *Domaszewski, Alfred v.* Die Rangordnung des römischen Heeres. — Ism. *Téglás Gábor.* Századok 72—77. l.
 46. *Endrei Gerzson.* Maximális árak Diocletianus császár korában. Urania 115. l.
 47. *Ferrero.* Róma nagysága és hanyatlása. 4. Antonius és Cleopatra. 5. Augustus köztársasága. 6. A római világbirodalom. Ford. *Lendvai István.* (Világkönyvtár 31—33.) Budapest. 1916. Révai Testv. (8-r. 334, 272, 296. l.) Kötetje 2 K 60 f.
 48. *Martin Aurél.* A római kormányzás Judeában Kr. u. 6—66. Temesvár. Csanádegyh. ny. 1916. (Budapest. Szerző.) (8-r. 252 l.) 6 K.
 49. *Máthé Miklós.* A rómaiak háborúi a zsidók ellen. Munkácsi Hirl. 16—26. sz.
 50. *Mereskovszki Dimíttri.* Marcus Aurelius. Ford. *Sebestyén Károlyné.* Népművelés I. 41—46. 80—94. l.

51. *Révay József*. Neró fáklái. 1915. — Ism. *Hanuy Ferencz*. E. Ph. K. 119—121. — *Révay J.* Pro domo. U. o. 214—216. l. — *Hanuy F.* Bírálói viszonzválasz. U. o. 216—218. l.

8. A középkor és újkor története országok szerint rendezve.

- (Iszlám.) 52. *Goldziher, Ignaz*. Modernistische Strömungen im Islam. Kelet Népe II. 12. füz. 82—92. l.
 — 53. *Parvus Orientalis*. Die Welt des Islam. Ansichten zweier Orientalisten. Kelet Népe 4. füz. 38—47. l.
 — 54. *Osztern Salamon Pál*. A »szent háború« (Dsihád) a mohamedán jog szempontjából. Tört. Sz. 185—228. l.
55. *Karl Lajos*. A népfajok és a középkori irodalom. Népművelés 7. 8. sz.
 56. *Klopp, Onno*. Politische Geschichte seit der Völkerwanderung. 1911. — Ism. *Aldásy Antal*. Religio 53—56. l.
 57. *Stern, Bernhard*. Kronen und Krönung. N. Pest. Journ. 362. sz.
- ALBÁNIA.** 58. *Sufflay, Milan v.* Biologie des albanischen Volkstammes. Ung. Rundschau V. 1—26. l.
 59. *Sufflay, Milan v.* Politische Schicksale des Themas Dyr-rhachion. Vjesnik XVII. 273—300. l.
 60. *Thallóczy, Ludwig*. Illyrisch-albanische Forschungen. Unter Mitwirkung von Konstantin Jireček zusammengestellt von —. 2 Bde. München. 1916. Duncker u. Humblot. (8-r. V, 565 ; 310 l.) 26 Mk. — Ism. *Radó Sámuel*. P. Lloyd 138. reg. sz. — B. H. 155. sz.
- ANGOLORSZÁG.** 61. *Egan Lajos id.* Irország. A Cél 325. l.
 62. *Elek Oszkár*. Az irek nyomora a magyar irodalomban. Uránia. 296—298. l.
 63. *K. g.* Az angol kath. forradalom 1715-ben. Alkotm. 146. 147. sz.
 64. *Pekár Gyula*. Arthus király népe. B. H. 133. sz. (Kelták történetéről.)
 65. *Pollard A. F.* Anglia története. Fordította Bálint Ernő. (Kultúra és Tudomány. 19.) Budapest, 1916. Franklin-T. (8-r. 202, 1 l.)
 66. *Vajda György*. Morus Tamás a magyar tudományos irodalomban. Tört. Sz. 379—381. l.
 V. ö. 14. 103. 123. 271—286.
- AUSZTRIA.** 67. *Balogh Pál*. Benedek s a königgrätzi nap. (1866—1916. július 7.) Az Ujs. 184. sz.
 68. *Balogh Pál*. Középeurópai háborunk 1866-ban. Az Ujs. 174. sz.
 69. *Charmatz, Richard*. Minister Freiherr v. Bruck. 1916. — Ism. *Strasser József*. P. Lloyd 322. reg. sz.
 70. *Gonda Béla*. Emlékezés a lissai tengeri csatára. 1866 július 20—1916 július 20. A Tenger 259—264. l. és Az Ujs. 200. sz.
 (Habsburg-ház.) 71. *Bull I.* A Habsburg-dinasztia. B. H. 357. sz. — 72. A Habsburg-ház. P. N. 326. sz.

- 73. *Holub József*. A Habsburg-ház utolsó férfitagjának temetése. Az Ujs. 338. sz.
74. *Kos, Milko*. Doneski k zgodovini Istre v srednjem veku. Vjesnik XVIII. 1—28. l.
75. *Marenczi Ferencz Károly gr.* Az Adria partjai. Történelmi vázlat. A Tenger 249—258. l.
76. *Mauks Ernő*. A königrätzi csata. Alkotm. 189. sz.
77. *Paldus, Josef*. Die Einverleibung Galiziens und der Bukovina in die österreichische Monarchie im Jahre 1772. stb. 1916. — Ism. *Erényi Elemév*. Földr. Közl. 574—577. l.
78. *Stanovský, Otto*. Austria sancta. 1914. — Ism. *P. F. Századok* 525. l.
79. *Szlanka Károly*. II. József császár meglátogatja II. Katalin czárnót. Alkotm. 357. sz.
80. Trieszt blokádja 1848-ban. A Tenger 42—44. l.
81. *Zweybrück, F.* Österreichische Essays. — Ism. *Pethő Sándor*. Uj Nemzedék 32. sz.
V. ö. 108. 287—290. 375. 389. 390. 462. 587.
- BALKÁN.** 82. *Lengyel Géza*. Balkán. Szerbek, muzulmánok és más balkániak. Budapest, 1916. Nyugat. (8-r. 79 l.). Ism. *L. E. P. N.* 301. sz.
V. ö. 291—304. 660.
- BOSZNIA.** 83. *Réz Mihály*. Bosznia közjogi helyzete. Az erdélyi muz. egyll. jog-társ. tud. szakosztály kiadványai. VII. 164—192. l.
84. *Nizsalovszky Endre*. Bosznia és Hercegovina közjogi helyzete. Az Egyetem I. évf. 3. sz. 1—8. l. 4. sz. 1—9. l.
- BULGÁRIA.** 85. *Dungern, Frh. v.* Die ungarischen Ahnen des Zaren Ferdinand von Bulgarien. Nord u. Süd 159. köt. 188—192. l.
86. *Hadzsega Gyula*. Az unió szerepe Bulgária jövőjében. Kath. Sz. 217—222. l.
87. *Moll, P.* Bulgarien und die römische Kirche. Kelet Népe 4. füz. 37—38. l.
V. ö. 18. 307—310. 451. 823.
- DALMÁCZIA.** 88. *Kémeri Sándor*. »Pro Dalmazia italiana.« M. Figy. III. köt. 70—73. l.
89. *Milošević, Ant.* Opis arhiva c. kr. dalmatinskog namjesnistvu u Zadru. Vjesnik XVIII. 29—40. l.
90. *Szabó László*. Az Adria keleti partjának történelmi sorsa. A Tenger 60—69. l.
V. ö. 75. 391. 537. 845. 877. 1198.
- FRANCZIAORSZÁG.** 91. *Bodor József*. Andreas Ungarus leírása Anjou Károly provencei gróf győzelméről. (Forrástanulmány.) Irta és fordította — —. Temesv. főrealisk. 1915/16. ért. 47—III. l.

92. *Fontana, Oskar Moritz*. Die Frauen der Revolution. P. Lloyd. reg. 128. sz.
93. *Langlois, Ch. V.* La société française au XIIIe siècle. Ism. *Elek Oszkár*. Tört. Sz. 132. l.
94. *B. K.* Tengeralattjárók Napóleon idejében. Alkotm. 110. sz.
95. *Fournier Ágoston*. I. Napoleon életrajza. Ford. *Szupka Géza*. I. köt. Napoleon születéséről Franciaországon való egyeduralmának megalapításáig. Átnézte Ujházy László. Budapest, 1916. Akademia. (8-r. 406 l.) 6 K.
96. *Nordau, Max*. Französische Staatsmänner. Ism. *Pethó Sándor*. Alkotm. 179. sz. — *Szász Zoltán*. P. H. 205. sz. — *Kádár Mihály*. Világ 280. sz.
V. ö. 14. 139. 315—327.
- GÖRÖGORSZÁG.** 97. *Czebe Gyula*. Egy bizánczi lovagi torna ekphrasisa. E. Ph. K. 174—184. l.
98. *Czebe Gyula*. Ungria helynév Boeotiában a középkorban. E. Ph. K. 315—323. l.
99. *Vári Rezső*. Ungrolimni és Ungra Beocziában. E. Ph. K. 613—617. l.
- HOLLANDIA.** 100. *Fruin Róbert*. Tíz év a németalföldi szabadságharczból. 1588—98. I. köt. Ford. *Antal Géza*. A fordítást átnézte Nagy Zsigmond. Budapest 1916. Akademia. (8-r. XI, 257 l.) 2 K 50.
101. *Holls, F. P.* The peace conference at the Hague. 2. ed. N.-York, 1914. — Ism. *Makai Ödön*. Husz. Száz. 33. köt. 403—408. l.
102. *Müller, Josef*. Die Haager Convention vom 18. Oktober 1907 über das Friedensvermittlungsrecht neutraler Staaten. 1916. — Ism. *Giesswein Sándor*. Kath. Sz. 1019. l.
V. ö. 328—329.
- INDIA.** 103. *Schiff Péter*. Az angolok indiai gazdálkodása. Uránia 6—10. l.
- KINA.** 104. *Orbók, Attila v.* Die chinesische Verfassungsurkunde. Erklärungen des chinesischen Gesandten in Wien u. amtliche Schriftstücke. Kelet Népe I. 24—29. l.
- LENGYELORSZÁG.** 105. *Balzer, Oswald*. Aus Problemen der Verfassungsgeschichte Polens. 1916. — Ism. *d. Bp. Sz.* 167. köt. 157—159. l.
106. *Cehelszky Longin*. Keleteurópa történetének két szkémája, Lengyelország, Moszkovia — és Ukrania. (Ukrania 275—280. l.)
107. *Dabrowski, Jan*. Elzbieta Lokietkówna 1305—1380. Krakow, 1914. — Ism. *Divéky Adorján*. Századok 661—663. l.
108. *Divéky Adorján*. A lengyelek és Ausztria. M. Figy. IV. 241—260. l.
109. *Dombovány Gyula*. A lengyelek megtérése. (Szt. Adalbert a lengyel nemzet történelmében.) Alkotm. 321. sz.
110. *Dzurányi Dezső*. Adalékok a lengyelországi reformáció és a prot. egyház történetéből. Evang. Óráló 22. 24—26. sz.

111. *Fenyő Miksa*. A lengyel királyság. Nyugat II. 698—701. l.
 112. (*k. b.*) Varsó. Alkotm. 261. 269. sz.
 113. *Kossányi Béla*. A lengyel nemesi társadalom megalakulása. Tört. Sz. 229—261. l.
 114. *Lábán Antal*. Varsó eleste 1831-ben. (Bem tábornok egy czikke alapján.) M. Figy. I. 433—442. l.
 115. *Marczali Henrik*. Lengyelország. Bp. Sz. 165. köt. 41—56. l.
 116. *Marczali, Henri*. Polonais et Hongrois devant l'histoire. La Revue Polit. Internat. N° 20.
 117. *Mauks Ernő*. A lengyelek Moszkvában 1605-ben. Alkotm. 310. sz.
 118. *Mauks Ernő*. Az 1815-iki lengyel alkotmánylevél. Alkotm. 220. 221. sz.
 119. *Rozsnyói Mihlós*. A lengyelek. Orsz.-Világ 50. sz.
 120. *Tomcsányi János*. Kosciuszko. Vas. Ujs. 50. sz. V. ö. 330. 408. 483.
MARJOKKO. 121. *Morel, E.* Le Maroc dans la diplomatie. Ism. » Dix années de diplomatie secrète« című Revue de Hongrie N° 49. 50—55. l.
NÉMETORSZÁG. 121a. *Áldásy Antal*. Zsigmond császár koronázása és a német zsidóság megadóztatása. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 24. köt. 4. sz.) Budapest, 1916. Akademia. (8-r. 65 l.) 2 K 40 f.
 (Bismarck.) 122. *Kohut, Adolph*. Bismarcks Beziehungen zu Ungarn. 1915. — Ism. *Gárdonyi Albert*. Századok 665. l.
 — 123. *Nagy Emil*. Bismarck és Helgoland. B. H. 322. sz.
 — 124. *Pommer-Esche, Katharina Baronin*. Ungedruckte Erinnerungen an Fürst Bismarck. Kelet Népe I. 75—77. l.
 — 125. *Révész Imre*. Bismarck kereszténysége. (A Diákvilág Könyvtára. 1. sz.) Budapest, 1916. Kókai. (8-r. 23 l.) 20 f.
 — 126. *Réz Mihály*. Bismarckról. M. Figy. I. 17—31. 81—99. l.
 — 127. *Réz Mihály*. Bismarck és II. Vilmos külpolitikai ellentéte. — Ism. Sz. Tört. Sz. 151. l.
 — 128. *Réz Mihály*. Bismarck politikai világnézete. M. Figy. III. köt. 11—25. 103—118.
 — V. ö. 334. 612. 657. 658.
 129. *Bleyer, Jakob*. Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt. 1913. — Ism. *Aubermann Miklós*. Kath. Sz. 319. l. *Weber Arthur*. Bp. Sz. 165. köt. 151—154. l.
 130. *Bülow*. Deutsche Politik. 1916. — Ism. *L. E. Temesv. Hirl.* 222. sz.
 131. *Diétz, Meister Johann* — des Grossfürsten Felscher u. königlicher Hofbarbier. 1915. — Ism. *Lukinich Imre*. Századok 520—523. l.
 132. é. Félézer év a világalom országútján. Zászlónk XIV. 3. sz.
 133. *Haller, J.* Kaiser Heinrich VI. — Ism. *Patek Ferencz*. Tört. Sz. 286. l.
 134. *Haller J.* Heinrich VI. u. die römische Kirche. — Ism. *Patek Ferencz*. Tört. Sz. 286. l.

135. *Huch, Richarda*. Wallenstein. 1915. — Ism. *Berde Mária*. Bp. Sz. 166. köt. 151—156. l.
136. *Pacha Ágost*. Mackensen Ágost vallásosságáról. Tört. Rég. Ért. 32. évf. 48—51. l.
137. *Révai, Maurice*. Le militarisme allemand. Revue de Hongrie N° 37. 9—16. l.
138. *Reventlow, Graf Ernst zu*. Deutschlands auswärtige Politik 1888—1913. — Ism. *Lengyel Géza*. Nyugat II. 777—782. l.
139. *Reynaud, L.* Histoire générale de l'influence française en Allemagne. 1914. — Ism. *Petrich Béla*. Kath. Sz. 205—210. l.
140. *Schill Péter*. A Hohenzollern-ház. Temesv. Hirl. 195. sz.
141. *Schmidt, Otto*. Die Reichseinnahmen Ruprechts v. d. Pfalz. 1912. — Ism. *Patek Ferencz*. Tört. Sz. 134—136. l.
142. *Wellner Jakab*. A német birodalom. 1915. — Ism. *Lukács Kornél*. Husz. Száz. 33. köt. 154. l.
143. *Wlassisch, Julius v.* Deutschland und Ungarn. Nord u. Süd. 157. köt. 15—21. l.
144. *K. V. II.* Vilmos. A Társaság 32. sz.
- (1870—71. háború.) 145. *Ah, Josef Ignatz v.* Egy lelkész az 1870-iki háborúról. Ford. *Huzella Erzsébet*. Nemzetközi Élet I—3. sz.
- 146. *Csiky Kálmán*. Haditudósító levelek az 1870/71-iki német-francia háború színteréről. 1915. — Ism. *Szász Béla*. P. N. 44. sz.
- 147. *Leo, Friedrich*. Kriegserinnerungen an 1870/71. — Ism. *Révay József*. E. Ph. K. 57. l.
- 148. *Marx, Ernst*. Einige Randglossen zum 12. u. 13. Juli 1870. — Ism. Sz. Tört. Sz. 150. l.
- 149. *Pommer-Esche, Katharina Baronin*. Aus grosser Zeit — in grosser Zeit. (Erinnerungen an Moltke.) Kelet Népe 4. füz. 32—37. l.
- 150. *Tisza, Graf Stefan*. Von Sadowa nach Sedan. Autorisierte Uebersetzung aus dem Ungarischen von J. Schwartz. Warnsdorf i. B. 1916. Strache. (8-r. 123 l.) 3 Mk. — Ism. Liter. Zentr.-Bl. 1013. l.
- V. ö. 8. 331—334. 381. 388. 450. 469. 645.
- OLASZORSZÁG.** 151. *Barabás György*. Egy magyar tanítóból lett néhai olasz tábornok. Népnevelő 1. sz. (Eberhardt Károly.)
152. *Csanád*. Az utolsó solferinói hős. Uj Idők 24. sz. (Makay Gyula.)
153. *Cs. Papp József*. Az olasz hadsereg multjából. Temesv. Hirl. 98. sz.
154. *Pastor, Ludw.* Die Stadt Rom zu Ende der Renaissance. 1916. — Ism. *Alszeghy Zsolt*. M. Kultura VIII. 88. l. — *Sípos István*. Religio 476. l.
155. *Vargha Zoltán*. Olasz törekvések a XIX. században. Uránia 234—238. l.
- V. ö. 335—344. 467. 657. 658.

OROSZORSZÁG. 156. *Boross László.* Oroszország. Nyugat I. 67—73 l.

157. *Csillag Kálmán.* I. Miklós cár. A Társaság 31. sz.

158. *Fligl József.* A Romanov-dinasztia örültjei. — Alkotm. 70. 71. sz. (Calannes : »Fous corounnés« cz. mű ismertetése.)

(**Krimi háború.**) 159. Hatvan év előtt a lövészárookban. (Az angol-francia-orosz háborúban.) M—g. 89. sz.

— 160. *k. g.* A lövészárookban 60 év előtt. (Az angol-francia-orosz háborúban.) M—g 114. sz.

— 161. *Kacziány Géza.* A lövészárookban 60 év előtt. (Emlékezés a krimi háborúra.) P. N. 44. sz.

162. *Pózna József.* Az orosz nagyhatalom megteremtői. Kecskeméti kegyr. főgimn. 1915/16. ért. 3—79. l.

163. *Szittyá Emil.* Jegyzetek az orosz forradalmi mozgalmak történetéhez. M. Figy. IV. 87—99. l.

V. ö. 106. 117. 345—352.

RAGUSA. 164. *Rohbarth, Margareto.* Zur Geschichte Ragusas im 14. Jahrhundert. — Ism. *Patek Ferencz.* Tört. Sz. 532. l.

ROMÁNIA. 165. *Frunza, Jon.* Ce are să face Romania in rasboiú? Bucuresci, 1914. — Ism. *Gagyí Jenő.* Századok 66. l.

166. Note despre testamentul Petru cel mare. Desteptarea 18. sz.

167. *Marczali Henrik.* Románia. B. Sz. 168. köt. 161—177. 354—383. l.

168. *Márki Sándor.* Magyar hatás a román állameszme fejlődésére. Földr. Közl. 8—19. l.

169. *Móvic Pál.* A Sturdza hercegek magyarsága. Uj Nemzedék 5. sz.

170. *P. I. S.* A katolicizmus Romániában. Egyh. Közl. 32—34. sz.

171. *Rosetti, Radu.* Acțiunea politicea rusești in tarile romane. Bucuresci, 1915. — Ism. *Gagyí Jenő.* Századok 65. l.

172. *Rosetti, Radu.* Nici intr'unchip cu Russia. Bucuresci, 1915. — Ism. *Gagyí Jenő.* Századok 65. l.

173. *S. E. I.* Károly és I. Ferencz József. P. H. 119. sz.

V. ö. 355—367.

SZERBIA. 174. *Irinyi Jenő.* Hogy mentette meg diplomáciánk a halálra szánt Pásicsot. M. Figy. IV. 324—344. l.

175. *Stecker M. J.* A régi Belgrád. Temesv. Hírl. 128. sz.

V. ö. 293. 295. 296. 299.—303.

TÖRÖKORSZÁG. 176. *Bauermeister, K.* Berthold von Henneberg u. der Türkenzehent von 1487. — Ism. *Aldásy Antal.* Tört. Sz. 145. l.

177. *Dobay István.* Törökök. Budapest, 1917. A Társaság kiadása. (8-r. 127, 1 l.) — Ism. Az Ujs. 359. sz.

178. *Orbók Attila.* Az igazság az örmények forradalmi mozgalmáról. A császári ottomán kormánynak az örmények államellenes mozgalmáról beszerzett eredeti hivatalos adatai nyomán. Budapest, 1916. Rényi K. (8-r. 48 l.) 1 K.

V. ö. 369—374. 565—581. 660.

- UKRÁNIA.** 179. *Ambrózy, Graf Stefan.* Ukranisches. 2. Aufl. Tana. 1916. — *Ism. Y. Gy. Ukraina* 247. l.
180. *Cehelszky Longin.* Mi köze a magyarnak az Ukránhoz? *Ukránia* 33—37. l.
181. *Drahomanov Mihály.* Rabszolgasorban. Az ukránok története dióhéjban. Ford. Munkácsi Mihály. *Ukránia* 80—86. 101—104. 171—176. l.
182. *Fodor Ferencz.* Ukrania földrajzi kialakulása és hazánkhoz való viszonya. *Ukránia* 63—67. 108—111. l.
183. *Márki Sándor.* Magyar adatok Mazeppáról. *Ukránia* 126—135. 155—161. 181—190. l.
184. *Podhradzsky György.* Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok a legrégebbi időktől az Árpád-ház kihalásáig. (Ukrán Könyvtár. 3—5. sz.) Budapest, 1916. Kókai L. (8-r. 92 l.) 1 K 20 fill. (Különlenyomat az *Ukraina* 1916. évf.-ból.) — *Ism. d. M. Figy.* IV. 478. l.
185. *Podhradzsky, George.* *Ukrainia. Hungary* 6. 7. sz.
186. *Vay Péter gr.* *Ukraina.* B. Sz. 168. köt. 62—97. l.
187. *Vodicska Imre.* Az ukránok vallási uniója és a zsidóság. *Ukránia* 92—95. l.
188. *Vodicska Imre.* *Ukránia és Róma.* *Ukránia* 37. l.
189. *J. Gy.* A görög-kath. ukránok üldözése Cholm vidékén. *Ukránia* 95—98. l.
- V. ö. 106.

9. 1914/16 világháború.

- V. ö. 385. 386.
190. *Andrássy Gyula gr.* A világháború problémái. (Az *Élet* könyvei.) Budapest, 1916. *Élet.* (8-r. 329, 1 l.) 5 K. — *Ism. (tb.) Alkotm.* 280. sz. — *Bede Jób.* *Világ* 322. sz. — *Nemzetközi élet.* 132. l.
191. *Andrássy Gyula gr.* Kinek büne a háború? 1915. — *Ism. m—h. Husz. Száz.* 33. köt. 151—155. l.
192. *Balázs Arnold.* Mikor lesz vége a háborúnak? Ki és mi okozta a háborút? Hogyan lehetne a háborút az emberiségből kiirtani? Budapest, 1916. Szerző. (16-r. 36 l.) 70 fill.
193. *Bangha Béla.* Ki felelős a háborúért? *M. Kultura* VIII. 391—399. 441—448. 490—497. l.
194. *Barabás Ábelné.* Nietzsche és a világháború. *M. Figy.* I. 371—373. l.
195. *Barabás Albert.* A béke problémája. *M. Figy.* III. köt. 218—224. l.
196. *Bata Joákim.* Fegyverben a világ. A magyar nép számára. Eger, 1916. Nyomda r.-t. (16-r. 35 l.) 25 fill.
197. *Benedek Károly.* A világháború áldozatai. A hadviselő felek embervesztesége két háborús év alatt. *Világ* 235. sz.

198. *Bodó János*. A világháború és a hadijog. Budapest, 1916. Toldi. (8-r. 90 l.) 3 K.
199. *Bozóky Géza*. Ujabb adatok a szabadkőmivesek szerepéhez a világháborúban. M. Kultura VII. 433—445. l.
200. *Bülöw, Tulio de*. Enseignements psychologiques de la guerre européenne. Revue de Hongrie. N° 49. 13—40. l.
201. *Diplomate*. La presse étrangère et la vérité. Revue de Hongrie. N° 35. 20—27. l. N° 41. 28—30. l.
202. *Du Bois, Fr.* La guerre mondiale et la paix future. Revue de Hongrie. N° 50. 34—50. l.
203. *Dupin, Gustave*. La guerre infernale. Genève. — Ism. Nemzetközi Élet 111. l.
204. Az Érdekes Ujság háborús albuma. 1—3. füz. Ism. *Bálint Aladár*. Nyugat I. 120. l.
205. *Ferrevo, G.* La guerre européenne 1916. — Ism. *Lothar Rudolf*. P. Lloyd 157. sz. — Világ 252. sz.
206. *Fraknói, Wilhelm*. Die letzte Erneuerung des Dreibundvertrages im Jahre 1912. — Deutsche Revue. Febr.
207. *Frapié, Leon*. Les contes de la guerre. — Ism. *Irsay Julia*. Pest. Journ. 45. sz.
208. *Fried, A. H.* Vom Weltkrieg zum Weltfrieden. Zürich. — Ism. *Benedek Károly*. Világ 224. sz. — Nemzetközi Élet 109. l.
209. Gedankenaustausch über die Beendigung des Krieges seitens deutschen u. französ. Pazifisten. — Ism. Nemzetközi élet 190. l.
210. *Gesztelyi Nagy László*. A világháború naplójából. Alkalmi cikkek. Nyiregyháza, 1916. Jóba E. ny. (8-r. 88 l.) 1 K.
211. *Giesswein Sándor*. A világháború belső okai. Nemzetközi Élet 9—10. sz.
212. *Glass Ferencz*. A világháború erkölcsi mérlege. Székely Nép 42. 45. sz.
213. A háború napjai. Vas. Ujs. 1—53. sz.
214. *Haendel Vilmos*. A hatalmi csoportok erőmérlege. Debreczen, 1916. Csáthy F. (8. r. 22 l.) 60 fill.
215. *Halmay, Elemér*. Die Furcht vor dem Frieden. Kelet Népe 9. 10. füz. 6—10. l.
216. *Horváth Jenő*. A négyes entente felépítése. M. Figy. IV. 359—366. l.
217. *Horváth Jenő*. Az európai koncert küzdelmei. Az Erdélyi Muz. Egyll. jog-társ. tud. szakosztály kiadványai. VII. 142—163. l.
218. *Humbert, Charles*. On ne vaincra qu'en battant l'armée ennemie. Revue de Hongrie. N° 37. 17—19. l.
219. *Huszár, Guillaume de*. Lettre ouverte à M. Romain Rolland. Revue de Hongrie. N° 44. 24—28. l.
220. *Jakab Ödön*. Világháború. Prot. Sz. 158—163. l.
221. *Kjellén, R.* Die politischen Probleme des Weltkrieges. 1916. — Ism. b. Földr. Közl. 465. l. — *Pethő Sándor*. Uj Nemzedék 25. sz.

222. *Khuen-Héderváry, Karl Graf.* Wege der Annäherung. Nord u. Süd. 159. köt. 9—12. l.
223. *Kmoskó Mihály.* A Szent Kereszt Hadserege s a világháború. A Szent Kereszt Tárogatója XII. 69—77. l.
224. *Kohányi Rezső.* A világbékéről a világháborúban. Nagyvárad keresk. szakisk. 1915/16. jelentése 9—18. l.
225. *Kovács Gábor.* A világháború közgazdasági okai. Debreczen, 1916. Csáthy K. (8-r. 50 l.) 1 K.
226. *Kovács Gábor.* A közgazdaságtan és a világháború. Bp. Sz. 167. köt. 193—232. l.
- (Közép-Európa.) 227. *Andrássy, Graf Julius.* Entwicklung und Ziele Mitteleuropas. Deutsche Rundschau. 1915. Decz.
- 228. *Dékány István.* Naumann és Középeurópa történet-philosophiája. Bp. Sz. 167. köt. 462—475. l.
- 229. *Naumann, Friedrich.* Mitteleuropa. Ism. *Mezey Gyula.* A Cél 212—221. 277—288. 340—349. 404—409. 470—479. 552—564. 603—610. 668—677. 729—738. l. — *Lengyel Géza.* Nyugat I. 483—491. l. — Nemzetközi Élet 1—3. sz.
- 230. *Pályi, Eduard.* Das mitteleuropäische Weltreichbündniss, gesehen von einem Nicht-Deutschen. Leipzig, 1916. — Ism. Világ 58. sz.
- 231. *Radó Antal.* Középeurópa és kulturánk. Világ 57. sz.
- 232. *Réz, Michael.* Aus der Vergangenheit Mitteleuropas. (Ungarn u. Bismarck.) P. Lloyd 83. sz.
- 233. *Végh, Jules de.* L'Europe Centrale. Revue de Hongrie. N° 43. 1—7. l.
- V. ö. 729. 730. 747. 773. 806. 829.
234. *Le Bon, Gustave.* Enseignement psychologiques de la guerre européenne. 1916. Ism. Világ 141. sz. — *Lothar Rudolf.* P. Lloyd reg. 84. sz.
235. *Lencz Géza.* A háború ethikai megítélése. Debreczen, 1916. Csáthy F. (8-r. 23 l.) 60 fill.
236. *Magyary Géza.* A békemozgalmak és a világháború. Acta univers. Budap. 1915-16. I. 316—339. l.
237. *Müller Josef.* Die völkerrechtliche stellung des Papstes u. die Friedenskonferenzen. 1916. — Ism. *Giesswein Sándor.* Kath. Sz. 1019. l.
238. A Nagy háború írásban és képen. Szerk. *Lándor Tivadar.* Bevezetéssel ellátta Hazai Samu. 1. rész 2. köt. Budapest, 1916. Athenaeum. (4-r.) Egy köt. 12 K. — Ism. *Radó Sámuel* »Der Grosse Krieg« czímmel. N. Pest. Journ. 7. sz.
239. *Nagy Olivér (Eöttevényi).* Háború és diplomácia. Miskolcz, 1916. Klein és Ludvig ny. (8-r. 17 l.) 60 f.
240. *Német Alfréd.* Diplomáciai okmányok. 1915. — Ism. *Feleky Géza.* 1914. júl. 25. — Augustus 1. Nyugat I. 55—58. l.
241. *Német Alfréd.* A háború diplomáciai történetéből. (Indokolt volt-e az orosz mozgosítás?) M. Figy. III. köt. 1—10. l.

242. *Német Károly*. A háború. A Cél 273—276. l.
243. *Nyáry Albert b.* A skandináv államok és a világháború. B. H. 1. sz.
244. *Otlet, Paul*. Les problèmes internationaux et la guerre. Paris, 1916. — Ism. Nemzetközi Élet 12. l.
245. *Pancroft, Stuart W.* Spaziergang im Dschungel der Entente-Diplomatie. Kelet Népe 7. 8. füz. 79—85. l.
246. *Pethő Sándor*. Kísérlet a világháború katonai történetének (1914—15.) összefoglalására. Bp. VIII. ker. főgimn. 1915/16. ért. 3—28. l. — Ism. a. j. Élet 28. sz.
247. *Pethő Sándor*. Az év háborús mérlege. Alkotm. 1. sz.
248. *Pethő Sándor*. Azonos-e az angol és orosz háború politikai végcélja? Uj Nemzedék 28. sz.
249. Qui a voulu la guerre? Quelques documents à l'adresse de M. Sazonoff. Revue de Hongrie. N° 38. 7—27. l.
250. R. Pas de paix indécise! Revue de Hongrie. N° 45—46. 19—25. l.
251. *Révai Mór*. A világháború végcélja. 1915. — Ism. *Rózsa Dezső*. Bp. Sz. 165. köt. 316—320. l. — *m.* Élet 3. sz. — *n. h.* Husz. Száz. 33. köt. 151—154. l. — *Stick Vilmos*. M. Kultura VII. 83. l.
252. *Révai, Maurice*. La doctrine de Monroe appliquée à l'Europe. Revue de Hongrie. N° 34. 1—15. l.
253. *Ruttkay, Guillaume*. L'alliance de l'Europe Centrale et de l'Orient. Revue de Hongrie. N° 45—46. 1—18. l.
254. *Seton Watson*. German, Slav and Magyar. A study on the origin of the great war. London, 1916. (8-r.)
255. *Szelényi Ödön*. A világháború svéd megvilágításban. M. Figy. II. köt. 219—226. l.
256. *Szelényi Ödön*. Német filozófusok a világháborúról. Prot. Sz. 164—176. l.
257. *Szittyá Emil*. A béke felé. M. Figy. II. köt. 347—360. l. III. köt. 26—36. l.
258. *Szittyá Emil*. Az anarkisták és a világháború. Uj Nemzedék 25. sz.
259. *Szokolay Kornél*. Töredékek egy év diplomáciai történetéből. (1915 jan. 13.—1916 jan. 13.) Az Újs. 16. sz.
260. *Tankó Béla*. A háború értékelési tanulsága. Debreczen, 1916. Csáthy F. (8-r. 27 l.) 60 fill.
261. *Teghze Gyula*. A háború és a nemzetközi jog. Debreczen, 1916. Csáthy F. (8-r. 36 l.)
262. *Túri Béla*. A háború belülről nézve. Budapest, 1916. Élet. (8-r. 290 l.) 3 K 50 f. — Ism. *r.* Kath. Sz. 211—213. l. — *Boroviczény Nándor*. Religio 243—245. l. — *Deák Viktor*. M. Kultura VII. 276—278. l. — *Kárpáti Aurél*. Egyh. Közl. 1. sz. — *Marczell Mihály*. Kath. Nevelés 141. l. — Kelet Népe 2. 3. füz. 122. l. — Nemzetközi Élet 4. 5. sz.
263. *Un Hongrois*. Lettre ouverte à M. Alfred Capus, directeur

- du »Figaro«. (Les conditions de paix.) Revue de Hongrie. N° 40. 14—18. l.
264. La vérité. Genève. 1916. (8-r. 125 l.) — Ism. X. Revue de Hongrie. No. 45—46. 48—53. l.
265. A Világháború Képes Krónikája. VII. kötet. Budapest, 1916. Révai Testv. (8-r.)
266. A világháború naplója. 7. Az 1915 májusi események. 8. Az 1915 jún.—júl. események. 9. Az 1915 aug.—szept. események. 10. Az 1915 okt.—decz. események. 11. Az 1916 január—februári események. 12. Az 1916. márczius—áprilisi események. (A Magyar Könyvtár 783—790, 851—854.) Budapest (1916.) Lampel R. (16-r. 95, 94, 92, 93, 94, 89 l.)
267. *Willamowitz-Moellendorff*, U. Reden aus der Kriegszeit. — Ism. Révai József. E. Ph. K. 56. l. — *Geréb József*. U. o. 190—192. l.
268. *Wlassics, Julius v.* »La vérité est en marche.« Kelet Népe 2. 3. füz. 21—26. l.
269. *Wundt, Wilhelm*. Die Nationen und ihre Philosophie. Ein Kapitel zum Weltkrieg. 1915. — Ism. *Schweiger Lázár*. Ethnogr. 115—119. l.
270. *Zigány Árpád*. Tolnai: A világháború története. 1914—1916. Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szemtanúk hiteles följegyzései és eredeti adatok nyomán. II. köt. Budapest, 1916. (8-r. 398 l.)
- ANGOLORSZÁG.** 271. *Adorján Andor*. Edward Grey és — Scotus Viator. M. Figy. II. köt. 380—384. l.
272. Angol diplomaták levelei. Alkotm. 1. sz. (Részletek Napier és Wilson irataiból, melyeket elfogatásuk alkalmával a tengerbe dobtak, de kihálászták.)
273. *B. G. Lloyd George*. Alkotm. 345. sz.
274. *Fayer Pál*. Az angol politika intézői. Lloyd George, Balfour. M. Figy. I. 260—270. l.
275. *G. F. C. Conybeare*. Grey elmarasztalása. Uj Nemzedék 42. sz.
276. *Gamma*. Az angol politikai galériából. M. Figy. IV. 367—379. l.
277. *Jákó János*. Lloyd George. Uj Nemzedék 52. sz.
278. *Lea, Horner*. The day of Saxon. 1912. — Ism. *Marczali Henrik*. Századok 392—403. l. és Az Ujs. 158. sz.
279. *Marczali Henrik*. Az angol világpolitika titka. Az Ujs. 159. sz.
280. *Pethő Sándor*. Az írek. Alkotm. 122. sz.
281. *Radó Sámuel*. John Bull és társai. — Ism. Hét 31. sz.
282. *Révai, Maurice*. L'âme anglaise. Revue de Hongrie. N° 47. 8—16. l.
283. *Spies, Heinrich*. Deutschlands Feind. England u. die Vorgeschichte des Weltkrieges. 1915. — Ism. *Rózsa Dezső*. Bp. Sz. 165. köt. 316—320. l.
284. *Szittyá Emil*. Az angol háborús irodalom. Uj Nemzedék 47. sz.
285. *Tönnies, Ferdinand*. Englische Weltpolitik in englischer Beleuchtung. 1915. — Ism. *Rózsa Dezső*. Bp. Sz. 165. köt. 316—320. l.

286. *Wlassics*, Jules de. L'Angleterre et la guerre d'usure. Revue de Hongrie. N° 37. 1—8. l.
V. ö. 248. 332.
- AUSZTRIA.** 287. *Junker, Carl*. Dokumente zur Geschichte des europäischen Krieges 1914/15. Mit besonderer Berücksichtigung von Österreich-Ungarn und Deutschland. II. Abt. Der Krieg mit Italien. 1915. I. Bd. Wien, 1916. M. Perlesz. (8-r. VII, 298 l.)
288. *Leonhard Adelt*. Görz ködtengerben. Alkotm. 16. sz.
289. *Osztrák-magyar vöröskönyv*. Diplomáciai ügyiratok Ausztria-Magyarországnak Romániához való viszonyáról az 1914 július 22-től 1916 augusztus 27-ig terjedő időben. Népszerű kiadás a hivatalos kiadás teljes szövegével. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. VII, 79 l.) 1 K 20 f.
290. *Zimmermann, X. Franz*. Görz. P. Lloyd 67. sz.
V. ö. 310. 738. 814. 827.
- BALKÁN.** 291. *Andrássy, Graf Julius*. Die möglichen Folgen der montenegrinischen Kapitulation. Kelet Népe I. 11. l.
292. *Balcanicus*. A dél-macedóniai harcztér. M. Figy. III. köt. 335—345. l.
293. *Buza László*. Szerbia államjogi helyzete a háború után. M. Figy. III. 435—442. l.
294. *Devant l'inévitable*. L'aventure balkanique de l'Entente jugée par M. Georges Clemenceau. Revue de Hongrie. N° 33. 19—23. l.
295. *Frañkó, Wilhelm*. Die Stellung Serbiens zwischen dem Dreibunde und dem Dreiverbände vor dem Kriegausbruche. Deutsche Revue. Juni.
296. *Hennyey Vilmos*. Az autarkizmus és Szerbia elfoglalásának jelentősége. M. Figy. I. 32—38. l.
297. *Hollósy Sándor*. Montenegro pusztulásának oka. M. Figy. II. 143—146. l.
298. *Horváth Béla*. A félreösmert Montenegro. M. Figy. IV. 132—137. l.
299. *Humbert, Charles*. Les enseignements de la campagne de Serbie. Revue de Hongrie. N° 35. 16—19. l.
300. *Laurentzi Vilmos*. A szerb-orsz politikai szövetkezés legelső kísérlete. Uránia 190—194. l.
301. *Peregrinus*. A földnélküli Péter. A Cél 40—44 l.
302. *Szegh, Desider v.* Das Dokument der grossserbischen Politik. Kelet Népe 2. 3. füz. 86—92. l.
303. *Szokolay, Kornél*. Les voyages de M. Pachitsch et les aspirations panserbes. Revue de Hongrie. N° 43. 8—14. l.
304. *Szöllösi Zsigmond*. Nikita országa. Vas. Ujs. 1. sz.
V. ö. 332. 343. 755. 826.

- BELGIUM.** 305. *Halasi Ödön.* Német-Belgiumban. Budapest, Világ. 1916. (8-r. 170 l.) 5 K. — Ism. (*ib.*) Alkotm. 172. sz.
306. *Verhaeren, Emile.* La Belgique sanglante. Paris, 1915. — Ism. *Sas Andor.* Népművelés 435—438. l.
- BULGÁRIA.** 307. *Andrássy Gyula gr.* Bulgária és a világháború. M. H. 28. sz.
308. *Andrássy, Graf Julius.* Unsere bulgarischen Waffenbrüder. Kelet Népe 2. 3. füz. 34—42. l.
309. *Andrássy, Comte Jules.* La Bulgarie et la guerre générale. Revue de Hongrie. N° 36. 1—9. l.
310. *Tarnowsky, Burian zu.* Die Tätigkeit der öst.-ung. Diplomatie in Bulgarien. Kelet Népe 2. 3. füz. 72—78. l. V. ö. 823.
- EGYESÜLT-ÁLLAMOK.** 311. *Bülow, Tulio de.* L'Amérique et l'Allemagne. Revue de Hongrie. N° 41. 22—27. l.
312. *Gamma.* Az Egyesült-Államok szerepe. M. Figy. II. köt. 371—379. l.
313. *Zombory István.* Az amerikai kontinens belső bajai. M. Figy. III. köt. 119—126. l.
314. *Zombory, Étienne.* Les embarras intérieurs du Continent Américain. Revue de Hongrie. N° 47. 41—48. l.
- FRANCZIAORSZÁG.** 315. *Cholnoky Jenő.* A nyugati harctér. M. Figy. II. köt. 179—182. l.
316. *Diplomate.* Français et Hongrois. Revue de Hongrie. N° 49. 56—60. l.
317. *Gesztesi Gyula.* A világháború s a francia katholicizmus. M. Figy. I. 202—210. l.
318. *Kázmér Ernő.* Franciaország háborúja. M. Figy. IV. 13—27. l.
319. *Kellermann, Bernhard.* Háború az Argonneokban. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. 129 l.) 3 K. — Ism. *ib.* Hét 45. sz.
320. *Kellermann, Bernhard.* Der Krieg im Westen. — Ism. *Irsay Julia.* N. Pest. Journ. 215. sz.
321. *Kellermann, Bernhard.* Franciaország ostroma. M. H. 4. sz.
322. *Petrich Béla.* Jegyzetek a francziák háborújához. Kath. Sz. 702—716. l.
323. *Pioch Georges.* Anatole France és a háború. Világ 228. sz.
324. *Pirkner János (Békei).* A nyugati harczszíntéren. Tanulmány. 3. kiad. Budapest, 1916. Hornyánszky-ny. (8-r. 128 l.) 1 K.
325. *Stratégosz.* A champagnei őszi csata. M. Figy. IV. 261—269 l.
326. *Ujhelyi Péter.* Verdun multja és jelene. M. Figy. II. köt. 56—60. l.
327. A világháború okiratai. Összeállította Eduard Bernstein.

8. A francia sárgakönyv. Diplomáciai okiratok. 1914. Budapest. 1906. Népszava. (8-r. 157 l.) 1 K 50 f.
V. ö. 209.
- HOLLANDIA.** 328. *Vécsei Miklós.* Hollandia fegyveres semlegessége. M. Figy. III. köt. 126—133. l.
329. *Wlassics, Jules de.* »La Hollande d'aujourd'hui et de demain.« (Par un Hollandais.) Revue de Hongrie. N° 36. 10—12. l.
- LENGYELORSZÁG.** 330. *Dabrowski János.* A lengyel légiók. 1915. — Ism. d. Bp. Sz. 167. köt. 155—157. l. — *D. A. M.* Figy. I. 383. l. — *n* — s. Kath. Sz. 328. l. — *ib.* Alkotm. 23. sz.
- NÉMETORSZÁG.** 331. *Geiger, Ludwig.* Die deutschen Juden und der Krieg. — Ism. *Bernstein Béla.* Egyenlőség 11. sz.
332. *Gellért Oszkár.* Bethmann-Hollweg új érvei. (Egy 1912-es orosz mozgosítási akta és Grey javaslata Belgrád megszállására.) Nyugat II. 692—697. l.
333. I. Napoleon és II. Vilmos. M. Figy. III. köt. 67. l.
334. *Székelly Artur.* A békekötés politikája és Bismarck. Nyugat I. 122—125. l.
V. ö. 209. 283. 287. 311. 335. 731. 732. 813.
- OLASZORSZÁG.** 335. *B.* Egy elmaradt hadüzenet. M. Figy. I. 461—463. l. (Olasz-német.)
336. *Balanyi György.* Itália területi követelései. Kath. Sz. 553—567. l. és Délmagyarország 52—56. sz.
337. *Balanyi György.* Az olasz hadüzenet történeti és lélektani háttere. Délmagyarország 58—61. 63—65. sz.
338. *Benedek Károly.* Olaszország és az entente. Világ 56. sz.
339. *Bloch Henrik.* A verbicarói tragédia. (Adalék a »megváltó« Itália kultúrtörténetéhez.) Az Újs. 91. sz.
340. Bundesverrat seit 20 Jahren. — Ism. *Gagyí Jenő.* Tört. Sz. 152. l.
341. *Dengel, Philippe.* Le palais de Saint-Marc dit palais de Venise à Rome. Considérations historico-politiques. Revue de Hongrie. N° 49. 1—12. (Az Österr. Rundschau-ból fordítva.)
342. *Fraknoi Vilmos.* Az olasz képviselőház állásfoglalása és a nemzeti aspirációk. Bp. Sz. 166. köt. 194—228. l.
343. *Fraknoi, Wilhelm.* Italien und Montenegro. (1908 bis 1914.) Deutsche Revue. März.
344. *Pethő Sándor.* Az olasz tárgyalások kritikájához. Alkotm. 261. sz. (Vezércikk.)
V. ö. 756. 758—760. 762. 763. 826.
- OROSZORSZÁG.** 345. *Benedek Károly.* Az orosz hadsereg veszteségei a világháború két esztendeje alatt. Világ 236. sz.
346. *Du Bois, Fr.* La Russie et l'indépendance bulgare. Revue de Hongrie. N° 43. 15—26. l.
347. *Német, Alfred.* Comment la Russie a provoqué la guerre. — Revue de Hongrie. N° 47. 31—40. l.

348. *Német, Alfred.* La mobilisation russe. — Un malentendu selon le roi George V. Deux documents historiques. Revue de Hongrie. N° 35. 8—15. 1.
349. *Sas Andor.* Az orosz veszedelem — irodalmunk tükrében. Uránia 37—41. 1.
350. *Sasvári, Arminius.* Die Irrwege der russischen Politik. (Aus den Memoiren des Fürsten Trubeczkoj.) Kelet Népe 4. füz. 54—64. 1.
351. *Szittyá Emil.* Hogyan szereltek le az orosz forradalmárok? M. Figy. II. köt. 299—302. 1.
352. *Szittyá Emil.* A háború és az orosz forradalmárok. A Cél 568—574. 1.
353. Volhyniában. Uránia. 229—234. 1.
V. ö. 241. 248. 249. 300. 332. 359.
- PORTUGÁLIA.** 354. *Vécsey L.* A portugál hadüzenet háttéréből. Uj Nemzedék 13. sz.
- ROMÁNIA.** 355. *Ardt, Th.* Die territorialen Ansprüche Rumäniens und ihre völkische und wirtschaftsgeographische Grundlagen. 1916. — *Ism. B. Földr. Közl.* 529. 1.
356. Les avatars de M. Take Jonesco. (Ses opinions sur la Russie : »l'ennemie héréditaire de la Roumanie«). Revue de Hongrie. 15 oct. 38—42. 1.
357. *Benedek Károly.* A román hadüzenet diplomáciai előzményei. (A román áruulás hiteles története.) Világ 253. sz.
358. Les Roumains de Serbie. (L'oppression des Roumains assujettis aux Serbes.) Revue de Hongrie 15. oct. 30—37. 1.
359. Roumains et Russes. (La politique russe en Roumanie jugée par des Français.) Revue de Hongrie. 15. oct. 23—29. 1.
360. Die rumänische Krise in Permanenz. P. Lloyd 284. reg. sz.
361. *Stratégosz.* A román beavatkozás katonai alapeszméje. M. Figy. IV. 388—392. 1.
362. *Szittyá Emil.* Jegyzetek a román szfinkszről. M. Figy. III. köt. 306—309. 1.
363. *Szokolay Kornél.* Románia politikája. M. Figy. IV. 270—288. 1.
364. Le traité d'Alliance de la Roumanie avec l'Autriche-Hongrie. Revue de Hongrie. 15. oct. 1—2. 1. — Comment on déclare la guerre. U. o. 3—6. 1.
365. Un plan de guerre roumain contre les puissances centrales. Revue de Hongrie. 15. oct. 43—48. 1.
366. *Vécsey Özséb.* Románia háborúja a politikai földrajz megvilágításában. Kath. Sz. 817—826. 1.
367. X. L'intervention de la Roumanie. Revue de Hongrie. N° 47. 54—56. 1.
V. ö. 289. 761. 765.

- SVÁJCZ.** 368. *Pfeiffer Miklós.* Svájc a háború alatt. Uti benyomások 1915 nyaráról. Kassa, 1916. (16-r. 42 l.) — *Ism. v. i. Prot. Sz.* 631. l.
- TÖRÖKORSZÁG.** 369. *Du Bois, Fr.* Le réveil de la Turquie. *Revue de Hongrie.* N° 33. 6—18. l.
370. *Kázmér Ernő.* Harcz Keletáziáért. *M. Figy.* II. 259—273. l.
371. *Réhid Sařvet Kara Chemseddine Oglu.* Les Turcs en Perse. *Revue de Hongrie.* N° 39. 14—15. l. — *Kara Chemsí.* U. o. N° 44. 12—23. l. N° 45—46. 26—39. l. N° 47. 17—30. l.
372. *Sz. D. v.* Erinnerungen an Enver Pascha. *Tagebuch-Aufzeichnungen.* Kelet Népe 2. 3. füz. 83—86. l.
373. *(tb.)* Törökország és a háború. *Alkotm.* 124. 125. 127. 129. 134. sz.
374. *Ujhelyi Péter.* Az izlám szent háborúja. *M. Figy.* I. 271—274. l.
- V. ö. 386. 734.

10. Egyháztörténet.

- V. ö. 78. 86. 87. 109. 110. 125. 134. 136. 170. 187—189. 317.
375. *Ammundsen Valdemár.* Husz János. Ford. Szeberényi Lajos Zs. Liptószentmiklós, 1915. (8-r.) — *Ism. Daxer.* Theol. Szaklap 75. l.
376. *Elkan, Albert.* Entstehung u. Entwicklung des Begriffs »Gegenreformation«. — *Ism. Holub József.* Tört. Sz. 147. l.
377. *Fekete Mihály.* Az Unigenitus-bulla története. Budapest, 1916. Heisler és Kózol ny. (8-r. 76 l.)
378. *Garber, Josef.* Das Haller Heiltumbuch, stb. 1915. — *Ism. Éber László.* Századok 302—305. l.
379. *Géczy József.* Az egyházi könyvtalalom és könyvbírálat. 1915. — *Ism. Gyalus István.* Könyvszemle 105. l.
380. *Hannay Ferencz.* A kánonjog kodifikációja. B. H. 341. sz.
381. *Höhler, Mathias.* Des Kurtrierischen Geistlichen Rates H. A. Arnoldi Tagebuch vom Emser Kongress 1785. Mainz, 1915. — *Ism. Sipos István.* Kath. Sz. 105. l.
382. *Kiss Jenő.* Az antihellenistikus apologia az őskeresztyén egyházban Quadraturától Lactantiusig. *Theol. Szaklap* 41—50. 142—170. l.
383. *Lukács József.* A pápaválasztás jogtörténete és tételes joga. Nagykanizsa. 1914. — *Ism. Német Ferencz.* M. Kultúra VIII. 474. l.
384. *Luttor Ferencz.* A római Via Nomentanai Szent Ágnes-egyház. (Régészeti tanulmány.) Veszprém, 1916. Egyházm. ny. (4-r. VII, 161 l.) — *Ism. Rhé Gyula.* Veszpr. Hírl. 37. sz. — *Lukcsics József.* M. Kultúra VIII. 468—470. l. és *Religio* 717—721. l.
385. *Luttor Ferencz.* XV. Benedek, a béke-pápa. Budapest, (1916.) Szt. Istv. T. (8-r. 33, 1 l.) 40 fill.
386. *Mosony Lipót.* A konstantinápolyi patriarchátus helyzete a világháborúban. *Kath. Sz.* 340—358. l.

387. *Paulus, N.* Berühmte, doch unechte Ablässe. 1915. — Ism. *Aldásy Antal*. Tört. Sz. 287—289. l.
388. Quellen zur Geschichte der religiösen Bewegung in Deutschland von 1500—1563. — Ism. *Breznay Béla*. Religio 724—728. 805—807. l.
389. *Révész Imre*. Husz János és kora. Prot. Sz. 23—35. l.
390. *Scheffer János*. VIII. Sándor pápa és a bécsi udvar. (1689—1691.) 1914. — Ism. *Patek Ferencz*. Századok 185. l. — *Pelz Béla*. M. Kultúra VII. 369. l. — Havi Közl. 157. l.
391. *Szabó László*. Hol volt a suaciai püspökség? A Tenger 33—40. l.
392. *Vargha Dezső*. Képek a nagy egyházatyák korából. I. rész. Budapest. Szt. István T. (1916.) (8-r. 256 l.) 2 K 40 fill.
393. *Várkonyi Fidél*. Salem. (Töredékek egy híres volt ciszterci apátság történetéből.) Egyh. Közl. 22. 23. sz.
394. *Zoványi Jenő*. A reformáció művelődéstörténeti jelentősége. Debreczeni Lelkeszi Tár. 9. sz. melléklete.
395. *Zsilinszky Mihály*. A protestantismus történelmi értékéről. (Kovács S. Prot. Esték III. köt. 1—12. l.)

11. Művelődéstörténet.

- V. ö. 24. 26. 27. 36—39. 43—46. 93. 94. 113. 121a. 141. 162. 379. 384. 394. 408.
396. *Beer, Karl*. Losungsbücher u. Losungswesen böhmischer Städte im Mittelalter. — Ism. *Aldásy Antal*. Tröt. Sz. 145. l.
397. *Benz, Richard*. Die Renaissance, das Verhängnis der deutschen Cultur. 1915. — Ism. *Elek Artúr*. Az Ujs. 71. sz.
398. *Delbrück, Hans*. Geschichte der Kriegskunst I. Das Altertum. 1908. — Ism. *Balogh Albin*. Tört. Sz. 130—132. l.
399. *Denghy Zsolt*. A hadügyek és a hadművészet fejlődése. Budapest, 1916. Kellner E. ny. (8-r. 39 l.)
400. Epistolae obscurorum virorum. Ford. Barcza József 1914. — Ism. *Zsinka Ferencz*. Prot. Sz. 70—73. l.
401. *Humborg, L.* Die Hexenprozesse in der Stadt Münster. 1914. — Ism. *R. G.* Ethnographia. 234. l.
402. *Macdonell, A. A.* The early history of caste. 1915. — Ism. *Pivány Jenő*. Tört. Sz. 139. l.
403. *Mihalik József*. Az emberi művelődés korszakai. Múz. Könyvt. Ért. 41—52. l.
404. *Oppel Jenő*. A pénzszerzés az újkor elején. (Kovács S. Prot. Esték III. köt. 487—530. l. Külön is. 8-r. 46 l.)
405. *Rácz Lajos*. Leibniz és Magyarország. Akad. Ért. 713—727. l.
406. *Sieghart, Rudolf*. Zolltrennung und Zolleinheit. — Ism. *Lengyel Géza*, Együtt vagy külön? czímmel. Nyugat II. 355—366 l.
407. Táncdüh. (Uj Idők 2. sz.) (A középkori epidemikus táncjárványokról.)
408. *V. R.* Quelques mots sur la religion et la civilisation de la Lithuanie. Revue de Hongrie. N° 33. 24—27. l.

II. Magyar történet.

1. Történetírás.

- V. ö. 15. 91. 555. 577. 748.
409. *Bathó István*. Kéry János élete. 1911. — *Ism. J. K. Tört. Sz.* 512—515. l.
410. *Dékány Kálmán*. Küküllei munkájának kritikájához. *Századok* 90—95. l.
— V. ö. 423.
412. *Gyárfas Tihamér*. 1863—1916. *Turul* 124. l.
413. *Hellebrant Árpád*. A magyar történeti irodalom 1915-ben. Budapest, 1916. (8-r. 64 l.) 1 K. (Századok melléklete.)
414. *Horváth Ödön*. Bredeczky felesége. *Eperjesi Lapok* 7. 8. sz.
415. *Horváth Ödön*. Bredeczky édesatyja. *Eperjesi Lapok* 11. 12. sz.
416. *Horváth Ödön*. Bredeczky naplója. *Eperjesi Lapok* 14. 15. sz.
417. *Horváth Ödön*. Bredeczky jellemzéséhez. *Eperjesi Lapok* 19—21. sz.
418. *Horváth Ödön*. Apróságok Bredeczkyről. Eperjes, 1916. Kósch Á. ny. (8-r. 135 l.)
419. *Joanovicu, D.* Amununte nouă despre S. Clain și G. Sincai. *Telegraful Roman* 40—44. sz.
420. *Kárpiss János*. Cserni Béla. 1842—1916. Gyulafehérv. r. k. főgimn. 1915/16. ért. 8—20. l.
421. *Kemény Lajos*. Szepsi Csombor Márton. *Földr. Közl.* 268—273. l.
422. *Kemény Lajos*. Kaprinay István. *Levéltárosok Lapja* 24. l.
423. *R. Kiss István*. Küküllei munkájának kritikájához. *Századok* 203. l.
— V. ö. 410.
424. *Koszó János*. Fessler Ignác Aurél élete. 1915. — *Ism. Madzsar Imre*. *Századok* 62—65. l. — *f. b.* Athenaeum. 242. l. — *Sas Andor*. *Irodört.* *Közl.* 123. l. — *Henrich Arnold.* *Korr.-Bl. Ver. sieb. Landesk.* 50. l.
425. *Kováts Gyula*. Hajnik Imre rendes tag emlékezete. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVII. 8. sz.) Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. 15 l.) 1 K.
426. *Kovács Lajos János*. Brutus magyar történetének forrásai. *Századok* 42—61. 128—159. l.
427. *Lakos Béla*. Heltai Gáspár és kora. 1913. — *Ism. Schullerus A.* *Korr.-Bl. Ver. siebenb. Landesk.* 47—49. l.
428. *Lehoczky Tivadar*. (1830—1915.) *Arch. Ért.* 35. köt. 366. l.
— *Turul* 124. l.
429. *Márki Sándor*. Pór Antal emlékezete. *Századok* 337—368. l.
430. *Markusovszky Sámuel*. Bél Mátyás. (Kovács S. Prot. Esték III. köt. 612—639. l.)
431. *Ortway Tivadar*. Téglás Gábor. *Tört. Sz.* 539. l. *Századok* 325. l.

- (Ortvay T.) 432. A. D. Ortvay Tivadar. Tört. Sz. 540. l.
 — 433. *Fejérpataky László* beszéde Ortvay Tivadar ravatalánál 1916 júl. 10-én. Akad. Ért. 603. l.
 — 434. Ortvay Tivadar † (1843 nov. 19—1916 júl. 8.) Századok 553—555. l. — Turul 113. l.
 435. Pázmány Dániel. Levéltárosok Lapja 26. l.
 436. *Révész Imre*. Bod Péter mint történetíró. Kolozsvár, 1916. (8-r. 42 l.) 1 K 50 f. — *Ism. Madzsar Imre*. Irodalomtört. 382. l. — *Miklós Ödön*. Dunántúli Prot. Lap 46. sz.
 437. *Révész Imre*. Bod Péter történelmi felfogása. Reform. Sz. 2—7. sz.
 438. *Szegegy Rezső*. Smičiklas Tádé. 1843—1914. Tört. Sz. 405—409. l.
 439. Szentivány Zoltán. 1843—1916. Turul 124. l.
 440. *Szentkláray Jenő*. Debreczeni Bárány Ágoston élete. 1914. — *Ism. — ch — e*. Századok 660. l.
 441. Téglás István. (1853—1915.) Arch. Ért. 364—366. l.
 442. *Thallóczy, Ludw. v.* Johann Christian v. Engel und seine Korrespondenz. 1915. — *Ism. d.* Bp. Sz. 167. köt. 318—320. l. — *Patak Ferencz*. Századok 658. l.
 (Thallóczy L.) 443. *Csánky Dezső* beszéde Thallóczy Lajos ravatalánál 1916 decz. 4. Akad. Ért. 748—750. l. — A magyar imperium czímmel. B. H. 338. sz.
 — 444. *Gárdonyi Albert*. Thallóczy Lajos. 1854—1916. M. Figy. IV. 458—461. l.
 — 445. *Mosony Lipót*. Thallóczy Lajos és a török-magyar levéltári kutatások Konstantinápolyban. Alkotm. 346. 347. sz.
 — 446. Thallóczy Lajos. 1854—1916. B. H. 335. sz. — Turul 123. l. — *Bede Jób*. Világ 336. sz.
 447. *Thewrewk József (Ponori)* önéletrajza. Közli Ponori Thewrewk Emil. Irod. Tört. Közl. 186—201. l.

2. Történet általában.

- V. ö. 21. 116. 143. 168. 182.
 448. *Bellaagh Aladár*. Nagy németek rólunk. M. Figy. I. 164—185. l.
 449. *Buza László*. A magyar szent korona igényei a volt mellékországokra. Bp. Sz. 167. köt. 397—429. l.
 450. *Cserny, K. v.* Deutsch-ungarische Beziehungen. 1915. — *Ism. G. Kath. Sz.* 679. l.
 451. *Egyed István*. Bolgár-magyar kapcsolatok. A Cél 17—20. 86—91 l.
 452. *Erdélyi Lajos*. A székelyek eredete nyelvjárásaik alapján. Ethnographia 37—46. l.
 453. *Fischer, Emil*. Wo lag das Hauptland der Kumanen, die »Comania Alba«? Korr.-Bl. Ver. sieb. Landesk. 35—38. l.

454. *Gorzó Gellért*. A magyar nemzet tragikumája. Sajóvidék 32—34. sz.
 455. *Győrffy István*. Magyarország régi balkáni birtokai. Földr. Közl. 19—37. l.
 456. A hazai románok története. Élet 37. sz.
 457. *Hollóssy, Stefan*. Die Ungarn und die Geschichte Osteuropas. Kelet Népe 7. 8. füz. 63—67. l.
 458. *Jász Géza*. A történelmi magyarság rendeltetése. A Cél 467—469. l.
 459. *Kalmár Antal*. Magyar bánságok Szerbiában. A Nap 24. sz.
 460. *Karácsonyi János*. A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig. Nagyvárad, 1916. (Bp. Szt. Istv. T.) (8-r. 160 l.) 3 K. — Ism. *Lukcsics József*. Kath. Sz. 789. l. — M. Figy. III. 317. l. — (tb.) Alkotm. 182. sz. — B. H. 182. sz. (Vezércikk.) — (la) Nagyvárad Napló 142. sz.
 461. *Karácsonyi János*. A tótok. A Cél 414—423. l.
 462. *Réz, Michael v.* Österreich und Ungarn. Ung. Rundschau V. 195—198. l.

3. Részletes történet 1301-ig.

- V. ö. 90. 184. 895—897. 1008—1011. 1032. 1052. 1119. 1215. 1225. 1228. 1237. 1238.
 463. Egy Árpádkori végrendelet. Közli *Kemény Lajos*. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 78—81. l.
 464. *Gálócsy Zoltán*. Az aradi országgyűlés. Gyöngyösi Irod. Társ. Évkönyve III. 143—151. l.
 465. *Heller Bernát*. A Csanád-monda főeleme. Ethnographia 161—168. l.
 466. *Hendel Ödön*. Attila emlékezete a Venetóban. M. Figy. III. köt. 292—297. l.
 467. *Hodinka Antal*. Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. »Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye« köteteiből fordította —. Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. 510 l.) 16 K.
 468. *Hóman Bálint*. Egy 1256. évi esztergomi oklevélpár. Turul 101—104. l.
 469. *Kalmár Antal*. A magyarok és a németek első katonai szövetsége. M. Figy. III. köt. 379—383. l. és P. N. 114. sz.
 470. *Karácsonyi János*. Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. 2.) Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. 34 l.) 80 fill. — Ism. *Patek Ferencz*. Századok 389—392. l.
 471. *Karácsonyi János*. Szent László délvidéki hódításai. (Kivonat.) Akad. Ért. 34—39. l.
 472. *Lovas Elemér*. B. Margit történetének részletes forráskritikája. Pannonhalmi főiskola 1915/16. évkönyve 203—346. l. — Ism. *Király György*. Irod. tört. Közl. 492. l.

473. *Marczali Henrik*. A Botond-monda történeti kapcsolatai. Akad. Ért. 90—100. l.
474. *Márki Sándor*. Magyar középkor. 1914. — *Ism. vi. Prot. Sz.* 379. l. — *Kiss Albin*. M. Kultúra VII. 446—451. l. — *K. R. Egyh. Közl.* 13. sz.
475. *Mikes János gr.* Szent István a honalapító. Szentbeszéd, melyet a budavári koronázó főtemplomban mondott 1916 augusztus hó 20-án. Budapest, 1916. Stephaneum. (8-r. 10 l.)
476. *Rolkó Béla*. Szent István keze a küzdő magyar fölött. Ünnepi beszéd Szent István király napjára. Irta és az esztergomi főszékesegyházban 1916 augusztus 20-án elmondotta — Esztergom, Buzárovits-ny. (8-r. 14 l.)
477. *Schneider, Fedor*. Ein Schreiben der Ungarn an die Kurie aus der letzten Zeit des Tatareneinfalles. (2. Febr. 1242.) Mitteil. d. Inst. Öst. Gesch. 36. köt. 4. füz.
478. *Vargha Damján*. Csodatételek a Margit-legendából. Ráskai Leának, a dömés-apácának 1510-ből származó írása szerint. Élet 52. sz.
479. *Vasshegyi Emília*. II. Endre kereszteshadjárata. Doktori értekezés. Budapest, 1916. Neuwald Illés utód. ny. (8-r. 60 l.)

4. 1302—1526.

- V. ö. 6. 90. 410. 423. 894. 917. 1018. 1019. 1049. 1231. 1236.
480. *Ackermann Kálmán*. Nagy idők nagy csatái a rigómezőn. Zászlónk XVI. 4. sz.
481. *Angyal Dávid*. Jelentés dr. Szabó Dezsőnek: A magyar nemzet önállóságáért . . . vívott küzdelmek története stb. 1505—1526. cz. pályamunkáról. Századok 427—431. l.
482. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. XIII. Diplomata annorum 1360—1366. continens. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Sabrao T. *Smičklas*. Uredili Marko Kostrenčić, Emilije Pl. Lasdowski. Svez. XIII. Zagreb. Jugosl. Akad. 1915. (8-r. VII, 764, 1 l.). — VIII—XII. köt. *ism. Baranyai Béla*. Századok 384—389. l.
483. *Dabrowski, Jan*. Studija nad stosunkami polsko: wegierskimi w. XIV. w. I. 1915. — *Ism. Divéky Adorján*. Századok 67. l.
484. *Divéky Adorján*. Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. 1914. — *Ism. Békefi Remig*. Tört. Sz. 386. l.
- (Hunyadiak.) 485. *Forster Gyula báró*. Hunyadi János származása és családja. Bp. Sz. 165. köt. 390—410. 166. köt. 36—51. l.
- 486. *Forster Gyula br.* Zsigmond király 1409. évi adománylevele. (Kivonat.) Akad. Ért. 77—90. l.
- 487. *R. Kiss István*. Mátyás király nádori törvénye. (Kivonat.) Akad. Ért. 166—171. l.
- 488. *Oszwald Arisztid*. Hunyadi ifjúsága. Tört. Sz. 354—365.

- 490—511. l. és Történeti értekezések. 10. sz. Budapest, 1916. Franklin ny. (8-r. 73 l.)
- 489. *Persán Ádám*. Az erdélyi győzelem és Hunyadi stratégiája. Alkotm. 277. sz.
- 490. *Szegedy Rezső*. Mátyás királylyá választása a délszláv népköltészetben. Ethnographia 47—60. l.
- 491. *Takáts Sándor*. A holt királyról. Az Ujs. 293. sz. (Mátyás király.)
492. *Ivic, Aleksa*. Neke isprave iz bečkog državnog arkiva. Vjesnik XVII. 251—259. l.
493. *Kálmán Ödön*. Mióta hívják a jászokat filisteusoknak? Századok 378—383. l.
494. *Karácsonyi János*. Magyarországi románok harcza a havasalföldi románok ellen. Alkotm. 324. sz. (1429—1479.)
495. *Körmendy Viktor*. Az első Habsburg magyar trónon. A Társaság 52. sz. (Albert.)
496. *Milleker Bódog*. Délmagyarország a középkorban. 1915. — Ism. L—s. Délmagyar. Közl. 59. sz.
497. *Ortway, Theodor*. Die Rechtgläubigkeit der Maria von Habsburg und ihres Gemahls Ludwig II. von Ungarn. Ungar. Rundschau V. 162—194. l.

5. 1526—1711.

- V. ö. 17. 73. 131. 409. 419. 421. 426. 427. 1012. 1016. 1021—1025. 1044. 1101.
498. *Angyal, Zoltán*. Rudolfs II. ungarische Regierung ; Ursachen, Verlauf und Ergebnis des Aufstandes Bocskay. Inaugural : Dissertation der philosophischen Fakultät der Universität Bern. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. 125 l.) — Ism. Századok 529. l. — *ri*. Prot. Sz. 382. l.
499. *Ballagi Atadár*. Koronázott-e Illésházy ? P. H. 350. sz. 11. lap.
500. *Barakonyi Ferencz* levele. (1668.) Közli K. L. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 164. l.
501. *Básta György* levelezése. (1597—1607.) Kiadta Veress Endre 1909—13. — Ism. *Takáts György*. Tört. Sz. 274—280. l.
- (Bethlen G.) 502. *Bethlen Gábor* levelei Illésházy Gáspárhoz. Kiadta Szádeczky K. L. 1915. — Ism. *r—i*. Prot. Sz. 629. l.
- 503. *H. J.* Bethlen Gábor neve a stájer nép ajkán. Tört. Sz. 155. l.
- 504. *Melich János*. Bethlen Gábor legújabbban felfedezett levelei. M. Nyelv 68—74. l.
- 505. *Miklós Ödön*. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György ismeretlen levelei. Dunántúli Prot. Lap 43. 44. sz.
506. *Bornemisza István* levele Diák Imréhez. (1708.) Közli *Kemény Lajos*. Hadtört. Közl. 202. l.
507. *Deák Gyula*. Dobó István emléke. Gyöngyösy Irod. Társ. Évkönyve III. 157—462. l.

508. *Ferenczi Zoltán*. Balassa Bálint és Ferencz haláláról Vizkeleti Tamás († 1611.) egykorú naplójában. Akad. Ért. 180. l.
509. *Gyexa Gyula*. Carafa és az eperjesi vértörvényszék. Rozsnyó, 1913. — *Ism. Zs. F. Századok* 191. l.
510. *Gyöngyösy László*. Az Andrásnyak és Gyöngyösy István. Gyöngyösy Irod. Társ. Évkönyve III. 23—40. l.
511. *Györy Árpád*. A Czobor—Strahlenheim-párbaaj története. Tört. Sz. 366—378. l.
512. *Homonnai Betti*. Veér Judit életrajza. 1914. — *Ism. Zs. F. Századok* 190. l.
513. *Horvat, Rudolf*. Hrvatski sabor proti Varaždincima god 1613 i 1614. Vjesnik XVIII. 80. l.
514. Jelentés az ifj. Bojári Vigyázó Sándor-jutalomról. Akad. Ért. 472—481. l. (Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig.)
515. *K. L.* Költ az táborban. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 81. l. (1562.)
516. *K. L.* Egy lovagias ügy. (1619.) Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 166. l.
517. *K. L.* Kassai követek az ónodi országgyűlésről. (1707.) Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 162—164. l.
518. *Kemény Lajos*. Két politikai beszéd. (1644.) Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 127—130. l.
519. *Kemény Lajos*. Mikor lett Tinódy kassai polgár? Századok 421. l.
520. *Kemény Lajos*. Egri Miklós. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 87—89. l. (1562.)
521. *Klaid, Vjekoslav*. Banovanje Kneza Nikole Frankopano Tržačkoga. (1617—1622.) Rad jugosl. Akad. 211. köt. 93—261. l.
522. *L. A.* Franciaország erdélyi barátja kétszáz év előtt. Világ 275. sz. (A Journal des Débats Bethlen Miklósról írt cikke.)
523. *Laszowszki, Emil*. Grgur Majcen, hrvatski dobrotvor XVI. vijeka. Vjesnik XVII. 318—323. l.
524. *Lelkes Nándor József*. Egy beszélő reliquia. Alkotm. 133. sz. (Maszelnik Márton hadnagyról. 1705.)
525. *Marczali Henrik*. Az első román hódítás Erdélyben. Az Ujs. 285. sz.
526. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Vol. XXXVIII. Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Vol. II. Habsburški spomenici kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Urevio *Emilij Lasowszki*. Knjiga II. : Od godine 1531. do godine 1540. Zagreb, 1916. (8-r. VI 582 l.)
527. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Vol. XXXIX. Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae,

- Slavoniae Vol. III. Hrvatski saborski spisi. Uredio *Ferdo Sčić*. Knj. III. Od Godine 1557 do godine 1577. Zagreb, jugosl. Akad. 1916. (8-r. XXXVI, 532 l.) 8 K.
528. *Onodi János* levele Győri Ferenczhez. (1706.) Közli *Kemény Lajos*. Hadtört. Közl. 201. l.
529. *Pap József*. A bajor örökösödési háború és gróf Eszterházy Károly egri püspök. Egri Egyházm. Közl. 17. sz.
530. *Pethő Sándor*. Régi hivatalos jelentések. Uj Nemzedék 40. sz.
531. II. Petróczy István és Révay Erzsébet levelei (1690—1699). A zay-ugróczi gróf Zay-könyvtárból közzéteszi *Kovács Sándor*. (Magyar Prot. Történelmi Emlék I.) Budapest, 1916. Hornyánszky V. ny. (8-r. 66 l.) 1 K 60. (Megjelent az Ösvény 1915 és 1916. évfoly.-ban is.)
- (II. Rákóczi F.) 532. Adalék Rákóczi Ferencz katonaságához.. (1710.) — Közli *Kemény Lajos*. Hadtört. Közl. 203—205. l.
- 533. *Ballagi Aladár*. Az igazi Rákóczi. Budapest, 1916. Rényi K. (8-r. 204 l.) 5 K. — Ism. *Kacziány Géza*. P. N. 123. sz. és Világ 123. sz. — *Kiss Dezső*. Uj Nemzedék 21. sz. — (*ib.*) Alkotm. 136. sz. — *F. E.* Budapest 127. sz. — P. H. 119. sz.
- 534. *Ballagi Aladár*. A száműzött Rákócziról. M—g. 37—44. sz. és Magy. Pajzs 14—20. sz.
- 535. *K. L.* Nagyúri vendégek Rákóczi udvarában. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 130. l. (1707.)
- 536. *Lampérth Géza*. A glóriás Rákóczi. 2. kiadás. Budapest, 1916. Élet. (8-r. 40 l.) 80 fill.
- 537. *Márki Sándor*. Rákóczi adriai tervei. (Magyar Adria-Könyvtár 9.) Budapest, 1916. Ráth M. (8-r. 52 l.) 50 f. — Ism. *Koch Nándor*. M. Kultúra VII. 371. l.
- 538. *Pethő Sándor*. A Szekfü-ügy. Uj Nemzedék 16. sz. — *Kézai*. Ú. o. 19. sz. — *Báthory Endre*. Ú. o. 21. sz.
- 539. *Polonius*. A Szekfü-ügy. Hét 19. sz.
- 540. *r.* Ismét a Szekfü-ügy. A Cél 21—23. l.
- 541. II. Rákóczi Ferencz imái a háborúban. Kath. Nevelés 33. l.
- 542. *Schöner Ferencz*. Munkáctól Rodostóig II. Rákóczi Ferencz élete. — Ism. *Loschdorfer Aladár*. Egyh. Közl. 3. sz.
- 543. *Schöpflin Aladár*. Aforizmak a Szekfü-ügy körül. Nyugat I. 503—508. l.
- 544. *Szekfü Gyula*. A száműzött Rákóczi.— Ism. Ösvény 140—142. l.
- 545. *Szekfü Gyula*. Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit? Budapest, 1916. Dick. (8-r. 143 l.) 2 K 50 f. — Ism. *tb.* Alkotm. 107. sz. — Nyelvészeti szempontból ism. *Simonyi Zsigmond*. Nyelvőr 241—244. l. — M—g. 106. 107. 112. 119. sz.
- 546. Szekfü forrásai hamisítványok. M—g. 11. sz. (Ballagi A. akad. felolvasásának kivonata.)

- 547. Szekfü és a Magyar Figyelő. M. Figy. II. 229—231. l.
548. Rákóczi-adománylevelél 1669-ből. Közli *Daróczy Zoltán*. Adal. Z. V. T. 64. l.
549. *I. Rákóczi György* Abauj vármegyéhez. I—III. (1644—45.) Közli *Czobor A.* Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 171—173. l.
550. *Ráskay Gáspár* Bebek Ferenczhez. Közli *Kemény Lajos*. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 90 l. (1530.)
551. Rigó Wancsay Balázs panasza. (1665.) Közli *K. L.* Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 167—169. l.
552. *Románecz Mihály*. Beszéd Bercsényi Miklós arcképének leleplezésekor. Gyöngyösy Irod. Társ. Évkönyve III. 40—53. l.
553. *Rv.* Die Hohenzollerin auf dem siebenbürgischen Fürstenthron. Siebenb. Deutsch. Tageblatt 13021—22. sz.
554. *Sántay Mária*. Zrinyi és Marino. Budapest, 1915. Neuwald-ny. (8-r. 32 l.) — Ism. *Király György*. Irod.-tört. Közlem. 251. l.
555. *Sörös Pongrácz*. Statileo János életéhez. Pannonhalmi főisk. 1915/16. évkönyve 3—56. l.
556. *Srs.* A magyar országgyűlés Rákos neve. Századok 553. l.
557. *Szabó Dezső*. A magyar országgyűlés Rákos neve. Századok 684. l.
558. *Takáts Sándor*. A szent korona Lőcsén. Közl. Sz. vm. m. 110—112. l.
559. *Takáts Sándor*. Magyar rabok olasz gályákon. Az Ujs. 12. sz.
560. *Takáts Sándor*. Kanizsai Dorottya. Az Ujs. 130. sz.
561. *Takáts Sándor*. Az udvari ember. Az Ujs. 256. sz. (Forgách Zsigmond.)
562. *Takáts Sándor*. Zrinyi Miklós nevelőanyja. (Lobkovitz Poppel Éva.) Bp. Sz. 167. köt. 161—192. 352—396. l. 168. köt. 24—61. 216—237. l.
563. *Takáts Sándor*. A püspök-kapitányok. Az Ujs. 154. sz.
564. *Teleki Mihály* levelezése. Szerk. Gergely Sámuel. VII. köt. 1675—77. (Gr. Széki Teleki-család oklevéltára.) Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. LVII, 626 l.) 10 K. — *Gergely Samu*. Akad. Ért. 620—629. l. — Ism. *r—i.* Prot. Sz. 629. l.
565. *Thököly Imre fejedelem* levele egy vádlott nő ügyében. Közli *K. L.* Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 83. l.
- (Török hódoltság.) 566. A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. 1553—1589. Budapest, 1915. — Ism. *d.* Bp. Sz. 165. köt. 305—311. l. — *Erdélyi Lajos*. E. Ph. K. 646. l. — *Zsinka Ferencz*. Századok 636—645. l.
- 567. Emlékek, Török-magyarkori történelmi —. II. osztály : Irók. V. kötet. Török Történetírók. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából fordította és jegyzetek-

- kel kísérte *Karácson Imre*. III. kötet. 1566—1659. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta *Szekfü Gyula*. (Kiadva a Feridun Bey-alapítványból.) Budapest, 1916. Akademia. 8-r. VII 446 l.) 12 K.
- 568. *Halász Imre*. Török-magyar vonatkozások. Nyugat I. 437—448. 527—543. 605—617. 669—682. l.
- 569. Hamzabek János levelei a jolsvai és rátkai bírónak. (XVI. század.) Közli *Kárffy Ödön*. Hadtört. Közl. 451. l.
- 570. Ibrahim egrí pasa levele a kassai főkapitányhoz. (1632.) Közli *Merényi Lajos*. Hadtört. Közl. 195—197. l.
- 571. Kászon basa levele Miskolcz városához. (1663.) Közli *Kárffy Ödön*. Hadtört. Közl. 232. l.
- 572. Levelek a török hódoltság korából. Közli *Kárffy Ödön*. Hadtört. Közl. 192—195. l.
- 573. Magyar rabok és rabnők török-tatár fogságban. Közli *Dongó Gy. Géza*. Adalék. Z. V. T. 50—52. l.
- 574. Oklevéltár, Török-magyar —. 1533—1789. — Ford. *Karácson Imre*. 1914. — Ism. *Zsinka Ferencz*. Századok 286—290. l.
- 575. *Polgár Iván*. Török imaházak Magyarországon. Élet 3. sz.
- 576. R—s. A magyar íródeákok. Sárosp. Reform. Lapok 7. sz. (Takáts »Rajzok a török világból« munkája nyomán.)
- 577. *Szekfü Gyula*. A hódoltságkorabeli török történetírók. Tört. Sz. 321—353. 449—479. l.
- 578. *Takáts Sándor*. Rajzok a török világból. 1. 2. 1915. — Ism. *d. Bp. Sz.* 168. köt. 146—152. l. — *Horváth K.* Polgárisk. Közl. 28—30. l. — *Srs.* Századok 650—655. l. — *R—s.* Sárosp. Ref. Lap. 7. sz. (A »Magyar íródeákok cízzel.) — *s—r.* Az Ujs. 116. sz. — *Szekfü Gyula*. E. Ph. K. 122—125. l. — *Velledits Lajos*. Irodalomtört. 428. l. — Néptanít. Lap. 7. sz. — *Alexander Bernát*. »Aus der Zeit der Türkennot« cízzel P. Lloyd reg. 53. sz. — *R—s.* Tolna vármegye 14. sz.
- 579. *Takáts Sándor*. Katonatemetés a török világban. Az Ujs. 215. sz.
- 580. *Takáts Sándor*. Egy derék budai basa. Uránia 4—6. l.
- 581. *Takáts Sándor*. Szokolli Ibrahim beglerbég. Az Ujs. 278. sz.
- V. ö. 892. 911. 912. 943. 1006.
582. *Vadász Pál*. Vadászy Pál fülekvári al- s nádori jászkun főkapitány a XVII. században. Szolnok, 1916. (8-r. 23 l.)
583. *Vanino, Miroslav*. Revizija ugarskoga ustava za Leopolda I. i njegovih nasljednika. Vjesnik XVII. 223—237. l.
584. *Vanino, Miroslav*. Izvornik oporuke grofa Nikole Frankapano Tržačkoga od 4. rujna 1634. spotordom Ferdinanda II. Vjesnik XVII. 351. l.
585. *Veress Endre*. Berzeviczy Márton. 1911. — Ism. *Zsinka Ferencz*. Tört. Sz. 387—390. l.

6. 1712—1849.

- V. ö. 79. 183. 414. 418. 422. 424. 430. 436—437. 440. 442. 1014. 1016. 1017. 1030. 1031. 1039—1041. 1050. 1127. 1211.
586. *Angyal Dávid*. Magyar politikai perek a XIX. század első éveiben. Századok 433—443. l.
587. *Askenazy, M.* La Hongrie et la Galicie en 1830. La Revue Polit. Intern. 1916. 19. sz.
- (**Görgey.**) 588. *Adorján Andor*. Görgey. Uj Idők 23. sz.
- 589. *Cholnoky Viktor*. Görgei Arthur. Hét 22. sz.
- 590. *Fabó Bertalan*: Görgei. Egyenlőség 22. sz.
- 591. *Farkas Emőd*. Görgei Artur. Budapest 143. sz.
- 592. *Görgei Artur* (1818—1916.) Az Ujs. 141. sz. — *v. r.* Élet 22. sz. Prot. Szemle 392. l. — Vas. Ujs. 22. sz. — Hungary 7. sz. — Siebenb. Deutsch. Tageblatt 12971. sz. — Orsz. Világ 22. sz.
- 593. *Görgey*. Uj Nemzedék 22. 23. sz. (Beóthy Ákos: »A magyar államiság fejlődése« munkájából kivonat.)
- 594. *Görgey István*. Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. VIII 454 l.) 6 K. — *Ism.* — *y s.* Századok 503—510. l. — *V. M.* Irodalomtört. 433. l. — *Árpád*. (Budapest.) Die Zeit 49. 51. sz. — *Marczali Henrik*. P. Lloyd. 184. sz.
- 595. Görgei Artur halálára. Egyenlőség 22. sz. (Görgei levele Kohn Sámuelhez facsimileben.)
- 596. *Gyalokay Jenő*. Görgey mint hadvezér. Századok 444—476. l. — *Kacziány Géza*. »Egy Görgei-védő.« M—g. 357. sz.
- 597. *Ignotus*. Görgey. Nyugat. I. 703—706. l.
- 598. *Jászai Mari*. Görgei. P. N. 143. sz. (A P. N. 1910. karácsonyi számából átvett megemlékezés.)
- 599. *Kozma Andor*. Ecce homo. P. Lloyd reg. 141. sz.
- 600. *Kozma Andor*. A kormányzó és a tábornok. Az Ujs. 143. 144. sz.
- 601. *Marczali Henrik*. Görgei Artur. 1818—1916. Bp. Sz. 166. köt. 321—324. l. — P. Lloyd 153. sz.
- 602. *Mikszáth Kálmán ifj.* Görgei Arthur. M. Figy. III. köt. 192—209. l.
- 603. *Miles*. Görgei hadvezéri pályája. Külügy-Hadügy 23. sz.
- 604. *Pauer Miksa (Budahegyi)*. Görgey Artur tábornok. 1818—1916. A Hadsereg 8. sz.
- 605. *Pethő Sándor*. Görgei mint hadvezér. M. Figy. IV. 1—12. l.
- 606. A tábornok halála. M. Figy. II. köt. 321. l.
- 607. (*ib.*) Görgey jellemének kifejlődése. Alkotm. 175. 177. sz.
- 608. *Verő György*. Ein Spaziergang mit Görgey. N. Pest. Journ. 143. sz.
609. *Hajnóci R. József*. Csáky Imre gróf történelmi szerepe. Szepesi Hírnök 72. s. köv. sz.

- (**Hóra-lázadás.**) 610. *Dékáni Kálmán*. A Hóra-lázadás abrudbányai pusztításának egykorú leírása. Hadtört. Közl. 435—438. l.
- 611. *Olcváry Odön*. A Hóra-lázadás elfojtására vezényelt karhatalom magatartása. Hadtört. Közl. 107—142. l.
- (**Kossuth L.**) 612. *Simonyi Zoltán*. Kossuth Lajos és Bismarck. Korponai Közl. 1. sz.
- 613. *L. Sipos Kamilló*. Liszt Frigyes és Kossuth Lajos. M—g 266. sz.
- 614. *L. Sipos Kamilló*. Kossuth Lajos és a vámműg. M—g. 287. sz.
- 615. (*ib.*) Kossuth Lajos és a világháború. Alkotm. 79. sz. — *Pethő Sándor* megjegyzése és *Túri B.* válasza. U. o. 82. sz.
- V. ö. 639.
616. *Leskő József*. Lonovics József szerepe az 1832—34-iki országgyűlésen. Egri egyházmegy. Közl. 9. sz.
617. Die letzte Krönung zu Pozsony am 28. September 1830. Pressb. Ztg. 354. reg. sz.
- (**Mária Terézia.**) 618. *Beöthy Zsolt*. Mária Terézia emlékünnepe. (Rektori beszéd a budapesti tud. egyetemnek 1916 május 13-diki ünnepi ülésén.) Bp. Sz. 166. köt. 462—470. l.
- 619. *Császár Elemér*. Mária Terézia magyar testőrei. B. H. 342. sz.
620. *Móricz Pál*. »James báró« leveleiből. (Adalékok az 1840-es esztendő történetéhez.) M—g. 212 és 235. sz.
- (**Nemesi fölkelés.**) 621. *Gyalokay Jenő*. A biharvármegyei nemes insurrectio 1805-ben. Hadtört. Közl. 438—442. l.
- 622. Nemesi felkelés számára megállapított egyenruhatervezet. (1809.) Közli *Dékáni Kálmán*. Hadtört. Közl. 205—207. l.
- 623. *Schiff Péter*. A krassói nemes hadak felkelése 1809-ben. Lugosi áll. főgimn. 1915/16. ért. 13—27. l. Külön is. — Ism. Századok 531. l.
- (**Pragmatica Sanctio.**) 624. *Csekey István*. A magyar *pragmatica sanctio* írott eredetijéről. (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. I. köt. 7. sz.) Budapest, 1916. Akademia. (8-r. 88 l.) 4 K. — Ism. *Buza László*. M. Figy. III. 319. l. — *Wlassics Gyula*. Bp. Sz. 167. köt. II. l.
- 625. *Csekey, Stefan*. Das handschriftliche Original der ungarischen Pragmatischen Sanction. P. Lloyd 11. sz. — *Turba, Gustav*. U. o. 17. sz. — *Csekey St.* U. o. 24. sz. (Turba adatait czáfolja.)
- 626. *Jóó Gyula*. A magyar *Pragmatica Sanctio*. Kecskeméti Lapok 107. sz.
- 627. *Winkler, Arnold*. Studien über Gesamtsstaatsidee, Pragmatische Sanktion und Nationalitätenfrage. — Ism. *Wlassics Gyula*. Bp. Sz. 167. köt. 12—14. l.
- V. ö. 722.
628. *L. Sipos Kamilló*. List Frigyes és Magyarország. M—g. 141. sz.
- (**Szabadságharcz.**) 629. *a. j.* Horvát foglyok legyilkolása 1848-ban. Kőszeg és vid. 51. sz.
- 630. *B. A.* A szabadságharcz vezérei. Külügy-Hadügy 29. sz.
- 631. *Bernstein Béla*. A magyar zsidóság az 1848/49-iki szabadságharczban. Zsidó diákok könyve. 1916. 7—14. l.
- 632. *Csernyus Manó* 1849-iki vértanu. (Képpel.) Vas. Ujs. 44. sz.

- 633. *Deréki Antal*. Színész honvédek a szabadságharcban. M—g. 92. sz.
- 634. *Gyalokay Jenő*. A nagyszebeni hadosztály felbomlása. 1849 július 12—20. Hadtört. Közl. 150—187. l.
- 635. *k. g.* Uj adatok a moóri csatáról. M—g. 110. sz.
- 636. *Kacziány Géza*. Háromszék hősiei védelme 1849-ben. M—g. 243. 244. sz.
- 637. *Kacziány Géza*. Bem apó Erdélyben. M—g. 247. sz.
- 638. *Kacziány Géza*. Budavár ostroma 1849-ben. M—g. 141. sz.
- 639. *Kacziány Géza*. Egy fejezet a rágalmak könyvéből. M—g. 220. sz. (Szöllősy Ferencz. »Kossuth és a magyar emigráció török földön» Lipcse, 1870. cz. munkájáról.)
- 640. *Magyar Győző*. Egy evangélikus pap a szabadságharcban. (Kovács S. Prot. Ésték III. köt. 425—444. l.) (Wimmer Gottlieb Ágost.)
- 641. *Márki Sándor*. Adalékok a szabadságharc történetéhez. (I. Német kézirat a szabadságharczról. II. Serguel János aradi naplója.) Hadtört. Közl. 387—407. l.
- 642. *Pethő Sándor*. A szabadságharcz eszméi. (Az Élet könyvei.) Budapest, 1916. Élet. (8-r. 224 l.) 4 K. — Ism. *Gesztesi Gyula*. M. Figy. IV. 155—158. l. — *Halász Imre*. Nyugat II. 886—889. l. — (tb.) Alkotm. 224. sz. — *Túri Béla*. Élet 36. sz.
- 643. *Piukovich Sándor*. A márcziusi törvények magyarázata. Besztercebánya és vid. 16—18. sz.
- 644. *L. Sipos Kamilló*. Az oláh árulás multjából. M—g. 308. sz. (A Magyar Nemzeti Igazgatóság működéséről.)
- 645. *Szakács Andor*. Az 1848-iki magyar-német szövetségi terv. (Adalékok a negyvennyolczadiki magyar államférfiak és a közvélemény külpolitikai törekvéseihez.) Új Nemzedék 19. 21. 23. 25. 27. 30. 34. sz.
- 646. *Tüskés Dezső*. A szabadságharcból. (Tüskés János honvédhadnagy emlékei.) M—g. 85. 88. sz.
- (**Széchenyi István**.) 647. *Charmatz, Richard*. Kürnberger und Széchenyi. P. Lloyd 127. sz.
- 648. *Élek Oszkár*. Erdély és a legnagyobb magyar. Uránia 296. sz.
- 649. *Friedreich István*. Gróf Széchenyi István. II. köt. 1915. — Ism. *Császár Elemér*. Irod. Közl. 486—488. l. *Imre Sándor*. Irodalomtört. 208—210. l. — Az I. II. köt. ism. *Tauber Sándor*. Religio 237—240. l.
- 650. *Viszota Gyula*. Széchenyi Hitel című művének keletkezése. Bp. Sz. 167. köt. 321—351. l.
- 651. *Viszota Gyula*. Széchenyi és az 1816-iki bécsi lóversenyek. Akad. Ért. 107—114. l.
- 652. *Viszota Gyula*. Széchenyi Politikai Programtörvényeinek keletkezése és hatása. Tört. Sz. 64—97. l.
653. *Wertheimer Ede*. Magyarország és a forradalmi propaganda.

- (A mult század harminczas és negyvenes éveiben.) Századok 97—115. 225—238. l.
654. *Wertheimer Ede.* Uj adatok a magyar ó-conservativok történetéhez. Tört. Sz. 98—127. l. (Eleje a mult évi folyamaban.)
655. *Wertheimer, Eduard v.* Neue Beiträge zur Geschichte der ungarischen Alt-Konservativen. Ung. Rundschau V. 107—129. l. (Eleje a IV. köt.-ben.)
656. *Wlassics Gyula.* Az ausztriai közjogi irodalom és Magyarország. (Jäger, Tezner és a közös intézmények címere.) Budapest, 1916. Kilián biz. (8-r. 15 l.) 80 f.

7. 1850-től napjainkig.

V. ö. 67. 68. 70. 76. 122. 151. 152.

- (*Andrássy.*) 657. *Fraknoi, Wilhelm.* Andrássy, Bismarck, Crispi im Jahre 1877. Deutsche Revue. Juli. — Ism. *syd.* Alkotm. 200. sz.
- 658. *syd.* Andrássy, Bismarck, Crispi 1877-ben. Alkotm. 200. sz.
- 659. *Andrássy, Graf Julius.* Einfluss der inneren Politik Ungarns auf die auswärtige Politik der Monarchie. Kelet Népe 9. 10. füz. 10—17. l.
- 660. *Buss, J. P.* Graf Julius Andrássy und die österreichisch-ungarische Orientpolitik. Die Grenzboten No. 89.
- (*Deák F.*) 661. *Deák Ferencz* husvétii czikke és a kiegyezést védő beszéde. Bevezetést írta Fayer Gyula. (Magyar Könyvtár 851—852.) Budapest. (1916.) Lampel R. (16-r. 94 l.) 30 fill.
- 662. *Balogh, Paul.* Franz Deák in der Wiener Hofburg. P. L. 210. sz.
- 663. *Biró Pál.* Deák, Andrássy, Tisza. Az Ujs. 23. sz.
664. *Dézsai Lajos.* Bárá Jósika Miklós. (Magyar Történelmi Életrajzok XXXII. évf.) A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának segélyezésével kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 1916. (8-r. 451 l.)
- (*Eötvös J.*) 665. *Eötvös József br.* levelei Falk Miksához a 67-iki koronázási hangulatról. Az Est 355. sz. 7. lap.
- 666. *Apponyi Albert gr.* Eötvös Józsefről. Iskolák Ujságja 7. sz.
- 667. *Concha Győző.* Montalembert és Eötvös a harminczas években. Bp. Sz. 166. köt. 1—27. l.
- (*I. Ferencz József.*) 668. *Apponyi, Graf Albert.* Franz Josef in der ungarischen Geschichte. Kelet Népe 11. 12 füz. 4—16 l.
- 669. *Berecz Sándor.* Királyunk emlékezete. Nemz. Nönevelés 405—408. l.
- 670. *Berzeviczy Albert.* I. Ferencz József. — gyászbeszéde az Akad. nov. 24. rendkívüli elegendes ülésén. — Bp. Szemle 168. köt.

- 671. *Blau Lajos*. I. Ferencz József emlékezete. Gyászbeszéd. Budapest, 1916. Magyar könyvny. (4-r. 11 l.)
- 672. *Csánki Dezső*. I. Ferencz József †. 1916. nov. 21. Századok 561. l.
- 673. *Dóczi, Ludwig*. Franz Joseph I. N. Pest. Journ. 325. 326. sz.
- 674. *F. I. id.* Adatok I. Ferencz József rimaszombati látogatásához. Gömör-Kishont 55. sz.
- 675. *Farkas Emőd*. Ferencz József életéből. Budapest 329. sz.
- 676. I. Ferencz József. 1830. aug. 18.—1916. nov. 21. Alkotm. 325. sz. — Ferencz József kora. B. H. 325. sz.
- 677. *Gergely György*. Ferencz József egyházpolitikája. Lelkésze-gyesület 48. sz.
- 678. *Halász Imre*. I. Ferencz József. Vas. Ujs. 48. sz. *Marczali Henrik*. U. o. 48. sz.
- 679. *Keve*. I. Ferencz József élete. Uj Idők 49. sz.
- 680. *Khuen-Héderváry, Graf Karl*. Erinnerungen an Kaiser und König Franz Josef I. als Mensch und Herrscher. Kelet Népe 11. 12. füz. 16—23. l.
- 681. *Kohut, Adolph*. Kaiser Franz Joseph I. als König von Ungarn. Berlin, 1916. Schwetschke. (8-r.) 5 Mk.
- 682. A 67-iki koronázás. Alkotm. 361. sz.
- 683. Die erste Krönung zu Budapest am 8. Juni 1867. Pressb. Ztg. 354. reg. sz..
- 684. A legfőbb hadúr. B. H. 325. sz.
- 685. *Löw Immánuel*. A király. Két emlékbeszéd. Szeged, 1916. Traub B. és Tsa. (8-r. 15 l.)
- 686. *Marczali Henrik*. Mikor Ferencz Józsefet koronázták. Az Ujs. 329. sz.
- 687. *Marczali, Heinrich*. Franz Josef I., König v. Ungarn. P. Lloyd 325. reg. sz.
- 688. *Márki Sándor*. I. Ferencz József király emlékezete. Kolozsvár sz. k. város törvényhatósági bizottságának 1916 november 24-én tartott rendkívüli közgyűlésén elmondotta —. Kolozsvár, 1916. (8-r. 14 l.)
- 689. *Pilch Jenő*. I. Ferencz József hadjáratai. Külügy-Hadügy 48. sz.
- 690. *Prohászka Ottokár*. I. Ferencz József emlékezete. A Cél 721—729. l.
- 691. *Szokolay Kornél*. Ferencz József a nemzetközi politiká-ban. M. Figy. IV. 419—426. l.
- 692. *Szokolay Kornél*. Ferencz József keleti politikája. Az Ujs. 329. sz.
- 693. *Zichy, Graf Aladár*. Dem Gedenken des Kaiser-Königs Franz Josef I. Kelet Népe 11—12. füz. 24. l.
- V. ö. 173.
- 694. *Halasi Ödön*. Gróf Andrássy Gyula. De Nieuve Courant aug. 23. sz.-ban megjelent cikk fordítása. Világ 260. sz.

695. *Herczeg, Francés.* Count Stephen Tisza. The Continental Times. 1305. sz.
696. *Herrmann Antal.* Rudolf királyfi a mondában. Ethnographia 1—16. l.
697. *Kalmár Antal.* A függetlenségi párt története. M—g. 259. sz.
- (*Kemény Zs. br.*) 698. *Agárdy László.* Kemény Zsigmond és a papság. Kath. Sz. 247—267. sz.
- 699. *Papp Ferencz.* Báró Kemény Zsigmond, mint a rémuralom korának politikai írója. Bp. Sz. 165. köt. 192—208. l.
- (*Koronázás.*) 700. *Apponyi Albert gr.* A koronázási hitlevéllel kapcsolatos királyi kijelentésekről. Jogt. Közl. 53. sz.
- 701. *Barna Leander.* A királyné koronázása. Veszprémi Hírl. 52. sz.
- 702. *Berzeviczy, Albert v.* Die staatsrechtliche Bedeutung der Krönung. P. Lloyd 362. reg. sz.
- 703. *Csekey István.* A hitlevél tervezetéhez. Az Ujs. 343. sz.
- 704. *Csekey, Stefan.* Das Inauguraldiplom. P. Lloyd 341. reg. sz.
- 705. *Gesztélyi Nagy László.* A nádori méltóság és a koronázás. Nyírvidek 103. sz.
- 706. *Kázméri Kázmér.* A magyar szent korona viszontagságai. P. N. 348. sz.
- 707. A királyné koronázása. B. H. 360. sz.
- 708. *Kmety Károly.* A koronázási hitlevél és annak módosítása. M. Kultúra VIII. 484—489. l. — Üzenet a hitlevélbizottságnak. B. H. 343. 345. sz.
- 709. A koronázási hitlevél és a koronázási eskü. Jogt. Közl. 53. sz. (A kettőnek szövege.)
- 710. *Kuhárszky László.* A magyar szent koronáról. P. H. 357. sz.
- 711. Az ország zászlói. B. H. 362. sz.
- 712. A szent korona viszontagságai. M—g. 333. sz.
- 713. *Timon Ákos.* A szent korona elmélete és a koronázás. Budapest, 1916. Hornyánszky V. (8-r. 37 l.) 2 K.
- 714. *Túri Béla.* A király nagy czíme. Alkotm. 349. sz.
- 715. *Túri Béla.* A koronázási hitlevél. Alkotm. 341. 342. sz. — V. ö. 721.
716. *Lovag Ádám.* Francia emlék Erzsébet királynéről. Világ 101. sz. (Bac F. a Revue Bleu-ben megjelent megemlékezésének ismertetése.)
717. *Mocsáry Lajos.* 1826—1916. (Képpel.) Vas. Ujs. 3. sz. — Uj Nemzedék 4. sz.
718. *P—r.* Der letzte Palatin. N. Pest. Journ. 354. sz. (István főherczeg.)
719. *Pacséry Károly.* Ferencz Ferdinánd életrajza. Budapest, 1916. Szt. István T. (8-r. 268 l.) 8 K.
- (*Saguna.*) 720. *Lupas János.* Báró Saguna András. Észrevételek a »Budapesti Szemle« 452. és 453. számaiban megjelent közleményre. Nagyszében, 1915. Főgyh. ny. (8-r. 36 l.)
- 721. *Moldován Gergely.* Saguna András. (Olcsó Könyvtár. 1314—18.) Budapest, 1916. Franklin-T. (16-r. 156 l.) 1 K.

722. *Sonnenfeld, S.* Ungarns Männer der Zeit. 1. Graf Stefan Tisza. Nord u. Süd 157. köt. 298—300 l. — 2. Graf Albert Apponyi. U. o. 158. köt. 56—58. l. — 3. Graf Karl Khuen-Héderváry. — 4. Baron Samuel Hazai. U. o. 158. köt. 198—202. l. — 5. Graf Julius Andrássy. U. o. 158. köt. 289—291. l.
- 722a. *Gróf Teleki László* levele gr. Andrássy Gyulához. Tört. Sz. 128. l.
- (Trónöröklés.) 723. *Csekey István.* A trónöröklés és a koronázás. Az Ujs. 329. sz.
- 723a. *Csekey István.* A trónöröklés jogának utolsó megállapítása 1723-ban. Az Ujs. 359. sz.
- 724. *Csekey István.* A trónöröklessel kapcsolatos alkotmánybiztosítékok a királyi hitlevél és eskü alakjában. M. Figy. IV. 404—418. l.
- 725. Die Gesetze über die Thronfolge. P. Lloyd 325. esti sz.
- 726. *Nagy Ernő.* A trónöröklés jogi természete és a koronázás. Jogt. Közl. 53. sz.
- 727. *Polner Ödön.* A magyar trónöröklés feltételei. Jogt. Közl. 53. sz.
728. *Váczy János.* Kazinczy Ferencz és kora. I. 1915. — *Ism. Gálos Rezső.* Irod.-tört. Közl. 245—249. l.

8. 1914/16. világháború.

- V. ö. 254. 262. 316. 349. 1051. 1106. 1210.
729. *Adler Artur.* Középeurópa és a magyar termelés. Világ 66. sz.
730. *Agoston Péter.* A magyar demokrácia Mitteleurópában. Világ 58. sz.
731. *Andrássy, Graf Julius.* Die Interessensolidarität des Ungarums und des Deutschtums. Nord u. Süd 158. köt. 264—289. l.
732. *Andrássy, Comte Jules.* Solidarité d'intérêts entre l'Allemagne et la Hongrie. Revue de Hongrie. N° 50. 3—33. l.
733. *Arató István.* Ünnepi beszéd az 1916. évi május hó 1-én rendezett kárpáti ünnepélyen. Kőszegi ág. ev. felső leányisk. 1915/16. értes. 5—11. l.
734. *Aspe.* Magyarország és a jövő Törökország. Alkotm. 16. sz.
735. *Balázs Béla.* Lélek a háborúban. — honvédtizedes naplója, Divéky József rajzaival. Gyoma, 1916. Kner I. (8-r. 154, 3 l.) 4 K. — *Ism. e. a.* Az Ujs. 182. sz. — *S. J.* Pest. Journ. 186. sz.
736. *Banner János.* A Kárpátok felszabadításának első évfordulóján. Jászberényi főgimn. 1915/16. értes. 7—13. l.
737. *Barabás Béla.* Magyar hadifoglyok élete orosz és olasz földön. Budapest, 1916. Dick M. (8-r.) 3 K. — *Ism. Az Ujs* 203. sz. — *Ism. S. J.* Pest. Journ. 186. sz.

738. *Barabás Béla*. Az orosz uralom vége Przemyslben. Világ 154. sz.
739. *Berend Miklós*. Harcztéri naplója. Adatok a magyar honvédség, főképp az 5. h. huszárezred történetéből. Budapest, 1916. Singer és Wolfner. (8-r. 343 l.) 6 K. — Ism. *a—j*. Élet 18. sz. — *Csongor*. Uj Nemzedék 16. sz. — *Fekete Miklós*. M. Figy. II. 67. l. — *Hómann Bálint*. Századok 403—406. l. — *la*. Hét 16. sz. — *syd*. Alkotm. 182. sz. — *S. J. Pest. Journ.* 186. sz. — Uj Idők 14. sz.
740. *Berend Miklós*. Harcztéri naplóból. M. Figy. 121—134. l.
741. *Berkes Imre*. Vértó falvakon át. Egy népfölkelő tisztharcztéri emlékeiből. Budapest. (1916.) M. Keresk. Közl. (8-r. 224 l.) 2 K 50 f.
742. *Berzeviczy, Albert de*. Pro nihilo. Revue de Hongrie. N° 33. 1—5. l.
743. *Berzeviczy, Albert v*. Der Kampf um die Wahrheit. Kelet Népe 11. 12. füz. 28—45. l. és P. Lloyd 315. reg. sz.
744. *Csallner, Emil*. Die Karpathenkämpfe 1914—15. Bistritzer Deutsche Ztg. 20—22. sz.
745. *Csánki Dezső*. A háború és a nemzeti eszme. Századok 209—224. l.
746. *Csekey István*. A két leghatalmasabb ellenség. Kecskeméti Lapok 101—106. sz.
747. *Dániel Arnold*. Középeurópa és a magyar iparfejlődés. Világ 64. sz.
748. *Dées*. A mi háborús történetírásunk. Külügy-Hadügy 44. 45. sz.
749. *Diplomate*. La Hongrie et «la paix séparée». Revue de Hongrie. N° 47. 49—53. l.
750. *Dobos István*. Repülőgéppel a fronton. Egy hadipilóta feljegyzései. (Modern Könyvtár 499—500. sz.) Budapest, Athenaeum. (8-r. 47 l.) 40 fil.
751. *Donath Gyula*. Az alkohol és a világháború. A Magyarországi Független Good Templar-Rend 1916 április 13-án nyilvános ülésén tartott előadás. (Az Alkoholelles Egyesületek országos ligájának kiadványai. 5. sz.) Budapest, 1916. Politzer. (8-r. 26 l.) 20 fill.
752. *Dvortsák Győző*. Sáros földje. 1914—1915. Eperjes. 1916. Kósch-ny. (8-r. 64 l.)
753. *Faragó Jenő*. Kis mesék a nagy háborúról. Ism. *L. L. M. H.* 1. sz.
754. *Fényes Samu*. Háborús jegyzetek. Budapest, 1915. Dick. (8-r. 254 l.) 5 kor. — Ism. *Gesztesi Gyula*. M. Figy. II. 395—398. l. — *Lynkeusz*. Az Ujs. 140. sz. — *S. J. Pest. Journ.* 186. sz.
755. *Fényes László* könyve a szerb harcztérről. 2. kiadás. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. 200 l.) 3 K 60 f.
756. *Fenyő Miksa*. Burián báró tárgyalásai Olaszországgal. Nyugat II. 498—509. l.

757. *Fittbogen, Gottfried.* Die ungarländischen Deutschen während des Krieges. Deutsche Rundschau 167. köt. 464—472. l.
758. *Fraknói Vilmos.* Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez. Bp. Sz. 165. köt. 1—40. l.
759. *Fraknói Vilmos.* Tárgyalások az olasz neutralitásról. Bp. Sz. 165. köt. 161—191. l. 166. köt. 338—367. l.
760. *Fraknói Vilmos.* Az osztrák-magyar kormány területi ajánlatai Olaszországnak. Bp. Sz. 168. köt. 178—200. l.
761. *Fraknói Vilmos.* Diplomáciai tárgyalások Romániával. 1914—1916. Bp. Sz. 168. köt. 321—353. l. (Külön is megjelent. 8-r. 33 l.)
762. *Fraknói, Wilhelm.* Zur Entstehungsgeschichte des Dreibundvertrags. Deutsche Revue 40. évf. decz.
763. *Fraknói, Wilhelm.* Kritik des Dreibundvertrags. Deutsche Revue 41. Jahrg. Jan.
764. A 44-esek frontján. 1916. *Ism. Hét* 15. sz.
765. *Gagyí Jenő.* Az osztrák-magyar-oláh titkos szerződés története. *Tört. Sz.* 262—264. l.
766. *Gebhardt Károly.* A világháború eddigi tanulságai a magyar nemzet jövője szempontjából. Budapest, 1916. Eggenberger. (8-r. 39 l.) 1 K 60.
767. *Geml József.* Mackensen Temesvárott. *Tört. Rég. Ért.* 32. évf. 1—47. l. *Temesv. Hirl.* 89—97. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 49 l.)
768. *Geml, Josef.* Mackensen in Temesvár. Deutsche Übersetzung vom Verfasser. Temesvár, 1916. Pollatschek. (8-r. 83 l.) és Kelet Népe IV. füz. 21—32. l.
769. *Göndör Ferencz.* A szenvedések országútján. Háborús följegyzések. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. 197 l.) 3 K. — *Ism. Ormos Éde.* Népszava 161. sz. — *S. J. Pest. Journ.* 186. sz.
770. *Göndör Ferencz.* A háború nyomában. (2. kiad.) Budapest, 1916. Dick. (8-r. 208 l.) 3 K.
771. Háborús almanach. Bihari tanárok és tanítók a fronton. Népevelési Közl. 33. évf. 1—14. sz.
772. *Halmay, Elemér.* Ungarn vor dem Weltgericht. Kelet Népe 4. füz. 16—19. l.
773. *Hamvay Lajos.* Középeurópa és benne Magyarország. Nagygáz 15. skv. sz.
774. *Herczeg Géza.* Avanti. Képek az olasz harcterről. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. 208 l.) 3 K. — *Ism. Csongor.* Új Nemzedék 22. sz.
775. *Herczeg, Géza.* Von Serajevo bis Lodz. Kriegseindrücke. München, 1916. G. Müller (8-r. 229 l.) 4 Mk. 50.

776. *Höllriegl, Arnold*. Das Schlachtfeld von Kronstadt. Die Zeit. 5063. reg. sz.
777. *Horváth István*. A nóta szerepe a háborúban. Katonás Nevelés 9.sz.
778. *Huszár Károly*. A magyar nép hősei. Jellemző történetek a világháborúból. Nemess Mihály rajzaival. Budapest, 1916. Szt. Istv. T. (8-r. 158 l.) 1 K 20 f.
779. *Ignotus*. Egy év történelem. Jegyzetek 1914 tavaszától 1915 nyaráig. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. 174 l.) 3 K. — Ism. *Kosztolányi Dezső*. Világ 238. sz. — *Lakatos László*. M. H. 199. sz. — *m*. Élet 37. sz.
780. *Iklódy-Szabó, Jean d'*. La Hongrie de l'avenir. Revue de Hongrie. N° 39. 1—13. l. N° 1—21. l.
781. Janik László 13-as jász-kún huszárfőhadnagy regénye. (A limanovai hős halálának dokumentumai.) Az Ujs. 114. sz.
782. Jármey őrnagy vitézi tette, a melyért vaskoronarenddel tüntették ki. Délmagyarország 189—191. sz.
783. *Jékely Lajos*. A Kárpátok. Nagyenyedi Bethlen-kollég. 1915/16. ért. 22—29. l.
784. *Karai Sándor*. A kárpáti harcok. Debrecz. ref. főgimn. 1915/16. ért. 36—42. l.
785. *Kauders, Hans*. Tizenkét hónapig orosz hadifogságban. M. Figy. II. köt. 195—213. l.
786. *Kerekes Manó*. Emlékezés Gorlicére. Nagyvárad keressk. szakiskola 1915/16. jelentése 3—8. l.
787. *Koczogh András*. A mi háborúnk nemzeti és erkölcsi szempontból. Budap. II. ker. főreálisk. 1915/16. ért. 5—15 l.
788. *Kontraszty Dezső*. A háború és a Kárpátok. Veszprémi r. k. főgimn. 1915/16. ért. 3—8. l.
789. *Kovács Sándor*. A magyarság történelmi helye a világháborúban. Pozsony. 1915. — Ism. *Wagner Lajos*. Theol. Szaklap 76. l.
790. *Köz Vitéz*. Egy naplóból kitépelt levelek. Debreczen, 1916. Csáthy F. (8-r. 81 l.) 2 K.
791. *Landauer Béla*. Gloria. (Az élet könyvei.) Budapest, 1916. Élet. (8-r. 321, 1 l.) — Ism. *Bf*. Világ 322. sz.
792. *Landauer Béla*. Népek csatája. A nagy háború húsz hónapos históriája. Budapest, 1916. Szerző. (Pallas-ny.) (8-r. 192 l.)
793. *Landauer Béla*. Die Weltschlacht. Geschichte der zwanzig Kriegsmonate. Aus dem Ungarischen von E. M. Budapest, 1916. Selbstverlag. (Pallas.) (8-r. 192 l.)
794. *Landauer, Adalbert*. Svetová bitka. Udalosti dvadsaťmesačnej svetovej vojny. Budapešť, 1916. (8-r. 192 l.)
795. *Lengyel Károly*. A haza védelmében. 1914—1915—1916. Kis történetek a jelen és a multból. Sopron, 1916. Röttig-ny. (Bdp. Rényi.) (8-r. 146 l.) 1 K 50 f.

796. *Lévai Mihály*. A fekete hegyeken. Haditudósítások Montenegró kapitulációjáról. 2. olcsó kiadás. Budapest, 1916. Schenk. (8-r. 109 l.) 1 K 50 f. — *Ism. Hét* 31. sz. — *S. J. Pest. Journ.* 186. sz.
797. Levél Przemysl 1914-iki ostromáról. *Hadtört. Közl.* 207—218. l. (Micheller István ügyvéd levele.)
798. *Lukács Géza*. Die deutsch-österreichisch-ungarische wirtschaftspolitische Annäherung. (Zur geschichtlichen Entwicklung des Problems.) *Kelet Népe* 4 füz. 64—68. l.
799. *Lukács Kornél*. A háború és Magyarország demokratikus fejlődése. *Husz. Száz.* 33. köt. 294—300. l.
800. *Madai Pál*. A Kárpátok a haza védelmében. Debrecz. főreálisk. 1915/16. ért. 3—13. l.
801. *Madelung Aage*. Hadi naplóm. Ford. ifj. Bókay János. 1915. — *Ism. ly. Uránia* 129. l. — *Csongor. Uj Nemzedék* 16. sz.
802. *Madzsar Imre*. Az északkeleti Kárpátok a magyar történelemben. Bdp. I. ker. főgimn. 1915/16. ért. 5—22. l.
803. *Madzsar József*. A jövő nemzedék védelme és a háború. (A Huszadik Század könyvtára 58). Budapest, 1916. Politzer. (8-r. 36 l.) 1 K.
804. *Magony József*. A világháború és Délmagyarország. *Tört. Rég. Értes.* XXXI. 1—92. l. (Külön is megjelent.) — *Ism. Graber László. Temesv. Hirl.* 213. sz. — *Magony J.* válasza. U. o. 221. sz.
805. *Magyar Gyöző*. Ünnepi beszéd. A Kárpátok dicsőséges felszabadulásának első évfordulóján. Pozsonyi ág. lyc. 1915/16. ért. 3—10. l.
806. *Márki Sándor*. Középeurópa szervezkedése és hazánk. *M. Kultúra* VII. 153—158. 201—208. l.
807. *Mezey Gyula*. A román támadás és Erdély. *A Cél* 529—534. l.
808. *Molnár Ferencz*. Egy haditudósító emlékei. 1914 november—1915 november. Budapest, 1916. Franklin-T. (8-r. 560 l.) 5 K 80 f. — *Ism. Bálint Lajos. M. H.* 16. sz. — *Hómann Bálint. Századok* 403—406. l. — *ly. Uránia* 129. l. — *vg. Bp. Sz.* 165. köt. 466—470. l. — *Kelet Népe* 2. 3. füz. 123. l.
809. *Nagy Barna*. Uj idők hajnalán. (Aage Madelung hadi naplójából.) *Balatonvidék* jan. 9.
810. *Nagy Gabriella*. A Kárpátok, mint szövetségeseink. Pápai áll. leányisk. 1915-16. ért. 3—7. l.
811. *Nagy Samu*. A Kárpátokból. Háborús visszhang. (Modern Könyvtár 493—495. sz.) Budapest, Athenaeum. (8-r. 74, 1 l.) 60 fill.
812. *Napló*. Egy sárosmegyei tanítónő feljegyzései az orosz betörés idejéből. *Magy. kisednevelés. (Eperjesi Lapok)* 9. 11. 13. 15. 17. 19. 21. 23. 25. 27. sz.

813. *Naumann, Friedrich.* Unsere Bundesgenossen und wir. (Ungarn, Oesterreich und Oesterreich-Ungarn.) Kelet Népe 2. 3. füz. 27—34. l.
814. *Návay, Aladár v.* Ungarn im Welthandelskrieg. Kelet Népe 7. 8. füz. 10—19. l.
815. *Noszky Ödön.* Amiről a Kárpátok regélnek. Érsekújvári főgimn. 1915/16. ért. 3—14. l.
816. *Papp Géza.* Egy tábori lelkész harctéri naplója. Debreczen, Hegedüs és Sándor. (8-r. 152 l.) 1 K 80 f.
817. *Péchy-Horváth Rezső.* Az 52-esek frontján. Kaposvár, 1916. Somogyvárm. ny. (8-r.) 3 K. — Ism. (a—a.) Élet 41. sz.
818. *Pecurariu, Joan.* Pământul și omul, Carpații și istoria patriei noastre. Naszódi főgimn. 1915/16. ért. XXXI—XLIII. l.
819. *Pethő Sándor.* Adalék a világháború magyar történetéhez. (A magyarság része a háború sikerében.) Uj Nemzedék 5. 8. sz.
820. *Pilisy Lajos.* A megrohant és felszabadított Erdély. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. 221 l.) — Ism. B. M. Figy. IV. 477. l. — *Barta Lajos.* Nyugat II. 798. l. — *Böloni György.* Világ 322. l.
821. *Pogány József.* A földreszállt pokol. Az Isonzo eposza. — háborús könyve. Budapest, 1916. Dick M. (8-r.) 3 K 50. — Ism. p. g. Az Ujs. 204. sz. — *Bálint Lajos.* M. H. 168. sz. — *Miklós Jenő.* Világ 168. sz. — *Révész Béla.* Népszava 174. sz.
822. *Pogány Kázmér.* A rokitnói mocsarakban. Budapest, 1916. Élet. (8-r. 149 l.) 3 K. — Ism. b. j. M. Középisk. 325. l. — *Saly Dezső.* Alkotm. 315. sz.
823. *Rábaközi.* A bolgárok és a magyar nemzet háborúja. M. Figy. III. köt. 431—434. l.
824. *Rákossy Zoltán.* A Kárpátok ünnepén. Breznóbányai áll. polg. fiú- és leányisk. 1915/16. ért. 3—13. l.
825. *Rákossy Zoltán.* A nemzeti zászló alatt. Beszédek. Fohászok. Breznóbánya, 1916. Kreisler J. ny. (8-r. 121 l.)
826. *Ruttkay Vilmos.* A világháború. Olaszország, a Balkán és Ausztria-Magyarország. Budapest, 1916. Franklin. (8-r. 11, 415 l.) 6 K. — Ism. Kelet Népe 2. 3. füz. 122. l.
827. *Salgó Jenő.* Szerb fogságból. 1914—15. Budapest, 1916. Haladás-ny. (8-r. 36 l.) 1 K 50 f.
828. *Simon Vilmos.* Hadak útja. Győzelmes hadseregünk nyomában. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. 247 l.) 4 kor. — Ism. Hét 16. sz. — S. J. Pest. Journ. 186. sz.
829. *Smialowszky, Valerius v.* Zur Stellung Ungarns in Naumanns »Mitteleuropa«. Deutsche Rundschau 147. köt. 296—307. l.

830. *Stein, Ludwig*. Die Waffenbrüder in Ungarn. Nord u. Süd. 158. köt. 133—140. l.
831. *Sven Hedin*. Nowo-Georgiewszk. (— második háborús könyvéből.) Svédből Leffler Béla. M. Figy. I. 296—299. l.
832. *Szabó István*. A kárpáti hó. 1916. — *Ism. Világ* 65. sz. — a. j. Hét 1. sz.
833. *Szabó István*. A Doberdó. — *Ism. Csongor. Uj Nemzedék* 52. sz.
834. *Szádeczky Kardos Lajos*. Przemysltól Breszt-Litovszkig. Harcztéri élmények és lengyel-magyar történeti emlékek. Budapest, 1916. Franklin. (8-r. 147 l.) 3 K. — *Ism. Bartha József*. M. Középk. 196. l. — *b—ny*. A Cél 119—121. l. — *tb*. *Alkotm.* 27. sz. — *Tomcsányi János*. Századok 524. l. 282. sz.
836. *Székely Aurél*. A 38-as zászló alatt. Budapest. (1906.) Légrády testv. (8-r. 224 l.)
837. *Szigma*. Harangszó a viharban. Balatonvidék okt. 24. (Prohászka háborús beszédeiről.)
838. Szóval és tollal a hazáért. A Miskolczi Közművelődési Egyesület munkássága a világháború alatt. Kiadja a Miskolczi Közművelődési Egyesület. Miskolcz, 1916. (8-r. 244, 30 l.) 4 K. (Tartalmából kiemelendők: Balogh Bertalan: Milyen legyen kultúrpolitikánk a háború után? — Apponyi Albert: Magyar nemzeti politika a világháborúban. — Szerényi Nándor: Színes ellenségeink és barátaink. I. A kozákok. II. Színes francziák és angolok. — III. Az arabok. IV. A kínaiak. — Giesswein Sándor: Micsoda szociális kötelességeket ró ránk a háború? — Marczali Henrik: Lengyelország. — Cholnoky Jenő: A Balkán-félsziget. — Zsupán László. A Dardanellák. — Eöttevényi Nagy Olivér: Háború és diplomácia. — Trócsányi Dezső: A német idealizmus és a háború.)
839. Ungarns Gruss an die Waffenbrüder. Willkommworte ungarischer Notabilitäten. Nord u. Süd 158. köt. 141—198. l.
840. *Urai Dezső*. Mackensen katonáival. Budapest, 1916. Keresk. Közl. (8-r. 190, 1 lap.) 2 K 50.
841. *Valentényi Gáspár*. Kárpáti nap. Május 1-én elmondotta —. Miskolczi felső keresk. isk. 1915/16. ért. 3—14. l.
842. *Váry István*. Kecskemét hősei. Ünnepi beszéd. Kecskeméti Lapok. 66—78. sz.
843. *Veress Samu*. A Kárpátok. Rimaszombati prot. főgimn. 1915/16. ért. 3—12. l.
844. *Welther Jozefin*. A Kárpátok határvédelmi jelentősége. Nemz. Nőnevelés 273—280.

9. Művelődéstörténet.

- V. ö. 62. 66. 378. 484. 487. 490. 565. 566. 569—579. 619. 633. 643. 650—652. 1042. 1055. 1099. 1100. 1102—1104. 1127. 1130.
845. *Apponyi, gr. Albert.* Bilder aus der ungarischen Verfassungsgeschichte. P. Lloyd 315. 318. reg. sz.
846. *Baranyai József.* A mikor a királyok is menekülnek. Komáromi Ujs. 36. sz. (1046—1809-ig Komáromban tartózkodott menekülő királyokról.)
847. *Bellaagh Aladár.* Magyarok Portugalliában. M. Figy. IV. 224—228. l.
848. *Berzeviczy Albert.* A Dunántúl kulturai hagyományai. B.H. 143. sz.
849. *Bruckner Győző.* Renaissance-kori erkölcsi állapotok hazánkban. (Kovács S. Prot. Esték III. köt. 236—258. l.)
850. *Bugát Imre.* Betűalakok az Árpádházi királyok idejéből. Rajzoktatás 41. l.
851. *Celler, Br. Ferdinand.* Zur Geschichte der Loge »Verschwiegenheit« Orient Pressburg. Pozsony, 1916. Druck v. St. Eder. (8-r. 18 l.)
- (Czéh.) 852. *K. L.* Egy czéhemlék. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 87. l.
- 853. *K. L.* A kassai mészárosczéh kincstára. (1734.) Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 171. l.
- (Cenzura.) 854. A cenzura. Vas. Ujs. 1. sz.
- 855. *Deréki Antal.* Színházi cenzura 60 év előtt. M—g. 166. sz.
- 856. *Gárdonyi Albert.* Könyvcenzura és ritka könyvek. Könyvtári Sz. 49—57. l. (Eleje a mult évi folyamban.)
- 857. *Gyukovits Sándor.* Az önkényuralom cenzurás világából. Temesv. Hírl. 10. sz.
858. *Erdélyi László.* Magyar művelődéstörténet. I. 1915. — *Ism. Pfeiffer Miklós.* Századok. 172—179. l. — *Erdélyi L.* nyílt levele. U. o. 204—207. l. — *Sipos István.* Religio 319. l.
859. *Fogel Sándor.* Celtis Konrád és a magyarországi humanisták. Budapest, 1916. Hornyánszky V. (8-r. 74 l.) 3 K.
860. *Gulyás Pál.* Mátyás király könyvtára. (Olcsó Könyvtár 551—2.) Budapest, 1916. Franklin-T. (16-r. 68 l.) 40 f.
861. (H. E.) A balta fejlődése. (Kultúrtörténeti vázlat.) Néptanít. Lapja 45. sz.
862. *Harsányi István.* Esketési szertartás a XVII. századból. Sárosp. Ref. Lapok 11. 12. sz.
863. A hetven éves Berliini Magyar Egyesület. M. H. 162. sz.
864. Házastársak békéltetése. Közli *K. L.* Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 82 l. (1675.)
865. *K. L.* Asszonyok a pellengéren. (1687.) Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 91. l.
866. *Kemény Lajos.* Adóhátralékos nemes háziurak Kassán. 1718. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 75—77. l.

867. *Kemény Lajos*. Boszorkány a kínpadon. (1631.) Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 126. l.
868. *Kemény Lajos*. Adat egy középkori késmárki ötvösről. Közl. Sz. vm. m. 112. l.
869. *Kerekes J. Zoltán*. Magyarország legrégebb gazdaság-földrajza. Földr. Közl. 361—377. l.
- (Kereskedelem.) 870. *K. L. Ószeresek* 1611-ben. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 166. l.
- 871. *Kerekes György*. Kassa árúmegállító jogának utolsó felújítása. (1688—1694.) Századok 620—629. l.
- 872. *Kerekes György*. Egy kassai üzlet főkönyve 1776—1813. Keresd. Szakoktatás 24. évf. 18—22. 50—55. 80—83. l.
- 873. *Kováts, Franz*. Handelsverbindungen zwischen Köln und Pressburg im Spätmittelalter. Neues Archiv 40. köt. 2. füz.
874. *Kérészy Zoltán*. Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Budapest, 1916. Benkő Gy. (8-r. 201, 1 l.) 7 K.
875. *Kohut, Adolph*. Malwida von Meysenburg und Ungarn. Ung. Rundschau V. 281—285. l.
- (Koronázás.) V. ö. 682. 683. 686. 700—715. 722. 726. 933. 1065. 1205.
876. Köztisztasági szabályrendelet. (1702.) Közli *K. L.* Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 84. l.
877. *Lasz Samu*. Magyarország és Ausztria tengerpartjának latinsága. P. H. 217. sz.
878. Lóverseny a mohácsi vész előtt. M. Figy. IV. 129—131. l.
879. *Lövy Ferencz*. Az erdélyi szombatosokról. Zsidó diákok könyve 1916. 15—19. l.
880. *Máday Andor*. A magyar királynék régi jogai. A Nő 12. sz.
881. *Marczali, Heinrich*. Die Entwicklung des ungarischen Königtums. P. Lloyd. 362. reg. sz.
882. *Máriássy Ödön*. Szemelvények Máriássy Farkas magánlevéltárából. II. Máriássy Farkas pénztári naplója. Közl. Sz. vm. m. 87—97. l. (Eleje az 1914. évf.-ban.)
883. *Medveczky Károly*. A finn-magyar atyafiság. A Cél 289—294. l.
884. *Müller-Guttenbrunn, Adam*. Ruhmeshalle deutscher Arbeit in der österreichisch-ungarischen Monarchie. Stuttgart, Berlin, 1916. Deutsche Verlags-Anstalt. (4-r. VII, 524 l.)
885. *Noszlopy Tivadár*. Végrendeletek Debreczen város levéltárában. Debreczeni Közl. 3. füz.
- (Oktatás.) 886. *Boros, Joan*. Organizarea scoalelor nationale-romanesti în comitatul Caraşului la 1785—1792. (Foaia Diecez. Karánsebes. Különnyomat.) Lásd Századok 312. l.
- 887. *Császár Mihály*. Az Academia Istropolitana. 1914. — *Ism. Pintiér Jenő*. M. Paedag. 119. l. — *Békefi Remig*. Tört. Sz. 519. l. — Népművelés I. 63. l.

- 888. *Csiky Lajos*. Az Apafi Mihály-féle sóalapítvány s a német egyetemre járás. Debrecz. Tört. Lap. 10. 11. sz.
- 889. *Fontes rerum Hungaricarum*. I. 1915. — Ism. *Lukcsics József*. Kath. Sz. 210. 1. — *Császár Mihály*. M. Paedag. 279—282. 1. — *Csekey István*. M. Figy. II. 138—142. 1. — *Karácsonyi János*. Századok 168. 1. — *Luttor Ferencz*. Veszprémi Hírl. 9. sz. — Liter. Zentr.-Bl. 701. 1. — *Márki Sándor*. Tanáregyleti Közl. 49. évf. 288. 1.
- 890. Közlevéltári adatok a sárospataki főiskola történetéhez. Közli *Dongó Gy. Géza*. Adalék Z. V. T. 46—50. 1.
- 891. *Valentini Gáspár*. A felső kereskedelmi iskolák kialakulása és eloszlása hazánkban. Keresk. Szakokt. 24. évf. 89—93. 132—137. 160—163. 181—184. 1.
892. *Orbán Dezső*. Magyar-török rokonszenv, jó barátság. Zászlónk XIV. 2. sz.
893. *Osváth Gyula*. A magyar vármegyei szervezet 1608-ig. Budapest. 1914. — Ism. *Iványi Béla*. Századok 515—519. 1.
- (Pénz.) 894. *Balogh Albin*. Adalék a magyar pénz történetéhez I. Károly idején. 1915. — Ism. *H. P. Numiz.* Közl. 86—88. 1.
- 895. *Hómann Bálint*. Magyar pénztörténet. 1000—1325. Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. 710 l.) 20 K. — Ism. *Domanovszky Sándor*. Századok 510—515. 1. — *Lukcsics József*. Kath. Sz. 1124—26. 1. — *p. p.* Közgazd. Sz. 56. köt. 800. 1.
- 896. *Hómann Bálint*. A magyar pénzverés szent István korában. Századok 116—127. 267—285. 1. — Ism. *H. P. Numiz.* Közl. 86. 1.
- 897. *Hómann Bálint*. A XI. századi pénzromlás és a magyar hercegek pénzverése. (Kivonat.) Akad. Ért. 605—612. 1.
898. *R. Prikkel Marián*. A süveg őseink életében és gondolatvilágában. (Esztergomi kath. főgimn. 1915-16. ért. 9—36. l.) — Ism. *Tolnai Vilmos*. E. Ph. K. 592. 1.
899. *Rényi József*. Adatok a harangok történetéhez. Havi Közlöny 342—346. 1.
- (Sajtó.) 900. *Baranyay József*. A komáromi nyomdászat története. 1914. — Ism. *Baranyay Zoltán*. Irodalomtört. 265. 1.
- 901. *Pitroff Pál*. A győri sajtó története. 1915. — Ism. *Gálos Rezső*. Irod.-Kört. közlem. 249. 1. — *Pintér Jenő*. Irod.-tört. 298. 1. — *Révayné Zuber Marianne*. E. Ph. K. 570. 1. — s. Bp. Sz. 167. köt. 477—480. 1. — *Zoltán Vilmos*. Kath. Sz. 216. 1.
- 902. *Sztripszky Hiador*. Mit termelt Ungvár hírlapirodalma 1861-től 1916-ig. Gör. Kath. Sz. 23—35. sz.
903. *Sebestyén Gyula*. A rovásírás hiteles emlékei. — Ism. *Rácz Lajos*. Sárosp. Ref. Lap. 15. 26. sz. — Ethnogr. 109. 1. — *Németh Gyula*. E. Ph. K. 560—570. 1. — *Sebestyén Gy.* Válasz Németh Gyulának. U. o. 668—675. 1. — *Németh Gy.* felelete. U. o. 675—679. 1. — *Bán Aladár*. M. Középkisk. 189—193. 1. — *Trócsányi Zoltán*. Irodalomtört. 295—297. 1.
904. *Sipos Kamilló*. Az 1840-es évek közgazdasági eszmei. 2. kiadás. Budapest, 1916. (8-r. 84 l.) 2 K 30 f. — Ism. *G. A.* Századok 406. 1.

905. *Steier János*. A tót kérdés. 1912. — *Ism. Gagyi Jenő*. Tört. Sz. 515—519. l.
- (Színészet.) 906. *Czobor Alfréd*. A kassai színészet története. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 49—64. 97—112. 137—152. l.
- 907. A kassai magyar színészet százéves jubileuma. 1916. évi május hó 13. Kiadta a Kassai Kazinczy-kör. Kassa, 1916. Vitéz A. utóda ny. (8-r. 50 l.)
- 908. *Rexa Dezső*. Egy második Nemzeti Színház eszméje 1843-ban. Akad. Ért. 131—141. l.
- 909. *Takáts Sándor*. Cs. és kir. bálók és színelőadások nálunk. Az Ujs. 177. sz.
910. *Takáts Sándor*. Udvari költők. Az Ujs. 237. sz.
911. *Takáts Sándor*. A hazai török hegedősök. B. H. 21. sz.
912. *Takáts Sándor*. A magyar és töröksátormesterek. Az Ujs. 353. sz.
913. *Takács Zoltán (Felvinczi)*. A turáni kérdéshez. (Válasz dr. Germanus Gyulának.) M. Figyelő III. köt. 161—173. l.
- (Társadalom.) 914. *Erdélyi László*. Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Sz. 39—63. l. — *Tagányi Károly* felelete. Tört. Sz. 296—320. 409—448. 543—608. l. — *Rábel László*. Tört. Sz. 676—678. l. — *Balanyi György*. M. Középisk. 261—264. l.
- 915. *Erdélyi László*. Fejlődés a legrégebb magyar társadalomban. M. Kultúra VIII. 97—114. 216—236. 298—305. l.
- 916. *Illés József*. A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor. (Olcsó Könyvtár 997—998. sz.) Budapest, 1916. Franklin. (16-r. 47 l.) 40 f.
- 917. *Jánossy István*. A magyar jobbgátság Mátyás korában. 1914. — *Ism. Tóth Zoltán*. Századok 182—184. l.
- 918. *Kerekes György*. Polgárosztályunk kifejlődésének nehézségei a 17. században. Kassa előkészítése a Rákóczi-fölkelésre. (1688—1700.) (Iparosok Olvasótára. 22. évf. 8.) Budapest, 1916. Lampel R. (8-r. 43 l.) 60 f.
- (Telepítés.) 919. *Auner Mihály*. Latinus. Századok 28—41. l.
- 920. *Bleyer Jakab*. A hazai német telepítés története és a nyelvtudomány. E. Ph. K. 143. l.
- 921. *D.* A hazai német telepítés története és a nyelvtudomány. Századok 323. l.
- 922. *Kaindl, R. F.* Deutsche Ansiedlung und deutsche Kulturarbeit in Ungarn. (Müller-Guttenbrunn. Ruhmeshalle deutscher Arbeit in der österr.-ungar. Monarchie. 101—120. l.)
- 923. *Kraushaar, Karl*. Die deutschen Ansiedler in Ungarn. Temesvár, 1916. Buchdr. d. »Landsbote«. (8-r. 19 l.)
- 924. *Müller-Guttenbrunn, Adam*. Die Schwaben in Südungarn.

- (Müller-Guttenbrunn. Ruhmeshalle deutscher Arbeit in der österr.-ungar. Monarchie. 242—253. l.)
- 925. *Kralik, Richard*. Deutsche Staatsgründungen in Ungarn und Böhmen. (Müller-Guttenbrunn. Ruhmeshalle deutscher Arbeit in der österr.-ungar. Monarchie. 22—30. l.)
- 926. *Teutsch, Friedrich*. Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. Leipzig, 1916. R. F. Köhler. (8-r. 350 l.) 9 Mk 50. — *Ism. n.* Siebenb. Deutsch. Tageblatt 13026. sz. — *Roth Viktor*. P. Lloyd 280. reg. sz. — *Connert H.* Korr.-Bl. Ver. Sieb. Landesk. 67—71. l.
- 927. *Teutsch, Friedrich*. Die Siebenbürger Sachsen. (Müller-Guttenbrunn. Ruhmeshalle deutscher Arbeit in der österr.-ungar. Monarchie. 149—157. l.)
- (Trónöröklés.) V. ö. 624—627. 722—727.
- (Vám.) 928. *Domanovszky Sándor*. A harminczadvám eredete. (Székfoglaló értekezés.) (Értekezések a történeti tudományok köréből. 24. köt. 4. sz.) Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. 54 l.) 1 K 50 f. — *Ism. Hómann Bálint*. Kath. Sz. 909. l.
- 929. *Eckhart Ferencz*. A közös vámterület történetéről. — *Ism. h.* Tört. Sz. 149. l.
- 930. *Pereszlényi Pál*. Magyar-osztrák-német vámunió problémája a mult század 40-es éveiben. M. Figy. II. köt. 169—178. l.
- 931. Sz. K. Az első vámuniós kísérletek. M—g. 122—124. 127. sz.
- V. ö. 613. 614. 628.
932. *Wertner Mór*. Névmagyarázatok. I. Férfi- és helységnevek. (Nyelvészeti füzetek. 73.) Budapest, 1916. 8-r. — *Ism. Melich János*. E. Ph. K. 557. l.
933. *Wlassics Gyula br.* A szent korona közjogi fogalmáról. Jogt. Közl. 53. sz.
- (Zsidók.) 934. *Fejér Márton*. A régi magyar zsidók életviszonyairól. Egyenlőség 11. sz.
- 935. *Goldberger Izidor*. Zsidó katonákról szóló okmányok a XIX. század elején. Mult és Jövő 273. l.
- 936. *Goldberger Izidor*. A tatai zsidóság szervezete a XIX. század elején. M. Zsidó Sz. 19—27. l.
- 937. *Goldberger Izidor*. A tatai zsidó iskola multjából. M. Zsidó Sz. 271—283. l.
- 938. *Groszmann Zsigmond*. A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt. (1835—1848.) Egyenlőség 7. 8. 10—19. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 43 l. 2 K.) — *Ism. Weisz Sámuel*. Egyenlőség 28. sz.
- 939. *Groszmann Zsigmond*. A magyar zsidók a XIX. század közepén. (1849—1870.) Egyenlőség 43—52. sz.
- 940. *Kálmán Ödön*. A zsidók letelepülése a Jászságban. Eredeti oklevelek alapján. (Magyar Zsidó Monografiák.) Budapest, 1916. Mult és Jövő szerk. (8-r. 151 l.)

- 941. *Kálmán Ödön*. József nádor megvédi a jászsági zsidókat. A Jászság harcza az 1840. XXIX. törvénycikk ellen. Egyenlőség 29. 30. sz.
- 942. *Klein Miksa*. A magyar zsidó hadi archívum almanachja. 1914—1916. M. Zsidó Sz. 199—203. l.
- 943. *Weisz Miksa*. Budai basák és budai zsidók. Egyenlőség 6. sz. (A budai basák magyar nyelvű levelezése alapján.)
- 944. *Weisz Miksa*. Vándorló halottak. (Tanulmány a legrégebb budapesti zsidó temetőről.) Egyenlőség 20—22. 25. sz.
- 945. *Schönfeld Lázár*. Régi zsidó élet Magyarországon. (A nagykarolyi zsidó hitközség multjából.) Egyenlőség 23—24. sz.
- 946. *Schönfeld Lázár*. Gróf Károlyi Sándor és a nagykarolyi zsidóság. Egyenlőség 32. sz.
- 947. *Weisz Miksa*. Elsárgult levelekből. (Adalékok a magyar zsidóság egy borus korszakához.) Egyenlőség 34—40. sz.
- 948. *Wertner Mór*. Ujabb adalékok a magyar zsidó oklevéltárhoz. (1345—1809.) M. Zsidó Sz. 318—323. l.
- V. ö. 631.

10. Egyháztörténet.

- V. ö. 472. 478. 497. 541. 677. 696. 879. 1107. 1168. 1172.
- 949. *Artim, Michaël*. Memorandum centennariae memoriae erectionis dioeceseos Eperjesiensis. Eperjes, 1916. Kosch-ny. (2-r. 16. l.)
- 950. *Baumgartner Alán*. A kevei apátság a középkorban. 1915. —
— *Ism. Sipos István*. Religió 479. l.
- 951. *Boros János*. Az unió (hitegyesülés) kezdete Lugoson stb. 1915.
— *Ism. Gagyí Jenő*. Századok 305. l. — (*ar.*) Cultura Crestina 126. l.
- 952. *Bossányi Árpád*. Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I. kötet. VI. Kelemen pápa 1342—1352. Budapest, 1916. Stephaneum. (8-r. 324 l.) 30 K.
- 953. *Bósz Egyed*. Az egresi ciszterci apátság története. 1911. — *Ism. Juhász Kálmán*. Tört. Sz. 142. l.
- 954. *Böszörményi Pál*. A tiszavárkonyi reform. egyház keletkezésének és temploma felépítésének története. Nagykőrös, 1916. Ottinger-ny. (8-r. 15 l.)
- 956. *Breyer István*. Ünnepi szentbeszéd 1915 augusztus 15-én a budavári koronázó főtemplom kilencszázéves fennállásának jubileumi ünnepségén. Budapest, 1915. Stephaneum. (8-r. 15 l.)
- 957. *Buday János*. A hunyadi főesperesség rövid története. Budapest, 1916. Élet. (8-r. 75 l.) 2 K.
- 958. *Chobot Ferencz*. A váci egyházmegye történeti névtára. 1915. — *Ism. Juhász Kálmán*. Századok 68—71. l. — *Tauber Sándor*. Religio 321—323. l. — *Lukács József*. Kath. Sz. 321. l.
- 959. *Cziplé, Alexandru*. Documente privitoare la episcopia din Maramurás. București, 1916. (8-r. 128 l.) 1 leu 20. — *Ism. Páclisanu Zenovie*. Cultura Crestina 238—244. l.

960. *Dăncilă, Joan.* Episcopia Geoagiului de sus și manastirea dela Rapa-Rimeșului. Telegraf. Roman. 57—62. sz.
961. *Deák János.* Kegyúri jog Magyarországon a reformációig. (Kolozsvári értekezések a magy. művelődéstört. köréből. 8. sz.) Kolozsvár, 1916. Ajtai-ny. (8-r. 86 l.)
- (Domonkosrend.) 962. *Hilarius.* A Szent Domonkos-rend jubileuma. Egyh. Közl. 42—44. sz.
- 963. *Horváth Sándor.* A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. A szerzet 700 éves jubileuma alkalmából. Méltóságos és Főtiszt. Fischer-Colbrie Ágost kassai megyéspüspök úr előszavával. Budapest, 1916. Stephaneum. (4-r. 424 l.) — Ism. *Vargha Damján.* Kath. Sz. 1121—1124 l. — *ib.* Alkotm. 308. sz.
- 964. *Janny Gizella.* A Domonkos-rend érdemeinek méltatása 700 éves jubileumuk alkalmával. A Szt Kereszt Tárogatója. XII. 77—83. l.
- 965. *Pfeiffer, Nikolaus.* Die ungarische Dominikanerordensprovinz stb. Zürich, 1913. — Ism. *K. L. Tört. Közl.* A T. vm. m. V. évf. 92. l.
- 966. *Vargha Damján.* Szent Domonkos magyar legendájából. Alkotm. 303. sz.
- 967. *Vörös László.* A hétszázéves Domonkos-rend. M—g. 280. sz.
968. *Erdélyi László.* A legrégebb magyar alapítványok tulajdonosai. M. Kultúra VIII. 545—548. l. — *Krüger Aladár.* Ellenészrevételek. U. o. 548—551. l.
969. *Fraknoi Vilmos.* Egyháznagyok a magyar középkorból. (Az Élet könyvei.) Budapest, 1916. Élet. (8-r. 336, 1 l.)
- (Haynald L.) 970. *Fraknoi Vilmos.* Haynald Lajos. Bp. Sz. 168. köt. 1—4. l.
- 971. *Haynald Lajos.* (1816—1891.) Élet 40. sz.
- 972. (*ib.*) Haynald Lajos. Alkotm. 273. sz.
973. *Juhász Kálmán.* Néhány szó a magyar főpapok sorozatához. (Tekintettel Bicskey Gergely esztergomi érsek csanádi főpásztorkodására.) Havi Közl. 574—578. 671—674. l.
974. *Karácsonyi János.* Magyarország egyháztörténete. 2. kiad. 1915. — Ism. *Juhász Kálmán.* Religio 133. l.
975. *Kmetý Károly.* A Jézustársaság jogállása Magyarországon. M. Kultúra VII. 197—200. l.
976. *Krämer Tamás.* A protestáns vallás terjedésének oka hazánkban 1551-ig. 1915. — Ism. *B. Századok* 306. l. — *Juhász Kálmán.* M. Kultúra VII. 567—569. l. és Havi Közl. 156. l. — *Sipos István.* Religio 475. l.
977. *Krüger Aladár.* Az alapítvány, különös tekintettel katolikus alapítványainkra. M. Kultúra VIII. 1—26. 115—144. 196—215. l.
978. *Láng Lajos br.* Elnöki beszéde a pozsonyi evang. egyház 300 éves emlékünnepeén. (Kovács S. Prot. Esték III. 640—646. l.)

979. *Matusz György*. A soproni Orsolyiták története. (Szt. Orsolya-r. leánygimn. 1915/16. ért. 3—32. l.)
980. *Miskolczy István*. Bajtay I. Antal 1914. — Ism. — *ch — e*. Századok 655—658. l.
981. *Németh Ambrus*. Szent Kamill-rendi szerzetesek Győrött. 1915. Ism. *T. L.* Századok 77. l.
982. *Pâclișanu, Zenovie*. Alegerea si denumirea episcopului unit Joan Patachi. *Cultura Crestina* 37—43. 68—75. l.
983. *Pâclișanu, Zenovie*. Contribuții istorice privitoare la situația matriculă a preoșimii române din Ardeal si Ungaria. *Cultura Crestina* 135—140. 164—171. l.
984. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend főnnállásának kilencz-százados emlékére kiadja a Pannonhalmi Szent Benedek-rend. Szerk. *Sörös Pongrácz*. VI. kötet. *A) A pannonhalmi főapátság története. VI. korszak. A rend új kora, új munkaköre 1802-től napjainkig.* Irta *Sörös Pongrácz*. Budapest, 1916. *Stephaneum*. (4-r. 625, 1 l.)
985. *Payr Sándor*. Flaccianus lelkészek Magyarorszáiban. *Theol. Szaklap* 1—40. l. (Külön 1—8-r. 40 l.)
986. *Ploskál-Tempis Rudolf*. A magyar királyi kegyúri jog fejlődése és jellege. Vizsgálódások a jogtörténet, közjog és egyházi jog szempontjából. Budapest, 1916. *Franklin*. (8-r. III l.) 3 K. — Ism. *Lutter János*. *Religio* 630—634. l.
987. *Schermann Egyed*. A szerzetesrendek exemtiójának kialakulása és a Szent Benedek-rendnek úgynevezett »nullius« apátságai. Pannonhalmi főisk. 1915/16. évkönyve. 57—133. 411—417. l.
988. *Sörös Pongrácz*. A székesfehérvári örkanonokság története 1543-ig. *Századok* 565—584. l.
989. *Strohal, R.* Patareni i hrv. glagolska knjiga. *Vjesnik XVII.* 348. l.
990. *S. Szabó József*. Debreczeni és sárospataki papok a reformáció századában. A reformáció négyszázados emlékére. Debreczen, 1916. *Hegedüs és Sándor*. (8-r. 51 l.) 1 K. 20 f. — Ism. *r—i*. *Prot. Sz.* 630. l.
991. *Szely Lajos*. Az 1171. évi bakonybéli összeírás és I. András győri püspöksége. 1914. — Ism. *nb*. *Századok* 527. l.
992. *Tăședanu, Ștefan*. Din viața și activitatea primului episcop sufragan român din Oradea-mare, Meleție Kováts. (Turburările din 1751—4., »Craiuul Românilor«.) *Cultura Crestina* 270—278. 291—300. 333—339. l.
994. *Teutsch, Fr.* Das Capitulum Bachniense. *Korr.-Bl. Ver. siebenb. Landesk.* 58. l.

- (Vaszary K.) 995. *Balogh Albin*. Vaszary Kolos, 1832—1915. Esztergomi benedekr. főgimn. 1915/16. ért. 3—16. l.
- 996. *Erdélyi László*. Vaszary Kolos. Tört. Sz. 156—160. l.
- 997. *Kelemen Krizosztom*. Vaszary Kolos emlékezete. 1832 febr. 12—1915 szept. 3. Pápai kath. főgimn. 1915/16. ért. 3—8. l.
- 998. *Lakatos Vincze*. Vaszary Kolos emlékezete. 1832 febr. 12—1915 szept. 3. Keszthelyi kath. főgimn. 1915/16. ért. 3—7. l.
- 999. *Mórocz Emilián*. Vaszary Kolos. 1832—1915. Komáromi kath. főgimn. 1915/16. ért. 3—10. l.
- 1000. *Sörös, Pancratius*. Kardinal Klaudius Vaszary. O. S. B. Ein Lebensbild des Verblichenen. Studien... z. Gesch. des Benediktinerordens. N. F. 6. Jahrg. (1916.) I. Hft. (Külön is. Salzburg. 8-r. 16 l.)
- 1001. *s—sz*. Vaszary Kolos. (1832—1915) Tanáregyl. Közl. 49. évf. 225—230. l.
1002. *Zoványi Jenő*. Kisebb dolgozatok a protestantizmus történetének köréből. 1910. — Ism. *Imre Sándor*. Tört. Sz. 271. l.
1003. *Zoványi Jenő*. Adatok a magyar protestantizmus multjából. Prot. Sz. 36—49. l.
1004. *Zoványi Jenő*. A reformáció Magyarországon a mohácsi vész után, a protestáns irányú rendelkezések meginduláig. (1526—1542.) Prot. Sz. 131—143. 227—240. 312—340. l.
1005. *Zoványi Jenő*. Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban 1911. — Ism. *Imre Sándor*. Tört. Sz. 272—274. l.
1006. *Zoványi Jenő*. A protestantizmus továbbterjedése és egyházi különválása Erdélyben, Tiszántúl és a hódoltságban. (1542—1556.) Theol. Szaklap 176—197. 248—271. l.

11. Hadtörténet.

- V. ö. 6. 67. 68. 70. 76. 152. 469. 479. 480. 489. 494. 515. 532. 541. 563. 596. 603—615. 610. 611. 621. 622. 629—638. 641. 646. 689. 735. 737. 739—741. 744. 750. 754. 764. 767—771. 774—776. 778. 779. 781. 782. 785. 786. 790. 792—796. 797. 808. 811. 812. 816. 817. 819. 820. 822. 827. 828. 831—836. 840. 942. 1112.
1007. *Barger Guido*. Bassó murányvári rablóvezérnek a káposztalvi hegyeken át vezetett egykori hadászati útjáról. Közl. Sz. vm. m. 62—67. l.
1008. *Darkó Jenő*. Az ősmagyar hadiszervezet és taktika. Debrecen, 1916. Csáthy F. (8-r. 22 l.)
1009. *Darkó Jenő*. Az ősmagyar hadi taktika. M—g 77. sz.
1010. *Darkó Jenő*. Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. 1915. — Ism. *Fehér Géza*. Századok 297—302. l.

1011. *Darkó, Eugen.* Die Glaubwürdigkeit der Taktik des Leo Philosophus. Ung. Rundschau V. 129—146. l.
1012. *Demkó Kálmán.* Magyarország hadi ereje a XVI. században. Hadtört. Közl. 1—36. 312—348. l.
1013. Egy hadi bírói ítélet 1662-ből. Közli *Kemény Lajos.* Hadtört. Közl. 197. l.
1014. *Fest Aladár.* Báró Dévay Pál altábornagy. 1915. — Ism. *Morvay Győző.* Századok 293—297. l. — *Eöttevényi Nagy Olivér.* Katonás nevelés 9. sz. — *Pj.* Hadtört. Közl. 219. l. — *ri.* Protest. Sz. 73. l. — *Sebestyén József.* Kath. Sz. 910. l.
1015. *g. f.* Hadifoglyok munkára szorítása. (1620.) Hadtört. Közl. 423. l.
1016. *g. f.* A Budán és Pesten fogságban levő törökökről 1686 okt. 25-én készült jegyzék. Hadtört. Közl. 434. l.
1017. *Herpay Gábor.* A tiszántúli református egyházkerület önkéntes hadikölcsöne 1794-ben. Debrecz. Prot. Lap 12. sz.
1018. *Iványi Béla.* A magyar tüzérség fejlődésének vázlata a XV. és XVI. században. Debreczen, 1916. Csáthy F. (8-r. 36 l.) 80 fill.
1019. *Iványi Béla.* Egy adat a rokkantellátás történetéhez. Századok 550. l.
1020. Jelentés Báthory Zsigmond vereségéről a Meszes-hegyen. (1601 augusztus 3.) — Közli *Kárffy Ödön.* Hadtört. Közl. 446—451. l.
1021. *Kárffy Ödön.* Tollkötő Albert, a szatmári hős. (Adat Szatmár 1562-iki ostromához.) Hadtört. Közl. 222—224. l.
1022. *Kárffy Ödön.* Adalék az 1601-iki hadieseményekhez. Hadtört. Közl. 225—232. l.
1023. *Kárffy Ödön.* Két régi törvényünk a hadi rokkantokról és foglyokról P. H. 350. sz. (1596.).
1024. *Kemény Lajos.* Adalék a hazai fegyverkészítéshez a Rákóczi-korból. Arch. Ért. 35. köt. 363. l.
1025. Két I. Lipót korabeli rendelet a várőrségek garázdálkodása ellen. (1669.) Hadtört. Közl. 429—434. l.
1026. A Khevenhüller-féle hadi utasítás. Közli *Szendrei János.* Hadtört. Közl. 242—260. 456—473. l.
1027. *Lajos Dénes.* Székely huszárok az I. koalíció és Franciaország harczaiban. M—g. 1—10. 16. sz.
1028. *Lampérth Géza.* A magyar katona ezer éven át. Budapest, 1916. Athenaeum. (8-r. 297 l.) 4 K. — Ism. *m.* Élet 26. sz. — *Szira Béla.* M. Kultúra VIII. 81. l. — Századok 530. l. — Sárosp. Hirl. 4—5. sz. — *S. J.* Pest. Journ. 186. sz.
1029. *Lampérth Géza.* A magyar gárda bölcsője. Az Ujs. 345. sz.
1030. *Laukó Albert.* A rokkantak ellátása Mária Terézia idejében. Vármegyei Közélet 27. sz.

1031. A magyar lovasság regulamentuma 1722. — Közli *Tóth Zoltán*. Hadtört. Közl. 234—242. 453—456. l.
1032. *Mauks Ernő*. Hadviselés az Árpádok alatt. Alkotm. 296. sz.
1033. *Merényi Lajos*. Kassa tüzérségi felszerelése 1640-ben. Hadtört. Közl. 423—427. l.
1034. *Móricz Pál*. A honvéd. (Adatok a honvédség történetéhez.) M—g. 280. sz. Az új honvédek. U. o. 319. sz.
1035. A nemes és vitézlő seregtörvényszék multjából. Közli *Kemény Lajos*. Hadtört. Közl. 198—201 l.
1036. *Palóczi Edgár*. Báró Tóth Ferencz, a Dardanellák megerősítője. (1733—93.) Budapest, 1916. Benkő Gy. (8-r. 338 l.) 6 K. — Ism. *Lukinich Imre*. Századok 645—650. l. — G. Gy. M. Figy. III. 395—397. l. — Uj Idők 27. sz.
1037. *Pekár Gyula*. Régi virtus. (Ki volt a feldkirchi bravur »névtelen« huszáröbesteré?) B. H. 154. sz. — *Hendel Ödön*. A feldkirchi bravur magyar hőse. U. o. 157. sz.
1038. *Pekár, Jules*. Le premier fortificateur des Dardanelles. (Le général-brigadier Baron de Tóth.) Revue de Hongrie N° 45—46. 40—47. l.
1039. *Pelz Béla*. Hadifogyók Magyarországon a hétéves háború folyamán. Hadtört. Közl. 143—149. l.
1040. *Pelz Béla*. Rokkantellátás a hétéves háború után. Századok 369—377. l.
1041. *Pelz Béla*. Beteg és sebesült katonák a magyar fürdőkben a XVIII. században. Hadtört. Közl. 188—190. l.
1042. *Rónay Tibor (Osgyáni)*. A vitorlázat és története. A Tenger 21—32. l.
1043. *Sch., Gy.* Auszug aus der Kriegsgeschichte der Festung Petrovaradin. Verbász 47. sz.
1044. *Sebestyén József*. Adatok az 1664. évi mura- és rábamelléki hadjárat és a vasvári béke történetéhez. Hadtört. Közl. 37—107. l. (Külön is megjelent. 8-r. 72 l.)
1045. *Soós Elemér*. Ráró végvár története, hadi és mű-leírása. Budapest, 1916. (8-r. 15 l.) 1 K. — Ism. Sz. Hadtört. Közl. 443. l.
1046. *Soós Elemér*. A tihanyi vár története. Hadi és mű-leírása. Budapest, 1916. (8-r. 56 l.) 3 K. — Ism. Sz. Hadtört. Közl. 444. l.
1047. *Sulica, Constantin*. O formulă militară româncască de jurământ din anul 1686. Desteptarea 25. sz.
1048. *Száhlender Lajos*. Néhány adat a hadieszközök multjából. Term. Tud. Közl. 462—468. l. (Külön is 8 l.)
1049. *Tóth Zoltán*. A huszita eredetű szekérvár. Hadtört. Közl. 265—311. l.
1050. *Ujhelyi Péter*. Az állandó hadsereg története. 1914. — Ism. D. Századok 170. l.

1051. *Veltzé Alajos*. A mi hőseink. 1. Tisztjeink hőstettei a világháborúban. Woinovich Emil vezetése alatt szerk. Veltzé Alajos. Közreműködtek Reich Árpád, Benedek Elek és Benedek Marczell. Budapest, 1916. Franklin. (8-r. 207 l.)
2. Katonáink hőstettei a világháborúban. Woinovich Emil vezetése alatt szerk. Veltzé Alajos. Közreműködtek Reich Árpád és Sebők Zsigmond. Budapest, 1916. Franklin. (8-r. 163 l.) 6 K. — Ism. *P. J. Hadtört. Közl.* 220. l. — *Bartha József*. M. Középk. 197. l. — *S. Századok* 528. l.
1052. *Wertner Mór*. Az 1291. évi magyar-osztrák hadjárat. Hadtört. Közl. 349—386. l.

12. Megyék, városok stb.

- (*Abauj-Torna vm.*) 1053. Abauj és Torna vármegye történelmi monografiája. II. 1. 2. 1912—15. — Ism. *Iványi Béla*. Századok 179—182. l. — *Cz. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf.* 175. l. — *r-i. Prot. Sz.* 630. l.
- V. ö. 549. 1147.
(*Abrudbánya.*) V. ö. 610.
(*Adria.*) 1054. Az Adria-kérdés és a magyar tengerpart. Sajóvidék 8. 10—13. sz.
— V. ö. 537. 845. 877.
(*Aquincum.*) 1055. *Váradi Antal*. A sugók ősapja. Az Ujs. 279. sz. (*Aquincumról.*)
(*Arad.*) V. ö. 464. 641. 992.
(*Arbe.*) V. ö. 1198.
(*Bács vm.*) V. ö. 1208.
(*Bakabánya.*) 1056. *Relković Néda*. Bakabánya védelmi szabályzata 1642-ből. Hadtört. Közl. 427—429. l.
(*Bakonybél.*) V. ö. 991.
(*Balaton.*) 1057. *Nagy Barna*. A balatoni kérdés multjához. Balatonvidék szept. 24. (Novák Dánielnek a »Társalkodó« 1835-ben e tárgyról megjelent cikkéről.)
— 1058. *N. B.* Apróságok a Balatonról. Balatonvidék nov. 12.
— 1059. *Relković Davorka*. A Balaton keletkezésének mondái. Ethnographia. 281—293. l.
(*Barczaság.*) 1060. *Melich, Johann*. Barcza, Barczaság, Bárcza. Korr.-Bl. Ver. siebenb. Landeskr. 1—3. sz.
(*Bártfa.*) V. ö. 1182. 1203.
(*Bereg vm.*) 1061. Bereg vármegye történetéhez. Gör. Kath. Sz. 46. sz.
(*Bihar vm.*) V. ö. 621. 771.
(*Brassó.*) 1062. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. VI. Bd. 1915. — Ism. *Gyárfás Tihamér*. Századok 167. l.
— V. ö. 776. 1084.
(*Budapest.*) 1063. *Fabó Bertalan*. A régi Pestről és zsidairól. Mult és Jövő. 32. III. 234—236. 361—363. 478—480. l.

- 1064. *Gárdonyi Albert*. Buda város közigazgatása s közgazdasági viszonyai a XVII. század végén. Századok 477—502. 585—619. l.
- 1065. *Gárdonyi Albert*. Pest várocsa az 1867. évi koronázáson. Világ 359. sz.
- 1066. *Magyar Elek*. Pesti históriák. (A Pilvax- és a Libasinskyház) M—g. 72. sz.
- 1067. *P—i E—r*. Toldi Miklós fegyverei. P. H. 357. sz.
- 1068. *Palóczy L.* Eine hundertjährige Kirche. N. Pest. Journ. 161. sz. (Budap. ref. templomról.)
- 1069. Pest száz év előtt. Uj Idők 3. sz.
- 1070. *Schoen Arnold*. A budapest-krisztinavárosi templom. Budapest, 1916. (8-r. 88 l.) 3 K. — Ism. *Szentiványi Gyula*. Múz. Könyvt. Ért. 209. l.
- 1071. *Váradi Antal*. Pesti élet hajdan. Az Ujs. 111. sz.
- 1072. *Váradi Antal*. Pest legrégebbi temploma. Az Ujs. 201. sz.
- 1073. *Váradi Antal*. Pesti utcák. Az Ujs. 223. sz.
- 1074. *Váradi Antal*. A bedőlt templom. Az Ujs. 339. sz.
- V. ö. 566. 580. 638. 943. 956. 1016. 1191.
- (Câmpulung.) 1075. *Fischer, Emil*. Neues von der Langer-Aw. (Câmpulung). Korr. Bl. Ver. sieb. Landesk. 13—16. l.
- (Debreczen.) 1076. *Koncz Akos* és *Herpay Gábor*. Debreczen sz. kir. városi rangra emelésének története. 1915. — Ism. Századok 530. l.
- 1077. *Zoltai Lajos*. Debreczen sz. kir. város határának kialakulása és birtokainak megszerzése. Debreczen, 1916. Városi ny. (8-r. 30 l.) 80 fill.
- V. ö. 885. 990. 1229. 1230.
- (Délmagyarország.) V. ö. 496. 804. 924.
- (Dunántul.) V. ö. 848.
- (Eger.) 1078. *Kátrffy Ödön*. Egervár leltára. (1558.) Hadtört. Közl. 452. l.
- V. ö. 529. 570.
- (Egres.) V. ö. 953.
- (Eperjes.) 1079. *Horváth Ödön*. Bredeczky — Eperjesről. Eperj. Lapok 4—5. sz.
- 1080. *Iványi Béla*. Régi királylátogatások Eperjesen. A Társaság 35. sz.
- V. ö. 509. 949.
- (Erdély.) 1081. *Csallóközy József*. Erdély Magyarországbán. Komáromi Ujs. 39. sz.
- 1082. Fontes rerum Transylvanicarum. Vol. IV. 1914. — Ism. *Leipoldt*. Liter. Zentr.-Bl. 1089. l.
- 1083. *Marczali, Heinrich*. Die Bedeutung Siebenbürgens. Kelet Népe 9. 10. füz. 31—39. l.
- 1084. *P—i E—r*. »Erdély Egyiptoma«. P. H. 273. sz. (Evlia Cselebi Brassórol).
- 1085. *Parászka Gábor*. Helynevek. M. Nyelvőr 93—95. l. (Erdélyi történeti emlékhelyek.)
- 1086. *Pethő Sándor*. Erdély jelentősége a magyar államiságban. Uj Nemzedék. 37. sz.

- 1087. *R. L. Erdély. Prot. Sz.* 479—485. l.
- V. ö. 489. 525. 553. 637. 648. 807. 820. 879. 926. 927. 983. 1006. 1180. 1181. 1197. 1202. 1221.
- (**Esztergom.**) 1088. *Csillag Mária.* Esztergom története a tizenöt éves török háború alatt. Budapest, 1916. Kállay-ny. (8-r. 36 l.) — *Ism. Századok* 408. l.
- 1089. Esztergom örömnapja. 1915. aug. 11. 1915. — *Ism. L. B. Alkotm.* 37. sz.
- V. ö. 468.
- (**Fiume.**) 1090. *Brajjer Lajos.* Fiume és a világháború. M. Figy. IV. 427—443. l.
- 1091. *Fest Aladár.* Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól. *Századok* 239—266. l.
- V. ö. 1209.
- (**Fülek.**) V. ö. 582.
- (**Gáva.**) V. ö. 1188.
- (**Gredistye.**) V. ö. 1183.
- (**Győr.**) V. ö. 901. 981. 991.
- (**Gyulafehérvár.**) 1092. *Madzsar Imre.* Gyulafehérvár és Alba Julia. M. Nyelvőr 360—363. l.
- (**Háromszék.**) V. ö. 636.
- (**Héviz.**) 1093. *N. B. Héviz* 120 évvel ezelőtt. (Babocsai József 1795-ben megjelent »Boldog Zala vármegye« cz. füzetéből.) Balatonvidék máj. 21.
- (**Hód-Mező-Vásárhely.**) 1094. *Szevenley S.* Hód-Mező-Vásárhely története. II. rész. 1913. — *Ism. Daróczy Zoltán.* Turul 126—128. l.
- (**Hunyad.**) V. ö. 957.
- (**Jajcza.**) 1095. *Thallóczy Lajos.* Jajcza ... története. 1915. — *Ism. Szentpétery Imre.* *Századok* 630—636. l.
- (**Jászság.**) V. ö. 940. 941.
- (**Jolsva.**) V. ö. 569.
- (**Kakaslomnicz.**) 1096. *Gréb Gyula.* A kakaslomniczi Várhegyről szóló monda és változatai. *Közl. Sz. vm. m.* 47—61. l.
- (**Kárpátok.**) V. ö. 733. 736. 744. 783. 784. 788. 800. 802. 805. 810. 811. 815. 818. 824. 832. 841. 843. 844.
- (**Kassa.**) 1097. *Iványi Béla.* Szepesiek felvétele a kassai polgárok közé a középkorban. *Közl. Sz. vm. m.* 106—109. l.
- 1098. *K. L.* Egy kassai ház története. (1704.) *Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf.* 86. l.
- 1099. *Kemény Lajos.* Műtörténeti adatok a kassai dóm XVIII. századi számadásaiból. *Arch. Ért.* 35. köt. 360—362. l.
- 1100. *Kemény Lajos.* Mű- és művelődéstörténeti adatok Kassa város életéből a rokokó korában. *Arch. Ért.* 36. köt. 210—235. l.
- 1101. *Kemény Lajos.* Kassa kuruczkori ostroma. *Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf.* 65—67. l.
- 1102. *Kemény Lajos.* A kassai dóm. M. Mérnök Egyl. *Közl.* 39. sz.

- 1103. *K. L.* A kassai dóm történetéhez. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 170. l.
- V. ö. 517. 519. 853. 866. 871. 872. 906. 907. 918. 1033. 1199.
- (Kecskemét.) V. ö. 842.
- (Kercz.) V. ö. 950.
- (Késmárk.) 1104. *Iványi Béla.* Késmárk város lakói és azoknak vagyoni viszonyai 1542-ben. Közl. Sz. vm. m. 68—86. l.
- V. ö. 868.
- (Kolozsvár.) 1106. *Segesváry Viktor.* Kolozsvár város a háború első évében. Városi Sz. 1—2. sz. (Külön is 8-r. 22 l.)
- (Komárom.) 1107. *Alapi Gyula.* Komáromi plébánosok. 1773—1915. Komáromi Lap. 6. sz.
- 1108. *Baranyay József.* A komáromi szűz. Komáromi Ujs. 34. sz.
- 1109. *Farkas Péter.* Komárom felejthetetlen napjai. Komáromi Hírl. 18. sz. (V. Ferdinánd és Mária királyné látogatásáról.)
- 1110. *Takáts Sándor.* A komáromi Erzsébet-sziget. Komáromi Ujs. 34. sz.
- V. ö. 846. 900. 1178.
- (Koprovnicza.) 1111. *Horvat, Rudolf.* Iz prošlosti grčko-istočne crkve u Koprovnici. Vjesnik XVII. 238—249. l.
- (Krassó.) V. ö. 623. 886.
- (Krasznahorka.) 1112. *Bocskay István fejedelem* levele Krasznahorka vára ügyében. (1606.) Közl. Cz. A. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 174. l.
- (Lócse.) V. ö. 558.
- (Máramaros.) V. ö. 959.
- (Mezőkövesd.) V. ö. 1218.
- (Miskolcz.) V. ö. 571.
- (Moór.) V. ö. 635.
- (Munkács.) V. ö. 542.
- (Murány.) V. ö. 1007.
- (Nagykároly.) 1113. *Braneczky József.* Városunk multjából. Északkeleti Ujs. 16—20. sz. és Szatmárvárm. Hirmondó 17—20. sz.
- V. ö. 945. 946.
- (Nagysink.) V. ö. 1186.
- (Nagyszeben.) 1114. *P—i E—r.* Szebinvár. P. H. 287. sz.
- V. ö. 634. 836.
- (Nagyszentmiklós.) V. ö. 1193. 1914.
- (Nándorfejérvár.) 1115. *Melich János.* Nándorfejérvár. Századok 160—166. l.
- (Nyirbátor.) V. ö. 1189.
- (Óbuda.) V. ö. 1190. 1195. 1200.
- (Olaszliszka.) 1116. *Gagyhy Károly.* Szemelvények Olaszliszka ref. egyházának leveles almáriomából. Adal. Z. V. T. 35—40. l.
- (Ónod.) V. ö. 517.
- (Pannonhalma.) V. ö. 984.
- (Pétervárad.) V. ö. 1043.
- (Pozsony.) 1117. *Pelikan, Karl.* Pressburg im J. 1815. Pressb. Ztg. 1. sz.
- 1118. *Steiner, Armin.* Von den sprechenden Steinen in Alt-Pressburg. Pressb. Ztg. 124. reg. sz.
- V. ö. 617. 851. 873. 887. 978.

- (Rákos.) V. ö. 556. 557.
 (Ráró.) V. ö. 1045.
 (Rátka.) V. ö. 569.
 (Rimaszombat.) V. ö. 674.
 (Rozsnyó.) 1119. Rozsnyó határjárása 1291-ben. Sajóvidék 1. sz.
 (Sáros vm.) V. ö. 752. 813. 1196.
 (Sárospatak.) 1120. *Szinyei Gerzson*. Sárospatak város házai, romjai, melyekhez nevezetes történelmi emlékek fűződnek. Sárosp. Hírl. 3—19. sz.
 — V. ö. 890. 990.
 (Sárrét.) V. ö. 1122.
 (Sátoraljaujhely.) 1121. Sátoralja-Ujhely város törvényei a XVII. évszázadban. Közli *Dongó Gy. Géza*. Adalék Z. V. T. 68—70.
 (Sopron.) V. ö. 979.
 (Szabolcs vm.) V. ö. 1185.
 (Szatmár.) V. ö. 1021.
 (Szeged.) V. ö. 1201.
 (Székesfehérvár.) 1122. *Lakatos Dénes*. A székesfehérvári Sóstó és Sárrét multjából. Hadtört. Közl. 408—422. l.
 — V. ö. 988.
 (Szepesség.) 1123. *Bohus, Georg*. Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipsler Landes. — Aus dem latein. Original in's Deutsche übersetzt von Dr. Johann Lipták. Karpathen-Post 1. 6. 10. 31. 33—38. 40. 44. sz.
 — 1124. *Hajnóci R. József*. Szepes vármegye útállomásai száz év előtt. Közl. Sz. vm. m. 113. l.
 (Szepes vára.) 1125. *Bal Jeromos*. Szepes vára története. — *Ism. Iványi Béla*. Közl. Sz. vm. m. 115. l. — 7. Századok 663—665. l.
 (Szerencs.) V. ö. 1213.
 (Tata.) V. ö. 936. 937.
 (Tátra.) 1126. *Horváth Ödön*. Bredeczky a Tátráról. Eperjesi Lapok 16. 17. sz.
 (Temesvár.) 1127. Adalék Temesvár műveltségi viszonyaihoz a XIX. század legelején. Tört. Rég. Ért. 31. évf. 102—106. l.
 — 1128. *Becker Vendel*. Temesvár kulturgeografiai hatása a délvidékre. Szeged, 1916. (8-r. 76 l.) 2 K 40 f.
 — V. ö. 767. 768. 1192.
 (Tihany.) V. ö. 1046.
 (Tiszavárkony.) V. ö. 954.
 (Tokaj.) 1129. A Tokaj-Hegyalja szőlőrendtartása 1641-ből. Közli *Dongó Gy. Géza*. Adalék Z. V. T. 52—55. l.
 (Tolcsva.) 1130. *Ns. Torday János* tolcsvai főbírónak 1766. évi számadásából. Közli *Dongó Gy. Géza*. Adalék Z. V. T. 71. l.
 (Ungvár.) V. ö. 902.
 (Vác.) V. ö. 958.
 (Vadasülés.) 1131. *Porkoláb István*. Hol volt egykor a vasvármegyei Vadasülés (Vadász-Ülés) község? Turul 111—112. l.

- (Varasd.) 1132. *Bojničić, Ivan v.* Iz Varaždinskih Toplica XVII. vijeka. Vjesnik XVII. 301—311. l.
 — V. ö. 513.
 (Vasvár.) V. ö. 1044.
 (Zágráb.) 1133. *Horvat, Rudolf.* Povijest banske palače. Vjesnik XVII. 177—222. l.
 (Zala vm.) 1134. *Holub József.* Zala vármegye kiterjedése és határai a középkorban. Földr. Közl. 289—307. l.
 (Zemplén vm.) 1135. *Kemény Lajos.* Zempléni vonatkozású iratok Kassa város levéltárában. Adalék Z. V. T. 17—19. l.
 — 1136. *Dongó Gy. Géza.* Zemplén vármegyének palétás helységei 1707-ben. Adalék Z. V. T. 32—35. l.
 — 1137. *Dongó Gy. Géza.* Zempléni regeszták XVII. századbeli számadásokból. Adalék Z. V. T. 60—64. l.
 — 1138. *Dongó Gy. Géza.* Zempléni helynévmagyarázatok. Adalék Z. V. T. 27—30. l.
 — 1139. *Dongó Gy. Géza.* Adatok Zemplén vármegye topológiájához. Adalék Z. V. T. 31. l.
 — 1140. *Dongó Gy. Géza.* Zempléni közokiratok a Zichy-kódexben. Adalék Z. V. T. 9—13. l.
 — 1141. *Dongó Gy. Géza.* Zemplén a Sztáray-kódexben. Adalék Z. V. T. 14—16. l.
 — 1142. *Dongó Gy. Géza.* Zemplén a »Codex Diplomaticus Hungariae« lapjain. Adalék Z. V. T. 1—5. l.
 — 1143. *Dongó Gy. Géza.* Zempléni levelek a »Codex Diplomaticus Patrius Hungariae« kötetekben. Adalék Z. V. T. 5—9. l.
 — 1144. *Dongó Gy. Géza.* Zempléni tárgyú regeszták levelestárunkból. Adalék Z. V. T. 19—26. l.
 (Zilah.) 1145. *Darvai Arthur.* Zilah város levelesládája. Szilágyság 16. sz.

12. Genealogia. Családtörténet.

1146. *Čuk, Juraj.* Plemeniti Križevčani do postanka županije križevacke. Vjesnik XVIII. 41—80. l.
 1147. *Czobor Alfréd.* Abauj vármegyében kihirdetett címeres nemeslevelek. (1564—1711.) Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 68—75. 113—125. 153—159. l.
 1148. *Dongó Gy. Géza.* Zemplén vármegye nemeseinek mutatókönyvéből. (1240—1699.) Adalék Z. V. T. 55—59. l.
 1149. *Förster Jenő.* Szepes vármegyében kihirdetett címeres nemeslevelek. (1557—1711.) Közl. Sz. vm. m. 98—105. l.
 1150. *Horvat, Rudolf.* Plemići Ilijašići kao gradjani Zagrebački. Vjesnik XVII. 324—343. l.
 1151. *Ilešić, Franz.* Jedna plemenita hrvatska porodica u Kranjskoj i Štajerskoj. Vjesnik XVII. 312—317. l.

1152. *Kemény Lajos*. Kassán polgárjoggal bíró nemes családok. 1742. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 160. l.
1153. *Romhányi János*. Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754/55-ben. Levéltárosok Lapja 5—13. l. (Eleje a mult évi folyamban.)
- {*Almássy.*} 1154. *Reiszig Ede*. Az Almásy-család nemesi ága. Levéltárosok Lapja 1—5. l.
- {*Andrássy.*} V. ö. 510. 657—660. 663. 694. 722. 723.
- {*Apafi.*} V. ö. 888.
- {*Apponyi.*} V. ö. 722.
- {*Arany.*} 1155. Az Arany-család nemessége. Adalék Z. V. T. 77. l.
- {*Armbruster.*} 1156. *Á. A.* Az Armbruster-család czímereslevelei. Turul 97—101. l.
- {*Bajtay.*} V. ö. 980.
- {*Balassa.*} V. ö. 508.
- {*Barakonyi.*} V. ö. 500.
- {*Báthory*} V. ö. 1020.
- {*Bassó.*} V. ö. 1007.
- {*Bebek.*} V. ö. 550.
- {*Beccaria.*} 1157. *Srs.* A nemes Beccaria-család történetéhez. Turul 108—110. l.
- {*Bély.*} 1158. Bély Pál tiszteletes uram armálisa hogyan semmisült meg a Tökölyi-járáskor? Adalék Z. V. T. 78. l.
- {*Bercsényi.*} V. ö. 552.
- {*Berzeviczy.*} V. ö. 585.
- {*Bethlen.*} V. ö. 502—505. 522.
- {*Bicskey.*} V. ö. 973.
- {*Bocskay.*} V. ö. 1112.
- {*Bornemissza.*} V. ö. 506.
- {*Csáky.*} V. ö. 609.
- {*Csernyus.*} V. ö. 632.
- {*Czanger.*} 1159. *Srs.* A Czanger-család czímereslevele. Turul 110. l.
- {*Czobor.*} V. ö. 511.
- {*Deák.*} V. ö. 661—663.
- {*Dévay.*} V. ö. 1014.
- {*Diák.*} V. ö. 506.
- {*Dobó.*} V. ö. 507.
- {*Egerváry.*} 1160. *Éber László*. Egerváry Bereczk síremléke. Arch. Ért. 35. köt. 288—292. l.
- {*Egri.*} V. ö. 520.
- {*Eötvös.*} V. ö. 665—667.
- {*Eszterházy.*} V. ö. 529.
- {*Forgách.*} V. ö. 561.
- {*Frangepán.*} 1161. *Thallóczy Lajos és Barabás Samu*. A Frangepán-család oklevéltára. I. II. köt. 1910—13. Ism. (*sz. t.*) Turul 125. l. — V. ö. 521.
- {*Géczy.*} 1162. *Géczy Endre Jenő*. A Felsőgéczi, Garamszeghi és Farkasfalvi Géczy-család. Levéltárosok Lapja 14—23. l.

- (Görgey.) V. ö. 588—608.
 (Gyöngyössi.) V. ö. 510.
 (Gyóri.) V. ö. 528.
 (Haller.) 1163. *Éble Gábor*. Gróf Haller Gáborné, szül. gróf Károlyi Klára balesete Alparétnél 1713 december 14-dike táján. Budapest, 1916. Franklin-ny. (8-r. 14 l.)
 (Haynald.) V. ö. 970—972.
 (Hunyadi.) V. ö. 485. 486. 488.
 (Illésházy.) V. ö. 499. 502.
 (Janik.) V. ö. 781.
 (Jármy.) V. ö. 782.
 (Jósika.) V. ö. 664.
 (Kaczor.) 1164. *Holub József*. A Laki Kaczor-család. (1526-ig.) Turul 104—108. l.
 (Kanizsay.) V. ö. 560.
 (Károlyi.) V. ö. 946. 1163.
 (Kazinczy.) V. ö. 728.
 (Kemény.) V. ö. 698. 699.
 (Khuen-Héderváry.) V. ö. 722.
 (Koháry.) V. ö. 85.
 (Kossuth.) V. ö. 612—615. 639.
 (Lobkovitz.) V. ö. 562.
 (Lonovics.) V. ö. 616.
 (Marczali.) V. ö. 1204.
 (Máriássy.) V. ö. 882.
 (Marton.) 1165. *Vargha Zoltán (Görzsönyi)*. A Marton-család (zsarolyáni és mándi, illetve zsarolyáni). (A Kerepeczi Kerepeczy-család ismeretlen ága.) Turul 46—96. l.
 (Maszelnik.) V. ö. 524.
 (Matolai.) 1166. *Dongó Gy. Géza*. A Matolai-nemzedék. Adalék Z. V. T. 102—139. l.
 (Mocsáry.) V. ö. 717.
 (Ónodi.) V. ö. 528.
 (Pepikius.) 1167. *Romhányi János*. Tisztelendő Pepikius Simon származási bizonyítványa. Levéltárosok Lapja 25. l.
 (Petróczy.) V. ö. 531.
 (Poppel.) V. ö. 562.
 (Rákóczi.) V. ö. 505. 532—534. 536. 544. 548. 549.
 (Ráskay.) V. ö. 550.
 (Révay.) V. ö. 531.
 (Saguna.) V. ö. 720—721.
 (Széchenyi.) V. ö. 647—652.
 (Szegedy.) 1168. *S. Szabó József*. Reformációkorabeli Szegedyek a protestantizmus szolgálatában. Sárosp. Ref. Lapok 20. 28. sz.
 (Szelle.) 1169. *Reininger J. László*. A Szelle-család. (Családtörténeti vázlat.) Csallóköz 27. sz.
 (Szerdahelyi.) 1170. *Dongó Gy. Géza*. Adatok a Szerdahelyiek nemzetségtrendjéhez 1337-ből. Adalék Z. V. T. 72—74. l.
 (Teleki.) V. ö. 564. 723.
 (Thököly.) V. ö. 565.

- (Thurzó.) 1171. *Móricz Pál*. Egy nemes család története. (Érdekes-ségek a Noszici Thurzók levelesládájából.) M—g. 65. 72. sz.
- (Tinódy.) V. ö. 519.
- (Tisza.) V. ö. 663. 695. 722.
- (Tollkötő.) V. ö. 1021.
- (Toroczkai.) 1172. *Kelemen Lajos*. Toroczkai Máté püspök családi neve. Kereszt. Magvető 181—183. l.
- (Tóth.) V. ö. 1036. 1038.
- (Török. Enyingi.) 1173. *S. Szabó József*. Enyingi Török János családi drámája. Debrecz. Prot. Lap 4. sz.
- (Tüskés.) V. ö. 646.
- (Vadászy.) V. ö. 582.
- (Vaszary.) V. ö. 995—1001.
- (Veér.) V. ö. 512.
- (Verzár.) 1174. *Éble Gábor*. A szamosújvári Verzár-család. 1915. — Ism. *Zsinha Ferencz*. Turul 128. l. rf. Kath. Sz. 328. l.
- (Vizkelety.) V. ö. 508.
- (Wancsay.) V. ö. 551.
- (Wiczmándy.) 1175. *Dongó Gy. Géza*. A Wiczmándy-család története. Adalék Z. V. T. 75—77. l.
- (Wimmer.) V. ö. 640.
- (Windisch-Grätz.) 1176. *Markó Miklós*. Egy magyarrá lett Windisch-Grätz herczeg. Sárospatak 29—34. sz.
- (Zichy.) 1177. Zichy-család okmánytára. XI. köt. 1915. — Ism. *Sébestyén József*. Kath. Sz. 787. l.
- (Zrinyi.) V. ö. 554.

14. Régészet.

- V. ö. 704. 708. 710.
1178. *Alapi Gyula*. A komáromi múzeum római régiségei. Arch. Ért. 35. köt. 336—341. l.
1179. *Buday Árpád*. Néhány szó római provinciális problémákról. Dolgozatok az Erd. Muz. rég. tár. 1. sz.
1180. *Buday Árpád*. Szórványos római kori emlékek Erdélyben. Dolgozatok az Erd. Muz. rég. tár. 1. sz.
1181. *Caliani, Augustin*. Urmele domniei romane in Ardeal. — Ism. *Finály Gábor*. E. Ph. K. 594—596. l.
1182. *Divald Kornél*. A bártfai Szent Egyed-templom. Arch. Ért. 35. köt. 310—335. l. 36. köt. 147—189. l.
1183. *Finály Gábor*. A gredistyei dák várak. Arch. Ért. 36. köt. 11—43. l.
1184. *Finály Gábor*. Mestrianae pannoniai község helye. Tört. Sz. 480—489. l.
1185. *Gubitz Kálmán*. Bronzkori fülbevalók Szabolcs megyéből. Arch. Ért. 36. köt. 206—209. l.
1186. *Halaváts Gyula*. Nagysink környéki építészeti műemlékek. Dolgozatok az Erd. Muz. rég. tár. 1. sz.
1187. *Hillebrand Jenő*. Ismerünk-e már hazánk területéről palaeo-

- lithikus chelle-acheuli kőszközöket? Arch. Ért. 35. köt. 193—296. l.
1188. *Jósa András*. Ásatások a gávai Katóhalmon és környékén. Arch. Ért. 35. köt. 197—210. l.
1189. *Leffler Béla*. A nyirbátori ref. templom. Arch. Ért. 35. köt. 261—287. l. (Külön is megjelent. 27 l. 1 K 80 f.)
1190. *Lux Kálmán*. Árpádkori építészeti maradványok Óbudán. Mérnök-Épít. EGYL. Közl. 28. 29. sz. (Külön is 4-r. 12 l.)
— Ism. *Szentiványi Gyula*. Muz. Könyvt. Ért. 207. l.
1191. *Lux Kálmán*. A budai prépostság maradványai. Építő Ipar 23 sz.
1192. *Milleker Bódog*. A temesvári régi cserépcsöves vízvezeték és annak analógiái. Tört. Rég. Ért. 31. évf. 92—101. l.
1193. *Németh Gyula*. A nagyszentmiklósi kincs revíziója. Tört. Sz. 285. l.
1194. *Németh Gyula*. Az »Attila-kincs« feliratainak ügye. E. Ph. K. 419—422. l.
1195. Az ó-budai bazilika maradványai. (Képekkel.) Vas. Ujs. 37. sz.
1196. Régi harangok Sáros megyében. Eperjesi Lapok 40. sz.
1197. *Roth Viktor*. Gótizlésű fabútorok az erdélyi szász templomokban. Arch. Ért. 35. köt. 244—260. l.
1198. *Szabó László*. Arbei emlékek. A Tenger 366—373. l.
1199. *Sztehlo Ottó*. Nehány szó a kassai Szent Erzsébet-templomok építése történetéhez. Arch. Ért. 35. köt. 238—243. l.
1200. *t. ő*. Péter király óbudai bazilikája. Alkotm. 252. sz.
1201. *Takács Zoltán (Felvinczi)*. Szeged-öthalmi hún művészeti emlékek. Arch. Ért. 35. köt. 211—223. l.
1202. *Téglás Gábor*. Dacia határpere a két Moesiával. (Kivonat.) Akad. Ért. 271—282. l.
1203. *V*. A bártfai Szt Egyed-templom XVII. századi orgonája. Arch. Ért. 36. köt. 209. l.
1204. *V. E*. Marczali Miklós erdélyi vajda síremléke. Arch. Ért. 35. köt. 359. l.

15. Éremtan.

- V. ő. 894—897.
1205. *Danhelovszky, Konstantin*. Die ungarischen Krönungsmünzen. N. Pest. Journ. 363. sz.
1206. *Dessewfy Miklós gr.* A »BIATEC« feliratú 17 grammos barbár ezüstpénzek bélyegváltozatai. Arch. Ért. 36. köt. 44—55. l.
1207. *Ernyey József*. Magyar pénznevek. Arch. Ért. 36. köt. 108—118. l.
1208. *Frey Imre* és *Gohl Ödön*. Bács megyében lelt barbár pénzek. Numiz. Közl. 54—57. l.
1209. *Gohl Ödön*. Fiume város pénztári utalványai. Numiz. Közl. 4—8. l.

1210. *Gohl Ödön*. Háborús emlékek. Numiz. Közl. 12—16. 57—64. l.
1211. *Gohl Ödön*. A magyar szabadságharczi érdemkeresztek. Numiz. Közl. 41—47. l.
1212. *Gohl Ödön*. Magyar robotjegyek. Numiz. Közl. 81—83. l.
1213. *Harsányi Pál*. A szerencsi magyar denárlelet. Numiz. Közl. 8—10. l.
1214. *Harsányi Pál*. Adatok a C. N. H. III. kötetéhez. Numiz. Közl. 17—24. 65—80. l.
1215. *Hómann Bálint*. V. István korabeli lilimos obolus. Numiz. Közl. 1—3. l.
1216. *Laszowski E.* Zagrebačka kovnica novca g. 1525. Vjesnik XVII. 344—347. l.
1217. *Laszowski, Emílij*. Odrebka za vrijednost turskoga novca g. 1698. Vjesnik XVII. 350. l.
1218. *Leszik Andor*. Mezőkövesd város 1860-iki pénztári utalványja. Numiz. Közl. 11—12. l.
1219. *Supka Géza*. A magyarországi hún-uralom néhány emlékérmé. Arch. Ért. 35. köt. 224—237. l.
1220. *Szentgáli Károly*. A szigtlák megfejtése felé. Numiz. Közl. 47—54. l. — Ism. *Hómann Bálint*. Századok 526. l.
1221. *Wormser, Moritz*. Coins and medals of Transylvania in New-York collections. 1914. — Ism. *Ótvös Gábor*. Numiz. Közl. 27—29. l.

16. Diplomatika. Czimertan. Pecséttan. Kortan.

- V. ö. 468. 486. 548. 624. 625. 1119. 1147. 1149. 1156.
1222. *Csánki Dezső*. Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. Századok 1—27. l. (Külön is megjelent. 8-r. 29 l.)
1223. *Csoma József*. A magyar heraldika korszakai. 1913. — Ism. *K. L. Tört. Közl. A. T. vm. V. évf. 132. l.*
1224. *Cz. A.* Vörös viaszpecsét-adományozások. (1635.) Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 159. l.
1225. *Czebe Gyula*. A veszprémvölgyi oklevél görög szövege (Értekezések a történeti tudományok köréből. 24. köt. 3. sz.) Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. 114 l.) 3 K.
1226. *Góbi Imre*. A magyarországi ág. hitv. ev. egyet. egyház levéltárának jegyzéke. II. 1915. — Ism. *r. Protest. Sz. 383. l.*
1227. *H.* A Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett családi levéltárak. Századok 555—557. l.
1228. *Hajnal, Stefan*. Die Kantzlei König Bélas IV. Ung. Rundschau 26—62. l.
1229. *Herpály Gábor*. Debreczen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái. Debreczen, 1916. Városi ny. (8-r.

- 196, 1 lev.) (A Debreczeni Közl. 6—18. 22—28. 30—35. 37—39. sz.-ból különnyomat.)
1230. *Herpay Gábor*. A városi levéltár rendezése. Debrecz. Közl. 26. füz.
1231. *Hlb. Ottó* király egy ismeretlen oklevele. Turul 112. l.
1232. *Lukacsics József*. A magyar királyné kancellárja. Veszprémi Hirl. 52. sz.
1233. *Magony József*. A magyar czímer és a magyar zászló. Temesv. kegyr. főgimn. 1915/16. ért. 15—36. l. (Külön is megjelent. Temesvár. Polatschek. 8-r. 24 l.) 1 K.
1234. *Rexa Dezső*. A magyar czímeres könyvek bibliografiájához. Könyvtári Sz. 100—102. l.
1235. *Strohal, Rudolf*. Prvi Književni jezik u Hrvata. Vjesnik XVII. 260—272. l.
1236. *Szabó Aladár ifj.* Venczel és Ottó királyok oklevelei. Turul 13—46. l. (Külön is. 4-r. 34. l.)
1237. *Szentpétery Imre*. A borsmonostori apátság Árpád-kori oklevelei. Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. 134 l.) 4 K. (Kivonata. Akad. Ért. 100—107. l.) — Ism. *Hóman Bálint*. Századok 290—293. l.
1238. *Szentpétery Imre*. II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. Turul 1—12. l.
1239. *Verdross, Alfred*. Die Neuordnung der gemeinsamen Wappen und Fahnen in ihrer Bedeutung für die rechtliche Gestalt der österreichisch-ungarischen Monarchie. — Ism. *Wlassics Gyula*. Bp. Sz. 167. köt. 4—7. l.

1917 április havában fizettek:**a) alapítványt:**

Bartók Géza	200 K
Báró Bánffy Kazimir	94 »
Gróf Jankovich-Bésán Endre	200 »

b) tagdíjat:

1916-ra: Dr. Miklósy Zoltán (10 K), Tompa Árpád (10 K). Összesen 20 K.

1917-re: Altorjay Sándor, Balonyi Imre, Berwaldszky Kálmán, Békési reform. főgymnasium, Budapest: Országos Levéltár, Budapest: Szent István Társulat, Debreczeni reform. leánygymnasium (4 K 80 fill.), Eszéki Máv. felső népiskola (10 K 80 fill.) dr. Gombos F. Albin, Huszti Imre (16 K) Karczagi ref. főgymnasium (5 K) Keller Imre, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, dr. Löffler Béla (5 K), Lőcsei állami felsőbb leányiskola (10 K 80 fill.), Marosvásárhelyi ref. kollégium, dr. Neuschlosz Kornél, dr. Pap József Eger, br. Prónay Dezső, Reissenberger Frigyes, Rozsnyói evang. főgymnasium, Selmezbányai kir. kath. főgymnasium, dr. Szabó Dezső, Székelykeresztúri unitárius főgymnasium, Székelyudvarhelyi ref. kollégium, dr. Tóth Lajos, Zágrábi Máv. felső népiskola (10 K 80 fill.). Összesen 263 K 20 fill.

1918-ra: Dr. Pfeifer Miklós 10 K. — Mindösszesen 293 K 20 fillér.

1917 június havában fizettek:**a) alapítványt:**

Gróf Majláth József	200 K
Dr. Lukinich Imre	42 »
Dr. Fellner Frigyes	200 »

b) tagdíjat:

1914-re: Dr. Dékány István, dr. Gálos Rezső (4 kor. 60 fill.). Összesen 14.60 kor.

1915-re: Dr. Dékány István, dr. Erdélyi Aladár, dr. Gálos Rezső (4 kor. 90 fill.). Összesen 24.90 kor.

1916-ra: Dr. Dékány István, dr. Dénes Miklós, dr. Erdélyi Aladár, dr. Gorzó Gellért (5 kor.). Összesen 35.— kor.

1917-re: Bezerédj Pál, B. Boér Géza (12 K), dr. Comsa György, Connert János, dr. Dékány István, dr. Erdődi Kálmán, Fehértemplomi Kaszinó (Magyar Társaskör), Fest Aladar, dr. Friedrich Endre (4 K), dr. Gorzó Gellért (5 K), Grittner Erzsébet, dr. Henney Vilmos, Homonnai polg. és felső keresk. iskola, Kézdivásárhelyi főgymnasium, Kőszegi benzés főgymnasium, Liszka Nándor, Máramaroszigeti tanítóképző-intézet, Miskolc: Borsod-Miskolczi Múzeum, dr. Morvay Győző, dr. Mosonyi Lipót, Radnai Bernát, Rozsnyói kath. főgymn. tanári könyvtára, Sátoraljaujhelyi kegy.-rendi főgymnasium, Sebestyén József Szent Imre kollégiumi praefectus, Soproni áll. felső kereskedelmi iskola önképző köre (12 K), Temesvári felső keresk. iskola (12 K), Valkovszky Miklós, dr. Vojnich József, Zombor városi könyvtáregyesület. Összesen 285.— korona.

Mindösszesen 359 korona 50 fillér. **Cserhalmi Sámuel**, pénztárnok.

A tagsági és előfizetési díjak **Cserhalmi Sámuel pénztárnokhoz, Budapest I. Krisztina-körút 67. sz., II. em. 15.** címre küldendők. A tagdíj évi 10 K, előfizetők a Századokat 12 K-ért rendelhetik meg. A **Történeti Életrajzok** évfolyamainak előfizetési díja tagoknak 10 K, nem tagoknak 16 K.

Postatakarékpénztári számlánk száma 1099.

A Thallóczy-alapra adományokat küldtek 1917 május 1-től 31-ig:

Hans Smarda.....	50 K.
Dr. Iványi Béla.....	30 »
Körmöczbánya sz. kir. város.....	50 »
Ányos Lajos.....	2 »
Dr. Divéky Adorján.....	10 »
Kolacsokovszky Elza.....	10 »
Kaposvári m. kir. adóhivatal.....	50 »
Berzeviczy Albert.....	100 »
Dr. Udvardy László.....	5 »
Dr. Dénes Miklós.....	10 »
Beszterczebánya sz. kir. város.....	25 »
Báró Forster Gyula.....	500 »
Zsilinszky Mihály.....	20 »
K. Sebestyén József.....	10 »
Kollányi Ferencz.....	200 »
Dr. Gergely Sámuel.....	20 »
Grittner Erzsébet.....	100 »
Dr. Domanovszky Sándor.....	10 »
Szalay László.....	30 »
Torma Miklós.....	200 »
Radnai Bernát.....	5 »
Szögvény-Marich Géza.....	20 »
Igló város.....	20 »
Szabadkai el. iskolai tanítónőképző.....	24 »
Császár Elemér.....	10 »
Trencsén város.....	20 »
Horváth Sándor.....	20 »
Összesen.....	1.551 K

Cserhalmi Sámuel, pénztárnok. I., Krisztina-körút 67. sz. II. 15.

A „Századok“ régibb évfolyamai

nevezetesen az 1878, 1890, 1891, 1893, 1896—1914 évi évfolyamok kötetenként 12 koronáért kaphatók a Társulat titkári hivatalában (Budapest, I., Vár, Országos Levéltár).
A Társulat tagjai évfolyamát 10 K-val rendelhetik meg.

Ugyanott kapható:

A Századok Név- és Tárgymutatója I. köt. (1867—76)	12.— K,	tagoknak 8.— K
A Történelmi Tár 1880, 1881, 1884—1888, 1891—1899. évfolyamai, évfolyamonként	10.— »	6.— »
A Történelmi Tár 1900—1911. évi folyamai évfolyamonként	10.— »	6.— »
A gróf Teleki-család oklevéltára. I., II. kötet. Egy-egy kötet ára	10.— »	6.— »
A magyar történelmi irodalom évi repertoriumai. Összeállította <i>Hellebrant Árpád</i> . Az 1912., 1913., 1914., 1915. év történetirodalma. Egyenként	1.50 »	1.— »

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK

A 9. számú katonai vasútigazgatóság üzemében álló vonalakon érvényes polgári árú és élőállat díjszabásának kiadása.

Folyó évi április hó 15-től való érvénységgel a 9. számú katonai vasútigazgatóság üzemében levő vonalakon a polgári árú és élőállatok szállítására névze új díjszabás lép életbe.

A polgári árú és élő állatok szállítása egyelőre a közforgalomnak át nem adatnak. Polgári árúk szállítása, további intézkedésig korlátozott mértékben, csakis a 9. számú katonai vasútigazgatóság külön engedélye alapján eszközölhető. Polgári árúknak kocsiakománnyokban való szállítása iránti kérelmek a romániai hadseregvasutak vezetéséhez beosztott meghatalmazott vezérkari tiszthez intézendők. Bukarest, strada Bursei 2. szám alá.

Polgári darabárú elszállítása iránti kérvények a 9. számú vasútigazgatósághoz intézendők. Elszállítási engedély megadása esetén a szóban levő küldeményekre a polgári árú és élő állatokra névze érvényes díjszabási határozományok mérvadók. A szállítási díjtételekre, valamint a fuvarozási feltételekre névze közelebbi felvilágosítással a teheráru feladásai pénztárak szolgálnak.

Bukarest, 1917. április hó 10-én.

A 9. számú katonai vasútigazgatóság.

A 9. számú katonai vasútigazgatóság üzemében álló vonalakon érvényes nyilvános személy és podgyász szállítására vonatkozó díjszabás életbeléptetése.

A 9. számú katonai vasútigazgatóság területén üzemben levő vonalakon személy és podgyász szállítására vonatkozó új díjszabások 1917. évi április hó 15-én lépnek életbe.

E naptól kezdve a nyilvános személy- és podgyászforgalom, a mindenkori visszavonás fenntartása mellett a díjszabásban közzétett feltételt mellet, a 9. számú katonai vasutak igazgatóságának területén, a következő vonalak kivételével: Ploesti-Buzeu-Focsani, Buzeu-Braila, Tandarei-Faurei, Buzeu-Neheiasi engedélyeztetik.

Kivonat a díjszabási határozományokból.

1. Személyek és podgyások szállítására névze jogosultságot senki számára sem biztosítanak. Polgári személyek számára minden vonatban csak mérsékelt számú hely bocsátható rendelkezésre. A szállítás „für Zivilpersonen” felirattal ellátott kocsiokban történik.

2. Kötelezettséget a vasútigazgatóság nem vállal. Különösen nem vállal felelősséget az utas személyes biztonságáért, az utazási végpont eléréseért, a podgyásznak bizonyos időn belül való elszállítáért, valamint a podgyásznak sérüléseért vagy elvesztéseért kárpótlást nem nyújtanak.

3. Menetjegyek csakis az előirt igazolványok felmutatása ellenében szolgálatnak ki. Április hó 15-től kezdve utazási engedélyek (Passierschein) a következő vonalakra nem szükségesek: Bukarest-Colesti-Piatra-Olt (Craiova) Piatra-Olt Dragasant, Piatra-Olt-Caracal, Costesti-Alexandria Videle-Draganesti, Bukarest-Comana, Bukarest-Colesti, Bukarest-Ciulnita, Bukarest-Ploesti, Citu-Doicesti.

A többi vonalakon való utazásoknál az uti engedélyekhez a 9. számú hadseregfőparancsnokság, vagy a 15. számú hadtápfelügyelőség katonai hatóság (Passzentrale) engedélye szükséges. A nyilvános személyforgalomnak még át nem adott más vonalakon való utazáshoz az utazási engedélyen (Passierschein) kívül, a 9. számú katonai vasútigazgatás engedélye is szükséges.

4. Utazások megszaktása tilos.

5. a) Gyorsvonatok, valamint párnázott kocsiosztályok (I-ső és II-ik osztály) használata csak a német, vagy a szövetséges államok polgárainak engedélyeztetik és pedig feregmenesítési bizonyítvány, vagy pedig valamely felsőbb katonai parancsnokság, vagy katonai hatóság abbéli igazolása alapján, hogy a feregmenesítési eljárás nem szükséges.

b) Utasok, kik közvetlenül Németországból vagy a szövetséges államokból érkeznek, ily bizonylatok bemutatására nem kötelezettek.

c) Román állampolgároknak a gyorsvonatok, valamint párnázott kocsiosztályok használata csak kivételesen, valamint felsőbb parancsnokságok vagy katonai hatóságok ajánlatára engedélyezhető, amennyiben az a) alatt említett bizonylattal elláttak.

6. Az utazási díjak személyenként és kilométerenként a következők:

I. kocsiosztályban	0.16	márka	vagy	0.20	lei,	legalább	azonban	0.80	márka	vagy	1.00	lei
II. „	0.12	„	„	0.15	„	„	„	0.60	„	„	0.80	„
III. „	0.08	„	„	0.10	„	„	„	0.40	„	„	0.50	„

7. A gyorsvonati pótdíjak az összes kocsiosztályokon az alább felvett távolságokban a következők: 1—150 km. 2 márka vagy 2.50 lei, 150 km. felül 4 márka vagy 5 lei.

8. Negyedük életévüket még be nem töltött gyermekek, a kik számára külön ülőhely nem kívántatik, díjmentesen szállítanak. Idősebb gyermekek szállítási kedvezményt nem élveznek.

9. Két állomás közötti havi utazási igazolványok az állomasi pénztáraknál közlendő felvétele mellett a 9. számú katonai igazgatóság V. számú osztálya részéről engedélyeztetnek.

10. Azok az utasok, kik a vonatokban érvényes menetjegyek nélkül találatnak, az utazási díjak négyzesését, legalább azonban 20 márka vagy 25 lei lefizetésére kötelezettek.

11. Utipodgyász. Oly tárgyak, melyekre az utasnak utazásánál szüksége van, személyenként 50 kg. és darabonként maximális 50 kg. súlyban feladandók. A podgyászszállítási díj minden megkezdett 50 kg. súly után 2 márka vagy 2.50 lei.

12. Podgyászfelügyeleti díjak. A podgyász felügyeleteért darabonként és minden megkezdett 24 óráért 10 pfennig vagy 15 bani fizetendő.

Közelebbi felvilágosítások kaphatók a jegypénztáraknál és a podgyász feladását ellátó hivatalokban.

Bukarest, 1917. április hó 12-én.

A 9. számú katonai vasútigazgatóság.

A MAGYAR TRÓNÖRÖKLÉSI JOG

JOGTÖRTÉNELMI ÉS KÖZJOGI
TANULMÁNY
OKLEVÉLMELLÉKLETEKKEL

ÍRTA

DR. CSEKEY ISTVÁN

kecskeméti jogakadémiai professzor

A hasonmásokkal és leszármazási táblákkal ellátott díszes kiadás felöleli a magyar trónöröklési rend egész történelmét és a tételész magyar trónöröklési jog első rendszeres feldolgozását.

Ára 24 kor.

AZ ATHENAEUM KIADÁSA.

A Magyar Történelmi Életrajzok

Előfizetés
tagoknak
10,— nem
tagoknak
16 korona.

1917. évi folyama Márki Sándortól
Horváth Mihály életrajzát
hozza. A kötetet 1918 januárjában küldjük szét.

Előfizetési felhívás

A Századok Tartalommutatója 1867–1916.

című műre. — Tartalmazza :

1. a Századokban megjelent cikkek czímeit szerzőik betürendjében,
2. a Századokban ismertetett könyvek czímeit a könyvek szerzőinek betürendjében.

A kötet ára 6 korona, tagoknak 4 korona.

Az előfizetési összeget legcélszerűbb postatakarékpénztári számlánkra (1099. sz.) befizetni. — A kötetet 1918 január elején küldjük szét.

UJ TÖRTÉNELMI KÖNYVEK A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

A MAGYAR NEMZET ÖNÁLLÓSÁGÁÉRT ÉS FÜGGETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT KÜZDELMEK TÖRTÉNETE az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. — Dr. Thalgy Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I. kötet: **Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. 1505—1526.**

Ára6 korona.

Takáts Sándor: ZRINYI MIKLÓS NEVELŐANYJA.

Ára4 korona.

KULTURA ÉS TUDOMÁNY. 19. kötet. A. F. Pollard: Anglia története. Ára kötve 2 kor. 40 fillér.

MEGREDELHETŐ: LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R.-T. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-ÚT 21. SZÁM ÉS MINDEN HAZAI KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN.

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatokra:

A magyar nemzet önállóságaért és függetlenségéért vívott küzdelmek története

1. a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.
2. Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.

Az ajánlkozás a 2. sz. feladatra a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatóvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I. Országos Levéltár) 1917. évi december hó 31-ikéig küldendő be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizetetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. A mű elkészítésének határideje 1920. évi december hó 31-ike. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívánatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

Az 1. sz. feladatra a pályázat nincs időhöz kötve. A feltételeknek megfelelő ajánlkozást a Társulat elnöksége bármikor elfogad.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Budapest-balparti üzletvezetőség.

Pályázati hirdetés.

36420/1917. I. Fűtőházainkban az 1918. év folyamán összegyülemelő mintegy 36400 métermázsza mozdonyszénpernye eladását biztosítani óhajtván, annak megvételére nyilvános pályázatot hirdetünk.

Az ajánlatok **1917. évi december hó 28-án déli 12 óráig** az üzletvezetőség általános I. osztályánál (VI., Teréz-körút 60. sz. I. em. 19.) adandók át, vagy posta útján zárt és lepecsételt borítékban küldendők be. A bánatpénz gyűjtőpénztárunknál 1917. évi december hó 27-én déli 12 óráig teendő le.

A részletes pályázati feltételek, nemkülönben a pályázathoz szükséges ajánlati űrlap valamennyi üzletvezetőség-nél megtekinthető, üzletvezetőségünk általános I. osztályában pedig költségmentesen megszerezhető.

Budapest, 1917. évi november hó. Az üzletvezetőség.